

Pázmány Péter Katolikus Egyetem
Jog- és Államtudományi Doktori Iskola

**A többnemzetiségű állam kihívására adott magyar és román
jogalkotói válaszok 1784-1940 között**

Doktori értekezés

Fazakas Zoltán József

Témavezető:

Prof. Dr. Szabó István tanszékvezető egyetemi tanár

Kézirat lezárásának dátuma:

2021. június 4.

Budapest

2021

Tartalomjegyzék

KÖSZÖNETNYILVÁNÍTÁS	7
1. BEVEZETÉS	10
1.1. Bevezető gondolatok	10
1.2. A kutatás célja és az értekezés szerkezete	17
1.3. Kutatásmódszertani kérdések	23
1.4. A kutatás alaptételei és irányvonalai	27
2. A TÖBBNEMZETISÉGŰ ÁLLAM MEGJELENÉSE ÉS A TÖBBNEMZETISÉGŰ ÁLLAM TÉNYE ÉS A TÉNYHELYZETEK VÁLTOZÁSA	39
2.1. Áttekintés	39
2.2. A többnemzetiségű állam és a nemzeti eszme megjelenése.....	40
2.3. Magyarország mint többnemzetiségű állam és e jellemző megváltozása	46
2.4. Románia mint egynemzetiségű állam megalakulása és e jellemző megváltozása	57
2.5. A többnemzetiségű állammal kapcsolatos összegző megállapítások.....	67
3. A NEMZETI KISEBBSÉGEK JOGÁNAK SZABÁLYOZÁSÁNAK KÜLÖNBSÉGEI ÉS EREDMÉNYEI A TÉNYHELYZETBŐL FAKADÓAN.....	68
3.1. Áttekintés	68
3.2. A magyar nemzetiségi jogalkotás alapjai és eredményei	70
3.2.1. Alapvetések	70
3.2.2. A nyelvkérdés mint a nemzeti és nemzetiségi eszme gyökere a magyar jogfejlődésben és az arra adott válaszok 1848-ig	73
3.2.3. Az 1848/1849-i magyar forradalom és szabadságharc, a jogegyenlőség és jogkiterjesztés tételeinek hatása és az első nemzetiségi törvény megalkotása	88
3.2.4. A nemzetiségi kérdés a neoabszolutizmus korában. Az 1861. évi magyar Országgyűlés nemzetiségi bizottsága és javaslata a nemzetiségi törvény megalkotásáról ..	96
3.2.5. A nemzetiségi kérdés az 1865/1868. évi Országgyűlésen, az egyes törvényjavaslatok és nemzetiségi igények, valamint azok elvi kiindulópontjainak kapcsolata	107
3.2.6. A Nemzetiségi törvény jogalkotási értékválasztása, annak országgyűlési vitája és elfogadása	124

3.2.7. A nemzetiségek alkotmányjogi helyzete Magyarországon az I. világháborúig	140
3.2.8. A magyar nemzetiségi jogalkotás az I. világháborútól a II. bécsi döntésig	167
3.3. A román nemzetiségi jogalkotás alapjai és eredményei.....	186
3.3.1. Alapvetések	186
3.3.2. Románia alkotmányos rendszere és a kisebbségek viszonya 1918-ig.....	187
3.3.3. A többnemzetiségű Románia megteremtése és annak alkotmányjogi következményei a nemzeti kisebbségek joga tekintetében 1923-ig	197
3.3.4. Az 1923. évi Alkotmány és annak alkotmányjogi következményei a nemzeti kisebbségek joga tekintetében 1923-1938 között.....	214
3.3.5. Az 1938. évi Alkotmány és annak alkotmányjogi következményei a nemzeti kisebbségek joga tekintetében 1938-1940 között.....	239
3.3.6. A nemzeti kisebbségek alkotmányos helyzete 1918-1940 között Romániában.....	248
4. A NEMZETKÖZI JOG HATÁSA A KISEBBSÉGVÉDELMI JOGALKOTÁSRA MAGYARORSZÁG ÉS ROMÁNIA JOGRENDJÉBEN ÉS A NEMZETEK SZÖVETSÉGE ELŐTTI KISEBBSÉGVÉDELEM.....	255
4.1. Áttekintés	255
4.2. A kisebbségvédelem mint a nemzetközi jog tárgya 1849-ig.....	258
4.3. A kisebbségvédelem nemzetközi jogi hatásai a XIX. század közepétől 1918-ig a magyar és a román jogalkotásra	262
4.4. Az I. világháborút lezáró békerendszer és annak nemzetközi szerződéseinek hatása a magyar és román jogalkotásra.....	272
4.5. A két világháború közötti korszak és a II. bécsi döntés nemzetközi jogi hatásai a magyar és román jogalkotásra.....	288
4.5.1. Alapvetések	288
4.5.2. Az élet és a személyes szabadság joga és az állampolgársághoz való jog, valamint a gazdasági szabadságjogok egyes kérdései a jogegyenlőség szempontjából.....	289
4.5.3. A gyülekezési jog, az egyesülési jog és a vallásszabadság kérdései	296
4.5.4. A szabad nyelvhasználat kérdése és az oktatási jogok, valamint a kulturális és sajtószabadság kérdései	303
4.5.5. A hivatalviselési jogok, valamint a politikai részvételi jogok kérdései	317
4.5.6. A kétoldalú nemzetközi szerződések egyes kérdései	326
4.6. A Nemzetek Szövetsége előtti kisebbségvédelem, mint a nemzetiségi jog nemzetközi színtere és a romániai magyarság.....	329
4.6.1. Alapvetések	329
4.6.2. A Nemzetek Szövetsége védelme alatt álló kisebbségvédelem	331
4.6.3. A Nemzetek Szövetsége előtti kisebbségvédelem és a romániai magyarság.....	339
5. A NEMZETI KISEBBSÉGEK ALKOTMÁNYOS JOGÁLLÁSÁRA VONATKOZÓ KÖVETKEZTETÉSEK	351

5.1. A kutatás alap következtetései	351
5.2. Összegző megállapítások és záró gondolatok	356

MELLÉKLETEK..... 369

1. számú melléklet: A kutatás alaptételeinek áttekintő táblázata:	369
2. számú melléklet: Az 1850. évi és az 1857. évi összbiriodalmi népszámlálás Magyarországra vetített tárgyi adatainak áttekintő táblázata	374
3. számú melléklet: Az 1881. évi magyarországi népszámlálás tárgyi adatainak áttekintő táblázata.....	374
4. számú melléklet: Az 1890. évi magyarországi népszámlálás tárgyi adatainak áttekintő táblázata.....	375
5. számú melléklet: Az 1900. évi magyarországi népszámlálás tárgyi adatainak áttekintő táblázata.....	375
6. számú melléklet: Az 1910. évi magyarországi népszámlálás tárgyi adatainak áttekintő táblázata.....	376
7. számú melléklet: Az 1920. évi magyarországi népszámlálás tárgyi adatainak áttekintő táblázata.....	376
8. számú melléklet: Az 1930. évi magyarországi népszámlálás tárgyi adatainak áttekintő táblázata.....	377
9. számú melléklet: Az 1941. évi magyarországi népszámlálás tárgyi adatainak áttekintő táblázata.....	377
10. számú melléklet: Az 1899. évi romániai népszámlálás tárgyi adatainak áttekintő táblázata	378
11. számú melléklet: Az 1912. évi romániai népszámlálás tárgyi adatainak áttekintő táblázata	378
12. számú melléklet: Az 1930. évi romániai népszámlálás tárgyi adatainak áttekintő táblázata	379
13. számú melléklet: Az 1930. évi romániai népszámlálás és az 1941. évi magyarországi népszámlálás tárgyi adatainak áttekintő táblázata.....	380
14. számú melléklet: Az 1910. évi és az 1920. évi magyarországi népszámlálás adatainak összehasonlító táblázata az 1912. évi és az 1930. évi romániai népszámlálás adataival	381

IRODALOMJEGYZÉK..... 382

JOGFORRÁSOK	429
Magyar jogforrások	429
Román jogforrások	433
Nemzetközi jogforrások	438
A magyar és erdélyi törvényhozás iratai	440
A Magyar Országgyűlés iratai	440
Az erdélyi Országgyűlés iratai	459
Egyéb források, dokumentumok	462
A SZERZŐ PUBLIKÁCIÓI AZ ÉRTEKEZÉS TÉMAKÖRÉVEL ÖSSZEFÜGGÉSBEN	479

Köszönetnyilvánítás

Köszönettel tartozom a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Jog- és Államtudományi Kar Doktori Iskolája valamennyi tagjának és munkatársának az irántam tanúsított türelmükért, támogatásukért és segítségükért.

Külön köszönettel tartozom Szabó István professzor úrnak, akinek közel másfél évtizedes oktatói és tudományos működésem alapjait köszönhetem, amelynek gyökereit az *alma materben*, a Miskolci Egyetem Állam-és Jogtudományi Karán megkezdett beszélgetéseinkből eredeztetem. Professzor úr támogatása nélkülözhetetlen volt doktori tanulmányaim során és bár az eltelt évek alatt rengeteg állomása volt egyetemi tevékenységeimnek, a segítségével megkezdett oktatói pálya, valamint professzor úr bizalma és tanácsai végezetül elvezettek és elvezethettek jelen értekezés soraihoz.

El nem múló hálával tartozom Barta Judit habilitált egyetemi docens asszonynak, a Miskolci Egyetem Állam-és Jogtudományi Kar Civilisztikai Tudományok Intézete Kereskedelmi Jogi Tanszéke tanszékvezetőjének, akinek barátsága és ösztönzései nem engedték meg soha, hogy a tudományos pályának búcsút intsek és ügyvédi működésem alatt is folyamatosan szorgalmazta a dolgozat megírását, tárgyától függetlenül biztosítva annak támogatását, egyben lehetővé tette, hogy az *alma materben* oktatóként szakmai pályám kiteljesedésének egyik első lépcsőfokait megtehessem.

Hálával tartozom továbbá Veress Emőd professzor úrnak, aki bár magánjogi munkásságomat értékelve nyújtott biztos alapokat tudományos tevékenységem kiteljesedéséhez, de az erdélyi jogászai hagyományok és a jogtörténet iránti elkötelezettsége révén jelen értekezés elkészítéséhez is nélkülözhetetlen segítséget adott, iránymutatásai és szakmai támogatása különösen a román jogfejlődés és gondolkodás megértéséhez bizonyult pótolhatatlannak. E körben külön köszönetemet szeretném kifejezni Kovács Bálint és Pál Előd kollégáimnak, a Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetem Kolozsvári Kara Jogtudományi Intézete munkatársainak, akik erdélyi – különösen a kolozsvári Collegium Iuridicumban és a Kolosváry Bálint Jogtudományi Kutatókönyvtárban folytatott – kutatásaim során segítettek a román alkotmányjogi irodalom forrásainak megfelelő értelmezésében és feldolgozásában.

Köszönetemet szeretném kifejezni továbbá Miskolczi-Bodnár Péter professzor úrnak és Szuchy Róbert habilitált egyetemi docens úrnak, akik a Károli Gáspár Református Egyetem Állam-és Jogtudományi Kara részéről biztosítottak támogatásukról, megértve és lehetővé téve, hogy a kereskedelmi jog terén végzett oktatói és tudományos munkásságom ellenére folytathassam alkotmánytörténeti kutatásaimat is.

Köszönöm e körben továbbá Szilágyi János Ede professzor úrnak, a Mádl Ferenc Összehasonlító Jogi Intézet vezetőjének, valamint az Intézetben dolgozó munkatársaimnak, hogy a tudományos pályám haladását segítették és a dolgozat megírását támogatták.

Köszönet illeti Gremesberger Gábor, Kósa Ferenc, Borbély Zoltán, Szűcs Bálint, Jaczkó Géza és Szatmári-Margitai Gergely ügyvédek, barátaimat és munkatársaimat, akik ügyvédi hivatásom gyakorlása során megértéssel és támogatással fordultak tudományos munkásságom felé és lehetőségeikhez mérten annak kiteljesedését elősegítették.

Köszönöm szüleimnek és testvéremnek a támogatásukon túl a példát, a megértés alapjait és a biztos családi háttérrel, valamint azt az örökséget és sorsot, amelyet erdélyiként e család tagjaiként vallok és hordozok magamban, és amely magától értetődően az értekezés tárgyának alapját képezi.

Végül legfőképpen hitvesemnek, Suri Noémi adjunktusnak köszönöm azt a szeretetet és megértést, biztatást és ösztönzést, amely nem csak a nyugodt háttérrel jelentette az elmúlt időszakban, hanem a teremtő ihletet, a cél eléréséhez vezető út véghezvitele melletti önzetlen és következetes kiállást is.

„... talán nem kell külön megindokolnom az én nem mai keletű különbségtevésemet a nacionalista és a nemzeti érzésűek közt. Nemzeti, aki jogot véd; nacionalista, aki jogot sért.”

(ILLYÉS Gyula: *Szakvizsgán-nacionalizmusból*¹)

„...Elegendő

harc, hogy a multat be kell vallani.

A Dunának, mely mult, jelen s jövőndő,

egymást ölelik lágy hullámai.

A harcot, amelyet őseink vívtak,

békévé oldja az emlékezés

s rendezni végre közös dolgainkat,

ez a mi munkánk; és nem is kevés.”

(JÓZSEF Attila: *A Dunánál*²)

1. Bevezetés

1.1. Bevezető gondolatok

Az értekezés megírásának évében emlékezett a világ magyarsága az I. világháborút (1914-1918) Magyarországon *de iure* lezáró 1920. június 4-én aláírt,³ a magyar jogrendbe – annak elfogadhatatlanságát és igazságtalanságát hangsúlyozó, ugyanakkor annak megváltoztatása mellett hitet tevő nemzetgyűlési tárgyalását követően⁴ – egy évvel később,⁵ az 1921. évi

¹ ILLYÉS Gyula: *Hajszálgyökök*. Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó, 1971. 445.

² JÓZSEF Attila: *Összes versei*. Kolozsvár – Budapest, Polis Könyvkiadó – Osiris Kiadó, 1998. 436.

³ GECSÉNYI Lajos – MÁTHÉ Gábor: Bevezető. In: GECSÉNYI Lajos – MÁTHÉ Gábor (szerk.): *Sub Clausula. 1920 – 1947. Dokumentumok két békeszerződés – Trianon, Párizs – történetéből*. Budapest, Magyar Közlöny és Lapkiadó, 2008. 350.; PREDA, Dumitru: Factor diplomatic și factor militar în înfăptuirea și recunoașterea internațională a Unirii românilor. De la Alba Iulia, 1 decembrie 1918, la Trianon, 4 iunie 1920. In: PUȘCAȘ, Vasile – SAVA, N. Ionel (eds.): *Trianon, Trianon. Un secol de mitologie politică revizionistă*. Cluj-Napoca, Editura Școala Ardeleană, 2020. 27–28.; JAKABFFY Elemér – PÁLL György: *A bánási magyarság húsz éve Romániában 1918-1938*. Budapest, „Studium” Kiadása, 1939. V.; ROMSICS Ignác: *Magyar sorsfordulók 1920-1989*. Budapest, Osiris Kiadó, 2012. 51.; ROMSICS Ignác: *Magyarország története*. Budapest, Kossuth Kiadó, 2017. 404.; ROMSICS Ignác: *A Horthy-korszak*. Budapest, Helikon Kiadó, 2019. [a továbbiakban: ROMSICS (2019a)] 68.; ROMSICS Ignác: *A trianoni békeszerződés*. Budapest, Helikon Kiadó, 2020. [a továbbiakban: ROMSICS (2020a)] 163–165.; ZEIDLER Miklós: *A magyar békeküldöttség naplója. Neuilly – Versailles – Budapest (1920)*. Budapest, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, 2018. 39.

⁴ A Nemzetgyűlés 128. ülése. In: *NN-1920-VII. 4–16.*; A trianoni békeszerződés ratifikációjának vitája a Nemzetgyűlésben – Részletek (Budapest, 1920. november 13.). In: ZEIDLER Miklós (szerk.): *Trianon*. Budapest, Osiris Kiadó, 2020. 297–310.; ROMSICS (2020a) i.m. 171–173.

XXXIII. törvénycikk⁶ beiktatott trianoni békeszerződés (a továbbiakban: trianoni békeszerződés vagy Trianon) megkötésének centenáriumáról. A trianoni békeszerződés, illetve az Amerikai Egyesült Államokkal 1921. augusztus 29-én Budapesten kötött békeszerződés⁷ amelyet az 1921. évi XLVIII. törvénycikk⁸ illesztett a magyar jogrendbe, vitathatatlanul tragikus határvonai, sorsfordulói a magyar társadalom egészének és a magyar állam és jogfejlődésnek. Trianon annak ellenére a közgondolkodás központi eleme, hogy azt és az Amerikai Egyesült Államokkal fentebb idézett budapesti békeszerződés rendelkezéseit felülírta a közvéleményben elfeledett, de Magyarország államisága szempontjából jelenleg hatályos, a magyar jogrendbe⁹ az 1947. évi XVIII. törvénnyel¹⁰ beiktatott 1947. február 10-én aláírt párizsi békeszerződés (a továbbiakban: párizsi békeszerződés).¹¹ Annak ellenére tehát,

⁵ 156. iromány – Törvényjavaslat az Északamerikai Egyesült Államokkal, a Brit Birodalommal, Franciaországgal, Olaszországgal és Japánnal, továbbá Belgiummal, Kínával, Kubával, Görögországgal, Nikaraguával, Panamával, Lengyelországgal, Portugáliával, Romániával, a Szerb-Horvát-Szlovén Állammal, Sziámmal és Cseh–Szlovákországgal 1920. évi június hó 4. napján a Trianonban kötött békeszerződés becikkelyezéséről. Indokolás. In: *NI-1920-VI.* 1–336.; 165. iromány – A külügyi bizottság jelentése „az Északamerikai Egyesült Államokkal, a Brit Birodalommal, Franciaországgal, Olaszországgal és Japánnal, továbbá Belgiummal, Kínával, Kubával, Görögországgal, Nikaraguával, Panamával, Lengyelországgal, Portugáliával, Romániával, a Szerb-Horvát-Szlovén Állammal, Sziámmal és Cseh–Szlovákországgal 1920. évi június hó 4. napján a Trianonban kötött békeszerződés becikkelyezéséről” szöveg 156. számú törvényjavaslat tárgyában. In: *NI-1920-VII.* 81–84.

⁶ 1921. évi XXXIII. törvénycikk az Északamerikai Egyesült Államokkal, a Brit Birodalommal, Franciaországgal, Olaszországgal és Japánnal, továbbá Belgiummal, Kínával, Kubával, Görögországgal, Nikaraguával, Panamával, Lengyelországgal, Portugáliával, Romániával, a Szerb-Horvát-Szlovén Állammal, Sziámmal és Cseh–Szlovákországgal 1920. évi június hó 4. napján a Trianonban kötött békeszerződés becikkelyezéséről. In: *Corpus Juris Hungarici – Magyar Törvénytár – 1921. évi törvénycikkek.* Budapest, Franklin – Társulat Magyar Irod. Intézet és Könyvnyomda, 1922. 197–327.

⁷ Az amerikai-magyar békeszerződés (Budapest, 1921. augusztus 29.). In: GECSÉNYI Lajos – MÁTHÉ Gábor (szerk.): *Sub Clausula. 1920 – 1947. Dokumentumok két békeszerződés – Trianon, Párizs – történetéből.* Budapest, Magyar Közlöny és Lapkiadó, 2008. 671–674.; TEGHZE Gyula: *Nemzetközi jog.* Debrecen, Városi Nyomda, 1930. 89.; A 359. iromány – A m.kir. külügyminiszternek jelentése az Amerikai Egyesült Államok békehatározata tárgyában. In: *NI-1920-XI.* 455–457.; 360. iromány – A magyar nemzetgyűlés külügyi bizottságának jelentése „az Amerikai Egyesült Államok békehatározata tárgyában” a m. kir. külügyminiszter által benyújtott 359. számú jelentésről. In: *NI-1920-XI.* 458–459.; 371. iromány – Törvényjavaslat az Amerikai Egyesült Államokkal 1921. évi augusztus hó 29. napján Budapesten kötött békeszerződés becikkelyezéséről. Indokolás. In: *NI-1920-XII.* 34–42.; 381. iromány – A nemzetgyűlés külügyi bizottságának jelentése az Amerikai Egyesült Államokkal 1921. évi augusztus hó 29. napján Budapesten kötött békeszerződés becikkelyezéséről szóló 371. számú törvényjavaslat tárgyában. In: *NI-1920-XII.* 126–127.; GECSÉNYI – MÁTHÉ i.m. 347., 351.; ROMSICS (2020a) i.m. 174.

⁸ 1921. évi XLVIII. törvénycikk az Amerikai Egyesült-Államokkal 1921. évi augusztus hó 29. napján Budapesten kötött békeszerződés becikkelyezéséről. In: *Corpus Juris Hungarici – Magyar Törvénytár – 1921. évi törvénycikkek.* Budapest, Franklin – Társulat Magyar Irod. Intézet és Könyvnyomda, 1922. 422–425.

⁹ A Nemzetgyűlés 134-136., 138. ülései. In: *NN-1945-VIII.* 43–82., 117–162., 166–214, 315–334.; A 180. iromány – Törvényjavaslat a Párisban 1947. évi február hó 10. napján kelt békeszerződés becikkelyezése tárgyában. In: *NI-1945-III.* 130–213.; 181. iromány – A Nemzetgyűlés külügyi bizottságának jelentése „a Párisban 1947. évi február hó 10. napján kelt békeszerződés becikkelyezése tárgyában” betérjesztett 180. számú törvényjavaslatról. In: *NI-1945-III.* 214–215.

¹⁰ 1947. évi XVIII. törvény a Párisban 1947. évi február hó 10. napján kelt békeszerződés becikkelyezése tárgyában.

¹¹ ROMSICS (2012) i.m. 168–169.

hogy a párizsi békeszerződés rendelkezései¹² a trianoni békeszerződésnél is súlyosabbak¹³ – különösen abból a szempontból, hogy abban a kisebbségvédelem csak mint az általános emberi jogok védelmének egyik közvetett aspektusa jelenik meg¹⁴ – mind a közvélemény, mind a történelemtudomány, politikatudomány és jogtudomány Trianont tekinti a magyar nemzet történetének egyik, ha nem a legnagyobb tragédiájának.¹⁵ Ebből fakadóan Trianon elfogadottsága a magyarság oldaláról korántsem egyöntetű, és még ha a tények síkján valóságként jelen is van, a közvélemény jelentős része egy évszázad távlatából sem nyugodott bele annak rendelkezéseibe.¹⁶ A társadalmi feldolgozás hiánya máig ható módon Trianon felelőssége, megalkotása és megváltoztathatósága tárgyában a tudományos vitákon¹⁷ túl legendákat, mítoszokat eredményezett,¹⁸ amelyeknek különös hangsúlyt ad az a tény, hogy az évszázadok függetlenségi küzdelmeit követően teljes szuverenitását Trianonban elnyert Magyarország valójában soha nem lehetett a magyarság egészét magában foglaló modern nemzetállam.¹⁹

Trianon – vele együtt értve az Amerikai Egyesült Államokkal kötött budapesti békeszerződést is – azonban nem csak a magyar társadalom számára, hanem az egykori Magyar Királyság utódállamaiban is döntő jelentőségű történelmi tény és viszonyítási pont. Különösen igaz ez a megállapítás Románia esetében, amelynek hatályos Alkotmánya²⁰ 12. cikk (2) bekezdése az 1918. december 1-i gyulafehérvári román nemzetgyűlés napját tette meg Románia kizárólagos nemzeti ünnepévé. A gyulafehérvári román nemzetgyűlés ugyan csak egy volt a területében megnövekedett román állam létrehozatalát társadalmilag megalapozó történelmi események

¹² A párizsi békeszerződés (1947. február 10.). In: GECSÉNYI Lajos – MÁTHÉ Gábor (szerk.): *Sub Clausula. 1920 – 1947. Dokumentumok két békeszerződés – Trianon, Párizs – történetéből.* Budapest, Magyar Közlöny és Lapkiadó, 2008. 1261–1309.; BARACS János – CSÁNK Béla – CZEBE Jenő – FAY Béla – SNYDER Árpád – SZABÓ Imre – VIRÁGH Zoltán: *A Párizsi Magyar Békeszerződés és Magyarázata az Atlanti-óceáni Alapokmány és a Fegyverszüneti Egyezmény teljes szövegével.* Budapest, Gergely R. R.-T. Kiadása, 1947. 5–68.; GECSÉNYI – MÁTHÉ i.m. 835.

¹³ ROMSICS (2012) i.m. 155–167.

¹⁴ JESZENSZKY Géza: *Kísérlet a trianoni trauma orvoslására.* Budapest, Osiris Kiadó, 2016. 22.; BARACS – CSÁNK – CZEBE – FAY – SNYDER – SZABÓ – VIRÁGH i.m. 13–14.

¹⁵ ZEIDLER Miklós: *A revíziós gondolat.* Budapest, Osiris Kiadó, 2001. 7–11.

¹⁶ ROMSICS (2012) i.m. 9.

¹⁷ ROMSICS Ignác: *A múlt arcai. Történelem, emlékezet, politika.* Budapest, Osiris Kiadó, 2015. 334–361.; ROMSICS Ignác: *A nagy háború és az 1918-1919-es magyarországi forradalmak.* Budapest, Helikon Kiadó, 2018. [a továbbiakban: ROMSICS (2018a)] 7–34.

¹⁸ ABLONCZY Balázs: *Trianon legendák.* Budapest, Jaffa Kiadó, 2010. 29–147.

¹⁹ GYÖRI SZABÓ Róbert: *A magyar külpolitika története 1848-tól napjainkig.* Budapest, Helikon, 2011. 11.

²⁰ A Hivatalos Lap 2003. október 29-i 758. számában kihirdetett módosításokkal egységes szerkezetbe foglalt Románia Alkotmánya – Constituția României.

és nemzetgyűlések sorozatában,²¹ azonban az akkor elfogadott Gyulafehérvári Határozatok (a továbbiakban: Gyulafehérvári Határozatok)²² területi rendelkezéseit éppen a trianoni békeszerződés szentesítette annak 45-46. cikkeiben. A trianoni békeszerződés által vált *Gyulafehérvár* és *Trianon* politikai szinonimává és ezáltal a modern román nemzettudat alapjává történelmi igazságtételként szereplő mítoszként és „Nagy Egyesülésként”²³ rögzült fogalomként. A *nagy egyesülésként* értelmezett és alkotmányjogi jelentőségre szert tett eseménysorozat alapjait a román történetírás anakronisztikus, illetve kontrafaktuális²⁴ módon vagy az ókori Dák Királyság, vagy Mihai Viteazul uralkodásában leli fel,²⁵ aki Havasalföld 1593-1600 közötti fejedelmeként 1599-ben Erdély, 1600-ban Moldova trónját is megszerezve perszónálunióban – a román történetírás főárama szerint valódi politikai entitásban – egyesítette a románok által is lakott területeket²⁶ akkor, amikor még modern értelemben vett nemzetfogalom és ezáltal nemzetállami cél sem létezett.²⁷ A román történelmi és jogi szakirodalom kontrafaktuális történelemfelfogásból, a történelmi események nemzetállami cél

²¹ Ezen eseményeket és nemzetgyűléseket az értekezés 3.3.3. alfejezete mutatja be részletesen a területében megnövekedett többnemzetiségű román állam megteremtéséhez vezető politikai és nemzetközi jogi folyamatok részeként.

²² A gyulafehérvári román nemzetgyűlés határozata Magyarország románok által lakott részei és Románia egyesüléséről (Gyulafehérvár, 1918. december 1.). In: GECSÉNYI Lajos– MÁTHÉ Gábor (szerk.): *Sub Clausula. 1920 – 1947. Dokumentumok két békeszerződés – Trianon, Párizs – történetéből*. Budapest, Magyar Közlöny és Lapkiadó, 2008. 399–401.; In: ZEIDLER Miklós (szerk.): *Trianon*. Budapest, Osiris Kiadó. 2020. 39–40.

²³ Marea Unire din 1918

²⁴ Kontrafaktuális történetírás alatt a szakirodalom több fogalmat ért, amelyek közös kapcsolóeleme a történelmi események tényekkel szembeni, valamely cél által vezérelt és annak alárendelt újraértelmezése, ezáltal az a múltbeli eseményeket eszközként kezeli ezen cél által meghatározott jelenre vetített következtetések levonása és megalapozása érdekében. Az újraértelmezés egyik különös és jellemző nézőpontját és célját képezheti a nemzeti vagy kulturális identitás történelmi megalapozása. Ennek megfelelően a kontrafaktuális mód alatt a román szakirodalom történelmi tényekkel szemben álló, modern nemzeti célok által vezérelt történelmi értelmezését értem. A kontrafaktuális történetírásról, szerepéről, eredetéről és céljairól lásd: ROSENFELD, Gavriel: Miért a kérdés, hogy „mi lett volna, ha...?”. Elmélkedések az alternatív történetírás szerepéről. *Aetas*, 22. 2007/1. 147–151, 160.; GYÁNI Gábor: A történetírás újragondolása. *Történelmi Szemle*, XLVIII. 2006/3-4. 261–272.; VARGA Péter András: Kontrafaktuális filozófiatörténet? A "Mi lett volna, ha...?"-kérdések használata a történettudományban és jelentősége a filozófiatörténet-írásban. *Magyar Filozófiai Szemle*, 58. 2015/4. 31–44.

²⁵ CONSTANTINESCU, Miron: Előszó. In: *Erdély története I*. Bukarest, A Román Népköztársaság akadémiajának Kiadója, 1964. X.; JANCsó Benedek: *A román nemzetiségi törekvések története és jelenlegi állapota. I. Kötet*. Budapest, Lampel Róbert (Wodianer F. és fiai) cs. és kir. udvari könyvkereskedés, 1896. 4., 435–483.; PASCU, Ștefan: A fejlett hűbériség korszaka. In: *Erdély története I*. Bukarest, A Román Népköztársaság Akadémiajának Kiadója, 1964. [a továbbiakban: PASCU (1964a)] 200–205.; MARCU, P. Liviu: Concepții asupra centralizării puterii. Ideea originii și unității poporului român. In: CETERCHI, Ioan (ed.): *Istoria Dreptului Românesc Vol. I*. București, Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1980. 584–588.; POP, Ioan-Aurel: Mihai Viteazul și Transilvania. In: POP, Ioan-Aurel – NÄGLER, Thomas – MAGYARI András (eds.): *Istoria Transilvaniei Vol. II*. Cluj-Napoca – Deva, Academia Română Centrul de Studii Transilvane – Editura Episcopiei Devei și Hunedoarei, 2016. 81–103.; BARTA Gábor: Az Erdélyi Fejedelemség első korszaka. In: KÖPECZI Béla (főszerk.): *Erdély története három kötetben. Első kötet*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1986. 526–532.

²⁶ IORGA, Nicolae: *Istoria lui Mihai Viteazul*. București, Editura Militară, 1968.; MURZEA, Cristinel Ioan – MATEFI, Roxana: *Evoluția statului și dreptului românesc*. București, Editura Hamangiu, 2015. 122.

²⁷ BOIA, Lucian: *Történelem és mítosz a román köztudatban*. Bukarest – Kolozsvár, Kriterion Könyvkiadó, 1999. 100–144, 162–170.; MAKKAI László: *Magyar-román közös múlt*. Budapest, Héttorony Könyvkiadó, 1989. 99–105.; SZENCZEI László: *Magyar-román kérdés*. Budapest, Officina, 1946. 14–15.

által vezérelt értelmezéséből fakadóan²⁸ a román társadalom kiemelt jelentőségű állam- és emlékezetpolitikai fundamentumává és *nagy egyesülésként* 1918. december 1-e ekként válhatott.²⁹

A két állam eltérő viszonyulása Trianonhoz, illetve az ekkor Romániához csatolt területekhez – amelyeket ma összefoglaló elnevezéssel a történelmi Erdélyi Fejedelemség után Erdélynek nevezünk – mindmáig megakadályozza egy semleges, pártatlan, objektív történelmi szintézis kialakulását a kérdésben.³⁰ Trianon politikai, társadalmi, gazdasági, jogi, mindezek mellett művészi utóélete az elmúlt száz évben folyamatosan nyugvópontra nem jutó vitákat indukál, emellett egyének, közösségek, államok egymáshoz való viszonyát is döntően befolyásolja, ezáltal Trianon mindkét állam közgondolkodásában – egymással ellentétes előjelű fogalomként – a társadalmi és politikai gondolkodás alapvető mítosza.

Magyarországon a trianoni békeszerződés aláírásának napja jelképesen az Alaptörvény³¹ D). cikkében foglalt egységes magyar nemzet összetartozása iránti alkotmányos felelősség alapján a 2010. évi XLV. törvény³² 4. §-a szerint a Nemzeti Összetartozás Napja. A magyar állam alkotmányos rendje szerint az ország határain belül és kívül élő nemzetrészek összetartoznak, és a fenti alkotmányos felelősség alapján Magyarország a határain kívül élő magyarok sorsáért felelősséget visel, elősegíti ezen magyar közösségek fennmaradását, fejlődését, támogatja magyarságuk megőrzésére irányuló törekvéseiket. Magyarország számára ez a rendelkezés nem csupán deklaráció, hanem cselekvési kötelezettség is,³³ amely a jövőre nézve is kijelöli a magyar állam határain belül és kívül élő magyar nemzetrészek közötti viszonyt, összhangban a Nemzeti Hitvallás azon kijelentésére, amely szerint az Alaptörvény a jogrendünk alapjaként, szövetség a múlt, a jelen és a jövő magyarjai között. Az alkotmányos alapokból fakadóan a magyar állam támogatja a határain kívül élő magyar nemzetrészek tagjainak mind egyéni, mind közösségi jogaiknak érvényesítését, közösségi önkormányzataik létrehozását, a szülőföldön való boldogulásukat, valamint előmozdítja együttműködésüket

²⁸ GYÁNI i.m. 261–266., 270–272.; ROSENFELD i.m. 150–151., 160.

²⁹ ABLONCZY Balázs: *Ismeretlen Trianon*. Budapest, Jaffa Kiadó, 2020. 13–14., 65.; MITU, Sorin: *Az én Erdélyem*. Marosvásárhely, Mentor Könyvek Kiadó, 2017. 12–13.

³⁰ DJUVARA, Neagu: *Lehet-e igaz a történetírás?* Kolozsvár, Koinónia Könyvkiadó, 2017. 126–128.

³¹ Magyarország Alaptörvénye (2011. április 25.). Az Alaptörvény hatályos, módosításokkal egységes szerkezetbe foglalt szövege a Magyar Közlöny 2020. december 28-i 291. számában jelent meg.

³² 2010. évi XLV. törvény a Nemzeti Összetartozás melletti tanúságtételről. – Kihirdetve a Magyar Közlöny 2010. június 4-i 92. számában, szövegét a 2011. évi CCI. törvény az egyes törvények Alaptörvénnyel összefüggő módosításáról 364. §-a módosította, kihirdetve a Magyar Közlöny 2011. december 31-i 165. számában.

³³ ÁRVA Zsuzsanna: *Kommentár Magyarország Alaptörvényéhez*. Budapest, Wolters Kluwer Kft., 2013. 35.

egymással és az anyaországgal.³⁴ *A magyar alkotmányos rendben ennek megfelelően a magyar nemzetfogalom egyaránt kulturális és politikai nemzetfogalom. A magyar kulturális nemzet tagjai a világon bárhol élő magyarok állampolgárságuktól függetlenül, míg a politikai nemzet tagjai a magyar állampolgárok, érteve alattuk az államalkotó nemzetiségeket is.*³⁵ Az alkotmányos felelősség és a belőle fakadó rendelkezések ténybeli alapját szükségképpen Trianon, illetve a párizsi békeszerződés képezi, elvégre magyar nemzetrészek a moldovai csángók különleges népcsoportját,³⁶ a havasalföldi szórványt és a bukovinai székelyeket,³⁷ illetve a kivándorlókat nem számítva az I. világháború végéig nem éltek a magyar állam határain kívül számottevő arányban.³⁸

A hatályos alkotmányjog alaptételét képező politikai nemzet fogalmának kialakulása³⁹ és a nemzeti kisebbségek jogára gyakorolt hatása a jelen értekezés egyik alapvető tárgya, amely okból fakadóan *a trianoni békeszerződés különös, de nem kizárólagos jelentőséggel bír.* Az értekezés a Trianont megelőző időszakban fennállt, valamint részben annak eredményeképpen létrejött többnemzetiségű államok jogi szempontú vizsgálatát tűzi ki célul a nemzeti kisebbségek joga és alkotmányos jogállása tekintetében. *Trianon* e vizsgálat szempontjából *kettős szerepben* tűnik fel, egyrészt a vizsgálat tárgyát meghatározó *nemzetközi jogi keretként*, másrészt *ténybeli és időbeli határvonalként*. A trianoni békeszerződés ennek megfelelően *elválasztó*, de egyben *összekötő* alappont, *az a többnemzetiségű magyar állam végét és egyben a többnemzetiségű román állam kezdetét jelenti az értekezés keretein belül két síkot és*

³⁴ TRÓCSÁNYI László: Magyarország Alaptörvényének legfontosabb üzenetei egy igazságügyi miniszter szemszögéből. In: BALOGH Elemér (szerk.): *Számadás az Alaptörvényről*. Budapest, Magyar Közlöny Lap- és Könyvkiadó Kft., 2016. 13.

³⁵ GERENCSÉR Balázs Szabolcs – VARGA Zs. András – WETZEL Tamás: Nép és nemzet, nyelv, állampolgárság. In: CSINK Lóránt – SCHANDA Balázs – VARGA Zs. András (szerk.): *A magyar közjog alapintézményei*. Budapest, Pázmány Press, 2020. 667.; TRÓCSÁNYI László: *Az alkotmányozás dilemmái*. Budapest, HVG–ORAC Lap- és Könyvkiadó Kft. 2014. 57–58.; VARGA Zs. András: Szuverenitás, identitás és autonómiák a magyar közjogban. *Kisebbségvédelem*. 2019/1. 46–48.; DUCULESCU, Victor – CĂLINOIU, Constanța – DUCULESCU, Georgeta: *Drept constituțional comparat*. București, Lumina Lex, 1996. 556–557..

³⁶ BENDA Kálmán: A moldvai magyarok (csángók) a XVI-XVII. században. In: BENDA Kálmán (szerk.): *Moldvai csángó-magyar okmánytár 1467-1706*. Budapest, Teleki László Alapítvány, 2003. 9–48.; ELEKES Lajos: Magyarok Moldvában és Havaselvén. In: MÁLYUSZ Elemér (szerk.): *Erdély és népei*. Budapest, Maecenas Könyvkiadó – Talentum Kft., 1999. 117–135.; VINCZE Gábor: „Csak nekünk van setettség, a csangoknak...”. In: VINCZE Gábor: *Gúzsba kötött kisebbség. Magyarok a 20. századi Romániában*. Nagyvárad, Partium Kiadó, 2009. 8–11.; SERES Attila: „Csángómentés” Moldvában a XIX.-XX. század fordulóján. *Pro Minoritate*, 2002/Tél. 17–42.

³⁷ BOTLIK József: *Erdély tíz tételben*. Budapest, Szerzői kiadás, 1988. 95–99.; VINCZE i.m. 11.

³⁸ ROMSICS Ignác: *Nemzet, nemzetiség és állam*. Budapest, Helikon Kiadó, 2020. [a továbbiakban: ROMSICS (2020b)] 62.

³⁹ CSEKEY István: A magyar nemzetfogalom (Folytatás). *Magyar Kisebbség*, 1938. XVII/14. 319–326.; GYURGYÁK János: *Ezzé lett magyar hazátok. A magyar nemzeteszmé és nacionalizmus története*. Budapest, Osiris Kiadó 2007. 19–82.; MIKÓ Imre: *Nemzetiségi jog és nemzetiségi politika*. Kolozsvár, Minerva, 1944. 9–247.

vizsgálati szempontot eredményezve. *Az első vizsgálati szempont a többnemzetiségű állam ténykérdése az értekezés jelen bevezető 1. részét követő 2. részében kifejtettek szerint.*

Trianon eredményeként Magyarország többnemzetiségű államból *quasi egynemzetiségű* állammá vált,⁴⁰ ugyanakkor Románia esetében a Párizs környéki békerendszer fordított eredményre vezetett, az addigi *quasi egynemzetiségű* állam helyébe egy *többnemzetiségű* állam lépett.⁴¹ A többnemzetiségű állam tényhelyzeteinek ezen változása – amelynek határa jogilag ténylegesen Trianon – eredményezi *a második vizsgálati szempontot*, amelynek eredményeképpen *két időszakban* kerül elemzés alá a kisebbségek, azon belül is különösen a nemzeti kisebbségek joga. Az első időszak Trianonig, a második időszak pedig Trianontól 1940-ig tárja fel a többnemzetiségű állam tényéből fakadó nemzetiségi kihívásra adott magyar és román jogalkotói válaszokat, alapvetően az alkotmányjogi szabályozására és annak eredőire fókuszálva a nemzeti kisebbségek alkotmányjogi helyzete feltárásának igényével.

*Magyarország esetében a nemzetiségi kihívás gyakorlatilag a trianoni békeszerződéssel megteremtett quasi egynemzetiségű állammal megszűnt,*⁴² így a vizsgálat hangsúlya az értekezés 3. részében a magyar állam esetében az I. világháború végéig terjedő időszakra eshetett annak ellenére, hogy a trianoni békeszerződés külön kisebbségvédelmi rendelkezéseket is előírt nemzetközi kötelezettségként annak 54-60. cikkeiben. Ezzel szemben Románia tekintetében a kisebbségi kérdések döntően az I. világháborút követően jelentkeztek.⁴³ A többnemzetiségű állam tényéből fakadó nemzetiségi kihívásra adandó, Romániától elvárt válaszok alapvető elvárásait, illetve minimum kereteit a Párizs környéki békerendszer részeként a Szövetséges és Társult Főhatalmak és Románia között 1919. december 9-én aláírt Párizsi kisebbségvédelmi szerződés (a továbbiakban: Párizsi kisebbségvédelmi szerződés)⁴⁴ tartalmazta⁴⁵ kiemelt alkotmányjogi jelentőségű

⁴⁰ ROMSICS (2020a) i.m. 181–183.; ZEIDLER (2018) i.m. 43.

⁴¹ BOIA, Lucian: *Miért más Románia*. Kolozsvár, Koinónia Könyvkiadó, 2013. 54–60.

⁴² MÁTHÉ Gábor – MEZEY Barna – RÉVÉSZ T. Mihály: A parlamentáris monarchia. In: MEZEY Barna (szerk.): *Magyar Alkotmánytörténet*. Budapest, Osiris Kiadó, 2003. 290.; ROMSICS Ignác: A 20. századi Magyarország. In: ROMSICS Ignác (szerk.): *Magyarország története*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 2016. 773.; ROMSICS (2017) i.m. 409–410.; ROMSICS (2019a) i.m. 166.; ROMSICS (2020a) i.m. 183.

⁴³ DURANDIN, Catherine: *A román nép története*. Budapest, Maecenas Könyvek, 1998. 224.

⁴⁴ A Hivatalos Lap 1920. szeptember 23-i 140. számában kihirdetett 3699. törvény a Szövetséges és Társult Főhatalmak és Ausztria között 1919. szeptember 10-én Saint-Germain-ben kötött békeszerződés és a Szövetséges és Társult Főhatalmak és Románia között 1919. december 9-én Párizsban kötött kisebbségvédelmi szerződés becikkelyezéséről – Lege Nr. 3699. prin care guvernul este autorizat a ratifica și a face să se execute tratatul de pace împreună cu anexele lui, încheiat de Puterile Aliate și Asociate cu Austria, în Saint Germain, la 10 septembrie 1919, și Tratatul asupra minorităților semnat la Paris la 9 decembrie 1919.

rendeleteket és kötelezettségeket előírva a román állam részére.⁴⁶ Ebből fakadóan rögzítendő, hogy a *többnemzetiségű állam tényhelyzete ellenére a román jogalkotás domináns aktora alapvetően a nemzetközi jog volt.*

Figyelemmel arra a tényre, hogy a Párizs környéki békerendszer részeként Trianon és a Párizsi kisebbségvédelmi szerződés a kisebbségek védelmét kiemelt tárgyként kezelte, az értekezés tárgyává tett jogi szabályozás következő igazodási pontját a nemzetközi jog nemzeti kisebbségek jogára gyakorolt hatásának vizsgálata képezi értekezés 4. részében minkét államot illetően.

Valamennyi vizsgálati szempont kapcsolóeleme egy olyan alkotmányjogi összehasonlító vizsgálat elvégzése, amely alapot adhat a két vizsgált állam nemzeti kisebbségi jogi szabályozásának megértéséhez, eredőinek feltárásához – a *historia est magistra vitae* jegyében – a jelen jogalkotójának, gondolkodójának, mindkét érintett állam társadalmának címezve, így teremtve alapot az értekezés 5. részében a megfelelő következtetések levonására.

1.2. A kutatás célja és az értekezés szerkezete

A kutatás célja annak feltárása, hogy a többnemzetiségű állam nemzetiségi kihívásának milyen jogalkotási megoldási lehetőségeit vállalták fel a vizsgált időszakban az érintett államok és azokból a jelenre vonatkozóan levonhatók-e olyan következtetések, amelyek a ma élő nemzeti kisebbségi kérdésekre is választ adhatnak.

A kutatás cél elérését az értekezés alapvetően kronologikus és összehasonlító szerkezetű vizsgálattal éri el, *feltárja elsőként a többnemzetiségű állam jogi és társadalmi, valamint történeti tényezőit, amelyek a tárgyi jogalkotás impulzusaiként bírnak jelentőséggel.*⁴⁷ A dolgozat *ezt követően* a fentiekben rögzített tényezőkkel, mint jogalkotási eredőkkel *elemzi a magyar, majd a román jogalkotást és eredményeit, feltárva a nemzetiségek jogának általános*

⁴⁵ A Párizsi kisebbségvédelmi szerződés elfogadásának körülményeit, rendelkezéseit és az abból fakadó jogalkotási eredményeket az értekezés 3.3.2.-3.3.4. alfejezetei, 4.4. fejezete, illetve 4.5. fejezete és alfejezetei tárgyalják.

⁴⁶ L. BALOGH Béni: *Románia és az erdélyi kérdés 1918-1920-ban*. Budapest, Bölcsészettudományi Kutatóközpont, 2020. 52–57.; NAGY Lajos: *A kisebbségek alkotmányjogi helyzete Nagyromániában*. Kolozsvár, Minerva Irodalmi és Nyomdai Műintézet Rt., 1944. 20–25.

⁴⁷ T. KOVÁCS Júlia: A belső jogalkotási eljárás – jogalkotási metodika. In: TÓTH J. Zoltán (szerk.): *Jogalkotástan*. Budapest, Dialóg Campus Kiadó, 2019. 145.

részét. A vizsgálat tárgyát képezi mindezekon túl *a nemzetközi jog hatása* a két állam jogalkotására, annak előírásai nyomán vázolva fel *a nemzeti kisebbségek jogának különös részének alapelemeit.* *A belső állami és a külső nemzetközi jogi szempontok* összehasonlításának alap kiinduló pontjai és következtetései a tárgyalt fejezetekben, illetve alfejezetekben kerülnek rögzítésre, illetve összegzésre. Az értekezés záró részében az összehasonlító vizsgálat legfőbb eredményei kerülnek összefoglalásra a hatályos jog és az esetleges jövőbeni jogalkotás egyes aspektusainak ismertetésével, mint az értekezés következtetései. A dolgozat egyes részei és fejezetei között részben a kronológia, részben a tárgyi összehasonlítás eredményei elkerülhetetlen utalásokat, valamint ismétléseket is tartalmaznak, amelyek együttes célja az adott tárgy adott kontextusban való megértésének elősegítése.

Az értekezés tárgyát képező két állam közötti választás bizonyos mértékben önkényesnek hat, azonban a Magyar Királyság utódállamai tekintetében a nemzeti kisebbségek jogának alkotmányjogi összehasonlítását a bevezetésben kiemelteken túl a magyar és a román jogrend relációjában több további kézenfekvő ok is alátámasztotta. *Az első indok* alapvetően abból fakadt, hogy a többnemzetiségű magyar államban *a legnagyobb nemzeti kisebbséget* a román nemzetiség képezte, ugyanakkor a békeszerződésekkel területében megnövekedett Románia legnagyobb nemzeti kisebbségévé a magyar nemzetiség vált. Ennek megfelelően a *többség-kisebbség viszonyában a tényhelyzet megfordult* és ezáltal az az összehasonlító elemzés értelmeszerű alapjává válhatott. A Magyar Királyság többi utódállama esetében a vizsgált korban ilyen egyértelmű helyzetet – leszámítva természetesen a korábban domináns szerepben lévő magyar nemzet részeinek nemzeti kisebbséggé válását – nem tapasztalhattunk. Az utódállamok nemzetiségi viszonyai ugyanis komplexitásuk ellenére az összehasonlító elemzés ténybeli alapjaként az egyik, de nem kizárólagos szempontot jelentték a kutatás jelenkori és jövőbeni céljaira is figyelemmel. Csehszlovákia és a Szerb-Horvát-Szlovén Királyság, azaz Jugoszlávia – bár politikailag domináns, illetve relatív többséggel rendelkező nemzetekkel,⁴⁸ és természetesen jelentős számú magyar nemzeti kisebbséggel is rendelkeztek⁴⁹ – de a magyar államtól lényegesen eltérő államberendezkedéseik okán a vizsgálat jogi szempontjait szem előtt tartó összehasonlításra az összetett nemzetiségi

⁴⁸ FERGUSON, Niall: *A világ háborúja – A gyűlölet évszázadának története.* Budapest, Scolar Kiadó, 2016. [a továbbiakban: FERGUSON (2016a)] lvi–lviii., 166.; ROMSICS (2020a) i.m. 180–183.; ROMSICS (2020b) i.m. 203–204.

⁴⁹ ROMSICS (2020a) i.m. 181–183.; ROMSICS (2020b) i.m. 209.; ZEIDLER (2001) i.m. 193.

viszonyaik ellenére alapvetően nem voltak alkalmasak.⁵⁰ A Magyar Királyság államterületéből részesült többi állam, azaz Ausztria, Olaszország és Lengyelország tekintetében az adott állam népességéhez viszonyított jelentős magyar kisebbséggel nem számolhattunk.⁵¹ Az *értekezésben vizsgált két állam esetében* az abszolút többséggel rendelkező domináns nemzet és a *legnagyobb nemzeti kisebbség tényének, szerepének tükröződése, felcserélődése*, bizonyos főbb vonalakban hasonló államberendezkedése mellett az összehasonlítás különös okát az a tény képezte, hogy mind a mai napig Romániában él a legnagyobb lélekszámú határon kívüli magyar nemzetrészes,⁵² következésképpen a kutatás eredményei Románia tekintetében lehetnek a lehangsúlyosabbak.

Az összehasonlító vizsgálat elemeinek, valamint okainak különös kapcsolóeleme a tárgyalt jogintézmények, valamint *az alkotmányjogi jogállás tükröződésből fakadó ellentétpár léte*, azaz a magyarországi nemzeti kisebbségek alkotmányos jogállásának és az általuk élvezett jogoknak az összevetése, *egyfajta szembesítése* a magyar nemzeti kisebbség romániai jogaival és politikai programjaival. *A romániai magyar kisebbség célja a vizsgált korszakban ugyanolyan alkotmányos helyzet, illetve biztosított jogállás elérése volt, amelyet korábban a magyarországi román nemzetiség élvezett.*⁵³ A politikai programokban megfogalmazott cél, az annak alapját képező álláspontok végletekig terjedő dramatizálás, illetve idealizálás tárgyává váltak a szerepek *felcserélődése* okán, mindez azonban nem változtat azon a tényen, hogy mindkét állam esetében voltak a nemzeti kisebbségek kérdése tárgyában alkotott jogszabályok, az alkotmányos rendből és nemzetközi jogból fakadó kötelezettségek, amelyek eredményeit *jogtudományi szempontból összehasonlítani és elemezni szükséges, feltárva a történelem ezen időszakának jogi valóságát. A tükröződés különös aspektusát képezi továbbá az államcélok felcserélődése is. Magyarország esetében az irredentizmus mint valamennyi magyar egy államkereten belüli egyesítése Trianonig nem volt értelmezhető. Románia esetében ezen – 1838-ban megjelent,*⁵⁴ majd 1848. óta egyre hangsúlyosabb⁵⁵ majd lényegileg

⁵⁰ BÁRDI Nándor: *Otthon és Haza. Tanulmányok a romániai magyar kisebbség történetéről*. Csíkszereda, Pro-Print Könyvkiadó, 2013. 212–213.

⁵¹ ROMSICS (2020a) i.m. 181.

⁵² A 2011. október 20-i romániai népszámlálás szerint Romániában 1.237.746 magyar élt, ami Románia összlakosságának 6,5%-a.– *Recensământul Populației și al Locuințelor din 2011*. București, Institutului Național de Statistică, 2014. 10.

⁵³ BALÁZS Sándor: *Magyar képviselet a királyi Románia parlamentjében*. Kolozsvár, Kriterion Könyvkiadó, 2008. 42.

⁵⁴ BÍRÓ Sándor: *Kisebbségben és többségben. Románok és magyarok 1867-1940*. Csíkszereda, Pro-Print Könyvkiadó, 2002. 22.

⁵⁵ BODEA, C. Cornelia – SURDU, Bujor: Az önkényuralom és a „liberalizmus” rendszere (1849-1867). In: *Erdély története II*. Bukarest, A Román Népköztársaság Akadémiájának Kiadója, 1964. 179–188.; MOLDOVÁN Gergely:

kizárólagos – politikai program megvalósítását, azaz minden román egy államban egyesítését⁵⁶ a román nemzeti eszme egységtörekvéseinek betetőzéseként, a független és egységes nemzetállam alapjaként Trianon, illetve Gyulafehérvár teljesítette.⁵⁷

A kutatás tárgyát képező időszak *intervallumának* indoka alapvetően az *organikus magyar alkotmányfejlődésben és a magyar történeti alkotmány sajátosságaiban* lelhető fel.⁵⁸ A nemzetiségi kérdés kezdőidőpontjának egyértelmű meghatározása a magyar történeti alkotmányfejlődés jellegzetességei okán *alapvetően* nem köthető egy meghatározott eseményhez. A nemzeti kisebbségek kérdése szabályozásának ténybeli alapjai a középkori társadalomfejlődésből fakadnak, míg jogi szempontból a kérdés szervesen kapcsolódott a magyar rendi államszervezet lebontásának folyamatához. A nemzetiségi eszme és a nemzetiségi kihívás ezáltal a történeti államfejlődésünkben fakadóan különböző időszakokban különböző mértékben indukálta a magyar törvényhozás válaszait. A vizsgálat tárgya szempontjából kiemelt előzményeket az értekezés röviden felvázolja, ugyanakkor a vizsgálat alapvetően II. József 1784. május 11-i a német nyelv hivatalossá tételéről szóló nyelvrendeletét követő időszak tárgyalását vállalja fel, amely időpont az értekezés 3.2.1.-3.2.2. alfejezeteiben ismertettek szerint a nemzeti eszme fejlődése szempontjából annak kezdeteként értelmezhető jogi szempontból.

A vizsgálat záróidőpontjának egyértelmű meghatározását, annak a *II. bécsi döntéshez* kötését több tény indokolta. Az I. bécsi döntést követően a magyar revíziós politika homlokterébe az erdélyi kérdés megoldása került, amelyet Magyarország kész volt adott esetben katonai erő igénybevételével is megoldani. Ezen alapokon került sor a szörényvári, azaz turnu-severin-i magyar-román kétoldalú tárgyalásokra, amelyek kudarcát követően a román fél döntőbíróvási határozatot kért.⁵⁹ A II. bécsi döntés elfogadására és kihirdetésére a bécsi Belvedere-palotában

Magyarok, románok. A nemzetiségi ügy kritikája. Máriabesnyő, Attraktor 2011. 21–24.; MURZEA – MATEFI i.m. 134–142.; SZENCZEI i.m. 88–90.

⁵⁶ JANCsó Benedek: *A román irredentista mozgalmak története.* Máriabesnyő–Gödöllő, Attraktor Kft., 2004. 11–12.

⁵⁷ DURANDIN i.m. 219.; MURZEA – MATEFI i.m. 106–121., 224–225.

⁵⁸ MEZEY Barna: Az államfő. In: MEZEY Barna (szerk.): *Magyar Alkotmánytörténet.* Budapest, Osiris Kiadó, 2003. 96–98.; NAGY Ernő: *Magyarország közjoga (Államjog).* Budapest, Az Athenaeum Irodalmi és Nyomdai R.-T. Kiadása, 1907. 189–199., SZABÓ István: Az ősi alkotmány. In: CSINK Lóránt – SCHANDA Balázs – VARGA Zs. András (szerk.): *A magyar közjog alapintézményei.* Budapest, Pázmány Press, 2020. 83–122.

⁵⁹ ABLONCZY Balázs: *A visszatért Erdély 1940-1944.* Budapest, Jaffa Kiadó, 2011. 39–46.; HITCHINS, Keith: *Románia 1866-1947.* București, Editura Humanitas, 2013. 519–521.; ILLÉSFALVI Péter – SZABÓ Péter: *Erdélyi bevonulás, 1940.*, Barót, Tortoma Könyvkiadó, 2010. 7–31.; MIKÓ Imre: *Huszonkét év – az erdélyi magyarság politikai története 1918. december 1-től 1940. augusztus 30-ig.* Budapest, Studium, 1941. 261–262.; ROMSICS

1940. augusztus 30-án került sor, ahol a német birodalmi és az olasz királyi kormány döntőbírói határozata⁶⁰ értelmében Magyarország – keleten a Kárpátok hegyláncáig, délen a Nagyvárad-Kolozsvár-Marosvásárhely-Sepsiszentgyörgy vonalig Erdély területéből mintegy 43.104 négyzetkilométernyi területet kapott vissza Romániától, amely terület megközelítőleg kettő és fél millió fős lakosságából az 1941. évi magyar népszámlálás szerint 54%, azaz mintegy egymillió-háromszáznegyvennégyezer fő vallotta magát magyarnak.⁶¹ Annak elenére, hogy a döntőbírói határozat a két fél közvetlen tárgyalásinak kudarcra okán a román kormány kérése alapján került meghozatalra, a román fél a II. bécsi döntést azóta is következetesen diktátumként értékeli és a terület román többségét állítja.⁶² A *II. bécsi döntés a magyar alkotmányos berendezkedés alapjainak érintetlen hagyása mellett Magyarországot gyakorlatilag ismét többnemzetiségű állammá tette, nemzetiségi viszonyai a megelőző két évtized román államának viszonyaira hasonlítottak. Románia alkotmányos berendezkedése* esetében a II. bécsi döntés azonban döntő hatással volt. A román állam a monarchia formális fenntartása mellett⁶³ már a *II. bécsi döntést követő héten megkezdte a maradék alkotmányossága felszámolását*⁶⁴ és a *totális állam kiépítését* Ion Antonescu 1940. szeptember 5-i *conducător*-i kinevezésével,⁶⁵ illetve az 1938. évi román Alkotmány

Ignác: *Erdély elvesztése (1918-1947)*. Budapest, Helikon Kiadó, 2018. [a továbbiakban: ROMSICS (2018b)] 330–334.; ROMSICS (2012) i.m. 97–102.

⁶⁰ A második bécsi döntés (Bécs, 1940. augusztus 30.). In: ZEIDLER Miklós (szerk.): *Trianon*. Budapest, Osiris Kiadó. 2020. 317–318.; A német-olasz döntőbírói ítélete. *Magyar Kisebbség*, 1940. XIX/18. 407–408.

⁶¹ BENKŐ Levente: Magyar nemzetiségi politika Észak-Erdélyben (1940-1944). *Pro Minoritate*, 2002/ősz. 9–10.; EGYED Ákos: *A székelyek rövid története a megtelepedéstől 1989-ig*. Csíkszereda, Pallas-Akadémia Könyvkiadó, 2013. 303.; KÖPECZI Béla: Kitekintés. Erdély útja 1918 után. In: KÖPECZI Béla (szerk.): *Erdély rövid története*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1993. 596.; ROMSICS Ignác: *A 20. század rövid története*. Budapest, Rubicon-Ház Bt., 2011. 231–232.; TURBUCZ Dávid: *Horthy Miklós*. Budapest, Napvilág Kiadó, 2014. 158.; TURBUCZ Dávid: *Horthy-kultusz 1919-1944*. Budapest, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, 2015. 208.; ABLONCZY (2011) i.m. 46–47.; DURANDIN i.m. 289–290.; ROMSICS (2012) i.m. 104.; ROMSICS (2016) i.m. 834.; ROMSICS (2018b) i.m. 334–336.; ZEIDLER (2001) i.m. 216–218.

⁶² ABRAHAM, Florin: *Tratatul de la Trianon și mitologia politică revizionistă: abordări tradiționale și recente*. In: PUȘCAȘ, Vasile – SAVA, N. Ionel (eds.): *Trianon, Trianon. Un secol de mitologie politică revizionistă*. Cluj-Napoca, Editura Școala Ardeleană, 2020. 293–294.; MARCU, P. Liviu: *Istoria dreptului românesc*. București, Lumina Lex, 1997. 252.; PĂCURARIU, Francisc: *România și maghiarii de-a lungul veacurilor*. București, Editura Minerva, 1988. 430–439.; DURANDIN i.m. 291.

⁶³ A Hivatalos Lap 1940. szeptember 5-i 205. számában kihirdetett királyi jogok visszavonását tartalmazó királyi rendelet – decret regal pentru investirea cu depline puteri și reducerea prerogativelor regale; a Hivatalos Lap 1940. szeptember 6-i 206. számában kihirdetett I. Mihály gyulafehérvári nagyvajda román királyként trónra lépését kihirdető és II. Károly román király lemondását tartalmazó rendelettvény – decret-lege privitor la reglementarea succesiunii la Tronul României a Marelui Voevod Mihai de Alba-Iulia.

⁶⁴ IONESCU, Cristian: *Tratat de drept constituțional contemporan*. București, Editura C.H. Beck, 2019. 749–750.

⁶⁵ AMUZA, T. Ion: *Istoria statului și dreptului românesc*. București, Editura Sylvi. 2001. [a továbbiakban: AMUZA (2001a)] 279–281, DURANDIN i.m. 291–292.; MARCU (1997) i.m. 182.; ROMSICS (2018b) i.m. 338–339.; SZENCZEI i.m. 156–158.; A Külügyminisztérium béke-előkészítő osztályának feljegyzése Románia béke-előkészítő munkájáról (1945. július 30.). In: GECSÉNYI Lajos– MÁTHÉ Gábor (szerk.): *Sub Clausula. 1920 – 1947. Dokumentumok két békeszerződés – Trianon, Párizs – történetéből*. Budapest, Magyar Közlöny és Lapkiadó, 2008. 1026.

felfüggesztésével.⁶⁶ A *conducător* Kiáltványa⁶⁷ kétséget sem hagyott az új totális rendszer felállítását és későbbi működését illetően.⁶⁸ A megaláztatásra és válságba jutott nemzet politikai dicsőségesebb jövőjébe, valamint a nemzeti egységébe vetett hit logikáján alapuló vezérelv⁶⁹ alapján Ion Antonescu jogalkotóvá és nemzetvezetővé, az állami erőszakszervezet irányítójává vált.⁷⁰ Mivel a totális állam alattvalóit teljesen védtelenné és kiszolgáltatottá teszi, megfosztja őket a szabadságtól, terrort alkalmaz a korlátlan hatalomért, és a hatalom joghoz kötöttségét elveti, így jellegéből fakadóan kizárt a joguralmi jegyek érvényesülése.⁷¹ Következésképpen – noha a magyar alkotmányosság még évekig fennmaradt – 1940. szeptember 5-t követően a román alkotmányosság hiánya okán a két állam közötti alkotmányjogi alapokon nyugvó összehasonlító elemzés már nem volt lehetséges. A II. bécsi döntést követően tehát román alkotmányos nemzetiségi jogalkotással – a nemzeti kisebbségeket érintő jogalkotás ellenére – már nem találkozhattunk, azaz a kutatás záróidőpontjának meghatározását elsődlegesen ezen jogi ok alapozza meg, a nemzetiségi tényhelyzetek részleges visszarendeződése mellett.

A vizsgált korszakkal és annak időhatárával kapcsolatban végezetül két további tényezőt szükséges kiemelni. Elsőként hangsúlyozni szükséges, hogy a II. világháborút (1939-1945) követő társadalmi, gazdasági, politikai és jogi események olyan meghatározó államszervezeti átalakulásokat idéztek elő mindkét állam esetében, amelyek az alkotmányosságot gyakorlatilag felszámolták és végül újabb, immár kommunista alapokon nyugvó totális államok létrehozatalát eredményezték. Másodikként szükséges továbbá hangsúlyozni, hogy nemzetközi jogi szempontból a vizsgált korszakot követően a *II. világháborút követő békerendszer* – szemben az I. világháborút lezáróval – a *nemzeti kisebbségek jogában egyfajta paradigmaváltás következett be*. A nemzeti kisebbségek védelme teljes egészében véve – a kisebbségvédelem egyfajta lefokozásaként – *kimaradt az új békerendszerből*⁷² és az *az emberi*

⁶⁶ A Hivatalos Lap 1940. szeptember 5-i 205. számában kihirdetett királyi rendelet az Alkotmány felfüggesztéséről – a decret regal pentru suspendarea Constituției.

⁶⁷ A Hivatalos Lap 1940. szeptember 5-i 205. számában megjelent I. Antonescu tábornok miniszterelnöki Kiáltványa az országhoz – Proclamația d-lui prim-ministru General I. Antonescu către Țară.

⁶⁸ HITCHINS i.m. 522–570.

⁶⁹ TURBUCZ (2015) i.m. 35., 39., 41., 44.

⁷⁰ STIPTA István: Az európai jogállamiság válsága a XX. században. In: HORVÁTH Pál (szerk.) *Egyetemes jogtörténet II.* Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó Rt., 1999. 49–50.

⁷¹ VARGA Zs. András: *Eszményből bálvány? A joguralom dogmatikája.* Budapest, Századvég Kiadó, 2015. 10–11.

⁷² FÖGLEIN Gizella: A kétoldalú kulturális egyezmények szimbolikája Magyarország és a szomszédos államok (Jugoszlávia, Románia) között 1947–1948. In: MEZEY Barna – NAGY Janka Teodóra (szerk.): *jogi néprajz – jogi kultúrtörténet.* Budapest, ELTE Eötvös Kiadó, 2009. 172–173.; ROMSICS (2020b) i.m. 294.

jogok védelmének egyik aspektusává, indirekt részelemévé vált.⁷³ Az univerzális nemzeti kisebbségvédelem egyetlen elemeként napjainkban a Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya hatályos, a kisebbségvédelem döntően regionális,⁷⁴ illetve kétoldalú megállapodások tárgyát képezi jelenleg a nemzetközi jogban,⁷⁵ mindezek mellett a kisebbségek fogalma napjainkban tervezetek és jogi kötőerővel nem bíró dokumentumokban jelenik meg nemzetközi szinten.⁷⁶ Másik oldalról megközelítve a paradigmaváltást azonban azt is meg kell jegyezni, hogy – ellentétben a vizsgált korszak jelen értekezés 3. és 4. részében kifejtett jellegzetességével – napjainkban a nemzetközi jog elsődlegessége nem vitatott és a nemzetközi közösség szerepe is felértékelődött, azaz az emberi jogok tágabb hatálya alá rendelt kisebbségi kérdések nemzetközi, illetve az értekezés tárgyára tekintettel európai megoldásai egyes esetekben a vizsgált korszakban tapasztaltaktól eltérően hatékonyabb érvényesülési lehetőségeket nyerhetnek.⁷⁷

1.3. Kutatásmódszertani kérdések

Az értekezésben kitűzött célok megvalósítását és az összehasonlító elemzés elvégzését, annak szempontjainak érvényesülését alapvetően a rendelkezésre álló magyar nyelvű magyarországi, romániai és külföldi források felhasználása tette lehetővé. A magyar forrásokon túl a román szerzők munkái a téma román szempontú megközelítését, a nemzetközi szakirodalom pedig a semleges nézőpont feltárását segítették elő. Különösen a nemzetiségi törvényhozók álláspontjainak megismerését segítette elő az a tény, hogy a román nemzetiségű képviselők magyar Országgyűlésben előadott álláspontjai,⁷⁸ illetve a magyar nemzetiségű képviselők román Parlamentben előadott érvei⁷⁹ magyarul rendelkezésre állnak és *primer* forrásértékkel bírnak teljes áttekintést biztosítva valamennyi oldal jogalkotási nézőpontjait illetően. A történelmi és jogi alapok megértését szolgálták a XIX. századi és a XX. század első felében alkotó szerzők jelentős művei, azok újabb kori közlései, míg a jelenkori tudományosság eredményeit az alkotmányjogi irodalmon túl a bőséges történelmi szakirodalom tette lehetővé.

⁷³ SZALAYNÉ SÁNDOR Erzsébet: *A kisebbségvédelem nemzetközi jogi intézményrendszere a 20. században*. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia Kisebbségkutató Intézet – Gondolat Kiadói Kör, 2003. 146–147.; ROMSICS (2020b) i.m. 294–297.

⁷⁴ KOVÁCS Péter: *Nemzetközi közjog*. Budapest, Osiris Kiadó, 2003. 309–316.

⁷⁵ SZALAYNÉ SÁNDOR i.m. 183–234.

⁷⁶ MAJTÉNYI Balázs: *Multikulturalizmus Magyarországon*. In: JAKAB András– TAKÁCS Péter (szerk.): *A magyar jogrendszer átalakulása 1985/1990–2005 I. kötet*. Budapest, Gondolat– ELTE ÁJK, 2007. 112–113.

⁷⁷ KOVÁCS (2003) i.m. 302–329., 356–357.

⁷⁸ MIKÓ (1944) i.m. 89–247.

⁷⁹ BALÁZS i.m. 199–522.

A téma feltárását ugyanakkor a rendelkezésre álló szakirodalmi, illetve *jogalkotási primer* források bősége egyaránt segítette és nehezítette. *E körben hangsúlyosan szükséges rögzíteni, hogy az értekezés tárgya a vizsgált államok nemzetiségi kihívásra adott általános jogalkotási válaszainak feltárása. Ennek megfelelően az általános alkotmányjogi válaszok egyes alapjait képező filozófiai, eszmetörténeti, politikai és jogi koncepciók és álláspontok tárgyalását, ismertetését a dolgozat csak az adott folyamatok megértéséhez szükséges és elengedhetetlen mértékben eszközli, illetve alapvetően az adott jogalkotási időpontban értelmezett nemzetfelfogásokra, mint jogalkotási aktorokra összpontosít.*

Szükséges kiemelni ebben a körben, hogy a magyar nemzetiségi jogalkotás a magyar organikus államfejlődés és történeti alkotmány részeként egy törvény, az 1868. évi XLIV. törvénycikk⁸⁰ a nemzetiségi egyenjogúság tárgyában (a továbbiakban: Nemzetiségi törvény) megalkotására vezetett. A Nemzetiségi törvény a vizsgált korszak egészében hatályban maradt és annak szabályozási koncepciója alapján kerültek megalkotásra az egyéb jogterületekre tartozó külön jogszabályok. Ennek megfelelően az értekezés alapvetően a Nemzetiségi törvény történeti eredőinek feltárására és részletes elemzésére vállalkozott és a törvényhozás primer forrásait is elsősorban e körben tette vizsgálat tárgyává, illetve e cél által vezérelve használta fel. A Nemzetiségi törvényt követő különös jogszabályok elméleti kereteken túlmutató további jogalkotási forrásai és politikai gyakorlata – mivel azok a Nemzetiségi törvény alkotmányos alapkoncepciójától nem tértek el – csak oly mértékben kerültek vizsgálat alá, amely az értekezés kereteit szét nem feszítő módon tették alkalmassá a nemzetiségek általános alkotmányjogi helyzetének feltárását.

E körben megjegyzést érdemel továbbá az a tény, hogy a kérdés tárgyalását döntően befolyásolta – különösen a román szakirodalomban – fellelhető éles cezúra, amelyet szintén Trianon jelentett. A román szakirodalom döntően a Trianon előtti kor magyar nemzetiségi politikájának kritikáját fogalmazza meg és hangsúlyozza,⁸¹ ugyanakkor a többnemzetiségű román állammal kapcsolatosan bírálatot – kis kivételtől eltekintve – nem eszközöl. A román alkotmányjogi gondolkodás a nemzetiségi kérdést a román alkotmányok jogegyenlőségi

⁸⁰ 1868. évi XLIV. törvény-cikk a nemzetiségi egyenjogúság tárgyában. In: *Corpus Juris Hungarici – Magyar Törvénytár – 1836-1868. évi törvénycikkek*, Budapest, Franklin – Társulat Magyar Irod. Intézet és Könyvnyomda, 1896. 490–494.

⁸¹ PĂCLIȘANU, Zenovie: *Minorities and the policy of Hungarian governments from 1867-1914*. Bucharest, 1944. 5–168.

klauzulája mögé rejtve kezeli, amely klauzula a magyar politikai nemzetfogalommal tartalmát tekintve lényegileg azonos *elismerve, hogy a nyelvi különbségek az államalkotó politikai nemzet tekintetében indifferensek.*⁸² Következésképpen a román szakirodalom a kérdést meglehetősen egyoldalúan kezeli, azaz a – magyar – politikai nemzetfogalmat oly módon teszi kritika tárgyává, hogy ezen kritikát a saját alkotmányjogi fogalmaival és állampolitikájával szemben nem alkalmazza. Figyelemmel arra, hogy a román kartális alkotmányok külföldi minta átvételén alapulnak, így a jogegyenlőségi klauzula hatálya alatt kezelt nemzetiségi jog több évtizedes jogfejlődésének magyarországihoz hasonló felvázolása az értekezésben objektív módon nem kerülhetett sor.⁸³

A fenti tényezők együtteséből fakadóan az összehasonlító módszer alkalmazása során különösen fontos volt az álláspontok és források szintetizálása, a leíró jellegén túl a megfelelő következtetések levonása, a jelzett módon a koncepciók jogalkotás szempontjából releváns elemeinek kiválasztása. Az értekezés különös hangsúlyt fektetett ezen aspektusokra valamennyi rész, fejezet, illetve alfejezet nyitó, illetve záró gondolataiban. Az értekezés tárgyából fakadóan, a fentebb jelzettek szerint bizonyos szempontok kihangsúlyozása, adott esetben megisméltése, illetve a megfelelő utalások eszközlése elkerülhetetlen volt.

Az értekezés annak ellenére, hogy témája különös politikai és történelmi érzékenységgel kizárólag *jogtudományi* szempontú. A történelemtudomány és a politikatudomány forrásainak felhasználása éppen ezért a jogtudomány szempontjainak szükségképpen alárendelt, ezért ezen tudományágak eredményeinek megfelelő absztrahálása és a jogi szempont alá rendelése elkerülhetetlen volt. A fentiekén túl esetenként elengedhetetlenül szükséges volt olyan jogbölcseleti, történelmi, illetve metajurisztikus, különösen szociológiai szempontokat is ismertetni, amelyek a kutatás tárgyának megértését, feltárását szolgálják. A források bősége okán hangsúlyos elemként jelentkezett a vizsgálati módszerek finomhangolása, mert a rendelkezésre álló, különösen a történelemtudományi munkák és a törvényhozási dokumentáció összességének feldolgozása mennyiségileg lehetetlenné tették volna az érdemi és mélységi, jogtudományi szempontú vizsgálat elvégzését. *Ennek megfelelően a hangsúlyt a korabeli, a nemzeti kisebbségek alkotmányos jogállását meghatározó alapvető jogszabályokra és azok eredőire, a fogalmak korabeli értelmezésére helyeztem a vizsgálat célkitűzéseit szem*

⁸² DISSESCU, G. Constantin: *Dreptul constituțional*. București, Editura Librăriei Socec & Co., 1915. 630–632.

⁸³ Románia alkotmánytörténetének ezen sajátosságait az értekezés 3.3.1.-3.3.4. alfejezetei tárgyalják.

előtt tartva. Az értekezés ennek megfelelően nem vállalhatta fel a történelmi és a nemzetállami gondolkodás alapkoncepciói, egyes szerzők nemzetről vallott filozófiai, politológiai, történettudományi vagy szociológiai nézőpontjainak és következtetéseinek részletes elemzését, illetve megítélését. Mindezeknek megfelelően a nemzeti kisebbségek jogának és politikai gondolkodás területére tartozó álláspontjainak, valamint a nemzetiségi jog tételes, adott jogágra, illetve jogterületekre vonatkozó konkrét elemeinek *kazuisztikus* elemzését, így különösen, de nem kizárólagosan egyes közigazgatási jogi koncepciók tárgyalását is csak oly módon tárgyalja az értekezés, amely az adott kontextus megértését elősegíti.

Az értekezés tárgya a nemzetiségi kihívás és az arra adott eltérő alkotmányjogi jogalkotási válaszok feltárása, amelyek a két vizsgált állam esetében jogalkotási aktusokban, illetve nemzetközi jogi dokumentumokban tárgyasultak. A jogalkotásra minden időben a történelmi, szociológiai, politikai és gazdasági tények, programok, koncepciók és célok, valamint a jogelmélet eredményei hatnak,⁸⁴ amelyeket *belső eredőknek* tekintettem és ekként nevesítettem. A nemzetközi jogi kötelezettségek és az azok alapját képező történelmi és politikai tények a jogalkotás *külső aktorai*ként kerültek rögzítésre és nevesítésre. Mindkét állam esetében ezen eredők és azok jogalkotási eredményei mind tárgyukban, mind kiindulópontjaikban, mind időben, mind végrehajtásuk módjaiban rendkívül széles skálán mozogtak. A jogalkotásra ható *belső eredők tekintetében az értekezés döntően a többnemzetiségű állam tényét és a nemzetállammal kapcsolatos koncepcionális gondolkodást, annak céljait és történelmi jelentőségét emelte ki a belső eredőkből kiindulva a külső eredők együttes vizsgálatával törekedve a jogtudományi eredmények elemzésével egy általános alkotmányjogi helyzet feltárásának, illetve kritikájának igényével.*

A belső és külső eredők metszéspontjában különös tényezőként kell rögzíteni, hogy a vizsgált időszak jelentős részében Magyarország a Habsburg Birodalom, később az Osztrák-Magyar Monarchia részeként állt szemben a nemzetiségi kérdés kihívásaival. Az értekezés azonban ebben az esetben is alapvetően a magyar jogalkotás alapjaira és eredményeire összpontosít. Következésképpen a Habsburg Birodalom, illetve az Osztrák Császárság tárgyi kihívásait, az arra adott koncepcionális válaszlehetőségeit, jogalkotási megoldásait csak érintőlegesen és

⁸⁴ TÓTH J. Zoltán: Jogalkotás és tételes jog. In: TÓTH J. Zoltán (szerk.): *Jogalkotástan*. Budapest, Dialóg Campus Kiadó, 2019. 37–38.

csak annyiban ismerteti, amennyiben ezen aktorok egyértelmű hatása a magyar jogalkotásra megállapítható volt. A Habsburg Birodalmat, illetve az Osztrák Császárságot érintő reformelképzelések szükségképpen a nemzetiségi kihívás által indukált belső feszültségek csökkentését célozta,⁸⁵ azonban 1849-ig tényleges alkotmányjogi válasz ebben a kérdésben nem született. A neoabszolutista kísérletek a birodalom megreformálására, valamint a Kiegyezést követő osztrák alkotmányjogi válaszok lényegüket tekintve Magyarország területén 1867-t követően nem érvényesültek. A Kiegyezés lényegéből – a történelmi alkotmány és Magyarország területi integritásának helyreállításából – fakadt, hogy a vizsgálat tárgyát képező kérdés osztrák megoldásai, koncepciói⁸⁶ a magyar jogalkotásra alapvetően nem hatottak.⁸⁷ Tekintettel arra, hogy ezen elképzelések mindegyike a magyar állam területi integritását számolta volna fel, azok magyar szempontból elfogadhatatlanok és a magyar politikai állásponttal összeegyeztethetetlenek voltak, ezért ezen elgondolások is csak a dolgozat tárgyához szükséges mértékben kerülnek ismertetésre a 3.2. fejezet és a 4.3. fejezet kapcsolódó részeiben.

1.4. A kutatás alaptételei és irányvonalai

A nemzetiségi kihívás alapját képező *nacionalizmus* kérdését *konszenzusos* és *univerzális* módon tárgyaló mű alapvetően *nem létezik*, amelynek oka abban lelhető fel, hogy annak összetevői és ezáltal eredményei mind koronként, mind államonként, régiókként eltérők és különbözők.⁸⁸ Hasonló elvi és ténybeli alapokon *nincs* a *nemzetnek* sem *univerzálisan* elfogadott *fogalma*.⁸⁹ A fentiek ellenére abban konszenzus van a jogtudomány, a filozófia, a politológia és a történelemtudomány képviselői között, hogy a nacionalizmus és a nemzeti kérdés, a nemzeti kihívás sajátosan modern jelenség, amelynek megszületése az 1789. évi Francia Forradalomhoz kötött és szoros kapcsolatban áll annak a rendi államot lebontó programjának eszmerendszerével.⁹⁰

⁸⁵ SZABÓ István: Belső autonómiák a dualista Monarchiában. *Jogtörténeti Szemle* 2020/1. 1.

⁸⁶ TAYLOR, Alan John Percival: *A Habsburg Monarchia 1809-1918*. Budapest, Scolar Kiadó, 2011. 287–289.; ROMSICS (2012) i.m. 16–17.; ROMSICS (2020a) i.m. 18–20.;

⁸⁷ SZABÓ (2020) i.m. 5–6.

⁸⁸ LUKACS, John: *A XX. század és az újkor vége*. Budapest, Európa Könyvkiadó, 2006. 220.

⁸⁹ GYURGYÁK (2007) i.m. 15–17.; IONESCU i.m. 854.; KOVÁCS (2003) i.m. 356–358.; ROMSICS (2018b) i.m. 33.; ROMSICS (2020b) i.m. 13–20.

⁹⁰ FUKUYAMA, Francis: *A történelem vége és az utolsó ember*. Budapest, Európa Könyvkiadó, 2014. 450–466.; JORDÁKY Lajos: *A Román Nemzeti Párt megalakulása*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1974. 7.

A kutatás szempontjából elsődleges jelentőséggel bír az a tény, hogy *a magyar jogalkotás nemzetiségi kihívás tárgyban megkezdett első lépései pontosan ezen nemzeti eszme megszületésével egyidőben történtek, azaz a magyar jogalkotásra a nemzeti eszme nem csak hatott, hanem annak eredményei befolyásolták is a nemzeti eszme fejlődését és a különböző nemzetiségi igényeket. A magyar alkotmányjog XI. századtól megkezdődött állandó és folyamatos fejlődési tényéből következik⁹¹ továbbá, hogy kialakult egységes fogalomrendszer ebben a korban nem állt rendelkezésre, ami a források elemzése, értelmezése és vizsgálata során különös jelentőséggel bírt. A fogalmi bizonytalanságok részben magyarázatul szolgálnak arra, hogy a XIX. század közepéig, illetve részben azon túl is *keveredtek és máig keverednek* a fogalmakhoz kapcsolódó *értelmezések*,⁹² amely által *rendi* alapú *nemzetfogalmak* és a rendi eredetű privilégiumok elismerésének igénye *párhuzamosan jelentkezett a modern nemzetfogalom értelmezésével* és az azokra alapozott, döntően kollektív alapállású jogok érvényesítési szándékával. A fenti fogalmi bizonytalanságok⁹³ ellenére mindkét állam esetében az értekezés a *nyelvi kisebbségek* vizsgált korszakban *nemzetiségi értelemben* használt és elfogadott fogalmát⁹⁴ helyezte a vizsgálat középpontjába és – ahol más jelzővel külön kiemelés nem eszközöl, különösen a vallási kisebbségek esetét értve ezalatt – ezen értelemben használja a kisebbség, nemzet, nemzetiség fogalmakat is döntően megőrizve a felhasznált források fogalomhasználatát. Változatlanul ki kell emelni továbbá, hogy a világban jelentős számú nemzeti identitás alapját továbbra sem a nyelv,⁹⁵ hanem a nyelvvel együtt vagy attól külön értett különböző egyéb – különösen vallási, vérségi, kulturális, egyéb*

⁹¹ HÓMAN Bálint: Történelmi átértékelés. In: (BUZA János szerk.): *Hóman Bálint – A történelem útja*. Budapest, Osiris Kiadó, 2002. 357

⁹² „E szó: nemzet, hol az állam, hol a nyelv vagy faj közösségét jelenti; és a nemzetiség nevében majd előbb különvált néprészek egyéülvasztása, majd idegen elemek kiküszöbölése vagy átidomítása, majd csak egyenjogúság, majd uralkodás követeltetik.” – In: EÖTVÖS József: *A XIX. század uralkodó eszméinek befolyása az álladalomra. Első Kötet*. Budapest, Révai Testvérek Irodalmi Intézet R.-T., 1902. [a továbbiakban: (EÖTVÖS (1902a))] 38.

⁹³ SZENTGÁLI-TÓTH Boldizsár – GERA Anna: Az 1868-as nemzetiségi törvény és a politikai nemzet koncepciójának utólagos értékelése. *Erdélyi Jogélet*, 2020/2. 85–91.; CSEKEY István: A magyar nemzetfogalom. *Magyar Kisebbség*, 1938. XVII/11. 221–233.; CSEKEY István: A magyar nemzetfogalom (Folytatás). *Magyar Kisebbség*, 1938. XVII/12. 254–267.; CSEKEY István: A magyar nemzetfogalom (Folytatás). *Magyar Kisebbség*, 1938. XVII/13. 286–295.; PONGRÁCZ Kálmán: A szórványvédelem jelentősége és az asszimiláció problémája a kisebbségi életben. *Magyar Kisebbség*, 1938. XVII/5. 117–118.

⁹⁴ POMOGYI László: *Magyar alkotmány-és jogtörténeti szótár*. Budapest, Mérték Kiadó, 2008. 595–596.; EÖTVÖS (1902a) i.m. 63–64., 113.

⁹⁵ GAFTOESCU, I. Vintilă: *Poziții juridice în dreptul internațional. Problema minorităților*. București, Imprimeriile „Curentul” S.A., 1939. 41–43., 53.; MIKÓ Imre: Nyelv és jog. In: MIKÓ Imre: *Változatok egy témára*. Bukarest, Kriterion, 1981. [a továbbiakban: MIKÓ (1981a)] 26–27.; KÉSMÁRKI Gergely: Páneurópa és a kisebbségi kérdés. *Magyar Kisebbség*, 1930. IX/4. 121–122.; EÖTVÖS (1902a) i.m. 179–181.; DISSESCU i.m. 430.; 629–631.; IONESCU i.m. 154–155.; LUKACS (2006) i.m. 234.; SZENCZEI i.m. 55–57.

összetartozástudatot eredményező jegyek – ismérvek képezik.⁹⁶ *Az értekezésben rögzített fogalmi választás indoka abban lehető fel, hogy a vizsgált államok esetében a nemzetiség nyelvi alapú megközelítése elődleges, bizonyos esetekben kizárólagos volt, a nyelvet döntő módon a nemzetiség attribútumaként fogták fel.*⁹⁷

Némiképp hasonló fogalmi bizonytalanság áll fent az I. világháború idején nemzetközi jelentőségre szert tett, a nemzetiségi eszméhez szorosan kapcsolódó *önrendelkezési jog* esetében is.⁹⁸ Figyelemmel arra, hogy a Párizs környéki békerendszer eredményei egyrészt az értekezés tárgyát meghatározó nemzetközi jogi keretként, másrészt ténybeli és időbeli határvonalként rögzítettek, a dolgozat alaptételeinek ismertetését megelőzően szükséges röviden az önrendelkezési jog fogalmának, az önrendelkezési jog és a háborús célok kapcsolatának kiemelése. A népek önrendelkezési jogának érvényre juttatása – alapvetően Oroszország Ausztria-Magyarországgal szembeni politikáját leszámítva⁹⁹ – a Szövetséges és Társult Főhatalmak gyakorlatilag utoljára deklarált háborús célja volt.¹⁰⁰ A háborús célok igazolása a háború érdekekhez kötött politikai realizmusának azon eleme, amely annak erkölcsi igazolását, igazságosnak való feltüntetését jelenti¹⁰¹ és a népek önrendelkezési joga is ebben az összefüggésben értelmezendő. A népek önrendelkezési joga az 1915. évi hágai konferencián került deklarálásra,¹⁰² de csak később, Woodrow Wilson amerikai elnök 1918. január 8-án nyilvánosságra hozott 14 pontja X. pontja¹⁰³ alapján nyerte el a békerendszer

⁹⁶ MANZINGER Krisztián: *A területi fókuszú kisebbségvédelem szükségessége és főbb ismérvei Európában*. Budapest, Károli Gáspár Református Egyetem Állam-és Jogtudományi Kar, 2019. 18–20.

⁹⁷ EÖTVÖS József: *A XIX. század uralkodó eszméinek befolyása az álladalomra. Harmadik Kötet*. Budapest, Révai Testvérek Irodalmi Intézet R.-T., 1902. [a továbbiakban: (EÖTVÖS (1902b))] 185.; MIKÓ (1981a) i.m. 31.

⁹⁸ BÚZA László: *A kisebbségek jogi helyzete a békeszerződések és más nemzetközi egyezmények értelmében*. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest, 1930. 18–22.

⁹⁹ HAJDU Tibor – POLLMANN Ferenc: *A régi Magyarország utolsó háborúja 1914-1918*. Budapest, Osiris Kiadó, 2014. 40–43.; ROMSICS (2020b) i.m. 157–160.

¹⁰⁰ GLANT Tibor: *Az Egyesült Államok útja Trianonhoz. Az Inquiry és Magyarország jövője, 1917-1918*. Budapest, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, 2020. 9–24.; ORMOS Mária: *Padovától Trianonig. 1918–1920*. Budapest, Kossuth Kiadó, 2020. 21–28.; MAGYARICS Tamás: Nagy-Britannia Közép-Európa politikája 1918-tól napjainkig I. rész. *Pro Minoritate*, 2002/nyár. 5.; Az Amerikai Egyesült Államok béke- előkészítő szakértői testületének (Inquiry) emlékeztetője a háborús célokról és békefeltételekről (1917. december 22.). In: GECSÉNYI Lajos – MÁTHÉ Gábor (szerk.): *Sub Clausula. 1920 – 1947. Dokumentumok két békeszerződés – Trianon, Párizs – történetéből*. Budapest, Magyar Közlöny és Lapkiadó, 2008. 358–359.; In: GLANT Tibor: *Az Egyesült Államok útja Trianonhoz. Az Inquiry és Magyarország jövője, 1917-1918*. Budapest, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, 2020. 85–89.; ROMSICS (2020b) i.m. 177–182.; TAYLOR i.m. 302.

¹⁰¹ SZABÓ Miklós: *Rendszeres jogelmélet*. Miskolc, Bíbor Kiadó, 2015. 250.

¹⁰² TEGHZE i.m. 235.

¹⁰³ KISSINGER, Henry: *Diplomácia*. Budapest, Panem Könyvkiadó, 2008. 220–221.; GECSÉNYI – MÁTHÉ i.m. 342.; Woodrow Wilson amerikai elnök 14. pontja (1918. január 8.). In: GECSÉNYI Lajos – MÁTHÉ Gábor (szerk.): *Sub Clausula. 1920 – 1947. Dokumentumok két békeszerződés – Trianon, Párizs – történetéből*. Budapest, Magyar Közlöny és Lapkiadó, 2008. 361–363.

rendezésének egyik valójában csak kisegítő jelleggel érvényesített alapelvének és így a háborús célok igazolásának *statusat*. Az önrendelkezési jog összetett fogalom volt, egyaránt értették alatta a korban az *egyéni szabadságjogok individualista megközelítését, a nemzetek jogát a szuverén állami létre és végezetül az államterületen élő nemzetiségek jogát legalább nemzeti és kulturális jogaik biztosítására.*¹⁰⁴

A nemzetiségi kihívás, illetve a kutatás időbeli viszonyítási pontjának, valamint az értekezés nemzetközi jogi kereteinek alapját képező önrendelkezési jog és a Párizs környéki békerendszer kapcsolatának rögzítését követően kiemelendő, hogy az értekezés a nemzeti kisebbségek tényének államhatárok változásától független változatlanságát veszi alapul a két állam viszonylatában és annak alaptételei, irányvonalát meghatározó premisszái az értekezés szerkezetére is figyelemmel az alábbiakban foglalhatók össze:¹⁰⁵

1. *A többnemzetiségű állam történelmi tény, amely tényhelyzet az I. világháborút követően alapvetően változott meg a két állam esetében.*

A többnemzetiségű állam ismérve Magyarország és Románia viszonyában felcserélődött azzal a megjegyzéssel, hogy bár a romániai nemzetiségi arányok vizsgálata alapvetően magasabb román nemzeti számarányt mutattak a területében megnövekedett Románia esetében, mindez a többnemzetiségű állam tényén nem változtat. Kiegészítő megjegyzésként rögzítendő emellett, hogy a magyar államfejlődés során a nemzetiségi viszonyok évszázadok alatt alakultak ki, az I. világháborút követően kialakult többnemzetiségű Románia több előállam komplex nemzetiségi viszonyait örökölte meg a hozzácsatolt területekkel¹⁰⁶ alig két év elforgása alatt. Tekintettel arra, hogy ezek a viszonyok nem azonos előállamoktól származtak, a nemzetiségi kihívás problematikáját a számarányoktól független egyéb aspektusok is kiegészítették, amelyek közül az eltérő jogrendszerek,¹⁰⁷ gazdasági fejlettség, valamint a vallásszabadság területét érdemes kiemelni.

¹⁰⁴ BÚZA (1930) i.m. 18–22.

¹⁰⁵ A kutatás alaptételeinek áttekintését szolgálja az értekezés 1. számú mellékletét képező táblázat.

¹⁰⁶ BOIA, Lucian: *Románia elrománosodása*. Kolozsvár, Koinónia Könyvkiadó, 2016. 43–47.

¹⁰⁷ VERESS Emőd: Kilenc évtized- Az Osztrák Általános Polgári Törvénykönyv Erdélyben. In: VERESS Emőd (szerk.): *Ad salutem civium inventas esse leges - Tisztelgő kötet Vékás Lajos 80. születésnapjára*. Kolozsvár, Forum Iuris Könyvkiadó, 2019. 160–167.

2. *A népek önrendelkezési joga valójában véve csak kisegítő jelleggel nyert szerepet a Párizs környéki békerendszerben, ezáltal a többnemzetiségű állam problematikáját nem oldotta meg.*

A fentiekben rögzítettek szerint az önrendelkezési jog összetett fogalom volt, amelynek alapját képező társadalmi tényhelyzetekből fakadóan a trianoni békeszerződés, illetve a Szövetséges és Társult Hatalmak utódállamokkal kötött kisebbségi szerződéseinek különös jelentőséget tulajdonítottak a kisebbségek jogainak biztosítására, amelyeket részben a népek önrendelkezéshez való jogából vezettek le.¹⁰⁸ A Párizs környéki békerendszer által megalkotott új Európa új határait, valamint a függetlenségüket elnyert, vagy területileg megnövekedett államok stabilitását, azaz a megalkotott békerendszert alapvetően veszélyeztette az a tény, hogy a Központi Hatalmak területeiből – részben az önrendelkezési jog érvényesítése eredményeképpen megnövekedett, valamint a függetlenséget elnyert, vagy adott esetben újra elnyert – államok korántsem voltak tiszta nemzetállamok.¹⁰⁹ A Párizs környéki békerendszer által megalkotott államhatárok ugyanis elsősorban katonai, gazdasági, politikai szempontból kerültek kialakításra, azaz az új országhatárok *esetében a népek önrendelkezési joga legfeljebb csak kisegítő jelleggel* játszott szerepet. Az önrendelkezési jogból részben következő tiszta nemzetállamok megalkotását a katonai, gazdasági és politikai realitás felülírta,¹¹⁰ következésképpen a *politikai és katonai realitás és az önrendelkezési jog elvének konfliktusát mindig az előbbi javára* döntötték el. Az önrendelkezési jogot a győztesek lényegét tekintve tehát nem tekintették a béke egyetemes alapjának és rendező elvének, egyrészt azt csak a legyőzöttekkel szemben érvényesítették, másrészt annak érvényesítése még nemzetiségi szempontból homogén területek esetében is nyilvánvalóan más határok kialakításához vezetett volna. Az elv következetes vagy legalább kisegítő jelleggel való érvényesítése nyilvánvalóan más határok kialakítását eredményezett volna nem csak Magyarország esetében, hanem a Szudétavidék vagy Ausztria okán Németország területe akár növekedhetett is volna.¹¹¹ Következésképpen általános rendező elvek hiányában az önrendelkezési jog érvényre juttatása alapvető minőségében egyáltalán nem igazolható, kisegítő jellegében vitatható. Valójában az önrendelkezési jog elvét zászlójukra tűző Szövetséges és Társult Hatalmak elsődleges háborús céljaikat ezen elv mögé rejtve

¹⁰⁸ SZALAYNÉ SÁNDOR i.m. 50–52.

¹⁰⁹ SZALAYNÉ SÁNDOR i.m. 76–77.

¹¹⁰ GLANT i.m. 39., 41.; GYURGYÁK (2007) i.m. 307–308.; TAYLOR i.m. 322–323.; ZEIDLER (2001) i.m. 24., 27–28.

¹¹¹ FERGUSON (2016a) i.m. 160–164.

érvényesítették a legyőzöttekkel szemben.¹¹² Mindezekből következik, hogy *nemzetiségi kérdés kihívásait az önrendelkezési jog békerendszerben való ad hoc alkalmazása nem oldotta meg*, a Párizs környéki békeszerződések szükségképpen *ismét többnemzetiségű államok megalkotásához és így a nemzetiségi kihívás megismétléséhez vezettek*.¹¹³ Ez az eredmény azonban a békerendszer stabilitása érdekében – szemben az addig döntően, de nem kizárólagosan a belső jog hatálya alá tartozó megoldásokkal – indokoltá tették a nemzeti kisebbségek jogának és védelmének nemzetközi szintre való helyezését, az önrendelkezési jogokkal nem élő, vagy annak érvényesítésétől elzárt nemzeti kisebbségek jogainak szerződéses biztosítását a Nemzetek Szövetsége keretein belül, illetve külön kisebbségi szerződések útján.¹¹⁴ A Párizs környéki békerendszer megalkotása során a nemzetállamok deklarált célja és a többnemzetiségű államok realitásának konfliktusa feloldhatatlannak bizonyult az annak megoldására újonnan felállított a nemzetközi garanciarendszer ellenére. *A kisebbségi kérdés megoldatlansága és a nemzetközi garanciarendszer nehézkessége okán a nemzetállamok eltérő mértékű, de ténylegesen hátrányos megkülönböztető politikát folytattak*, amely politika egyik okaként kevesebb mint két évtized alatt *a békerendszer és az általa felállított nemzetközi intézményrendszer megsemmisült*.¹¹⁵ Az I. világháború kitörése előtt Ausztria-Magyarországot, különösen Magyarországot a *'népek börtönének'* aposztrófálták¹¹⁶ nem csak az antanthatalmak, hanem a területéből részt kívánó – sok esetben papíron a vele szövetséges szomszédos államalakulatok – társadalmi mellett a Monarchia lakosságának jelentős csoportjai is.¹¹⁷ Mindezek ellenére a népek önrendelkezési jogának érvényre juttatása és ez alapján az Osztrák-Magyar Monarchia felbomlasztása az európai egyensúly megőrzésének érdekében alapvetően nem volt eredetileg deklarált háborús cél.¹¹⁸ Az önrendelkezési jog fentiekben kifejtett pragmatista érvényesülése és elsődleges háborús célokat elfedő értelmezése nyomán az új, illetve területükben megnövekedett államok történelemszemléletében teret nyert az – a háború kezdetén egyetlen háborús céllal sem

¹¹² AJTAY Gábor: A nemzetiségi elv az ántánt szolgálatában a világháború alatt. *Magyar Kisebbség*, 1926. V/10. 374–383.; GYURGYÁK (2018) i.m. 103.; ZEIDLER (2001) i.m. 27–28.

¹¹³ SMITH, J. David: Minority Territorial and Non-Territorial Autonomy in Europe: Theoretical Perspectives and Political Challenges. In: KÁNTOR Zoltán (ed.): *Autonomies in Europe: Solutions and Challenges*. Budapest, Nemzetpolitikai Kutatóintézet – L'Harmattan Kiadó, 2014. 16.; GYURGYÁK János: *Európa alkonya?* Budapest, Osiris Kiadó, 2018. 130–132.; ROMSICS (2020b) i.m. 203–211.; TAYLOR i.m. 322–323.

¹¹⁴ SZALAYNÉ SÁNDOR i.m. 76–78.

¹¹⁵ FERGUSON (2016a) i.m. 166–167.; SZALAYNÉ SÁNDOR i.m. 135–149., 170–173.

¹¹⁶ HATOS Pál: *Az elátkozott köztársaság. Az 1918-as összeomlás és az öszirózsás forradalom története*. Budapest, Jaffa Kiadó, 2018. 260.

¹¹⁷ ROMSICS (2020a) i.m. 7–28.

¹¹⁸ GALÁNTAI József: *Trianon és a kisebbségvédelem*. Budapest, Maecenas, 1989. 17–19.; HAJDU – POLLMANN i.m. 40–43.

igazolható – nézet, amely szerint az elesettek valójában ezen jog alapján a nemzeti függetlenségért áldozták életüket.¹¹⁹ Nem vitásan a történelmi magyar állam megszűnését többek között az okozta, hogy a népek önrendelkezési jogára alapozva nemzeti kisebbségei a háború utolsó évében különböző nemzetgyűléseken kimondták elszakadásukat Magyarországtól,¹²⁰ amely folyamatot a Párizs környéki békeszerződések mindenben megerősítettek. Ennek ellenére rögzítendő, hogy a békekonferencián az antanthatalmak pragmatikus céljai voltak az elsődlegesek, amelyeket, illetve a Monarchia utódállamai céljai elérését sok esetben Magyarország hátrányára befolyásolták a békekonferencia szakértői testületi tagjainak Magyarországgal szembeni előítéletei. Mindezeket csak súlyosította, hogy az utódállamok területi igényeit egymástól független szakértői testületek tárgyalták,¹²¹ amely a százas nagyságrendű szakértői testületek közül mindössze kettő foglalkozott a kis jelentőségűnek ítélt magyar határok kérdésével.¹²² A fentiek együttesen vezettek el az önrendelkezési jog alkalmazásától függetlenül a magyar történelemben példátlan területvesztéshez.¹²³ A tárgyalások egyoldalúságát bizonyítja továbbá, hogy a vesztes államokat a korábbi gyakorlattól eltérően nem hívták meg a békekonferencia érdemi részére csak az előkészített szerződések aláírására,¹²⁴ ekkor is korlátozva képviselőik mozgását, álláspontjukat kifejtő tevékenységét.¹²⁵ A tárgyalások egyoldalúsága mellett a háború utáni stabilitás célját eleve illuzórikussá tette, hogy a fentiek szerint *általános rendező elvek* az önrendelkezési elv kiegészítő és *ad hoc* alkalmazását leszámítva *sem álltak rendelkezésre*.

3. A nemzetiségi jogalkotás eredői és ezáltal eredményei alapvetően eltértek Magyarország és Románia esetében.

A magyar nemzetiségi jogalkotás okai elsődlegesen a rendi alkotmányon alapuló államszervezet felszámolásából eredeztethetők a szociológiai tényeken túl, annak alapját a

¹¹⁹ WATSON, Alexander: *Acélgýűrű. Németország és az Osztrák-Magyar Monarchia az első világháborúban (1914-1918)*. Budapest, Park Könyvkiadó, 2016. 587.

¹²⁰ ROMSICS (2018a) i.m. 292–295.

¹²¹ CORNELIUS Deborah S.: *Magyarország és a második világháború*. Budapest, Rubicon-Ház Kft., 2015. 34–35.; GECSÉNYI – MÁTHÉ i.m. 349.; Az 1919-es párizsi békekonferencia szervezete, elvi alapjai, valamint a magyarkérdéssel kapcsolatos munkálatai c. összefoglaló a Külügyminisztérium béke-előkészítő osztálya számára (1946-1947.). In: GECSÉNYI Lajos – MÁTHÉ Gábor (szerk.): *Sub Clausula. 1920 – 1947. Dokumentumok két békeszerződés – Trianon, Párizs – történetéből*. Budapest, Magyar Közlöny és Lapkiadó, 2008. 717–720., 743–748.

¹²² ABLONCZY (2020) i.m. 70.

¹²³ CARTLEDGE, Bryan: *Trianon egy angol szemével*. Budapest, Officina Kiadó, 2011. 81–90.

¹²⁴ KISSINGER i.m. 220–221.; ZEIDLER (2018) i.m. 220–221.

¹²⁵ ZEIDLER (2018) i.m. 7., 25.

rendiség és partikularizmus felszámolása, és a liberalizmus jogegyenlőség tétele képezte, így döntően individualista alapokon állt. A magyar nemzetiségi jogalkotás alapjai ennek megfelelően döntően belső okokra vezethetők vissza, az közvetlen összefüggésben állt az 1848. áprilisi törvényekkel, az 1848/49. évi forradalom és szabadságharc tanulságaival,¹²⁶ a nemzetiségekkel való megbékélés erkölcsi kötelezettségével, az 1867. évi Kiegyezéssel és azt követően az unitárius magyar állam megteremtésének igényével. A magyar nemzetiségi jogalkotást – mint a világon, illetve Közép-Európában egyébként e tárgyban elsőt¹²⁷ – ennek megfelelően nem befolyásolta nemzetközi kötelezettség, így annak végrehajtását nem is ellenőrizte, kényszerítette ki nemzetközi fórum. A magyar nemzetiségi jogalkotás a magyar organikus államfejlődés és alkotmányos berendezkedés eredménye, az egy jogszabály, a Nemzetiségi törvény megalkotására vezetett. A Nemzetiségi törvény a vizsgált korszak egészében hatályban maradt és annak szabályozási koncepciója alapján kerültek megalkotásra az egyéb jogterületekre tartozó jogforrások. A nemzetközi jogi elem csak a trianoni békeszerződés rendelkezéseivel jelent meg e tárgyban a magyar jogban, de döntő befolyást arra nem gyakorolt, tekintettel arra, hogy a magyar nemzetiségi jogalkotás eredményei a nemzetközi kötelezettségek által előírt szintet jóval meghaladta, illetve Magyarország lényegében véve egynemzetiségű állammá vált.

A román nemzetiségi jogalkotást a magyarral szemben elsősorban a megkésett államalakulásból kifolyólag a nemzetközi jogi kötelezettségek indukálták. Románia rendi államszervezet hiányában, külföldi mintákon alapuló alkotmányos rendszer implementálásával, valamint alapvetően a nemzetállami feltételek birtokában¹²⁸ nyerte el 1878-ban elismert függetlenségét és unitárius államként alakult meg. Románia föderális államként való megalakulása annak ellenére nem merült fel, hogy annak alapjai a két elődállam, Havasalföld és Moldova fejedelemségei által egyebekben adottak voltak.¹²⁹ E ténynek alkotmányjogi következményei, azaz az unitárius nemzetállam alapállása indokolja a 3.3.1. és 3.3.3. alfejezetekben Románia 1866. évi Alkotmánya és ezen alaptörvény alapján felállított román államszervezet és alkotmányos gondolkodás bemutatását. Az 1866. évi román Alkotmány egységes nemzetállami alapállása lényegileg határozta meg a későbbi román alkotmányok kiindulópontjait a vizsgált kérdésben. Románia az I. világháború

¹²⁶ GYURGYÁK (2007) i.m. 22.

¹²⁷ MIKÓ (1944) i.m. 68–69.

¹²⁸ SZENTE Zoltán: *Kormányzás a dualizmus korában*. Budapest, Atlantisz Könyvkiadó, 2011. 64.

¹²⁹ BOIA (2013) i.m. 55.

eredményeképpen – részben az önrendelkezési jog érvényre juttatásával – területében megnagyobbodott és többnemzetiségű állammá vált és a *területszerzések feltételeként nemzetközi kötelezettséget vállalt* a nemzeti kisebbségek védelme tárgyában. A román állam azonban a fenti tények és nemzetközi kötelezettségvállalásai, illetve a Gyulafehérvári Határozatokban rögzített belső politikai nyilatkozata ellenére – az 1866-ban lefektetett alkotmányos alapjait, az egységes nemzetállam kiindulópontját fenntartotta – és az egységes nemzetállam eszméjéhez mind mind a vizsgált korban, mind a mai napig ragaszkodik. Az egységes nemzetállami eszme – mint a többnemzetiségű állam ténye ellenére deklarált román államcél – döntően befolyásolta Románia politikai magatartását, többszöri alkotmányozását, ebből fakadóan a nemzetiségi jogi jogalkotását. Az egységes nemzetállam kiépítésének politikai programja az I. világháború követően hatványozottan jelentkezett, figyelemmel a román államhoz csatolt területek alapvetően különböző jogi, gazdasági és társadalmi viszonyaira. A belső és küldő jogalkotási aktorok ellenére *Románia egységes, nemzetiségi jogot tartalmazó törvényt*, valamint alkotmányjogilag értelmezhető fogalmat a nemzeti kisebbségek tekintetében *nem alkotott*, sőt a nemzetközi kötelezettségeit negligálta majd tudatosan és nyíltan megtagadta. Románia jogrendje nélkülözötte a magyar példa szerinti egységes elveken nyugvó nemzetiségi alaptörvényt, így a román *kisebbségi jog általános és különös része különböző tárgyokban hozott jogszabályaiban* fragmentáltan lelhetők fel, mint Románia nemzetiségi jogának elemei.

Mindkét állam jogalkotása tekintetében kiemelendő, hogy a nemzetiségi képviselők alapvetően konstruktívan és részben azonos alapokon, döntően a kollektív jogok talaján állva fogalmazták meg a nemzetiségi igényeket az adott állammal szemben. Magyarországon e körben kiemelendő, hogy a román nemzetiség képviselői maradtak a leghosszabb ideig a rendi alapú partikularizmus pártján, majd a Nemzetiségi törvény tárgyalása alatt is külön törvényjavaslatokat fogalmaztak meg, érveltek, más nemzetiségi képviselőkkel összefogva proaktívan álltak a jogalkotáshoz.¹³⁰ A Nemzetiségi törvény elfogadása után, mivel javaslataik elutasításra kerültek, a román nemzetiség képviselői hosszú ideig a Nemzetiségi törvénnyel szemben állva, törvényhozáson kívüli eszközökkel, nemzetközi fórum hiányában elsősorban a sajtó és egyházszervezeteik, valamint a kialakuló román állammal való kapcsolataik útján érvényesítették álláspontjukat. A magyar nemzetiség romániai képviselői is alapvetően proaktívan és konstruktívan viszonyultak a román jogalkotáshoz és elfogadták a

¹³⁰ A nemzetiségek és képviselőik politikáját és törvényjavaslatait az értekezés 3.2. fejezetei mutatják be.

fennálló államkereteket és azok alkotmányos rendjét a *kisebbségi sorsból adódóan pártok feletti érdekállást elfoglalva*.¹³¹ A magyar kisebbségi álláspontok érvényesítésének a színtere elsősorban a mindenkori román törvényhozás volt, de különös szerepet kapott a Nemzetek Szövetsége előtti eljárás is, amely korábban nem állt rendelkezésre.¹³² E körben továbbá *paradigmaváltás* is megfigyelhető a korszak tárgyi magyar politikai és jogi gondolkodását illetően. A nemzetiségi jog tekintetében a *korábbi individualista politikai alaptól elmozdulás következett be a kollektív kisebbségi jogok irányába közvetlenül és közvetve elismerve az autonóm területek felállításának lehetőségét*,¹³³ amelynek okát nyilvánvalóan a megváltozott államkeretek mellett a részben kollektív szemléletű nemzetközi jogi kötelezettségek szerződésbe foglalása és a nemzetközi jogi fórumrendszer felállítása képezte.

A jogalkotást tekintve egyebekben megjegyzendő, hogy a többnemzetiségű állam tényhelyzete mellett a két állam tekintetében az államcélok felcserélődése is bekövetkezett. Ennek megfelelően Magyarország esetében az *irredentizmus* – mint valamennyi magyar egy államkereten belüli egyesítése – amely korábban nem volt értelmezhető, Trianonnal jelent meg és elsődleges politikai célként érvényesült a korszakban, míg Románia esetében a román irredentizmus politikai programjának megvalósítását az I. világháborút lezáró békerendszer teljesítette.

4. *A modern államok a többség-kisebbség viszonyában alapvetően három modellt vallanak, amelyek a kirekesztő, együttműködő, illetve befogadó modellként írhatók le.* A kirekesztő modell lényegét olyan jogalkotás jelenti, amely közvetlenül vagy közvetetten sérti a kisebbségek jogait és a kisebbségek többséggel szembeni jogegyenlőségét, az együttműködő modell a jogegyenlőség talaján áll és alapvetően formális jogegyenlőségre törekszik individualista alapállást vallva, de egyes kollektíven gyakorolható jogokat kifejezetten egyéni alapon elismer, míg a befogadó modell a kisebbségek közösségi jogait is elismeri, érte ezalatt az önkormányzati jogokat amely adott esetben föderatív államberendezkedésig is

¹³¹ Hegedüs Nándor beszéde a közigazgatási törvény módosításáról (1932. szeptember 3.). In: BALÁZS Sándor: *Magyar képviselet a királyi Románia parlamentjében*. Kolozsvár, Kriterion Könyvkiadó, 2008. 410.

¹³² A romániai magyar nemzetiségi képviselők politikáját részlegesen a román jogalkotás eredményeihez kapcsolódóan az értekezés 3.3. fejezete és alfejezetei, 4.5. fejezete és alfejezetei, míg a Nemzetek Szövetsége előtti kisebbségvédelmi eljárásokat a 4.6. fejezete és alfejezetei mutatják be.

¹³³ BÁRDI (2013) i.m. 180–194.; ROMSICS (2012) i.m. 85.

terjedhet.¹³⁴ A többnemzetiségű államok nemzetiségi kihívásának ezen utóbbi megoldása a területi integritás biztosításával – ellentétben a vizsgált kor uralkodó felfogásával – napjainkban összekapcsolható.¹³⁵

A kutatás alaptézise e körben abban foglalható össze, hogy Magyarország e modellek közül döntően az együttműködő modellt vallotta, de megjelentek a befogadó modell egyes elemei is a jogalkotásában, míg Románia de facto és részben de iure a kirekesztő modellt talaján állt annak ellenére, hogy nemzetközi kötelezettségei az együttműködő és befogadó modell elemeit egyaránt tartalmazták. Románia a befogadó modell elemét képező, a Párizsi kisebbségvédelmi szerződés 11. cikkében foglalt erdélyi székely és szász közületek vallási és tanügyi kérdésekben való helyi önkormányzatát nyíltan megtagadta, míg az együttműködő modellt rendelkezéseit csak formálisan teljesítette, de annak gyakorlata során kezdetben indirekt, majd direkt módon kirekesztő modellt alkalmazott.

5. A nemzetközi jog hatása a kisebbségvédelmi jogalkotásra alapvetően különbözőt Magyarországon és Romániában.

Magyarország esetében a nemzeti kisebbségek jogára irányuló jogalkotás úttörő jellegű és alapvetően belső okok által indukált volt. A nemzetközi jog hatását tekintve alapvetően az Osztrák Császársággal való közjogi kapcsolat nemzetközi jellegét is magában hordozó hibrid tényezőit, valamint a Magyarországgal határos államok kialakulását kell kiemelni. Ez utóbbi tény jelentősége abból fakad, hogy ezen újonnan kialakult államok államalkotó nemzetével részben azonos magyarországi honos nemzetiségek alkották a többnemzetiségű Magyar Királyságot. E sajátos tény az állam felbomlásán túl a szomszéd államok területi igényeinek érvényesítésének és érvényesülésének veszélyét is magában hordozta, így a törvényhozásra elsősorban a szomszédos államokkal való nemzetközi jogi kapcsolat és a területi igények kivédésének célja hatott. A tézis második idősíkját illetően rögzítendő, hogy az I. világháborút követően megalkotott nemzetközi jogi kisebbségvédelmi rendszernek alapvetően nem volt hatása a magyar jogalkotásra a fentiekben jelzettek szerint.

¹³⁴ TRÓCSÁNYI László: Kisebbségi politikák, kisebbségi jogok. In: HOMOKI-NAGY Mária: *Emlékkönyv dr. Ruszoly József 70. születésnapjára*. Szeged, Szegedi Tudományegyetem Állam-és Jogtudományi Kar, 2010. 893–894.

¹³⁵ BAUBÖCK, Rainer: Területi vagy kulturális autonómiát kapjanak a nemzeti kisebbségek. *Pro Minoritate*, 2002/nyár. 138–168.

Románia esetében a nemzetközi jog alapvető hatást gyakorolt a jogalkotására, a román kisebbségi jogi jogalkotás indokát és eredőjét a nemzetközi kötelezettségek vállalása és annak teljesítése képezte. Rögzítendő, hogy ezen nemzetközi jogi kötelezettségeknek Románia több területen nem, vagy csak részben tett eleget, ettől függetlenül a nemzetközi jog közvetlen hatása kétséget kizáróan megállapítható. A Párizs környéki békerendszer eredményeképpen a Nemzetek Szövetsége szervezetrendszerén belül felállításra kerül a kisebbségvédelem nemzetközi jogi védelmi rendszere, azaz a nemzetiségi jogalkotás és a kisebbségvédelem nemzetközi jogi ellenőrzési intézményt nyert. Annak ellenére, hogy a nemzetközi kisebbségvédelmi rendszer sokkal inkább politikai, semmint jogi jelentőséggel bíró intézmény volt, számos jogi hiányossága ellenére önmagában a fennállása okán mindkét állam esetében eltérő mértékű, de kimutatható hatást gyakorolt a jogalkotásra, illetve a jogalkalmazásra, amely hatás különösen a romániai magyarság esetében bírt jelentőséggel.

A kétoldalú nemzetközi szerződések jogforrási minősége alapján kiemelendő, hogy Magyarország és Románia között kétoldalú kisebbségvédelmi szerződés megkötésére nem került sor, illetve annak lehetősége reálisan fel sem merült. A magyarországi román nemzetiség csekély száma miatt Románia ilyen megállapodás megkötésében Magyarországgal szemben nem volt érdekelt, ezzel szemben Jugoszláviával, amely állammal – igaz csak oktatási kérdésben és csak a Bánát *partialis* területi hatályával – megállapodást kötött,¹³⁶ melynek oka nyilvánvalóan a jelentős jugoszláviai román nemzetiség ténye volt. A vizsgált korszak végén Románia a dobрудzsai törökök esetében Törökországgal kötött nemzetközi szerződést,¹³⁷ amely azonban a romániai török kisebbség áttelepítését és nem védelmét célozta.

A kutatás alaptételei és irányvonalai tekintetében végezetül kiemelendő, hogy az értekezés azonosul és magává teszi azt az álláspontot, amely szerint *a jogtörténet művelése a jelenre kiható aktualitással bír és a vizsgált jogintézmények kialakulásának, működésének ismerete a jelen megértésének és a jövő formálásának eszköze.*¹³⁸ Ennek megfelelően a dolgozat hitet

¹³⁶ League of Nations Treaty Series– Treaties and International Engagements registered with the Secretariat of the League of Nations. Volume CXLVI 1934. N°s. 1, 2, 3 et 4. N°. 3373. 233–243.

¹³⁷ A Hivatalos Lap 1936. november 12-i 264. számában a 2.559. számú királyi rendelettel kihirdetett 1936. szeptember 4-i román-török egyezmény a dobрудzsai törökök kivándorlásáról – decret-regala nr. 2.559. Convențiunea dintre România și Turcia reglementând emigrațiunea populațiunii turce din Dobrogea, cu 4 schimburi de Note anexa, semnate la București, la 4 Septembrie 1936.

¹³⁸ VERESS Emőd: Erdély mint jogtörténeti tér. In: VERESS Emőd (szerk.) *Erdély jogtörténete*. Kolozsvár, Forum Iuris, 2018. 19.

tesz amellet, hogy az általa feltárt alapok, tényhelyzetek, majd az azokra adott jogalkotási válaszokból levont következtetések alkalmasak arra, hogy mind a vizsgált időszak, mind pedig napjaink tekintetében támpontot nyújtsanak mindkét állam polgárainak, közösségeinek, jogalkotóinak a nemzetiségi kihívás jelenkori kérdéseinek megválaszolásához és alkotmányjogi alapjainak megértéséhez, adott esetben azok revideálásához. Ebből fakadóan az értekezés remélhetőleg hozzájárul a nemzetiségi kérdésből fakadó társadalmi elvárások megnyugtató, a többségi és kisebbségi szempontokat egyaránt figyelembe vevő, a félreértéseket és mítoszokat eloszlató tartós megoldásainak felismeréséhez, amely alapok talán elvezethetnek sikeres jogalkotási lépésekkel egy ténylegesen együttműködő, eredményes nemzetközi kapcsolatok kiépítéséhez.

2. A többnemzetiségű állam megjelenése és a többnemzetiségű állam ténye és a tényhelyzetek változása

2.1. Áttekintés

A nemzetközi jog az államiság három alapfeltétele teljesülése,¹³⁹ nevezetesen a vonalszerűen körülhatárolt államterület,¹⁴⁰ az ezen a területen állandóan letelepedett lakosság¹⁴¹ és az ezeken fennálló szuverén főhatalom¹⁴² esetén és kérdésén túl az államiság további ismérveit nem ismeri. Mindkét vizsgált állam esetében ezeket a feltételeket adottnak vettem a vizsgált korban és nem tettem vizsgálat tárgyává a szükséges mértéken túl Ausztria-Magyarország különleges államberendezkedését, illetve az 1878. évi berlini kongresszus, a Párizs környéki békerendszer, illetve a Nemzetek Szövetsége szuverenitásra gyakorolt hatásait, figyelemmel arra a tényre, hogy a fenti konstitutív elemek megléte esetében az államot a nemzetközi jog ténykérdésként kezeli.

¹³⁹ ALEXIANU, George: *Dreptul constituțional*. București, Editura Librăriei Socec & Co., 1926. 89.; DELEANU, Ion: *Instituții și proceduri constituționale în dreptul român și în dreptul comparat*. Arad, Editura Servo-Sat, 2003. 261.; IONESCU i.m. 138.; KOVÁCS (2003) i.m. 165.; TRÓCSÁNYI (2014) i.m. 21.

¹⁴⁰ JELLINEK, Georg: *Allgemeine Staatslehre*. Darmstadt, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1959. 394–406.; DEZSŐ Márta: A szuverenitás. In: KUKORELLI István (szerk.): *Alkotmánytan I.* Budapest, Osiris Kiadó, 2002. 136–138.; TEODORESCU, Anibal: *Tratat de drept administrativ*. București, Institutul de Arte Grafice „Eminescu” S.A. 1929. 95–101.; ALEXIANU i.m. 117–121.; NAGY (1907) i.m. 43–45.; TEGHZE i.m. 207–220.

¹⁴¹ GANCZER Mónika: *Állampolgárság és államutódlás*. Budapest – Pécs, Dialóg Campus Kiadó, 2013. 9–10.; NEGULESCU, Paul: *Tratat de drept administrativ Volumul 1*. București, „Tipografie Romane Unite”, 1925. 98–99.; JELLINEK i.m. 406–427.

¹⁴² ALEXIANU i.m. 93–105.; DEZSŐ i.m. 121–123.; JELLINEK i.m. 427–434, NAGY (1907) i.m. 178.; NEGULESCU i.m. 109.; TEGHZE i.m. 201–207.

Az államiság feltételei között rögzített lakosság kérdése a vizsgálat tárgyát tekintve döntő jelentőségű. A nemzetállami eszme 1789. évi Francia Forradalmat követően történt megjelenése alapvetően változtatta meg a nemzetközi politika, illetve a nemzeti jog természetét. A nemzetközi jog alanyaiként felfogott államok nemzeti joga esetében a nemzetállami eszme a jogi, társadalmi és gazdasági egyenlőség megteremtésének célját fogalmazta meg¹⁴³ a népszuverenitás tétele alapján.¹⁴⁴ A népszuverenitás tétele, a nemzeti identitás és a nemzeti eszme¹⁴⁵ felváltotta az addigi isteni legitimitációt, dinasztikus érdekeket és monarchikus állameszmét. Ennek hatásaként a nacionalizmus felborította a korábbi, alapvetően a nagyhatalmi egyensúlyon és dinasztikus kötelékeken alapuló nemzetközi viszonyokat és máig érvényesülő – a korábbi vallási, gazdasági, politikai eszmerendszereket legyőző – globális ideológiává vált.¹⁴⁶ A nemzeti eszme megszületése a korábbi etnikailag semleges, de nyelvileg töredezett társadalmú államokat ezáltal különös kihívásokkal állította szembe. A nemzeti vagy nemzetiségi kihívások később szükségképpen megjelentek azon korábban nyelvileg és etnikailag egyneműnek tekinthető államok esetében is, amelyek területnyereségük okán olyan lakosságot szereztek, amelyek a korábbi homogén társadalmi jelleget alapvetően változtatták meg. Az alábbiakban ez a folyamat kerül bemutatásra Magyarország és Románia demográfiai adatainak áttekintésével azzal, hogy az adatfelvételek nyelvi és nemzetiségi adataiból bizonyítást nyer az érintett államok többnemzetiségű, illetve *quasi* egynemzetiségű állami léte, illetve ilyen állammá válása, azaz a demográfiai adatok e körben alkalmasak a kutatás alaptételét képező társadalmi viszonyok feltárására.¹⁴⁷

2.2. A többnemzetiségű állam és a nemzeti eszme megjelenése

A nemzetiségi jog alkotmányos alapjainak tárgyalását a fentiek szerint nem szakíthatjuk el attól a tényről, hogy a XVIII-XIX. század fordulóján filozófiai alapon megjelent nacionalizmus által felkavart nemzeti érzelmekből¹⁴⁸ fakadóan a kisebbségi kérdések az addigi nagyhatalmi viszonyok által determinált állampolitikai kérdéseket új kihívásokkal

¹⁴³ CAENEGEM VAN, Raoul Charles: *Bevezetés a nyugati alkotmányjogba*. Budapest, Magyar Közlöny Lap- és Könyvkiadó, 2008. 250–251.

¹⁴⁴ DELEANU i.m. 41.; IONESCU i.m. 457–459.

¹⁴⁵ GYURGYÁK (2007) i.m. 25.

¹⁴⁶ FUKUYAMA i.m. 450–466.

¹⁴⁷ NAGY Iván: A nemzetiségi statisztika jelentősége a kisebbségi jogvédelem számára. *Magyar Kisebbség*, 1928. VII/19. 727–735.; NAGY Iván: A nemzetiségi statisztika jelentősége a kisebbségi jogvédelem számára (Befejező közlemény). *Magyar Kisebbség*, 1928. VII/20. 761–768.

¹⁴⁸ EÖTVÖS (1902a) i.m. 109.

szembesítették mind a belügyek – különösen a legitimitáció és a kormányzás – mind pedig a külkapcsolatok területén.¹⁴⁹ Az 1789. évi Francia Forradalmat megelőzően az európai államok hatalmi és uralmi viszonyai alapvetően rendi keretek között, valamint az abszolutista kormányzat által voltak meghatározottak, azaz *a nemzetállam eszméje és fogalma nem létezett*.¹⁵⁰ Mindebből egyenesen az a tény következik, hogy – bár nyelvi és kulturális, valamint vallási szempontból homogén államok kis kivételtől eltekintve alapvetően nem léteztek – *a nemzetiség, nemzeti kisebbség fogalma a rendi keretek között nem volt értelmezhető és így nem is volt szabályozható*. A nemzetállam, illetve a nemzetállami eszme megjelenésének okait tehát elősorban az 1789. évi Francia Forradalom hármasszavában megtestesített politikai programra lehet visszavezetni,¹⁵¹ elsődlegesen a társadalmi szerződés jogegyenlőség tételére.¹⁵² Ezen tétel a politikai hatalom kiterjesztésének célját hordozta magában az abszolutizmus eltörlésével, a montesquieu-i hatalommegosztás¹⁵³ elvének megvalósításával és a rendi függőségi rendszer felszámolásával.¹⁵⁴ A francia forradalmi eszmék elterjedése a kontinensen alapvetően törte át az elkövetkező évtizedekben a korábbi évszázadokban megszilárdult gazdasági és társadalmi kereteket,¹⁵⁵ értve ezalatt a nyelvileg semleges államok alaptézisét is.¹⁵⁶ A jogegyenlőség tétele így a XIX. században kiteljesedett és új értelmet nyert, *az államot ezt követően jogegyenlőségen alapuló politikailag szervezett társadalomként, egyenlő jogokkal rendelkező egyének jogközösségeként fogták fel*. A fenti módon értelmezett jogegyenlőségen alapuló jogközösség egyben új identitást eredményezett, amely felváltotta a korábbi partikuláris és hierarchikus identitásokat, jogokat.¹⁵⁷ *A jogegyenlőségen alapuló egyének közössége a nép vagy nemzet lett, amelynek tagjai a hatalom részeseiként honpolgárok, ellenkező esetben alattvalók*.¹⁵⁸ *A nemzetállami eszme alapjait tehát nem feltétlenül etnikai, kulturális vagy nyelvi okokban kell keresnünk, hanem a rendi különjogoktól, partikularizmusoktól mentes, egyenlőségen alapuló, így egységes jog*

¹⁴⁹ SZALAYNÉ SÁNDOR i.m. 49.

¹⁵⁰ SZABADFALVI József: A nemzet. In: BÓDIG Máttyás – GYÖRFI Tamás (szerk.): *Államelmélet. A mérsékelt állam eszméje és elemei II. Alapelvek és alapintézmények*. Miskolc, Bíbor Kiadó, 2002. 244–251.; EÖTVÖS (1902a) i.m. 71.

¹⁵¹ BÚSBACH Péter: *Egy viharos emberöltő I. Kötet*. Budapest, Benkő Gyula Bizománya, 1906. [a továbbiakban: BÚSBACH (1906a)] 5–6.; EÖTVÖS József: *A nemzetiségi kérdés*. Budapest, Révai Testvérek Irodalmi Intézet R.-t., 1903. 9.

¹⁵² ROUSSEAU, Jean-Jacques: *A társadalmi szerződés*. Bukarest–Kolozsvár, Kriterion Könyvkiadó, 2001. 35–39.

¹⁵³ SÁRI János: A hatalommegosztás és a társadalom-többségi elv. In: KUKORELLI István (szerk.): *Alkotmánytan I*. Budapest, Osiris Kiadó, 2002. 35–37.; DISSESCU i.m. 166–176.; IONESCU, i.m. 366–370.

¹⁵⁴ PRICE, Roger: *Franciaország története*. Budapest, Maecenas Könyvkiadó – Talentum Kft. 2001. 83–106.

¹⁵⁵ ACEMOGLU, Daron – ROBINSON, A. James: *Miért buknek el a nemzetek?* Budapest, HVG Kiadó Zrt., 2013. 272–282.

¹⁵⁶ MIKÓ (1981a) i.m. 25–26.

¹⁵⁷ GYURGYÁK (2007) i.m. 25–26.; SZABÓ (2015) i.m. 183.

¹⁵⁸ ROUSSEAU i.m. 38–44.

*alapján hatékonyan kormányzott állam iránti igényben.*¹⁵⁹ Ezen igény szükségképpen magában hordozta az addigi nyelvi, kulturális, valamint etnikai alapon is sokszínű államok partikularizmustól mentes egységesítésének programját.¹⁶⁰ A jogalkotás szempontjából ebben a körben a jogegyenlőség tétele a népszuverenitás¹⁶¹ közjóra törekvő akarati elvével¹⁶² együtt jelölte ki a jog feladatát a jogegységesítéssel megjegyezve, hogy az abszolutizmus egyik aspektusát a nemzetállami céllal azonosan a partikularizmus megszüntetése képezte.¹⁶³

A jog a jogközösségként felfogott nemzet politikai kereteivel a társadalom és az állam viszonyát határozza meg, a tagjai számára normákat, instrumentumokat alkot, szabályoz és irányít az egyenlőségen alapuló igazságos módon,¹⁶⁴ amely által mindenkit egyenlő módon azonos jogok illetnek meg, illetve azonos kötelezettségek terhelnek.¹⁶⁵ A francia felvilágosodás és az Amerikai Egyesült Államok Függetlenségi Nyilatkozata hatása¹⁶⁶ alatt megszerkesztett¹⁶⁷ Emberi és polgári jogok nyilatkozatának francia Alkotmányozó Nemzetgyűlés általi 1789. augusztus 26-i elfogadása e kérdésben alapvető jelentőségű, mert megteremtette a jog uralmához kötött alkotmányok alap modelljét. Az Emberi és polgári jogok nyilatkozata I. és VI. szakasza a rendi különbségek nélküli egyenlőség tételének kimondásával¹⁶⁸ a rendiség felszámolásának programját univerzális igénnyel¹⁶⁹ tartalmazta és emellett a III. szakasz az új típusú állam hatalmi alapját a népszuverenitás tételében határozta meg végleg felváltva a korábbi isteni legitimáción alapuló hatalomgyakorlást.¹⁷⁰ A fentiek szerint kinyilatkoztatott jogegyenlőség a hatalom által át nem törhető¹⁷¹ és így szükségképpen a hatalom törvények alá rendeltségéhez vezet,¹⁷² amely tétel – az univerzalitás igényével

¹⁵⁹ SZABADFALVI i.m. 251–254.

¹⁶⁰ GYURGYÁK (2007) i.m. 21.; MANZINGER i.m. 15–16.

¹⁶¹ EÖTVÖS (1903) i.m. 11.

¹⁶² ROUSSEAU i.m. 48–54.

¹⁶³ MEZEY Barna: Az abszolutizmus eredeti modellje. In: MEZEY Barna – SZENTE Zoltán (szerk.): *Európai alkotmány-és parlamentarizmus történet.* Budapest, Osiris Kiadó, 2003. 181–207.

¹⁶⁴ SZABÓ (2015) i.m. 184–185.

¹⁶⁵ ROUSSEAU i.m. 58.

¹⁶⁶ ROMSICS Ignác: *Magyar rebellisek.* Budapest, Helikon Kiadó, 2019. [a továbbiakban: ROMSICS (2019b)] 169–171.

¹⁶⁷ HAHNER Péter: *Thomas Jefferson és a francia forradalom.* Budapest, Osiris Kiadó, 1998. 78–98.

¹⁶⁸ ZAKAR Péter – KOZÁRI József: A „hosszú” 19. század (1789–1914) – A francia forradalom – Az alkotmányos monarchiától a köztársaságig. In: SALAMON Konrád (szerk.): *Világtörténet.* Budapest, Akadémiai Kiadó, 2011. 761.; TAKÁCS (2002) i.m. 28.; CAENEGEM VAN i.m. 254–256.; IONESCU i.m. 313–316.

¹⁶⁹ SÁRI János: *Alapjogok.* Budapest, Osiris Kiadó, 2004. 16–17.; TAKÁCS Imre: Az alkotmány és az alkotmányosság fogalma. In: KUKORELLI István (szerk.): *Alkotmánytan I.* Budapest, Osiris Kiadó, 2002. 24.

¹⁷⁰ ZLINSZKY János: A klasszikus polgári állam és jog kialakulása és megszilárdítása. In: HORVÁTH Pál (szerk.) *Egyetemes jogtörténet.* Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó Rt., 1997. 339–340.; HAHNER i.m. 95.

¹⁷¹ ROUSSEAU i.m. 59.

¹⁷² ROUSSEAU i.m. 84–85.

történt megfogalmazása okán – a nemzetközi jog alapjává és ezáltal a belső állami jogalkotás nemzetközi korlátjává is vált.¹⁷³

A partikularizmusoktól mentes államfejlődés és államegységesítés – az egyéni jogok biztosításán túli¹⁷⁴ – egyik kézenfekvő kiindulópontja a hivatalos nyelv kérdése volt. *A közös vagy többségi nyelvtől eltérő nyelvek, mint az egységesítés és ezáltal az egyenlőség ellen ható tényezők ez okból váltak kiemelt jelentőségű politikai kérdéssé.* Mivel a politikai kérdések a jogalkotás határait is kijelölik,¹⁷⁵ a nyelv ennek megfelelően válhatott a nemzeti identitás¹⁷⁶ és ezáltal az állam területi stabilitásának egyik,¹⁷⁷ de nem kizárólagos fundamentumává és szabályozási keretévé. A döntően nyelvi alapon álló kialakuló nemzeti identitás eszméje,¹⁷⁸ mint az állami stabilitás egyik feltételének XIX. századi felfogása vezetett ennek megfelelően arra a megállapításra a korban, hogy *a hatékony állam kormányzása a nyelvi és a politikai határok egybeesésével, azaz nemzetállamok kialakításával lehetséges,*¹⁷⁹ amely kiindulópont azonban a nyelvi szempontból kevésbé homogén államok felbomlásának a veszélyét hordozta magában.¹⁸⁰ A nyelvi kérdés, illetve a nyelvi alapon álló nemzetiségi kihívás megoldása így vált a rendi államberendezkedést felváltó modern állam *alapfeltételévé*, következésképpen a *nyelvi kérdés egyszerre oka és okozata a nemzetállamok politikai programjának és eszméjének.*

A nemzetiségi kérdés tekintetében, annak megjelenésének korában gyakorlatilag két – a francia felvilágosodásból, illetve a francia forradalomból eredeztethető – ellentétes uralkodó nemzetfelfogás létezett.¹⁸¹ Mindkét felfogás azonos céllal rendelkezett, azaz az egységes állam középpontba helyezésével a népszuverenitás tételét vallva törekedett a rendiségtől és a partikularizmustól mentes modern állam megteremtésére. *Az első felfogás elősorban nyelvi alapon szerveződő nemzeti eszmét és az ez alapján kiépített nemzetállamot képviselte és*

¹⁷³ SZABÓ (2015) i.m. 189.

¹⁷⁴ TAKÁCS Péter: A modern állam. In: SZABÓ Miklós (szerk.): *Bevezetés a jog-és államtudományokba.* Miskolc, Bíbor Kiadó, 2001. 211–212., 218–223.

¹⁷⁵ SZABÓ (2015) i.m. 225–226.

¹⁷⁶ CSEKEY István: A magyar nemzetfogalom (Folytatás). *Magyar Kisebbség*, 1938. XVII/15. 367–372; EÖTVÖS (1903) i.m. 9–10.

¹⁷⁷ KYMLICKA, Will – BASHIR, Bashir (eds.): *The politics of Reconciliation in Multicultural Societies*, Oxford, Oxford University Press, 2012. 11.

¹⁷⁸ EÖTVÖS (1902a) i.m. 62–63.

¹⁷⁹ SZABADFALVI i.m. 252–253.

¹⁸⁰ EÖTVÖS (1902a) i.m. 103–104.; EÖTVÖS (1902b) i.m. 187–188.

¹⁸¹ KATUS László: Magyarország a Habsburg Monarchiában (1711–1918) – A nemzetiségi kérdés jelentkezése. Nemzeti ébredési mozgalmak. In: ROMSICS Ignác (szerk.): *Magyarország története.* Budapest, Akadémiai Kiadó, 2016, [a továbbiakban: KATUS (2016a)] 609.; MIKÓ (1981a) i.m. 27–28.

képviseli ma is.¹⁸² Ezzel ellentétben állt a politikai nemzet koncepciója, amely Magyarországon a 3.2. fejezetben részletesen elemzett módon a magyar rendi nemesi nemzet, a *natio Hungarica* hagyományán, azaz a *hungarus*¹⁸³ tudaton alapult. A politikai magyar nemzet koncepciója a történelmi alkotmányon alapulva¹⁸⁴ a rendi nemesi nemzet jogainak kiterjesztésével, a feudális kiváltságok eltörlésével¹⁸⁵ a nemzetet politikai entitásként kezelte nyelvtől, etnikai, kulturális, vallási vagy egyéb szempontoktól függetlenül és ezen az alapon szervezett politikai és nem nyelvi értelemben vett nemzetállamot képviselt. Az első felfogás értelemszerűen a nyelvileg homogén nemzetállamok programjának filozófiai és politikai megalpozását jelentette, a második felfogás pedig etnikai, illetve nyelvi szempontból alapvetően *neutrális*¹⁸⁶ és döntően egyéni jogok alapján álló állameszmét képviselt.

Magyarország esetében az első nézőpont alapja Szent István király a már közmondásossá vált „mert az egynyelvű és egyszokású ország gyenge és esendő”¹⁸⁷ intelméből fakadt és elsősorban a nemzetiségek által citált, kezdetben nyelvi, majd területi alapú igényeket magában hordozó alapállást jelentette.¹⁸⁸ A második nézőpont a mai napig alkotmányos jelentőséggel bíró *politikai magyar nemzet* fogalmában ragadható meg azzal,¹⁸⁹ hogy ezen kiindulópontot a nemzeti történelemfelfogás képviselői többek között ugyanúgy a fenti intelem alapjaira helyezték, illetve abból vezették le.¹⁹⁰ Ez utóbbi felfogás az első magyar király államát és intelmében megfogalmazott politikai alapvetését *egy soknyelvű és ezáltal nemzetiségi szempontból meghatározhatatlan, következésképpen – a politikai nemzet fogalmi alapjával egyező – semleges állam előképének tekintette így megalkotva a kárpát-medencei magyar politikai szupremáciát hirdető Szent István-i gondolatot.*¹⁹¹ A nemzetiségi kérdéstről folytatott politikai és jogalkotási viták és szempontok, valamint azok összeütközése ezen két

¹⁸² RUSU, Gabriel-Virgil: De la idee de națiune la formarea statelor naționale (până la Primul Război Mondial). In: PUȘCAȘ, Vasile – SAVA, N. Ionel (eds.): *Trianon, Trianon. Un secol de mitologie politică revizionistă*. Cluj-Napoca, Editura Școala Ardeleană, 2020. 11–12.; EÖTVÖS (1902a) i.m. 63–64.; KATUS (2016a) i.m. 609.; MIKÓ (1981a) i.m. 28.; FUKUYAMA i.m. 456.

¹⁸³ PAKSA Rudolf: *A magyar szélsőjobboldal története*. Budapest, Jaffa Kiadó, 2012. 11, GYURGYÁK (2007) i.m. 22., 25–28., 30.; KATUS (2016a) i.m. 609.; ROMSICS (2017) i.m. 351.

¹⁸⁴ GYURGYÁK (2007) i.m. 90–91.

¹⁸⁵ SCHLETT István: *Eötvös József*. Budapest, Gondolat Kiadó, 1987. 110.; GYURGYÁK (2007) i.m. 21–22.

¹⁸⁶ DISSESCU i.m. 630–632.; RUSU i.m. 12.; SZABADFALVI i.m. 266–267.

¹⁸⁷ Szent István király Intelmei Imre herceghez VI. fejezet. In: VERES Péter (szerk.): *Szent István király intelmei*. Székelyudvarhely, Litera-Veres Könyvkiadó, 2007. 10.; GYURGYÁK (2007) i.m. 335.; ROMSICS (2017) i.m. 52.; „Nam unius linguae uniusque moris regnum, imhecille et fragile est” – In: EÖTVÖS (1903) i.m. 17.

¹⁸⁸ KATUS (2016a) i.m. 610.

¹⁸⁹ GYURGYÁK (2007) i.m. 90–91.; KATUS (2016a) i.m. 610.

¹⁹⁰ GYURGYÁK (2007) i.m. 90–92.

¹⁹¹ HÓMAN Bálint: *Szent István*. In: (BUZA János szerk.): *Hóman Bálint – A történelem útja*. Budapest, Osiris Kiadó, 2002. 11–12.; GYURGYÁK (2007) i.m. 307., 334–336., 338–339.

kiindulópontból eredeztethetők Magyarországon, amelyek különös kapcsolóelemeként a magyar elit részéről mindkét álláspontban eltérő mértékben, de vitathatatlanul jelen volt hosszú távú célként a nyelvileg is egységes magyar állam programja.¹⁹²

Románia esetében rögzítendő, hogy *a román jog a politikai nemzet fogalmát nem ismerte*. Románia politikai programja az egységes nemzetállam megteremtése iránt,¹⁹³ annak érdekében nélkülözötte az alkotmányjogilag értékelhető fogalmi alapokat, amelynek elsődleges magyarázatát abban lehetjük fel, hogy az alapvetően szinte kizárólag *román nyelvű* lakossággal megalakult Románia az első nemzetállam felfogás szerinti egynemű nemzetállamként alakult meg. Következésképpen Románia első, 1866. évi Alkotmányának magától értetődő kiindulópontja a társadalmi valósággal egyezően a homogén nemzetállam volt. A román állam és politikai elit az I. világháborút követően – alapvetően Ausztria-Magyarország szétesésén okulva¹⁹⁴ – következetesen tartózkodott az 1866. évi Alkotmányából fakadó egységes nemzetállami alapállása megváltoztatásától, amely kiindulópont a társadalmi valóság megváltozása ellenére maradt fent. Románia ebből fakadóan a nemzetközi kötelezettségein alapuló formális jogalkotáson túl alapvetően nem vett tudomást többnemzetiségű, illetve többnyelvű állammá válásáról, hanem ellenkezőleg a korábbi alkotmányos valósággal egyező homogén román nemzetállam megteremtését tartotta korszakunként eltérő intenzitással elsődleges politikai céljának.

A fenti alapok tisztázását követően mindkét állam esetében rögzíteni kell, hogy a nemzetállami politikai program megjelenésének, illetve a román állam megalakulásának időpontjára is figyelemmel a középkori társadalmi viszonyok feltárását az értekezés nem eszközli. A vizsgálat kiindulópontjaként Magyarország esetében rögzítendő, hogy a magyar honfoglalás idejétől a magyar államterületen a mai fogalmaink szerinti nyelvi, vagy etnikai, illetve kulturális szempontból homogén állam nem létezett, ugyanakkor a többnemzetiségű állam vizsgálata a fentiek szerint kizárólag a rendi kor utolsó időszakától merülhet fel. Románia esetében a többnemzetiségű állam tényének vizsgálata alapvetően az I. világháború eredményeként bekövetkezett területváltozások következményeként merülhet fel.

¹⁹² GYURGYÁK (2007) i.m. 27–30., 35–36.

¹⁹³ JANCÓS (2004) i.m. 333–368.

¹⁹⁴ NAGY (1944) i.m. 26.

2.3. Magyarország mint többnemzetiségű állam és e jellemző megváltozása

Eötvös József szerint „Nincs ország, melynek helyzetére a nemzetiségi kérdés elhatározóbb s általánosabb befolyást gyakorolna, mint hazánk.”¹⁹⁵ A megállapítás nyilvánvaló alapja, hogy a magyar államiság kezdetei óta az államterületen,¹⁹⁶ a hagyományos közjogi értelemben vett magyar anyaországon,¹⁹⁷ Horvátországban ideértve Fiumét és a magyar tengerpartot is,¹⁹⁸ a magyar korona részének tekintett Erdélyben¹⁹⁹ és a Partiumban,²⁰⁰ a később kialakított Temesi bánóságban és Szerb Vajdaságban, továbbá a katonai Határőrvidéken²⁰¹ vegyes ajkú lakosság élt többnyelvű társadalmat alkotva. A magyar állam többnemzetiségű létét a közjogi értelemben értett *magyar korona országainak* többszáma is előre vetítette. Az államterületen az őshonos, itt talált döntően szláv népességen túl²⁰² a spontán migráció mellett középkori királyaink, később a magánföldesurak, illetve a királyi kamara is tudatos telepítési politikát folytattak,²⁰³ így Magyarország és Erdély²⁰⁴ lakosságát tekintve többnyelvű

¹⁹⁵ EÖTVÖS (1903) i.m. 15.

¹⁹⁶ BEÖTHY Zsigmond: *Elemi magyar közjog*. Pest, Emich Gusztáv bizománya, 1846. 2–3.; NAGY (1907) i.m. 46–55., 60–75.

¹⁹⁷ NAGY (1907) i.m. 46–47.

¹⁹⁸ NAGY (1907) i.m. 55., 60., 62–75.; 91–96.

¹⁹⁹ NAGY (1907) i.m. 47–50.

²⁰⁰ NAGY (1907) i.m. 50–51.

²⁰¹ GERGELY András – PAJKOSSY Gábor: A Habsburg Birodalom és Magyarország 1848 előtt. In: GERGELY András (szerk.): *Magyarország története a 19. században*. Budapest, Osiris Kiadó, 2019. 19–25.; NAGY (1907) i.m. 51–54.

²⁰² ECKHART Ferenc: *Magyarország története*. Budapest, Káldor Könyvkiadóvállalat, 1935. 17–21.; ROMSICS (2017) i.m. 29.

²⁰³ ÁGOSTON Péter: A három részre szakadt Magyarország (1526-1711) – Az ország és népe. In: TÓTH István György (szerk.): *Millenniumi Magyar Történet*. Budapest, Osiris Kiadó, 2001. 253.; CARTLEDGE, Bryan: *Megmaradni. A magyar történelem egy angol szemével*. Budapest, Rubicon-Ház Kft., 2016. 174–177.; FONT Mária: A középkori Magyar Királyság. Az Árpád-házi királyok kora. (970-1301) – Betelepülők nyugatról és keletről. In: ROMSICS Ignác (szerk.): *Magyarország története*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 2016. 119–127.; KUBINYI András: A középkori Magyar Királyság. A vegyes házi királyok kora. (1301-1526) – Az ország népessége. Lélekszám és nemzetiség. In: ROMSICS Ignác (szerk.): *Magyarország története*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 2016. 254–258.; NÄGLER, Thomas: Transilvania între 900 și 1300. In: POP, Ioan-Aurel – NÄGLER, Thomas (eds.): *Istoria Transilvaniei Vol. I*. Cluj-Napoca – Deva, Academia Română Centrul de Studii Transilvane–Editura Episcopiei Devei și Hunedoarei, 2016. 219–225.; OBRONI Teréz: A három részre szakadt Magyarország (1526-1711) – Az Erdélyi Fejedelemség igazgatása és gazdasága. In: TÓTH István György (szerk.): *Millenniumi Magyar Történet*. Budapest, Osiris Kiadó, 2001. 269–271.; PÁLFFY Géza: Magyarország két világbirodalom határán. (1526-1722) – Honkeresők: etnikai és demográfiai változások. In: ROMSICS Ignác (szerk.): *Magyarország története*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 2016. 364–369., 444–450.; ZSOLDOS Attila: A magyar középkor: Az Árpádok és az Anjouk (950-1382) – Gazdaság és társadalom. In: TÓTH István György (szerk.): *Millenniumi Magyar Történet*. Budapest, Osiris Kiadó, 2001. 99–100.; ECKHART i.m. 55–67., 210–211.; EÖTVÖS (1903) i.m. 15–20.; ROMSICS (2017) i.m. 52., 75–76., 87., 90–91., 95–97., 168–169., 215–216., 250., 274–278.; ROMSICS (2018b) i.m. 19–32.

²⁰⁴ BÓNA István: Erdély a magyar honfoglalás és államalapítás korában. In: KÖPECZI Béla (főszerk.): *Erdély története három kötetben. Első kötet*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1986. 194–217.; MAKKAI László: Erdély a középkori Magyar Királyságban. In: KÖPECZI Béla (főszerk.): *Erdély története három kötetben. Első kötet*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1986. 235–268., 279–309.; PÉTER Katalin: A fejedelemség virágkora. In: KÖPECZI Béla (főszerk.): *Erdély története három kötetben. Második kötet*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1986. 726–763.;

társadalom volt a vizsgált korszak kezdetén a XVIII. század végén.²⁰⁵ A folyamat egyik elemeként döntően katonai kötelezettséggel tartozó kiváltságokkal felruházott népelemek is letelepedtek a Magyar Királyságban, akik közül a későbbiekben a székelyek, a szászok, a kunok és a jászok széki alapú önkormányzatiságot építettek ki.²⁰⁶ Ezen középkori autonómiák²⁰⁷ az unitárius magyar állam megteremtésével²⁰⁸ – a nemzetiségi képviselők szerint a magyarosítás céljával²⁰⁹ – kerültek felszámolásra²¹⁰ a dualizmus korában²¹¹ az 1876.

TRÓCSÁNYI Zsolt: Új etnikai kép, új uralmi rendszer. In: KÖPECZI Béla (főszerk.): *Erdély története három kötetben. Második kötet*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1986. 975–1004.

²⁰⁵ DOBSZAY Tamás – FÓNAGY Zoltán: A rendi társadalom utolsó évtizedei. In: GERGELY András (szerk.): *Magyarország története a 19. században*. Budapest, Osiris Kiadó, 2019. [a továbbiakban: DOBSZAY – FÓNAGY (2019a)] 81–83.; KALMÁR János: Magyarország a 18. században – Gazdaság és társadalom. In: TÓTH István György (szerk.): *Millenniumi Magyar Történet*. Budapest, Osiris Kiadó 2001. 321–324.; KATUS László: Magyarország a Habsburg Monarchiában (1711–1918) – Újratelepítés és népesedési változások. In: ROMSICS Ignác (szerk.): *Magyarország története*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 2016. [a továbbiakban: KATUS (2016b)] 543–553.; EÖTVÖS (1903) i.m. 15–20.; GYURGYÁK (2007) i.m. 21.; NAGY (1907) i.m. 105.; ROMSICS (2020b) i.m. 48., 56–73.

²⁰⁶ BÁNKINÉ MOLNÁR Erzsébet: A szokásjog helye és szerepe a Jászkun Kerület organizált társadalmában. In: MEZEY Barna – NAGY Janka Teodóra (szerk.): *jogi néprajz – jogi kultúrtörténet*. Budapest, ELTE Eötvös Kiadó, 2009. 97–99.; KOCSIS Károly: Historical Predecessors and Current Geographical Possibilities of Ethnic Based Territorial Autonomies in the Carpathian Basin. In: KÁNTOR Zoltán (ed.): *Autonomies in Europe: Solutions and Challenges*. Budapest, Nemzetpolitikai Kutatóintézet–L’Harmattan Kiadó, 2014. 85–91.; KORDÉ Zoltán: Katonai kötelezettséggel tartozó és kiváltságolt népelemek a középkori Magyar Királyságban. In: BENKŐ Elek – OBORNI Teréz (szerk.): *Székelyföld története I. kötet*. Budapest – Kolozsvár – Székelyudvarhely, Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont – Erdélyi Múzeum Egyesület – Haáz Rezső Múzeum, 2016. 73–90.; PÁL Judit: A közigazgatás helyzete a kiegyezéskor. A közigazgatás átszervezése a dualizmus első évtizedében. A székek megszüntetése és az új vármegyék megszervezése. In: BÁRDI Nándor – PÁL Judit (szerk.): *Székelyföld története III. kötet*. Budapest – Kolozsvár – Székelyudvarhely, Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont – Erdélyi Múzeum Egyesület – Haáz Rezső Múzeum, 2016. 38–52.; PÁL-ANTAL Sándor: *Maros- széki intézmények és pecsétek*. Marosvásárhely, Mentor Kiadó, 2004. 25.

²⁰⁷ Makray Aladár képviselő szerint: „A jász-, hajdú-, kun-, székely-, szász- szepességi területek így lettek képesek, alig fűződve a köztörvények néhány gyöngye kötelékével az anya-oroszhoz, csaknem ugyanannyi államot alkotva az államban.” – In: A 141. országos ülés. In: *KN-1875-VI*. 386.

²⁰⁸ Gulner Gyula az 1876. évi XXXIII. törvény cikk előadója szerint: „[...] a területi szabályozást régi idő óta sürgeti a közvélemény [...] mert csakugyan a területek mai szaggatott állapotában helyes, gyors és jó közigazgatást képzelni sem lehet [...]”. Hegyessy Márton képviselő hasonlóan érvelt: „[...] az egész országban észlelhető azon területi rendtelenségeknek, [...] vannak megyék, melyeknek területei a 20 négyszög mértföldet s lakosaiknak száma a 25-50,000-et sem üt meg; míg ellenben némely megye területe a 200 négyszög mértföld s lakosai száma az 500,000 felé jár, vagy ezen számot meg is haladja és egyes megyék területe több épen 18 darabból áll, a törvényhozás által mielőbb leendő megszüntetése s ehhez képest egy az egész országra kiterjesztett s minden legkisebb részleteiben kimerítőleg indokolt oly területi rendezés, melynél a törvényhozás kiváló figyelemre méltatta a területesség eszméjét s ha azt, hogy az állami élet minden funkciójának, például a közigazgatási szolgabírósnak, a járásbírósnak, az adóhivatalnak, a hadkiegészítési kerületnek s a választókerületnek területei egybeessenek [...]”. A szabályozással kapcsolatban ellenvéleményt fogalmazott meg Földváry János képviselő: „Ezen törvényjavaslatnak a szászföldre vonatkozó intézkedése tehát nem egyéb, mint a rász adminisztráció terjesztése Magyarországon. A törvényjavaslat ad a szászoknak, százados, sajátos viszonyaik par excellence polgári életükből, fejlődött institúcióik helyett elavult megyei önkormányzatot, választott megyei tisztviselőket és közigazgatási bizottságot. [...] alkot megyéket, ott, a hol arra szükség nincs, például Nagyküküllő megye mint Brassó megye; meghagy megyéket, melyeknek létjoguk és okuk nincs, mint Fogaras megyét és az apró székely törvényhatóságok; egyesít megyéket czélszerűtlenül: például Belső-Szolnok-, Kővár-, Hunyad-, Zarándmegyék. Tehát alkot nagy megyéket, alkot kis megyéket és egyesít megyéket politikailag czélszerűtlenül terv és irány nélkül.” – In: A 141. országos ülés. In: *KN-1875-VI*. 383–385., 395–396.

²⁰⁹ Gurbán Konstantin szerint: „Ime most egy új törvényjavaslatot tettek a t, ház asztalára, mely a megye területi rendezés leple alatt célozza a Magyarországon élő, de nem magyar nemzetiségű népelemeknek háttérbe való

évi XXXIII. törvénycikk,²¹² az 1877. évi I. törvénycikk,²¹³ valamint az 1877. évi X. törvénycikk²¹⁴ által.²¹⁵

szorítását.”, amely véleményhez csatlakozott Borlea Zsigmond: „E javaslat is t. i. kettőt foglal magában: adófelemelést, vagy inkább új adót és a nemzetiségek erőszakos magyarosítását.” – A 142. országos ülés. In: *KN-1875-VII.* 5., 21. A magyarosítás érvével nem értett egyet több felszólaló, számonkérve többek között a nemzetiségeknek kedvező, a magyar nemzetiséget kisebbségi helyzetbe hozó vármegyerendezést, amelyek közül báró Orbán Balázs véleménye különösen hangsúlyos: „Hanem a törvényjavaslat [...] keltejében a magyar elem mesterkéltelen nullificálva van. Én megvallom, hogy magyar kormánytól ily experimentumot, minőt még Bach se mert megkísérlem, nem vártam volna. [...] Erdély 300,000 megyei magyarságát el lehetne úgy forgácsolni, hogy az mindenhol teljesen absorbáltassék s Erdély 800,000 magyarságának csak 5, vagyis csak annyi megye biztosítottassék, mint a 160,000 szásznak.” – In: A 141. országos ülés. In: *KN-1875-VI.* 390–391.

²¹⁰ 275. iromány – Törvényjavaslat némely törvényhatóságok területének szabályozásáról és az ezzel kapcsolatos intézkedésekről, 1 db melléklettel. In: *KI-1875-VII.* 224–233.; 322. iromány – A képviselőház közigazgatási bizottságának jelentése, „a némely törvényhatóságok területének szabályozásáról és az ezzel kapcsolatos intézkedésekről” szóló törvényjavaslat tárgyában. In: *KI-1875-VIII.* 95–99.; 460. iromány – Törvényjavaslat, némely törvényhatóságok véglegesen megállapított területének az 1876. évi XXXIII. törvénycikk rendelkezése folytán törvénybe iktatásáról, 1 darab melléklettel. In: *KI-1875-IX.* 202–211.; 489. iromány – A képviselőház közigazgatási bizottságának jelentése, némely törvényhatóságok véglegesen megállapított területének az 1876. XXXIII. t.-cz. rendelkezése folytán törvénybe iktatásáról szóló törvényjavaslat tárgyában. In: *KI-1875-IX.* 305–306.; 503. iromány – Törvényjavaslat, némely törvényhatóságok véglegesen megállapított területének az 1876. évi XXXIII. törvénycikk rendelkezése folytán törvénybe iktatásáról. In: *KI-1875-XIV.* 3–9.; 539. iromány – Törvényjavaslat, az 1876. évi XXXIII. törvénycikk által területükre nézve szabályozott törvényhatóságokban a választókerületek új beosztásáról és az ezzel kapcsolatos intézkedésekről. In: *KI-1875-XIV.* 179–201.; 562. iromány – A képviselőház közigazgatási bizottságának jelentése, az 1876. évi XXXIII. t.-czikk által területükre nézve szabályozott törvényhatóságokban a választó-kerületek új beosztásáról és az ezzel kapcsolatos intézkedésekről szóló 376. számú törvényjavaslat tárgyában. In: *KI-1875-XVI.* 127–130.; 566. iromány – Törvényjavaslat, az 1876. évi XXXIII. törvény cikk által területükre nézve szabályozott törvényhatóságokban az országgyűlési képviselő választókerületek új beosztásáról és az ezzel kapcsolatos intézkedésekről. In: *KI-1875-XVI.* 136–138.; 154. iromány – Jelentése a főrendi ház állandó hármass bizottságának a „némely törvényhatóság területének szabályozásáról és az ezzel kapcsolatos intézkedésekről” szóló törvényjavaslat tárgyában. In: *FI-1875-III.* 489–503.; 243. iromány – Jelentése a főrendi ház hármass bizottságának az 1876. évi XXXIII. törvénycikk által területükre nézve szabályozott törvényhatóságokban az országgyűlési képviselő választó kerületek új beosztásáról és az ezzel kapcsolatos intézkedésekről szóló törvényjavaslat tárgyában. In: *FI-1875-V.* 9–31.

²¹¹ KISTELEKI Károly: Erdély a Habsburg Birodalomban és az Osztrák– Magyar Monarchiában. In: VERESS Emőd (szerk.): *Erdély jogtörténete.* Kolozsvár, Forum Iuris, 2018. 282–285.; PÁL Judit: Közigazgatási egységesítések és a többes joghatóság felszámolása. In: BÁRDI Nándor – PÁL Judit (szerk.): *Székelyföld története III. kötet.* Budapest – Kolozsvár – Székelyudvarhely, Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont – Erdélyi Múzeum Egyesület – Haáz Rezső Múzeum, 2016. 245.; PÁL-ANTAL (2004) i.m. 74–76.

²¹² 1876. évi XXXIII. törvény-cikk némely törvényhatóság területének szabályozásáról és az ezzel kapcsolatos intézkedésekről. In: *Corpus Juris Hungarici – Magyar Törvénytár – 1875-1876. évi törvénycikkek,* Budapest, Franklin – Társulat Magyar Irod. Intézet és Könyvnyomda, 1896. 481–488.

²¹³ 1877. évi I. törvény-cikk némely törvényhatóságok véglegesen megállapított területének az 1876. évi XXXIII. t.-cz. rendelkezése folytán törvénybe iktatásáról. In: *Corpus Juris Hungarici – Magyar Törvénytár – 1877-1878. évi törvénycikkek,* Budapest, Franklin – Társulat Magyar Irod. Intézet és Könyvnyomda, 1896. 3–9.

²¹⁴ 1877. évi X. törvény-cikk az 1876. évi XXXIII. t.-cz. által területükre nézve szabályozott törvényhatóságokban az országgyűlési képviselő-választókerületek új beosztásáról és az ezzel kapcsolatos intézkedésekről. In: *Corpus Juris Hungarici – Magyar Törvénytár – 1877-1878. évi törvénycikkek,* Budapest, Franklin – Társulat Magyar Irod. Intézet és Könyvnyomda, 1896. 14–17.

²¹⁵ Az 1875/1878. évi Országgyűlés Képviselőházában a közigazgatási rendezést különösen a 138., 141–153., 203., 218., 222., 231., 233–235. országos ülésen tárgyalta. In: *KN-1875-VI.* 322., 383–404.; In: *KN-1875-VII.* 4–24., 27–50., 52–71., 71–95., 97–116., 120–138., 142–166., 167–190., 192–209., 217–243., 247–260., 268.; In: *KN-1875-X.* 3–4., 181–183., 201., 270–271., 287–308., 309–322., 326. A közigazgatás rendezése az 1875=1878. évi Főrendház LVII.-LIX, LXXXIV., LXXXV-LXXXVII. országos ülésén került tárgyalásra. In: *FN-1875-II.* 77., 80–85., 87–88., 159–161., 207., 208–209., 210.

A lakosság nyelvi alapú tagozódását alapvetően a népszámlálási adatok áttekintésével lehet vizsgálat tárgyává tenni. Az első magyarországi népszámlálást II. József (ur.: 1780-1790) 1784. július 16-án rendelte el. Az 1784-1787. közötti népszámlálás adatai szerint Magyarország népessége Horvátországgal együtt meghaladta a hétmilliót, Erdéllyel együtt pedig a nyolc és félmillió főt, a katonai Határőrvidék népességét hatszázezer főre becsülve az értekezés tárgyát képező történelmi Magyarország határain belüli népességet kilencmillió főre becsülhetjük.²¹⁶ Ez a népszámlálás döntően katonai, illetve adózási szempontú népességösszeírás volt, nem tartalmazott külön nyelvi, illetve a kor sajátosságai – azaz a nemzetiségi eszme hiánya okán – semmilyen nemzetiségi összesítést, abban kizárólag a zsidók vallási különbségtétele jelent meg.²¹⁷ A későbbiekben az 1790. évi XXXIII. törvénycikk²¹⁸ rendelte el az állam népességének közigazgatási és katonai célból való összeírását és országgyűlési bizottság általi előterjesztését, de országos népszámlálásra a rendi korban már nem került sor.²¹⁹

A rendi kort követően 1850-ben és 1857-ben tartottak népszámlálásokat összbirodalmi szinten. Az 1850-ben elvégzett ausztriai népszámlálás történelmi Magyarországra vetített adatai alapján a Magyar Szent Korona Országainak népessége tizenhárommillió-kettőszázezer főre volt tehető és ebben az időszakban már nemzetiségi adatok is részben rendelkezésre álltak.²²⁰ Az 1850-i, illetve az 1857-i népszámlálás tekintetében a Horvátországgal együtt értett Magyarország összlakossága tizennégymillió-kettőszázezer főre tehető, továbbá az ország nemzetiségi viszonyai tekintetében felvázolhatókká váltak a nemzetiségi arányok is.²²¹ A történelmi Magyarországon a magyar nemzetiség aránya 1857-ben az összlakosságon belül hozzávetőlegesen és a kerekítés szabályait alkalmazva 43,5% (Horvátország nélkül 50%), a román nemzetiség 16% (Horvátország nélkül 18%), a német nemzetiség 9,2 % (Horvátország nélkül 10%), a szlovák nemzetiség 9% (Horvátország nélkül 12,5%), a horvát nemzetiség 9% (Horvátország nélkül 1%), vendek illetve sokácok 3% (Horvátország nélkül 0,5%), szerb

²¹⁶ DANYI Dezső – DÁVID Zoltán (szerk.): *Az első magyarországi népszámlálás (1784–1787)*, Budapest, Statisztikai Kiadó Vállalat, 1960. 30.

²¹⁷ FARAGÓ Tamás: Az első magyarországi népszámlálás fennmaradt forrásanyaga. (Egy forráskiadási munka tanulságai), *Demográfia*, 2010/53. 318–354.

²¹⁸ 1790. évi XXXIII. törvénycikk a népességnek közigazgatási és katonai célból való összeírásáról. II. Lipót 1790. évi decretuma 33. cikkely. *Corpus Juris Hungarici – Magyar Törvénytár – 1740-1835. évi törvénycikkek*, Budapest, Franklin – Társulat Magyar Irod. Intézet és Könyvnyomda, 1901. 182–183.

²¹⁹ DOBSZAY – FÓNAGY (2019a) i.m. 57.; KATUS (2016b) i.m. 546.

²²⁰ KATUS (2016b) i.m. 546–547.; ROMSICS (2018b) i.m. 30.

²²¹ Az 1850-évi és az 1857. évi összbirodalmi népszámlálás Magyarországra vetített tárgyi adatainak áttekintő táblázata az értekezés 2. számú mellékletét képezi.

nemzetiség 8% (Horvátország nélkül 5%), a ruszin nemzetiség 2% (Horvátország nélkül 3%), az olasz nemzetiség 0,2 % (Horvátország nélkül 0,07%), a bolgár nemzetiség 0,07% (Horvátország nélkül: 0,1%) és végül a görög nemzetiség aránya 0,02% (Horvátország nélkül: 0,02%) volt.²²²

Az 1869. évi III. törvénycikk²²³ alapján²²⁴ elvégzett 1870-évi népszámlálás nemzetiségi összeírást nem tartalmazott, az államterületen tizennégymillió-hétszázhetvenhatezer-háromszáznyolcvanhárom honos lakost – az idegenekkel együtt tizenötmillió-négyszáztizenhetezer-háromszázhuszonhét lelket – írt össze, amely eredményeket a megfelelő jogi és statisztikai korrekciók elvégzését követően összesen tizennégymillió-kilencszáztizennégyezer-nyolcszáznegyvenkilenc főben állapította meg a tényleges népességet.²²⁵

Az 1881. évi népszámlálás, amelyet az 1880. évi LII. törvénycikk²²⁶ rendelt el²²⁷ már nemzetiségi kérdést is tartalmazó statisztikai adatfelvétel volt. Ez a népszámlálás kiindulópontjában már érvényesítette a később tárgyalandó Nemzetiségi törvény individualista és nyelvi alapállását, valamint az 1868. évi XXX. törvénycikk,²²⁸ azaz a horvát-magyar kiegyezés közjogi eredményeit, mely által Horvátország területeit és viszonyait részben külön kezelte, amely osztott szemlélet ezt követően a népszámlálások esetében következetesen érvényesült. *A népszámlálás az anyanyelvi adatfelvételtől tartalmazott következtetéseket a magyar államterület nemzetiségi viszonyaira, az adatfelvétel az*

²²² FÉNYES Elek: *A Magyar Birodalom nemzetiségei és ezek száma vármegyék és járások szerint*. Pest, Eggenberger Ferdinánd Magyar Akadémiai Könyvtár, 1861. 11–16.

²²³ 1869. évi III. törvény-cikk a népszámlálásról. In: *Corpus Juris Hungarici – Magyar Törvénytár – 1869-1871. évi törvénycikkek*, Budapest, Franklin – Társulat Magyar Irod. Intézet és Könyvnyomda, 1896. 4.

²²⁴ A 38. országos ülés. In: *KN-1869-II.* 144.; A 44. országos ülés. In: *KN-1869-II.* 369.; A XII. országos ülés. In: *FN-1869-I.* 46–50.; 60. iromány – Az osztályok előadóból alakult központi bizottság jelentése a népszámlálásról szóló törvényjavaslat tárgyában. In: *KI-1869-I.* 184–185.; 25. iromány – A nméltóságú főrendi ház állandó jogügyi és törvénykezési bizottságának Jelentése a népszámlálási törvényjavaslatról. In: *FI-1869-I.* 53–54.

²²⁵ KELETI Károly: *A Magyar Korona országaiban az 1870. év elején végrehajtott népszámlálás eredményei a hasznos házi állatok kimutatásával együtt*. Pest, Országos Magyar Statisztikai Hivatal, 1861. 3–6.

²²⁶ 1880. évi LII. törvény-cikk a népszámlálásról. In: *Corpus Juris Hungarici – Magyar Törvénytár – 1879-1880. évi törvénycikkek*, Budapest, Franklin – Társulat Magyar Irod. Intézet és Könyvnyomda, 1896. 364.

²²⁷ A 275. országos ülés. In: *KN-1878-XIV.* 53.; A 283. országos ülés. In: *KN-1878-XIV.* 266–270.; A 284. országos ülés. In: *KN-1878-XIV.* 279.; A CX. országos ülés. In: *FN-1878-II.* 93–95.; 669. iromány – Törvényjavaslat a népszámlálásról. In: *KI-1878-XI.* 302–304.; 341. iromány – Jelentése a főrendi ház hármas állandó bizottságának a népszámlálásról szóló törvényjavaslat tárgyában. In: *FI-1878-V.* 541–542.

²²⁸ 1868. évi XXX. törvény-cikk a Magyarország, s Horvát-, Szlavyon és Dalmátországok közt fenforgott közjogi kérdések kiegyenlítése iránt létrejött egyezmény becikkelyezéséről.

*anyanyelvet tekintette a nemzetiség egyik, de nem kizárólagos megkülönböztető ismérvének.*²²⁹ Az 1881. évi népszámlálás a teljes államterületen tizenötmillió-hatszáznegyvenkétezer-egyszázketten lakost írt össze, a Horvátország és Fiume nélkül számított Magyarország területén tizenhárommillió-hétszázhuszonnyolcezer-hatszázhuszonketten lelket. Az anyanyelv szerinti adatokat összegezve a korábbi eredményekhez hasonló pontosított arányokat figyelhetünk meg, amelyek szerint *a társországok nélkül értett Magyarországon*²³⁰ a magyar anyanyelvűek aránya 44,92%, a román anyanyelvűek aránya 16,98%, a német anyanyelvűek aránya 13,1%, a szlovák anyanyelvűek aránya 13,04%, a horvát és szerb anyanyelvűek aránya 4,41%, a ruszin anyanyelvűek aránya 2,49%, a vend anyanyelvűek aránya 0,44%, a cigány anyanyelvűek aránya 0,55%, az örmény anyanyelvűek aránya 0,03%, egyéb hazai anyanyelvűek aránya 0,15%, egyéb külföldi nyelvűek aránya 0,3%, illetve a beszélni nem tudók aránya, beleértve az egy éves korukat el nem érő gyermekeket is 3,64% volt.²³¹

Az 1890. évi IX. törvénycikk²³² által elrendelt²³³ népszámlálás 1891-ben került végrehajtásra és lényegét tekintve azonos elvi és gyakorlati alapon állt a korábbival.²³⁴ Ennek megfelelően a népszámlálás ebben az esetben is a politikai magyar nemzet később tárgyalandó fogalma alapján nyelvi alapon vette számba az ország lakosságot,²³⁵ amelyből következtethetünk a

²²⁹ KELETI Károly: *A Magyar Korona országaiban az 1881. év elején végrehajtott népszámlálás eredményei némely hasznos házi állapotok kimutatásával együtt, I. kötet.* Budapest, Országos Magyar Statistikai Hivatal, 1882. IX–XI.

²³⁰ Az 1881. évi magyarországi népszámlálás tárgyi adatainak áttekintő táblázata az értekezés 3. számú mellékletét képezi.

²³¹ KELETI (1882) i.m. 214–215.

²³² 1890. évi IX. törvény-cikk az 1890-ki népszámlálásról. In: *Corpus Juris Hungarici – Magyar Törvénytár – 1889-1891. évi törvénycikkek*, Budapest, Franklin – Társulat Magyar Irod. Intézet és Könyvnyomda, 1897. 278.

²³³ A 327. országos ülés. In: *KN-1887-XVI.* 127–128.; A 335. országos ülés. In: *KN-1887-XVI.* 336–340.; A XLVIII. országos ülés. In: *FN-1887-III.* 48.; A 675. iromány – Törvényjavaslat az 1890-iki népszámlálásról. In: *KI-1887-XX.* 7-11.; 689. iromány – A közgazdasági bizottság jelentése, „az 1890-iki népszámlálásról” szóló törvényjavaslat tárgyában. In: *KI-1887-XX.* 47-49.; 398. iromány – Törvényjavaslat az 1890-iki népszámlálásról. In: *FI-1887-VII.* 101–104.

²³⁴ JEKELFALUSSY József: *Magyar Statisztikai Közlemények I. Kötet – A Magyar Korona Országaiban az 1891. elején végrehajtott népszámlálás eredményei.* Budapest, Országos Magyar Királyi Statisztikai Hivatal 1893. 1–2.

²³⁵ A nemzetiség és a nyelv kapcsolata közötti fentebb említett fogalmi bizonytalanságokra mutat rá a törvényjavaslat vitájában elhangzott több észrevétel, amelyek közül kiemelendő báró Orbán Balázs hozzászólása: „[...]„Mi az anya nyelve?” méltóztassék megváltoztatni és azt tenni helyébe érintkezési, vagy társalgási, vagy használati nyelve, mert az anyanyelv kifejezés még műveltebb emberek által is félreértetett s láttam törzsgyökeres magyar apától született embert, a ki mert anyja német, másinak horvát volt, ilyenül írta be magát, a nép pedig mindenütt úgy értelmezte e kifejezést, hogy anyja nyelvét puhatolják s más nemzetiséget vallott, mint a melyhez szíve szerint tartozik.” A hozzászólásra Baross Gábor, a törvényjavaslatot előterjesztő kereskedelmiügyi miniszter válaszában a politikai magyar nemzet etnikailag semleges, később tárgyalandó állama alapján válaszában kiemelte: „A statistikának első és főfeladata a valóság felderítése, azért semmiféle oly kifejezést nem akarok használni, mely nemzetiségünk számának akár leszállítását, akár emelését eredményezné, hanem akarok oly kifejezést használni, mely a valóság felismerésére vezet. Ez az egyik. A másik pedig az, t. ház, hogy a népszámlálás művét nemzetiségi velleitások által vezetetni nem akarom és nem fogom megengedni.” Perczel Miklós képviselő e körben külön javasolta a politikai nemzet és a nemzetiség

nemzetiségek arányára.²³⁶ A Magyar Szent Korona országainak teljes államterületén tizenhétmillió-háromszáznegyvenkilencezer-háromszázkilencvennyolc lakost írt össze, a Horvátország és Fiume nélkül számított Magyarország területén tizenötmillió-egyszázharmincháromezer-négyszázkilencvennégy lelket.²³⁷ A népszámlálás eredményeinek összegzése során különös hangsúlyt fektettek az egyes nemzetiségek szaporodásának elemzésére is a korábbi adatok összehasonlító elemzésével.²³⁸ Az anyanyelv szerinti adatok alapján *a társországok nélkül értett Magyarországon* a magyar anyanyelvűek aránya²³⁹ 1890-ben 48,61%, a román anyanyelvűek aránya 17,11%, a német anyanyelvűek aránya 13,14%, a szlovák anyanyelvűek aránya 12,58%, a horvát és szerb anyanyelvűek aránya 4,6%, a ruszin anyanyelvűek aránya 2,51%, az egyéb kategóriába sorolt anyanyelvű személyek aránya 1,62% volt.²⁴⁰

Az 1899. évi XLIII. törvénycikk²⁴¹ alapján²⁴² 1900-ban is népszámlálás került végrehajtásra a korábbi két népszámlálással azonos elvi és gyakorlati alapokon,²⁴³ külön hangsúlyt fektetve a

közötti különbségtétel alapján: „Azt hiszem, nagyon helyes volna az az expediens, hogy ne az anyanyelv, hanem a nemzetiség vétetnék a rovatba. Ez minden félreértést kizár, erre mindenki megmondhatja, hogy vajjon magyar-e vagy német, a honpolgárságra nézve ez úgy sem tesz különbséget.” Baross Gábor e körben ismételtén megerősítette: „Ha ezelőtt történt agitatio a népszámlálásnál, mennyivel inkább van ok ettől félni, hogy ha úgy teszszük fel a kérdést, hogy mi valakinek a nemzetisége? Már pedig én a statistikai összeírásokat semmiféle részükben agitációnak kitenni nem akarom.” – In: A 335. országos ülés. In: *KN-1887-XVI.* 337–340.

²³⁶ JEKELFALUSSY i.m. 114.

²³⁷ PĂCLIȘANU, Zenobio: *L'Ungeria contro le sue minoranze etniche.* Bucarest, Eduzioni Dacia, 1941. 118.

²³⁸ JEKELFALUSSY i.m. 115–132.

²³⁹ Az 1890. évi magyarországi népszámlálás tárgyi adatainak áttekintő táblázata az értekezés 4. számú mellékletét képezi.

²⁴⁰ JEKELFALUSSY i.m. 132.

²⁴¹ 1899. évi XLIII. törvény-cikk az 1900. évi népszámlálásról. In: *Corpus Juris Hungarici – Magyar Törvénytár – 1899. évi törvénycikkek,* Budapest, Franklin – Társulat Magyar Irod. Intézet és Könyvnyomda, 1900. 298–299.

²⁴² A 483. országos ülés. In: *KN-1896-XXIV.* 83.; A 488. országos ülés. In: *KN-1896-XXIV.* 169–173.; AZ LV. országos ülés. In: *FN-1896-IV.* 36, 38.; 682. iromány – Törvényjavaslat az 1900. évi népszámlálásról. In: *KI-1896-XXV.* 147–152.; 707. iromány – A közgazdasági bizottság jelentése „az 1900. évi népszámlálásról” szóló törvényjavaslathoz. In: *KI-1896-XXV.* 288–290.; A 663. iromány. In: *FI-1896-XV.* 271–276.

²⁴³ A nemzeti és nyelvi kérdések fogalmi bizonytalansága a képviselőházi vitában ismét előkerült, amellyel kapcsolatban Thaly Kálmán kiemelte: „Én gondolkodtam különösen egy pontra vonatkozólag [...] Ez a nemzeti, vagyis nyelvkérdés. [...] Ilyen soknyelvű országban, mint a mienk, kétségtelenül nagyfontosságú e kérdés helyes formulázása, és az a kérdés, hogy mit valljon be az illető, micsoda nemzetbelinek vallja magát, mit valljon anyanyelvének. Itt anyanyelvet is vallatnak vele, meg azt a nyelvet is, a melyet magáénak vall, és a melyet legjobban és legszívesebben beszél. [...] De egyáltalában az egész formulázás nem tetszett nekem sohasem. Nem őszinte, nem elég bátor, nem meri kimondani, hányan vagyunk tulajdonképpen magyarok, hanem kerülgetjük, mint macska a forró kását. Azt tartanám egyszerűen megfelelőnek, hogy vallja be az ember, hogy micsoda nemzetiségű. Nem félek attól a szepesi szásztól, ha annak született is, tudom, hogy magyarnak fogja magát vallani, az erdélyi szász pedig, ha kerékbe török, vagy gúzsba csavarintják is, akkor is száznak fogja magát vallani. Én az igazságot akarom kitudni, a fő itt az érzület, nem pedig az anyanyelv, a mely nagyon változik. Én nem félnék attól, hogy megtudjuk, sőt óhajtanám, hogy megtudjuk, hogy hányan vagyunk mi magyarok. Bízunk az illetőkre, hogy mondják meg, hogy mi az ő nemzetiségük.” A törvényjavaslatot előterjesztő Hegedüs Sándor kereskedelemügyi miniszter a tíz évvel korábbi vitában elhangzott álláspontot

korábbi népszámlálások eredményeivel való összehasonlító elemzésekre.²⁴⁴ A népszámlálás ebben az esetben is a politikai magyar nemzet fogalma alapján nyelvi alapon vette számba az országlakosságot. A teljes államterületen tizenkilencmillió-kettőszázötvennégyezer-ötszázötvenkilenc főből álló összlakosságot állapított meg, a Horvátország nélkül számított Magyarország területén tizenhatmillió-nyolcszázharmincezer-kettőszázötvenöt lelket írtak össze.²⁴⁵ Az anyanyelv szerinti adatok alapján *a társországok nélkül értett Magyarországon*²⁴⁶ *a magyar anyanyelvűek aránya 1900-ban első ízben eredményezett relatív többség helyett abszolút többséget.* A népszámlálás eredményei szerint a magyar anyanyelvűek aránya 51,4%, a román anyanyelvűek aránya 16,7%, a német anyanyelvűek aránya 11,8%, a szlovák anyanyelvűek aránya 11,9%, a szerb anyanyelvűek aránya 2,6%, a ruszin anyanyelvűek aránya 2,5%, a horvát anyanyelvűek aránya 1,1%, az egyéb kategóriába sorolt anyanyelvű személyek aránya 2% volt.²⁴⁷

Az 1910. évi VIII. törvénycikk²⁴⁸ utoljára rendelt el általános népességösszeírást a történelmi Magyarországon. Ez a népszámlálás, amely szintén a korábbi három népszámlálással azonos elvi és gyakorlati alapokon állt²⁴⁹ különös hangsúlyt fektetett a korábbi népszámlálások eredményeivel való összehasonlító elemzésekre.²⁵⁰ Mindez azért különösen jelentős, mert ennek a népszámlálásnak az eredményei később mind az I. világháborút követő

ismételte meg és tartotta fent: „[...] ebben az országban, melyben a magyar nyelven kívül más nyelven beszélők is vannak, [...] És nálunk, vegyesajkú lakosságú országban különösen kell e tekintetben teljesen és kizárólag a tudományos objektivitást megőrizni. Méltóztassék elhinni, mihelyt más kérdést teszünk, okvetlenül az agitáció terére viszzük a dolgot. Ezt kerülni kell. Nem akarunk sem szaporítani, sem apasztani; egészen objektív alapon haladunk. [...] Itt nyilvánul igazán az érzület, a melyre hivatkozott t. képviselőtársam, annál is inkább, mert híven kifejeződik, a mit szépen mond a tudós: »Nyelvében él a nemzet.« íme ez a kérdés szorososan erre van alapítva; nyelvéből akarjuk következtetni a nemzetiséget, nem származásból, nem családi viszonyaiból, hanem tisztán és kizárólag abból, a mit ő bevall mint nyelvet, ebből akarjuk keresni nemzetiségét, és nyelvében akarjuk, hogy éljen a nemzet.” – In: A 488. országos ülés. In: *KN-1896-XXIV.* 170–172.

²⁴⁴ VARGHA Gyula: *Magyar Statisztikai Közlemények I. Kötet – A Magyar Szent Korona Országainak 1900. évi népszámlálása – első rész – a népesség általános leírása községenként.* Budapest, Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal 1902. 1–2.

²⁴⁵ PÁCLIȘANU (1941) i.m. 118.; VARGHA (1902) i.m. 1.

²⁴⁶ Az 1900. évi magyarországi népszámlálás tárgyi adatainak áttekintő táblázata az értekezés 5. számú mellékletét képezi.

²⁴⁷ VARGHA (1902) i.m. II. 35.

²⁴⁸ 1910. évi VIII. törvénycikk az 1910. évi népszámlálásról. In: *Corpus Juris Hungarici – Magyar Törvénytár – 1910. évi törvénycikkek,* Budapest, Franklin – Társulat Magyar Irod. Intézet és Könyvnyomda, 1911. 73–79.

²⁴⁹ A 27. országos ülés. In: *KN-1910-I.* 518–523.; A 28. országos ülés. In: *KN-1910-I.* 545.; A Főrendiház III. ülése. In: *FN-1910-I.* 10–11., 16.; 11. iromány – Törvényjavaslat az 1910. évi népszámlálásról. In: *KI-1910-I.* 40–63.; A 34. iromány – A közgazdasági bizottság jelentése „az 1910. évi népszámlálásról” szóló 11. számú törvényjavaslatához. In: *KI-1910-I.* 525–527.; 21. iromány. In: *FI-1910-I.* 272–294.

²⁵⁰ VARGHA Gyula: *Magyar Statisztikai Közlemények 42. Kötet – A Magyar Szent Korona Országainak 1910. évi népszámlálása – első rész – a népesség főbb adatai községek és népesebb puszták, telepek szerint.* Budapest, Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal 1912. IV.

béketárgyalásokon,²⁵¹ mind pedig az azóta eltelt időszakban is hivatkozási alapot jelentenek, illetve jelentettek. Az 1910. évi népszámlálás továbbra is a politikai magyar nemzet fogalma alapján nyelvi alapon vette számba az országlakosságot, így közvetetten tárta fel nemzetiségek arányát. A teljes államterületen húszmillió-nyolcszázhatvanhatezer-négyszáznyolcvanhét fős lakosságot állapított meg, a Horvátország nélkül számított Magyarország területén tizennyolcmillió-kettőszázhatvannégyezer-ötszázharminchárom lakost.²⁵² Az anyanyelv szerinti adatok alapján *a társországok nélkül értett Magyarországon a magyar anyanyelvűek aránya tovább növekedett*²⁵³ és megközelítette, Horvátországgal együtt pedig meg is haladta a tízmillió főt. A népszámlálás eredményei szerint a magyar anyanyelvűek aránya 54,5%, a román anyanyelvűek aránya 16,1%, a szlovák anyanyelvűek aránya 10,7%, a német anyanyelvűek aránya 10,4%, ruszin anyanyelvűek aránya 2,5%, a szerb anyanyelvűek aránya 2,2%, horvát anyanyelvűek aránya 1,1%, az egyéb kategóriába sorolt anyanyelvű személyek aránya 2,2% volt.²⁵⁴

Az I. világháborút követően az 1920. évi XXXIII. törvénycikk²⁵⁵ rendelkezett²⁵⁶ az 1920. évi népszámlálásról. A népszámlálás végrehajtását akadályozta a történelmi és politikai helyzetből fakadó bizonytalanságok összessége és az a tény, hogy egyes területek tekintetében a magyar közigazgatás még nem állt helyre.²⁵⁷ A népszámlálás eredményeinek feldolgozása az 1910. évi népszámlálással való minden tekintetben elvégzett keserű összehasonításhoz vezetett és egyben *a többnemzetiségű magyar állam quasi egynemzetiségű állammá válását bizonyította*.²⁵⁸ A népszámlálás korrigált eredményei alapján az I. világháborút követően Magyarország területének lakossága a hétmillió-kilencszáznyolcvanhétezer-kettőszáznégy főben került megállapításra,²⁵⁹ amelyből a magyar anyanyelvűek aránya 89,6%, a német anyanyelvűek aránya 6,9%, a szlovák anyanyelvűek aránya 1,8%, a horvát anyanyelvűek

²⁵¹ ROMSICS (2020a) i.m. 89–92.; TAYLOR i.m. 336.

²⁵² VARGHA (1912) i.m. 1.; PĂCLIȘANU (1941) i.m. 118.

²⁵³ Az 1910. évi magyarországi népszámlálás tárgyi adatainak áttekintő táblázata az értekezés 6. számú mellékletét képezi.

²⁵⁴ VARGHA (1912) i.m. 5–6.

²⁵⁵ 1920. évi XXXIII. törvénycikk az 1920. évi népszámlálásról. In: *Corpus Juris Hungarici – Magyar Törvénytár – 1920. évi törvénycikkek*, Budapest, Franklin – Társulat Magyar Irod. Intézet és Könyvnyomda, 1921. 165–166.

²⁵⁶ A Nemzetgyűlés 112. ülése. In: *NN-1920-VI. 40–41.*; A Nemzetgyűlés 113. ülése. In: *NN-1920-VI. 43.*; 135. iromány – Törvényjavaslat az 1920. évi népszámlálásról. Indokolás és 4 melléklet. In: *NI-1920-V. 215–232.*

²⁵⁷ SZABÓKY Alajos: *Magyar Statisztikai Közlemények 69. Kötet – Az 1920. évi népszámlálás – első rész – a népesség főbb demografiai adatai községek és népesebb puszták, telepek szerint*. Budapest, Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal 1923. III–IV.

²⁵⁸ RUSU i.m. 24.; SZABÓKY i.m. 6–20.; ZEIDLER (2001) i.m. 45.

²⁵⁹ Az 1920. évi magyarországi népszámlálás tárgyi adatainak áttekintő táblázata az értekezés 7. számú mellékletét képezi.

aránya 0,5%, a román anyanyelvűek aránya 0,3%, a szerb anyanyelvűek aránya 0,2%, az egyéb anyanyelvűek – azaz a ruszin, bunyevác, sokác, lengyel, cigány, cseh-morva, vend, szlovén, olasz, bolgár, valamint az őshonosnak nem tekinthető török, angol, francia anyanyelvűek – együttes aránya 0,7% volt.²⁶⁰

Tíz év elteltével az 1930. évi XXV. törvénycikk²⁶¹ rendelkezett a soron következő népszámlálásról.²⁶² A népszámlálás eredményeinek feldolgozása továbbra is a történelmi Magyarország korábbi népszámlálásai, különösen az 1910. évi eredményekkel való összehasonítás talaján állt. A népszámlálás közzétett eredményei alapján a nemzetiségi arányok jelentős módosulása nem következett be, illetve csak csekély mértékben a magyar nemzetiség javára.²⁶³ Ennek megfelelően 1930-ban Magyarország területének lakossága nyolcmillió-hatszáznyolcvannyolcezer-háromszáztizenkilenc fő, amelyből a magyar anyanyelvűek aránya 92,1%, a német anyanyelvűek aránya 5,5%, a szlovák anyanyelvűek aránya 1,2%, a horvát anyanyelvűek aránya 0,3%, a román anyanyelvűek aránya 0,2%, a szerb anyanyelvűek aránya 0,1% míg az egyéb anyanyelvűek aránya együttesen 0,6% volt.²⁶⁴

Megjegyzendő, hogy bár az értekezés tárgyán kívül esik, de az 1940. évi XXX. törvénycikk²⁶⁵ újabb népszámlálást rendelt el²⁶⁶ a revíziós sikerek nyomán megnövekedett magyar államterületen.²⁶⁷ A népszámlálás eredményeinek feldolgozását hátráltatta a II. világháború,

²⁶⁰ SZABÓKY i.m. 4, 10–12.; PÂCLIȘANU (1941) i.m. 128.

²⁶¹ 1930. évi XXV. törvénycikk az 1930. évi népszámlálásról. In: *Corpus Juris Hungarici – Magyar Törvénytár – 1930. évi törvénycikkek*, Budapest, Franklin – Társulat Magyar Irod. Intézet és Könyvnyomda, 1931. 395–397.

²⁶² Az Országgyűlés Képviselőházának 406. ülése. In: *KN-1927-XXIX.* 258.; Az Országgyűlés Képviselőházának 412. ülése. In: *KN-1927-XXIX.* 436.; Az Országgyűlés Képviselőházának 414. ülése. In: *KN-1927-XXX.* 2–17.; Az Országgyűlés Képviselőházának 415. ülése. In: *KN-1927-XXX.* 19.; Az Országgyűlés Felsőházának 89. ülése. In: *FN-1927-V.* 431–432.; 998. iromány – Törvényjavaslat az 1930. évi népszámlálásról. Indokolás. In: *KI-1927-XXII.* 143–155.; 437. iromány – Törvényjavaslat az 1930. évi népszámlálásról. A képviselőház által elfogadott szöveg. Indokolás. Mellékletek. In: *FI-1927-XIII.* 199–211.

²⁶³ Az 1930. évi magyarországi népszámlálás tárgyi adatainak áttekintő táblázata az értekezés 8. számú mellékletét képezi.

²⁶⁴ KOVÁCS Alajos: *Magyar Statisztikai Közlemények 83. Kötet – Az 1930. évi népszámlálás – I. rész – Demografiai adatai községek és külterületi lakott szerint*. Budapest, Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal 1932. 1–32.

²⁶⁵ 1940. évi XXX. törvénycikk az 1941. évi népszámlálásról. In: *Corpus Juris Hungarici – Magyar Törvénytár – 1940. évi törvénycikkek*, Budapest, Franklin – Társulat, 1941. 219–220.

²⁶⁶ Az Országgyűlés Képviselőházának 145. ülése. In: *KN-1939-VII.* 144–150.; Az Országgyűlés Felsőházának 35. ülése. In: *FN-1939-II.* 7.; 363. iromány – Törvényjavaslat az 1941. évi népszámlálásról. Indokolás. In: *KI-1939-V.* 128–131.; 373. iromány – A képviselőház közgazdasági és közlekedésügyi, valamint pénzügyi bizottságának együttes jelentése „az 1941. évi népszámlálásról” szóló 363. számú törvényjavaslat tárgyában. In: *KI-1939-V.* 180.; 160. iromány – Törvényjavaslat az 1941. évi népszámlálásról. A képviselőház által elfogadott szöveg. Indokolás. In: *FI-1939-IV.* 44–45.

²⁶⁷ Donáth György eladó az Országgyűlés Képviselőházának 145. ülésén külön kiemelte ezen körülményeket: „A történelmi Magyarországon az utolsó népszámlálás 1910-ben volt, amelynek adatai annál is inkább értékesek

így arra csak azt követően kerülhetett sor. Az 1947-ben publikált demográfiai adatok alapján – amely egyebekben tartalmazta a revízió előtti adatokat is az 1930-as adatokkal való összehasonlítás érdekében – *már különbséget tett anyanyelv és nemzetiség között.*²⁶⁸ A megnövekedett államterületű Magyarország lakosságát az 1941. évi népszámlálás tizennégy millió-hatszáznyolcvanháromezer-háromszázhuszonhárom főben állapította meg.²⁶⁹ *A nemzetiségi arányok jelentősen megváltoztak ebben az időben és a korabeli többnemzetiségű Románia arányaira emlékeztettek.*²⁷⁰ A magyar nemzetiség aránya 77,5%, a román nemzetiség aránya 7,5%, a német nemzetiség aránya 4,9%, a ruszin nemzetiség aránya 3,8%, a szlovák nemzetiség aránya 1,8%, a szerb nemzetiség aránya 1,1%, a horvát nemzetiség aránya 0,9%, valamint az egyéb nemzetiségek aránya 2,5% volt.²⁷¹

*Fentiek alapján rögzíthető, hogy a vizsgált időszakban a magyar állam többnemzetiségű állam volt, azonban az I. világháború lezárását követően ez a többnemzetiségű állam az alkotmányos alapok megváltoztatása nélkül lényegét tekintve egynemzetiségű nemzetállammá vált. A békeszerződések által kialakított államterületen lakó nem magyar anyanyelvű lakosság aránya 10% körüli arányra csökkent, a magyar nyelvtudás mintegy 98%-os volt. Jelentős változásként értékelhető, hogy a nemzetiségek egyetlen egy törvényhatóság területén sem voltak abszolút, csak legfeljebb relatív többségben.*²⁷² Ezen viszonyok jelentősen

még ma is számunkra, mert hiszen különösen a megszállt területekkel kapcsolatban egészen a legutóbbi időkig úgyszólván egyetlen biztos támpont volt számunkra az elvesztett területek népességi viszonyainak megítélésére, másrészt az emlékezetes első bécsi döntésnek is ezek az adatok szolgáltak alapjául. A rákövetkező népszámlálás, az 1920. évi már egy tragikus történelmi fordulat után találta az országot. [...] Most pedig 1940-ben, [...] a magyarság újra történelmének egy nagy fordulópontján jutott keresztül. Hogy a népszámlálás időpontja ilyen közvetlenül az erdélyi részek visszacsatolása után vált először időszerűvé, ez különösen szerencsés módon teszi lehetővé, hogy amikor a legutóbbi felvétellel szemben az 1938 őszi és 1939 tavaszi meggyarapodott ország adatait akartuk egyszerre számbavenni, ugyanakkor immár a második bécsi döntéssel visszaítélt területek lakosságát is megszámlálhatjuk, anélkül, hogy itt az előbb említett területekkel kapcsolatban szükségessé vált közbeeső népösszeírást foganatosítani kellett volna. [...] A trianoni Magyarország helyett egy megnövekedett ország tart szemlét önmaga felett, hogy lássa, mi az eredménye az összeomlás után vívott harcoknak és a lassú gyógyulásnak, s milyen erővel, milyen összetételben, milyen társadalmi struktúrával indulhatunk tovább azon az úton, amelyen nemzetünk fejlődését és nagyságát akarjuk biztosítani.” In: KN-1939–VII. 144.

²⁶⁸ Az 1941. évi magyarországi népszámlálás tárgyi adatainak áttekintő táblázata az értekezés 9. számú mellékletét képezi.

²⁶⁹ ELEKES Dezső: *Az 1941. évi népszámlálás – Demográfiai adatok községek szerint.* Budapest, Központi Statisztikai Hivatal 1947. 1–32.

²⁷⁰ Az 1930. évi romániai népszámlálás tárgyi adatainak áttekintő táblázata az értekezés 12. számú mellékletét képezi. A 9. és 12. számú melléklet összehasonlítása az értekezés 13. számú mellékletét képezi.

²⁷¹ FOGARASI Zoltán: A népesség anyanyelvi, nemzetiségi és vallási megoszlása törvényhatóságokint 1941-ben. *Statisztikai Szemle*, 1944/1–3. 2.

²⁷² KOVÁCS (1932) i.m. 7–8.

megváltoztak különösen a II. bécsi döntést követően,²⁷³ azonban figyelemmel az 1947. évi párizsi békeszerződés által visszaállított határok tényére és arra, hogy az időszakosan ismét többnemzetiségűvé vált Magyarország a nemzeti kisebbségekkel kapcsolatos alkotmányjogi alapjait nem változtatta meg, a tényhelyzetek kiinduló pontként rögzített tételei a vizsgált korszakra vetítve aggálytalanul megállapíthatók. Az értekezés tárgyát tekintve különös hangsúllyal bír, Magyarországtól Romániához csatolt területeken a román lakosság aránya 53,8%, a magyar lakosság aránya 31,6%, a német lakosság aránya 10,8%, az egyéb lakosság aránya 3,8% volt 1910-ben, majd a következő alfejezetben részletesen tárgyalta 1930. évi román népszámlálás adatai alapján az arányok a román lakosság esetében 57,8%-ra, a magyar lakosság esetében 24,4%-ra, a német lakosság esetében 9,8%-ra, az egyéb lakosság esetében 8%-ra módosultak.²⁷⁴

2.4. Románia mint egynemzetiségű állam megalakulása és e jellemző megváltozása

A román alkotmányjogi és történeti gondolkodás a román államiság és jog gyökereit az ókori Dák Királyságban,²⁷⁵ a Római Birodalomban illetve annak Dacia provinciájában²⁷⁶ és jogrendszereiben leli fel.²⁷⁷ A független Románia alapjait azonban ténylegesen a XIV. században kialakult,²⁷⁸ kezdetben magyar,²⁷⁹ illetve lengyel hűbér alatt álló, de később az

²⁷³ L. BALOGH Béni: *Küzdelem Erdélyért – A magyar-román viszony és a kisebbségi kérdés 1940-1944 között*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 2013. 28–29.

²⁷⁴ KISS Tamás: Demográfiai és társadalmi makrofolyamatok. In: BÁRDI Nándor – ÉGER György (szerk.) *Magyarok Romániában 1990-2015*. Károli Gáspár Református Egyetem – L'Harmattan Kiadó, Budapest, 2017. 129–130.; VÉCSEI Károly: Vándorlás és a nemzetiségi struktúrák. In: VÉCSEI Károly: *Magyarok és nem magyarok Romániában*, Csíkszereda, Státus Kiadó, 2002. [a továbbiakban: VÉCSEI (2002a)] 55.; KÖPECZI i.m. 583–584.

²⁷⁵ DAICOVICIU, Constantin: Ókor. In: *Erdély története I*. Bukarest, A Román Népköztársaság Akadémiájának Kiadója, 1964. 26–58.; GLODARIU, Ioan: Istoria și civilizația dacilor. In: POP, Ioan-Aurel – NÄGLER, Thomas (eds.): *Istoria Transilvaniei Vol. I*. Cluj-Napoca – Deva, Academia Română Centrul de Studii Transilvane –Editura Episcopiei Devei și Hunedoarei, 2016. 67–136.; MÓCSY András – VÉKONY Gábor: A Dák Királyság. In: KÖPECZI Béla (szerk.): *Erdély rövid története*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1993. 22–33.; MÓCSY András: A dák királyság. In: KÖPECZI Béla (főszerk.): *Erdély története három kötetben. Első kötet*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1986. 13–22.; MURZEA – MATEFI i.m. 7–13.

²⁷⁶ BĂRBULESCU, Mihai: De la romani până la sfârșitul milenilului I. In: POP, Ioan-Aurel – NÄGLER, Thomas (eds.): *Istoria Transilvaniei Vol. I*. Cluj-Napoca – Deva, Academia Română Centrul de Studii Transilvane–Editura Episcopiei Devei și Hunedoarei, 2016. 137–177.; DAICOVICIU, Constantin: A hűbéri rendszerre való áttérés kora. In: *Erdély története I*, Bukarest, A Román Népköztársaság Akadémiájának Kiadója, 1964. 59–62.; TÓTH Endre: Dacia római tartomány. In: KÖPECZI Béla (főszerk.): *Erdély története három kötetben. Első kötet*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1986. 32–99.; JANCZÓ (1896) i.m. 4–13., 14–35.

²⁷⁷ ALEXIANU i.m. 61–64.; DISSESCU i.m. 323–328.; MARCU (1997) i.m. 59–62.; MURZEA – MATEFI i.m. 13–18.

²⁷⁸ MARCU, P. Liviu: Constituirea statelor statului feudale române de sine stătătoare. In: CETERCHI, Ioan (ed.): *Istoria Dreptului Românesc Vol. I*. București, Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1980.

Oszmán Birodalom szuverenitása alá került két fejedelemség²⁸⁰ – Havasalföld és Moldova – képezte. Az erdélyi területeket és az Erdélyi Fejedelemséget a hagyományos román történetírás román államalkulatként nevesíti²⁸¹ annak ellenére, hogy a politikai hatalomgyakorlás rendi keretei között rendi román nemzet nem került elismerésre, amely sajátosságot a magyar hódítás tényével magyarázza a román irodalom.²⁸² A középkori román alkotmány és államfejlődés, valamint a román államok egységének XIV-XV. századtól eredeztetett ideája²⁸³ betetőzését a román szakirodalom Mihai Viteazul jelen értekezés I. részében említett uralkodásában jelöli meg.²⁸⁴ A jelzett időszakot követően az oszmán szuverenitás majd szüzerenitás²⁸⁵ alatt megjelentek a modern államszervezés első gyökerei²⁸⁶ különösen Constantin Mavrocordat francia mintán alapuló reformjaival, amelyek a pénzügyeken túl alapvetően a parasztok és a bojárok sajátos viszonyainak sajátosságait szabályozták.²⁸⁷

164–168.; DURANDIN i.m. 44–46.; JANCÓSÓ (1896) i.m. 209–224.; MAKKAI (1989) i.m. 29–39.; MURZEA – MATEFI i.m. 41–44.

²⁷⁹ CSORBA Csaba: A középkor (476–1492) – Európa felvirágzása (11-13. század) – A fölemelkedő Közép-és Kelet Európa – A románok. In: SALAMON Konrád (szerk.): *Világtörténet*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 2011. 470.; DURANDIN i.m. 47–48.

²⁸⁰ HORVÁTH Pál: Bizánc és a Balkán-félsziget országai. In: HORVÁTH Pál (szerk.) *Egyetemes jogtörténet*. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó Rt., 1997. 223.; MATEI, Ioan: Statutul autonom al ținrilor române. Conținut și funcționalitate. In: CETERCHI, Ioan (ed.): *Istoria Dreptului Românesc Vol. I*. București, Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1980. 465–468.; DURANDIN i.m. 48–62.; JANCÓSÓ (1896) i.m. 303–316., 428–446., 750–756.; MURZEA – MATEFI i.m. 65.; ROMSICS (2020b) i.m. 55.

²⁸¹ PASCU, Ștefan: A korai hűbériség korszaka. In: *Erdély története I*. Bukarest, A Román Népköztársaság akadémiájának Kiadója, 1964. [a továbbiakban: PASCU (1964b)] 98–105., 122.; POMOGÁTS Béla: Magyar az űzött magyarságban. In: POMOGÁTS Béla (szerk.): *Magyar az űzött magyarságban*. Pomáz, Kráter Műhely Egyesület, 2012. 11–12.; AMUZA (2001a) i.m. 74–78., DISSESCU i.m. 328–334.; MARCU (1997) i.m. 64–67., 105–109.; MURZEA – MATEFI i.m. 41–44.

²⁸² DJUVARA, Neagu: *A románok rövid története*. Kolozsvár, Koinónia Könyvkiadó, 2010. 69–214.; PASCU (1964b) i.m. 105–108. 124.

²⁸³ HALMÁGYI Antal: Román-magyar uniós törekvések. *Magyar Kisebbség*, 1922. I/4. 108.; IORGA, Nicolae: Istoricul constituție românești. In: DISSESCU, G. Constantin (ed.): *Noua constituție României, 23 de prelegeri publice, organizate de Institutul Social Român, cu o anexă cuprinzând nouile constituții Europene*. București, Institutul Social Român, 1922. 8–9.; MARCU (1997) i.m. 141–142.; PASCU (1964b) i.m. 164–165.

²⁸⁴ ALEXIANU i.m. 67.; DURANDIN i.m. 58–62.; MARCU (1980) i.m. 584–588.; PASCU (1964a) i.m. 200–205.

²⁸⁵ A szüzerenitás különleges nemzetközi jogi kapcsolat államok között, amelynek értelmében gyakorlatilag hűbéri hatalmat gyakorló állam a szüzerén (szuzerain) gyakorlja a szüzerenitást (szuzeraineté) a vazallus állam felett. A vazallus állam meghatározott belső önkormányzattal rendelkezik, azonban a nemzetközi jogi érintkezés és szerződés-kötés jogát nem vagy csak részben és közvetetten gyakorolhatja, valamint egyéb kiegészítő kötelezettségek is terhelik a szüzerénnel szemben, így különösen, de nem kizárólagosan alkotmányjogi, valamint adó formájában előírt, valamint egyéb gazdasági, pénzügyi és katonai kötelezettségek. – APÁTHY István: *Tételes európai nemzetközi jog*. Budapest, Franklin - Társulat Irodalmi Intézet és Könyvnyomda, 1888. 67–70., 79., 94., 122–123., 198., 334–335.; GAJZÁGÓ László: *Nemzetközi jog szigorlati célokra*. Budapest, „Kartárs” kiadása, 1937. 41–42.;

²⁸⁶ SZÁSZ Zsombor: Románia létrejötte. *Magyar Szemle*, 1932/XV. 355.

²⁸⁷ ALEXIANU i.m. 71–73.; AMUZA (2001a) i.m. 170–171.; DURANDIN i.m. 78–80.; DISSESCU i.m. 355–356.; IONESCU i.m. 705–707.; MURZEA – MATEFI i.m. 67–69.

Havasalföld és Moldova két fejedelemségének egy állammá alakulásának útján az első döntő állomás az 1829. szeptember 14-én aláírt drinápolyi béke volt,²⁸⁸ amely az 1828-1829-es orosz–török háború eredményeképpen a két fejedelemség részére autonómiát²⁸⁹ biztosított és azokat gyakorlatilag orosz protektorátussá tette.²⁹⁰ Az orosz protektorátus az 1822-től megkezdett alkotmányjogi reformoknak és tervezeteknek – amelyek közül kiemelkedő volt a *Constituția Cărvunarilor* alkotmánytervezet, amely elsőként kívánta a román államokban a modern jogegyenlőségen és hatalommegosztáson alapuló alkotmányos monarchia intézményét bevezetni²⁹¹ – alapvetően ellenállt. A *status quo megőrzése érdekében és a társadalmi igényekre való válaszként* került ezen időszak alatt megalkotásra az úgynevezett Szervezeti Szabályzatok, a *Regulamentul Organic*,²⁹² amelyeket Moldova esetében 1831-ben, Havasalföld tekintetében 1832-ben léptettek hatályba.²⁹³ A Szervezeti Szabályzatok által mindkét fejedelemség²⁹⁴ elindult az alkotmányosság²⁹⁵ és modernizáció útján.²⁹⁶ A szervezeti Szabályzatokban a román jogtörténetben első ízben szabályozták a nemzetgyűlés, a fejedelem személye, a pénzügyi igazgatás, a kormányzat, valamint az igazságügy tárgyköreit, emellett kereskedelmi kérdéseket is tárgyaltak, ugyanakkor változatlanul és hangsúlyosan fenntartották az idegenek megkülönböztetését, valamint a bojárok privilégiumait.²⁹⁷ A *Szervezeti Szabályzatok az azonos intézmények párhuzamos bevezetésével és a két fejedelemség lakosságának gyakorlatilag azonos nyelvi, vallási és kulturális alapjaival lényegében megelőlegezte azok egy államban való egyesítését.*²⁹⁸

²⁸⁸ ALEXIANU i.m. 73.; AMUZA (2001a) i.m. 187.; TEODORESCU i.m. 101–102.; ROMSICS (2020b) i.m. 123–124.

²⁸⁹ ZAKAR Péter – KOZÁRI József: A „hosszú” 19. század (1789–1914) – Európa a két nagy forradalom között (1815–1848) – A Szent Szövetség korának diplomáciája. In: SALAMON Konrád (szerk.): *Világtörténet*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 2011. [a továbbiakban: ZAKAR – KOZÁRI (2011a)] 778.

²⁹⁰ NIEDERHAUSER Emil: Az európai nagyhatalom. In: SZVÁK Gyula (szerk.): *Oroszország története*. Budapest, Pannonica Kiadó, 2001. 309–310.; ZAKAR Péter – KOZÁRI József: A „hosszú” 19. század (1789–1914) – Európa a két nagy forradalom között (1815–1848) – A Szent Szövetség korának diplomáciája. In: SALAMON Konrád (szerk.): *Világtörténet*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 2011. 814.; MARCU (1997) i.m. 165.; MURZEA – MATEFI i.m. 84–85.

²⁹¹ ALEXIANU i.m. 76–77.; IONESCU i.m. 708–709.; IORGA i.m. 21–22.; MARCU (1997) i.m. 153.

²⁹² AMUZA, T. Ion: *File din istoria statului și dreptului românesc*. București, Editura Sylvi. 2001. [a továbbiakban: AMUZA (2001b)] 145–170.; VERESS Emőd: A román alkotmánytörténet vázlatja. In: VARGA Attila – VERESS Emőd (szerk.): *Román alkotmányjog*. Csíkszereda, 2007. 100. Státus Kiadó, 2007. DURANDIN i.m. 108–109.; IONESCU i.m. 709–713.; IORGA i.m. 20–23.

²⁹³ BOTLIK i.m. 20.; DUCULESCU – CĂLINOIU – DUCULESCU i.m. 1996. 32.; MURZEA – MATEFI i.m. 85.

²⁹⁴ ALEXIANU i.m. 77–79.; DJUVARA (2010) i.m. 220–223.

²⁹⁵ NEGULESCU i.m. 201–206.

²⁹⁶ HORVÁTH Pál: Moldova és Havasalföld a fanarióták idején – Az elavult jogrend válsága. In: HORVÁTH Pál (szerk.) *Egyetemes jogtörténet*. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó Rt., 1997. 433–439.

²⁹⁷ ALEXIANU i.m. 77–79.; AMUZA (2001a) i.m. 181–184.; DISSESCU i.m. 358–360.; MURZEA – MATEFI i.m. 86–87. TEODORESCU i.m. 19., 134–135.

²⁹⁸ MISKOLCZY Ambrus: *Határjárás a román- magyar közös múltban*. Budapest, Lucidus Kiadó, 2004. 179.; SZÁSZ (1932) i.m. 355–356.

Az államfejlődés következő lépcsőfokaként az 1848. évi moldovai és havasalföldi eseményeket tekinthetjük. Ekkor mindkét államban az alkotmányos rendszer kialakítása és a modern államiság megteremtésének programja hangsúlyos szerepet kapott – különösen *Proclamația de la Islaz*,²⁹⁹ azaz 1848. június 9-i iszlazi nyilatkozattal – de azok megvalósítása végül elmaradt.³⁰⁰ *Ekkor jelent meg azonban a román államok egy államban való egységesítésének tényleges programja, amely Havasalföld és Moldova mellett túl már Erdélyt is beleértte ezen egységbe.*³⁰¹ Ezen mindhárom állami entitást magában foglaló államcél a függetlenség elnyerésén túl a következő évtizedek elsődleges politikai programjává vált.

A krími háborút követően a fejedelemségek orosz védnökségét nagyhatalmi protektorátus váltotta fel³⁰² az 1856. március 30-án aláírt párizsi békeszerződés alapján.³⁰³ A párizsi békeszerződés VII. cikke ugyan garantálta az Oszmán Birodalom függetlenségét és területi integritását, azonban a XXII. cikk a két román fejedelemség tekintetében az eddig élvezett privilégiumok nagyhatalmi garanciavállalással való fenntartását írta elő az oszmán szüzerenitás mellett. Az előírásokat a XXIII. cikk belső önkormányzatra vonatkozó rendelkezései pontosították különösen a közigazgatás, törvényhozás területén, a XXVI. cikk pedig korlátozott hatáskörű fejedelmi haderők felállítását is elrendelte, végezetül a XXVII. cikk a nagyhatalmak közvetlen beavatkozásának a lehetőségét teremtette meg a törvényes rend helyreállítása érdekében annak zavarai esetén.³⁰⁴ A nagyhatalmak ezen cikkek által biztosított közvetlen befolyással élve diplomáciai manővereik és nyomásgyakorlásuk útján a két ország egyesülési szándékát és folyamatát sikerre vitték az Oszmán Birodalommal szemben. A folyamat következő állomását az 1858. augusztus 7-én párizsi kongresszus jelentette,³⁰⁵ ahol aláírták a fejedelemségek Alkotmányos Konvencióját, amely 1864. július 2-ig képezte az alábbiak szerint egyesült fejedelemségek *de facto* alkotmányát.³⁰⁶

²⁹⁹ IONESCU i.m. 714–715.; SZÁSZ (1932) i.m. 355.

³⁰⁰ AMUZA (2001a) i.m. 188.; DURANDIN i.m. 121–126.; MARCU (1997) i.m. 153–154.

³⁰¹ KOVÁCS (1963) i.m. 310–311., 318.; MAKKAI (1989) i.m. 236–237.

³⁰² KOVÁCS Endre: Az 1859. évi magyar-román egyezmény. *Századok*, 1963/2. 294–296.; APÁTHY (1888) i.m. 123.; BÚSBACH (1906a) i.m. 332.; NIEDERHAUSER (2001) i.m. 361–362.

³⁰³ ZAKAR Péter – KOZÁRI József: A „hosszú” 19. század (1789–1914) – A krími háború–Románia megalakulása. In: SALAMON Konrád (szerk.): *Világtörténet*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 2011. [a továbbiakban: ZAKAR – KOZÁRI (2011b)] 836.; ALEXIANU i.m. 79–80.; APÁTHY (1888) i.m. 25–26.; DISSESCU i.m. 364–365.; DURANDIN i.m. 134–137.; VERESS (2007) i.m. 101.

³⁰⁴ Az 1856. március 30-i párizsi békeszerződés szövege. In: APÁTHY István: Tétéles európai nemzetközi jog. Budapest, Franklin - Társulat Irodalmi Intézet és Könyvnyomda, 1888. 418–427.; https://content.ecf.org/files/M00934_TreatyOfParis1856English.pdf

³⁰⁵ DURANDIN i.m. 136–137.; MARCU (1997) i.m. 154.; MURZEA – MATEFI i.m. 143–146.; PĂCURARIU, i.m. 269–270.; SZÁSZ (1932) i.m. 356–358.

³⁰⁶ ALEXIANU i.m. 80.; DISSESCU i.m. 366–368.; IONESCU i.m. 715–718.; MURZEA – MATEFI i.m. 146–151.

A két fejedelemség egyesítésének befejező lépéseként Alexandru Ioan Cuza 1859. január 5. és 17. között Jászvároson történt moldovai, illetve 1859. január 24. és február 5. között Bukarestben történt havasalföldi fejedelemmé választása képezte, amely által perszonálunió, majd reálunió útján alakult meg Oláhország és Moldova Egyesült Fejedelemsége.³⁰⁷ A frissen megalakult állam 1862-ben vette fel a Románia nevet,³⁰⁸ miközben a megkésett polgári átalakulásból kifolyólag gyorsított ütemben modernizálta és egységesítette jogrendszerét alapvetően francia és olasz minták átültetésével.³⁰⁹ A egységes állam kiépítésére a fentiek mellett porosz és orosz antidemokratikus minták is hatottak, így a modernizálás sok esetben csak formai volt és ennek következtében az súlyos torzulásokat szenvedett.³¹⁰ Az új állam végül 1866. június 29-én fogadta el első – a jelen értekezés 3.3.2. alfejezete szerint ismertett – Alkotmányát.³¹¹

A román állam történelmi fejlődésének következő állomását a függetlenség elnyerése jelentette. Románia *teljes függetlenségét* az 1877-1878-as orosz-török háborúban nyerte el az Oszmán Birodalomtól orosz szövetsége eredményeképpen.³¹² A függetlenséget *de iure* az 1878. évi berlini kongresszus és a berlini szerződés³¹³ VII. cikke ismerte el.³¹⁴ Hohenzollern-Sigmaringen Károly fejedelem – akit Alexandru Ioan Cuza 1866. évi trónfosztását követően választottak meg³¹⁵ – 1881-ben felvette a királyi címet és így létrejött a Román Királyság.³¹⁶

³⁰⁷ AMUZA (2001a) i.m. 193–197.; DURANDIN i.m. 137–139.; KOVÁCS (1963) i.m. 300–301.; MURZEA–MATEFI i.m. 150–152.; NEGULESCU i.m. 206.; ROMSICS (2020b) i.m. 133–134.; SZÁSZ (1932) i.m. 356–358.

³⁰⁸ DJUVARA (2010) i.m. 233–236.; HITCHINS i.m. 21–22.; POMOGÁTS (2012) i.m. 12.

³⁰⁹ HORVÁTH Pál: A modern jog alapjainak lerakása a két román fejedelemségben. In: HORVÁTH Pál (szerk.) *Egyetemes jogtörténet*. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó Rt., 1997. 463–473.; RAFFAY Ernő: *Balkáni Birodalom*. Budapest, Kárpátia Stúdió Kft. 2010. 20–23.; AMUZA (2001a) i.m. 200–210.; MARCU (1997) i.m. 186–187.; MURZEA – MATEFI i.m. 143–179.

³¹⁰ HORVÁTH Pál: A modern jog, a felzárkózás típusjegyei. In: HORVÁTH Pál (szerk.) *Egyetemes jogtörténet II*. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó Rt., 1999. 109–110.

³¹¹ ALEXIANU i.m. 82.; DISSESCU i.m. 369.; VERESS (2007) i.m. 102.

³¹² KATONA Tamás: Az Interparlamentáris Unió első évei (1889-1896). In: SOMFAINÉ ÁDÁM Katalin (szerk.): *Száz év. Az Interparlamentáris Unió Magyar Nemzeti Csoportjának története*. Budapest, Magyar Országgyűlés, 2006. 11–12.; ZAKAR Péter – KOZÁRI József: A „hosszú” 19. század (1789-1914) – A Balkán államai a 19. század végén és a 20. század elején–Románia. In: SALAMON Konrád (szerk.): *Világtörténet*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 2011. [a továbbiakban: ZAKAR – KOZÁRI (2011e)] 937.; ALEXIANU i.m. 82.; NIEDERHAUSER (2001) i.m. 387–389.; RAFFAY i.m. 34–38.; ROMSICS (2020b) i.m. 140–145.; TAYLOR i.m. 115.; VERESS (2007) i.m. 103.

³¹³ Az 1878. évi berlini szerződés hiteles szövege. In: APÁTHY István: *Tételes európai nemzetközi jog*. Budapest, Franklin - Társulat Irodalmi Intézet és Könyvnyomda, 1888. 439–462.

³¹⁴ APÁTHY (1888) i.m. 29–30.; DURANDIN i.m. 138–152.; TEGHZE i.m. 72.; 163.; TEODORESCU i.m. 106.

³¹⁵ MURZEA – MATEFI i.m. 91–92.; RAFFAY i.m. 23–26.; VERESS (2007) i.m. 101.; ZAKAR – KOZÁRI (2011b) i.m. 836.

³¹⁶ DJUVARA (2010) i.m. 240–255.; DURANDIN i.m. 160–161.; MURZEA–MATEFI i.m. 93.; POMOGÁTS (2012) i.m. 12.; RAFFAY i.m. 38.; VERESS (2007) i.m. 103.

A fejedelemségek egyesülése idején 1859-ben mind Moldovában,³¹⁷ mind Havasalföldön külön-külön népszámlálást tartottak,³¹⁸ amelyeknek eredményeit 1860-ban összesítették. A censusok nemzetiségi tárgyban nem tartalmaztak adatfelvételt, de a vallási szempontú adatokból lehet következtetni a nemzetiségi arányokra.³¹⁹ Az összesített eredmény szerinti négymillió-négyszázhuszonnégyezer-kilencszázhatvanegy fős lakosság 94,89%-t jegyezték román ortodox vallásúnak, 3,03%-t zsidónak, 1,02%-t római katolikusnak, 0,65%-t protestánsnak, 0,19%-t lipován óhitűnek, 0,18%-t örmény katolikusnak és végezetül 0,03%-t muzulmán vallásúnak. Kiemelendő, hogy a római katolikusok 71,6%-a magát magyar anyanyelvűnek vallotta Moldovában.³²⁰ Tekintettel arra, hogy a román ortodox egyház hívei a vizsgált korban és napjainkban is szinte kizárólag román nemzetiségűek, az egyesült fejedelemségek nemzetiségi szempontból alapvetően egynemű jelleget mutattak. A fenti népességösszeírásokat követően 1866-ban végeztek országos becslést, ahol a korábbi kép csak minimálisan módosult, lényegében ugyanezen eredményeket tartalmazta. Az 1887. évi országos becslés azonban az ötmillió-ötszázezer fős becsült lakosságból csak mintegy négymillió-ötszázezer román nemzetiségűt becsült, azaz 81,8%-ra módosult a román lakosság országon belüli aránya, a zsidó közösség 5,5%, a cigányok 3,6%, a bolgárok 1,8%, a németek és magyarok egyaránt 0,9%- 0,9%, az örmények 0,3%, míg az egyéb, döntően dobrudzsai törökök 2,5% arányban kerületek nevesítésre.

Az egységes Románia megalakulását követően közel négy évtized elteltével került sor valós népszámlálásra.³²¹ Az 1899. évi népszámlálás ötmillió-kilencszázötvenhatezer-hatszázkilencven fős lakosságot írt össze,³²² amelyből a román lakosság 92,15%, a zsidó közösség 4,3%, a magyar nemzetiség 1,82%, az osztrák nemzetiség 0,32%, a török nemzetiség 0,4%, a görög nemzetiség 0,34%, a bolgár nemzetiség 0,13%, az olasz nemzetiség 0,15%, a német nemzetiség 0,13%, a szerb nemzetiség 0,07%, az orosz nemzetiség 0,08% arányban szerepetl, a fennmaradó 0,11%-t franciák, angolok, belgák, svájciak, hollandok, dánok, zömmel vendégmunkások tették ki.³²³

³¹⁷ VINCZE i.m. 9.

³¹⁸ RAFFAY i.m. 75–76.

³¹⁹ SERES i.m. 20.

³²⁰ SERES i.m. 20.; VINCZE i.m. 9.

³²¹ Az 1899. évi romániai népszámlálás tárgyi adatainak áttekintő táblázata az értekezés 10. számú mellékletét képezi.

³²² NEGULESCU i.m. 99.

³²³ ANDREI, Tudorel (ed.): *România: un secol de istorie: date statistice*. București, Editura Institutului Național de Statistică, 2018. 22.

Az 1912. évi népszámlálás³²⁴ Romániában hétmillió-háromszázhuszonnégyezer-kilencszázhusz lakost számolt össze 93,47%-os román nemzetiségű aránnyal, a magyar nemzetiségűek aránya 0,96%, az osztrák nemzetiség aránya 0,63%, a török nemzetiség aránya 0,47%, a görög nemzetiség aránya 0,24%, a bolgár nemzetiség aránya 0,16%, az olasz nemzetiség aránya 0,15%, a német nemzetiség aránya 0,11%, a szerb nemzetiség aránya 0,06%, az orosz nemzetiség aránya 0,06% volt, míg a fennmaradó 4,11%-t a letelepedett zsidók, illetve francia, angol, belga, svájci, holland és dán vendégmunkások tették ki.³²⁵

A fenti statisztikai adatokat a korabeli hivatalos forrásokkal összevetve *az egységes és egynemű állam képét kismértékben árnyalni szükséges* elsősorban az állampolgári jogokkal nem rendelkező – de több éve vagy évtizede Romániában élő – *zsidók és az őshonos római katolikus magyar lakosság*, továbbá a külföldi alattvalók okán. Az adatfelvételek szerint a román vidéki lakosság szinte kizárólag román nyelvű, míg az össznépességhez vetített 18%-os arányú³²⁶ városokban részben multietnikus társadalom volt fellelhető.³²⁷ A többnyelvű városi lakosság összességében a homogén nemzetállam tényén nem változtatott, ugyanakkor megemlítendő, *hogy a nemzetállami cél már ebben az időben is jelentős románosítási politikát eredményezett az államterületen élő kisebbségekkel szemben.*³²⁸ *Összességében megállapíthatjuk, hogy Románia az I. világháborúba 1916-ban alapvetően egynemzetiségű államként lépett be.*

Az 1918 után létrejött, a Párizs környéki békerendszerrel megállapított határai közötti Romániában csak egyetlen népszámlálást tartottak az azt elrendelő törvény³²⁹ alapján 1930-ban.³³⁰ Az országos népszámlálástól függetlenül már az 1920-as évekbeli becslések,³³¹ adatfelvételek és a *partialis* népszámlálások³³² egyértelműen rögzítették az 1930. évi

³²⁴ Az 1912. évi magyarországi népszámlálás tárgyi adatainak áttekintő táblázata az értekezés 11. számú mellékletét képezi.

³²⁵ ANDREI i.m. 22.

³²⁷ BOIA (2016) i.m. 9–23.

³²⁸ BÍRÓ (2002) i.m. 99–102.

³²⁹ A Hivatalos Lap 1930. március 21-i 66. számában kihirdetett 45/1930. számú általános népszámlálást elrendelő törvény – legea nr. 45/1930 privitoare la recensământul general al populației.

³³⁰ Az 1930. évi romániai népszámlálási adatok áttekintő táblázata az értekezés 12. számú mellékletét képezi.

³³¹ VÉCSEI Károly: Az erdélyi urbanizáció történelmi háttere. In: VÉCSEI Károly: *Magyarok és nem magyarok Romániában*. Csíkszereda, Státus Kiadó, 2002. 16–17.

³³² FRITZ László: Az erdélyi magyarság lélekszáma és területi megoszlása. In: SÜLYOK István – FRITZ László (szerk.): *Erdélyi Magyar Évkönyv 1918–1929., I. évf.* Kolozsvár, „Juventus” Kiadás, 1930. 2–7.; A nemzeti kisebbségek statisztikája. *Magyar Kisebbség*, 1925. IV/20. 785–790.; JAKABFFY – PÁLL i.m. 115–118.

népszámlálás által igazolt többnemzetiségű állam tényét és a nemzetiségi arányokat.³³³ Az 1930. évi népszámlálás eredményei alapján a Román Királyság összlakossága tizennyolcmillió-ötvenhétezer-huszonnyolc főre növekedett az Ausztriától, Magyarországtól, Oroszországtól és Bulgáriától megszerzett területek eredményeképpen. Az összlakosságból a román nemzetiség aránya kerekítve 71,9%, a magyar nemzetiség aránya 7,9%, a német nemzetiség aránya 4,1%, a zsidók aránya 4%, az orosz nemzetiség aránya 2,3%, a ruszin illetve ukrán nemzetiség együttes aránya 3,2%, a szerb illetve horvát és szlovén nemzetiség együttes aránya 0,3%, a bolgár nemzetiség aránya 2%, a cseh és szlovák nemzetiség együttes aránya 0,3%, a lengyel nemzetiség aránya 0,3%, a görög nemzetiség aránya 0,1%, a török nemzetiség aránya 0,9%, a tatár nemzetiség aránya 0,1%, a gagauz nemzetiség aránya 0,6%, a cigány nemzetiség aránya 1,5%, az egyéb nemzetiségek aránya értve ezalatt a hucul, albán és örmény nemzetiséget is 0,5% volt.³³⁴

Az 1930. évi romániai népszámlálást rengeteg kritika érte mind a végrehajtása korában,³³⁵ mind azóta is, különösen az adatfelvétel során alkalmazott önkényes megoldásai okán, amelyek célja alapvetően a magyar nemzetiség arányainak torzítása, csökkentése volt. A népszámlálási biztosok nem fogadták el a magukat magyarnak, vagy magyar anyanyelvűnek valló görögkatolikus és zsidó vallású személyek, illetve a már magyarságba asszimilálódott sváb és cigány személyek bevallását és nyilatkozatát.³³⁶ Következésképpen a fentiekben közölt adatok tekintetében mindig is fenntartásai voltak a magyar tudományos életnek.³³⁷ Tekintettel arra, hogy a magyar asszimilációs politika korábban a *svábok* esetében rendkívül sikeres volt,³³⁸ a korszakban Romániában elindult a *visszanémetesítési* folyamatuk.³³⁹ A

³³³ NEGULESCU i.m. 99.

³³⁴ MANUILĂ, Sabin: *Recensământul general al populației României din 29 decembrie 1930, Vol. II.* București, Editura Institutului central de statistică, 1938. XXIV.

³³⁵ JAKABFFY – PÁLL i.m. 224.

³³⁶ MIKÓ (1941) i.m. 99–100.

³³⁷ VARGA E. Árpád: *Népszámlálások a jelenkori Erdély.* Budapest, Regio – Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi Intézet, 1992. 57–58.

³³⁸ GYÖRGY Béla: *Az Országos Magyar Párt története (1922-1938. Doktori Disszertáció.* Budapest, Eötvös Lóránd Tudományegyetem Bölcsészettudomány Kar Történelemtudományi Doktori Iskola, 2006. 57.; WILLER József: Románok rólunk. *Magyar Kisebbség*, 1923. II/18. 699.; COGITATOR: A szatmárvidéki asszimiláció I. *Magyar Kisebbség*, 1928. VII/3. 81–87.; COGITATOR: A szatmárvidéki asszimiláció II. *Magyar Kisebbség*, 1928. VII/4. 118–124.; COGITATOR: A szatmárvidéki asszimiláció III. *Magyar Kisebbség*, 1928. VII/5. 158–162.; COGITATOR: A szatmárvidéki asszimiláció IV. *Magyar Kisebbség*, 1928. VII/6. 209–216.; COGITATOR: A szatmárvidéki asszimiláció V. *Magyar Kisebbség*, 1928. VII/7. 245–256.; COGITATOR: A szatmárvidéki asszimiláció VI. *Magyar Kisebbség*, 1928. VII/8. 340–345.

³³⁹ SÁRÁNDI Tamás (szerk.): *Levezényelt visszacsatolás. A magyar katonai közigazgatás Észak-Erdélyben.* Csíkszereda, Pro-Print Könyvkiadó, 2016. 150–152.; Willer József felszólalása a felirati vitában (1936. november 24.) In: BALÁZS Sándor: *Magyar képviselet a királyi Románia parlamentjében.* Kolozsvár, Kriterion Könyvkiadó, 2008. 507–510.; COGITATOR: A szatmári sváb asszimiláció a román impérium alatt. *Magyar*

korábban a magyarságba szintén sikeresen asszimilált zsidó közösség tekintetében pedig a közösség tagjainak sajátos *kettős kisebbség* tudata alakult ki,³⁴⁰ amelyre további jelentős hatást gyakorolt a román politikum disszimilációs kísérleteinek sorozata.³⁴¹ A román állam alapvetően nemzetiségként ismerte el a zsidó közösséget,³⁴² ugyanakkor a kor antiszemitizmusa eredményeként a zsidó lakosságnak mind a román, mind a kisebbségi magyar elem egyöntetű kirekesztésével is számolniuk kellett.³⁴³ *Az általános antiszemitizmus*³⁴⁴ hatványaként Erdélyben a magyarellenesség is súlyosan érintette a magyar zsidó közösséget.³⁴⁵ A korábbi sikeres magyar asszimilációs politika eredményeképpen az erdélyi zsidó közösségek tagjainak a vizsgált korszakban 80%-a magyarul beszélt, azonban az antiszemitizmus és a magyar oktatást visszaszorító, a 4.5.4. alfejezetben ismertetett román oktatáspolitikai és disszimilációs intézkedések sorozata a cionizmus erősödését okozta körükben,³⁴⁶ amelyből kifolyólag jelentős közösségeik ugyan nyelvükben megmaradtak magyarnak, de identitásukban már nem feltétlenül.³⁴⁷ A magyarnak megmaradt zsidó közösség hitvallását³⁴⁸ a korszakban – a román vagy magyar államtól függetlenül – találóan foglalta össze dr. Fekete Andor marosvásárhelyi ügyvéd, aki szerint: „Nem a származás, hanem a lelkialkat teszi az embert valamelyik nagy nemzet hű és igaz fiává. Tudom, ez a felfogás ma nem időszerű, de azt vallják a magyar szellem firmamentumának állócsillagai, hogy csak Bartók Bélát, Szent-Györgyi Albertet, Móricz Zsigmondot említsem a sok közül. Az, hogy ma más áramlat, felfogás a divatos, nem jelent semmit. A ma hangulata nem egyéb a nemzet történelmében, mint az Ady szerinti percemberkéék dáridója.”³⁴⁹

Az 1930. évi román népszámlálás egyértelműen rávilágított a fiatal román állam eltérő gazdasági, társadalmi és nemzetiségi viszonyaira, amelynek indokai nyilvánvalóan az

Kisebbség, 1928. VII/14. 533–542.; COGITATOR: A szatmári sváb asszimiláció a román impérium alatt. *Magyar Kisebbség*, 1928. VII/15-16. 585–592.; BÁRDI (2013) i.m. 429.; GYÖRGY (2006) i.m. 57.; 116–117.; 151–152.; MIKÓ (1941) i.m. 72.

³⁴⁰ NEUMANN Miksa: Mostoha gyermek a kisebbségek között is. *Magyar Kisebbség*, 1926. V/4. 133–135.

³⁴¹ WILLER József: Renegátok. *Magyar Kisebbség*, 1922. I/3. 69–70.; WILLER József: Románok rólunk. *Magyar Kisebbség*, 1924. III/23. 943–945.; NEUMANN Miksa: A külföldi lapok szemléje és én. *Magyar Kisebbség*, 1924. III/24. 961–962.

³⁴² JAKABFFY – PÁLL i.m. 53–54.

³⁴³ GIDÓ Attila: *Az erdélyi zsidókról*. Székelyudvarhely, Litera- Veres Könyvkiadó, 2008. 35–52.

³⁴⁴ GOMBOS Benő: A zsidóságról. *Magyar Kisebbség*, 1923. II/2. 58–61.

³⁴⁵ BALÁZS i.m. 33.; BÁRDI (2013) i.m. 194–195.

³⁴⁶ GYÖRGY (2006) i.m. 60–62.; JAKABFFY – PÁLL i.m. 57–60.

³⁴⁷ BÁRDI (2013) i.m. 195–197.; SÁRÁNDI i.m. 137–139.

³⁴⁸ Az Országos Magyar Párt 1924 december 14-ikén megtartott nagygyűlésén elfogadott határozati javaslatok. *Magyar Kisebbség*, 1925. IV/1. 30.

³⁴⁹ FEKETE Andor: *Közélet és kaszinó. Dr. Fekete Andor feljegyzései*. Marosvásárhely, Mentor Könyvek Kiadó, 2019. 7., 186–190.

elődállamok eltérő viszonyaiban lelhetők fel. Különösen hangsúlyosan jelent meg a városi lakosság esetében a kisebbségi elem felülreprezentáltsága,³⁵⁰ amely tovább élte a többség-kisebbség viszonyában az ellentéteket.³⁵¹ Megjegyezni szükséges e körben, hogy a székelyföldi és kalotaszegi tömbmagyar vidék, illetve a városi lakosság esetében a megfigyelhető magyar többségtől³⁵² várta az I. világháború előtti magyar politika a magyar nemzeti asszimilációs erejének kiáradását a román vidékekre,³⁵³ így ezen területek magyar jellege később a 3.3.6., illetve 4.5.4. alpfejezetben tárgyalt úgynevezett kultúrzónák kialakításának kézenfekvő indoka lett. *Az eredeti román államterület nemzetiségi viszonyai döntően nem változtak meg*, de például a Bulgáriától megszerzett úgynevezett *Kvadriláterben*, illetve az Ausztriától elnyert *Bukovinában* a román számarány csak *relatív többséggel volt megállapítható*. Erdélyben és a korábbi magyarországi vármegyékben kimutatott 57,8%-os román és 30,2%-os magyar számarány nagyban köszönhető a kivándorlásnak,³⁵⁴ a közel kettőszázezer Magyarországra távozott magyar menekültnek,³⁵⁵ illetve az Ókirályság területére kivándorolt hasonló számú ipari munkásnak,³⁵⁶ továbbá a zsidó vallásúak külön nemzetiségként való kezelésének.³⁵⁷ Az erdélyihez hasonló nemzetiségi arányt figyelhetünk meg továbbá az Oroszországtól elnyert Besszarábiában is, ahol a román nemzetiség aránya 56,2% volt.³⁵⁸ Az 1930. évi román népszámlálással kapcsolatos fenntartások ellenére rögzíthető, hogy az *egynemzetiségű román állam többnemzetiségű állammá vált az I. világháborút követően*.³⁵⁹

A nemzetközi helyzet változásai eredményeképpen 1940. nyarán, azaz a vizsgált korszak végén a Párizs környéki békerendszerrel megállapított határok szerinti Románia jelentős

³⁵⁰ VÉCSEI Károly: Migráció és urbanizáció egyes vonatkozásai Romániában. In: VÉCSEI Károly: *Magyarok és nem magyarok Romániában*, Csíkszereda, Státus Kiadó, 2002. 10–11., 14–17.

³⁵¹ A romániai kisebbségi magyar nemzet politikai, kulturális és közgazdasági helyzetképe a genfi kongresszus előtt. *Magyar Kisebbség*, 1930. IX/17. 610–611.; POMOGÁTS Béla: *Változó Erdély*. Budapest, Lucidus Kiadó, 2001. 67–73.; BÁRDI (2013) i.m. 227–228.; BOIA (2013) i.m. 55–56.; GYÖRGY (2006) i.m. 7.; ROMSICS (2018b) i.m. 31–32.

³⁵² VÉCSEI Károly: Szórvány és asszimiláció. In: VÉCSEI Károly: *Magyarok és nem magyarok Romániában*, Csíkszereda, Státus Kiadó, 2002. 102.

³⁵³ ABLONCZY (2020) i.m. 9.

³⁵⁴ VÉCSEI (2002a) i.m. 55.

³⁵⁵ ABLONCZY (2020) i.m. 183–204.; BÍRÓ (2002) i.m. 303.; FRITZ (1930) i.m. 2–3.

³⁵⁶ NAGY István: A romániai magyar ipari munkás. In: KACSÓ Sándor (szerk.): *Erdélyi magyar évkönyv, 1937. A kisebbségi magyar polgár kézikönyve*. Brassó, A „Brassói lapok” és a „Népujság” kiadása, 1937. 129.; VÉCSEI (2002a) i.m. 55.

³⁵⁷ GIDÓ Attila: *Oktatási intézményrendszer és diákpopoláció Erdélyben 1918-1948. között*. Kolozsvár, Erdélyi Múzeum-Egyesület, 2013. 11.; ROMSICS (2018b) i.m. 298–299.; 309–310.

³⁵⁸ BOIA (2016) i.m. 48–54.

³⁵⁹ Silviu Dragomir Románia kisebbségeiről a „Times”-ben. *Magyar Kisebbség*, 1938. XVII/20. 471–472.; GYÖRGY (2006) i.m. 7.; HITCHINS i.m. 331., 376–377.

területi veszteségeket szenvedett el a Szovjetunió, Bulgária és Magyarország javára,³⁶⁰ amelyek a Magyarország javára megítéltek kivételével mind a mai napig hatályban vannak. *Az 1940. évi területi változások, valamint a dobrudzsai törökök 1936. évi kivándorlása a többnemzetiségű állam tényén nem, csak arányain változtattak.* A román elem aránya 87,4%-ra növekedett a jelentős kisebbségi területek elvesztésével és a spontán módon lezajlott lakosságcserevel, a magyar nemzetiség aránya 3%-ra, a német nemzetiség aránya 4%-ra, az egyéb nemzetiségek aránya, amelybe beleértették a 2,2% zsidó vallási kisebbséget 5,6%-ra csökkent.³⁶¹

2.5. A többnemzetiségű állammal kapcsolatos összegző megállapítások

Az értekezés 2. részének kutatási eredményeit összegezve a kutatás több alaptétele került bizonyításra. A demográfiai adatok egyértelműen alátámasztják, hogy a többnemzetiségű állam történelmi tény, amely tényhelyzet az I. világháborút követően alapvetően változott meg a két állam esetében. Tekintettel arra, hogy mindkét állam alapvetően a nyelvet tekintette a nemzeti identitás alapjának, a vizsgált demográfiai adatokból a jogalkotási aktorok alapjait képező társadalomszerkezetre vonhatunk le következtetéseket. *A vizsgálat alapján rögzíthető, hogy a magyar állam többnemzetiségű államból az I. világháború lezárását követően lényegét tekintve egynemzetiségű nemzetállammá vált, a lényegét tekintve egynemzetiségű román állam többnemzetiségű állammá vált, többség-kisebbség relációjában szerepük felcserélődött.*³⁶² Mindebből következik, hogy a nemzetiségi jogalkotás eredői és ezáltal eredményei alapvetően eltértek Magyarország és Románia esetében.

Tekintettel arra a tényre, hogy a XVIII-XIX. század fordulójáig nemzeti eszméről nem beszélhetünk, az értekezés tárgyát képező jogalkotás eredőit is ettől az időponttól vizsgálhatjuk. Figyelemmel arra a tényre, hogy a nemzetállami eszme *alapjait nem etnikai, kulturális vagy nyelvi okokban kell keresnünk, hanem a rendi különjogoktól, illetve partikularizmusoktól mentes, egyenlőségen alapuló, ezért egységes jog alapján hatékonyan*

³⁶⁰ BOIA (2013) i.m. 66.; ROMSICS (2020b) i.m. 254-255.

³⁶¹ BOIA (2016) i.m. 74-78.

³⁶² Az 1910. évi magyarországi népszámlálás és az 1920. évi magyarországi népszámlálás – a vizsgálat szempontjából kiemelt jelentőségű román, magyar, német nemzetiség tételes, egyéb nemzetiségek összesített – adatainak összehasonlító táblázata az 1912. évi romániai és az 1930. évi romániai népszámlálás adataival ezen állítás alátámasztására az értekezés 14. számú mellékletét képezi, amely melléklet tartalmazza az értekezés tárgyát tekintve különös hangsúllyal bíró, Magyarországtól Romániához csatolt területek nemzetiségi arányait is az 1910. évi magyarországi és az 1930. évi romániai népszámlálás adatai alapján.

kormányzott állam iránti igényben a két állam esetében eltérő jogalkotási alapokat lelhetünk fel. Magyarország esetében a nemzetiségi kihívás az évszázadok során kialakult nyelvileg töredezett társadalmi viszonyok eredményeképpen adott volt, amely által a politikai nemzet és nemzetállam nyelvileg semleges koncepciója képezte a jogalkotási alapokat. Az alapvetően nyelvileg homogénnek tekinthető román államok esetében az ismertetett történelmi és társadalmi alapok egy államegységesítési programot, majd annak expanziós törekvéseit eredményezték. Következésképpen Románia a nyelvi alapon szerveződő nemzeti eszme és az ez alapján kiépített nemzetállam koncepcióját vallotta jogalkotási alapként és a nemzetiségi kihívás alapvetően az I. világháborút követően jelentkezett.

A demográfiai adatok bizonyítják a két állam eltérő államcéljainak alapjait is. Magyarország esetében az államcél egy partikularizmusoktól mentes unitárius, nyelvileg semleges állam megteremtése volt, míg Románia esetében elsőként magának az államnak megteremtése és függetlenségének biztosítása. Az irredentizmus, azaz valamennyi nemzetrészt egy államkeretben való egyesítésének államcélja Magyarország esetében az Trianonig nem értelmezhető, míg Románia esetében az az I. világháborúig alapvető államcélként élt és a magyarországi román lakosság számarányából kifolyólag elsődlegesen Magyarország ellen irányult.

3. A nemzeti kisebbségek jogának szabályozásának különbségei és eredményei a tényhelyzetből fakadóan

3.1. Áttekintés

A valóság és a tények összetett kapcsolatában a valóság jogi konstrukciói jogintézményeket eredményeznek, amelyekben a tények akkor bírnak jogi relevanciával és hatással, amikor a *jogalkotó* – társadalmi, politikai vagy egyéb okból kinyilvánított és azon alapuló – *értékválasztása* ténylegesen *jogot eredményez* és az alkalmazásra kerül.³⁶³ A többnemzetiségű állam a fentiek szerint a valóságnak megfelelő tényként rögzített, amelyből fakadóan a nemzetiségi tényhelyzetek és az érintett államok e tényhelyzetekre adott értékválasztáson alapuló kapcsolata a belső és külső eredők elemzésével feltárható.

³⁶³ SZABÓ Miklós: *Ars iuris. A jogdogmatika alapjai*. Miskolc, Bíbor Kiadó. 2005. 225., 240–242., 272–274.

A magyar közgondolkodás több mint két évszázada – azaz a trianoni békeszerződéstől független – kiemelt eleme a nemzetiségi jog kérdése, azaz a nemzetiségek mint különleges kisebbségek az államhoz, illetve a többségi nemzethez való viszonya. A nemzetiségi kérdés és kihívás megoldási javaslatai, eredményei, elvei és indokai, mindezek kritikái a Nemzetiségi törvény megalkotásától függetlenül a mai napig jelentős hatást gyakorolnak a magyar köz- illetve tudományos gondolkodásra. *A Nemzetiségi törvény és a magyar nemzetiségi jogalkotás vizsgálata tehát nem csak a történelemtudomány szempontjából kiemelt, hanem a hatályos alkotmányjog műveléséhez is elengedhetetlen, a mai jogintézmények megértéséhez is hangsúlyosan hozzájárul, továbbá árnyalni képes Magyarországról, mint a nemzetiségek elnyomójáról alkotott általánosan elfogadott képet. A történelmi Magyarország vereségét és így területi veszteségeit ugyanis elsősorban az I. világháború utolsó évében megváltozott katonai, gazdasági és politikai okok együttese eredményezték, nem pedig a nemzetiségi kérdés tarthatatlansága.* Az értekezés jelen részben bemutatottak szerint mind az akkor hatályos magyar jog, mind pedig a nemzetiségi autonómiákról folytatott tárgyalások alapvetően a fennálló közjogi keretek tiszteletben tartásával a nemzetiségi igények megoldására törekedtek. A nemzetiségi kérdés tarthatatlansága mint az I. világháború kiváltó oka és az azt követő rendezés eredője egyebekben azzal is cáfolható, hogy az Osztrák-Magyar Monarchia területi feldarabolása és a népek önrendelkezési jogának szuverén államok megalkotásával való érvényre juttatása a háború utolsó évéig nem volt az antanthatalmak deklarált háborús célja sem.³⁶⁴ *A Monarchia de facto és de iure szétesésére a népek önrendelkezési jogának érvényesítése mint a nemzetiségi elnyomásra adott válasz tökéletes, de nem mindenben megalapozott magyarázatot ad.* A nemzetiségi kérdés – és annak elítéltnek deklarált magyar kezelése – utólag vált az I. világháború, valamint az azt követő békerendszer egyik ideológiai alapjává ellentétben azokkal a nagyhatalmi nyilatkozatokkal, amelyek Ausztria-Magyarország fenntartását alapvető érdeknek tekintették 1918-ig.³⁶⁵

Románia nemzetiségi jogalkotási értékválasztása kettős természetű. A nemzetiségi jogalkotást egyrészt az I. világháborús győzelem eredményeképpen bekövetkezett terület és népességgyarapodás ténye, illetve a nemzetközi jogi kötelezettségek előírásainak teljesítési kötelezettsége indokolta. A jogalkotására azonban *leginkább és legteljesebb mértékben az egységes nemzetállami eszme értékválasztása bírt döntő jelentőséggel.* Ezen nemzetállami

³⁶⁴ ABLONCZY (2010) i.m. 153–154.; MAGYARICS i.m. 5.; ROMSICS (2018a) i.m. 36–50.; ROMSICS (2020b) i.m. 180–182.; TAYLOR i.m. 302.

³⁶⁵ CARTLEDGE (2016) i.m. 350.; GALÁNTAI i.m. 17–19.; ROMSICS (2020a) i.m. 44.

alapállás és értékválasztás *alkotmányos értelmezése lényegét tekintve 1866 óta változatlan*, amely változatlanság által a román jogalkotási értékválasztás nem csak döntő korlátok közé szorított³⁶⁶ hanem annak *alá is rendelt* mind a mai napig.

3.2. A magyar nemzetiségi jogalkotás alapjai és eredményei

3.2.1. Alapvetések

A magyar nemzetiségi jogalkotásra elsődlegesen a többnyelvű és ezáltal többnemzetiségű államból fakadó belső tényezők és annak fegyveres konfliktusig fajuló feszültségeinek összességei hatottak. Tekintettel arra, hogy Magyarország a vizsgált időszak egy részében – az I. világháború végéig – kezdetben a Habsburg Birodalom részeként,³⁶⁷ később az Osztrák-Magyar Monarchián belül nem rendelkezett teljes szuverenitással és egy egységesnek tekintett szupranacionális állam egyik feleként³⁶⁸ nézett szembe a kor nemzetállami kihívásaival,³⁶⁹ jogalkotására hatással volt az Osztrák Császársággal való közjogi kapcsolat nemzetközi jelleget is hordozó hibrid tényezői, illetve közvetetten Ausztria nemzetiségi mozgalmainak magyarországi hatásai is. A magyar jogalkotás különös tényezője volt mindezek mellett a Magyarországgal határos államok, így Románia és Szerbia kialakulása, illetve az Orosz Birodalom szomszédsága. Az Orosz Birodalom nagyhatalmi céljai mellett az újonnan kialakult államok államalkotó nemzetével részben azonos magyarországi honossággal rendelkező nemzetiségeinek sajátos valósága és ténye megalapozta a szomszédos államok irredenta államcéljait. E sajátos tényhelyzetek az állam felbomlásán túl a szomszédos államok területi igényeinek érvényesülésének veszélyét is magában hordozták, sok esetben maguk a nemzetiségi képviselők hangoztatták a szomszédos államok felé irányuló – ezen államok félhivatalos állampolitikáját is jelentő – elszakadási törekvéseiket. A magyar törvényhozásra így alapvetően önvédelmi jelleggel hatott a szomszédos államokkal való nemzetközi kapcsolat is. A nemzetiségi kihívásokra adandó válaszok megnyugtató rendezését a fentiek szerinti összetett viszonyok befolyásolták, illetve nehezítették, de leghangsúlyosabban az, hogy *a magyar állam a nyelvi homogenitás hiányában nem*

³⁶⁶ MURZEA – MATEFI i.m. 243.

³⁶⁷ GRÜNWARDL Béla: *A régi Magyarország*. Budapest, Osiris Kiadó, 2001. 11–17.; SZABÓ Béla: *A' magyar korona országainak státuszjogi és monarchiai állása a' Pragmatica Sanctio szerint*. Pozsony. Schmid Ferencz és Busch. 1848. XV–XVI., 5–34., 51–64., 121., 128–166.; TAYLOR i.m. 19–41.

³⁶⁸ SZENTE (2011) i.m. 175–198., 401–404.

³⁶⁹ BÁRDI (2013) i.m. 238.

helyezkedhetett a nyelvi alapú nemzetfogalom álláspontjára,³⁷⁰ a nyelvi alapon felfogott nemzetállam feltételeinek hiányában volt kénytelen a nemzetiségi joga megalkotásának politikai alapjait és lehetőségeit saját egységének biztosítása, valamint a kettős monarchián belüli befolyásának megőrzése érdekében meglelni.

A vizsgált időszakban – a hatalmi viszonyok és a nem teljes szuverenitás fentebb felvázolt tényezőitől függetlenül – a korszellemnek megfelelően természetes igény jelentkezett az unitárius állam megteremtésére, amelynek egyik feltételét a nemzetiségekkel való viszony rendezése jelentette. A partikuláris, középkori és rendi³⁷¹ eredetű széttagoltság³⁷² megszüntetését ennek megfelelően egyrészt a *közigazgatás újra szabályozása* – amelynek módja tekintetében szintén éles vita bontakozott ki a vármegyei autonómia pártján álló municipalisták és a vármegye hatáskörét csökkenteni kívánó és a nyugati parlamentarizmust meghonosítani kívánó centralisták között³⁷³ – másrészt a *magyar korona országainak egységesítése útján,*³⁷⁴ végül pedig az *állampolgári jogegyenlőség* megteremtése révén lehetett elérni a magyar törvényhozás álláspontja szerint. A közigazgatási jog területére tartozó jogalkotás – amelynek részletei alapvetően kívül esnek az értekezés által tárgyalt vizsgálat tárgyán³⁷⁵ – feltételezte a *rendi alapú* külön önkormányzatok,³⁷⁶ *kiváltságok és nemzetfogalmak megszüntetését, amellyel párhuzamosan az állampolgári jogegyenlőség kiterjesztését vállalta fel a jogalkotás.*

³⁷⁰ EÖTVÖS (1903) i.m. 20.; GYURGYÁK (2007) i.m. 21–22.; SZABÓ (1848) i.m. 60., 139–140.

³⁷¹ GRÜNWARDL i.m. 286–288.

³⁷² A széttagoltság egyik legszemléletesebb példája a Magyar Királyság területén talán a Szepesség volt, ahol a nemesi vármegye szervezetén kívül a szabad királyi városok sűrű városhálózata, a Tízlandzsás szék, a szászok, bányászok kiváltságos területi egységei, a lakosság személyi jellegű privilégiumaiban rejlő egyéb partikularizmusok mutatják a középkori államszervezet fenntartásának lehetetlenségét azzal, hogy 1772-ig a lengyel koronának elzálogosított tizenhat szepességi város tovább árnyalhatja a képet. – Lásd bővebben: Dr. NAGY FEKETE Antal: *A Szepesség területi és társadalmi kialakulása*. Budapest, a szerző kiadása a Magyar Tudományos Akadémia, az Országos Levéltár, a Felvidéki Tudományos Társaság és a Szepesi Szövetség támogatásával 1934. A Magyar Királyság és az Erdélyi Nagyfejedelemség egyesüléséig az Erdélyi Nagyfejedelemség területén volt a legtöbb külön önkormányzat és maga az állam is rendi alapon szerveződött rendi nemzetek uniójaként, amely különleges viszonyok, amelyek a középkortól a megerendezéséig álltak fent, amelynek alapjainak megértéséhez lásd többek között: BARTA Gábor: *Az Erdélyi Fejedelemség születése*. Budapest: Gondolat, 1984., valamint TRÓCSÁNYI Zsolt: *Törvényalkotás az Erdélyi Fejedelemségben*, Budapest, Gondolat Kiadó, 2005.

³⁷³ MEZEY Barna – STIPTA István: A vármegyék és a kiváltságos kerületek. In: MEZEY Barna (szerk.): *Magyar Alkotmánytörténet*. Budapest, Osiris Kiadó, 2003. 151–153.; NAGY J. Endre: Magyar államélet a XIX. században. A centralisták és a municipalisták vitája. *Jogtörténeti Szemle*. 2019/1. 19–20.; SCHLETT István: *A politikai gondolkodás története Magyarországon I*. Budapest, Századvég Kiadó, 2009. 523–573.; GYURGYÁK (2007) i.m. 45.

³⁷⁴ SZABÓ (1848) i.m. 97–109.

³⁷⁵ A közigazgatás újraszabályozása során figyelembe vett, a középkori eredetű különönkormányzatok felszámolása során elhangzott érvekkel kapcsolatban szükséges visszautalni a 2.3. alfejezetben idézett Országgyűlés képviselőházi vitában idézett álláspontokra.

³⁷⁶ BEÖTHY i.m. 80–86.; MEZEY – STIPTA i.m. 151–153.

Az állampolgári jogegyenlőség talaján álló nemzetiségi törvény megalkotása ugyanakkor a XIX. század nemzeti mozgalmainak felszínre törése miatt komoly etnikai alapú kihívással állt szemben.³⁷⁷ A kihívás egyik oldalát a magyar szupremácia iránti többségi társadalmi elvárás, illetve a magyar nemzetállam megteremtésének igénye jelentette akkor, amikor a magyar anyanyelvű lakosság aránya – a herderi jóslat³⁷⁸ beteljesedéseként³⁷⁹ – annak eltűnésének veszélyét is magában hordozta.³⁸⁰ A kihívás másik oldalát a nemzetiségek ezzel ellentétes irányú, gyakorlatilag kollektív jogok talaján álló, föderációt szorgalmazó mozgalmi jelentették.³⁸¹ A Nemzetiségi törvény az ellentétek feloldását a hungarus eszme újra alkotásával, a politikai magyar nemzet máig ható alkotmányos intézményének kodifikációjával képzelte el, középpontba ennek megfelelően az egyéni jogok és a nyelvkérdés szabályozását helyezte. Ez utóbbi megoldás gyakorlatilag a nemzetiségi kérdés kihívására adott válasz együttműködő modelljét jelentette és ennek megfelelően a törvényhozás a jogegyenlőség talaján állva a nemzetiségek tagjai, mint egyének részére a többségi nemzet tagjaival egyenlő jogokat biztosított. A magyar törvényhozás nemzetiségi jogi szabályozása ezáltal alapvetően *individualista*, az egyéneket és nem a közösségeket tekintette a jogalkotás tárgyának annak ellenére, hogy nem vitatott módon az egyes biztosított jogok csak közösségben gyakorolhatók.³⁸²

A Nemzetiségi törvény megalkotása közvetlenül Kiegyezés folyamatához kötődött és alkotmányos jelentőségű jogszabályként került a *Corpus Jurisba*. A Kiegyezés során a Magyar Királyság alkotmányos rendszerének újra alkotása az 1848/49-es forradalmi hagyományok eredményei és tanulságai – értve ezalatt a nemzetiségi mozgalmak fegyveres konfliktusainak tanulságait is – alapján történt meg az unitárius állam és a modern magyar parlamentáris monarchia megteremtésének céljával. A dualista államrendezkedés

³⁷⁷ EÖTVÖS (1903) i.m. 22–23.

³⁷⁸ „Das einzige Volk [...] die Ungern oder Madjaren [...] in sieben Horden nach Europa gingen [...] und ihr Ungarn selbst sogar zu einem "apostolischen Reich" ward. Da sind sie jetzt unter Slawen, Deutschen, Wlachen und andern Völkern der geringere Teil der Landeseinwohner, und nach Jahrhunderten wird man vielleicht ihre Sprache kaum finden.” – „A magyarok hét törzse Európába érkezve utóbb létrehozta "apostoli birodalmát". Jelenleg ennek keretei között, szláv, német, oláh és egyéb népesség mellett országuk lakosságának csekély hányadát alkotják, és néhány évszázad múlva talán nyelvük is elenyészik majd.” – In: HERDER, Johann Gottfried: *Ideen zur Philosophie der Geschichte der Menschheit. Viertel Theil*. Riga – Lepizig, Johann Friedrich Hartknoch, 1792. 23–24.

³⁷⁹ SZÉCHENYI István: *A Kelet népe*. Pest, Trattner Károly, 1841. 201.

³⁸⁰ ZLINSZKY János: *Széchenyi álláspontja a nemzetiségi kérdésben*. In: HORVÁTH Pál (szerk.): *Emlékkönyv Széchenyi István születésének a 200 éves évfordulója alkalmából*. Budapest, Eötvös Lóránd Tudományegyetem, 1991. 33–34.

³⁸¹ KATUS (2016a) i.m. 611–617.

³⁸² TRÓCSÁNYI (2010) i.m. 893.

kiépítésére emellett erőteljesen hatott a nemzetközi helyzet akkori valósága, valamint az uralkodóház és Ausztria Magyarországhoz való viszonyának, illetve a társországok és a Magyar Szent Korona kapcsolatának rendezésének igénye. Mindezen tényezők és hatások összessége bonyolult viszonyrendszert eredményezett, amely viszonyrendszeren túl további kihívásokat jelentett a törvényhozás számára a többnemzetiségű állam nemzetiségeinek egymástól is eltérő nemzetiségi igényeinek összessége, amelyek így a teljes rendezés lehetőségére és a konszolidáció feltételeként értett kompromisszumok megkötésre is kontraproduktívan hatottak.

*Magyarország mindezeknek megfelelően egy egységes, stabil és ezáltal fejlődő állam iránti legitim igényre adott választ a középkori partikularizmus felszámolásával, amely mellett értelemszerűen elsődlegesnek tekintette a területi egységének és épségének biztosítását,³⁸³ valamint a kettős monarchián belüli befolyásának megőrzését is. Magyarország saját, illetve részben a Monarchián belüli hatalmi érdekeit szem előtt tartva törekedett a nyelvi aspektusoktól független egységes állam megteremtésére, amelynek eszközeként a nyelvi alapú nemzetfogalom helyett a *natio Hungarica* eszméjének modern kori, jogegyenlőségen alapuló fogalmával próbálta integrálni a nemzetiségeket,³⁸⁴ illetve másodlagosan közvetlen és közvetett módon szorgalmazta az asszimilációt.³⁸⁵*

3.2.2. A nyelvkérdés mint a nemzeti és nemzetiségi eszme gyökere a magyar jogfejlődésben és az arra adott válaszok 1848-ig

A Nemzetiségi törvény, illetve annak közvetlen előképének tekintendő 1849. évi VIII. törvénycikk a nemzetiségekről³⁸⁶ Európa első nemzetiségi jogi jogszabályai és ebből a tényből fakadóan a nemzetközi judikatúrának is kiemelten fontos és értékes alkotásai. Az 1. és 2. részben felvázolt tények és nemzetfogalmak közötti jogalkotói értékválasztás eredményeképpen mindkét jogszabály – annak ellenére, hogy a nyelvi alapon konstituált nemzetfogalmat elvetette – alapvetően a nyelvet helyezte szabályozásának központjába. A nyelvi kiindulópont megválasztásának oka alapvetően abban lelhető fel, hogy a magyar

³⁸³ SZABÓ (1848) 97–110., 128–166.

³⁸⁴ EÖTVÖS (1903) i.m. 97–108., 111.; GYURGYÁK (2007) i.m. 27–30.

³⁸⁵ GYÖRI SZABÓ i.m. 11–12.

³⁸⁶ Közlöny 162. szám, hivatalos lap. Vasárnap, jul. 29. 1849. 601–603.

organikus államfejlődést³⁸⁷ nyílt és abszolutista módon megtörő,³⁸⁸ a magyarországi viszonyokkal nem számoló II. József³⁸⁹ 1784. május 11-én nyelvrendeletet³⁹⁰ adott ki a német nyelv hivatalossá tételéről.³⁹¹ A nyelvrendeletre adott válaszként megerősödött a nyelvújítási és a nyelvi mozgalom,³⁹² amely a felvilágosodás eredményeképpen kialakuló és formálódó modern nemzetfogalommal és nacionalizmussal együttesen vezetett el a politikai hatalom döntően magyar anyanyelvű birtokosainál a *magyar nyelv latin helyetti hivatalos nyelvként való alkalmazásának politikai programjához*.³⁹³ A politikai program alapját a hagyományos történeti alkotmány és a Szent Korona-tan – törvényhozói hatalom király és az Országgyűlés közötti megosztottságának és együttes jogának³⁹⁴ a Hármaskönyvben rögzített és az 1635. évi

³⁸⁷ MARCZALI Henrik: *Az 1790/91-diki országgyűlés. 1. kötet*. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, 1907. 1–50.; DISSESCU i.m. 291–292.; ECKHART i.m. 32–41., 44–48., 55–211.; SZABÓ (1848) i.m. 66–86.

³⁸⁸ Hollósy György esztergomi káptalan követe beszéde az 1790. évi Országgyűlés első ülésnapján emelte ki a korábbi abszolutista politikával szembeni alapállást és hirdetett programot: „[...]s’ egéfy Magyar Hazánkra hatalmaiban elterjedett Törvénytelen Újítárok által, majd-nem utolsó Romláfra juttotunk;[...] biztos Reménységgel táplál mindnyájunkat, hogy ezen Orfzág Gyűlésén elől-adandó terhes dolgoknak folytatását, és vegezését, úgy fogja Excellentiád előmozdítani, és kormányozni, hogy nem tfak azon vefzedelmes Sérelmek, mellyek határ-nélkül fzéjjel terjedtek, hathatós-képpen meg-orvafoltattanak, hanem a’ Közönséges Jónak jövő időkre-is ki-terjedendő gyarapítását, és egéfy Orfzágnek óhajtott boldogulását, megnyerheffük.” – In: *Az 1790-dik esztendőben Budán tartott Ország-Gyűlésének Naponként-való Jegyzései*. Bécs, 1791. 11–13.; In: *Naponként-való jegyzései az 1790dik esztendőben Felséges Ildik Leopold tsászár, és Magyar országi király által, szabad királyi várossába Budára, Szent Jakab havának 6dik napjára rendelt, 's Szent András havának 3dik napjára Posony királyi várossába által-téetett, 's ugyan ott, következő 1791dik esztendőben, böjt-más havának 13dik napján bé-fejezetett Magyar ország gyűlésének*. Buda, Királyi Akademia, 1791. 8–9.

³⁸⁹ DEGRÉ Alajos: *Az ellenállási jog története Magyarországon*. In: MEZEY Barna (szerk.): *Degré Alajos – válogatott jogtörténet tanulmányok*. Budapest, Osiris Kiadó, 2004. 68.; ECKHART i.m. 212–214.; GRÜN WALD i.m. 45–49.; TAYLOR i.m. 23–26.; ROMSICS (2017) i.m. 284–286.

³⁹⁰ *Magyar Hírmondó 1784. július 5. 42. szám*. Baróti Szabó Dávid tudósítása.

³⁹¹ TÓTH István György: *Magyarország a 18. században – Lázás évtized*. In: TÓTH István György (szerk.): *Millenniumi Magyar Történet*. Budapest, Osiris Kiadó 2001. 312.; ECKHART i.m. 214–215.; PÁCURARIU i.m. 150.

³⁹² DOBSZAY Tamás: *Művelődés és a műveltség polgárosodása*. In: GERGELY András (szerk.): *Magyarország története a 19. században*. Budapest, Osiris Kiadó, 2019. 166–168.; ECKHART i.m. 249–250.; GYURGYÁK (2007) i.m. 26–27.; MIKÓ (1944) 9–20.; PÁCURARIU i.m. 152–156.

³⁹³ Az 1790. évi Országgyűlés második ülésnapján: „Leg első Kérdés volt ezen dologban, a’ Nyelvnek, melly en a’ naponként való Jegyzések iraffanak, meg választása, 's határozása mert mivel az Egybegyűlt Rendek, közönségeffen a’ Magyar Anya Nyelvhez hajlottak, sőt fokán ezret, nem tsak ezen naponként vaió Jegyzéseknek írására, hanem általlyába, mind az Orfzág Gyűlésén, mind azután, minden Közdolog folytatására, az eddig Szokásban vólt Deák Nyelv helyett el fogadni akarták.” – In: *Az 1790-dik esztendőben Budán tartott Ország-Gyűlésének Naponként-való Jegyzései*. Bécs, 1791. 31–32.; In: *Naponként-való jegyzései az 1790dik esztendőben Felséges Ildik Leopold tsászár, és Magyar országi király által, szabad királyi várossába Budára, Szent Jakab havának 6dik napjára rendelt, 's Szent András havának 3dik napjára Posony királyi várossába által-téetett, 's ugyan ott, következő 1791dik esztendőben, böjt-más havának 13dik napján bé-fejezetett Magyar ország gyűlésének*. Buda, Királyi Akademia, 1791. 20–21.; PAJKOSSY Gábor: *Az abszolutizmus és a rendiség utolsó küzdelmei. Az első reformtörékvések* In: GERGELY András (szerk.): *Magyarország története a 19. században*. Budapest, Osiris Kiadó, 2019. [a továbbiakban: PAJKOSSY (2019a)] 128–131.; CARTLEDGE (2016) 161.; GRÜN WALD i.m. 318–364.; ROMSICS (2019b) i.m. 172–173., 174–175.; ROMSICS (2020b) i.m. 93–95.

³⁹⁴ FERDINANDY Géza: *A magyar alkotmány történelmi fejlődése*. Budapest, Franklin Társulat magyar irod. intézet és könyvnyomda, 1906. 55–81., 106–126.; TIMON Ákos: *Magyar Alkotmány-és jogtörténet különös tekintettel a nyugati államok jogfejlődésére*. Budapest, Hornyánszky Viktor cs. és kir. udvari könyvnyomdája, 1903. 479–490, 574–586.; SZABÓ István: *Történeti alkotmányunk értékei*. In: *Miskolci Keresztény Szemle*. 2016/2. 62.; GYURGYÁK (2007) i.m. 91.

XVIII. törvénycikk³⁹⁵ óta kodifikált – alapintézményén túl a francia felvilágosodás azon eszméje is megalapozta, amely szerint a jog a hatalmi erő transzformációja, amelyből fakadóan csak a törvényes hatalomtól származó jog vezethet engedelmisségi kötelezettségre.³⁹⁶

Ez a politikai program több mint öt évtizedig, az 1790. évi rendi országgyűléstől³⁹⁷ az 1844. évi II. törvénycikk elfogadásáig tartott Magyarországon a kulturális jogok biztosításán túl egyértelműen a *politikai nemzetállam* megalkotásának³⁹⁸ céljával.³⁹⁹ Tekintettel arra, hogy a birodalmi kormányzat alapvetően a *status quo* fenntartásában volt érdekelt és abszolutista alapállást foglalt el,⁴⁰⁰ a nyelvkérdés az alkotmányosság kérdésének elemévé vált. A rendek ekkor még első sorban a latin nyelv védelme érdekében léptek fel⁴⁰¹ az abszolutizmust jelképező némettel szemben. II. Lipót (ur.: 1790-1792) idején ebben a szellemben került elfogadásra az 1791. évi XVI. törvénycikk,⁴⁰² amely a nyelvi kérdést Magyarországon elsőként tárgyalva a latin nyelv védelmében mondta ki, hogy nyilvános ügyek intézésére

³⁹⁵ 1635. évi XVIII. törvénycikk a törvények és statutumok alkotásának hatalma a királyt és az országot illeti; magánosok rendelkezései semmiek. II. Ferdinand 1635. évi decretuma (IV) 18. cikkely. In: *Corpus Juris Hungarici – Magyar Törvénytar – 1608-1657. évi törvénycikkek*, Budapest, Franklin – Társulat Magyar Irod. Intézet és Könyvnyomda, 1900. 318–319.

³⁹⁶ ROUSSEAU i.m. 26–27.

³⁹⁷ MARCZALI i.m. 362–365.

³⁹⁸ Az 1790. évi Országgyűlés második ülésnapján: „De nagyobb Réfze a’ Statufoknak, és Rendeknek magok előtt vitetvén más nagy Nemzeteknek dicsőséges Példájokat, mellyek az Anya Nyelvet, a’ Köz - dolgoknak folytatására bé - vévén, az által aztat rövid idő alatt virágzó állapotba helyhezgették, és az egyes Nyelv által, az Egyefséget-is, és Haza- Fiúi fzereteret, Polgárjainak Szívekben beoltották, fzükségesnek, sőt elkerülhetetlenek ítélték, az Anya Nyelv bé-hozásának kezdetét már egyfzer meg - határozni. Éffhez - képeft el - toké lettek magokba, hogy az Orfzag - Gyűlésén, a’ dolgok Magyar Nyelven follyanak, sőt ez után a’ Közdölgök folytatnia-is, minden Tifztségek előtt Magyar- Nyelven fzabad légyen, emlékezetbe hagyván az eránt-is annak idejében Rendeléft tenni, hogy a’ Magyar Anya Nyelv, minden Magyar Koronához tartozandó Réfzékbe, fzintén a’ fzerént, mint az elebbenni Orfzágls alatt a’ Német Nyelv, a’ leg alsó Oskolákba tanittatni kezdöjön Hogy pedig a’Nemzet Szabadságának Sérelmével, azok, a’ kik móft még a’Magyar Nyelven Elméikedéfeft, ’s Ítéleteket magyarázni nem tudják, Szabad- fzavaikról meg - ne fofztaffanak, f zabadságába hagyatik még-moft kinek-kinek, Vélekedéseit, és dolgait, akár e’jelenvaló Orfzag Gyűlésén, akár pedig a’ Tifztségek előtt, Deák Nyelven-is előadni.” – In: *Az 1790-dik esztendőben Budán tartott Ország-Gyűlésének Naponként-való Jegyzései*. Bécs, 1791. 33–34.; In: *Naponként-való jegyzései az 1790dik esztendőben Felséges Ildik Leopold tsászár, és Magyar országi király által, szabad királyi várossába Budára, Szent Jakab havának 6dik napjára rendelt, ’s Szent András havának 3dik napjára Posony királyi várossába által-téftetett, ’s ugyan ott, kövftkező 1791dik esztendőben, böjt-más havának 13dik napján bé-fejzetett Magyar ország gyűlésének*. Buda, Királyi Akademia, 1791. 20–21.

³⁹⁹ KOSÁRY Domokos: *Kossuth Lajos a reformkorban*. Budapest, Osiris Kiadó, 2002. 231.; KATUS (2016a) i.m. 611.; TAYLOR i.m. 57.

⁴⁰⁰ ACEMOGLU – ROBINSON i.m. 216–218.; PAJKOSSY (2019a) i.m. 147–150.

⁴⁰¹ GRÜN WALD i.m. 319–321.

⁴⁰² 1790. évi XVI. törvénycikk hogy a nyilvános ügyek intézésére idegen nyelv ne használtassék, a magyar nyelv pedig megtartassék. II. Lipót 1790. évi decretuma 16. cikkely. In: *Corpus Juris Hungarici – Magyar Törvénytar – 1740-1835. évi törvénycikkek*, Budapest, Franklin – Társulat Magyar Irod. Intézet és Könyvnyomda, 1901. 162–163.

idegen nyelv nem használható,⁴⁰³ a magyar nyelv pedig megtartandó. A jogszabály, figyelemmel az Országgyűlésen elhangzottakra is mintegy *megelőlegezte* a magyar nyelv majdani *közjogi primátusát*,⁴⁰⁴ valamint Horvátország kérdésének külön kezelését is.⁴⁰⁵

Nem sokkal később, a XIX. század első évtizedeiben azonban *a nyelvkérdés a nacionalizmus előretörésével* és az irodalmi élet közvetlen befolyásával együtt már alkotmányos jelentőségű politikai kérdéssé változott.⁴⁰⁶ A reformellenzék a magyar nyelv közjogi statusának kérdését ekkortól politikai programként az udvarral szemben *nyelvharc*ként értelmezte,⁴⁰⁷ amellyel egyidejűleg a nem magyar nyelvű lakosság beolvadásának a lehetőségét is felismerte⁴⁰⁸ és azt kívánatosnak is tartotta.⁴⁰⁹ Ezen politikai program alapjainak, a magyar reformer álláspontnak, illetve az udvar és ezáltal a konzervatív álláspontnak ütköztetésének lényegét szemléletesen írta le Jókai Mór az alábbiak szerint:⁴¹⁰

⁴⁰³ KMETY Károly: *A magyar közigazgatási és pénzügyi jog kézikönyve I. Kötet*. Budapest, Grill Károly Könyvkiadóvállalat, 1911. [a továbbiakban: KMETY (1911a)] 80.

⁴⁰⁴ Az 1790. évi Országgyűlés második ülésnapján: „A’ Tekintetes Statufok magok előtt vifelvén azt, hogy minden Nemzet, maga dolgait, de kivált az Orfzág Kormányozását közelebb illető Állapotokat, maga fzuletet Nemzeti Nyelvén folytattya; de kulömben - is mind az Orfzágnek, és Nemzetnek dífze, ’s egy Nyelven, egy Nevezet alatt fenn - állót Tarfafágnak, nagyobb Egyet-értéfe, [...]mivel azon kívül-is a’ fzuletet Magyar Nyelvnek , tfak nem fzámkivetéfe, fzármazott idegen Szokáfok- nak bé-tsúfzafa, [...] majdnem utolsó Romlásra, es Vefzedelemre a’ Magyar Hazát , illendőnek sőt fzukszgesnek ítélték a’ Tekintetes Statusok , hogy nem tsag a’ két Tábla közért Szokásban - vett izenetek , Magyar Nyelven írásban foglaltatván, e’ fzerént folytattattanak; de az úgy nevezett Diariumok - is , vagy-is Naponként tartandó Orfzág - Gyüléfeiben elő fordulandó dolgoknak feljegyezretéft, vagyis Protokollumok, azon Magyar Nyelven, véteffenek írásba, és ki - nyomtattatnak. Mivel pedig ezen Magyar Hazának, vagynak egy nemelley Réfzei, és réfzes - Tagjai, a’ mellyek még eddig erre reá nem kézfül- hettek, ’s réfz-fzerént Szokásban nálók a’ Magyar Nyelvnek gyakorláfa nem - is vala: azokra nézve illendőnek ítéltetett, az Orfzág- nak további Rendeléséig, hogy az említett Diarium, Deák Nyelvre-is fordittafsék”. – In: *Az 1790-dik esztendőben Budán tartott Ország-Gyülésének Naponként-való Jegyzései*. Bécs, 1791. 34–35.; In: *Naponként-való jegyzései az 1790dik esztendőben Felsőes Ildik Leopold tsászár, és Magyar országi király által, szabad királyi várossába Budára, Szent Jakab havának 6dik napjára rendelt, ’s Szent András havának 3dik napjára Posony királyi várossába által-téteft, ’s ugyan ott, követező 1791dik esztendőben, böjt-más havának 13dik napján bé-fejezetett Magyar ország gyülésének*. Buda, Királyi Akadémia, 1791. 22–23.

⁴⁰⁵ Az 1790. évi Országgyűlés harmadik ülésnapján: „Mivel pedig [...] Szándéka a’ Statusoknak és Rendeknek, hogy a’ Magyar Anya Nyelvnek felállitáffá- val, Senki az Orfzág Gyülésében való Szabad Szolását el ne vefzítse, de kulömben is, kívánván a’ Nemes Haza Anyai indulatját, említett Horváth Orfzágok eránt, minden alkalmatoffágban nyilvánágoftan bizonyítani, Követjeinek továbbá is közönséges eggvezéffel, Szabad akaratjokban hagyta, Vélekedéseket, ’s ítéleteket Deák Nyelven, az Orfzág eleibe terjefzreni.”. – In: *Az 1790-dik esztendőben Budán tartott Ország-Gyülésének Naponként-való Jegyzései*. Bécs, 1791. 46–48.; In: *Naponként-való jegyzései az 1790dik esztendőben Felsőes Ildik Leopold tsászár, és Magyar országi király által, szabad királyi várossába Budára, Szent Jakab havának 6dik napjára rendelt, ’s Szent András havának 3dik napjára Posony királyi várossába által-téteft, ’s ugyan ott, követező 1791dik esztendőben, böjt-más havának 13dik napján bé-fejezetett Magyar ország gyülésének*. Buda, Királyi Akadémia, 1791. 29–30.; MARCZALI i.m. 373–382.

⁴⁰⁶ CARTLEDGE (2016) i.m. 172–174.; ROMSICS (2019b) i.m. 175–180.

⁴⁰⁷ MIKÓ (1944) i.m. 10–28.; KATUS (2016a) i.m. 611.

⁴⁰⁸ GYURGYÁK (2007) i.m. 21–22.; ROMSICS (2019b) i.m. 175.

⁴⁰⁹ GYURGYÁK (2007) i.m. 27–30., 44., 50.

⁴¹⁰ JÓKAI Mór: *És mégis mozog föld*. II. kötet. Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó 1967. 98.

„A külföldi országifjítókat lehet érteni: szándékuk világos. A nemzeti érzület felköltése által egy sok darabba szétosztott országot valamikor eggyé alakítani. Lehet, hogy célt érnek vele. De ugyanezt a célt éri-e el Magyarország, ha a pihenő nemzeti öntudatot fölébreszti? Rá az ellenkező vár, mint amazokra. Egy heterogén elemekből alkotott országnak elemeire szétbomlása. Tekintsd meg az ország térképét: számláld meg a megyéket, amik az ideáldoban élő országot képezni fogják, fessd ki annak leendő határait, s borzadj el a jövődőtől, amit alkotni akartok. Vedd elő a statisztikát, s kérdezd meg tőle, ha tizennégyből kilencet kivesszünk, mi marad ott. Ez az ország addig él, amíg alszik. Jaj annak, aki fölébreszti! [...] Ami jó, az mindenkinek java, ami rossz, az mindenkinek baja idebenn. Versenyzés nincs. A nemesség uralkodik. Egy nyelvünk van - mely senkit nem protezsál, de nem is provokál. Klasszikus nyelv: a latin. Ez a törvények nyelve, az igazságszolgáltatás, az iskolai műveltség, a liturgia, a fakultások nyelve; szószólónk a küldiplomáciában. Ez a mi palladiumunk. Nemesi intézményeink emellett biztosítják a nemzeti szupremáciát számunkra. Frank, német, olasz földön a demokrácia csak egy új francia, német, olasz nemzetet hozand létre; a magyar földön a demokrácia új idegen nemzeteket fog alkotni, s minket elenyészt.”

A fenti idézet több kulcsfontosságú tényre, elsődlegesen arra világít rá, hogy a *rendi alkotmány hatálya alatt a nemzetiségi kérdés* a rendiség talaján álló jogban⁴¹¹ – amelynek egyik fundamentumát a latin nyelv képezte – *nem volt értelmezhető és így nem is volt szabályozható.*⁴¹² A szövegben kifejtett második, a magyar nyelvvel kapcsolatos érvrendszer pedig arra a társadalmi tényre világít rá, hogy a kezdetben irodalmi síkon⁴¹³ megjelenő kérdés politikai síkra terelődése egyenesen vezet el a *rendi alkotmány kereteinek fellazításával egyidejűleg a nemzetiségi mozgalmak megszületéséhez*⁴¹⁴ és azok párhuzamos nemzetépítéseihez.⁴¹⁵ Mindez igazolást nyert a későbbiekben,⁴¹⁶ a magyar nemzetépítés fenti folyamata a Habsburg Birodalomban gyakorlatilag az első volt és mint ilyen példaként szolgált a magyarországi nyelvi kisebbségek saiját nemzetépítéseihez,⁴¹⁷ azokat egyben

⁴¹¹ SZABADFALVI i.m. 244.

⁴¹² MIKÓ (1944) i.m. 4.

⁴¹³ KALMÁR János: Magyarország a 18. században – Felvilágosodás és művelődés. In: TÓTH István György (szerk.): *Millenniumi Magyar Történet*. Budapest, Osiris Kiadó 2001. 324–325.; DOBSZAY i.m. 157.; GRÜNWARD i.m. 346–364.; ROMSICS (2017) i.m. 313–315.; ROMSICS (2018b) i.m. 34–37.

⁴¹⁴ PAJKOSSY (2019a) i.m. 131–132.; KATUS (2016a) i.m. 612–617.

⁴¹⁵ BÁRDI (2013) i.m. 13–14., 238.

⁴¹⁶ DOBSZAY – FÓNAGY (2019a) i.m. 81.; GYURGYÁK (2007) i.m. 301.; KATUS (2016b) i.m. 546.

⁴¹⁷ PAJKOSSY Gábor: A reformkor. In: GERGELY András (szerk.): *Magyarország története a 19. században*. Budapest, Osiris Kiadó, 2019. [a továbbiakban: PAJKOSSY (2019b)] 221–223.; ABLONCZY (2010) i.m. 154–155.; DOBSZAY i.m. 188–190.; ECKHART i.m. 249–254.; ROMSICS (2017) i.m. 315–320.; TAYLOR i.m. 36–39.

táplálta is.⁴¹⁸ Végezetül, a párbeszédben elhangzott harmadik érv tekintetében kiemelendő, hogy míg az *európai nyelvi alapú nemzeti mozgalmak államcélja nyelvileg homogén államok megteremtését eredményezi, addig Magyarország sajátos viszonyai e körben az állam területi integritásának sérelmét hordozzák magukban, ezáltal a nemzetiségi kihívás megoldására olyan megoldást kellett találni Magyarországon, amely az állam területi integritásával és hagyományos alkotmányos berendezkedésével összeegyeztethető.*⁴¹⁹

Az 1789. évi Francia Forradalmat követően, azaz a nemzeti eszme megjelenésével egyidejűleg a magyar rendi Országgyűlés a fenti eszmei alapokon 1791-től folyamatosan tágította a magyar nyelv közjogi statusának kereteit visszaszorítva a latin nyelv használatát.⁴²⁰ A fent említett 1791. évi XVI. törvénycikk *quasi* megelőlegezte a magyar nyelv hivatalos *statusat*, amely alapokon⁴²¹ az 1792. évi VII. törvénycikk⁴²² annak tanítását rendes tantárgyként, a kapcsolt részekben pedig rendkívüli tantárgyként⁴²³ rendelte el.⁴²⁴ Az 1805. évi IV. törvénycikk⁴²⁵ – Horvátországot ismételten külön kezelve – a latin *mellett* a magyar nyelv alkalmazásának lehetőségét rögzítette⁴²⁶ a törvényhozásban és a törvényhatóságokban emellett elrendelte az országgyűlési feliratok hasábos latin és magyar nyelven szerkesztését és

⁴¹⁸ CARTLEDGE (2016) i.m. 179.

⁴¹⁹ EÖTVÖS (1903) i.m. 28–31.

⁴²⁰ GRÜNWARD i.m. 251.; KATUS (2016a) i.m. 611.; MIKÓ (1944) i.m. 20–28.; TAYLOR i.m. 67.

⁴²¹ Az 1792. évi Országgyűlés kilencedik ülése, tizedik ülése és tizenhatodik ülése során az 1791. évvel azonos érveket megismételve hangsúlyozták a magyar nyelv oktatásának és hivatalos használatának rendkívüli fontosságát többek között a korabeli európai minták alapján. Lásd bővebben: *Naponként-való jegyzései az 1792dik esztendőben felséges Ferentz Magyar, és Cseh országi király által, szabad királyi várossába Budára pünkösöd havának 20dik napjára rendelt, 's ugyan ott azon esztendőben Szt. Iván havának 26dik napján bé-fejezett Magyar ország gyűlésének.* Buda, Királyi Akademia, 1792. 118., 122., 148–149.

⁴²² 1792. évi VII. törvénycikk a magyar nyelv tanításáról és használatáról. Ferencz 1792. évi decretuma (I) 7. cikkely. In: *Corpus Juris Hungarici – Magyar Törvénytár – 1740-1835. évi törvénczikkek*, Budapest, Franklin – Társulat Magyar Irod. Intézet és Könyvnyomda, 1901. 244–245.

⁴²³ Az 1792. évi Országgyűlés tizedik ülésén: „hofzfafabb tanátskozás után, a' Státufok, és Rendek abban egyesültek-meg, hogy a' Magyar nyelvnek ta- náláfa az Orfzágban olyan Tudomány légyen, a' mellyet mindnyájan, a' kik az Univerfitáft, vagy Academiákat járkák, tanulni tartozzanak. Az Orfzághoz kaptolt Réfzékben pedig, Horváth Orfzág Követyének kívánságára, a' rend kívül való Tudományoknak fzámába tétetett. Ezen kívül a' Magyar Helytartó Tanáts, azon Vármegyéknek, a kik Magyar nyelven írnak- fél hozzája, nékiek ugyan azon nyelven válafzolni köteles légyen.”. – In: *Naponként-való jegyzései az 1792dik esztendőben felséges Ferentz Magyar, és Cseh országi király által, szabad királyi várossába Budára pünkösöd havának 20dik napjára rendelt, 's ugyan ott azon esztendőben Szt. Iván havának 26dik napján bé-fejezett Magyar ország gyűlésének.* Buda, Királyi Akademia, 1792. 122.

⁴²⁴ GRÜNWARD i.m. 326.

⁴²⁵ 1805. évi IV. törvénycikk a magyar nyelv használatáról. Ferencz 1805. évi decretuma (V) 4. cikkely. In: *Corpus Juris Hungarici – Magyar Törvénytár – 1740-1835. évi törvénczikkek*, Budapest, Franklin – Társulat Magyar Irod. Intézet és Könyvnyomda, 1901. 324–327.

⁴²⁶ IX-dik szám. X-dik ülésben A Magyar Nyelv iránt való Fel - írás, az ehez való Törvény cikkellyel együtt. In: *Naponként-való jegyzései az 1805dik esztendőben Felsőes Második Ferencz romai császár, Magyar és Cseh ország' koronás királlya által Po'sony szabad királyi várossában mindszent - havának 13-dik napjára rendelt Magyar ország' gyűlésének. Az Ország-gyűlés irásai.* Pozsony, Belnay György Aloys, 1805. 34–37.

a magyar nyelv oktatásának további szorgalmazását.⁴²⁷ A jogszabály alkalmazása a magyar nemzeti eszme további erősödését eredményezte⁴²⁸ és a magyar nyelv használatának további szélesítését közjogi alapjait teremtette meg. A fenti folyamatok eredményeként az 1830. évi VIII. törvénycikk⁴²⁹ a perjog területére terjesztette ki a magyar nyelv használatát, az 1836. évi III. törvénycikk⁴³⁰ és az 1840. évi VI. törvénycikk⁴³¹ pedig tovább pontosította és szélesítette a magyar nyelv használatának lehetőségeit és kereteit. *Az öt évtizedes nyelvharc végén az 1844. évi II. törvénycikkkel⁴³² a magyar nyelv az ország egyetlen hivatalos nyelvévé vált.*⁴³³ A törvény alaptörvényi minősége által⁴³⁴ a magyar nyelv hivatalos minősége és *primátusa* a magyar alkotmányosság sarkalatos tételeként vált a Nemzetiségi törvény alapjává, determinálva a későbbi jogalkotást és különösen a közoktatási programokat.

A fenti folyamatok, valamint nyelvharc tárgyalásakor ki kell emelni, hogy *II. József politikája* és rendeletei – így a nyelvrendelete valamint egyéb kodifikációs elképzelései – alapvetően szintén *a rendi partikularizmus felszámolását* tüzték ki célul, azonban azt *összbirodalmi* szinten képzelték el.⁴³⁵ Az *összbirodalmi* nézőpontból fakadóan a jozefinizmus szükségképpen *szembekerült a magyar alkotmányossággal* és emellett *a feléledő nacionalizmus alapvető indokát* is képezte.⁴³⁶ A magyar organikus alkotmányfejlődés elemeként az *összbirodalmi* elképzelésekkel *szembeni magyar nyelv bevezetésének a célja* elsődlegesen az

⁴²⁷ Az 1805. évi Országgyűlés 6. ülése-10. ülésein tárgyalták a nyelvkérdést Horvátország külön kezelésével. In: *Naponkint-való jegyzései az 1805dik esztendőben Felsőleges Második Ferencz romai császár, Magyar és Cseh ország' koronás királya által Po'sony szabad királyi várossában mindszent - havának 13-dik napjára rendelt Magyar ország' gyűlésének.* Pozsony, Belnay György Aloys, 1805. 57–58., 65–66., 73–74., 76–77., 82–83.

⁴²⁸ KOSÁRY i.m. 235.

⁴²⁹ 1830. évi VIII. törvénycikk a nemzeti nyelv használatáról. Ferencz 1830. évi decretuma (IX) 8. cikkely. In: *Corpus Juris Hungarici – Magyar Törvénytar – 1740-1835. évi törvénycikkek*, Budapest, Franklin – Társulat Magyar Irod. Intézet és Könyvnyomda, 1901. 500–503.

⁴³⁰ 1836. évi III. törvény-cikkely a Magyar Nyelvről. In: *Corpus Juris Hungarici – Magyar Törvénytar – 1836-1868. évi törvénycikkek*, Budapest, Franklin – Társulat Magyar Irod. Intézet és Könyvnyomda, 1896. 14–15.

⁴³¹ 1840. évi VI. törvény-cikkely a magyar nyelvről. In: *Corpus Juris Hungarici – Magyar Törvénytar – 1836-1868. évi törvénycikkek*, Budapest, Franklin – Társulat Magyar Irod. Intézet és Könyvnyomda, 1896. 91–92.

⁴³² 1844. évi II. törvény-cikkely a magyar nyelv és nemzetiségről. In: *Corpus Juris Hungarici – Magyar Törvénytar – 1836-1868. évi törvénycikkek*, Budapest, Franklin – Társulat Magyar Irod. Intézet és Könyvnyomda, 1896. 198.

⁴³³ BETHLENDI András – SZEREDAI Norbert: Az erdélyi románok kisebbségi jogállása 1918. előtt. *Erdélyi Jogélet*, 2020/2. 30.; FERDINANDY i.m. 128.; KMETY (1911a) i.m. 80.; PAJKOSSY (2019b) i.m. 207.; ROMSICS (2018b) i.m. 36–37.

⁴³⁴ TOLDY Ferenc: *A Magyar Birodalom Alaptörvényei*. Pest, Emich Gusztáv M. Akad. Nyomdász, 1861. VIII–X. 276–278.

⁴³⁵ NIEDERHAUSER Emil: A türelmetlen ész. In: GONDA Imre–NIEDERHAUSER Emil: *A Habsburgok*. Budapest, Pannonica Kiadó, 1998. 136–144.; IMREH István: *Székelyek a múltó időben*. Budapest, Magvető Kiadó, 1987. 57.; DISSESCU i.m. 291.; PAJKOSSY (2019a) i.m. 125–128.; TAYLOR i.m. 23–26.

⁴³⁶ JÁSZI Oszkár: *A Habsburg- monarchia felbomlása*. Budapest, Gondolat Kiadó, 1982. 341–347.; VERMES Gábor: *Tisza István*. Budapest, Osiris Kiadó, 2001. 21.; MARCZALI i.m. 108–236., 273–393.; ROMSICS (2017) i.m. 286.; TAYLOR i.m. 37–39.

összbirodalmi német, illetve a holt latin nyelv helyetti *élő államnyelv megteremtése* volt⁴³⁷ és ez a politikai program a nyelvújítással állítható párhuzamba. Több jogszabály is kiemelte a magyar nyelv „kiművelésének” fontosságát fentiekkel összhangban, amely mellett *semmiképpen sem volt cél a többi nemzetiség nyelvének, vallásának, kultúrájának elnyomása*.⁴³⁸ A magyar nyelv hivatalossá tétele, mint a magyar elnyomás egyik eszközeként való értelmezése ebben a korban még marginális jelentőségű álláspont volt még a nemzetiségi mozgalmakon belül is, amelyek egyebekben a magyar nyelvi mozgalom mintáját követve indították el saját nyelvmozgalmaikat.⁴³⁹ Az elnyomás célként már csak azért sem volt értelmezhető, mert a magyar politikai elit a magyar állam területi épségének a pánszláv,⁴⁴⁰ a vele rokon horvát nacionalizmus az úgynvezett illírismus,⁴⁴¹ illetve a pángermán⁴⁴² mozgalmakról féltette a külső viszonyokat elemezve. Belső oldalról vizsgálva a nemzetiségi kérdést pedig rögzíthető, hogy a már idézett unitárius állam jogegyenlőségen alapuló megteremtésének politikai programja és célja csak a nemzetiségi lakosság hűségének *jogkiterjesztésen alapuló* biztosításával volt elképzelhető. Fenti tényezőkön túl nem szabad továbbá figyelmen kívül hagyni azt a tényt sem, hogy az 1847/48. évi utolsó rendi országgyűlés által megalkotott 1848. évi áprilisi törvényekig *a magyar alkotmányos berendezkedés megkérdőjelezhetetlen alapját az képezte, hogy a politikai jogok birtokosai a rendi értelemben vett magyar nemzet egyenlő jogú tagjai*.⁴⁴³ A magyar nemesi rend tagjai – az ország lakosságának megközelítőleg 3,5%⁴⁴⁴-4%⁴⁴⁵-a – *nyelvüktől függetlenül élvezték a jogokat*,⁴⁴⁶ amelyből fakadt az a *törvényhozói alapállás*, hogy a rendi magyar nemzet, azaz a

⁴³⁷ PAJKOSSY (2019a) i.m. 144–145.; ROMSICS (2019b) i.m. 172.

⁴³⁸ Többek között, az 1791. évi és az 1792. évi Országgyűlés elvi alapjaival egyezően az 1805. évi Országgyűlés hatodik ülésén is kiemelték: „Elő hozódtak ez után a’ Magyar Nyelv iránt az előbbeni Ország - Gyűléseinek eddig való végzései, és Ő Felségének kegyelmes Resolútiói. Ez a’ mostani Felkelésünkél - is öszve van kapcsolva. [...] A Magyar Nyelv a Nemzetnek tulajdonságával, vagy-is karakterével egybe vagyon szerkesztene, és e’ tartja fél valóban a’ Nemzetet. Erre ugyan erőltetni senkit sem kell.” – In: *Naponkent-való jegyzései az 1805dik esztendőben Felsőes Második Ferencz romai császár, Magyar és Cseh ország’ koronás királya által Po’sony szabad királyi várossában mindszent - havának 13-dik napjára rendelt Magyar ország’ gyűlésének*. Pozsony, Belnay György Aloys, 1805. 57.

⁴³⁹ NIEDERHAUSER Emil: A nemzetek ébredése a Duna-tájon. In: HANÁK Péter (szerk.): *Egy ezredév*. Budapest, Gondolat, 1986. 182–186.; ROMSICS (2019b) i.m. 175., 180.

⁴⁴⁰ MOCSÁRY Lajos: *Nemzetiség*. Pest, Ráth Mór, 1858. 149–152., 184–204.; WESSELÉNYI Miklós: *Szózat a magyar és a szláv nemzetiség ügyében*. Lipcse, Wigand Ottónál. 1843. 18–247.; GYURGYÁK (2007) i.m. 31–34.; SZABÓ (1848) i.m. IX–XIV.; PÁCLIŞANU (1944) i.m. 8.

⁴⁴¹ ERDŐDY Gábor: A horvát kérdés a magyar polgári nemzet megteremtésének kontextusában. *Jogtörténeti Szemle*. 2018/1-2. 60–61.; ROMSICS (2020b) i.m. 102–103.; SZABÓ (1848) i.m. IX–X.

⁴⁴² MISKOLCZY (2004) i.m. 219.; SZABÓ (1848) i.m. IX., XI.

⁴⁴³ BEÖTHY i.m. 75–76.; KATUS (2016a) i.m. 609.; NAGY (1907) i.m. 122.; SZABÓ (1848) i.m. 60–61.

⁴⁴⁴ KÓSA László: *Nemesek, polgárok, parasztok*. Budapest, Osiris Kiadó, 2003. 33.

⁴⁴⁵ DOBSZAY – FÓNAGY (2019a) i.m. 85.

⁴⁴⁶ GYURGYÁK (2007) i.m. 25–26.; SZABÓ (1848) i.m. 60–61.

*populus jogainak*⁴⁴⁷ kiterjesztése a feudális kiváltságok eltörlésével⁴⁴⁸ a politikai jogokból kizárt *plebs* irányába – és ennek eredményeképpen az egységes jog megteremtése⁴⁴⁹ – magától értetődően jogokkal ruházta fel a nemzetiségi, ezalatt értve a magyar nyelvű de nem rendi magyar nemesként számon tartott lakosságot is.⁴⁵⁰ A jogalkotási koncepcióktól várt eredmények ezáltal az addig jogkorlátozások alatt élő magyar és nem magyar nyelvű társadalmi rétegek együttes felemelkedését is magában hordozták. A program egyebekben teljes egészében összhangban állt azzal a társadalmi jelenséggel is, amely a jogok teljes körű élvezete érdekében az egyének részéről a nemesség megszerzésére, a nemesi szabadság elérésére irányult.⁴⁵¹ Mindezeknek megfelelően maguk a nemzetiségek sem láttak kezdetben a magyar nyelvharcban ellenük irányuló szándékot,⁴⁵² sőt azt alapvetően támogatták és elfogadták a magyar nyelvet az országos ügyek intézésre való közös nyelvként. A magyar nyelv hivatalos nyelvvé tétele a nemzetiségek oldaláról nézve ebben az időben tehát a rendi alkotmányos keretek szélesítésének és a jogkiterjesztésnek eszközéként alapvetően nem ütközött ellenállásba. A magyar nyelv hivatalossá tételét ellenzőknek indokai sem nemzetiségi jellegűek voltak, sokkal inkább a rendi kiváltságok megőrzésének, illetve azok kiterjesztésének igényéből,⁴⁵³ továbbá egyházszervezeti kérdésekből fakadtak elsősorban a Határőrvidék szerb ajkú vezető rétege, vagy Horvátország rendi különállását féltő horvát rendek⁴⁵⁴ részéről.⁴⁵⁵

⁴⁴⁷ KATUS (2016a) i.m. 610.; TIMON i.m. 552–554.

⁴⁴⁸ ECKHART i.m. 242–244.; SCHLETT (1987) i.m. 110.

⁴⁴⁹ GYURGYÁK (2007) i.m. 21–23.; SZABÓ (1848) i.m. 110–120.

⁴⁵⁰ SZEMERE Bertalan. *Szemere Bertalan miniszterelnök emlékiratai az 1848/49-i magyar kormányzat nemzetiségi politikájáról*. Budapest, Cserépfalvi Kiadás. 1941. 39.

⁴⁵¹ HERMANN Gusztáv Mihály: A reformkori nemesi liberalizmus székelyföldi lecsapódása a korabeli sajtó tükrében. In: EGYED Ákos – MAGYARI András (szerk.): *A székelység története a 17-19. században*. Csíkszereda, Pallas-Akadémia Könyvkiadó, 2001. 147.

⁴⁵² Ennek a tételnek ékes bizonyítékaként állhat többek között Kossuth Lajos példája, aki anyai ágon szlovák származásúként lett a magyar liberális reformellenzék vezető alakja, – TAYLOR i.m. 65–66., vagy Gozdsu Manó példája többek között, aki román nemzetiségére büszke magyar hazafiként 1826-ban, tehát tizennyolc évvel a magyar nyelv hivatalossá tétele előtt elsőként nyújtott be magyar nyelvű keresetlevelet a kortársak nem kis megdöbbenésére. – BERÉNYI Mária. *Viața și activitatea lui Emanuil Gojdu 1802–1870*. Gyula, Fundația Publică “Pentru Minoritățile Naționale și Etnice din Ungaria” Autogovernarea Minoritară Română – Sectorul II, Budapesta și Ministerul Patrimoniului Culturii Naționale 2002. 155.; MIKÓ Imre: Jogász a közéletben. In: MIKÓ Imre: *Változatok egy témára*. Bukarest, Kriterion. 1981. 106.

⁴⁵³ KATUS (2016a) i.m. 612–617.

⁴⁵⁴ Az 1791. évi Országgyűlés harmadik ülésén előterjesztett horvát rendi javaslat szerint: „Első Kívánsága tehát azon Országoknak az eránt jelentetett, hogy Követtveinek, a’ kik a Magyar Nyelvet tökéletfeffen nem tudják, Kívánságokat, ’s Itéleteket Deák Nyelven elő - adni megengedteffen. Mivel pedig azon - kívül is Önként a’ volt a’ Szándéka a’ Sta- tufoknak és Rendeknek, hogy a’ Magyar Anya Nyelvnek fel-állításával, fenki az Ország Gyűlésében való Szabad -fzöllását el-neve-vfezittse, de külömben-is, kívánván a’ Nemes Haza Anyai Indulat-tyát, említett Horváth Országok eránt, minden Alkalmatofságban nyilvánásgoffan bizonyítani, Követtveinek továbbá - is Közönséges egyezéffél, fzaad - akarattokban hagyta, Vélekedéfeffet , ’s itéleteket Deák-nyelven , az Ország eleiben terjeftzeni, sőt ezen engedetem , nem tfak Horváth Országokra, de azon Hazabéli - lakotokra- is, kik a’ Magyar nyelvet tökéletfeffen nem bírják, ter- jefttetett. Máfodik Kívánság Horváth-Országok Réfzéröl

*A magyar nyelvharcot tehát a törvényalkotók és a nemzetiségek egyaránt elsődlegesen nem etnikai szempontból tartották fontosnak, hanem a modern magyar állam megteremtésének egyik alapfeltételként tekintettek rá.⁴⁵⁶ Magyarországon mindezeknek megfelelően a cél egy politikai egyenlőségen alapuló korszerű demokratikus társadalom kiépítése volt a történelmileg egymás mellé rendelt népek belső viszonyaiból fakadó többnemzetiségű állam által adott kihívások kezelésével.⁴⁵⁷ A magyar nemzeti mozgalom mintáját követve a kisebbségi nyelvi mozgalmak is hamarosan politikai programokat fogalmaztak meg, amelyek ekkor még a magyar állam területi integritását nem kérdőjelezték meg.⁴⁵⁸ A hivatalos magyar nyelv kérdésének tárgyalásán túl a fenti okokból már megjelentek a nemzetiségi helyi nyelvhasználati igényekre adandó első jogalkotói válaszok tervezetei is. A nemzetiségi jogalkotási tervezetek első elemeként emelendő ki báró Wesselényi Miklós 1843. évi első nemzetiségi törvényjavaslata,⁴⁵⁹ amely *a nemzeti egység megteremtése érdekében a magyar nyelvtörvénnyel egyidejűleg kívánta tárgyalni a többi nyelv közjogi helyzetét és autonómiáját*, emellett a nemzetiségi „viszállkodás keltést” az idegen ajkúakkal szembeni erőszakos fellépést, sértést, ingerlést, azaz mai fogalmaink szerinti közösség tagja elleni erőszakot, közösség tagja elleni uszítást, gyűlöletbeszédet is büntetni rendelte volna.⁴⁶⁰*

abban állót: hogy jóllehet a Magyar Korona Ditsóságának emelését, 's Hazafiak Törvényes Szabadságainak, az egyes Anya-Nyelv által ba- tországoffabb, 's bizonyosabb fenn - tartását tekintették légyen a' Tekintetes Statufok, és Rendek, a' midőn a' Köz-dolgoknak, 's jeleien a' naponként való Jegyzéfekek folytatására, a Deák nyelv helyett az Anya nyelvet válfztották, 's egyező Szándékból, a Sklavoniabéli Vármegyék - is, a' mint Követtyei jelentenek, mar ez előtt magok között tanátskoztak volna az eránt, mi-módon lehelten leg-alkalmatoffabban a' Magyar - nyelvet a' Köz - Iskolákba taníttatni, de mind azon-által, hogy azon Országoknak Tagjai, kik a Magyar nyelvet, általlyába, és Közönségedén még nem értik, az Ország dolgainak folyamattjáról, és Végezéfeiről, tökéletes és Hitefes tudofitaft veheffenek, azon naponként való Jegyzéfekek, Deák nyelven fzinte úgy, mint Magyarul folytattádanak. [...] ebbe megis állapodtak a Statufok, és Rendek, de egyfzersmind, hogy Horváth Országok Rendjei-is, és egyéb Magyar-nyelvel nem-bíró Haza-Lakoffai Hiteles Tanúságot veheffenek belölle, abba-is meg egyeztek, hogy ugyan azon Eredendő Magyar Jegyzés, egy Királyi-Táblabéli Tag által, Deák Nyelvre fordiffaon, 's a' Válfztott Személyek által előre meg - vizsgálattván, a' mennyire ne-talántán, különbözne, a' Magyar Jegyzéffél egyefiteffen, az - után pedig ezen Homlok- irás alatt: Authentica Verfio Diarii Hungarici, Autborit ate Comitiorum Regni procurata, közre - botsáttaffon.” – In: *Az 1790-dik esztendőben Budán tartott Ország-Gyűlésének Naponként-való Jegyzései*. Bécs, 1791. 46–49.; In: *Naponként-való jegyzései az 1790dik esztendőben Felséges Ildik Leopold tsászár, és Magyar országi király által, szabad királyi várossába Budára, Szent Jakab havának 6dik napjára rendelt, 's Szent András havának 3dik napjára Posony királyi várossába által-téetett, 's ugyan ott, következő 1791dik esztendőben, böjt-más havának 13dik napján bé-fejzetett Magyar ország gyűlésének*. Buda, Királyi Akadémia, 1791. 30–31.

⁴⁵⁵ KOSÁRY i.m. 239.; PAJKOSSY (2019a) i.m. 131.; TAYLOR i.m. 35–36.

⁴⁵⁶ GYURGYÁK (2007) i.m. 38–40.; MOCSÁRY i.m. 165–170.

⁴⁵⁷ LACKÓ Mihály: *Széchenyi és Kossuth vitája*. Budapest, Gondolat Kiadó, 1977. 200–202.; CARTLEDGE (2016) i.m. 201.; KATUS (2016a) i.m. 611.

⁴⁵⁸ UNGER Máttyás: *A magyar államnyelv és a nemzetiségi kérdés*. In: UNGER Máttyás – SZABOLCS Ottó: *Magyarország története*. Budapest, Gondolat, 1976. 169–173.; KATUS (2016a) i.m. 612–617.

⁴⁵⁹ MISKOLCZY Ambrus: *A reformkor (1830-1848)*. In: KÖPECZI Béla (szerk.): *Erdély rövid története*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1993. [a továbbiakban: MISKOLCZY (1993a)] 410–412.; PÁCURARIU i.m. 164.; WESSELÉNYI i.m. 317-318.

⁴⁶⁰ MIKÓ (1944) i.m. 40.

A fentiekben ismertetett *magyarországi* törvényalkotási folyamattal *egyidejűleg*, illetve azzal *párhuzamosan* zajlott az Erdélyi Nagyfejedelemségben a magyar nyelv *stausának* védelme mellett a *szászok nyelvharca* a maguk német nyelvének hivatalossá tétele,⁴⁶¹ valamint a *románok* küzdelme *rendi nemzetként* való *elismerésük* érdekében,⁴⁶² amely mellett magyar és székely részről az Erdélyi Nagyfejedelemség és a Magyar Királyság újra egyesítésének politikai programjának megvalósítása is egyre hangsúlyosabbá vált.⁴⁶³ Az Erdélyi Nagyfejedelemségben az 1437. évi kápolnai unió alapján a XVI. század óta fennállt alkotmányos rendben *három rendi politikai nemzet*,⁴⁶⁴ az *Unio Trium Nationum* volt – *szemben a magyarországi egy magyar politikai rendi nemzettel* – az államszervezet alapja, a német nyelvű szász, a döntően, de nem kizárólagosan magyar nyelvű magyar, illetve a magyar nyelvű székely rendi nemzet.⁴⁶⁵ A középkori jogfejlődés eredményeként – a székely és magyar rendi nemzet nyelvéből is kifolyólag – a rendi politikai nemzetek nyelvi semlegességétől függetlenül a magyar nyelv vált a törvényhozás alapvető nyelvévé az erdélyi államban,⁴⁶⁶ amelyet II. József nyelvrendelete súlyosan sértett.⁴⁶⁷ A fentiek eredményeként⁴⁶⁸

⁴⁶¹ MIKÓ Imre. Siebenbürgen, Land des Segens? In: MIKÓ Imre: *Honpolgárok és világpolgárok*. Bukarest, Irodalmi Könyvkiadó. 1967. 187–188.; MISKOLCZY (1993a) i.m. 412.

⁴⁶² MIKÓ Imre: Nyelvhasználat és jogtörténet Erdélyben. In: MIKÓ Imre: *Változatok egy témára*. Bukarest, Kriterion. 1981. [a továbbiakban: MIKÓ (1981b)] 53–58.; KATUS (2016a) i.m. 615.; PAJKOSSY (2019a) i.m. 132.

⁴⁶³ HERMANN Gusztáv Mihály: Közéleti csaták a reformeszmék jegyében. In: EGYED Ákos – HERMANN Gusztáv Mihály – OBORNI Teréz (szerk.): *Székelyföld története II. kötet*. Budapest – Kolozsvár – Székelyudvarhely, Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont – Erdélyi Múzeum Egyesület – Haáz Rezső Múzeum, 2016. 502–503.; JANCÓS Benedek: *A román nemzetiségi törekvések története és jelenlegi állapota. II. Kötet*. Budapest, Lampel Róbert (Wodianer F. és fiai) cs. és kir. udvari könyvkereskedés, 1899. 228–236.; MISKOLCZY Ambrus: Erdély a reformkorban. In: KÖPECZI Béla (főszerk.): *Erdély története három kötetben. Harmadik kötet*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1986. 1263–1294.; KISTELEKI i.m. 253–255., 272–279.; MISKOLCZY (1993a) i.m. 410–412.

⁴⁶⁴ DÖRNER, E. Anton: Transilvania între stabilitate și criză (1457-1541). In: POP, Ioan-Aurel – NÄGLER, Thomas (eds.): *Istoria Transilvaniei Vol. I*. Cluj-Napoca – Deva, Academia Română Centrul de Studii Transilvane – Editura Episcopiei Devei și Hunedoarei, 2016. 286–293.; HANGA, Vladimir: Voievodul. Principele. Guvernatorul. In: CETERCHI, Ioan (ed.): *Istoria Dreptului Românesc Vol. I*, București, Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1980. 266.; KÖLLŐ Károly – PERVAIN, Iosif: Bevezetés. In: KÖLLŐ Károly (szerk.): *Supplex Libellus Valachorum*. Bukarest, Kriterion Könyvkiadó, 1971. 7.; JANCÓS (1896) i.m. 255., 272–273.; MEZEY Barna: Feudális állammodellek Magyarországon. In: MEZEY Barna (szerk.): *Magyar alkotmánytörténet*. Budapest, Osiris Kiadó 2003. [a továbbiakban: MEZEY (2003a)] 74–77.; POP, Ioan-Aurel: Transilvania în secolul al XIV-lea și în prima jumătate a secolului al XV-lea (cca 1300-1456). In: POP, Ioan-Aurel – NÄGLER, Thomas (eds.): *Istoria Transilvaniei Vol. I*. Cluj-Napoca – Deva, Academia Română Centrul de Studii Transilvane – Editura Episcopiei Devei și Hunedoarei, 2016. 253–254.; AMUZA (2001a) i.m. 138.; FERDINANDY i.m. 85–90.; MURZEA – MATEFI i.m. 52., 62–63.; TAYLOR i.m. 67.

⁴⁶⁵ EGYED Ákos: *Erdély 1848-1849*. Csíkszereda, Pallas-Akadémia Könyvkiadó, 2010. 7–10.; MAKKAJ László: A rendi társadalom kialakulása (1172-1526). In: KÖPECZI Béla (szerk.): *Erdély rövid története*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1993. 195–197.; BARTA i.m. 409–459, 504–514, 522–532; FERDINANDY i.m. 96–99, DURANDIN i.m. 37.; MAKKAJ (1986) i.m. 347–352.; MAKKAJ (1989) i.m. 53–55.; MITU i.m. 113.; TIMON i.m. 692–701.

⁴⁶⁶ MIKÓ (1944) i.m. 29.; MIKÓ (1981b) i.m. 51–52.

⁴⁶⁷ TRÓCSÁNYI Zsolt – MISKOLCZY Ambrus: A hosszú 18. század (1711-1830). In: KÖPECZI Béla (szerk.): *Erdély rövid története*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1993. 393–395.; MIKÓ (1981b) i.m. 52–53.

a rendi és nyelvi és nemzeti érdek együttállása okán⁴⁶⁹ törvényi szabályozásra volt szükség.⁴⁷⁰

II. József politikája tehát az Erdélyi Nagyfejedelemségben is a magyarországihoz hasonló heves ellenállást váltott ki, azonban alapvető különbséget képezett a három politikai rendi nemzetből fakadó azon sajátosság, hogy – bár a politikai ellenálláshoz kezdetben a németajkú szász rendi nemzet is csatlakozott a német nyelvvel szembeni ellenszenv mérséklése érdekében – a rendi nemzeteken túl a román nemzeti eszme nacionalista dimenziójának is teret engedett.⁴⁷¹ Annak ellenére, hogy rendi nemzeti alapállást lassan felváltotta a modern nemzeti eszme,⁴⁷² a szászok nyelvharca és a román nemzeti követelések tárgyalása csak a nyelvrendelet által indukált törvényhozási választ követően indulhatott meg.⁴⁷³ Ezen alapokból fakadó eredményként született meg⁴⁷⁴ az 1791. évi XXXI. erdélyi törvénycikk,⁴⁷⁵ amely bár visszaállította a magyar nyelv korábbi elsőségét, de a latint is kiemelte és a

⁴⁶⁸ Az 1790. évi kolozsvári országgyűlés első ülésén hozott határozat: „Kérdés fordulván-elő arról, hogy ezen Országos Gyűlés Vegezéseiről téendő Jegyzések (Protocollum) mitsoda nyelven irattassék? Ezaránt egyenlő akarattal végeztetett, hogy Hazánk’ és Nemzetünk’ ditsősségére, más Nemzeteknek-is helyes példáját követvén, ezen közönséges Gyűlésnek folyamatjárói kikelendő Jegyző-Könyv Hazai Magyar-nyelven irattassék, és nyomtatás által közönségesé tétessék.” – In: *Az erdélyi három nemes nemzetekből álló tekintetes rendeknek 1790-dik esztendőben Karátson havának 12-dik napjára szabad királyi városba Kolosvárra hirdettetett, és több következő napokon tartatott közönséges gyűléseikben lett végzéseknél és foglaltosságoknak jegyző könyve, 1790. december 12. - 1791. augusztus 9.* Kolozsvár, Ref. Kolégyom. 1791. 31.

⁴⁶⁹ MAKKAI (1989) i.m. 190.

⁴⁷⁰ JANCsó (1899) i.m. 248–256.

⁴⁷¹ BETHLENDI – SZEREDAI (2020) i.m. 31.

⁴⁷² HERMANN Gusztáv Mihály: A székelység II. József idejében. In: EGYED Ákos – HERMANN Gusztáv Mihály – OBORNI Teréz (szerk.): *Székelyföld története II. kötet.* Budapest – Kolozsvár – Székelyudvarhely, Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont – Erdélyi Múzeum Egyesület – Haáz Rezső Múzeum, 2016. 410–417.; PÁL-ANTAL (2004) i.m. 41–43.

⁴⁷³ Az 1790. évi kolozsvári országgyűlés negyvenkettedik ülésén hozott határozat: „Először [...] minekutánna Felség ges Urunk az-aránt, hogy Hazánkat régi törvényes állapotjára helyre-ál- lítani, az Orzágnak Sérelmeit orvosolni fogja, akarattját kinyilatkoztatni méltóztatott [...] Ő Felsége szentséges akarattya-is a’vólt, hogy az Ország’ dolgai Magyar Nyelven folytattassanak, az Udvarhoz léendő Tudósítások pedig, és onnan ki- adangó Királyi Parantsolatok Deák nyelven keljenek.”. – In: *Az erdélyi három nemes nemzetekből álló tekintetes rendeknek 1790-dik esztendőben Karátson havának 12-dik napjára szabad királyi városba Kolosvárra hirdettetett, és több következő napokon tartatott közönséges gyűléseikben lett végzéseknél és foglaltosságoknak jegyző könyve, 1790. december 12. - 1791. augusztus 9.* Kolozsvár, Ref. Kolégyom. 1791. 353.

⁴⁷⁴ Az 1790. évi kolozsvári országgyűlés a nyelvkérdést alapvetően az első, a második, a tizedik, a huszonegyedik, a negyvenkettedik, a negyvenharmadik, a negyvenegyedik, a hetvenhetedik, a hetvennyolcadik, a nyolcvanhatodik, a nyolcvanhetedik, a nyolcvannyolcadik, a kilencvenkettedik, a kilencvenegyedik, a kilencvenhatodik és a kilencvenkilencedik ülésén tárgyalta, emellett a magyar nyelv művelésére vonatkozó intézményes keretek megalakítását szorgalmazva egy „a Magyar-Nyelv mivelésére felállítandó Társaság” létrehozatalát, amelyhez egyebekben a szász képviselők is felajánlásokat tettek. In: *Az erdélyi három nemes nemzetekből álló tekintetes rendeknek 1790-dik esztendőben Karátson havának 12-dik napjára szabad királyi városba Kolosvárra hirdettetett, és több következő napokon tartatott közönséges gyűléseikben lett végzéseknél és foglaltosságoknak jegyző könyve, 1790. december 12. - 1791. augusztus 9.* Kolozsvár, Ref. Kolégyom, 1791. 31., 36–37., 97–100., 104–106., 195–196., 353., 360–361., 536–537., 540., 574–575., 590–591., 611., 627–628., 635–636., 657.

⁴⁷⁵ 1791. évi erdélyi XXXI. törvénycikk a közügyeknek az erdélyi fejedelemség határain belül magyar nyelven való tárgyalásáról. 1791. évi nov. cikkelyek XXXI. cikkely. In: *Corpus Juris Hungarici – Magyar Törvénytár – 1540-1848. évi erdélyi törvények,* Budapest, Franklin – Társulat Magyar Irod. Intézet és Könyvnyomda, 1900. 528–529.

központi kormányzat, valamint a külhoni kapcsolattartás nyelvénél tette.⁴⁷⁶ A szászok politikai programja nyelvi jogaik iránt⁴⁷⁷ – amelynek tehát csak részben adott külön támogatást II. József nyelvrendelete – a fenti jogszabály elfogadását követően indult meg a magyar nyelv törvényi *statusát* gyakorlatilag a magyarországgal azonos módon szabályozni kívánó⁴⁷⁸ országgyűlési tárgyalások során.⁴⁷⁹ A folyamat szász oldalról nézve egyértelműen párhuzamba állítható a magyar nyelv jogaiért való fent idézett, a korszellemnek megfelelő küzdelemmel, amely végül részbeni szász sikert tartalmazó kompromisszumra vezetett⁴⁸⁰ az 1847. évi I. erdélyi törvénycikk⁴⁸¹ által. A jogszabály a német nyelv használatát megerősítette, így a szász törvényhatóságokban a törvényeket németre kellett lefordítani, ezen törvényhatóságok iratkezelése, tárgyalásai, jegyzőkönyvei nyelve szintén a német lett.⁴⁸² A

⁴⁷⁶ MIKÓ (1944) i.m. 29–31.; TRÓCSÁNYI – MISKOLCZY i.m. 396–398.

⁴⁷⁷ JANCsó (1899). i.m. 366–386.; MISKOLCZY (1986) i.m. 1322–1332.

⁴⁷⁸ Kozma Diénes Zaránd vármegyei követ indítványa nyelv diplomatikai polczra emelése, 's a' polgári pereknek országgyűlés alatt is folyhatása iránt az 1841/43. évi kolozsvári erdélyi Országgyűlés XV. országos ülésén „[...] ezen legszentebb érzések tolmácsa nem honi magyar nyelv, hanem csak a' kevesek által értett, 's konyha deáksággá letörpült latin: köteleességemmé tették a' jelen országgyűlésen a' magarynyelv egy legszentebb ügyének ex thesi leendő tárgyalatását; jelesen az 1791- béli 31 t. cikknek szélesebbeni kiterjesztését, a' jelen országgyűlése kezdetén [...] eszközölni” – In: HAJNIK Károly (szerk.): *Beszédvár Záratékul az 1841 második országgyűlési Jegyzőkönyvhöz, 1841. november 15. - 1843. február 4. 1. kötet.* Kolozsvár, Királyi Lyceum, 1841-1842. 211–212.

⁴⁷⁹ Az 1841/43. évi kolozsvári erdélyi Országgyűlés egyik lehangsúlyosabb tárgyát képezte a nyelvi jogok szabályozása, a szász követek a magyar nyelv hivatalos statusával szemben ellenvéleményt fejtettek ki, amely egyik oka volt a törvényjavaslat szentesítésének négy évvel való elhalasztásának. In: *Erdély Nagyfejedelemség' s hozzá visszakapcsolt Részek három Nemes Nemzeteiből álló Rendeinek Kolozsvár szabad királyi várossában 1841-ik Év November 15-ik napján kezdődött ország gyűlésökről készített Jegyző-könyv, 1841. november 15. - 1843. február 4.* Kolozsvár, Ev. ref. főiskola könyv-és könyomó intézete 1841. 17., 95–97., 98–146., 170–174., 177–181., 202–203., 429–437., 447–452., 457., 543., 552–553., 588–594., 601–605., 627., 632–633.; A 68. iromány – Ő Felségének 1842-k. évi augusztus 1-sőjéről 3315 udvari szám alati költ.k.k leirata, a' magarynyelv közigazgatási nyelvvé tételéről alkotott törvény- cikkely tárgyában,– 's maga a' megerősített törvénycikkely. In: *Erdély Nagyfejedelemség 1841-k év November 15-kére Kolozsvár szabad királyi várossába hirdetett országgyűlésének irománykönyve, 1841. november 15. - 1843. február 4.* Kolozsvár, Ev. Ref. Kolégyom Könyv és Kő nyom Intézete, 1841-1843. 182–183.; A 133. iromány – A' magyar nyelv tárgyabani – ezen országgyűlésről – második fölirat és a szász képviselők különvéleménye. In: *Erdély Nagyfejedelemség 1841-k év November 15-kére Kolozsvár szabad királyi várossába hirdetett országgyűlésének irománykönyve, 1841. november 15. - 1843. február 4.* Kolozsvár, Ev. Ref. Kolégyom Könyv és Kő nyom Intézete, 1841-1843. 400–401.; In: MIKÓ (1944) i.m. 36–37.

⁴⁸⁰ Az 1846/47. évi kolozsvári erdélyi Országgyűlés hetvenharmadik ülésén felolvasott szentesített törvénycikk. In: *Az 1846-beli Erdélyi Országgyűlés Jegyző könyve 1-103. iv 1846. szeptember 9. - 1847. november 10.* Kolozsvár, 1847. 294.; 66. iromány – Ő felségének a magyar nyelv tárgyában megerősítve leküldött törvény-cikkelyt közlő kir. leirata 1847-ki Julius 25-ről. In: *Erdély Nagyfejedelemség 1846-dik évi szeptember 9-re Kolozsvár szabad királyi városába hirdetett Országgyűlésének irománykönyve, 1846. szeptember 9. - 1847. november 10.* Kolozsvár, Ev. ref. főiskola könyv-és könyomó intézete, 1846. 126.; 67. iromány – A' magyar nyelvtről törvénycikkely. – In: *Erdély Nagyfejedelemség 1846-dik évi szeptember 9-re Kolozsvár szabad királyi városába hirdetett Országgyűlésének irománykönyve, 1846. szeptember 9. - 1847. november 10.* Kolozsvár, Ev. ref. főiskola könyv-és könyomó intézete, 1846. 127.

⁴⁸¹ 1847. évi erdélyi I. törvénycikk a magyar nyelvről. 1847. évi törvénycikkelyek I. cikkely. In: *Corpus Juris Hungarici – Magyar Törvénytar – 1540-1848. évi erdélyi törvények,* Budapest, Franklin – Társulat Magyar Irod. Intézet és Könyvnyomda, 1900. 634.

⁴⁸² EGYED (2010) i.m. 37.; MIKÓ (1944) i.m. 34–37.; MIKÓ (1981b) i.m. 54–56.; PAJKOSSY (2019b) i.m. 229.; PÁCURARIU i.m. 176–177., 201.

szász nyelvi kompromiszum⁴⁸³ tárgyalásánál – amelynek lényeges elemei a Nemzetiségi törvényben is kodifikációt nyertek – ki kell emelni, hogy az erdélyi országgyűlésben élénk figyelemmel kísérték a magyarországi folyamatokat és a fentiekben idézett belső és külső kihívásokra adott válaszként alapvetően a kényes egyensúlyra, valamint a mai fogalmaink szerinti közvetett asszimilációra való törekvés jellemezte a kor törvényhozói alapállását.⁴⁸⁴

A szászok nyelvi küzdelmétől alapvetően tért el azonban az Erdélyben XII. század óta folyamatosan letelepedett román nyelvű lakosság egyházi vezető rétegének XVII. századtól indult, alapvetően a dákóromán elméletre alapított⁴⁸⁵ kezdetben egyházi egyenjogúságot szorgalmazó,⁴⁸⁶ majd rendi nemzetként való elismerést és ezáltal rendi nemzeti egyenlőséget követelő *politikai programja* és küzdelme.⁴⁸⁷ Hangsúlyozandó ebben a körben, hogy a rendi magyar nemzetbe, azaz az erdélyi és magyarországi magyar nemességbe jelentős román elem integrálódott az évszázadok során,⁴⁸⁸ akik a politikai jogok élvezetéből nem kerültek korábban sem kizárásra, következésképpen a román politikai program élére ezáltal a román egyházi vezetők álltak. A román egyházi vezető réteg 1791-ben *Supplex Libellus Valachorum*

⁴⁸³ Báró Huszár Károly Kolozs vármegyei követ az 1841/43. évi kolozsvári erdélyi Országgyűlés XXXII. országos ülésén emelte ki „Az új törvényezikk által ugyan mit kívánunk – vizsgáljuk meg; – kívánjuk t. i. hogy a' holt latin nyelv helyett, a' magyar nyelv emeltessék fel közigazgatási polczra ; - nem tiltva otthon a' szász nemzetnek akár a' német akár a' szász nyelv magok közti használatát.” – In: HAJNIK Károly (szerk.): *Beszédvár Záratkul az 1841 második országgyűlési Jegyzőkönyvhöz, 1841. november 15. - 1843. február 4. 2. kötet.* Kolozsvár, Királyi Lyceum, 1841-1842. 46.

⁴⁸⁴ Gál János királyi regalista az 1841/43. évi kolozsvári erdélyi Országgyűlés XXXI. országos ülésén a magyarországi helyzetet ismertette emelte ki: „Mert midőn látjuk leg közelebből magyar országon, hogy minden egy kissé túl vitt actio reactiot szült, [...] magyarország a' horvátokkal, tótokkal, és más idegen ajkú lakóival, kikenél a' túl vitt kívánatok következtében a' veszélyes pánslavismus támadott; mint hogy magyar ország 4,000,000 magyarral szinte 6,000,000 tót's más nem magyar ajkú nép áll szembe. De midőn a' magyar nemzetiség jótékonyágát általában kívánjuk ki terjeszteni, midőn látjuk, hogy [...] ezen túl buzgalom nem keletkezett mind addig, még nem félt attól, hogy kebelbéli nyelvét el törölni törekedünk, midőn látjuk, hogy a' szász nemzet, mi előtt a' magyar nemzetiség' terjesztése iránt országosan rendelkezünk volna, már is önként maga közt, magyar nyelvet tanító intézeteket állított fel, ha végre tekintjük, milly édes mindenki előtt anyanyelve, hogy ekkor mi akár most mindjárt akár csak 10 év múlva megszorítólag olly rendelkezést tegyünk, [...] ezt épen a-jó cél- lal, mellyre törekedünk t. i. hogy emeljük, 's terjeszük nyelvünket, ellenkezőnek látom szokás mondani', hogy erőszak a' legrégebb jog, de erőszak jogot még sem következtet, vagy jog nélkül jótékony siker nem eredhet.” – In: HAJNIK Károly (szerk.): *Beszédvár Záratkul az 1841 második országgyűlési Jegyzőkönyvhöz, 1841. november 15. - 1843. február 4. 2. kötet.* Kolozsvár, Királyi Lyceum, 1841-1842. 28.

⁴⁸⁵ BOTLIK i.m. 13–14.; JANCÓS (1896) i.m. 4–13.; 36–110.; KATUS (2016a) i.m. 615.; MAKKAI (1989) i.m. 166–167.; PÄCURARIU i.m. 137–150.; ROMSICS (2018b) i.m. 21–22., 42–43.; ROMSICS (2020b) i.m. 99–100.

⁴⁸⁶ TRÓCSÁNYI Zsolt: Felvilágosodás és ferenci reakció. In: KÖPECZI Béla (főszerk.): *Erdély története három kötetben. Második kötet.* Budapest, Akadémiai Kiadó, 1986. 1112–1129.; TRÓCSÁNYI – MISKOLCZY i.m. 377–379.

⁴⁸⁷ I. TÓTH Zoltán: *Az erdélyi román nacionalizmus első százada.* Máriabesnyő– Gödöllő, Attraktor Kft., 2005. 15–256.; MISKOLCZY (1986) i.m. 1294–1322.; JORDÁKY i.m. 7–10.; KÖLLŐ–PERVAIN i.m. 5–36.; PAJKOSSY (2019b) i.m. 229–230.

⁴⁸⁸ *Supplex Libellus Valachorum.* In: KÖLLŐ Károly (szerk.): *Supplex Libellus Valachorum.* Bukarest, Kriterion Könyvkiadó, 1971. 90–92.; ŞOTROPA, Valeriu: Nobilii feudali (Boierii). In: CETERCHI, Ioan (ed.): *Istoria Dreptului Românesc Vol. I., Bucureşti, Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1980. 476.; KATUS (2016a) i.m. 612.; MAKKAI (1986) i.m. 341–347.; MAKKAI (1989) i.m. 65–68.; MAKKAI (1993) i.m. 189–194.; ROMSICS (2018b) i.m. 44–45.*

Transsilvaniae folyamodványában szintetizálta és fejtette ki a román álláspontot és hirdetett ezáltal politikai programot és küzdelmet *a rendi nemzetként való elismerés*,⁴⁸⁹ illetve az 1437. évi kolozsmonostori egyezmény általuk szorgalmazott értelmezése szerint újra elismerés *céljával*.⁴⁹⁰ A folyamodványt az erdélyi Országgyűlés 1791. június 21-i ülésére tűzték napirendre, de érdemben azt végül nem tárgyalták.⁴⁹¹ A román politikai program teljesítése – amely a szászoktól eltérően tehát nem nyelvi, hanem *továbbra is rendi alapon állt*⁴⁹² – gyakorlatilag a már *meghaladott rendi államberendezkedés*, igaz a románokkal való kibővített formában való *konzerválását jelentette* volna, így az – a korabeli politikai relitásokon túl – *nem nyert* és nem nyerhetett *támogatást* sem magyar, sem székely, sem pedig szász részről.

⁴⁸⁹ Supplex Libellus Valachorum. In: KÖLLŐ Károly (szerk.): *Supplex Libellus Valachorum*. Bukarest, Kriterion Könyvkiadó, 1971. 47–105.; GYÉMÁNT, Ladislau: *Supplex Libellus Valachorum*. In: POP, Ioan-Aurel – NÄGLER, Thomas – MAGYARI András (eds.): *Istoria Transilvaniei Vol. III*. Cluj-Napoca – Deva, Academia Română Centrul de Studii Transilvane – Editura Episcopiei Devei și Hunedoarei, 2016. 243–257.; PASCU, Ștefan – IMREH István – NEAMȚU, Alexandru: A hűbériség bomlása és a kapitalizmus kezdetei. In: *Erdély története I.*, Bukarest, A Román Népköztársaság Akadémiájának Kiadója, 1964. 278–280.; HERMANN Gusztáv Mihály: A székely rendek politikai ellentámadása. In: EGYED Ákos – HERMANN Gusztáv Mihály – OBORNI Teréz (szerk.): *Székelyföld története II. kötet*. Budapest – Kolozsvár – Székelyudvarhely, Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont – Erdélyi Múzeum Egyesület – Haáz Rezső Múzeum, 2016. 485.; BETHLENDI – SZEREDAI (2020) i.m. 31–33.; JANCÓS (1899) i.m. 257–277.; KÖLLŐ – PERVAIN i.m. 36–43.; MAKKAI (1989) i.m. 194–196.; MIKÓ (1944) i.m. 31–33.; MIKÓ (1981b) i.m. 53–54.; MISKOLCZY (1993a) 416–422.; MITU i.m. 114.; MURZEA – MATEFI i.m. 53., 116., 127.; PĂCURARIU i.m. 132–134.; POMOGÁTS (2001) i.m. 43.; TRÓCSÁNYI – MISKOLCZY i.m. 398–399.; , ROMSICS (2017) i.m. 317.; ROMSICS (2018b) i.m. 44–45.; ROMSICS (2020b) i.m. 100.

⁴⁹⁰ Supplex Libellus Valachorum. In: KÖLLŐ Károly (szerk.): *Supplex Libellus Valachorum*. Bukarest, Kriterion Könyvkiadó, 1971. 81–85., 100.; JAKABFFY Elemér: A román példa. *Magyar Kisebbség*, 1922. I/1. 11–12.; I. TÓTH i.m. 257–268.; JANCÓS (1896) i.m. 255–256.; MIKÓ (1944) i.m. 31–33.; PASCU – IMREH – NEAMȚU: i.m. 278.

⁴⁹¹ Az 1790. évi kolozsvári országgyűlés hatvanötödik ülésének jegyzőkönyve szerint: „Ezen utolsó Királyi-Levélnben rekesztett Könyörgő-Levele az Oláh- ságnak [...] Melyek minekutánna felolvastattak [...] látván abból a Státusok , hogy az a’ Papi Rendnek-is nevében íratott, szükségesnek találták az Ország-Gyűlésén jelen-lévő Görög egyesült Vallású Oláh Püspöktől végére menni, hogy hírével és megegyezésével volna-e azon Könyörgő-Levélnek készítése és beadása, a’ ki-is jelentette, hogy a mi magát a’ Kérést illeti, abban megegyezett, hogy az Oláhok a’ nélkül , hogy külön 4-dik Nemzetet formáljanak, mind a’ Nemesi, mind a’ Városi, és más Rendeken levők a’ más három Nemzetbeli Rendeknek, kiknek kebeleben laknak, egyenlő Jussaival, és Szabadságaival élhessenek; de a’ Könyör- gö-Levél’ kitétele’ módjában (Stylusában) sok volna olyan, a miben maga meg-nem egyezett. Egyébaránt az ezekről-való ta- nátskozás továbbra halasztatván; a’ Gyűlés eloszlott.” – In: *Az erdélyi három nemes nemzetekből álló tekintetes rendeknek 1790-dik esztendőben Karátson havának 12-dik napjára szabad királyi városba Kolosvárra hirdettetett, és több következő napokon tartatott közönséges gyűléseikben lett végzéseknél és foglaltosságoknak jegyző könyve, 1790. december 12. - 1791. augusztus 9.* Kolozsvár, Ref. Kolégyom. 1791. 483.

⁴⁹² Supplex Libellus Valachorum. In: KÖLLŐ Károly (szerk.): *Supplex Libellus Valachorum*. Bukarest, Kriterion Könyvkiadó, 1971. 100–102.; MIKÓ (1944) i.m. 31–32.

3.2.3. Az 1848/1849-i magyar forradalom és szabadságharc, a jogegyenlőség és jogkiterjesztés tételeinek hatása és az első nemzetiségi törvény megalkotása

Az 1848. évi áprilisi alaptörvényekkel⁴⁹³ megalkotott új magyar alkotmányos berendezkedés kiindulópontja liberális reformellenzék rendi politikai nemzet fogalmának és jogának kiterjesztésén alapuló⁴⁹⁴ jogegyenlőség tétele volt.⁴⁹⁵ A kor gondolkodói szerint az egyéni jogok kiterjesztése⁴⁹⁶ a közjó és a közérdek alapfeltételeként a társadalmi béke és igazságosság alapja,⁴⁹⁷ így a jogegyenlőség tétele alapján a rendi magyar nemzet politikai jogait a törvényhozás kiterjesztette a kor körülményei között a lehető legszélesebb körben az ország lakosságára *nemzetiségtől függetlenül*.⁴⁹⁸ Az utolsó rendi országgyűlés a fenti tétel alapján a rendiséget felszámolva kívánta a modern magyar államot megteremteni⁴⁹⁹ abban a hitben, hogy a jogegyenlőség felszámolja a nemzetiségi ellentéteket,⁵⁰⁰ továbbá elvezet a nemzetiségek feltétlen lojalitásához.⁵⁰¹ A fenti folyamattal párhuzamosan a magyar állam Erdéllyel együtt értett területi egységének programja,⁵⁰² az Unió is megvalósult az 1848. évi

⁴⁹³ Az V. Ferdinánd király (ur.: 1830-1848) által 1848. április 11-én szentesített 31. törvénycikkből álló törvénycsomag. In: *Corpus Juris Hungarici – Magyar Törvénytár – 1836-1868. évi törvénycikkek*, Budapest, Franklin – Társulat Magyar Irod. Intézet és Könyvnyomda, 1896. 215–255.; ECKHART i.m. 257–262.; NAGY (1907) i.m. 198.; TOLDY i.m. X., 279–307.

⁴⁹⁴ CARTLEDGE (2016) i.m. 195.; ERDŐDY i.m. 59–60.; FERDINANDY i.m. 129.; KATUS (2016a) i.m. 610.; SZABÓ (1848) 110–112., 117–118., 119–120., 122–123.

⁴⁹⁵ NAGY (1907) i.m. 129.; PAJKOSSY (2019b) i.m. 207.; ROMSICS (2017) i.m. 328–329.; SÁRI i.m. 17.; SCHLETT (2009) i.m. 491–505, 546–548.

⁴⁹⁶ Báró Wesselényi Miklós az 1848. évi kolozsvári erdélyi országgyűlés hetedik ülésén emelte ki: „Imám szavai ezek: Az eddig elnyomottakat emeljük magunkhoz, emeljük oda, hova őket Isten teremtette. – Legyenek az eddigi jobbágyok s zsellérek többé nem parasztok, pór nép, misera plebs, hanem szabad polgárok, legyenek velünk egyenlő kötelességek alatt álló s jogokkal felruházott honfitársaink, és legyenek velünk jog s szabadság közös érdeke által a hon szolgálatjára s védelmére felhívott testvéreink!!“ – In: *Erdély-Nagyfejedelemség 1848-ik évi május 30-ára Kolozsvár szabad kir. városába hirdetett s június 18-kán bezárt országgyűlésének jegyző- és irománkönyve, 1848. május 29. - július 18.* Kolozsvárt, Demjén László, 1861. 21.

⁴⁹⁷ TAKÁCS Péter: *Helyes jog*. In: SZABÓ Miklós (szerk.): *Jogbölcseleti előadások*. Miskolc, Bíbor Kiadó 1998. 103–110.

⁴⁹⁸ CHERESTEȘIU, Victor: Az 1848-as forradalom. In: *Erdély története II.*, Bukarest, A Román Népköztársaság akadémiájának Kiadója, 1964. 4–6.; GERGELY András: A forradalom és az önvédelmi háború (1848-1849). In: GERGELY András (szerk.): *Magyarország története a 19. században*. Budapest, Osiris Kiadó, 2019. 242.; RÉVÉSZ T. Mihály – STIPTA István – VÖLGYESI Levente: Az alkotmányos monarchia. In: MEZEY Barna (szerk.): *Magyar Alkotmánytörténet*. Budapest, Osiris Kiadó, 2003. 244–251., MÁTHÉ – MEZEY – RÉVÉSZ T. i.m. 269.; MIKÓ (1944) i.m. 48–49.

⁴⁹⁹ BÜSBACH (1906a) i.m. 5–6, 13–16, 27–47, 50–57.; SZABÓ (2016) i.m. 59.; SCHLETT (2009) i.m. 655–670.

⁵⁰⁰ HERMANN Róbert: Forradalom és szabadságharc (1848-1849). In: TÓTH István György (szerk.): *Millenniumi Magyar Történet*. Budapest, Osiris Kiadó, 2001. 385.; EGYED (2010) i.m. 520.; GYURGYÁK (2007) i.m. 21–22., 35–36., 40.; ROMSICS (2017) i.m. 330–331.; ROMSICS (2018b) i.m. 37–38.; SCHLETT (2009) i.m. 673–674.

⁵⁰¹ MISKOLCZY (2004) i.m. 221–222.; MIKÓ (1944) i.m. 39–40.; PAJKOSSY (2019a) i.m. 207.

⁵⁰² SZABÓ (1848) 97–110.

VII. törvénycikk⁵⁰³ által.⁵⁰⁴ Magyarország és Erdély egyesítését⁵⁰⁵ az erdélyi országgyűlésen – kezdetben a szászok által is támogatottan,⁵⁰⁶ utóbb emlékiratukban kiváltságaik feltésének hangsúlyozásával⁵⁰⁷ – elfogadott⁵⁰⁸ 1848. évi I. törvénycikk⁵⁰⁹ pontosította a nemzeti, vallási és nyelvkülönbség nélküli⁵¹⁰ jogegyenlőség kimondásával.⁵¹¹

⁵⁰³ 1848. évi VII. törvény-cikk Magyarország és Erdély egyesítéséről. In: *Corpus Juris Hungarici – Magyar Törvénytár – 1836-1868. évi törvénycikkek*, Budapest, Franklin – Társulat Magyar Irod. Intézet és Könyvnyomda, 1896. 231–232.

⁵⁰⁴ CHERESTEȘIU i.m. 6.; NAGY (1907) i.m. 49.; ROMSICS (2017) i.m. 334.

⁵⁰⁵ Báró Kemény Ferenc az 1848. évi kolozsvári erdélyi országgyűlést megnyitó beszéde szerint: „Azon óhajítás létesítésére híván fel felséges fejedelmünk, melyet régóta ápol oly sok honfi kebel, mely eredetét talán ama napon és órában vette, midőn azon békepontok Íráttak alá, melyek Erdélyt szeretett nagyobb testvérétől több mint 3 századra külön szakasztották – és hogy mindeneket egybefoglaljak, békés átalakulásunknak sokoldalú szövevényes problémája s a különböző nemzeti érdekek egybeolvasztása, van azon kegy. királyi előadások által tulajdon kezeinkbe letéve. [...] Erdély jelen viszonyai közt többé nem maradhat, ki ősi alkotmányunknak az újabb korhozi módosítását ellenzené; nincs annyira elfogult, ki a korszerű haladás ellen szót emelni merészelen; nincs ki ne látná azon veszélyt, melylyel az összes monarchia, azon szép birodalom, mely egy szelid kormány alatt, a különböző népfajok és nemzetiségek különbségét nem esmerő hivsége és egyesítése által nagygyá és hatalmassá vált, a személy és vagyon bátorsága mellett, kereskedése által gazdag és virágzó állásra emelkedett, békés szellemével Europa nemzeteinek például ment elől, jelenleg a felizgatott kedélyek és főbbként a nemzeti érdekek bal – mondhatom – szerencsétlen felfogása által fenyegettetik; s éppen azért, annál nagyobb hazafi örömmel tapasztaljuk hazánkban minden különbség nélkül azon osztatlan értelmet, azon tökéletes egyesülést, hogy a Magyarhonnak jövődjé, csak a dicsőségesen uralkodó ausztriai ház szárnyai alatt, s a Pragmatica Sanctio által közös oltalomra szorosán összekötött országok egységében feltalálható.” – In: *Erdély-Nagyfejedelemség 1848-ik évi május 30-ára Kolozsvár szabad kir. városába hirdetett s junius 18-kán bezárt országgyűlésének jegyző- és irománykönyve, 1848. május 29. - július 18.* Kolozsvártt, Demjén László, 1861. 1–2.

⁵⁰⁶ Az 1848. évi kolozsvári erdélyi országgyűlés második ülése. In: *Erdély-Nagyfejedelemség 1848-ik évi május 30-ára Kolozsvár szabad kir. városába hirdetett s junius 18-kán bezárt országgyűlésének jegyző- és irománykönyve, 1848. május 29. - július 18.* Kolozsvártt, Demjén László, 1861. 13–14.; MIKÓ (1944). i.m. 52–53.

⁵⁰⁷ A 39. iromány – A Szászok „Emlékirati óvásuk“ kiváltságaiknak az Unió által lehető veszélyezése ellen. In: *Erdély-Nagyfejedelemség 1848-ik évi május 30-ára Kolozsvár szabad kir. városába hirdetett s junius 18-kán bezárt országgyűlésének jegyző- és irománykönyve, 1848. május 29. - július 18.* Irománykönyv. Kolozsvártt, Demjén László, 1861. 18–20.

⁵⁰⁸ 5. iromány – 1-ső T.-cikk Erdélynek Magyarhonnali egyesüléséről. In: *Erdély-Nagyfejedelemség 1848-ik évi május 30-ára Kolozsvár szabad kir. városába hirdetett s junius 18-kán bezárt országgyűlésének jegyző- és irománykönyve, 1848. május 29. - július 18.* Irománykönyv. Kolozsvártt, Demjén László, 1861. 3.; 6. iromány – Felirat ö felségéhez az egyesülésről kelt törvényezikkek megerősítése tárgyában. In: *Erdély-Nagyfejedelemség 1848-ik évi május 30-ára Kolozsvár szabad kir. városába hirdetett s junius 18-kán bezárt országgyűlésének jegyző- és irománykönyve, 1848. május 29. - július 18.* Irománykönyv. Kolozsvártt, Demjén László, 1861. 3–4.; 7. iromány – Felirat Nádor ö fenségéhez és a minisztériumhoz a M. honnali egyesülésről kelt törvénycikk tárgyában. In: *Erdély-Nagyfejedelemség 1848-ik évi május 30-ára Kolozsvár szabad kir. városába hirdetett s junius 18-kán bezárt országgyűlésének jegyző- és irománykönyve, 1848. május 29. - július 18.* Irománykönyv. Kolozsvártt, Demjén László, 1861. 4–5.; 51. iromány – Erdélynek Magyarhonnal való egyesüléséről törvénycikk megszentésítése. In: *Erdély-Nagyfejedelemség 1848-ik évi május 30-ára Kolozsvár szabad kir. városába hirdetett s junius 18-kán bezárt országgyűlésének jegyző- és irománykönyve, 1848. május 29. - július 18.* Irománykönyv. Kolozsvártt, Demjén László, 1861. 25–27.

⁵⁰⁹ 1848. évi erdélyi I. törvénycikk Magyarország és Erdély egygyé alakulásáról. 1848. évi törvénycikkelyek. I. cikkely. In: *Corpus Juris Hungarici – Magyar Törvénytár – 1540-1848. évi erdélyi törvények*, Budapest, Franklin – Társulat Magyar Irod. Intézet és Könyvnyomda, 1900. 667–669.

⁵¹⁰ MAIOR, Liviu: Revoluția de la 1848-1849 în Transilvania. In: POP, Ioan-Aurel – NÄGLER, Thomas – MAGYARI András (eds.): *Istoria Transilvaniei Vol. III.* Cluj-Napoca – Deva, Academia Română Centrul de Studii Transilvane – Editura Episcopiei Devei și Hunedoarei, 2016. [a továbbiakban: MAIOR (2016a)] 335–338.; EGYED Ákos: Erdély Országgyűlése. Az uniótörvény elfogadása. A székelykérdés a kolozsvári országgyűlésen. In: EGYED Ákos – HERMANN Gusztáv Mihály – OBORNI Teréz (szerk.): *Székelyföld története II. kötet.* Budapest – Kolozsvár – Székelyudvarhely, Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont –

Az 1848. évi áprilisi törvényekkel⁵¹² megalapozott polgári átalakulás általános jogegyenlőség tétele külön kodifikálás és kartális alkotmány megfogalmazása nélkül,⁵¹³ de a rendiség felszámolása, az úrbéri viszonyok eltörlése, a közteherviselés bevezetése és a legfontosabb jogok kodifikációja által⁵¹⁴ tényleges tartalmat és jogi elismerést nyert, a magyar állam alkotmányos monarchiává alakult.⁵¹⁵ Az új alkotmányos rendben a román, horvát, szerb, szász, sváb, szlovák, ruszin és más *nemzetiségek kivétel nélkül a magyar politikai nemzet egyenjogú tagjaivá, quasi a magyar rendi nemesség tagjaivá váltak*⁵¹⁶ beszélt nyelvüktől, kulturális közösségi hovatartozásuktól függetlenül *megalkotva az új natio Hungaricat*. Ennek eredményeképpen a politikai jogok szempontjából kiemelt jelentőségű, közel hét évtizedig hatályban maradt⁵¹⁷ választójogi törvény, az 1848. évi V. törvénycikk⁵¹⁸ nyelvi feltételeket nem támasztott az aktív választójog tekintetében, a passzív választójog feltételeként a magyar nyelvtudást is csak a törvényhozás magyar nyelve miatt követelte meg. A törvény a korábbi aktív választójog fenntartása mellett alapvetően vagyoni cenzusokat határozott meg⁵¹⁹ amely által a korban széles aránynak számító módon az összlakosság 7-9%-a nyert választójogot.⁵²⁰

Erdélyi Múzeum Egyesület – Haáz Rezső Múzeum, 2016. 549–550.; MISKOLCZY Ambrus: Erdély a forradalomban és a szabadságharcban (1848–1849). In: KÖPECZI Béla (szerk.): *Erdély rövid története*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1993. [a továbbiakban: MISKOLCZY (1993b)] 436–437.; PÁL-ANTAL (i.m.) 2004. 52.

⁵¹¹ EGYED (2010) i.m. 141–145.; JANCÓSÓ (1899) i.m. 509–526.; KISTELEKI i.m. 276.; MIKÓ (1981b) i.m. 57.; ROMSICS (2018b) i.m. 48.

⁵¹² KATUS László: Magyarország a Habsburg Monarchiában (1711–1918) – A polgári Magyarország születése (1648–1918) – Polgári forradalom és szabadságharc. In: ROMSICS Ignác (szerk.): *Magyarország története*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 2016. [a továbbiakban: KATUS (2016c)] 637.; FERDINANDY i.m. 130–131.

⁵¹³ SZABÓ István: Történeti alkotmány a polgári a korban. In: CSEHI Zoltán – SZABÓ István – SCHANDA Balázs – VARGA Zs. András (szerk.): *A Hármaskönyv 500. évfordulóján. A boldogságos Szent Erzsébet özvegy ünnepén*, Budapest, Pázmány Press, 2015. 176–177., 182.

⁵¹⁴ CSIZMADIA Andor: Az állampolgári jogegyenlőség, a földesúr-jobbágy viszony felszámolása és a szabadságjogok a forradalom és a szabadságharc alatt. In: CSIZMADIA Andor (szerk.): *Magyar állam- és jogtörténet*. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó Rt., 1998. 295–297.; NAGY (1907) i.m. 129.; SZENTE (2011) i.m. 211–212.

⁵¹⁵ SÓLYOM László: *Az Alkotmány emberi jogi generálklauzulájához vezető út*. In: SÓLYOM László: *Documenta–Alkotmányjog*. Budapest, HVG–ORAC Lap-és Könyvkiadó Kft. 2019. 508–510.; KUKORELLI István – TAKÁCS Imre: A magyar alkotmány története. Az alkotmányos rendszerváltozás jellemzői In: KUKORELLI István (szerk.): *Alkotmánytan I*. Budapest, Osiris Kiadó, 2002. 55.; SZABÓ (1848) 128–130., 147–154.

⁵¹⁶ ECKHART i.m. 263–264.; FERDINANDY i.m. 131–132.; NAGY (1907) i.m. 119–120.

⁵¹⁷ SZABÓ István: A választási rendszer az 1920-as választásokon. In: MÁTHÉ Gábor – RÉVÉSZ T. Mihály – GOSZTONYI Gergely (szerk.): *Jogtörténeti Parerga. Ünnepi tanulmányok Mezey Barna 60. születésnapja tiszteletére*, Budapest, ELTE Eötvös Kiadó, 2013. 350.

⁵¹⁸ 1848. évi V. törvény-cikk az országgyűlési követeknek népképviselőlet alapján választásáról. In: *Corpus Juris Hungarici – Magyar Törvénytár – 1836–1868. évi törvénycikkek*, Budapest, Franklin – Társulat Magyar Irod. Intézet és Könyvnyomda, 1896. 223–230.

⁵¹⁹ FÖGLEIN Gizella – MEZEY Barna – RÉVÉSZ T. Mihály: Az országgyűlés. In: MEZEY Barna (szerk.): *Magyar Alkotmánytörténet*. Budapest, Osiris Kiadó, 2003. 319–320.; GERGELY i.m. 248.; KATUS (2016c) i.m. 638.; ROMSICS (2017) i.m. 334.; ROMSICS (2019b) i.m. 225.

⁵²⁰ KURUNCZI Gábor – SZABÓ István: Választójog és választási rendszerek. In: CSINK Lóránt – SCHANDA Balázs – VARGA Zs. András (szerk.): *A magyar közjog alapintézményei*. Budapest, Pázmány Press, 2020. 781–782., CHERESTEȘIU i.m. 5.; ROMSICS (2019b) i.m. 225.

A magyar politikai vezetés a forradalom győzelmétől és a jogkiterjesztéstől alapvetően azt várta – mint utóbb kiderült túlzottan optimistán – hogy a nemzetiségi kérdés a jogegyenlőség és a jogkiterjesztés eszközeivel⁵²¹ a *natio Hungarica* tételével és a rendi különbségek felszámolásával⁵²² magától megoldódik.⁵²³ A Magyar Királyságban honos *nemzetiségek*, bár a *jogegyenlőséget elfogadták* és üdvözölték⁵²⁴ így – az erdélyi románok kivételével és velük ellentétben – már ezen új alkotmányos berendezkedés alapján a *továbbiakban nem rendi kiváltságokért* küzdöttek,⁵²⁵ *hanem* a korábbi magyar példa mintája szerint és annak érvrendszerét megismételve és felhasználva *elsősorban nyelvi-kulturális jogokat*,⁵²⁶ illetve később *közigazgatási* jellegű, mai fogalmaink szerinti *területi* alapú *önkormányzati* igényeket fogalmaztak meg az új magyar állammal szemben.⁵²⁷ A nemzetiségi mozgalmak igényeiket nyelvi és kulturális oldalról a magyar nyelvharc érveire és a magyar nemesség Ausztriával szembeni küzdelmének példájából merítették, a területi alapú – egyes nemzetiségek által eltérő mértékben megfogalmazott, de ekkor még alapvetően a Magyar Szent Korona Országain belüli – önkormányzati igényeinek alapját és indokolását többek között az addigi horvát közjogi különállásra,⁵²⁸ a Határőrvidék, Fogarasvidék és a Temesi Bánság korábbi helyzetére, valamint az erdélyi Szász Universitas *quasi* nemzetiségi alapú különállására alapozták a karlócai, balázsfalvi és liptószentmiklósi nemzeti gyűléseiken.⁵²⁹ A liberális alapállás ezen utóbbi követelésekkel szemben – a jogkiterjesztéssel azonos módon – azon a hipotézisen alapult, hogy a többség erkölcsi fölénye és a jogegyenlőség által meginduló gazdasági fejlődés a területi alapú követeléseket is meghaladottá teszi.⁵³⁰ *A liberális politikai alapállás szerint a közjogi értelemben külön kollektív entitásként definiált nemzetiségek jogi elismerése, illetve igényeik és követeléseik teljesítése egyrészt – az egy magyar politikai nemzettel konkuráló – új és több politikai nemzetfogalmakat eredményezett volna,*⁵³¹ *másrészt*

⁵²¹ EÖTVÖS (1903) i.m. 56–57.

⁵²² FERDINANDY i.m. 130–131.

⁵²³ GYURGYÁK (2007) i.m. 21–22., 35–36., 40.; HERMANN (2001) i.m. 385–387.; KATUS (2016a) i.m. 610.; MIKÓ (1944) i.m. 48–49.; VERMES i.m. 27–28.

⁵²⁴ EGYED Ákos: Forradalom Székelyföldön. In: EGYED Ákos – HERMANN Gusztáv Mihály – OBORNI Teréz (szerk.): *Székelyföld története II. kötet*. Budapest – Kolozsvár – Székelyudvarhely, Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont – Erdélyi Múzeum Egyesület – Haáz Rezső Múzeum, 2016. 520., 526–527.; GERGELY i.m. 246.

⁵²⁵ SCHLETT István (szerk.): *A nemzetiségi törvényjavaslat országgyűlési vitája. 1868*. Budapest, TTFK – Kortárs Kiadó, 2004. 5–6.; KATUS (2016c) i.m. 639–642.; MIKÓ (1944) i.m. 43–48.

⁵²⁶ SCHLETT (2009) i.m. 674–679.

⁵²⁷ CARTLEDGE (2016) i.m. 220–224.; HERMANN (2011) i.m. 385–387.; ROMSICS (2017) i.m. 336–337.

⁵²⁸ ERDŐDY i.m. 62.

⁵²⁹ ÁBRAHÁM Barna: A nemzetiségi törvény szlovák szemmel. *Erdélyi Jogélet*, 2020/2. 126–127; GERGELY i.m. 246–248.; KATUS (2016c) 639–642.; MIKÓ (1944) i.m. 44–48.; ROMSICS (2020b) i.m. 130–131.

⁵³⁰ GYURGYÁK (2007) i.m. 21–22., 35–36., 42.; VERMES i.m. 25.

⁵³¹ GYURGYÁK (2007) i.m. 41–42.

*a felszámolandó privilégiumok és partikularizmusok államon belül államot képező fragmentáció megismétlését jelentette volna. Mindezek eredményeképpen a liberális, jogegyenlőségen alapuló új magyar alkotmányos rend – amely tehát alig kezdte meg a rendiség és a partikularizmus felszámolását – a nemzetiségek kollektív entitásként való elismerését és ezen alapuló különjogaik kodifikálását nem vállalhatta fel, azokat a magyar állameszmével összeegyeztethetetlenek tekintette és elutasította.*⁵³²

A jogkiterjesztés elve és a feudalizmus eltörlésének szorgalmazott programja Erdélyben szükségképpen a legnagyobb mértékben a román lakosságot érintette.⁵³³ Az erdélyi románok magatartása az 1848. május 15-i balázsfalvi gyűlésen elfogadott politikai programom⁵³⁴ alapult, amely az áprilisi törvények *liberális alkotmányos berendezkedésétől függetlenül továbbra* is a fentiekben ismertetett és meghaladott *rendi alapon* fogalmazott meg kiváltságok iránti igényt, hangsúlyozottan fenntartva a román rendi nemzet elismerésének követelését a Magyarországgal való erdélyi *egyesülés feltételeként*.⁵³⁵ A fenti jogi alapokon az erdélyi románok nyíltan az Unió ellen foglaltak állást⁵³⁶ amelynek ténybeli indokát az képezete, hogy míg a különálló Erdélyi Nagyfejedelemségben a románok számszerű többséget képeztek,⁵³⁷ az Unióval létrejött új Magyar Királyságban a románság már csak egyike volt a számos egyéb kisebbségeknek.⁵³⁸ Az erdélyi románok magatartása abból a szempontból is hangsúlyosan eltért a többi kisebbség politikai alapállásától, hogy a magyar állam területi integritásának elvét feladva a két román fejedelemséggel való egyesülés programját is magukévá tette.⁵³⁹ Mindazonáltal megjegyzendő ebben, hogy a magyarországi románok az erdélyi románoktól

⁵³² NIEDERHAUSER Emil: 1848. In: GONDA Imre – NIEDERHAUSER Emil: *A Habsburgok*. Budapest, Pannonica Kiadó, 1998. 175.; GYURGYÁK (2007) i.m. 41.; MIKÓ (1944) i.m. 48–49.; SCHLETT (2009) i.m. 677.

⁵³³ EGYED Ákos: Jakab Elek életműve. In: EGYED Ákos (szerk.): *Jakab Elek tanulmányok*. Bukarest, Kriterion Könyvkiadó, 1986. 9–11.

⁵³⁴ JAKABFFY Elemér: A román példa. *Magyar Kisebbség*, 1922. I/1. 16–20.; EGYED (2010) i.m. 106–117.; DURANDIN i.m. 126–127.; JORDÁKY i.m. 11–16.; MAIOR (2016a) i.m. 322–335.; MIKÓ (1944) i.m. 50–55.; MIKÓ (1981b) i.m. 57.; ROMSICS (2018b) i.m. 47–48.

⁵³⁵ EGYED Ákos: Székelykérdés a pesti népképviselői országgyűlésen. In: EGYED Ákos – HERMANN Gusztáv Mihály – OBORNI Teréz (szerk.): *Székelyföld története II. kötet*. Budapest – Kolozsvár – Székelyudvarhely, Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont – Erdélyi Múzeum Egyesület – Haáz Rezső Múzeum, 2016. 556–557.; CHERESTEȘIU i.m. 29–30.; 35–59.; JANCÓS (2004) i.m. 43–46.; IONESCU i.m. 715.; MAKKAI (1989) i.m. 238–239.; MARCU (1997) i.m. 153.; TAYLOR i.m. 83.

⁵³⁶ MAGYAR Sándor: „Magyarbarát” románok 1848-1849-ben. *Pro Minoritate*, 2002/nyár. 52–54.; EGYED (2010) i.m. 106–117., 158.; GERGELY i.m. 247.; JANCÓS (1899) i.m. 447–481.; KISTELEKI i.m. 255.; MAKKAI (1989) i.m. 223.; MISKOLCZY (1993b) i.m. 430., 434–435.; MITU i.m. 152.; ROMSICS (2020b) i.m. 131.

⁵³⁷ XENOPOL, A.D.: Români și ungurii. In: SCHIFIRNEȚ, Constantin (szerk.): *A.D. Xenopol Români și ungurii*, București, Editura Albatros, 1999. 26–33.

⁵³⁸ MIKÓ (1944) i.m. 40.; RAFFAY i.m. 45–46.

⁵³⁹ CHERESTEȘIU i.m. 9–10., 54–59.; JANCÓS (1899) i.m. 482–508.; MURZEA – MATEFI i.m. 134–136.

eltérően alapvetően a magyar kormány fenti politikáját és az uniót támogatták.⁵⁴⁰ A román kérdés fontosságát felismerve, annak megoldása érdekében elsőként báró Wesselényi Miklós,⁵⁴¹ majd később a román képviselők a balázsfalvi program alapján törvényjavaslatot nyújtottak be a román nemzet polgári jogainak egyenlőség alapján való biztosításáról.⁵⁴² A törvényjavaslat a rendi nemzeti elismerés programján túl nyelvi, oktatási és egyházszervezeti kérdéseket tartalmazott és ekkor még nélkülözte a későbbi föderatív elemeket.⁵⁴³ Annak ellenére, hogy a benyújtott törvényjavaslatot külön az Országgyűlés nem tárgyalta, annak a magyar állameszmével összhangban álló nyelvi, oktatási és egyházszervezeti elemei később *nem csak a román kisebbség javára,*⁵⁴⁴ *hanem általános jelleggel* kerültek kodifikálásra mind az 1849. évi VIII. törvénycikk a nemzetiségekről, mind a Nemzetiségi törvény rendelkezéseiben.

Az 1848. szeptemberétől eszkalálódó és *szabadságharcba* torkolló események,⁵⁴⁵ valamint a nemzetközi helyzet alakulása az elvi különbségektől függetlenül a *nemzetiségi igények* érdemi tárgyalását az első népképviselői országgyűlésben *lehetetlenné* tette,⁵⁴⁶ egyben rávilágított arra, hogy a *polgári szabadságjogok kiterjesztése a megerősödött nemzeti eszmével szemben nem teljesíti a nemzetiségi probléma megoldásának elvárt és remélt eredményét.*⁵⁴⁷ A kérdés törvényhozási tárgyalásának lehetetlenségének oka volt továbbá, hogy társadalom és politikai vezetés egyaránt a nemzetiségi mozgalmakat – nem minden alap nélkül – a bécsi udvar intrikáinak tudta be.⁵⁴⁸ A folyamatok végül a felek közötti bizalomvesztéshez, fegyveres konfliktushoz és polgárháborúhoz vezettek⁵⁴⁹ nemzedékekre hatóan meghatározva a magyarság és a nemzetiségek viszonyát.⁵⁵⁰ A kialakuló belháború, az Erdélyben kitört

⁵⁴⁰ CHERESTEȘIU i.m. 14., 97.; MAGYAR i.m. 55–56., 58.; SZENCZEI i.m. 41–42.

⁵⁴¹ JANCÓS (1899) i.m. 552–554.

⁵⁴² JANCÓS (1899) i.m. 554–567.; KATUS (2016c) i.m. 641.; MIKÓ (1944) i.m. 54–59.; MISKOLCZY (1993b) 445.

⁵⁴³ CHERESTEȘIU i.m. 73–74.; EGYED (2010) i.m. 168–169.; JANCÓS (2004) i.m. 47–49.; MIKÓ (1981b) i.m. 57–58.

⁵⁴⁴ EGYED (2010) i.m. 172–173.

⁵⁴⁵ ECKHART i.m. 267–272.; GERGELY i.m. 252–276.; GYURGYÁK (2007) i.m. 54.; HERMANN (2001) i.m. 387–396.; MIKÓ (1944) i.m. 60.; ROMSICS (2017) i.m. 338–343.

⁵⁴⁶ EGYED (2010) i.m. 169–171.; KATUS (2016c) i.m. 645–648., 641.

⁵⁴⁷ KOSÁRY i.m. 246–246.

⁵⁴⁸ MAIOR (2016a) i.m. 346–349.; ROMSICS (2018b) i.m. 50–51.; SZEMERE i.m. 70., 76.; SZENCZEI i.m. 35–38.; ZEIDLER (2001) i.m. 17.

⁵⁴⁹ CHERESTEȘIU i.m. 85–125.; DJUVARA (2010) i.m. 231.; EGYED (2010) i.m. 179–191., 201–367.; EGYED (2013) i.m. 205–218.; JANCÓS (1899) i.m. 621–651., 675–726.; KATUS (2016c) i.m. 643–648.; MAGYAR i.m. 50–52.; MAIOR (2016a) i.m. 342–362.; MAKKAI (1989) i.m. 230–235.; MISKOLCZY (1993b) 442–460.; MITU i.m. 165–185.; NIEDERHAUSER (1998) i.m. 184.; ROMSICS (2018b) i.m. 49–51.; SZENCZEI i.m. 39–40.; TAYLOR i.m. 103–104.

⁵⁵⁰ SZÁSZ Zoltán: A nemzetiségek és a magyar forradalom. *Történelmi Szemle* 1998/3–4. 193–203.; CHERESTEȘIU i.m. 127–128.; MOLDOVÁN i.m. 34–38.;

polgárháború sürgető és a nemzetiségekkel való megbékélést szolgáló megoldásokat kívánt,⁵⁵¹ amely megoldási igényre hangsúlyosan hatott a hadi helyzet magyar részről való kedvezőtlen fordulatain túl azok a már egyre inkább előre törő nemzetiségi igények, amelyek a Magyar Szent Korona Országainak területi integritásával szemben egyfajta osztrák föderáció igényét fogalmazták meg elsősorban horvát, szerb, illetve román részről. Ezen nemzetiségi igények közjogi betetőzését azok részbeni teljesítésével az I. Ferenc József (ur.: 1848-1916) 1848. december 2-i trónralépését követően ismételten abszolutista és centralista alapállást valló udvar⁵⁵² által bevezetett 1849. március 4-i Olmützi Alkotmány jelentette.⁵⁵³ A dicsőséges tavaszi hadjárat magyar katonai sikerei, illetve az ezek alapján 1849. április 14-én elfogadott és az 1849. évi II. törvénycikkkel⁵⁵⁴ beiktatott Függetlenségi Nyilatkozat alapvetően változtatta meg a politikai erőviszonyokat.⁵⁵⁵ A Függetlenségi Nyilatkozat, valamint az a tény, hogy az Olmützi Alkotmány centralizált alapállása a nemzetiségi igényeket is csak részben elégítette ki⁵⁵⁶ azt eredményezte, hogy 1849. májusában már a nemzetiségi mozgalmak is a magyar kormányzattal való megegyezés szándéka felé mozdultak el.⁵⁵⁷ Ezt felismerve az 1849. május 2-án hivatalba lépett Szemere-kormány kezdte meg egy nemzetiségi törvény előkészítését, amely alapkonceptiója szerint az egységes és oszthatatlan magyar államon belül nyelvi alapon részesítette volna külön jogokban a nemzetiségeket, fenntartva a magyar államnyelv primátusát. A jogszabály előkészítésétől függetlenül ebben az időben már magyar részről is megjelentek az állam föderatív átszervezésének egyes elképzelései is.⁵⁵⁸ A nemzetiségekről szóló törvény megalkotásától, valamint a nemzetiségeknek tett engedményektől a kormányzat alapvetően azt várta el, hogy belső erőforrásokat mozgósíthat⁵⁵⁹ a honvédség ellen harcoló szerb és román erők megnyerésével az

⁵⁵¹ MISKOLCZY Ambrus: Erdély a forradalomban és a szabadságharcban. In: KÖPECZI Béla (főszerk.): *Erdély története három kötetben. Harmadik kötet.* Budapest, Akadémiai Kiadó, 1986. 1346–1425.; MIKÓ (1944) i.m. 60–62.

⁵⁵² GERŐ András: *Ferenc József és a magyarok.* Budapest, Habsburg Történelmi Intézet, 2016. 59–75.

⁵⁵³ RÉVÉSZ T. Mihály: Felemás polgárosodás – A neoabszolutizmus éve. In: MEZEY Barna (szerk.): *Magyar Alkotmánytörténet.* Budapest, Osiris Kiadó, 2003. 254.; GERGELY i.m. 266–267.; ECKHART i.m. 273–274.; KATUS (2016c) i.m. 648.; MIKÓ (1944) i.m. 62–63.; ROMSICS (2017) i.m. 340–341.

⁵⁵⁴ 1849. évi II. törvénycikk a magyar nemzet függetlenségi nyilatkozata. In: Közlöny 85. szám, hivatalos lap. Szombat, április 21. 1849. 311–313.

⁵⁵⁵ FLEISZ János: *Egy tollvonás volt a bűne- Szacsavay Imre, az Országgyűlés jegyzője.* Budapest, Országgyűlés Hivatala, 2009. 75–78.; EGYED (2010) i.m. 368–393.; GERGELY i.m. 267–268.; KATUS (2016c) i.m. 648–649.; ROMSICS (2017) i.m. 341.

⁵⁵⁶ GERGELY i.m. 266.; MIKÓ (1944) i.m. 62–63.

⁵⁵⁷ CARTLEDGE (2016) i.m. 237.; HERMANN (2001) i.m. 394.; KATUS (2016c) i.m. 649–650.; ROMSICS (2018b) i.m. 51.

⁵⁵⁸ SPIRA György: A nemzetek ébredése a Duna– tájon. In: HANÁK Péter (szerk.): *Egy ezredév.* Budapest, Gondolat, 1986. 205.; RUSZOLY József: Az 1849. július 28-i nemzetiségi törvény és a közép-európai alkotmányfejlődés. In: *Jogtörténeti Szemle* 2007/1. 58.; ROMSICS (2017) i.m. 342.

⁵⁵⁹ GYÖRI SZABÓ i.m. 19.

orosz intervencióval szemben. A nemzetiségekről szóló törvény előkészítésétől függetlenül tárgyaltak ennek reményében a szabadságharc vezetői a szerbekkel területi autonómiát is kilátásba helyezve számukra, illetve a tragikus eseményektől sem mentes román-magyar közeledési tárgyalásokat követően⁵⁶⁰ így került megkötésre 1849. július 14-én a megbékélési tervezet, a *Project de pacification* Kossuth Lajos és a román emigráció vezetői, Nicolae Bălcescuval és Cezar Bolliac között.⁵⁶¹ A megbékélési tervezet értelmében a felállítandó román légió a magyar honvédséggel harcolt volna a független Magyarországért, ahol a vármegyéket a többségi lakosság nyelvén igazgatták volna, valamint a román nyelv az állami oktatás és a nemzetőrség nyelveként funkcionált volna az érintett területeken.⁵⁶²

Szemere Bertalan tárgyalásai és érvei végül a képviselőházban sikerre vezettek⁵⁶³ és 1849. július 28-án 90%-os többséggel megszavazták Európa első nemzetiségi törvényét, az 1849. évi VIII. törvénycikket a nemzetiségekről,⁵⁶⁴ amely döntően a *Project de pacification* rendelkezésein alapult.⁵⁶⁵ A nemzetiségekről szóló *törvény egy új alkotmányra* kívánta bízni a nemzetiségi kérdés végleges rendezését és kiemelte, hogy annak célja a haza nem magyar ajkú lakosságának megnyugtatása ezzel is egyértelműsítve, hogy *a nemzetiségek sorsa a magyar szabadságharc sikeréhez kötött*. A nemzetiségekről szóló törvény szerint az állam hivatalos nyelve a központi igazgatásban és a törvényhozásban továbbra is a magyar, ugyanakkor a jogszabály a községi és törvényhatósági szinten, az elsőfokú peres eljárásokban, valamint egyéb eljárásokban is teljes mértékben biztosította az anyanyelvhasználatot⁵⁶⁶ elismerve a nemzetiségek mint államalkotó tényezők nyelvi jogait.⁵⁶⁷ A területi alapon szervezett nemzetőrség vezényleti nyelve szintén a községi nyelven történt volna, ahogyan az alapfokú és egyházi oktatásban, valamint az egyházi ügyekben is biztosított lett volna a teljes nemzetiségi nyelvhasználat. A hivatalviselés feltételeként a törvény kizárólag az érdem és

⁵⁶⁰ CHERESTEȘIU i.m. 110–116.; EGYED (2010) i.m. 175–177., 409–424.; JANCÓS (1899) i.m. 738–758.; MIKÓ (1944) i.m. 61–65.; MISKOLCZY (1993b) 456–459.; PĂCURARIU i.m. 244–264.; RUSZOLY i.m. 59–60.; SZENCZEI i.m. 42–46.; ROMSICS (2018b) i.m. 51–53.; MAIOR (2016a) i.m. 362–364.

⁵⁶¹ NAGY József: Magyar-román békekötés. *Magyar Kisebbség*, 1926. V/12. 468–471.; BOTLIK i.m. 24–25.; CHERESTEȘIU i.m. 116–119.; DURANDIN i.m. 128.; EGYED (2010) i.m. 491., 497–501.; GERGELY i.m. 270.; JANCÓS (1899) i.m. 758–763.; JANCÓS (2004) i.m. 51–55.; KATUS (2016c) 650.; MAIOR (2016a) i.m. 364–365.; ROMSICS (2017) i.m. 342.

⁵⁶² EGYED (2010) i.m. 497–501.; KATUS (2016c) i.m. 650.; MIKÓ (1981b) i.m. 58–59.; MISKOLCZY (1993b) 459.; RUSZOLY i.m. 61.

⁵⁶³ Közlöny 162. szám, hivatalos lap. Vasárnap, jul. 29. 1849. 601–603.

⁵⁶⁴ EÖTVÖS József: *A nemzetiségi kérdés*. Kolozsvár, Kriterion Kiadó, 2011. 201–203.; CHERESTEȘIU i.m. 119–120.; EGYED (2010) i.m. 501.; ERDŐDY i.m. 62.; FLEISZ i.m. 87–88.; JANCÓS (1899) i.m. 763–767.; MAIOR (2016a) i.m. 365.; MISKOLCZY (1993b) 459–460

⁵⁶⁵ MIKÓ (1981b) i.m. 58–60.; SZENCZEI i.m. 44.

⁵⁶⁶ CSIZMADIA i.m. 298.

⁵⁶⁷ GERENCSÉR – VARGA – WETZEL i.m. 667.

képesség feltételét szabta, azaz a magyar nyelvtudás nem jelentett hivatalviselési feltételt. A jogszabály a szabadságharc elleni harcot beszüntető nemzetiségiak javára amnesztiát tartalmazott, továbbá megelőlegezte különösen a szerb, illetve a román nemzetiségi mozgalmak igényeinek külön törvényben való szabályozását is. A szabadságharc alig két héttel később bekövetkezett veresége okán a nemzetiségekről szóló törvény tényleges alkalmazására már nem került sor,⁵⁶⁸ azonban a jogszabály fontos hivatkozási alapként a Nemzetiségi törvény megalkotása alatt is különös jelentőséggel bírt, rendelkezéseit elsősorban a nemzetiségi képviselők rendszeresen idézték.

3.2.4. A nemzetiségi kérdés a neoabszolutizmus korában. Az 1861. évi magyar Országgyűlés nemzetiségi bizottsága és javaslata a nemzetiségi törvény megalkotásáról

Az 1848/49. évi szabadságharc bukását követően bevezetett *neoabszolutista államrendezkedés* nemzetiségekkel kapcsolatos kezdeti viszonyát találóan jelzi Pulszky Ferenc szállóigeként élő megállapítása, amely szerint a magyar szabadságharc ellen fegyveresen fellépő nemzetiségek ugyanazt kapták jutalmul Béctől, amit a magyarok büntetésül.⁵⁶⁹ Magyarország beolvasztása az Osztrák Birodalomba egyet jelentett az addig organikusan fejlődő *magyar és erdélyi államrendezkedés megsemmisítésével*⁵⁷⁰ és *ezáltal a nemzetiségi jog területén elért eredmények, továbbá a nemzetiségi jog talaján álló intézmények megteremtése lehetőségeinek megszüntetésével.*⁵⁷¹ A centralista állam nem csak az addigi magyar közigazgatási szervezetet szüntette meg, értve ezalatt a nemzetiségek lakta

⁵⁶⁸ JANCSÓ (1899) i.m. 767.; KATUS (2016c) i.m. 650.; MAIOR (2016a) i.m. 365.; MIKÓ (1944) i.m. 68–70.

⁵⁶⁹ CSORBA László: Az önkényuralom kora (1849–1867). In: GERGELY András (szerk.): *Magyarország története a 19. században*. Budapest, Osiris Kiadó, 2019. [a továbbiakban: CSORBA (2019a)] 293.; KATUS László: Magyarország a Habsburg Monarchiában (1711–1918) – Kísérletek a Habsburg Birodalom átszervezésére (1849–1867) In: ROMSICS Ignác (szerk.): *Magyarország története*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 2016. [a továbbiakban: KATUS (2016d)] 660–661.; BOTLIK i.m. 25. A megállapítást nemzetiségi oldalról egyértelműen igazolja Vlad Alajos, azaz Aloisiu Wlad román képviselő az 1861. évi Országgyűlés Képviselőházának XXXIV. ülésén tartott beszéde, amely szerint „[...]12 évi időszak[...] a mellett hogy anyagi szempontból tekintve ezen országot, s annak lakosait, nemzetiség különbsége nélkül koldusbotra juttatta, vagy legalább juttatni akarta, - sokkal nagyobb sebeket okozott a nem magyar nemzetiségeken; mert a magyar legalább Magyarországon használta nyelvét, holott a román, szerb és szlovén nemzetek nyakára csupán csak a gleiche Beknechtigung, akarám mondani gleiche Berechtigung alapján, a német nyelv tolatott, s az általuk lakott vidékeken az alatt, hogy saját fiaik üldöztettek, idegen cseh, morva, polák, kutseber és Isten tudja miféle hivatalnokok sáskaserege gazdálkodott', piszkolva, gúnyolva és zsarnokilag üldözve és nyomva mindenkit, ki a nemzetiségek pártolója, vagy éppen elősegítője lenni merészkedett, s az új civilisatorok vasakarata előtt földig meghajolni nem akart.” In: A XXXIV. országos ülés. In: *KN-1861-I*. 378.

⁵⁷⁰ BÚSBACH (1906a) i.m. 244–262.; GERGELY i.m. 275.; PÁL-ANTAL (2004) i.m. 59–60.; TAYLOR i.m. 106–110.

⁵⁷¹ HEKA László: A délszláv népek nemzetiségi mozgalmai a 19. században. In: HOMOKI-NAGY Mária: *Emlékkönyv dr. Ruszoly József 70. születésnapjára*. Szeged, Szegedi Tudományegyetem Állam-és Jogtudományi Kar. 2010. 300.

vármegyék önkormányzatiságát is,⁵⁷² hanem többek között feloszlatásra került a társország Horvátország országgyűlése és önkormányzatisága is.⁵⁷³ Mindezen intézkedések mellett az erdélyi Szász Universitást közvetlenül a bécsi kormányzat alá rendelték,⁵⁷⁴ továbbá nem kerültek felállításra az ígért román⁵⁷⁵ és szlovák autonóm körzetek sem,⁵⁷⁶ sőt a nemzetiségi vezetőket rendőri felügyelet alá helyezték.⁵⁷⁷ A felállított Szerb Vajdaság és Temesi Bánság pedig bár Magyarországtól leválasztott területi egységet képezett, de vegyesajkú lakossága és közvetlenül a bécsi kormányzat alá rendelése okán az autonómia látszata ellenére önkormányzatisággal nem rendelkezett.⁵⁷⁸ *A román igények centralista elutasítása különös következményeként a román nemzetiségi mozgalmakban a rendi nemzeti elismerés politikai programjától való tényleges elmozdulás történt a kollektív önkormányzati jogok és a területi autonómia irányába, valamint ekkor fogalmazódott meg egyértelműen végleges politikai célként a román államok egy államban való egységesítése mind Erdélyben mind a dunai fejedelemségekben.*⁵⁷⁹ A korszak nemzetiségi jogi szempontból való értékelhető eredménye mindössze annyi volt, hogy az bürokrácia alapvetően a polgár nyelvén érintkezett a német belső ügyviteli nyelv mellett.⁵⁸⁰

A szabadságharc egyik legfontosabb tanulságaként mind az emigrációba kényszerült, mind az itthon maradt politikai elit egyaránt *felismerte*, hogy a nemzetiségi kérdés megoldása a jövőben nem csak *megkerülhetetlenné*, hanem *elsődlegessé* is vált.⁵⁸¹ A rendiség eltörlése és a

⁵⁷² VELKEY János: Önkényuralom és abszolutizmus. In: TÓTH István György (szerk.): *Millenniumi Magyar Történet*. Budapest, Osiris Kiadó 2001. 401–402.; SZÁSZ Zoltán: A neoabszolutizmus kora (1849–1867). In: KÖPECZI Béla (szerk.): *Erdély rövid története*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1993. [a továbbiakban: SZÁSZ (1993a)] 467–468.; BODEA – SURDU i.m. 171–172.; CSORBA (2019a) i.m. 283.

⁵⁷³ ECKHART i.m. 279.

⁵⁷⁴ SZÁSZ Zoltán: Az abszolutizmus kora Erdélyben. In: KÖPECZI Béla (főszerk.): *Erdély története három kötetben. Harmadik kötet*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1986. [a továbbiakban: SZÁSZ (1986a)] 1437–1444.; SZÁSZ (1993a) i.m. 468–469.

⁵⁷⁵ KÁROLYI Dénes: *Székely vértanúk 1854*. Bukarest-Kolozsvár, Kriterion Könyvkiadó, 2001. 11–12.; JAKABFFY Elemér: A román példa. *Magyar Kisebbség*, 1922. I/2. 39–42.; CSORBA (2019a) i.m. 294.; EGYED (2010) i.m. 504–506.; JANCsó (1899) i.m. 767–772.; JORDÁKY i.m. 17–18.; SZÁSZ (1993a) 469–470. BODEA – SURDU i.m. 174.

⁵⁷⁶ KOCSIS (2014) i.m. 92–93.

⁵⁷⁷ MIKÓ (1944) i.m. 71–72.

⁵⁷⁸ CSIZMADIA Andor: Az önkényuralom időszakának állama. In: CSIZMADIA Andor (szerk.): *Magyar állam- és jogtörténet*. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó Rt., 1998. 302.; BÜSBACH (1906a) i.m. 255–257.; CSORBA (2019a) i.m. 294.; KATUS (2016d) i.m. 652.; KOCSIS (2014) 91.

⁵⁷⁹ JANCsó (2004) i.m. 55–59.

⁵⁸⁰ DEÁK Ágnes: A közigazgatás és igazságszolgáltatás szervezete. In: BENKŐ Elek – OBORNI Teréz (szerk.): *Székelyföld története II. kötet*. Budapest – Kolozsvár – Székelyudvarhely, Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont – Erdélyi Múzeum Egyesület – Haáz Rezső Múzeum, 2016. 520., 526–527.

⁵⁸¹ HERMANN Róbert: *A magyar emigráció tervei Magyarország és szomszédjai jövőjéről, 1849–1867*. In: HERMANN Róbert – LIGETI Dávid (szerk.): *Megosztó kompromisszum – Az 1867. évi kiegyezés 150 év távlatából*. Budapest, Országház Könyvkiadó, 2018. [a továbbiakban: Hermann (2018a)] 94–95.; ERDŐDY i.m. 62–63.;

jogkiterjesztés ugyanis nem érte el azt az eredményt,⁵⁸² amit a törvényhozás és a politikai elit várt tőle, hanem ellenkezőleg, a nemzetiségi mozgalmak megerősödtek és jelentős nemzetiségi erők a magyar állam ellen fogtak fegyvert⁵⁸³ és ezáltal a szabadságharc bukásának belső okává váltak.⁵⁸⁴ A belháború következtében felizzott ellentétek immáron a *nyelvkérdésen* és a klasszikus *liberalizmuson túlmutató programokat eredményeztek*, új alapokra helyezve a nemzetiségi kérdés megoldási lehetőségeit változatlanul törekedve a nemzetiségi kihívás és a magyar állameszmény közötti összhang megteremtésére és a bécsi centralizmus elleni sikeres fellépésre.⁵⁸⁵

A nemzetiségi kérdés *megoldására* ennek alapján *két uralkodó álláspont* figyelhető meg a korban.⁵⁸⁶ Az *első álláspont* szerint gyakorlatilag *területi alapú autonómiák konföderációjaként* kell újra alkotni Magyarországot kollektív nemzetiségi jogok alapján.⁵⁸⁷ Ezt az első álláspontot értelemszerűen elsősorban a nemzetiségek tették magukévá külön-külön szervezeteket készítetve annak megvalósítása érdekében,⁵⁸⁸ de rokonszenvezett ezen felfogással a magyar politikai elit részéről többek között Klapka György, Teleki László gróf⁵⁸⁹ és a korábbi miniszterelnök, Szemere Bertalan is. A *második álláspont* a már meglévő, illetve újra alkotandó államszervezeten szorgalmazta az *egyéni nemzetiségi jogok széles körű érvényesülése érdekében a megfelelő intézkedéseket*,⁵⁹⁰ azaz területtől függetlenül,⁵⁹¹ de az érintett vármegyék sajátosságait figyelembe véve biztosított volna személyi elvű autonómiát. A második álláspont alapján Kossuth Lajos fogalmazta meg megoldási javaslatát a *Kütahyai*

MAKKAI (1989) i.m. 243.; GYURGYÁK (2007) i.m. 54–56.; SCHLETT (2002) i.m. 6–7.; CHERESTEȘIU i.m. 127–128.

⁵⁸² Ghyczy Kálmán beszéde az 1861. évi Országgyűlés Képviselőházának VI. ülésnapján kiemelte „[...] mert meg voltunk győződve, hogy az előbb külön jogú, és így külön érdekű osztályokra szétszakadt népnek, jogban és kötelességben, polgári állás, és nemzetiség különbsége nélküli egyesítése, s az innen fejlődő érdekegység, kölcsönös bizalom, és egyetértés hazánk minden ajkú fiainak kitűnő sajátját képező jogérzéssel, hon- és szabadság-szeretettel párosulva, a nemzetet nagy veszélyek leküzdésére szilárdították meg.” – In: A VI. országos ülés. In: *KN-1861-I*. 13–14.

⁵⁸³ GERGELY i.m. 270.; GYURGYÁK (2007) i.m. 22.; HEKA (2010) i.m. 299–300.; ZLINSZKY (1991) i.m. 38–39.

⁵⁸⁴ BÚSBACH Péter: *Egy viharos emberöltő II. Kötet*. Budapest, Benkő Gyula Bizománya, 1906. [a továbbiakban: BÚSBACH (1906b)] 203–205.; CSORBA (2019a) i.m. 290.; JÁSZI (1982) i.m. 404–405.

⁵⁸⁵ SCHLETT (2002) i.m. 7.; ROMSICS (2018b) i.m. 53.

⁵⁸⁶ EÖTVÖS (1903) i.m. 60.; GYURGYÁK (2007) i.m. 56.

⁵⁸⁷ SCHLETT István: *A politikai gondolkodás története Magyarországon 2*. Budapest, Századvég Kiadó, 2010. 152–155, 176–188.; BÚSBACH (1906b) i.m. 199–224.; EÖTVÖS (1903) i.m. 60., 63–68.; KATUS (2016d) i.m. 661.

⁵⁸⁸ SZENCZEI i.m. 48–50.

⁵⁸⁹ CSORBA (2019a) i.m. 293.; GYURGYÁK (2007) i.m. 56–58.; KOVÁCS (1963) i.m. 308.; PĂCURARIU i.m. 243–244.; SCHLETT (2009) i.m. 677–678.; SZÁSZ (1993a) 472.; SZENCZEI i.m. 50–51.

⁵⁹⁰ HERMANN Róbert. Kossuth konföderációs koncepciója. A magyar emigráció elképzelései az együttélés újrászabályozására 1848–1867., *Rubicon*, 2018/2. 7–9. [a továbbiakban: HERMANN (2018b)], EÖTVÖS (1903) i.m. 60.; ROMSICS (2018b) i.m. 53.

⁵⁹¹ KATUS (2016d) i.m. 657., 661.; SZENCZEI i.m. 51–54.

Alkotmányban,⁵⁹² amely szerint az adott nemzetiséghez tartozó közösség tagjai együttesen, akár egy nemzetiségi főnök, mint közjogi méltóság vezetésével gyakorolhatták volna elsődlegesen nyelvi és kulturális jogaikat, alkottak volna önkormányzatokat az egyházak meglévő szervezetei mintájára.⁵⁹³ A második álláspont *lényegi kiindulópontja a magyar állam területi integritásának biztosítása*, amely – azóta már meghaladott – felfogás szerint azzal a területi alapú autonómiák mint az állami kereteket szétfeszítő intézmények összeegyeztethetetlenek, következésképpen azok lehetőségét *ab ovo* elvetette. *A második álláspont ezen lényegi kiindulópontja vált dominánssá az Ausztriával való megegyezés pártján álló magyarországi politikai elit képviselői esetében, akik magát a nemzetiségi kérdés megoldását ezen kiindulóponttal Kiegyezés előfeltételként kezelték.*⁵⁹⁴ Az itthon maradt politikai elitől eltérően a két álláspont között egyértelmű elköteleződés *az emigrációban nem történt*, hanem annak vezetői azok lényegi elemeinek vegyítésével tárgyaltak és adott esetben kötöttek megállapodásokat a nemzetiségek képviselőivel és a szomszédos államok vezetőivel.⁵⁹⁵ *Az emigrációs tárgyalások minden esetben egy Ausztria elleni koalíció lehetőségeit kutatták célul tűzve ki a szabadságharc újrakezdését, immáron a nemzetiségek támogatásával.* E célok és alapvetések eredményeként került kidolgozásra a Dunai Konföderáció tervezete is,⁵⁹⁶ amely államszövetség állami szintje alatti belső területi autonómiákat továbbra is elvetette, legfeljebb testületi jogok alapján álló önkormányzatokat fogadta el a vegyes lakosságú területeken.⁵⁹⁷ A fenti tárgyalások és a Dunai Konföderáció kérdése során kiemelendő a Magyar Nemzeti Igazgatóság megbízásából Klapka György által Alexandru Iona Cuza román fejedelemmel kötött megállapodása,⁵⁹⁸ amely az értekezés szempontjából kiemelt Erdély kérdését népszavazással kívánta rendezni azzal, hogy annak államfője az eredménytől függetlenül a magyar államfővel lett volna azonos.⁵⁹⁹

⁵⁹² KOSSUTH Ferencz (szerk.): *Kossuth Lajos iratai. Nyolczadik kötet.* Budapest, Az Athenaeum R. Társulat Kiadása, 1900. 283–294.; CSORBA (2019a) i.m. 292–293., 295.; ERDÖDY i.m. 63.; GYURGYÁK (2007) i.m. 59–64.; HERMANN (2018b) i.m. 10–11.; MIKÓ (1944) i.m. 73–75.; PÄCURARIU i.m. 274–279.; SZENCZEI i.m. 51–59.; VELKEY i.m. 410.

⁵⁹³ CSORBA (2019a) i.m. 295.; KATUS (2016d) i.m. 658.; ROMSICS (2018b) i.m. 53–54.

⁵⁹⁴ GYURGYÁK (2007) i.m. 64–65.

⁵⁹⁵ MIKÓ (1944) i.m. 75–77.; SZENCZEI i.m. 65–68.

⁵⁹⁶ SZABÓ István: *Die Donaukonföderation (ein Verfassungsplan von Lajos Kossuth).* In: SZABÓ István – BRAUNEDER, Wilhelm (szerk.): *Die bundesstaatlichen Staatsorganisationen*, Budapest, Pázmány Press, 2015. 137–146.; BÜSBACH (1906b) i.m. 205–214.; CSORBA (2019a) i.m. 320–321.; GYURGYÁK (2007) i.m. 58–59.; MIKÓ (1944) i.m. 73–76.; ROMSICS (2020b) i.m. 135.; SZÁSZ (1986a) i.m. 1488–1490.; SZÁSZ (1993a) i.m. 482–483.; SZENCZEI i.m. 67–69.; TAYLOR i.m. 152.

⁵⁹⁷ GYURGYÁK (2007) i.m. 61–63.; HERMANN (2018a) i.m. 96–101.

⁵⁹⁸ KOVÁCS (1963) i.m. 293–330.; BÜSBACH (1906a) i.m. 296–298.; JANCÓS (2004) i.m. 59–62.; MAKKAI (1989) i.m. 243–244.; PÄCURARIU i.m. 284–285.; SZÁSZ (1993a) i.m. 476–477.; SZENCZEI i.m. 60–63.

⁵⁹⁹ HALMÁGYI Antal: *Román-magyar uniós törekvések. Magyar Kisebbség*, 1922. 1/5. 144–145.; GYURGYÁK (2007) i.m. 64.; JANCÓS (2004) i.m. 63–66.; KOVÁCS (1963) i.m. 316–318.

A szabadságharcral szembeni kemény megtorló politikával és az önkényuralommal megteremteni kívánt egységes birodalommal szembeni reakcióként kialakult passzív ellenállás,⁶⁰⁰ a nemzetiségek ekkor még a magyar érdekekkel döntően korreláló mozgalmi, a birodalom kormányzásának nehézségei, illetve a külpolitikai helyzet alakulása együttes hatásaként végül az abszolutizmus feladását eredményezte, így a császári kormányzat az alkotmányosságra való visszatérés első lépéseként 1860. október 20-án kiadta az Októberi Diplomát.⁶⁰¹ Az Októberi Diploma⁶⁰² az 1861. február 26-i Februári Pátenssel⁶⁰³ lehetőséget teremtett a magyar Országgyűlés⁶⁰⁴ összehívására⁶⁰⁵ és a nemzetiségi kérdés újratárgyalására.⁶⁰⁶ A magyar Országgyűlés összehívásával egyidejűleg – mind Erdélyben mind Magyarországon a már szentesített törvénnyel elfogadott Unió okán törvénytelennek tekintett módon⁶⁰⁷ – az erdélyi országgyűlés is összehívásra került.⁶⁰⁸

Az 1861. április 2-ra összehívott Országgyűlésen Deák Ferenc elvi élel rögzítette, hogy az Ausztriával való közjogi viszony rendezése⁶⁰⁹ mellett kiemelt fontosságú ügyként kell kezelni

⁶⁰⁰ BÚSBACH (1906b) i.m. 170–175.; GERŐ i.m. 77–163.

⁶⁰¹ GONDA Imre: Kísérletezés és kiegyezés. In: GONDA Imre – NIEDERHAUSER Emil: *A Habsburgok*. Budapest, Pannonica Kiadó, 1998. [a továbbiakban: GONDA (1998a)] 212–218.; ZAKAR Péter – KOZÁRI József: A „hosszú” 19. század (1789–1914) – A Habsburg Birodalom az 1850–1860-as években – Ausztria. In: SALAMON Konrád (szerk.): *Világtörténet*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 2011. [a továbbiakban: ZAKAR – KOZÁRI (2011c)] 865–866.; BÚSBACH (1906b) i.m. 175–181.; CSORBA (2019a) i.m. 313–316.; DISSESCU i.m. 292.; KATUS (2016d) i.m. 658–659.; SZÁSZ (1993a) i.m. 477–480.; TAYLOR i.m. 119–135.

⁶⁰² 4. iromány – Októberi diploma. In: *KI-1865-I.* 12–13.; 6. iromány – Az 1860-dik évi október 20-án kelt királyi diploma. In: *FI-1865-I.* 7–8.

⁶⁰³ 5. iromány – Februári nyiltparancs. In: *KI-1865-I.* 14–18.; 7. iromány – Az 1861. évi február 26-án kelt császári nyilt parancs (Pátens). In: *FI-1865-I.* 9–13.

⁶⁰⁴ 2. iromány – Királyi leirat a magyar Országgyűlés 1861. április 2-ra való összehívásáról. In: *KI-1861-I.* 9–10.; 3. iromány – Királyi leirat. In: *KI-1861-I.* 13.

⁶⁰⁵ BÚSBACH (1906b) i.m. 189–191.; DISSESCU i.m. 292–293.; ECKHART i.m. 282–284.; KATUS (2016d) i.m. 659.; MIKÓ (1944) i.m. 79–80.; TAYLOR i.m. 136–139.

⁶⁰⁶ SCHWARCZWÖLDER Ádám. Abszolutizmus vagy alkotmányosság. Rögös út a Kiegyezésig. *Rubicon*, 2018/2. 20–26.

⁶⁰⁷ 7. iromány – A magyarországi országgyűlés képviselő-házához intézett fölirata: Kolozsmegye állandó bizottmányának 1861. évi april 17-kén tartott üléséből. In: *KI-1861-I.* 27–28.; 12. iromány – Föilirási javaslat. In: *KI-1861-I.* 83–84.; 13. iromány – Magyar Pál felszólalás. In: *KI-1861-I.* 87.; 14. iromány – Küküllőmegye közönségének levele a képviselőkhöz és főrendekhez. In: *KI-1861-I.* 88–89.; 15. iromány – Nemes Háromszék választmányának levele. In: *KI-1861-I.* 90.; 16. iromány – Kézdi-Vásárhely közönségének levele. In: *KI-1861-I.* 91.; 18. iromány – Tordamegye állandó bizottmányának levele. *KI-1861-I.* 93–94.; 19. iromány – Dobokavármegye közönségének levele. In: *KI-1861-I.* 95.; 20. iromány – Tisza Kálmán képviselő határozati javaslata. In: *KI-1861-I.* 99.; 21. iromány – Nyáry Pál módosítványa. In: *KI-1861-I.* 103–104.; 25. iromány – Marosszék választmányának levele. In: *KI-1861-I.* 111–112.; 26. iromány – Föilirás. In: *KI-1861-I.* 118–120.; 27. iromány – Csík, Gyergyó és Kászón szék állandó bizottmányának junius 4-én 1861-ben Csík-Somlyón tartott gyűlésének levele. In: *KI-1861-I.* 122–123.; 32. iromány – Magyarországnak országgyűlésileg együttlevő Förendeinek és Képviselelőinek felirata. In: *KI-1861-I.* 134–136.; 36. iromány – Magyarországnak országgyűlésileg együttlevő Förendeinek és Képviselelőinek felirata. In: *KI-1861-I.* 152–154.

⁶⁰⁸ JANCÓS (2004) i.m. 66.; JORDÁKY i.m. 18–20.; MIKÓ (1944) i.m. 80–81.; SZÁSZ (1993a) i.m. 483–486.; SZENCZEI i.m. 70–71.

⁶⁰⁹ GONDA (1998a) i.m. 218.; MIKÓ (1944) i.m. 90–91.

*Horvátország, Erdély, továbbá a nemzetiségi kérdés rendezését, amelynek alapja a félreértések eloszlatása, az elnyomás helyett a lehető legszélesebb körű szabadság biztosítása továbbra is a teljes jogegyenlőség⁶¹⁰ és a magyar állam Erdéllyel együtt értett területi integritásának elve alapján, értelemszerűen az erdélyi képviselőkkel való közös törvényalkotás útján.*⁶¹¹ A későbbi miniszterelnök Tisza Kálmán a nemzetiségi kérdést – részben nemzetközi kontextusba is helyezve – az alkotmányosság helyreállításával, az Ausztriával való közjogi viszony rendezésével azonos jelentőségűnek ítélte és annak feltételeként értelmezte.⁶¹² A Főrendiház ülésein azonos elvi alapok kerültek rögzítésre,⁶¹³ amely *kiindulópontokhoz*⁶¹⁴ csatlakoztak a kibékülés vágyával és hitével a „Bécsben

⁶¹⁰ MIKÓ (1944) i.m. 89–92.; KATUS (2016d) i.m. 660.; SCHLETT (2002) i.m. 9.

⁶¹¹ Deák Ferenc beszéde az 1861. évi Országgyűlés Képviselőházának XXI. ülésén az alábbiakat emelte ki „Alkotmányt nekünk is akarnak adni, de nem azt, mit tőlünk hatalommal elvettek, hanem egy másikat, újat, idegenszerűt, darabját azon közös alkotmánynak, melyet az egész birodalomra készítettek. De nekünk adott alkotmány nem kell; mi visszaköveteljük ősi alkotmányunkat, [...] azon alkotmányt, melynek alapelveit századok szentesítettek. Mellettünk jog és törvény állanak s a szerződések szentsége, ellenünk az anyagi erő. [...] Szükségesnek látjuk tehát ünnepélyesen kijelenteni, hogy mi az országnak [...] alkotmányos önállóságát s törvényes függetlenségét semmi tekinteteknek, semmi érdekeknek föl nem áldozhatjuk s ragaszkodunk ahhoz, mint nemzeti létünk alapföltételéhez. [...] Másik lényeges tárgy, mire nézve azonnal felszólalni kötelességünk, az országgyűlésnek kiegészítése. Sem Erdély, sem Horvát- és Tótország, sem a Határőrvidék, sem Fiume és a Tengermellék közöttünk képviselve nincsenek, mert az országgyűlésre meg nem hívtak [...] El vagyunk határozva mindent elkövetni, hogy a félreértések elháríttassanak s teszünk, mit az ország szétदारabolása s önállóságának fölládozása nélkül tehetünk, hogy a honnak minden nemzetiségű polgárai érdekekben s érzelmeiben összeforranak. Óhajtjuk törvényeink azon rendeleteit, mik ereszben akadályul szolgálhatnak, közös érdekeink szerint méltányosság alapján módosítani; s hogy ezt eszközölhessük, múlhatatlanul szükséges az országgyűlésnek mielőbbi kiegészítése. [...] A tetteles egyesülésnek minélelőbbi végrehajtását pedig megtagadta nem annyi volna, mint Erdélyt nem egyesíteni Magyarországgal, hanem annyi, mint Magyarországtól valósággal elszakasztani, és ez a sanctio pragmaticával merőben ellenkezik. [...] Mindaddig, míg azok, kik törvény szerint az országgyűlésre meghívandók, meghíva nem lesznek, mi az országgyűlést kiegészítettnek nem tekinthetjük, s törvények alkotásába és koronázási egyezkedésekbe nem bocsátkozhatunk. [...] Mi teljes jogegyenlőség alapján akarjuk kifejteni s biztosítani alkotmányos életünket. Akarjuk, hogy a polgári jogok teljes élvezetére nézve sem vallás, sem nemzetiség a hon polgárai között különbséget ne tegyen, s törvényeink mindazon rendeleteit, mik a teljes jogegyenlőséget korlátozzák, még ezen országgyűlésen óhajtjuk az igazság, méltányosság kívánalmihoz alkalmazva, módosítani.” In: A XXI. országos ülés. In: *KN-1861-I*. 104, 108–109.

⁶¹² Tisza Kálmán beszéde az 1861. évi Országgyűlés Képviselőházának XXIII. ülésén az alkotmányjogi helyzetet, annak nemzetközi összefüggéseit és a nemzetiségi kérdést az alábbiakban foglalta össze: „A törvényeinkhez, alkotmányunkhoz s ezek minden következményeihez való hű ragaszkodás kötelessége tehát azon első szempont, melyből én teendőinket tekintem. Első és legfőbb kötelességünknek tartom ennek folytán kifejteni, az egész világ előtt tisztán kimutatni, Ausztriával szemben törvényes állásunkat, pontosan kijelölni a viszonyt, melyben hazánknak az osztrák örökös tartományokhoz állani kell. De van még más szempont is. [...] Midőn tehát hazánknak független önkormányzatáhozi jogát kimutatjuk, meg kell győznünk a világot egyszersmind arról is, hogy ezen jog érvényre emelése érdekében van. [...] De még ezzel nincs befejezve teendőnk, mert van egy harmadik szempont is, melyről megfeledeknünk nem szabad, [...] nyugtassuk meg egyszersmind hazánk minden rangú, ajkú és hitfelekezetű lakosait aziránt, hogy az ő érdekeikről sem feledkezünk meg, azok irányában is a democratia igényei s a teljes jogegyenlőség kívánalmi szerint intézkedni akarunk.” In: A XXIII. országos ülés. In: *KN-1861-I*. 126.

⁶¹³ A Főrendiház különösen az V., VI., VII. és VIII., valamint XII. országos ülésein vitatta meg a fenti kérdéseket. In: *FN-1861-I*. 21–141., 144–158.

⁶¹⁴ A törvényhozás tárgyi és elvi kiindulópontjait szemléletesen foglalja össze a felirati javaslat, a 12. iromány – Főirási javaslat, illetve e körben változtatás nélkül elfogadott felirat, amely alapvetően Deák Ferenc fent idézett felszólalásán és Tisza Kálmán határozati javaslatán alapult: „Sem Erdély sem Horvát- és Tótország, sem a

csalódott”⁶¹⁵ nemzetiségek⁶¹⁶ jelen lévő képviselői is.⁶¹⁷ *Az Országgyűlés ennek megfelelően*

határörvidék, sem Fiume és a Tengeremellék- közöttünk képviselve nincsenek, mert az országgyűlésre meg nem hivattak; [...]. A *sanctio pragmatica*, a kir. hitlevelek s fejedemi eskük határozottan kimondják, hogy az ország integritása mindenkor sértetlenül föntartandó. De az integritás nem csupán abból áll, hogy az ország területéből semmi el ne szakítottassék, hanem az, a politikai integritást is magában foglalja. [...] A múlt idők szomorú eseményei káros félreértéseket idéztek elő közöttünk és nem magyar nemzetiségű polgártársaink között. Ezen polgártársainknak nemzetiségük érdekében és Horvátországnak közjogi állása érdekében is követeléseik vágnak, miket ignorálnunk nem lehet, de nem is akarunk. El vagyunk határozva mindent elkövetni, hogy a félreértések elháríttassanak s teszünk mit az ország szétdarabolása s önállóságának fölládozása nélkül tehetünk, hogy a honnak minden nemzetiségű polgárai érdekekben s érzelemben összeforranak. Óhajjuk törvényeink azon rendeleteit, mik e részben akadályul szolgálhatnak, közös érdekeink szerint méltányosság alapján módosítani, s hogy ezt eszközölhessük, múlhatatlanul szükege az országgyűlésnek mielőbbi kiegészítése. [...] Hiszszük, hogy Erdélynek nem magyar nemzetiségű polgárai sem fogják kockáztatva látni az egyesülés által nemzeti érdekeiket, mert megnyugvást és teljes biztosítást fognak találni azokban, miket mi más nemzetiségű polgártársaink irányában határozni s tenni fogunk. A mi Horvátországot illeti, [...] saját territóriummal bir, külön állása van, s nem volt soha bekebelezve Magyarországba, hanem kapcsolatban állott velünk, és társunk volt, ki jogainkban s kötelességeinkben, szerencsénkben, bajainkban osztozott. Ha tehát most Horvátország mint ország akar részt venni törvényhozásunkban, ha előbb tisztába akar jöni velünk azon föltételekre nézve, mik mellett közjogi állását Magyarországgal kész összekötni, ha erre nézve úgy akar velünk érintkezni, mint nemzet nemzettel, nem fogjuk azt visszautasítani, [...] Mindaddig tehát, míg azok, kik törvény szerint az országgyűlésre meghívandók, meghíva nem lesznek, mi az országgyűlést kiegészítettnek nem tekinthetjük, s törvények alkotásába s koronázási egyezkedésekbe nem bocsátkozhatunk. [...] Szentesített törvényeket csak azon hatalom függeszthet föl, mely azokat alkotta. Alkotmányos országban csak az összes törvényhozás alkothat törvényeket, azokat tehát egyoldalú hatalommal felfüggeszteni, vagy a mit az absolut hatalom mint rendszerével össze nem férőt hatályon kívül tett, azt az alkotmányosság mellett is egyoldalulag függőben tartani, ellenkezik az alkotmányosság fogalmával. [...] Mi teljes jogegyenlőség alapján akarjuk kifejteni s biztosítani alkotmányos életünket. Akarjuk, hogy a polgári jogok teljes élvezetére nézve sem vallás, sem nemzetiség a hon polgárai között különbséget ne tegyen, s törvényeink mindazon rendeleteit, mik a teljes jogegyenlőséget korlátozzák, még ezen országgyűlésen akarjuk az igazság, méltányosság kívánalmához alkalmazva módosítani. De ha felfüggesztett törvényeink teljes erejükben tettleg vissza nem állítatnak, [...] nem bocsátkozhatik semmi újabb törvényalkotási értekezletbe, semmi egyezkedésbe, mert miként s mi czélből alkosson újabb törvényeket, midőn azt látja, hogy egyoldalú hatalommal felfüggesztett alaptörvényeinek hatálya még akkor is függőben tartatik, midőn a fejedelem a nemzet képviselőit összehívta, hogy alkotmányos működésüket ismét megkezdjék.” – a 26. iromány – Fölírás alapján elfogadott 32. iromány – Magyarországnak országgyűlésileg együttlevő Főrendeinek és Képviselőinek felirata és a 36. iromány – Magyarországnak országgyűlésileg együttlevő Főrendeinek és Képviselőinek felirata. In: *KI-1961-I.* 83–85., 118–120., 134–136., 152–154.; 20. iromány – Tisza Kálmán képviselő határozati javaslata. In: *KI-1861-I.* 96–102.

⁶¹⁵ CSORBA (2019a) i.m. 294.; ERDŐDY i.m. 63.; MIKÓ (1944) i.m. 90–99.

⁶¹⁶ Vlad Alajos, azaz Aloisiu Wlad román képviselő határozottan kijelentette az 1861. évi Országgyűlés Képviselőházának XXXIV. ülésén, hogy „Az 1848-ki eseményekről, melyek mindnyájunk előtt ismeretesek, s a nemzetiségeknek egymás közötti véres fellépéséről, s annak okairól szólni nem akarok; mert nem akarom a hegedő sebet feltépni, [...] örömmel tapasztaltam az egész vita folyama alatt azon készséget, eszélyességet és méltányosságot, melyet a nemzetiségek megnyugtatása és kibékítésére nézve e háznak majdnem minden tagja tanúsított, s remélem, hogy ha Isten is úgy akarja mint magunk, ezen kényes természetű, mindnyájunkra nézve legnagyobb horderejű ügyet az igazság, méltányosság és nemzeti jogegyenlőség alapján közös akarattal s egyetértéssel elintézzendjük. Az idő és alkalom itt van, ragadja és használja fel azt a tisztelt képviselőház, és akkor nincs erő, mely felettünk győzedelmeskedhetnék.” In: A XXXIV. országos ülés. In: *KN-1861-I.* 378. Maniu Aurél az az 1861. évi Országgyűlés Képviselőházának XLI. ülésnapján hasonló tartalommal fogalmazott, amikor kiemelte, hogy „Ezen borzasztó nemzeti harcoknak, mitől Isten mentse meg örökre szeretett közös hazánkat, [...] A 12 éven át reánk közösen nehezedett absolutisticus központosító rendszer, eme 12 évi közös elnyomatás alatt, a különféle hazánkat lakó nemzetiségek mind inkább közeledtek egymáshoz azon lévén, hogy a megintatott egymás iránti bizalom helyreállítottassék. Ily üdvös törekvések közepette vissza lön adva az alkotmányosság egy része: melynek alapján reconstituáltattak a megyék, a hol már a testvériségi közelítésnek tágasb tér nyitott. [...] Ezeknek folytán mindenki reményteljesen nézett e mostani országgyűlésünk elé, annak munkásságát élénk figyelemmel kíséri, sóhajta, hogy mindazon őket nemzetiségi tekintetben sújtó törvényes rendeletek fel fognak cseréltetni, más az igazság és kor szelleméhez idomított törvényekkel.” In: XLI. országos ülés. In: *KN-1861-II.* 107.

rögzítette a nemzetiségi kérdés tárgyalásának alapelveit, azaz Horvátország kérdésének külön kezelését, az erdélyi képviselő kérdésének rendezését, a magyar állam Erdéllyel együtt értett területi integritását, a teljes jogegyenlőség biztosítását, és a méltányosságot.⁶¹⁸ Báró Eötvös József munkássága alapján⁶¹⁹ az Országgyűlés egy törvény megalkotását tűzte ki célul valamennyi nemzetiség jogait illetően.⁶²⁰ Ennek megfelelően a jogegyenlőséggel és a területi integritással összeegyeztethetetlen egyes nemzetiségi igények külön joggá való kodifikálását – az 1848. évi alapállással egyezően – a képviselők elvből elutasították,⁶²¹ végül báró Eötvös

⁶¹⁷ Pap János belényesi képviselő az 1861. évi Országgyűlés Képviselőházának XXXV. ülésén elhangzott beszédében egyértelműen rögzítette, hogy „[...] román ajkú küldőimet is fölötte közéről érdeklí, - míg egyrészt a magyar honygyűlésnek irántunk atyáskodó gondoskodásaért köszönetet fejezek ki, másrészt ki kell nyíltan jelentenem azon meggyőződésemet: hogy én a román nemzet érdekeit a magyarokétól, bármiben is, elválasztani nem tudom, [...] a magyarhoni román nép érdeke más lenne, mint a magyaré, ne higgye senki azt mintha akár nemzetisége, akár nyelve, akár pedig vallása a magyarság által eddigelé legkevesebbé is elnyomatva volt volna, s ezért legkisebb ürügye is lehetne aziránt ellenséges érzellemmel viseltetni. Igaz, vannak sérelmeink e tekintetben is: nemzetiségünk nagyrészben félretolva, anyanyelvünk elhanyagoltává, s különösen vallásunk elnyomatva volt; - de ha ez sérelem, - a mint méltán az is, - ennek súlya nem a magyar törvényhozást, annál kevésbé pedig a magyar nemzetet nyomhatja; hanem nyomja egyedül kirekesztőleg azon ferde kormány rendszert, mely ellen most mi egyenkint és mindnyájan felszólalunk. Midőn tehát Isten után és közös hazafiuságunknál fogva e tekintetben bizton remélem, hogy e haza legfőbb érdekeiről nem fog mindig más valami idegen rendelkezhetni, t. i. azon kormányrendszer, mely irányunkban mindenkor mostohául s gyakran ellenségesen viselte és viseli magát: — bizton hiszem azt is, hogy a román népre, mint Magyarország egyik kiegészítő részére és csak más nyelvet beszélő hazafiakra, [...] szebb napok fognak felvirulni.” In: A XXXV. országos ülés. In: *KN-1861-II. 2.*

⁶¹⁸ GYURGYÁK (2007) i.m. 72–73.; MIKÓ (1944) i.m. 99–110.; KATUS (2016d) i.m. 661.

⁶¹⁹ EÖTVÖS (1903) i.m. 40–45.

⁶²⁰ 38. iromány – Jelentése a jelen országgyűlés teendőiről hozandó határozat szerkesztésével megbízott választmánynak. In: *KI-1861-I. 157.*

⁶²¹ Az Országgyűlés alapállásának indokait beszédében foglalta össze Trefort Ágoston az 1861. évi Országgyűlés Képviselőházának XXVI. ülésén kiemelve: „Magyarország integritásáról szólva, lehetetlen nem érinteni a nemzetiségek kérdését. A horvát nemzet saját területtel s történeti jogokkal bir, - én e jogait s bármely jogait tisztelem, az országgyűlésnek azonban Horvátország irányában az 1848-ki törvényekhez kell ragaszkodni, míg a törvények alkotmányos után megváltoztatva nem lesznek; - kötelességünk azonban már most kimondani, hogy mihelyt az országgyűlés törvényalkotásra képesítve lesz, mi a horvátokkal a fennforgó differentiákat kiegyenlíteni kívánjuk, anélkül azonban, hogy a magyar korona integritását csonkítsuk. [...] Mi a többi Magyarország területén élő népfajokat illeti, én azok fejlődését nemzetiségi irányban nem akarom akadályoztatni, mert a nemzetiségek elnyomatása, valamint a szabadsággal össze nem fér, ugy rossz és céltévesztő politika. Szerbek, oláhok, németek, szlávok s ruthenek vigyék saját municipalis ügyeiket saját nyelvükön, használják az iskolákban azon nyelvet, mely nekik tetszik. Én a nemzetiségek benső kifejlődését ugy kívánom tiszteletben tartani, mint a vallást, mibe avatkozni a statusnak joga sincsen. De e külön nemzetiségeknek teendő concessiókat csak a jogegyenlőség alapján lehet tenni - s valamint a vallások közt nem lehetnek privilegialis vallások, ugy a nemzetiségek közt sem lehetnek Magyarország területén privilegialis nemzetiségek. [...] Oly területeken azonban, hol vegyes a népesség, ott tisztán nemzetiségi szempontok szerint státusok soha sem fognak alakulni; mert ily eljárás Európát oly zavarba vinné, minőben az a 8-ik s 9-ik században sinlődött; mert nincs állam Európában [...] mely mostani alakját megtarthatná; remélem tehát, hogy Magyarországon is a történeti előzmények, a geographicus helyzet s más magukban a külön nemzetiségekben rejlő practicus momentumok felsőbbiséget nyerendek, s azon beteges hajlam: miszerint minden külön népfaj, külön területet követel, s mintegy külön államot akar képezni, - mint sok átmenő szellemi betegség, meg fog szűnni s Magyarország, a magyar állam: Hungária, meg fog maradni; mert a nemzetiségek iránt igazságos tudván lenni, nem lesz alapítva a nemzetiségekre, hanem meg fog felelni a politikai szükségnek, mint fejlődménye a történetnek.” In: XXVI. országos ülés. In: *KN-1861-I. 200.*

József javaslatára⁶²² az Országgyűlés elrendelte a kérdés fenti alapelvek mentén való külön nemzetiségi bizottságban⁶²³ való tárgyalását⁶²⁴ és az előkészítő munkálatok elvégzését.⁶²⁵ Az udvarral való kapcsolat feszültségei, és az erdélyi kérdésben⁶²⁶ való ellentétek ellenére⁶²⁷ az

⁶²² Eötvös József báró az 1861. évi Országgyűlés Képviselőházának XLI. ülésnapján többek között kiemelte, hogy „[...] az 1848-ik évi dicsőségben e hazának minden nemzetiségű polgárai részt vettek, úgy tudom, hogy a hazában lakó különböző nemzetiségek híven megosztották velünk - 13 évi szenvedéseinket, híven megosztják velünk reményeinket, és hogy azoknak teljesítésében velünk kezdet fognak fogni minden pillanatban. Soha e ház, és mondhatom a magyar nemzet ezen nem kételkedett kevésbé mint most, sőt teljes meggyőződéssel kinyilatkoztatom, hogy ha a hazában lakó különböző nemzetiségek irányunkban rokonszenvet éreznek, ezen rokonszenvet nem fecsérlik el méltatlanokra. A magyar nemzet 1848-ban fölállította, és kimondta a jogegyenlőség elvét, megpecsételte ezen elvét vérével, és elvan határozva ezen elvet minden következtetésben keresztül vinni. De épen, mert e ház, mely a nemzetet képviseli, a hazában lakó egyes nemzetiségeket elvekkkel és pusztá szavakkal kielégíteni nem akarja, - mert reményeket gerjeszteni nem akar, s nem akar ígéretet tenni, melyeket teljesíteni hatalmában nem áll: azért e ház épen a nemzetiségi kérdésre nézve, csak megfontolva, csak kellő tanácskozás után mondhatja el nézeteit.[...] e tárgyban a nemzetiségeket illetőleg egy alázatos indítványt fogok előterjeszteni, azt ezennel teljesítve, indítványomat a ház asztalára leteszem.” In: A XLI. országos ülés. In: *KN-1861-II.* 106–107.

⁶²³ 24. iromány – Indítvány egy bizottmánynak kiküldésére a nemzetiségi kérdésben. In: *KI-1861-I.* 110.

⁶²⁴ MIKÓ (1944) i.m. 99.; KATUS (2016d) i.m. 661.

⁶²⁵ „Legyenek megnyugodva mindazok, akik más ajkúak, nem mondom más nemzetiségek, mert ha a hazában különböző ajkú lakók vannak, de én itt mást, mint egyenjogú polgártársat, mást, mint magyart nem ismerek annyiban, hogy én a fajnak említésében nem látok semmi sértést, mert van magyar faj s van más faj, de egyenlő polgárok vagyunk mindnyájan. [...] Tehát meggyőződésem szerint nincs senki, aki a hazában lakó különböző nemzetiségek iránt mást érezne, mint a legnagyobb testvériséget és jogegyenlőséget, valamint bizonyos, hogy e hazában csak hasonló polgárok vannak, és hogy éppen a tökéletes egyenlőségben fekszik a hazának érdeke.” - érvelt a bizottság felállítása mellett báró Eötvös József. In: FENYŐ István (szerk.): *Eötvös József művei – Arcképek és programok.* Budapest, Magyar Helikon 1975. 594.

⁶²⁶ Az erdélyi uniót az uralkodó – több más kérdés mellett – nem fogadta el: „A mi mindenek előtt Erdély nagyfejedelemségünknek Magyarországgal való unióját illeti, mely a szász és román nemzet szabad beleegyezése nélkül lön elhatározva, megjegyzendő, miszerint ezen unió soha teljes törvényerőre nem lépett, az egyoldalúan hozott határozatok kihirdetése után tetteleg felbomlott, s egyáltalában mindaddig kivihetetlenek lészen tekintendő, valamint Erdélynek nem magyar ajkú lakosai nemzetiségi érdekeiket ezen unió által veszélyeztetve látják, és a birodalom ebbeli igényei és érdekei kellőleg biztosítva nem lesznek.” - 44. iromány – Királyi leirat. In: *KI-1961-I.* 175–176. Az erdélyi unió kérdésében a román képviselők különösen az Országgyűlés XLII. ülésén fogalmaztak meg a többségtől részben eltérő véleményt, amikor ugyan az Unió törvényességét elismerték, de a román nemzet balázsfalvi tiltakozását hangsúlyozottan kiemelték és a kérdés újra tárgyalását szorgalmazták, amellyel kapcsolatban Babes Vince, azaz Vincențiu Babeș véleménye emelendő ki, amely szerint „[...] Erdélynek egyesülése Magyarországgal az 1848-ik évben törvényesen létrejött. Ez uraim - igaz lehet az erdélyi magyar s székely nemzetek tekintetéből, de - meggyőződésem szerint, -ez nem áll az erdélyi román nemzetre nézve; pedig a román nemzet azon országnak többségét, sőt majd két harmadát képezi. A román nemzet - mint az egész világ előtt tudva van - 1848. évi május 15-én Balázsfalván ünnepélyesen tiltakozott az unió ellen, ha tudniillik az beleegyezése nélkül, azaz oly országgyűlés által fogadtatnék el, melyben a románok mint nemzet aránylag képviselve nem lennének [...] Ennek következtében az erdélyi románok azt követelik, hogy az 1848. évi erdélyi országgyűlésnek joga nem volt - ugyanazon pillanatban, midőn az összes népnek polgári egyenjogúságát elismerte s kihirdette, ugyanezen népnek tökéletes elmellőzésével - az ország politikai létét, önállóságát feláldozva, azt más országba beleolvasztani, [...]. Azonban legyen bár az unió százszor törvényes, de azt igazságosnak senki sem fogja mondhatni, miután világos, hogy az a román nemzet, azaz a nép kétharmadának meghallgatása és beleegyezése nélkül, sőt annak nyílt tiltakozása dacára, még pedig nemzeti s politikai joga s méltósága ellen jött létre; mondom nemzeti s politikai joga ellen azért, mert habár Erdélyben 400 esztendő óta csak az országnak minoritását képező három nemzet, úgymint a magyar, székely és szász nemzet ismertetett el politikai nemzetnek, az országnak majoritását tevő román nemzet pedig a politikai s nemzeti jogok élvezetétől megfosztva volt; de 1848-ik évi májushó óta a román nemzet is magát Erdélyben egyenjogú politikai nemzetnek tartja, [...] ha igazságosak akarunk lenni [...] az uniót nem tudom más szemmél tekinteni, mint tekintem a horvátországi viszonyt, az az mint kétoldalú szerződést Erdély és Magyarország között, s minthogy eme szerződésnek érvénye az erdélyi román nemzet, az az a lakosságnak többsége által kétségbe vonatik, természetesnek találom, hogy a magyar nemzet maga mint egyik szerződő fél, saját ügyében bíró nem lehet, és

uralkodó és az Országgyűlés egyaránt a nemzetiségi kérdés tárgyalását,⁶²⁸ valamint Horvátország⁶²⁹ kérdését kiemelt jelentőségűnek⁶³⁰ ítélte. A huszonhét tagú nemzetiségi

ítéletet nem mondhat, hanem ezen peresügynek további tárgyalását és elintézését a törvényes kormányra bízni szükséges.” In: A XLI. országos ülés. In: *KN-1861-II.* 116–117.

⁶²⁷ Az uralkodó és a román képvislők álláspontjával szemben az erdélyi kérdésben is az Országgyűlés hangsúlyos véleményét fogalmazott meg a 47. iromány – Fölrás és a 49. iromány – Fölrás soraiban: „Magyarország és Erdélynek egyesülését mind Magyarországnak, mind Erdélynek törvényes országgyűlése ünnepélyesen elhatározta, s ezen határozatokat ő Felségének szentesítése törvény erőre emelte. Ha a szászok és románok törvény által ki lettek volna zárva az erdélyi országgyűlésből, vagy ha a törvény mellőzésével oda meg nem hivattak volna; ha az országgyűlés rendkívüli módon, szokatlan alakban hivatott volna össze; ha nem a valóságos többség határozott volna, vagy valamelyik rész erőszakkal gátoltatott volna szavazatának szabad kijelentésében : inkább lehetne szólni arról, hogy a határozat a románok és szászok szabad beleegyezése nélkül hozatott, s inkább lehetne kétséget támasztani annak érvénye ellen. De Erdélynek azon országgyűlése, mely az egyesülést elhatározta, szorosán az erdélyi törvények értelmében hivatott össze. Erdélynek akkori közjoga szerint a megyéknek, székely és szász székeknek, s az országgyűlési joggal bíró városoknak követeiből, az ország egyházi s világi méltóságaiból, s főbb hivatalnokaiból és regalistákból kellett alakulni az országgyűlésnek, mindezek meg is hivattak, s követeik által, s illetőleg személyesen meg is jelentek. A megyei követek választásánál a szász vagy román nemesek, kik pedig számosan valának, szinte úgy bírtak választási joggal, mint a magyarok. A székely és szász székekben, valamint a városokban is, magyar, szász és román között a választási qualificatióra nézve különbség nem volt. A regalisták, kik törvény szerint a tekintélyesebb nemesekből voltak meghívandók, és a főbb hivatalnokok nem egyedül magyarok voltak. A törvény értelmében ily módon alakított országgyűlés az egyesülés fölötti törvény alkotásában éppen azon törvény szabta módon járt el, melyet minden egyéb törvényeinek alkotásában követett; a határozat tudniillik abszolút többséggel hozatott, és pedig éppen ez esetben nagy többséggel, melyhez mind a román választók befolyásával megválasztott követek közül, mind a szász követek közül számosan járultak szabadon kijelentett szavazataikkal. És midőn a többség akarata határozatképen kimondatott, akkor sem történt tiltakozás a szászok vagy románok részéről. [...] Miután tehát Erdélynek azon országgyűlése, mely az egyesülési törvényt alkotta, szorosán az akkori törvények értelmében alakult, szászok és románok szintű befolytak a követek választásába, részt vettek az országgyűlési tanácskozásokban, szavaztak kényszerítés nélkül, s nem egy közülök az egyesülésre szavazott, és akképen az egyesülés nagy többséggel határozatott el; lehet-e alaposan állítani, hogy a szászok és románok szabad beleegyezése nélkül alkotott az egyesülési törvény? s lehet-e annak érvényét ennélfogva tagadni? [...] Azt sem lehet alaposan állítani, hogy az egyesülésről alkotott magyarországi és erdélyi törvények teljes törvényerőre nem léptek. Tudja mindenki, hogy az 1848-ban Pesten tartott országgyűlésre, mely már népképviselőlet alapján alakult, Erdélynek minden választó kerületei választottak és küldöttek képviselőket. Ezeknek megválasztása az egyesülési, s azzal kapcsolatban álló választási törvény szerint történt. A nép választotta meg azokat, és pedig nagy részben szász és román nép; voltak a megválasztott képviselők között románok is szászok is. Az egyesülési törvénynek azon része tehát, mely az országgyűlési képviselőre vonatkozik, s melynek alapján mi most Erdélynek meghívását mindenekelőtt sürgetjük, egész terjedelmében tetteleg végre is hajtattott. Elfogadta tehát, s tetteleg teljesítette az egyesülést Erdély népének azon része is, mely annak megállapításánál jogot nem gyakorolhatott. Tetteleg elfogadta s teljesítette azt a román és szász nép, mely szintű választott, mint a magyar, s melyből azon egyének, kik a választók bizalmát bírták, meg is választottak, s az országgyűlésen meg is jelentek.” – 47. iromány – Fölrás. In: *KI-1861-I.* 202–203.; 49. iromány – Fölrás. In: *KI-1861-I.* 241–243.

⁶²⁸ Az uralkodó leirata szerint: „Szükségesnek látjuk továbbá az egybegyűlt Főrendeket és Képviselőket felszólítani, miszerint akár királyi előterjesztéseink, akár az országgyűlés részéről kezdeményezés folytán oly törvényjavaslat tárgyalásához fogjanak, mely a Magyarországnak nem magyar ajkú lakosainak nemzetiségi jogait, azok terjedelmét, mind nyelvük és nemzetiségi kifejlődésükre, mind pedig közigazgatási viszonyukra nézve határozottan s világosan formulázva tartalmazza.” – 44. iromány – Királyi leirat. In: *KI-1861-I.* 177.

⁶²⁹ 44. iromány – Királyi leirat. In: *KI-1861-I.* 176.; A 47. iromány – Fölrás. In: *KI-1861-I.* 204–205.; 49. iromány – Fölrás. In: *KI-1861-I.* 243–244.; 6. iromány – Országgyűlési határozat Dalmát-, Horvát- s Tótország és a magyar korona s Magyarország közötti viszonyról. In: *KI-1865-I.* 18–19.; 8. iromány – Dalmát-, Horvát- s Tótország országgyűlési határozata a magyar korona s Magyarország közötti viszonyról. In: *FI-1865-I.* 13–14.

⁶³⁰ A leiratra adott válaszban az Országgyűlés kiemelte: „Felszólítja Felséged az országgyűlést, hogy Magyarország nem magyarajkú lakosainak nemzetiségi jogait biztosító törvényjavaslatok tárgyalásához fogjon. Mindenekelőtt alaptalannak nyilvánítjuk azon vádat, hogy az 1848-diki törvények Magyarország nem magyar ajkú lakosainak nemzetiségi jogait sértették. Sok czélszerű intézkedést állapítottak meg ezen törvények a nép javára [...] Megállapították az egyenjogúságot, kiterjesztették minden osztályra a polgári s politikai jogokat, s a

bizottság⁶³¹ – ahol jelentős szerepet kaptak a nemzetiségi képviselők is⁶³² – az 1861. augusztus 9-i ülésre⁶³³ terjesztette elő jelentését⁶³⁴ Sigismund Popovici és Aloisiu Wlad román *nemzetiségű külön javaslatával*.⁶³⁵ A jelentés a fenti szabályozási alapelveket megismételte,⁶³⁶ rögzítette a *natio Hungarica* elvét azzal, hogy *tételesen felsorolta a magyar*

népnek millióit a hon szabad polgáraivá tették; és mindezen jótékony intézkedésekben egyenlően részesítettek minden nemzetiségeket. Nyelvre és nemzetiségre vonatkozólag pedig semmi újabb rendelkezést nem foglalnak magukban az említett törvények. [...] De ha az 1848-diki törvények a nem magyar ajkú nemzetiségek jogait s érdekeit csakugyan annyira sértették; mit tett az absolut rendszer azon sértett jogok visszaállítására, s a népek nemzetiségi érdekeinek oltalmára, midőn 1849-ben a magyar alkotmányt, s az ország minden törvényeit felfüggesztette? Kimondotta a nemzetiségek egyenjogúságát, és ezt az által valósította, hogy mindenütt, minden nemzetiségre nézve, törvénykezésben, közigazgatásban és iskolákban a német rendszert, és a német nyelvet hozta be. Még a szerb vajdaság is, mely a szerb nemzet kedvéért állíttatott fel, egyedül csak nevére volt szerb. És még jelenleg is Csehországban, Gallicziában, és az örökös tartományok több részeiben minő politikai kedvezésekben részesülnek nyelvökre nézve a nem német ajkú lakosok, ámbár azon országok népességének túlnyomó számát képezik? A közigazgatás és törvénykezés, sőt még a felsőbb oktatás is nem német nyelven vitetik-e mindazon országokban? [...] De tudjuk mi azt, hogy a mind inkább fejlődő nemzetiségi érzet figyelmet érdemel, s nem lehet azt a múlt időknek és régibb törvényeknek mértékével mérni. Nem fogjuk felejteni, hogy Magyarország nem magyar ajkú lakosai, szintűgy Magyarország polgárai, s mi őszinte készséggel akarjuk mind azt, amit e részben az ő érdekeik, s a haza közérdeke megkíván, törvény által biztosítani. Ha Felsőged kezdetben már meghívta volna jelen országgyűlésünkre mindazokat, kik a törvény szerint meghívandók valának, s a kiegészített országgyűlés azonnal törvények alkotásához foghatott volna, már eddig a nemzetiségi érdekek biztosítását illetőleg törvényjavaslataink Felsőged elébe volnának terjesztve. Sőt mi azon reményben, hogy az országgyűlés mielőbb ki fog egészíttetni, már bizottmányt is neveztünk ki, mely az e részben szükséges előmunkálatokat megtegye, s a teendők iránt javaslatot készítsen, és e bizottmány munkáját már be is fejezte.” – 47. iromány – Fölrás. In: *KI-1861-I.* 205–206.; 49. iromány – Fölrás. In: *KI-1861-I.* 245.

⁶³¹ A nemzetiségi bizottság tagjainak megválasztását az LII. országos ülésen hirdették ki. In: *Az LII. országos ülés.* In: *KN-1862-II.* 217.

⁶³² JORDÁKY i.m. 24–25.

⁶³³ A LXIV. országos ülés. In: *KN-1861-II.* 284.

⁶³⁴ 48. iromány – Jelentése a nemzetiségi kérdés tárgyában kiküldött bizottmánynak. In: *KI-1861-I.* 211–219.

⁶³⁵ BODEA – SURDU i.m. 192.; GYURGYÁK (2007) i.m. 73–74.; JORDÁKY i.m. 25–26.; MIKÓ (1944) i.m. 104.; SZÁSZ (1993a) i.m. 480.

⁶³⁶ A jelentés szerint: „A nemzetiségi kérdés tárgyában kiküldött bizottmány [...] Eljárásának alapjául két út kínálkozott: a honban létező egyes nemzetiségek formulázott kívánalmai, a mint azok a túrócz-szentmártoni gyűlésnek e bizottmányhoz által tett emlékiratában, és köztudomás szerint a szerb congressuson, ugy az erdélyi románok részéről is fogalmazva lőnek; avagy kijelölése azon határoknak, a melyeken belül az egyes nemzetiségek saját e részbeli igényeiket szabadon érvényesíthetik. A bizottmány e második kiinduló pontot választá; mert a jogegyenlőségnek 1848-ban kimondott elvével összeférhetőnek nem tartá, hogy bármely kérdés, mely az egyéni szabadsággal oly szoros egybeköttetésben áll, mint a nemzetiségi igények kielégítése, engedmények útján oldassék meg. Mert azon körülménynél fogva, hogy az egyes nemzetiségek e hazában elszórva, összevegyülve találtnak, azok konkrét kívánalmainak kielégítése, vagy oly területi változásokat, kikerekítéseket tételezne fel melyek az ország politikai egységét veszélyeztetnék, vagy pedig a nagyobb nemzetiségek területén lakó kisebb nemzetiségi töredékek végelnyomására vezetne. [...] Magyarország sajátságos ethnographiai viszonyainál fogva épen utalva látszik odatőrekedni, hogy a nemzetiségi kérdést oly törvényes intézkedések által fejtse meg egyszer mindenkorra, melyeknek paizsa alatt az egyes polgárnak érészbeni jogos követelményei a haza területének bármely részén szintoly mértékben védve, mint az egyes nemzetiségeknek mint testületeknek szabad egyesülés útján kifejlődhetése biztosítva legyen. Ily törvényes intézkedések elemeit nyújtják nálunk a századokon keresztül fenállott községi önkormányzás, az egyes vallásfelekezeteknek nem csak egyházi ügyeikre, hanem tanodáik belrendezésére és kezelésére is kiterjedő autonómiája, és mindenek felett azon helyhatósági rendszer, melynek észjogi alapját épen az individuális szabadságnak az állam-hatalom túlterjeszkedése ellenébeni megóvása, s úgy a physikai, mint morális egyediségnek az államegység legszükségesebb korlátain belüli szabad mozgathatása képezik. E nézetből kiindulva [...] a következő két fő elvet véltük mindenekelőtt megállapítandóknak: a) Hogy Magyarországnak minden ajkú polgárai politikai tekintetben csak is egy nemzetet, a magyar állam históriai fogalmának megfelelő egységes és oszthatlan magyar nemzetet képezik; és b) hogy az országban lakó minden népek, névszerint: a

nemzetiséget is a magyarországi nemzetiségek között. A jelentés kiinduló pontként rögzítette az ország politikai egységét és a nemzetiségi igények egyéni jogok szerinti, illetve az egyesülési szabadság alapján való rendezésének alapvonalait, részletesen szabályozva és meghatározva a nyelvi jogokat az állami, önkormányzati és igazságszolgáltatási területeken, illetve az egyéni és egyesületi viszonyokban, ugyanakkor a *külön nemzetiségi alapon szerveződő területi önkormányzatokat változatlanul elvetette.*⁶³⁷ A bizottság javaslatát végül az Országgyűlés tárgyalni nem tudta,⁶³⁸ azt az uralkodó az Országgyűlés tiltakozása ellenére⁶³⁹ 1861. augusztus 22-én feloszlatta.⁶⁴⁰

3.2.5. A nemzetiségi kérdés az 1865/1868. évi Országgyűlésen, az egyes törvényjavaslatok és nemzetiségi igények, valamint azok elvi kiindulópontjainak kapcsolata

Az 1861. évi Országgyűlés összehívását eredményező okok ismételt bekövetkezte, különösen a königgrätzi vereség⁶⁴¹ az uralkodót⁶⁴² is a Magyarországgal való megegyezés szándéka felé vezette.⁶⁴³ A megegyezés alapfeltétele a magyar Országgyűlés ismételt összehívása volt,⁶⁴⁴ amelyre – elvi és politikai vitákat követően – a magyar fél is nyitott volt.⁶⁴⁵ Az 1865/68. évi

magyar, szláv, román, német, szerb, orosz sat. — egyenjogú nemzetiségeknek tekintendők, melyek külön nemzetiségi igényeiket az ország politikai egységének korlátain belül az egyéni és egyesülési szabadság alapján, minden további megszorítás nélkül szabadon érvényesíthetik.” – In: 48. iromány – Jelentése a nemzetiségi kérdés tárgyában kiküldött bizottmányoknak. In: *KI-1861-I.* 211–212.

⁶³⁷ ERDŐDY i.m. 64.; GYURGYÁK (2007) i.m. 73.; MIKÓ (1944) i.m. 105–107.; KATUS (2016d) i.m. 661.

⁶³⁸ CSERNUS-LUKÁCS Szilveszter: Nemzetek vagy nemzetiségek? Törvények és törvénytervezetek a nemzetiségi egyenjogúságról az 1860-as években. *Erdélyi Jogélet.* 2020/2. 5–6.

⁶³⁹ A LXVII. és LXVIII. országos ülés. In: KN-1861-II. 289–296.; A XXI. és XXII. országos ülés. In: FN-1861-I. 174–182.; 52. iromány – Óvás. In: *KI-1861-I.* 273–274.; 53. iromány – Határozati indítvány. In: *KI-1861-I.* 277.

⁶⁴⁰ 56. iromány – Királyi leirat. In: *KI-1861-I.* 292.; 57. iromány – Királyi leirat. In: *KI-1861-I.* 293.; BÚSBACH (1906b) i.m. 195–196.; KATUS (2016d) i.m. 661.; MIKÓ (1944) i.m. 108–110.

⁶⁴¹ LIGETI Dávid: Solferinótól Königgrätzig – Ferenc József háborúi 1859–1866 között. In: HERMANN Róbert – LIGETI Dávid (szerk.): *Megosztó kompromisszum – Az 1867. évi kiegyezés 150 év távlatából.* Budapest, Országgház Könyviadó, 2018. 120–126.; GONDA (1998a) i.m. 223–229.; PĂCLIȘANU (1944) i.m. 5.; TAYLOR i.m. 159.; ZAKAR-KOZÁRI (2011c)] 867–868.

⁶⁴² Az uralkodó 1866. február 27-én a Főrendiház válaszfeliratának átvételekor kelt nyilatkozata szerint „Én a kiegyenlítést közösen elismert jogalapon, Őszinte szándékkal, de egyszersmind szilárd elhatározással kezdeményeztem oly irányban, melytől uralkodó kötelmeim sérelme, és birodalmam életfeltételeinek veszélyeztetése nélkül el nem térhetek. Megnyitottam a tért a szabad eszmecsere nék, és legforróbb óhajásaim közé soroltam kedvelt Magyarországom belkormányzati Önállásának akkénti megszilárdítását, hogy az midőn saját körében áldáshozólag fejlődik, egyúttal a viszonyok ereje által követett érdekesség alapján birodalmam jobblétének és nagyságának is hathatós tényezőjévé válhassék.” – In: 15. iromány. In: *FI-1865-I.* 37.

⁶⁴³ SZÁSZ Zoltán: Politikai élet és nemzetiségi kérdés a dualizmus korában (1867-1918). In: KŐPECZI Béla (szerk.): *Erdély rövid története.* Budapest, Akadémiai Kiadó, 1993. [a továbbiakban: SZÁSZ (1993b)] 524.; BÚSBACH (1906b) i.m. 303–344.; CSORBA (2019a) i.m. 323–325.; ECKHART i.m. 285–287.; GERŐ i.m. 165–186.; ROMSICH (2017) i.m. 347–348.; TAYLOR i.m. 139–153.

⁶⁴⁴ I. országos ülés. In: *KN-1865-I.* 1–3.

⁶⁴⁵ SCHLETT (2010) i.m. 200–270.; SCHWARCZWÖLDER i.m. 26–33.

Országgyűlés az 1861. évvel azonos alapon állt az Ausztriával való közjogi viszony rendezése tekintetében,⁶⁴⁶ ugyanakkor a nemzetiségi kérdés rendezését a trónbeszéd⁶⁴⁷ nem érintette csak annyiban és csak közvetett módon, hogy a közjogi rendezés érdekében a horvát szabor, és az Erdélyi Nagyfejedelemség országgyűlése⁶⁴⁸ is összehívásra⁶⁴⁹ került.⁶⁵⁰ A horvát országgyűlés összehívása alapvetően pozitív fogadtatásra lelt, de az Erdélyi Nagyfejedelemség kérdése – az 1861. évvel azonos módon és alapokon – heves vitát⁶⁵¹ váltott ki,⁶⁵² elvégre külön erdélyi országgyűlés a Magyarországgal való Unióval ellentétben állt. Mindezeknek megfelelően a Képviselőház országgyűlési válaszfeliratban⁶⁵³ az erdélyi

⁶⁴⁶ CIEGER András: A közös ügyek rendszere. In: HERMANN Róbert – LIGETI Dávid (szerk.): *Megosztó kompromisszum – Az 1867. évi kiegyezés 150 év távlatából*. Budapest, Országház Könyviadó, 2018. 132–134.; KATUS (2016d) i.m. 661–664.

⁶⁴⁷ 1. iromány – Ö Császári és Apostoli királyi felségének Trónbeszéde. In: *KI-1865-I. 1–3.*; In: *FI-1865-I. 1–3.*

⁶⁴⁸ 1. számú iromány. In: *Az 1863. év július 1-re Nagy-Szebenbe egybehívott erdélyi országgyűlés irományai, 1863. július 15. - 1864. október 29.* Nagyszeben, 1864. 1–2.; 2. számú iromány. In: *Az 1863. év július 1-re Nagy-Szebenbe egybehívott erdélyi országgyűlés irományai, 1863. július 15. - 1864. október 29.* Nagyszeben, 1864. 2–9.; 16. számú iromány. In: *Az 1863. év július 1-re Nagy-Szebenbe egybehívott erdélyi országgyűlés irományai, 1863. július 15. - 1864. október 29.* Nagyszeben, 1864. 39–42.; 17. számú iromány. In: *Az 1863. év július 1-re Nagy-Szebenbe egybehívott erdélyi országgyűlés irományai, 1863. július 15. - 1864. október 29.* Nagyszeben, 1864. 42–43.

⁶⁴⁹ Első ülés. In: *Jegyzőkönyve az 1863-ik évi Sz. Jakab hó 1-ére Nagy-Szeben szabad királyi városába legfelsőbbleg egybehívott erdélyi országgyűlésnek, 1863. július 15. - 1864. október 29.* Nagyszeben, 1864. 1–7.; I. Országos ülés. In: KÖNYI Manó (szerk.): *Az 1863. év Julius 1-re Nagy-Szebenre legf. egybehívott erdélyi országgyűlés Gyorsirói naplója, 1863. július 15-1864. október 29.* Nagyszeben, 1863. 1–5.

⁶⁵⁰ MIKÓ (1944) i.m. 84–86, 111–116.; SZÁSZ (1986) i.m. 1490–1497.

⁶⁵¹ 9. iromány – Válaszfelirati javaslat a trónbeszédre. In: *KI-1865-I. 22–30.*; 12. iromány – A magyar Országgyűlés válaszfelirata a legmagasb trónbeszédre. In: *KI-1865-I. 33–41.*; 16. iromány – Az országos főrendek és képviselőház feliratára kelt legfelsőbb királyi leirat. In: *KI-1865-I. 44–47.*, *FI-1865-I. 38–41.*; 11. iromány – A magyar országgyűlés felsőháza elé terjesztett válaszfelirati javaslat a legmagasb trónbeszédre. In: *FI-1865-I. 26–30.*; 14. iromány – A magyar országgyűlés felsőházának válaszfelirata a legmagasb trónbeszédre. In: *FI-1865-I. 33–37.*

⁶⁵² MIKÓ (1944) i.m. 84–86.; TAYLOR i.m. 146–147.

⁶⁵³ A válaszfelirat a fenti körülményeket az alábbiak szerint foglalta össze, azaz „Őszinte hálánkat nyilvánítjuk Fölségednek azért is, hogy Horvát- és Tótország gyűlését kegyelmesen fölszólítani méltóztatott, hogy gondoskodjék eleve a felől, miszerint jelen országgyűlésünkön kellőleg képviselve legyen. Ugy tekintjük mi ezt, mint a magyar korona épségének fentartására s országgyűlésünk kiegészítésére irányzott legmagasabb fejedelmi szándék tanúságát. [...] Újra ismétljük tehát, hogy: „ha Horvátország, mint ország, akar részt venni törvényhozásunkban, ha előbb tisztába akar jöni velünk azon föltételekre nézve; melyek mellett közjogi állását Magyarországgal kész összekötni, ha ezek iránt ugy akar velünk érintkezni, mint nemzet nemzettel: mi azt sem fogjuk visszautasítani. Őszinte bizalommal nyújtunk neki testvéri kezet, csak országunknak s a magyar koronának épsége és alkotmányos önállása fentartassék. [...] A horvát országgyűlésnek 1861-iki határozatait, melyeket Fölséged velünk közölni méltóztatott, akkor véljük legcélszerűbben tárgyalhatóknak, ha majd azon országoknak képviselőivel, vagy a kiegyenlítés végett kiküldött megbízottjaival együtt tanácskozhatunk s e tárgyat az ő hozzájárulásukkal intézhetjük el. Köszönetünket fejezzük ki Fölségednek azon fejedelmi gondoskodásáért is, melylyel a Magyar és Erdélyországok egyesüléséből folyó viszonyoknak végleges elintézését szíven hordja. Megvetették e viszonyoknak alapját azon törvények, melyek 1848-ban Magyar-és Erdélyország egyesítéséről e két ország közös egyetértésével hozattak s királyi jóváhagyás által ünnepélyesen szentesítették. De sok van még e részben elintézendő, s mi nem hozzuk kétségbe, hogy minden részről megnyugtató, igazságos és méltányos megállapodás eszközésére komoly megfontolás és előrelátás leend szükséges. Minket az ezek fölötti tanácskozásokban testvéri szeretet érzelmei fognak vezetni; alapja reményünknek azon bizalom, hogy tőlünk senki sem kíván olyasmit, a mi veszélyeztetné alkotmányunk alapelveit. Horvátországnak és Erdélynek országgyűlésünkre lett meghívása elhárított egy súlyos akadályt, mely

unió kérdése külön kihangsúlyozásra került,⁶⁵⁴ amellyel egyidejűleg az igazság és a testvériesség elveit szem előtt tartó nemzetiségi jogalkotás szándéka is nevesítést nyert.⁶⁵⁵

Az erdélyi országgyűlés a saját legitimitációjáról folytatott közjogi vitákat követően végül a magyar képviselők távollétében⁶⁵⁶ az a román nemzetiség igényeit elismerte és azokat rendezte.⁶⁵⁷ Ennek megfelelően bevezetésre került Erdélyben a magyar mellett a német és a

1861-ben leginkább gátolta törvényhozási működésünket.” In: 12. iromány – A magyar Országgyűlés válaszfelirata a legmagasb trónbeszédre. In: *KI-1865-I*. 38–39.

⁶⁵⁴ A válaszfelirati vita, amely egyebekben tartalmazta a horvátországi, erdélyi és nemzetiségi kérdések egyes aspektusait is a Képviselőház XIX-XX., XXII-XXX., XXXII-XXXIII., valamint XLI-XLV. országos ülésén zajlott. *KN-1865-I*. 146–148., 153–329., 355–369.

⁶⁵⁵ MIKÓ (1944) i.m. 111–117.

⁶⁵⁶ Hatodik ülés. In: *Jegyzőkönyve az 1863-ik évi Sz. Jakab hó 1-ére Nagy-Szeben szabad királyi városába legfelsőbbleg egybehívott erdélyi országgyűlésnek, 1863. július 15. - 1864. október 29.* Nagyszeben, 1864. 23–28.; Tizenötödik ülés. In: *Jegyzőkönyve az 1863-ik évi Sz. Jakab hó 1-ére Nagy-Szeben szabad királyi városába legfelsőbbleg egybehívott erdélyi országgyűlésnek, 1863. július 15. - 1864. október 29.* Nagyszeben, 1864. 64.; VI. Országos ülés. In: KÖNYI Manó (szerk.): *Az 1863. év Julius 1-re Nagy-Szebenre legf. egybehívott erdélyi országgyűlés Gyorsirói naplója, 1863.július 15-1864.október 29.* Nagyszeben, 1863. 27–34.; XV. Országos ülés. In: KÖNYI Manó (szerk.): *Az 1863. év Julius 1-re Nagy-Szebenre legf. egybehívott erdélyi országgyűlés Gyorsirói naplója, 1863.július 15-1864.október 29.* Nagyszeben, 1863. 142–146.

⁶⁵⁷ 21. számú iromány – Törvényjavaslat A román nemzet és annak vallásai egyenjogúságának keresztülviteléről. In: *Az 1863. év július 1-re Nagy-Szebenbe egybehívott erdélyi országgyűlés irományai, 1863. július 15. - 1864. október 29.* Nagyszeben, 1864. 45–46.; 22. számú iromány – Törvényjavaslat A három országos nyelveknek a közhivatali közlekedésbeni használatáról. In: *Az 1863. év július 1-re Nagy-Szebenbe egybehívott erdélyi országgyűlés irományai, 1863. július 15. - 1864. október 29.* Nagyszeben, 1864. 46–49.; 26. számú iromány – Az országgyűlési bizottmány által indítványozott Törvényjavaslat a román nemzet szintügy mint a görög katholica és a görög keleti vallások egyenjogúságát illetőleg. In: *Az 1863. év július 1-re Nagy-Szebenbe egybehívott erdélyi országgyűlés irományai, 1863. július 15. - 1864. október 29.* Nagyszeben, 1864. 67–68.; 27. számú iromány – Az országgyűlési bizottmány jelentése az 1-ső kormányelőterjesztésről, mint a román nemzet és vallásai egyenjogúsága keresztülvitelét illető Erdély Nagyfejedelemségben érvényes törvényjavaslatról. In: *Az 1863. év július 1-re Nagy-Szebenbe egybehívott erdélyi országgyűlés irományai, 1863. július 15. - 1864. október 29.* Nagyszeben, 1864. 68–71.; 29. számú iromány – Törvénycikk A román nemzet és annak vallásai egyenjogúságának keresztülviteléről. In: *Az 1863. év július 1-re Nagy-Szebenbe egybehívott erdélyi országgyűlés irományai, 1863. július 15. - 1864. október 29.* Nagyszeben, 1864. 74–75.; 37. számú iromány – Törvénycikk A három országos nyelv használatáról a közhivatali közlekedésben. In: *Az 1863. év július 1-re Nagy-Szebenbe egybehívott erdélyi országgyűlés irományai, 1863. július 15. - 1864. október 29.* Nagyszeben, 1864. 84–86.; 45. számú iromány – Törvénycikk A román nemzet és annak vallásai egyenjogúságának keresztülviteléről. In: *Az 1863. év július 1-re Nagy-Szebenbe egybehívott erdélyi országgyűlés irományai, 1863. július 15. - 1864. október 29.* Nagyszeben, 1864. 145–146.; 52. számú iromány – Jelentése az országgyűlési bizottságnak A román nemzet és annak vallásai egyenjogúságának keresztülviteléről szóló törvénycikkéről. In: *Az 1863. év július 1-re Nagy-Szebenbe egybehívott erdélyi országgyűlés irományai, 1863. július 15. - 1864. október 29.* Nagyszeben, 1864. 156–158.; 53. számú iromány – Melléklet A román nemzet és annak vallásai egyenjogúságának keresztülvitelét tárgyaló bizottsági jelentéshez. In: *Az 1863. év július 1-re Nagy-Szebenbe egybehívott erdélyi országgyűlés irományai, 1863. július 15. - 1864. október 29.* Nagyszeben, 1864. 159–161.; 54. számú iromány – Törvénycikk A román nemzet és annak vallásai egyenjogúságának keresztülviteléről. In: *Az 1863. év július 1-re Nagy-Szebenbe egybehívott erdélyi országgyűlés irományai, 1863. július 15. - 1864. október 29.* Nagyszeben, 1864. 162–164.; 73. számú iromány – Jelentése A három országos nyelv használatáról a közhivatali közlekedésben használatát illető második k. kormányjavaslat ügyében kiküldött bizottságnak. In: *Az 1863. év július 1-re Nagy-Szebenbe egybehívott erdélyi országgyűlés irományai, 1863. július 15. - 1864. október 29.* Nagyszeben, 1864. 188–192.; 81. számú iromány – Törvénycikk A román nemzet és annak vallásai egyenjogúságának keresztülviteléről. In: *Az 1863. év július 1-re Nagy-Szebenbe egybehívott erdélyi országgyűlés irományai, 1863. július 15. - 1864. október 29.* Nagyszeben, 1864. 198–200.; 100. számú iromány – Jelentése az országgyűlési bizottságnak a legke- gyelmesebb szentesítés alá terjesztendő törvénycikk iránt, a három országos nyelvnek a közhivatali közlekedésben használatát illetőleg. In: *Az 1863. év július 1-re Nagy-Szebenbe egybehívott erdélyi*

román hivatalos nyelv,⁶⁵⁸ továbbá a román nemzeti terület kivételével teljesítésre kerültek a román nemzet egyenjogúsítási és elismerési⁶⁵⁹ igényei is,⁶⁶⁰ mely mellett az örmény egyenjogúság kérdése is – érdemi tárgyalás nélkül – napirendre került.⁶⁶¹ A politikai körülményekben bekövetkezett változások a Kiegyezés megvalósulását⁶⁶² megelőzően 1865/1866. fordulóján az erdélyi országgyűlésben ismét a Magyarországgal való unió pártján állók többségére vezettek.⁶⁶³ A politikai és közjogi változások eredményeként az erdélyi kérdések rendezését is az 1865/1868. évi magyar Országgyűlés volt hivatott rendezni és így az 1868. évi XLIII. törvénycikk⁶⁶⁴ rendelkezései⁶⁶⁵ szerint valósult meg – egyes képviselők tiltakozása ellenére⁶⁶⁶ – Erdély és Magyarország második egyesítése.⁶⁶⁷

országgyűlés irományai, 1863. július 15. - 1864. október 29. Nagyszeben, 1864. 258–259.; 101. számú iromány – Törvénycikk A három országos nyelv használatáról a közhivatali közlekedésben. In: *Az 1863. év július 1-re Nagy-Szebenbe egybehívott erdélyi országgyűlés irományai, 1863. július 15. - 1864. október 29.* Nagyszeben, 1864. 259–263.

⁶⁵⁸ BOLOVAN, Ioan: Epoca liberală. In: POP, Ioan-Aurel – NÄGLER, Thomas – MAGYARI András (eds.): *Istoria Transilvaniei Vol. III.* Cluj-Napoca – Deva, Academia Română Centrul de Studii Transilvane – Editura Episcopiei Devei și Hunedoarei, 2016. 415–416.; CSERNUS-LUKÁCS i.m. 9–10.; JANCSÓ (2004) i.m. 66–71.; MARCU (1997) i.m. 187.; MIKÓ (1944) i.m. 84–86.; MURZEA – MATEFI i.m. 211–212.

⁶⁵⁹ Az 1863/1864. évi erdélyi Országgyűlés a fent idézett javaslatokat nyolcadik, tizenhetedik, harminchetedik, valamint negyvenegyedik ülésén tárgyalta és fogadta el, kihirdetése a negyvenhetedik, illetve negyvenkilencedik ülésen történt. In: *Jegyzőkönyve az 1863-ik évi Sz. Jakab hó 1-ére Nagy-Szeben szabad királyi városába legfelsőbbleg egybehívott erdélyi országgyűlésnek, 1863. július 15. - 1864. október 29.* Nagyszeben, 1864. 35–36., 68–69., 71–72., 72–74., 74–77., 78–81., 81–84., 85–87., 88–91., 91–94., 94–96., 100–101., 102–105., 106–109., 110–113., 113–115., 115–119., 120–123., 124–126., 127–129., 130–131., 141–145., 166., 172.; In: KÓNYI Manó (szerk.): *Az 1863. év Julius 1-re Nagy-Szebenre legf. egybehívott erdélyi országgyűlés Gyorsirói naplója, 1863.július 15-1864.október 29.* Nagyszeben, 1863. 47–52., 149–155., 155–170., 171–189., 189–202., 202–224., 224–240., 240–260., 260–278., 278–293., 293–296., 301–316., 317–339., 339–364., 365–384., 384–399., 400–426., 426–449., 450–467., 467–491., 491–494., 517–520., 590., 602.

⁶⁶⁰ BODEA–SURDU i.m. 194.; CSERNUS-LUKÁCS i.m. 14–15.; JORDÁKY i.m. 42–50.; MIKÓ (1981b) i.m. 60–62.; SZÁSZ (1986) i.m. 1490–1504.; SZÁSZ (1993a) i.m. 485–486.; SZENCZEI i.m. 70–71.

⁶⁶¹ 62. számú iromány – Javaslat az örmény nemzet és annak vallása egyenjogúságának keresztül vitele iránti törvénycikkelyhez. In: *Az 1863. év július 1-re Nagy-Szebenbe egybehívott erdélyi országgyűlés irományai, 1863. július 15. - 1864. október 29.* Nagyszeben, 1864. 175–177.; Negyvenharmadik ülés. In: *Jegyzőkönyve az 1863-ik évi Sz. Jakab hó 1-ére Nagy-Szeben szabad királyi városába legfelsőbbleg egybehívott erdélyi országgyűlésnek, 1863. július 15. - 1864. október 29.* Nagyszeben, 1864. 153.; XIX. Országos ülés. In: KÓNYI Manó (szerk.): *Az 1863. év Julius 1-re Nagy-Szebenre legf. egybehívott erdélyi országgyűlés Gyorsirói naplója, 1863.július 15-1864.október 29.* Nagyszeben, 1863. 182–186.; XLIII. Országos ülés. In: KÓNYI Manó (szerk.): *Az 1863. év Julius 1-re Nagy-Szebenre legf. egybehívott erdélyi országgyűlés Gyorsirói naplója, 1863.július 15-1864.október 29.* Nagyszeben, 1863. 566.

⁶⁶² PĂCURARIU i.m. 281–283.; TAYLOR i.m. 167–171.

⁶⁶³ AMUZA (2001b) i.m. 232–233.; BODEA–SURDU i.m. 196.; BOLOVAN i.m. 417–418.; JORDÁKY i.m. 57–63.; SZÁSZ (1986) i.m. 1505–1507.; SZÁSZ (1993a) 486–488.

⁶⁶⁴ 1868. évi XLIII. törvény-cikk Magyarország és Erdély egyesítésének részletes szabályozásáról. In: *Corpus Juris Hungarici – Magyar Törvénytár – 1836-1868. évi törvénycikkek*, Budapest, Franklin – Társulat Magyar Irod. Intézet és Könyvnyomda, 1896. 486–489.

⁶⁶⁵ 362. iromány – Törvényjavaslat Magyarország és Erdély egyesítésének részletes szabályozásáról. In: *KI-1865-VI.* 254–258.; 284. iromány – Kivonat a képviselőháznak 1868-ik évi december hó 2-án tartott CCCXXXI. ülése jegyzőkönyvéből. In: *FI-1865-II.* 385.; 285. iromány – Törvényjavaslat Magyarország és Erdély egyesítésének részletes szabályozásáról. In: *FI-1865-II.* 386–388.; 290. iromány – Jelentése a méltóságos főrendek állandó hármas bizottmányának „Magyarország és Erdély egyesítésének részletes szabályozásáról” szóló törvényjavaslat tárgyában. In: *FI-1865-II.* 394.

⁶⁶⁶ 391. iromány – Határozati javaslat. In: *KI-1865-VII.* 9–10.

A Kiegyezés elvi alapját a mérsékelt liberalizmus programja képezte és ezáltal szervesen illeszkedett a történelmi folyamatokba⁶⁶⁸ és nem célzott semmilyen nemzetiségi elnyomást,⁶⁶⁹ ennek ellenére a nemzetiségek oldalán ellenérzéseket váltott ki a német illetve a magyar szupremácia megerősödése és biztosítása okán.⁶⁷⁰ Az elvi alapok változatlanágából fakadóan a két évtizeddel korábbi, valamint az 1861. évi Országgyűlés által elfogadott jogalkotási koncepció érdemben nem változott,⁶⁷¹ azaz a nemzetiségi kérdés döntően individualista megközelítésben volt a magyar vezetés által értelmezett.⁶⁷² Ez az alapállás döntően befolyásolta a törvényelőkészítő bizottság és albizottság munkáját⁶⁷³ és e körben az osztrák alkotmányjog nemzetek egyenlőségét deklaráló szabályozásával lényegileg azonos elvi alapokon nyugodott.⁶⁷⁴

A magyar nemzetiségi jogalkotásra gyakorolt osztrák hatások tekintetében ki kell emelnünk, hogy Ausztriában a magyarországi folyamatokkal ellentétes irányú nemzetiségi kihívásra figyelhetünk fel. Ausztria esetében a területi integritást nem a nemzeti kisebbségek, hanem a német nacionalizmus irredentizmusa veszélyeztette elsősorban,⁶⁷⁵ amely mellett a cseh pánszláv gyökerű szeparatizmussal és a lengyel függetlenség kérdése, illetve az egységes

⁶⁶⁷ DEÁK Ágnes: Újabb fordulat az alkotmányosság felé. Felkészülés az unióra. In: BENKŐ Elek – OBORNI Teréz (szerk.): *Székelyföld története II. kötet*. Budapest – Kolozsvár – Székelyudvarhely, Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont – Erdélyi Múzeum Egyesület – Haáz Rezső Múzeum, 2016. 669–674.; PÁL Judit: A politikai keretek átalakulása. In: BÁRDI Nándor – PÁL Judit (szerk.): *Székelyföld története III. kötet*. Budapest – Kolozsvár – Székelyudvarhely, Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont – Erdélyi Múzeum Egyesület – Haáz Rezső Múzeum, 2016. 27–34.; EGYED (2013) i.m. 223.; GYURGYÁK (2007) i.m. 74.; SZÁSZ (1993b) i.m. 524–525.

⁶⁶⁸ 42. iromány – Királyi leirat (1866. nov. 17.). In: *KI-1865-II.* 1–3.; 48. iromány – A magyar Országgyűlés képviselőháza elé terjesztett fölirati javaslat az 1866. november 17-kén kelt legmagasabb királyi leiratra. In: *KI-1865-II.* 19–21.; 49. iromány – Fölrata a magyar Országgyűlésnek az 1866. november 17-kén kelt legmagasabb királyi leiratra. In: *KI-1865-II.* 22–24.; 60. iromány – Királyi leirat (1867. febr. 17.). In: *KI-1865-II.* 49–50.; 69. iromány – Jelentése a közös viszonyok tárgyában kiküldött hatvanhetes bizottságnak. In: *KI-1865-II.* 65–101.; 87. iromány – Törvénycikk a magyar korona országai és az ő felsége uralkodása alatt álló többi országok között fenforgó közös érdekű viszonyokról s ezek elintézésének módjáról. In: *KI-1865-II.* 160–168.; 25. iromány – A magyar országgyűlés képviselőházának fölrata az 1866. november 17-ken kelt legmagasabb királyi leiratra. In: *FI-1865-I.* 94–96.; 28. iromány – A magyar országgyűlés képviselőházának fölrata az 1866. november 17-ken kelt legmagasabb királyi leiratra. In: *FI-1865-I.* 98–101.; 45. iromány – A képviselőház 1867. évi márczius hó 30-án tartott CXIV-ik ülésének jegyzőkönyvi kivonata. A magyar országgyűlés képviselőházának a közös viszonyok tárgyában hozott határozata. In: *FI-1865-I.* 123–129.; 49. iromány – Törvénycikk a magyar korona országai és az ő felsége uralkodása alatt álló többi országok között fenforgó közös érdekű viszonyokról s ezek elintézésének módjáról. In: *FI-1865-I.* 133–141.

⁶⁶⁹ JÁSZI (1982) i.m. 362.

⁶⁷⁰ PĂCURARIU i.m. 297–298.; PĂCLIȘANU (1944) i.m. 13–14..

⁶⁷¹ GYURGYÁK (2007) i.m. 75–76.; MIKÓ (1944) i.m. 111–164.; SCHLETT (2010) i.m. 271–370.

⁶⁷² EÖTVÖS (1903) i.m. 92–96.

⁶⁷³ MIKÓ (1944) i.m. 111–164.; SCHLETT (2010) i.m. 534–535.

⁶⁷⁴ JÁSZI (1982) i.m. 380.

⁶⁷⁵ JÁSZI (1982) i.m. 384–385., 482–484.

olasz állam létrejöttével megerősödött olasz kihívás⁶⁷⁶ mellett kisebb mértékben a ruthén kérdés is jelentkezett.⁶⁷⁷ Ausztria esetében további kihívást jelentett a birodalom különböző mértékű önkormányzatisággal rendelkező történelmi tartományokra osztottsága, amely tartományi határok etnikai kiigazítása a feléledő nacionalizmusok által különös államszervezési kérdéseket vetettek fel⁶⁷⁸ az értekezés 4.3. fejezetében kifejtettek szerint. Az osztrák államszervezési kérdések céljai és várt hatásai – az értekezésben annak tárgyánál fogva érintőlegesen vizsgált területi vagy etnikai alapon való föderatív átszervezésének lehetőségei – szükségképpen az alig helyreállított magyar területi integritással szembeni alapállást vallottak,⁶⁷⁹ így a Kiegyezés alapjait vonták kétségbe. Ausztria államszervezeti sajátosságai eredményeként a történelmi tartományokra osztottság – amelyet 'a birodalmi tanácsban képviselt királyságok és országok' megnevezés is tükröz – *a nemzetiségi kérdés kezelését nem összbirodalmi, hanem alapvetően e tartományok szintjén, tartományi belügyként voltak értelmezhetők és vezettek kompromisszumos megoldásokra, helyi kiegyezésekre.*⁶⁸⁰ Ausztria államberendezkedésének sajátosságain túl a nemzetiségi kérdés összbirodalmi kezelését az is lehetetlenné tette, hogy domináns nemzet hiányából fakadóan nemzetállami egységesítési folyamatok sem voltak megfigyelhetők, azaz változatlanul a dinasztikus alapállás volt fő államszervezési elv.⁶⁸¹ Magyarország és Erdély esete tehát alapvetően tért el Ausztria helyzetétől, így a magyar jogalkotási koncepciót rögzítő válaszfelíratra adott *uralkodói leirat*⁶⁸² megerősítette a területi épség fenntartása melletti nemzetiségi törvény megalkotásának szükségességét és annak legfelsőbb támogatásáról biztosította a törvényhozókat.⁶⁸³ A leirat felolvasását követően közel két hónapos vita bontakozott ki a törvényelőkészítő bizottság felállításának módjáról, tagjairól⁶⁸⁴ akiket 1866.

⁶⁷⁶ JÁSZI (1982) i.m. 482–496.

⁶⁷⁷ JÁSZI (1982) i.m. 490–492.

⁶⁷⁸ SZABÓ (2020) i.m. 1–3.

⁶⁷⁹ SZABÓ (2020) i.m. 1–2.

⁶⁸⁰ SZABÓ (2020) i.m. 5–6.

⁶⁸¹ SZABÓ (2020) i.m. 5–6.

⁶⁸² „Kedvesen vettük az országosan egybegyűlt főrendek és képviselők azon ígéretét, miszerint „a hon polgárainak minden osztályai iránt, vallás- és nyelvkülönbség nélkül, az igazság és méltányosság elveit fogják mindenkor irányadóul tekinteni, és hogy jelesen Magyarországnak nem magyar ajkú lakosai irányában mindazt, a mit e részben az ő érdekeik és a haza közérdeke megkíván, törvény által óhajtnak biztosítani." Uralkodói tisztünk teljesítésének sorában legkedvesebb teendőink közé fog tartozni mindaz, a mivel az ország területi épségének fenntartása mellett az általunk buzgón óhajtott eredmény valószínűsítését előmozdíthatjuk; mert az ország lakosainak békéjét, egyetértését és érdekekben egybeforrását mindenkor élénk örömmel fogjuk szemlélni és hathatósan gyámolítani.” In: 16. iromány – Az országos főrendek és képviselőház felíratára kelt legfelsőbb királyi leirat. In: *KI-1865-I.* 47.

⁶⁸³ MIKÓ (1944) i.m. 117.

⁶⁸⁴ 23. iromány – Indítvány. In: *KI-1865-I.* 58.; 24. iromány – Indítvány a magyarországi nemzetiségi kérdés megoldása iránti törvényjavaslat kidolgozására megválasztandó bizottmányra nézve. In: *KI-1865-I.* 58–59.; 26. iromány – Indítványa Deák Ferencz pest-belvárosi képviselőnek, az alább elsorolt fontos tárgyakra nézve

április 26-án választottak meg.⁶⁸⁵ Az Országgyűlés által állandóan napirenden tartott bizottsági munkától⁶⁸⁶ függetlenül érkeztek a kérdés eldöntését sürgető beadványok, valamint javaslatok és indítványok elsősorban szerb részről az 1861. évi karlócai szerb kongresszusi határozatok alapján szerb külön jogok, elsősorban területi autonómia érvényesítése érdekében,⁶⁸⁷ illetve román részről részben hasonló tartalommal.⁶⁸⁸ *Végül öt törvényjavaslat* kerül kidolgozásra az Országgyűlés elé terjesztésre,⁶⁸⁹ amelyek közül kettő, az úgynevezett *bizottsági-többségi*⁶⁹⁰ és Deák Ferenc lényegében azonos alapokon nyugvó és azt részben átdolgozó javaslata,⁶⁹¹ illetve a *szerb és román képviselők* által jegyzett úgynevezett *kisebbségi javaslat*⁶⁹² tekintendő alapvető fontosságúnak mintegy két és fél év bizottsági munkálatait követően.

kiküldendő bizottmányok iránt. *KI-1865-I.* 61–62.; Az LIV. országos ülés. In: *KN-1865-II.* 83.; Az LV. országos ülés. In: *KN-1865-II.* 84.

⁶⁸⁵ KATUS László: Magyarország a Habsburg Monarchiában (1711–1918) – A polgári Magyarország születése (1848–1918) – A dualista Monarchia államrendszere és a magyar polgári államapparátus felépítése. In: ROMSICS Ignác (szerk.): *Magyarország története.* Budapest, Akadémiai Kiadó, 2016. [a továbbiakban: KATUS (2016e)] 652.; MIKÓ (1944) i.m. 117–120.

⁶⁸⁶ A CX. országos ülés. In: *KN-1865-IV.* 54–55.; A CXXIV. országos ülés. In: *KN-1865-IV.* 179–180.; A CXLII. országos ülés. In: *KN-1865-IV.* 266–285.; A CXLVI. országos ülés. In: *KN-1865-IV.* 310–311.; A CLIII. országos ülés. In: *KN-1865-V.* 4.; A CLVI. országos ülés. In: *KN-1865-V.* 11.; A CLVIII. országos ülés. In: *KN-1865-V.* 24.; A CLXXII. országos ülés. In: *KN-1865-V.* 190.; A CLXXIII. országos ülés. In: *KN-1865-V.* 197.; A CXCIV. országos ülés. In: *KN-1865-VI.* 238–240.; A CCV. országos ülés. In: *KN-1865-VII.* 4.; A CCVIII. országos ülés. In: *KN-1865-VII.* 40–41.; A CCXI. országos ülés. In: *KN-1865-VII.* 62–63.; A CCXXII. országos ülés. In: *KN-1865-VII.* 312.; A CCXLIII. országos ülés. In: *KN-1865-VIII.* 49–50.; A CCLVIII. országos ülés. In: *KN-1865-VIII.* 361–362.; A CCLXXIII. országos ülés. In: *KN-1865-IX.* 304.; A CCLXXVI. országos ülés. In: *KN-1865-IX.* 374.; A CCLXXXIX. országos ülés. In: *KN-1865-X.* 33.; A CCXCVI. országos ülés. In: *KN-1865-X.* 128–129.; A CCXCIX. országos ülés. In: *KN-1865-X.* 156–159.

⁶⁸⁷ 117. iromány – Határozati, illetőleg törvényjavaslat a szerb nemzeti ügyben. Melléklet a 117. sz. irományhoz. Az 1861-ik évben szerémi Karloviczon tartott nemzeti congressus határozatainak hiteles másolata szerb nyelvről magyarra fordítva. In: *KI-1865-II.* 224–229.; Az XLI. országos ülés. In: *KN-1865-I.* 355–357.; Az LVII. országos ülés. In: *KN-1865-II.* 94.; A CXLI. országos ülés. In: *KN-1865-IV.* 264.; A CLXXIV. országos ülés. In: *KN-1865-V.* 209., 211.; A CCXXV. országos ülés. In: *KN-1865-VII.* 178–179.

⁶⁸⁸ CSERNUS-LUKÁCS i.m. 8–9.; MIKÓ (1944) i.m. 121–126, 133–140., 146–164.

⁶⁸⁹ 133. iromány – Jelentése az 1865-dik évi magyar országgyűlés képviselőháza által a nemzetiségi kérdés tárgyában kiküldött bizottság alválasztmányának. In: *KI-1865-II.* 251–276.; 343. iromány – Jelentése a nemzetiségi kérdés tárgyában kiküldött bizottságnak. In: *KI-1865-VI.* 128–137.; 361. iromány – A központi bizottság Jelentése a nemzetiségi egyenjogúság tárgyában szóló törvényjavaslatról. In: *KI-1865-VI.* 249–253.

⁶⁹⁰ 133. iromány – Jelentése az 1865-dik évi magyar országgyűlés képviselőháza által a nemzetiségi kérdés tárgyában kiküldött bizottság alválasztmányának. F. melléklet. In: *KI-1865-II.* 272–276.; 343. iromány – Jelentése a nemzetiségi kérdés tárgyában kiküldött bizottságnak. I. melléklet. In: *KI-1865-VI.* 130–134.; 361. iromány – A központi bizottság Jelentése a nemzetiségi egyenjogúság tárgyában szóló törvényjavaslatról. In: *KI-1865-VI.* 249–253.

⁶⁹¹ 392. iromány – Törvényjavaslat a nemzetiségi egyenjogúság tárgyában. In: *KI-1865-VII.* 11–15.; A CCCXXIII. országos ülés. In: *KN-1865-XI.* 6–7.

⁶⁹² 133. iromány – Jelentése az 1865-dik évi magyar országgyűlés képviselőháza által a nemzetiségi kérdés tárgyában kiküldött bizottság alválasztmányának. C. melléklet. In: *KI-1865-II.* 261–264.; 343. iromány – Jelentése a nemzetiségi kérdés tárgyában kiküldött bizottságnak. II. melléklet. In: *KI-1865-VI.* 134–137.; A CCXXVII. országos ülés. In: *KN-1865-VII.* 114.; A CCXXI. országos ülés. In: *KN-1865-VII.* 137.

A Képviselőház elé 1868. október 28-án előterjesztett⁶⁹³ *többségi* javaslat alapját képező bizottsági jelentés és törvényjavaslat megfontolás tárgyává tette az 1861. június 7-i túrócszentmártoni szláv, azaz szlovák és az 1861. március 21-i szerb nemzetgyűlések határozatait, a kisebbségi képviselők indítványait és az 1861. évi bizottsági jelentést⁶⁹⁴ és azokat mellékelte előterjesztéséhez az általános vitát előkészítendő.⁶⁹⁵ A javaslat a *natio Hungarica* alapján az *egyenjogúság* és a *területi integritás* alapelveit rögzítette, így alapvetően *nem látott lehetőséget egyes nemzetiségek külön jogainak kodifikálásra*, ahogyan a *területi önkormányzatok-autonómiák megalakítására* sem, következésképpen *elsősorban a nyelvkérdésre helyezte a hangsúlyt*. A mellékletekként csatolt nemzetiségi javaslatok tárgyalását megelőzően valamennyi esetében *kiemelendő, hogy a nemzetiségi javaslatok mindegyike elismerte és hitet tett Magyarország területi integritása* mellett vitatva, hogy érveik és igényeik ezen integritás ellen hatnának. A javaslatok e körben az államhatárokon belül nemzetiségi alapon „kikerekített” vármegyéket, illetve nemzetiségi kerületek kialakítását szorgalmazták. Elvi oldalról a kérdés vármegyei autonómia útján való rendezésére valós lehetőség volt, különösen abból a szempontból, hogy a közigazgatás újjászervezése és a partikuláris különönkormányzatok felszámolását elvégző megyerendezés még nem történt meg, így az alábbiakban bemutatott szlovák nemzeti törvényjavaslat is ezen az alapon állt, igaz eljutott több vármegye kialakításával egy nemzetiségi kerület kialakításának programjához. *A magyar állam területi integritásának, de legalábbis államhatárainak sérthetlensége kérdésében tehát a fenti árnyalással alapvetően konszenzus állt fent*. Szintén rögzíthető, hogy az 1848. évi *jogegyenlőség* alapján eredeztethető *politikai magyar nemzet fogalmát* is alapvetően *elfogadták a nemzetiségi képviselők, azonban annak felfogását – a területi integritás elvéhez hasonló módon – már árnyalni kívánták*. A nemzetiségi képviselők a *politikai magyar nemzet fogalma alatt a magyarországi nemzetek egyfajta szövetségét értették*.⁶⁹⁶ A bevezetésben említettek alapján a fogalmi keretek részbeni tisztázatlanságából kifolyólag megisméltésre kerültek szerb részről többek között a szerbek történelmi jogaira való hivatkozások, valamint a románok külön nemzetként való elismerésének állandó programjának elemei.⁶⁹⁷ Ennek megfelelően a *nemzetiségi képviselők kollektív és nem individualista alapon állva kérték a nemzetiségek, beleértve a magyar nemzetiség felsorolását* is a törvényben és ez alapján látták megvalósíthatónak az ország területi igazgatásának

⁶⁹³ A CCCIII. országos ülés. In: *KN-1865-X*. 216–218.

⁶⁹⁴ GYURGYÁK (2007) i.m. 71., 73–74.

⁶⁹⁵ MIKÓ (1944) i.m. 125.

⁶⁹⁶ CSERNUS-LUKÁCS i.m. 13–14.; MIKÓ (1944) i.m. 89–222.; SCHLETT (2002) i.m. 11.

⁶⁹⁷ MIKÓ (1944) i.m. 112–113., 116–119, 121–126, 133–140, 146–149.; SCHLETT (2002) i.m. 10.

átszervezését nemzetiségi alapon.⁶⁹⁸ Mindezeket előre bocsájtva az egyes nemzetiségek nemzetiségi törvénnyel kapcsolatos elvárásainak és igényeinek áttekintésére az alábbiakban szerint tehető kísérlet.

A bizottsági jelentéshez *A) mellékletként*⁶⁹⁹ csatolt az 1861. június 7-i túrócszentmártoni szlovák nemzetgyűlés határozata *egyszerre áll individualista* alapon igényelve egyéni jogok széles körét, illetve *kollektív* alapon.⁷⁰⁰ A határozat külön érdekessége, hogy elsőként alapoz a történelmi jogra, arra, hogy a magyarok bejövetele előtt a szlovákok már jelenlévő közösségként önként fogadták el a magyar államot és azért a magyarokkal együtt küzdöttek, amely tény igényeik teljesítésének egyik jogalapja. A törvényhez való hozzáállás tekintetében kiemelkedő a határozatok azon filozófiai alapállása, amely szerint „Kérdés, hogy jelenleg örvendetes vagy szomorú napoknak néz-e elébe kedves hazánk, most, midőn a világ vezéreszméje, a nemzetiség kérdése benne a maga megoldására vár.”⁷⁰¹ A szlovák alapállás lényege, hogy ahogyan az individuumok azonos és egyenlő jogokat élveznek, úgy a nemzeti közösségeket is azonos és egyenlő jogok illetik meg, így a nemzeti közösségek külön elismerése a törvény elfogadásának előfeltétele, így ezen elismert *nemzeti közösségek konföderációja képezheti a natio Hungaricát.*⁷⁰² A nemzeti közösség elismerése pedig egyenesen vezet el új szlovák vármegyék alakításához, vármegyehatárok módosításhoz, amely vármegyéből *szláv kerület kialakítását szorgalmazták.*⁷⁰³ A szláv kerület indoka a nyelvhatárok közigazgatási határként való alakításának természetes igazságossága, valamint azt a tény, hogy *a korábbi kiváltságos területek sem vezettek a területi integritás megbomlásához*, következésképpen ezen autonóm terület sem bontaná meg Magyarország területét, közigazgatási rendszerét.⁷⁰⁴ A kialakítandó kerületben honos nemzetiségek jogait pedig az egyéni nemzetiségi jogok biztosítanák a javaslat szerint. Ezen tételnek azonban alapvetően mondott ellent az a tény, hogy a szláv kerület egyetlen hivatalos nyelveként polgári, egyházi, oktatási, közigazgatási és igazságszolgáltatási szinten is a szlovák került meghatározásra. A szlovák nyelv hivatalos minősége okán a szlovák igények tartalmazták a jogszabályok hiteles fordítását, az országgyűlésben való anyanyelven való felszólalás jogát,

⁶⁹⁸ JORDÁKY i.m. 64–66.; MIKÓ (1944) i.m. 184–222.; SCHLETT (2002) i.m. 12–13.

⁶⁹⁹ 133. iromány – Jelentése az 1865-dik évi magyar országgyűlés képviselőháza által a nemzetiségi kérdés tárgyában kiküldött bizottság alvალasztmányának. A. melléklet. In: *KI-1865-II.* 251–257.

⁷⁰⁰ ÁBRAHÁM i.m. 128–129.; MIKÓ (1944) i.m. 126–133.

⁷⁰¹ MIKÓ (1944) i.m. 127.

⁷⁰² MIKÓ (1944) i.m. 127.

⁷⁰³ ŠTENPIEN, Erik: A Bach korszak közigazgatása Felső Magyarországon és a szlovák nemzet reformtervei. *Jogtörténeti Szemle*, 2005/4. 19–20.; ÁBRAHÁM i.m. 128.

⁷⁰⁴ MIKÓ (1944) i.m. 128–131.

illetve a felsőbbíróságokban való arányos képviseletet.⁷⁰⁵ A *magyar nyelvet* a szlovák javaslat *csak diplomatikus nyelvként*, a központi kormányzattal és az egyéb vármegyékkel való kapcsolattartásban való közvetítő nyelvként értelmezte. További szlovák nemzetiségi igényként fogalmazódott meg egy szlovák jogakadémia felállítása, a pesti egyetemen egy külön szlovák tanszék felállítása, nemzetiségi egyesület alakítási jog biztosítása, a kerületen kívüli nemzetiségi lakosok számára pedig nyelvi jogok biztosítása.⁷⁰⁶

A jelentéshez *B) mellékletként*⁷⁰⁷ csatolt 1861. március 21-i karlócai szerb nemzetgyűlés határozata gyakorlatilag *párhuzamba állítható* a szlovák nemzetiségi igények fenti összefoglalásával.⁷⁰⁸ Jelentős különbséget képez, hogy a *területi autonómia tekintetében annak részletes szabályait is megalkották*.⁷⁰⁹ A javaslat szerint megalakítandó Szerb Vajdaság pontos határai is rögzítésre kerültek a közigazgatási szervezettel együtt, külön zászlóval és címerrel, védőszenttel és nemzeti ünneppel, továbbá közjogi méltóságént megnevezték a választott vajdát, mint e terület politikai vezetőjét, részletesen bemutatva választásának feltételeit, illetve a tisztség *ipso iure* felsőházi tagságát és zászlósúr minőségét, valamint azon jogosítványát, hogy a megyei főispánok korábbi jogait is ő gyakorolta volna.⁷¹⁰ A Szerb Vajdaság külön képviselőket küldött volna a tervezet szerint a magyar képviselőházba és az osztrák birodalmi tanácsba egyaránt, ettől függetlenül a vajdasági önkormányzat alapját a szerb kongresszus képezte volna a vajdasági tanáccsal, ahol az együtt élő nemzetiségek arányos képviselettel rendelkeztek volna. Felállításra került volna a terv szerint külön szerb nemzetőrség is.⁷¹¹ Az igazgatás tekintetében részletes szabályokat is megfogalmaztak az adózás kérdésében, míg a nyelvkérdés tárgyában a szerb nyelv primátusa mellett a tervezet elismerte a többi nemzetiség nyelvét is a közigazgatásban. Az igazságszolgáltatást illetően külön bírói szervezetrendszer állítottak volna fel a Szerb Vajdaságban, legfelsőbb szinten azonban a magyar felsőbbíróságokat elismerte a tervezet, ahová arányosan került volna delegálásra a tartományból megfelelő számú bíró, illetve ülnök.⁷¹² A határozat egyebekben egyházkormányzati és oktatási kérdésekkel is részletesen foglalkozott, valamint lényegi elemét képezte az *a garanciális szabály*, hogy a tervezet törvényre emelkedése esetén

⁷⁰⁵ MIKÓ (1944) i.m. 131–132.

⁷⁰⁶ ÁBRAHÁM i.m. 129.; MIKÓ (1944) i.m. 132–133.

⁷⁰⁷ 133. iromány – Jelentése az 1865-dik évi magyar országgyűlés képviselőháza által a nemzetiségi kérdés tárgyában kiküldött bizottság alválasztmányának. B. melléklet. In: *KI-1865-II.* 258–261.

⁷⁰⁸ MIKÓ (1944) i.m. 133–137.

⁷⁰⁹ CSERNUS-LUKÁCS i.m. 13.

⁷¹⁰ MIKÓ (1944) i.m. 134–135

⁷¹¹ MIKÓ (1944) i.m. 135–136.

⁷¹² MIKÓ (1944) i.m. 135–136.

módosítása csak az érintett vajdasági kongresszus, a magyar Országgyűlés és a Birodalmi Tanács együttes egyetértésével lett volna lehetséges.⁷¹³

A jelentéshez C) mellékletként⁷¹⁴ csatolt, Mocsonyi, Branovácsky és Miletics képviselők által jegyzett, a szerb és román képviselők úgynevezett *kisebbségi* törvényjavaslata a már említett *natio Hungarica* árnyalásával határozza meg a történeti nemzetiségeket, beleértve a magyarokat is és ezen nemzetiségeknek együttesen biztosította volna a kollektív és egyéni egyenjogúságot a területi és politikai egység biztosításával.⁷¹⁵ A törvényjavaslat törekedett arra, hogy ne favorizáljon egyetlen egy nemzetiséget sem, azaz annak szabályait valamennyi nemzetiség tekintetében alkalmazandónak és alkalmazhatónak kívánta, amely kiindulópont a magyar többségi alapállással lényegileg azonos.⁷¹⁶ Hasonlóan a szerb javaslatához, valamint a Nemzetiségi törvény végleges szövegéhez a jogszabály a rendelkezéseit az alkotmány szerves részeként tekintette, közigazgatási kérdések tekintetében a javaslat a szlovák állásponttal egyezően törekedett a nyelvileg homogén vármegyék és választókerületek „kikerekítésére”, kialakítására, míg a nyelvhasználat tekintetében a többségi elvet fogadta el, a kisebbségi nyelv tekintetében az arányosság alkalmazása mellett érvelt.⁷¹⁷ Az Országgyűlés mindkét házában, a központi hatóságoknál, a felsőbb bíróságoknál és egyéb területeken a *nemzetiségi arány szerinti képviselést* írta volna elő, hivatalos nyelvként elfogadva a magyart központi szinten, de biztosítva az anyanyelv használatát valamennyi területen, továbbá a hivatalos fordítások kötelezettségét és előírta volna.⁷¹⁸ A hatóságok egymás közötti levelezése szintén lehetséges lett volna nemzetiségi nyelveken, eltérő nyelvek esetében a viszonyosságot tekintette alapul a tervezet, míg az igazságszolgáltatás területén a javaslat valamennyi szinten biztosítani kívánta az anyanyelv használatot.⁷¹⁹ A kulturális jogok biztosítása érdekében előírta volna a tervezet a nemzetiségi intézmények állami támogatását, a szabad egyesület, iskola, művelődési és tudományos intézet, valamint nemzeti kongresszusok, mint területtől

⁷¹³ MIKÓ (1944) i.m. 136–137.

⁷¹⁴ 133. iromány – Jelentése az 1865-dik évi magyar országgyűlés képviselőháza által a nemzetiségi kérdés tárgyában kiküldött bizottság alválasztmányának. C. melléklet. In: *KI-1865-II.* 261–264.; 343. iromány – Jelentése a nemzetiségi kérdés tárgyában kiküldött bizottságnak. II. melléklet. In: *KI-1865-VI.* 134–137.

⁷¹⁵ MUREȘAN, Camil: Erdély 1867-1900. között. In: *Erdély története II.*, Bukarest, A Román Népköztársaság Akadémiájának Kiadója, 1964. 267.; SZÁSZ Zoltán: Politikai élet és nemzetiségi kérdés a dualizmus korában. In: KÖPECZI Béla (főszerk.): *Erdély története három kötetben. Harmadik kötet.* Budapest, Akadémiai Kiadó, 1986. [a továbbiakban: SZÁSZ (1986b)] 1628–1629.; CSERNUS-LUKÁCS i.m. 15–16.; JORDÁKY i.m. 70–72; MIKÓ (1944) i.m. 137–140.

⁷¹⁶ MIKÓ (1944) i.m. 137–138.

⁷¹⁷ MIKÓ (1944) i.m. 138–139.

⁷¹⁸ MIKÓ (1944) i.m. 138.

⁷¹⁹ JORDÁKY i.m. 71–72.; MIKÓ (1944) i.m. 138–139.

független nemzetiségi önkormányzatok szabad alapítását.⁷²⁰ Egyházi és oktatási kérdésekben szintén az adott nemzetiség sajátosságait vette alapul a javaslat széles körű jogokat biztosítva, kiemelve az adott nemzetiség történelmének kiemelt tanítási kötelezettségét, valamint a nemzetiségek javára államilag támogatott egyetemi tanszékeket állított volna fel⁷²¹ nemzetiségi jogakadémiákkal együttesen.⁷²² *Ez a javaslat alapvetően a szerb képviselők minimum elvárásaiként értelmezhető a B) melléklet javaslatának el nem fogadása esetére, míg ebben az időben a román képviselők által támasztott igények teljességüként fogható fel,*⁷²³ melyhez csatlakozott a szlovákság képviselője is.⁷²⁴

A jelentéshez *D) mellékletként*⁷²⁵ csatolt, Bukovszky György nagyszőlősi esperes által jegyzett javaslat alapvetően a *ruthének*, azaz a ruszinok álláspontját rögzítette.⁷²⁶ Bevezetőjében természetjogi érveléssel indokolta a nemzetiségi jogegyenlőség biztosításának szükségességét, külön hangsúlyozva, hogy a ruszinok a magyarországi nemzetiségek között a legszegényebb és „leggyűnyoltabb” csoportot képviselik és az ehhez kapcsolódó sérelmek orvoslására hívta fel a törvényhozás figyelmét.⁷²⁷ A magyar nyelv primátusát a javaslat tényként kezelte, alapvetően az *arányos képviselet* mellett állt ki és ennek megfelelően nemzetiségi elvek alapján kialakított választókerületek mellett érvelt, javaslatot tett a választások tisztasága érdekében a megyei tisztikar tagjainak állásvesztés terhe melletti távolmaradásának biztosítására.⁷²⁸ A közigazgatási kérdések tekintetében a javaslat álláspontja az volt, hogy a helyi tisztviselői állások betöltésénél a helyi előljárók véleménye és a nyelvtudás, illetve az adott nemzetiségi származás legyen döntő, a megyei és központi kormányzat szintjén pedig a nemzetiségek aránya szerinti tisztségek mellett állt ki, míg az oktatás tekintetében a javaslat érdemben nem tért el a többi javaslatban megoldásaitól.⁷²⁹

⁷²⁰ MIKÓ (1944) i.m. 139.

⁷²¹ JORDÁKY i.m. 72.

⁷²² MIKÓ (1944) i.m. 140.

⁷²³ Miletics Szvetozár a Képviselőház CCCXXVIII. országos ülésén emelte ki, hogy „T. ház! A t. barátom Mocsonyi Sándor által elvtársai nevében tett nyilatkozathoz még csak azt teszem hozzá, hogy nem akarom itt bővebben fejtegetni, mily remények kel, s mily bizalommal jöttünk mi ide három évvel a königgátzi csata előtt, és mily reménytelenséggel, s mily bizalmatlansággal térünk ismét haza. [...] a kisebbség indítványát [...] az öt napi vita megmutatta, hogy minden román és szerb programja [...]. Meg vagyok győződve, hogy ez az egész román és szerb nép programja volt és lesz.” – In: A CCCXXVIII. országos ülés. In: *KN-1865-XI*. 175.

⁷²⁴ ÁBRAHÁN i.m. 132.

⁷²⁵ 133. iromány – Jelentése az 1865-dik évi magyar országgyűlés képviselőháza által a nemzetiségi kérdés tárgyában kiküldött bizottság alválasztmányának. A. melléklet. In: *KI-1865-II*. 264–269.

⁷²⁶ MIKÓ (1944) i.m. 141–142

⁷²⁷ MIKÓ (1944) i.m. 141–142.

⁷²⁸ MIKÓ (1944) i.m. 142–145.

⁷²⁹ MIKÓ (1944) i.m. 144–146.

A jelentéshez *E) mellékletként*⁷³⁰ csatolt normaszöveg gyakorlatilag Sigismund Popovici és Aloisiu Wlad román nemzetiségű képviselők 1861. évi javaslata, amely alapvetően szintén a nemzetiségek által árnyalt módon *tételesen sorolta fel a nemzetiségeket, amelyek a magyar nemzetiséggel együttesen képezik ezen álláspont szerint Magyarország politikai nemzetét.*⁷³¹ *A nemzetiségi megközelítés ebben a javaslatban vált el legélesebben a magyar álláspontól, mert a hangsúly Magyarország politikai nemzetén, mint a magyarok és a velük egyenjogú nemzetiségek együttesén volt, amely összességében államalkotó, szembe állítva a magyar politikai nemzettel, amely egy és amelynek tagjai nem kollektív nemzetiségek, hanem a hon egyenjogú egyéni polgárai nemzetiségtől függetlenül.*⁷³² Ezen melléklet, mint törvényjavaslat elvi kiindulópontja tehát *nem terminológiai, hanem elvi alapokon tér el gyökeresen a többségi bizottsági javaslatától. A törvényjavaslatban a nemzetiségek felsorolásának és ezáltal a Magyarország politikai nemzetének fogalomalkotásának alkotmányos célja és jelentősége van, lényegében véve az a föderatív államberendezkedés fundamentumaként rögzített.* A nyelvhasználat terén alapvetően ebben a javaslatban is a többségi, illetve az arányossági elv volt a döntő, a *magyar nyelv* pedig a javaslatoktól eltérően nem közvetítő nyelv szerepet, hanem *mellérendelt* szerepet kapott volna, egyedül a törvényhozásban élvezve elsőbbséget, bár a képviselők anyanyelvhasználata ott sem lett volna korlátozható.⁷³³ Egyházi ügyekben a teljes autonómia érvényesült volna a javaslat szerint, oktatás tekintetében pedig a C) melléklettel egyezően került volna előírásra a nyelvi tanszékek és a jogakadémiák felállításának kötelezettsége, továbbá a kulturális és oktatási intézmények, egyesületek alapításának szabadsága. A törvényjavaslat biztosította volna a külföldi nemzeti nyelvű kiadványok szabad behozatalát, előírta volna a nemzetiségi jelképek használatának kötelezettségét a megyei közgyűléseken túl az Országgyűlésben is.⁷³⁴ A javaslat utolsó előtti szakasza rögzítette csak, hogy a törvényt nem lehet az ország területi integritásával ellentétesen értelmezni.⁷³⁵ A javaslatához csatolásra került a román orthodox egyházra és román iskolákra vonatkozó külön, elsősorban a szerb egyháztól való függetlenséget biztosító szabályrendszer is.⁷³⁶

⁷³⁰ 133. iromány – Jelentése az 1865-dik évi magyar országgyűlés képviselőháza által a nemzetiségi kérdés tárgyában kiküldött bizottság alválasztmányának. E. melléklet. In: *KI-1865-II.* 269–272.

⁷³¹ GYURGYÁK (2007) i.m. 73–74., 77–78.; JANCÓSÓ (2004) i.m. 86–88.; MIKÓ (1944) i.m. 146–149.

⁷³² MIKÓ (1944) i.m. 146.

⁷³³ MIKÓ (1944) i.m. 147–148.

⁷³⁴ MIKÓ (1944) i.m. 147–149.

⁷³⁵ MIKÓ (1944) i.m. 149.

⁷³⁶ MIKÓ (1944) i.m. 149.

A német nemzetiség tekintetében meg kell jegyezni, hogy történelmi okokból kifolyólag kevésbé volt egységes, így sem programalkotásra, sem külön törvényjavaslat vagy indítvány megszövegezésére nem került sor részükről. Egyetlen, a Nemzetiségi törvény megalkotására semmilyen befolyással nem bíró kivételt képez ez alól az erdélyi szász képviselők utolsó erdélyi országgyűlésen tett felirati javaslatához fűzött, Friedrich Bömches brassói követ által jegyzett indítványának megismétlése, amely a szász alkotmány és nemzeti terület fenntartását, a német nyelv jogaiban való meghagyását, a lutheránus egyház és iskolái önkormányzatát, a szász vagyont érintetlenségét szorgalmazta⁷³⁷ és amelyre a királyi válasz ígéretet tett az erdélyi érdekek megfelelő figyelembe vételére a nemzetiségi törvény megalkotása során.⁷³⁸ Az erdélyi érdekek külön aspektusát a fentebb említett törvényjavaslatok esetében különösen a román oldalról jelentkező területi autonómia kérdése jelentette.⁷³⁹

Végezetül a horvátok esetében meg kell jegyezni, hogy Horvátország hagyományos XI. századtól eredő közjogi különállásából fakadó sajátosságai⁷⁴⁰ okán a horvát kérdést a fentiek szerint mind a trónbeszéd, mind a magyar Országgyűlés⁷⁴¹ külön kezelte.⁷⁴² Horvátország

⁷³⁷ GYURGYÁK (2007) i.m. 79–80.

⁷³⁸ MIKÓ (1944) i.m. 85–86.

⁷³⁹ JANCsó (2004) i.m. 75–79.

⁷⁴⁰ DEÉR József: A magyar-horvát államközösség kezdetei. In: ASZTALOS Miklós (szerk.): *Jancsó Benedek Emlékkönyv*. Budapest, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, 1931. 97–131.; MEZEY (2003a) i.m. 83–85.; TIMON i.m. 711–724.

⁷⁴¹ 22. iromány – Horvátország országgyűlése elnökségének levele a magyar országgyűlés képviselőháza elnökségéhez. In: *KI-1865-I*. 57.; 40. iromány – Jelentése a Magyarország s Dalmát-, Horvát- és Tótországok közt fenforgó kérdések ügyében kiküldött országos küldöttségnek. In: *KI-1865-I*. 86–111.; 72. iromány – Javaslat a három megye királyságnak Magyarországgal való kiegyezkedése ügyében. In: *KI-1865-II*. 105–106.; 83. iromány – Határozati javaslat a Magyarország s Dalmát-, Horvát- és Tótországok közt fenforgó kérdések ügyében kiküldött országos küldöttség jelentésének tárgyában. In: *KI-1865-II*. 127–128.; 84. iromány – Határozati javaslat a horvát ügyben kiküldött országos küldöttség javaslata folytán előleg megállapítandókra nézve. In: *KI-1865-II*. 128–129.; 85. iromány – Dalmát-, Horvát- és Tótországok országos küldöttségének a küldöttség elutazása előtt átadott utolsó válaszirata. In: *KI-1865-II*. 130–158.; 86. iromány – A magyar országgyűlés képviselőházának határozata a horvát ügyben kiküldött országos küldöttség javaslata folytán előleg megállapítandókra nézve. In: *KI-1865-II*. 159–160.; 304. iromány – Jelentése a Magyarország s Horvát-, Szlavon- és Dalmátországok közt fenforgó közjogi kérdések kiegyenlítése ügyében kiküldött országos küldöttségnek. In: *KI-1865-V*. 225–247.; 364. iromány – Törvényjavaslat a Magyarország s Horvát-, Szlavon- és Dalmátországok közt fenforgó közjogi kérdések kiegyenlítése iránt létrejött egyezmény becikkelyezéséről. In: *KI-1865-VI*. 260–261.; 18. iromány – A képviselőháznak 1866-ik évi március 17-én tartott XLI-ik ülése jegyzőkönyvének kivonata. In: *FI-1865-I*. 53–54.; 22. iromány – Jelentése a Magyarország s Dalmát-, Horvát- és Tótországok közt fenforgó kérdések ügyében kiküldött országos küldöttségnek. In: *FI-1865-I*. 63–89.; 47. iromány – A képviselőház 1867-ik évi április 9-én tartott CXVIII-ik ülése jegyzőkönyvének kivonata. A magyar országgyűlés képviselőházának határozata a horvát ügyben kiküldött országos küldöttség javaslata folytán előlegesen megállapítandókra nézve. In: *FI-1865-I*. 130–132.; 117. iromány – A képviselőház 1868. évi március 30-án tartott CCVIII. ülése jegyzőkönyvének kivonata. In: *FI-1865-I*. 258–260.; 208. iromány – Kivonat a képviselőháznak 1868-ik évi augusztus 3-án tartott CCLXXVI. ülése jegyzőkönyvéből. Jelentése a Magyarország, s Horvát-, Szlavon- és Dalmátországok közt fenforgó közjogi kérdések kiegyenlítése ügyében kiküldött országos küldöttségnek. In: *FI-1865-II*. 74–97.; 221. iromány – Kivonat a képviselőháznak 1868-ik évi szeptember 28-án tartott CCLXXXIX. ülése jegyzőkönyvéből. In: *FI-1865-II*. 135–136.; 250. iromány –

különállását és a horvát igényeit ennek megfelelően *nem tekintették az Országgyűlésben nemzetiségi kérdésnek* és azt az 1868. évi XXX. törvénycikk,⁷⁴³ azaz *horvát-magyar kiegyezés külön szabályai alapján kezelték.*⁷⁴⁴ A horvát-magyar kiegyezés, valamint a széleskörű horvát autonómia ellenére a korszakban a horvát-magyar viszony mindvégig *konfliktusoktól és feszültségekkel terhelt* maradt.⁷⁴⁵ *A területi autonómia eredményét és a horvát politikai nemzet elismerését rögzítő horvát-magyar kiegyezés kudarcá*⁷⁴⁶ *mintegy közvetlen bizonyítékot szolgáltat arra, hogy a felfokozott nacionalizmus korában a kisebbségek által szorgalmazott területi alapú megoldások a nemzetiségi kihívás megnyugtató rendezésre nem feltétlenül lettek volna alkalmasak.* Mindezek ellenére a horvát példa és siker kétségtelenül hatott a nemzetiségekre,⁷⁴⁷ a területi önállóságot tartalmazó javaslataik kétségtelenül Horvátország különleges jogállása követésének igényéből fakadtak.⁷⁴⁸

A nemzetiségi képviselők javaslatainak áttekintését követően alapvetően rögzíthető, hogy kiindulópontjuk a történeti honos népeknek, mint kollektív jogokkal rendelkező politikai

Kivonat a képviselőháznak 1868-dik évi november hó 15-kén tartott CCCXIV. ülése jegyzőkönyvéből. In: *FI-II-1865-II.* 280.; 251. iromány – Törvényjavaslat a Magyarország s Horvát-, Szlavon- és Dalmátországok közt fenforgott közjogi kérdések kiegyenlítése iránt létrejött egyezmény becikkelyezéséről. In: *FI-1865-II.* 281–290.; 252. iromány – Kivonat a képviselőháznak 1868-ik évi november hó 19-ikén tartott CCCXVIII. ülése jegyzőkönyvéből. In: *FI-1865-II.* 291.

⁷⁴² ECKHART i.m. 294–295.; ERDÖDY i.m. 59., 64.; GYURGYÁK (2007) i.m. 74.; MIKÓ (1944) i.m. 111, 165–170.; TAYLOR i.m. 146–147.

⁷⁴³ 1868. évi XXX. törvény-czikk a Magyarország, s Horvát-, Szlavon és Dalmátországok közt fenforgott közjogi kérdések kiegyenlítése iránt létrejött egyezmény becikkelyezéséről. In: *Corpus Juris Hungarici – Magyar Törvénytár – 1836-1868. évi törvénycikkek*, Budapest, Franklin – Társulat Magyar Irod. Intézet és Könynyomda, 1896. 422–432.

⁷⁴⁴ ANDRÁSI Dorottya: Az 1868-as nemzetiségi törvény és a horvát-magyar kiegyezés. *Erdélyi Jogélet*, 2020/2. 141–146.; FÓNAGY Zoltán: A dualizmus kora (1867-1914) In: TÓTH István György (szerk.): *Millenniumi Magyar Történet*. Budapest, Osiris Kiadó 2001. 427.; HEKA László: A horvát-magyar kiegyezésről. Az 1868. évi I. tc., illetve az 1868. XXX. tc. elemzése. *Jogtudományi Közöny.* 1997/3. 131–141.; HEKA László: A horvát-szlavon-dalmát tárca nélküli miniszter a magyar és a horvát kiegyezésben. *Jogtörténeti Szemle.* 2018/1-2. 67–70.; FERDINANDY i.m. 138–141.; MÁTHÉ – MEZEY – RÉVÉSZ T. i.m. 266–267.; KATUS (2016e) i.m. 671–672.; NAGY (1907) i.m. 62–90.; ROMSICS (2012) i.m. 13.; ROMSICS (2020a) i.m. 10–12.; SZABÓ (2020) i.m. 6–7.

⁷⁴⁵ HEKA (2018) i.m. 70–75.; ROMSICS (2020a) i.m. 17–18.; CARTLEDGE (2016) i.m. 292.

⁷⁴⁶ ANDRÁSI i.m. 146–149.; ERDÖDY i.m. 64.; FÓNAGY i.m. 442.; GYURGYÁK (2007) i.m. 74.; ROMSICS (2012) i.m. 15–16.

⁷⁴⁷ Miletics Szvetozár interpellációja a Képviselőház CLXXIV. országos ülésén ezt a tételt rögzíti: „Ezen, a szerb-horvát nemzet szabad és törvényesen kijelentett akaratára alapított kiegyezkedéstől függ a sz. korona országainak, a monarchia többi országai közti és Európa irányában való fontossága; ettől függ Magyarország sorsa az európai eseményekben, melyek kétségtelenül közelednek; ettől függ a békés fejlődésben is a belső alkotmányos állapot consolidálása és az alkotmányos intézmények állandósága; végre ettől függ a Magyarországon lévő többi nemzetek kibékítése is, mert nincs kétség, hogy a Horvátország- és Szlavóniával való egyezkedésnek jó eredménye befolyással bírna egyszersmind a nemzetiségi kérdés jó sikerű eldöntésére Magyarországon, és hogy az egyezkedés jó sikerének záloga egyszersmind záloga volna a nemzetiségi kérdés eldöntésének.” – In: A CLXXIV. országos ülés. In: *KN-1865-V.* 209.

⁷⁴⁸ ECKHART i.m. 295.; GYURGYÁK (2007) i.m. 74.

*entitásoknak az elismerése*⁷⁴⁹ és azok egyenjogúságán alapuló szövetségi állameszme.⁷⁵⁰ A kulturális jogok tekintetében, az egyházkormányzati kérdésekben, a nyelvhasználat községi és törvényhatósági szinten való kérdésében, oktatás területén, és a magyar nyelvhez való, annak primátusát elfogadó nemzetiségi álláspontok lényegében nem tértek el a többségi magyar állásponttól.⁷⁵¹ A javaslatok e körben különböző mértékben és cizelláltsággal, de alapvetően azonos módon kezelték ezeket a tárgyköröket. Az oktatás kérdésében külön hangsúlyozandó, hogy megfogalmazásra kerültek – különösen szlovák és román részről – nemzetiségi jogakadémiák felállításának igénye. Valamennyi nemzetiség szorgalmazta továbbá az anyanyelv országgyűlési használatát, amely azonban csak a horvátokat illette meg a horvát-magyar kiegyezés alapján.⁷⁵² A törvényhozás mindkét háza és a felsőbíróóságok tekintetében megfogalmazásra került az arányos képviselői igénye, amely az egypolitikai nemzet felfogásának gyakorlatilag negligálását jelentette. *Területi autonómia kérdése* tekintetében alapvetően a szerb és a szlovák álláspont volt e körben *hangsúlyos* és kidolgozott, az erdélyi szászok még rendelkeztek középkori területi alapú önkormányzatiságuk egy részével, így az erdélyi románokkal együtt alapvetően a kivárási álláspontjára helyezkedtek.⁷⁵³

Értelemszerűen, ahol a nemzetiségi igények lényegében *nem tértek el* a többségi magyar állásponttól, a *kompromisszum* megkötése *reális* volt és a *nemzetiségi igények jelentős része teljesítésre került*.⁷⁵⁴ A kiinduló alapként rögzített *területi integritás elve* a vármegyehatárok kiigazítását nemzetiségi alapon, ezáltal az *argumentum a minore ad maius* elve alapján a területi autonómiák megadását lehetetlenné tette, *kizárta*. E tétel igazolását Eötvös József további indokokkal is alá kívánta támasztani, többek között kiemelve, hogy a szabad mozgás jogának biztosítása okán az ilyen területek rögzítése a belső társadalmi folyamatok okán csak meghatározott időre lenne lehetséges,⁷⁵⁵ a magyarországi viszonyok lehetetlenné teszik tiszta nemzetiségi területek kialakítását,⁷⁵⁶ illetve megvalósításuk a partikularizmus újjáteremtését eredményezné,⁷⁵⁷ így az az egységes elvek alapján szervezett állam ellen hat. Eötvös a vármegyei törvényhatóságok népképviselői, de nem nemzetiségi képviselői elven való

⁷⁴⁹ CSERNUS-LUKÁCS i.m. 14–16.; GYURGYÁK (2007) i.m. 79–80.; KATUS (2016d) i.m. 661.; KATUS (2016e) i.m. 673.; PÄCURARIU i.m. 298–299.; SZENCZEI i.m. 80.

⁷⁵⁰ ECKHART i.m. 295–296.; MIKÓ (1981b) i.m. 62–65.

⁷⁵¹ JANCsó (2004) i.m. 86–88.

⁷⁵² NAGY (1907) i.m. 324.

⁷⁵³ MIKÓ (1944) i.m. 219–220.

⁷⁵⁴ CSERNUS-LUKÁCS i.m. 15–17.

⁷⁵⁵ MIKÓ (1944) i.m. 191–194.

⁷⁵⁶ GYURGYÁK (2007) i.m. 67–68.; MIKÓ (1944) i.m. 193–194.

⁷⁵⁷ EÖTVÖS (1903) i.m. 69–79.; GYURGYÁK (2007) i.m. 68.

megválasztása mellett állt ki.⁷⁵⁸ Ezen az alapon később az egységes elvi alapokon megvalósított és centralizációt szorgalmazó – azonban a dolgozat tárgyát nem képező 2.3. fejezetben említett – vármegyerendezés során a nemzetiségi kérdés később nem is nyert szerepet.⁷⁵⁹ A *politikai nemzetfogalom* nemzetiségi képviselők által megkísérelt *árnyalása*, annak egyenjogú kollektív jogokkal bíró nemzetiségek szövetségén alapuló új fogalmi elemekkel való bővítése⁷⁶⁰ *magában hordozta a területi integritás elvének árnyalását*, így az ugyanezen okokból kifolyólag *nem vezethetett sikerre* és ezen az alapon sem lehetett arányos képviseleti szabályokat előírni a törvényhozás, illetve a felsőbb bíróságok esetében. Tekintettel arra, hogy a nemzetiségek kollektív entitásként való elismeréséből a kollektív területi igények elismerése következett volna az uralkodó magyar álláspont szerint,⁷⁶¹ így a Magyarország politikai nemzete fogalom nemzetiségi képviselők által szorgalmazott törvényi elfogadása lényegében lehetetlen volt. Fentiek egyenes következményeként a *Nemzetiségi törvény* megalkotásának és tárgyának *fókuszpontjai, értékválasztási lehetőségei* már csak a *nyelvi és kulturális jogok* kérdései lehettek *az egy alkotmányos politikai magyar nemzet fogalmának és a magyar állam politikai és területi egységének rögzítésén túl, amely értékválasztás*⁷⁶² a törvényjavaslat képviselőházi vitáján egyértelműen tetten érhető.⁷⁶³

⁷⁵⁸ GYURGYÁK (2007) i.m. 71.

⁷⁵⁹ HORVÁTH Attila – MÁTHÉ Gábor – MEZEY Barna: A közigazgatás fejlődésének tendenciái. In: MEZEY Barna (szerk.): *Magyar Alkotmánytörténet*. Budapest, Osiris Kiadó, 2003. 388–390.; SZABÓ (2020) i.m. 5.

⁷⁶⁰ SCHLETT (2010) i.m. 537–538.; KATUS (2016e) i.m. 673.

⁷⁶¹ Nemes Három és Miklósvár szék felirata összefoglalása szerint „Mindazon fontos kérdések között, melyeknek megoldására a törvényhozás van hivatva [...] - egyik [...] a nemzetiségi kérdés. [...] Óhajtjuk, hogy más ajkú testvéreink, anyanyelvük szabad használatára féljogosítsanak azon határokig, ameddig azt a kormányzat gyors és pontos folyása engedi és annak akadályul nem szolgál, de hazafiúi elutasíthatlan kötelemünknek tartjuk nyilvánítani, miszerint állami jogokat engedélyezni, melyek később territoriális igényekre és ebből következően, foederalistikus reményekre nyújthatnának alkalmat, és nem csak hogy a nemzetiségi vágyakat meg nem nyugtatnák, sőt ellenkezőleg a további viszály alapját vetnék meg, valamint Szent István koronája birodalmának egységét és nemzetiségünket veszélyeztetnék, mi is a legnagyobb bűn volna mit elkövethetnénk, mind a birodalom, mind pedig nemzetiségünk biztonsága ellen.” – In: 137. iromány. – In: *FI-1865-I*. 283.

⁷⁶² Bárány Eötvös József a Képviselőház CCCXXIV. országos ülésén az alábbiak szerint foglalta össze a törvényhozás értékválasztási lehetőségeit: „A kérdés megoldására vonatkozólag két javaslat terjesztett a t. ház elé: egyik a kiküldött bizottság többsége által, mely e kérdés megoldását az egyéni szabadság teljes biztosításában, nemzetiségi tekintetben is keresi; a másik a kisebbség véleménye, mely a nemzetiségi kérdés megoldását főként három törvényes rendelkezésnek elfogadásától várja: először attól, hogy a megyék s a hazának más kerületei s törvényhatóságai nemzetiségek szerint kerekítettessenek ki; másodsor attól, hogy minden egyes, ily módon kikerekített megyében egy nyelvnek uralma mondassák ki törvény által; harmadszor attól, hogy az ország hivatalai s méltóságai, sőt végre még képviselők is a nemzetiségek arányában osztassanak el.” – In: CCCXXIV. országos ülés. In: *KN-1865-XI*. 31.

⁷⁶³ GYURGYÁK (2007) i.m. 79–82.; MIKÓ (1944) i.m. 184–236.; SCHLETT (2010) i.m. 538–539.

3.2.6. A Nemzetiségi törvény jogalkotási értékválasztása, annak országgyűlési vitája és elfogadása

A többségi és kisebbségi álláspont különbségei és ezáltal a jogalkotási értékválasztás lehetőségei a fenti alaptételekből kiindulva a *magyar politikai nemzet* és a *Magyarország politikai nemzete* különbségében ragadható meg.⁷⁶⁴ Míg a *politikai magyar nemzet egyenmű államalkotó alkotmányos tény*, addig *Magyarország politikai nemzete több egyenjogú politikai nemzet, mint kollektív entitások államalkotó szövetségeként* írható le.⁷⁶⁵ Következésképpen a *vita* jogilag az *unitárius* állam és a *föderális* állam⁷⁶⁶ közötti *választásról*⁷⁶⁷ szólt mint az új magyar alkotmányos államberendezkedés alapjáról. A politikai magyar nemzet fogalma ennek megfelelően a *magyar* szó jelentését *kettőzte* meg, egyszerre *jelentette a politikai közösséget, azaz az ország valamennyi lakosát, illetve a magyar ajkúak kulturális és nyelvi közösségét, mint kulturális jogok nemzetiségi alanyát*, ezáltal a fogalmak különböző célok által determinált vegyítésére is alapot adhatott, illetve ad alapot mai is. A nemzetfogalom ennek megfelelően különböző jelentéstartalmakat vett fel, a *nemzet politikai fogalommá* vált és az *állampolgárok közösségét* jelentette, míg a *nemzetiség nyelvi-kulturális közösséget* jelentett.⁷⁶⁸ A *különbségtétel célja* – a fogalmi rendszer tisztázásán túl – az állam és a nemzetiségi eszme, *nemzetiségi kihívás szétválasztása* volt egy *etnikailag semleges államszerkezet megalkotása érdekében*.⁷⁶⁹ A politikai magyar nemzettel szemben a nemzetiségi kritika alapját alapvetően az képezte, hogy a nemzetiségi képviselők megítélése szerint az nem teljesíti az egyenlőség modern fogalmát – különösen a 'magyar' jelző okán –

⁷⁶⁴ GYURGYÁK (2007) i.m. 74–82.; MIKÓ (1944) i.m. 184–236.; SCHLETT (2010) i.m. 540–544.

⁷⁶⁵ Gozdsu Manó, azaz Emanoil Gojdu az Képviselőház XXVIII. ülésén román nemzetiségű képviselőként is egyértelművé tette a különbséget már a válaszfelirati vita során, kiemelve, hogy [...] Elöttem szólott képviselőtársunk azon módosítványt tette, hogy nem látván helyén a „nemzet” szót egyes számban, ezt „nemzetek” szóval kíváná fölcserélni. Ha valakinek e házban az jutna eszébe, hogy Magyarországon önálló szabad nemzet nevezet alatt csak egyedül magyarajku lakosait vagy polgárait értené, akkor, megvallom, én is csatlakoznám az előttem szólott képviselő ur véleményéhez. De mivel én azt tartom - és gondolom, mindnyájan azt tartjuk - hogy e név alatt „önálló szabad nemzet” csak Magyarország akármí ajkú lakosainak összessége, complexuma értetik: tehát megtartandónak vélem a kifejezést. Sőt megvallom, nem is lehetne többes számban élni ezen kifejezéssel, mert akkor így állana: „mint önálló szabad nemzetek önálló szabad nemzetekkel;” én pedig tagadom Magyarországon önálló szabad nemzeteknek létezését, mert önálló csak a complexum; egyes részei nem önállóak, a magyar sem. Meglehet, hogy a lajtántuli nemzetiségek szerencsésebbek geographiai elkülönzés tekintetében, mint a magyarországi nemzetiségek, és e szerint tán így lehetne módosítani: „mint önálló szabad nemzet a lajtántuli szabad nemzetekkel, ”ha ugyan ilyenek léteznek. De Magyarország nemzetiségeire nézve csak úgy van jól, a mint a felirati javaslatban foglaltatik.” – In: XXVIII. országos ülés. In: *KN-1865-I*. 264.

⁷⁶⁶ DEZSŐ i.m. 131.

⁷⁶⁷ JORDÁKY i.m. 64–69.; SCHLETT (2002) i.m. 11.

⁷⁶⁸ CSEKEY István: A magyar nemzetfogalom (Folytatás). *Magyar Kisebbség*, 1938. XVII/15. 358–362.; SCHLETT (2002) i.m. 11–12.

⁷⁶⁹ SCHLETT (2002) i.m. 14–16.

és lényegét tekintve „barbár erő alkalmazása a leigázottakkal szemben”,⁷⁷⁰ a dualizmus pedig „két nemzet szövetsége a többi ellen”.⁷⁷¹

A magyar politikai nemzet fogalmából következett ennek megfelelően a *magyar nyelv hivatalos statusa többségi* álláspont szerint, de az is, hogy valamennyi egyéb nyelv tekintetében azok alkalmazását és használatát biztosítani kellett a közigazgatás és az igazságszolgáltatás lehetőségeihez mérten, illetve az oktatás és az egyházi területen szinte korlátlanul. Ezzel szemben a *kisebbségi* álláspont *hivatalos nyelvet nem, legfeljebb közvetítő, diplomatikus, így csak mellérendelt nyelvet* ismert el és a magyar nyelvre ilyen minőségben tekintett.

A *többségi* álláspont az *unitárius* állam és az egyéni jogokból indult ki *nemzetiségi különbség nélkül*, míg a *kisebbségi* álláspont a *nemzetiségeket kollektív entitásokként* kezelte,⁷⁷² az országot ezen kollektív entítások *szövetségeként, föderációjaként képzelte el*, bár a *területi egységet nem tagadta*, sőt védendőnek mutatta be. A kisebbségi álláspont a kollektív jogok és kulturális autonómia alapján eljutott az államszervezet minden részén az arányos képviselet és a területi önkormányzatok felállításának igényéig, ezáltal egyfajta nemzetiségi arányokon és területeken alapuló szövetségi államberendezkedésig. Mindezekkel szemben a többségi álláspont az organikus államfejlődés talaján állt és az unitárius állameszmét vallotta, ebből fakadóan tagadta a területi autonómiák lehetőségét, külön nemzetiségi arányok szerinti választások és tisztség betöltések lehetőségét, mint az állampolgári jogegyenlőséggel és az egységes állammal össze nem egyeztethető jogintézményeket. A fentiekben felvázolt többségi és kisebbségi álláspont ütköztetése a nemzetiségi törvényjavaslat képviselőházi általános vitáján – a horvát küldöttség fogadását követően – 1868. november 24-29. között⁷⁷³ történt meg.⁷⁷⁴

Az általános vita első felszólalója Deák Ferenc volt, aki a *törvényi preambulomot az egyetlen politikai nemzet, az egységes, oszthatatlan magyar nemzet alaptételének rögzítésével kívánta*

⁷⁷⁰ XENOPOL, i.m. 95–98.

⁷⁷¹ MUREȘAN i.m. 267.

⁷⁷² CSERNUS-LUKÁCS i.m. 13–14.; JORDÁKY i.m. 64–69., 85–86.; KATUS (2016e) i.m. 673.

⁷⁷³ A CCCXXIII.-CCCXXVIII. országos ülések. In: *KN-1865-XI.* 3–171.

⁷⁷⁴ BETHLENDI – SZEREDAI (2020) i.m. 33–38.; MIKÓ (1944) i.m. 184–222.; SCHLETT (2002) 16., 25–189.

*kiegészíteni és ez alapján a szöveg szerkezetét átalakítani.*⁷⁷⁵ Az indítvány szerint az egységes, oszthatatlan politikai magyar nemzetnek „a hon minden polgára, bármi nemzetiséghez tartozzék, egyenjogú tagja” amely alaptétel lényegét tekintve azon az eötvösi elgondoláson alapult, amely szerint az állam egysége az államtagok érdekegységén alapul.⁷⁷⁶ A politikai nemzetfogalom elfogadását és rögzítését követően a törvényhozás logikailag csak az egyéni egyenjogúságon alapuló kodifikációra helyezkedhetett, következésképpen csak a nyelvkérdés tételes szabályozása lehetett a feladata,⁷⁷⁷ értelemszerűen Horvátország kérdésének külön kezelésével. Az *alaptétel* és a fogalom alapján a nemzetiségek *nyelvi különbözőségeit az állam törvényi úton ismerte el*, de e nemzetiségek nem közösségként, hanem egyénenként minősültek a politikai magyar nemzet tagjainak.⁷⁷⁸

Fontos kihangsúlyozni, hogy a *magyar politikai nemzet fenti koncepcióját nem valamilyen államnacionalizmus indokolta*, hanem a nemzetállam helyébe állított szabadelvű politikai közösség ténye, 1848. öröksége,⁷⁷⁹ a Kiegyezés valóságából fakadó alkotmányos kötelezettségek együttese,⁷⁸⁰ valamint a fentiekben kifejtettek szerint az állam és a nemzetiségi eszme szétválasztásának szándéka. Az 1867. február 28-án elhangzott

⁷⁷⁵ Deák Ferenc felszólása a Képviselőház CCCXXIII. országos ülésén: „[...] A beadott törvényjavaslat, különösen az, melyet a központi bizottság készített, igen sok pontjaiban megegyez az én nézetemmel; de nem egyez meg a szövegnek felosztására, a szerkezetnek logikai folyamára nézve. [...] Az idő rövid, hosszas szónoklattal nem fogom ezt az időt pazarolni; egyszerűen azt mondom, hogy az én meggyőződésem a fenforgó kérdésekben az, hogy Magyarországon egy politikai nemzet létezik: az egységes, oszthatatlan magyar nemzet, melynek a hon minden polgára, bármi nemzetiséghez tartozzék, egyenjogú tagja. A másik, a mit tartok és hiszek: hogy ezen egyenjogúságot csak az országban divó többféle nyelvek hivatalos használatára nézve, s erre nézve is csak annyiban lehet külön szabályok alá vonni, a mennyiben ezt az ország egysége, a kormányzat lehetősége, célszerűsége s az igazság pontos kiszolgáltatása szükségessé teszi. Ezen két elvből kiindulva nem új dolgot mondok, mert eddig is az alkotmány alapelve szerint úgy állott, hogy, mint említém, Magyarország összes honpolgárai egy politikai nemzetet képeznek, s ez a magyar, és ezen politikai nemzetnek minden honpolgár egyenjogú tagja. Kimondom továbbá, hogy a nemzet emiatt politikai egységénél fogva az, a mi az állam összes nevében történik, nem történhetik többféle nyelven: annak az állam nyelvén, magyar nyelven kell történnie. Ennélfogva valamint eddig, úgy ezentúl is, Magyarországon a törvényhozás nyelvének, a törvényhozási tanácskozásokban és minden működésekben a magyar nyelvnek kell lenni; magyar nyelven kell alkotni a törvényeket, melyek hiteles fordításban más nyelveken is kiadandók. A kormány nyelve pedig a kormányzás minden ágaiban szintén a magyar. Lefelé azonban, a megyéknél, törvényhatóságoknál, községeknél, egyháznál én nem idegenkedem semmit az egyenjogúságot nem korlátozni s annak tág tért adni; úgy az igazságszolgáltatásnál is az alsóbb bíróságokat illetőleg, de nem a föllebbvitelieket.” – In: A CCCXXIII. országos ülés. In: *KN-1865-XI.* 6.

⁷⁷⁶ EÖTVÖS (1902b) i.m. 43.

⁷⁷⁷ CSORBA László: A dualizmus rendszerének kiépülése és konszolidált korszaka (1867-1890). In: GERGELY András (szerk.): *Magyarország története a 19. században.* Budapest, Osiris Kiadó, 2019. [a továbbiakban: Csorba (2019b)] 364.; CSERNUS-LUKÁCS i.m. 11–12.; JORDÁKY i.m. 86.; PÄCURARIU i.m. 298.; SCHLETT (2002) i.m. 25–29.

⁷⁷⁸ MIKÓ Imre: Nemzet és nemzetiség. In: MIKÓ Imre: *Változatok egy témára.* Bukarest, Kriterion. 1981. [a továbbiakban: MIKÓ (1981c)] 36.

⁷⁷⁹ GYURGYÁK (2007) i.m. 65.; SZENTE (2011) i.m. 177–178.

⁷⁸⁰ SZENTE (2011) i.m. 194–198.

kormányprogram⁷⁸¹ 1848. törvényhozási eredményeinek és eszméinek a talaján, a jogfolytonosság elvén képzelte el Magyarország sorsának közjogi rendezését,⁷⁸² amely alapból fakadt, hogy *a helyreállított alkotmányosság⁷⁸³ alapja is csak az egyéni jogok kiteljesedése lehetett.* Az indítványt előterjesztő és a fogalmat pontosító Deák Ferenc személyében mélyen hitt abban,⁷⁸⁴ hogy az egyéni jogok kiteljesedése esetén a nemzetiségi kérdés ténylegesen meghaladottá válik, a kulturális jogok támogatása mellett pedig külön hitet tett több parlamenti felszólásában.⁷⁸⁵

Deák ennek megfelelően *élesen elválasztotta egymástól az alkotmányos politikai nemzetet – mint az állam és egyben Ausztria-Magyarország nagyhatalmának egyik fele hatékony kormányzásának alapfeltételét, ily módon szabad és egyenlő személyek alkotmányjogi összességét – a kulturális örökséget közösségeként birtokló nemzetiségektől.* Deák, illetve a magyar politikai elit jelents része a nemzetiségek számára a nyelvi jogok megadását és kulturális jogaik kiteljesedését és támogatását magától értetődőnek és nem is feltétlenül központi kormányzati kérdésnek tekintette.⁷⁸⁶ Ebben az összefüggésben szemlélve a kérdést külön is indokolható a *területi integritáshoz* való ragaszkodás és az unitárius állam megteremtésének programja, eszméje, amely által az egységes *Magyarország befolyása a Monarchián,* mint nagyhatalmon belül *biztosított* és amely befolyás *eredményei az egységes politikai magyar nemzet minden tagjára érvényesek. A politikai magyar nemzet tehát, bár tagjai legnagyobb számban magyarok nem nemzetiségi vagy etnikai fogalom, hanem*

⁷⁸¹ A XCV. országos ülés. In: *KN-1865-III.* 187–194.

⁷⁸² KISS Péter. *Magyar kormányprogramok 1867–2002. 1. kötet.* Budapest, Magyar Hivatalos Közlönykiadó. 2004. 143–146.

⁷⁸³ SZABÓ István: Gondolatok a Cassandra-levélről. In: RAFFAI Katalin – SZABÓ Sarolta (szerk.): *Honeste Benefacere Pro Scientia. Ünnepi kötet Burián László 65. születésnapja alkalmából.* Budapest, Pázmány Press, 2019. 429–430.

⁷⁸⁴ JÁSZI (1982) i.m. 411-412.; MIKÓ (1944) i.m. 175.

⁷⁸⁵ JUNGER József: Deák Ferenc és a nemzeti kisebbségek. *Magyar Kisebbség,* 1933. XII/5. 149–150.; GYURGYÁK (2007) i.m. 55–56.; MIKÓ (1944) i.m. 184–190.

⁷⁸⁶ Deák Ferenc a Képviselőház CCCXIII. ülésén fejtette ki e körben hitvallását: „Én e részben azon elvet követem [...] hogy mivel én az egységes osztatlan magyar nemzetet ismerem el politikai nemzetnek, minden, a mi az állam nevében történik, menjen annak nyelvén is. [...] Én a nemzetiségi kérdésben sem akarok más elvet követni, mint azt, a mit igazságosnak látok. Engem nem az fog vezetni ott is, hogy egyik vagy másik nemzetiség tagjai mennyire lesznek megelégedve, hanem az, hogy az igazság érzetét követvén, mennyire leszek én magam azon véleménynyel megelégedve, mely előadatik, az igazság szempontjából; de sehogy sem tudom megegyeztetni az igazsággal azt, hogy az állam, mely politikai tekintetben egységes és osztatlan magyar állam, magára a színházra, mint a magyar nyelvet művelő s egyáltalában művelődési intézetre, egyedül és kizárólag csak egyik nyelvű és nemzetiségű nép számára költsön a közös adókból. Erre nézve én azt gondolom, hogy vagy mindegyikre, vagy egyikre sem. Ha nem vagyunk oly állapotban, hogy valamennyire adhassunk, akkor mondjuk ki, hogy kizárólag erre sem adunk. [...] Ha módunk volna valamennyinek adni: igen is! ha módunk nincs, az állam-költségvetésből ne adjunk a magunk nyelveért se. [...], mert nem akarok semmi igazságtalanságot pártolni, még akkor sem, ha belőle hasznot húznánk.” – In: A CCCXIII. országos ülés. In: *KN-1865-X.* 314.

*jogegyenlőségen alapuló politikai közösség és tény*⁷⁸⁷ és ekként adja indokát a törvényjavaslat Deák féle módosításának és annak nyelvi szabályozási túlsúlyának. Természetesen az 1867. évi XII. törvénycikk,⁷⁸⁸ azaz a *Kiegyezés* ténye önmagában a nemzetiségi igényekkel kapcsolatos *kompromisszumkészségre* is *negatívan hathatott*, elvégre a *magyar politikai elit* által leginkább sérelmezett alkotmányos és területi kérdéseket a *Kiegyezés*⁷⁸⁹ alapvetően *orvosolta*⁷⁹⁰ és a bécsi centralizmussal szembeni küzdelmeket nagyrészt megszüntette. Ennek megfelelően a *nemzetiségekkel való megbékélés* – mint az udvarral való egységes szembenállás feltétele és egyben kényszerítő politikai ténye, illetve az udvarral szembeni versenyhelyzete⁷⁹¹ – részben *okafogyottá* vált. A fentiekben kifejtett jogalkotási értékválasztás összességében így valójában a reformkori alapokra való visszatérésként értelmezhető,⁷⁹² megjegyezve, hogy a közjogi rendezés esetében a nemzetiségi kérdés ugyan alkotmányos jelentőségű feltétel volt, de az Ausztriával való közjogi viszony, Horvátország, illetve az erdélyi unió kérdéshez viszonyítva végső soron háttérbe szorult.⁷⁹³ A Kiegyezéssel kapcsolatban röviden megemlítendő *a Kiegyezés nemzetiségi jogi eredményeinek és a korban hangsúlyos kossuth-i alternatív nemzetiségi jogi megoldások összevetése*. A korabeli felfogás szerint az Osztrák-Magyar Monarchiában Magyarország és Ausztria a paritás elve alapján – a közös ügyek tekintetében egyenlően korlátozott – de egyenjogú, és a fentiekben túl szuverenitásukban és területi integritásukban sértetlen felek. A Kiegyezés deáki megoldását és egy esetleges Dunai Konföderáció összevetését tartalmazó korabeli kritika kiemelte, hogy a Dunai Konföderációban részt vevő államok okán a magyar területi integritás nem lett volna biztosított, elvégre Magyarország nem egy, hanem több féllel lett volna kénytelen osztozni a jogokban, egy ilyen konföderációban a magyar kulturális nemzet erőteljes, végső soron annak eltűnését is magában hordozó szláv és román asszimilációs hatásoknak lett volna kitéve.⁷⁹⁴

⁷⁸⁷ „nem azt mondom ki, hogy most határozzuk el, hogy Magyarország összes lakosai egy politikai nemzetet képeznek, hanem hivatkozom rá [...] mint valóságos tényre.” - Deák Ferenc felszólalása a CCCXXIII. országos ülésen. In: A CCCXXIII. országos ülés. In: *KN-1865-XI. 7.*; In: SCHLETT István (szerk.): *A nemzetiségi törvényjavaslat országgyűlési vitája. 1868.* Budapest, TTFK – Kortárs Kiadó. 2004. 27.

⁷⁸⁸ 1867. évi XII. törvény-cikk a magyar korona országai és az Ő Felsege uralkodása alatt álló többi országok között fenforgó közös érdekű viszonyokról, s ezek elintézésének módjáról. In: *Corpus Juris Hungarici – Magyar Törvénytár – 1836-1868. évi törvénycikkek*, Budapest, Franklin – Társulat Magyar Irod. Intézet és Könyvnyomda, 1896. 333–344.

⁷⁸⁹ APÁTHY (1888) i.m. 65.; CSORBA (2019a) i.m. 324.; ECKHART i.m. 287–293.; MÁTHÉ – MEZEY – RÉVÉSZ T. i.m. 260–266.; GONDA (1998a) i.m. 229–234.; ROMSICS (2015) i.m. 297–298., 300–301.; ROMSICS (2017) i.m. 349–351.; ROMSICS (2020b) i.m. 135.; SZENTE (2011) i.m. 181–190.;

⁷⁹⁰ GYURGYÁK (2007) i.m. 74.; MIKÓ (1944) i.m. 179.

⁷⁹¹ CSORBA (2019a) i.m. 321–322.; GONDA (1998a) i.m. 221–222.

⁷⁹² ROMSICS (2018b) i.m. 55–57.

⁷⁹³ ALBRECHT Ferenc: A kiegyezési korszak nemzetiségi politikájának értékítélete. In: ASZTALOS Miklós (szerk.): *Jancsó Benedek Emlékkönyv*. Budapest, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, 1931. 151.

⁷⁹⁴ BÚSBACH (1906b) 220–224.

A fenti alapvetések és értékválasztási lehetőségek a Nemzetiségi törvény képviselőházi általános vitájában hangsúlyosan domborodtak ki. A fenti többségi állásponttal szemben álló kisebbségi, azaz nemzetiségi álláspontot Mocsonyi Sándor ismertette⁷⁹⁵ a Képviselőházban hat egyenjogú nemzet föderatív állama mellett érvelve⁷⁹⁶ és alapvetően a nemzetiségi igények feltárását, azok egyenlő és célszerű kezelését tartva követendőnek.⁷⁹⁷ Álláspontja szerint a nemzetiségi eszme a kor különös eszméje, amelyből fakadó igények a kontinensen a felvilágosodás eredményeképpen mindenütt jelen vannak. A nemzetiségi eszme származás, földrajzi, történeti és nyelvi alapon köt össze egyénnek, amely egyének *közössége közösségi öntudattal rendelkezik*, következésképpen e közösségek *jogi személyek* és mint ilyenek közösségként *kollektív jogok alanyai*.⁷⁹⁸ A nemzetiségi jogok célja és értelme a nemzetiségek létének a fenntartása,⁷⁹⁹ amelyből fakad, hogy a közösségek fenntartása csak közösségi jogok alapján képzelhető el, nem pedig egyéni szinten,⁸⁰⁰ azaz a *nemzetiségek kollektív elismerése hiányában valós jogegyenlőségről nem lehet szó*.⁸⁰¹ Az egyéni jogok kiterjesztése a jogegyenlőség megteremtése a demokrácia alapfeltételei, de ezen demokrácia kiteljesedése csak a kollektív jogokkal együttesen lehetséges ezen kisebbségi álláspont szerint,⁸⁰² így a politikai nemzetfogalom tételét alapjaiban utasították el a nemzetiségi képviselők.⁸⁰³ A kisebbségi javaslatot előterjesztő nemzetiségi képviselők megítélése szerint a többségi javaslat az egyéni jogok tekintetében célszerű és helyes, ugyanakkor a *közösségi jogok negligálása – a területi újjászervezés elmulasztása*⁸⁰⁴ – a *kérdés megoldására célszerűtlen félmegoldás*. Az kisebbségi javaslatot előterjesztő képviselők szerint az egyéni jogok talaján álló jogalkotás gyakorlatilag a korábbi törvények megismétlései, amely törvények a múltban a nemzetiségeket nem tudták sem megnyugtatni, sem valós igényeiket kielégíteni.⁸⁰⁵ A

⁷⁹⁵ A CCCXXIII. országos ülés. In: *KN-1865-XI.* 9–16.

⁷⁹⁶ MIKÓ Imre. A nemzetiségi mozgalom proletárja. In: MIKÓ Imre: *Honpolgárok és világpolgárok*. Bukarest, Irodalmi Könyvkiadó. 1967. [a továbbiakban: MIKÓ (1967a)] 229.; ANDRÁSI i.m. 142–143.; SCHLETT (2002) i.m. 19.; SZÁSZ (1993b) i.m. 537.

⁷⁹⁷ JORDÁKY i.m. 86–87.; SCHLETT (2002) i.m. 30.

⁷⁹⁸ GYURGYÁK (2007) i.m. 79.; SCHLETT (2002) i.m. 30–37.

⁷⁹⁹ Mocsonyi Sándor felszólalása a Képviselőház CCCXXIII. országos ülésén többek között hangsúlyozta, hogy „A nemzet, mint oly embereknek összessége, kiket származás-, földrajzi-, történeti s ennél fogva nyelvi kötelékek is szorosán fűznek egymáshoz, miután az erkölcsi fejlődés magvát foglalja magában, s miután öntudattal bír: azért személyiség, vagyis jogi személy. Természetes, hogy ezen jogi személynél, mint minden más jogi személynél, az első s legszentebb természetes érdek nem lehet más, mint saját létének fenntartása. A nemzeti igényeknek alanya tehát első rendben soha sem lehet az egyik vagy másik egyén, mind összesen sem, hanem csak épen a nemzet, mint ilyen.” – In: A CCCXXIII. országos ülés. In: *KN-1865-XI.* 10.

⁸⁰⁰ SCHLETT (2010) i.m. 545–549.

⁸⁰¹ MIKÓ (1967a) i.m. 229.

⁸⁰² A CCCXXIII. országos ülés. In: *KN-1865-XI.* 10–11.

⁸⁰³ MIKÓ (1944) i.m. 187–188.; SCHLETT (2010) i.m. 549–554.

⁸⁰⁴ A CCCXXIII. országos ülés. In: *KN-1865-XI.* 14–15.

⁸⁰⁵ MIKÓ (1944) i.m. 187–188.; SCHLETT (2002) i.m. 37–44.

nemzetiségi képviselők hangsúlyozták továbbá, hogy a *nemzetiségek tételes felsorolásának elmulasztása a nemzetiségek létének el nem ismerését jelenti*, a nyelvi szabályozások egyéni alapvetése pedig nem elegendő a nemzetiségek fejlődésének biztosítására.⁸⁰⁶ Ezen nézetet többek Belgium, Svájc megoldásainak idézésével indokolták és ennek megfelelően tettek javaslatot a kérdés új alapokra helyezésére és rendezésére, mely szerint kiindulópont Magyarország területi épségének biztosítása,⁸⁰⁷ központi szinten a magyar nyelv fenntartása,⁸⁰⁸ ugyanakkor valamennyi nemzet külön-külön elismerése⁸⁰⁹ és az ebből fakadó jogok biztosítása.⁸¹⁰ A többségi törvényjavaslatot mindezek tükrében a nemzetiségi képviselők nem a nemzetiségi egyenjogúság tárgyában hozandó törvénynek, *legfeljebb – a nemzetiségi kihívás eredendő okát képező – újabb magyar nyelvtörvénynek*⁸¹¹ tartották és azt ezen az alapon utasították el.⁸¹²

Báró Eötvös József vallás-és közoktatási miniszter a többségi javaslat megfogalmazójaként, nemzetiségi kérdés szakértőjeként, mindkét korábbi nemzetiségi bizottság tagjaként vette védelmébe⁸¹³ a törvényjavaslatot⁸¹⁴ és annak ellenére támogatta Deák módosító indítványát a politikai kompromisszum megalkotása érdekében, hogy az saját még szabadelvűbb

⁸⁰⁶ A CCCXXIII. országos ülés. In: *KN-1865-XI.* 12–14.

⁸⁰⁷ Mocsonyi Sándor felszólalása a Képviselőház CCCXXIII. országos ülésén kiemelte, hogy „Két javaslat, bocsánat, most már három fekszik előttünk. A három javaslat egymástól alapra, irányra és vég célra tökéletesen eltérnek. A benne letett elvek oly ellentétesek, hogy én csak egy közeledési, egy érintkezési pontot találhatok bennök: a területi és politikai integritást.” – In: A CCCXXIII. országos ülés. In: *KN-1865-XI.* 10.

⁸⁰⁸ A CCCXXIII. országos ülés. In: *KN-1865-XI.* 14.

⁸⁰⁹ Dimitrievics Milos felszólalása a Képviselőház CCCXXIII. országos ülésén rögzítette ezen elveket: „így fogom én fel jelentőségét a napirenden levő kérdésnek, s következő alapelvekből kiindulva, kívántam volna megoldatni : 1-ör: Magyarországnak területi épsége sértetlenül fentartatik, mert azt csorbítani nem lehet, de nem is szabad; 2-szor: Magyarországnak önállósága egységes törvényhozást, egységes központi kormányt, s ezen testületeknél egységes állami nyelvet igényelvén, az e tekintetben már fenálló törvények, mint Magyarországnak sarkalatos törvényei, kérdés alá nem jöhetnek ; s végre 3-szor Magyarországnak mindannyi népei, jelesen a magyar, szerb, román, orosz, szlovén s német, egyenjogú nemzeteknek nyilvánítanak, s hogy nemzetiségüket fejleszthessék, egyenjogúságuk a törvényhatóságokban, községekben s a bíróságok előtt törvény által biztosítatik.” – In: A CCCXXIII. országos ülés. In: *KN-1865-XI.* 21.

⁸¹⁰ JORDÁKY i.m. 86–87.; MIKÓ (1944) i.m. 193–199.

⁸¹¹ Mocsonyi Sándor felszólalása a Képviselőház CCCXXIII. országos ülésén a nyelvtörvények és a nemzetiségi kihívás kapcsolatát, illetve a Nemzetiségi törvény szemléletét az alábbiak szerint foglalta össze: „[...] a központi bizottság javaslata csak egy elvet tart egész tisztán fel s ezt egész következetességgel viszi keresztül; a magyar nemzet törvényes supremáciáját. Azért mondhatom, hogy ezen javaslat nem egyéb, mint az 1836, 1840, 1844 s 1848-diki törvényeknek új qualificalt kiadása. Lényegében ugyanaz. Ugyanaz benne az alapeszme, ugyanaz benne a fő törekvés, csak alakjában változott. De, t. ház én a nemzetiségi eszme okainak felsorolásánál egészen mellőztem azon törvényeket; mellőztem azért, mert nincs senki is, ki ne tudná, hogy a legközelebbi okozója a nemzetiségi kérdésnek Magyarországnak éppen ezen törvények voltak.” – In: A CCCXXIII. országos ülés. In: *KN-1865-XI.* 15.

⁸¹² GYURGYÁK (2007) i.m. 75–77.; MIKÓ (1944) i.m. 188., 190., 191–192., 199–204., 206, 208–210., 211–214., 217–221.

⁸¹³ A CCCXXIV. országos ülés. In: *KN-1865-XI.* 30–34.

⁸¹⁴ MIKÓ (1944) i.m. 191–195.

meggyőződésével több ponton ellenkezett.⁸¹⁵ Eötvös eredeti elképzelése és az 1861. évi bizottsági javaslat ugyanis tartalmazta a nemzetiségek felsorolását mint a politikai nemzet alkotóelemeinek tételes rögzítését,⁸¹⁶ illetve a törvényhatóságok kérdésében is eredetileg a kisebbségi javaslattal rokonítható, a megyei törvényhatóságok népképviseleti elven való megválasztása mellett állt ki.⁸¹⁷ Eötvös a politikai kompromisszum elérése érdekében tehát változtatott eredeti álláspontján, emellett emlékeztette a nemzetiségi képviselőket arra, hogy ők ezen minőségükben mint az egész nemzet és nem egy nemzetiség országgyűlési képviselői.⁸¹⁸ Eötvös a területi igényekre – már korábban ismert érveken túl – válaszként előadta a fentebb idézett álláspontját, amely szerint a szabad mozgás jogának biztosítása okán az ilyen területek rögzítése csak meghatározott időre lenne lehetséges⁸¹⁹ és e körben kritikai élel jegyezte meg, hogy az általános „kikerekítés” megfogalmazásán túl konkrét megoldási javaslatokkal nem éltek⁸²⁰ a képviselők.⁸²¹ Eötvös kiemelte továbbá azon korábbi munkáiban kifejtett álláspontját, amely szerint a magyarországi viszonyok lehetetlenné teszik tiszta nemzetiségi területek kialakítását,⁸²² továbbá a szorgalmazott megoldás a jogegyenlőség ellen hatva a partikularizmus újjáteremtését eredményezné,⁸²³ továbbá hiányzik az a fórum is, amely a nemzetiség tényéről való döntést meghozná.⁸²⁴ Ezen indokokon túl kiemelte Eötvös azon közigazgatási szempontot is, amely szerint a „kikerekítés” eredményeképpen rendszeresen felül kellene vizsgálni az ország területi felosztását.⁸²⁵ A külön jogok iránti igények történeti jogi alapú megközelítését Eötvös változatlanul meghaladottnak és elfogadhatatlannak tartotta,⁸²⁶ álláspontja szerint csak az egyéni jogok alapján oldható meg megnyugtatóan a nemzetiségi kérdés, mert nem lenne szerencsés *Magyarországot újra a partikuláris jogok, párhuzamosan élő jogrendszerek honává tenni, továbbá a külön jogok biztosítása az egyéni boldogulás és ezáltal a kollektív fejlődés lehetőségétől is megfosztaná*⁸²⁷ a nemzetiségeket.⁸²⁸

⁸¹⁵ DEVESCOVI Balázs: *Eötvös József*. Pozsony, Kalligram, 2007. 274–276.; CSORBA (2019b) i.m. 364.

⁸¹⁶ CSERNUS-LUKÁCS i.m. 13–14.

⁸¹⁷ GYURGYÁK (2007) i.m. 71.

⁸¹⁸ A CCCXXIV. országos ülés. In: *KN-1865-XI*. 30.

⁸¹⁹ MIKÓ (1944) i.m. 191–194.

⁸²⁰ A CCCXXIV. országos ülés. In: *KN-1865-XI*. 31.

⁸²¹ Eötvös állítása vitatható, elvégre a szlovák és a szerb javaslat e körben egyértelmű javaslatokat tartalmazott, de a román nemzetiségű képviselők törvényjavaslata is részletes kiindulópontokat rögzített.

⁸²² GYURGYÁK (2007) i.m. 67–68.; MIKÓ (1944) i.m. 193–194.

⁸²³ EÖTVÖS (1903) i.m. 69–79.; GYURGYÁK (2007) i.m. 68.

⁸²⁴ EÖTVÖS (1903) i.m. 63–68.; SCHLETT (2002) i.m. 56–60.

⁸²⁵ A CCCXXIV. országos ülés. In: *KN-1865-XI*. 31.

⁸²⁶ EÖTVÖS (1902b) i.m. 194–196.

⁸²⁷ A CCCXXIV. országos ülés. In: *KN-1865-XI*. 32–34.

⁸²⁸ SCHLETT (2002) i.m. 60–62.; GYURGYÁK (2007) i.m. 68.

A vita ezt követően a két fő álláspont ütköztetése és fel nem oldása jegyében zajlott,⁸²⁹ alapvetően a területi integritás fő tárgya mentén. A többségi álláspont hívei minden egyes alkalommal kétségbe vonták a kisebbségi képviselők szándékainak őszinteségét, amelyre válaszul a kisebbségi álláspont hívei minden egyes alkalommal megismételve előadták, hogy a magyar állam területi épsége, mint a közös haza épsége számukra is kiemelt fontosságú.⁸³⁰ A mintegy félszáz felszólaló a nemzetiségi kérdés valamennyi oldalát megközelítette,⁸³¹ színvonalas és szenvedélyes, ugyanakkor alapos és probléma összetettségét feltáró általános vita a maga mélységében, nemzetközi kitekintéssel elemezte a nemzetiségi kérdést, indokolva az álláspontokkal szembeni vagy azok mellett álló érveket.⁸³² A többségi álláspont hívei a

⁸²⁹ SCHLETT (2002) i.m. 8–9., 22–23., 62–189.; GYURGYÁK (2007) i.m. 76–82.; JORDÁKY i.m. 85–90.; KATUS (2016e) i.m. 673.; KOCSIS i.m. 93.; MIKÓ (1944) i.m. 194–222.

⁸³⁰ MIKÓ (1944) i.m. 194–222.

⁸³¹ A CCCXXVI. országos ülés. In: *KN-1865-XI.* 98–131.;

⁸³² Simonyi Lajos báró a Képviselőház CCCXXIII. ülésén az általános vita kezdetén összesítette és szembesítette a két álláspont érveit és kritikáit: „Sokan még ezen időben, még azon esetben is, ha a magyar állam egysége és a diplomatikai magyar nyelv léte kimondatnék is, ha e mellett azonban a nemzetiségek egyenjogúsága batározatnék el, ebben finis Hungariae-t látták. Ezek szerint, ha a magyar elem felsőbbsege törvény által nem biztosítatik, ez elveszett. [...] A feudális korszak utolsó maradványai is tünedezőben vannak, melyben kastok és kiváltságok képezek az állam ingatag talapzatát; most az állam alapja sokkal, és mondhatnám az egyetlen biztos alapra van fektetve: a jogegyenlőségre. [...] Ez egy ünnepélyesen tett ígéret, melyet most, midőn sorsunk kezünkben van, beváltani kötelességünk. De leginkább biztosítják külön nemzetiségű honpolgáraink jogos és méltányos igényeinek teljesültét az 1848dik törvények, melyek a jogegyenlőség elvére vannak alapítva. Kimondotta azon törvény 5-dik czikke, hogy nemzetiségi különbség nélkül e hazának minden polgára választó és választható, és ennek következtében biztosította mindenkinek e haza sorsára azon befolyást, mely őt megilleti. Ezen törvényeket kellene megsérteni azoknak, kik a nemzetiségi egyenjogúságot elismerni nem akarják. De nézzük kissé végig azon ellenvetéseket, [...] Mindenekelőtt azt állítják, hogy híjába adunk a külön nemzetiségűeknek bár mit, ezek kielégítve nem lesznek. Erre először megjegyzem, hogy addig, míg e tekintetben nem teszünk valamit, azt így egyelőre bizony kimondani alig tartom igazolhatónak; és másodsor, hogy azért, mert valaki rögtön nincs kielégítve, annak kevesebbet adjunk mint különben, vagy ne is igyekezzünk ezt megnyugtanni: ezt én helyes logikai következtetésnek nem tartom. Nézetem szerint ne az vezesse az államot, hogy egyesek ki vannak-e elégítve, vagy nem? hanem egyedül azon tekintet, hogy mi hasznos vagy káros az államra nézve? és adjon meg mindent, mi az állam létével, az állam épségével nem ellenkezik; [...]. Továbbá felemlítettik, hogy vannak a külön nemzetiségek között oly férfiak, kik bizonyos külföldi hatalom felé gravitálnak. [...] Továbbá fel szokták említeni azt is, hogy létezik egy térkép, mely Magyarország szétdarabolását ábrázolja. Ilyet bárki könnyen készíthet, mert a papír türelmes: de ehhez nekünk is lesz egy kis beszólásunk, ha ezt létesíteni akarnák. Mindezen felhozottak egyike sem érv az általam kimondott elvek ellenében, mert mindezekre csak azt az egyet válaszolom, hogy mentül biztosabban, kényelmesebben, szabadabban lakik valaki egy házban, annál kevesebb fog azon igyekezni, hogy az szétrombol tessenek. [...] Ezen kérdésnél sokan szeretnek még a külföld példájára utalni. Egységes minden rétegeiben a kezelés nyelve Franciaországban, az Egyesült államokban és sok országban. Ezek ellenében fölhozhatnám az alkotmányos Belgium példáját; de reánk ezen példák nem alkalmazhatók, nem irányadók, mert egészen más a mi helyzetünk; és erre vagyok bátor az illetőket figyelmeztetni. [...] Gondolják meg nem magyar ajkú honfitársaink, hogy az állam feldarabolásába soha, semmi esetben bele nem egyezhetünk. Gondoljuk meg mi, hogy ezen honfitársainkkal egyetemben kell megvédenünk, kell fentartanunk ezen államot, és azért ne alkudozzunk ott, a hol testvéri egyességről van szó. Elismerem, hogy most egyelőre sok legyőzhetlennek látszó akadály fog felmerülni; de ne hagyjuk magunkat azok által visszariasztatni, mert azokat a gyakorlat, kölcsönös méltányosság s azon gondolat, hogy közösen kell fentartanunk és megvédenünk az államot, ki fogja egyenlíteni, el fogja simítani. [...] A Mocsonyi tisztelt képviselőtársam által beadott törvényjavaslatot helyes irányúnak nem fogadhatom el azért, mert az önmagával nincs összhangzásban. Annak első szakasza különösen kimondja azt, hogy ezen állam épségét fen akarja tartani, és a másik szakasz mindjárt rá a nemzetiségek szerinti terület - kikerekítés által darabokra osztaná azt szét. Továbbá egészen új közjogi alapot alkotna: mert Magyarország

kormányzás és az igazságszolgáltatás hatékonyságának érveit emelték ki, míg a kisebbségi álláspont mellett állók kiálltak a lehető legszélesebb körű nyelvi jogok biztosítása mellett az asszimiláció ellen, hangsúlyozva, hogy a nemzetiségek elismerése részükről elengedhetetlen fontosságú tétel és önmagában a törvényjavaslat többségi szövegezése kollektív jogok nélkül⁸³³ legfeljebb nyelvtörvényként értelmezhető.⁸³⁴ A többségi álláspont hívei változatlanul a korabeli liberalizmus talaján állva a kollektív jogok megadását azon – az azóta már meghaladott – alapállásból is elvetették, hogy azok többletjogként a jogegyenlőség ellen hatnak.⁸³⁵ Ezzel szemben a kisebbségi javaslat hívei előadták, hogy korábban a lelkiismereti és vallásszabadság kérdését is az egyházak, mint kollektív entitások elismerésével és önkormányzatiságuk biztosításával oldotta meg az Országgyűlés, következésképpen a nemzetiségi kérdést az egyházi jogrendezéssel analóg módon lehetséges kezelni.⁸³⁶ A kisebbségi álláspont képviselői végezetül kifejtették, hogy a jogszabály magyar nyelvre vonatkozó szabályai lényegét tekintve a *teljes szabadság élvezetének feltételeként a magyar nyelv ismeretét* követeli meg, azaz míg korábban a magyar nemesi oklevél biztosította a jogok teljes körű élvezetét, végkövetkeztetésük szerint a törvény elfogadása után a nemesi oklevelet és annak privilégiumait a magyar nyelv ismerete váltja⁸³⁷ fel. Egyebekben az általános vitában

egységes állam, melynek társországa van, Horvátország: ezen törvényjavaslat szerint azonban Magyarország nemzetiségek szövetsége által alakult foederatio lenne. De nem fogadhatom el az e javaslatban kimondott többség elvét sem, és pedig azért, mert az meggyőződésem szerint a jogegyenlőséggel ellentétben áll: mert ezen többségnek minden esetre előjog vagy bizonyos fölény adatik a kisebbség fölött; ha pedig az nem adatnék meg, akkor az nem volna czim, mely soha nem engesztel, hanem mindig csak sért. Ezek ellenében talán valaki felhozhatná azt, hogy alkotmányos államokban a többség határoz; de, nézetem szerint, azon két eszmét, t. i. a politikai többséget és a nemzeti vagy vallási többséget összezavarni, igen téves felfogás: mert a politikai pártot kiki szabadon választja meggyőződése szerint, vagy a nélkül; a kisebbség többségre törekszik, reménye van, hogy arra fog jutni. [...] De ez nem így van a vallási vagy nemzetiségi pártoknál: mert ha az illető abban születik, ha sorsa azt hozza magával, hogy a kisebbséghez tartozik: köteles azt eltűrni, míg él. Épen azért a jogegyenlőséget óhajtottam kimondatni, nem csak elvileg, hanem alkalmazva egyes administrationalis ügyekre is, ugy a megyei ügyvitelnél, mint a perlekedésnél, még pedig akár ügyvéd közbejöttével folyjon az, akár nem, hogy törvényhatóság-a jegyzőkönyveinek bármelyikét használhassa mindenki a legfelső fórumig.” – In: A CCCXXIII. országos ülés. In: *KN-1865-XI.* 24–25.

⁸³³ A CCCXXIV. országos ülés. In: *KN-1865-XI.* 27–30.

⁸³⁴ MIKÓ (1944) i.m. 188., 190., 191–192., 199–204., 206, 208–210., 211–214., 217–221.; SCHLETT (2010) i.m. 554–561.

⁸³⁵ MIKÓ (1944) i.m. 193–194., 200., 202–203., 214–218.

⁸³⁶ MIKÓ (1944) i.m. 207.

⁸³⁷ Hodosiu József, azaz Iosif Hodosiu képviselő érvelése a Képviselőház CCCXXV. országos ülésén: „Azt mondják, a törvény nem ismer különbséget polgár és polgár között, s hogy a múlt idők törvényei sem kötötték a polgári jogok élvezetét egyik vagy másik nemzetiséghez, hanem az akkori idők fogalmához képest egyedül a nemesi oklevelekhez. [...] központi bizottság törvényjavaslata az, mely különbséget tesz polgár s polgár közt, mert a nemmagyar nyelvű polgárokat arra kényszeríti, hogy tanulják meg a magyar nyelvet, ha hivatalképességgel akarnak birni; e szerint tehát a régi nemesi oklevél helyett most egy más privilégiumot akar: a magyar nyelvet. Már pedig b. Eötvös miniszter úr tegnap nagyon kikelt a privilégiumok ellen. Itt tehát én korán sem látom a nyelv egyenlőségét, sőt látom azt, hogy a törvény különbséget tesz polgár és polgár közt, és ezt én ellenkezőnek tartom az egyéni szabadsággal és egyenlőséggel.” – In: CCCXXV. országos ülés. In: *KN-1865-XI.* 73.

valamennyi nemzetiségi képviselő saját közössége javára próbált többletjogokat biztosítani⁸³⁸ és az erre vonatkozó jogtörténeti, jogfilozófiai érvelést terjesztett elő, illetve ismételt meg.

*A megbékélés kezdeti őszinte szándéka ellenére az álláspontok végérvényesen megmerevedtek.*⁸³⁹ A feloldhatatlan ellentétek végezetül két szélsőséges álláspont elterjedését eredményezték, nevezetesen a nemzetiségek a közösségeik halálát vetítették előre a többségi javaslat elfogadása esetére, míg a többségi javaslat hívei a magyar állam szétesését látták maguk előtt a kisebbségi javaslat elfogadása esetén.⁸⁴⁰ A feloldhatatlan ellentétek kölcsönös bizalommal szembeni hatásával kapcsolatban jegyezte meg Deák Ferenc,⁸⁴¹ hogy sok olyan mondat elhangzott, amelyet jobb lett volna el nem mondani.⁸⁴² A kompromisszum lehetetlenségének ismeretében ugyan javasolták egyes nemzetiségi képviselők a kérdés elnapolását és az új Országgyűlés feladatáért való tárgyalását, azonban 1868. november 29-én az általános vitát a Képviselőház lezárta. A kisebbségi javaslatról elrendelt szavazást követően – 405 képviselő közül 24 támogatta, 267 ellenezte, 113 távol maradt⁸⁴³ – az elvetésre került,⁸⁴⁴ amely döntést követően a román képviselők⁸⁴⁵ kivonultak az ülésteremből.⁸⁴⁶ A törvényjavaslat részletes vitáját még aznap a Deák Ferenc által módosított többségi javaslat szerint kezdte meg a Képviselőház⁸⁴⁷ és minimális változtatásokkal – a kisebbségi képviselők ellenzése és távolmaradása mellett⁸⁴⁸ – 1868. december 1-i ülésén el is fogadta.⁸⁴⁹

⁸³⁸ A CCCXXIII. országos ülés. In: *KN-1865-XI.* 22–23.; A CCCXXIV. országos ülés. In: *KN-1865-XI.* 34–39., 41–43., 45–53.; A CCCXXVI. országos ülés. In: *KN-1865-XI.* 108–119.

⁸³⁹ A CCCXXVII. országos ülés. In: *KN-1865-XI.* 132–169.

⁸⁴⁰ MIKÓ (1944) i.m. 215., 218.; SCHLETT (2002) i.m. 21.

⁸⁴¹ A CCCXXVII. országos ülés. In: *KN-1865-XI.* 169.

⁸⁴² MIKÓ (1944) i.m. 221.; SCHLETT (2002) i.m. 188.

⁸⁴³ A CCCXXVII. országos ülés. In: *KN-1865-XI.* 169–170.

⁸⁴⁴ ANDRÁSI i.m. 144–145.; CSERNUS-LUKÁCS i.m. 9–11.; GYURGYÁK (2007) i.m. 78.; MIKÓ (1944) i.m. 222.

⁸⁴⁵ A CCCXXVII. országos ülés. In: *KN-1865-XI.* 170.

⁸⁴⁶ CSERNUS-LUKÁCS i.m. 11–12.; GYURGYÁK (2007) i.m. 76.; MIKÓ (1944) i.m. 222.; MIKÓ (1981b) i.m. 64.; SCHLETT (2002) i.m. 189.

⁸⁴⁷ A CCCXXVIII. országos ülés. In: *KN-1865-XI.* 175–186.; A CCCXXX. országos ülés. In: *KN-1865-XI.* 220–221.

⁸⁴⁸ Mocsonyi Sándor nyilatkozata a Képviselőház CCCXXVIII. ülésén: „T. ház! A képviselőház a tegnapi napon történt szavazás által a Deák Ferencz, Pest bel-városa érdemes képviselője által előterjesztett javaslatot fogadta el a részletes tárgyalás alapjául. Az alapelv, mely e javaslatban foglaltatik, az én és elvtársaim legbenső meggyőződésével tgyenes ellentétben áll, és miután más részről a részletes vita alkalmával tehető módosítások alapján az alapelvet megváltoztatni nem lehet, kénytelen vagyok, meggyőződésem szerint, legmélyebb sajnálattal kijelenteni, hogy én és elvtársaim nem tudjuk lelkiismeretünkkel összeegyeztetni, hogy az e kérdés tárgyalásával járó nagy felelősséget magunkra vállaljuk, s ezért bátor vagyok kijelenteni, hogy mi ezen törvény alkotásánál járó közreműködni nem fogunk, s a részletes vitában részt nem veendünk.” – In: A CCCXXVIII. országos ülés. In: *KN-1865-XI.* 175.

⁸⁴⁹ MIKÓ (1944) i.m. 223–237.

A *Főrendiház*⁸⁵⁰ előtti vita⁸⁵¹ korántsem volt indulatos, inkább aggódó szellemben folyt le 1868. december 4-én.⁸⁵² A Főrendiház tagjai a nemzetiségi kérdés helyes rendezése körében felemerülő aggodalmuknak adtak hangot, *megkérdőjelezve a Nemzetiségi törvény megalkotásának szükségességét*. Simor János hercegprímás érvelése szerint a nemzetiségek követelése közül a leglényegesebbeket nem tartalmazta a jogszabály, amely *igények* azonban – a korábbi nyelvharok eredményeire is figyelemmel – *kodifikálásra* kerültek,⁸⁵³ lényegüket tekintve *már fennálló, szerzett és el nem vitatott jogok*.⁸⁵⁴ Masirievics Sámuel szerb pátriárka az 1861. karlócai kongresszus határozatait tartotta továbbra is irányadónak, így a nemzeti különállást és autonómiát hangsúlyozta,⁸⁵⁵ ezért a törvényt nem tartotta elfogadhatónak.⁸⁵⁶ Pap-Szilágyi József nagyváradi román görög-katolikus püspök⁸⁵⁷ a Nemzetiségi törvényt alapvetően szintén nyelvtörvénynek tartotta, ugyanakkor a területi autonómiával szemben állást foglalva emelte ki, hogy megítélése szerint Magyarországból lehetetlen egyszerre valamennyi nemzetiség kívánalmának megfelelően egy kis Németországot, kis Romániát, kis Szerbiát vagy kis Szlovákiát alkotni.⁸⁵⁸ Gróf Szapáry Gyula felszólalásában a kormány részéről elismerte, hogy nem minden nemzetiségi követelés és igény került kielégítésre, ugyanakkor a nemzet egységének kívánalma és a biztosított nyelvi jogok igénye közötti ésszerű kompromisszumként értékelte a törvényjavaslatot⁸⁵⁹ és vállalta érte a felelősséget.⁸⁶⁰ Végezetül báró Wenckheim László felszólalása érdemes e körben kiemelésre,⁸⁶¹ aki túl azon, hogy a *törvény címe és tárgya közötti inkoherenciát* emelte ki, előadta, hogy a nemzetiségi kérdés jelentős része valójában külön jogszabályokban megoldandó feladat, így azokat álláspontja szerint akként is kellett volna kezelni.⁸⁶² Wenckheim a nemzetiségi kérdést elsősorban – de nem teljeskörűen – a perrendtartási törvények, a megyerendezés lehetőségeinek és az oktatás jogszabályainak valós nemzetiségi szempontokat érvényesítő jogalkotásával látta kezelendőnek, azaz a Képviselőház által elfogadott formában a

⁸⁵⁰ 274. iromány – Kivonat a képviselőháznak f. 1868-ik évi decemberhó 1-én tartott CCCXXX. ülése jegyzőkönyvéből. In: *FI-1865-II.* 354.; 275. iromány – Törvényjavaslat a nemzetiségi egyenjogúság tárgyában. In: *FI-1865-II.* 355–359.; 286. iromány – Jelentés a m. főrendi ház állandó bizottságának a nemzetiségi egyenjogúságról szóló törvényjavaslat tárgyában. In: *FI-1865-II.* 389.

⁸⁵¹ A CXXIX. országos ülés. In: *FN-1865-I.* 583–593.

⁸⁵² MIKÓ (1944) i.m. 237–243.

⁸⁵³ A CXXIX. országos ülés. In: *FN-1865-I.* 583–584.

⁸⁵⁴ MIKÓ (1944) i.m. 238–239.

⁸⁵⁵ A CXXIX. országos ülés. In: *FN-1865-I.* 584–585.

⁸⁵⁶ MIKÓ (1944) i.m. 239–240.

⁸⁵⁷ A CXXIX. országos ülés. In: *FN-1865-I.* 585–586.

⁸⁵⁸ MIKÓ (1944) i.m. 240.

⁸⁵⁹ A CXXIX. országos ülés. In: *FN-1865-I.* 586–587., 592.

⁸⁶⁰ MIKÓ (1944) i.m. 240.

⁸⁶¹ A CXXIX. országos ülés. In: *FN-1865-I.* 587–588.

⁸⁶² MIKÓ (1944) i.m. 241.

Nemzetiségi törvényt indokolatlannak, ellentmondónak tartotta és ezért nem fogadta el.⁸⁶³ A Főrendiház végül még aznap elfogadta a javaslatot, amely 1868. december 6-án nyert királyi szentesítéssel az 1868. évi XLIV. törvényként 1868. december 7-én⁸⁶⁴ került be a *Corpus Jurisba*⁸⁶⁵ alkotmányos jelentőségű törvényként.⁸⁶⁶

A Nemzetiségi törvény jogalkotási értékválasztását, a jogszabály megalkotásának útját összegzve az alábbi főbb megállapítások tehetők. A *Kiegyezéssel*⁸⁶⁷ az ország integritása és

⁸⁶³ Bárány Wenckheim László felszólalása a Főrendiház CXXIX. országos ülésén kiemelte, hogy „A 48-ki átalakulás, mely Magyarországnak 14 millió lakóját magyar polgárokra akarta emelni, megosztván minden emberrel vallás- és nyelvkülönbség nélkül a polgári és politikai jogoknak élvezetét, a nemzeti erőnek gyarapodását, az egyesülést, kibékülést látszott magában foglalni; pedig szakadást, gyengülést, háborút foglalt méhében. Senki sem hitte azt, hogy a 48-ki alkotmányban foglalt magasztos elveket, bármi által, vagy bármely nemzetiség által a közös alkotmánynak felforgatására, vagy nemzetiségünknek megtámadására fel lehessen használni. [...] Itt kezdődik - nézetem szerint - a nemzetiségi kérdés; ezen kérdésnek törvényes megoldásától húsz évig el voltunk zárva; most újra ezen kérdésnek megoldása ezen törvényjavaslat által, a mélyen tisztelt képviselőház által kívántatik. A legnagyobb figyelemmel és érdeklőséggel olvastam ezen kérdésnek beható és felette nevezetes vitaközvetéseit; akartam keresni engem meggyőző érveket, ezen törvény elfogadására, mert a priori ellenkezett felfogásaimmal, hogy a magyar nemzetiség Magyarországon bárki által is kétségbe vonassék; de megvallom, arról nem tudtam meggyőződni, hogy a nemzetiségi kérdést törvényesen meg lehessen oldani, sőt inkább arról győződtem meg, hogy valamint a 48-ki törvényeknek elvei fegyverül használtak fel ellenünk, ezen törvény új fegyvereket ad az ellenséges indulatú polgárok kezébe ellenünk, és ezt tenni nem akarom. De másrészt észrevételem van a törvénynek czime ellen. Nemzetiségek egyenjogúságáról szól, mely azzal kezdődik, hogy midőn a magyar nemzetiséget, mint politikait, kormányzásit, törvénykezéset körülírja, tulajdonképpen a magyar szuverenitást constatálja és proclamálja: általában olyant mond, mi magától értetődik: pedig az egész törvényjavaslat csak a nyelv használatának szabályozását foglalja magában. Helyesebbnek találtam volna, azt mondani: a nyelv használatának szabályozása. Én abban a véleményben vagyok, hogy a nemzetiségi kérdésnek megoldható része speciális törvények által külön-külön megoldandó a községi, a megyerendezési, a perrendtartási, népnevelési törvényes rendeletek által, valamint ez már meg is történt a perrendtartásnál, a népnevelésnél azon felhatalmazás által, melynél fogva a minisztérium fel van hatalmazva a nyelv használatára nézve intézkedni. Ezen az utón váltja be az ország azon Ígéreteket, melyeket a méltányos és igazságos sérelmek orvoslása érdekében adhatott. A nemzetiségi kérdésnek meg nem oldható részét pedig egészen más factorok fogják megoldani, mint a jelen törvényjavaslat. Nem pártolom azon véleményt, hogy Magyarország jövődjéje a nemzeti kérdésnek szerencsés megoldása által biztosítatik; de úgy vagyok meggyőződve, hogy Magyarország jövődjéje az 1867-ki kiegyezés által lett biztosítva, melynél fogva a nemzet és fejedelem kibékülvén, az királyt megkoronázta, az örökös tartományokkal a pragmática sanctió alapján közügyeit elrendezte, mi által a „magyarország birodalom” kifejezést nyert. Magyarország jövődjéje biztosítatik azon bölcs és méltányos politika által, melyet az ország providentialis statusfériája megindított, és melyet az országnak nagy többsége melegen pártol, és hogy ha ezen politika még tovább is a nemzet által pártoltatni fog, biztosítva látom az országnak jövődjét. Mindezeknél fogva tehát, mert Magyarországon más nemzetiséget a magyarnál el nem ismerek; mert a magyar nemzetiséget egy külön törvény által proclamálni szerintem annyit tesz, mint kételkedni a magyar nemzetiségnek jogosultságában; mert a törvény címét ellenmondásban látom lenni a törvényben foglalt rendeletekkel; mert úgy vagyok meggyőződve, hogy a nemzetiségi kérdést törvényesen meg nem lehet oldani: a törvényjavaslatot el nem fogadhatom, és így kénytelen vagyok ellene szavazni.” – In: A CXXIX. országos ülés. In: *FN-1865-I.* 587–588.

⁸⁶⁴ 449. iromány – 1868. XLIV. törvényzikk a nemzetiségi egyenjogúság tárgyában. In: *KI-1865-VII.* 184–189.; 329. iromány – Kivonat a képviselőháznak 1868-dik évi december hó 7-én tartott CCCXXXVI. ülése jegyzőkönyvéből. In: *FI-1865-II.* 483.

⁸⁶⁵ CSERNUS-LUKÁCS i.m. 12.; MIKÓ (1944) i.m. 242–243.

⁸⁶⁶ KUKORELLI – TAKÁCS i.m. 56.

⁸⁶⁷ A Kiegyezés részleteit – érteve alatta a horvát és az erdélyi kérdést, illetve részben a nemzetiségi kérdés alapjait is – a magyar Országgyűlés Képviselőháza az I., IV.-V., XIX-XXXVII., XXXIX-XLV., XLVIII-L., LII-LV, LIX., LXXIV-LXXVIII., LXXX-LXXXII., LXXXV-LXXXVIII., XCII., XCV., CII., CVI-CVII., CVIII-CXV., CXXVI-CXXXVIII. országos ülésein tárgyalta, vitatta meg a koronázással bezárólag, míg a Főrendiház ugyanazok kérdéseket a I-II., IV-XXX., XXXIX. és XLI-LVI. országos ülésein tárgyalta. In: *KN-1865-I.* 1–3.,

*stabilitása, alkotmányossága – amely alatt a kor politikai vezetése ezalatt a nemzetiségi kérdést is értette – a magyar politikai elit és az uralkodó és Ausztria megegyezésével*⁸⁶⁸ helyreállt.⁸⁶⁹ A közel két évtizedes folyamat jelképes betetőzéseként I. Ferenc József alkotmányos magyar királlyá⁸⁷⁰ koronázásával⁸⁷¹ létrejött a többnemzetiségű Osztrák-Magyar

14–27., 145–342., 342–374., *KN-1865-II.* 11–33., 46–85., 104–108., *KN-1865-III.* 5–131., 132–151., 162–175., 181–182., 187–195., 303–317., 335–377., *KN-1865-IV.* 3–142., 183–257.; In: *FN-1865-I.* 1–3., 4–172., 197–199., 219–256.

⁸⁶⁸ Az uralkodó trónbeszédében e körülményeket és a Kiegyezés lényegét az alábbiakban emelte ki: „[...] Nehéz és komoly viszonyok között hívtuk egybe ezelőtt három évvel önöket egy nagy feladat megoldására. Közös célunk és törekvésünk vala: megoldani mindazon kérdéseket, melyek nem csak a közelebbi idők, de évszázadok óta kuforrásai voltak a bizalmatlanságnak, tespedésnek és sűrűlódásoknak. És noha a múltból öröklött balítéletek, a szokás hatalma, az események által élesztett féltékenység és az érdekek színleges ellentéte a helyzet bonyodalmát még növelték: — mégis sikerült a nehéz feladatot szerencsésen megoldanunk. A király és nemzet Őszinte szövetkezése vívta ki az eredményt. [...] A közjogi sűrűlódásokat birodalmunk két állama között a kölcsönös barátság és becsülés viszonya váltotta fel. Az osztrák-magyar monarchia mindkét állama, alkotmányos parlamenti kormányzat mellett, önállóan intézi saját közügyeit, míg azon nagyfontosságú kérdésekre, a melyek a monarchia kölcsönösen megállapított közös ügyeit érintik, alkotmányos befolyását mindkét államterület egyenlő mérvben gyakorolja. [...] Szent Istvánnak őseinktől Öröklött koronájával ünnepélyesen megkoronáztatva, Magyarország alkotmánya teljességébe lépett, mi pedig visszaállítottuk a magyar király czimének régi súlyát és érvényét, és bizton érezzük, hogy ez által birodalmunk nem gyengítettett, hanem csak régi alapját és erejét nyerte vissza. E célból a külföld irányában birodalmunk czimét a törvényeknek és az életerős tényezőknek megfelelőleg állapítottuk meg. Horvát- és Szlavonországgal a kölcsönös érdekek méltányos kiegyenlítésének alapján közjogi egyezmény jött létre, mely a két testvérnemzet között dicsőségben és balsorban századokon át fenállott kapcsolatot megújítja. [...] Magyarország és Erdély egyesülése a bevégzett tények sorába emelkedett. Ekként Szent István birodalmának épsége oly mérvben lett érvényesítve, minőnek az ország több mint három század óta nem örvendhetett. [...] Magyarországnak és birodalmunk állását ekként megszilárdítva, ebben a külbeke biztosítékát is találjuk, melynek zavartalan fentartását királyi legfőbb gondjaink közé soroljuk. [...] A jogegyenlőséget, melyet a különböző nemzetiségi honpolgárok politikai és polgári tekintetben eddig is élveztek, kiterjeszték Önök nyelvök használatára is, törvény által biztosítván mindazon kívánataikat, a melyek a kormányzat és törvénykezés feltételeivel ellentétben nem állanak. Reméljük, hogy nem-magyar ajkú híveink teljes megnyugvásukat találják azon tudatban, miszerint az alkotmány minden honpolgárnak a szabadságot és az anyanyelv fejlődését egyaránt biztosítja. Az egyenjogúság elvét követték önök, midőn az alkotmányos jogok gyakorlatát kiterjesztették az izraelita honpolgárokra, kik eddig az alkotmánynak csak terheit, de jótéteményeit nem ismerték. A keresztyén hitfelekezetek viszonyainak szabályozását önök a polgári és vallási jogegyen, lőség elvére fekteték. [...] És most fogadják Őszinte királyi köszönetünket és adják át azt az összes nemzetnek is, mely hagyományos politikai tapintattal támogatva önöket, lehetővé tette azon nagyfontosságú törvények alkotását, melyeket fejedelmi hatalmunkkal szentesítünk. Tegye a mindenható maradandóvá azon Őszinte egyetértést, mely nem csak a politikai téren vezetett nagyszerű eredményekhez, de a fejedelmet és a nemzetet a kölcsönös bizalom és szeretet kötélekeivel fűzte össze, és ujabban érezteté velünk: hogy boldog fejedelme csak boldog nemzetnek lehet.” – In: 339. iromány – Trónbeszéd, melylyel ő cs. és apóst. kir. felsége 1868. évi december 10-én az országgyűlést befejezte. In: *FI-1865-II.* 493–495. 468. iromány – Trónbeszéd, melylyel ő cs. és apóst. kir. felsége 1868. évi december 10-én az országgyűlést befejezte. In: *KI-1865-VII.* 367–369..

⁸⁶⁹ RÉVÉSZ T. Mihály: Andrassy Gyula útja a miniszterelnökségig. In: HOMOKI-NAGY Mária: *Emlékkönyv dr. Ruszoly József 70. születésnapjára.* Szeged, Szegedi Tudományegyetem Állam-és Jogtudományi Kar. 2010. 790–791.; ROMSICS (2017) i.m. 348–351.

⁸⁷⁰ 98. iromány – Jelentése a koronázási hitlevél tárgyában kiküldött országos választmánynak az országgyűléshez. In: *KI-1865-II.* 181–182.; 99. iromány – Jelentése a koronázási hitlevél elkészítésére kiküldött országos választmánynak az országgyűléshez. In: *KI-1865-II.* 183–196.; 103. iromány – Koronázási hitlevél. In: *KI-1865-II.* 199–201.; 111. iromány – Törvényjavaslat Felsőleges I. Ferencz József úr Magyarország királyává avattatik és koronáztatik. In: *KI-1865-II.* 220–221.; 128. iromány – Törvényczikk Felsőleges I. Ferencz József úr Magyarország királyává avattatik és koronáztatik. In: *KI-1865-II.* 246.; 129. iromány – Törvényczikk. Az ő királyi felsége által, szerencsés felavattatása és megkoronáztatása előtt, az ország részére kiadott királyi hitlevél és koronáztatásakor letett királyi eskü az ország törvényei közé igtattatnak. In: *KI-1865-II.* 246–249.; 48. iromány. In: *FI-1865-I.* 132.; 51. iromány – A képviselőház 1867-ik évi június 1-én tartott CXXXI-ik, ülése jegyzőkönyvének kivonata. Jelentése a koronázási hitlevél tárgyában kiküldött országos választmánynak az

Monarchia mint nagyhatalom.⁸⁷² A dualista Monarchia nagyhatalmi *statusától* függetlenül azonban különös kihívásokkal állt szemben.⁸⁷³ E kihívások között a birodalom magyar felén a nemzetiségi kérdés megoldása volt e körben nem csak *erkölcsi kötelesség* volt a két évtizeddel korábban fellángolt fegyveres konfliktusok tanulságából fakadóan, hanem az a korszellem nemzetállami alapállása okán *integritási kérdésként* is jelentkezett.⁸⁷⁴ A Nemzetiségi törvény megalkotását tehát egyszerre indokolták belső okok és tényezők, így az unitárius magyar állam megteremtésének igénye, a magyar hatalmi érdekek birodalmon belüli érvényesítése és a nemzetiségi konfliktusok megoldása, valamint egy közjogi nemzeti egység megteremtése,⁸⁷⁵ másrészt külső okok, így különösen a szomszédos államok Magyarországgal, illetve itt élő nemzetiségekkel való kapcsolata, amelyek a magyarországi nemzetiségek anyaállamként potenciális veszélyt jelentettek Magyarország területi integritására.⁸⁷⁶ A Kiegyezés a belső aspektusban egyenesen a XVIII-XIX. század fordulóján megkezdett modern államfejlődés egészének következő lépcsőfoka volt *a reformkor tényleges lezárásaként*,⁸⁷⁷ így a liberális alkotmányos monarchia valós megteremtésével járó folyamatot ebből a nézőpontból a nemzetiségek is alapvetően támogatták,⁸⁷⁸ *ugyanakkor saját kiegyezéseiket szorgalmazták ugyanezen nemzeti eszme fejlődésnek örökségből és részben az osztrák példából fakadóan.* A fenti alapokon a *nemzetiségi kérdés megoldását* a magyar törvényhozás az *alkotmányos és unitárius állam megteremtésének alapfeltételeként kezelte* oly módon, hogy a *közigazgatás újra szabályozásával a rendiség utolsó maradványait is eltörölte, az állampolgári jogegyenlőség rögzítésével és a hungarus eszme újra alkotásával a politikai magyar nemzet máig ható alkotmányos intézményének kodifikációját végezte el.*

országgyűléshez. In: *FI-1865-I.* 145–146.; 52. iromány – Jelentése a koronázási hitlevél elkészítésére kiküldött országos választmánynak az országgyűléshez. In: *FI-1865-I.* 147–157.; 58. iromány – A koronázási hitlevél átnyújtásának. In: *FI-1865-I.* 164.; 59. iromány – A méltóságos főrendek hódolatánál mondott beszéd. In: *FI-1865-I.* 164–165.; 60. iromány – Ő Felségének beszéde az aláírt hitlevél visszaadása alkalmából. In: *FI-1865-I.* 165.; 61. iromány – A koronázási hitlevél átvételénél mondott beszéd. In: *FI-1865-I.* 165–166.; 62. iromány – Ő Felségének válasza az aláírt hitlevél visszaadása alkalmával. In: *FI-1865-I.* 166.; 66. iromány – A képviselőház 1867-ik évi június hó 6-án délután 7 órakor tartott CXXVII-ik ülése jegyzőkönyvének kivonata. In: *FI-1865-I.* 168–169.; 75. iromány – Jelentés az 1867-dik év június hó 8-kán történt koronázás alkalmából a szent koronának szokott helyéről történt kivétele- és elhelyezéséről. In: *FI-1865-I.* 174–177.; 78. iromány – A koronázási ünnepély leírása. In: *FI-1865-I.* 179–190.; 79. iromány – A képviselőház 1867-ik évi június hó 26-án tartott CXLVI-ik ülése jegyzőkönyvének kivonata. In: *FI-1865-I.* 190–196.

⁸⁷¹ BÚSBACH (1906b) i.m. 343–356.; GERŐ i.m. 9–12., 177–186.

⁸⁷² CARTLEDGE (2011) i.m. 24–25.; SZENTE (2011) i.m. 191–194.

⁸⁷³ GYÖRI SZABÓ i.m. 21–27.

⁸⁷⁴ GYURGYÁK (2007) i.m. 69–70.

⁸⁷⁵ SCHLETT (1987) i.m. 218.; SZÁSZ (1993b) i.m. 525–526.

⁸⁷⁶ ALBRECHT i.m. 152–153.; ROMSICS (2020b) i.m. 135–136.

⁸⁷⁷ SCHLETT (1987) i.m. 230.

⁸⁷⁸ IFJ. BERTÉNYI Iván: Megosztó kompromisszum. Az 1867-es kiegyezés sikerei és kudarcai 150. év távlatából. In: HERMANN Róbert – LIGETI Dávid (szerk.): *Megosztó kompromisszum– Az 1867. évi kiegyezés 150 év távlatából.* Budapest, Országház Könyviadó, 2018. 16–26.

A törvény elfogadásának vitája a magyar unitárius állameszme és a föderalista államszemlélet közötti, illetve az egyéni jogok, valamint a kollektív jogok közötti álláspontok közötti összecsapást eredményezett.⁸⁷⁹ A vita a megbékélés őszinte szándéka ellenére nem vezetett a nemzetiségekkel való kiegyezésre, hanem az ellentétek áthidalhatatlan és feloldhatatlan rögzítésével zárult. A nemzetiségi képviselők nem fogadták el, hogy a magyar politikai nemzetfogalom alapját pontosan a nyelvi értelemben értett nemzetfogalom elvetése képezi és a Magyar Királyság mint állam pontosan a nyelvi feltételek hiánya okán nem jelenthet nyelvi alapon definiált nemzetállamot. A 'magyar' szó jelentéstartalmának megkettőződése végül az ellentétek további forrásává lényegült és így lehetlenné tette a párbeszédet.

A politikai nemzet fenti fogalma szerint a magyar politikai nemzet egy, és mint egy, nem lehet több politikai nemzet társulása. Ez a deáki-eötvösi koncepció a magyar rendi nemesi nemzet jogainak kiterjesztése alapján az egyéni jogokra és a természetükből fakadóan kollektív módon gyakorolható jogokra helyezte a hangsúlyt és az állampolgári jogegyenlőség talaján állva a nyelvi és kulturális sokszínűséget vallotta és támogatta, koncepcionálisan nem fogadott el kollektív többletjogokat, területi alapon szerveződő etnikai autonómiákat,⁸⁸⁰ ugyanakkor az önkormányzatokat és a decentralizációt alapvetően elismerte.⁸⁸¹ Következésképpen a magyar állam a politikai nemzet fogalmával szervezett államként, és nem nyelvi vagy kulturális alapon konstituált nemzetállamként létezett a dualizmus korában.

A nemzetiségek az egyéni jogegyenlőségen túl kollektív jogok érvényesítését tüzték ki különböző mértékben célul,⁸⁸² képviselői a nemzetiségeket kollektív jogok alanyaként jogi entitásként kezelték, amelybe egyebekben beleértették a magyar nemzetiséget is. Álláspontjuk lényegi eleme és alapja a *magyar politikai nemzet* helyett a *Magyarország politikai nemzete* koncepciója, amely álláspont szerint a Magyar Királyságot egyenjogú nemzetek szövetsége alkotja. Mindezek alapján az egyes nemzetiségek eltérő módon és mértékben, de lényegében véve – az államhatárok változatlansága mellett – az állam föderatív alapú átalakítását szorgalmazták a jövőben is.

⁸⁷⁹ MIKÓ (1944) i.m. 184–222.; KATUS (2016e) i.m. 673.

⁸⁸⁰ CARTLEDGE (2016) i.m. 291.; GYURGYÁK (2007) i.m. 69–70.

⁸⁸¹ VARGA Ádám – SZABÓ István: A helyi önkormányzás. In: CSINK Lóránt – SCHANDA Balázs – VARGA Zs. András (szerk.): *A magyar közjog alapintézményei*. Budapest, Pázmány Press, 2020. 992–999.

⁸⁸² PĂCURARIU i.m. 297–298.

A jogalkotási értékválasztás eredményeképpen megalkotott Nemzetiségi törvény a többségi álláspontot fogadta el. A Nemzetiségi törvény, és ezáltal a történeti magyar alkotmány szerint az egy politikai magyar nemzet állama egységesen szervezett, unitárius, területi integritásában sérthetetlen, az egyéni jogokat és a természetükből fakadóan kollektív módon gyakorolható jogokat tiszteletben tartó és biztosító, etnikailag semleges alkotmányos monarchia volt.

3.2.7. A nemzetiségek alkotmányjogi helyzete Magyarországon az I. világháborúig

Az álláspontok elvi kiindulópontjaikból fakadóan nem voltak feloldhatók és a politikai magyar nemzet koncepcióját fogadta el az Országgyűlés,⁸⁸³ így Nemzetiségi törvény szabályozása ennek megfelelően alapvetően a nyelvi és kulturális, oktatási jogokra terjedt ki. *A Nemzetiségi törvény lényegi célját az az elgondolása képezte, amely a nemzetiségi eszme a nyelvi közösség fennmaradását biztosítandó nyelvi-kulturális téren kiteljesedik, úgy e jogok biztosítása által a politikai és államszervezeti kérdések, uralmi helyzetek megoldása nem feltételezi többé a nemzetiségi, azaz etnikai aspektust, azaz a nemzetiségi konfliktusok a nyelvi jogok kiteljesedésével és a jogegyenlőség biztosításával feloldódnak.*⁸⁸⁴ A jogegyenlőség talaján álló állam feladata ennek megfelelően az egyéni jogok biztosítása,⁸⁸⁵ így *politikai magyar nemzet állama ennek megfelelően etnikailag semleges,*⁸⁸⁶ *a nemzetiségi jogok tekintetében pedig az állam szerepe nem más, mint ezen nyelvi és kulturális jogok védelme és ezáltal a politikai magyar nemzet fogalma közös – quasi hungarus, azaz politikai magyar nemzeti, valójában magyarországi – identitást is eredményez.*⁸⁸⁷

A politikai magyar nemzet koncepciója mindezeknek megfelelően ugyan táplálkozott a kor nemzetfelfogásaiból, de ezektől lényegében tért el, amikor vegyítette az államközpontú és a nyelvi-kulturális nemzeti eszme lényeges elemeit, de mindvégig az egyéni jogegyenlőség talaján állt. A politikai magyar nemzet eredményeképpen a fentiek szerint várt közös identitás rokonítható a svájci, belga vagy amerikai nemzetfelfogással, azonban nélküli azok föderális

⁸⁸³ GYURGYÁK (2007) i.m. 74–82.; JORDÁKY i.m. 87–90.; MÁTHÉ – MEZEY – RÉVÉSZ T. i.m. 275–276.; KATUS (2016e) i.m. 673.; PAKSA i.m. 11–12.

⁸⁸⁴ GYURGYÁK (2007) i.m. 22–23.; 69–71.; HATOS i.m. 112.; SCHLETT (2002) i.m. 11–16.

⁸⁸⁵ EÖTVÖS József: *A XIX. század uralkodó eszméinek befolyása az álladalomra. Második Kötet.* Budapest, Révai Testvérek Irodalmi Intézet R.-T., 1902. 109–110, 126., 198.

⁸⁸⁶ ALBRECHT i.m. 155–156.; NAGY (1907) i.m. 106.; SCHLETT (1987) i.m. 262–264.

⁸⁸⁷ GYURGYÁK (2007) i.m. 68–71.; 75–76.

államszervezeti elemeit.⁸⁸⁸ illetve párhuzamba állítható az osztrák dinasztikus államfelfogás egységesítő jellegével is.⁸⁸⁹ Annak ellenére, hogy a fentiek szerint várt közös identitás eredménye végső soron 'magyar' jelleget hordozott magában, a politikai magyar nemzet fogalma közvetlenül nem törekedett az államnyelv egyéni elsajátításának kötelezettségére és az erőszakos asszimiláció elemeit sem tartalmazta. Súlyos fogyatékosága volt azonban a Nemzetiségi törvénynek, hogy az ajánló *lex imperfecta*,⁸⁹⁰ hiányzott belőle a jogszabály megsértéséhez fűzött jogkövetkezmény normaszervezeti eleme, amelyből fakadóan a jogszabály nem kellő végrehajtása, illetve végrehajtásának elmulasztása nem volt szankcionált.⁸⁹¹ E tényre, különösen a végrehajtás elmulasztására már a korban is több ízben is felhívták a figyelmet és a jogszabály hatékonyabb érvényesülését követelték⁸⁹² rávilágítva egyebek mellett arra az aspektusra, mely szerint a Nemzetiségi törvény valós érvényesülése a nemzetiségi mozgalmak elszakadási törekvéseit tompítaná, illetve szüntetné meg.⁸⁹³

A Nemzetiségi törvénnyel egyet nem értő képviselők tiltakozásukat és azok indokait ezt követően a jövőben az Országgyűlésen kívül fejtették ki, továbbra sem fogadván el az egy politikai nemzet és a nemzetiségek közötti különbségtételt.⁸⁹⁴ A Nemzetiségi törvény kihirdetését követően sorra megalakultak a nemzetiségek pártjai,⁸⁹⁵ 1869. januárjában összeült elsőként a szerbek, majd a bánági és magyarországi románok,⁸⁹⁶ márciusában pedig az erdélyi románok nemzeti pártjainak megalakítását kezdeményező nemzeti konferencia.⁸⁹⁷ A *nemzetiségi pártok* kezdetben – a magyarországi román képviselők kivételével⁸⁹⁸ –

⁸⁸⁸ GYURGYÁK (2007) i.m. 70.

⁸⁸⁹ SZABÓ (2020) i.m. 5–6.

⁸⁹⁰ SZABADFALVI József: A jogszabály. In: SZABÓ Miklós (szerk.): *Bevezetés a jog-és államtudományokba*. Miskolc, Bíbor Kiadó. 2001. 67.

⁸⁹¹ BÍRÓ (2002) i.m. 76.; BETHLENDI – SZEREDAI (2020) i.m. 44.; CSORBA (2019b) i.m. 364.

⁸⁹² FERDINANDY i.m. 142.; GYURGYÁK (2007) i.m. 23–24., 82.; MAKKAI i.m. (1989) i.m. 251.; MIKÓ (1981b) i.m. 67.; MOLDOVÁN i.m. 13–15.; SZÁSZ (1993b) 527.; PĂCLIȘANU (1944) i.m. 14–39..

⁸⁹³ GYURGYÁK (2007) i.m. 113–116.

⁸⁹⁴ BÍRÓ (2002) i.m. 77.; GYURGYÁK (2007) i.m. 22–23., 76–77., 80.; MIKÓ (1981c) i.m. 36.; PAKSA i.m. 12.

⁸⁹⁵ KATUS László: Magyarország a Habsburg Monarchiában (1711–1918) – A polgári Magyarország születése (1848–1918) – A nemzetiségi kérdés. In: ROMSICS Ignác (szerk.): *Magyarország története*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 2016. [a továbbiakban: KATUS (2016f)] 756.; BOTLIK i.m. 31.

⁸⁹⁶ BOLOVAN, Ioan: Cazul românilor. In: POP, Ioan-Aurel – NÄGLER, Thomas – MAGYARI András (eds.): *Istoria Transilvaniei Vol. III*. Cluj-Napoca – Deva, Academia Română Centrul de Studii Transilvane – Editura Episcopiei Devei și Hunedoarei, 2016. [a továbbiakban: Bolovan (2016a)] 436–437.; MIKÓ (1967a) i.m. 230.; PĂCLIȘANU (1944) i.m. 46–48.; RAFFAY i.m. 49–50.; ROMSICS (2018b) i.m. 58.

⁸⁹⁷ BOLOVAN (2016a) i.m. 437–438.; JORDÁKY i.m. 91–101.; SCHLETT (2002) i.m. 22.; PĂCURARIU i.m. 306.; AMUZA (2001a) i.m. 236.; RAFFAY i.m. 50.; ROMSICS (2018b) i.m. 58.

⁸⁹⁸ MAKKAI (1989) i.m. 247.

belpolitikai *passzivitás* alapján álltak,⁸⁹⁹ majd nemsokára szembe fordultak a Kiegyezés által megteremtett keretekkel és az újonnan létrejövő, illetve megerősödő, Magyarországgal határos *nemzeti államaik közvetlen, illetve közvetett befolyásával törekedtek nemzeti céljaik elérésére*,⁹⁰⁰ amely magatartás szükségképpen a többségi magyarság ellenérzését és nemzetiségi türelmetlenségét fokozta.⁹⁰¹ A nemzetiségi igények további törvényhozásbeli érvényesítését nehezítette a nemzetiségek részéről a Nemzetiségi törvény nyílt elutasítása és a passzivitás politikai alapállása, alkotmányjogilag pedig a választójogi rendszer, amelynek eredményeképpen a korszakban a nemzetiségi képviselők számaránya nem tükrözte a lakossági arányokat.⁹⁰² A passzivitást a román kisebbség az egységes Román Nemzeti Párt létrejöttével 1881-ben adta fel.⁹⁰³ Ettől az időponttól a Román Nemzeti Párt változó intenzitással mind az Országgyűlésben mind azon kívül fejtette ki politikai tevékenységét – változatlanul elvetve a politikai nemzet fogalmát és az egyenrangú nemzetek szövetségét vallva – döntően az erdélyi autonómia és közvetetten a román irredentizmus céljainak alárendelve.⁹⁰⁴

A nemzetiségi kérdés a törvény elfogadása ellenére nem került nyugvópontra, hatalmi kérdéssé vált⁹⁰⁵ és döntően meghatározta Magyarország belpolitikáját és külkapcsolatait a jövőben.⁹⁰⁶ A Nemzetiségi törvény ambivalens jellegére mutat rá az a tény, hogy bár a *nemzetiségek a Nemzetiségi törvényt nem fogadták el*, azt oktrojáltnak⁹⁰⁷ és nemzetiségük elsorvasztásának eszközének⁹⁰⁸ tekintették, *mégis annak keretein belül* – alapvetően egyházi önkormányzataik, valamint gazdasági,⁹⁰⁹ oktatási és kulturális intézményeik útján –

⁸⁹⁹ AMUZA (2001b) i.m. 257–262.; BÍRÓ (2002) i.m. 245–246.; GYURGYÁK (2007) i.m. 76.; JANCÓSÓ (2004) i.m. 89.; JORDÁKY i.m. 101–110.; PĂCURARIU i.m. 306–307.; SZÁSZ (1986b) i.m. 1647–1652.; SZÁSZ (1993b) 537–538.

⁹⁰⁰ BÍRÓ (2002) i.m. 77.; JANCÓSÓ (2004) i.m. 93–133.

⁹⁰¹ BÍRÓ (2002) i.m. 77.; MIKÓ (1944) i.m. 249.

⁹⁰² ILONSKY Gabriella: *Képviselők és képviselet Magyarországon*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 2009. 52–54.; MARCU (1997) i.m. 194.; BETHLENDI – SZEREDAI (2020) i.m. 44–45.

⁹⁰³ AMUZA (2001b) i.m. 262–267.; BÍRÓ (2002) i.m. 111–113., 247–248.; BOLOVAN (2016a) i.m. 439.; JORDÁKY i.m. 104–136.; MUREȘAN i.m. 288–291.; PĂCLIȘANU (1944) i.m. 48–50.; RAFFAY i.m. 51–54.; SZÁSZ (1993b) 538–539.

⁹⁰⁴ BÍRÓ Sándor: Az erdélyi román–magyar viszony a legutóbbi évtizedekben. In: MÁLYUSZ Elemér (szerk.): *Erdély és népei*. Budapest, Maecenas Könyvkiadó–Talentum Kft., 1999. 177–188.; AMUZA (2001a) i.m. 236–237.; DURANDIN i.m. 196–197.; L. BALOGH (2020) i.m. 15.; MAKKAI (1989) i.m. 247.; MUREȘAN i.m. 289, ⁹⁰⁵ GYURGYÁK (2007) i.m. 76–77.

⁹⁰⁶ JÁSZI (1982) i.m. 411–421.; JORDÁKY i.m. 136.

⁹⁰⁷ CIATO, Aurel: *Problema minoritară la noi: cu o prefață lămuritoare a diferendului dintre români și maghiari: conferință rostită la Timișoara, Lugoj și Cluj*, Cluj, 1929. 14.; GYURGYÁK (2007) i.m. 80.

⁹⁰⁸ MARCU (1997) i.m. 194.

⁹⁰⁹ GYÁRFÁS Elemér: Az erdélyi románok hitelszervezetei. *Magyar Kisebbség*, 1924. III/2. 71–79.; BÍRÓ (2002) i.m. 38–41., 47., 49–51.

*megőrizték és fejlesztették identitásukat.*⁹¹⁰ Mindez teljes egészében összhangban áll azzal a ténnyel, hogy a kisebbségek identitásának megőrzésének elsődleges eszköze az oktatási és kulturális intézményrendszer és annak fenntartása a szabad nyelvhasználat mellett.⁹¹¹ *Paradox módon tehát a kisebbségek nem fogadták el a Nemzetiségi törvényt, mégis annak keretei biztosították identitásuk megőrzését és fejlesztését,*⁹¹² *sőt a magyarságtól való elidegenítésüket.*⁹¹³

Visszaulva a dualizmus kori Magyarország bevallott politikai államcéljaira – az 1848/49-es alkotmányos örökség alapján a jogegyenlőség alapján álló unitárius nemzetállam megeremtése területi integritásának biztosításával, a Horvátországgal való különleges közjogi viszony, valamint a kettős monarchián belüli hatalmi pozíció megőrzése, megerősítése⁹¹⁴ – rögzíthető, hogy ezen államcélok a jövőben a nemzetiségi kihívás tárgyalását korlátok közé szorították. A kettős monarchián belüli hatalmi helyzet megőrzésének célja⁹¹⁵ – a Monarchia nagyhatalmi *statusának* alapjaként⁹¹⁶ – a nemzetiségek föderalisztikus igényeit mint a magyar állameszmével összhangban nem álló közjogi jogalkotás lehetőségeit ebben a kérdésben alapvetően kizárták.⁹¹⁷ A dinamikus nacionalizmus és a Nemzetiségi törvény ambivalenciája ugyanakkor a magyar szupremácia iránti többségi igényt is gerjesztett,⁹¹⁸ amely ezáltal kölcsönösen szélsőséges politikai programokat eredményezett mind a magyar, mind pedig a

⁹¹⁰ BOLOVAN, Ioan: Cultura românească. In: POP, Ioan-Aurel – NÄGLER, Thomas – MAGYARI András (eds.): *Istoria Transilvaniei Vol. III.* Cluj-Napoca – Deva, Academia Română Centrul de Studii Transilvane – Editura Episcopiei Devei și Hunedoarei, 2016. 533–569.; GRÄF, Rudolf – NÄGLER, Thomas: Cultura săsească. In: POP, Ioan-Aurel – NÄGLER, Thomas – MAGYARI András (eds.): *Istoria Transilvaniei Vol. III.* Cluj-Napoca – Deva, Academia Română Centrul de Studii Transilvane – Editura Episcopiei Devei și Hunedoarei. 2016. 584–589.; GRÄF, Rudolf: Cultura germanilor din Banat. In: POP, Ioan-Aurel – NÄGLER, Thomas – MAGYARI András (eds.): *Istoria Transilvaniei Vol. III.* Cluj-Napoca – Deva, Academia Română Centrul de Studii Transilvane – Editura Episcopiei Devei și Hunedoarei, 2016. 589–598.; MAIOR, Liviu: Dualismul austro-ungar. In: POP, Ioan-Aurel – NÄGLER, Thomas – MAGYARI András (eds.): *Istoria Transilvaniei Vol. III.* Cluj-Napoca – Deva, Academia Română Centrul de Studii Transilvane – Editura Episcopiei Devei și Hunedoarei, 2016. [a továbbiakban: MAIOR (2016b)] 429., 431–433.; PÁL Judit: Egyesületek. In: BÁRDI Nándor – PÁL Judit (szerk.): *Székelyföld története III. kötet.* Budapest – Kolozsvár – Székelyudvarhely, Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont – Erdélyi Múzeum Egyesület – Haáz Rezső Múzeum, 2016. 321–322.; JAKABFFY Elemér: Astra és EMKE. *Magyar Kisebbség*, 1923. II/19. 705–709.; BÍRÓ (2002) i.m. 207–213.; BOLOVAN (2016a) i.m. 438.; GYURGYÁK (2007) i.m. 76–77.; MANZINGER i.m. 24.; PĂCURARIU i.m. 310–311.; KATUS (2016f) i.m. 755–756.; SZÁSZ (1993b) i.m. 537.

⁹¹¹ KALTENBACH Jenő: Kisebbségi jog a harmadik köztársaságban 1990–2006. In: JAKAB András – TAKÁCS Péter (szerk.): *A magyar jogrendszer átalakulása 1985/1990–2005 I. kötet.* Budapest, Gondolat – ELTE ÁJK, 2007. 150–151.

⁹¹² BETHLENDI – SZEREDAI (2020) i.m. 45.

⁹¹³ MOLDOVÁN i.m. 12–21., 27–29.

⁹¹⁴ KISS i.m. 150., 166., 178–180., 186–189., 193–198., 213–230., 233–252., 257–291., 320–324., 337–350., 398–400.; GYURGYÁK (2007) i.m. 93–94.; SZENTE (2011) i.m. 194–198.

⁹¹⁵ ORMOS i.m. 154–155.

⁹¹⁶ KISS i.m. 354–367.

⁹¹⁷ GYURGYÁK (2007) i.m. 92–94.

⁹¹⁸ GYURGYÁK (2007) i.m. 98–101.; HATOS i.m. 19.; JÁSZI (1982) i.m. 415–418.

nemzetiségi képviselők oldaláról és egyben fokozott sajtótevékenység tárgyává vált.⁹¹⁹ A magyar állam jogalkotását ezért a fenti államcéljai biztosítása érdekében a szélsőségektől való tartózkodás, a különböző jogágakban a kényes egyensúlyra való törekvés, illetve az asszimiláció kívánt eredményének közvetlen és közvetett elősegítése jellemezte. Ennek megfelelően a szélsőséges nacionalista javaslatokat az Országgyűlés nem tárgyalta,⁹²⁰ nem támogatta, a korszakban az állampolgári egyenlőség talajáról való letérés nem volt tapasztalható.⁹²¹

A nemzetiségi jogi jogalkotás nemzetiségi oldalon való elutasítottságát észlelve 1870-ben az ellenzék részéről többek között Irányi Dániel, Simonyi Ernő, Alexandru Mocsonyi, Iosif Hodosiu és Svetozar Miletics képviselők gyakorlatilag a korábban elutasított kisebbségi javaslatra épülő új törvényjavaslatot terjesztettek elő, amelynek tárgyalására a fenti okokból nem került sor.⁹²² Ezt követően hasonló tartalmú törvényjavaslat beterjesztésére nem került sor, azonban a következő évtizedekben a nemzeti eszme dinamikus nacionalizmussá vált és a technikai fejlődés nyomán fokozott sajtótevékenység tárgyává válva⁹²³ szélesebb kört ért el mint a megszületése idején.⁹²⁴ A dinamikus nacionalizmus politikai síkon több törvényhozáson kívüli tárgyalást is indukált a központi kormányzat és a nemzetiségi képviselők között, mivel az Országgyűlés a fentiek szerint tartózkodott a nemzetiségi kérdés tárgyalásától. A szerb, román és szlovák nemzetiségek képviselői így 1895. augusztus 10-én közös kongresszusukon hozott határozataikban közös fellépésben állapodtak igényeik érvényesítése érdekében.⁹²⁵ A tárgyalások alapjaként a politikai magyar nemzet fogalmának kritikája fenntartásával a területi autonómiát rögzítették, azaz a magyar állam területi integritását egyes radikális képviselők kivételétől eltekintve változatlanul értéknek tartották.

⁹¹⁹ RÉVÉSZ T. Mihály: *A sajtószabadság érvényesülése Magyarországon 1867-1875*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1986. 204–223.

⁹²⁰ A teljesség igénye nélkül a már eddig felvázoltakon túl visszautalhatunk többek között a 2.3. fejezetben tárgyalt népszámlálási törvények vitájában elhangzott érvekre és a kormányzat ellenérveire.

⁹²¹ MIKÓ (1944) i.m. 247–275.; NAGY (1907) i.m. 157–161.

⁹²² AMUZA (2001b) i.m. 237–238.; CSERNUS-LUKÁCS i.m. 12–13., 17–21.; JANCSÓ (2004) i.m. 88–91.; MIKÓ (1944) i.m. 250–251.; MIKÓ (1981b) i.m. 68.; SZENCZEI i.m. 81–82.

⁹²³ BÍRÓ (2002) i.m. 224–237., 251.; GYURGYÁK (2007) i.m. 23.

⁹²⁴ ABLONCZY (2020) 20–21.

⁹²⁵ GERGELY András – SZÁSZ Zoltán: *Kiegyezés után*. Budapest, Gondolat Kiadó, 1978. 206.; PÖLÖSKEI Ferenc: A dualizmus válságperiódusa (1890-1918). In: GERGELY András (szerk.): *Magyarország története a 19. században*. Budapest, Osiris Kiadó, 2019. 515.; BOLOVAN (2016a) i.m. 441.; HITCHINS i.m. 214.; KATUS (2016f) i.m. 758.; ROMSICS (2012) i.m. 18–20.

A nemzetiségi kérdés XIX.-XX. század fordulóján végül elhagyta a magyar belpolitika területét és a sajtó révén nemzetközi figyelmet kapott, majd az Interparlamentáris Unió ülésein is rendszeresen napirendre került.⁹²⁶ Ebben a folyamatban vízváltó szerepet töltött be 1892-ben az erdélyi románság vezetőinek I. Ferenc Józsefhez címzett folyamodványa, úgynevezett Memoranduma.⁹²⁷ A Memorandum tartalmát tekintve a külön nemzetiségi jogok kollektív alapon való elismerése tárgyában született, tartalmazta a Nemzetiségi törvénnyel való elégedetlenség kifejezését, illetve rendszerbe foglalta a román nemzetiség egyéb szociális, gazdasági, oktatási és kulturális igényeit az elmagyarosítási kísérletek megszüntetésnek követelésével.⁹²⁸ A Memorandummal – amelyet a romániai sajtón túl a román kormány tagjai is támogattak az európai közvélemény befolyásolása érdekében⁹²⁹ – sem az uralkodó, sem a magyar Országgyűlés nem foglalkozott a Nemzetiségi törvény és az alkotmányos rend etnikailag semleges alapállása okán. A nyilvánosságra került Memorandum azonban a Román Nemzeti Párt terveinek megfelelően széles társadalmi vitát generált Magyarországon, Romániában és Európa több államában, amely vita a fennálló rend melletti kiállástól a föderatív átszervezésen át a román irredentizmus politikai programjait tartalmazta az érveket.⁹³⁰ A vitának különös nemzetközi visszhangot adott,⁹³¹ hogy szerzőit Kolozsváron 1894-ben sajtó útján elkövetett izgatás vádjával perbe fogták és elítélték – és bár uralkodói kegyelmet kaptak – a per sajtóvisszhangja okán Magyarország nemzetközi megítélése, valamint a román kisebbség államhűsége súlyos mértékben sérült.⁹³² A Memorandum-pert követően a romániai parlamentben fordulat következett be és az irredentizmus programja alapján nyíltan megfogalmazásra került a nagyromán államcél.⁹³³

⁹²⁶ APPONYI Albert: *Emlékirataim*. Budapest, Helikon Kiadó, 2016. 237., 301., 427.; ARDAY Lajos: Az Interparlamentáris Unió első évei (1889-1896). In: SOMFAINÉ ÁDÁM Katalin (szerk.): *Száztiz év. Az Interparlamentáris Unió Magyar Nemzeti Csoportjának története*. Budapest, Magyar Országgyűlés, 2006. 48–50.

⁹²⁷ Az 1892. évi román Memorandum. In: KEMÉNY G. Gábor: *Iratok a nemzetiségi kérdés történetéhez Magyarországon a dualizmus korában I.*, Budapest, Tankönyvkiadó, 1952. 824–847.; BETHLENDI – SZEREDAI (2020) i.m. 46–47.; SZÁSZ (1986b) 1655–1664.

⁹²⁸ HITCHINS i.m. 212.; JANCÓSÓ (2004) i.m. 135–141.; KATUS (2016f) i.m. 760.; MUREȘAN i.m. 297–300.; PĂCURARIU i.m. 309–310.; RAFFAY i.m. 54–56.; SZÁSZ (1993b) i.m. 542–543.

⁹²⁹ BÍRÓ (2002) i.m. 248.; MUREȘAN i.m. 297–301.

⁹³⁰ JANCÓSÓ (2004) i.m. 141–152.; ROMSICS (2018b) i.m. 60.

⁹³¹ NAGY (1907) i.m. 51–54.; PÖLÖSKEI (2019) i.m. 491.

⁹³² BÍRÓ (2002) i.m. 113.; BOLOVAN (2016a) i.m. 439–441.; JANCÓSÓ (2004) i.m. 187–236.; RAFFAY i.m. 56–59.; ROMSICS (2018b) i.m. 60.; SZÁSZ (1993b) i.m. 543–545.; SZENCZEI i.m. 104–106.

⁹³³ SCHIFIRNEȚ, Constantin: Români și unguri în opera lui A.D. Xenopol. In: SCHIFIRNEȚ, Constantin (szerk.): *A.D. Xenopol Români și unguri*, București, Editura Albatros, 1999. IX-X.; ECKHART i.m. 303–304.; JANCÓSÓ (2004) i.m. 153–186.; AMUZA (2001b) i.m. 245–249.; RAFFAY i.m. 59.

A kiegyezési kor tekintetében a nemzetiségek alkotmányos jogállása tekintetében különös hangsúllyal bírt tehát, hogy az állam nemzetiségi szempontból változatlanul semleges alapállást vallott, amelynek eredményeképpen valamennyi szabadságjog egyébként meglehetősen fragmentált szabályozása gyakorlatilag nélkülözötte a nemzeti aspektust.⁹³⁴ A jogok tekintetében uralkodó felfogásként és gyakorlatként érvényesült az állampolgárok jogi egyenlősége,⁹³⁵ az állam önkorlátozása és a közigazgatás bírói kontrollja és a bírói jogvédelem.⁹³⁶

A kor fogalmi szerint a *szabadságjogok élvezetének feltétele* alapvetően az *állampolgárság* volt,⁹³⁷ így e közjogi feltétel tárgyalása a nemzetiségi szempontból indokolt. Az állampolgárság kérdését átfogóan⁹³⁸ – évtizedes előkészítő munkát követően⁹³⁹ – az 1879. évi L. törvénycikk⁹⁴⁰ rendezte elsőként a magyar jogban.⁹⁴¹ Annak ellenére, hogy az osztrák bírói gyakorlatban és közjogi szakirodalomban tovább élt az egységes birodalmi állampolgárság eszméje, valamint a külföldi hatalmak is szupranacionális nagyhatalomként⁹⁴² a nemzetközi szerződésekben is döntően osztrák-magyar állampolgárokról és alattvalókról szóltak, Magyarország a törvénnyel a kérdést önállóan szabályozta és e körben magyar állampolgárságról mint a magyar állammal szembeni közjogi viszonyról beszélhetünk.⁹⁴³ Az állampolgársági törvény Ausztria-Magyarország megszűnésétől függetlenül a vizsgálat tárgyává tett teljes időszakban hatályban volt. A magyar állampolgárság a törvény szerint a magyar korona összes országaiban egy és ugyanaz,⁹⁴⁴ ennek megfelelően nem létezett külön

⁹³⁴ CSIZMADIA Andor: A szabadságjogok érvényesülése a dualizmus idején. In: CSIZMADIA Andor (szerk.): *Magyar állam- és jogtörténet*. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó Rt., 1998. 316–324.; BÍRÓ (2002) i.m. 224–255.; EGYED (2013) i.m. 224–225.; RAFFAY i.m. 48–49.

⁹³⁵ BÍRÓ (2002) i.m. 252–255.; NAGY (1907) i.m. 129–130., 157.

⁹³⁶ SZABÓ István: A bírói normakontroll hazai bevezetésének sajátosságai: A szokásjog és a neoabszolutizmus jogának hatásai. In: KOLTAY András – DARÁK, Péter (szerk.) *Ad Astra Per Aspera. Ünnepi kötet Solt Pál 80. születésnapja alkalmából*. Budapest, Pázmány Press, 2017. 614–618.; SÓLYOM i.m. 510–513.

⁹³⁷ NAGY (1907) i.m. 106–107.; SÓLYOM i.m. 512.

⁹³⁸ 323. iromány – Törvényjavaslat a magyar állampolgárság megszerzéséről és elvesztéséről. In: *KI-1878-IX*. 216–226.

⁹³⁹ 241. iromány – Törvényjavaslat a honpolgárságról. In: *KI-1865-IV*. 325–332.

⁹⁴⁰ 1879. évi L. törvény-cikk a magyar állampolgárság megszerzéséről és elvesztéséről. In: *Corpus Juris Hungarici – Magyar Törvénytár – 1879-1880. évi törvéncikkek*, Budapest, Franklin – Társulat Magyar Irod. Intézet és Könyvnyomda, 1896. 221–227.

⁹⁴¹ FÜRÉSZ Klára: Az állampolgárság és a statusjogok. In: KUKORELLI István (szerk.): *Alkotmánytan I*. Budapest, Osiris Kiadó, 2002. 214–215.; GANCZER i.m. 33.

⁹⁴² VERMES i.m. 114.

⁹⁴³ VARGA Norbert: *A kettős állampolgárság kapcsán felmerülő dogmatikai kérdések a dualizmus közjogában*. In: HOMOKI-NAGY Mária: *Emlékkönyv dr. Ruszoly József 70. születésnapjára*. Szeged, Szegedi Tudományegyetem Állam-és Jogtudományi Kar, 2010. 919–921.

⁹⁴⁴ NAGY (1907) i.m. 107–108.

horvát-szlavón állampolgárság⁹⁴⁵ fenntartva az 1741. évi LXI. törvénycikk,⁹⁴⁶ illetve a horvát-magyar kiegyezés alapállását. A magyar állampolgárság megszerzésének módja lehetett a leszármazás, törvényesítés, a házasság, valamint a honosítás,⁹⁴⁷ amelyek közül nemzetiségi jogi szempontból legjelentősebb rendelkezések a honosítás tárgya tekintetében lelhetők fel.⁹⁴⁸ A rendelkezések az évszázados honfűsítési gyakorlat és a rendi nemesi nemzetbe való befogadásalapjaiból fakadó történelmi alkotmányfejlődésből, azaz a rendi jogegyenlőség tételeiből, az 1848. áprilisi törvényekből, a Kiegyezésből és Horvátország államjogi helyzetéből egyaránt fakadtak.⁹⁴⁹ A honosítás feltételei voltak a rendelkezési képesség, vagy ennek hiánya esetében a törvényes képviselő beleegyezése, a községi illetőség ténye vagy annak várománya, öt év megszakítás nélküli belföldi tartózkodás és adózói lajstromba való bevezetés, a kifogástalan magatartás, valamint a megfelelő vagyoni körülmények a kérelmező saját, illetve családja eltartására vonatkozóan.⁹⁵⁰ *A jogszabály a Nemzetiségi törvény semleges alapállását vallva nyelvi feltételeket nem tartalmazott.* Az állampolgári jogegyenlőség tekintetében a honosított állampolgár az állampolgársági eskü letételét követő tíz év elteltével nyert passzív választójogot fő szabály szerint. Az 1879. évi L. törvénycikk állampolgársági vélelmet állított fel, azaz az ellenkező bizonyításáig magyar állampolgároknak voltak tekintendők a magyar korona országai területén születettek, az ezen területen talált, nevelt gyermekek,⁹⁵¹ A törvény indokolása különös hangsúlyt helyezett a kivándorlás kérdésre,⁹⁵² amelyet a magyar állam érdekei megóvása érdekében akként kívánt akadályozni, hogy az

⁹⁴⁵ NAGY (1907) i.m. 89.; KMETY (1911a) i.m. 335–336.; VARGA (2010) i.m. 924–925.

⁹⁴⁶ 1741. évi LXI. törvénycikk a magyarok neve alatt Dalmát-, Horvát- és Szlavonország benszült fiait is értendők. Mária Terézia 1741. évi decretuma (I.) 61. cikkely. In: *Corpus Juris Hungarici – Magyar Törvénytár – 1740-1835. évi törvénycikkek*, Budapest, Franklin – Társulat Magyar Irod. Intézet és Könyvnyomda, 1901. 52–53.

⁹⁴⁷ KMETY (1911a) i.m. 336–337.; NAGY (1907) i.m. 109–112.

⁹⁴⁸ NAGY (1907) i.m. 110–111.

⁹⁴⁹ A Főrendiház összefoglaló jelentése szerint „A politikai jogok gyakorlására 1843. évig a városokon kívül csupán a nemesek bírván jogosultsággal, a honfűsítés kérdése már azon okból sem bírhatott nagyobb jelentőséggel, mivel az idegeneket politikai jogokkal, tehát nemességgel csak az országgyűlés ruházhatta fel, s a városok joga volt statútumaikban meghatározni az idegenek felvétele iránti feltételeket és módozatokat. Miután azonban az időtájt hivatalviselési és birtokszerzési joggal a nem nemesek is felruháztak, elvetetett magva eme kérdés törvényes rendezése szükségességének is. Eme szükségességet csak növelték az 1848. évi országgyűlésen szentesített s a rendi alkotmányt népképviselővé alakított alaptörvények. [...] A bizottság tehát a benyújtott törvényjavaslatban az állampolgárság megszerzését és elvesztését tárgyzó feltételeket, illetőleg az eddigi törvényes szabályoknak, szokásnak tiszteletben tartását, a modern s az állam érdekeinek megfelelő fogalmak alkalmazását, a végrehajtásra nézve pedig a ministeri felelősség elvével, s az 1868. évi XXX. törvényzikkal összhangzó intézkedések szentesítését teljes mértékben körvonaloza szemlélve, azt a nagyméltóságú főrendiháznak általánosságban elfogadásra ajánlja.” – In: 164. iromány – Jelentése a főrendi ház állandó hármass bizottságának a magyar állampolgárság megszerzéséről és elvesztéséről szóló törvényjavaslat tárgyában. In: *FI-1878-IV.* 52.

⁹⁵⁰ KMETY (1911a) i.m. 332–334., 336.; NAGY (1907) i.m. 110.

⁹⁵¹ KMETY (1911a) i.m. 337.; NAGY (1907) i.m. 109.

⁹⁵² EGYED (2013) i.m. 250–251.

elbocsátás, hatósági határozat és a távollét különös jogintézményeivel az állampolgárság elvesztését is szabályozta.⁹⁵³ Az elbocsátás egyebekben az osztrák állampolgárság, illetve fordított esetben a magyar állampolgárság megszerzésének feltétele volt, amely a közös birodalmi állampolgárság hiányának egyértelmű bizonyítéka.⁹⁵⁴ A törvény indokolása e körben a székely kivándorlást nevesítette,⁹⁵⁵ amely ebben a korban döntően Románia irányába volt jelentős.⁹⁵⁶ A törvény rendelkezett az állampolgárság elvesztésének módjairól, amely módok közül a kivándorlással kapcsolatos távollét jogintézménye bír kisebbségi szempontból különös jelentőséggel. A távollét szabályai szerint az a magyar állampolgár, ki a magyar kormány vagy az osztrák-magyar közös miniszterek megbízása nélkül 10 évig megszakítás nélkül a magyar korona területének határain kívül tartózkodott, elveszítette magyar állampolgárságát.⁹⁵⁷

Az állampolgárság kérdésének szabályozását követően a kisebbségek alkotmányos jogállásának közjogi kereteit kiegészítette a vallászabadság tárgyában megalkotott⁹⁵⁸ 1868. évi LIII. törvénycikk,⁹⁵⁹ az 1895. évi XLII. törvénycikk⁹⁶⁰ az izraelita⁹⁶¹ vallási kisebbség,⁹⁶² illetve az 1895. évi XLIII. törvénycikk⁹⁶³ az egyéb vallási kisebbségek⁹⁶⁴ tekintetében.⁹⁶⁵ A

⁹⁵³ KMETY (1911a) i.m. 337–339.; NAGY (1907) i.m. 112–115.

⁹⁵⁴ VARGA (2010) i.m. 921–923.

⁹⁵⁵ A törvényjavaslat indokolása szerint „A kivándorlás megakadályozása oly érdek, a mely az állampolgárság megszerzéséről és elvesztéséről szóló törvény által meg nem óvható, mert ez ellen ily törvényben csak azon egyedüli óvintézkedés foglalhatna helyet, hogy az engedély nélkül kivándorlók jogvesztéssel sújtassanak. Hazánkban csak az úgynevezett székely kivándorlási ügy bír jelentőséggel.” – In: 323. iromány – Törvényjavaslat a magyar állampolgárság megszerzéséről és elvesztéséről. In: *KI-1878-IX*. 218.

⁹⁵⁶ BALATON Petra: A kivándorlás. In: BÁRDI Nándor – PÁL Judit (szerk.): *Székelyföld története III. kötet*. Budapest – Kolozsvár – Székelyudvarhely, Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont – Erdélyi Múzeum Egyesület – Haáz Rezső Múzeum, 2016. 124–137.

⁹⁵⁷ KMETY (1911a) i.m. 337–338.; NAGY (1907) i.m. 114.

⁹⁵⁸ 314. iromány – Törvényjavaslat a törvényesen bevett keresztyén vallásfelekezetek viszonyossága tárgyában. In: *KI-1865-VI*. 4–7.; 388. iromány – A központi bizottság jelentése a törvényesen bevett keresztyén vallásfelekezetek viszonyosságáról szóló törvényjavaslat iránt. In: *KI-1865-VII*. 3–7.; 276. iromány – Kivonat a képviselőháznak 1868-ik évi december hó 2-án tartott CCCXXXI. ülése jegyzőkönyvéből. In: *FI-1865-II*. 360.; 277. iromány – Törvényjavaslat a törvényesen bevett keresztyén vallásfelekezetek viszonyosságáról. In: *FI-1865-II*. 361–363.; 291. iromány – Jelentése a nagyméltóságú főrendiház egyesült hármass bizottmányának a törvényesen bevett keresztyén vallások viszonyosságáról szóló törvényjavaslat fölött. In: *FI-1865-II*. 395.

⁹⁵⁹ 1868. évi LIII. törvény-cikk a törvényesen bevett keresztyén vallásfelekezetek viszonyosságáról. In: *Corpus Juris Hungarici – Magyar Törvénytár – 1836-1868. évi törvényczikkek*, Budapest, Franklin – Társulat Magyar Irod. Intézet és Könyvnyomda, 1896. 506–508.

⁹⁶⁰ 1895. évi XLII. törvény-cikk az izraelita vallásról. In: *Az 1895. évi törvények gyűjteménye*. Budapest, M. kir. Belügyministerium, 1895. 237.

⁹⁶¹ 369. iromány – Törvényjavaslat az izraelita vallásról. In: *KI-1892-X*. 290–293.

⁹⁶² NAGY (1907) i.m. 148.

⁹⁶³ 1895. évi XLIII. törvény-cikk a vallás szabad gyakorlásáról. In: *Az 1895. évi törvények gyűjteménye*. Budapest, M. kir. Belügyministerium, 1895. 238–250.

⁹⁶⁴ 398. iromány – Törvényjavaslat a vallás szabad gyakorlatáról. In: *KI-1892-XI*. 57–73.

⁹⁶⁵ SCHANDA Balázs: Vallási közösségek. In: CSINK Lóránt – SCHANDA Balázs – VARGA Zs. András (szerk.): *A magyar közjog alapintézményei*. Budapest, Pázmány Press, 2020. 667., NAGY (1907) i.m. 129–130., 137–149.

kisebbségek alkotmányjogi helyzetét tehát az állampolgársági törvény közjogi viszonyai alapján, a Nemzetiségi törvény nyelvi alapon, a vallásszabadság tárgyában megalkotott jogszabályok vallási alapon határozták meg.⁹⁶⁶ E körben megjegyezni szükséges, hogy alkotmányos jelentőséggel bíró a lelkiismereti és vallásszabadság területén nemzeti jellegű egyházak voltak – különösen a szerb és a román ortodox egyház,⁹⁶⁷ illetve részben az erdélyi szász evangélikus egyház tartozott ide⁹⁶⁸ – így az egyes nemzetiségek közvetett módon, különösen az oktatás és kultúra, valamint egyes vagyoni kérdések területén ezen egyházaik jogi személyisége által kollektív elismerést és cselekvőképességet nyertek.⁹⁶⁹ E tényeknek megfelelően kerül megalkotásra többek között az 1868. évi IX. törvénycikk⁹⁷⁰ a görög-keleti vallás⁹⁷¹ tárgyában,⁹⁷² valamint az 1868. évi XLIII. törvénycikk Magyarország és Erdély egyesítése esetében az egyes egyházak nemzeti, illetve jellegét tényként kezelte.⁹⁷³ A Nemzetiségi törvény egyebekben kifejezett rendelkezéseket tartalmazott az egyházak nyelvhasználatát és oktatási szabadágát illetően, annak ellenére hogy ennek valóságát a román politikum⁹⁷⁴ és irodalom egyes forrásai vitatják.⁹⁷⁵ Az értekezés a nemzetiségek tagjainak alkotmányos helyzetére összpontosít, ily módon az egyházszerkezeti kérdéseket külön nem tárgyalja.

A kisebbségek alkotmányos jogállását meghatározó fenti jogszabályok közül egyértelműen a Nemzetiségi törvényt tekintette a jogalkotó a nemzetiségek *Magna Chartájának*⁹⁷⁶ a

⁹⁶⁶ PÖLÖSKEI (2019) i.m. 496.

⁹⁶⁷ BOCSAN, Nicolae: Biserică și stat la români. In: POP, Ioan-Aurel – NÄGLER, Thomas – MAGYARI András (eds.): *Istoria Transilvaniei Vol. III.* Cluj-Napoca – Deva, Academia Română Centrul de Studii Transilvane – Editura Episcopiei Devei și Hunedoarei. 2016. 531–546.; KATUS László: Magyarország a Habsburg Monarchiában (1711–1918) – A polgári Magyarország születése (1848–1918) – Vallások és egyházak a polgári Magyarországon. In: ROMSICS Ignác (szerk.): *Magyarország története.* Budapest, Akadémiai Kiadó, 2016. [a továbbiakban: KATUS (2016g)] 724–725.

⁹⁶⁸ GRÄF, Rudolf – NÄGLER, Thomas: Biserică și stat la sași și șvabi. In: POP, Ioan-Aurel – NÄGLER, Thomas – MAGYARI András (eds.): *Istoria Transilvaniei Vol. III.* Cluj-Napoca – Deva, Academia Română Centrul de Studii Transilvane–Editura Episcopiei Devei și Hunedoarei. 2016. 550–552.

⁹⁶⁹ APPONYI: i.m. 317.; BÍRÓ (2002) i.m. 124–136.; SZÁSZ (1993b) 526–527.

⁹⁷⁰ 1868. évi IX. törvény-cikk a görög-keleti vallásuk ügyében. In: *Corpus Juris Hungarici – Magyar Törvénytár – 1836–1868. évi törvénycikkek,* Budapest, Franklin – Társulat Magyar Irod. Intézet és Könyvnyomda, 1896. 377–378.

⁹⁷¹ 194. iromány – Törvényjavaslat a görög-keleti vallásuk ügyében. In: *KI-1865-IV.* 4–5.; 135. iromány – Törvényjavaslat a görög-keleti vallásuk ügyében. In: *FI-1865-I.* 279–281.

⁹⁷² GYURGYÁK (2007) i.m. 74.; NAGY (1907) i.m. 147.; KMETY (1911a) i.m. 556–559.

⁹⁷³ BÍRÓ (2002) i.m. 104–111., 122–124.; KATUS (2016f) i.m. 755–756.

⁹⁷⁴ Nicolae Iorga közbevetése Sándor József beszéde alatt az alkotmánytervezetről (1923. március 17.) In: BALÁZS Sándor: *Magyar képviselő a királyi Románia parlamentjében.* Kolozsvár, Kriterion Könyvkiadó, 2008. 220., 226–227.

⁹⁷⁵ SCHIFIRNEȚ i.m. VI.

⁹⁷⁶ MIKÓ (1944) i.m. 4.

kisebbségek nemzeti eszme fejlődésére alapozott⁹⁷⁷ elutasítása ellenére.⁹⁷⁸ A Nemzetiségi törvény a magyar állampolgárok tekintetében az állampolgári jogegyenlőség talaján és a politikai magyar nemzet etnikailag semleges fogalmán állva ismerte el az állam nyelvi töredezettségét,⁹⁷⁹ a *de facto* többnemzetiségű magyar államot és megteremtette *többség-kisebbség dichotómiáján nyugvó állam nemzetiségi jogi alkotmányos kereteit*.⁹⁸⁰ A jogszabály alapján a magyar alkotmányjog, valamint ebből fakadóan az egyéb jogágak a *magyar államnyelv fókuszpontba helyezésével, ugyanakkor a tényként kezelt nyelvi sokszínűség okán a nyelvi kérdés szabályozásával törekedett a nemzetiségi egyenjogúság megteremtésére*, a liberális állam azon tételével összhangban, amely szerint az egy hivatalos nyelv melletti átfogó kulturális alapok biztosításával a közéletben való értelmes részvétel lehetőségei teremthetők meg.⁹⁸¹ A magyar államnyelv okán, amely egyben a többség nyelve volt a *nemzeti kisebbségeket nyelvi kisebbségként kezelte a magyar állam, de az egy politikai magyar nemzet nyelvileg semleges fogalmát nem adta fel*. Mindezek ellenére a magyar liberális politikát a románok teljességgel elutasították, a modernizációt az egységes magyar politikai nemzet megfogalmazásával együtt a gyors ütemű asszimilációval és ezáltal a magyar szupremácia megőrzésével azonosították,⁹⁸² a magyar politika és jogalkotás valamennyi lépésében és eredményében románellenes célt véltek felfedezni.⁹⁸³

A Nemzetiségi törvény öt területen szabályozta a nyelvhasználati jogokat,⁹⁸⁴ illetve a kapcsolódó állami kötelezettségeket.⁹⁸⁵ Az első terület az államszervezet, így a közigazgatás és a központi hatóságok területe, azaz a törvényhatóságok, megyei városok, községek, országgyűlés, törvényhozás kérdései voltak. Másodikként az igazságszolgáltatás, harmadikként az egyházak, majd az oktatás kérdéskörei képezték a Nemzetiségi törvény szabályozását,⁹⁸⁶ végezetül a magánélet, illetve a mai fogalmaink szerinti magán, illetve civil szféra nyelvhasználatának kérdései jeletek meg. A hivatalos nyelv kérdése tekintetében kiemelendő, hogy a Nemzetiségi törvényt követő időszakban az asszimiláció és a

⁹⁷⁷ AMUZA (2001a) i.m. 241.; HITCHINS i.m. 209.; PÂCLIȘANU (1941) i.m. 17–20.

⁹⁷⁸ MIKÓ (1944) i.m. 249.

⁹⁷⁹ BÍRÓ (2002) i.m. 171–172.; NAGY (1907) i.m. 157–159.

⁹⁸⁰ BETHLENDI András – SZEREDAI Norbert: Az erdélyi románok kisebbségi jogállása 1918. előtt. *Acta Universitatis Sapientiae, Legal Studies*, 7, 2018/2. 142.; NAGY (1907) i.m. 159–161.

⁹⁸¹ SMITH i.m. 15.

⁹⁸² SCHIFIRNEȚ i.m. XIX–XX.

⁹⁸³ BÍRÓ (2002) i.m. 99.; RAFFAY i.m. 90–92.; XENOPOL i.m. 16.

⁹⁸⁴ BETHLENDI – SZEREDAI (2020) i.m. 39–44.; MIKÓ (1981b) i.m. 65.

⁹⁸⁵ BETHLENDI – SZEREDAI (2018) i.m. 144–149.

⁹⁸⁶ MIKÓ (1981b) i.m. 65.

kétnyelvűség irányába tett kormányzati intézkedések a magyar nyelv elsődlegességének elvével alapvetően kudarcra voltak ítélve, még a kortársak egy része által is felismert módon⁹⁸⁷ különösen azokon a területeken, ahol a magyar nyelvi közösség számaránya csekély volt. Másik oldalról megvilágítva a kérdést a vonatkozó szakirodalom álláspontja szerint az asszimilációs törekvések valós sikerének alapfeltétele a lokális identitások nemzeti jellegtől való mentessége.⁹⁸⁸ A nemzeti identitások – a magyar nemzeti mozgalomát követő, annak modelljét a 3.2.2.-3.2.6. alfejezetekben ismertetett módon felhasználó – kialakulását és megerősödését követően az asszimilációs célok megvalósításának alapvető kudarcra a vizsgált időszakban teljességgel igazolást nyert.

*A nemzetiségi kihívásra a liberális nemzetállam megoldása alapvetően a magánszféra nyelvhasználati szabadsága.*⁹⁸⁹ *A Nemzetiségi törvény ezt lényegileg módosította és a megoldást a közszférára is kiterjesztette lényegében véve a multinacionalizmus*⁹⁹⁰ *határáig. Az állampolgári jogegyenlőség tétele és az államszervezet hatékonyságának elvárásának összeegyeztethetősége alapján a nemzetiségi nyelvek lehető legszélesebb körének szabadságából indult ki a Nemzetiségi törvény,*⁹⁹¹ *amely jogszabályon és ezáltal a magyar államnyelv primátusán alapuló állampolitikát és célt a kormányzat külön*⁹⁹² *hangsúlyozta.*⁹⁹³

⁹⁸⁷ GYURGYÁK (2007) i.m. 97–98., 127–128.

⁹⁸⁸ MANZINGER i.m. 17.

⁹⁸⁹ GYÖRFI Tamás: Autoritás és legitimitás. In: BÓDIG Mátyás – GYÖRFI Tamás (szerk.): *Államelmélet. A mérsékelt állam eszméje és elemei II. Alapelvek és alapintézmények.* Miskolc, Bíbor Kiadó. 2002. 203–206.; GYURGYÁK (2007) i.m. 365–366.

⁹⁹⁰ SZABADFALVI i.m. 265–266.

⁹⁹¹ BÍRÓ (2002) i.m. 75–76.

⁹⁹² Gróf Khuen-Héderváry Károly miniszterelnök nyilatkozata az 1903. június 30-án a Képviselőház 295. országos ülésén a magyar politikát illetően kiemelte, hogy „A magyar állam céljait úgy vélem a legjobban szolgálhatni, hogy a magyarság, mely az államnak történelmileg is mindig megadta bélyegét, megerősítsék. Magyarországon csak magyar állampolgárt ismerünk és a törvények alapján a magyar nyelv érvényesülésének mindenképpen érvenyt szerzünk. De ebből nem folyik az, hogy a gyűlölet szikráját vessük oda, a hol szeretettel is célt érhetünk. Tudjuk, és fel is teszszük, hogy midőn a törvény alapján állunk, számíthatunk az országban minden elem ragaszkodására az államhoz, szeretetere a közös haza iránt. Viszont azonban minden merényletet, a melylyel az ország egysége, magyar politikai jellege rendszeresen vagy pedig sporadicze szubverziv elemek által veszélynek tétetnék ki, megbüntetünk, s annak rendje szerint megtoroljuk. Ne higye az országban senki, hogy a nem magyar ajkú honpolgárok érdekei elválaszthatók a magyarságtól. A közös történelmi kapcsolat oly erős, hogy akkor lesz és van jó dolga mindenkinek ez országban, a mikor a magyarnak jó dolga van, és a magyarság hanyatlása szükségszerűleg minden más elem hanyatlását vonná maga után. A Horvát-Szlavonországokkal való viszonyainkat az 1868: XXX. t.-cz. szabályozza, és midőn egyfelől ezen az alapon az országok politikai nemzetének, kulturális érdekei kifejlődésén örvendünk, teszszük azt mind abban a törvényes alapon álló feltevésben, hogy ezek az országok az állami közösség iránt való ragaszkodásuk által mind a magyar államot, mind a saját speciális érdekeiket legjobban szolgálják.” – In: A 295. országos ülés. In: *KN-1901-XVII.* 36.

⁹⁹³ KISS i.m. 238.; NAGY (1907) i.m. 158.

A magyar nyelv alapvetően az államszervezet és igazságszolgáltatás központi, illetve felsőbb szintjein, illetve azonos szintek között közvetítő nyelvként funkcionált, kiemelve, hogy a magyar nyelvű szövegek hitelességének elsődlegessége érvényesült ezen területeken a fordítások esetén. Az oktatási, egyházszerkezeti, illetve a magánjogi területen a magyar államnyelv primátusa akként érvényesült, hogy bizonyos területeken magyar nyelvű fordítások alkalmazása elengedhetetlen volt, illetve az államnyelv tanítása később előírásként szerepelt. A magyar nyelv primátusa annak használatának kizárólagosságát eredményezte a törvényhozásban,⁹⁹⁴ illetve a másod-, valamint a harmadfokú igazságszolgáltatási eljárásokban,⁹⁹⁵ továbbá az egyetemi oktatásban.

A nemzetiségi nyelvek mindazon a területeken, ahol a magyar nyelv kizárólagossága nem volt rögzítve vagy önállóan, vagy más nemzetiségi nyelvvel együtt, vagy a magyar államnyelvvél párhuzamosan alapvetően érvényesültek és érvényesülhettek.⁹⁹⁶ A közigazgatás területén amennyiben az adott nemzetiségi nyelv használatát az adott törvényhatósági testület egyötöde kérte,⁹⁹⁷ úgy ezen nyelv használata kötelezővé vált vagy a magyarral együtt, vagy adott esetben a magyar nyelv helyett.⁹⁹⁸ Ezen aránytól függetlenül érvényesült az anyanyelven való felszólalás joga a törvényhatóságokban, valamint a nemzetiségi területek törvényhatóságai egymás közötti irataikban, amennyiben a törvényhatóságok nemzetiségi nyelve azonos volt, eltérő nyelvű törvényhatóságok esetében és az államkormányhoz intézett iratokban pedig hasábosan a magyar nyelvvel használhatták a nemzetiségi nyelvet.⁹⁹⁹ A községekkel való érintkezésben, illetve a községi szabályrendeletek megalkotása során, valamint a községi gyűléseken szintén a nemzetiségi nyelven való érintkezés és szabályozás, illetve az egyötödös arány volt a kiindulópont, ugyanakkor a községi beadványok anyanyelven benyújthatók voltak a fenti aránytól függetlenül.¹⁰⁰⁰ A nemzetiségi egyenjogúság érvényesülésének elemét szolgálta a törvények nemzetiségi nyelven való kiadásának kötelezettsége, valamint a tisztviselők érintett községi nyelvének mint érintkezési nyelv használatának előírása.¹⁰⁰¹ A

⁹⁹⁴ GYURGYÁK (2007) i.m. 78.; KATUS (2016e) i.m. 673–674.; MIKÓ (1981b) i.m. 65.; NAGY (1907) i.m. 158.

⁹⁹⁵ BÍRÓ (2002) i.m. 91–92.; MIKÓ (1944) i.m. 352–362.

⁹⁹⁶ BÍRÓ (2002) i.m. 78.; BETHLENDI–SZEREDAI (2018) i.m. 143–149.

⁹⁹⁷ CSORBA (2019b) i.m. 364.; EGYED (2013) i.m. 224.; GYURGYÁK (2007) i.m. 78–79.; KMETY (1911a) i.m. 165.; MIKÓ (1981b) i.m. 65.

⁹⁹⁸ MIKÓ (1944) i.m. 382–386.; NAGY (1907) i.m. 159.

⁹⁹⁹ KATUS (2016e) i.m. 673–674.; KMETY (1911a) i.m. 165–166.; MIKÓ (1944) i.m. 382–386.; NAGY (1907) i.m. 159–160.

¹⁰⁰⁰ BÍRÓ (2002) i.m. 78–79., 81–92.; EGYED (2013) i.m. 224.; KATUS (2016e) i.m. 673–674.; KMETY (1911a) i.m. 214–215.; MIKÓ (1944) i.m. 389–398.; MIKÓ (1981b) i.m. 65–66.

¹⁰⁰¹ BÍRÓ (2002) i.m. 78–79.; GYURGYÁK (2007) i.m. 78.; KMETY (1911a) i.m. 214.; MIKÓ (1944) i.m. 411–420.; NAGY (1907) i.m. 158–159.

magánosok, egyházak, magántársulatok, magán tanintézetek és törvényhatósági joggal nem bíró községek a kormányhoz intézett beadványaiknál a nemzetiségi nyelvet használhatták.¹⁰⁰²

Annak ellenére, hogy a Nemzetiségi törvény szerint a bíróságok hivatalos nyelve a magyar volt, az elsőfokú bíróságok esetében a nemzetiségi nyelvek használatára és részben azok bírói ismeretére cizellált rendszert alkotott meg a jogszabály.¹⁰⁰³ Az egyházi bíróságok és az egyházszerkezet saját döntése alapján határozta meg a nyelvét,¹⁰⁰⁴ a magyar államnyelv az állami felügyelet okán a jegyzőkönyvek hiteles fordításban való felterjesztésében jelent meg, illetve a központi kormányzattal való érintkezésben hasábosan, továbbá az egyházak egymás közötti eltérő megállapodás hiányában közvetítő nyelvként jelent meg.¹⁰⁰⁵ Az esküdszéki bíraskodás esetében kiemelendő, hogy az esküdti minőség állampolgári kötelességként került definiálásra, amely során az esküdti minőség feltételeként a magyar, Fiume esetében¹⁰⁰⁶ az olasz nyelv nyelvismeret követelménye állt fent.¹⁰⁰⁷

Az egyesülési jog alapján létrejött szervezetek saját nyelvüket meghatározhatták, az egymás közötti érintkezésben saját, másokkal való érintkezéseikben vagy a magyar államnyelvet, vagy az érintett nyelvét használhatták, a központi közigazgatáshoz intézett nemzetiségi nyelvi beadványaikra a magyar nyelven érkezett válaszhoz a nemzetiségi nyelvű fordítás melléklete szintén előírás volt.¹⁰⁰⁸

A Nemzetiségi törvénnyel szembeni elutasítottság okán a magyar álláspont megmerevedett, ugyan *az állampolgári jogegyenlőség tételét nem adta fel a magyar állam, de az asszimiláció közvetett és közvetlen eszközeit alkalmazta,*¹⁰⁰⁹ támogatta¹⁰¹⁰ a már nyelvi alapon értett nemzetfogalom szerinti magyar nemzetállam megteremtése érdekében és különösen a

¹⁰⁰² BÍRÓ (2002) i.m. 94–95.; KMETY (1911a) i.m. 165–166., 214–215.; MIKÓ (1944) i.m. 394–398.; MIKÓ (1981b) i.m. 66.; NAGY (1907) i.m. 159–160.

¹⁰⁰³ BÍRÓ (2002) i.m. 75–76.; MIKÓ (1944) i.m. 399–404.; MIKÓ (1981b) i.m. 65–66.; NAGY (1907) i.m. 160.

¹⁰⁰⁴ GYURGYÁK (2007) i.m. 78.; KATUS (2016e) i.m. 673–674.

¹⁰⁰⁵ GYURGYÁK (2007) i.m. 78.; MIKÓ (1944) i.m. 421–426.; NAGY (1907) i.m. 160.

¹⁰⁰⁶ JUHÁSZ Imre: Fiume és a nemzetiségi egyenjogúság tárgyában hozott 1868. évi XLIV. törvénycikk. *Erdélyi Jogélet*, 2020/2. 111–122.

¹⁰⁰⁷ STIPTA István: *A magyar bírósági rendszer története*. Debrecen, Multiplex Media – Debrecen University Press, 1998. 136–137.; NAGY (1907) i.m. 412.; KMETY (1911b) i.m. 547.

¹⁰⁰⁸ MIKÓ (1944) i.m. 382–386.

¹⁰⁰⁹ DOBSZAY Tamás – FÓNAGY Zoltán: Magyarország társadalma a 19. század második felében. In: GERGELY András (szerk.): *Magyarország története a 19. században*. Budapest, Osiris Kiadó, 2019. [a továbbiakban: DOBSZAY – FÓNAGY (2019b)] 414.; JÁSZI (1982) i.m. 422–433.; AMUZA (2001b) i.m. 240–241.; SZENCZEI i.m. 84–85.; PÁCLIŞANU (1944) i.m. 77–117.

¹⁰¹⁰ CARTLEDGE (2016) i.m. 292.

városokban jelentős sikereket is elkönyvelt.¹⁰¹¹ Az asszimilációs törekvések hatása a nemzetiségi tömbök területén kevésbé vagy egyáltalán nem érvényesült,¹⁰¹² illetve a magyar asszimilációs törekvésekkel ellentétes folyamatok különösen a városi lakosságon kívül megfigyelhetők voltak, ahol tehát a magyar elem beolvadása történt meg a nemzetiségekbe.¹⁰¹³ Ez utóbbi tény a Nemzetiségi törvény nemzetiségek általi elutasítása mellett nyilvánvaló alapot adott az *asszimilációs politika kormányprogrammá válásában, amely a millennium évében jelent meg mint az egységes magyar állam 'magyar', azaz nyelvi alapú nemzetállami jellegének szorgalmazása,*¹⁰¹⁴ előre vetítve a századforduló jogalkotásának irányát.

Az asszimiláció eszközeként alapvetően a magyar államnyelv elsajátításának kérdése és ezáltal az oktatás szabályozása került a kormányzati politika¹⁰¹⁵ és ezáltal a jogalkotás középpontjába.¹⁰¹⁶ Az oktatás területét érintő jogszabályok annak ellenére heves nemzetiségi tiltakozásokat váltottak ki,¹⁰¹⁷ hogy korábban maguk a nemzetiségi képviselők tárták fel a Nemzetiségi törvény vitájában, hogy a teljes állampolgári egyenlőség jogainak élvezetének a feltétele a magyar nyelv ismerte. Különösen igaz ez a választójog kérdésében,¹⁰¹⁸ elvégre mind a passzív, mind az aktív választójog feltételeként szereplő magyar nyelvismert a vagyoni cenzusok mellett¹⁰¹⁹ döntően hatott a nemzetiségi képviselők arányára és ezáltal a jogalkotásra. *A magyar nyelv oktatásának kérdése szükségképpen asszimilációs tényezőként jelent meg és közvetetten ezt a célt szolgálta,*¹⁰²⁰ ugyanakkor az államnyelv ismerte az államszervezet hatékonyságának nem vitatott elemeként is jelentőséggel bírt.¹⁰²¹ Az oktatás

¹⁰¹¹ LUKACS, John: *Budapest, 1900*. Budapest, Európa Könyvkiadó, 2014. [a továbbiakban: LUKACS (2014a)] 131–134.; DOBSZAY – FÓNAGY (2019b) i.m. 414.

¹⁰¹² DOBSZAY – FÓNAGY (2019b) i.m. 414.

¹⁰¹³ BÍRÓ (2002) i.m. 67–69.; HATOS i.m. 59–60.

¹⁰¹⁴ Báró Bánffy Dezső miniszterelnök beszéde az 1892/1897. évi Országgyűlés Képviselőházának 411. ülésén az alábbiakat emelte ki: „Az egységes magyar állam magyar jellegének első sorban leendő ápolását korlátok közé szoríttatni nem engedjük. Tekintetbe vesszük azonban azon jogos igényeket, melyeket nem magyar ajkú honfitársaink az 1868-ik évi XLIV-ik törvénycikk alapján az egységes nemzeti jelleg korlátozása nélkül támaszthatnak. [...] Határozottan állunk azon államjogi alapon, melyet az 1867-ik évi kiegyezés létrehozott, melynek helyes és szükséges voltáról meg vagyunk győződve és melynek közel 28 éves fennállása alatt, állami és nemzeti fejlődésünkre, szellemi és anyagi erősbülésünkre mélyen és előnyösen kiható eredményei minden kétséget kizárólag bizonyítva lettek; mely a monarchia s vele a magyar állam biztonságának egyik főalapját képezi.” – In: A 411. országos ülés. In: *KN-1892-XXII*. 9.

¹⁰¹⁵ GYURGYÁK (2007) i.m. 98–99.; KISS i.m. 287., 310.

¹⁰¹⁶ ANDRÁSI i.m. 145–146.; BETHLENDI – SZEREDAI (2020) i.m. 45–48.; GYURGYÁK (2007) i.m. 82–84.; GERGELY – SZÁSZ i.m. 206.; PAKSA i.m. 12.

¹⁰¹⁷ XENOPOL i.m. 11–13.

¹⁰¹⁸ SZENTE (2011) i.m. 315–349.

¹⁰¹⁹ SZENTE (2011) i.m. 317–318.

¹⁰²⁰ GYURGYÁK (2007) i.m. 82–84.; LUKACS (2014a) i.m. 164–165.; MAKKAI (1989) i.m. 251–252.

¹⁰²¹ GYURGYÁK (2007) i.m. 99–100.

területén az egyházi iskolák oktatási nyelvükről szabadon dönthettek.¹⁰²² Az egyes honpolgárok, községek, egyházak és egyházközségek által létrehozott alsó, közép és felső tanodák nyelvét az alapítók határozták meg, tiszteletben tartva a közoktatási törvény kitételeit.¹⁰²³ A felső népiskolákban már az 1868. évi XXXVIII. törvénycikk¹⁰²⁴ kötelező tantárggyá tette a magyar nyelv oktatását, majd több mint tíz év elteltével az 1879. évi XVIII. törvénycikk¹⁰²⁵ a nem magyar tannyelvű elemi és felső népiskolákban és tanítóképzőkben a magyar nyelv kötelező oktatását rendelte el¹⁰²⁶ sértve, de nem kizárva¹⁰²⁷ az iskolafenntartók jogát a tanítási nyelv meghatározását illetően,¹⁰²⁸ ugyanakkor elsősorban az államnyelv elsajátítására irányuló társadalmi igényeknek kívánt eleget tenni a jogszabály.¹⁰²⁹ A törvény

¹⁰²² 257. iromány – Törvényjavaslat a népsikolai közoktatás tárgyában. In: *KI-1865-V.* 57–74.; 359. iromány – Jelentése a népsikolai közoktatás tárgyában kiküldött 25-ös bizottságnak. In: *KI-1865-VI.* 223–245.; 259. iromány – Kivonat a képviselőháznak 1868-ik évi november hó 23-án tartott CCCXXII. ülése jegyzőkönyvéből. In: *FI-1865-II.* 298.; 260. iromány – Törvényjavaslat a népsikolai közoktatás tárgyában. In: *FI-1865-II.* 299–319.

¹⁰²³ BÍRÓ (2002) i.m. 145–150.; GYURGYÁK (2007) i.m. 78–79.; KATUS (2016e) i.m. 674.; MAIOR (2016b) i.m. 430.; MIKÓ (1944) i.m. 430–431.; NAGY (1907) i.m. 160.

¹⁰²⁴ 1868. évi XXXVIII. törvény-czikk a népsikolai közoktatás tárgyában. In: *Corpus Juris Hungarici – Magyar Törvénytár – 1836-1868. évi törvényczikkek*, Budapest, Franklin – Társulat Magyar Irod. Intézet és Könyvnyomda, 1896. 449–469.

¹⁰²⁵ 1879. évi XVIII. törvény-czikk a magyar nyelv tanításáról a népoktatási tanintézetekben. In: *Corpus Juris Hungarici – Magyar Törvénytár – 1879-1880. évi törvényczikkek*, Budapest, Franklin – Társulat Magyar Irod. Intézet és Könyvnyomda, 1896. 85–87.

¹⁰²⁶ BÍRÓ (2002) i.m. 151–153., 179.

¹⁰²⁷ BÍRÓ (2002) i.m. 179–182.

¹⁰²⁸ MAIOR (2016b) i.m. 431.; SZÁSZ (1993B) i.m. 529.; NAGY (1907) i.m. 160–161.; PÁCLIȘANU (1941) i.m. 72. MIKÓ (1944) i.m. 430–438.

¹⁰²⁹ A törvény indokolása szerint „A magyar állam, majdnem ezeréves történelmének tanúsága szerint, a többi nemzetiségek beolvasztására és nyelveik eltörlésére soha sem törekedett. Legközelebbiről is a nemzetiségek egyenjogúságáról szóló (1868:XLIV.) törvénycikkben a legnagyobb szabadelvűséggel hagyja meg és biztosítja az államban lakó valamennyi nemzetiségnek saját anyanyelve használatát. De ha az államnak s a törvényhozásnak soha sem volt s most sem célja a nemzetiségeket saját nyelvök használatától megfosztani, vagy abban csak korlátozni is, viszont a nemzetiségeknek magoknak érdekekben áll, hogy midőn magán életökben, templomaik- és iskoláikban, községeikben és irodalmaikban, saját nyelvöket használják s annak továbbfejlesztésére törekednek, tagjaik érteni és beszélni tudják a mellett azon nyelvet is, mely Magyarországon az állam-, a törvényhozás és kormányzat nyelve, s melynek ismerete nélkül, épen saját érdekeik érvényesítésében vagy esetleg védésében korlátoztatnának. Kényszeríteni az állam más nyelvű polgárait, hogy anyanyelvükön kívül az állam nyelvét is elsajátítsák, czéltalan törekvés volna. De módot nyujtani mindenkinek, hogy azt már gyermek korában elsajátíthassa, oly jótétemény, melyért az állam iránt csak hálát érezhetne. S ennek egyedüli módja, az elemi iskolákban a tantárgyak közé fölvenni a magyar nyelvet, s az által lehetővé tenni annak megtanulását, az állam polgárai minden ezután nemzedékének. [...] Miután tehát az 1868:XXXVIII. tc. a magyar nyelvnek a népiskolákban való tanításáról kellőleg nem gondoskodott, e mulasztást pótolni a törvényhozás további teendőjéül maradt fenn. Tennie kell azt azzal a határozottsággal, melyet az ügy fontossága s az ország és minden lakosának érdeke parancsol, de azzal az óvatossággal és mérséklettel is, melyet a kivitel nehézségei s mindenekfelett a más ajkuak nemzetiségi érzelmeinek kimélete követel. [...] Vannak ugyanis vidékek, melyeken a nem magyar ajkú nemzetiségek a magyarral annyira összevegyülve s oly sokszoros és mindennapos érintkezésben állanak, hogy reájok nézve a magyar nyelv tudása elevenen érzett szükség, s azért magok óhajtják, hogy abban gyermekeik idejekorán oktatást nyerjenek. E vidékeken a magyar nyelvnek az iskolákban tanítása annál kevésbé fogna nehézségekbe ütközni, mert a magyar ajku néppel is érintkező nem magyar ajku tanítók többnyire eléggé birják a magyar nyelvet arra, hogy azt taníthassák.” – In: 145. iromány – Törvényjavaslat a magyar nyelv tanításának kötelezettségéről, a népoktatási tanintézetekben. In: *KI-1878-V.* 385–387.

előírta, hogy annak hatálybalépését követő három év után egyetlen tanító sem alkalmazható, aki a magyar nyelvet szóban és írásban a népiskolai tanítás szintjéhez szükséges mértékben nem sajátította el.¹⁰³⁰ A jogszabály kritikáját képezte, hogy a törvény végrehajtásának feltételei alapvetően hiányoztak különösen az oktatói kar és a tankönyvek esetében, így *megismételve a közel kilenc évtizedes mintát a jogszabály a magyar nyelvvel szembeni ellenállás alapját teremtette meg.*¹⁰³¹ A jogszabályt az 1883. évi XXX. törvénycikk¹⁰³² egészítette ki a nem magyar tannyelvű iskolákban a magyar nyelven kívül a magyar nyelv és irodalom történelmének megfelelő óraszámú való oktatási kötelezettség előírásával¹⁰³³ és az idegen támogatások elfogadásának megtiltásával, ami különösen a román állami forrásokra hatott ki és a támogatások ideiglenes leállítását eredményezte¹⁰³⁴. Az 1891. évi XV. törvénycikk¹⁰³⁵ a kisdédóvókban a nem magyar anyanyelvű gyermekek foglalkoztatása tekintetében előírta a magyar nyelv mint államnyelv ismeretébe való bevezetés kötelezettségét.¹⁰³⁶ A kisdédóvónőknek három éven belül a kellett a magyar nyelv kellő elsajátításának kötelezettségét teljesíteni,¹⁰³⁷ illetve amennyiben egy kisdédóvónő-képző intézet oktatási nyelve nem magyar lett volna, úgy annak minta-óvodájában a foglalkoztatási nyelvek legalább a nap egyik felében magyarnak kellett lennie.¹⁰³⁸ Az oktatási jogszabályokat 1893. évi XXVI. törvénycikk¹⁰³⁹ és az úgynevezett Lex Apponyi, azaz az 1907. évi XXVII. törvénycikk¹⁰⁴⁰ egészítette ki a korszakban. A Lex Apponyi esetében az asszimilációt¹⁰⁴¹ alapvetően az a rendelkezése szolgálta, hogy a magyar tannyelvű oktatási intézmények előnyösebb állami támogatásban részesülnek, mint a más nyelveken oktató intézmények,

¹⁰³⁰ KMETY Károly: *A magyar közigazgatási és pénzügyi jog kézikönyve II. Kötet.* Budapest, Grill Károly Könyvkiadóvállalat, 1911. [a továbbiakban: KMETY (1911b)] 594.; BETHLENDI – SZEREDAI (2020) i.m. 45–46.

¹⁰³¹ BÍRÓ (2002) i.m. 157–158.; MOLDOVÁN i.m. 80–88.

¹⁰³² 1883. évi XXX. törvény-cikk a középiskolákról és azok tanárainak képesítéséről. In: *Corpus Juris Hungarici – Magyar Törvénytar – 1882-1883. évi törvénycikkek*, Budapest, Franklin – Társulat Magyar Irod. Intézet és Könyvnyomda, 1896. 265–284.

¹⁰³³ BETHLENDI – SZEREDAI (2020) i.m. 46.; BÍRÓ (2002) i.m. 182–183., 187–188.; GYURGYÁK (2007) i.m. 82–83.

¹⁰³⁴ SERES i.m. 39.

¹⁰³⁵ 1891. évi XV. törvény-cikk a kisdédóvásról. In: *Corpus Juris Hungarici – Magyar Törvénytar – 1889-1891. évi törvénycikkek*, Budapest, Franklin – Társulat Magyar Irod. Intézet és Könyvnyomda, 1897. 411–423.

¹⁰³⁶ BETHLENDI – SZEREDAI (2020) i.m. 46.; BÍRÓ (2002) i.m. 174., 176.; GYURGYÁK (2007) i.m. 83.; KMETY (1911a) i.m. 470.; PĂCLIȘANU (1941) i.m. 72–73.; SCHIFIRNEȚ i.m. V–VI.

¹⁰³⁷ KMETY (1911b) i.m. 595.

¹⁰³⁸ MIKÓ (1944) i.m. 444–455.

¹⁰³⁹ 1893. évi XXVI. törvény-cikk a községi, valamint a hitfelekezetek által fenntartott elemi iskolákban működő tanítók és tanítónők fizetésének rendezéséről. In: *Corpus Juris Hungarici – Magyar Törvénytar – 1892-1893. évi törvénycikkek*, Budapest, Franklin – Társulat Magyar Irod. Intézet és Könyvnyomda, 1897. 567–571.

¹⁰⁴⁰ 1907. évi XXVII. törvény-cikk a nem állami elemi népiskolák jogviszonyairól. In: *Corpus Juris Hungarici – Magyar Törvénytar – 1907. évi törvénycikkek*, Budapest, Franklin – Társulat Magyar Irod. Intézet és Könyvnyomda, 1908. 370–394.

¹⁰⁴¹ PĂCLIȘANU (1941) i.m. 70–71.; PĂCURARIU i.m. 298.

ugyanakkor a támogatás igénylése alapvetően szabad döntés tárgya volt.¹⁰⁴² A törvény az *oktatás fő feladatai* közé sorolta minden iskola esetében a *hazafias érzelmek* kialakítását és táplálását, illetve a *magyar nyelv magas szintű megtanítását*, emellett a magyar állami jelképek használatát is előírta,¹⁰⁴³ illetve a magyar nyelv oktatásának elhanyagolása fegyelmi vétséget valósított meg.¹⁰⁴⁴ A törvény indokait gróf Apponyi Albert – a jogszabály indoklásában foglaltakon túl¹⁰⁴⁵ – abban tárta fel, hogy a Nemzetiségi törvény politikai nemzetkonceptiójának alapja a rendi nemesség jogainak kiterjesztése volt, amelynek helyébe az intelligencia nemességét kell állítani, amely a magyar nyelvű oktatás támogatásával a magyar államcél szolgálhatja.¹⁰⁴⁶ A jogszabály rendelkezéseiből tehát nem olvasható ki az az általános tétel, amely szerint a magyar nyelv kizárólagossága érvényesült az elemi

¹⁰⁴² BÍRÓ (2002) i.m. 153–156., 168.; MIKÓ (1944) i.m. 438–448.

¹⁰⁴³ BETHLENDI – SZEREDAI (2020) i.m. 47–48.; BÍRÓ (2002) i.m. 163–164., 177.; GYURGYÁK (2007) i.m. 83.; PÁCLIȘANU (1941) i.m. 74–77.

¹⁰⁴⁴ BÍRÓ (2002) i.m. 164–165.; KMETY (1911b) i.m. 645.

¹⁰⁴⁵ A törvény indokolása szerint „A mi már most az állami és nemzeti érdekek biztosítását illeti, a javaslat bár nagyban és egészben az 1893:XXVI. tc. kerékvágásában halad és a népoktatási szervezetünknek az 1868:XXXVIII. és 1876:XXVIII. tc. által megállapított alapvető elveit nem érinti, mégis több fontos új intézkedést tartalmaz. Ezeknek megalkotásánál igen egyszerű szempont vezetett. Az állam nemcsak tiszteletben tartja a hivatott társadalmi tényezőknek, nevezetesen a hitelfelekezeteknek iskolafentartási jogát és hivatását, hanem kész őket e jog gyakorlásában, e hivatás teljesítésében anyagilag is támogatni, mert a józan és mellétekintetek által nem befolyásolt magyar kulturpolitikának nem áll érdekében bármely oly tényező megbénítása, mely nemzeti irányu kulturmunkát akar végezni és erre a célra az egyéni áldozatkészséget felébreszteni képes. De ennek a támogatásnak, sőt e jog és hivatás elismerésének egy feltétele van: az, hogy minden iskola kifogástalanul hazafias állampolgári nevelést adjon, a mit minden józan felfogás amugy is az erkölcsi nevelés egyik kiegészítő részének tekint. A mely iskola e követelménynek meg nem felel, annak állami segélyezése visszaélés volna a hazafias adózók fillérjeivel, annak megtürése kötelességmulasztás a nemzet létérdekeivel és az ily iskolának kiszolgáltatott gyermekek jövőjével szemben. Az államhatalom első feladatai közé tartozik tehát ezeknek a követelményeknek feltétlen biztosítása, mert teljesítésüket senki jóindulatától függővé tenni nem lehet, hanem úgy a törvényhozás, mint a végrehajtás terén intézményes biztosítékokkal kell ellátnia. Ezekből kiindulva, a javaslat állami szempontból a nem állami iskolákkal szemben kétféle követelményeket állít fel: először olyanokat, a melyek teljesítése az állami és nemzeti érdek megóvásának minimuma gyanánt jelentkezik, melyek tehát minden iskolára nézve kötelezők, tekintet nélkül arra, élvez-e állami segélyt vagy nem és ezeken felül még olyanokat, melyek az állami segély igénybevételének feltételeit képezik. Minden iskolától az államellenes irányzatok kerülésén felül még azt követeli a javaslat, hogy a magyar czimernek és zászlónak, a magyar történeti emlékeknek és ezek révén a hazafias szellem pozitív ápolásának tért nyisson, hogy az állami nyelv tanításában elérje azt a minimális eredményt, mely az 1879:XVIII. tc. szándékának megfelel és ezzel a nemzeti összeforradás ügyét szolgálja, és hogy a tanító a magyar király, magyar haza és magyar alkotmány iránti hűségét esküvel megerősítse. Az állami segély feltételül pedig ezeken felül azt is kívánja, hogy a magyar nyelv, a számtan és a nemzeti vonatkozású tantárgyak a vallás- és közoktatásügyi minister által kiadott tanterv szerint, általa jóváhagyott tankönyvek segítségével taníttassanak. [...] Nem magyar ajku polgártársaink sem érintetnek azon jogukban, hogy gyermekeik alapnevelését anyanyelvükön eszközöltethessék. Az oktatás szabadsága és minden ahhoz fűzött tiszteletreméltó érdek teljesen megóvatik, sőt nevezetes új támogatásban részesül: de megóvatik az állami és nemzeti érdek is, mert kellő végrehajtás mellett és összekötve az óvodaügy fejlesztésével, a tanfelügyelet újjászervezésével, az ismétlő-iskolák és tanítóképzők rendezésével, mely munkában van és melyekre nézve lehetőleg rövid idő alatt be fogom mutatni javaslataimat, e törvényjavaslat rendelkezései alkalmasak annak a célznak biztosítására, hogy ebben az országban ne lehessen iskola, mely az állami és nemzeti érdeknek nem szolgálja.” – In: 411. iromány. – Törvényjavaslat a nem állami elemi népiskolák jogviszonyairól és a községi és felekezeti néptanítók járandóságairól. In: KI-1906-XII. 75–77.

¹⁰⁴⁶ APPONYI: i.m. 314–316.

oktatásban,¹⁰⁴⁷ bár tagadhatatlan, hogy a jogszabály a korban kiéleződött nemzetiségi viszonyokra és bizalmatlanságra negatívan hatott.¹⁰⁴⁸ A román kisebbség viszonylatában vizsgálva kérdést¹⁰⁴⁹ – amely a magyar oktatáspolitikát mindig a kulturális elnyomás eszközeinek tekintette¹⁰⁵⁰ – rögzítendő, hogy a vizsgált korszakban Erdélyben működött 5000 népiskola közül 1435 ortodox, 1141 görögkatolikus egyházi fenntartású volt, az iskolalátogató gyermekek negyede tudott magyarul, 1447 iskolában egyáltalán nem tanították az államnyelvet, közép és felsőfokú oktatást tekintve 4 ortodox és 2 görögkatolikus egyházi középiskola, 3 ortodox és 5 görögkatolikus egyházi tanítóképző, illetve, 3 ortodox és 4 görögkatolikus egyházi teológia működött.¹⁰⁵¹

Az asszimilációra közvetett hatást gyakorolhatott az 1898. évi IV. törvénycikk,¹⁰⁵² amely a nem magyar helységnevek átformálásával kizárólag egyetlen hivatalos helységnevet ismert el,¹⁰⁵³ amelyet a nemzetiségi településnevek kizorításaként értékelt a román irodalom.¹⁰⁵⁴ A törvény célja ebben az esetben is a közigazgatási hatékonyság és a gazdasági érdekek együttesének érvényesítése volt,¹⁰⁵⁵ ennek eredményeként valamennyi település esetében annak pontos, a többi településtől megkülönböztető egyedi elnevezését rögzítette. A törvény a nemzetiségi településnevek átformálása mellett a magyar helységneveket is egységesítette megszüntetve az ország különböző területein lévő azonos településneveket. A törvény képviselőházi vitája a fentiekén túl a túlzó nacionalista javaslatoktól való tartózkodást is

¹⁰⁴⁷ CURTICĂPEANU, Vasile: A művelődés fejlődése (1848-1918). In: *Erdély története II.*, Bukarest, A Román Népköztársaság Akadémiájának Kiadója, 1964. 473–474.; BÍRÓ (2002) i.m. 158–159.

¹⁰⁴⁸ GYURGYÁK (2007) i.m. 83–84.

¹⁰⁴⁹ BÍRÓ (2002) i.m. 144–207.

¹⁰⁵⁰ GÁL Kelemen: Az elemi iskolai oktatási rendelet román főpapok és államférfiak megvilágításában. *Magyar Kisebbség*, 1924. III/2. 48–57.; BARABÁS Endre: A magyar és a román kultúrpolitika irányai 291. In: ASZTALOS Miklós (szerk.): *Janosó Benedek Emlékkönyv*. Budapest, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, 1931. 235–257.; JAKABFFY Elemér: A román példa. *Magyar Kisebbség*, 1922. I/3. 77–79.; BÍRÓ (2002) i.m. 157–158., 177.; CIATO i.m. 29–30.; PĂCLIȘANU (1944) i.m. 77–117.

¹⁰⁵¹ SÁRÁNDI i.m. 117–118.

¹⁰⁵² 1898. évi IV. törvény-cikk a község- és egyéb helynevekről. In: *Corpus Juris Hungarici – Magyar Törvénytár – 1898. évi törvénycikkek*, Budapest, Franklin – Társulat Magyar Irod. Intézet és Könyvnyomda, 1899. 19–21.

¹⁰⁵³ BÍRÓ (2002) i.m. 97.; MIKÓ (1944) i.m. 392.; SZÁSZ (1993b) i.m. 546.

¹⁰⁵⁴ SCHIFIRNEȚ i.m. VI.

¹⁰⁵⁵ A törvény indokolása egyértelműen fogalmaz: „A közigazgatás minden ágában, valamint a társadalmi és magán-érintkezésekben is lépten-nyomon tapasztalható, hogy a legnagyobb zavarok, gyakran kipótólhatatlan, érzékeny károk származnak a község- és egyéb helynevek tekintetében Magyarországon fennálló rendezetlen állapotokból. Több mint 2.000-re rúg ugyanis azon községeknek száma, a melyeknek nincs saját külön nevük, hanem oly névvel bírnak, a mely egyszersmind más községek elnevezésére is szolgál, s e nagy számba azok a szintén tömegesen előforduló községek nincsenek is belefoglalva, a melyek csak előnevük, vagy csupán egy-egy betű vagy ékezet által különböznek, egyébként pedig teljesen megegyeznek egymással. Még nagyobb számban vannak az oly községeink, a melyeknek viszont nem egy, hanem több nevük is van, [...] a kölcsönös megértést még inkább nehezíti a nevek helyesírása tekintetében fennálló bizonytalanság [...] és eltérő írásmódok vannak használatban.” – In: 268. iromány – Törvényjavaslat a község- és egyéb helynevekről. In: *KI-1896-IX*. 299.

bizonyítja, az egységes településnevek megalkotását a nemzetiségi képviselők sem sérelmezték,¹⁰⁵⁶ a kérdés a nemzetiségeki konszolidációs tárgyalásokon sem merült így fel.

*A kiegyezési kor tekintetében a nemzetiségek alkotmányos jogállása tekintetében összegzőképpen megállapítható, hogy az állampolgári jogegyenlőség tétele alapján jogi különbségtétel a kisebbségi nemzetiségek tagjai és a többségi magyar nemzetiség tagjai között nem volt fellelhető, de a nyelvi kisebbségek kollektív jogi entitásként való elismerése, azaz a nemzeti kisebbségek mint nemzetiségek jogi személyként való elismerése nem történt meg.*¹⁰⁵⁷

A nemzetiségek tagjai mint egyének, mint egyenjogú magyar állampolgárok voltak elismertek,¹⁰⁵⁸ de bizonyos jogok gyakorlása szükségképpen kollektív módon képzelhető el, amelyek gyakorlása sem ismert nyelvi alapú különbségtételt.¹⁰⁵⁹ A nemzetiségek tételes jogaiknak élvezete ennek megfelelően egyrészt az egyéni jogok tekintetében nyilvánult meg, különösen az élet, szabadság, vallásszabadság, állampolgárság, magánéletben való jogok gyakorlása során, másrészt lelkiismereti és vallásszabadság tárgyában nemzeti jelleget hordozó egyházszervezetek terén¹⁰⁶⁰ a nemzetiségi kulturális autonómia kollektív keretei is működtek.¹⁰⁶¹ Az állammal szemben és az állammal való jogviszonyokban a nyelvhasználat szabadsága a lehető legszélesebb körben biztosított volt a közigazgatásban, a törvényhatóságok, járások, községek szintjén, szintén biztosított volt az anyanyelven való kérvényezés joga, valamint az elsőfokú bírósági eljárások esetében is döntő módon érvényesültek a nemzetiségek nyelvi jogai.¹⁰⁶² Az állam tekintetében mind a bírák, mind a tisztségviselők számára előírt nyelvismeret alapvetően ezen jogok érvényesülését segítette

¹⁰⁵⁶ A törvényjavaslat előadója Ruffy Pál az 1896/1901. évi Országgyűlés Képviselőházának 224. országos ülésén jelentette ki „ha a helynevet meg is magyarosítják, azért annak lakossága mégis csak szláv, mégis csak német, vagy oláh marad. Ezzel mi a magyarosítás ügyét egy lépéssel sem vittük előre előre, sőt új nevet adva a községnek - medicina peior morbo - az eddig meglévő nevek mellé még egy új nevet alkalmaztunk. Mi nem kívánunk egyebet, mint azt, hogy ott, a hol történelmi név van, azt rekonstruáljuk, reaktiváljuk és ott, a hol régi okmányaink kiderítik azt, hogy azon helyen, a hol egy későbbi telepítvény egy új esetleg idegen ajkú községet alapítva, annak új nevet adott, hogy ott azelőtt egy régi magyar község állott fenn, reaktiváljuk annak a feledésbe merült régi magyar községnek nevét.”. Ezen politikai álláspontot az előadó fenntartotta és megismételte a tényleges magyarosítást szorgalmazó képviselőkkel szemben is annak ellenére, hogy velük egyébként személy szerint – de nem kormánypárti képviselőként – egyet értett. Schreiber Frigyes, azaz Friedrich Schreiber képviselő, akinek aggályai oktatáspolitikai természetűek voltak éppen ezért jelentette ki ugyanazén országos ülésén a településnévrendezés kormányzati javaslatával egyezően hogy „a hivatalos magyar elnevezések ily természetű kiterjesztése és alkalmazása ellen felszólalni eszem ágában sincs.” – In. 224. országos ülés. In: *KN-1896-X. 222., 224.*

¹⁰⁵⁷ NAGY (1907) i.m. 157.; TAYLOR i.m. 171–172.

¹⁰⁵⁸ GYURGYÁK (2007) i.m. 77., NAGY (1907) i.m. 157.

¹⁰⁵⁹ KATUS (2016f) i.m. 757.

¹⁰⁶⁰ KATUS (2016g) i.m. 724–725.

¹⁰⁶¹ GYURGYÁK (2007) i.m. 77.

¹⁰⁶² MIKÓ (1981b) i.m. 65–67.

elő, illetve ezen pályák a nemzetiségek tagjai előtt is nyitva álltak.¹⁰⁶³ *A magyar államnyelv ismeretéhez kötött egyes jogok gyakorlása nyilvánvalóan hátrányos volt a nemzetiségek tagjai számára szociológiai szempontból, azonban annak elsajátítása esetén semmilyen megkülönböztetést, vagy egyéb hátrányt nem szenvedtek el a közösség tagjai.*¹⁰⁶⁴ *A magyar nyelv ismerete a közéleti pálya feltétele volt elsősorban, elosajátításának elmulasztása a magánszférában nem eredményezett joghátrányt.* A magyar nyelv elsajátítására irányuló, különösen oktatási tárgyban hozott jogszabályok a jogegyenlőség tételét nem adták fel, *a magyar elsajátításának feltétele nem jelentette a nemzetiségi identitás feladásának kötelezettségét,* bár tagadhatatlanul hatott az asszimilációra és a kisebbségi jogérzetre. A magyar államnyelv kérdése a bevallott közvetett asszimilációs politikai célon túl elsősorban kormányzati hatékonysági kérdés volt, amelynek bizonyítékát adja az, hogy az azt tökéletesen elsajátító nemzetiségi vezetők később sem váltak úgymond magyarrá,¹⁰⁶⁵ hanem nemzetiségi politikai céljaikat érvényesítették az I. világháború időszakában, illetve azon túl is. *Következésképpen levonható az a következtetés, hogy a nyelvi asszimiláció nem jelentett és nem eredményezett a politikai asszimilációt,¹⁰⁶⁶ a deáki-eötvösi koncepció szerinti közös identitás megszületésének kívánt eredménye elmaradt.*

A fentiek alapján – noha tagadhatatlan történelmi tény, hogy a dualizmus első évtizedeit követően a Nemzetiségi törvény végrehajtása súlyosan sérült¹⁰⁶⁷ – a politikai magyar nemzet koncepciója alkotmányos értelemben az állampolgári jogegyenlőség kiteljesedésének és a magyar jogállam megteremtésének eszköze volt. Ennek megfelelően nem érthetünk egyet azzal az állásponttal, amely szerint a politikai nemzetfogalom alapján kiépült politikai közösség már megalkotása pillanatában kudarcra volt ítélve.¹⁰⁶⁸ *E körben szükséges annak a ténynek a megvilágítása, hogy a nemzetiségi jog tekintetében az alkotmányos szabályok újragondolását egy paradox helyzet nehezítette, illetve tette lehetetlenné a korszakban.* Bár az I. világháború időszakáig politikai síkon több törvényhozáson kívüli tárgyalás volt a központi kormányzat és döntően a román nemzetiségi képviselők között, illetve voltak törekvések az államközi viszony megbékélés útján való rendezésére is,¹⁰⁶⁹ *a tárgyalások elvi alapja*

¹⁰⁶³ BÍRÓ (2002) i.m. 55–56., 60–67.; NAGY (1907) i.m. 158–159.

¹⁰⁶⁴ LUKACS (2014a) i.m. 164–166.

¹⁰⁶⁵ BÍRÓ (2002) i.m. 51–52., 56–60., 196.; MOLDOVÁN i.m. 71–77.

¹⁰⁶⁶ GYURGYÁK (2007) i.m. 96–97.

¹⁰⁶⁷ FERDINANDY i.m. 142.; GYURGYÁK (2007) i.m. 23–24., 82., 118.; MAKKAI i.m. (1989) i.m. 251.; MIKÓ (1981b) i.m. 67.; MOLDOVÁN i.m. 13–15.; SZÁSZ (1993b) 527.

¹⁰⁶⁸ GYURGYÁK (2007) i.m. 76–77.

¹⁰⁶⁹ JANCSÓ (2004) i.m. 261–332.

lényegesen eltért a Nemzetiségi törvény megalkotásának időszakától. A Nemzetiségi törvény megalkotásának időszakában az 1848/49-es eseményekből fakadó erkölcsi kötelezettség és a nemzetiségi igények kompromisszummal való teljesítése jellemezte a törvényhozás alapállását,¹⁰⁷⁰ illetve a nemzetiségek többségi magyarsággal való egymásra utaltsága általánosan elfogadott tétel volt a magyar állam területi integritásának eszméjével mindkét oldalon. *A Nemzetiségi törvény alapján a konszolidációra a folyamatos jogkiterjesztés elvének érvényesítésével a korszak kezdetén valós lehetőség nyílt,*¹⁰⁷¹ azonban annak elutasítása mind a magyar politikai elit, mind a nagyhatalmak, mind a nemzetiségek, mind a szomszédos államok oldalán a nacionalista irány megerősödését eredményezték.¹⁰⁷² A dualizmus korszakának végén tehát az álláspontok a korszak vezetői által is felismert módon¹⁰⁷³ radikálisan megváltoztak,¹⁰⁷⁴ *a nemzetiségek a Nemzetiségi törvényt és annak egységes politikai nemzetfogalmát – a konszolidáció feltételét – nem fogadták el,*¹⁰⁷⁵ *ennek ellenére a már garantált jogokon túl fogalmaztak meg igényeket,*¹⁰⁷⁶ *illetve a szomszédos országokkal való kapcsolataik veszélyeztették a magyar állam területi integritását és később nyílt elszakadási küzdelem jellegét is felvállaltak.*¹⁰⁷⁷ *Ennek megfelelően a tárgyalási alapok tekintetében a megbékélés és kölcsönös bizalom, valamint a magyar állam területi integritásának elve eltűnt.*

A nemzetiségi tárgyalások tekintetében a Nemzetiségi törvény elvi alapjáról való bármilyen irányú elmozdulás tehát azért volt lehetetlen, mert amennyiben arról a társadalmi többség igényeinek irányába történt volna elmozdulás a felfokozott magyar nacionalizmus jegyében a

¹⁰⁷⁰ GYURGYÁK (2007) i.m. 22–23.

¹⁰⁷¹ GYURGYÁK (2007) i.m. 23.

¹⁰⁷² SZARKA László: Arad 1918, a magyar kormány és a Román Nemzeti Tanács tárgyalása az erdélyi kérdés átmeneti rendezéséről. In: KOVÁCS KISS Gyöngy (szerk.) *Impériumváltás Erdélyben* Kolozsvár, Komp-Press Kiadó – Iskola alapítvány Kiadó, 2020. [a továbbiakban: SZARKA (2020a)] 30–31.; GYURGYÁK (2007) i.m. 23., 84–88.

¹⁰⁷³ ROMSICS Ignác: *Bethlen István*. Budapest, Helikon Kiadó, 2019. [a továbbiakban: ROMSICS (2019c)] 61–62.

¹⁰⁷⁴ GYŐRI SZABÓ i.m. 29–30.; GYURGYÁK (2007) i.m. 24–25., 90–134; KATUS (2016f) i.m. 753–754.; SZÁSZ (1993b) 549.

¹⁰⁷⁵ GOLDIȘ, Vasile: A románok és a magyar nemzeti állam kérdései In: POMOGÁTS Béla (szerk.): *Magyar az üzött magyarságban*. Pomáz, Kráter Műhely Egyesület, 2012. 72–73.; GYURGYÁK (2007) i.m. 23.; PAKSA i.m. 12.

¹⁰⁷⁶ GYŐRI SZABÓ i.m. 36.; POMOGÁTS (2001) i.m. 44–45.; PÖLÖSKEI (2019) i.m. 527–528.; ROMSICS (2018a) i.m. 285.

¹⁰⁷⁷ PÖLÖSKEI Ferenc: *Tisza István és kora*. Budapest, Éghajlat Könyvkiadó, 2014. 115–116., 175–183.; ROMSICS Ignác: *Gróf Bethlen István politikai pályája 1901-1921*. Budapest, Magvető Könyvkiadó, 1987. 65–68.; MOLDOVÁN i.m. 29–31.; ECKHART i.m. 296.; PÖLÖSKEI (2019) i.m. 517.; ROMSICS (2018a) i.m. 286.; ROMSICS (2020a) i.m. 33.

tényleges magyar etnikai nemzetállam irányába,¹⁰⁷⁸ úgy a nemzetiségi törekvések fokozottabb radikalizálódása következett volna be, míg ellenkező esetben a magyar állam unitárius alapállása és területi integritása került volna lehetetlen és fenntarthatatlan helyzetbe.¹⁰⁷⁹ A központi kormányzat tárgyalásainak vezérmotívuma ennek megfelelően a magyar államiság fennálló keretek közötti megtartása volt, így a kollektív jogok irányába való nyitást nem fogadhatta el, követelesképpen az ellentétek változatlanul feloldhatatlanok voltak.¹⁰⁸⁰ Az ellentétek feloldhatatlanságának a nemzetközi aspektusait az I. világháborút közvetlenül megelőző időszakban a Magyarország ellen irányuló külföldi sajtótevékenység,¹⁰⁸¹ az antanthatalmak politikai manőverei – különösen az Oroszország által támogatott pánszlávizmus és a szerb Obrenović-ház bukását követő délszláv mozgalmak¹⁰⁸² megerősödése – illetve a trónörökös trializmust, illetve föderalizmust nyíltan támogató – bár annak megvalósítását korántsem szorgalmazó – elképzelései,¹⁰⁸³ végezetül Románia Balkán-háborúiban való megerősödése¹⁰⁸⁴ által indukált irredentista mozgalmak pozíciója¹⁰⁸⁵ képezték. A nemzetiségi mozgalmak döntően területi alapú és kollektív jogok talaján álló igényei és a felfokozott nacionalizmus ezért mind a közjogi alapok újragondolását,¹⁰⁸⁶ mind az általános és titkos választójog bevezetését is¹⁰⁸⁷ lehetlenné tették. A kormányzat ennek ellenére a kérdés tárgyalásának szükségességét és annak megoldásának elkerülhetetlenségét

¹⁰⁷⁸ ALBRECHT Ferenc: Forrástanulmányok Gróf Tisza István román nemzetiségi politikájához (Második közlemény). *Magyar Kisebbség*, 1927. VI/20. 723.; RÁKOSI Jenő: Harmincmillió magyar, és mienk Európa kelete! In: VAJDA Barnabás (szerk.): *A XX. század magyar beszédei*. Budapest, Agave Könyvek, 2007. 30–33.; GYURGYÁK (2007) i.m. 23., 84–88.; 101–112.; PAKSA i.m. 13–17.; ROMSICS (2020a) i.m. 23–24.; SZENCZEI i.m. 85–86.; VERMES i.m. 96–97.

¹⁰⁷⁹ ALBRECHT i.m. 157–158.; BÁRDI (2013) i.m. 95.; GYURGYÁK (2007) i.m. 118–121., 130.

¹⁰⁸⁰ GYURGYÁK (2007) i.m. 23–25.; POMOGÁTS (2001) i.m. 45–46.; POMOGÁTS (2012) i.m. 15.

¹⁰⁸¹ BÍRÓ (2002) i.m. 22–23.; GYŐRI SZABÓ i.m. 26.; HITCHINS i.m. 147.; LUKACS (2014a) i.m. 160–161.; ROMSICS (2018a) i.m. 286.

¹⁰⁸² ECKHART i.m. 296.; PÖLÖSKEI (2014) i.m. 115–116.

¹⁰⁸³ HANNIG, Alma: *Ferenc Ferdinánd*. Budapest, Saxum Kiadó Kft., 2014. 97–99.; HÖBELT, Lothar: Megosztó kompromisszum. Az 1867-es kiegyezés sikerei és kudarcai 150. év távlatából. In: HERMANN Róbert – LIGETI Dávid (szerk.): *Megosztó kompromisszum – Az 1867. évi kiegyezés 150 év távlatából*. Budapest, Országgház Könyviadó, 2018. 49–50.; SZÁSZ Zoltán: Ferenc Ferdinánd. In: NAGY MÉZES Rita (szerk.): *A magyar történelem vitatott személyiségei*. Budapest, Magyar Történelmi Társulat - Kossuth Kiadó, 2015. 203–204.; GERGELY – SZÁSZ i.m. 234.; ROMSICS (1987) i.m. 82–84., 100–103.

¹⁰⁸⁴ PUȘCAȘ, Vasile–VEȘA, Vasile: Opinia românească față de tratatele de pace de la Paris (primul deceniu interbelic). In: PUȘCAȘ, Vasile–SAVA, N. Ionel (eds.): *Trianon, Trianon. Un secol de mitologie politică revizionistă*. Cluj-Napoca, Editura Școala Ardeleană, 2020. 153.; BÍRÓ (2002) i.m. 172.; PÖLÖSKEI (2014) i.m. 148., 167–173.; SZÁSZ (1993b) i.m. 556.

¹⁰⁸⁵ ECKHART i.m. 303–304.; ROMSICS (2019c) i.m. 62–63., 66.

¹⁰⁸⁶ GYURGYÁK (2007) i.m. 118–119.; ROMSICS (2018a) i.m. 285.; ZEIDLER (2001) i.m. 17–18.

¹⁰⁸⁷ GONDA Imre – NIEDERHAUSER Emil: A dualizmus válságban. In: GONDA Imre – NIEDERHAUSER Emil: *A Habsburgok*. Budapest, Pannonica Kiadó, 1998. 277.; GYURGYÁK (2007) i.m. 103., 118–125., 175–176.; HATOS i.m. 64–65.; LUKACS (2014a) i.m. 163–164.; PÖLÖSKEI (2014) i.m. 135.; RAFFAY (2001) i.m. 128.; SZENTE (2011) i.m. 319–323.

közvetlenül az I. világháború kitörését megelőző évben nyíltan felvállalta,¹⁰⁸⁸ a kormányprogramba¹⁰⁸⁹ emelte,¹⁰⁹⁰ bizonyos szervezeti és kormányzati változások lehetőségét elfogadta változatlanul a politikai magyar nemzet alkotmányos alapjain.¹⁰⁹¹ A kormányzat ennek megfelelően törekedett a délszláv mozgalmak erejét csökkenteni a horvát kérdés konszolidálásával,¹⁰⁹² fellépett a pánszláv propagandával szemben,¹⁰⁹³ illetve folytatott tárgyalásokat a későbbiekben kifejtettek szerint a román nemzetiség vezetőivel.

*A fenti folyamatokkal egyidejűleg egyes gondolkodók a felfokozott nacionalizmus élét egyéb megoldási javaslatokkal kívánták tompítani, hangsúlyozva az egyéni szabadságjogok és különösen a gazdasági és kulturális jogok nemzetiségtől független előnyeit és azok magyar állam általi biztosítását.*¹⁰⁹⁴ Ebbe a körbe illeszkedik gróf Zichy Nándor Katholikus Néppártjának megalapítása, amelynek célja a magyar állam többségi lakosságát vallási szempontból képező katolikus lakosság egy szervezetbe tömörítése volt,¹⁰⁹⁵ amely által a nemzetiségi mozgalmak nacionalizmusa helyett vallási identitás elsődleges alternatívájája került felkínálásra. Részben illeszkedik ebbe a körbe a szociáldemokrata és a kommunista ideológia is, amely – alapvetően nem ismerve fel a kérdés jelentőségét – a nemzeti érzést filozófiai alapon tagadta, állam és társadalomelmélete a kizsákmányoló-kizsákmányolt osztályszemlélet talaján internacionalista alapon végső soron a kapitalizmus felszámolásától várta a létező, de általa tagadott nemzetiségi kihívás megoldását.¹⁰⁹⁶

¹⁰⁸⁸ ALBRECHT Ferencz: Forrástanulmányok Gróf Tisza István román nemzetiségi politikájához (Harmadik közlemény). *Magyar Kisebbség*, 1927. VI/21. 759–770.; BÁRDI (2013) i.m. 97.; GYURGYÁK (2007) i.m. 126–127.; JANCsó (2004) i.m. 326–327., 331–332.; L. BALOGH (2020) i.m. 15–16.; POMOGÁTS (2001) i.m. 44–47.; PÖLÖSKEI (2019) i.m. 527–528.; RAFFAY (2001) i.m. 105–165.; ROMSICS (2018b) i.m. 61.; SZÁSZ (1993b) 548–550.; VERMES i.m. 86–88.

¹⁰⁸⁹ Az 1910/1918. évi Országgyűlés Képviselőházának 456. országos ülésén Tisza István gróf emelte ki, hogy „ez a naczionalista politikai irány nemcsak a magyar államot gyengíti, én azt hiszem, ellene van ez maguknak az illető nem magyar ajkú nemzetiségek jól felfogott érdekének is. És azt hiszem, hogy nem kell egyéb, mint becsületesen szemébe nézni a nehézségeknek, kiküszöbölni a félreértéseket, megtenni minden lehetőt az összhang, az egyetértés helyreállítására, és én nem mondok le a reményről, hogy sikerülni fog reábirni ez ország nem magyar ajkú lakosságának azon részét is, mely ma még naczionalista irányzatok szolgálatában áll, hogy programjából, politikai törekvéseiből minden olyant küszöböljön ki, ami a magyar állam nemzeti egységével ellentétben áll, és akkor ezen az alapon meg fogjuk találni a becsületes, őszinte közreműködést, az egymás érdekeit, óhajtasait, érzelmi világát respektáló igazi bölcs magyar politikának azon alapjait, melyeken azután ők is a legtöbb sikerrel szolgálhatják közös hazánknak, együttes hazánknak és saját népfajuknak érdekeit.” – In: 456. országos ülés. In: *KN-1910-XIX*. 74.

¹⁰⁹⁰ KISS i.m. 356.

¹⁰⁹¹ KISS i.m. 379., 392.

¹⁰⁹² PÖLÖSKEI (2014) i.m. 184–188.

¹⁰⁹³ PÖLÖSKEI (2014) i.m. 189–190.

¹⁰⁹⁴ GYURGYÁK (2007) i.m. 128–130., 182–183.

¹⁰⁹⁵ GYURGYÁK (2007) i.m. 130–133.

¹⁰⁹⁶ GYURGYÁK (2007) i.m. 468–472., 490–500., 502–503.

A nemzetiségi kérdés problematikájának megoldását kereső politikai-kormányzati lépések közül különös jelentőségű a román nemzetiséggel való kapcsolatfelvétel és tárgyalások eseménysorozata,¹⁰⁹⁷ amelyeket a korábbi évtizedek kapcsolatfelvételeit¹⁰⁹⁸ felelevenítve gróf Tisza István és környezete román politikai és egyházi vezetőkkel folytatott.¹⁰⁹⁹ A tárgyalások időszaka alatt a kormányzat bizalmas utasításokat bocsájtott ki különösen oktatási ügyekben a magyar nyelvkövetelmények enyhe kezelésére és az izgatási perek leállítására, amellyel egyidejűleg a román fél az – általuk egyébként elutasított – Nemzetiségi törvény tényleges végrehajtását és az azzal ellentétes gyakorlat leállítását követelték kezdő lépésként.¹¹⁰⁰ A kormányzat hamarosan a magyar állameszmével összhangban álló őszinte megbékélést szolgáló javaslatokat és ajánlatokat fogalmazott meg, amelyeket azonban nem fogadott el a román kormánnyal is kapcsolatban álló Román Nemzeti Párt¹¹⁰¹ és újabb követeléseket támasztott a magyar kormánnyal szemben.¹¹⁰² A Román Nemzeti Párt oktatási, kulturális és vallásszabadság területét, valamint a politikai szabadságjogokat illető, valamint a Nemzetiségi törvény hatékony végrehajtását eszközöző követeléseit alapvetően nem álltak szemben a magyar

¹⁰⁹⁷ A magyar kir. kormány megoldási terve, melyet gróf Tisza István miniszterelnök a román vezetőkkel folytatott tárgyalásainak meghiúsulása után a képviselőház 1914. február 20-iki ülésén ismertetett. *Magyar Kisebbség*, 1940. XIX/6. 138–142.; BETHLENDI – SZEREDAI (2020) i.m. 47–48.; In: *KN-1910-XX*. 242–257.

¹⁰⁹⁸ SZÁSZ (1986b) 1669–1674., 1678–1687.

¹⁰⁹⁹ Gróf Tisza István miniszterelnök az 1910/1918. évi Országgyűlés Képviselőházának 513. ülésén a román nemzetiséggel folytatott tárgyalásokat, azok elvi kiindulópontjait, a román nemzetiség követeléseit és az azokra adott válaszlehetőségeket részletesen ismertetette. Kiindulópontként Tisza István kiemelte, hogy „[...] a magyar nemzeti állam az országban lakó nem magyarajku polgárokkal való testvéries jó egyetértésben keresi a maga hivatásának megvalósítását. A magyar nemzeti politika abban keresi a maga sikereit, a maga érvényesülését, hogy a magyar állam nemzeti jellegének fentartása mellett a magyar állam, a magyar nemzet céljaival összhangba hozza ez ország idegenajku polgárainak jogos érdekeit, jogos törekvéseit, Történik ez az egyenjogúságnak és történnie kell a testvéries érzésnek alapján, mert csak a jogok terén való bőkezűség és a testvéries érzés együtt teremtheti meg az e hazában élő nem magyarajku polgárok anyagi, kulturális emelkedésének, társadalmi érvényesülésének, egyszerűen jólétének összes előfeltételeit, teremtheti meg azt a légkört, amelyben ők csakugyan jól érezhessék magukat s megelégedett polgárai lehessenek e hazának, Hogy ez a légkör kifejlődhessék, az természetesen nemcsak a magyar nemzetet, hanem az ország idegen ajkú polgárain is múlik. Nekik kell olyan magatartást tanúsítaniuk, nekik kell a maguk jogos törekvéseit a magyar nemzeti állam létfeltételeivel úgy összhangzásba hozniok, hogy ezáltal eloszlassák a félreértést, eloszlassák a bizalmatlanságot és megteremtsék a bizalomnak, az együttérzésnek alapjait.[...] – In: *KN-1910-XX*. 243.

¹¹⁰⁰ PÖLÖSKEI i.m. (2014) i.m. 133–134., 175–177.

¹¹⁰¹ ALBRECHT Ferencz: Forrástanulmányok Gróf Tisza István román nemzetiségi politikájához (Negyedik közlemény). *Magyar Kisebbség*, 1927. VI/22. 799–821.; ALBRECHT Ferencz: Forrástanulmányok Gróf Tisza István román nemzetiségi politikájához (Ötödik közlemény). *Magyar Kisebbség*, 1927. VI/23. 844–854.; NUȚU, Constantin – EGYED Ákos – CONSTANTINESCU, Miron: Erdély a XX. század első két évtizedében. In: *Erdély története II.*, Bukarest, A Román Népköztársaság Akadémiájának Kiadója, 1964. 344–346.; HANNIG i.m. 191–193.; HITCHINS i.m. 227–234.; POMOGÁTS (2012) i.m. 14–16.; PÖLÖSKEI (2014) i.m. 133–134., 147., 179–183.; RAFFAY (2001) i.m. 105–165.; ROMSICS (1987) i.m. 114–115.; ROMSICS (2019c) i.m. 96–100.; ROMSICS (2020a) i.m. 24.

¹¹⁰² A Román Nemzeti Párt kívánságai, melyeket az 1913. év végén megindított tárgyalások alkalmával Gróf Tisza István miniszterelnök elé terjesztett. *Magyar Kisebbség*, 1940. XIX/6. 142–144.; POMOGÁTS (2001) i.m. 44–47.; POMOGÁTS (2012) i.m. 14–16.; PÖLÖSKEI (2014) i.m. 179–183.; PÖLÖSKEI (2019) i.m. 527–528., 538.; RAFFAY (2001) i.m. 128–165.; SZÁSZ (1993b) 552–556.

állameszménnyel.¹¹⁰³ Ennek következtében a komoly belpolitikai vita ellenére a megbékélés – és ezáltal a területi integritást biztosító nemzetiségi szövetség – jegyében¹¹⁰⁴ az öncélú sovinizmust egyébként¹¹⁰⁵ megvető,¹¹⁰⁶ a tárgyalásokat vezető és kezdeményező Tisza István gróf hajlott azok teljesítésére a további követelésektől való elállás esetén,¹¹⁰⁷ egyidejűleg egyes kérdések tekintetében megegyezés nélkül is intézkedéseket¹¹⁰⁸ tett.¹¹⁰⁹ A román

¹¹⁰³ Gróf Tisza István miniszterelnök az 1910/1918. évi Országgyűlés Képviselőházának 513. ülésén kiemelte, hogy „Magától értetődik, hogy az ország románajku polgárai annak többi lakóival politikai jogaik tekintetében is teljes jogegyenlőséget élveznek, az ország politikai közéletében a törvény korlátai között szabadon részt vehetnek, külön román pártot alkothatnak, úgy az országos képviselő, mint a községi és törvényhatósági választásoknál, valamint általában a hatóságok s a hatóság rendelkezésére álló közérő részéről az ország magyar ajku polgáraival egyenlő elbánásban részesülnek. Ugyanez az egyenlő elbánás illeti meg őket a sajtóügyek s a gyülekezési és egyesülési jog kezelése terén. Román jellegű társadalmi, közművelődési, művészeti, ipari, gazdasági és közjótékonyági egyleteket szabadon létesíthetnek, a román kultúrát iskoláikban és a társadalmi életben szabadon ápolhatják és fejleszthetik. A kormány szívesen fogja venni, ha a köztisztviselők gazdasági és kulturális jellegű társadalmi mozgalmakban részt vesznek. [...]a bírósági és adminisztratív élettel [...] a nem magyar anyanyelvű polgárok anyanyelvének ilyen téren való érvényesülésére [...] vonatkozólag [...] Magától értetődik, bocsánat, hogy ezt csak itt szűrom közbe, hogy mindez vonatkoznék a hazának minden nem magyarajku polgárára, mert hisz az teljesen helytelen, de fizikailag is lehetetlen volna, hogy más elbánásban részesüljenek a hazának románajku, mint más, nem magyarajku polgárai.” – *KN-1910-XX*. 245–246.

¹¹⁰⁴ VERMES i.m. 107–128.

¹¹⁰⁵ Gróf Tisza István miniszterelnök az 1910/1918. évi Országgyűlés Képviselőházának 513. ülésén kiemelte, hogy „úgy az egész iskolai életben és tanításban, valamint különösen a történelem tanításánál különös gondot kívánunk arra fordítani, hogy a román nép múltja, tradíciói és önérzete kellő tiszteletben tartassanak. Ez is - azt hiszem - a magyar nemzeti politikának egyik sarkalatos követelménye. A magyar nemzeti ügynek rosszabb szolgálatot senki sem tesz, a magyar nemzeti ügynek nem képzelem méltatlanabb szolgálatát, mint aki a nagy magyarkodást és hazafiaskodást abban keresi, hogy megsértse ezen ország nem magyar ajkú polgárai természetes ragaszkodását saját fajtájukhoz, saját etnográfiai egységükhöz, azt a tiszteletreméltó érzést, amelyet - vesztienének saját értékükből - ha le tudnák vetni. Egyenesen akaratlanul, de hatalmas segítőtársai a nemzetiségi agitátoroknak azok az ártatlan magyar emberek, akiknek hazafiaskodása ilyen káros utakon és ilyen - bocsánatot kérek - a magyar lovagias jellemhez egészen méltatlan módon nyilvánul meg. [...] így neveljük az ellenszenvet azokban, akik más, helyesebb magatartás mellett jó, megbízható, hazafias polgárai lennének ennek az országnak.

¹¹⁰⁶ VERMES i.m. 86–88., 100–101. – In: *KN-1910-XX*. 253.

¹¹⁰⁷ Gróf Tisza István miniszterelnök az 1910/1918. évi Országgyűlés Képviselőházának 513. ülésén kiemelte, hogy „Most említem talán meg, hogy ezen álláspont elfoglalásánál abból indultam ki, hogy abban az esetben, ha ezzel sikerül megnyugtatnom a román nemzetiségi pártot, ez a párt egy olyan párthatározatot fog elfogadni, amelylyel leveszi napirendjéről programjának mindazokat a pontjait, amelyek a magyar nemzeti politika sarkalatos tételeivel ellentétben állanak s a maga programját úgy átalakítja, hogy abból az ellentétnek, a bizalmatlanságnak minden momentuma elimináltatik. Tehát mindaz, amit most itt kifejezésre juttatott, abból az alapgondolatból indult ki, hogy a kormány megteszi ezt abban az esetben, ha ezáltal a teljes összhang elérése biztosítható.” – In: *KN-1910-XX*. 245.

¹¹⁰⁸ Gróf Tisza István miniszterelnök az 1910/1918. évi Országgyűlés Képviselőházának 513. ülésén kiemelte, hogy „Itt tájékozással mindjárt megemlítem, hogy ezek alatt az intézkedések alatt körülbelül mit értünk. Ertjük először azt, hogy a gimnáziumok felsőbb osztályaiban az illető gimnázium geográfiai fekvése szerint, az egyes különböző vidékeken az ott tömegesebben beszélt nem magyar nyelv, mint fakultatív tantárgy, esetleg mint görög-pótló tantárgy taníttassék. A másik intézkedés pedig az hogy a közigazgatási szaktanfolyamokon szintén taníttassanak az országban beszélt idegen nyelvek. Erre nézve bátor vagyok egy suttyomban elkövetett hazaárulásunkat már most bejelenteni. T. i. a jegyzői tanfolyamokon ez idén már nyelvi tanfolyamokat rendeztünk be nagyon jó eredménnyel. [...] És végül természetesen amint egyszer kifejezésre jut az, hogy olyan vidékekre, ahol tömegesebben laknak nem magyar ajkú polgárai az országnak, csak oly tisztviselő nevezhető ki, aki az ott beszélt nem magyar nyelvet érti; ha tehát előmeneteli kérdéseknél előny lesz az, ha a tisztviselő valamelyik ilyen nyelvet tudja : ennek a dolog természeténél fogva meglesz az a hatása, hogy a közigazgatási pályára készülő fiatalok igyekezni fog a magyar nyelv mellett egy nemzetiségi nyelvet is megtanulni. [...] a kormány gondoskodni fog róla, hogy olyan állami iskolákban, amelyekbe valamelyik e hazában lakó nemzetiséghez tartozó gyermekek nagyobb számban járnak, ezek saját anyanyelvükből is oktatásban

főispánok, tárca nélküli miniszter, illetve államtitkárok kinevezését, valamint 50 román választókerület kijelölését célzó követelések azonban teljesíthetetlenek voltak, így a megegyezés nem jött létre a felek között.¹¹¹⁰ A követelések és az ajánlatok közelítését a Balkán-háborúk eredményeképpen megerősödő a Román Nemzeti Párttal közvetlen kapcsolatban álló bukaresti vezetés sem szorgalmazta, amely egyre inkább Oroszország támogatásától várta a Monarchiával szembeni igényei érvényesítését.¹¹¹¹

A Nemzetiségi törvény hatékonyabb végrehajtásának, illetve annak kereteinek szélesítését a a megváltozott elvi alapok és tárgyalási pozíciókat zsákutcába kényszerítették,¹¹¹² a testvériség

részesüljenek. Megfelelő intézkedés fog tehát történni, hogy az országban tömegesebben beszélt nemzetiségi nyelvet tudó népiskolai tanítók elegendő számmal kerüljenek ki a tanítóképezdekből, ami által lehetővé fog válni a gyermekeknek az anyanyelvből való oktatása, valamint az is, hogy a tanítók és az iskolákban beadott gyermekek közötti érintkezés, az első időben, míg a magyar nyelvet eléggé meg nem tanulják, ezek anyanyelvén is történhessék.” – In: *KN-1910-XX*. 246., 251.

¹¹⁰⁹ BÍRÓ (2002) i.m. 172–173.; PÖLÖSKEI (2014) i.m. 179–182.; VERMES i.m. 122., 219–221.

¹¹¹⁰ PÖLÖSKEI (2014) i.m. 179–181., 182–183.

¹¹¹¹ HAJDU – POLLMANN i.m. 12–13.; PÖLÖSKEI i.m. 180.; VERMES i.m. 228–229.

¹¹¹² Gróf Tisza István miniszterelnök az 1910/1918. évi Országgyűlés Képviselőházának 513. ülésén e körülmények kapcsolatban emelte ki, hogy „És azt hiszem, hogyha a békejobbot elfogadják; azt hiszem, ha módot nyújtottak volna a kormánynak, hogy a [...] mindazt megtegye, amit megtehetne, ha abba marad a nemzetiségi agitáció, de amit meg nem tehet, addig míg ezen agitációval áll szemben. [...] Másrészt azonban belátom azt is, hogy még egy más kérdés is tette rajok nézve a dolgot lélektanilag nagyon nehéz és ez a nemzetiségi törvény végrehajtására vonatkozik. [...] Lehetetlen végrehajtani azért, mert az 1868-iki törvények az alkotmányos szabadságának szabad gyakorlatát visszanyert magyar nemzet emelkedett hangulatának idealisztikus megnyilatkozásai voltak. Az 1868-iki törvényeket meghozta a magyar nemzet abban a hitben, hogy a testvériségnek ez a majdnem önfelelt megnyilatkozása hasonló viszhangra fog találni; hogy ez ország nem magyar ajkú polgárai hálással örömmel fogják a törvényes alapot megragadni; hogy el lesz temetve minden félreértés; el lesz temetve minden gyűlölet; el lesz temetve a magyar állam területi egysége és a magyar nemzet politikai egysége ellen irányuló minden támadás. Az eredmény keserű csalódás volt. Ezt a törvényt becsmérelték, zsarnoki törvénynek szidták; azzal szemben a legmesszebbmenő izgatás és agitáció terére léptek az ország nem magyarajkú polgárai közül számosan. Megindult az agitáció benn az országban, megindult a nemzet befekettítése mindenütt; megindult olyan osztrák körökben, ahonnan bizonyos támogatásokat vártak s a széles, nagy európai közvéleményben megindult a harc, a küzdelem. Hát lehetett volna-e azokat a rendelkezéseket életbeléptetnie öngyilkosság nélkül a magyar nemzetnek, amelyeket szerető testvérekre akart alkalmazni és nem adáz ellenségekre? [...] Azt hiszem tehát, úgy kulturális téren az iskolák, mint a közigazgatás nyelvére vonatkozólag olyan tétéles törvényes rendelkezéseket kell hoznunk, amelyek a mai állapotnak megfelelően. Ezek a rendelkezések biztosítani fogják a közigazgatás terén is a magyar nyelv érvényesülését, biztosítani fogják a magyar állami tanintézeteknél a magyar tannyelvet, de egyúttal - úgy, ahogy előadni szerencsém volt - biztosítani fogják azokat a jogos igényeket is, amelyeket méltán táplálhat ez ország minden, nem magyar nyelvű polgára, hogy a maga anyanyelvén, a maga hatóságainál megértethesse magát, hogy a maga igazát kereshesse, hogy a maga panaszát előadhassa, hogy a hatóság a maga álláspontját neki megmagyarázhassa; viszont tanügyi téren is biztosítja a román, egyszóval a nem magyar tannyelvű kultúrának megfelelő fennmaradását és fejlődését is. [...] Mert hiszen mi fog történni a dolog mostani stádiumában? Egyes oly intézkedések, amelyeket magukban véve helyesnek, szükségeseknek tartunk, megtörténhetnek, bizonyára meg is fognak történni, de az általam vázolt intézkedésekben nagyon sok van olyan, amelynek - hisz hangsúlyoztam előadásomban ismételtelen - előfeltétele volna az, hogy ne ellenséggel álljunk szemben, de megbízható jóbaráttal, kiről tudjuk, hogy nincsenek olyan politikai hátsógondolatai, melyek a magyar állam nemzeti egysége ellen irányulnak. Szó sem lehet tehát számos oly rendszabály megvalósításáról, mely megvalósíthatóvá válik abban a pillanatban, melyben eliminálja a román nemzetiségi párt programjának ilyen szempontból bizalmatlanságot és ellenszenvet keltő részeit. És mindaddig, míg ez meg nem történik, nem állhat be a magyar közvéleményben, a magyar társadalomban az a felfogás, az a hangulat, az a lélektani állapot, amely

és bizalom alapja ádáz ellenségek tárgyalási alapjává változott.¹¹¹³ A Nemzetiségi törvény így a valóságban ekkor már nem érvényesült¹¹¹⁴ és *sajátos alkotmányjogi csapdába esett és társadalmi csapdává lényegült át* annak súlyos következményeivel.¹¹¹⁵ *A nemzetiségi kérdés ezen a szinten olyan társadalmi dilemma volt, amelyben mindkét oldal a maga érdekeinek optimális érvényesítésére törekedett¹¹¹⁶ de az őszint egyeztetés hiánya hiánya eredményeként a kihívás kezelése végletesen kicsúszott a felek ellenőrzése alól és a törvényhozás szándékától eltérő, mi több különösen az államterület tekintetében azzal végletesen ellentétes eredményre vezetett.* Másik oldaltól szemlélve a kérdést az a következtetés is levonható – különösen a román-magyar megbékélést célzó tárgyalásokkal kapcsolatban – hogy az erdélyi kérdés megoldatlansága a romániai politikai elit és a magyarországi román nemzetiség kezében a Monarchiával szembeni távlati célok ütőkártyájaként érvényesült.¹¹¹⁷ Egy esetleges nemzetiségi konszolidáció eredményeként különösen a nagyromán államcél megvalósítása került volna veszélybe, így lényegében véve a tárgyalási alapok közelítése ez okból is lehetetlen volt.¹¹¹⁸ A tárgyalási alapok ilyen feloldhatatlan – és a nemzetiségek által feloldani valójában nem kívánt – ellentétei előrevetítették a magyar állam önvédelmi törekvéseinek kudarcát¹¹¹⁹ és a „*Finis Hungariae*” eredményét¹¹²⁰ már az I. világháborút megelőzően.

3.2.8. A magyar nemzetiségi jogalkotás az I. világháborútól a II. bécsi döntésig

Az. I. világháború kitörése nem várt módon nemzetiségi békét és hűségnyilatkozatokkal is kinyilvánított nemzeti egységet teremtett.¹¹²¹ Az I. világháború időszakában a

szükséges ahhoz, hogy biztosíthassuk e haza románajku polgárainak is az egyetértésnek, a testvéri egyesülésnek összes feltételeit. Azokat nem lehet paragrafusokba szedni, nem lehet a legjobb akarattal sem dekretálni, azoknak át kell menni a néplélekbe, a magyar és a román társadalom testébe, lelkébe, érzelmi és szellemi világába.” – In: *KN-1910-XX*. 255–256.

¹¹¹³ BETHLENDI – SZEREDAI (2020) i.m. 48.; MIKÓ (1944) i.m. 269.

¹¹¹⁴ GYURGYÁK (2007) i.m. 23–24., 82–84., 118.; KATUS (2016f) i.m. 756–757.; PÂCLIȘANU (1941) i.m. 37.; TAYLOR i.m. 172.

¹¹¹⁵ HANKISS Elemér: *Társadalmi csapdák*. Budapest, Helikon Kiadó, 2017. 17., 166.

¹¹¹⁶ VERMES i.m. 160–164.

¹¹¹⁷ VERMES i.m. 230–233.

¹¹¹⁸ BÍRÓ (2002) i.m. 252.; GYURGYÁK (2007) i.m. 366–367.; POMOGÁTS (2001) i.m. 46–47.; PÖLÖSKEI i.m. 180.; RAFFAY (2001) i.m. 169–170.; VERMES i.m. 312–313.

¹¹¹⁹ ECKHART i.m. 296.

¹¹²⁰ XENOPOL, i.m. 241–244.

¹¹²¹ A Román Nemzeti Párt lapjának vezércikke (Arad, 1914. augusztus 11.). In: POMOGÁTS Béla (szerk.): *Magyar az üzött magyarságban*. Pomáz, Kráter Műhely Egyesület, 2012. 77–78.; Közlemény a magyarországi román „lojalitási nyilatkozatok”-ról. In: POMOGÁTS Béla (szerk.): *Magyar az üzött magyarságban*. Pomáz, Kráter Műhely Egyesület, 2012. 101–102.; HATOS i.m. 20–22.; HAJDU – POLLMANN i.m. 69–78.; NUȚU – EGYED – CONSTANTINESCU i.m. 376–378.; POMOGÁTS (2012) i.m. 16–17.; RAFFAY (2001) i.m. 162–163.; ROMSICS (2012) i.m. 23.; VERMES i.m. 260–262., 266–267.; WATSON, i.m. 13., 100–112.

nemzetiségekkel való politikai tárgyalások ezért változatlanul folytatódtak elsősorban a román igények kielégítésének és Románia háborús részvételének – szövetségi hűségéből fakadó kötelezettségei teljesítésétől a semlegessége biztonsági szempontok szerinti érvényesítéséig terjedő biztosításának – tárgyában.¹¹²² A háború elhúzódása azonban a nemzeti egység széthullását eredményezte,¹¹²³ amelyek eredményeképpen a nemzetiségek elszakadási törekvései felerősödtek és különösen a román nemzetiség egyre nyíltabban a Romániához való csatlakozás célját vallotta,¹¹²⁴ így a helyzetet értékelve a magyar politikai elit is reálisan számolt a magyar állam szétesésének lehetőségével háborús vereség esetén.¹¹²⁵ Az Osztrák-Magyar Monarchia felbontása ennek ellenére, illetve a 3.3.2. alfejezetben tárgyalt 1916. augusztus 17-i bukaresti titkos politikai és katonai megállapodás ellenére 1918-ig nem volt az antant,¹¹²⁶ illetve az Amerikai Egyesült Államok deklarált háborús célja.¹¹²⁷ A legtöbb szövetséges hatalom képviselője és különösen Nagy-Britannia Ausztria-Magyarországra gátként tekintett Oroszország nyugati és Németország keleti ambícióival szemben, a Monarchiát mint az európai hatalmi egyensúly egyik legfontosabb elemét¹¹²⁸ fenntartandónak

¹¹²² ALBRECHT Ferencz: Tisza István gróf leveleiből. *Magyar Kisebbség*, 1925. IV/19. 722–728.; ALBRECHT Ferencz: Tisza István gróf leveleiből. *Magyar Kisebbség*, 1925. IV/20. 770–776.; ALBRECHT Ferencz: Tisza István gróf leveleiből. *Magyar Kisebbség*, 1925. IV/23. 892–896.; ALBRECHT Ferencz: Tisza István gróf leveleiből. *Magyar Kisebbség*, 1925. IV/24. 933–936.; ALBRECHT Ferencz: Forrástanulmányok Gróf Tisza István román nemzetiségi politikájához (Befejező közlemény). *Magyar Kisebbség*, 1927. VI/24. 886–893.; ALBRECHT Ferencz: Gróf Tisza István és a románok a háború alatt. *Magyar Kisebbség*, 1928. VII/1. 11–21.; ALBRECHT Ferencz: Gróf Tisza István és a románok a háború alatt (Második Közlemény). *Magyar Kisebbség*, 1928. VII/2. 43–52.; ALBRECHT Ferencz: Gróf Tisza István és a románok a háború alatt (Harmadik Közlemény). *Magyar Kisebbség*, 1928. VII/3. 95–103.; ALBRECHT Ferencz: Gróf Tisza István és a románok a háború alatt (negyedik Közlemény). *Magyar Kisebbség*, 1928. VII/4. 125–131.; GALI MÁTÉ: *Búcsú a Monarchiától – Berzeviczy Albert naplója (1914–1920)*. Budapest, Helikon Kiadó, 2015. 67, 74–76, 270–271.; LITVÁN György: *Jászi Oszkár*. Budapest, Osiris Kiadó, 2003. 95.; HATOS i.m. 85–86.; PÖLÖSKEI (2014) i.m. 217.; RAFFAY (2001) i.m. 165–170.; SZÁSZ (1993b) i.m. 557–558.; VERMES i.m. 306–312.

¹¹²³ HATOS i.m. 22.; ROMSICS (2017) i.m. 389–390.; VERMES i.m. 338–340.; WATSON i.m. 258–271.

¹¹²⁴ PÖLÖSKEI Ferenc: Tisza István. In: NAGY MÉZES Rita (szerk.): *A magyar történelem vitatott személyiségei*. Budapest, Magyar Történelmi Társulat – Kossuth Kiadó, 2015. 251–252.; POMOGÁTS (2012) i.m. 17.; PÖLÖSKEI (2014) i.m. 195., 222.; RAFFAY (2001) i.m. 169–170.; ROMSICS (2012) i.m. 31–32.; ROMSICS (2017) i.m. 390.; ROMSICS (2019a) i.m. 20.

¹¹²⁵ IFJ. ANDRÁSSY Gyula: *A világháború problémái*. Budapest, Athenaeum Kiadó, 2018. 71–72.; HATOS i.m. 19–20.; ZEIDLER (2001) i.m. 25.

¹¹²⁶ ROMSICS Ignác: Háború, forradalmak, ellenforradalom – Trianon (1914–1920). In: TÓTH István György (szerk.): *Millenniumi Magyar Történet*. Budapest, Osiris Kiadó 2001. [a továbbiakban: ROMSICS (2001a)] 480.; KATUS László: Magyarország a Habsburg Monarchiában (1711–1918) – A polgári Magyarország születése (1848–1918) – Nemzetközi konfliktusok és az elsővilágháború: a Monarchia végórái. In: ROMSICS Ignác (szerk.): *Magyarország története*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 2016. [a továbbiakban: KATUS (2016h)] 768.; ROMSICS (2012) i.m. 24–31.

¹¹²⁷ Az Amerikai Egyesült Államok béke- előkészítő szakértői testületének (Inquiry) emlékeztetője a háborús célokról és békefeltételekről (1917. december 22.). In: GECSÉNYI Lajos – MÁTHÉ Gábor (szerk.): *Sub Clausula. 1920 – 1947. Dokumentumok két békeszerződés – Trianon, Párizs – történetéből*. Budapest, Magyar Közlöny és Lapkiadó, 2008. 358.; In: GLANT Tibor: *Az Egyesült Államok útja Trianonhoz. Az Inquiry és Magyarország jövője, 1917–1918.*, Budapest, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, 2020. 85–89.; GLANT i.m. 9–24.; GALÁNTAI i.m. 41–42.; HATOS i.m. 102.

¹¹²⁸ MAGYARICS i.m. 3–6.

ítélték és legfeljebb a nemzetiségi politikában vártak el változtatást.¹¹²⁹ Következésképpen a nemzetiségi kérdés belső alkotmányos szabályozása újra alkotásának lehetősége ekkor még nyitott kérdés volt.¹¹³⁰ Az erőviszonyok nemzetiségi elszakadási törekvések teljesítése felé való elmozdulása a háború előrehaladtával, különösen az emigrációban lévő nemzetiségi politikusok szövetségesek irányában kifejtett tevékenységével változott meg.¹¹³¹ A folyamat egyik legjelentősebb lépcsőfoka Woodrow Wilson, az Amerikai Egyesült Államok elnökének 1918. január 8-i beszéde, az úgynevezett wilsoni pontok előadása volt,¹¹³² amely előadás X. pontja¹¹³³ alapján *a területi autonómia törekvések elől elzárkózni többé nem lehetett. A nemzetiségek 1918. április 8-i római kongresszusa a wilsoni pontok X. pontjával ellentétben a nemzetiségek független államkeretekben lévő jövőjét mondta ki határozatában*,¹¹³⁴ amely az I. világháború végén bekövetkezett összeomlással együtt a nemzetiségi kérdés az államkeretek változatlansága melletti megoldását már nem tette lehetővé. A régi államkeretek 1918. őszén szétestek, annak romjain kis időre különböző államok és államkísérletek jelentek meg a szeparatizmus és az önrendelkezési jog alapján¹¹³⁵ további kihívásokat jelentve Magyarország számára annak ellenére, hogy ezen államkezdemények részben a magyar területi integritás megőrzését tűzték ki mögöttes politikai célként.

A háborús vereség, az alkotmányos válság és az öszirózsás forradalom végül Magyar Népköztársaság megalakítását eredményezték.¹¹³⁶ Az új magyar állam az eseményekre reagálva a nemzetiségi kérdést az egyik legfontosabb megoldandó feladatának tekintette már a

¹¹²⁹ CARTLEDGE (2011) i.m. 59–60.; PÖLÖSKEI (2019) i.m. 538.; ROMSICS (2011) i.m. 177.

¹¹³⁰ MIKÓ (2011) i.m. 59–60.

¹¹³¹ CARTLEDGE (2011) i.m. 61–64.; PÖLÖSKEI (2019) i.m. 538.

¹¹³² Woodrow Wilson amerikai elnök 14. pontja (1918. január 8.). In: GECSÉNYI Lajos – MÁTHÉ Gábor (szerk.): *Sub Clausula. 1920 – 1947. Dokumentumok két békeszerződés – Trianon, Párizs – történetéből*. Budapest, Magyar Közlöny és Lapkiadó, 2008. 361–363.; SALAMON Konrád: A „rövid” 20. század (1914–1991) – Az I. világháború és következményei (1914–1920) – Az utolsó erőfeszítések. In: SALAMON Konrád (szerk.): *Világtörténet*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 2011. 943.; GECSÉNYI – MÁTHÉ i.m. 342.; KISSINGER i.m. 220–221.; MAGYARICS i.m. 5.; MURZEA – MATEFI i.m. 227–228. HATOS i.m. 95.; ROMSICS (2018a) i.m. 47.; TEGHZE i.m. 235.

¹¹³³ BUDIȘTEANU, Radu: *Un nou capitol în dreptul internațional public și privat: minoritățile etnice, Minoritățile etnice un nou capitol în dreptul internațional public și privat*, București, "Voința" Const. Antonescu, 1928. 25–26.

¹¹³⁴ L. NAGY Zsuzsa: *Az összeomlás és az 1918-as forradalom*. In: HANÁK Péter (szerk.): *Egy ezredév*. Budapest, Gondolat, 1986. 205.; HAJDU – POLLMANN i.m. 317.; KATUS (2016h) i.m. 768.; LITVÁN i.m. 126.; PÖLÖSKEI i.m. (2019) 539.; ROMSICS (2018a) i.m. 290.; VERMES i.m. 452–453.

¹¹³⁵ RUSNAC, Mircea: A Bánsági Köztársaság. In: KOVÁCS KISS Gyöngy (szerk.) *Impériumváltás Erdélyben* Kolozsvár, Komp-Press Kiadó – Iskola alapítvány Kiadó, 2020. 145–157.; FÖCZE János: Paál Árpád és a román hadsereg. In: KOVÁCS KISS Gyöngy (szerk.) *Impériumváltás Erdélyben* Kolozsvár, Komp-Press Kiadó – Iskola alapítvány Kiadó, 2020. 212–215.; ABLONCZY (2020) i.m. 145–162.; HATOS i.m. 229–231.; ROMSICS (2018b) i.m. 96–97.

¹¹³⁶ HATOS i.m. 109–172., 186–207., 223–265.

Nemzeti Tanács 1918. október 26-i kiáltványa preambulumban és V. és X. pontjában és a délszláv kérdések kivételével változatlanul a területi integritás alapján állt.¹¹³⁷ Hasonló alapállást tartalmazott Károlyi Mihály kiáltványa a magyarországi nemzetiségekhez.¹¹³⁸ A horvát elszakadást tudomásul vette az új hatalom,¹¹³⁹ de a fenti elvei alapján megalkotta az 1918. évi X. néptörvényt¹¹⁴⁰ a ruszin autonómiáról,¹¹⁴¹ az 1919. évi VI. néptörvényt¹¹⁴² német nép önrendelkezési jogának gyakorlásáról,¹¹⁴³ illetve az 1919. évi XXX. néptörvényt¹¹⁴⁴ a szlovák területi autonómiáról.¹¹⁴⁵ Ez utóbbi jogszabály a Csehszlovák Nemzeti Bizottság 1918. október 28-i prágai proklamációja,¹¹⁴⁶ illetve a Szlovák Nemzeti Tanács 1918. október 30-i túrócszentmártoni nyilatkozata¹¹⁴⁷ értelmében a végrehajtásának legkisebb esélye nélkül született. Mindazonáltal kiemelendő, hogy a néptörvények a kollektív jogok talaján állva elismerték a nemzetiségeket jogi entitásként és a horvát-magyar kiegyezés mintájára Magyarország autonóm területekből álló szövetségi köztársasági rendszerét vázolták fel¹¹⁴⁸ egyfajta – egyebekben az 1870-es években már megjelent¹¹⁴⁹ – „Keleti Svájc” koncepció megvalósításaként.¹¹⁵⁰ Az új államrend terve a kormányprogramokban is megjelent¹¹⁵¹ abban

¹¹³⁷ KISS i.m. 427–430.; ROMSICS (2017) i.m. 392.; ROMSICS (2018a) i.m. 293.

¹¹³⁸ Károlyi Mihály kiáltványa a magyarországi nemzetiségekhez (Budapest, 1918. november 24.). In: ZEIDLER Miklós (szerk.): *Trianon*. Budapest, Osiris Kiadó. 2020. 35–37.

¹¹³⁹ HATOS i.m. 128–133.; ROMSICS (2018a) i.m. 293.

¹¹⁴⁰ 1918. évi X. néptörvény a Magyarországon élő ruszin (ruthén) nemzet autonómiájáról. In: *Corpus Juris Hungarici – Magyar Törvénytár – 1918. évi törvények és néptörvények*, Budapest, Franklin – Társulat Magyar Irod. Intézet és Könyvnyomda, 1919. 214–215.

¹¹⁴¹ HATOS i.m. 298.; ZEIDLER (2001) i.m. 20, ROMSICS (2017) i.m. 393.; ROMSICS (2020a) i.m. 81–82.

¹¹⁴² 1919. évi VI. néptörvény a magyarországi német nép önrendelkezési jogának gyakorlásáról. In: *Az 1919. évi törvények gyűjteménye*. Budapest, M. kir. Belügyministerium, 1919. 20–23.

¹¹⁴³ ROMSICS (2017) i.m. 393.; ROMSICS (2018b) i.m. 180.; ROMSICS (2020a) i.m. 82–83.; ZEIDLER (2001) i.m. 20.

¹¹⁴⁴ 1919. évi XXX. néptörvény Tórország - Slovenská Krajina – önkormányzatáról. In: *Az 1919. évi törvények gyűjteménye*. Budapest, M. kir. Belügyministerium, 1919. 252–255.

¹¹⁴⁵ KOVÁCS Kálmán: A nemzetiségi kérdés jogszabályi rendezésére és a föderatív állam kiépítésére irányuló kísérletek. In: CSIZMADIA Andor (szerk.): *Magyar állam- és jogtörténet*. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó Rt., 1998. 480–482.; ROMSICS (2012) i.m. 35.; ROMSICS (2018a) i.m. 295.

¹¹⁴⁶ A Csehszlovák Nemzeti Bizottság proklamációja (Prága, 1918. október 28.). In: GECSÉNYI Lajos – MÁTHÉ Gábor (szerk.): *Sub Clausula. 1920 – 1947. Dokumentumok két békeszerződés – Trianon, Párizs – történetéből*. Budapest, Magyar Közlöny és Lapkiadó, 2008. 373.; ROMSICS (2018a) i.m. 292.; ROMSICS (2018b) i.m. 91.

¹¹⁴⁷ A Szlovák Nemzeti Tanács nyilatkozata a csehszlovák egységről és függetlenségről (Turócszentmárton, 1918. október 30.). In: GECSÉNYI Lajos – MÁTHÉ Gábor (szerk.): *Sub Clausula. 1920 – 1947. Dokumentumok két békeszerződés – Trianon, Párizs – történetéből*. Budapest, Magyar Közlöny és Lapkiadó, 2008. 374–375.; In: ZEIDLER Miklós (szerk.): *Trianon*. Budapest, Osiris Kiadó. 2020. 27–28.; HATOS i.m. 255–258.; ROMSICS (2001a) i.m. 482.; ROMSICS (2016) i.m. 777.; ROMSICS (2018a) i.m. 292.; ROMSICS (2018b) i.m. 91.; ROMSICS (2020a) i.m. 78–79.; ZEIDLER (2001) i.m. 22.; ZEIDLER (2018) i.m. 15.

¹¹⁴⁸ RÉVÉSZ T. Mihály – FÖGLEIN Gizella: A polgári demokratikus köztársaság. In: MEZEY Barna (szerk.): *Magyar Alkotmánytörténet*. Budapest, Osiris Kiadó, 2003. 299–300.; HATOS i.m. 254–260., 291–292.; KOCSIS i.m. 94.; MIKÓ (1944) i.m. 274.; SZARKA (2020a) i.m. 79.

¹¹⁴⁹ VERMES i.m. 46.

¹¹⁵⁰ K. LENGYEL Zsolt: Elméleti önmentés, öntevékeny ellenállás, kényszerű beilleszkedés. In: KOVÁCS KISS Gyöngy (szerk.) *Impériumváltás Erdélyben* Kolozsvár, Komp-Press Kiadó – Iskola Alapítvány Kiadó, 2020. 265–275.; SZARKA László: Keleti Svájc – illúzió vagy utópia? A Károlyi-kormány Nemzetiségi

bízva, hogy a kialakuló anarchia okán maguk a kisebbségek is érdekeltek a törvényes állapotok helyreállításában és biztosításában, amelynek már elfogadott eszköze lehet az autonómia és a föderáció.¹¹⁵² A törvények célja így egyértelműen a magyar állam területi egységének megmentése volt, de a nemzetiségek gyűlései és a magyar államterületek katonai megszállása,¹¹⁵³ illetve a köztársasági gondolat mint új államrend alapjának nemzetiségek részéről való semleges fogadtatása¹¹⁵⁴ a program gyakorlati végrehajtását megakadályozta.¹¹⁵⁵

A Magyarországi Szocialista Szövetséges Tanácsköztársaság¹¹⁵⁶ állama nem csak eltérő politikai és ideológiai alapokon nyugodott,¹¹⁵⁷ hanem a területi integritás elvét sem tartotta fent.¹¹⁵⁸ A Tanácsköztársaság alkotmánya¹¹⁵⁹ a 14. §-ban, illetve 84-89. §§-ban ugyan változatlanul nyelvi alapú nemzetiségi jogot kodifikált,¹¹⁶⁰ de már a nemzetiségek kollektív entitásként való elismerésével, és egyben deklarálta a német és a ruszin közösség személyi és területi alapú, de az egységes tanácsrendszert meg nem bontó¹¹⁶¹ önkormányzatiságát¹¹⁶² előre vetítve egy föderatív szövetségi tanácsköztársaságokból álló – a korábbi államterülettől azonban független – államszövetség képét.¹¹⁶³ A nemzetiségek egyebekben saját választásuk alapján népbiztosokkal képviseltették magukat a Népbiztosok Tanácsában.¹¹⁶⁴ A Tanácsköztársaság 1919. augusztus 1-i bukása a fenti rendelkezéseket végrehajtás nélkül hagyta. A Tanácsköztársaság tárgyalásánál ki kell emelni, hogy az annak alapját képező

Minisztériumának működése. In: ZEIDLER Miklós (szerk.): *Trianon*. Budapest, Osiris Kiadó. 2020. [a továbbiakban: SZARKA (2020b)] 759–766.; A Nemzetiségi Minisztérium „Keleti Svájc” – tervezte (Budapest, 1918. november). In: ZEIDLER Miklós (szerk.): *Trianon*. Budapest, Osiris Kiadó. 2020. 33–35.; ROMSICS (2019a) i.m. 22–23.; ZEIDLER (2018) i.m. 15.

¹¹⁵¹ KISS i.m. 443., 447.

¹¹⁵² SZARKA (2020a) i.m. 81–83.

¹¹⁵³ HATOS i.m. 254–260., 327–360.

¹¹⁵⁴ HATOS i.m. 240–241.

¹¹⁵⁵ GYŐRI SZABÓ i.m. 45–46.; HATOS i.m. 260.

¹¹⁵⁶ KOVÁCS Kálmán: Kísérlet a szovjet típusú alkotmány bevezetésére: A Magyarországi Tanácsköztársaság állama. In: CSIZMADIA Andor (szerk.): *Magyar állam- és jogtörténet*. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó Rt., 1998. 491–501.

¹¹⁵⁷ KISS i.m. 453–458.

¹¹⁵⁸ GYURGYÁK (2007) i.m. 501–502.

¹¹⁵⁹ A Magyarországi Szocialista Szövetséges Tanácsköztársaság alkotmánya (Elfogadta a szövetséges tanácsok országos gyűlése 1919. június 23-án.). In: Tanácsköztársaság Hivatalos Lap. 78. szám. Szombat, június 28. 1919. 1–4.

¹¹⁶⁰ SÁRLÓS Béla: *A Tanácsköztársaság jogrendszerének kialakulása*. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1969. 216–223.

¹¹⁶¹ SÁRLÓS i.m. 215–223.

¹¹⁶² HORVÁTH Attila – RÉVÉSZ T. Mihály: Diktatórikus berendezkedések a 20. századi magyar alkotmánytörténetben. In: MEZEY Barna (szerk.): *Magyar Alkotmánytörténet*. Budapest, Osiris Kiadó, 2003. 449–451.; SZÁSZ Zoltán: Forradalmak és nemzeti mozgalmak a Monarchia összeomlása után (1918-1919). In: KÖPECZI Béla (szerk.): *Erdély rövid története*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1993. [a továbbiakban: SZÁSZ (1993c)] 574.

¹¹⁶³ SÁRLÓS i.m. 219–223.

¹¹⁶⁴ SÁRLÓS i.m. 216.

kommunista ideológia 3.2.7. alfejezetben említett osztályalapú és nemzetsemleges filozófiája kudarcát és téves alapállását egyebek mellett alapvetően az a tény is bizonyította, hogy a nemzetiségi szociáldemokrata és kommunista mozgalmak a Magyarországtól való elszakadást támogató, saját nemzeti állam megteremtését kinyilvánító nacionalista mozgalmakhoz csatlakoztak 1918/1919 fordulóján.¹¹⁶⁵

Az 1920. évi I. törvénycikk¹¹⁶⁶ 9. §-a fenti jogszabályokat érvénytelennek nyilvánította¹¹⁶⁷ és a 2. §, illetve 11. § alapján kinyilvánított teljes szuverenitás alapján Magyarország – a nemzetiségi jog területén is – visszatért a történeti¹¹⁶⁸ alkotmányhoz,¹¹⁶⁹ a jogfolytonossághoz¹¹⁷⁰ és helyreállította a jogállamiságot.¹¹⁷¹ A helyreállított alkotmányosság a Nemzetiségi törvényt hatályában fenntartotta azzal, hogy az 1920. évi I. törvénycikk 6. §-a alapján létrejött a nemzeti kisebbségek miniszterének állása, ugyanakkor *a területi integritás alapelve szükségképpen eltűnt jogalkotási alapként, az a területek visszaszerzésére irányuló politikai céllá transzformálódott és maradt a korszakban ezt követően.*

Magyarország a trianoni békeszerződés megkötéséig alkotmányjogilag vitatható módon a nemzetiségi jog területén rendeleti úton eszközölt változásokat. A 4.044/1919. M.E.

¹¹⁶⁵ GYURGYÁK (2007) i.m. 471–472.

¹¹⁶⁶ 1920. évi I. törvénycikk az alkotmányosság helyreállításáról és az állami főhatalom gyakorlásának ideiglenes rendezéséről. In: *Corpus Juris Hungarici – Magyar Törvénytar – 1920. évi törvénycikkek*, Budapest, Franklin – Társulat Magyar Irod. Intézet és Könyvnyomda, 1921. 3–13.

¹¹⁶⁷ SZABÓ István: Az államforma rendezése (1920). In: BARABÁS A. Tünde – VÓKÓ György (szerk.). *A bonis bona descere. Ünnepi kötet Belovics Ervin 60. születésnapja alkalmából*. Budapest, Pázmány Press, 2017. 451.; SZABÓ (2016) i.m. 62.

¹¹⁶⁸ A 2. iromány – Törvényjavaslat az alkotmányosság helyreállításáról és az állami főhatalom gyakorlásának ideiglenes rendezéséről. Indokolás. In: *NI-1920-I.* 3–25.; A 4. iromány – A nemzetgyűlés közjogi bizottságának jelentése „az alkotmányosság helyreállításáról és az állami főhatalom gyakorlásának ideiglenes rendezéséről” benyújtott, a nemzetgyűlés irományaiban 2. számmal jelzett törvényjavaslatról. In: *NI-1920-I.* 28–36.; Az I. iromány – Törvényjavaslat az alkotmányosság helyreállításáról és az állami főhatalom gyakorlásának ideiglenes rendezéséről. (A nemzetgyűlés által elfogadott szerkezet.). In: *NI-1920-I.* 387–392.

¹¹⁶⁹ SZABÓ István: Law I of 1920 and the Historical Constitution. In: HÖRCHER, Ferenc – LORMAN, Thomas (szerk.): *A History of the Hungarian Constitution. Law, Government and Political Culture in Central Europe*. New York – London, I. B. Tauris, 2018. 159–182.; HOLLÓSI Gábor: A történelmi emlékezet az 1920. évi I. törvénycikk indokolásában. *Jogtörténeti Szemle*. 2019/1. 41.; DUCULESCU – CĂLINOIU – DUCULESCU i.m. 550–551.

¹¹⁷⁰ SZABÓ István: Az első nemzetgyűlés és a jogfolytonosság. In: MOLNÁR Gábor Miklós – KOLTAY András (szerk.): *Bonus Iudex. Ünnepi kötet Varga Zoltán 70. születésnapja alkalmából*. Budapest, Kúria – Pázmány Press, 2018. 384–392.; SAMU Mihály: A Horthy-korszak államformája és jogrendszere. In: SAMU Mihály – BARABÁS Alice – TAKÁCS Imre – SZATMÁRI Lajos – PÉCSVÁRADI János – HORVÁTH Pál – PRANDLER Árpád – Nagy László – PINTÉR Jenő – SÁPI Vilmos – NÁNDORI Pál: *Tanulmányok a Horthy-korszak államáról és JOGÁRÓL*. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1958. 8–10.

¹¹⁷¹ CSONKARÉTY Károly: *A magyar történelem 1100 éve a jogforrások tükrében*. Budapest, Magyar Hivatalos Közlönykiadó, 1997. 78.

rendelet¹¹⁷² *contra legem* elvetette, pontosabban nem tartalmazta a magyar államnyelvet és a nemzeti kisebbségek nyelvét hivatalos nyelvvé tette oly módon, hogy a törvényhatóságok és a községek szabadon állapíthatták meg a hivatalos nyelvüket. A szabályozás alapján az adott területi közigazgatási és az igazságszolgáltatási szervezetrendszer mellett a nemzeti kisebbségek a törvényhozásban is használhatták anyanyelvüket,¹¹⁷³ így valamennyi nyelv Magyarországon teljes egyenjogúságot és hivatalos *status* élvezett. A trianoni békeszerződés, mint nemzetközi szerződés által előírt rendelkezések hatása a kisebbségi jogalkotásra alapvetően az értekezés 4. részét képezi, azonban itt e körben rögzíteni szükséges, hogy a *békeszerződésben vállalt kötelezettségek szintje nem érte el a nemzetiségi jog tekintetében az akkor hatályos magyar jog által garantált szintet*,¹¹⁷⁴ így az előírások átültetése, befogadása nem ütközött akadályokba.¹¹⁷⁵ Mindazonáltal a megváltozott körülmények indokolták a vállalt kötelezettségek tekintetében pontosító szabályok megalkotását, így került kiadásra a trianoni békeszerződésben a kisebbségek védelmére vállalt kötelezettségek végrehajtásáról szóló 4.800/1923. M.E. rendelet,¹¹⁷⁶ valamint az 1924. évi II. törvénycikk.¹¹⁷⁷ A mindössze két szakaszból álló¹¹⁷⁸ 1924. évi II. törvénycikk¹¹⁷⁹ és a 7.500/1924. M.E. rendelet¹¹⁸⁰ változatlanul nyelvi alapon állt és a korábbi egyötödös szabályt pontosította és fenntartotta, amely arányt mind a Nemzetiségi törvény, mind pedig a kor kisebbségvédelmi elmélete és gyakorlata egyfajta elméleti határként kezelte. Az idézett jogszabályok előírták, hogy olyan járásbírósnál és törvényszéknél, valamint az olyan állami és önkormányzati hatóságnál és hivatalnál, amelyek területén a lakosságnak legalább egyötöd része ugyanahhoz a nyelvi kisebbséghez tartozik olyan személyeket kell alkalmazni, akik az illető nyelvben jártasak, azaz azt kellő mértékben ismerik. A nemzetiségi területeken az igazságszolgáltatásban, illetve a közszolgálatban álló személyek amennyiben az adott nemzetiségi nyelvet nem ismerték, két

¹¹⁷² 4.044/1919. M.E. rendelet a nemzeti kisebbségek egyenjogúságáról. In: *Magyarországi Rendeletek Tára. 1919.* Budapest, Pesti Könyvnyomda Részvénytársaság, 1919. 659–662.

¹¹⁷³ MÁTHÉ – MEZEY – RÉVÉSZ T. i.m. 290–291.; MIKÓ (1944) i.m. 276–277.

¹¹⁷⁴ SCHLETT (1987) i.m. 262.

¹¹⁷⁵ MIKÓ (1944) i.m. 282–284.

¹¹⁷⁶ 4.800/1923. M.E. rendelet a trianoni békeszerződésben a kisebbségek védelmére vállalt kötelezettségek végrehajtásáról. In: *Magyarországi Rendeletek Tára. 1923.* Budapest, Pesti Könyvnyomda Részvénytársaság, 1924. 213–220.

¹¹⁷⁷ 1924. évi II. törvénycikk a közhivatalokban a kisebbségi nyelvek ismeretének biztosításáról. In: *Corpus Juris Hungarici – Magyar Törvénytar – 1924. évi törvénycikkek*, Budapest, Franklin – Társulat Magyar Irod. Intézet és Könyvnyomda, 1925. 4–5.

¹¹⁷⁸ 272. iromány – Törvényjavaslat a közhivatalokban a kisebbségi nyelvek ismeretének biztosításáról. In: *NI-1922-VI.* 401–402.

¹¹⁷⁹ MÁTHÉ – MEZEY – RÉVÉSZ T. i.m. 291.; MIKÓ (1944) i.m. 285.

¹¹⁸⁰ 7.500/1924. M.E. rendelet a közhivatalokban megüresedő állásokra a kisebbségi nyelvekben jártas személyek alkalmazásáról. In: *Magyarországi Rendeletek Tára. 1924.* Budapest, Pesti Könyvnyomda Részvénytársaság, 1925. 277.

éven belül voltak kötelesek azt elsajátítani, ellenkező esetben áthelyezéssel vagy szabályszerű elbánás alá vonással, a mai fogalmaink szerinti nyugdíjazással sújtották őket. Az 1924. évi II. törvénycikk indokolása kiemelte, hogy Magyarország lényegileg egynemzetiségű állammá vált és összefüggő nemzetiségi területek a németek és a szlovákok kis szigeteit leszámítva már nem voltak fellelhetők. A nemzetiségek lényegében véve a többségi magyarság közé beékelve éltek és többséget főként kistelepüléseken alkottak, mindazonáltal több községben, járásban és törvényhatóságban elérte arányuk a jogszabály szerint megkívánt mértéket.

A trianoni békeszerződés *revíziója* az I. világháború eredményeképpen függetlenné vált Magyarország közvéleményének leginkább tematizált kérdéskörévé,¹¹⁸¹ bel- és külpolitikájának alapjává, gyakorlatilag az államberendezkedés tartópillérévé vált.¹¹⁸² A revíziós tervek – amelyek az etnikai revíziótól a Szent István-i Birodalom teljes helyreállításáig terjedtek¹¹⁸³ – szükségképpen *magukban hordozták a többnemzetiségű állam helyreállítását*. Mindazonáltal az I. bécsi döntésig terjedő másfél évtizedben – az alapos diplomáciai előkészítés eredményeképpen¹¹⁸⁴ lezajlott 1921. december 14-i egyetlen területi revíziót jelentető soproni népszavazás kivételével¹¹⁸⁵ – a revíziós politika nem

¹¹⁸¹ Válogatás a két háború közötti magyarországi pártok programjaiból (1919-1944). In: ZEIDLER Miklós (szerk.): *Trianon*. Budapest, Osiris Kiadó. 2020. 329–336.; *Trianon kiskatéja* (1930) In: ZEIDLER Miklós (szerk.): *Trianon*. Budapest, Osiris Kiadó. 2020. 409–423.; L. NAGY Zsuzsa: *Trianon a magyar társadalom tudatában*. In: ZEIDLER Miklós (szerk.): *Trianon*. Budapest, Osiris Kiadó. 2020. 832–843.; ABLONCZY (2011) i.m. 32–33.; GYURGYÁK (2007) i.m. 307., 334–336., 358–363.; ZEIDLER (2001) i.m. 159–190.

¹¹⁸² BETHLEN István: a trianoni békeszerződés revíziója és Európa békéje – Előadás a Balkan Committee rendkívüli ülésén (London, 1933. november 30.). In: ZEIDLER Miklós (szerk.): *Trianon*. Budapest, Osiris Kiadó. 2020. 566–580. BETHLEN István: Nem békerevízióra, hanem más határokra van szükségünk! In: VAJDA Barnabás (szerk.): *A XX. század magyar beszédei*. Budapest, Agave Könyvek, 2007. 135–140.; PRITZ Pál: Revíziós törekvések a magyar külpolitikában 1920-1935. In: ZEIDLER Miklós (szerk.): *Trianon*. Budapest, Osiris Kiadó. 2020. 814–820.; ABLONCZY (2020) i.m. 183.; ABRAHAM i.m. 284–293.; BÁRDI (2013) i.m. 239–240.; ROMSICS (2012) i.m. 51., 52–53.; ROMSICS (2016) i.m. 827–831.; ROMSICS (2017) i.m. 418.; ROMSICS (2019a) i.m. 68., 88–91., 93–94., 399–401.; ROMSICS (2018b) i.m. 324–326.; ROMSICS (2019c) i.m. 303–338., 421–439.; TAYLOR i.m. 328–329.; TURBUCZ (2015) i.m. 199.; TURBUCZ (2014) i.m. 150–151.; ZEIDLER (2001) i.m. 50–190.; ZEIDLER (2018) i.m. 29.

¹¹⁸³ UNGVÁRY Krisztián: *Horthy Miklós. A Kormányzó és felelőssége 1920-1944*. Budapest, Jaffa Kiadó, 2020. 34–36.; BÁRDI (2013) i.m. 240–241.; GYÖRI SZABÓ i.m. 63–64.; GYURGYÁK (2007) i.m. 238–240., 307., 313.; ROMSICS (2018b) i.m. 324–326.; ZEIDLER (2001) i.m. 125–158.

¹¹⁸⁴ A velencei jegyzőkönyv (Velence, 1921. október 13.). In: GECSÉNYI Lajos – MÁTHÉ Gábor (szerk.): *Sub Clausula. 1920 – 1947. Dokumentumok két békeszerződés – Trianon, Párizs – történetéből*. Budapest, Magyar Közlöny és Lapkiadó, 2008. 680–684.

¹¹⁸⁵ A trianoni Magyar-Osztrák Határmegállapító Bizottság működésének története c. összefoglaló a Külügyminisztérium béke-előkészítő osztálya számára (1946-1947.). In: GECSÉNYI Lajos – MÁTHÉ Gábor (szerk.): *Sub Clausula. 1920 – 1947. Dokumentumok két békeszerződés – Trianon, Párizs – történetéből*. Budapest, Magyar Közlöny és Lapkiadó, 2008. 803–807.; BÁNFFY Miklós: *Egy erdélyi gróf emlékiratai – Emlékeimből – Huszonöt év*. Budapest, Helikon Kiadó, 2013. 240–271.; HORTHY Miklós: *Emlékirataim*. Budapest, Európa Könyvkiadó, 2011. 146., 169.; MOLNÁR Kálmán: *Alkotmányjogi reformjaink az 1937 és 1938 években*. Pécs, Dunántúl Pécsi Egyetemi Könyvkiadó, 1938. 11.; CARTLEDGE (2011) i.m. 133.; GANCZER i.m. 204.; GECSÉNYI – MÁTHÉ i.m. 352.; GYÖRGY (2006) i.m. 12–13.; GYÖRI SZABÓ i.m. 75.; ROMSICS (2001a) i.m. 500.; ROMSICS (2016) i.m. 798.; ROMSICS (2017) i.m. 406.; ROMSICS (2019a) i.m. 98–101., 104.; ROMSICS

könyvelhetett el nemzetközi jogi sikert, legfeljebb nemzetközi politikai támogatást és részbeni megértést.¹¹⁸⁶ Ennek megfelelően az oktatás területét érintő,¹¹⁸⁷ a megváltozott körülményekhez igazodó szabályozás, illetve az állampolgárság kérdését az opciós jogokkal kapcsolatosan pontosító jogalkotás,¹¹⁸⁸ azaz a 6.500/1921. M.E. rendelet¹¹⁸⁹ kivételével lényegi nemzetiségi jogalkotás nem történt.¹¹⁹⁰

A fenti események után közel két évtized elteltével az 1938. évi müncheni egyezményt követően, annak kiegészítő nyilatkozata alapján a magyar állam lépéseket tett a Csehszlovákiával szembeni területi követelései négyhatalmi rendezésére. A brit és francia fél távolmaradását követően megkezdett, de eredménytelenül végződött komáromi csehszlovák-magyar tárgyalások a felek által felkért német birodalmi kormány és az olasz királyi kormány döntőbírói határozatához vezettek, amelyet a távolmaradó hatalmak is elfogadtak.¹¹⁹¹ A német-olasz döntőbírói határozatot,¹¹⁹² azaz az I. bécsi döntést 1938. november 2-án a bécsi Belvedere palotában hirdették ki, amely alapján könyvelhette el a magyar állam a soproni népszavazást követő első revíziós sikerét. Magyarországhoz az utólagos kiigazításokkal 12.012 négyzetkilométer terület tért vissza és az 1941-es népszámlálás adatai szerint a közel 869 ezer fős lakosság mintegy 86,5%-a volt magyar nemzetiségű,¹¹⁹³ így Csehszlovákiában mintegy 67.000 magyar maradt.¹¹⁹⁴

(2019c) i.m. 227–231., 241.; ROMSICS (2020a) i.m. 177–179.; ROMSICS (2020b) i.m. 193.; TEGHZE i.m. 85.; ZEIDLER (2018) i.m. 43.

¹¹⁸⁶ LUKACS, John: *Magyar írások*. Budapest, Európa Könyvkiadó, 2007. 29–31., 157–160.; ABLONCZY (2011) i.m. 34–38.; BÁRDI (2013) i.m. 264–265.; GYŐRI SZABÓ i.m. 79–104.; HORTHY i.m. 176–179.; MAGYARICS i.m. 15–16., 24–30.; ROMSICS (2012) i.m. 52–55.; ROMSICS (2018b) i.m. 328.; ROMSICS (2019a) i.m. 154–158.; ROMSICS (2019c) i.m. 303–338., 421–439.; ZEIDLER (2001) i.m. 73–83., 96–103.

¹¹⁸⁷ Német oktatás Magyarországon. *Magyar Kisebbség*, 1938. XVII/21. 486–487.; MIKÓ (1944) i.m. 458–467.; PÂCLIȘANU i.m. (1941) 129–132.

¹¹⁸⁸ FÜRÉSZ i.m. 215.

¹¹⁸⁹ 6.500/1921. M.E. rendelet a trianoni békeszerződésben foglalt állampolgársági rendelkezések ismertetése és végrehajtása. In: *Magyarországi Rendeletek Tára. 1921*. Budapest, Pesti Könyvnyomda Részvénytársaság, 1922. 250–259.

¹¹⁹⁰ MIKÓ (1944) i.m. 276–294.

¹¹⁹¹ ROMSICS Ignác: A Horthy-korszak (1920-1944/45). In: TÓTH István György (szerk.): *Millenniumi Magyar Történet*. Budapest, Osiris Kiadó 2001. 542–543.; GYŐRI SZABÓ i.m. 102–104.; ROMSICS (2011) i.m. 230.; ROMSICS (2012) i.m. 62–66., 70–72.; ROMSICS (2016) i.m. 831.; ROMSICS (2020b) i.m. 246.; UNGVÁRI (2020) i.m. 39–44.

¹¹⁹² Az első bécsi döntés (Bécs, 1938. november 2.). In: ZEIDLER Miklós (szerk.): *Trianon*. Budapest, Osiris Kiadó. 2020. 315–316.

¹¹⁹³ Statisztikai közlemények. *Magyar Kisebbség*, 1938. XVII/24. 598–602.; ABRAHAM i.m. 291–292.; GECSÉNYI – MÁTHÉ i.m. 812.; ROMSICS (2012) i.m. 15–16.; ROMSICS (2016) i.m. 831–833.

¹¹⁹⁴ SALAMON Konrád: A „rövid” 20. század (1914–1991) – A két világháború között (1920–1939) – Az ellentétek kiéleződése (1936–1939) – Csehszlovákia. In: SALAMON Konrád (szerk.): *Világtörténet*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 2011. 1084.

Az I. bécsi döntést az 1938. évi XXXIV. törvénycikk¹¹⁹⁵ cikkelyezte be a magyar jogrendbe.¹¹⁹⁶ Az I. bécsi döntés 5. pontja a nemzetiségi kérdések tárgyalását a felek külön szerződésére bízta, amely szerződés azonban nem került megkötésre egyrészt Csehszlovákia megszűnése okán, másrészt sem a csehszlovák kormány sem a függetlenné vált Szlovákia nem fogadta el a döntőbírói határozatot, annak felülvizsgálatát kérte mind a német, mind a magyar kormánytól¹¹⁹⁷, következésképpen a tényleges megállapodás megkötésében Csehszlovákia, illetve Szlovákia nem volt érdekelt. A londoni csehszlovák kormány 1941. december 16-án kelt deklarációja szerint Magyarország és Csehszlovákia között a hadiállapot *1938. október 7-én*, a II. világháború kezdetét egy évvel megelőzően kezdődött amikor Magyarország Csehszlovákia függetlensége és területi sérthetlensége ellen „erőszakos cselekményeket követett el”.¹¹⁹⁸ A II. világháború kitörését megelőzően így Magyarország és Csehszlovákia az I. bécsi döntés végrehajtása tárgyában alapvetően csak az állampolgársági kérdéseket szabályozó 1939. február 18-án egyezményt kötötte meg.¹¹⁹⁹ A nemzetközi szerződést a 2.200/1939. M. E. számú rendelet¹²⁰⁰ hirdette ki és a 4.4. fejezetben és a 4.5.2. alfejezetben elemzett alakítás nélküli állampolgárság elismerése, az opció jogának gyakorlása, illetve a visszahonosítás intézményének megfelelő alkalmazása volt a tárgya. A nemzetiségi kihívás az I. bécsi döntést követően mivel az döntően a nemzetiségi elvet alkalmazva¹²⁰¹ húzta meg az új határokat érdemben nem jelentkezett, de jog és társadalmi

¹¹⁹⁵ 1938. évi XXXIV. törvénycikk a Magyarországhoz visszacsatolt felvidéki területeknek az országgal való egyesítéséről. In: *Corpus Juris Hungarici – Magyar Törvénytár – 1938. évi törvénycikkek*, Budapest, Franklin – Társulat Magyar Irod. Intézet és Könyvnyomda, 1939. 528–532.

¹¹⁹⁶ 682. iromány – Törvényjavaslat a Magyar Szent Koronához visszacsatolt felvidéki területeknek az országgal egyesítéséről. In: *KI-1935-XII.* 23–29.; 683. iromány – A képviselőház közjogi és pénzügyi bizottságának együttes jelentése „a Magyar Szent Koronához visszacsatolt felvidéki területeknek az országgal egyesítéséről” szóló 682. számú törvényjavaslat tárgyában. In: *KI-1935-XII.* 29–30.; 367. iromány – Törvényjavaslat a Magyar Szent Koronához visszacsatolt felvidéki területeknek az országgal egyesítéséről. In: *FI-1935-IX.* 1–7.; 368. iromány – A felsőház közjogi és pénzügyi bizottságának együttes jelentése „a Magyar Szent Koronához visszacsatolt felvidéki területeknek az országgal egyesítéséről” szóló 367. számú törvényjavaslat tárgya. In: *FI-1935-IX.* 8–9.

¹¹⁹⁷ CORNELIUS i.m. 109.

¹¹⁹⁸ BARACS – CSÁNK – CZEBE – FAY – SNYDER – SZABÓ – VIRÁGH i.m. 6.

¹¹⁹⁹ GANCZER i.m. 139., 206.

¹²⁰⁰ 2.200/1939. M.E. rendelet a Bécsben, 1938. évi november hó 2-án kelt döntőbírói határozattal Magyarországnak ítélt terület visszacsatolásával kapcsolatos állampolgársági kérdések szabályozása tárgyában Budapesten 1939. évi február hó 18-án kelt magyar-csehszlovák egyezmény kihirdetéséről. In: *Magyarországi Rendeletek Tára. 1939.* Budapest, Stádium Sajtóvállalat Részvénytársaság, 1940. 69–78.

¹²⁰¹ Előterjesztés az amerikai külügyminisztérium tanácsadó bizottsága területi albizottságához a magyar-szlovák határról (1942. július 16.). In: GECSÉNYI Lajos – MÁTHÉ Gábor (szerk.): *Sub Clausula. 1920 – 1947. Dokumentumok két békeszerződés – Trianon, Párizs – történetéből.* Budapest, Magyar Közlöny és Lapkiadó, 2008. 879–880.; SIMON Attila: *Magyar idők a Felvidéken- Az első bécsi döntés és következményei.* Budapest, Jaffa Kiadó, 2014. 34–35.; CARTLEDGE (2011) i.m. 406–407.; EGYED (2013) i.m. 303.; GYÖRI SZABÓ i.m. 102–104.; MOLNÁR i.m. 10–11.; TURBUCZ (2014) 154.; ZEIDLER (2001) i.m. 213–215.; ROMSICS (2012) i.m. 67–72.

harmonizációs kötelezettség igen,¹²⁰² így felállításra került a felvidéki ügyek tárca nélküli miniszteri posztja.¹²⁰³

A csehszlovák állam 1939. március 14-én a független Szlovákia kikiáltásával felbomlott, így a megváltozott körülmények alapján a Magyar Királyi Honvédség 1939. március 15-én megkezdte bevonulását a kárpátaljai területekre,¹²⁰⁴ így *Magyarország ismét* elindult a *többnemzetiségű állammá* válás útján.¹²⁰⁵ Kárpátalja kérdésben a nyugati hatalmak – az I. bécsi döntéssel egyezően – szintén az elfogadás álláspontjára helyezkedtek.¹²⁰⁶ Kárpátalja visszatérését az 1939. évi VI. törvénycikk¹²⁰⁷ iktatta be a magyar jogrendbe,¹²⁰⁸ amelynek 5. §-a szintén pontosította a magyar állampolgársági jogot, ugyanakkor a kormányzat az állampolgársági törvény reformjára is készült ezzel egyidőben.¹²⁰⁹ Az 1939. évi XIII. törvénycikk¹²¹⁰ a bekövetkezett változásokra figyelemmel megszüntette a magyar állampolgárságát annak a személynek, aki honosítás útján külföldi állampolgárságot szerzett.¹²¹¹ A jogszabály a távollét és a visszahonosítás kérdései tekintetében eszközölt pontosításokat és szabályozta az állampolgárság fenntartásának lehetőségeit. Az 1939. évi XIII. törvénycikk mindezek mellett részletesen szabályozta az állampolgárságtól való megfosztás intézményét, amelynek kisebbségi szempontból való legjelentősebb rendelkezése az volt, hogy megfosztható volt magyar állampolgárságától az a személy, aki idegen állam

¹²⁰² MÁTHÉ – MEZEY – RÉVÉSZ T. i.m.; 292.; KISS i.m. 733–735., 763.

¹²⁰³ SIMON i.m. 52–56.

¹²⁰⁴ BABUCS Zoltán: *A Felvidék és Kárpátalja hazatérésének emlékalbuma*. Budapest, Heraldika Kiadó, 2019. 237–252.; GANCZER i.m. 206–207.; GYÖRI SZABÓ i.m. 104–106.; ROMSICS (2011) i.m. 231.; ROMSICS (2012) i.m. 83.; ROMSICS (2016) i.m. 833.; TURBUCZ (2014) 155–165.; TURBUCZ (2015) 207.; ZEIDLER (2001) i.m. 216.

¹²⁰⁵ ABRAHAM i.m. 292.; ROMSICS (2012) i.m. 73–81., 84.; ROMSICS (2020b) i.m. 248.

¹²⁰⁶ ROMSICS (2012) i.m. 84

¹²⁰⁷ 1939. évi VI. törvénycikk a Magyar Szent Koronához visszatért kárpátaljai területeknek az országgal egyesítéséről. In: *Corpus Juris Hungarici – Magyar Törvénytar – 1939. évi törvénycikkek*, Budapest, Franklin – Társulat Magyar Irod. Intézet és Könyvnyomda, 1940. 151–155.

¹²⁰⁸ 8. iromány – Törvényjavaslat a Magyar Szent Koronához visszatért kárpátaljai területeknek az országgal egyesítéséről. In: *KI-1939-I.* 19–25.; 16. iromány – A képviselőház közjogi bizottságának jelentése „a Magyar Szent Koronához visszatért kárpátaljai területeknek az országgal egyesítéséről” szóló 8. számú törvényjavaslat tárgyában. In: *KI-1939-I.* 16.; 6. iromány – Törvényjavaslat a Magyar Szent Koronához visszatért kárpátaljai területeknek az országgal egyesítéséről. In: *FI-1939-I.* 32–38.

¹²⁰⁹ KISS i.m. 728., 759.

¹²¹⁰ 1939. évi XIII. törvénycikk a magyar állampolgárság megszerzéséről és elvesztéséről szóló 1879. évi L. törvénycikk kiegészítéséről és módosításáról. In: *Corpus Juris Hungarici – Magyar Törvénytar – 1939. évi törvénycikkek*, Budapest, Franklin – Társulat Magyar Irod. Intézet és Könyvnyomda, 1940. 171–175.

¹²¹¹ 33. iromány – Törvényjavaslat a magyar állampolgárság megszerzéséről és elvesztéséről szóló 1879: L. törvénycikk kiegészítéséről és módosításáról. In: *KI-1939-I.* 186–195.; 35. iromány – A képviselőház közjogi bizottságának jelentése „a magyar állampolgárság megszerzéséről és elvesztéséről szóló 1879 :L. törvénycikk kiegészítéséről és módosításáról” benyújtott 33. számú törvényjavaslat tárgyában. In: *KI-1939-I.* 197–201.; 23. iromány – Törvényjavaslat a magyar állampolgárság megszerzéséről és elvesztéséről szóló 1879: L. törvénycikk kiegészítéséről és módosításáról. In: *FI-1939-I.* 97–106.; 24. iromány – A felsőház közjogi bizottságának jelentése „a magyar állampolgárság megszerzéséről és elvesztéséről szóló 1879 :L. törvénycikk kiegészítéséről és módosításáról” benyújtott 23. számú törvényjavaslat tárgyában.. In: *FI-1939-I.* 107.

kormányától, bármely más szervétől, vagy külföldi politikai szervezettől a magyar kormány engedélye nélkül bármilyen politikai jellegű tisztséget vagy megbízatást elvállalt, vagy valamely külföldi politikai szervezet tagja volt, vagy bármilyen külföldi politikai jellegű szervezet tevékenységében részt vett. A rendelkezés következményeként a magyar állam iránti hűség bizonyítására vonatkozó – sok esetben vitatott és méltánytalan – igazolási eljárások sorozatát vonta maga után. Nemzetiségi jogi szempontból kiemelt jelentőségű a korszakban az 1939. évi VI. törvénycikk 6. §-a, amely előírta – a kormányprogramban¹²¹² rögzítettek¹²¹³ szerint *alkotmányfejlődésként* aposztrofálva¹²¹⁴ – hogy a miniszterelnök *Kárpátalja önkormányzatának szabályozásáról külön törvényjavaslatot terjesszen az országgyűlés elé.*¹²¹⁵ A csehszlovák államban Kárpátalja részére a békeszerződések során előírt,¹²¹⁶ de csak 1938-ban felállított autonómia teljesítését tehát felvállalta a magyar kormányzat.¹²¹⁷ A javaslat különös indokát a ruszinokkal való hagyományosan jó nemzetiségi viszony képezte, amelyből fakadóan az 1918. évi X. néptörvény is elsőként adott területi autonómiát e közösségnek.¹²¹⁸ A Kárpátaljai Vajdaság felállítására vonatkozó jogszabálytervezet előkészítését megalapozva került elfogadásra a 6.200/1939. M.E. rendelet,¹²¹⁹ amelynek területi hatálya az újonnan visszatért kárpátaljai területekre vonatkozott és ott az úgynevezett magyarorosz nyelvet hivatalossá tette.¹²²⁰ A Kárpátaljai Vajdaságról szóló jogszabályt¹²²¹ bár az Országgyűlésnek betervezték,¹²²² annak tárgyalására a II. világháború miatt végül nem került sor. A terület magyar lakosságú részei betagozódtak a

¹²¹² Imrédy Béla miniszterelnök az 1935/1940. Országgyűlés Képviselőházának 345. ülésén emlelte ki, hogy „Az új magyar politikának erősen nacionalista szellemben kell folynia, de ez a nacionalista szellem nem fajulhat sovinizmussá. Kisebbségeinknek száma gyarapodott, szlovákok, ruszinok, németek tértek vissza a régi szentistváni birodalom keretébe és ez egy okkal több arra, hogy kisebbségi politikánkat úgy irányítsuk, hogy az ittélő kisebbségek ebben a hazában meleg otthont találjanak és jól érezzék magukat.” In: *KN-1935-1940-XX*. 293.

¹²¹³ Gróf Teleki Pál miniszterelnök az 1939/1944. évi Országgyűlés Képviselőházának 4. országos ülésén jelentette ki, hogy „A Kárpátalja inkorporációjáról szóló törvényjavaslatot ma voltam bátor a t. Ház elé terjeszteni. [...] Olyan önkormányzatról van szó, amely a magyar alkotmányba, a nem írott magyar alkotmányba szervesen illeszkedik bele.” – In: A 4. országos ülés. In: *KN-1939-I*. 29.

¹²¹⁴ KISS i.m. 694–695., 764.

¹²¹⁵ FEDINEC Csilla: *A magyar Szent Koronához visszatért Kárpátalja 1938-1944*. Budapest, Jaffa Kiadó, 2015. 87.; Készül a törvénytervezet Kárpátalja önkormányzatáról. *Magyar Kisebbség*, 1940. XIX/6. 145–147.

¹²¹⁶ AJTAY Gábor: A Ruthénföld autonómiája és a cseh politika. *Magyar Kisebbség*, 1925. IV/15-16. 580–585.; AJTAY Gábor: A Ruthénföld autonómiája és a cseh politika (Befejező közlemény). *Magyar Kisebbség*, 1925. IV/18. 692–697.

¹²¹⁷ BALOGH Arthur: Vélemények a ruszin autonómiáról. *Magyar Kisebbség*, 1939. XVIII/15. 345–351.; FEDINEC i.m. 42–43., 71–72.; KOCSIS i.m. 97.

¹²¹⁸ FEDINEC i.m. 16–17.

¹²¹⁹ 6.200/1939. M.E. rendelet a Magyar Szent Koronához visszatért kárpátaljai terület közigazgatásának ideiglenes rendezéséről. In: *Magyarországi Rendeletek Tára. 1939*. Budapest, Stádium Sajtóvállalat Részvénytársaság, 1940. 855–863.

¹²²⁰ MIKÓ (1944) i.m. 296–301.

¹²²¹ 347. iromány – Törvényjavaslat a Kárpátaljai Vajdaságról és annak önkormányzatáról. In: *KI-1939-V*. 1–18.

¹²²² ROMSICS (2012) i.m. 85.

vármegyerendszerbe, míg a többi rész a Kárpátaljai Kormányzóság közigazgatása alá került¹²²³. E körben megjegyzendő, hogy a Kárpátaljai Vajdaság – mint a befogadó modell elemeként értelmezhető közjogi intézmény – mellett 1939-ben a Miniszterelnökség felkérésére Balogh Artúr tervezetet dolgozott ki Erdély Magyarországon belüli autonómiájáról is,¹²²⁴ amely a magyar alkotmányjogi gondolkodás jelen értekezés bevezető részében említett paradigmaváltásának egyik állomásaként értelmezhető.

A vizsgált időszakban a magyar nemzetiségi jogi jogalkotás tekintetében meg kell említeni a Hubay Kálmán és Vágó Pál képviselők által a *de iure* Nemzetiségi törvény alapján álló, de gyakorlatilag annak alkotmányos alapjaitól ténylegesen eltérő 1940. június 7-én beterjesztett¹²²⁵ nemzetiségi törvényjavaslatát.¹²²⁶ A törvényjavaslat a Nemzetiségi törvény individualista és állampolgári jogegyenlőségen alapuló kiindulópontjától eltérően faji szempontokat is fókuszpontba helyezve népcsaládokat illetve népcsoportokat különböztetett meg, mint közjogi entitásokat, amely közjogi entitások alkották volna a magyar államot.¹²²⁷ A magyar alkotmányjogi hagyományoktól teljes egészében véve idegen felfogást teljes egészében véve elvetette az Országgyűlés¹²²⁸ és a képviselők országgyűlési képviselői mandátumát összeférhetlenség címén megszüntették az államhűség elleni vétség címén.¹²²⁹

Az értekezésben foglalt vizsgálat záróidőpontot a II. bécsi döntés¹²³⁰ jelenti, amely már a II. világháború idején született meg. E tényből kifolyólag a II. bécsi döntés, ellentétben az I. bécsi döntéssel nem számíthatott Nagy-Britannia és Franciaország tudomásul vételére, elismerésére.¹²³¹ A II. bécsi döntést magyar jogrendbe illesztő 1940. évi XXVI. törvénycikk¹²³² jelölte ki¹²³³ az ismét többnemzetiségűvé vált magyar állam kereteit,¹²³⁴

¹²²³ FEDINEC i.m. 9., 105–106., 121–151.; ROMSICS (2012) i.m. 85–86.

¹²²⁴ BÁRDI (2013) i.m. 180.

¹²²⁵ KN-1939-VI. 171.

¹²²⁶ Hubay-Vágó javaslat. *Magyar Kisebbség*, 1940. XIX/13. 301–302.

¹²²⁷ MIKÓ (1944) i.m. 301–305.

¹²²⁸ Tasnádi Nagy András képviselőházi elnök az 1939/1944. évi Országgyűlés 117. ülésén emelte ki, hogy „Az országgyűlés képviselőházának elnöke erről a javaslatról megállapította, hogy a magyar államiséget alapjaiban támadja meg. A képviselőház óriási többsége a Hubay-párt kivételével az elnök indítványára egyhangúlag kimondotta, hogy ezt a javaslatot soha tárgyalni nem fogja és ezzel a javaslatot az, elnök úr enunciaciójával egyértelműen megbélyegezte.” – In: KN-1939-VI. 262.

¹²²⁹ KN-1939-VI. 487–490.

¹²³⁰ BENKŐ i.m. 9–10.; GECSÉNYI – MÁTHÉ i.m. 812.; HORTHY i.m. 245–246.; ZEIDLER (2001) i.m. 216–218.

¹²³¹ GYÖRI SZABÓ i.m. 109–112.

¹²³² 1940. évi XXVI. törvénycikk a román uralom alól felszabadult keleti és erdélyi országrésznek a Magyar Szent Koronához visszacsatolásáról és az országgal egyesítéséről. In: *Corpus Juris Hungarici – Magyar Törvénytár – 1940. évi törvénycikkek*, Budapest, Franklin – Társulat, 1941. 200–203.

amelynek 1. §-a a döntőbírói határozat elfogadását rögzítette.¹²³⁵ A döntőbírói határozat 5. pontja szerint a magyar állampolgárokká váló román nemzetiségű személyek az egyéb magyar állampolgárokkal minden tekintetben egyenlők, amellyel azonos kötelezettséget vállalt ellenkező előjellel Románia is.¹²³⁶ Az állampolgársági kérdést az alaktság nélküli elismerés és az opció jogának megfelelő alkalmazásával külön megállapodásban kellett volna rendezniük a feleknek. Mindezek, illetve annak ellenére, hogy mindkét államterületen jelentős számú magyar és román nemzetiség volt megtalálható, a két állam sem állampolgársági megállapodást, sem kisebbségvédelmi megállapodást egymással nem kötött, vélelmezhetően abból az okból, hogy a II. bécsi döntést a felek ideiglenesnek tekintették.¹²³⁷ A román állam joga egyebekben kizárólag a területek kiüresítéséről rendelkezett.¹²³⁸ Figyelemmel arra, hogy II. bécsi döntés fenti előírásait az 1848-as április törvényekkel megvalósított jogegyenlőséggel már teljesítette a magyar jog, a Nemzetiségi törvény módosítására nem volt szükség. A tényeket illetően rögzítendő, hogy az alkotmányos alapoktól függetlenül az ideiglenes katonai közigazgatás és a polgári vezetés egyaránt nagy hangsúlyt fektetett a nemzetiségekkel szembeni türelemre és emberi bánásmódra, bár tagadhatatlan, hogy a felfokozott közhangulatban sajnálatos incidensekre került sor.¹²³⁹ Az észak-erdélyi területekre a magyar csapatok 1940. szeptember 5-13-a között vonultak be,¹²⁴⁰ és a terület pacifikálása és honvédelmi megerősítése érdekében¹²⁴¹ azonnal katonai közigazgatás került felállításra. A katonai közigazgatás a feladatát az atrocitások ellenére alapvetően sikeresen teljesítette, megszervezte a közellátást, továbbá gondoskodott és az elmenekült tisztségviselők pótlásáról

¹²³³ 349. iromány – Törvényjavaslat a román uralom alól felszabadult keleti és erdélyi országrésznek a Magyar Szent Koronához visszacsatolásáról és az országgal egyesítéséről. In: *KI-1939-V.* 23–29.; 352. iromány – A képviselőház közjogi és pénzügyi bizottságának együttes jelentése „a román uralom alól felszabadult keleti és erdélyi országrésznek a Magyar Szent Koronához visszacsatolásáról és az országgal egyesítéséről” szóló 349. számú törvényjavaslat tárgyában. In: *KI-1939-V.* 44.; 151. iromány – Törvényjavaslat a román uralom alól felszabadult keleti és erdélyi országrésznek a Magyar Szent Koronához visszacsatolásáról és az országgal egyesítéséről. In: *FI-1939-IV.* 1–7.; 153. iromány – A felsőház közjogi és pénzügyi bizottságának együttes jelentése „a román uralom alól felszabadult keleti és erdélyi országrésznek a Magyar Szent Koronához visszacsatolásáról és az országgal egyesítéséről” szóló 151. számú törvényjavaslat tárgyában. In: *FI-1939-IV.* 12–14.

¹²³⁴ ABLONCZY (2011) i.m. 79.; BENKŐ i.m. 14.

¹²³⁵ MIKÓ (1944) i.m. 308–309.

¹²³⁶ GANCZER i.m. 207–208.

¹²³⁷ L. BALOGH (2013) i.m. 37–53.

¹²³⁸ A Hivatalos Lap 1940. szeptember 4-i 204. számában kihirdetett a kiüritendő területek Román Kormánybizottságának felállításáról szóló rendelettörvény – decret-lege pentru înființarea Comisariatul general al Românilor din teritoriile evacuate.

¹²³⁹ L. BALOGH (2013) i.m. 62–76.

¹²⁴⁰ ABLONCZY (2011) i.m. 54–58.; ILLÉSFALVI – SZABÓ i.m. 32–195.; ROMSICS (2012) i.m. 106.; ROMSICS (2018b) i.m. 337.

¹²⁴¹ SÁRÁNDI i.m. 19., 26–27.

is¹²⁴² alapvetően helyi különösen magyar, illetve német tisztségviselőkkel az anyaországi tisztségviselők mellett.¹²⁴³ Külön szociális kérdést és nehézséget képezett egyebekben a dél-erdélyi magyar menekültek¹²⁴⁴ és a Dél-Erdélybe menekülő román tömegek kérdése,¹²⁴⁵ amely gyakorlatilag egy *spontán lakosságcsere*ként is értelmezhető. A kezdeti katonai közigazgatás feszült és atrocitásoktól sem mentes időszakát¹²⁴⁶ 1940. november 26-án felváltó polgári igazgatás megszervezése során különös figyelemmel volt a magyar állam a nemzetiségek közigazgatási és igazságszolgáltatási hivatalviselési jogainak érvényesítésére. Ennek megfelelően nemzetiségi képviselőkkel folytatott tárgyalások¹²⁴⁷ és politikai alkuk során kerültek jelölésre nemzetiségi tisztségviselők valamennyi területen, ugyanakkor tagadhatatlanul alkalmazásra kerültek olyan anyaországi személyek, is akiknek nyelv- és helyismeret hiánya feszültségek forrásává vált.¹²⁴⁸

A II. bécsi döntéssel kialakított, ismét többnemzetiségűnek tekinthető magyar állam a nemzetiségi jog, illetve a nemzeti kisebbségek alkotmányos helyzete tekintetében a Trianont megelőző korról egyező, azzal azonos elvi és alkotmányos alapokon nyugodott. A magyar állam ezen alapokon nyugvó, a körülmények által indokolt változásokat részben elismerő politikáját ekkor Szent István-i nemzetiségpolitikának¹²⁴⁹ nevezték, amelyet az egyéni nyelvhasználati jogok széles körű garantálása és az anyanyelvi közigazgatás biztosítása jellemzett különösen a román nemzetiséggel való türelem és megbékélés jegyében.¹²⁵⁰ A magyar szupremácia, a magyar nemzetépítés és etnikai tér kialakítása mindazonáltal elsődleges politikai programként élt, amelynek hangsúlya¹²⁵¹ elsősorban az oktatás és egyház kérdéseire, valamint a korábbi román földreform sérelmeinek orvoslására helyeződött.¹²⁵²

¹²⁴² OLÁH Sándor: A közigazgatás és közellátás megszervezése. In: BÁRDI Nándor – PÁL Judit (szerk.): *Székelyföld története III. kötet*. Budapest – Kolozsvár – Székelyudvarhely, Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont – Erdélyi Múzeum Egyesület – Haáz Rezső Múzeum, 2016. 613–615.

¹²⁴³ SÁRÁNDI i.m. 28–67., 71–79., 172–173.

¹²⁴⁴ ABLONCZY (2011) i.m. 204.; KÖPECZI i.m. 597.; ROMSICS (2018b) i.m. 337.; SÁRÁNDI i.m. 67–71.

¹²⁴⁵ ABLONCZY (2011) i.m. 207.; KÖPECZI i.m. 596.; ROMSICS (2018b) i.m. 338.; SÁRÁNDI i.m. 85–95.

¹²⁴⁶ ABLONCZY (2011) i.m. 58–77.; BENKŐ i.m. 10–13.; ÉGYED (2013) i.m. 305.; ROMSICS (2018b) i.m. 339–340.; SÁRÁNDI i.m. 80–85.

¹²⁴⁷ BENKŐ i.m. 15–16.

¹²⁴⁸ BETHLEN Béla: *Észak-Erdély kormánybiztosa voltam*. Budapest, Zrínyi Katonai Kiadó, 1989. 32–34.; OLÁH Sándor: Társadalmi konfliktusok. In: BÁRDI Nándor – PÁL Judit (szerk.): *Székelyföld története III. kötet*. Budapest – Kolozsvár – Székelyudvarhely, Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont – Erdélyi Múzeum Egyesület – Haáz Rezső Múzeum, 2016. 647.; ABLONCZY (2011) i.m. 82–90.; DURANDIN i.m. 290.; GYURGYÁK (2007) i.m. 338.; KÖPECZI i.m. 598.

¹²⁴⁹ CSEKEY István: A magyar nemzetfogalom (Befejező közlemény). *Magyar Kisebbség*, 1938. XVII/17. 392–400.; GYURGYÁK (2007) i.m. 307., 334–336., 338–339.

¹²⁵⁰ ABLONCZY (2011) i.m. 33.; BÁRDI (2013) i.m. 180–182.; L. BALOGH (2013) i.m. 207–213.

¹²⁵¹ ABLONCZY (2011) i.m. 227–233.; GYURGYÁK (2007) i.m. 98–101.

¹²⁵² ABLONCZY (2011) i.m. 81–82., 150–154.; KÖPECZI i.m. 597–598.; SÁRÁNDI i.m. 21–22.

Annak ellenére, hogy a Nemzetiségi törvény gyakorlatának továbbfejlesztése megfigyelhető volt különösen a közigazgatási nyelvhasználat területén, de a kisebbségek jogalanyisága továbbra sem került elismerésre. A néptörvények, a Kárpátalját érintő *partialis* jogalkotást és jogalkalmazást, illetve a különleges erdélyi autonómia tervezetet leszámítva a kollektív jogok, illetve a területi önkormányzatok álláspontja továbbra sem volt elfogadott az állampolgári *jogegyenlőség* tétele alapján, *ugyanakkor a folyamatok* a történeti alkotmányfejlődés új útjainak és így a lehetséges paradigmaváltás gyökereinek értékelhetők.

Az állampolgári jogegyenlőség változatlanságának tételét azonban árnyalni szükséges. A kisebbségi jog területén az állampolgári jogegyenlőség tétele nem jelentette azt, hogy a magyar alkotmányjogra nem volt hatással a kor bel-és külpolitikai valósága és társadalmi hatásainak együttese, amelyek az állampolgári jogegyenlőség ellen hatottak, azt végül áttörték. E körben a zsidó közösség, mint vallási kisebbség alkotmányos jogállásának kérdését kell megemlíteni, amely zsidó közösség tagjai az Anjou-korban bevezetett első korlátozásokig szabadokként éltek Magyarországon.¹²⁵³ A jogkorlátozások a mohácsi vészt követően ugyan felerősödtek, de európai viszonylatban meglehetősen enyhének számítottak, és az erdélyi judaizmus, azaz a szombatosok esetében különleges vallási eredményekre is vezettek a teljes polgári egyenjogúsításig vezető történelmi folyamatban.¹²⁵⁴ A zsidó közösség egyenjogúsítási folyamata a XVIII. századtól rendeletek útján indult meg,¹²⁵⁵ amelyet az 1849. évi IX. törvénycikk¹²⁵⁶ véglegesített,¹²⁵⁷ Európában elsőként emancipáltóva a zsidó közösség tagait az 1848. évi alkotmányos alapokkal összhangban teljes polgári jogegyenlőségben részesítette.¹²⁵⁸ Ettől az időponttól kezdve a *zsidó közösséget* Magyarországon, ahol a nyelvi kisebbségek ténye adta a nemzetiségi jogi gondolkodás alapjait nem nemzeti kisebbségként, hanem *vallási kisebbségként* tartották számon és ezen alapállást¹²⁵⁹ ismételte meg¹²⁶⁰ az

¹²⁵³ ROMSICS (2017) i.m. 112.

¹²⁵⁴ GIDÓ (2008) i.m. 8–26.

¹²⁵⁵ BÉLI Gábor: *Magyar jogtörténet. A tradicionális jog.* Budapest, Dialóg Campus Kiadó, 2000. 50.

¹²⁵⁶ 1849. évi IX. törvénycikk a zsidókról

¹²⁵⁷ Közlöny 162. szám, hivatalos lap. Vasárnap, jul. 29. 1849. 603–604.

¹²⁵⁸ FLEISZ i.m. 87–88.

¹²⁵⁹ KATUS (2016e) i.m. 677.; KMETY (1911a) i.m. 559.

¹²⁶⁰ 119. iromány – Bernáth Zsigmond javaslata zsidóügyben. In: *KI-1865-II.* 230.; 164. iromány – Törvényjavaslat az izraeliták egyenjogúságáról polgári és politikai jogok tekintetében. In: *KI-1865-III.* 43.; 179. iromány – A VII-dik osztály véleménye a 164-dik számú törvényjavaslat iránt. In: *KI-1865-III.* 72–74.; 185. iromány – A képviselőház által elfogadott törvényjavaslat az izraeliták egyenjogúságáról polgári és politikai jogok tekintetében. In: *KI-1865-III.* 86.; 101. iromány – A képviselőház 1867-ik évi december hó 22-én tartott CXCVIII-ik ülése jegyzőkönyvének kivonata. *FI-1865-I.* 229–230.

1867. évi XVII. törvénycikk¹²⁶¹ is. A zsidó közösség ezt követően *rohamosan asszimilálódott* döntően a többségi magyar nemzetiségbe,¹²⁶² és a nyelvi alapokon álló magyar nemzetiségi politika és statisztika is a *magyar nemzetiség részének* tekintette őket, amely alapállás a ma hatályos magyar alkotmányjogban is alaptétel. A dualizmus kori asszimiláció a polgári és gazdasági területeken túl¹²⁶³ különösen a hadsereg esetében volt sikeres, ahol a tartalékos tiszti állomány egyötödét zsidó származásúak alkották.¹²⁶⁴ Később az 1895. évi XLII. törvénycikk¹²⁶⁵ bevett vallásnak nyilvánította az izraelita vallást,¹²⁶⁶ de a többi bevett vallás képviselőitől eltérően a törvényhozás második kamarájába méltóságuk alapján csak az 1926. évi XXII. törvénycikk¹²⁶⁷ alapján került be két rabbi,¹²⁶⁸ amely felsőház¹²⁶⁹ törekvései ellenére mindvégig alárendelt szerepet játszott a képviselőház elsőbbségével szemben.¹²⁷⁰ Az antiszemitizmus a magyar politikai téren a XIX-XX. század fordulójáig a gazdasági és asszimilációs sikerek okán – noha az emancipáció módjáról, lehetőségeiről, sikerességéről, a zsidók vallási vagy nemzeti kisebbségi jellegéről ellentétes álláspontok, sőt fenntartások is teret nyertek¹²⁷¹ – alapvetően marginális jelentőségű volt,¹²⁷² azaz ekkor még alapvetően nem érte el azt a szintet, amely áttörte volna a törvényhozásban a jogegyenlőséget. A liberalizmus válságával egyidejűleg 1900-t követően a felkorbácsolt nacionalizmus fokozott antiszemita

¹²⁶¹ 1867. évi XVII. törvény-cikk az izraeliták egyenjogúságáról polgári és politikai jogok tekintetében. In: *Corpus Juris Hungarici – Magyar Törvénytár – 1836-1868. évi törvénycikkek*, Budapest, Franklin – Társulat Magyar Irod. Intézet és Könyvnyomda, 1896. 354.

¹²⁶² KLESTENITZ Tibor: *A katolikus sajtómozgalom Magyarországon 1896–1932*. Budapest, CompLex Kiadó Jogi és Tartalomszolgáltató Kft., 2013. 110–111.; UNGVÁRY Krisztián: *A Horthy- rendszer mérlege. Diszkrimináció, szociálpolitika, antiszemitizmus Magyarországon*. Pécs – Budapest, Jelenkor Kiadó, 2012. 13–15.; ZINNER Tibor: *Megfogyva és megtörve. Évtizedek és tizedelések a jogászvilágban 1918–1962*. Budapest, Magyar Hivatalos Közlönykiadó, 2005. 32.; GIDÓ (2008) i.m. 29–34.; KATUS (2016e) i.m. 677.

¹²⁶³ UNGVÁRY (2012) i.m. 20–21.

¹²⁶⁴ BALLA Tibor: *A Nagy Háború osztrák– magyar tábornokai*. Budapest, Argumentum Kiadó, 2010. 12–13.

¹²⁶⁵ 1895. évi XLII. törvénycikk az izraelita vallásról

¹²⁶⁶ KATUS (2016e) i.m. 671.; KMETY (1911a) i.m. 559–561.

¹²⁶⁷ 1926. évi XXII. törvénycikk az országgyűlés felsőházáról, In: *Corpus Juris Hungarici – Magyar Törvénytár – 1926. évi törvénycikkek*, Budapest, Franklin – Társulat Magyar Irod. Intézet és Könyvnyomda, 1927. 233–267.

¹²⁶⁸ FÖGLEIN – MEZEY – RÉVÉSZ T. i.m. 350.

¹²⁶⁹ SZABÓ István: A Felsőház összetétele. In: POGÁCSÁS, Anett (szerk.): *Quaerendo et Creando. Ünnepi kötet Tattay Levente 70. születésnapja alkalmából*, Budapest, Szent István Társulat, 2014. 501–508., 510–532.

¹²⁷⁰ PÜSKI Levente: Az országgyűlés két házának viszonya a Horthy– korszakban. In: HOMOKI-NAGY Mária: *Emlékkönyv dr. Ruszoly József 70. születésnapjára*. Szeged, Szegedi Tudományegyetem Állam-és Jogtudományi Kar. 2010. 725–737.; SZABÓ István: A Felsőház hatásköre. In: BALOGH Elemér – HOMOKI-NAGY Mária: *Ünnepi kötet dr. Blazovich László egyetemi tanár 70. születésnapjára*. Szeged, Szegedi Tudományegyetem Állam-és Jogtudományi Kar. 2013. 623–640.; TAKÁCS Imre: A Horthy-rendszer felsőháza. In: SAMU Mihály – BARABÁS Alice – TAKÁCS Imre – SZATMÁRI Lajos – PÉCSVÁRADAI János – HORVÁTH Pál – PRANDLER Árpád – Nagy László – PINTÉR Jenő – SÁPI Vilmos – NÁNDORI Pál: *Tanulmányok a Horthy-korszak államáról és jogáról*. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1958. 69–70.

¹²⁷¹ GYURGYÁK (2007) i.m. 135–142., 199–209., 371–381.

¹²⁷² GYURGYÁK (2007) i.m. 142–149.; UNGVÁRY (2012) i.m. 60–63.; VERMES i.m. 175–177.

attitűdöt is felvett,¹²⁷³ amelyre adott válaszreakcióként különösen a fiatal zsidó értelmiség távolodott el a magyar nemzeti gondolattól és lett a progresszív társadalmi eszmék híve.¹²⁷⁴ Különösen az *új Magyarország* politikai programját valló radikális polgári ellenzék, illetve a szocialista, kommunista és egyéb baloldali szervezetek tagjai¹²⁷⁵ között képviseltették magukat jelentős arányban a fiatal zsidó értelmiség tagjai, amely jelenség végső soron lerakta alapjait annak a leegyszerűsített társadalomszemléletnek, amely éles különbséget tett a *baloldali és liberális zsidó és a jobboldali keresztény Magyarország között*.¹²⁷⁶ Az I. világháborús vereség, valamint a Tanácsköztársaságot annak zsidó származású vezetői¹²⁷⁷ okán kollektív módon e közösséggel azonosító közvélemény a századfordulón megalapozott antiszemitizmust a kommunistaellenességgel együtt hatványozottan erősítette fel¹²⁷⁸ és az ezáltal különböző – *1938-ig azonban jelentős politikai tényezőknek nem tekinthető* – antiszemita programokat,¹²⁷⁹ mozgalmakat és pártokat eredményezett.¹²⁸⁰ A folyamat jogalkotási következményeként a magyar alkotmányjogtól idegen módon *Magyarország áttörte az állampolgári jogegyenlőség tételét*.¹²⁸¹ Elsőként az 1920. évi XXV. törvénycikk,¹²⁸² azaz a *numerus clausus* a felsőoktatási felvétel során írta elő, hogy figyelemmel kell lenni arra, hogy a hallgatók közt az ország területén lakó egyes „népfajokhoz és nemzetiségekhez” tartozók arányszáma lehetőleg elérje az illető „népfaj vagy nemzetiség országos arányszámát”. A törvény antiszemita célja annak ellenére köztudomású volt,¹²⁸³ hogy annak indoka a hivatalos törvényjavaslat¹²⁸⁴ szerint a határokon túlra került egyetemek ténye volt.¹²⁸⁵

¹²⁷³ GYURGYÁK (2007) i.m. 149–153.; HATOS i.m. 70–77., 81–83.; LUKACS (2014a) i.m. 241–270.; PAKSA i.m. 20–28.; ROMSICS (2019a) i.m. 335–337.; UNGVÁRY (2012) i.m. 67–73.

¹²⁷⁴ VERMES i.m. 177–181.

¹²⁷⁵ GYURGYÁK (2007) i.m.

¹²⁷⁶ GYURGYÁK (2007) i.m. 152–153.

¹²⁷⁷ ROMSICS (2019a) i.m. 337–338.; ROMSICS (2019b) i.m. 243–245.

¹²⁷⁸ LUKACS (2014a) i.m. 274.; GYURGYÁK (2007) i.m. 371.; PAKSA i.m. 50–55.; ROMSICS (2019a) i.m. 73., 334.; UNGVÁRY (2012) i.m. 18–19.

¹²⁷⁹ 100. iromány – Indítvány a magyarországi zsidókérdés intézményes sürgős megoldása tárgyában. *NI-1920-III.* 338–339.

¹²⁸⁰ PAKSA i.m. 50–82., 87–93., 97–105., 109–112.; GYURGYÁK (2007) i.m. 217–231., 237–238., 240–245., 253–257., 274–275., 282, 316–316., 425–436.; ROMSICS (2019a) i.m. 337–341.; UNGVÁRY (2012) i.m. 73–85., 97–100., 116–117., 375–387.

¹²⁸¹ PAKSA i.m. 55.; TURBUCZ (2014) i.m. 100.; UNGVÁRY (2012) i.m. 114–115.; UNGVÁRI (2020) i.m. 111.

¹²⁸² 1920. évi XXV. törvénycikk a tudományegyetemekre, a műegyetemre, a budapesti egyetemi közgazdaságtudományi karra és a jogakadémiákra való beiratkozás szabályozásáról. In: *Corpus Juris Hungarici – Magyar Törvénytar – 1920. évi törvénycikkek*, Budapest, Franklin – Társulat Magyar Irod. Intézet és Könynyomda, 1921. 145–146.

¹²⁸³ GOMBOS Benő – NEUMANN Miksa: Antiszemitizmus és numerus clausus. *Magyar Kisebbség*, 1923. II/5. 160–170.; GYURGYÁK (2007) i.m. 378.; ROMSICS (2016) i.m. 793–794., 815.; ROMSICS (2019a) i.m. 73–74., 335.; ROMSICS (2019c) i.m. 217.; UNGVÁRY (2012) i.m. 87–91.; UNGVÁRI (2020) i.m. 104–110.; ZINNER i.m. 33.

¹²⁸⁴ 89. iromány – Törvényjavaslat a tudományegyetemekre, a műegyetemre, a budapesti egyetemi közgazdaságtudományi karra és a jogakadémiákra való beiratkozás szabályozásáról. In: *NI-1920-III.* 220–224.

A törvény – a magyarországi zsidó szervezetek határozott ellenkezése ellenére¹²⁸⁶ – a Nemzetek Szövetsége Tanácsa elé került, amely eljárásában elfogadta a magyar állam szociális okokra visszavezetett és a jogszabály módosítását a körülmények megváltozása esetén vállaló álláspontját, így a kérdést nem tárgyalta és érdemi határozatot sem hozott.¹²⁸⁷ A magyar állam e vállalásnak eleget tett 1928-ban,¹²⁸⁸ azonban hamarosan diszkriminatív politikájával¹²⁸⁹ *a magyar alkotmányjogtól független faji ismérvek alapján eljutott az állampolgári jogegyenlőség áttöréséhez a zsidó vallású és származású személyek esetében,*¹²⁹⁰ *így a jogegyenlőség illuzórikussá vált, majd nem csak sérült, hanem annak nyílt tagadása is törvényerőre jutott az úgynevezett. zsidótörvények által.*¹²⁹¹ A jogegyenlőség tételét elsőként áttörő 1938. évi XV. törvénycikk,¹²⁹² azaz az első zsidótörvény alapját még vallási különbségtétel képezte,¹²⁹³ az 1939. évi IV. törvénycikk,¹²⁹⁴ a második zsidótörvény a vallási kisebbség alapállását már kiterjesztette az izraelita hitfelekezet korábbi tagjaira és azok leszármazóira is, így az állampolgári jogegyenlőséget faji alapon törte át.¹²⁹⁵ A fenti tényeken

¹²⁸⁵ KISS i.m. 525.

¹²⁸⁶ CARTLEDGE (2016) i.m. 385.

¹²⁸⁷ BÚZA (1930) i.m. 272–277.

¹²⁸⁸ TURBUCZ (2014) i.m. 100.

¹²⁸⁹ UNGVÁRY (2012) i.m. 101–107., 132–137., 151., 163–164., 171–173.

¹²⁹⁰ ROMSICS (2019a) i.m. 342–344.; TURBUCZ (2014) i.m. 166–169.; PAKSA i.m. 42.; ZINNER i.m. 43–45.

¹²⁹¹ GYURGYÁK (2007) i.m. 380–382.; MOLNÁR i.m. 162–163.; ROMSICS (2016) i.m. 816.; ROMSICS (2017) i.m. 417–418.; SAMU i.m. 19.; TURBUCZ (2014) i.m. 166–169.; UNGVÁRY (2012) i.m. 184–198., 364., 375–387.; ZINNER i.m. 43–45.

¹²⁹² 1938. évi XV. törvénycikk a társadalmi és a gazdasági élet egyensúlyának hatályosabb biztosításáról. In: *Corpus Juris Hungarici – Magyar Törvénytár – 1938. évi törvénycikkek*, Budapest, Franklin – Társulat Magyar Irod. Intézet és Könyvnyomda, 1939. 132–144.

¹²⁹³ 616. iromány – Törvényjavaslat a társadalmi és a gazdasági élet egyensúlyának hatályosabb biztosításáról. In: *KI-1935-X.* 254–282.; 620. iromány – A képviselőház közjogi, közgazdasági és közlekedésügyi, közoktatásügyi, valamint igazságügyi bizottságának együttes jelentése „a társadalmi és a gazdasági élet egyensúlyának hatályosabb biztosításáról” szóló 616. számú törvényjavaslat tárgyában. In: *KI-1935-X.* 313–324.; 325. iromány – Törvényjavaslat a társadalmi és a gazdasági élet egyensúlyának hatályosabb biztosításáról. In: *FI-1935-VII.* 426–454.; 327. iromány – A felsőház közjogi, kereskedelemügyi és közlekedési, közoktatásügyi, iparügyi és igazságügyi bizottságának együttes jelentése „a társadalmi és a gazdasági élet egyensúlyának hatályosabb biztosításáról” szóló 325. számú törvényjavaslat tárgyában. In: *FI-1935-VIII.* 46–48.

¹²⁹⁴ 1939. évi IV. törvénycikk a zsidók közéleti és gazdasági térfoglalásának korlátozásáról. In: *Corpus Juris Hungarici – Magyar Törvénytár – 1939. évi törvénycikkek*, Budapest, Franklin – Társulat Magyar Irod. Intézet és Könyvnyomda, 1940. 129–148.

¹²⁹⁵ 702. iromány – Törvényjavaslat a zsidók közéleti és gazdasági térfoglalásának korlátozásáról. In: *KI-1935-XII.* 298–321.; 754. iromány – A képviselőház közjogi, közgazdasági és közlekedésügyi, közoktatásügyi, igazságügyi, valamint földm. ívelésügyi bizottságának együttes jelentése „a zsidók közéleti és gazdasági térfoglalásának korlátozásáról” szóló 710. számú bizottsági jelentéshez mellékelte törvényjavaslat egyes szakaszai és az azokhoz benyújtott módosítások tárgyában. In: *KI-1935-XIII.* 85–104.; 408. iromány – Törvényjavaslat a zsidók közéleti és gazdasági térfoglalásának korlátozásáról. In: *FI-1935-IX.* 288–316.; 414. iromány – A felsőház földművelésügyi, igazságügyi, iparügyi, kereskedelemügyi és közlekedési, közjogi, közoktatásügyi és pénzügyi bizottságának, továbbá a képviselőház közjogi, közgazdasági és közlekedésügyi, közoktatásügyi, igazságügyi, valamint földművelésügyi bizottságának együttes jelentése „a zsidók közéleti és gazdasági térfoglalásának korlátozásáról” szóló törvényjavaslat egyes szakaszain a felsőház által azonban el nem fogadott 412–762. Kh. sz. módosítások tárgyában. In: *FI-1935-IX.* 328–329.

nem változtat az, hogy a jogegyenlőség áttörésének okai az általános társadalmi antiszemitizmuson túl jelentős részben a nemzetközi közvélemény által is elismert módon¹²⁹⁶ a külső német politikai nyomásban lelhetők fel.¹²⁹⁷ Tekintettel arra a tényre, hogy az értekezés a nemzetiségi jogi szempontok vizsgálatát tűzte ki célul, a zsidó vallású és származású személyekre vonatkozó jogalkotás alapvetően kívül esik annak keretein, de a jogegyenlőség tétele áttörésének elfedése nem csak az érintettek emléke előtt való méltánytalanságot, hanem a teljes alkotmányjogi helyzet feltárásának torzulását is eredményezné.

3.3. A román nemzetiségi jogalkotás alapjai és eredményei

3.3.1. Alapvetések

Románia 1940-ig tartó nemzetiségi jogi jogalkotásának vizsgálata három korszak – az *1918-ig terjedő egynemzetiségű nemzetállam*, az *1938-ig terjedő területében megnövekedett többnemzetiségű alkotmányos monarchia*, végezetül az *1938-1940. közötti királyi diktatúra időszakának* – elkülönítését indokolja az 1918-1923. közötti átmeneti időszak elemzése mellett. A magyar jogalkotással való összehasonlítás tekintetében ismételten megjegyezni szükséges, hogy mind a megkésett államalakítás, mind az államfejlődés eltérő útjai okán a nemzetiségi jog területét érintő román jogalkotás a magyartól lényegileg eltérő alapokon nyugodott. A *történeti alkotmány helyett kartális alkotmányokkal* bíró Románia alapvetően egynemzetiségű államként alakult meg, így a román alkotmányos rendszer kiépítése során ez a tény az *1866. évi Alkotmány egységes nemzetállam melletti értékválasztását jelentette, amely a román jogalkotást nem csak az így meghatározott korlátok közé szorította*,¹²⁹⁸ hanem *annak alárendelte mind a mai napig*. Közvetlenül az I. világháborút megelőző időszakig nemzetiségi szempontból homogénnek tekinthető Románia esetében a magyarországi *cizellált alkotmányjogi szabályozás belső aktorai ténylegesen hiányoztak*, amelynek és a nemzetállami alapállásnak eredményeképpen a *későbbi korszakokban is csak a nemzetközi kötelezettségek hatására* voltak megfigyelhetők a *nemzetiségi jog szabályozásának meglehetősen fragmentált elemei*. *Annak ellenére, hogy a második korszakban többnemzetiségűvé vált Románia tekintetében az alkotmányjogi alapok újragondolását együttesen indokolták az I. világháborút követően megváltozott ténybeli alapok, a nemzetközi jogi előírások, továbbá az 1918.*

¹²⁹⁶ CARTLEDGE (2011) i.m. 147.

¹²⁹⁷ LUKACS (2007) i.m. 139–141.; HORTHY i.m. 236–238.; ZINNER i.m. 43.

¹²⁹⁸ MURZEA – MÁTEFI i.m. 243.

december 1-i Gyulafehérvári Határozatokból fakadó egyfajta erkölcsi kötelezettségek, lényegi elmozdulás az 1866. évi alaptól nem következett be. A vizsgált első két korszakban Románia alkotmányos monarchia volt, ugyanakkor ez az alkotmányosság meglehetősen korlátozott módon működött és a harmadik korszakra nyílt diktatúrába fordult át a harmadik korszakra. A rövid életű királyi diktatúra során a tételes alkotmányjogi értelemben vett nemzetiségi jogi jogalkotás ugyan megkezdődött, de II. Károly román király (ur: 1930-1940) bukása és a totális állam kiépítése ezeket az eredményeket rövidesen elvetette. Az alkotmányjogi alapvetések mellett emelendő ki, hogy Románia a különböző államoktól nyert területek megszerzésének tényéből fakadóan komoly integrációs kihívásokkal állt szemben mind a jogi, mind a gazdasági, mind pedig a társadalmi egységesítést tekintve.¹²⁹⁹ E kihívások megoldási lehetőségeit a nemzetállami alkotmányos értékválasztásból fakadó román szupremácia megteremtése iránti államcél jogalkotási korlátként hatotta át, amely ugyan elkönnyvelhetett részeredményeket, de a Párizs környéki békerendszer összeomlásából eredő megváltozott külpolitikai viszonyok, a belpolitikai integrációs kudarcok az állam egyébként is korlátozott alkotmányos kereteit szétfeszítették, lebontották, illetve komoly területi veszteségeket is eredményeztek.¹³⁰⁰

3.3.2. Románia alkotmányos rendszere és a kisebbségek viszonya 1918-ig

Románia kezdeti alkotmánytörténete döntő állomását még a teljes függetlenség elnyerése előtt az 1866. július 12-én kihirdetett – az 1831. február 7-én elfogadott belga alkotmányon alapuló¹³⁰¹ – első Alkotmánya¹³⁰² képezi,¹³⁰³ amelynek *1. cikke az azóta is alkotmányos jelentőséggel bíró egységes és oszthatatlan állam tényét rögzítette.*¹³⁰⁴ Az 1. cikkből fakadóan a 2. és 3. cikk az államterület elidegeníthetlenségét és az idegen lakosság betelepítésének kizárását,¹³⁰⁵ a 4. cikk az államterület unitárius jellegű felosztását tartalmazta. Az 1866. évi

¹²⁹⁹ PĂCURARIU i.m. 338.

¹³⁰⁰ FEGYVERESI Zsolt: Erdély Romániában (1918–). In: VERESS Emőd (szerk.) *Erdély jogtörténete*. Kolozsvár, Forum Iuris, 2018. 360–363.

¹³⁰¹ ALEXIANU i.m. 82.; CAENEGEM VAN i.m. 328.; DUCULESCU – CĂLINOIU – DUCULESCU i.m. 35., 274.; IONESCU i.m. 722., 729.; GYÖRGY (2006) i.m. 19.; MURZEA – MATEFI i.m. 92.; NEGULESCU i.m. 212.; RAFFAY i.m. 18.; VERESS (2007) i.m. 102.

¹³⁰² A Hivatalos Lap 1866. június 1-i 142. számában kihirdetett Románia Alkotmány – Constituția României din 1866.

¹³⁰³ ALEXIANU i.m. 82.; DISSESCU i.m. 369.; IONESCU i.m. 728.; MURZEA – MATEFI i.m. 92.

¹³⁰⁴ ALEXIANU i.m. 118–119.; MURZEA–MATEFI i.m. 95.

¹³⁰⁵ DISSESCU i.m. 430–438.

Alkotmány formailag egy modern alkotmányos monarchia államszervezetét írta le,¹³⁰⁶ második címe ennek megfelelően az 5-30. cikkek között a románok jogait tartalmazta a jogegyenlőség és az egyéni jogok alapján¹³⁰⁷ *anélkül hogy a románok, mint politikai közösség fogalmát megadta volna*, amely tény végső soron abból fakadt, hogy az állam lényegét tekintve egynemzetiségű volt.¹³⁰⁸ *Kiemelendő, hogy a jogok gyakorlása nem csak az állampolgársághoz, hanem a román minőséghez is kötött volt, amely minőség alatt morális kötelezettségeket értettek a román nemzettel szemben.*¹³⁰⁹ A morális kötelezettségek nehezen megragadható tartalmától függetlenül a románok mint politikai közösség szempontjából az állampolgárság kérdése volt döntő jelentőségű. Az 1866. évi Alkotmány 7. cikke az állampolgárság megszerzését és ezáltal az Alkotmányban rögzített jogok gyakorlását *kizárólag keresztények számára tette lehetővé.*¹³¹⁰ Az Alkotmány ezt követően Belgium államszervezetének adoptálását jelentette a két állam eltéréseinek szükségképpen érvényesítésével a 38-123. cikkekben.¹³¹¹ amelyek közül a 107. cikk a közigazgatás decentralizációjának elvét tartalmazta.¹³¹² A decentralizáció a hagyományos felfogás szerint az önkormányzatiság elemeként a helyi jelentőségű ügyek intézésén túl szükségképpen kihat az általános közügyek szintjére, amely által a szabadság kiemelt intézménye.¹³¹³ Mindezek ellenére a decentralizáció előírása az 1866. évi Alkotmány hatálya alatt pusztán deklaráció és programjellegű norma maradt,¹³¹⁴ amely jelleg a vizsgált korszakokban sem változott érdemben. Végezetül a román alkotmányjogi gondolkodás alapját képező 1866. évi Alkotmány és a mintaként szolgált belga alkotmány kapcsolatát illetően ki kell emelni, hogy a belga alkotmány ebben a korban alapvetően *nem vett tudomást az állam lakosságának nyelvi és kulturális közösségekre osztott valóságáról* és ennek megfelelően a választott államnyelvet a gyakorlatilag élet minden területén kizárólagosan rendelte alkalmazni.¹³¹⁵ *A nyelvi kizárólagosság és az egységes állam belga mintája a későbbi román alkotmányokban nem csak formai módosítás nélkül, hanem tartalmi tekintetben is átvezetésre került a 3.3.4. és 3.3.5. alfejezetekben kifejtettek szerint.*

¹³⁰⁶ VÖLGYESI Levente: Kelet-Európa és a Balkán államai. In: MEZEY Barna – SZENTE Zoltán (szerk.): *Európai alkotmány- és parlamentarizmus történet*. Budapest, Osiris Kiadó, 2003. 367–368.

¹³⁰⁷ DISSESCU i.m. 430., 440–614.; IONESCU i.m. 724.

¹³⁰⁸ HITCHINS i.m. 171.

¹³⁰⁹ DISSESCU i.m. 619., 622–623.

¹³¹⁰ DISSESCU i.m. 370.

¹³¹¹ AMUZA (2001a) i.m. 216–224.; DISSESCU i.m. 817–866.; IONESCU i.m. 722–728.

¹³¹² DISSESCU i.m. 851–852.; IONESCU i.m. 728

¹³¹³ TOMCSÁNYI Móric: *Önkormányzat és decentralizáció*. Budapest, Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Részvénytársulat, 1911. 40–42.

¹³¹⁴ DISSESCU i.m. 852.

¹³¹⁵ CAENEGEM VAN i.m. 325–328., 331–332.

Az 1866. évi Alkotmány ténye és a valóság között a kortársak által is bevallott módon óriási távolság volt fellelhető.¹³¹⁶ A jog és a valóság ilyen kettőssége kor román politikai életének természetes velejárója volt, amelyet az uralkodói hatalom túlsúlya okán parlamenti többség nélküli kormányok, a hatalmi ágak szétválasztásának illúziója jellemezte,¹³¹⁷ így az 1866. évi Alkotmányban biztosított alapjogok keretnormáinak tényleges jogalkotással és garanciákkal való kitöltésére sem került sor, amely által maga az 1866. évi Alkotmány elvesztette hitelét, a kodifikált jog pedig stabilitását.¹³¹⁸ Az alkotmányosság fenti fogyatékoságait bizonyítja továbbá, hogy mind az 1866. évi Alkotmány, mind a későbbi román alkotmányok elfogadása is súlyos jogi hibákban, többek között az alkotmányozás jogát gyakorló testület megválasztásának elmulasztásából fakadó legitimációs válságban szenvedett.¹³¹⁹

A fentebb ismertetettek szerint Románia teljes szuverenitását az 1878-as berlini kongresszuson megkötött berlini szerződéssel nyerte el két feltételhez kötötten a 43. cikk szerint. Az első feltételt a 44. cikk tartalmazta a lelkiismereti és vallásszabadság biztosítása, a vallási téren való teljes jogegyenlőség megteremtése, azaz a polgári és politikai jogok vallási különbség nélküli egyenlő biztosítása előírásával, amely elsősorban a zsidó lakosság megoldatlan alkotmányjogi helyzetére kívánt válaszolni.¹³²⁰ A második feltételt a 45. cikk bizonyos Duna menti besszarábiai területek Oroszország részére való visszaszolgáltatását jelentette.¹³²¹ A berlini szerződésből fakadó nemzetközi kötelezettség teljesítéseként 1879-ben módosításra került az 1866. évi Alkotmány 7. cikke,¹³²² amelynek értelmében a politikai és polgári jogok élvezetének és az állampolgárság megszerzésének feltételeként korábban előírt keresztény hit törlésre került, ezen jogok elvben vallási különbség nélkül gyakorolhatókká váltak. Az alkotmánymódosítással kapcsolatban egyes román szerzők kiemelték, hogy bár feltétel előírása valós alkotmányjogi jelentőséggel bírt és szükséges volt,¹³²³ azonban *annak*

¹³¹⁶ BIRÓ (2002) i.m. 255–256.

¹³¹⁷ VERESS (2007) i.m. 103.

¹³¹⁸ HORVÁTH (1999) i.m. 130–138., 148.

¹³¹⁹ NAGY (1944) i.m. 11–12.

¹³²⁰ Gróf Apponyi Albert, a magyar békedelegáció vezetőjének Erdélyre vonatkozó jegyzéke (Neuilly-sur-Seine, 1920. január 14.). In: GECSÉNYI Lajos – MÁTHÉ Gábor (szerk.): *Sub Clausula. 1920 – 1947. Dokumentumok két békeszerződés – Trianon, Párizs – történetéből.* Budapest, Magyar Közlöny és Lapkiadó, 2008. 553.; BALOGH Arthur: *A kisebbségek nemzetközi jogi védelme a kisebbségi szerződések és a békeszerződések alapján.* Berlin, Ludwig Voggenreiter Verlag, 1928. 14–15.; BUDIȘTEANU i.m. 21., 43.; DISSESCU i.m. 631–632.; DURANDIN i.m. 167–172.; GAFTOESCU i.m. 73–74.; HITCHINS i.m. 30–31.; RAFFAY i.m. 19.; TEGHZE i.m. 191.

¹³²¹ TEODORESCU i.m. 105.

¹³²² AMUZA (2001a) i.m. 223.; ALEXIANU i.m. 82.; DISSESCU i.m. 370.; GALÁNTAI i.m. 53.; IONESCU i.m. 728.

¹³²³ BUDIȘTEANU i.m. 21.; DISSESCU i.m. 632–641.

teljesítése a román politikum és közvélemény ellenállása¹³²⁴ okán ténylegesen *formális* volt. Az 1866. évi Alkotmány módosított 7. cikke ugyanis a román állampolgárság megszerzésének feltételeként parlamenti jóváhagyást írt elő az állampolgársági kérelem külön egyedi törvénnyel való elfogadásával,¹³²⁵ amely a jóváhagyás megtagadását indokolási kötelezettség nélkül lehetővé tette. Az alkotmánymódosítás és az állampolgársági törvény így a nemzetközi kötelezettség formai, de nem annak célja és tartalma szerinti teljesítését jelentette,¹³²⁶ amely megoldást a zsidó közösség részéről jelentkező gazdasági veszéllyel indokolták.¹³²⁷ *A berlini szerződés előírásának negligálását, annak teljesítése contra legem et ratio megoldását maga a kortárs román szakirodalom is elismerte.*¹³²⁸ Az alkotmánymódosítás elvezetett a román államiság teljes elismeréséhez, ugyanakkor a nemzetközi kötelezettség formális teljesítése az elkövetkező évtizedekben különböző politikai és diplomáciai fellépésekre sarkallta Romániával szemben az európai hatalmakat és később az Amerikai Egyesült Államok is. A diplomáciai fellépések lényegüket tekintve hatástalanok voltak,¹³²⁹ az egynemzetiségű állam alkotmányos alapjai nem változtak meg.

Az 1866. évi Alkotmány következő módosítását a királyság 1881. évi bevezetése indokolta 1884. június 8-án,¹³³⁰ amely természetéből, illetve az egynemzetiségű állam tényének változatlanóságából fakadóan a kisebbségek jogát illetően változást nem tartalmazott.¹³³¹

A Balkán-háborúig tartó évtizedekben a teljes szuverenitást elnyert Románia a nagyhatalmak szomszédjaként csak korlátozottan érvényesíthette nemzeti politikáját. I. Károly román király (ur.: 1866-1914) uralkodása alatt, bár a minden román nemzetrészt magában foglaló állam megteremtésére irányuló *irredentizmus* egyre hangsúlyosabban hatotta át a román közvéleményt,¹³³² de a politikai realitások ezen államcél hivatalossá tételét még nem engedték meg. *A román irredentizmus lényegi alapját az a tétel képezte, hogy valamennyi román egy*

¹³²⁴ LUKINICH Imre: Románia politikai kapcsolatai az Osztrák-Magyar Monarchiával 1914-ig. In: POMOGÁTS Béla (szerk.): *Magyar az üzött magyarságban*. Pomáz, Kráter Műhely Egyesület, 2012. 29.; DISSESCU i.m. 632–641.

¹³²⁵ BUDIȘTEANU i.m. 43.; DISSESCU i.m. 625–627.; TEODORESCU i.m. 34.

¹³²⁶ DJUVARA (2010) i.m. 250–251.; DURANDIN i.m. 170–171.; SZENCZEI i.m. 98.

¹³²⁷ TILEA, Viorel Virgil: Románia diplomáciai működése. 1919 novembertől 1920 márciusig (Negyedik közlemény). *Magyar Kisebbség*, 1926. V/7. 255.; DISSESCU i.m. 632–641.; SZENCZEI i.m. 98–100.

¹³²⁸ DISSESCU i.m. 632–641.; NAGY (1944) i.m. 14–15.

¹³²⁹ RAFFAY i.m. 19.

¹³³⁰ ALEXIANU i.m. 82–83.; DISSESCU i.m. 370.; MURZEA – MATEFI i.m. 93.; VERESS (2007) i.m. 103.

¹³³¹ NAGY (1944) i.m. 15.

¹³³² JAKABFFY Elemér: Peccatur intra et extra muros.... *Magyar Kisebbség*, 1924. III/5. 189–197.; JANCÓSÓ (2004) i.m. 333–368.; POMOGÁTS (2012) i.m. 13–14.; BODEA – SURDU i.m. 179–188.; MURZEA – MATEFI i.m. 134–142.; MOLDOVÁN i.m. 21–24.; SZENCZEI i.m. 88–90.

*homogén nemzetállamban, a modernizált Román Királyság államában egyesüljön.*¹³³³ Paradox módon a *nagyromán állam vízióját* döntően az úgynevezett erdélyi iskola dákóromán kontinuitás elmélete¹³³⁴ alapján *elsősorban az Ausztria- Magyarországon élő román nemzetiségi mozgalmak propagálták,*¹³³⁵ annak eléréséhez a nem hivatalos Románia közvetett módon, kulturális tevékenységével járult hozzá,¹³³⁶ amelyet nagyszabású Magyarország elleni sajtóhadjárat egészített ki.¹³³⁷ A román állam ekkor alapvetően az erdélyi autonómia kérdésében,¹³³⁸ illetve szintén közvetett módon megvalósított támogatási politikájában nyilvánult meg a határain kívüli román közösségek irányába.¹³³⁹ A politikai program – amelyet a román történetírás és politikum nacionalista szellemű mitologikus szemlélete alapozott meg dákóromán elmélet megfogalmazásával, valamint a középkor történelmének román központú kontrafaktuális átértelmezésével 1.1. és 2.4. fejezetekben ismertetett módon¹³⁴⁰ *arra jogi fikción alapuló uralkodó tételére vezetett, hogy Havasalföld, Moldova és Erdély tulajdonképpen román államok.*¹³⁴¹

*A korszakban a politikai realitások, különösen az orosz expanzió lehetőségétől való félelem*¹³⁴² *Romániát a nagyromán államcélal szemben 1883-ban a Német Birodalom, az Osztrák-Magyar Monarchia és az Olasz Királyság szövetségéhez, az úgynevezett Hármasszövetséghez való titkos csatlakozásra sarkallták.*¹³⁴³ A csatlakozás ténye ellenére Románia szövetségi hűségét különösen az Osztrák-Magyar Monarchiában mindvégig

¹³³³ JANCÓS (2004) i.m. 11–12.; L. BALOGH (2020) i.m. 9–10.; MARCU (1997) i.m. 207.

¹³³⁴ BOCSAN, Nicolae: Luminile și pașoptismul. In: POP, Ioan-Aurel – NÄGLER, Thomas – MAGYARI András (eds.): *Istoria Transilvaniei Vol. III.* Cluj-Napoca – Deva, Academia Română Centrul de Studii Transilvane – Editura Episcopiei Devei și Hunedoarei, 2016. 139–140.; MIKÓ Imre. A vándor krónikás. In: MIKÓ Imre: *Honpolgárok és világpolgárok.* Bukarest, Irodalmi Könyvkiadó. 1967. 122., 135–136.; BOIA (1999) i.m. 95–144.; DURANDIN i.m. 37–38.; JANCÓS (2004): i.m. 28–31.; JANCÓS (1896) i.m. 4–13., 36–110.; JANCÓS (1899) i.m. 289–308.; KÖLLÖ–PERVAIN i.m. 23–30.; PASCU – IMREH – NEAMȚU: i.m. 288–296.; RAFFAY i.m. 83.; ROMSICS (2017) i.m. 316–317.; ROMSICS (2018b) i.m. 46–47.

¹³³⁵ MOLDOVÁN i.m. 24–25.; MUREȘAN i.m. 291–293.; SZÁSZ (1932) i.m. 358.; SZENCZEI i.m. 100–104.

¹³³⁶ DURANDIN i.m. 99.; HITCHINS i.m. 147.; L. BALOGH (2020) i.m. 11–12.; LUKINICH i.m. 39–40.; RAFFAY i.m. 41–42.; ROMSICS (2018b) i.m. 59–60.; SZÁSZ (1993b) i.m. 539–541.; SZENCZEI i.m. 101–102.

¹³³⁷ SZÁDECZKY KARDOSS Lajos: Az oláh irredentizmus In: POMOGÁTS Béla (szerk.): *Magyar az üzött magyarságban.* Pomáz, Kráter Műhely Egyesület, 2012. 48–52.; JANCÓS (2004) i.m. 304–313.; LUKINICH i.m. 39–40.; RAFFAY i.m. 87–94.

¹³³⁸ JANCÓS (2004) i.m. 79–83.

¹³³⁹ JANCÓS (2004) i.m. 239–261.; SERES i.m. 39.; SZÁSZ (1986b) 1652–1655.

¹³⁴⁰ BOIA (1999) i.m. 28–71.

¹³⁴¹ BOIA (1999) i.m. 14–28.

¹³⁴² SERES i.m. 38.; TAYLOR i.m. 237.

¹³⁴³ DURANDIN: i.m. 160.; ECKHART i.m. 303–304.; HITCHINS i.m. 145–146., 149.; LUKINICH i.m. 35–36.; L. BALOGH (2020) i.m. 53.; MARCU (1997) i.m. 206.; MUREȘAN i.m. 290.; MURZEA – MATEFI i.m. 104.; PĂCURARIU i.m. 316–318.; POMOGÁTS (2012) i.m. 12–13.; RAFFAY i.m. 40–41.; ROMSICS (2018b) i.m. 63–64.; TAYLOR i.m. 201.; TEGHZE i.m. 73.; ZAKAR–KOZÁRI (2011e) i.m. 938.

fenntartásokkal kezelték,¹³⁴⁴ amelynek különös indokát az *irredentizmus* mellett a román alkotmányos rendszer *valósága is megalapozta, amely tényleges lehetőséget biztosított a nemzetközi szerződések titokban tartására, azok törvényhozási ellenőrzése alóli kivonására,*¹³⁴⁵ ezáltal a nagyromán államcél közvélemény előtti változatlan fenntartására. Az egységes román nemzetállam hivatalos állampolitikai célja végül 1913-ban került egyértelműen megfogalmazásra, amikor a román állami oktatási térképeken *a románok hazája alatt nevesítésre került a Román Királyság mellett Erdély, a Bánság, a Körösvidék, Máramaros, Besszarábia és Bukovina,*¹³⁴⁶ amelynek megvalósítására azonban háború nélkül nem volt lehetőség.¹³⁴⁷ Az államcél első sikerét Románia Bulgáriával szemben érte el a II. Balkán háborúban,¹³⁴⁸ amely a magyarországi románság elszakadási törekvéseit is felerősítette.¹³⁴⁹ Az 1913. augusztus 10-én aláírt bukaresti békeszerződés¹³⁵⁰ rendelkezései szerint Románia megszerezte Bulgáriától az úgynevezett Kvadrilátert.¹³⁵¹ A nagyjából 6.960 négyzetkilométernyi területen körülbelül 286.000 fős vegyes nemzetiségű lakosság élt,¹³⁵² a román lakosság alig 2,4 %-os számaránnyal bírt.¹³⁵³

Az I. világháború kitörésekor a román államcél részleges vagy teljes érvényesítésére valós lehetőség nyílt, de formailag Románia a Hármasszövetség tagjaként pontosan azzal az állammal állt szövetségben, amellyel szemben a legnagyobb területi igénye jelentkezett. Az I. világháború kitörésekor Románia szövetségesi kötelezettségének annak ellenére nem tett eleget, hogy 1913. február 5-én részvételét abban – szintén titokban – megújította,¹³⁵⁴ továbbá az Oroszországgal szembeni besszarábiai igénye is ismert volt.¹³⁵⁵ A II. Balkán háború sikeréből és a román közvélemény előtt továbbra is titkolt szövetségesi minőségéből fakadóan a román közhangulat I. világháború eredményeként már egy új román korszak eljövételének

¹³⁴⁴ CARTLEDGE (2016) i.m. 321.; ECKHART i.m. 303–304.; HANNIG i.m. 192–193.; PÖLÖSKEI (2014) i.m. 147.

¹³⁴⁵ HORVÁTH (1999) i.m. 128–130.

¹³⁴⁶ DURANDIN: i.m. 198–199.

¹³⁴⁷ ROMSICS (2020a) i.m. 26.

¹³⁴⁸ ZAKAR Péter – KOZÁRI József: A „hosszú” 19. század (1789–1914) – A Balkán államai a 19. század végén és a 20. század elején – A Balkán Szövetség kialakulása és a Balkán-háborúk. In: SALAMON Konrád (szerk.): *Világtörténet*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 2011. 943.; RAFFAY i.m. 71–73.

¹³⁴⁹ JANCSÓ (2004) i.m. 321–326.; TAYLOR i.m. 293.

¹³⁵⁰ A Hivatalos Lap 1913. december 11-i 203. számában megjelent 6736/1913. dekrétum az 1913. július 28-i bukaresti békeszerződés ratifikálásáról és a békeszerződés szövege – *Tratatul de pace, încheiat la București la 28 iulie 1913. Decretul nr. 6736/1913 privind ratificarea Tratatului de pace, încheiat la București la 28 iulie 1913.*

¹³⁵¹ RAFFAY i.m. 72.; ROMSICS (2020b) i.m. 151–153.; TEODORESCU i.m. 102.

¹³⁵² ANDERSON, Frank Maloy – HERSHEY, Amos Shartle: *Handbook for the Diplomatic History of Europe, Asia, and Africa 1870–1914*. Washington DC., National Board for Historical Service, Government Printing Office. 439.

¹³⁵³ BOIA (2016) i.m. 23.; ROMSICS (2020b) i.m. 191.

¹³⁵⁴ VERMES i.m. 303–304.

¹³⁵⁵ JANCSÓ (2004) i.m. 369–398.

reményét hirdette.¹³⁵⁶ E remény megvalósítása, azaz az egységes nemzetállam megteremtése érdekében¹³⁵⁷ *Románia végül szövetségesi kötelezettségével ellentétesen cselekedett és lépett be az I. világháborúba 1916-ban a Központi Hatalmakkal szemben.*¹³⁵⁸

A román állam hadba lépésére a Romániával való korábbi brit, francia és orosz tárgyalásokat betetőző¹³⁵⁹ 1916. augusztus 17-én Románia és Nagy-Britannia, Franciaország, Olaszország és Oroszország Bukarestbe delegált követei által megkötött bukaresti titkos politikai és katonai megállapodások alapján került sor.¹³⁶⁰ A politikai megállapodás 1. cikke a Román Királyság a megállapodás aláírásának idején érvényes területének antanthatalmak általi garantálását, a 2. cikk Románia hadba lépési kötelezettségét tartalmazta Ausztria-Magyarországgal szemben a katonai megállapodás által megállapított feltételek és módok szerint, emellett a gazdasági és kereskedelmi kapcsolatok megszüntetését is előírta a Központi Hatalmakkal szemben. A politikai megállapodás 3. cikke Franciaország, Nagy-Britannia, Olaszország és Oroszország elismerő nyilatkozatát fogalmazta meg Románia jogát illetően a hadüzenet ellentételezéseként az Osztrák-Magyar Monarchiához tartozó, a politikai megállapodás 4. cikkében foglalt és ott körülírt területekre vonatkozóan.¹³⁶¹ A 4-6. cikkek értelmében a felek kötelezték magukat arra, hogy sem különbékét, sem általános békét másként, mint együttesen és egy időben nem kötnek, valamint a béke előkészítése és tárgyalása során Románia ugyanolyan jogokat élvez, mint a szerződő fél nagyhatalmak.¹³⁶² A politikai megállapodás egyetlen kisebbségvédelmi szempontból értékelhető rendelkezést tartalmazott, nevezetesen Románia kötelezte magát a bánáti területekkel kapcsolatban azon szerbek kártalanítására, akik a területeket a békekötéstől számított két éven belül vagyonuk hátrahagyása mellett elhagyják. *A Romániának ígért területeken élő többmilliós nem román*

¹³⁵⁶ DISSESCU i.m. 293.; MURZEA – MATEFI i.m. 109–112.; ROMSICS (2018b) i.m. 64–65.

¹³⁵⁷ MARCU (1997) i.m. 207.

¹³⁵⁸ DJUVARA (2010) i.m. 270–275.

¹³⁵⁹ L. BALOGH (2020) i.m. 17–18.; POMOGÁTS (2001) i.m. 48.

¹³⁶⁰ Az antant és Románia titkos szerződése Románia hadba lépéséről (Bukarest, 1916. augusztus 17.). In: GECSÉNYI Lajos – MÁTHÉ Gábor (szerk.): *Sub Clausula. 1920 – 1947. Dokumentumok két békeszerződés – Trianon, Párizs – történetéből.* Budapest, Magyar Közlöny és Lapkiadó, 2008. 353–355.; In: ZEIDLER Miklós (szerk.): *Trianon.* Budapest, Osiris Kiadó. 2020. 17–18.; HAMZA Gábor: Kelet-Közép Európa. In: HAMZA Gábor: *„Nem akarunk csonka Európát...”*. Budapest, Elektra Kiadóház, 2002. 218–219.; DJUVARA (2010) i.m. 272.; DURANDIN i.m. 210.; GYÖRGY (2006) i.m. 6.; GYÖRI SZABÓ i.m. 33.; HITCHINS i.m. 303.; MARCU (1997) i.m. 249.; PĂCURARIU i.m. 326–327.

¹³⁶¹ VESA, Vasile: Transilvania în timpul Primului Război Mondial (1914-1918). In: POP, Ioan-Aurel – NÄGLER, Thomas – MAGYARI András (eds.): *Istoria Transilvaniei Vol. III.* Cluj-Napoca – Deva, Academia Română Centrul de Studii Transilvane-Editura Episcopiei Devei și Hunedoarei. 2016. [a továbbiakban: VESA (2016a)] 471.; DURANDIN i.m. 220.; RAFFAY (2001) i.m. 174–175.; ROMSICS (2012) i.m. 21–22.; ROMSICS (2018b) i.m. 65–66.; ZEIDLER (2001) i.m. 18–19.

¹³⁶² ORMOS i.m. 16–17.

nemzetiségű lakosság tekintetében a fenti kivételtől eltekintve semmilyen rendelkezést nem tartalmazott a bukaresti, a felek által az általános békekötésig titkosnak tekintett megállapodás. Értelemszerűen, tárgyánál fogva a bukaresti katonai megállapodás sem tartalmazott a nemzetiségekre vonatkozó rendelkezéseket. A bukaresti titkos megállapodás lényegi elemeire gróf Tisza István már 1916. július 7-én memorandumban figyelmeztette az uralkodót,¹³⁶³ amely megállapodásban rögzített román követeléseket egyebekben Robert William Seton-Watson, azaz Scotus Viator – akinek korábbi sajtótevékenysége döntően járult hozzá a XX. század elején a nyugati közvéleményben uralkodó korábbi pozitív magyarságkép megváltozásához,¹³⁶⁴ illetve a békekonzferencián ellátott szakértői tevékenysége¹³⁶⁵ Románia háborús igényeinek kielégítéséhez – is túlzónak tartotta.¹³⁶⁶

A bukaresti titkos megállapodás értelmében Románia 1916. augusztus 27-én hadiállapotban lévő államnak nyilvánította magát¹³⁶⁷ és másnap, 1916. augusztus 28-án megtámadta Ausztria-Magyarországot.¹³⁶⁸ A román királyi csapatok támadásával¹³⁶⁹ megnyitott új front ugyan jelentős kapacitásokat kötött le a Központi Hatalmak oldalán,¹³⁷⁰ de egy év múlva Románia teljes katonai vereséget szenvedett.¹³⁷¹ A Központi Hatalmak keleten a breszt-litovszki békeszerződés megkötésével és Románia katonai összeomlásával győzelmet arattak,¹³⁷² *a nagyromán államcél 1918. elejére a megvalósítás reményét veszítette.* A katonai vereségen és a Központi Hatalmak megszállásán túl a román kormány helyzete több további

¹³⁶³ VERMES i.m. 374.

¹³⁶⁴ JESZENSZKY Géza: *Az elvesztett presztízs.* Budapest, Magyar Szemle Alapítvány, 1994. 219–229., 247–257.; LITVÁN i.m. 74.; MAGYARICS i.m. 4–5., 7., 9–10.

¹³⁶⁵ CARTLEDGE (2016) i.m. 299–300.

¹³⁶⁶ VERMES i.m. 373–375.

¹³⁶⁷ A wieni román királyi követ a cs. és ki. Ház és a külügyek közös miniszteréhez. In: POMOGÁTS Béla (szerk.): *Magyar az üzött magyarságban.* Pomáz, Kráter Műhely Egyesület, 2012. 115–116.; RAFFAY (2001) i.m. 176–179.; ROMSICS (2018b) i.m. 66.

¹³⁶⁸ EGYED (2013) i.m. 253–255.; POMOGÁTS (2012) i.m. 17–18.; RAFFAY (2001) i.m. 179–180.; SZÁSZ (1993b) 558–559.

¹³⁶⁹ Szász (1986b) 1694–1700.

¹³⁷⁰ NAGYBACZONI NAGY Vilmos: A Románia elleni hadjárat (részletek). In: POMOGÁTS Béla (szerk.): *Magyar az üzött magyarságban.* Pomáz, Kráter Műhely Egyesület, 2012. 129–145., 170–175.

¹³⁷¹ CSIKÁNY Tamás: Székelyföld mint hadszíntér. A háború utolsó éve. In: BÁRDI Nándor – PÁL Judit (szerk.): *Székelyföld története III. kötet.* Budapest – Kolozsvár – Székelyudvarhely, Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont – Erdélyi Múzeum Egyesület – Haáz Rezső Múzeum, 2016. 375–388.; GONDA Imre: A vég. In: GONDA Imre – NIEDERHAUSER Emil: *A Habsburgok.* Budapest, Pannonica Kiadó, 1998. [a továbbiakban: GONDA (1998b)] 305.; JULIER Ferenc: Románia beavatkozása. In: POMOGÁTS Béla (szerk.): *Magyar az üzött magyarságban.* Pomáz, Kráter Műhely Egyesület, 2012. 126–128.; DJUVARA (2010) i.m. 272–275.; DURANDIN i.m. 210–211.; HAJDU – POLLMANN i.m. 223–230., 277–280.; JANCsó (2004) i.m. 63–66.; L. BALOGH (2020) i.m. 19–22.; POMOGÁTS (2001) i.m. 48–49.; POMOGÁTS (2012) i.m. 19.; RAFFAY (2001) i.m. 180–184.; ROMSICS (2018b) i.m. 72–76.; SZÁSZ (1993b) i.m. 559–561.; SZENCZEI i.m. 109–110.; VERESS (2007) i.m. 103.; VESA (2016a) i.m. 472–475.

¹³⁷² ABLONCZY (2020) i.m. 16.

okból is tarthatatlanná vált. A román várakozásokkal szemben Ausztria-Magyarország felosztása továbbra sem szerepelt az antant háborús céljai között, a wilsoni pontok X. pontja a nemzetiségek autonóm fejlődését rögzítette és nem a területi átcsatolások lehetőségét,¹³⁷³ illetve az I. pont elítélte a titkos diplomáciát, így szükségképpen a bukaresti titkos megállapodást is. Ilyen körülmények között *Románia a Központi Hatalmakkal 1918. május 7-én a megkötötte*¹³⁷⁴ *a bukaresti békét*¹³⁷⁵ *egyértelműen megszegve a bukaresti titkos megállapodást*, amely tény a titkos diplomáciát a fentiek szerint elvető wilsoni alapállás mellett elvben kizárta annak alkalmazhatóságát a háború utáni rendezés során.¹³⁷⁶ Románia parlamentje ennek megfelelően 1918. június 28-án ratifikálta a békeszerződést, de I. Ferdinánd király (ur.: 1914-1927) annak aláírását a háború kedvező fordulatában bízva megtagadta.¹³⁷⁷ Az 1918. május 7-i bukaresti béke Besszarábia esetében megerősítette Románia birtokát, így nagyszámú nemzetiségi lakosság került a román állam joghatósága alá ténylegesen megindítva Románia többnemzetiségű állammá válását. Besszarábia egyfajta kompenzációként volt értelmezhető a Románia által Bulgária javára – egyebekben a fentiek szerint csak 1913-ban megszerzett – területei, illetve kisebb Kárpátok menti területei Ausztria-Magyarország javára való veszteségeiért.¹³⁷⁸ A magyar vezetés területi kérdésekben tanúsított mértékletességét a magyar közvélemény a román nemzetiség álláspontját és elszakadási törekvéseit ismerve nem osztotta és a békeszerződést túl enyhének tartotta.¹³⁷⁹ A békeszerződés kisebbségi jogi szempontból jelentős rendelkezéseket tartalmazott, amelyek közül a 12. cikk rögzítette a területváltozásokat illetően a magánjavak tiszteletben tartásának kötelezettségét, továbbá kétoldalú megállapodások megkötését írta elő e körben az állampolgárság, a tulajdonjogi, az igazságügyi és közigazgatási, illetve egyházszervezeti kérdések végleges rendezése érdekében. A békeszerződés 27. és 28. cikkei a vallásszabadság

¹³⁷³ Woodrow Wilson amerikai elnök 14. pontja (1918. január 8.). In: GECSÉNYI Lajos – MÁTHÉ Gábor (szerk.): *Sub Clausula. 1920 – 1947. Dokumentumok két békeszerződés – Trianon, Párizs – történetéből*. Budapest, Magyar Közlöny és Lapkiadó, 2008. 361–362.; DURANDIN i.m. 211–213.; GECSÉNYI – MÁTHÉ i.m. 342.; HATOS i.m. 118.; ROMSICS (2018b) i.m. 75.; SZÁSZ (1993c) i.m. 562.

¹³⁷⁴ Az 1918. május 7-i bukaresti béke német hivatalos szövege – Friede von Bukarest. In: *Deutscher Reichsanzeiger*, No. 108. 1918.

¹³⁷⁵ DURANDIN i.m. 213.; GECSÉNYI – MÁTHÉ i.m. 342–343.; GYÖRGY (2006) i.m. 6.; HAJDU – POLLMANN i.m. 307.; L. BALOGH (2020) i.m. 22–23.; POMOGÁTS (2012) i.m. 21–22.; POMOGÁTS (2001) i.m. 49–50.; RAFFAY (2001) i.m. 184–187.

¹³⁷⁶ TILEA, Viorel Virgil: Románia diplomáciai működése. 1919 novembertől 1920 márciusig. *Magyar Kisebbség*, 1926. V/4. 150–151.

¹³⁷⁷ I. Ferdinánd román király levele III. Viktor Emánuel olasz királynak Románia nemzetközi helyzetének alakulásáról. Bukarest, 1919. február eleje. In: L. BALOGH Béni: *Románia és az erdélyi kérdés 1918-1920-ban*. Budapest, Bölcsészettudományi Kutatóközpont, 2020. 125.; HITCHINS i.m. 316–317.; ROMSICS (2018b) i.m. 76.

¹³⁷⁸ NAGYBACZONI NAGY Vilmos: A bukaresti béke. In: POMOGÁTS Béla (szerk.): *Magyar az üzött magyarságban*. Pomáz, Kráter Műhely Egyesület, 2012. 296–301.; RAFFAY (2001) i.m. 186.; ROMSICS (2018b) i.m. 76.

¹³⁷⁹ ABLONCZY (2020) i.m. 19–20.

biztosítása érdekében a megnevezett keresztény felekezeteken túl a zsidó, illetve a muzulmán vallás román ortodox vallással való egyenjogúságát írta elő, a vallási különbség egyebekben nem befolyásolhatta a polgári és politikai jogok gyakorlását. A békeszerződés értelmében a már egyenjogú vallási közösségeknek különösen joguk volt saját egyházszervezetük és iskolarendszerük létrehozatalára, az így felállított iskolákat magániskoláknak kellett tekinteni amelyek működésébe állami úton csak a nemzetbiztonság vagy a közrend megsértése esetén lehetett beavatkozni. Az idézett cikkek szerint a zsidó közösség állampolgársági kérdését ténylegesen, tartalma szerint és nem formálisan kellett Romániának rendeznie, mivel az 1878. évi berlini szerződés államelismerési feltételeként előírt nemzetközi jogi kötelezettség negyven év elteltével sem teljesült maradéktalanul.

A Központi Hatalmak 1918. őszi összeomlása okán Ausztria-Magyarország 1918. november 3-án az antant hatalmakkal Padovában,¹³⁸⁰ majd Magyarország külön 1918. november 13-án Belgrádban fegyverszünetet kötött.¹³⁸¹ A Központi Hatalmak, különösen az Osztrák-Magyar Monarchia e fegyverszünetek által is deklarált veresége, Franciaország töretlen politikai támogatása,¹³⁸² Wilson elnök 1918. szeptember 27-i és október 19-i nyilatkozatai, valamint Lansing amerikai külügyminiszter 1918. november 5-i jegyzéke alapján – amelyek együttes értelmében az Amerikai Egyesült Államok kormánya a bukaresti békét igazságtalannak nyilvánította és módosította a nemzetiségekre vonatkozó álláspontját – új alapokra helyezte Románia külpolitikáját.¹³⁸³ A megváltozott körülmények eredményeképpen Románia – ekkor az 1918. május 7-i bukaresti békeszerződést megszegve – újra szervezte hadseregét és 1918.

¹³⁸⁰ Az Osztrák-Magyar Monarchia és Olaszország közötti fegyverszünet (Padova, 1918. november 3.). In: GECSÉNYI Lajos – MÁTHÉ Gábor (szerk.): *Sub Clausula. 1920 – 1947. Dokumentumok két békeszerződés – Trianon, Párizs – történetéből.* Budapest, Magyar Közlöny és Lapkiadó, 2008. 378–388.; HATOS i.m. 271–272.; HAJDU – POLLMANN i.m. 389–391.; ROMSICS (2016) i.m. 777.; ROMSICS (2018a) i.m. 293.; ROMSICS (2020a) i.m. 67–68.

¹³⁸¹ A belgrádi katonai egyezmény (Belgrád, 1918. november 13.). In: GECSÉNYI Lajos – MÁTHÉ Gábor (szerk.): *Sub Clausula. 1920 – 1947. Dokumentumok két békeszerződés – Trianon, Párizs – történetéből.* Budapest, Magyar Közlöny és Lapkiadó, 2008. 391–394.; In: ZEIDLER Miklós (szerk.): *Trianon.* Budapest, Osiris Kiadó. 2020. 31–32.; GECSÉNYI – MÁTHÉ i.m. 344.; HATOS i.m. 268–281.; ORMOS: i.m. 15–77.; ROMSICS (2016) i.m. 779.; ROMSICS (2017) i.m. 393.; ROMSICS (2018a) i.m. 293.; ROMSICS (2018b) i.m. 107–108.; ZEIDLER (2018) i.m. 14–15.

¹³⁸² L. BALOGH (2020) i.m. 23–24.; SZENCZEI i.m. 122–126.

¹³⁸³ FODOR János: Magyar nemzetiségpolitikai törekvések 1918 őszén. In: KOVÁCS KISS Gyöngy (szerk.) *Impériumváltás Erdélyben* Kolozsvár, Komp-Press Kiadó – Iskola alapítvány Kiadó, 2020. 103.; VESA, Vasile: Unirea Transilvaniei cu România. In: POP, Ioan-Aurel – NÄGLER, Thomas – MAGYARI András (eds.): *Istoria Transilvaniei Vol. III.* Cluj-Napoca – Deva, Academia Română Centrul de Studii Transilvane –Editura Episcopiei Devei și Hunedoarei. 2016. [a továbbiakban: VESA (2016b)] 610–611.; DURANDIN: i.m. 213–214.; K. LENGYEL i.m. 265.; L. BALOGH (2020) i.m. 26.; ROMSICS (2018b) i.m. 104.; ZEIDLER (2018) i.m. 14.

november 10-én ismételten belépett az I. világháborúba¹³⁸⁴ elsősorban a már fegyverszünetet kötött Magyarországgal szemben. Románia, mivel a fegyverszüneti megállapodásban nem volt szerződő fél megszállta Erdély keleti részét,¹³⁸⁵ majd később a Magyarországi Tanácsköztársaság elleni fellépés indokán további magyar területeket és Budapestet is,¹³⁸⁶ amellyel egyidejűleg Bulgária irányában is katonai akciókra került sor. A fenti 1918. őszi katonai és politikai változások és események eredményeként a nagyromán államcél – alig fél évvel az annak lehetetlenségét rögzítő 1918. május 7-i bukaresti békét követően – *1918. novemberének végére a megvalósulás küszöbére érkezett. A wilsoni elvek módosulásából fakadó katonai és politikai lehetőségek eredményeként bekövetkező területgyarapodásokból és összetett társadalmi viszonyokból a román állam és a román alkotmányjog nem vezette le az őt terhelő kötelezettségeket, kizárólag csak a román irredenta államcél megvalósítását vonta le következtetésként,¹³⁸⁷ teljes egészében figyelmen kívül hagyva az addigi egynemzetiségű állama szükségképpen többnemzetiségűvé válását.*

Az 1918. őszi események a fentiek szerint *de facto*, az ezen eseményeket és változásokat szentesítő Párizs környéki békeszerződések *de iure* megteremtették a többnemzetiségű román államot.¹³⁸⁸

3.3.3. A többnemzetiségű Románia megteremtése és annak alkotmányjogi következményei a nemzeti kisebbségek joga tekintetében 1923-ig

A többnemzetiségű román állam kialakítása a fentiek szerint több történelmi esemény lépcsőzetes eredménye volt.¹³⁸⁹

A fenti eseménysorozat első elemét Besszarábia mint korábbi orosz területre vonatkozó az 1918. május 7-i bukaresti békében is elismert 1918. januárjától fennálló birtokhelyzet

¹³⁸⁴ EGYED (2013) i.m. 259.; ORMOS: i.m. 77.; PREDA i.m. 29–30.; RAFFAY (2001) i.m. 188.; ROMSICS (2018b) i.m. 108–110.; ROMSICS (2020a) i.m. 70.; SZENCZEI i.m. 118–119.; TAYLOR i.m. 320.

¹³⁸⁵ HATOS i.m. 339–360.; ORMOS: i.m. 117–121.; PREDA i.m. 32–51.; ROMSICS (2018a) i.m. 294.; ROMSICS (2018b) i.m. 142–146., 151–163.

¹³⁸⁶ GYÖRGY (2006) i.m. 7.; L. BALOGH (2020) i.m. 40–45.; 47–52.; PREDA i.m. 56–67.; ROMSICS (2018b) i.m. 217–253.; SZENCZEI i.m. 122–127.

¹³⁸⁷ Dumitru Iliescu tábornok tervezte a kelet-európai államok helyzetének jövőbeni rendezéséről. Párizs, 1918. október 31. In: L. BALOGH Béni: *Románia és az erdélyi kérdés 1918-1920-ban*. Budapest, Bölcsészettudományi Kutatóközpont, 2020. 87–88.

¹³⁸⁸ BIRÓ (2002) i.m. 24.; BOTLIK: i.m. 77.; GYÖRGY (2006) i.m. 7.; IONESCU i.m. 155–157.; L. BALOGH (2020) i.m. 32–36.; NEGULESCU i.m. 100–105.; ROMSICS (2020b) i.m. 191–192.; RUSU i.m. 25–26.

¹³⁸⁹ MARCU (1997) i.m. 232–233.; MURZEA – MATEFI i.m. 224.; TEODORESCU i.m. 102.

változatlan fenntartása képezte.¹³⁹⁰ Az 1917-es oroszországi februári, illetve októberi forradalom után megalakult moldáv nemzeti tanács, a *Sfatul Țării* a julián naptár szerint 1917. december 2-án (december 15-én) kikiáltotta az autonóm Moldáv Demokratikus Köztársaságot.¹³⁹¹ majd 1918. január 24-én (február 6-án) – már román katonai megszállás alatt – az állami függetlenséget deklarálta,¹³⁹² amelyet végül román nyomásra 1918. március 27-én (április 9-én) a Romániával való egyesüléssel váltott fel¹³⁹³ kezdetben az autonómia feltételével, majd minden feltétel nélkül.¹³⁹⁴

A második lépcsőt az 1918. november 28-án a bukovinai Csernovicban összegyűlt román, német, lengyel képviselők Általános Gyűlése jelentette,¹³⁹⁵ amely határozatában kinyilvánította Bukovina egyesülését a Román Királysággal,¹³⁹⁶ amelyet az Ausztriával kötött saint-germaini békeszerződés 1919. szeptember 10-én szentesített.

Harmadik lépésként a Kvadriláter, azaz Dél-Dobruzsza visszacsatolása értelmezhető, amely felülírta az 1918. május 7-i bukaresti békeszerződés idézett rendelkezéseit helyreállítva az 1913. augusztus 10-i bukaresti béke által megállapított korábbi határokat, és amelyet a Bulgáriával 1919. november 27-én kötött neuilly-i békeszerződés 27. cikke szentesített.¹³⁹⁷

Negyedik lépést a *Magyarországtól* megszerzett területek kérdése képezte.¹³⁹⁸ Miután a magyar országgyűlésben gróf Tisza István *1918. október 17-én* elhangzott beszédében *elismerte*¹³⁹⁹ Ausztria-Magyarország *háborús vereségét*,¹⁴⁰⁰ másnap 1918. október 18-án

¹³⁹⁰ Georges Benjamin Clemenceau francia miniszterelnök és hadügyminiszter, a békekonferencia Legfelsőbb Tanácsa elnökének távirata Henri Mathias Berthelot tábornokhoz, a francia Dunai Hadsereg parancsnokához (Párizs, 1919. január 15.). In: GECSÉNYI Lajos – MÁTHÉ Gábor (szerk.): *Sub Clausula. 1920 – 1947. Dokumentumok két békeszerződés – Trianon, Párizs – történetéből*. Budapest, Magyar Közlöny és Lapkiadó, 2008. 412.; AMUZA (2001a) i.m. 244–247.; JANCsó (2004) i.m. 419–420.; POMOGÁTS (2001) i.m. 50.

¹³⁹¹ IONESCU i.m. 733.

¹³⁹² DURANDIN i.m. 205–206.

¹³⁹³ AMUZA (2001a) i.m. 248.; DURANDIN i.m. 206.; MARCU (1997) i.m. 232.; MURZEA – MATEFI i.m. 232.; PREDÁ i.m. 30.; RAFFAY (2001) i.m. 185.; TEODORESCU i.m. 64.

¹³⁹⁴ PETRESCU, Cristina: *Contrasting/Conflicting Identities: Bessarabians, Romanians, Moldovans*. In: (Balázs TRENCSENYI – Dragoş PETRESCU – Cristina PETRESCU – Constantin IORDACHI – Zoltán KÁNTOR) *Nation-Building and Contested Identities*. Budapest – Iaşi, Editura Polirom – Regio Books. 2001. 155–157.

¹³⁹⁵ IONESCU i.m. 738–739.; MARCU (1997) i.m. 232.; MURZEA – MATEFI i.m. 232.; PREDÁ i.m. 30.

¹³⁹⁶ LIVEZEANU, Irina: *Cultural Politics in Greater Romania*. Ithaca and London, Cornell University Press, 1995. 58–60.; AMUZA (2001a) i.m. 248.; IONESCU i.m. 733.; RAFFAY (2001) i.m. 190.

¹³⁹⁷ NEGULESCU i.m. 103.

¹³⁹⁸ AMUZA (2001b) i.m. 254–256.; HATOS i.m. 339–360.

¹³⁹⁹ *KN-1910-XLI*. 292.

¹⁴⁰⁰ TISZA István: *Ezt a háborút elvesztettük*. In: VAJDA Barnabás (szerk.): *A XX. század magyar beszédei*. Budapest, Agave Könyvek, 2007. 63–64.; PÖLÖSKEI (2014) i.m. 235–237.; ROMSICS (2018b) i.m. 81.

ugyanazon padosorok között a román nemzetiség részéről Alexandru Vaida-Voevod jelentette be – a fennálló alkotmányos rend tiszteletben tartására való többszöri figyelmeztetések között – a román nemzetiség teljes önrendelkezésének¹⁴⁰¹ igényét,¹⁴⁰² amelyet az aradi Román Nemzeti Tanács 1918. november 9-i magyar kormányhoz címzett ultimátuma 23 erdélyi és

¹⁴⁰¹ Alexandru Vaida-Voevod, azaz Vajda Sándor az 1910/1918. évi Országgyűlés 825. országos ülésén az alábbiakat emelte ki: „[...] már ma is megállapíthatjuk azt aényt, hogy a világháború egy nagy eredményt eddig is magával hozott, t. i. azon elvnek elfogadását az összes nemzetek által, hogy a jövőben immár nem lesz különbség nemzet és nemzet között hanem a kis és nagy nemzetek egyenjogúak lesznek. Mily fájdalmas volt az ránk, nemzetiségekre nézve, hogy amíg mi mindig nemzetnek tekintettük és neveztük önmagunkat, addig az államhatalom minket mint alárendelt jogi alanyokat, nem mint nemzeteket, hanem mint nemzetiségeket kezelte és bíralt el. [...] Mi, a kis nemzetek képviselői, szorongó szívvel vártuk, milyen álláspontot fog elfoglalni a monarchia hatalmának képviselője ezekkel a pontokkal szemben és ujjongás tört ki az összes nem magyar nemzetekben, mikor a külügyi hivatal békeajánlata elment Washingtonba és köztudomásúvá vált, mert ezáltal hivatalosan el lett ismerve úgy külképviseletünk által, mint a magyar kormány és a magyar pártok által is, hogy mi ezentúl nem vagyunk nemzetiségek, hanem nemzetek. [...] tudatában vagyunk annak, hogy csakis teljes őszinteséggel lehet ezeket a kérdéseket egy komoly és reális megoldásra vezetni. Épen azért a román nemzet szervezetségi képviselője elhatározta, hogy állást foglal ezekhez a pontozatokhoz és ennek meghatalmazásából a t. háznak a következőket juttatom tudomására: »A magyarországi és erdélyi román nemzeti párt végrehajtó bizottsága f. évi október hó 12-én Nagv váradon dr. Mihályi Tivadar országgyűlési képviselő elnöklete alatt ülést tartott, amelyen a bel- és külügyi helyzet alapos megbeszélése és megfontolása után egyhangúlag és egyértelműleg megegyezett a következő deklarációban: »A világháború által teremtett helyzettel szemben a magyarországi és erdélyi román nemzeti párt végrehajtó bizottsága, mint a magyarországi és erdélyi román nemzet politikai szervezete, megállapítja, hogy e háborúnak eredményei igazolják a román nemzet évszázados követeléseit teljes nemzeti szabadsága iránt. Azon természetes jognak alapján, hogy a sorsa felett minden nemzet maga rendelkezhesse, amely jogot a monarchia fegyverszünet iránti ajánlatával most már Magyarország kormánya is elismert, a magyarországi és erdélyi román nemzet e joggal élni kíván és ehhez képest követeli a maga részére is a jogot, hogy teljesen szabadon és minden idegen befolyástól menten önmaga határozhassa meg intézményes állami elhelyezkedését és koordináltságának viszonyát a szabad nemzetek között. A magyarországi és erdélyi román nemzetnek nemzeti szervezete nem ismeri el ezen parlamentnek és kormánynak ama jogosultságát, hogy magát a román nemzet képviselőitnek tekintse, és nem ismeri el más töle idegen tényezőnek oly jogát, hogy az általános békekongresszuson a magyarországi és erdélyi román nemzet érdekeit képviselhesse, mert ez érdekek védelmét csakis a saját nemzetgyűlése által kijelölendő tényezőkre bízhatja. [...] A nemzetgyűlésen, vagy annak a maga kebeléből kiküldendő szervein jelenleg a, román nemzeti párt végrehajtó bizottságán kívül senki sem lehet feljogosítva arra, hogy ezen nemzet politikai helyzetére vonatkozó ügyekben tárgyaljon és határozzon s mindazon határozatokat és megegyezéseket, amelyek ezeknek hozzájárulása nélkül jönnének létre, ezennel semmivé válnak és a román nemzetre nem kötelezőknek jelentjük ki. [...] Évszázados szenvedések és küzdelmek után az osztrák-magyar monarchiában élő román nemzet teljes nemzeti élethez való elidegeníthetetlen és elvülhetetlen jogainak érvényesülését várja és követeli. [...] mindig jobban szerettem politikai ellenfélnek gróf Tisza Istvánt. Vele mindig tisztában lehetünk. [...] Azért gróf Tisza István tegnapi beszéde többet használt a mi ügyünknek, mint amennyit mi évtizedeken át használhattunk volna. [...] Másképp nem lehet eljárni, csakis a teljes őszinteség, a teljes beismerés, a valódi demokratikus, valódi keresztény, valódi Wilson-féle alapra való helyezkedés által. És akkor, mikor mint egyenjogúak és mint szabad nemzetek fogunk egymással érintkezni, akkor kezdet foghatunk a jövőre nézve is, de elnyomók és elnyomottak között, amióta a világ van, valódi őszinte viszony nem volt lehetséges. Tehát oda kell törekedni, hogy mindnyájan egyenjogúak, egyenrangúak, szabadok lehessünk. Nem hosszú viták kellene ehhez, hanem a lehetőség megadása, hogy az összes nem magyar nemzetek az ő nemzeti szervezkedésüket megalapíthassák, hogy ily .képen legyen kívül folytatni a vitakozást, amely nem ennek az ország szűk kereteiben mozogjon, mert ezt az ügyet nem azok a rövidlátó politikusok, akik oly szívesen neveztették magukat államférfiaknak, fogják elintézni, mert ez az ügy immár nemzetközi ügy és az egész emberiségnek becsületbeli ügye, hogy azt tisztességesen elintézzék. És legyenek önök tudatában annak a ténynek, hogy nem az én gyarló, mulandó, gyenge egyéniségem, hanem az egész román nemzet szólal meg rajtam keresztül és hogy ezekben a történelmi pillanatokban, azokban az érzésekben, azokban a vágyakban és reményekben, amelyeknek kifejezést adtam, minden román együttléte és minden román szíve át van azoktól hatva.» In: A 825. országos ülés. In: *KN-1910-XLI*. 314–318.

¹⁴⁰² EGYED (2013) i.m. 260.; DURANDIN i.m. 214.; HATOS i.m. 110–111.; JANCSÓ (2004) i.m. 425–426.; L. BALOGH (2020) i.m. 25.; MURZEA – MATEFI i.m. 228–229.; PĂCURARIU i.m. 331.; ROMSICS (2018b) i.m. 88–89.

partiumi vármegye teljes, 3 magyarországi vármegye részleges megjelölésével – és elutasítás esetén az 1848/49. évi események megismétlésének lehetőségével nyomatékosítva¹⁴⁰³ – nevesített.¹⁴⁰⁴ Az ultimátumot követően a magyar kormány román nemzetiségi képviselőkkel folytatott aradi tárgyalásain nyilvánvalóvá vált,¹⁴⁰⁵ hogy sem az autonómiát,¹⁴⁰⁶ sem Magyarország tervezett szövetségi átalakítását nem fogadják el a román nemzetiségi vezetők, hanem a Szent Koronától való elszakadást képviselik gyakorlatilag a Tiszaig terjedő területek igényével nevesítve.¹⁴⁰⁷ A Román Nemzeti Tanács korábban megküldött ultimátuma értelmében, a wilsoni elvek és pontok alapján 1918. november 20-án deklarálta a románok lakta magyarországi területek Romániához csatlakozását,¹⁴⁰⁸ amelynek nyomán – a román kormánnyal egyeztetve biztosítva a román hadsereg támogatását¹⁴⁰⁹ – 1918. december 1-én Gyulafehérváron a magyar állam intézményeinek asszisztálásával¹⁴¹⁰ *a magyarországi román nemzetiség nemzetgyűlése elfogadta a Gyulafehérvári Határozatokat az önrendelkezési jog alapján*¹⁴¹¹ kimondva Erdély és a magyarországi románok által lakott vármegyék Román Királysággal való egyesülését.¹⁴¹² *Az erdélyi magyarság három nappal korábban 1918.*

¹⁴⁰³ APÁTHY István: Erdély az összeomlás útján. In: KOVÁCS KISS Gyöngy (szerk.) *Impériumváltás Erdélyben* Kolozsvár, Komp-Press Kiadó – Iskola alapítvány Kiadó, 2020. 30–31.

¹⁴⁰⁴ A Román Nemzeti Tanács ultimátuma gróf Károlyi Mihály kormányához (Arad, 1918. november 9.). In: GECSÉNYI Lajos – MÁTHÉ Gábor (szerk.): *Sub Clausula. 1920 – 1947. Dokumentumok két békeszerződés – Trianon, Párizs – történetéből.* Budapest, Magyar Közlöny és Lapkiadó, 2008. 389–390.; BOTLIK i.m. 49.; EGYED (2013) i.m. 260.; L. BALOGH (2020) i.m. 26.; MURZEA – MATEFI i.m. 229.; NUȚU – EGYED – CONSTANTINESCU i.m. 436–437.; RAFFAY (2001) i.m. 189–190.; ROMSICS (2001a) 483.; ROMSICS (1987) i.m. 555.; ROMSICS (2018a) i.m. 294.; ROMSICS (2018b) i.m. 104–106.; ROMSICS (2020a) i.m. 71.; SZARKA (2020b) i.m. 761.; SZENCZEI i.m. 117–118.; VESA (2016b) i.m. 614.

¹⁴⁰⁵ SZÁSZ Zoltán: Forradalmak és nemzeti mozgalmak a monarchia összeomlása után. In: KÖPECZI Béla (főszerk.): *Erdély története három kötetben. Harmadik kötet.* Budapest, Akadémiai Kiadó, 1986. [a továbbiakban: SZÁSZ (1986c)] 1711–1715.

¹⁴⁰⁶ SZAKÁLY Sándor: Katonai összeomlás és az Osztrák-Magyar Monarchia felbomlása. In: KOVÁCS KISS Gyöngy (szerk.) *Impériumváltás Erdélyben* Kolozsvár, Komp-Press Kiadó – Iskola alapítvány Kiadó, 2020. 65–71.; BÁRDI (2013) i.m. 105.; GYURGYÁK (2007) i.m. 176.

¹⁴⁰⁷ ABLONCZY (2011) i.m. 21–22.; GALI i.m. 228.; HATOS i.m. 281–285.; JANCsó (2004) i.m. 432–435.; LITVÁN i.m. 146–150.; RAFFAY (2001) i.m. 190.; ROMSICS (1987) i.m. 155–156.; ROMSICS (2018b) i.m. 112–116.; ROMSICS (2019c) i.m. 127.; ROMSICS (2020a) i.m. 71.; SZÁSZ (1993c) i.m. 567–568.; VESA (2016b) i.m. 615–617.

¹⁴⁰⁸ BOTLIK i.m. 51.; L. BALOGH (2020) i.m. 29.; ROMSICS (2018b) i.m. 118.; VESA (2016b) i.m. 618–619.

¹⁴⁰⁹ FODOR i.m. 105.

¹⁴¹⁰ ABLONCZY (2020) i.m. 46–47.; BÍRÓ (2002) i.m. 239.;

¹⁴¹¹ ABLONCZY (2011) i.m. 23–24.; AMUZA (2001a) i.m. 156., 237., 248.; DURANDIN i.m. 215.; FEGYVERESI i.m. 369–371.; L. BALOGH (2020) i.m. 25–32.; MARCU (1997) i.m. 232.; NUȚU – EGYED – CONSTANTINESCU i.m. 448–451.; PĂCURARIU i.m. 331–333.; POMOGÁTS (2001) i.m. 51–52.; RAFFAY (2001) i.m. 190.; ROMSICS (2017) i.m. 393.; ROMSICS (2018a) i.m. 294.; ROMSICS (2020a) i.m. 74.; SZÁSZ (1986c) i.m. 1714–1718.

¹⁴¹² APÁTHY (2020) i.m. 39.; DJUVARA (2010) i.m. 277.; GECSÉNYI – MÁTHÉ i.m. 344.; HATOS i.m. 311.; IONESCU i.m. 733.; L. BALOGH (2020) i.m. 29–31.; MIKÓ (1941) i.m. 9–10.; MURZEA – MATEFI i.m. 230–231.; PREDA i.m. 30.; ROMSICS (2019c) i.m. 131.; SZÁSZ (1993c) i.m. 568–570.; SZENCZEI i.m. 118.; TEODORESCU i.m. 64.; VESA (2016b) 619–620.; ZEIDLER (2018) i.m. 15.

november 28-án a marosvásárhelyi székely nemzetgyűlésen,¹⁴¹³ majd 1918. december 22-én Kolozsváron tartott magyar nemzetgyűlésen¹⁴¹⁴ szintén a népek önrendelkezési jogára hivatkozva a Magyarországgal való egység fenntartása mellett határozott. Az erdélyi szászok 1919. január 8-án tartott medgyesi gyűlésen csatlakoztak a Gyulafehérvári Határozatokhoz elfogadva a Román Királysággal való egyesülést.¹⁴¹⁵ A román megszállás ténye¹⁴¹⁶ – amely helyenként valóban emlékeztetett az 1848/49. évi polgárháború időszakára¹⁴¹⁷ – a székely és a magyar nemzetgyűlések fenti határozatait érvényesülés nélkül hagyta. Az erdélyi területek birtokában lévő Románia így a párizsi békekonferencia Legfelső Tanácsánál 1919. februárjában bejelentette területi igényét¹⁴¹⁸ az 1916. augusztus 17-én megkötött bukaresti titkos megállapodásra és a Gyulafehérvári Határozatokra alapozva.¹⁴¹⁹ A békekonferencia – titkos diplomáciát elítélő Wilson nyomására – a titkos bukaresti megállapodás elismerését és annak alkalmazását alapvetően elvetette,¹⁴²⁰ így az csak részben érvényesülhetett. Ennek megfelelően Románia nem nyert a nagyhatalmakkal egyenrangú félként csak szövetségesként szerepet a békekonferencián,¹⁴²¹ illetve a bukaresti megállapodásban körülhatárolt területi követeléseit – a statisztikai adatok torzítása, a szakértői bizottságok rosszhiszeműsége ellenére – sem nyertek mindenben kielégítést.¹⁴²² A magyarországi területek Romániához csatolása 1919. március 18-án nyert végleges jóváhagyást,¹⁴²³ majd a trianoni békeszerződés aláírásával elismerést, amely által a többnemzetiségű román állam *de iure* is megalakult.

¹⁴¹³ EGYED (2013) i.m. 264–266.; FODOR i.m. 106–112.; HATOS i.m. 349.; ROMSICS (1987) i.m. 158–160.; ROMSICS (2018b) i.m. 125–130.; ROMSICS (2019c) i.m. 130–131.; ROMSICS (2020a) i.m. 72.; SZÁSZ (1993c) i.m. 570–571.

¹⁴¹⁴ ABLONCZY (2011) i.m. 25.; EGYED (2013) i.m. 263.; HATOS i.m. 354–355.; MIKÓ (1941) i.m. 11–12.; POMOGÁTS (2001) i.m. 52–53., 149.; ROMSICS (2018b) i.m. 146–151.; SZÁSZ (1993c) 570–571.

¹⁴¹⁵ ABLONCZY (2011) i.m. 25.; BALÁZS i.m. 67.; BOTLIK i.m. 57.; MARCU (1997) i.m. 232.; MIKÓ (1941) i.m. 13–15.; NUȚU – EGYED – CONSTANTINESCU i.m. 451.; POMOGÁTS (2001) i.m. 98.; ROMSICS (2018b) i.m. 134–136.; ROMSICS (2018b) i.m. 181–183.; VESA (2016b) i.m. 622.; ZEIDLER (2018) i.m. 15.

¹⁴¹⁶ ABLONCZY (2011) i.m. 25.; JANCsó (2004) i.m. 435–446.

¹⁴¹⁷ ABLONCZY (2020) i.m. 50–51., 105–111.

¹⁴¹⁸ A román békedelegáció memoranduma Románia területi követeléseiről – Részlet (Párizs, 1919. február 8.). In: ZEIDLER Miklós (szerk.): *Trianon*. Budapest, Osiris Kiadó. 2020. 52–58.; ORMOS i.m. 160–162.

¹⁴¹⁹ VESA, Vasile: *Transilvania la Conferența de Pace din anii 1919-1920*. In: POP, Ioan-Aurel – NÄGLER, Thomas – MAGYARI András (eds.): *Istoria Transilvaniei Vol. III*. Cluj-Napoca – Deva, Academia Română Centrul de Studii Transilvane–Editura Episcopiei Devei și Hunedoarei. 2016. [a továbbiakban: VESA (2016c)] 635–636.; L. BALOGH (2020) i.m. 38–39.; PREDA i.m. 51–56.; RAFFAY (2001) i.m. 193–194.; ZEIDLER (2018) i.m. 20.

¹⁴²⁰ L. BALOGH (2020) i.m. 37., 53.

¹⁴²¹ L. BALOGH (2020) i.m. 37., 52.; ORMOS i.m. 77., 84–85., 140–141.

¹⁴²² ROMSICS Ignác: Románia nyugati határainak kijelölése a párizsi békekonferencián. In: KOVÁCS KISS Gyöngy (szerk.) *Impériumváltás Erdélyben* Kolozsvár, Komp-Press Kiadó–Iskola alapítvány Kiadó, 2020. 247–263.; L. BALOGH (2020) i.m. 39–40.; ROMSICS (2018b) i.m. 200–214.; TAYLOR i.m. 322–323.; ZEIDLER (2018) i.m. 21.

¹⁴²³ L. BALOGH (2020) i.m. 39.; ORMOS i.m. 178.

A többnemzetiségű román állam nemzeti kisebbségi jogát a fenti események tükrében alapvetően *két szempontból* lehet vizsgálat tárgyává tenni, *elsőként* az idézett *nemzetgyűlések*, illetve részben az azok alapján alkotott jogszabályok, mint a *belső szempontok*, *másodikként* a Párizs környéki békerendszer békeszerződése és kisebbségvédelmi szerződése,¹⁴²⁴ mint *külső, nemzetközi jogi szempontok* alapján. A két nézőpont *szintézisét* jelenti a Román Királyság 3.3.4. alfejezetben vizsgált 1923. évi Alkotmánya.¹⁴²⁵

Az első nézőpont egyik legmarkánsabb jellemzője, hogy a kialakult *állam* gyakorlatilag csak *egyetlen közös nevezővel*, a *többségi román nyelvvél rendelkezett* az új államhatárok között.¹⁴²⁶ Figyelemmel arra, hogy a területek korábban egy kormányzat alatt nem álltak, lényegében véve olyan integrációs politikát feltételeztek Románia részéről, amely az elődállamok örökségéből fakadó különbségeket sikerrel feloldhatják. Az *integrációs politika* *elemeit* a *nemzetgyűlési határozatok* elemeiben fellelhető programok *jelenthették* azzal az előre bocsájtott megjegyzéssel, hogy az *egységes nemzetállam* változatlan eszméje, a homogén nagyromán állam célja a román jogalkotást ezen *elemek figyelmen kívül hagyására* ösztönözték.

A nemzetgyűlési határozatok közül – miután a besszarábiai autonómia feltétele eltűnt – *csak a Gyulafehérvári Határozatok rögzítettek kidolgozott tételket*, így azok alkotmányjogi szempontú vizsgálata megkerülhetetlen. A Gyulafehérvári Határozatok I. pontja Erdély és a magyarországi románok által lakott vármegyék Román Királysággal való egyesülésén¹⁴²⁷ túl lényegében véve a bukaresti titkos megállapodásban rögzített határokat idézve a Bánság területére vonatkozóan is igényt fogalmazott meg, amely területi követelés a Szerb-Horvát-Szlovén állam azonos igényével ütközött. A II. pont az I. pontban rögzített területeknek ideiglenes autonómiát biztosított egy az általános népszavazással választott alkotmányozó testület összegyűléséig.¹⁴²⁸ Ez utóbbi önkormányzatisággal kapcsolatban különös jelentősége van a III. pontnak,¹⁴²⁹ amely a *többnemzetiségűvé* váló új *Román Királyság alkotmányos berendezkedésével kapcsolatban fogalmazott meg alapelveket*,¹⁴³⁰ mintegy az egyesülés

¹⁴²⁴ NEGULESCU i.m. 143.

¹⁴²⁵ A Hivatalos Lap 1923. március 29-i 282. számában kihirdetett Románia Alkotmánya – Constituția României din 1923.

¹⁴²⁶ DJUVARA (2010) i.m. 278.

¹⁴²⁷ IONESCU i.m. 733.; EGYED (2013) i.m. 266–267.; ROMSICS (2018b) i.m. 135.

¹⁴²⁸ IONESCU i.m. 734.; ROMSICS (2018b) i.m. 135.

¹⁴²⁹ IONESCU i.m. 734.; MURZEA – MATEFI i.m. 230–231.; ROMSICS (2018b) i.m. 135–136.

¹⁴³⁰ MANIU, Iuliu: *Problema minorităților. Extras din volumul „Politica Externă a României”*. București, Institutul Social Român, 1925. 5–8.; Maniu Gyula a kisebbségekről (Második közlemény) In: *Magyar Kisebbség*, 1924. III/12. [a továbbiakban: MANIU (1924a)] 518–521.

feltételeit. A III. pont ennek megfelelően a korábbi, a magyar állammal szemben 1849-ben és a Memorandum időszakában¹⁴³¹ képviselt nemzetiségi álláspontok és igények román állammal szembeni megfogalmazását jelentették,¹⁴³² nevezetesen *a teljes nemzeti szabadság elismerését valamennyi nemzetiségnek, amely alatt az anyanyelvű oktatást, közigazgatást és igazságszolgáltatást értették.* A III. pont különös rendelkezése már a magyarországi Nemzetiségi törvény vitájában is megfogalmazott *nemzetiségi arányok szerinti törvényhozói és közigazgatás képviselő* rögzítését tartalmazta elvárásként a román állammal szemben.¹⁴³³ *Az egyenlő jogok, a vallásszabadság, a gondolatszabadság, a sajtószabadság, a gyülekezési jog és az egyesülési jogkérdésében*¹⁴³⁴ *eltérés a magyar alkotmányos rendtől nem lehető fel,* így ezen *előírások a román alkotmányos rend tartalmi hiányosságaira* világítanak rá. A közvetlen, általános, titkos, egyenlő, nemektől független, minden 21. életévét betöltött állampolgár számára biztosított *választójog*¹⁴³⁵ *lényeges újításnak* számított mindkét állam esetében. A Gyulafehérvári Határozatokban előírt *földreform*,¹⁴³⁶ amely a nagybirtokok és hitbizományok megszüntetését célozta később különös jelentőségre tett szert, annak közvetett hatása ugyanis elsősorban a magyar nemzetiség tulajdonában álló földterületek kisajátítását és a román nemzetiségűek javára való átadását eredményezte és *a nemzetállam politikai célját szolgálta.* A *munkásjogok* biztosításának előírása a kor erősödő *baloldali mozgalmainak* társadalmi hatását tükrözte.¹⁴³⁷ A Gyulafehérvári Határozatok IV. pontja a békekonferenciával szembeni elvi állásfoglalást tartalmazta, célként tűzve a ki a jövőbeni háborúk elkerülését egy igazságos béke alapjain. Az V. pont a csernovici határozatok ünnepélyes tudomásulvétele mellett a korábbi sajtótevékenységekkel egyezően ismételte meg az Ausztria-Magyarországgal szembeni politikai értékítéletet. A VI. pont az V. ponttal összhangban az Osztrák-Magyar Monarchia egyéb nemzetiségeinek nemzetgyűlési határozatait, a dualista állam szétesésének üdvözlését tartalmazta. A VII. pont a román nemzetiségű háborús hősök emléke előtti tisztelgést fejezte ki az háborús célok fentebbi, az 1.4. fejezetben említett átértelmezése alapján. A VIII. pont politikai nyilatkozata ismételten rögzítette a nemzetgyűlés értékítéletét a Központi Hatalmakkal szemben, egyben a Szövetséges Hatalmak számára fogalmazott meg köszönetnyilvánítást. A IX. pont Erdély, Bánság, Partium román nemzeti

¹⁴³¹ ABLONCZY (2020) i.m. 54–55.

¹⁴³² SZÁSZ (1993c) i.m. 569.

¹⁴³³ BUDIȘTEANU i.m. 49.; POMOGÁTS (2001) i.m. 58.

¹⁴³⁴ FRITZ László: Az erdélyi magyarság egyházi szervezeteinek tíz éve. In: SÜLYÖK István – FRITZ László (szerk.): *Erdélyi Magyar Évkönyv 1918–1929., I. évf.*, Kolozsvár, „Juventus” Kiadás, 1930. [a továbbiakban: FRITZ (1930a)] 31–32.; AMUZA (2001a) i.m. 237.; TEODORSCU i.m. 64.

¹⁴³⁵ ROMSICS (2018b) i.m. 136.

¹⁴³⁶ ROMSICS (2018b) i.m. 136.

¹⁴³⁷ ABLONCZY (2020) i.m. 55.; HATOS i.m. 174–175.

ügyeinek továbbvitelére egy Román Nemzeti Nagytanács létrehozását határozta el a nemzetközi elismerés igényével és a hatalmat ráruházta.¹⁴³⁸ A Gyulafehérvári Határozatok IX. pontja értelmében a nemzetgyűlés meg is választotta a Nagytanácsot, azaz a *Marele Sfat Național*-t, amely már másnap, 1918. december 2-án átruházta jogait, azaz a jogalkotói és a végrehajtó hatalmat a 15 tagú tanácsra, a *Consiliu Dirigent*-re.¹⁴³⁹

A Gyulafehérvári Határozatok alapvetően három csoportba sorolhatók. Az első csoportot az I. pont, az V. pont és a VI. pont képezi, amelyek az Osztrák-Magyar Monarchia területével kapcsolatban a létrejövő, illetve területében megváltozott állam új alapjait jelentették, amelyek közül az I. pont és az V. pont a többnemzetiségű román állam tényét rögzítette. A második csoportba tartozik a II. pont, a III. pont, illetve a IX. pont, amely egyrészt a többnemzetiségű román állam nemzetiségi jogával kapcsolatos alapokat rögzítette, illetve az új alkotmányos berendezkedés megteremtéséig *provizóriukusan* rendelkezett a hatalom gyakorlásáról az I. pontban meghatározott területeken. A harmadik csoportot a kisebbségi jog szempontjából semleges IV. pont, részben az V. pont és részben a VI. pont, a VII. pont és a VIII. pont politikai deklarációi¹⁴⁴⁰ és Ausztria-Magyarországgal kapcsolatos értékítéletei jelentették.

A *Gyulafehérvári Határozatok* elfogadásuk után azonnal Bukarestbe vitték,¹⁴⁴¹ azonban azok közül kizárólag az I. pont, azaz a területek egyesülése Romániával került a román jogrendbe *becikkelyezésre* 3631/1918. számú rendelettvény¹⁴⁴² által.¹⁴⁴³ Ugyanebben a Hivatalos Lapban jelent meg a 3632/1918. számú rendelettvény,¹⁴⁴⁴ amely a román állam

¹⁴³⁸ MURZEA – MATEFI i.m. 237.; ROMSICS (2018b) i.m. 136.

¹⁴³⁹ IANCU, Gheorghe: Erdély, a Bánság és a magyarországi román területek Kormányzótanácsa. In: KOVÁCS KISS Gyöngy (szerk.) *Impériumváltás Erdélyben* Kolozsvár, Komp-Press Kiadó – Iskola alapítvány Kiadó, 2020. 123–142.; MIKÓ (1941) i.m. 10.; NAGY (1944) i.m. 17.; HATOS i.m. 347.; L. BALOGH (2020) i.m. 31.; DURANDIN i.m. 215.; IONESCU i.m. 735–737.; POMOGÁTS (2001) i.m. 52., 87.; RAFFAY (2001) i.m. 193.; ROMSICS (2018b) i.m. 136–137.; NUȚU – EGYED – CONSTANTINESCU i.m. 452.; MURZEA–MATEFI i.m. 231–232.; VESA (2016b) i.m. 621.; 623–625.

¹⁴⁴⁰ VESA (2016b) i.m. 621.

¹⁴⁴¹ L. BALOGH (2020) i.m. 31.

¹⁴⁴² A Hivatalos Lap 1918. december 13-i 212. számában kihirdetett 3631/1918. rendelettvény az erdélyi, bánáti, körösvidéki, szatmárvidéki és máramarosi területeknek a Román Királysággal való egyesüléséről – Decretul-lege nr. 3631/1918 privitor la alipirea Transilvaniei la Regatul României.

¹⁴⁴³ BÁRDI (2013) i.m. 470.; IONESCU i.m. 736–737.; MIKÓ (1941) i.m. 10.; MIKÓ (1981b) i.m. 70.; NUȚU – EGYED – CONSTANTINESCU i.m. 452.; VESA (2016b) i.m. 624.

¹⁴⁴⁴ A Hivatalos Lap 1918. december 13-i 212. számában kihirdetett 3632/1918. rendelettvény az erdélyi területek intézményeinek ideiglenes rendezéséről – Decretul-lege nr. 3632/1918 privitor la instituirea conducerii serviciilor publice în Transilvania.

által megszállt magyarországi területek közjogi helyzetét szabályozta¹⁴⁴⁵ és a *Consiliul Dirigent-re* mint Kormányzótanácsra ruházta ezen területek vezetését a bukaresti központi kormány hatáskörébe utalt külügyi, hadügyi, közlekedésügyi, értve ezalatt a vasút, posta, távirat, távbeszélő kérdését, illetve a vámügyi, állambiztonsági, valamint a belső állami kölcsönök ügyeit leszámítva.¹⁴⁴⁶ A Kormányzótanács működése mellett párhuzamosan és visszaszoruló módon ekkor működött még a magyar közigazgatás és igazságszolgáltatás állami szervezetrendszere is.¹⁴⁴⁷ A *Kormányzótanács* a 3632/1918. rendelettvény felhatalmazása nélkül *jogalkotási feladatokat* is ellátott, az általa kibocsájtott rendeletek a *decret* nevet viselték, amelyeket később a bírói gyakorlat és a törvényhozás utólag ismerte el tételes jogként, így összefoglalásukat meg is jelentették.¹⁴⁴⁸ A Kormányzótanács I. számú rendelete¹⁴⁴⁹ elsődleges a nemzeti kisebbségek alkotmányos joga tekintetében, annak 1. cikke az 1918. október 18-a – azaz Alexandru Vaida-Voevod román nép önrendelkezési jogát deklaráló magyar parlamenti nyilatkozata – előtt alkotott magyar jogszabályokat hatályukban fenntartotta,¹⁴⁵⁰ a 3. cikk pedig a területeken a román nyelvet tette hivatalos nyelvvé. A rendelet a Nemzetiségi törvény hatályát nem érintette tehát, csak annyiban, hogy alkalmazása során a magyar nyelv helyébe a román nyelv lépett.¹⁴⁵¹ A Gyulafehérvári Határozatok egyéb rendelkezései annak ellenére, hogy azok III. pontja elvi jelentőségű tételeket fogalmaztak meg a többnemzetiségű román állam új alkotmányos berendezkedésével szemben, nem kerültek a román alkotmányokba,¹⁴⁵² illetve jogrendbe beiktatásra.¹⁴⁵³ A korábbi magyar államterületek vezetése ugyan a Kormányzótanácsot illette meg, amely egyfajta autonómiát jelentett, de mindezt csak ideiglenesen. Az egyes hatáskörök központi kormány alá rendelése az államegység alapjainak megteremtése szempontjából indokolható volt, azonban a folyamat egyértelműen a Gyulafehérvári Határozatok IX. pontjával állt ellentétben. A trianoni

¹⁴⁴⁵ IONESCU i.m. 737.; VESA (2016b) i.m. 624.

¹⁴⁴⁶ ROMSICS (2018b) i.m. 137.

¹⁴⁴⁷ BÁRDI Nándor: Impériumváltás. In: BÁRDI Nándor – PÁL Judit (szerk.): *Székelyföld története III. kötet*. Budapest – Kolozsvár – Székelyudvarhely, Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont – Erdélyi Múzeum Egyesület – Haáz Rezső Múzeum, 2016. 400.; VERESS Emőd: Erdély 1919-ben: a magyar igazságszolgáltatástól a román igazságszolgáltatásig. *Erdélyi Jogélet*, 2020/2. 153–154.; ABLONCZY (2020) i.m. 164–170.; BÁRDI (2013) i.m. 41–58.

¹⁴⁴⁸ Decretele, Regulamentele și Ordonanțele Consiliul Dirigent din Transilvania publicate în Gazeta Oficială din 1918-1920 (retipărire). Cluj, Editura Buletinului Justiției, 1929.

¹⁴⁴⁹ A Gazeta Oficială 1919. január 14/27.-i 6. számában megjelent dekrétum a közszolgáltatások, közigazgatás, a hatályban fenntartott jogszabályokról és a nyelvek szabályozásáról – Decret I. despre funcționarea în provizoriu serviciilor publice, aplicarea legilor, despre funcționari și întreținerea limbilor.

¹⁴⁵⁰ FRITZ (1930a) i.m. 32.; IANCU i.m. 127–134.

¹⁴⁵¹ BÍRÓ (2002) i.m. 311.; ROMSICS (2018b) i.m. 318.

¹⁴⁵² Sándor József beszéde az alkotmánytervezetről (1923. március 17.) In: BALÁZS Sándor: *Magyar képviselet a királyi Románia parlamentjében*. Kolozsvár, Kriterion Könyvkiadó, 2008. 212–213., 228.

¹⁴⁵³ MIKÓ (1981b) i.m. 70.; NAGY (1944) i.m. 20.; NUȚU – EGYED – CONSTANTINESCU i.m. 452.; POMOGÁTS (2001) i.m. 90.

békeszerződésig a Kormányzótanács vezetésével a román megszállás alatt álló korábbi magyarországi területek a Gyulafehérvári Határozatokból eredő és külön jogszabályok alapján felállított *quasi* autonómiáját az 1920. április 4-i 1462. számú rendelettvény¹⁴⁵⁴ szüntette meg fenntartva, a Kormányzótanács rendeleteinek jogforrási minőségét.¹⁴⁵⁵

A Gyulafehérvári Határozatok politikai, jogi, különösen alkotmányjogi minősítésével kapcsolatban ma a politikai deklarációkénti értelmezés tekintetében egyfajta konszenzus áll fent, de a vizsgált korban azok éles közjogi viták tárgyát képezték.¹⁴⁵⁶ Egyes vélemények szerint a Gyulafehérvári Határozatok az 1923. évi Alkotmány meghozataláig Erdélynek és a keletmagyarországi részeknek alaptörvényeként értelmezhetők,¹⁴⁵⁷ azonban ez az álláspont tételes jogilag nem igazolható. A Gyulafehérvári Határozatokat egyrészt nem alkotmányozó vagy törvényhozó testület fogadta el, így azok szükségképpen nem felelhetnek meg a jog által megkívánt érvényességi kellékeknek, másrészt az I. pontot, illetve a IX. pontból fakadó Kormányzótanács működést rendelettvények ismerték el, amely rendelettvények a jogforrási hierarchiában alkotmánynál alacsonyabb rendű egyszerű jogszabályok. A Gyulafehérvári Határozatoknak ennek megfelelően elsősorban politikai jelentősége volt, formális jogi szempontból annak I. pontját leszámítva egyetlen egy rendelkezése sem nyert teljes egészében tételes jogi elismerést és érvényességet törvényhozás által.¹⁴⁵⁸ A hivatkozott rendelettvények, illetve egyéb jogszabályok legfeljebb az adott jogszabály indokaként hivatkoztak a Gyulafehérvári Határozatokra,¹⁴⁵⁹ ennek megfelelően azok jogi szempontból társadalmi tényként és politikai nyilatkozatként értelmezhetők, ezáltal a korábbi Magyar Királyság, illetve az Osztrák-Magyar Monarchia nemzetiségei által meghozott XIX. századi nemzetgyűlési határozataival rokoníthatók, így politikai nyilatkozatként nem tekinthetők jogforrásnak. A Gyulafehérvári Határozatok egyes pontjai később részben tartalmilag nyertek külön jogszabályi elismerést, különösen a 3.3.4., 3.3.5., 4.5.2. és 4.6.3. alfejezetekben ismertetett földreform esetében. A Gyulafehérvári Határozatok deklaráció jellegét bizonyítja, hogy annak összevetése a Párizsi kisebbségvédelmi szerződéssel mint kétségtelen jogforrással arra az eredményre vezet, hogy ez utóbbi által garantált jogok mértéke nem érte el a

¹⁴⁵⁴ A Hivatalos Lap 1920. április 4-i 4. számában kihirdetett 1462. számú rendelettvény – Decretul-Lege nr. 1462.

¹⁴⁵⁵ GYÖRGY (2006) i.m. 8.; NAGY (1944) i.m. 46.

¹⁴⁵⁶ SÜLYÖK István: A gyulafehérvári határozatok. *Magyar Kisebbség*, 1922. I/7. 197–208.; WILLER József: Románok rólunk. *Magyar Kisebbség*, 1922. I/6. 196–197.; NAGY (1944) i.m. 44–49.

¹⁴⁵⁷ NAGY (1944) i.m. 44.

¹⁴⁵⁸ PÁL Gábor: Kisebbségi egyezmény és magyar kisebbség. *Magyar Kisebbség*, 1928. VII/17. 618–620.; BÁRDI (2013) i.m. 470.; MIKÓ (1981b) i.m. 70.; NAGY (1944) i.m. 49.

¹⁴⁵⁹ NAGY (1944) i.m. 45–46.

Gyulafehérvári Határozatok szintjét,¹⁴⁶⁰ valamint azok meghozatalában részt vevők, egyfajta autentikus értelmezésként a román állammal való feltétel nélküli egyesülést támogatva a Gyulafehérvári Határozatok *elvi és nem jogi jelentőségét* hangsúlyozták.¹⁴⁶¹

A többnemzetiségű állam kérdésének másik nézőpontját jelentik a nemzetközi jogi szerződések kérdései, amelyek belső jogalkotásra gyakorolt általános hatásainak vizsgálata az értekezés 4. részét és annak fejezeteit, alfejezeteit képezi. Ennek ellenére a román jogalkotás és joggyakorlat vizsgálatát megelőzően jelen alfejezetben szükséges röviden kitérni erre a nézőpontra, különösen Párizsi kisebbségvédelmi szerződés mint nemzetközi szerződés által megállapított jogok és kötelezettségek román alkotmányjogi értelmezésére, amely az 1923. évi Alkotmány megalkotására is kihatott, mint a nemzetiségi jog általános részének külső aktora. E körben kiindulópontként rögzítendő, hogy a nemzetközi jog egyik alapintézménye a nemzetközi szerződések betartásának kötelezettsége és ezáltal a nemzetközi szerződés belső joggal szembeni elsőbbsége.¹⁴⁶² E grotiusi *pacta sunt servanda* tételt pontosította az a XIX. század vége óta általánosan elfogadott szabály, hogy a nemzetközi kötelezettség megszegése belső jogi szabályra való hivatkozással – amelynek eredője nyilvánvalóan belső politikai értékválasztásra vezethető vissza – nem igazolható,¹⁴⁶³ így a többnemzetiségű állam kérdésének külső nézőpontját ezen alaptételekre figyelemmel lehet felvázolni.

A *bukaresti titkos megállapodás* a fentiek szerint alapvetően nem tartalmazott a nemzeti kisebbségek szempontjából rendelkezést, csak a többnemzetiségű állam eredményét hordozta magában és végül nem is nyert *de iure* elismerést a Párizs környéki békekonferencián. Az *1918. május 7-i bukaresti béke* kapcsolódó rendelkezései ugyan tételesen tartalmaztak kisebbségekre vonatkozó rendelkezéseket, de azoknak – figyelemmel a Párizs környéki békerendszerre – a vizsgálat szempontjából csak annyiban volt jelentősége, hogy rávilágított Románia több mint negyven éves nemzetközi jogi kötelezettségeinek tartalmi elmulasztására. A fentebb ismertetettek szerint a Párizs környéki békekonferencián Románia nem nyert a

¹⁴⁶⁰ Alexandru Vaida-Voevod miniszterelnök, külügyminiszter felszólalása a Képviselőház ülésén. (Bukarest, 1919. december 16.). In: L. BALOGH Béni: *Románia és az erdélyi kérdés 1918-1920-ban*. Budapest, Bölcsészettudományi Kutatóközpont, 2020. 227.

¹⁴⁶¹ Hegedüs Nándor felirati vitában tett hozzászólása során Pamfil Şeicaru közbeszólása szerint „Az alkotmány a gyulafehérvári határozatok felett áll.” (1929. november 26.) In: BALÁZS Sándor: *Magyar képviselet a királyi Románia parlamentjében*. Kolozsvár, Kriterion Könyvkiadó, 2008. 317.; BÁRDI (2013) i.m. 470.; GYÖRGY (2006) i.m. 8.; MANIU (1925) i.m. 11.; ROMSICS (2018b) i.m. 135., 137–138.

¹⁴⁶² KOVÁCS (2003) i.m. 43–44., 123–124., 128.

¹⁴⁶³ SHAW, Malcolm N.: *Nemzetközi jog*. CompLex Kiadó Jogi és Üzleti Tartalomszolgáltató Kft. Budapest, 2008. 132–133.

nagy hatalmakkal azonos tárgyalási pozíciót¹⁴⁶⁴ és alárendelt szerepéből fakadóan kénytelen volt az alapvetően az újjászervezett Lengyelország részére kidolgozott kisebbségvédelmi szerződésrendszer részesévé válni. A kisebbségvédelmi szerződéseket a 4.4., illetve 4.6. fejezetben ismertettek szerint a Szövetséges és Társult Főhatalmak Németország kivételével valamennyi I. világháborúban vesztes állammal megkötötték, vagy mint Magyarország esetében a velük kötött békeszerződés részévé tették. Ennek a szerződésrendszernek az elemét képezte a Szövetséges és Társult Főhatalmak és a Román Királyság közötti Párizsi kisebbségvédelmi szerződés.¹⁴⁶⁵ A Szövetséges és Társult Főhatalmak álláspontja az volt, hogy a Romániának jutott területeken bár a román elem tagadhatatlanul többségben volt,¹⁴⁶⁶ de ezeken a területeken jelentős számú nemzetiség is élt.¹⁴⁶⁷ A többnemzetiségű állam tényéből fakadó konfliktusok lehetősége a teljes békerendszer stabilitását veszélyeztető körülményként állt fent, így e körülményekből fakadó veszélyeket a lehető legkisebb mértékre volt szükséges redukálni.¹⁴⁶⁸ Külön hangsúlyt képezett Románia esetében az 1878-as berlini szerződésből fakadó kötelezettségek késedelmes teljesítése,¹⁴⁶⁹ így indokolt volt még az államterületek jogi átadása előtt annak feltételeként¹⁴⁷⁰ megfelelő nemzetközi jogi garanciák érvényesítése Romániával szemben.¹⁴⁷¹ A Párizsi kisebbségvédelmi szerződés tárgyalásakor ki kell hangsúlyozni azt a tényt, hogy Románia több ízben nyíltan bírálta a Szövetséges és Társult Főhatalmak fenti álláspontját,¹⁴⁷² egyrészt függetlensége és szuverenitása elleni támadásként értékelte az 1878-i berlini kongresszusra való utalásokat,¹⁴⁷³ másrészt az államok szuverén egyenlősége elvébe ütközőnek ítélte a kisebbségvédelmi szerződések rendszerét arra hivatkozva, hogy annak elemei a Nemzetek Szövetségének nem

¹⁴⁶⁴ L. BALOGH (2020) i.m. 37., 52.; ROMSICS (2018b) i.m. 201–202.

¹⁴⁶⁵ FÁBIÁN Gyula: Jogi keretek. In: BÁRDI Nándor – ÉGER György (szerk.) *Magyarok Romániában 1990-2015.* Károli Gáspár Református Egyetem – L'Harmattan Kiadó, Budapest, 2017. 232–233.; JAKABFFY Elemér: A kisebbségi szerződések története. *Magyar Kisebbség*, 1922. I/8. 254–259.; EGYED (2013) i.m. 271–272.; L. BALOGH (2020) i.m. 53–57.; NAGY (1944) i.m. 23.; NEGULESCU i.m. 98., 143.; POMOGÁTS (2001) i.m. 54.

¹⁴⁶⁶ Az angol külügyminisztérium által felkért szakértő csoport feljegyzése az erdélyi kérdésről (1942. december 21.). In: GECSÉNYI Lajos – MÁTHÉ Gábor (szerk.): *Sub Clausula. 1920 – 1947. Dokumentumok két békeszerződés – Trianon, Párizs – történetéből.* Budapest, Magyar Közlöny és Lapkiadó, 2008. 885.

¹⁴⁶⁷ GALÁNTAI i.m. 100–101.;

¹⁴⁶⁸ GALÁNTAI i.m. 84–85.

¹⁴⁶⁹ L. BALOGH (2020) i.m. 54.; NAGY (1944) i.m. 22.

¹⁴⁷⁰ Thomas Woodrow Wilson amerikai elnök beszéde a békekonferencia plenáris ülésén, 1919. május 31-én. In: GALÁNTAI József: *Trianon és a kisebbségvédelem.* Budapest, Maecenas, 1989. 189–192.

¹⁴⁷¹ JAKABFFY Elemér: A kisebbségi szerződések története. *Magyar Kisebbség*, 1922. I/8. 256.; L. BALOGH (2020) i.m. 53–54.

¹⁴⁷² GALÁNTAI i.m. 99.;

¹⁴⁷³ TILEA, Viorel Virgil: Románia diplomáciai működése. 1919 novembertől 1920 márciusig (Harmadik közlemény). *Magyar Kisebbség*, 1926. V/6. 212.; NAGY (1944) i.m. 22.

minden tagállamára kötelezők.¹⁴⁷⁴ A román jogirodalom ezen alapállása a későbbiek során sem változott, a *kisebbségvédelmi rendszert az univerzalitás hiánya okán alkalmatlannak tartotta*, de nem hatékonysági szempontból, hanem mert e *partialis* rendszer ezen álláspont szerint *súlyosan sértette az államok egyenlőségét és szuverenitását*.¹⁴⁷⁵ *A felfogással szembeni legegyszerűbb jogi kritika alapvetően abban foglalható össze, hogy e szerződéseket pontosan az államok szuverén egyenlőségéből fakadó nemzetközi szerződéses formában rögzítették*.¹⁴⁷⁶ *A Párizsi kisebbségvédelmi szerződés megkötésére Románia mint a nemzetközi jog szuverén alanya nem volt köteles*, igaz ebben az esetben nem vagy csak csekélyebb mértékű területi nyereségre tett volna szert ellentételezéseként. Románia végső hivatkozása abban foglalható össze, hogy a román állam a Párizsi kisebbségvédelmi szerződésben foglalt kötelezettségeket mint tárgyi jogokat mindeni, így kisebbségei számára már biztosította külön kötelezettségvállalás nélkül, így a nemzetközi kötelezettségvállalás felesleges.¹⁴⁷⁷ A Szövetséges és Társult Főhatalmak ezen érveket nem fogadták el és gyakorlatilag ultimátumot intéztek a román kormánynak,¹⁴⁷⁸ amelyet követően Románia végül megkötötte a Párizsi kisebbségvédelmi szerződést¹⁴⁷⁹ azzal a módosítással, hogy a sérelmezett 1878-as berlini szerződésre vonatkozó utalást törölték.¹⁴⁸⁰ Formailag a Párizsi kisebbségvédelmi szerződés a szerződő felek közös egyetértése és nem nagyhatalmi ultimátum folytán jött létre, azaz Románia szuverenitása a jövőben nem volt megkérdőjelezhető.¹⁴⁸¹ *A Párizsi kisebbségvédelmi szerződés ultimátum jellege azonban döntő jelentőségű, mert a szerződésben rögzített rendelkezések elfogadásához, a rendelkezésekből fakadó jogok tényleges biztosításához hiányzott a román állam valós akarata*.¹⁴⁸² A kisebbségvédelemre vonatkozó valós törvényhozói akarat és szándék hiányában a későbbi, tárgyi jogszabályok megalkotása és értelmezése – ezen *fiktív akaratra*¹⁴⁸³ visszavezethetően – a kisebbségvédelmi

¹⁴⁷⁴ SOFRONIE George: *Contribuțiuni la o reconstrucție a dreptului minorităților*. București, „Profesorului G. Meitani. Omagiu” Tipografia I. N. Copuzeanu, 1936. 12-13., 15.; L. BALOGH (2020) i.m. 53.

¹⁴⁷⁵ SÜLYOK István: Románia- a kisebbségi jogok úttörője. *Magyar Kisebbség*, 1922. I/7. 214.; SOFRONIE i.m. 30-38.

¹⁴⁷⁶ ALBRECHT Ferenc: Államszuverenitás és kisebbségi jogok. *Magyar Kisebbség*, 1923. II/6. 202–203.; JAKABFFY Elemér: Mit tettünk? *Magyar Kisebbség*, 1923. II/12. 435–439.

¹⁴⁷⁷ Ion I. C. Brătianu képviselő felszólalása a Képviselőház ülésén (Bukarest, 1919. december 16-17.). In: L. BALOGH Béni: *Románia és az erdélyi kérdés 1918-1920-ban*. Budapest, Bölcsészettudományi Kutatóközpont, 2020. 237.; SÜLYOK István: Románia- a kisebbségi jogok úttörője. *Magyar Kisebbség*, 1922. I/7. 214.; GAFTOESCU i.m. 134–137.; NAGY (1944) i.m. 22.

¹⁴⁷⁸ TILEA, Viorel Virgil: Románia diplomáciai működése. 1919 novembertől 1920 márciusig (Harmadik közlemény). *Magyar Kisebbség*, 1926. V/6. 210–213.; GALÁNTAI i.m. 102–105.

¹⁴⁷⁹ L. BALOGH (2020) i.m. 55–56.; SZENCZEI i.m. 132.

¹⁴⁸⁰ GALÁNTAI i.m. 105–108.

¹⁴⁸¹ NAGY (1944) i.m. 23.

¹⁴⁸² BÁRDI (2013) i.m. 32.; L. BALOGH (2020) i.m. 56.

¹⁴⁸³ SZABÓ Miklós: *Trivium*. Miskolc, Bíbor Kiadó, 2001. 100.

*rendelkezések lényegével ellentétes eredményekre vezetett annak ellenére, hogy a szerződés szerű teljesítés és jogalkotás szintén a szuverenitást lényegileg megtestesítő állami aktusként érvényesülhetett volna.*¹⁴⁸⁴

A Párizsi kisebbségvédelmi szerződés részletesen szabályozta a román állam kisebbségekkel szembeni kötelezettségeit mint a kisebbségek jogait. A szerződés bevezető rendelkezései a Szövetséges és Társult Főhatalmak fent ismertetett álláspontját rögzítette a többnemzetiségű állam tényének közvetett elismerésével és ezen okból tartalmazta, hogy Románia az ultimátum ténye ellenére a saját *szuverén és következképpen a többi államéval egyenlő* akaratából a szabadság és az igazság biztosítékaként mind régi államterülete, mind megnövekedett államterülete lakóinak, fajra, nyelvre vagy vallásra való tekintet nélkül a megfelelő jogokat ad és azokat biztosítja a szerződés alkotmányjogi garanciája és nemzetközi jogi biztosítékai mellett.¹⁴⁸⁵ A Párizsi kisebbségvédelmi szerződés *alkotmányjogi garanciájaként Románia vállalta a szerződés rendelkezéseinek alaptörvényként való elismerését és kötelezte magát arra, hogy a szerződés rendelkezéseivel szemben sem törvényt, sem rendelet vagy hivatalos intézkedést nem hoz, illetve ilyen állami aktus nem lehetett hatályos.*¹⁴⁸⁶ A nemzetközi jog elsőbbsége a Párizsi kisebbségvédelmi szerződés által a román alkotmányozó, illetve törvényhozó hatalom nyilvánvaló és egyértelmű kötelezettségeit és korlátait is felállította, amelyek azonban ütköztek alkotmányos nemzetállami értékválasztásával. A Párizsi kisebbségvédelmi szerződés 1920. szeptemberi 26-i ratifikálásával annak jogforrási jellege nyilvánvalóvá vált,¹⁴⁸⁷ *azonban a rendelkezések alkotmányba foglalására, alkotmányos vagy alaptörvény jellegének elismerésére az 1923. évi alkotmányozás során a magyar kisebbség határozott kérése ellenére nem került sor,*¹⁴⁸⁸ *így az külön alkotmányjogi biztosítékát nem nyerte el.*¹⁴⁸⁹ A román törvényhozás megismételte az 1878-óta követett eljárását, amelyből fakadóan a Párizsi kisebbségvédelmi szerződés hatékony végrehajtása kétségessé vált,¹⁴⁹⁰ sőt egyes rendelkezéseit hallgatólagosan hatályon

¹⁴⁸⁴ ALBRECHT Ferenc: Államszuverénitás és kisebbségi jogok. Magyar Kisebbség, 1923. II/6. 203–206.

¹⁴⁸⁵ NAGY (1944) i.m. 22–25.

¹⁴⁸⁶ ALBRECHT Ferenc: Állami beavatkozás és kisebbségi jog. Magyar Kisebbség, 1923. II/10. 352–354.; GAFTOESCU i.m. 115–116.; L. BALOGH (2020) i.m. 56.; NAGY (1944) i.m. 24–25.; TEODORESCU i.m. 62., 66.; SZENCZEI i.m. 131–132.; SZALAYNÉ SÁNDOR i.m. 66–67.; TEGHZE i.m. 237.

¹⁴⁸⁷ BALOGH Arthur: Kisebbségi jogok és azok védelme Romániában (III-ik közlemény). Magyar Kisebbség, 1925. IV/9. 337–340.; L. BALOGH (2020) i.m. 57.; MIKÓ (1981b) i.m. 70.

¹⁴⁸⁸ Sándor József beszéde az alkotmánytervezetről (1923. március 17.) In: BALÁZS Sándor: Magyar képvislet a királyi Románia parlamentjében. Kolozsvar, Kriterion Könyvkiadó, 2008. 213–214.

¹⁴⁸⁹ NAGY (1944) i.m. 49–50.

¹⁴⁹⁰ L. BALOGH (2020) i.m. 57.

kívül is helyezték.¹⁴⁹¹ Az 1923. évi alkotmányozás során a Párizsi kisebbségvédelmi szerződés tekintetében az az álláspont nyert elismerést annak szövegével szemben, hogy a nemzetiségi kisebbségek jogai tekintetében az általános törvényhozás útján kell eljárni ellenkező esetben Románia szuverenitása sérülne.¹⁴⁹² *A román politikum álláspontja e körben egyértelmű volt, lényegében véve egyetlen nemzetközi szerződés sem írhatta felül a román Alkotmányt és nem vezethetett belügyei nemzetközi ellenőrzésre,*¹⁴⁹³ amely alkotmányjogi érvelés annak fényében különösen nehezen védhető, hogy az agrárkérdéseket, illetve a lakosság tűzifa igényét alkotmányjogi jelentőségű intézményként Románia legfelsőbb szinten tárgyalta.¹⁴⁹⁴ A román törvényhozás és politikum idézett álláspontja eredményeként a Párizsi kisebbségvédelmi szerződés a jogforrási hierarchiában a mindenkori alkotmány alatti törvényi szintre került, a nemzetközi jog és a belső jog között ellentmondást a belső jog javára döntötv el, amelyhez a bírói gyakorlat is csatlakozott a Párizsi kisebbségvédelmi szerződés törvényi szint alá helyezésével.

Jogállami keretek között a bírói gyakorlat alapvető feladatát képezi a jogszolgáltatás, illetve a jogfejlesztés. A bírói jogértelmezés lehet *praeter legem*, azaz annak eredménye ugyan nem szerepel a tételes normában, de abból levezethető és azzal nem áll ellentétben, illetve lehet *contra legem*, azaz a tételes normával ellentétes.¹⁴⁹⁵ Tekintettel arra, hogy a jog társadalmi összefüggéseiben értelmezhető amelyre a bírák kulturális beágyazottsága és társadalmi háttere döntő befolyással bír,¹⁴⁹⁶ e körben szükséges a román bírói gyakorlat alapállásának rövid felvázolása a Párizsi kisebbségvédelmi szerződés és a román jog viszonyát illetően. A korabeli román alkotmányos rendszerben jogértelmezés egysége és az alkotmányos konfliktusok feloldása a Semmítő-és Ítélszék, azaz a *Curtea de Casație și Justiție* feladatát képezte¹⁴⁹⁷ az 1923. évi Alkotmány 103. cikke, illetve a Semmítőszék szervezetéről szóló

¹⁴⁹¹ NAGY (1944) i.m. 74., 77–78.

¹⁴⁹² NAGY (1944) i.m. 51.; RAFFAY (2001) i.m. 198.

¹⁴⁹³ Ion I. C. Brătianu levele Victor Antonescu párizsi követnek a kisebbségi szerződésről való megállapodás feltételeiről (Bukarest, 1919. november 2.). In: L. BALOGH Béni: *Románia és az erdélyi kérdés 1918-1920-ban*. Budapest, Bölcsészettudományi Kutatóközpont, 2020. 214–215.; GYÖRGY (2006) i.m. 8–9.

¹⁴⁹⁴ NAGY (1944) i.m. 50.

¹⁴⁹⁵ TÓTH J. Zoltán: A bírói gyakorlat és a bírói jog. In: TÓTH J. Zoltán (szerk.): *Jogalkotástan*. Budapest, Dialóg Campus Kiadó, 2019. 43–44.

¹⁴⁹⁶ MENYHÁRD Attila: Szüksége van-e a társadalomnak jogászokra. In: VERESS Emőd (szerk.): *Ad salutem civium inventas esse leges- Tisztelgő kötet Vékás Lajos 80. születésnapjára*. Kolozsvár, Forum Iuris Könyvkiadó, 2019. 61–64, 69–71.

¹⁴⁹⁷ GANE, N. Alexandru: Zece ani de activitate. In: *Consiliul Legislativ zece ani de activitate 1926-1936*. București, Institutul de Arte Grafice „Luceafărul” S.A. 1936. 37.; ALEXIANU i.m. 238–241.; HITCHINS i.m. 418.; IONESCU i.m. 302–305.; MURZEA – MATEFI i.m. 240–241.; NAGY (1944) i.m. 52.; VERESS (2007) i.m. 105.

törvény 29. cikke alapján.¹⁴⁹⁸ A *Semmitő-és Ítélszék a belső jog és a nemzetközi jog viszonyát illetően a korszakban alapvetően azt az álláspontot képviselte, hogy a becikkelyezett nemzetközi szerződés a belső jog szempontjából csak az általános törvényekkel egyenlő hatállyal és ezen törvényekkel azonos jogforrási hellyel rendelkezik,*¹⁴⁹⁹ így a *lex posterior derogat lex priori* elve alapján a későbbi törvényhozás a korábban becikkelyezett és ezáltal törvényerőre emelt nemzetközi szerződést módosíthatta.¹⁵⁰⁰ Az értelmezés nyilvánvalóan szemben áll az *in claris non fit interpretatio* és a nemzetközi szerződések felek közötti értelmezésének¹⁵⁰¹ és módosításának elvével,¹⁵⁰² valamint a belső jog és a nemzetközi jog konfliktusát ez utóbbi javára feloldó *pacta sunt servanda* elvvel.¹⁵⁰³ A *Semmitő-és Ítélszék* értelmezése is illuzórikussá tette a Párizsi kisebbségvédelmi szerződés alkalmazását és nyíltan szemben állt annak 1. cikkével. A román alkotmányjog és bírói értelmezése ezáltal a Párizsi kisebbségvédelmi szerződésben foglalt kötelezettségeket és jogokat, azok tételes szabályozását a törvényhozás hatáskörébe oly módon utalta, hogy a nemzetközi szerződés rendelkezéseinek jogalkotási korlátait gyakorlatilag lebontotta. *Egy későbbi Semmitő-és Ítélszék által hozott döntés pedig a fenti álláspontot is meghaladta és a nemzetközi szerződéseket, illetve az azokat becikkelyező törvényeket az általános törvényi szint alá helyezte.*¹⁵⁰⁴ A nemzetközi szerződések végrehajtására vonatkozó intézkedések alkotmányosságát vizsgálva a *Semmitő-és Ítélszék* megállapította, hogy a *törvényhozás csupán a nemzetközi szerződések hasznossága és alkalmassága felett jogosult dönteni a ratifikáció során, azaz a nemzetközi szerződés becikkelyezése nem keletkeztet a kormányzat számára végrehajtási kötelezettséget, a nemzetközi szerződések végrehajtása a kormányzat diszkrecionális joga és így az bírói úton nem is ellenőrizhető.*¹⁵⁰⁵ A román alkotmányjogi gondolkodásban ennek megfelelően teret nyert az az értelmezés, hogy a *nemzetközi jog szabályai a ratifikálás során ugyan beépülnek a román jogba, azonban azok nem képezhetik a törvénytervezetek alkotmányellenessége értékelésének kritériumát sem,*¹⁵⁰⁶ következésképpen a nemzetközi szerződések ratifikálásuk és törvényi formájuk ellenére az általános törvényekkel

¹⁴⁹⁸ A Hivatalos Lap 1925. december 20-i 282. számában kihirdetett *Semmitő-és Ítélszék* szervezetéről szóló törvény – lege pentru Curtea de Casație și Justiție.

¹⁴⁹⁹ BALOGH Arthur: A *Semmitőszék* a kisebbségi szerződés erejéről. *Magyar Kisebbség*, 1940. XIX/6. 129.

¹⁵⁰⁰ NAGY (1944) i.m. 52.; TEODORESCU i.m. 78.

¹⁵⁰¹ APÁTHY (1888) i.m. 215–217.; KOVÁCS (2003) i.m. 113.

¹⁵⁰² KOVÁCS (2003) i.m. 129–130.

¹⁵⁰³ KOVÁCS (2003) i.m. 128., 235–236.

¹⁵⁰⁴ NAGY (1944) i.m. 54–56.

¹⁵⁰⁵ NAGY (1944) i.m. 54–55.

¹⁵⁰⁶ VASILIU, G. Constatin: Consiliul Legislativ și interpretarea constituției. In: *Consiliul Legislativ zece ani de activitate 1926-1936*. București, Institutul de Arte Grafice „Lucaefărul” S.A. 1936. 316.

*egyenlő statut nem élvezhettek. Az alkotmányjogi okfejtés következményeként a végrehajtó hatalmi ág túlsúlyba került, és mivel a Párizsi kisebbségvédelmi szerződés alkotmányos elismerést és alaptörvényi jelleget nem nyert, annak érvényesülése a kormányzat diszkréciójától vált függővé. Visszaulva a nemzetközi jogáltalánosan elfogadott tételére, amely szerint a nemzetközi kötelezettség megszegése a belső jogra való hivatkozással nem igazolható,¹⁵⁰⁷ a román bírói gyakorlat és alkotmányértelmezés súlyos kritikája fogalmazható meg, különösen annak fényében, hogy a hivatalos román politika nemzetközi szinten folyamatosan hangsúlyozta a *pacta sunt servanda* elv betartásának fontosságát kiemelve, hogy annak megfelelően jár el külpolitikája során.¹⁵⁰⁸ Fentieket összegezve megállapítható, hogy a Párizsi kisebbségvédelmi szerződés megkötése és az abban vállalt kötelezettségek teljesítése a Romániához csatolt területek átadásának¹⁵⁰⁹ feltételeként került rögzítésre, azonban a területgyarapodás ellenére a feltételek román állami oldalról való tartalmi teljesítését Románia megtagadta, a szerződésben foglalt alkotmányjogi garancia illuzórikus volt.*

A Párizsi kisebbségvédelmi szerződés kisebbségvédelmi rendszerének alkotmányjogi biztosítéka mellett nemzetközi garanciarendszert is felállított oly módon, hogy az abban foglalt jogokat, illetve az általa érintett személyeket Nemzetek Szövetsége védelme alá helyezte.¹⁵¹⁰ A garanciarendszert különös aspektusát képezte, hogy a Párizsi kisebbségvédelmi szerződést a nemzetközi jogtól idegen módon a felek önmaguk nem, csak a Nemzetek Szövetsége Tanácsának hozzájárulásával módosíthatták, így ezen rendelkezéseket a román törvényhozás, végrehajtás, illetve igazságszolgáltatás elvben nem negligálhatta. Mivel az alkotmányjogi garancia a fentiek szerint alapvetően nem volt alkalmas a kisebbségvédelem érvényesüléséhez, így a nemzetközi jogi garanciarendszer vált kiemelkedő fontosságúvá, a nemzeti kisebbségek védelme így a román állam keretein kívüli fórumokon jelent meg és ott nyert bizonyos szintű érvényesülést az értekezés 4.6. fejezetében bemutatott módon.

A többnemzetiségű román állam nemzeti kisebbségi jogát vizsgáló két fenti nézőpont alapjain elemzhetővé válik a következőkben a Román Királyság 1923. évi Alkotmánya, az általa felállított alkotmányos környezet jogi valósága, államrendje és részben kisebbségi jogi gyakorlata.

¹⁵⁰⁷ SHAW i.m. 132.

¹⁵⁰⁸ PUȘCAȘ – VESA i.m. 169–172.

¹⁵⁰⁹ BALOGH Arthur: Kisebbségi jogok és azok védelme Romániában. *Magyar Kisebbség*, 1925. IV/7. 258.; SOFRONIE i.m. 10-11.

¹⁵¹⁰ NEGULESCU i.m. 147.; L. BALOGH (2020) i.m. 56–57.

3.3.4. Az 1923. évi Alkotmány és annak alkotmányjogi következményei a nemzeti kisebbségek joga tekintetében 1923-1938 között

Az I. világháború megvalósította a román nemzeti és állami célokat, amelynek jogi eredményeként megalkották a területében megnövekedett Románia 1923. évi Alkotmányát,¹⁵¹¹ amely 1923. március 28-án nyert királyi szentesítést.¹⁵¹²

Az 1923. évi Alkotmány megalkotását alapvetően a békeszerződések által megnövekedett államterület, valamint az 1866. óta eltelt időszak gazdasági, társadalmi változásai,¹⁵¹³ az 1866. évi Alkotmány tételes alkotmányjogi szabályokkal összeegyeztethetetlen rendeleti úton való módosításai egyaránt indokolták.¹⁵¹⁴ Az alkotmányozás során a tudományos élet és a politikum képviselői¹⁵¹⁵ egyaránt fontos elképzeléseket és javaslatokat fogalmaztak meg beismerve az 1866. évi Alkotmány súlyos fogyatékosságait,¹⁵¹⁶ egyben megfogalmazva azt az igényt, hogy az új román állam új alaptörvénye egy valós és hatékony alkotmányosság alapja legyen.¹⁵¹⁷ Annak ellenére, hogy egyes szerzők kiemelt szerepet tulajdonítottak többek között a Gyulafehérvári Határozatoknak és az abban foglalt alapelveknek,¹⁵¹⁸ a decentralizációnak és a régiók sajátosságainak,¹⁵¹⁹ a *többségi álláspontra változatlanul az egységes nemzetállam*

¹⁵¹¹ MARCU (1997) i.m. 221–224.; MURZEA – MATEFI i.m. 239.

¹⁵¹² IONESCU i.m. 744.

¹⁵¹³ DURANDIN i.m. 224–225.; IONESCU i.m. 740–741.; MURZEA – MATEFI i.m. 236–238.; VERESS (2007) i.m. 104.

¹⁵¹⁴ NAGY (1944) i.m. 15.

¹⁵¹⁵ SÜLYOK István: Könyvszemle-Románia új alkotmánya. *Magyar Kisebbség*, 1922. I/4. 121–128.; IONESCU i.m. 742–744.

¹⁵¹⁶ DURANDIN i.m. 224–225.

¹⁵¹⁷ NAGY (1944) i.m. 25.

¹⁵¹⁸ BOILĂ, Romul: Principiile constituției noi. In: DISSESCU, G. Constantin (ed.): *Noua constituție României, 23 de prelegeri publice, organizate de Institutul Social Român, cu o anexă cuprinzând nouile constituții Europene*. București, Institutul Social Român, 1922. 383. – „Az anyanyelvhez való jog elismerése az új alkotmány alapelve kell hogy legyen, még a más nemzetit polgárok összessége számára is, a gyulafehérvári határozatoknak megfelelően. Biztosítván az új alkotmányban a nemzetiségek jogát anyanyelvükhöz felekezeti, iskolai, kulturális, társadalmi és gazdasági téren, valamint különösen azt, hogy bizonyos természetes feltételek mellett, a bíróságok anyanyelvükön Ítéljezenek ügyekben, még pedig, ha rendelkezésre állanak, saját kebelükből való egyének által: — úgy a legszabadelvébb utat választottuk a nemzetiségek kérdésének megoldásához. Ezeknek az elveknek elfogadása által, amelyeket a gyulafehérvári határozatok állapítottak meg . .. többet adnánk azon kikötéseknél, amelyeket a kisebbségi szerződés a román államra ró. Sem a gyulafehérvári nemzetgyűlés, sem mi (a román nemzeti párt) nem akarunk oly messzire menni, hogy a nemzetiségeknek valamelyes külön politikai személyiséget biztosítsunk, önkormányzattal és külön területtel” – In: SÜLYOK István: Könyvszemle-Románia új alkotmánya. *Magyar Kisebbség*, 1922. I/4. 126.

¹⁵¹⁹ GRIGOROVICI, G: Constituția sovietică și constituția democratică. In: DISSESCU, G. Constantin (ed.): *Noua constituție României, 23 de prelegeri publice, organizate de Institutul Social Român, cu o anexă cuprinzând nouile constituții Europene*. București, Institutul Social Român, 1922. 70–71. „[...] a román államnak, Nagyromániának hatalmas foederatióra van szüksége s nem az állami központossításra: nem azoknak a kormányzati szerveknek megsemmisítése kívánatos, amelyek a csatolt tartományokban megvannak, hanem Nagybritanniához hasonló foederalistikus rendszernek a megteremtése, amelyben köztársaságok állanak

kiinduló koncepcióját vallotta,¹⁵²⁰ és ennek jegyében nyíltan megtagadta a Párizsi kisebbségvédelmi szerződés alkotmányba foglalását kiemelve, hogy *kisebbségek nem léteznek a minden polgár egyenlőségén alapuló román államban.*¹⁵²¹

*Az egységes nemzeti állam ilyen felfogása ab ovo kizárta a nemzetiségek bármilyen szintű jogokban részesítését a nemzetközi kötelezettségek előírásai ellenére. Jogi szempontból elemzve kiemelendő, hogy a román állam a Párizsi kisebbségvédelmi szerződés tárgyalása alatt nyilvánosan közzétette érinthetetlen szuverenitás felfogását és doktrínáját a 3.3.3. alfejezetben ismertettek szerint, azaz a nemzetközi kötelezettségvállalás és teljesítése tekintetében a román állam fiktív akarattal rendelkezett, illetve tagadta a nemzetközi jog primátusát. Politikai szempontból vizsgálva a kérdést a kisebbségi jogok kodifikációjának elutasítását az Osztrák-Magyar Monarchia szétesésének tanulsága képezte.*¹⁵²² Ausztria-Magyarország esetében az *eltérő mértékű, de a nemzetiségi kihívást elismerő és azt alkotmányosan kezelő állam által adott jogok alapján megerősödött nemzetiségi mozgalmak végső soron a kettős monarchia szétesését jelentő önrendelkezési jog gyakorlásához vezettek.* Az ezen eredményeket kívánó, azokat megalapozó nemzetiségi mozgalmakban aktív szerepet vállaló korábbi nemzetiségi mozgalmak tagjai nagy számban már az új román állam vezető politikusaiként és törvényhozóiként vonhatták le a dualista monarchia szétesésére vezető folyamatok tanulságait és fordultak szembe korábbi elveikkel. Az alkotmányozás során ennek

császárságok mellett. [...] Vagy talán útjába lehet ennek állítani a regát mentalitását, amely azt hiszi, hogy a csatolt tartományok szolgaságban éltek, amely kiterjedt a politikai jogokra is? A Romániához csatolt tartományokban sohasem dívott a politikai elnyomatás. Az elnyomatás nemzeti volt. [...] az erdélyi román polgárság beszélt, nem egyéb, mint törekvés az ország uraivá válni. [...] Minekutána a nemzeti eszme beteljesült s az (erdélyi) románok uralkodó, előjogokat élvező nemzeté lettek, a román nyelv pedig államnyelvé vált, jönnek ugyanazon nyelvű testvéreik az állam központjából és azt mondják: nem, nem lehet, nem ismerem el a magyarok idején szerzett jogokat, adok nektek másokat, alsóbbrendűeket azoknál, aminőket az idegen uralom alatt élveztetek.” – In: SÜLYÖK István: Könyvszemle-Románia új alkotmánya. *Magyar Kisebbség*, 1922. I/4. 124–125.

¹⁵²⁰ GUSTI, Dimitrie: Cuvânt de deschidere. In: DISSESCU, G. Constantin (ed.): *Noua constituție României, 23 de prelegeri publice, organizate de Institutul Social Român, cu o anexă cuprinzând nouile constituții Europene*. București, Institutul Social Român, 1922. 2. – „Nemzeti államunk — az óriási világháborúban szerzett kevés pozitív javak egyike — a (román) nemzet jogi és politikai megszemélyesítése.” – In: SÜLYÖK István: Könyvszemle-Románia új alkotmánya. *Magyar Kisebbség*, 1922. I/4. 122.; VERESS (2007) i.m. 104.

¹⁵²¹ BALÁZS i.m. 34–35.

¹⁵²² BRĂTIANU, I. Vintilă: Nevoile statului modern și constituția României Mari. In: In: DISSESCU, G. Constantin (ed.): *Noua constituție României, României, 23 de prelegeri publice, organizate de Institutul Social Român, cu o anexă cuprinzând nouile constituții Europene*. București, Institutul Social Român, 1922. 27–28. „Az első elv, amelynek az új alkotmányt át kell hatnia, az, hogy megőrizze a román állam egységes nemzeti jellegét, amihez jogot ad nemzetünknek túlnyomó többsége. Ezt a pontot annál is szükségesebb tisztázni, mert a kisebbségi egyezmény alakjában megkísérelték ennek a jellegnek gyengítését és ígéretekkel — amelyeket szerencsére nem váltottak be - arra törekedtek, hogy Nagyromániát új és szerencsétlen Ausztria-Magyarországgá tegyék” – In: SÜLYÖK István: Könyvszemle-Románia új alkotmánya. *Magyar Kisebbség*, 1922. I/4. 123.; NAGY (1944) i.m. 26.

ellenére történelmi lehetőség volt többek között a különböző régiók¹⁵²³ és a többnemzetiségű állam tényéből fakadó társadalmi alapállás, valamint a Párizsi kisebbségvédelmi szerződés rendelkezéseit elismerő, a kisebbségeket ténylegesen integráló alkotmány megalkotására. A fentebb felvázolt belső és külső alapok ellenére az 1923. évi Alkotmány 1. cikke változatlanul az egységes és oszthatatlan állam, de már a nemzetállam alapján állt¹⁵²⁴ a fiatal nemzetállamok türelmetlen nacionalizmusának példajaként.¹⁵²⁵ Az alkotmányozás mint az alkotmány tartalmának megállapítása ugyan a nemzeti szuverenitás kérdése,¹⁵²⁶ azonban a tárgyi esetben annak tényleges korlátját kellett volna képeznie a Párizsi kisebbségvédelmi szerződés alkotmányjogi biztosítékának. A nemzetközi jogból fakadó alkotmányjogi garanciát a fentiek szerint nem vették figyelembe, *Románia a korszakban mindvégig központosító politikát folytatott a nemzetállam megteremtése érdekében.*¹⁵²⁷ Elvi szinten ugyan az alkotmány az általános törvényhozással szemben *nem a kormányzás eszköze*, és ily módon *nem egyetlen irányt kell kijelölnie a törvényhozás számára ezzel is szolgálva a társadalmi stabilitást,*¹⁵²⁸ azonban az egységes és oszthatatlan nemzetállam elvi alapjának és céljának – ismételt – rögzítése¹⁵²⁹ ezen cél elérésének tényleges kormányzati eszközévé tette¹⁵³⁰ mind az 1923. évi, mind az 1938. évi román Alkotmányt. A román politikum kisebbségellenes attitűdjéből és homogén nemzetállami alapállásából fakadóan a korszakban az állam nem vált tényleges demokráciává, centralizációs és homogenizációs politikája évszázados viszonyok áttörését eredményezték.¹⁵³¹ *A nemzetállami célnak mindkét korabeli alkotmány ténylegesen alárendelt volt, a nemzetállam megteremtésének elsődleges programja államszervezeti változásoktól függetlenül valamennyi jogalkotási, végrehajtási és jogalkalmazói aktusban érvényesült, azt – a nemzeti kisebbségek kivételével – megváltozhatatlan érték mérőnek és közös nevezőnek tekintették. Románia esetében az egységes, oszthatatlan román nemzetállam azóta – a pragmatista alkotmányértelmezés példajaként¹⁵³² – érinthetetlen tétellé vált,* amelyet Románia hatályos Alkotmánya 152. cikk (1) bekezdése több tárgy mellett *kizár* az

¹⁵²³ BÁRDI (2013) i.m. 13.; GRIGOROVICI i.m. 69., 73.

¹⁵²⁴ FÖLDES György: *Magyarország, Románia és a nemzeti kérdés 1956–1989.* Budapest, Napvilág Kiadó. 2007. 11–12.; BRĂTIANU i.m. 28.; IONESCU i.m. 745.; MURZEA – MATEFI i.m. 239.; ROMSICS (2018b) i.m. 311.; ROMSICS (2020b) i.m. 229.; TEODORESCU i.m. 25.

¹⁵²⁵ LUKACS, John: *A történetírás jövője.* Budapest, Európa Könyvkiadó, 2012. 37.; GRIGOROVICI i.m. 73.

¹⁵²⁶ TRÓCSÁNYI (2014) i.m. 17.

¹⁵²⁷ CORNELIUS i.m. 144–146.; HITCHINS i.m. 445–446.; ROMSICS (2018b) i.m. 311–312.; VERESS (2007) i.m. 104.

¹⁵²⁸ CSINK Lóránt: *Mozaikok a hatalommegosztáshoz.* Budapest, Pázmány Press, 2014. 31–32.; TÓTH i.m. 46.

¹⁵²⁹ DUCULESCU – CĂLINOIU – DUCULESCU i.m. 35–36.; PĂCURARIU i.m. 337–338.

¹⁵³⁰ MURZEA – MATEFI i.m. 243.

¹⁵³¹ GYŐRI SZABÓ i.m. 86–87.

¹⁵³² TÓTH i.m. 70–71., 134–136.

alkotmánymódosítás köréből. Az alkotmánymódosítás tiltott tárgyainak meghatározása ugyan nem ismeretlen az alkotmányjogban,¹⁵³³ a nemzetállami eszme ilyen tárggyá tétele annak különös, az állami minőség lényegét meghatározó jellegét hivatott hangsúlyozni.

A nemzetállami alapállást pontosította és a jogegyenlőség 1923. évi Alkotmány 5. cikkében formai teljesítését árnyalta a román alkotmányjog azon felfogása, mely szerint a nemzet tagjai egyének,¹⁵³⁴ de a nemzet egyfajta spirituális-lelki közösség, amely lelki alapon manifesztálódva összetartozás tudatként érvényesül.¹⁵³⁵ Az így felfogott nemzet mint közösség a letéteményese a népakaratnak és ezáltal a szuverenitásnak, ezáltal a nemzet különleges jogtudattal rendelkezik saját sorsát illetően, így alkot a népakarat kifejezésével nemzetállamot és e nemzetállam eredményez jogállamot.¹⁵³⁶ A román alkotmányjogi gondolkodásból tehát az nyilvánvaló következtetés vonható le, hogy a nemzet mint közösség tagja csak az lehet, aki a fenti lelki összetartozást vallja, csak ezen egyének közössége fejezheti ki a népakaratot és lehet alanya a szuverenitásnak mint az állam fogalmi elemének. Következésképpen a román lelki összetartozás egyéni megvallása, annak tudata és az azzal való azonosulás hiányában a kirekesztés, a kisebbségek alárendeltsége alkotmányjogi legitimitást nyer. Szembeállítva ezt a tételt a deáki-ötvösi politikai nemzet koncepcióval lényegi különbségre lehet figyelni. A politikai magyar nemzet koncepciója a közös identitás eredményét remélte, szorgalmazta, azt kívánatosnak tartotta, de nem tartalmazta az azzal azonosulni nem kívánók politikai közösségből és jogokból való kirekesztését, ezzel szemben a román felfogás az azonosulást a közösség tagjává válás és ezáltal a jogok élvezetének feltételeként kezelte, elutasítás esetében a közösségből a jogokból való kirekesztést legitim következménynek tekintette. A román alkotmányjog ugyan elismerte a tényt, hogy a kisebbségek kérdése elválaszthatatlan a nemzetfogalomtól,¹⁵³⁷ azonban a fentiek szerint az egyéni azonosulási feltételt tűzve individualista alapállást vallott, azonosulás hiányában a nemzeti kisebbségek kérdését pusztán számszaki kérdésnek tekintette.¹⁵³⁸ A fenti összefüggés egyben magyarázatot ad a Párizsi kisebbségvédelmi szerződés formai teljesítését eredményező román álláspont eddig feltárt tényezőin túl arra – hogy bár a román irodalom által sem vitatott módon a kisebbségi

¹⁵³³ KILÉNYI Géza: *Összehasonlító alkotmányjog. Az államszervezet.* Budapest, Rejtjel Kiadó. 2008. 41–42.

¹⁵³⁴ BUDIȘTEANU i.m. 13.; TEODORESCU i.m. 49–50.

¹⁵³⁵ ALEXIANU i.m. 10.; DISSESCU i.m. 619.

¹⁵³⁶ GAFTOESCU, i.m. 41–43.

¹⁵³⁷ GAFTOESCU i.m. 52–53.

¹⁵³⁸ GAFTOESCU i.m. 54–55.

szereződések lényege a faji, nyelvi, vallási kisebbségek jogainak biztosítása¹⁵³⁹ – , de ezen jogok a *többség-kisebbség relációjában csak egyéni és nem közösségi szinten* értelmezhetők.¹⁵⁴⁰ Ennek megfelelően mind az 1923. évi Alkotmány mind az 1938. évi Alkotmány hatálya alatt a kisebbségek tagjai mint egyének a jogegyenlőség deklarálása ellenére amennyiben a román nemzethez tartozás feltételét nem fogadták el, és mint közösségek egyaránt alárendelt statusba kerültek. A kisebbségeket ennek megfelelően politikai, gazdasági és jogi kiszolgáltatottságnak tették ki, így a román államnacionalizmus és annak joga által támogatott nemzetépítési technikák okán ellehetetlenült a többség-kisebbség viszony és az integráció.¹⁵⁴¹ A román politika fenti lényegi alapállását, ezáltal a nemzetközi kötelezettségek kisebbségvédelmi aspektusának illúzió természetét az alkotmányozás során Constantin Anghelescu oktatási miniszter, későbbi miniszterelnök akként foglalta össze, hogy a román állampolgárság mellett a magyarok nem maradhatnak meg magyaroknak.¹⁵⁴² Az 1923. évi Alkotmányban alábbiakban bemutatott jogok és az állampolgári jogegyenlőség, valamint a kisebbségek védelmének kötelezettsége a nemzetállami céllal feloldhatatlan ellentétben állt,¹⁵⁴³ amely viszony megoldását a nemzetközi kötelezettségek figyelmen kívül hagyásán túl direkt és indirekt asszimilációs politikával képzelte el a román állam. Az állampolgári jogegyenlőség ennek megfelelően az alacsonyabb szintű jogszabályok megalkotása, illetve végrehajtása során súlyos torzulásokat szenvedett.¹⁵⁴⁴ A formai szempontú egyenlőség annak deklarálása ellenére hierarchizáláshoz és tényleges kirekesztéshez vezethet,¹⁵⁴⁵ amely megkülönböztetés és kizárás a korszakban a kisebbségek esetében szinte valamennyi jog tekintetében be is következett.¹⁵⁴⁶ A jogalkotást és a végrehajtást a fentiek szerint döntően befolyásolta az egységes nemzetállam megalkotásának célja és politikai programja, amelyből fakadóan nyíltan alkotmány sértő módon járt el több esetben a törvényhozás, a központi kormányzat, illetve a helyi közigazgatás.

¹⁵³⁹ GAFTOESCU i.m. 56.

¹⁵⁴⁰ GAFTOESCU i.m. 59–60., 68., 79–85., 148–150.

¹⁵⁴¹ BOTTONI, Stefano: *Sztálin a székelyeknél. A Magyar Autonóm Tartomány története (1952–1960)*, Csíkszereda, Pro-Print Kiadó, 2008. 6–7.

¹⁵⁴² „És mi román állampolgárok, de magyarok is maradunk!” - jelentette ki Sándor József amelyre válaszként Constantin Anghelescu közoktatási miniszter kijelentette: „Ez nem lehetséges.” amely kijelentést egészítette ki Alexandru Iteanu közbevetése, mely szerint „Egy román parlamentben nem lehet „magyar szellem”-ről beszélni.” – Sándor József beszéde az alkotmánytervezetről (1923. március 17.) In: BALÁZS Sándor: *Magyar képviselet a királyi Románia parlamentjében*. Kolozsvár, Kriterion Könyvkiadó, 2008. 229., 234.; BÍRÓ (1999) i.m. 192.

¹⁵⁴³ BOIA (2016). i.m. 45–46.

¹⁵⁴⁴ NAGY (1944) i.m. 65–69.

¹⁵⁴⁵ GYÖRFI Tamás – HEGYI Szabolcs: *Autoritás és legitimitás*. In: BÓDIG Máttyás– GYÖRFI Tamás (szerk.): *Államelmélet. A mérsékelt állam eszméje és elemei II. Alapelvek és alapintézmények*. Miskolc, Bíbor Kiadó. 2002. 61–63.

¹⁵⁴⁶ BÁRDI (2013) i.m. 213–214.; ROMSICS (2020b) i.m. 229–233.

Az alkotmányozás további súlyos kritikáját képezi egyebekben, hogy annak során semmiben nem tartotta be a román parlament az 1866. évi Alkotmány rendelkezéseit,¹⁵⁴⁷ amely eljárási szabályszegés az 1938. évi Alkotmány elfogadása során is megismétlődött.¹⁵⁴⁸ Az eljárási szabályok megsértése a legitimitással összefüggésben formális érvénytelenséget eredményez, így az nem is vezethet a társadalmi akarat kifejezésére.¹⁵⁴⁹ Ennek megfelelően az 1923. évi Alkotmány gyakorlatilag a Liberális Párt által megalkotott konstitúció volt,¹⁵⁵⁰ az ellenzéki képviselők ezért a tárgyalása alatt ki is vonultak, nem ismerték el a törvényhozás alkotmányozói jogát, magát az elfogadott 1923. évi Alkotmányt semmisnek tekintették.¹⁵⁵¹ Amennyiben elfogadjuk azt a tételt, hogy egy jó alkotmánynak a társadalom értékvilágát kell kifejeznie és elfogadásához nehéz utólag konszenzust teremteni.¹⁵⁵² Belátható, hogy 1923-ban az alkotmányozási kényszer ellenére konszenzusra törekvés nem volt megállapítható. Az ellenzéki nyilatkozatok hatástalanul utaltak vissza az egyesülési határozatokból fakadó erkölcsi kötelezettségekre, az államterület eltérő társadalmi sajátosságaira, kiemelve, hogy az egyesülési határozatok a tényleges jogi alapjai a régi királyság és az újonnan szerzett tartományok viszonyának.¹⁵⁵³ A nyilatkozatok figyelmen kívül hagyása az alkotmányosság másik kritikáját is jelenti, különösen a mérsékletesség szemszögéből.¹⁵⁵⁴ Az egységes nemzetállami eszme és államcél azonban a fenti körülményeket annak ellenére nem vette figyelembe, hogy a nemzetgyűlési határozatokat – a háborús véráldozat eredményen túl¹⁵⁵⁵ – az egységes és oszthatatlan nemzetállam legitimációs alapjának tekintették.¹⁵⁵⁶ Természetesen a román ellenzék képviselői alapvetően nem tagadták a nemzetállami alapállást. a többséggel azonosan a kisebbségi kérdés megoldását szintén alapvetően az egyéni jogok talaján képzelték el figyelemmel arra, hogy általuk is korábban képviselt módon a kollektív jogok elismerése a kisebbségek jogalanyiségával a politikai autonómiát jelentette volna.¹⁵⁵⁷ A nemzetiségi

¹⁵⁴⁷ Sándor József orsz. képviselő beszéde a kamara 1923. márc. 17-iki ülésén az Alkotmány-javaslatához. *Magyar Kisebbség*, 1923. II/11. 426.; NAGY (1944) i.m. 26–27.; VERESS (2007) i.m. 104.

¹⁵⁴⁸ NAGY (1944) i.m. 23–33.

¹⁵⁴⁹ MOLNÁR András: *Adalékok az 'alkotmányellenes alkotmánymódosítás' problémájához*. In: BALOGH Elemér (szerk.): *Számadás az Alaptörvényről*. Budapest, Magyar Közlöny Lap- és Könyvkiadó Kft., 2016. 248–249.

¹⁵⁵⁰ JAKABFY Elemér: Az alkotmány. *Magyar Kisebbség*, 1923. II/6. 197., 201.; MURZEA – MATEFI i.m. 238–239.; VERESS (2007) i.m. 104.

¹⁵⁵¹ NAGY (1944) i.m. 27.

¹⁵⁵² PACZOLAY Péter: Előszó. In: MOLNÁR Benedek – NÉMETH Márton – TÓTH Péter (szerk.): *Mérlegen az Alaptörvény*. Budapest, HVG-Orac Lap-és Könyvkiadó Kft. 2013. 7–8.

¹⁵⁵³ NAGY (1944) i.m. 26–29.

¹⁵⁵⁴ MONTESQUIEU: *A törvények szelleméről*. Budapest, Osiris Kiadó, 2000. 820.

¹⁵⁵⁵ Hegedüs Nándor felirati vitában tett felszólalása (1929. november 26.) In: BALÁZS Sándor: *Magyar képviselet a királyi Románia parlamentjében*. Kolozsvár, Kriterion Könyvkiadó, 2008. 324.

¹⁵⁵⁶ MURZEA – MATEFI i.m. 232., 239.

¹⁵⁵⁷ MATEIU, Ion: *Doctrina de stat a problemei minoritare*. București, Imprimeriile "Independența", 1929. 13–14.

képviselők értelemszerűen a nemzetközi kötelezettségekből fakadó feladatokat,¹⁵⁵⁸ illetve a magyar nemzetiségi jogalkotás eredményeit és a Gyulafehérvári Határozatokat ismertetve fogalmazták meg álláspontjukat.¹⁵⁵⁹ Az 1923. évi Alkotmány az egységes nemzetállam céljának formai rögzítésre ellenére a megfontolt alkotmányozás hiánya¹⁵⁶⁰ okán kudarcot szenvedett, a valóságban sem a jogegyenlőség, sem pedig az újonnan megszerzett területek valós integrációját nem eredményezte. A fentiekben idézett, regionális különbségek érvényesítését szorgalmazó nyilatkozatokat és a központosítás elleni politikai kritikát később a besszarábiai és különösen erdélyi képviselők többször is megismételték,¹⁵⁶¹ azaz az 1923. évi Alkotmányt nem csak a kisebbségek,¹⁵⁶² hanem az ellenzék mellett különösen a besszarábiai és erdélyi területek képviselői sem fogadták el¹⁵⁶³ és a jövőben is volt többek között az erdélyi régió autonómiájáért síkra szálló mozgalom.¹⁵⁶⁴

A régiók és a kisebbségek, valamint az alkotmányos jogok és a nemzetközi kötelezettségek különleges viszonyai által felállított integrációs kihívásokat Iuliu Maniu, a magyar országgyűlés korábbi képviselője és Románia későbbi miniszterelnöke az alábbiak szerint foglalta össze, mint a Román Nemzeti Párt elnöke 1925. május 11-én Bukarestben tartott előadásán.¹⁵⁶⁵ Maniu a kisebbségi kérdést számszaki kérdésen túl már kulturális, gazdasági és szociális tényezőként is kezelte,¹⁵⁶⁶ amelynek hatását a törvényhozásban, közigazgatásban, igazságszolgáltatásban és közoktatásban egyaránt le kívánta vonni. Maniu álláspontja szerint a kérdés megoldása során Romániának, hasonlóan a Nemzetiségi törvény vitájában elhangzott érvekre alapvetően az állam területi integritását – értve ezalatt a román nemzetállam lelki és testi egységesülését – kell szem előtt tartania a különbségek értelemszerű elismerésén túl.¹⁵⁶⁷ A román nemzeti állam szempontjából annak területi épsége elsődleges, amelynek biztosítása és ezáltal az államszervezet felépítése különösen az államnyelv primátusán, a román kultúra és egyházak támogatásán, a hadsereg, a parasztság, az ipar és kereskedelem fejlesztésén és ezáltal a régiók közötti különbségek mérséklésén mint államszervezési alapelveken állhat,

¹⁵⁵⁸ WILLER József: Románok rólunk. *Magyar Kisebbség*, 1922. II/7. 253–256.

¹⁵⁵⁹ Sándor József orsz. képviselő beszéde a kamara 1923. márc. 17-iki ülésén az Alkotmány-javaslatához. *Magyar Kisebbség*, 1923. II/11. 400–432.

¹⁵⁶⁰ Sándor József beszéde az alkotmánytervezetről (1923. március 17.) In: BALÁZS Sándor: *Magyar képviselő a királyi Románia parlamentjében*. Kolozsvár, Kriterion Könyvkiadó, 2008. 225–226., 232.

¹⁵⁶¹ BÁRDI (2013) i.m. 212–213.; BOIA (2016) i.m. 66–71.; POMOGÁTS (2001) i.m. 98–99., 158–159.

¹⁵⁶² GYÖRGY (2006) i.m. 31–32.

¹⁵⁶³ FEGYVERESI i.m. 371.

¹⁵⁶⁴ KÖPECZI i.m. 585.

¹⁵⁶⁵ BÁRDI (2013) i.m. 128–129.; BÍRÓ (2002) i.m. 313.; MANIU (1925) i.m. 1–21.

¹⁵⁶⁶ BÁRDI (2013) i.m. 128–129.

¹⁵⁶⁷ MANIU (1925) i.m. 2–3.

amelyeket kiegészít a külföldi románok országon belüli letelepítése és egyben a külföldi elemek letelepedésének korlátozása.¹⁵⁶⁸ Mindazonáltal, szemben a román politikum többségi álláspontjával Maniu elismerte a többnemzetiségű állam tényét, amelyből fakadóan az igazságos és méltányos érdekek kielégítését szintén államszervezési elvnek nyilvánította és így elutasította a centralizációt,¹⁵⁶⁹ egyben elfogadta a Nemzetek Szövetsége által felállított jogvédelmi rendszer történelmi fejlődés által indukált eredményét is.¹⁵⁷⁰ *Maniu* a kisebbségek kérdése tekintetében tehát az államszervezési elvek és a nemzetközi jog szempontjainak együttese által elvárt *konzolidációra törekedett*, amely által *elfogadta a kisebbségek javára egyes kollektív jogok biztosítását a fenti alapelvek érvényesülése esetén*,¹⁵⁷¹ *amely gyakorlatilag a korábbi magyar politikának megfelelő álláspontot jelentette, igaz fordított előjellel*. Románia sajátos viszonyait elemezve Maniu programjában arra a következtetésre jutott, hogy alapvetően a német és a magyar kisebbség mint valós politikai öntudattal rendelkező nemzetiségek kérdése az, amely valós kihívásokkal szembesíti a román államot, azonban *ez a kihívás demokratikus keretek között az államépséget nem veszélyezteti*.¹⁵⁷² Következésképpen Maniu szerint a nemzetközi kötelezettségekből, a Nemzetiségi törvény példájából, a Gyulafehérvári Határozatokból és emberieségi – a jogokért való hosszú küzdelem áldozatából – okaiból egyaránt indokolt a megfelelő jogalkotási lépések megtétele és az 1923. évi Alkotmányban garantált jogok tartalmi kifejtése,¹⁵⁷³ indirekt módon elismerve azok programjellegű formális valóságát. Az okfejtés egyebekben kifejezetten tagadta azt a – különösen a magyar kisebbség közvélekedésében mintegy axiómaként élő – álláspontot, amely szerint a Gyulafehérvári Határozatok az autonómia ígértét és kötelezettségvállalását tartalmazta volna, amely kötelezettség nem fakadt a Párizsi kisebbségvédelmi szerződésből sem.¹⁵⁷⁴ Maniu programjából összességében azt a következtetést lehet levonni, hogy egyrészt a területi autonómia egyrészt nem kötelezettség az állam oldaláról, másrészt kivitelezése lehetetlen – amely okfejtés szintén azonos a korábbi magyar állásponttal –, ugyanakkor a nemzetiségi kérdés megoldása a fenti alapelvek tiszteletben tartásával, hatékony államszervezéssel és az alkotmányos jogok kifejtésével és érvényesítésével, egyes kollektív jogok elismerésével és nem az erőszakos asszimilációval megoldható.

¹⁵⁶⁸ Maniu Gyula a kisebbségekről. In: *Magyar Kisebbség*, 1924 III/11. [a továbbiakban: MANIU (1924b)] 477–479.

¹⁵⁶⁹ MANIU (1925) i.m. 5.

¹⁵⁷⁰ MANIU (1924a) i.m. 480.; MANIU (1924b) i.m. 517–518.; MANIU (1925) i.m. 4.

¹⁵⁷¹ MANIU (1924a) i.m. 518.

¹⁵⁷² MANIU (1925) i.m. 4.

¹⁵⁷³ MANIU (1924a) i.m. 518–521.; MANIU (1925) i.m. 8.

¹⁵⁷⁴ MANIU (1924a) i.m. 522–524.; MANIU (1925) i.m. 11.

Az alkotmányozás és jogalkotás eltérő kiindulópontjait mindezek alapján oly módon összegezhető, hogy a politikai élet ellentétes oldalain egyezően elfogadott alapelveként rögzített nemzetállami cél elérését a magyarországi szocializáció hatása alatt politikussá érett Iuliu Maniu alapvetően a magyar minta szerinti nyelvi kérdésekre összpontosítva képzelte el és egyfajta integratív politikát vallott,¹⁵⁷⁵ vele szemben az ókirálysági elitet megtestesítő Brătianu fivérek a kisebbségek gazdasági alapjainak ellehetetlenítését és a nyílt diszkriminációt támogatták.¹⁵⁷⁶

Az 1923. évi Alkotmány 1. cikke átvette az 1866. évi Alkotmány azonos értelmű alaprendelkezését, de kihangsúlyozta az egységes és oszthatatlan állam nemzeti jellegét.¹⁵⁷⁷ Az 1866. évi Alkotmány idejében az egységes és oszthatatlan államra mint nemzetállamra vonatkozó rendelkezés a valós tényhellyezettel gyakorlatilag egyező volt, mindez azonban 1923-ban már nem volt megállapítható.¹⁵⁷⁸ A *nem valós állapot közjogi alaptétellé* minősítése mind a Gyulafehérvári Határozatok mind a Párizsi kisebbségvédelmi szerződés rendelkezéseit *a végrehajtásuk valós esélyétől fosztották meg*, illetve a Párizsi kisebbségvédelmi szerződés alaptörvényi elismerésének megtagadása annak rendelkezéseivel tökéletesen ellentétes alkotmányozást jelentett a fentiekben kifejtettek szerint. Az 1923. évi Alkotmány 137. cikke egyebekben az 1. cikkben rögzített egységes nemzetállam alapfeltételeinek *de facto* hiányát ismerte el, amikor előírta a román állam különböző részeiben hatályos jogszabályok felülvizsgálati kötelezettségét mind az alkotmánnyal való összhang mind pedig a törvényhozás egysége érdekében, egyben hatályon kívül helyezte valamennyi, az 1923. évi Alkotmánnyal ellentétes jogszabályokat.¹⁵⁷⁹ A jogszabályok fenti alkotmányos kötelezettség teljesítéseként elvégzett felülvizsgálata, egységesítése és alkotmányossági kontrollja a román

¹⁵⁷⁵ BÁRDI (2013) i.m. 212–213.

¹⁵⁷⁶ BÁRDI Nándor: Politikai keretek. In: BÁRDI Nándor–PÁL Judit (szerk.): *Székelyföld története III. kötet*. Budapest–Kolozsvár–Székelyudvarhely, Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont–Erdélyi Múzeum Egyesület–Haáz Rezső Múzeum, 2016. 441–442.; BÁRDI (2013) i.m. 213.

¹⁵⁷⁷ KÖPECZI i.m. 587.; MATEIU i.m. 25–26.; MURZEA – MATEFI i.m. 240.; PĂCURARIU i.m. 337–338.; VERESS (2007) i.m. 104.

¹⁵⁷⁸ SALAMON Konrád: A „rövid” 20. század (1914–1991) – A két világháború között (1920–1939) –Az ellentétek kiéleződése (1936–1939) – Kelet-Közép Európa. In: SALAMON Konrád (szerk.): *Világtörténet*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 2011. 1081.; BOIA (2016) i.m. 43–44.; PĂCURARIU i.m. 338.; ROMSICS (2018b) i.m. 309–311.

¹⁵⁷⁹ ALEXIANU i.m. 460–461.; GYÖRGY (2006) i.m. 7.; MARCU (1997) i.m. 231.

törvényhozási tanács hatalmas feladatát képezte 1926. január 1-től,¹⁵⁸⁰ amely testület működése első tíz évében 1623 törvény és 429 rendeletet esetében látta el feladatát.¹⁵⁸¹ A jogegységesítés feladatát felülvizsgálat és módosítás útján hajtották végre,¹⁵⁸² amely eljárás során az Ókirályság jogának, a német alapokon nyugvó jognak, a magyar szokásjog intézményeinek és a besszarábiai szláv jognak összhangját kívánták – feszültségeket és az ügyvédi kamarákkal való konfrontációt is felvállalva – megteremteni.¹⁵⁸³ A teljes jogegységesítést a korszakban nem sikerült véghez vinni, annak lezárására Besszarábia esetében 1928-ban, Bukovina esetében 1938-ban, míg az ekkor már ketté osztott az erdélyi területek esetében csak 1943-ban került sor.¹⁵⁸⁴

A korszerű alkotmányokkal szemben elvárás, a jogok és kötelezettségek államszervezeti kérdéseket megelőző tárgyalása és az alkotmány a közönséges törvények köréből való kiemelése.¹⁵⁸⁵ Az 1923. évi Alkotmány ezen kritériumokat alapvetően teljesítette a korabeli román alkotmányjogi gondolkodással összhangban amely vallotta, hogy az alkotmányos rend formai megközelítésben tartalmazza a jogokon túl a közélet általános rendjét, *ugyanakkor kiemelete és az alkotmányos rend fő és elsődleges elemének tartotta a morális alapok, a politikai és szociális tartalmak rögzítését a jogok és államszervezeti kérdések tárgyalását megelőzően.*¹⁵⁸⁶ *Az 1923. évi Alkotmány 1. cikkében foglalt nemzetállami alapállás a román alkotmányos rend morális alapjává, fő és elsődleges elemévé vált ennek megfelelően.*

Az 1923. évi Alkotmány tartalmi elemeit vizsgálva rögzíthető, hogy annak 2-4. cikkei lényegüket tekintve az 1866. évi Alkotmány rendelkezéseinek megisméltlései.¹⁵⁸⁷ A 4. cikkben rögzített közigazgatási felosztás¹⁵⁸⁸ lehetőséget hordozott magában a nemzeti kisebbségeket figyelembe vevő jogalkotásra, de annak valós lehetősége az 1866. évi Alkotmány

¹⁵⁸⁰ IONESCU-DOLJ, Ioan: Consiliul Legislativ-10 ani de existență- ce ar fi trebuit să fie potrivit legei sale organice și ce este. In: *Consiliul Legislativ zece ani de activitate 1926-1936*. București, Institutul de Arte Grafice „Lucaefărul” S.A. 1936. 62–63. MURZEA – MATEFI i.m. 233–236.

¹⁵⁸¹ GANE i.m. 7–59.

¹⁵⁸² FILITTI, C. Ioan: Originea și rostul constituțional ale Consiliului Legislativ. In: *Consiliul Legislativ zece ani de activitate 1926-1936*. București, Institutul de Arte Grafice „Lucaefărul” S.A. 1936. 96.

¹⁵⁸³ ELIESCU, Mihail: Câteva cuvinte despre proiectul Codului Civil. In: *Consiliul Legislativ zece ani de activitate 1926-1936*. București, Institutul de Arte Grafice „Lucaefărul” S.A. 1936. 167–169.; FRITZ László: A törvények egységesítése. *Magyar Kisebbség*, 1931. X/20. 723–732.; FRITZ László: A törvények egységesítése (Befejező közlemény). *Magyar Kisebbség*, 1931. X/21. 764–773.; VERESS (2019) i.m. 160–167.

¹⁵⁸⁴ AMUZA (2001a) i.m. 258–259.

¹⁵⁸⁵ GYÖRFI Tamás: Alkotmányosság. In: BÓDIG Máttyás – GYÖRFI Tamás (szerk.): *Államelmélet. A mérsékelt állam eszméje és elemei II. Alapelvek és alapintézmények*. Miskolc, Bíbor Kiadó. 2002. 142–143.

¹⁵⁸⁶ ALEXIANU i.m. 2–4.

¹⁵⁸⁷ IONESCU i.m. 805.

¹⁵⁸⁸ ALEXIANU i.m. 121.

centralizációs politikájának változatlanlansága okán hiányzott, így a különböző régiók eltérő sajátosságait később sem vették figyelembe.¹⁵⁸⁹ Az 1923. évi Alkotmány 5-32. cikkei tartalmazták a románok jogait azzal a különbségtétellel, hogy az 5. cikk némileg a román politikum által következetesen elítélt magyar politikai nemzet fogalmához hasonló módon, de konkrét fogalom meghatározás nélkül rögzítette, hogy a románokat faji, nyelvi vagy vallási különbségtétel nélkül illetik meg az alkotmányban, illetve a törvényekben rögzített, megállapított jogok,¹⁵⁹⁰ különösen a lelkiismereti szabadságból, az oktatási szabadságból, a sajtószabadságból, a gyülekezési szabadságból, az egyesülési szabadságból és a külön törvényekből fakadó jogok. E jogok alanyai az állampolgárság alapú megközelítés alapján a román állampolgárokat illették meg, elvégre a román nemzet részeinek nem tekintették a fentiek szerint a kisebbségeket, amely magyarázatot ad a politikai nemzetfogalom megalkotásának hiánya. Az 1923. évi Alkotmány a faji fogalomnál az *etnică* kifejezést használta, amelyet fordíthatunk etnikai vagy nemzetiségi tartalommal is, azonban álláspontom szerint a faji fordítást erősíti a kor hazai és nemzetközi fogalomhasználata,¹⁵⁹¹ illetve a *nyelvi jelző külön kiemelése*, illetve a román jogalkotás eredményeiben alig egy évvel később megjelent *nyílt faji eredetre* való hivatkozásai. Az 1923. évi Alkotmány további rendelkezései többször megismételték ennek megfelelően a faji, nyelvi vagy vallási különbségtétel nélküli románok fogalmát,¹⁵⁹² azaz az Alkotmány implicit módon ismerte el a *többnemzetiségű állam tényét*,¹⁵⁹³ de abból az abból fakadó tételes jogalkotási következtetést továbbra sem vonta le,¹⁵⁹⁴ illetve az állampolgári jogegyenlőség tételét is minden magyarázat nélkül bontotta le a 18. cikkben, amely rendelkezés a honosított román fogalmát alkalmazta.

Az 1923. évi Alkotmány 6. cikke külön törvények tárgyává tette a nők,¹⁵⁹⁵ illetve a románokon kívüli személyek fenti jogainak gyakorlását. Figyelemmel arra a tényre, hogy a

¹⁵⁸⁹ BOIA (2016) i.m. 44–45.

¹⁵⁹⁰ AMUZA (2001a) i.m. 259.; BOILĂ i.m. 383–384.; DURANDIN i.m. 224.; IONESCU i.m. 746., 805–806.; MATEIU i.m. 26.; MIKÓ (1981b) i.m. 70.; POMOGÁTS (2001) i.m. 90–91.; ROMSICS (2018b) i.m. 311.; SZENCZEI i.m. 132. TEODORESCU i.m. 66–67.; PĂCURARIU i.m. 337.

¹⁵⁹¹ „Másfajú nemzetiségek”. *Magyar Kisebbség*, 1938. XVII/7-8. 165–166.; HAGOPIAN: Faj, faj és megint faj. *Magyar Kisebbség*, 1938. XVII/9-10. 211–212.; GLANT i.m. 26.; GYURGYÁK (2007) i.m. 220–221., 261–266., 284–286., 291–292., 399–400.

¹⁵⁹² MATEIU i.m. 26.; IONESCU i.m. 805–806.

¹⁵⁹³ A romániai kisebbségi magyar nemzet politikai, kulturális és közgazdasági helyzetképe a genfi kongresszus előtt. *Magyar Kisebbség*, 1930. IX/17. 613.

¹⁵⁹⁴ NAGY (1944) i.m. 63–68.

¹⁵⁹⁵ BOTEZ, C. Calypso: Drepturile femeii in Constituția viitoare. In: DISSESCU, G. Constantin (ed.): *Noua constituție României, 23 de prelegeri publice, organizate de Institutul Social Român, cu o anexă cuprinzând nouile constituții Europene*. București, Institutul Social Român, 1922., 76., 83–87.; NEGULESCU i.m. 121.

*románok kifejezés alatt az 1923. évi Alkotmány állampolgárokat értette*¹⁵⁹⁶ és ebben korban az *állampolgársági* kérdés tekintetében még *nem történt meg* az új területek lakosságára vonatkozó *végleges rendezés*, a *biztosított jogok tényleges gyakorlása súlyos akadályokba ütközött*. Ezt a tényt az 1923. évi Alkotmány 7. cikke külön is megerősítette, nevezetesen, hogy a románokkal való egyenjogúsítás feltétele a politikai jogok tekintetében a honosítás, amely immár nem a törvényhozás, hanem a Kormány hatásköre lett¹⁵⁹⁷ a Főváros Ítéltáblájának elnöke és tanácselnökeinek bizottságának azon megállapítását követően,¹⁵⁹⁸ hogy a honosítandó személy a törvényes feltételeknek megfelel. Az idézett cikk első és második bekezdése egyebekben egymással éles ellentétben állt, ugyanis az első bekezdés explicit módon rögzítette, hogy vallási és felekezeti, a faji és nyelvi különbség nem lehet akadálya a polgári és politikai jogok megszerzésének és gyakorlásának, mégis *honosítás hiányában a politikai jogok nem voltak gyakorolhatók*. Az 1923. évi Alkotmány 8. cikke nem ismert el születési vagy társadalmi osztályból fakadó egyenlőtlenségeket és részben megismételte, hogy a románok faji, nyelvi vagy vallási különbségre való tekintet nélkül egyenlők a törvény előtt, egyben rögzítette a közteherviselés kötelezettségét.¹⁵⁹⁹ A hivatalviselés jogát ugyanezen jogszabályhely kivételes esetektől eltekintve román állampolgársághoz kötötte.¹⁶⁰⁰ Az 1923. évi Alkotmány 9. cikke az idegenek személyi és vagyoni jogainak védelmét tartalmazta,¹⁶⁰¹ amellyel kapcsolatban ismételten hangsúlyozandó az állampolgársági kérdés rendezetlensége.¹⁶⁰² Az 1923. évi Alkotmány 10. cikke a kiváltságoktól, nemesi címektől és előjogoktól, valamint az társadalmi osztályoktól mentes állam tételét rögzítette, a 11-16. cikkek büntető anyagi és eljárásjogi alapelveket tartalmaztak. Az 1923. évi Alkotmány 13. cikke a magánlakás sérthetlenségét rögzítette,¹⁶⁰³ a 17. cikk pedig kisajátítási rendelkezéseket tartalmazott,¹⁶⁰⁴ amelynek pontosította a 18. cikk oly módon, hogy az idegenek földtulajdonnal nem rendelkezhetek, csak annak értékével, illetve megjelent egy különbségtétel a románok és a honosított románok között is külön értelmező rendelkezés nélkül, mindkét csoport számára biztosítva a földtulajdonlás jogát.¹⁶⁰⁵ A fentiek

¹⁵⁹⁶ IONESCU i.m. 805.

¹⁵⁹⁷ TEODORESCU i.m. 34.

¹⁵⁹⁸ NEGULESCU i.m. 92.

¹⁵⁹⁹ MATEIU i.m. 26.; PĂCURARIU i.m. 337.

¹⁶⁰⁰ TEODORESCU i.m. 291–293.

¹⁶⁰¹ ALEXIANU i.m. 150–151.; TEODORESCU i.m. 72–73.

¹⁶⁰² BÁRDI (2013) i.m. 216.

¹⁶⁰³ ALEXIANU i.m. 153.

¹⁶⁰⁴ ALEXIANU i.m. 165–166.; IONESCU i.m. 746.

¹⁶⁰⁵ ALEXIANU i.m. 169.

mellett az 1923. évi Alkotmány 19-20. cikkei a bányajogok,¹⁶⁰⁶ a közlekedési utak és a légtér tekintetében tartalmaztak rendelkezéseket,¹⁶⁰⁷ vitatható módon az állampolgári jogok fejezetében tárgyalva az állami tulajdon tárgyait. Az 1923. évi Alkotmány 21. cikke a termelőeszközök és a munkajog tekintetében tartalmazott rendelkezéseket.

Az 1923. évi Alkotmány 5., 7-8. cikkeiben foglaltaktól eltérő módon a 22. cikk bár rögzítette a lelkiismereti szabadság korlátlanágát a *felekezeti egyenjogúságot*,¹⁶⁰⁸ de a harmadik és negyedik bekezdés az *ortodox és görögkatolikus* egyházakat nemzetiségi alapon rangsort felállítva¹⁶⁰⁹ román egyházakká minősítette,¹⁶¹⁰ és azoknak *elsőbbségi jogot* állapított meg a többi egyházzal szemben. Az ortodox egyház autonómiája és kivételes helyzetének alkotmányos alapja az ország hagyományos berendezkedésében és az évszázadok során kialakult állammal való együttműködésében lelhető fel.¹⁶¹¹ Az alkotmányos különbségtétel másik okát az képezte, hogy a római katolikus, illetve a protestáns egyházak hívei *nem román nemzetiségűek, így idegenek, továbbá külföldi egyházi kapcsolataik is idegenségüket erősítik*.¹⁶¹² Az *ortodox* egyház ennek megfelelően *uralkodó egyház* minőséget nyert széleskörű autonómiát élvezve,¹⁶¹³ a *görögkatolikus* egyház a hierarchiában következő *román egyházként* a többi egyházzal szembeni *elsőbbségi jogot* élvezett.¹⁶¹⁴ Az alkotmányos különbségtétel 1925-ben törvényi¹⁶¹⁵ szabályozást nyert,¹⁶¹⁶ amely jogszabály az ortodox egyház javára jelentős vagyont jutatott és annak fenntartásával járó személyi kiadások állami

¹⁶⁰⁶ ALEXIANU i.m. 170–172.; IONESCU i.m. 746.

¹⁶⁰⁷ ALEXIANU i.m. 172–173.

¹⁶⁰⁸ ALEXIANU i.m. 179–184.; MATEIU i.m. 26.; TEODORESCU i.m. 68.; VERESS (2007) i.m. 105.

¹⁶⁰⁹ NAGY Mihály Zoltán: Márton Áron püspök élete és kora. In: NAGY Mihály Zoltán – BODEANU, Denisa: *(Le)hallgatásra ítélve*. Marosvásárhely – Nagyvárad – Kolozsvár, Lector Kiadó – Varadinum Alapítvány Kiadó – Iskola Alapítvány Kiadó, 2019. 18.

¹⁶¹⁰ FRITZ László: Az állam és az egyház viszonya Romániában. *Magyar Kisebbség*, 1923. II/9. 302–315.; Sándor József beszéde az alkotmánytervezetről (1923. március 17.) In: BALÁZS Sándor: *Magyar képviselet a királyi Románia parlamentjében*. Kolozsvár, Kriterion Könyvkiadó, 2008. 225.; DURANDIN i.m. 239–240.; NAGY (1944) i.m. 69.

¹⁶¹¹ PASCU, Iuliu: Autonomia administrativă bisericii ortodoxe. In: *Consiliul Legislativ zece ani de activitate 1926-1936*. București, Institutul de Arte Grafice „Lucaefărul” S.A. 1936. 229.

¹⁶¹² CÂNDEA, R.: Organizația bisericească în constituție. In: DISSESCU, G. Constantin (ed.): *Noua constituție României, României, 23 de prelegeri publice, organizate de Institutul Social Român, cu o anexă cuprinzând nouile constituții Europene*. București, Institutul Social Român, 1922. 345–348.; GYÁRFÁS Elemér: Az erdélyi katolicizmus. *Magyar Kisebbség*, 1925. IV/2. 50–54.

¹⁶¹³ PASCU (1936) i.m. 225–233.

¹⁶¹⁴ BENKŐ i.m. 16.; BRĂTIANU i.m. 29–30.; FEGYVERESI i.m. 371–372.; ROMSICS (2018b) i.m. 311–312.

¹⁶¹⁵ A Hivatalos Lap 1925. május 6-i 97. számában kihirdetett román ortodox egyház szervezetéről szóló törvény – lege pentru organizarea bisericii ortodoxe române.; A Hivatalos Lap 1925. május 6-i 97. számában kihirdetett román ortodox egyház szervezeti szabályzata – organizarea bisericii ortodoxe române.

¹⁶¹⁶ BALÁZS i.m. 79–81.

viselését is szabályozta.¹⁶¹⁷ Az 1923. évi Alkotmány 22. cikke a többi egyház vonatkozásában külön törvény megalkotását írta elő,¹⁶¹⁸ amelyet a vallásügyi törvény¹⁶¹⁹ megalkotása teljesített megismételve az alkotmányos különbségtételt¹⁶²⁰ és ezáltal fokozott állami ellenőrzést vezetett be.¹⁶²¹ A jogszabály a római katolikus egyház tekintetében jelentős átszervezéseket eszközölt a román elem befolyása érdekében, illetve megfosztotta jogi személyiségétől az erdélyi római katolikus Státust a Vatikánnal 1927. május 10-én kötött konkordátum értelmében.¹⁶²² A továbbiakban az 1923. évi Alkotmány 23. cikke az állami anyakönyvezésről és az egyház viszonyáról rendelkezett az állami anyakönyvezés primátusa alapján,¹⁶²³ míg a 24. cikk az oktatási jogokat rögzítette az oktatási szabadság alapján,¹⁶²⁴ amelyek korlátja a közérdek, illetve a közérkölc volt. Az állami elemi oktatás kötelező és ingyenes jellege szintén rögzítést nyert, amely alapján megindult az oktatás teljes nacionalizálása és annak eredményeképpen a kisebbségi anyanyelvi oktatás döntően a felekezeti magánoktatás területére szorult vissza.¹⁶²⁵ Az 1923. évi Alkotmány 25-26. cikkei a gondolat, véleménynyilvánítás és sajtószabadság tételeit állapította meg a sajtófelelősség büntető és polgári jogi alapelveivel, amelyet sem kivételes jogalkotás, sem cenzúra nem befolyásolhatott, emellett a 27. cikk a levéltitok, távirattitok, távbeszélőtítok sérthetlenségét

¹⁶¹⁷ BÍRÓ (2002) i.m. 332.; NAGY (1944) i.m. 102.

¹⁶¹⁸ TEODORESCU i.m. 68–72.

¹⁶¹⁹ A Hivatalos Lap 1928. április 22-i 89. számban kihirdetett vallásügyi törvény – lege pentru regimul general al Cultelor.

¹⁶²⁰ BÍRÓ (2002) i.m. 328–329.; FRITZ (1930a) i.m. 32–33.; TEODORESCU i.m. 68–69.

¹⁶²¹ MAKKAI Sándor: Mi bizalmat kérünk... *Magyar Kisebbség*, 1928. VII/7. 237–239.; MIKÓ (1941) i.m. 75–76.; JAKABFFY – PÁLL i.m. 188.

¹⁶²² HESZKE Béla: A kisebbségi katolikus egyház. In: KACSÓ Sándor (szerk.): *Erdélyi magyar évkönyv, 1937. A kisebbségi magyar polgár kézikönyve*. Brassó, A „Brassói lapok” és a „Népujság” kiadása, 1937. 59–61.; Jósika János felszólalása a konkordátum ügyében (1929. május 29.) In: BALÁZS Sándor: *Magyar képviselő a királyi Románia parlamentjében*. Kolozsvár, Kriterion Könyvkiadó, 2008. 307–308.; Gyárfás Elemér nyilatkozata az Erdélyi Katolikus Statusra vonatkozóan (1932. augusztus 23.) In: BALÁZS Sándor: *Magyar képviselő a királyi Románia parlamentjében*. Kolozsvár, Kriterion Könyvkiadó, 2008. 401.; PÁL Gábor: Konkordátum és a katolikus magyarság. *Magyar Kisebbség*, 1928. VII/18. 678–693.; GYÁRFÁS Elemér: A Szentszék és az erdélyi katolikusok. *Magyar Kisebbség*, 1928. VII/18. 717–726.; PÁL Gábor: A konkordátumról. *Magyar Kisebbség*, 1928. VII/21. 801–804.; BÍRÓ (2002) i.m. 323–327.; FRITZ (1930a) i.m. 37.; GYÖRGY (2006) i.m. 101.; MIKÓ (1941) i.m. 76–78.; NAGY (2019) 18–21.; SZENCZEI i.m. 134–135.

¹⁶²³ ALEXIANU i.m. 189–190.

¹⁶²⁴ ALEXIANU i.m. 219–221.

¹⁶²⁵ FRITZ László: Az erdélyi magyarság iskolaügyének tíz éve. In: SÜLYOK István – FRITZ László (szerk.): *Erdélyi Magyar Évkönyv 1918–1929., I. évf.*, Kolozsvár, „Juventus” Kiadás, 1930. [a továbbiakban: FRITZ (1930b)] 74–77.; JANCsó Elemér: Az iskolák. In: KACSÓ Sándor (szerk.): *Erdélyi magyar évkönyv, 1937. A kisebbségi magyar polgár kézikönyve*. Brassó, A „Brassói lapok” és a „Népujság” kiadása, 1937. 76–81.; NAGY József: Az erdélyi református egyház. In: KACSÓ Sándor (szerk.): *Erdélyi magyar évkönyv, 1937. A kisebbségi magyar polgár kézikönyve*. Brassó, A „Brassói lapok” és a „Népujság” kiadása, 1937. 55–56.; ÜRMÖSI József: A kisebbségi unitárius egyház. In: KACSÓ Sándor (szerk.): *Erdélyi magyar évkönyv, 1937. A kisebbségi magyar polgár kézikönyve*. Brassó, A „Brassói lapok” és a „Népujság” kiadása, 1937. 65.; NIKODÉMUSZ Károly: A romániai Zsynatpresbiteri Ágostai Hitvallású Evangélikus Egyház. In: KACSÓ Sándor (szerk.): *Erdélyi magyar évkönyv, 1937. A kisebbségi magyar polgár kézikönyve*. Brassó, A „Brassói lapok” és a „Népujság” kiadása, 1937. 70–71.; HESZKE i.m. 61.; JAKABFFY – PÁLL i.m. 175–180.

rögzítette.¹⁶²⁶ Az 1923. évi Alkotmány 28. cikke a békés és fegyvertelen gyülekezés jogát tartalmazta,¹⁶²⁷ emellett a 29. cikk az egyesülési jog gyakorlása során annak tartalmát akként állapította meg, hogy az egyesülési jog nem foglalta magában a jogi személy alapításának jogát, amely külön törvény szabályozásának tárgya.¹⁶²⁸ Az 1923. Alkotmány 30. cikke a petíciós jogról rendelkezett azzal, hogy a közösség nevében ez a jog csak a hatóságokat illette meg, amelyett kiegészített az 53. cikk kimondva, hogy mindenkinek joga van kérvénnyel fordulni a házakhoz a két ház hivatalainak vagy valamelyik tagjának közvetítésével.¹⁶²⁹ Az állampolgárok jogait illetően az 1923. évi Alkotmány végül a 31. cikkében a közigazgatási tisztviselők felelősségét tartalmazta, illetve a 32. cikkben az állampolgárságtól való megfosztás azon esetét rögzítette, amikor egy román állampolgár idegen állam szolgálatába lépett kormány engedély nélkül.

A fenti jogok alkotmány szintű deklarációja ellenére a 4.5. fejezetben és alfejezeteiben elemzett módon nyilvánvaló alkotmánysértések és nemzetközi jogsértések állapíthatók meg, e jogok tényleges élvezete a legtöbb esetben azok lényegét érintő törvényi korlátokat nyert és valós jogérvet nem eredményezett.

Az 1923. évi Alkotmány további 33-41. cikkei államszervezeti alapkérdéseket tisztáztak¹⁶³⁰ a hatalmi ágak elválasztásának elvi alapján,¹⁶³¹ amelyek közül a 41. cikk a megyei, illetve községi ügyek vitelét rendezte a decentralizáció elvén az 1923. évi Alkotmány és a törvény keretei között adva arra lehetőséget. Ennek megfelelően az Országos Magyar Párt *a magyar nemzetiség megőrzésének vállalt politikai programjával, elfogadva az új állam kereteit*¹⁶³²

¹⁶²⁶ ALEXIANU i.m. 192–199.

¹⁶²⁷ MATEIU i.m. 26.

¹⁶²⁸ ALEXIANU i.m. 203–211.; MATEIU i.m. 26.

¹⁶²⁹ ALEXIANU i.m. 214–217.

¹⁶³⁰ NEGULESCU i.m. 177.; TEODORESCU i.m. 137–138.; VERESS (2007) i.m. 104–105.

¹⁶³¹ ALEXIANU i.m. 232.; MURZEA – MATEFI i.m. 241–242.; NEGULESCU i.m. 168.

¹⁶³² „[...] a romániai magyarság az állam törvényei és a törvényes állami hatalom iránti teljes tisztelettel s az állampolgársági hűség minden követelményének teljesítésével kíván résztvenni az állam életében, de ez a magatartása természetszerűleg együtt jár azzal, hogy ragaszkodik a magyar nemzeti kisebbségi oktatás és nevelés örök emberi, törvényes jogához, elsősorban a már meglévő, sok százados tradíciók alapuló felekezeti, azután pedig a Párisban kötött kisebbségi egyezményben biztosított autonóm iskolák fenntartásának, vezetésének és fejlesztésének jogához.” - Az Országos Magyar Párt 1924 december 14-ikén megtartott nagygyűlésén elfogadott határozati javaslatok. *Magyar Kisebbség*, 1925. IV/1. 27.; Bernády György felszólalása a Képviselőházban (1922. április 10.) In: BALÁZS Sándor: *Magyar képviselő a királyi Románia parlamentjében*. Kolozsvár, Kriterion Könyvkiadó, 2008. 199–204.; Sándor József beszéde az alkotmánytervezetről (1923. március 17.) In: BALÁZS Sándor: *Magyar képviselő a királyi Románia parlamentjében*. Kolozsvár, Kriterion Könyvkiadó, 2008. 226.; BALÁZS i.m. 32–38., 71–72.

pártprogramjában meghatározottak¹⁶³³ szerint különböző memorandumokban,¹⁶³⁴ román pártokkal kötött választási megállapodásokban¹⁶³⁵ és paktumokban,¹⁶³⁶ törvénytervezetekben,¹⁶³⁷ a kormánnyal folytatott tárgyalások során¹⁶³⁸ igyekezett a decentralizáció elvén a kisebbségi egyházi, oktatási, közigazgatási és igazságszolgáltatási területen autonómia tervezeteit¹⁶³⁹ és a korábbi magyar jog által garantált jogok szintjét¹⁶⁴⁰ elfogadtatni, illetve legalább napirenden tartani. Az Országos Magyar Párt ezen kísérletei azonban – a nemzetközi jogi kötelezettségeken és az állampolgári lojalitáson és a megbékélés célján alapuló¹⁶⁴¹ – konstruktív hozzáállása ellenére a román politikai elit ellenállása okán nem vezettek eredményre.¹⁶⁴² *A magyar nemzetiség képviselői különösen a közigazgatási törvények tárgyalása során felszólalásaikban visszautaltak a Gyulafehérvári Határozatokra mint államszervezeti elvekre, illetve a Nemzetiségi törvény rendelkezésire, szembesítve és emlékeztetve a román képviselőket az azokban foglaltakra és a korábbi román nemzetiségi mozgalmak érveire. A komparatív érvrendszer lényegét képezte, hogy a korábbi magyar jogszabály nem megfelelő végrehajtása nem lehet érv a Gyulafehérvári Határozatokban*

¹⁶³³ MIKÓ (1941) i.m. 271–274.

¹⁶³⁴ WILLER József: Románok rólunk. *Magyar Kisebbség*, 1922. I/5. 164–166.; WILLER József: Románok rólunk. *Magyar Kisebbség*, 1922. I/6. 196–197.; Šerban Mihály kisebbségi alminiszter urnak átadott emlékiratunk. *Magyar Kisebbség*, 1933. XII/6. 173–186.; GYÁRFÁS Elemér: Egy át nem adott memorandum. In: KOVÁCS KISS Gyöngy (szerk.) *Impériumváltás Erdélyben* Kolozsvár, Komp-Press Kiadó – Iskola alapítvány Kiadó, 2020. 320–322.

¹⁶³⁵ BALÁZS i.m. 47–51.; GYÖRGY (2006) i.m. 24–27., 72–84.

¹⁶³⁶ BÁRDI Nándor: Románia magyarságpolitikája 1918-1989. In: BÁRDI Nándor – ÉGER György (szerk.) *Magyarok Romániában 1990-2015*. Károli Gáspár Református Egyetem – L'Harmattan Kiadó, Budapest, 2017. 18.; BÁRDI (2013) i.m. 426–429.; MIKÓ (1941) i.m. 47–49., 274–284.; ZEIDLER (2001) i.m. 200.

¹⁶³⁷ GYÖRGY (2006) i.m. 143–149.; MATEIU i.m. 6–7.

¹⁶³⁸ WILLER József: Kormányhatalom-és kormánypárt. *Magyar Kisebbség*, 1928. VII/6. 197–200.; BÁRDI (2013) i.m. 114–142.; GYÖRGY (2006) i.m. 72–84., 90–93., 99–100., 117–118., 131–132., 138.

¹⁶³⁹ Sándor József beszéde az alkotmánytervezetről (1923. március 17.) In: BALÁZS Sándor: *Magyar képviselet a királyi Románia parlamentjében*. Kolozsvár, Kriterion Könyvkiadó, 2008. 219.; 124–127., 187.; Sándor József beszéde a közigazgatási törvényről (1931. június 25.) In: BALÁZS Sándor: *Magyar képviselet a királyi Románia parlamentjében*. Kolozsvár, Kriterion Könyvkiadó, 2008. 355–356.; BÁRDI (2013) i.m. 128.; GYÖRGY (2006) i.m. 17.

¹⁶⁴⁰ „Iorga képviselő ur, nem kérünk egyebet, csak úgy denacionalizálják önök a magyarokat, amint mi tettük ezt a románokkal. Ne adjanak nekünk több jogot, mint amennyit mi adtunk a románoknak!” In: Sándor József orsz. képviselő beszéde a kamara 1923. márc. 17-iki ülésén az Alkotmány-javaslatához. *Magyar Kisebbség*, 1923. II/11. 423.; Sándor József beszéde az alkotmánytervezetről (1923. március 17.) In: BALÁZS Sándor: *Magyar képviselet a királyi Románia parlamentjében*. Kolozsvár, Kriterion Könyvkiadó, 2008. 216–217.; BALÁZS i.m. 40–41.; BÁRDI (2013) i.m. 128.

¹⁶⁴¹ FEKETE NAGY Béla: Néhány szó a kisebbségi panaszok elintézésének módjáról. *Magyar Kisebbség*, 1925. IV/23. 889–891.; Bethlen György felszólalása a felirati vitában (1935. december 3.) In: BALÁZS Sándor: *Magyar képviselet a királyi Románia parlamentjében*. Kolozsvár, Kriterion Könyvkiadó, 2008. 473.; NAGY Mihály Zoltán: A romániai magyarság kisebbségvédelmi stratégiája 1919-1944. között. In: NAGY Mihály Zoltán– OLTÍ Ágoston (szerk.): *Érdekképviselet vagy pártpolitika- Iratok a Magyar Népi Szövetség Történetéhez 1944-1953*. Csíkszereda, Pro-Print Könyvkiadó, 2009. 20.

¹⁶⁴² BÁRDI Nándor: A székely autonómia kérdése. In: BÁRDI Nándor – PÁL Judit (szerk.): *Székelyföld története III. kötet*. Budapest – Kolozsvár–Székelyudvarhely, Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont – Erdélyi Múzeum Egyesület – Haáz Rezső Múzeum, 2016. 487–497.; BALÁZS i.m. 54–56., 154–155., 171.; GYÖRGY (2006) i.m. 66–67., 162–163.; KÖPECZI i.m. 592.

rögzített, a *Supplex Libellus Valachorumban*, a balázsfalvi nemzetgyűléseken és a *Memorandumban* is megfogalmazott – tehát a román fél által is kiemelt jelentőségűnek tartott és elismert – nyelvhasználati jogok negligálásának.¹⁶⁴³ Másképpen megfogalmazva a fenti érveket, amennyiben valamely kisebbségi igény román oldalról a magyar államkereteken belül legitim volt, úgy argumentum a simile annak a magyar oldalról való megfogalmazása az új román államkereteken belül is szükségképpen legitim. A magyar álláspontokkal szemben a román politika – Maniu fenti idézett programján túl a szűk elit esetenként nyilvánosan és kivételesen felvállalt¹⁶⁴⁴ – alapállását plasztikusan világította meg Németh László nagy sajtóvisszhangot nyert korabeli útleírásában: „E törvények közül a legelső, hogy a kisebbségekkel nem szabad rokonszenvezni. Amelyik román párt ennek a törvénynek elméletből ellenszegülne, azt a románság elpusztítaná. [...], Romániában élünk, Románia a románoké, úgy illik, hogy a románnak jusson kenyér.”¹⁶⁴⁵ Egyebekben a német kisebbség is síkra szállt politikai autonómiája elismertetése érdekében¹⁶⁴⁶ és esetükben az államvezetéssel alapvetően jól működő kapcsolat került kialakításra.¹⁶⁴⁷ Ennek oka elsősorban abból a tényből fakadt, hogy a német közösség korábban is kisebbségi sorsban élt, így az impériumváltás esetükben nem jelentette egy domináns szerep elvesztését,¹⁶⁴⁸ amely által intézményei romániai viszonyokra való átállítása és egyesítése, nem pedig megteremtése volt az alapvető feladat. A német kisebbség a magyar kisebbséggel közös politikai *status* ellenére alapvetően nem szövetkezett saját pozíciójának védelmén túl¹⁶⁴⁹ azon okból sem, nehogy magára vonja illojalitás vádját.¹⁶⁵⁰ A német nemzetiség gyakorlatilag teljesen önálló, a többi kisebbségtől független, a korábbi kisebbségi *statusa* okán már kiépített¹⁶⁵¹ pénzügyi,¹⁶⁵² oktatási – amelyben megjelentek nyári felsőoktatási elemek is – kulturális, sajtó, továbbá mai

¹⁶⁴³ Hegedüs Nándor felirati vitában való hozzászólása (1929. november 26.) In: BALÁZS Sándor: *Magyar képviselet a királyi Románia parlamentjében*. Kolozsvár, Kriterion Könyvkiadó, 2008. 317–340.; Hegedüs Nándor beszéde a közigazgatási törvény módosításáról (1932. szeptember 3.) In: BALÁZS Sándor: *Magyar képviselet a királyi Románia parlamentjében*. Kolozsvár, Kriterion Könyvkiadó, 2008. 414–416.; Willer József véleménye a közigazgatási törvényjavaslatról (1936. február 25.) In: BALÁZS Sándor: *Magyar képviselet a királyi Románia parlamentjében*. Kolozsvár, Kriterion Könyvkiadó, 2008. 486–502.

¹⁶⁴⁴ Román államférfiak és publicisták a román sovinizmus ellen. In: *Magyar Kisebbség*, 1924. III/18. 737–743.

¹⁶⁴⁵ NÉMETH László: Magyarok Romániában. In: NAGY Pál (szerk.): *Németh László: Magyarok Romániában – Az útirajz és a vita*. Marosvásárhely, Mentor Kiadó, 2001. 88.

¹⁶⁴⁶ GYÖRGY (2006) i.m. 31–32.; MATEIU i.m. 8–12.; POMOGÁTS (2001) i.m. 98.

¹⁶⁴⁷ MIKÓ (1941) i.m. 14–15.; ROMSICS (2018b) i.m. 321.

¹⁶⁴⁸ Sándor József beszéde az alkotmánytervezetről (1923. március 17.) In: BALÁZS Sándor: *Magyar képviselet a királyi Románia parlamentjében*. Kolozsvár, Kriterion Könyvkiadó, 2008. 228–229.; BALÁZS i.m. 32–33.; GYÖRGY (2006) i.m. 114–115.

¹⁶⁴⁹ BÁRDI (2013) i.m. 429.; GYÖRGY (2006) i.m. 54–55.

¹⁶⁵⁰ SÁRÁNDI i.m. 148–149.

¹⁶⁵¹ BÁRDI (2013) i.m. 89–90.

¹⁶⁵² GYÁRFÁS Elemér: Az erdélyi szászok hitelszervezetei. *Magyar Kisebbség*, 1923. II/24. 948–957.

fogalmaink szerinti diplomás pályakövető intézményhálózatot is működtetett.¹⁶⁵³ A német kisebbség román államvezetéssel való jó kapcsolatának egyértelmű bizonyítéka egyebekben a Nicolae Iorga miniszterelnök kormánya által felállított kisebbségiügyi helyettes-államtitkári poszt megszerzése,¹⁶⁵⁴ illetve már az Antonescu-rezsim alatt – Románia német szövetségben való háborús részvétele okán – kollektív jogalanyiságuk és államalkotó jellegük elismerése.¹⁶⁵⁵ A magyar és német nemzetiség közös kisebbségi blokkjának kialakítására választási szövetségént egy alkalommal 1927-ben került sor,¹⁶⁵⁶ amelyet a bánáti területeken kiegészített a magyar-német-bolgár-szerb választási szövetség.¹⁶⁵⁷ Később nem nyilvános megállapodásra és a kisebbségi kérések közös képviselőjére csak a királyi diktatúra idejében 1939-ben került sor.¹⁶⁵⁸ *A kisebbségek eltérő alapállása a román államhoz így nem eredményezett egységes kisebbségi lelkületet, közös sorsközösségen alapuló együttes politikát sem az ad hoc ügyek melletti ideiglenes együttműködésen kívül. E körben kiemelendő, hogy maga a román politikum is differenciált a hűséges és lojalitásukban megkérdőjelezett kisebbségek között,*¹⁶⁵⁹ amely megkülönböztetés a disszimilációs politika egyik eszközévé vált.

¹⁶⁵³ BOTOS János: Gyermekvédelem a szászoknál. *Magyar Kisebbség*, 1925. IV/14. 551–555.; FRITZ László: A romániai német kulturhivatal. *Magyar Kisebbség*, 1927. VI/24. 897–907.

¹⁶⁵⁴ GYÖRGY (2006) i.m. 136–137.

¹⁶⁵⁵ Rendelet törvény a romániai német népcsoport jogállásáról. *Magyar Kisebbség*, 1940. XIX/23. 548–549.

¹⁶⁵⁶ JAKABFFY Elemér: A választások után. *Magyar Kisebbség*, 1927. VI/14. 505–508.; A kisebbségi blokk szavazatszámai és mandátumai. 1927. VI/14. 516–525.; BALÁZS i.m. 67–69.; BÁRDI (2013) i.m. 429–430.; GYÖRGY (2006) i.m. 114–116.; MIKÓ (1941) i.m. 71–72.

¹⁶⁵⁷ JAKABFFY – PÁLL i.m. 125–126.

¹⁶⁵⁸ CSAPODY i.m. 86–101.; MIKÓ (1941) i.m. 234.

¹⁶⁵⁹ „Iorga Miklós: Sándor képviselő ur kérem? Szakadatlanul, a gyulafehérvári gyűlésre hivatkozik. Én is azt hiszem, hogy azok a leggenerózusabb szellemben hozattak és amennyiben az állam megőrizheti a maga érdekeit, nyilvánvaló, hogy az ottani alapelvek felveendőek az Alkotmányba, amennyiben az államnak számot kell hogy vessen ezekkel az idealista és szentimentalista óhajtasokkal, melyek azonban alkotmányos formába kell hogy átalakíttassanak. *De, bocsánat: midőn Erdély uniója megtörtént Romániával, létrehozott a románok deklarációja Gyulafehérvárt. Ezek az urak (a szász képviselőkre mutatva) szintén egy deklarációt hoztak, amelyekért nem lehetünk eléggé elismerők és amelyekért bármely alkalommal, a legnagyobb áldozatokkal, bármily természetűek is legyenek azok, meg fogunk fizetni azokkal szemben, akik Erdélyben üdvözlettel fogadtak.* És a hibák is, melyek egyesek részéről hozattak, kétségtelenül jóvá fognak tétetni mások részéről. Bukovinában deklarációk történtek majdnem az összes ottlakó nemzetiségek részéről, hogy teljes szívvel fogadják a román uralmat. *Mikor és hogyan tették meg önök ugyanazt a deklarációt? (Hosszas tapsok.) Mikor jelentették ki önök, hogy elfogadják a mi uralmunkat, nem a hódítókat, hanem a jogszerinti uralkodókat azon a földön, amelyen nem ingadoztunk sohasem, ahol a népességnek túlnyomó többségét alkotjuk és ahol, ha az összes bevallott és képmutató ördögök összefognának is, ott maradnánk!* [...] Iorga Miklós: Ezek a szavak nem maradhatnak válasz nélkül. Mi azt hisszük, hogy román állampolgárrá lenni, megtiszteltetés az illetőre nézve. Nincs oly román, aki annyira lealacsonyíthassa nemzetét, hogy másokra reá erőszakolja és ha önök, amint óhajtuk a legkisebbig is magyarok maradnak, ezt nem az önök ellenálló erejének, hanem az igazság és emberszeretet ama szellemének fogják köszönni, melyet tőlünk tanuljanak meg a budapestiek is. (Viharos és hosszas tapsok.) Sándor József: Iorga ur mostanig nem láttuk ezt a szellemet. [...] Sándor József: Adós maradtam egy felelettel Iorga urnak. Azt kérde tőlem, hogyan nem kooperáltunk a szászokkal. Nekünk, akik azelőtt, hogysis mondjam, uralkodó nemzet voltunk, be kellett, hogy várjuk a békeszerződést. Mi erkölcsileg kötelezve voltunk, hogy ne mozduljunk. De megmondtam az elején, hogy rögtön a békeszerződés végbementé után, az első naptól kezdve törvényes aktivitásba léptünk és közeledést kerestünk a román állam felé, de külön deklaráció nélkül, mert nekünk nem volt szükségünk ily kijelentésekre, mi a mi tiszta, egyenes jellemünkkel jöttünk; magunkkal hoztuk, uraim, a mi

Az államszervezeti kérdések körében az 1923. évi Alkotmány az országgyűlés szervezetéről és működéséről a 42-76. cikkek között rendelkezett kétkamarás törvényhozási rendszert állítva fel,¹⁶⁶⁰ amely rendelkezések között a 64-65. cikkek a képviselőházi választások esetében a nemzeti kisebbségek tekintetében is jelentős rendelkezéseket tartalmaztak. A rendelkezések az általános, egyenlő, közvetlen, kötelező és titkos szavazáson túl a képviselőházi és szenátusi választókerületek korlátjaként felállította azon szabályt, hogy egy választókerület nem lehetett nagyobb egy megyénél,¹⁶⁶¹ így a döntően nemzetiségek által lakott megyékben lehetőség nyílt a törvényhozási képviselőre.¹⁶⁶² A törvényhozás második kamarája esetében a megyei tanácsok választott tagjai, valamint a városi és falusi községek tanácsainak választott tagjai megyénként egyetlen választói testületet alkotva, kötelező, egyenlő, közvetlen és titkos választással választottak egy-egy szenátort, amely Szenátusba a kereskedelmi és iparkamarák, a munkaügyi és mezőgazdasági kamarák, az egyetemek szintén delegáltak tagokat. Az 1923. évi Alkotmány 72-73. cikkei a hivatalból vagy méltóság alapján betöltött szenátorokat sorolta fel, azaz a trónörökösöt 18 éves korától, de csak 25. életévétől megillető szavazati joggal,¹⁶⁶³ a Román Akadémia elnökét, a metropolitákat, a román ortodox és a görögkatolikus egyháznak megválasztott megyéspüspökeit,¹⁶⁶⁴ illetve az elismert vallásfelekezetek felekezetenként is egy-egy szenátort küldhettek, amennyiben az adott

jóságunkat és értelmünket, azonnal a Magyar Szövetségben szerveződünk, kerestük az összeköttetést a román kormánnyal és ettől kezdve összes tisztviselőink megjelentek, hogy letegyék az esküt az első pillanattól kezdve. (Zaj.) Iorga Miklós: Nem úgy van. Sándor József: Mentünk a magunk egyenes útján, melyet számunkra a békeszerződés előírt s ezenkívül nem volt szükségünk más deklarációra. Miért? Ott meg voltak és meg vannak írva összes kötelezéseink, amelyeket betöltünk úgy, amint elmondtam beszédem elején, hogy innen a szószékről is ki akartam jelenteni a genfi konferencia után, hogy igenis, ez a mi akaratunk, amit a békekonferencia is határozott, hogy egész erőnkkel dolgozzunk az ország konszolidására, amelyben ma vagyunk, de csak egy feltétellel, amit mindig ismételn fogok, hogy az etnikai magyar kisebbség legyen megvédve a román állam által. Ez a feltétel, nem azért hogy fenyegezzünk, vagy ne, tudom azonban, hogy ez a mi óhajításunk, 2 millió magyaré! Iorga Miklós: *Nem kevésbé igaz, hogy két magatartás volt: az egyik a szászoké, akik nem vártak békeszerződésre, hogy nyilatkozzanak és az önk magatartása, akik bevárták a béke- szerződést, hogy ne nyilatkozzanak. -Mert abszolúte nem volt a szolidáris magyaroknak egy gyűlése sem, mely akár a béke- szerződés megkötése után ilyféle deklarációt tett volna. Ésők (a szász képviselők felé fordulva), akiknek nem voltak jóvá- teendő bűneik velünk szemben,, megtették deklarációjukat, önk, kiknek'vannak, nem tették meg.*" In: Sándor József orsz. képviselő beszéde a kamara 1923. márc. 17-iki ülésén az Alkotmány-javaslatához. *Magyar Kisebbség*, 1923. II/11. 427–428.; GÁL Kelemen: Egyenlő elbánás a kisebbségi középiskolákkal. *Magyar Kisebbség*, 1923. II/15–16. 576–577.; WILLER József: Románok rólunk. *Magyar Kisebbség*, 1924. III/4. 185–186.; BALÁZS i.m. 32–33.

¹⁶⁶⁰ MADGEARU, N. Virgil: Reforma parlamentului. In: DISSESCU, G. Constantin (ed.): *Noua constituție României, 23 de prelegeri publice, organizate de Institutul Social Român, cu o anexă cuprinzând nouile constituții Europene*. București, Institutul Social Român, 1922. 113–124.

¹⁶⁶¹ ALEXIANU i.m. 383–386.

¹⁶⁶² XENOPOL, D: Dreptul vot și reprezentatia minoritaților. In: DISSESCU, G. Constantin (ed.): *Noua constituție României, 23 de prelegeri publice, organizate de Institutul Social Român, cu o anexă cuprinzând nouile constituții Europene*. București, Institutul Social Român, 1922. 148–150, 158–159.

¹⁶⁶³ ALEXIANU i.m. 427.

¹⁶⁶⁴ ALEXIANU i.m. 347–365.; IONESCU i.m. 747.; NEGULESCU i.m. 122.

felekezet híveinek lélekszáma a kettőszázezer főt meghaladta.¹⁶⁶⁵ A korlát a muzulmánok egyházi fejére nem vonatkozott, de az unitárius egyház e szabály miatt elvesztette képviselőjét.¹⁶⁶⁶ A Szenátusnak egyebekben hivatalból jogosult tagjaivá váltak azon volt miniszterelnökök, akik legalább négy évig voltak kormányfők, azon miniszterek, akik hat évig voltak kormánytagok, a Képviselőház és a Szenátus azon volt elnökei, akik legalább hat rendes ülészakon át gyakorolták elnöki jogaikat, a volt szenátorok és képviselők, akik legalább tíz törvényhozás tagjai voltak, a Semmitő-és Ítélszék azon volt elnökei, akik öt éven keresztül voltak semmitő-és ítélszéki elnökök vagy másodelnökök, a nyugalmazott és tartalékos tábornokok amennyiben legalább három hónapig voltak parancsnokló tábornokok háború idején, vagy ellátták a nagyvezérkar főnöki tisztet, vagy béke idején legalább négy éven át töltöttek be hadsereg parancsnoki tisztet, illetve szenátorokká váltak a kisinyovi, csernovici és gyulafehérvári nemzetgyűlések volt elnökei.¹⁶⁶⁷ *A nemzetiségi kisebbségek mindezek alapján döntően a nemzetiségi megyékben nyerhettek törvényhozási képviselői jogot, amelyen felül a Szenátusba kerülhettek – számarányuknak egyébként nem megfelelő mértékben – az egyre inkább nemzeti jelleget öltő egyházak képviselői is.*¹⁶⁶⁸

Az 1923. évi Alkotmány 77-91. cikkei egyebekben a királyi hatalomról,¹⁶⁶⁹ a 92-100. cikkei a miniszterekről rendelkeztek,¹⁶⁷⁰ amely rendelkezések között a 94. cikk ismét elvi különbséget tett a fogalom pontosítása nélkül a román és a honosított román között a miniszteri állás betöltésének feltételei között. A bírói hatalom alapszabályait az 1923. évi Alkotmány 101-107. cikkei tartalmazták,¹⁶⁷¹ amelyek közül kiemelendő a már idézett rendelkezés, amely szerint a Semmitő-és Ítélszék felelt az egységes joggyakorlatért és az alkotmányértelmezésért.¹⁶⁷²

Az 1923. évi Alkotmány a 41. cikkben rögzített községi és megyei hatásköröket alkotmányos szinten a 108. cikkében fejtette ki, illetve a pénzügyekről szóló 109-118. cikkek között a 110-111. cikkek tartalmazták a megyei és községi közterhek kivetésének lehetőségét. A

¹⁶⁶⁵ ALEXIANU i.m. 429.; FRITZ (1930a) i.m. 32–33.

¹⁶⁶⁶ BALÁZS i.m. 39.; FRITZ (1930a) i.m. 33.

¹⁶⁶⁷ ALEXIANU i.m. 429–430.

¹⁶⁶⁸ A romániai kisebbségi magyar nemzet politikai, kulturális és közgazdasági helyzetképe a genfi kongresszus előtt. *Magyar Kisebbség*, 1930. IX/17. 622–623.

¹⁶⁶⁹ NEGULESCU i.m. 321

¹⁶⁷⁰ ALEXIANU i.m. 365–377.

¹⁶⁷¹ NEGULESCU i.m. 341

¹⁶⁷² ALEXIANU i.m. 264–271.; IONESCU i.m. 302–305.; MURZEA – MATEFI i.m. 240–241.; VERESS (2007) i.m. 105.

decentralizáció elvét illetően az alkotmányos szabályok a megyei, illetve a községi tanácsok választását emelte ki az általános, egyenlő, közvetlen, kötelező és titkos, nem nemzetiségi értelemben értett kisebbségi képviselő elve alapján. A tartalmi decentralizáció, a megyei és községi, esetlegesen a régiók mint területi szerveződések bármilyen politikai természetű elismerése a korszakban nem merült fel, a román állam az alkotmányos rendelkezések ellenére a centralizáció elsődlegességét vallotta.¹⁶⁷³ A román alkotmányjog álláspontja szerint a decentralizáció megvalósítása a központi kormányzat szerepének visszaszorulásával ténylegesen föderalizmust eredményez,¹⁶⁷⁴ az így összeegyeztethetetlen az *egységes és oszthatatlan szuverenitás felfogással, amelyből fakadóan decentralizáció alatt a román jog csak az államterület közigazgatási alapú felosztását és a közszolgáltatások területi alapú ellátását értette, elvetve a területi alapú önkormányzatiságot*, amely elv ma is érvényes, így Románia a tényleges decentralizációt *ab ovo* elutasítja.¹⁶⁷⁵

Az 1923. évi Alkotmány a fegyveres erőkről szóló 119-123. cikkek között¹⁶⁷⁶ megismételte a románok faji, nyelvi és vallási különbség nélküli általános tételét a hadkötelezettség körében.¹⁶⁷⁷ Nemzetiségi jogi szempontból az 1923. évi Alkotmány végén szerepelt általános rendelkezések 124-128. cikkei közül a 126. cikk, a román hivatalos nyelv tárgya bírt jelentőséggel, így a kisebbségi nyelvhasználat csak egyéni jogként volt értelmezhető.¹⁶⁷⁸ Az alkotmánymódosítás soha be nem tartott részletszabályait a 129-130. cikkek tartalmazták.¹⁶⁷⁹

Az 1923. évi Alkotmány az *átmeneti és kiegészítő rendelkezések* között végezetül a nemzetiségi jog tekintetében *rendkívüli jelentőségű kérdéseket* tartalmazott. A korábban ismertettek szerint az alkotmányozás során a Párizsi kisebbségvédelmi szerződés alaptörvényi elismerését azért tagadta meg a törvényhozás, mert annak tárgyát sem szuverenitás felfogásából, sem a jogegyenlőségi klauzula alapján nem tartotta alkotmányba illeszhetőnek.

¹⁶⁷³ BÁRDI Nándor: A közigazgatási átmenet időszaka 1920-1925. In: BÁRDI Nándor – PÁL Judit (szerk.): *Székelyföld története III. kötet*. Budapest – Kolozsvár – Székelyudvarhely, Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont – Erdélyi Múzeum Egyesület – Haáz Rezső Múzeum, 2016. 416.; AMUZA (2001a) i.m. 250., 260.; BALÁZS i.m. 91–93.

¹⁶⁷⁴ POULOPOL, E.A.: Doctrina constituțională a Consiliului Legislativ în materie de administrație locală. In: *Consiliul Legislativ zece ani de activitate 1926-1936*. București, Institutul de Arte Grafice „Lucafařul” S.A. 1936. 286–308.; MARCU (1997) i.m. 238.; Sándor József beszéde az alkotmánytervezetről (1923. március 17.) In: BALÁZS Sándor: *Magyar képviselő a királyi Románia parlamentjében*. Kolozsvár, Kriterion Könyvkiadó, 2008. 222–223.; BALÁZS i.m. 38.; NEGULESCU i.m. 562–564.

¹⁶⁷⁵ MITU i.m. 108–109.

¹⁶⁷⁶ ALEXIANU i.m. 451–452.

¹⁶⁷⁷ MATEIU i.m. 26.; TEODORESCU i.m. 47.

¹⁶⁷⁸ IONESCU i.m. 150–151.

¹⁶⁷⁹ ALEXIANU i.m. 455–458.; IONESCU i.m. 748.; MIKÓ (1981b) i.m. 69.

Ezzel szemben a korábbi *partialis* földreformok, kisajátítások jogszabályai, és a tűzi- és épületfa kérdése vitatható módon az alkotmányos jelentőség e feltételeinek megfeleltek.¹⁶⁸⁰ Ennek megfelelően az 1923. évi Alkotmány részét képezték az olténiai, munténiai, moldovai és dobrudzsai, azaz a régi királyságbeli földreformról szóló 1921. július 17-i törvény,¹⁶⁸¹ a besszarábiai földreformról szóló 1920. március 13-i törvény,¹⁶⁸² az erdélyi, bánági, körösvidéki és máramarosi földreformról szóló 1921. július 30-i törvény,¹⁶⁸³ és a bukovinai földreformról szóló 1921. július 30-i törvény¹⁶⁸⁴ megfelelő cikkei. A román alkotmányozó alkotmányos jelentőségüként kezelte továbbá az ókirályságbeli, besszarábiai és bukovinai lakosság tűzifa és épületfa igényét, amellyel kapcsolatban kisajátítási intézkedéseket is hozott.¹⁶⁸⁵ Az 1878-i berlini kongresszus előírását a 133. cikkben¹⁶⁸⁶ teljesítette az 1923. évi Alkotmány elismerve az ókirálysági zsidók honosítását, alkotmányos jelentőségűnek ismerve el a polgári jogok adományozásáról szóló rendelettörvényt,¹⁶⁸⁷ az 1919. május 22-i 2.085. számú rendelettörvényt¹⁶⁸⁸ és az 1919. augusztus 12-i 3.464. számú rendelettörvényt.¹⁶⁸⁹

Az 1923. évi Alkotmány és a román alkotmányjog formailag az állampolgári jogegyenlőség tételét vallotta, amely alapján az alkotmányos jogok élvezetét a román állampolgároknak tartotta fent faji, vallási, nyelvi különbségtétel nélkül,¹⁶⁹⁰ így következetesen tartózkodott, illetve a jelenben is tartózkodik a kisebbségek kollektív jogainak elismerésétől e jogegyenlőség tétel alapján.¹⁶⁹¹ *A román és a román állampolgár alkotmányjogi fogalma*

¹⁶⁸⁰ ALEXIANU i.m. 168–169.; GYÖRGY (2006) i.m. 7.; HITCHINS i.m. 386–390.

¹⁶⁸¹ A Hivatalos Lap 1921. július 17.-i 87. számában kihirdetett olténiai, munténiai, moldovai és dobrudzsai, azaz az ókirálysági földreform törvény – lege din 17 iulie 1921 pentru reforma agrară din Oltenia, Muntenia, Moldova și Dobrogea (din vechiul regat).

¹⁶⁸² A Hivatalos Lap 1920. március 13-i 258. számában kihirdetett 1036/1920. számú dekrétum a besszarábiai földreformról – Decretul nr. 1036/1920 de reformă agrară pentru Basarabia.

¹⁶⁸³ A Hivatalos Lap 1921. július 30-i 93. számában kihirdetett 3610/1921. számú törvény az erdélyi, bánati, körösvidéki és máramarosi földreformról – Legea nr. 3610/1921 pentru Reforma agrară din Transilvania, Banat, Crișana și Maramureș.

¹⁶⁸⁴ A Hivatalos Lap 1921. július 30-i 93. számában kihirdetett 3608/1921. számú bukovinai földreform törvény – Legea nr. 3608/1921 pentru reforma agrară din Bucovina.

¹⁶⁸⁵ ALEXIANU i.m. 459–460.; NAGY (1944) i.m. 163.

¹⁶⁸⁶ KOVÁCS Péter: A romániai kisebbségvédelem nemzetközi jogi doktrínájának kézikönyve. *Pro Minoritate*, 2002/nyár. 205.; GYÖRGY (2006) i.m. 7.; TEODORESCU i.m. 58–59., 62–63.; NEGULESCU i.m. 97–98.

¹⁶⁸⁷ A Hivatalos Lap 1918. december 30-i 223. számában közzétett 1918. december 29-i 3.902. száma polgári jogok adományozásáról szóló rendelettörvény – decret-lege No. 3.902 din 29 Decembrie 1918 privitor la acordarea drepturilor cetățenești.

¹⁶⁸⁸ A Hivatalos Lap 1919. május 28-i 33. számában kihirdetett 1919. május 22-i 2.085. számú rendelettörvény – No. 2.085 din 22 Mai 1919.

¹⁶⁸⁹ A Hivatalos Lap 1919 augusztus 13-i 93. számában kihirdetett 4.464. számú 1919. augusztus 12-i ókirályságbeli zsidók honosításáról szóló rendelettörvény – decret-lege No. 3.464 din 12 August 1919 privitoare la încetățenirea evreilor cari locuiau în vechiul Regat.

¹⁶⁹⁰ IONESCU i.m. 805–806.

¹⁶⁹¹ TRÓCSÁNYI (2010) i.m. 895.

ennek megfelelően szinonima és nem hordoz etnikai jelentéstartalmat,¹⁶⁹² ugyanakkor az állampolgárság ténye ezáltal a nemzeti kisebbségek tagjai alkotmányos helyzetének *conditio sine qua nonja*, így vizsgálata – a magyar jogalkotással egyezően – megkerülhetetlen.

Az állampolgársági kérdést a Párizsi kisebbségvédelmi szerződés 3-7. cikkei voltak hivatottak rendezni, kiinduló alapként rögzítve, hogy a Romániához csatolt, vagy csatolandó területek lakossága mindennemű alakítás nélkül megszerezhették a román állampolgárságot,¹⁶⁹³ amennyiben más állampolgárság javára nem döntöttek, azaz nem optáltak.¹⁶⁹⁴ Román állampolgárság illetve meg továbbá a fenti területeken lakó szülőktől származó személyeket, amennyiben nem Romániában éltek, de az illetékes román hatóságok előtt kinyilvánították román állampolgárságra való igényüket a szerződés hatályba lépését követő két éven belül. A Románia területén való születés tényével román állampolgárságot nyertek mindazok, akiket más állam állampolgársága nem illetett meg, a 7. cikk pedig, mintegy visszautalva az 1878. óta fennállt mulasztásra külön a zsidók állampolgárságának megszerzésével foglalkozott.¹⁶⁹⁵ A Párizsi kisebbségvédelmi szerződés 5. cikke alapján az állampolgárság megszerzése elé Románia nem gördíthetett akadályt. A Párizsi kisebbségvédelmi szerződéssel ellentétes jogalkotástól való tartózkodási kötelezettség ellenére Románia az állampolgárság kérdésében ezen rendelkezéseket módosító, torzító feltételeket fogadott el az 1924. évi állampolgársági törvény¹⁶⁹⁶ elfogadása és végrehajtása során.¹⁶⁹⁷

Az állampolgársági törvény átfogó jelleggel szabályozta a kérdést,¹⁶⁹⁸ ugyanakkor alapvetően hagyta figyelmen kívül a Párizsi kisebbségvédelmi szerződés idézett rendelkezéseit, amikor az abban foglalt *otlakás, az érintett területen tartózkodás*¹⁶⁹⁹ *feltétele helyett az illetőség fogalmához kötötte optálás hiányában az állampolgárság megszerzését* 1918. december 1-i napját jelölve ki a területek Romániához csatolásának napjaként.¹⁷⁰⁰ A *lakóhely helyetti illetőség feltételét*¹⁷⁰¹ a magyar 1886. évi XXII. törvénycikk¹⁷⁰² alapján kellett meghatározni a

¹⁶⁹² IONESCU i.m. 805.

¹⁶⁹³ GANCZER i.m. 201–205.; NEGULESCU i.m. 98., 143–144.; SZENCZEI i.m. 133.; TEGHZE i.m. 85.

¹⁶⁹⁴ GANCZER i.m. 123–129.

¹⁶⁹⁵ GANCZER i.m. 205.; UNGVÁRI (2020) i.m. 104.

¹⁶⁹⁶ A Hivatalos Lap 1924. február 24-i 41. számában kihirdetett román állampolgárság megszerzéséről és elvesztéséről szóló törvény – lege privitoare la dobândirea și pierderea naționalității române.

¹⁶⁹⁷ A romániai kisebbségi magyar nemzet politikai, kulturális és közgazdasági helyzetképe a genfi kongresszus előtt. *Magyar Kisebbség*, 1930. IX/17. 630.; FEGYVERESI i.m. 380–381.; GANCZER i.m. 205–206., 212–213.; SZENCZEI i.m. 133–134.

¹⁶⁹⁸ BÁRDI (2017) i.m. 27–28.; NAGY (1944) i.m. 77.; TEODORESCU i.m. 34–38.

¹⁶⁹⁹ GANCZER i.m. 117.; 205.

¹⁷⁰⁰ NAGY (1944) i.m. 77–79.; SZENCZEI i.m. 133–134.

¹⁷⁰¹ GANCZER i.m. 102–110.

Magyar Királyság korábbi területein a Kormányzótanács I. számú érvényességében elismert rendelete értelmében. A magyar jog az illetőség megszerzését községi határozathoz kötötte annak több felétételével.¹⁷⁰³ Megtagadási ok volt egyes büntető ítéletek hatálya alatt állás, az önfenntartás képességének, kielégítő erkölcsi bizonyítványnak a hiánya, illetve a korábbi községből való kilépési igazolás hiánya esetében négy évi helyben lakás, továbbá díjfizetési kötelezettség is terhelte a kérelmezőt. Mindezekből egyenesen következett, hogy mind a dátum kijelölése mind az illetőség fogalma a kötelezettségvállalástól eltérő, szűkebb jogi fogalmakat és feltételeket támasztott, amelynek eredményeként a román állampolgárság megszerzése részben lehetetlenné vált, részben az állampolgársági helyzet megítélése a községi hatóságok döntésén múlt,¹⁷⁰⁴ amelyek összeállították az állampolgárságot nyert személyek névsorát, amely ellen jogorvoslatnak csak a kifüggesztéstől számított negyven napon belül volt helye. A kérdés megoldása a távollévők esetében egyébként újabb határidőket indokolt, így a községtől később is lehetett az állampolgársági névsorba való felvételt kérni, amelynek végső határideje 1928. december 31-re, majd 1933. szeptember 1-re módosult.¹⁷⁰⁵ Az állampolgárság kérdésének megítélését tovább árnyalta a bírói gyakorlat, amely a távollévő, illetve az önhibáján kívül állampolgársági jogát érvényesíteni nem tudó személyek tekintetében kimondta, hogy a más állampolgárságra való optálást, azaz a román állampolgárságról való lemondást nem csak írásbeli nyilatkozat alapján lehetett megállapítani, hanem olyan magatartásból is, amelyből alappal lehetett következtetni arra, hogy az illető személy nem kívánt élni a román állampolgárság megszerzésének jogával.¹⁷⁰⁶ *Következésképpen a román alkotmányjog az állampolgárság megszerzésének feltételeit szűken értelmezte és a Párizsi kisebbségvédelmi szerződés rendelkezéseivel ellentétben alakszerűségi követelményekhez kötötte, a román állampolgárságról való lemondást alakszerűség nélkül is megállapíthatónak fogadta el.* A román jogi megoldás annak fényében is visszás, hogy az illetőséget, illetve az alakisághoz – azaz gyakorlatilag állami engedélyhez kötött állampolgárságot – csak a csehszlovák, illetve a szerb-horvát-szlovén kisebbségvédelmi szerződés tartalmazta.¹⁷⁰⁷ *A nemzetközi jog által előírt alakszerűség nélküli állampolgárság megszerzése és a román jog megoldása között tehát valós ellentét állt fent,* amelynek külön hangsúlyt adott, hogy az Állandó Nemzetközi Bíróság 1923-ban a lengyel állampolgárság

¹⁷⁰² 1886. évi XXII. törvény-czikk a községekről. In: *Corpus Juris Hungarici – Magyar Törvénytár – 1884-1886. évi törvényczikkek*, Budapest, Franklin – Társulat Magyar Irod. Intézet és Könyvnyomda, 1897. 405–446.

¹⁷⁰³ NAGY (1907) i.m. 382–384.

¹⁷⁰⁴ BEDŐ Árpád: A román állampolgársági törvény revíziója. *Magyar Kisebbség*, 1926. V/11. 423–428.

¹⁷⁰⁵ NAGY (1944) i.m. 79–80.

¹⁷⁰⁶ NAGY (1944) i.m. 80.

¹⁷⁰⁷ GANCZER i.m. 101.; 204–205,

megszerzése és a Párizsi kisebbségvédelmi szerződésnek mintát adó lengyel kisebbségvédelmi szerződés kapcsolatát elemzte, és arról a román államot külön is értesítette. Az Állandó Nemzetközi Bíróság kiemelte, hogy ugyan az állampolgárság jogintézményének szabályozása alapvetően a belső joghatóságba tartozó diszkrecionális kérdés, azonban a tételes jogalkotásnak meg kell felelnie a nemzetközi jogi kötelezettségeknek, azaz az állam szabályozási kompetenciáját a nemzetközi jogi kötelezettség behatárolja.¹⁷⁰⁸ Mindezek ellenére akik az állampolgársági névsorban nem szerepeltek, vagy jogorvoslati kérelmük nem vezetett az állampolgárság megszerzéséhez csak külön – évekig elhúzódó – honosítási eljárással szerezhettek román állampolgárságot.¹⁷⁰⁹ Végezetül megemlítendő e körben, hogy a honosítás útján megszerzett állampolgárság feltételrendszere különbséget tett *román fajú és idegen* között. Az idegenek esetében főszabályként érvényesült az önfenntartás, a tíz évi országterületen való tartózkodás feltétele,¹⁷¹⁰ a fajilag románok esetében az ezen feltételek teljesítése nélküli egyszerűsített honosítási eljárás létezett,¹⁷¹¹ illetve a telepített románok alakiság nélkül nyerhettek román állampolgárságot.¹⁷¹² Az állampolgársági jogegyenlőség tételét és alkotmányos alapjait a korszak végén az állampolgárság felülvizsgálatáról szóló rendelettvény¹⁷¹³ is áttörte, elrendelve valamennyi állampolgársági névsorba való felvételen és összeíráson alapuló állampolgárság felülvizsgálatát a zsidók esetében hivatalból, a többi esetben ügyészi indítványra.¹⁷¹⁴ Az állampolgársági jogegyenlőséget nyíltan az 1938. évi Alkotmány alapján felállított, a 3.3.5. alfejezetben ismertetett államberendezkedés rendszere tagadta meg a román elem elsőbbségét kinyilatkoztatva.¹⁷¹⁵

Az 1923. évi Alkotmány rendszerének tárgyalásakor végezetül ki kell emelni a román jogirodalomban megfogalmazott azon uralkodó álláspontot a kisebbségek alkotmányos jogállását illetően, amely alapvetően abban foglalható össze, hogy *az állampolgári*

¹⁷⁰⁸ A lengyel kisebbségvédelmi szerződéssel és a lengyel állampolgársági törvénnyel kapcsolatban az Állandó Nemzetközi Bíróság által kibocsátott 1923. szeptember 15-i 7. számú tanácsadó vélemény. Acquisition of polish nationality. Publications of the Permanent Court of International Justice, Series B. No. 7. September 15th 1923. Collection of Advisory Opinions 9, 15–16. In: https://www.icj-cij.org/public/files/permanent-court-of-international-justice/serie_B/B_07/01_Acquisition_de_la_nationalite_polonaise_Avis_consultatif.pdf; GANCZER i.m. 58–59.

¹⁷⁰⁹ Willer József felszólalása a felirati vitában (1936. november 24.) In: BALÁZS Sándor: *Magyar képviselő a királyi Románia parlamentjében*. Kolozsvár, Kriterion Könyvkiadó, 2008. 510–511.

¹⁷¹⁰ NEGULESCU i.m. 92.

¹⁷¹¹ TEODORESCU i.m. 35.

¹⁷¹² NAGY (1944) i.m. 81.

¹⁷¹³ A Hivatalos Lap 1938. január 22-i 18. számában kihirdetett állampolgárság felülvizsgálatáról szóló rendelettvény – decret-lege pentru revizuirea cetățeniei.

¹⁷¹⁴ A népszövetségi román delegáció a zsidók állampolgárságáról. *Magyar Kisebbség*, 1938. XVII/19-20. 466–467. GIDÓ (2008) i.m. 38.; MIKÓ (1941) i.m. 199.; NAGY (1944) i.m. 81.

¹⁷¹⁵ NAGY (1944) i.m. 81–82.

jogegyenlőség tétele lényegében véve a kisebbségi külön jogok tagadását jelentette. A kisebbségek tagjainak jogállását a belső jog, a kisebbségvédelmi szerződésekből fakadó egyes külön jogok és nemzetközi kötelezettségek ugyan meghatározták,¹⁷¹⁶ azonban e jogokat a román szakirodalom következetesen privilégiumoknak tekintette és velük szemben a kisebbségek lojalitását,¹⁷¹⁷ a kisebbségeket terhelő – a nemzetközi jogban nem ismert és a szerződésben éppen ezért nem is nevesített – kötelezettségeket kérte számon.¹⁷¹⁸ Amennyiben elfogadjuk, hogy az igazságosság nem minden egyén és csoport jogos érdekének való megfelelést jelenti, de azt feltétlenül, hogy arra törekedni kell,¹⁷¹⁹ megállapítható, hogy a kisebbségi jogok privilégiumként való felfogása a jogegyenlőségből is fakadó igazságosságra való törekvést ellehetetlenítette. Emellett a román irodalom értelmezése szerint a kisebbségvédelmi szerződéseknek alapvető célja a kisebbségek államhűségének és lojalitásának biztosítása volt, amelyből fakadóan a Nemzetek Szövetsége kisebbségvédelmi rendszerének is tiszteletben kell tartania a nemzeti szuverenitást.¹⁷²⁰ Az álláspont valójában a Párizsi kisebbségvédelmi szerződés 12. cikkében foglalt panaszjog mellett az 1923. évi Alkotmány állampolgárokat megillető kérvényezési jogának tartalmi kiüresítésével egyenértékű, amely által valamennyi panaszeljárást a román politikum Románia elleni támadásként, az állam iránti hűtlenség bizonyítékeként értelmezett. A vizsgált korszak végén ez az álláspont a 4.6.3. alfejezetben bemutatott módon még büntetőjogi tényállást is nyert, amelyet csak az Országos Magyar Párt Nemzetek Szövetségéhez intézett panaszja nyomán módosítottak.

3.3.5. Az 1938. évi Alkotmány és annak alkotmányjogi következményei a nemzeti kisebbségek joga tekintetében 1938-1940 között

Az 1923. évi Alkotmány által megalkotott rendszer alig másfél évtizedig állt fent. A román állam a társadalmi, gazdasági kérdésekre és az integrációs kihívásokra nem talált választ, továbbá az egymás mellett párhuzamosan élő partikuláris jogrendek okán a nemzetállami cél megvalósítása sem sikerült, mely okok együttese a politikai élet radikalizálódását

¹⁷¹⁶ BUDIȘTEANU i.m. 13–14.

¹⁷¹⁷ JAKABFFY Elemér: Lojalitást és bizalmat! *Magyar Kisebbség*, 1927. VI/22. 822.; COTTELY István: A kisebbségek lojalizmusa mint jogkérdés. *Magyar Kisebbség*, 1933. XII/5. 137–142.; SOFRONIE 29.

¹⁷¹⁸ BÁNFFY Ferenc: Jogok és kötelességek. *Magyar Kisebbség*, 1927. VI/13. 491.; SOFRONIE i.m. 4.

¹⁷¹⁹ VARGA (2015) i.m. 39.

¹⁷²⁰ SOFRONIE i.m. 17.

eredményezte.¹⁷²¹ Az ország 1937. végére kormányozhatatlan állapotba került, a gazdasági és politikai válságot a választások eredménye a radikális jobboldal megerősödésével¹⁷²² és a kormányzó párt vereségével¹⁷²³ együttesen sem tudta orvosolni,¹⁷²⁴ így II. Károly király 1938. február 10-én feloszlatta a parlamentet és nyílt királyi diktatúrát vezetett be¹⁷²⁵ olasz mintájú korporatív állam kiépítése¹⁷²⁶ és ostromállapot¹⁷²⁷ elrendelése mellett.

A királyi diktatúra szükségképpen új alkotmány megalkotását indokolta, amelyet azonban a hatályos 1923. évi Alkotmány keretei között megalkotni a parlament feloszlata és a fennálló belpolitikai viszonyok mellett lehetetlen volt, így annak szövegét a király a nemzet nevében nyílt népszavazásra bocsájtotta.¹⁷²⁸ Az alig két héttel később 1938. február 25-26-án megtartott népszavazás eredménye¹⁷²⁹ szerint a 4.303.064 szavazatból 4.297.581 szavazat szült az alkotmány mellett és csupán 5.483 szavazat ellene,¹⁷³⁰ így a király azt 1938. február 27-én ki is hirdette.¹⁷³¹ Az 1938. évi Alkotmány¹⁷³² *leglényegesebb újítása az állampolgári jogegyenlőség alapjáról való elmozdulás volt, azaz a román nemzet tagjai elsőbbségi jogának elismerése volt az ország többi lakosával szemben,*¹⁷³³ míg egyéb rendelkezéseit áttekintve rögzíthető, hogy annak *nemzetállami kiindulópontja változatlan* maradt, annak 1-3. cikke e körben a korábbi alkotmányok rendelkezéseit megismételték.¹⁷³⁴ Az 1938. évi Alkotmány 4-

¹⁷²¹ „Tagadhatatlan, hogy Romániában ez a közszellem a nacionalizmus felé hajlik, ezért volt a közszellemnek megfelelő egy a többiekénél nemzetibb jellegű pártot hívni uralomra.” – II. Károly román király nyilatkozata. *Magyar Kisebbség*, 1938. XVII/2. 38.; GYÖRGY Béla: Szász Pál Memoranduma a román Koronatanácsához (1938. április 27). *Pro Minoritate*, 2002/ősz. 155.; ABLONCZY (2011) i.m. 30–31, DURANDIN i.m. 264–284.; DJUVARA (2010) i.m. 287–290. HITCHINS i.m. 415., 454–458.

¹⁷²² GYÖRGY (2006) i.m. 192–199.; MIKÓ (1941) i.m. 193–201.; PAKSA i.m. 116–117.

¹⁷²³ Az új évben – új helyzet előtt. *Magyar Kisebbség*, 1938. XVII/1. 1–2.; A Tătărescu-kormány 1937. évi parlamenti választásainak számadatai. *Magyar Kisebbség*, 1938. XVII/1. 2–5.; VERESS (2007) i.m. 105.; JAKABFFY – PÁLL i.m. 145–146.

¹⁷²⁴ BALÁZS i.m. 195–197.; DJUVARA (2010) i.m. 289–290.

¹⁷²⁵ Öfelsége kiáltványa. *Magyar Kisebbség*, 1938. XVII/3-4. 69.; A Minisztertanács fontos határozatai. *Magyar Kisebbség*, 1938. XVII/3-4. 71.; BOTLIK i.m. 128–129.; GYÖRGY (2006) i.m. 199.; GYÖRGY (2012) i.m. 155.; IONESCU i.m. 750–752.; MIKÓ (1941) i.m. 201–204.; VERESS (2007) i.m. 105.

¹⁷²⁶ SZENTE Zoltán: Az alkotmányos monarchia fejlődése és a parlamentarizmus. In: MEZEY Barna – SZENTE Zoltán (szerk.): *Európai alkotmány- és parlamentarizmus történet*. Budapest, Osiris Kiadó, 2003. 412.; DUCULESCU – CĂLINOIU – DUCULESCU i.m. 36–37.; VERESS (2007) i.m. 106.

¹⁷²⁷ A Hivatalos Lap 1938. február 11-i 34. számában kihirdetett ostromállapotot elrendelő rendelet – decret-lege pentru introducerea stării de asediu.

¹⁷²⁸ A Hivatalos Lap 1938. február 20-i 42. számában kihirdetett népszavazást előíró 901. számú királyi rendelet – decret-regal No. 901. relativ la plebiscitul pentru Constituție.

¹⁷²⁹ DURANDIN i.m. 284.; FEGYVERESI i.m. 383.

¹⁷³⁰ A Hivatalos Lap 1938. február 27-i 48. számában megjelent 458. számú kormány jelentés a népszavazás eredményéről – No. 458. din Februarie 1938.

¹⁷³¹ IONESCU i.m. 753.; MARCU (1997) i.m. 235.

¹⁷³² A Hivatalos Lap 1938. február 27-i 48. számában kihirdetett Románia Alkotmánya – Constituția României din 1938.

¹⁷³³ NAGY (1944) i.m. 81.; SZENCZEI i.m. 144.

¹⁷³⁴ NAGY (1944) i.m. 70.; IONESCU i.m. 754.

5. cikkei a románok kötelességei tekintetében a *nyelvi különbségtételt mellőzve*¹⁷³⁵ az 'etnică' kifejezést fenntartva a faji és vallási különbségtételtől mentes egyenlőséget tartalmazták, amelyből *következett a nyelvi kisebbségek elismerésének elhagyása és ezáltal a Párizsi kisebbségvédelmi szerződés nyílt tagadása*. Az idézett jogszabályhelyek tehát kimondták az összes románok *faji és vallási különbségre való tekintet nélküli törvényi előtti egyenlőségét* és e személyek ezen különbségek nélkül voltak *kötelesek a román államot mint hazát életcéljuk legfőbb alapjának tekinteni, annak területi épségének, függetlenségének és méltóságának védelmében magukat feláldozni, munkájukkal a román állam, mint haza erkölcsi felmagasztalásához és gazdasági fejlődéséhez hozzájárulni*. A rendelkezések értelmében a románok hűséggel voltak kötelesek viselni a közterheket és *önként voltak kötelesek hozzájárulni a közfeladatokhoz*. Az 1938. évi Alkotmány 6. cikke az osztálykülönbségek tagadását tartalmazta az adózás alapszabályainak meghatározása mellett, a 7. cikk pedig ezen az alapon a *véleménynyilvánítás szabadságát korlátozó* rendelkezésként tiltotta az *állam kormányformájának megváltoztatását, mások vagyonának felosztását vagy szétosztását, vagy adótörlesztést célzó véleménynyilvánítást*, illetve az *osztályharc hirdetését*. Az 1938. évi Alkotmány 8. cikke tiltotta az egyházak politikai propagandáját és a vallási alapon való politikai egyesülés jogát, a 9. cikk pedig a román állampolgárság elvesztésével sújtotta azt, aki a kormány engedélye nélkül idegen állami szolgálatot vállalt. A románok jogai tekintetében a fenti kiindulóponton alapozva és a kötelezettségeket előtérbe helyezve részben a korábbi 1923. évi Alkotmány rendelkezései kerültek megismétlésre,¹⁷³⁶ ennek megfelelően az 1938. évi Alkotmány 10. cikke tartalmazta a lelkiismereti szabadságot, a munkaszabadságot, a sajtószabadságot, a gyülekezési szabadságot, az egyesülési szabadságot, valamint az egyéb törvényekben foglalt jogok szabadságát a fenti korlátokkal. Az 1938. évi Alkotmány 11. cikke a román állampolgárságra vonatkozó alaptételeket rögzítette a házasság, a leszármazás, az elismerés és a honosítás állampolgárságot keletkeztető tényeinek felsorolásával, emellett a 12. cikk a személyi szabadság körében büntető anyagi és eljárásjogi rendelkezéseket tartalmazott, a 13. cikk pedig a törvényes bíróhoz való jogot deklarálta. Az 1938. évi Alkotmány 14. cikke a lakás sérthetlensége mellett a kapcsolódó büntetőeljárásjogi rendelkezéseket tartalmazta, a 15. cikk a halálbüntetés háború idején való fenntartása mellett azt békeidőben a kormány hatáskörébe utalva is megengedte az uralkodó, a királyi család, külföldi államfők vagy állami méltóságokat célzó merényletek, rablógyilkosság vagy politikai gyilkosság esetében.

¹⁷³⁵ MIKÓ (1981b) i.m. 70–71.

¹⁷³⁶ IONESCU i.m. 754.

A tulajdon kérdése körében az 1938. évi Alkotmány 16. cikke annak sérthetetlenségét tartalmazta a közjavak védelmével és a vagyonelkobzás büntetés kivételességével, illetve a kisajátítás alapszabályaival. Továbbra is vitatható módon, a jogok között tartalmazta az 1938. évi Alkotmány az egyes állami, illetve közösségi tulajdon tárgyait a 17-18. cikkekben. Fenntartotta az 1938. év Alkotmány 19. cikke az ortodox, illetve a görögkatolikus egyház elsőbbségét a felekezeti egyenjogúság deklarálása ellenére,¹⁷³⁷ hasonlóképpen a 20. cikkben a korábbi anyakönyvi szabályozás sem változott. Az *oktatás szabadságának új korlátjaként* a közrend és közérkölc mellett az *államérdek* is megjelent. Az 1938. évi Alkotmány 22. cikke rögzítette a gondolat és véleménynyilvánítás szabadságát, amely értelemszerűen csak a 7. cikk rendelkezéseivel együtt, azon korlátok és keretek között érvényesülhetett. Az 1938. évi Alkotmány 23. cikkében foglalt levél, távirat és távbeszélő titok az igazságszolgáltatási érdek alá rendelten érvényesült, a 24. cikkben foglalt gyülekezés joga, a 25. cikkben foglalt petíciós jog érdemben nem változott, ahogyan a 28. cikk a külföldi kitüntetések szabályaira vonatkozó korábbi rendelkezéseket sem, illetve a 26. cikk fenntartotta az egyesülési jog gyakorlását változatlanul rögzítve, hogy a jogi személyiség elismerése nem képezi annak lényegi elemét.

Az 1938. évi Alkotmány nemzeti kisebbségek jogát illető egyik legfontosabb rendelkezése a 27. cikk volt, amely az állampolgári jogegyenlőség tételének tagadását tartalmazta a tisztségviselés jogát szabályozó rendelkezések között. Az állampolgári jogegyenlőség tételéről való elmozdulást implicit módon már a 4-5. cikkek is tartalmazták, de a román nemzetiség elsőbbségének kimondását a 27. cikk vállalta fel, kimondva, hogy a polgári és katonai köztisztségek és méltóságok csak román állampolgárokkal tölthetők be, de e tisztségek betöltésénél figyelembe kellett venni a román nemzet többségi és államalkotó jellegét.¹⁷³⁸ Az 1938. évi Alkotmány 27. cikkének értelmében megkülönböztethetővé vált a román állampolgárok, azaz 'cetățeni' személyi köre akik bizonyos jogokat vallási vagy faji különbségtétel nélkül élveztek, illetve maga a román nemzetet, a 'națiunea română' mint államalkotó közösség. A rendelkezések értelmében az 1938. évi Alkotmány tehát a román államot nem a román állampolgárok közösségeként fogta fel, hanem államalkotónak csak a román nemzetiségű román állampolgárokat ismerte el, azaz a nemzeti kisebbségekhez tartozó állampolgárok, illetve közösségei államalkotó jellege nyíltan megtagadásra került. A jogszabályhely egyebekben megismételte a román és a honosított román különbségtételét

¹⁷³⁷ NAGY (1944) i.m. 73.

¹⁷³⁸ MIKÓ (1941) i.m. 203.; MIKÓ (1981b) i.m. 71.; NAGY (1944) i.m. 186.

minden további magyarázat nélkül a földtulajdonnal kapcsolatban, de ugyanez a jogszabályhely védte a külföldiek személyi és vagyoni viszonyait. *A fenti tételt, nevezetesen a román nemzet államalkotó alkotmányos felfogását az 1938. évi Alkotmány 29. cikke tovább árnyalta, amikor kimondta, hogy az államhatalom a román nemzetől eredt. Az 1923. évi Alkotmány hasonló rendelkezése tehát egy lényegi elemmel bővült, a nemzetet, mint az államhatalom forrását a román nemzetre értette és szűkítette az 1938. évi Alkotmány.*

Az 1938. évi Alkotmány államszervezetről rendelkező 30-78. cikkei a királyi diktatúra jellegéből fakadóan a királyi hatalom elsőbbségének talaján álltak,¹⁷³⁹ fő szabály szerint a királyi hatáskörbe utalva a törvénykezdeményezés jogán túl a törvény értelmezésének jogát is a végrehajtó hatalmon felül,¹⁷⁴⁰ azaz a király uralkodása mellett ténylegesen kormányzott is.¹⁷⁴¹ A király, illetve a királyi ház jogállását egyebekben lényegében véve a korábbival azonos módon szabályozta az 1938. évi Alkotmány. Az országgyűlés kétkamarás szervezeti felépítése és viszonyai az 1938. évi Alkotmány 48-60. cikkek között kerültek szabályozásra,¹⁷⁴² amely rendelkezések az országgyűlés alsóházának, a Képviselőháznak tagjai tekintetében lényeges módosítást eszközöltek a korábbi választási rendszert eltörölve *korporatív* rendszert állítva fel.¹⁷⁴³ Ennek megfelelően a képviselőház olyan választott képviselőkből állt, akik 30. életévüket betöltötték és vagy földművelés és kétszemes munka, vagy kereskedelem és ipar, vagy szellemi foglalkozásuk csoportjába tartoztak.¹⁷⁴⁴ A fenti foglalkozási ágak alapján kialakított kerületi beosztás szerinti választási rendszerben lebonyolított választások eredményeként állhatott fel a Képviselőház, azaz a korporatív rendszer a nemzetiségi területeken lévő választókerületek szerinti törvényhozásbeli képviselet lehetőségét megszüntette. *A foglalkozási ágakon kívül eső állampolgárok sem választók, sem választhatók nem voltak.* A Szenátus felépítése az 1938. évi Alkotmány 63-64. cikkei szerint lényegében véve nem változott,¹⁷⁴⁵ de a muzulmánok képviselete, részben a dobrudzsai törökök kitelepítésére is figyelemmel megszűnt. Lényeges újdonsága az új alkotmányos rendszernek, hogy a *végrehajtó hatalom tagjai a királynak tartoztak felelőséggel* az 1938. évi Alkotmány 65. cikke szerint, emellett a kormány felépítését szabályozó 66-71. cikkek között a 67. cikk megismételte a román nemzetiség elsőbbségét kimondva, hogy csak az lehet

¹⁷³⁹ AMUZA (2001a) i.m. 273–274.; IONESCU i.m. 754.; MARCU (1997) i.m. 235–236.; NAGY (1944) i.m. 34.

¹⁷⁴⁰ IONESCU i.m. 754.; MARCU (1997) i.m. 235.; MIKÓ (1941) i.m. 203.; VERESS (2007) i.m. 106.

¹⁷⁴¹ FEGYVERESI i.m. 384.

¹⁷⁴² AMUZA (2001a) i.m. 274.

¹⁷⁴³ IONESCU i.m. 754.; MARCU (1997) i.m. 236.; VERESS (2007) i.m. 106.

¹⁷⁴⁴ A választások. *Magyar Kisebbség*, 1939. XVIII/12. 281–288.; FEGYVERESI i.m. 385.

¹⁷⁴⁵ AMUZA (2001a) i.m. 274.

miniszter, aki legalább három nemzedék óta román.¹⁷⁴⁶ A bírói hatalom szabályozása az 1938. évi Alkotmány 73-78. cikkei között lényegi módosítást a korábbi szabályokhoz képest nem tartalmazott, ennek ellenére a bírói függetlenséget és elmozdíthatatlanságot¹⁷⁴⁷ 1938. tavaszán két jogszabály gyakorlatilag megszüntette,¹⁷⁴⁸ elrendelve az állami rend megvédéséről szóló törvénybe és a büntetőtörvénykönyv állami és társadalmi rendet biztosító rendelkezéseibe ütköző cselekmények tárgyában hozott ítéletek igazságügyminisztériumi ellenőrzését.¹⁷⁴⁹

Az 1938. évi Alkotmány 79. cikke a megyei és községi intézmények kérdését külön törvény szabályozási tárgyává tette és már formailag is *elvetette* az 1923. évi Alkotmány 108. cikkébe foglalt, de lényegében sosem alkalmazott *decentralizáció elvét*,¹⁷⁵⁰ így a pénzügyekről szóló 80-87. cikkek nem tartalmazták a megyei, illetve községi decentralizált pénzügyeket sem. A haderőről szóló szabályok lényegi módosítást nem tartalmaztak az 1938. évi Alkotmány 88-91. cikkei között, de már nem tartalmazták az állampolgárok tekintetében a többenemzetiségű állam ismérveit, csak a román állampolgárok hadkötelezettségéről rendelkeztek. Az 1938. évi Alkotmány megismételte a korábbi általános rendelkezéseket a 92-96. cikkek között, az alkotmánymódosítás kezdeményezésének jogát a királynak tartotta fent a 97. cikkben, illetve megismétlésre kerültek az átmeneti és befejező rendelkezésekben a 98-100. cikkek között a korábbi földreform kérdései, illetve a jogszabályok felülvizsgálati kötelezettségének tárgyai.

Az 1938. évi Alkotmány rendelkezéseit áttekintve rögzíthető, hogy a román nemzet államalkotó minőségének hangsúlyozása egyrészt a társadalmi feszültségek csillapítását és a királyi diktatúra nemzeti jellegének kihangsúlyozását, ezáltal annak elfogadottságának növelését célozta,¹⁷⁵¹ másrészt pedig *az 1923. évi Alkotmány deklarált jogokkal szemben álló valós politikai és jogalkotási gyakorlat kodifikálását végezte el*. Az államrend megszilárdítása érdekében az 1938. évi Alkotmány az ország területére fenntartotta ostromállapotot, így az állambiztonságot és a közrend fenntartását illető hatalmat a hadsereg kezébe adta,¹⁷⁵² értve ezalatt egyes esetekben a bíraskodást, a házkutatás jogát, a cenzúrát, a gyülekezési és

¹⁷⁴⁶ NAGY (1944) i.m. 71.; MARCU (1997) i.m. 236–237.

¹⁷⁴⁷ BÍRÓ (2002) i.m. 451.

¹⁷⁴⁸ A Hivatalos Lap 1938. március 4-i 52. számában kihirdetett rendelet törvény a köztisztviselők elmozdíthatatlanságának felfüggesztéséről – decret lege pentru suspendarea inamovibilității sau stabilității funcționarilor publici; a Hivatalos Lap 1938. április 15-i 88. számában kihirdetett az állami rend megvédéséről szóló rendelet törvény – decret lege pentru apărarea ordinei în Stat.

¹⁷⁴⁹ NAGY (1944) i.m. 35–36.

¹⁷⁵⁰ AMUZA (2001a) i.m. 275.; MARCU (1997) i.m. 238–239.

¹⁷⁵¹ NAGY (1944) i.m. 34–35.

¹⁷⁵² NAGY (1944) i.m. 35.; MIKÓ (1941) i.m. 205.

egyesülési jog korlátozását, következésképpen az 1938. évi Alkotmányban meghatározott jogok annak hatálya alatt ténylegesen nem érvényesültek.

Az új államberendezkedést és annak elfogadottságát hivatott szolgálni a politikai pártok rendelettörvénnyel¹⁷⁵³ való feloszlata.¹⁷⁵⁴ A román államban így csak egyetlen politikai mozgalom működhetett, a Nemzeti Újjászületés Frontja, a *Frontul Renașterii Naționale*,¹⁷⁵⁵ amely szervezet nemzeti párt jellegét és az uralkodó általi vezetését rendelettörvény rögzítette.¹⁷⁵⁶ A nemzeti kisebbségek is kizárólag ezen politikai szervezeten belül képviselthették érdekeiket, így ezen okból alakult meg – vezető román politikusok nyilatkozatait,¹⁷⁵⁷ továbbá a kisebbségi kérések méltányos elintézésére ígéretet tevő kormányzat politikai lépéseit követően¹⁷⁵⁸ – a Német-,¹⁷⁵⁹ valamint a Magyar Népközösség a Nemzeti Újjászületés Frontjának alosztályaként,¹⁷⁶⁰ amely mellett később az ukrán és bolgár kisebbség megfelelő alosztálya is kiépítésre került.¹⁷⁶¹ Az 1938. évi Alkotmány hatályba lépését követően az új államrend megszilárdításáa érdekében 1938-ban 846 törvényt és rendelettörvényt, továbbá 118 végrehajtási utasítást, 1939-ben pedig 879 törvényt és rendelettörvényt, továbbá 81 végrehajtási utasítást alkottak.

A fenti jogalkotási folyamatban a nemzeti kisebbségek alkotmányos joga tekintetében kiemelkedő jelentőségű volt a Kisebbségi Statutumként ismert jogszabálygyűjtemény.¹⁷⁶² A tárgykör fontossága, illetve a Párizsi kisebbségvédelmi szerződés által előírt alaptörvényi

¹⁷⁵³ A Hivatalos Lap 1938. március 31-i 75. számában kihirdetett rendelettörvény az egyesületek, csoportok és politikai pártok feloszlataáról – decret-lege pentru disolvarea tuturor asociațiunilor, grupărilor sau partidelor politice.

¹⁷⁵⁴ Feloszlatták a politikai pártokat. *Magyar Kisebbség*, 1938. XVII/7-8. 191.; GYÖRGY (2006) i.m. 199.; GYÖRGY (2012) i.m. 156.; IONESCU i.m. 754–755.; MIKÓ (1941) i.m. 204–206.

¹⁷⁵⁵ JAKABFFY Elemér: Ismét új helyzetben az új év küszöbén. *Magyar Kisebbség*, 1939. XVIII/1. 2–3.; MIKÓ (1941) i.m. 216–218.; NAGY (1944) i.m. 37.; IONESCU i.m. 755.

¹⁷⁵⁶ A Hivatalos Lap 1940. június 22. 142. számában kihirdetett a Nemzeti Újjászületés Frontját Nemzeti Párttá való átalakulásáról szóló rendelettörvény – decret-lege pentru transformarea Frontul Renașterii Naționale în „Partidul Nașionii”.

¹⁷⁵⁷ Román közéleti előkelőségek reánk vonatkozó karácsonyi megnyilatkozásiból. *Magyar Kisebbség*, 1939. XVIII/1. 10–13.

¹⁷⁵⁸ Călinescu belügyminiszter meghívója. *Magyar Kisebbség*, 1939. XVIII/2. 30–31.

¹⁷⁵⁹ A romániai Német Népközösség és a Nemzeti Újjászületés Arcvonala. *Magyar Kisebbség*, 1939. XVIII/3-4. 88–90.

¹⁷⁶⁰ A magyar népkisebbség és a Nemzeti Újjászületés Frontja. *Magyar Kisebbség*, 1939. XVIII/2. 29–30.; A Nemzeti Újjászületés Arcvonala magyar vezetőségi tagjainak kinevezése. *Magyar Kisebbség*, 1939. XVIII/3-4. 87–88.; A magyarság csatlakozása a Nemzeti Újjászületés Frontjához. *Magyar Kisebbség*, 1939. XVIII/3-4. 95–96.; CSAPODY Miklós: *Bánffy Miklós kettős küldetése*. Kolozsvár, Polis Könyvkiadó, 2015. 77–87.; BÁRDI (2013) i.m. 170–171.; ; BÁRDI (2013) i.m. 18–19.; KÖPECZI i.m. 593.; MIKÓ (1941) i.m. 220–226.; PĂCURARIU i.m. 441.

¹⁷⁶¹ Az ukrán kisebbség a Nemzeti Újjászületés Arcvonalaiban. *Magyar Kisebbség*, 1939. XVIII/20. 493–494.

¹⁷⁶² BÍRÓ (2002) i.m. 343.; FEGYVERESI i.m. 388–390.; MIKÓ (1941) i.m. 207–214.

*jelleg ellenére a Kisebbségi Statutum jogszabályai a jogforrási hierarchia alacsony szintjén helyezkedtek el,¹⁷⁶³ így a kisebbségi fő kormánybiztosság felállításáról királyi rendelet szólt,¹⁷⁶⁴ annak végrehajtási utasítását egy szabályrendelet,¹⁷⁶⁵ míg a kisebbségek kéréseinek elintézésének elveit, azaz a nemzetiségekre vonatkozó *quasi anyagi jogot egy minisztertanácsi napló tartalmazta.¹⁷⁶⁶ A Kisebbségi Statutum tehát nem egy egységes nemzetiségi kódex volt, hanem három, a jogforrási hierarchia különböző, de alapvetően alsó szintén elhelyezett normagyűjtemény,¹⁷⁶⁷ amely még a közvetlen alkotmányos felhatalmazást is nélkülözte. Az első két norma jogforrási minősége aggálytalanul megállapítható,¹⁷⁶⁸ azonban a harmadik és egyben legfontosabb norma esetében sem a román alkotmányjog,¹⁷⁶⁹ sem a semmitő-és ítélőszéki gyakorlat nem ismerte el a minisztertanácsi naplók jogforrás jellegét.¹⁷⁷⁰ A kisebbségi kérdések alapelveinek, *quasi anyagi jogának* fentiek szerinti¹⁷⁷¹ rendezése tehát nem csak tartalmilag, hanem formailag sem volt alkalmas a nemzetiségi kérdés rendezésére,¹⁷⁷² a minisztertanácsi napló kizárólag a végrehajtói hatalom egyes szervei között bírt közvetlen hatállyal, abból a nemzeti kisebbségekre közvetlen jogok nem fakadtak, azokat bírói úton sem lehetett számonkérni.¹⁷⁷³ Fentieket összegezve a Kisebbségi Statutum tényleges jogforrásai pusztán államszervezeti kérdéseket szabályoztak anyagi jogi szabályok nélkül, az egyes anyagi jogi szabályok alapját képező elveket tartalmazó minisztertanácsi napló pedig közvetlen kikényszeríthető jogforrási jelleggel nem rendelkezett.**

A Kisebbségi Statutumot döntően a kultuszminisztérium¹⁷⁷⁴ és a külügyminisztérium¹⁷⁷⁵ készítette elő és elsősorban az ország nemzetközi megítélését volt hivatott javítani,¹⁷⁷⁶ illetve

¹⁷⁶³ MIKÓ (1941) i.m. 208.; MIKÓ (1981b) i.m. 71–72.

¹⁷⁶⁴ A Hivatalos Lap 1938. május 4-i 101. számában kihirdetett kisebbségi fő kormánybiztosság felállításáról szóló 1.668. számú királyi rendelet – decret-regale No. 1.668 pentru reorganizarea Direcțiunii minorităților (Comisariatul general pentru minorități).

¹⁷⁶⁵ A Hivatalos Lap 1938. augusztus 4-i 178. számában kihirdetett a kisebbségi fő kormánybiztosság működéséről szóló – regulament pentru funcționarea comisariatului general al minorităților.

¹⁷⁶⁶ A Hivatalos Lap 1938. augusztus 4-i 178. számában kihirdetett a kisebbségek kívánságainak elintézésénél a minisztériumok által követendő vezérelvekről szóló minisztertanácsi határozat – Jurnal al Consiliului de miniștri, prin care se stabilesc directivele, de care trebuiesc conduse ministerele în rezolvarea dezideratelor minorităților.

¹⁷⁶⁷ Királyi rendelet a kisebbségi kérdés szabályozásáról. *Magyar Kisebbség*, 1938. XVII/15-16. 349–352.; GYÖRGY (2012) i.m. 156–157.; MIKÓ (1941) i.m. 208.; MIKÓ (1981b) i.m. 71–72.; NAGY (1944) i.m. 38–40.

¹⁷⁶⁸ MIKÓ (1981b) i.m. 71–72.

¹⁷⁶⁹ BALOGH Arthur: Téves felfogások az új helyzettel kapcsolatban. *Magyar Kisebbség*, 1939. XVIII/6-7. 158.

¹⁷⁷⁰ MIKÓ (1941) i.m. 208.

¹⁷⁷¹ A kisebbségi Fő kormánybiztosság működési irányelvei. *Magyar Kisebbség*, 1938. XVII/17. 405–408.

¹⁷⁷² NAGY (1944) i.m. 39–40.

¹⁷⁷³ MIKÓ (1981b) i.m. 72.

¹⁷⁷⁴ MIKÓ (1941) i.m. 208.

¹⁷⁷⁵ NAGY (1944) i.m. 39.

¹⁷⁷⁶ BÁRDI (2013) i.m. 210.; ; BÁRDI (2013) i.m. 27.; FEGYVERESI i.m. 388.

a Németországgal kötött szövetség okán a német kisebbség jogait kívánta biztosítani.¹⁷⁷⁷ Románia a fenti okokból a külügyi szempontok előtérbe helyezésével közvetetten ismerte el a nemzetiségi kérdés nemzetközi aspektusait, illetve megoldatlanságát és addigi téves kezelését, így a román állam a korábbi szuverenitási érvei hangsúlyozása helyett ekkor már szorult külpolitikai helyzetében belátta a kérdés rendezésének szükségességét. Mindezek ellenére a legfontosabb kérdésben, a kisebbségi anyagi jog megalkotásában Románia *ismételten csak látszatintézkedést* hozott a Kisebbségi Statutum fenti jogforrási minőségére és hiányosságaira figyelemmel. Mindazonáltal a megújuló román kisebbségpolitikát a román sajtó¹⁷⁷⁸ és a magyar kormányzat egyaránt üdvözölte,¹⁷⁷⁹ maga II. Károly király,¹⁷⁸⁰ valamint Armand Călinescu miniszterelnök is megértően nyilatkozott a kisebbségi igényekről,¹⁷⁸¹ végül Gheorghe Tătărescu miniszterelnök vetette fel egy kisebbségi törvény megalkotását, amely azonban nem készült el.¹⁷⁸²

Végezetül – az 1923. évi Alkotmány tárgyalásával azonos okokból – az 1938. évi Alkotmány vizsgálatánál is ki kell térni az állampolgárság tárgyában hozott szabályokra és gyakorlatra,¹⁷⁸³ elvégre a *román nemzet primátusának* alkotmányos elismerése ellenére egyes alapvető jogok tekintetében továbbra is a román *állampolgárság* volt azok gyakorlásának feltétele. Az 1939. évi új állampolgársági törvény¹⁷⁸⁴ fenntartotta a korábbi szabályokat, azonban az 1938. évi Alkotmány 11. cikkével összhangban részletesen szabályozta a fajlag románok állampolgárságnak elismerés útján való megszerzését, amelynek megálapításához a törvény módosítását¹⁷⁸⁵ követően a szülők egyikének románsága is elegendő volt.¹⁷⁸⁶ Az elismerés mint az állampolgárság megszerzésének különleges módja változatlanul a minisztertanács hatásköre volt, a román eredetű személy az igazságügyminiszter előterjesztésére a minisztertanács határozatával nyerhetett román állampolgárságot. A román

¹⁷⁷⁷ MIKÓ (1981b) i.m. 71.

¹⁷⁷⁸ A román sajtó a kisebbségi statutumról. *Magyar Kisebbség*, 1938. XVII/17. 410–412.

¹⁷⁷⁹ KISS i.m. 722.

¹⁷⁸⁰ MIKÓ (1941) i.m. 237.

¹⁷⁸¹ Armand Călinescu. *Magyar Kisebbség*, 1939. XVIII/19. 441.; EGYED (2013) i.m. 297.; GYÖRGY (2012) i.m. 157.; MIKÓ (1941) i.m. 242.

¹⁷⁸² Kormánynyilatkozatok a népkisebbségek ügyéről. *Magyar Kisebbség*, 1939. XVIII/24. 570–571.; BOTLIK i.m. 133.; MIKÓ (1941) i.m. 249–253.

¹⁷⁸³ Megalakult az állampolgárságok igazolását végző bizottság. *Magyar Kisebbség*, 1938. XVII/2. 64.

¹⁷⁸⁴ A Hivatalos Lap 1939. január 19-i 016. számában kihirdetett állampolgársági törvény – lege privitoare la dobândirea și pierderea naționalității române.

¹⁷⁸⁵ A Hivatalos Lap 1939. július 17-i 171. számában kihirdetett állampolgársági törvényt módosító rendelet-törvény – decret-lege pentru modificarea și complectarea unor dispozițiuni din legea privitoare la dobândirea și pierderea naționalității române.

¹⁷⁸⁶ NAGY (1944) i.m. 82.

állampolgárságtól való megfosztás eseteit az országból való meg nem engedett módon való eltávozással, illetve az államterület hadkötelezettség alóli mentesülés érdekében történő elhagyásának esteivel egészült ki.¹⁷⁸⁷ Az állampolgársági törvény következő módosítása¹⁷⁸⁸ 1939. őszén¹⁷⁸⁹ az állampolgársági jog bizonytalanságait zárta le. A jogszabály lehetőséget adott mindazok számára, akik az egyesülés vagy a trianoni békeszerződés ratifikálásának idejében a Romániához csatolt területeken laktak arra, hogy az állampolgárság elismerését 1940. február 1-ig kérhessék.¹⁷⁹⁰ *A román törvényhozás az illetőség fogalma helyett tehát húsz évvel a Párizsi kisebbségvédelmi szerződés megkötését követően teljesítette a lakóhely szerint megadandó állampolgárság nemzetközi jogi kötelezettségét.*¹⁷⁹¹

3.3.6. A nemzeti kisebbségek alkotmányos helyzete 1918-1940 között Romániában

A fentiekben bemutatott módon a romániai nemzeti kisebbségek alkotmányos jogállását alapvetően a hatályos román alkotmányok, a békeszerződések és a Párizsi kisebbségvédelmi szerződés rendelkezései szabályozták anyagi jogi szempontból, amelyeket kiegészítettek alacsonyabb rendű, a nemzeti kisebbségek jogát is részben tartalmazó tételes jogszabályok, illetve anyagi jogi jogszabályként nem elismert kormányzati aktusok, amelyek közül *elvi és nem gyakorlati jelentőséggel a korszak végén megalkotott Kisebbségi Statutum bírt.* Az 1923. évi Alkotmány alapvetően az állampolgári jogegyenlőség elvét vallotta, de annak gyakorlata ténylegesen eltért az abban lefektetett elvektől és az 1938. évi Alkotmány végül e gyakorlattal egyező állapotot kodifikált. A román alkotmányos rend 1938-ig *de facto*, azt követően *de iure* az ország lakosságát alapvetően három csoportra osztotta, megkülönböztette a fajilag románokat, a román állampolgárokat, illetve az idegeneket. A román állam vállalt nemzetközi jogi kötelezettségei ellenére a nemzeti kisebbségek tekintetében vállalt kötelezettségeit tudatosan negligálta, a békeszerződéseket, illetve a Párizsi kisebbségvédelmi szerződést ugyan ratifikálta, de azok alaptörvényi jellegének elismerését és effektív végrehajtását nyíltan megtagadta. *A nemzetközi kötelezettségekkel kapcsolatos román magatartás nem volt példa*

¹⁷⁸⁷ NAGY (1944) i.m. 82.

¹⁷⁸⁸ Az állampolgárság ügye. Régi sérelmek-új rendelkezések. *Magyar Kisebbség*, 1939. XVIII/16. 380–383.

¹⁷⁸⁹ A Hivatalos Lap 1939. október 20-i 243. számában kihirdetett az állampolgársági törvény 62. cikkét módosító rendelet törvény – decret lege pentru modificarea și complectarea dispozițiilor art. 62. din legea privitoare la dobândirea și pierderea naționalității române.

¹⁷⁹⁰ Az állampolgársági ügyek végleges rendezése. *Magyar Kisebbség*, 1939. XVIII/21-22. 530–534.; MIKÓ (1941) i.m. 243.; NAGY (1944) i.m. 83.

¹⁷⁹¹ PÁLL György: Az állampolgársági ügy rendezése. *Magyar Kisebbség*, 1939. XVIII/10. 221–223.; BALOGH Arthur: Orvosolja-e az új törvény az állampolgárság körüli bajokat. *Magyar Kisebbség*, 1939. XVIII/16. 383–386.; BOTLIK: i.m. 137.

nélküli, elvégre az 1878-ban előírt kötelezettségek teljesítésére a Párizsi kisebbségvédelmi szerződés – az 1918. május 7-i bukaresti békével egyezően – négy évtized múlva ismételen felhívta Romániát. A román állam nemzetközi kötelezettségeihez való sajátos attitűdjéről, a kisebbségvédelmi szerződés tekintetében fiktív akaratáról a Szövetséges és Társult Főhatalmak is tudtak, ennek ellenére a kötelezettségek hatékony végrehajtásának biztosítékait nem teremtették meg, a területek átadásának feltételül szabott kisebbségvédelmi rendelkezéseket nem kérték számon. A nemzetközi jog tekintetében így lényegében véve kizárólag a Nemzetek Szövetsége előtti eljárás lehetősége érvényesülhetett a 4.6. fejezetben és alfejezeteiben ismertettek szerint, azonban annak politikai és nem jogi jellegű megoldásai a kisebbségvédelem tekintetében csekély eredményeket értek el.

A korszak román jogalkotását elemezve rögzíthető, hogy a Párizsi kisebbségvédelmi szerződés közvetett rendelkezésein kívül a kisebbség pozitív jogi fogalmát nem lelhető fel a jogszabályokban. A Párizsi kisebbségvédelmi szerződés a kisebbség fogalmát ugyan használta,¹⁷⁹² de annak fogalmi jegyeit, a többség viszonyához való helyzetét nem határozta meg,¹⁷⁹³ név szerint a zsidó közösség tagjait, a szászokat és a székelyeket nevezte meg, egyebekben a faji, vallási és nyelvi kisebbségek létét tényként kezelte. A korabeli jogfelfogás szerint a kisebbséghez való tartozás tényhelyzet, annak megállapítása egyrészt alanyi ismérv alapján volt lehetséges, azaz az adott személy kinyilvánított akaratán alapult, másrészt annak alapja tárgyi ismérv is lehetett, amely az adott személy akaratától független külső körülmények által volt determinált.¹⁷⁹⁴ A korban a két ismérv szerinti meghatározás egyaránt jelen volt a román jogalkotásban, de mindkét esetkörben az alkotmányos jogállás alapját a román állampolgárság képezte. A pozitív, egyértelmű és adekvát fogalom¹⁷⁹⁵ hiánya a jogban a fogalom jelentéstartalmának homályosságát eredményezi és a jogbiztonságot sértő értelmezésre vezet,¹⁷⁹⁶ és ez az eredmény Románia esetében – a Párizsi kisebbségvédelmi szerződés eredeti szándékaival ellentétes módon – mind a jogalkotói akarat, mind a jogalkotás, mind a végrehajtás, mind a bírói gyakorlat tekintetében a teljes korszakban megfigyelhető volt, amelyet kiegészített e jogok privilégiumként való téves megközeéltése és a nemzetközi jogban nem ismert kisebbségeket terhelő kötelezettségek számonkérése.

¹⁷⁹² MIKÓ (1981a) 32.

¹⁷⁹³ BALOGH Arthur: Kisebbség-nemzetiség. *Magyar Kisebbség*, 1940. XIX/7-8. 158–159.

¹⁷⁹⁴ MÓRICZ Miklós: A nemzethez tartozás és a szabad akarat. *Magyar Kisebbség*, 1930. IX/4. 130–137.; BÚZA (1930) i.m. 6.

¹⁷⁹⁵ BOLBERITZ Pál: *Bevezetés a logikába*. Budapest, Szent István Társulat, 2010. 24., 28–29.

¹⁷⁹⁶ SZABÓ (2011) i.m. 99.

Az 1923. évi Alkotmány a jogegyenlőségi klauzulájában a faji, vallási és nyelvi különbségtétel nélküli jogok elismerését tartalmazta és a kisebbség fogalom megalkotását mellőzte a vallási kisebbségek kivételével, amely esetben is a jogegyenlőség tételével ellentétesen felekezetenkénti rangsort alkotott. Az 1923. évi Alkotmány a lakosságot a románok és az idegenek csoportjaira osztotta, a románok alatt pedig csak az állampolgárokat értette. *A román jelző ily módon való használata az egységes és oszthatatlan nemzetállam programjának alapjaként az állampolgárok közötti különbségtétel tiltásával azt eredményezte, hogy a román alkotmányjog a kisebbségi jogokat privilégiumként fogta fel, azok kodifikálását az állampolgárok közötti megkülönböztetésként értékelte és így tiltotta.* Különösen a nyelvi jogok esetében volt tetten érhető a jogegyenlőség tételének ilyen *summum ius summa iniuria* értelmezése, amely a kisebbségi nyelvek érvényesülését az állampolgársági jogegyenlőség ellen ható külön jogként fogta fel és így a vállalt nemzetközi jogi kötelezettségek negligálásra vezetett a 4.5.4. alfejezetben ismertettek módon. *A nyelvi jogok ilyen felfogása azonban azok természetével ellentétes, mert a különbségtétel látszólagos, e jogok biztosítása és érvényesülése valójában az állampolgárok közötti valós egyenlőség megteremtését szolgálják a kisebbségi identitás megőrzése mellett, így e jogok tárgyában az államnak konkrét, azok érvényesülését elősegítő jogalkotási és egyéb kapcsolódó kötelezettségei vannak, különösen a hivatali, igazságszolgáltatási, oktatási és kulturális nyelvi jogok biztosítása területén.*¹⁷⁹⁷ Jogi értelemben a fentiek szerint román állam legfeljebb csak vallási kisebbségeket ismert el, a *nyelvi kisebbségek elismerését de iure tagadta*, a nyelvi jogokat nem tette jogrendje részévé.¹⁷⁹⁸ Az egységes nemzeti állam célja – a decentralizáció elvének rögzítése ellenére – a kisebbségi jogok tagadásával gyakorlatilag kizárt nem csak minden alanyi kisebbségi jogot, hanem minden önkormányzatiságot is az egyházi szervezetrendszeren kívül annak ellenére, hogy a Párizsi kisebbségvédelmi szerződés 11. cikke szerint az erdélyi székely és szász községeknek a román állam ellenőrzése mellett vallási és tanügyi kérdésekben helyi önkormányzatot engedélyezési kötelezettsége állt fent.¹⁷⁹⁹ A kisebbségi jogok külön katalógusát a román alkotmányjog nem ismerte el, a tételes jogalkotás során a többnemzetiségű állam ténye és a nemzetközi kötelezettségekből fakadó elvárások részbeni, csekély mértékű teljesítése azonban adott esetben megjelent. *Az alkotmányjogi értelemben tárgyalt és értett román fogalmat árnyalta és külön tartalommal töltötte meg az 1924. évi*

¹⁷⁹⁷ MANZINGER i.m. 22–23.

¹⁷⁹⁸ NAGY (1944) i.m. 109–116

¹⁷⁹⁹ BALOGH Arthur: Kisebbségi jogok és azok védelme Romániában (II-ik. közlemény). *Magyar Kisebbség*, 1925. IV/8. 300.; BUDIȘTEANU i.m. 39.; GAFTOESCU i.m. 116.; GALÁNTAI i.m. 101.; MIKÓ (1981a) i.m. 32.; ROMSICS (2018b) i.m. 216.; SZALAYNÉ SÁNDOR i.m. 97.

elemi oktatásról szóló törvény.¹⁸⁰⁰ A román alkotmányirodalom nem vitatott álláspontja szerint az oktatási kérdések az új államkeretek között az egynemzetiségű román államban korábban nem ismert különös nyelvi, regionális és az eltérő jogrendszerek okán oktatáspolitikai kihívásokkal állt szemben.¹⁸⁰¹ Az 1923. évi Alkotmány és a fenti törvény a román oktatási nyelv alapján az egységes nemzetállam megteremtése programja szerint a centralizált oktatási rendszer¹⁸⁰² és a hazafias nevelés talaján állt.¹⁸⁰³ Ezen az alapon a törvény 8. cikke *a román eredetű állampolgárok számára gyakorlatilag megtiltotta az alanyi nyilatkozaton alapuló identitás meghatározását*¹⁸⁰⁴ és kijelentette, hogy *a román eredetű román állampolgárok nem tartozhattak a nyelvi kisebbségek közé*. Következésképpen az anyanyelvű oktatás Párizsi kisebbségvédelmi szerződésben és az 1923. évi Alkotmányban biztosított jogával ezen személyek nem élhettek, csak és kizárólag román tannyelvű iskolát látogathattak.¹⁸⁰⁵ A román faji eredet alapján zárt ki egyes állampolgárokat a kisebbségek köréből az 1925. évi magánoktatási törvény¹⁸⁰⁶ is.¹⁸⁰⁷ Ennek megfelelően a hatóságok a román származás vizsgálatát¹⁸⁰⁸ a szülők kifejezett nyilatkozata ellenére is elvégezheték.¹⁸⁰⁹ A rendelkezés tökéletesen ellentmondott a kisebbségi önmeghatározás elveinek, azon túl

¹⁸⁰⁰ A Hivatalos Lap 1924. július 26-i 161. számában kihirdetett az állami elemi iskolai oktatásról és tanítóképzésről szóló törvény – lege pentru învățământul primar al Statului - școale de copii mici, școale primare, școale și cursuri de adulți, școalele și clasele speciale pentru copiii debili și anormali educabili și învățământul normal primar.

¹⁸⁰¹ NISTOR, I.: Învățământul în viitoare constituție. In: DISSESCU, G. Constantin (ed.): *Noua constituție României, 23 de prelegeri publice, organizate de Institutul Social Român, cu o anexă cuprinzând nouile constituții Europene*. București, Institutul Social Român, 1922. 371–373.

¹⁸⁰² FRITZ (1930b) i.m. 74–77.; GIDÓ (2013) i.m. 19–22.; NISTOR i.m. 373–374.

¹⁸⁰³ GÁL Kelemen: Kétnyelvűség: a népiskolában és Dr. O. Ghibu tanár felfogása. *Magyar Kisebbség*, 1925. IV/4. 128–133.; BOILĂ i.m. 386–387.

¹⁸⁰⁴ BETHLENDI András – ILYÉS Zsolt: Educația în limba maghiară în România. In: FÁBIÁN Gyula (szerk.): *Standarde controversate ale coexistenței juridice dintre majoritate și minoritatea maghiară în România*. București, Editura Hamangiu, 2020. 5–6.

¹⁸⁰⁵ Gyárfás Elemér felszólalása a felirati vitában (1934. december 13.) In: BALÁZS Sándor: *Magyar képviselő a királyi Románia parlamentjében*. Kolozsvár, Kriterion Könyvkiadó, 2008. 464.; ABLONCZY (2011) i.m. 29.; BALÁZS i.m. 76–77.; BARABÁS i.m. 310–314.; BÍRÓ (2002) i.m. 357–359.; BOTLIK i.m. 117.; EGYED (2013) i.m. 283.; GIDÓ (2013) i.m. 21–22.; MIKÓ (1941) i.m. 50. MIKÓ (1941) i.m. 50.; MIKÓ (1981b) i.m. 71.; NAGY (1944) i.m. 66.; VÉCSEI (2002b) i.m. 84.

¹⁸⁰⁶ A Hivatalos Lap 1925. december 22-i 283. számában kihirdetett 1925. december 19-i 3793. számú királyi rendelettel elfogadott magánoktatási törvény – lege asupra învățământului particular Promulgata prin Inaltul Decret Regal Nr. 3793 din 19 Decembrie 1925.

¹⁸⁰⁷ Gyárfás Elemér szenátor hozzászólása a középiskolai oktatásról szóló törvény vitájában (1928. április 3.) In: BALÁZS Sándor: *Magyar képviselő a királyi Románia parlamentjében*. Kolozsvár, Kriterion Könyvkiadó, 2008. 294–295.; BARABÁS i.m. 311–314.

¹⁸⁰⁸ BÁRDI Nándor: Az egységesítő, állami szabályozás megteremtése. In: BÁRDI Nándor – PÁL Judit (szerk.): *Székelyföld története III. kötet*. Budapest – Kolozsvár – Székelyudvarhely, Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont – Erdélyi Múzeum Egyesület – Haáz Rezső Múzeum, 2016. [a továbbiakban: BÁRDI (2016a)] 581.; Bethlen György felszólalása a felirati vitában (1935. december 3.) In: BALÁZS Sándor: *Magyar képviselő a királyi Románia parlamentjében*. Kolozsvár, Kriterion Könyvkiadó, 2008. 474.; BARABÁS i.m. 311–315.; ZEIDLER (2001) i.m. 197.

¹⁸⁰⁹ NAGY (1944) i.m. 121.

sértette a hatályos 1923. évi Alkotmány, illetve a Párizsi kisebbségvédelmi szerződés 9. cikkét is, amely szerint a kisebbségekhez tartozók jogilag és ténylegesen ugyanazt a bánásmódot és ugyanazokat a biztosítékokat élvezik, mint a többségi román állampolgárok.¹⁸¹⁰ *A román faji eredet ismérveit a bírói gyakorlat tovább szélesítette*, arra utaló körülmény volt többek között valamely szülő vagy nagyszülő vallása, neve, amely körülmények annak ellenére vezethettek a román nemzetiség megállapításához, hogy az illető személy az ellen tiltakozott vagy kifejezetten azzal ellentétesen nyilatkozott.¹⁸¹¹ Amennyiben elfogadjuk azon alaptételt, amely szerint a bírói jogalkalmazásnak mentesnek kell lennie az ügy természetével összeegyeztethetetlen világnézeti, erkölcsi, politikai meggyőződésektől, a felek iránti személyes érzésektől, visszaélésektől, annak pártatlannak, semlegesnek, valamint a döntés ésszerű alapjának elfogadható általános elvekre visszavezethetőnek kell lennie,¹⁸¹² *a román bírói gyakorlat önkényességéhez nem férhet kétség*. Az idézett rendelkezéssel szemben a Kisebbségi Statutum később lehetővé tette a szülő nyilatkozatát a gyermek nemzetiségi hovatartozását illetően,¹⁸¹³ majd az 1938. évi Alkotmány hatálya alatt megalkotott új elemi oktatási törvény¹⁸¹⁴ eltörölte *jogilag* is a Nemzetek Szövetsége előtt is eljárás tárgyát is képező névelést¹⁸¹⁵ és a származás szerinti oktatási kötelezettséget.

Az oktatás területén alaptétel, hogy az a kisebbségi jogok alapköve és valamennyi kisebbségi jog érvényesítésének és védelmének eszköze.¹⁸¹⁶ Ennek megfelelően a román oktatáspolitikai kisebbségellenes jellegét tovább árnyalta a román nemzetállam megteremtését szolgáló, a román oktatás nemzetiségi területeken való megteremtésének kisebbségellenes programja, amelynek jogi alapja az 1924. évi elemi oktatásról szóló törvény 159. cikke volt. A jogszabály

¹⁸¹⁰ TEODORESCU i.m. 65.

¹⁸¹¹ BARABÁS i.m. 310–314.; BETHLENDI – ILYÉS i.m. 6.; NAGY (1944) i.m. 66–67.

¹⁸¹² TAKÁCS Péter: *Jog és igazságosság*. In: SZABÓ Miklós (szerk.): *Jogbölcséleti előadások*. Miskolc, Bíbor Kiadó 1998. 180.

¹⁸¹³ BÍRÓ (2002) i.m. 359.; NAGY (1944) i.m. 72.

¹⁸¹⁴ A Hivatalos Lap 1939. május 27-i 121. számában kihirdetett az állami elemi iskolai oktatásról, valamint a tanítóképzésről szóló törvény – lege pentru organizarea și funcționarea învățământului normal și primar.

¹⁸¹⁵ Az erdélyi magyar kisebbség védelme a nemzetek szövetsége előtt. In: ASZTALOS Miklós (szerk.): *Jancsó Benedek Emlékkönyv*. Budapest, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, 1931. 249.; BÁRDI Nándor: A régió problémái a Nemzetek Szövetségéhez beadott panaszokban. In: BÁRDI Nándor – PÁL Judit (szerk.): *Székelyföld története III. kötet*. Budapest – Kolozsvár – Székelyudvarhely, Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont – Erdélyi Múzeum Egyesület – Haász Rezső Múzeum, 2016. [a továbbiakban: BÁRDI (2016b)] 483–484.; BÍRÓ (2002) i.m. 359.; MIKÓ (1941) i.m. 121–122., 185.

¹⁸¹⁶ DE VARENNES, Fernand: Teaching law in Minority Languages: Benefits and Impacts for Individuals and Communities. In: VERESS Emőd (szerk.): *Multilingualism and law*. Cluj, Sapientia Hungarian University of Transylvania–Forum Iuris–Robert Schumann Association, 2016. 41.

a fenti cél elérésének eszközeként állította fel az úgynevezett *kultúrözona* intézményét.¹⁸¹⁷ Az intézmény lényegét képezte, hogy a kisebbségek által lakott területeken letelepedett román tanítókat 50%-os fizetéskiegészítéssel és egyéb előnyökkel, többek között ingatlanadománnyal jutalmazták.¹⁸¹⁸ A kérdés szintén a Nemzetek Szövetsége elé került, de ott érdemi elintézés nem nyert¹⁸¹⁹ és a királyi diktatúra is fenntartotta.¹⁸²⁰ A kultúrözónák településeit a kormányzat nemzeti jellegüket elveszített,¹⁸²¹ *desnaționalizat* községeknek¹⁸²² tekintette. A *nemzeti jelleget elvesztett* fogalom ezt megelőzően is jelen volt a román oktatáspolitikában a *visszarománosítás*¹⁸²³ programjának elemeként, amelyben állami támogatással civil és egyházi szervezetek is részt vettek, vérvizsgálatokat, nyelvkurzusokat és templomépítéseket szervezve, azokat szorgalmazva.¹⁸²⁴ A nemzeti jellegüket elvesztett terület és lakosság fogalma alapján alapvetően két csoportra osztva határozták meg a visszarománosítási program alanyait és tárgyait kijelölve a követendő politikát.¹⁸²⁵ Az első csoportba tartoztak a románnak tekintett felekezetek tagjai akik tudatában vannak eredetüknek, a második csoportba a más vallású és román eredettudattal nem rendelkezők, azaz a tényleges nemzeti kisebbségek tartoztak. A különbségtétel értelemszerűen különböző megoldásokat szorgalmazott a közigazgatási nyomásgyakorlástól a békés és agresszív asszimiláción át a teljes lakosságcsereig. A visszarománosítás ideológiai alapjaként ekkor

¹⁸¹⁷ VÉCSEI Károly: Adatok, gondolatok a fogyatkozó erdélyi magyarságról. In: VÉCSEI Károly: *Magyarok és nem magyarok Romániában*, Csíkszereda, Státus Kiadó, 2002. [a továbbiakban: VÉCSEI (2002b)] 80–81.; ABLONCZY (2011) i.m. 29.; BÁRDI (2016a) 581–583.; BARABÁS i.m. 311.; BENKŐ i.m. 21.; GYÖRGY (2006) i.m. 32.; MIKÓ (1941) i.m. 50–51.

¹⁸¹⁸ GÁL Kelemen: A népiskolai törvényjavaslat a kisebbségek szempontjából. *Magyar Kisebbség*, 1924. III/13. 545–546.; A romániai kisebbségi magyar nemzet politikai, kulturális és közgazdasági helyzetképe a genfi kongresszus előtt. *Magyar Kisebbség*, 1930. IX/17. 618–620.; Bethlen György beszéde az Averescu-kormány kisebbségpolitikájáról (1926. július 8.) In: BALÁZS Sándor: *Magyar képviselet a királyi Románia parlamentjében*. Kolozsvár, Kriterion Könyvkiadó, 2008. 256.; BÍRÓ (2002) i.m. 363–365.; BOTLIK i.m. 117.; GIDÓ (2013) i.m. 25.; KÖPECZI i.m. 589.; MIKÓ (1941) i.m. 50–51.; SZENCZEI i.m. 136.; VÉCSEI (2002b) i.m. 86–87.; ZEIDLER (2001) i.m. 197.

¹⁸¹⁹ Az erdélyi magyar kisebbség védelme a nemzetek szövetsége előtt. In: ASZTALOS Miklós (szerk.): *Jancsó Benedek Emlékkönyv*. Budapest, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, 1931. 249.; BÁRDI (2016b) i.m. 483–484.; MIKÓ (1941) i.m. 122–124., 187–188., 306., 308.

¹⁸²⁰ NAGY (1944) i.m. 124–125.

¹⁸²¹ BÁRDI Nándor: Az „elszékelyesített vidék” ideológiájának megkonstruálása. In: BÁRDI Nándor – PÁL Judit (szerk.): *Székelyföld története III. kötet*. Budapest – Kolozsvár – Székelyudvarhely, Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont – Erdélyi Múzeum Egyesület – Haáz Rezső Múzeum, 2016. 444–453.

¹⁸²² A Hivatalos Lap 1939. szeptember 1-i 201. számában kihirdetett 154.205-1939. számú oktatási miniszteri döntés és mellékletei – Nr. 154.205. decizie ministerul educațiunii naționale.

¹⁸²³ BÁRDI Nándor: A „visszarománosítás”. In: BÁRDI Nándor – PÁL Judit (szerk.): *Székelyföld története III. kötet*. Budapest – Kolozsvár – Székelyudvarhely, Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont – Erdélyi Múzeum Egyesület – Haáz Rezső Múzeum, 2016. 443–444.; MAKKAI (1989) i.m. 275

¹⁸²⁴ BÁRDI Nándor: Az „ASTRA tevékenysége”. In: BÁRDI Nándor – PÁL Judit (szerk.): *Székelyföld története III. kötet*. Budapest – Kolozsvár – Székelyudvarhely, Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont – Erdélyi Múzeum Egyesület – Haáz Rezső Múzeum, 2016. 457–463.

¹⁸²⁵ BOIA (2016) i.m. 62.

jelent meg az *elmagyarosított* kisebbségek toposzán túl a *kisebbségek nyílt ellenségként* kezelése.¹⁸²⁶

Az 1938. évi Alkotmány és államrendszere a kisebbségek tekintetében a korábban kialakult gyakorlatot kodifikálta és bár továbbra sem határozta meg a kisebbség fogalmát, ennek ellenére éles különbséget fogalmazott meg a román állampolgárok között a román nemzetiségű többség államalkotó jellegének kinyilvánításával.¹⁸²⁷ Az állampolgári *kötelezettségek* tekintetében a *román állampolgárok egyenlősége változatlan* volt, de a *jogok esetében a román faji elem elsőbbséget élvezett és az egységes nemzeti állam e különbségtétel alapján új, a román faj elsőbbségét tartalmazó jelentéstartalmat vett fel*. A kisebbségek ténye az állam román nemzeti jellegét és a román elem államalkotó alkotmányos alapjait nem változtathatta meg, azonban a *román jelző faji, jogi és politikai fogalmat és ilyen értelmű többlettartalmakat hordozott magában*. Az 1938. évi Alkotmány a korábbi gyakorlat kodifikálásával ezen az alapon vetette el a nyelvi különbségek elismerését annak ellenére, hogy a nyelvet ha nem is kizárólagos, de különös jelentőségű tényként a nemzetiség legfőbb attribútumaként fogták fel mindkét állam közgondolkodásában. Az 1938. évi Alkotmány *de iure* a nyelvi kisebbségek tagadásáig jutott el, amellyel párhuzamosan a román minőség teljességeként a faji román eredet megkülönböztető ismérvét is tartalmazta a három nemzedék román leszármazás feltételének megfogalmazásával. A folyamattal párhuzamosan, közvetlenül a korszak végén a II. bécsi döntés meghozatala előtt jelent meg továbbá a zsidó közösség jogállását¹⁸²⁸ szabályozó jogszabálygyűjtemény¹⁸²⁹ amely a fenti alapok

¹⁸²⁶ BOIA (2016) i.m. 62–65.; SZENCZEI i.m. 142–143.

¹⁸²⁷ BÍRÓ (2002) i.m. 306.; NAGY (1944) i.m. 85.

¹⁸²⁸ „[...] az országban erős zsidóellenes áramlat uralkodik. A mi történelmünkben ez a kérdés régi keletű. Elvben revízió alá veszik azoknak a zsidóknak az állampolgárságát, akik a háború után jöttek az országba. A háború után az oroszországi és galíciai zsidók inváziója következett be és ezek illegálisan jöttek az országba s számuk túlságosan nagy. Egyesek azt mondják, hogy 800 ezer a számuk, ténylegesen maximum 250 ezren jöttek az országba, előzőnlőtték a falvakat és nem jó elemeknek bizonyultak. Állampolgárnak lehet-e tekinteni azt, aki csalárd utón jutott be az országba? Nem érintik az intézkedések azokat a zsidókat, akik a háború előtről élnek az országban. A többiek, a háború után érkezettek ügyében majd elválnak, hogy mi a tennivaló. Nincs szó kiutasításról, de a közszellem megkívánja, hogy ne adjunk politikai jogokat a beözönlőknek. Külföldön ennek nem szabad nyugtalanságot keltenie. Nem leszünk kegyetlenek. A beözönlő zsidók nem tartozhatnak a kisebbségi szerződések joghatálya alá, mert ezek csak a háború eredményeképpen törvényesen átutalt területek polgáraitra vonatkoznak. Ebben a kérdésben éppúgy, mint a többi, az országra vonatkozó kérdésekben felmerült számomra az a lelkiismereti feladat: figyelmen kívül hagyom-e, vagy pedig követem-e a közvélemény akaratát.” – II. Károly román király nyilatkozata. *Magyar Kisebbség*, 1938. XVII/2. 38–39.

¹⁸²⁹ A Hivatalos Lap 1940. augusztus 9-i 183. számú Hivatalos Lapban kihirdetett a romániai zsidók jogállásáról szóló 2.650 számú rendelettörvény – decret-lege nr. 2.650 privitor la starea juridică a locuitorilor evrei din România.; A Hivatalos Lap 1940. augusztus 9-i 183. számú Hivatalos Lapban kihirdetett vérségileg románok és zsidók közötti házasságkötés tiltásáról szóló 2.651. számú rendelettörvény – decret-lege nr. 2.651. pentru oprirea căsătoriiilor între Români de sânge și evrei.

figyelembevételével részletesen szabályozta külön jogállásukat különösen a politikai jogok és gazdasági szabadság tekintetében¹⁸³⁰.

A román alkotmányfejlődés tehát 1918 és 1940 között a *jogegyenlőség tételétől*, illetve a Gyulafehérvári Határozatokban kinyilvánított nemzetiségi alapelvektől eltérve *eljutott* azok *nyílt tagadásáig*, az *állampolgárok* és az *állampolgári jogok rangsorolásáig* és az *állampolgárok közötti faji különbségtételig*, amely alatt – szemben a kor döntően zsidók közösséget megkülönböztető szabályozásával – a *nemzeti kisebbségeket*, mint *fajilag nem államalkotó állampolgárokat* különböztette meg a többségi államalkotó nemzettől. Az 1938. évi Alkotmány ugyan a román elem elsőbbségének elvét csak a közhivatalok betöltésénél emelte ki, de ez az *elv áthatotta a teljes jogalkotást* és már az 1923. évi Alkotmány hatálya alatt külön kodifikáció nélkül érvényesült. A kisebbségek szempontjából döntő jelentőségű, a jogok élvezetének feltételét jelentő állampolgárság kérdésnek végleges rendezése is csak a vizsgált kor utolsó szakaszában történt meg, amely kérdés bizonytalansági tényezői közel két évtizeden keresztül tényleges akadályát képezte az alkotmányos jogállás megszerzésének és az egyes jogok gyakorlásának. *Az állampolgárság kérdésének rendezésével egyidejűleg azonban az alkotmányos rend döntően megváltozott, azaz a megszerzett állampolgárság már nem jogegyenlőség feltételeként, hanem a jogegyenlőtlenség ismérvként is működött a román fajú állampolgárok elsőbbségének alapján álló jogrendben.*

4. A nemzetközi jog hatása a kisebbségvédelmi jogalkotásra

Magyarország és Románia jogrendjében és a Nemzetek Szövetsége előtti kisebbségvédelem

4.1. Áttekintés

Magyarország és Románia nemzeti kisebbségekkel kapcsolatos, döntően a belső jog talaján álló alkotmányos alapjainak áttekintését követően a külső, nemzetközi jogi eredők vizsgálata is elengedhetetlen a vizsgált korszak tárgyilagos elemzéséhez. Az értekezés tárgya és a

¹⁸³⁰ A zsidók cselédtartására vonatkozó rendelet végrehajtása. *Magyar Kisebbség*, 1938. XVII/2. 65–66.; Betiltott zsidó szervezetek és munkatáborok. *Magyar Kisebbség*, 1938. XVII/7-8. 190–191.; NAGY (1944) i.m. 73.

nemzetközi jog kapcsolatát illetően azzal az előzetes megjegyzéssel szükséges élni, hogy a nemzetközi jog elméletének kérdései,¹⁸³¹ annak jogi minőségének vitái, valamint a kapcsolódó jogfilozófiai kérdések¹⁸³² nem képezik az értekezés tárgyát. A nemzetközi jog ténye és léte – az ahhoz való hozzáállás eltérő jellege ellenére – a korban mindkét állam által elfogadott volt.

A nemzetközi jog az ókortól a vizsgált korszak kezdetéig folyamatosan fejlődött,¹⁸³³ amely fejlődés részeként az értekezés tárgyához kapcsolható bizonyos jogintézmények előképeit is megjelenítette.¹⁸³⁴ Az értekezés 2. és 3. részében, fejezeteiben és alfejezeteiben kifejtettek szerint a XIX. századtól elterjedő nacionalizmus alapjaiban változtatta meg az államok és ezáltal a nemzetközi kapcsolatok jellegét, ezáltal a kisebbségek kérdésének szuverenitás alapú megközelítését is nemzetközi szintre emelte.¹⁸³⁵ Ebből a tényből fakadóan a nemzeti jog és a nemzetközi jog egymásra ható tényezőkként, jogalkotási eredőkként is szerepet nyertek egymás viszonyában, amely szükségképpen a nemzetközi jog és a belső jog viszonyának kérdését vetette fel. Az értekezés jelen részének tárgyát tekintve a nemzetközi jog és a belső jog viszonyának, hierarchiájának tisztázása alapfeltétel, amely Heinrich Triepel munkássága óta a nemzetközi jognak is alapkérdése.¹⁸³⁶ Az alapkérdéssel kapcsolatban – nem vizsgálva a nemzetközi jog valamennyi jogforrását,¹⁸³⁷ hanem döntően a nemzetközi szerződésekre összpontosítva azok elnevezésétől függetlenül – rögzíthető, hogy alapvetően két álláspont uralkodik. Az úgynevezett monista álláspont¹⁸³⁸ szerint a nemzetközi jog a belső jog része és annak létrejöttétől automatikusan alkotó eleme, míg a dualista álláspont a nemzetközi jog szabályait külön transzformálja, átalakítja és ezáltal teszi a belső jog érvényes részévé.¹⁸³⁹ Mindkét állam a vizsgált korban a dualista állásponton állt, amelyet külön alkotmányos rendelkezések ugyan nem rögzítettek, de azt ettől függetlenül egyértelműen bizonyítják a nemzetközi szerződések külön belső jogba illesztései. Az értekezés tárgyát tekintve a grotiusi

¹⁸³¹ SHAW i.m. 64–77.

¹⁸³² KOVÁCS (2003) i.m. 50–57.

¹⁸³³ GAJZÁGÓ László: *A nemzetközi jog eredete annak római és keresztény összefüggései különöbben a spanyol nemzetközi jogi iskola.* Budapest, Stephaneum Nyomda, 1942. 1–21.; APÁTHY (1888) i.m. 4–54.; GAJZÁGÓ (1937) i.m. 1–27.; SHAW i.m. 34–44.; TEGHZE i.m. 5., 47–110., 111–129.

¹⁸³⁴ GAJZÁGÓ (1942) i.m. 257–260.; KOVÁCS (2003) i.m. 17–32., 316–317.

¹⁸³⁵ SHAW i.m. 44–45.

¹⁸³⁶ KOVÁCS (2003) i.m. 45., 57–62.

¹⁸³⁷ SHAW i.m. 81–126.; TEGHZE i.m. 26–32.

¹⁸³⁸ ÁDÁNY Tamás: *A nemzetközi jog és a belső jog kapcsolata.* In: CSINK Lóránt – SCHANDA Balázs – VARGA Zs. András (szerk.): *A magyar közjog alapintézményei.* Budapest, Pázmány Press, 2020. 194–195., GAJZÁGÓ (1942) i.m. 11.

¹⁸³⁹ SCHIFFNER Imola – SZALAI Anikó: *A nemzetközi jog lenyomata az Alaptörvényben.* In: BALOGH Elemér (szerk.): *Számadás az Alaptörvényről.* Budapest, Magyar Közlöny Lap- és Könyvkiadó Kft., 2016. 326.

pacta sunt servanda elvből¹⁸⁴⁰ fakadóan a nemzetközi jog és a belső jog kollíziója bír elsődleges jelentőséggel, azaz a nemzetközi jog szabályainak tényleges érvényesülése. A nemzetközi jog egyik alapintézménye a nemzetközi szerződések betartásának kötelezettsége¹⁸⁴¹ és ezáltal a nemzetközi szerződés belső joggal szembeni elsőbbsége.¹⁸⁴² E körben román jogrend esetében a fentiekben 3.3. fejezetben és alfejezeteiben kifejtettek szerint a nemzeti kisebbségek jogát illetően a szabályozás belső eredői másodlagosak és gyengék voltak, maguk a vizsgált korszak román alkotmányai is külföldi minták átültetését jelentették, azaz mind a román állam elismerése, mind a többnemzetiségű állam léte alapvetően nemzetközi jogi forrásokra és intézményekre vezethető vissza. A kisebbségi jogalkotásban Románia esetében a belső eredők kizárólag a jogforrási minőséggel nem bíró egyesülési határozatokban jelentek meg, amellyel szemben Magyarország esetében ellentétes történelmi, társadalmi, politikai folyamatok eredményeképpen a belső eredők voltak elsődlegesek. A nemzetiségi jogi jogalkotás kezdeteire Magyarországon a nemzetközi jog legfeljebb másodlagos, közvetett hatást gyakorolt, Románia esetében pedig döntően a külső, nemzetközi jogi források és tényezők voltak elsődlegesek, igaz alapvetően hatástalanok. Az elemzés a szükséges mértékben e körben visszautal különösen a román jogrend tekintetében a 2.4. és 3.3. fejezetekben tárgyaltakra, amely visszautalás egyes esetekben – különösen a Párizsi kisebbségvédelmi szerződés tárgyában – részbeni ismétlést okoz a teljes kontextus megértése érdekében.

A fentiek előrebocsátásával az értekezés jelen része elsőként a kisebbségvédelmi jog nemzetközi megjelenésével foglalkozik 1849-el bezárólag, másodikként tárgyalja a XIX. század közepétől az I. világháború végéig terjedő időszakot, harmadikként ismerteti az I. világháborút lezáró békerendszert és a vele közvetlen kapcsolatban álló, az dolgozat tárgyát képező kutatáshoz kapcsolódó nemzetközi jogi szerződéseket és intézményeket, majd végezetül a két világháború közötti korszak időszakát tekinti át a II. bécsi döntéssel bezárólag. Valamennyi időszak vizsgálata a dolgozat tárgyával összefüggésben a nemzetközi jog két állam jogalkotására gyakorolt hatására összpontosít, amelyet a Nemzetek Szövetsége előtti kisebbségvédelmi eljárások ismertetése zárja le a dolgozat 4.6. fejezete és alfejezeteiben.

¹⁸⁴⁰ APÁTHY (1888) i.m. 197–199.; KOVÁCS (2003) i.m. 62.; TEGHZE i.m. 395.

¹⁸⁴¹ GAJZÁGÓ (1942) i.m. 324.

¹⁸⁴² KOVÁCS (2003) i.m. 43–44., 123–124., 128.; GAJZÁGÓ (1942) i.m. 12.

4.2. A kisebbségvédelem mint a nemzetközi jog tárgya 1849-ig

Az értekezés 2.1. és 2.2. fejezeteiben rögzített alaptézisét megismételve rögzítendő, hogy a nemzetállam, illetve a nemzetállami eszme megjelenésének okai elősorban az 1789. évi Francia Forradalom hármasszavában megtestesített politikai programra, illetve az Emberi és polgári jogok nyilatkozatának III. szakaszában foglalt, az állam hatalmi alapját a népszuverenitás tételével megragadó és a korábbi isteni legitimáción alapuló hatalomgyakorlást felváltó alapállására vezethető vissza. Következésképpen a nyelvi, vallási és kulturális homogenitással vagy éppen sokszínűséggel rendelkező államok döntően nyelvi szempontú nemzetállamként való egységesítése, és ezáltal a nemzeti kisebbségeket érintő jogalkotás 1789 előtt alkotmányos szempontból nem értelmezhető. A tételből fakad, hogy minden olyan hipotézis, elmélet, amely a nemzeti kisebbségek jogának belső alkotmányos, vagy külső nemzetközi jogi szabályozásának forrásait 1789 előtt véli felfedezni, anakronisztikus és kontrafaktuális. Mindez azonban nem jelenti azt, hogy a kisebbségvédelem jogi gyökereit 1789 előtt nem lelhetnénk fel, azonban *ez a kisebbségvédelem nem nyelvi vagy nemzetiségi jellegű volt, hanem – az isteni legitimációt valló korszellemnek megfelelően – a vallási kisebbségek tényhelyzetéből fakadó kihívásokra adott jogalkotási válaszok voltak és így döntően a reformációt követő időszaktól eredeztethetők.*

Az egyéni jogok állammal szembeni érvényesülésének kezdeteit a rendi kor kollektív jogaiban ragadhatjuk meg, amely kollektív rendi jogok a XVI-XVII. századi természetjogi gondolkodók munkásságának eredményeként a felvilágosodás eszmerendszerével váltak az 1776. július 4-i amerikai Függetlenségi Nyilatkozat, majd az Emberi és polgári jogok nyilatkozata által egyéni, állam által védendő jogokká, illetve politikai programmá.¹⁸⁴³ Az Emberi és polgári jogok nyilatkozata által az univerzalitás igényével megfogalmazott jogegyenlőség tétel¹⁸⁴⁴ az emberi jogok¹⁸⁴⁵ és az önrendelkezés jogának koncepciójának gyökereként¹⁸⁴⁶ a nemzetközi jog alapjává és ezáltal a belső jogalkotás nemzetközi korlátjává vált¹⁸⁴⁷ és a történelmi folyamattal egyidejűleg az alábbiakban bemutatott módon kisebbségvédelmi aspektusokat nyert.

¹⁸⁴³ SÁRI i.m. 16–17.; SZALAYNÉ SÁNDOR i.m. 11–15.

¹⁸⁴⁴ ALEXIANU i.m. 125.; DISSESCU i.m. 190–194.; GANCZER i.m. 31.; SÁRI i.m. 16–17.

¹⁸⁴⁵ ALEXIANU i.m. 23–24.

¹⁸⁴⁶ KOVÁCS (2003) i.m. 32.

¹⁸⁴⁷ SZABÓ (2015) i.m. 189.

A kisebbségekre vonatkozó jogi szabályozás a vallási kisebbségek tárgyában megkötött, döntően a területváltozásokat konstituáló szerződésekben jelent meg az úgynevezett *vallásbékékben*, illetve a vallási okokból való beavatkozások eseteiben.¹⁸⁴⁸ A területi változások tárgyában megkötött szerződések alapvetően az adott területre vonatkoztatva *partialis* hatállyal, míg a vallásbékék és az adott esetben hozzájuk kapcsolt nemzetközi jogi garanciavállalásokkal a teljes államterületre érte biztosították a vallásszabadságot. A többségtől eltérő vallást gyakorló kisebbség e tárgyban élvezett szabadságát a vesztfáliai békerendszer alapját képező 1555. évi augsburgi vallásbékében konstituált *cuius regio eius religio* elvéből fakadt.¹⁸⁴⁹ A nemzetközi jog szempontjából e körben megemlítendő még a francia királyoktól eredeztethető, majd több európai keresztény hatalom által alkalmazott úgynevezett *kapitulációk* vagy *kapitulációs szerződések* intézménye, amelyek alapvetően az Oszmán Birodalomban élő, de idegen honosságú keresztények védelmét voltak hivatottak biztosítani.¹⁸⁵⁰ A kapitulációs szerződésekben – amelyeket az 1923. július 24-i lausanne-i békeszerződés helyezett végleg hatályon kívül¹⁸⁵¹ – az idegen honosságú keresztényeket kivonták az adott keleti állam bírói joghatósága alól.¹⁸⁵² Az első olyan nemzetközi szerződés, amely nem kapitulációs szerződés, hanem kifejezett kisebbségvédelmi rendelkezéseket tartalmazó szerződésként értelmezhető a karlócai békeszerződés volt 1699-ben, amely a római katolikusok védelme érdekében *quasi* védhatalmi *statust* adott a német-római császárnak és a lengyel királynak a Török Birodalomban, amely védhatalmi *statust* az 1774-es kuçuk kainardji-i békeszerződés az ortodoxok esetében az orosz cárnak adott meg.¹⁸⁵³

A vallási kisebbségek tárgyától való nemzetközi jogi elmozdulást a francia forradalmi háborúkat lezáró 1814-1815. évi *bécsi kongresszus* tárgyalásai során figyelhető meg első ízben, ahol már megjelent a nemzetállami eszme is különösen a német és lengyel területek kérdésében.¹⁸⁵⁴ A *hosszú XIX. század* alapját képező békerendszer alapját a bécsi kongresszuson azonban *nem a nemzetállami eszme, hanem a nagyhatalmi egyensúly, a*

¹⁸⁴⁸ AJTAY Gábor: A kisebbségek nemzetközi jogvédelme. In: ASZTALOS Miklós (szerk.): *Jancsó Benedek Emlékkönyv*. Budapest, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, 1931. 216–217.; BALOGH (1928) i.m. 11–13.; GAFTOESCU i.m. 68–71.

¹⁸⁴⁹ BÚZA (1930) i.m. 13–14.

¹⁸⁵⁰ BALOGH (1928) i.m. 9–10.; BUDIȘTEANU i.m. 17.; GAFTOESCU i.m. 67–68.

¹⁸⁵¹ SISKA Katalin: A kisebbségi jogok alakulása Törökországban különös tekintettel a lausanne-i szerződés rendelkezéseire. *Iustum Aequum Salutare*, XII. 2016/3. 174.

¹⁸⁵² SZALAYNÉ SÁNDOR i.m. 43.

¹⁸⁵³ APÁTHY (1888) i.m. 63.; BUDIȘTEANU i.m. 19.; DURANDIN i.m. 104.; SZALAYNÉ SÁNDOR i.m. 43.

¹⁸⁵⁴ AJTAY i.m. 217.; APÁTHY (1888) i.m. 19–22.; BUDIȘTEANU i.m. 19.

*stabilitás iránti igény*¹⁸⁵⁵ és a *dinasztikus érdekek egyfajta uralkodói szolidaritásként felfogott együttműködése* képezte,¹⁸⁵⁶ amely által a *nacionalizmus elleni fellépés*¹⁸⁵⁷ annak alapelvevé vált.¹⁸⁵⁸ A nagyhatalmi *statusok* rögzítésének – és ezáltal az államok egyenlősége elvének áttörésének – alapvető jelentősége volt azért, hogy a legfontosabb kérdésekben a döntés jogát a másodrendű államok kizárásával a nagyhatalmak maguknak tartották fent,¹⁸⁵⁹ amely rendszer az államok között egyfajta hierarchiát eredményezett. A többi állam fölött álló öt nagyhatalom, mintegy *pentarchia*¹⁸⁶⁰ a bécsi kongresszust követően az I. világháborút lezáró Párizs környéki békerendszer időszakáig¹⁸⁶¹ különböző nemzetközi konferenciákon és kongresszusokon¹⁸⁶² gyakorolta a legfontosabb kérdésekben a döntés jogát,¹⁸⁶³ ismert el államokat, tűzött feltételeket az államelismeréshez,¹⁸⁶⁴ alkotott új határokat, szövetségi rendszereket az európai egyensúly és rend biztosítása érdekében.¹⁸⁶⁵ Az alig megjelent nemzeti eszme nem kellő mértékű figyelembevételét a bécsi kongresszuson már a kortársak is kritikával illették különösen a német, lengyel, illetve az olasz nemzeti állam e korban már megjelent és ismert politikai programjai alapján.¹⁸⁶⁶ A bécsi kongresszus eredményeként megkötött egyes szerződésben annak ellenére, hogy a nemzeti eszme nem volt ekkor az európai rendezés fókuszpontjában, már megjelentek az egyes, a vallásszabadság kérdésén túlmutató szabályozások gyökerei, a népek és nemzetek jogainak, illetve az egyéni jogok biztosításának új szempontjai.¹⁸⁶⁷ Ezen szempontok első eredményeinek tekinthetők a valláskülönbség nélküli hivatalviselési jog biztosítása az Egyesült Németalföldi Királyságban, illetve a Kongresszusi Lengyelország területi autonómiája.¹⁸⁶⁸ A történelmi folyamat következő állomásaként a görög függetlenséget elismerő 1830. évi londoni konferencián¹⁸⁶⁹

¹⁸⁵⁵ KISSINGER i.m. 69–73.

¹⁸⁵⁶ KOVÁCS (2003) i.m. 33., 225.; SZENTE (2011) i.m. 43–44.

¹⁸⁵⁷ ZAKAR – KOZÁRI (2011a) i.m. 774.

¹⁸⁵⁸ SZENTE (2003) i.m. 291.

¹⁸⁵⁹ ZAMOYSKI, Adam: *Napóleon bukása és a bécsi kongresszus (1814–1815)*. Budapest, Park Könyvkiadó, 2016. 576.

¹⁸⁶⁰ A kor öt európai nagyhatalmát hagyományosan Ausztria– Magyarország, Franciaország, Nagy– Britannia, Németország és Oroszország jelentette.

¹⁸⁶¹ ZAKAR – KOZÁRI (2011a) i.m. 774.

¹⁸⁶² APÁTHY (1888) i.m. 92–96.

¹⁸⁶³ FERGUSON, Niall: *A tér és a torony*. Budapest, Scolar Kiadó, 2017. 174–176., 195–196., 240–250.

¹⁸⁶⁴ TEGHZE i.m. 191.

¹⁸⁶⁵ ZAKAR – KOZÁRI (2011a) i.m. 777.

¹⁸⁶⁶ ZAMOYSKI i.m. 570–575.; ZAKAR – KOZÁRI (2011a) i.m. 774.

¹⁸⁶⁷ ZAMOYSKI i.m. 576.

¹⁸⁶⁸ BÚZA (1930) i.m. 14–15.

¹⁸⁶⁹ APÁTHY (1888) i.m. 22–23.; ROMSICS (2020b) i.m. 118–122.

Görögország kötelezettséget vállalt¹⁸⁷⁰ az ország minden lakosát illetően a politikai jogok egyenlő biztosítására vallási különbség nélkül.

A történelmi folyamat – a bécsi kongresszus merev és évszázadosnak hitt rendezése ellenére – nyilvánvalóvá tette, hogy a vallási kisebbségek tárgyán túl a nemzeti eszme egyre nagyobb jelentőségre tett szert. A meg nem valósított nemzetállamok, illetve a másodrendű államok ténye, egyes jogegyenlőség ellen ható kiváltságok fenntartása együttesen vezetett el a monarchikus államberendezkedéssel és az európai rendezéssel elégedetlenek részéről a nemzeti eszme megerősödéséhez,¹⁸⁷¹ amely így vált a bécsi kongresszussal és annak eredményeivel szembeni politikai kritika és reakció ideológiai alapjává. Ez az ideológiai alap kezdetben döntően kulturális jelleget hordozott magában, amely kulturális jellegű nemzeti eszme a politikai elégedetlenséggel való találkozása okán az addigi látens nacionalizmust elvezette az önrendelkezési jog gyökereihez és a nemzetállamok megalakításának programjához.¹⁸⁷² A nemzetállami program lényege az önrendelkezési joggal együttesen abban volt megragadható, hogy az etnikailag és kulturálisan egységes közösségek, mint nemzetek alkossanak egy államot, azaz minden állam egy nemzetet testesítsen meg, valamint, az államhatárokat érintett lakosság hozzájárulása nélkül ne lehessen megváltoztatni.¹⁸⁷³ A feltörekvő nemzeti eszme ezáltal mind a belső, mind pedig a nemzetközi jogban egyre inkább teret nyert és a vallási kisebbségekkel azonos tartalmú védelmet vindikált magának nemzetközi szinten.¹⁸⁷⁴ A nacionalista politikai programok ebben az időszakban így egyszerre vallottak és követeltek döntően a liberalizmus jogegyenlőség tételén és az Emberi és polgári jogok nyilatkozatán alapuló individualista jogokat, emellett a nemzeti eszméből fakadóan kollektív jogokat, amelyek alapjait a vallási kisebbségeknek és egyházaknak több évszázada biztosított kollektív jogaiban, illetve az egyházak jogi személyiségének elismerésében leltek fel.

A nemzetközi jog kisebbségvédelmi tárgyban megszületett első eredményei a XIX. század közepéig ennek megfelelően az évszázados hagyományt követve alapvetően a vallási kisebbségek kollektív jogvédelmét jelentették, ugyanakkor megjelent az egyéni jogok

¹⁸⁷⁰ ZAKAR Péter – KOZÁRI József: A „hosszú” 19. század (1789–1914) – Európa a két nagy forradalom között (1815-1848) – Oroszország. In: SALAMON Konrád (szerk.): *Világtörténet*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 2011. 810.; BÚZA (1930) i.m. 16.

¹⁸⁷¹ ZAMOYSKI i.m. 576–578.

¹⁸⁷² SZALAYNÉ SÁNDOR i.m. 30–31., 44.

¹⁸⁷³ SZALAYNÉ SÁNDOR i.m. 30–31.

¹⁸⁷⁴ SZALAYNÉ SÁNDOR i.m. 44.

területén a lelkiismereti és vallásszabadság keretein túl elsőként a hivatalviselés joga, később az egyéni politikai jogok garantálása mint a nemzetközi jog tárgya. *A korszakban Magyarország államjogi helyzetéből is fakadóan nem volt a tárgyban alkotott nemzetközi jogi szerződések alanya, így a magyar jogalkotásra alapvetően a nemzeti eszme hatott a 3.2.1.-3.2.7. alfejezetekben bemutatott módon, amelynek eredményeként alkotta meg az első nemzetiségi törvényen a túl a zsidó vallási kisebbség első emancipációs törvényét, illetve alakította ki a vallásszabadság kereteinek cizellált rendszerét. Természetszerűleg a nemzetközi jog hatásai ebben az időszakban a román jogalkotás tekintetében az államiság feltétele hiánya okán nem volt értelmezhetők, legfeljebb közvetett módon a kapitulációk szintjén.*

4.3. A kisebbségvédelem nemzetközi jogi hatásai a XIX. század közepétől 1918-ig a magyar és a román jogalkotásra

A bécsi kongresszus által felállított európai rendet az 1848. évi 'Népek Tavasz' alapvetően rendítette meg, amelynek eredményeként új értelmezést nyert nemzeti eszme és nemzetállami program. A korszak nemzetállami eszméjének mintája az olasz egység érdekében megfogalmazott azon tétel volt, amely szerint a nemzetiségek képezik a nemzetközi jog alapját,¹⁸⁷⁵ amely tétel elfogadása az abból fakadó nemzetállami programmal és a nemzeti önrendelkezés jogával egyenesen vezetett el a nemzeti egység alapján alkotott nemzetállamokhoz. A tétel az egységes Olaszország és Németország megalakulásának sikere, egyben kivétele nyomán a soknyelvű, soknemzetiségű államok kereteinek szétfeszítését vetítte elő.¹⁸⁷⁶ Az 1849-t követő európai visszarendeződés Kelet-Európában, különösen Ausztriában, majd Ausztria-Magyarországon és Oroszországban még alapvetően gátját képezte az egynyelvű nemzetállamok kialakításának. A *nemzeti eszme* azonban, különösen a német és olasz egység sikerét követően már az I. világháborút megelőzően véglegesen *elvesztette* nemzeti-kulturális jellegét, nacionalizmusként *nyíltan az állami függetlenség programját tette magáévá* és annak ellenére kívánt a nemzetiségi határok mentén új államokat alkotni, hogy nem vette figyelembe a nyelvi, vallási és politikai határok valós, heterogén tényezőit,¹⁸⁷⁷ ezáltal végeredményben csak újabb többnemzetiségű államokat eredményezett és eredményezhetett.¹⁸⁷⁸

¹⁸⁷⁵ SZALAYNÉ SÁNDOR i.m. 49–50.

¹⁸⁷⁶ SZALAYNÉ SÁNDOR i.m. 50.

¹⁸⁷⁷ FERGUSON, Niall: *Civilizáció– A Nyugat és a többiek*. Budapest, Scolar Kiadó, 2016. 264–265.

¹⁸⁷⁸ SZALAYNÉ SÁNDOR i.m. 51–52.

A nemzeti eszme által indukált, a többnemzetiségű államokat alapjaiban veszélyeztető társadalmi, politikai és jogi kérdés kezelésére léteztek ugyan tervek, különösen Ausztria-Magyarország trialista,¹⁸⁷⁹ illetve nemzetiségi szempontú föderális – sok esetben a Kiegyezés mintáján alapuló¹⁸⁸⁰ de azt természetükből fakadóan elvető – átszervezése tekintetében, mindezek azonban összbirodalmi szinten nem valósultak meg. Ezen tervezetek közül az elsőt a nemzeti eszme megszületésének idején Martinovics Ignác dolgozta ki az 1794. évi reformtervében, a Magyar Reformátorok Titkos Társaságának Kátéjában.¹⁸⁸¹ Később a reformkorban, a magyar nemzeti eszméből fakadó kihívásokat észelve báró Wesselényi Miklós 1843-ban publikálta e körben elképzeléseit.¹⁸⁸² Jogi formai megközelítésből jelentőséggel bír, illetve illeszkedik e folyamatokba az első népképviselői szabor föderációs határozata.¹⁸⁸³ A Kiegyezést megelőzően részben, Ausztriával nem számolva, így csak *Magyarországot illetően* ezen tervezetekbe tartozik a Dunai Konföderáció kossuthi tervezete, amely egyes román gondolkodók részéről is pozitív fogadtatásra lelt.¹⁸⁸⁴ A cseh tartományok oldaláról korszakban František Palacký 1848. és 1849. évi,¹⁸⁸⁵ valamint 1866-ban megjelent tervezete emelhető ki¹⁸⁸⁶ amely a többnemzetiségű Ausztria átszervezésének lehetőségeit a centralizmusban, a később megvalósult dualizmusban, illetve a föderációban lelta meg, ugyanakkor a komplex nemzetiségi viszonyok okán egyértelműen a föderáció mellett foglalt állást.¹⁸⁸⁷ A Kiegyezést követően, mivel az alapkérdés az osztrák és magyar, illetve részben a horvát kompromisszummal nem szűnt meg, az változatlanul további tervezetek megszületését eredményezte, amelyek közül a legismertebb Aurel Constantin *Popovici Nagy-Ausztriai Egyesült Államok tervezete*.¹⁸⁸⁸ A Nagy-Ausztriai Egyesült Államok a Monarchia nemzetei által alkotott *nemzetállamok szövetségi államaként került volna megalakításra*, amely

¹⁸⁷⁹ HANNIG i.m. 97–98.; KATUS (2016f) i.m. 763.; ROMSICS (2012) i.m. 16–17.; ROMSICS (2020a) i.m. 18–20.; SZABÓ (2020) i.m. 1–4.; TAYLOR i.m. 287–289.

¹⁸⁸⁰ SZABÓ (2020) i.m. 1–4.; VERMES i.m. 43–44.

¹⁸⁸¹ ROMSICS (2018b) i.m. 38.; ROMSICS (2019b) i.m. 190.

¹⁸⁸² MISKOLCZY (1993a) i.m. 410–412.; WESSELÉNYI i.m. 247–372.

¹⁸⁸³ HOLJEVAC, Željko: Horvát javaslatok a Habsburg Birodalom átalakítására (1832–1918). In: HERMANN Róbert – LIGETI Dávid (szerk.): *Megosztó kompromisszum – Az 1867. évi kiegyezés 150 év távlatából*. Budapest, Országgház Könyvtár, 2018. 57–59.

¹⁸⁸⁴ BOIA (1999) i.m. 159.

¹⁸⁸⁵ ROMSICS (2020b) i.m. 127–128.

¹⁸⁸⁶ ZAKAR Péter – KOZÁRI József: A „hosszú” 19. század (1789–1914) – A Habsburg Birodalom az 1850–1860-as években – A cseh tartományok. In: SALAMON Konrád (szerk.): *Világtörténet*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 2011. 869–870.

¹⁸⁸⁷ PALACKÝ, Franz: *Österreichs Staatsidee*. Prag, I.L. Kolber Verlag. 1866.; TAYLOR i.m. 304–305.

¹⁸⁸⁸ BOLOVAN (2016a) i.m. 443.; CIATO i.m. 19–20.; DURANDIN i.m. 198.; HITCHINS i.m. 212.; SZÁSZ (1993b) i.m. 551.; ROMSICS (2011) i.m. 66.; SZABÓ (2020) i.m. 1–5.; SZENCZEI i.m. 106.

nemzetállamok mellett is autonóm tartományokat is meghatározott.¹⁸⁸⁹ Végezetül tervezetek közül az utolsó Jászi Oszkár Dunai Szövetség vagy Dunai Egyesült Államok elképzelése volt közvetlenül a Monarchia összeomlása előtt, amely a Monarchia átalakításán túl annak balkáni és lengyel területekkel való kibővítésével egy kelet-közép európai föderációt vázolt fel mint a háború utáni rendezés – egyben egy jövőbeni Európai Egyesült Államok¹⁸⁹⁰ – alapját.¹⁸⁹¹ Jászi Oszkár személyében még ekkor is történelmi Magyarország területi integritásának alapján állt,¹⁸⁹² ellentétben a többi tervezetben e tételt és alapvető elvetető domináns kiindulópontjával. A dualizmus idején a föderációs elképzelések Magyarországon a magyar állam területi épségének elvetése okán mindig ellenállásba ütköztek, amelyből fakadóan a nemzetiségi kérdés Monarchián belüli, osztrák-magyar kiegyezéshez hasonló módon történő birodalmi szintű feloldása nem történt meg,¹⁸⁹³ *hanem alapvetően a tartományok szintjén, tartományi belügyként vezettek kompromisszumos megoldásokra, helyi kiegyezésekre.*¹⁸⁹⁴ Mindzektől függetlenül nem szabad figyelmen kívül hagyni azokat a tényeket, amelyek az Osztrák-Magyar Monarchia egységére szintén negatívan hatottak az I. világháborút megelőzően. E körülmények közül emelhető ki a magyar társadalomban meglehetősen népszerű 48-as alapállás, amely a teljes magyar állami függetlenség szorgalmazását tartalmazta,¹⁸⁹⁵ amellyel párhuzamosan egyre népszerűbbé vált a korszak végén a német nacionalizmus alapján a Német Birodalommal való egység programja is Ausztriában.¹⁸⁹⁶ A Monarchia kereteit szétfeszítő nemzetiségi mozgalmak között kell kiemelni a megerősödött, de ekkor a hivatalos Románia által csak közvetetten támogatott román irredentizmust,¹⁸⁹⁷ a csehek kérdését,¹⁸⁹⁸ valamint a lengyel nemzetiség és államiságának valamely formájának

¹⁸⁸⁹ POPOVICI, Aurel C.: *Die Vereinigten Staaten von Groß-Österreich – Politische Studien zur Lösung der nationalen Fragen und staatsrechtlichen Krisen in Österreich-Ungarn.* Leipzig, Verlag von B. Elischer Nachfolger. 1906. 37.; HANNIG i.m. 98–98.

¹⁸⁹⁰ GYURGYÁK (2007) i.m. 180–181., 184.

¹⁸⁹¹ JÁSZI Oszkár: *A Monarchia jövője- A dualizmus bukása és a Dunai Egyesült Államok.* Budapest, Új Magyarország Részevénytársaság, 1918. 37–99.; HAMZA Gábor: Európaiság Jászi Oszkár gondolatvilágában. In: HAMZA Gábor: *„Nem akarunk csonka Európát...”*. Budapest, Elektra Kiadóház, 2002. 127–128.; BÁRDI (2013) i.m. 105.; GYURGYÁK (2007) i.m. 180.; HATOS i.m. 97–98.; LITVÁN i.m. 126–127.

¹⁸⁹² GYURGYÁK (2007) i.m. 176.; LITVÁN i.m. 83–84.

¹⁸⁹³ CAENEGEM VAN i.m. 310–312.; ROMSICS (2020a) i.m. 20–21.

¹⁸⁹⁴ SZABÓ (2020) i.m. 5–6.

¹⁸⁹⁵ DISSESCU i.m. 296.; GYURGYÁK (2007) i.m. 105–106.; JÁSZI (1982) i.m. 455–463.; ROMSICS (2015) i.m. 305–308.; VERMES i.m. 129–144.

¹⁸⁹⁶ ROMSICS (2011) i.m. 65.; TAYLOR i.m. 202–207., 259.

¹⁸⁹⁷ JÁSZI (1982) i.m. 497–501.; TAYLOR i.m. 237.

¹⁸⁹⁸ JÁSZI (1918) i.m. 21., 45.; ROMSICS (2012) i.m. 13–15.; ROMSICS (2020a) i.m. 13–16.; TAYLOR i.m. 256–258.

visszaállításának különböző programjait.¹⁸⁹⁹ Ebbe a tárgykörbe illeszkedik a horvát, illetve a szerb nemzetiség problematikája,¹⁹⁰⁰ akik egyre inkább egy délszláv államban látták jövőjük biztosítását.¹⁹⁰¹ A délszláv egység programja – amely Obrenović-ház bukását, illetve Bosznia-Hercegovina megszállását követően nyílt orosz támogatást nyert¹⁹⁰² – végső soron az I. világháborút kirobbantó merényletbe vezetett.

A fenti képet több szempontból, de különösen nemzetiségi nézőpontból árnyalni szükséges. Ausztria-Magyarország a *többi birodalommal ellentétben liberális* alapokon nyugvó,¹⁹⁰³ meglehetősen és ténylegesen decentralizált jogállam¹⁹⁰⁴ volt, amelynek egyik aspektusát képezte a *dinasztikus nacionalizmus*, amely szerint a kisebbségeknek egy toleráns birodalom keretei között kell kibontakoztatniuk nemzeti törekvéseiket a gyenge és ezáltal szükségképpen kiszolgáltatott nemzetállamok helyett, amely álláspont döntően a hadseregben és az államapparátusban volt népszerű gondolat.¹⁹⁰⁵ *A dinasztikus nacionalizmus, a decentralizált állam alapját képezhette volna a birodalom átszervezésének, de a homogén nemzetállamokat célul kitűző dinamikus nacionalizmus és annak feszültségei az esetleges átszervezések feltételezett megvalósítása ellenére a Monarchia jövőjét mindenképpen kétségessé tették.*¹⁹⁰⁶ Paradox módon a decentralizáltság és a jogállami keretek az átszervezési kérdések megoldását népképviselői alapon is lehetetlenné tették, így a tervezetek végső soron a dinasztikus államfelfogással összhangban császári szóval, monarchikus legitimitási alappal vélték megoldhatónak a kérdést.¹⁹⁰⁷ A reformelképzelések körében ki kell emelni és meg kell ismételni, hogy – az Osztrák-Magyar Monarchia felosztását célul kitűző Szerbia és Oroszország kivételével¹⁹⁰⁸ – annak *föderatív átalakítása* tekintetében Franciaország,¹⁹⁰⁹

¹⁸⁹⁹ TEFNER Zoltán: Az Osztrák-Magyar Monarchia lengyelpolitikájának alapvonalai az I. világháború kezdetén. Tervek és prognózisok. *Valóság*, 2019/3. 41–55.; JÁSZI (1918) i.m. 21.; ROMSICS (2011) i.m. 65.; ROMSICS (2012) i.m. 15.; TAYLOR i.m. 188–189.

¹⁹⁰⁰ JÁSZI (1918) i.m. 27–28., 39., 45.; KATUS (2016f) i.m. 759.; ROMSICS (2012) i.m. 15–16.; ROMSICS (2018a) i.m. 289–290.; ROMSICS (2020a) i.m. 16.; TAYLOR i.m. 238–242.

¹⁹⁰¹ HATOS i.m. 87–88.; PÖLÖSKEI (2014) i.m. 184–188.

¹⁹⁰² ECKHART i.m. 296.; JÁSZI (1982) i.m. 502–515.; PÖLÖSKEI (2014) i.m. 115–116.

¹⁹⁰³ HATOS i.m. 260.

¹⁹⁰⁴ SZABÓ István: Decentralizált egységállam - szövetségi állam - államszövetség: Gondolatok a Monarchia államszerveződéséről Wilhelm Brauner tankönyve nyomán. In: GOSZTONYI Gergely – RÉVÉSZ T. Mihály (szerk.) *Jogtörténeti parerga II. Ünnepi tanulmányok Mezey Barna 65. születésnapja tiszteletére*. Budapest, ELTE Eötvös Kiadó, 2018. 255–261.; BÁRDI (2013) i.m. 211–212.; WATSON i.m. 11.

¹⁹⁰⁵ SNYDER, Timothy: *A vörös herceg*. Budapest, Park Könyvkiadó, 2015. 8–9., 32–40.; TAYLOR i.m. 259.

¹⁹⁰⁶ FERGUSON (2016a) i.m. 12–13.

¹⁹⁰⁷ SZABÓ (2020) i.m. 1–5.

¹⁹⁰⁸ ABLONCZY (2020) i.m. 127.; HAJDU – POLLMANN i.m. 40–43.

¹⁹⁰⁹ ROMSICS (2018a) i.m. 43–45.; ROMSICS (2020a) i.m. 47–49.

Nagy-Britannia,¹⁹¹⁰ az Amerikai Egyesült Államok békeelőkészítő szakértői¹⁹¹¹ dolgoztak ki tervezeteket, amelyek mellett a csehek¹⁹¹² és különösen a horvátok fogalmaztak meg föderatív politikai programokat.¹⁹¹³ A Monarchia föderatív átalakításának lehetősége¹⁹¹⁴ – amely tehát elsődleges álláspont volt az I. világháborút követő rendezés során – magán a birodalmon belül az osztrák birodalmi tanács 1917-i újra nyitását követően felszínre tört ellentétek,¹⁹¹⁵ az elszakadás hívei által kinyilvánított birodalmi lojalitás eltűnése alapján¹⁹¹⁶ 1917/1918 fordulóján szorult végképp háttérbe,¹⁹¹⁷ amelyet követően az antant is 1918. tavaszától megváltoztatta az Ausztria-Magyarországgal szembeni álláspontját és nyíltan támogatásáról biztosította az elszakadási törekvéseket.¹⁹¹⁸ Az I. világháború végén IV. Károly (ur.: 1916-1918) a birodalom egységét megőrizendő 1918. október 16-i manifesztumában végül a magyar vezetés tájékoztatását követően¹⁹¹⁹ kinyilvánította, hogy legfelsőbb beleegyezését adja a Monarchia föderatív átalakításához.¹⁹²⁰ A területi integritás talaján álló magyar álláspontot ismerve a manifesztum Magyarország területét illetően nem tartalmazott rendelkezést,¹⁹²¹ de annak tényleges végrehajtására már nem került sor, ezekben a hetekben Ausztria-Magyarország szétesett az őt alkotó népek elszakadási nyilatkozataival.¹⁹²²

A vizsgált korszokban a föderációs elképzelésekkel szemben az individualista, személyi alapú nemzetiségi jogi jogalkotás volt az elsődleges Európában, amely a magyar Nemzetiségi

¹⁹¹⁰ ROMSICS (2018a) i.m. 37–43.; ROMSICS (2020a) i.m. 46–47.

¹⁹¹¹ SEYMOUR, Charles: Ausztria-Magyarország: jugo-szláv trializmus. Térképmagyarázat. 1918. május 25. (Inquiry 506). In: GLANT Tibor: *Az Egyesült Államok útja Trianonhoz. Az Inquiry és Magyarország jövője, 1917-1918.*, Budapest, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, 2020. 132–134.; Ausztria-Magyarország: lengyel trializmus. Térképmagyarázat. 1918. május 25. (Inquiry 507). In: GLANT Tibor: *Az Egyesült Államok útja Trianonhoz. Az Inquiry és Magyarország jövője, 1917-1918.*, Budapest, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, 2020. 134–137.; Ausztria-Magyarország föderalizálása a jelenlegi határok megtartása mellett. Térképmagyarázat. 1918. május 25. (Inquiry 509). In: GLANT Tibor: *Az Egyesült Államok útja Trianonhoz. Az Inquiry és Magyarország jövője, 1917-1918.*, Budapest, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, 2020. 138–142.; ROMSICS (2020a) i.m. 49–52.

¹⁹¹² ROMSICS (2018a) i.m. 289.; SZABÓ (2020) i.m. 3–4.; TAYLOR i.m. 184–185., 206–209., 284–288.

¹⁹¹³ HOLJEVAC i.m. 63–69.; ROMSICS (2018a) i.m. 289.; SZABÓ (2020) i.m. 3–4.

¹⁹¹⁴ ABLONCZY (2020) i.m. 15.

¹⁹¹⁵ ROMSICS (2020b) i.m. 168–170.

¹⁹¹⁶ WATSON i.m. 489–497.

¹⁹¹⁷ GYÓRI SZABÓ i.m. 37–39.

¹⁹¹⁸ ROMSICS (2020b) i.m. 180–182.

¹⁹¹⁹ HAJDU – POLLMANN i.m. 365.; VERMES i.m. 465–466.

¹⁹²⁰ CARTLEDGE (2016) i.m. 331.; GONDA (1998b) i.m. 320–321.; HATOS i.m. 101.; HAJDU – POLLMANN i.m. 365–367.; NUȚU – EGYED – CONSTANTINESCU i.m. 414.; KATUS (2016h) i.m. 769.; TAYLOR i.m. 317–318.; PÖLÖSKEI (2014) i.m. 226.; ROMSICS (2001a) i.m. 481.; ROMSICS (2011) i.m. 179.; ROMSICS (2017) i.m. 391.; ROMSICS (2018a) i.m. 290–291.; ROMSICS (2018b) i.m. 85.; ROMSICS (2020a) i.m. 63–64.; RUSU i.m. 19.; SZABÓ (2020) i.m. 2.

¹⁹²¹ HAJDU – POLLMANN i.m. 364–367.; JANCÓS (2004) i.m. 424.

¹⁹²² CORNELIUS i.m. 21–22.

törvénnyel vette kezdetét és szinte példa nélküli volt. A nemzeti eszme ilyen, személyi jellegű autonómiát valló jogi felfogásától és azon alapuló jogalkotásától egy *nemzetiségi tekintetben semleges depolitizált* állam eredményét várták nem csak Magyarországon, hanem Ausztriában is.¹⁹²³ Paradox módon az etnikailag semleges alapállást valló magyar Nemzetiségi törvény nem megfelelő végrehajtása és a magyar asszimilációs politika¹⁹²⁴ vezetett el többek között föderatív elképzelések térnyeréséhez, amelyek Magyarország esetében a 3.2.3.-3.2.7. alfejezetekben bemutatott módon az alkotmányos renddel összeegyeztethetetlen, a nyelvi határok mentén kialakítandó új államterületeken alapuló szövetségi rendszert szorgalmaztak.¹⁹²⁵ *A nemzeti eszme kulturális és nyelvi keretek között tartását szorgalmazó, azt individualista módon kezelő és ezáltal depolitizálni kívánó, azaz egy nemzetiségi szempontból semleges államot valló alapállás a korban már nem vezethetett sikerre.*

A vizsgált korszakban a nemzeti eszme tartalmi érvényesülése döntően politikai programok, szakirodalmi elképzelések és tézisek szintjén állt, a bécsi szerződés által megalkotott európai rendhez visszatérő, a nagyhatalmak által megalkotott nemzetközi folyamatokban a nacionalizmus csak közvetett szerepet játszott, ugyanakkor *a nemzetállami eszme a közönyös birodalmi alávetettség helyetti alternatívaként új jelentéstartalmat vett fel.*¹⁹²⁶ A bécsi kongresszus alapállását a nemzetközi konferenciák tehát fenntartották, így a nemzetközi jog forrásai a vallási kisebbségek kérdésének elsődlegességén alapultak, amely folyamatba illeszkedik a román államiség elismeréséhez vezető több, már ismert lépcsőfok is. Ezek közül az első amelynek jogalkotási hatása lehetett a román alkotmánytörténetben az 1856. február 11-én kelt konstantinápolyi jegyzőkönyv, amely a dunai fejedelemségek lakosai számára polgári egyenjogúságot biztosított származástól és vallástól függetlenül, továbbá kiemelte a vagyoni jogok jelentőségét is.¹⁹²⁷ Tekintettel arra, hogy ebben az időszakban nyelvi kisebbségek számottevő mértékben nem éltek a két fejedelemségben, így az intézkedés alapvetően a zsidó lakosság jogainak biztosítása érdekében született meg. A vizsgált korszak kiemelkedő jelentőségű nemzetközi eseménye az a 2.4. és 3.3.2. és 3.3.3. fejezetben, illetve alfejezetben tárgyalt 1878. évi berlini kongresszus volt, amelynek hatása Románia jogrendjére közvetlenül megállapítható. A nagyhatalmi konferencia a Török Birodalom balkáni visszaszorulásának kérdését rendezve, egyben az egyensúlyi politika jegyében az orosz

¹⁹²³ SZALAYNÉ SÁNDOR i.m. 52.

¹⁹²⁴ POPOVICI i.m. 41–95.

¹⁹²⁵ KATUS (2016h) i.m. 768.; POPOVICI i.m. 285.

¹⁹²⁶ FERGUSON (2016a) i.m. 75.

¹⁹²⁷ AJTAY i.m. 217.; SZALAYNÉ SÁNDOR i.m. 46.

befolyást csökkentését szolgálta,¹⁹²⁸ emellett Románia, Bulgária, Szerbia, illetve Montenegró esetében a *kisebbségi jogok nemzetközi biztosítását quasi általános szabállyá tette.*¹⁹²⁹ Az 1878. évi berlini kongresszus alapvető elvi tételként fogalmazta meg, hogy amennyiben valamely állam az európai közösségbe kíván tartozni, köteles előzetesen elismerni a valamennyi európai állam szervezetének alapját képező elveket az államelismerés feltételeként, amely elvek közül tételiesen kiemelésre került a vallásszabadság¹⁹³⁰ mint alapvető emberi jog biztosítása,¹⁹³¹ értve alatta az egyházszervezetek létrehozásának szabadságát, illetve a hivatalviselés jogát vallási és származási különbség nélkül.¹⁹³²

Tekintettel arra, hogy a kisebbségi jogok tárgya ebben a korban szoros összefüggésben állt az alapvető emberi jogként elismert vallásszabadság kérdésével, a vallásszabadság tárgyában megfogalmazott megoldások váltak a nemzeti kisebbségek jogi szabályozásának alapjává és modelljévé. A kisebbségi kérdések ezen az alapon az emberi jogok kiterjesztésének új aspektusát is jelentették a béke biztosításának egyik alapkérdéseként. Így a *kisebbségvédelem nem lehetett többé kizárólag az adott állam belügye, hanem nemzetközi jogi jelentőségű tárggyá válva az államelismerés egyik feltételévé vált.*¹⁹³³ Az államelismerést ebben a korban döntően konstitutív módon fogták fel a nagyhatalmak,¹⁹³⁴ az a nemzetközi közösség tagjává válás és nemzetközi jogalanyiság feltételeként volt értelmezett.¹⁹³⁵ Következésképpen a *kisebbségi kérdés áttörte az állami szuverenitás hagyományos középkori eredetű abszolút – Machiavelli és Boden nevéhez köthető – felfogását,*¹⁹³⁶ amely szerint minden jog forrása maga az állam, amely felfogás által gyakorlatilag a nemzetközi jog érvényesülésének lehetetlenné vált.¹⁹³⁷ A nemzetközi jog így szükségképpen el vetette ezen álláspontot, ezáltal az államhatalom külső korlátjává vált.¹⁹³⁸ A fenti elvi alapokon túl az 1878. évi berlini szerződés 4. cikke pedig, igaz csak Bulgáriára vonatkozóan, de már tételiesen rendelkezéseket tartalmazott a bolgár, török, román, görög, illetve más nemzetiségek által vegyesen lakott területekre vonatkozóan előírva, hogy ezen népesség jogai és érdekei a választásoknál, illetve a

¹⁹²⁸ HAJDU – POLLMANN i.m. 11.; KATONA i.m. 11–12.; KISSINGER i.m. 146–149.

¹⁹²⁹ BUDIȘTEANU i.m. 20–21.

¹⁹³⁰ BUDIȘTEANU i.m. 21.; TEGHZE i.m. 511.

¹⁹³¹ BÚZA (1930) i.m. 72.

¹⁹³² SZALAYNÉ SÁNDOR i.m. 47.

¹⁹³³ ROSTING, Helmer: A kisebbségek védelme a Nemzetek Szövetsége részéről. *Magyar Kisebbség*, 1923. II/11. 383–386.; BÚZA (1930) i.m. 72–73.

¹⁹³⁴ TEGHZE i.m. 189.

¹⁹³⁵ SHAW i.m. 343.

¹⁹³⁶ KOVÁCS (2003) i.m. 43.

¹⁹³⁷ BÚZA (1930) i.m. 73–74.

¹⁹³⁸ KOVÁCS (2003) i.m. 220–22.

szervezeti szabályzat – azaz az alkotmány – kidolgozásánál figyelembe veendő, ¹⁹³⁹ és ugyanezen alapon a 11. cikk az örmények védelme érdekében is megfogalmazott a Török Birodalom számára kötelezettségeket. ¹⁹⁴⁰ A korszak tárgyalásánál ezeken az alapokon említést kell tenni a 3.3.2. és 3.3.3. alfejezetben már említett 1913. augusztus 10-i bukaresti békeszerződést követő azon jegyzékváltásról, amely a kisebbségvédelem tekintetében a kucovlachok tekintetében írt elő oktatási és egyházi autonómiát ¹⁹⁴¹ bolgár, szerb, illetve görög állami kötelezettségként a román állam szubvenciója mellett. ¹⁹⁴² Az Oszmán Birodalom felbomlása ennek megfelelően *a vizsgált korban kialakította a nemzeti kisebbségek jogának partikuláris alaprendszerét*, amelyek célja döntően a jogegyenlőség biztosítása volt kezdetben vallási alapon, de már megjelentek a mai értelemben vett általános nemzeti kisebbségvédelem fragmentumai is, amelyek ezáltal az I. világháborút követő rendezés alapját képezhették. ¹⁹⁴³

Az 1878. évi berlini kongresszus előírásai a 2.4., 3.3.1.-3.3.3. fejezetben, illetve alfejezetekben előadottak szerint Románia esetében évtizedeikig nem kerültek ténylegesen teljesítésre, a nemzetközi kötelezettség léte a román jogalkotásra nem gyakorolt valódi hatást. Az európai nagyhatalmak ebben a korban Románia mulasztásairól alapvetően nem vettek tudomást, a nemzetközi kötelezettségek negligálásra az Amerikai Egyesült Államok hívta fel a figyelmet 1902-ben, ¹⁹⁴⁴ illetve 1913-ban. Az Amerikai Egyesült Államok fellépésének oka döntően a kelet-európai migráció, elsősorban a zsidó bevándorlás által okozott belpolitikai és szociális probléma volt. ¹⁹⁴⁵ Az Amerikai Egyesült Államok megalakulásától folytatott izolacionista politikáját rögzítő Monroe-elv ¹⁹⁴⁶ alap értelmezése szerint az Amerikai Egyesült Államok nem avatkozott be az európai hatalmak belügyeibe mindaddig, amíg sérelem nem érte. ¹⁹⁴⁷ Tekintettel arra, hogy az Amerikai Egyesült Államok nem volt az európai

¹⁹³⁹ AJTAY i.m. 217.; BALOGH (1928) i.m. 17.

¹⁹⁴⁰ TEGHZE i.m. 235.

¹⁹⁴¹ GAFTOESCU i.m. 74.; TEODORESCU i.m. 63.

¹⁹⁴² BALOGH (1928) i.m. 17–18.

¹⁹⁴³ BALOGH (1928) i.m. 18–19.

¹⁹⁴⁴ BUDIȘTEANU i.m. 43.

¹⁹⁴⁵ SZALAYNÉ SÁNDOR i.m. 55.

¹⁹⁴⁶ ZAKAR Péter – KOZÁRI József: A „hosszú” 19. század (1789–1914) – Az Európán kívüli világ (1815-1848) – Az Amerikai Egyesült Államok. In: SALAMON Konrád (szerk.): *Világtörténet*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 2011. 815.; KISSINGER i.m. 21–27.

¹⁹⁴⁷ TEGHZE i.m. 206–207.; A Monroe-elvről részletesen lásd: PERKINS, Dexter: *The Monroe Doctrine 1823–1826*. Cambridge, Harvard University Press, 1927. „The citizens of the United States cherish sentiments the most friendly in favor of the liberty and happiness of their fellow–men on that side of the Atlantic. In the wars of the European powers in matters relating to themselves we have never taken any part, nor does it comport with our policy to do so. It is only when our rights are invaded or seriously menaced that we resent injuries or make preparation for our defense.”– „Az európai hatalmak háborúiban, melyek az ő belső ügyeik voltak, sohasem vettünk részt, sem azok politikánkat közelebről nem érintik. Csak akkor utasítjuk vissza a sérelmeket

nagyhatalmi koncert tagja, és ezáltal a berlini szerződésben sem fél, a bevándorlás által generált szociális és társadalmi problémák azonban közvetlenül kihatottak érdekre, a bevándorlás korlátozásának közvetett céljával diplomáciai lépéseket fogantatosított Románia, azaz egy európai állam belügyeinek irányába. Az Amerikai Egyesült Államok első ízben 1902-ben szólította fel diplomáciai jegyzékben az európai hatalmakat a berlini szerződés hatékony végrehajtására, majd 1913-ban a bukaresti békekonferencián szorgalmazta a békeszerződésbe egy kisebbségvédelmi klauzula felvételét az érintett területek lakossága polgári és vallási szabadságjogainak biztosítása érdekében.¹⁹⁴⁸ Az Amerikai Egyesült Államok fellépésére adott válaszként a román vezetés a görög mellett kifejtette a következő évtizedekben román politikai *paradigmává* váló azon érvelését, amely szerint *az alkotmányban rögzített jogegyenlőség feleslegessé és indokolatlanná teszi a különleges kisebbségvédelmi jogalkotást,¹⁹⁴⁹ különösen nemzetközi szerződéses formában.¹⁹⁵⁰ Többek között a román magatartásra visszavezethető diplomáciai kudarc befolyásolta az Amerikai Egyesült Államok magatartását az I. világháborút követő béketárgyalásokon és ezen okból vált kiindulópontjává egy átfogó, hatékony és nemzetközi garanciákkal ellátott kisebbségvédelmi rendszer kiépítése, amely a kisebbségek létét és tényleges védelmét biztosítani képes.¹⁹⁵¹ Összegezve megállapítható, hogy Románia jogalkotására a nemzetközi jog kisebbségvédelmi előírásai ebben a korszakban nem gyakoroltak tényleges befolyást, amely négy okra is visszavezethető. Az első ok e körben, a már tárgyalt alkotmányjogi értékválasztás, emellett Románia lényegében véve egynyelvű és a zsidóságot leszámítva gyakorlatilag egyvallású állam volt, harmadrészt a román alkotmányjog abszolút szuverenitás felfogása is a kötelezettségek teljesítése ellen hatott, végezetül a nemzetközi kötelezettségek elmulasztásának elmaradt jogkövetkezményei sem ösztönözték azok teljesítését.*

A korban a nemzetközi jog hatásait és *Magyarország* viszonyát illetően elsőként szükséges kiemelni, hogy Magyarország az *Osztrák-Magyar Monarchia részeként nagyhatalmi státust élvezett*, következésképpen a nemzetközi jog tekintetében alapvetően más szerepben volt, mint Románia. Mindezek mellett a magyar alkotmányjogban a fentiekben kifejtett nemzetközi jogi hatások, a nemzetközi szerződésekben megjelenő *elvek* adott esetben évszázadokkal

vagy készülünk védelemre, ha jogainkat megtámadják vagy komolyan fenyegetik.”
https://avalon.law.yale.edu/19th_century/monroe.asp

¹⁹⁴⁸ SZALAYNÉ SÁNDOR i.m. 55–58.

¹⁹⁴⁹ Gyárfás Elemér felszólalása a felirati vitában (1934. december 13.) In: BALÁZS Sándor: *Magyar képviselet a királyi Románia parlamentjében*. Kolozsvár, Kriterion Könyvkiadó, 2008. 469.

¹⁹⁵⁰ SZALAYNÉ SÁNDOR i.m. 58.

¹⁹⁵¹ SZALAYNÉ SÁNDOR i.m. 58.

korábban már konkrét megvalósítást nyertek, így *nóvumot sem jelentettek*. A vallásszabadság tárgyát a nemzetközi jog csak a XIX. század végén tette általános és alapvető elvi tétellé államelismerési feltételként, amely vallásszabadságot a magyar, illetve az erdélyi állam már a XVI., illetve XVII. század óta biztosított. A kisebbségi kérdés vallásszabadságon túli, a nemzetközi jogban a korszakban csak *partialis* jelleggel tárgyalt egyéb kérdéseit Magyarország a Nemzetiségi törvény megalkotásával, illetve a zsidó emancipációval belső joga alapján már rendezte. Magyarország tekintetében tehát rögzíthető, hogy szemben az I. világháborút lezáró béke rendszerrel és a Nemzetek Szövetségének nemzetközi jogi intézményével, a *magyar állam másoktól függetlenül, a jogalkotás eredőit felismerve, önként és Európában elsőként határozta el a nemzetiségi kérdés törvényi szabályozását már a XIX. század első felében*. A magyar alapállást az ország területi épségének biztosítása és a kettős monarchián belüli befolyásának megőrzése befolyásolta, ezért a nemzetiségekkel kapcsolatos *jogalkotása a nemzetközi jog által is szorgalmazott jogegyenlőség tételét vallotta* és csak másodlagosan, közvetett módon szorgalmazta – a korban elfogadott és nem példa nélküli – asszimilációt. Ez a politikai és jogi alapállás azonban – döntően a nemzetiségi mozgalmak sajtótevékenységére, illetve a Monarchián belül saját kiegyezését el nem érő nemzeti mozgalmak politikájára – visszavezethetően elvezett a *nemzetiségeket igában tartó magyar állam jelzőjéhez*¹⁹⁵² és annak nemzetközi elterjedéséhez. *E ténynek azért van különös jelentősége, mert az I. világháborút követő békerendszer tárgyalása során a döntéshozók nem vették kellő súllyal figyelembe azt a tényt, hogy önmagában véve az egyéni jogok talaján álló kisebbségvédelem a nemzetállamok szintjén a nemzeti kérdés megoldásához, mint a béke alapjához nem feltétlenül elegendő, az nem szünteti meg sem az asszimilációs hatásokat, sem a nemzetállami kereteket szétfeszítő politikai mozgalmakat*. A Párizs környéki békerendszer tehát, amelynek elemeit képezték alábbiakban tárgyalt kisebbségvédelmi szerződések *nem vállalta fel kis kivételtől eltekintve a nemzetiségi mozgalmak kollektív jogi entitások talaján álló alapállását annak ellenére, hogy a jogegyenlőség tételén álló magyar nemzetiségi jogalkotást súlyos kritikával illette, illetve a magyar állam nemzetiségi jogi eredményei, azok lényegi kudarca is ismert volt, amelyet e az új államok kialakításával ismert el*. Az új nemzetállamok báró Eötvös József évtizedekkel korábban feltételesen megállapításával egyezően¹⁹⁵³ ugyanis ugyanúgy többnemzetiségűek voltak, mint Ausztria-Magyarország. A fenti tények ellenére a Nemzetek Szövetsége kisebbségvédelmi rendszere továbbra sem

¹⁹⁵² POPOVICI i.m. 285–286.

¹⁹⁵³ EÖTVÖS József: Felelet báró Kemény Gábor néhány szavára. In: EÖTVÖS József: *A nemzetiségi kérdés*. Budapest, Révai Testvérek Irodalom Intézet R.-t. 1903. 146–147.

ismerte el a kisebbségek nemzetközi jogi jogalanyiságát,¹⁹⁵⁴ kollektív jogait, így alapvetően a korábbi – alapvetően negatív értékítélettel sújtott – magyar jogalkotással azonos módon individualista alapokon állt, *amelyből fakadóan a nemzetiségi kihívás és konfliktus a nemzetközi garanciarendszer ellenére újratermelődött.*¹⁹⁵⁵

4.4. Az I. világháborút lezáró békerendszer és annak nemzetközi szerződéseinek hatása a magyar és román jogalkotásra

Az I. világháború és a Párizs környéki békerendszer *megszüntette* a korábbi európai hatalmi rendet, az *európai koncert által befolyásolt világpolitikát*¹⁹⁵⁶ és a bécsi kongresszus által meghatározott *korábbi rendezési elvek végleges feladásával járt.*

Az európai hatalmi egyensúly lokális kérdése a globális hatalmi egyensúly kérdésévé vált, amelynek tárgyalásába a korábbi izolicionista politikáját feladó Amerikai Egyesült Államok döntő szerepet kívánt magához vindikálni.¹⁹⁵⁷ Az I. világháború kitörésének komplex felelősségi kérdéseit, illetve annak folyamatát nem vizsgálva megállapítható,¹⁹⁵⁸ hogy annak eredményeként Európa politikai térképe alapvetően változott meg. Négy nagyhatalmi szerepben álló monarchia tűnt el Ausztria-Magyarország, Németország, Oroszország és Törökország esetében,¹⁹⁵⁹ helyüket új, illetve területekben megváltozott államok foglalták el.¹⁹⁶⁰ Alkotmányjogi szempontból megemlítendő a korról kapcsolatban, hogy a modern államszervezeti eszmék térhódítása mellett a monarchikus államforma elavultságát hirdető Amerikai Egyesült Államok közvetett politikai hatásának is betudható módon¹⁹⁶¹ a monarchikus államforma dominanciáját a korban a köztársasági váltotta fel.¹⁹⁶² A fenti folyamatok egyfajta *demokratizálási* hullámot eredményeztek, azonban a Párizs környéki

¹⁹⁵⁴ AJTAY i.m. 221., 225.; GAFTOESCU i.m. 154.; SZALAYNÉ SÁNDOR i.m. 111–112.

¹⁹⁵⁵ FERGUSON (2016a)] i.m. 141–142.

¹⁹⁵⁶ SALANȚIU, Tudor: Impactul evenimentelor sistemice asupra sistemului de pace de la Versailles. In: PUȘCAȘ, Vasile–SAVA, N. Ionel (eds.): *Trianon, Trianon. Un secol de mitologie politică revizionistă*. Cluj-Napoca, Editura Școala Ardeleană, 2020. 71–83.; SZALAYNÉ SÁNDOR i.m. 59.

¹⁹⁵⁷ KISSINGER i.m. 38–46.

¹⁹⁵⁸ FERGUSON (2016a)] i.m. 102–108.; GYURGYÁK (2018) i.m. 112–114.

¹⁹⁵⁹ SALAMON Konrád: A „rövid” 20. század (1914–1991) – Az I. világháború és következményei (1914–1920) – A Párizs környéki békék. In: SALAMON Konrád (szerk.): *Világtörténet*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 2011. 1032–1039.; GYURGYÁK (2018) i.m. 119.; ROMSICS (2018a) i.m. 30.; RUSU i.m. 18.

¹⁹⁶⁰ LUKACS, John: *A huszadik. század rövid története*. Budapest, Európa Könyvkiadó, 2014. 36–39.; GALÁNTAI i.m. 20–21.

¹⁹⁶¹ WATSON i.m. 470–472.

¹⁹⁶² STIPTA (1999) i.m. 45.; SZENTE (2003) i.m. 380.

békerendszer által kialakított, illetve részben megismételt korábbi problematikák megoldatlansága okán a demokratizálás később totális vagy autoriter rendszereket eredményezett két évtizeden belül.¹⁹⁶³

A fenti változásokat egymással összehangolt békeszerződések rendszerével szentesítették a győztes Szövetséges és Társult Főhatalmak,¹⁹⁶⁴ amelynek megalkotása során szerepet kapott a legyőzött hatalmak megbüntetésére irányuló szándék,¹⁹⁶⁵ amelyre különös hatást gyakoroltak az egymással is versengő nacionalizmusok és az antanthatalmak gazdasági és politikai érdekei, biztonsági céljai.¹⁹⁶⁶ A *béketárgyalások egyoldalúsága* a békerendszertől várt *stabilitás célját tették illuzórikussá*, amelyet bizonyít, hogy *egyrészt általános rendező elvek sem álltak rendelkezésre*,¹⁹⁶⁷ másrészt – a konszenzusos és stabil rendezést eleve kizárva – a *vesztes államokat* a korábbi gyakorlattól eltérően *meg sem hívták* a békekonferenciára.¹⁹⁶⁸

A Párizs környéki békerendszer tárgyalása során mindezen alapok mellett kell kiemelni, hogy elsődlegesen az Osztrák-Magyar Monarchiát érintő föderációs elképzelések kudarcai, a nemzetiségek nemzetgyűlési határozatai mint a nemzetiségi mozgalmak kinyilatkoztatásai és részbeni megoldásai, valamint a katonai állapotok együttes következményeként a *nemzetállamok politikai programja annak ellenére vált a nemzetközi jogi rendezés alapjává, hogy a nemzeti eszmét és a nemzetállami programot nem tekintették se a háború közvetlen kiváltó okának*,¹⁹⁶⁹ *sem fő rendező elvének a wilsoni pontokig*.¹⁹⁷⁰ A *nemzetiségek Ausztria-Magyarország általi 'elnyomása'* mint *elsődleges háborús ok* megnevezése ambivalens módon a nemzetiségi kihívást tagadó baloldali értelmezésből fakadt,¹⁹⁷¹ amely az önrendelkezés elvének békeszerződések általi látszólagos alkalmazása okán *az I. világháború*

¹⁹⁶³ GYURGYÁK (2018) i.m. 127–129.

¹⁹⁶⁴ SALANȚIU i.m. 83–85.; ZEIDLER (2001) i.m. 33–34.

¹⁹⁶⁵ FERGUSON (2016a)] i.m. 141.; ZEIDLER (2001) i.m. 22.

¹⁹⁶⁶ CORNELIUS i.m. 27.; ZEIDLER (2001) i.m. 23.

¹⁹⁶⁷ Az 1919-es párizsi békekonferencia szervezete, elvi alapjai, valamint a magyarkérdéssel kapcsolatos munkálatai c. összefoglaló a Külügyminisztérium béke-előkészítő osztálya számára (1946-1947.). In: GECSÉNYI Lajos – MÁTHÉ Gábor (szerk.): *Sub Clausula. 1920 – 1947. Dokumentumok két békeszerződés – Trianon, Párizs – történetéből*. Budapest, Magyar Közlöny és Lapkiadó, 2008. 713.

¹⁹⁶⁸ Az 1919-es párizsi békekonferencia szervezete, elvi alapjai, valamint a magyarkérdéssel kapcsolatos munkálatai c. összefoglaló a Külügyminisztérium béke-előkészítő osztálya számára (1946-1947.). In: GECSÉNYI Lajos – MÁTHÉ Gábor (szerk.): *Sub Clausula. 1920 – 1947. Dokumentumok két békeszerződés – Trianon, Párizs – történetéből*. Budapest, Magyar Közlöny és Lapkiadó, 2008. 720–724.; KISSINGER i.m. 227–228.

¹⁹⁶⁹ FERGUSON (2016a)] i.m. 79–81.

¹⁹⁷⁰ GALÁNTAI i.m. 40–54.; ORMOS: i.m. 143–145.

¹⁹⁷¹ KEMÉNY G. Gábor: Előszó. In: KEMÉNY G. Gábor: *Iratok a nemzetiségi kérdés történetéhez Magyarországon a dualizmus korában I.*, Budapest, Tankönyvkiadó, 1952. 1–2.; VAS Zoltán: *Horthy, vagy a király?* Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó, 1971. 8.

után nyert teret és vált a közgondolkodásban kizárólagossá. Valójában az új államhatárok elsősorban biztonsági, katonai, gazdasági, politikai szempontból kerültek kialakításra, a népek önrendelkezési joga fő elvként való elismerése ellenére csak kiegészítő jelleggel játszott szerepet, a tiszta nemzetállamok megalkotásának célját a hagyományos katonai, gazdasági és politikai realitás és az eredeti háborús célok együttese minden esetben felülírta.¹⁹⁷² Végezetül a Párizs környéki békerendszer alapjai tekintetében további hangsúlyos körülményt képez, hogy az általa szentesített *politikai és területi változások*¹⁹⁷³ döntően a békekonferencia összehívása előtt tényként álltak fent.¹⁹⁷⁴ E tekintetben különösen Magyarország esetében – amely 1919/1920. fordulójára külpolitikailag végletesen elszigetelődött¹⁹⁷⁵ és megszállás alá került – volt nyilvánvaló, hogy az államterület feldarabolásának valamennyi következménye magyar részről szükségképpen irredentizmushoz, illetve revizionizmushoz, míg az utódállamok részéről a többnemzetiségű állam problematikájának megisméltéséhez vezet.¹⁹⁷⁶ Magyarország ennek megfelelően pontosan a fenti alapokon fogalmazta meg etnográfiai, történelmi és gazdasági érveit a Párizs környéki békerendszerrel szemben, illetve nyújtott be a wilsoni pontokra alapozva önrendelkezési elvre hivatkozó népszavazásra irányuló javaslatokat.¹⁹⁷⁷ A magyar érvek és javaslatok érvényesülését a Szövetséges és Társult

¹⁹⁷² RADU, Mariana-Narcisa – JUCAN-POPOVICI, Codruța-Ștefania: Principiul naționalităților și Tratatul de la Trianon. In: PUȘCAȘ, Vasile–SAVA, N. Ionel (eds.): *Trianon, Trianon. Un secol de mitologie politică revizionistă*. Cluj-Napoca, Editura Școala Ardeleană, 2020. 184–185.; Az 1919-es párizsi békekonferencia szervezete, elvi alapjai, valamint a magyarkérdéssel kapcsolatos munkálatai c. összefoglaló a Külügyminisztérium béke-előkészítő osztálya számára (1946-1947.). In: GECSÉNYI Lajos – MÁTHÉ Gábor (szerk.): *Sub Clausula. 1920 – 1947. Dokumentumok két békeszerződés – Trianon, Párizs – történetéből*. Budapest, Magyar Közlöny és Lapkiadó, 2008. 724–734.; GALÁNTAI i.m. 20–22.; GLANT i.m. 39., 41.; GYURGYÁK (2007) i.m. 307–308.; WATSON i.m. 583–585.; ZEIDLER (2001) i.m. 22–28.

¹⁹⁷³ GLANT i.m. 42–43.; ORMOS: i.m. 77–376.

¹⁹⁷⁴ CARTLEDGE (2011) i.m. 64–65.; JAKABFFY – PÁLL i.m. V.; SZALAYNÉ SÁNDOR i.m. 64–65.

¹⁹⁷⁵ HATOS i.m. 266–360.

¹⁹⁷⁶ Az Inquiry végső jelentése a majdani határokról – 1. A cseh-szlovákok, jugo-szlávok, románok, lengyelek, rutének és magyarok számára javasolt, Ausztria-Magyarországon belüli igazságos és praktikus határokról szóló jelentések kivonata. 1918. november 1. (Inquiry 514). GLANT Tibor: *Az Egyesült Államok útja Trianonhoz. Az Inquiry és Magyarország jövője, 1917-1918.*, Budapest, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, 2020. 213–218.; 3. Javaslat az Ausztria-Magyarországon belüli határokra. In: GLANT Tibor: *Az Egyesült Államok útja Trianonhoz. Az Inquiry és Magyarország jövője, 1917-1918.*, Budapest, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, 2020. 221–235.; Take Ionescu, a Konzervatív-Demokrata Párt elnökének bizalmas memoranduma I. Ferdinánd Királyhoz (Párizs, 1919. június 8.). In: L. BALOGH Béni: *Románia és az erdélyi kérdés 1918-1920-ban*. Budapest, Bölcsészettudományi Kutatóközpont, 2020. 175–176.; A békekonferencia legfelsőbb tanácsa brit titkárságának feljegyzése a testület vitájáról a magyar békeszerződés tervezetében megállapított magyar határok esetleges megváltoztatásáról. London, 1920. március 3. In: ROMSICS Ignác: *A trianoni békeszerződés*. Budapest, Helikon Kiadó, 2020. 208–213.; GLANT i.m. 32–34., 45.; GYURGYÁK (2018) i.m. 116–120.; ROMSICS (2018b) i.m. 202–203.; ROMSICS (2020b) i.m. 203–211.; SMITH i.m. 16.

¹⁹⁷⁷ Gróf Apponyi Albert, a magyar béke delegáció vezetőjének bemutatkozó jegyzéke (Neuilly-sur-Seine, 1920. január 14.). In: GECSÉNYI Lajos – MÁTHÉ Gábor (szerk.): *Sub Clausula. 1920 – 1947. Dokumentumok két békeszerződés – Trianon, Párizs – történetéből*. Budapest, Magyar Közlöny és Lapkiadó, 2008. 502–505, 510–513., 526–527.; Gróf Apponyi Albert, a magyar béke delegáció vezetőjének Erdélyre vonatkozó jegyzéke (Neuilly-sur-Seine, 1920. január 14.). In: GECSÉNYI Lajos – MÁTHÉ Gábor (szerk.): *Sub Clausula. 1920 – 1947.*

Főhatalmak, illetve az ugyanazon wilsoni alapokon megerősödött és létrejött, az önrendelkezési joggal élt csehszlovák, szerb-horvát-szlovén és román államok együttes fellépése akadályozta meg,¹⁹⁷⁸ amelyre magyarázatként szolgálhat, hogy a Párizs környéki békerendszer keretein belül megtartott *népszavazások eredményei minden esetben felülbírálták az önrendelkezési jogra alapított határokat*,¹⁹⁷⁹ bizonyítva, hogy az új európai rendnek lényegében véve semmilyen geopolitikai alapja nem volt.¹⁹⁸⁰ Fentieket összegezve az új államok államnacionalizmusa az alapkérdés megnyugtató megoldása nélkül újratermelte és fenntartotta a nemzeti eszme eredeti problémáját és konfliktusát, sőt magasabb szintű feszültségeket eredményezve a II. világháború kitörésének egyik okaként fennmaradt.¹⁹⁸¹

A békeszerződések kialakítása során a stabil béke és a kollektív biztonság megteremtése alapcélként fogalmazódott meg,¹⁹⁸² amelynek egyik hangsúlyos feltételét képezte a kisebbségvédelmi kérdések rendezése¹⁹⁸³ felismerve a homogén nemzetállamok felállításának

Dokumentumok két békeszerződés – Trianon, Párizs – történetéből. Budapest, Magyar Közlöny és Lapkiadó, 2008. 528–560.; Gróf Apponyi Albert, a magyar béke delegáció vezetőjének a békekonferencia Legfelsőbb Tanácsához intézett beszéde (Neuilly-sur-Seine, 1920. január 16.). In: GECSÉNYI Lajos – MÁTHÉ GÁBOR (szerk.): *Sub Clausula. 1920 – 1947. Dokumentumok két békeszerződés – Trianon, Párizs – történetéből.* Budapest, Magyar Közlöny és Lapkiadó, 2008. 564–571.; Gróf Apponyi Albert, a magyar béke delegáció vezetőjének Szlovákiára vonatkozó jegyzéke (Neuilly-sur-Seine, 1920. január 25.). In: GECSÉNYI Lajos – MÁTHÉ GÁBOR (szerk.): *Sub Clausula. 1920 – 1947. Dokumentumok két békeszerződés – Trianon, Párizs – történetéből.* Budapest, Magyar Közlöny és Lapkiadó, 2008. 572–587.; Gróf Apponyi Albert, a magyar béke delegáció vezetőjének észrevételei az antant békefeltételeiről (Neuilly-sur-Seine, 1920. február 12.). In: GECSÉNYI Lajos – MÁTHÉ GÁBOR (szerk.): *Sub Clausula. 1920 – 1947. Dokumentumok két békeszerződés – Trianon, Párizs – történetéből.* Budapest, Magyar Közlöny és Lapkiadó, 2008. 589–598.; Gróf Apponyi Albert, a magyar béke delegáció vezetőjének jegyzéke Magyarország új határaitól (Neuilly-sur-Seine, 1920. február 12.). In: GECSÉNYI Lajos – MÁTHÉ GÁBOR (szerk.): *Sub Clausula. 1920 – 1947. Dokumentumok két békeszerződés – Trianon, Párizs – történetéből.* Budapest, Magyar Közlöny és Lapkiadó, 2008. 599–634.; Az 1919-es párizsi békekonferencia szervezete, elvi alapjai, valamint a magyarkérdéssel kapcsolatos munkálatai c. összefoglaló a Külügyminisztérium béke-előkészítő osztálya számára (1946–1947.). In: GECSÉNYI Lajos – MÁTHÉ GÁBOR (szerk.): *Sub Clausula. 1920 – 1947. Dokumentumok két békeszerződés – Trianon, Párizs – történetéből.* Budapest, Magyar Közlöny és Lapkiadó, 2008. 756–765.; ABLONCZY (2020) i.m. 33–35.; GECSÉNYI – MÁTHÉ i.m. 348.; HORTHY i.m. 145–146.; ROMSICS (2001a) i.m. 496–497.; ROMSICS (1987) i.m. 220–221.; ROMSICS (2012) i.m. 40–48.; ROMSICS (2016) i.m. 794–796.; ROMSICS (2018b) i.m. 271–284.; ROMSICS (2019c) i.m. 173–178.; ROMSICS (2020a) i.m. 136–141., 144–146.; SZÁSZ (1993c) 576–577.; ZEIDLER (2001) i.m. 29–31.; ZEIDLER (2018) i.m. 27–29.

¹⁹⁷⁸ A Külügyminiszterek és Nagykövetek Tanácsa brit titkárságának feljegyzése a testület vitájáról a magyar békeszerződés tervezetében megállapított magyar határok esetleges megváltoztatásáról. London, 1920. március 3. In: ROMSICS Ignác: *A trianoni békeszerződés.* Budapest, Helikon Kiadó, 2020. 222–228.; BOTLIK: i.m. 73.; ROMSICS (2019a) i.m. 63–64.

¹⁹⁷⁹ ABLONCZY (2020) i.m. 70.

¹⁹⁸⁰ GYURGYÁK (2018) i.m. 130.; KISSINGER i.m. 272.

¹⁹⁸¹ ORMOS: i.m. 159.; SZALAYNÉ SÁNDOR i.m. 51.

¹⁹⁸² AJTAY i.m. 218.; KISSINGER i.m. 242–245.; ZEIDLER (2001) i.m. 22–28.

¹⁹⁸³ WILLER József: A huszadik interparlamentáris konferencia kisebbségi vitája. *Magyar Kisebbség*, 1922. I/2. 46–50.; GALÁNTAI i.m. 23–33.; RADU – JUCAN-POPOVICI i.m. 179–180.; ROMSICS (2020b) i.m. 211–214.

lehetetlenségét. A nemzetiségi elv maradéktalan érvényesítésének kivitelezhetetlensége¹⁹⁸⁴ és határmódosítások ezen elv alapján való eszközlésének kisebbségellenes hatása már az I. világháború előtt világossá vált, a békeszerződéseket követően pedig azonnal igazolást is nyert.¹⁹⁸⁵ Mindezek a kisebbségvédelem kérdésének megkerülhetetlenségét alapozták meg,¹⁹⁸⁶ figyelemmel arra is, hogy az új európai rendnek lényegében véve semmilyen geopolitikai alapja nem volt.¹⁹⁸⁷ Mindezekon felül a kisebbségvédelem is nyert.¹⁹⁸⁸ Mindezek a kisebbségvédelem kérdésének megkerülhetetlenségét alapozták meg¹⁹⁸⁹ a megszállt területeken alkalmazott intézkedések, atrocitások és sérelmek összességén túl.¹⁹⁹⁰ *A fenti körülmények együttes következményeként meghaladottá vált a berlini kongresszus által felállított azon tétel,¹⁹⁹¹ amely a kisebbségvédelem tárgyában rögzített nemzetközi előírásokhoz nem rendelt külön nemzetközi biztosítékrendszert és a kötelezettségek teljesítését legfeljebb az államelismerés feltételeként értékelte. A korábbi tapasztalatok,¹⁹⁹² nevezetesen, hogy a nemzetközi kötelezettségek nem teljesítése legfeljebb politikai és nem jogi szankcióként volt számonkérhető¹⁹⁹³ – amely által a kisebbségvédelem döntően belső állami jogalkotás tárgya maradt – arra sarkallták a Szövetséges és Társult Főhatalmakat, hogy a vesztes államok kisebbséggé váló nemzetrészei jogvédelmét ténylegesen biztosítsák, ezáltal a berlini szerződés tételétől eltérve a kisebbségvédelemhez nemzetközi garanciarendszert társítottak.¹⁹⁹⁴ A kisebbségek jogvédelmének biztosítása ezen az alapon egyfajta kompenzációként is értelmezhető volt a vesztes államok azon nemzetrészei tekintetében, akik az önrendelkezési joggal nem élhettek, illetve az önrendelkezés jogának részbeni érvényesítésével más államokhoz kerültek.¹⁹⁹⁵ Az önrendelkezési jog és a kisebbséggé vált nemzetrészek kapcsolatát illetően így teret nyert egy olyan nézet, amely szerint a kisebbségek valójában olyan nemzetrészek amelyek szuverenitásuk hiánya okán a belső jog és a nemzetközi rend által meghatározott politikai *statusú* csoportjaiként írhatók le.¹⁹⁹⁶ A*

¹⁹⁸⁴ IFJ. ANDRÁSSY i.m. 113.; GYURGYÁK (2018) i.m. 130–131.; JÁSZI (1918) i.m. 15–16., 31–34.; PONGRÁCZ i.m. 117–118.; ROMSICS (2018a) i.m. 28–29.; ROMSICS (2018b) i.m. 214–215.

¹⁹⁸⁵ KISSINGER i.m. 238–239.

¹⁹⁸⁶ GAJZÁGÓ (1942) i.m. 242.; GALÁNTAI i.m. 35–40.; TEGHZE i.m. 236–237.

¹⁹⁸⁷ GYURGYÁK (2018) i.m. 130.; KISSINGER i.m. 272.

¹⁹⁸⁸ KISSINGER i.m. 238–239.

¹⁹⁸⁹ GAJZÁGÓ (1942) i.m. 242.; GALÁNTAI i.m. 35–40.; TEGHZE i.m. 236–237.

¹⁹⁹⁰ ROMSICS (2018b) i.m. 202.; SZALAYNÉ SÁNDOR i.m. 58–59.

¹⁹⁹¹ GALÁNTAI i.m. 53–54.

¹⁹⁹² GALÁNTAI i.m. 48–54.;

¹⁹⁹³ JAROSS Andor: Nagy nemzetek jogai és kis nemzetek kötelességei. *Magyar Kisebbség*, 1933. XII/5. 135–136.; AJTAY i.m. 218–219.; SHAW i.m. 357–358.

¹⁹⁹⁴ AJTAY i.m. 219., 221–222.; SZALAYNÉ SÁNDOR i.m. 65–66.; ROMSICS (2018b) i.m. 215.

¹⁹⁹⁵ GAJZÁGÓ (1942) i.m. 242–243.

¹⁹⁹⁶ BUDIȘTEANU i.m. 13–14.

kisebbségvédelem és garanciarendszere mindezek alapján a béke általános feltételén túl a kisebbségi népesség megnyugtatót és az új helyzettel való megbékélését is szolgálta,¹⁹⁹⁷ ugyanakkor a békés asszimiláció politikai célját is magában foglalta,¹⁹⁹⁸ illetve azt kifejezetten kívánatosként pártolta.¹⁹⁹⁹

A kezdeti tervek a békekonferencián egy univerzális kisebbségvédelmi intézményrendszer megteremtésére irányultak a felállítandó Nemzetek Szövetsége keretein belül, de az döntően az Amerikai Egyesült Államok hatására végül nem valósult meg.²⁰⁰⁰ Az amerikai békedelegáció álláspontjának fókuszában az új és területileg megnövekedett államok kötelezettségei álltak,²⁰⁰¹ amely kiindulópont később az univerzális kisebbségvédelem álláspontjával szemben kizárólagossá vált. A Párizs környéki békerendszer részeként felállításra került a *Nemzetek Szövetsége*²⁰⁰² *Egyezségokmánya így sem kisebbségvédelmi szabályokat nem tartalmazott,*²⁰⁰³ *sem az önrendelkezési jogot nem ismerte el*²⁰⁰⁴ *alapvetően tagadva meg a korábbi évek ezen jogra alapított politikáját és a Párizs környéki békerendszer ideológiai alapját.* Ezt követően a Szövetséges és Társult Főhatalmak programja a fenti alapok változatlansága mellett arra irányult, hogy *partialis* jelleggel pozitív jogi előírásokkal teremtsék meg az új, illetve területükben megnövekedett államokban élő kisebbségi közösségek fennmaradásának feltételeit, amelynek módját a békeszerződésekkel, egyedi kisebbségvédelmi szerződésekkel,²⁰⁰⁵ illetve az azokba beépített garanciarendszerrel és különösen az ezen jogforrásokba foglalt alaptörvényi klauzulával képzelték el.²⁰⁰⁶ A *partialis* kisebbségvédelmi rendszert, azaz a békeszerződések kisebbségvédelmi klauzuláit, valamint kisebbségvédelmi szerződések tervezetét a békekonferencia *Commission des Nouveaux Etats – Comission on New States and Minorities* nevű különbizottsága készítette elő²⁰⁰⁷ a lengyel, a csehszlovák, a szerb-horvát-szlovén, a román és a görög kisebbségvédelmi szerződések megszerkesztésével, valamint az Ausztriával, Bulgáriával és Magyarországgal kötendő

¹⁹⁹⁷ BALOGH (1928) i.m. 57–58.

¹⁹⁹⁸ BÚZA (1930) i.m. 200–202.

¹⁹⁹⁹ SZALAYNÉ SÁNDOR i.m. 77.

²⁰⁰⁰ ROMSICS (2020b) i.m. 213. SZALAYNÉ SÁNDOR i.m. 67–69.

²⁰⁰¹ SZALAYNÉ SÁNDOR i.m. 69–71.

²⁰⁰² KOVÁCS (2003) i.m. 37.; TEGHZE i.m. 85., 323–326.; ROMSICS (2011) i.m. 109–110.

²⁰⁰³ SZALAYNÉ SÁNDOR i.m. 71.; TEGHZE i.m. 235–236.

²⁰⁰⁴ SHAW i.m. 218.

²⁰⁰⁵ GAJZÁGÓ (1942) i.m. 243.

²⁰⁰⁶ GAFTOESCU i.m. 115–116.; L. BALOGH (2020) i.m. 56.; NAGY (1944) i.m. 24–25.; TEODORESCU i.m. 62., 66.; SZENCZEI i.m. 131–132.; SZALAYNÉ SÁNDOR i.m. 66–67.; TEGHZE i.m. 237.

²⁰⁰⁷ GALÁNTAI i.m. 71–76.; SZALAYNÉ SÁNDOR i.m. 71–73.

békeszerződések kapcsolódó fejezeteinek megalkotásával.²⁰⁰⁸ A kidolgozott kisebbségvédelmi rendelkezések alapját a lengyel kisebbségvédelmi szerződés szövege képezte,²⁰⁰⁹ amelynek lényegi eleme volt a szerződésekben meghatározott jogok biztosításának, védelmének Nemzetek Szövetsége keretein belüli biztosítása.²⁰¹⁰ Ennek megfelelően megállapítást nyert a Nemzetek Szövetsége előtti intézményi garancia eljárásrendjének 4.6. fejezetben elemzett alapjai, amely mellett egyebekben a Nemzetek Szövetsége Tanácsának tagjai hívhatták fel a Nemzetek Szövetségének Tanácsának figyelmét a szerződészegésekre, és az Állandó Nemzetközi Bírósághoz is csak olyan állam fordulhat kisebbségvédelmi ügyben, amely a Tanács tagja volt.²⁰¹¹

*A kisebbségvédelmi szerződések kérdése tehát a berlini kongresszus előírásainak negligálásának gyakorlati tapasztalataiból eredeztethető és a szuverenitás kérdésének azon értelmezését várta el a felektől, hogy a béke kérdésére ható tényezők, így a nemzeti kisebbségek ténye nem lehet egy állam szuverén belügye, hanem az nemzetközi jelentőségű kérdés.*²⁰¹² A kisebbségek kérdése mint az egyéni szabadságjogok és emberi jogok egyik aspektusa így vált az állami szuverenitást korlátozó tényné,²⁰¹³ amely 1878 óta az államelismerés tekintetében ismert és alkalmazott volt a nemzetközi jogban. E fenti tétel került továbbfejlesztésre a békeszerződésekben és a kisebbségvédelmi szerződésekben oly módon,²⁰¹⁴ hogy e jogok a Nemzetek Szövetségének védelme alá kerültek nemzetközi jogi szinten, míg a belső jog szintjén e szerződések alaptörvényi jellegének elismerését vonták magukkal.²⁰¹⁵ Az állami szuverenitást korlátozó kisebbségvédelmi nemzetközi jogi rendszer felállításának ezen módját és indokait Georges Clemenceau francia miniszterelnök 1919. június 28-án kelt, Ignacy Jan Paderewski lengyel miniszterelnökhöz küldött levele²⁰¹⁶ tartalmazta.²⁰¹⁷ A levél egyértelműen visszautalt a nemzetközi jog korábbi gyakorlatára, amely szerint egy új állam alakulásakor vagy egy már fennálló állam területének

²⁰⁰⁸ GAFTOESCU i.m. 75–76.; GALÁNTAI i.m. 92.; L. BALOGH (2020) i.m. 53.; SZALAYNÉ SÁNDOR i.m. 71–72.

²⁰⁰⁹ GAFTOESCU i.m. 78., 138–139.; GALÁNTAI i.m. 76–81.; SZALAYNÉ SÁNDOR i.m. 88–95.

²⁰¹⁰ BALOGH (1928) i.m. 38–44.

²⁰¹¹ SZALAYNÉ SÁNDOR i.m. 73–74.; TEGHZE i.m. 85., 558.

²⁰¹² AJTAY i.m. 220–221.; BALOGH (1928) i.m. 71–72

²⁰¹³ SOFRONIE i.m. 15–16.

²⁰¹⁴ SZÁSZ Zsombor: A kisebbségi jogvédelem fejlődésének útjai. In: ASZTALOS Miklós (szerk.): *Jancsó Benedek Emlékkönyv*. Budapest, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, 1931. 229.

²⁰¹⁵ GAFTOESCU i.m. 115–116.; L. BALOGH (2020) i.m. 56.; NAGY (1944) i.m. 24–25.; TEODORESCU i.m. 62., 66.; SZENCZEI i.m. 131–132.; SZALAYNÉ SÁNDOR i.m. 66–67.; TEGHZE i.m. 237.

²⁰¹⁶ Georges Benjamin Clemenceau kísérelve a lengyel kisebbségvédelmi szerződés átadásakor Ignacy Jan Paderewskinek, a lengyel kormány elnökének, 1919. június 24-én. In: GALÁNTAI József: *Trianon és a kisebbségvédelem*. Budapest, Maecenas, 1989. 193–200.

²⁰¹⁷ GALÁNTAI i.m. 86–89.

megnövekedésekor a nagyhatalmi elismerés feltételeként korábban is elvárt volt bizonyos kormányzati elvek biztosítása, amely azonban olyan különös garanciákat követel meg, amelyek által a belső jog változásai esetén is biztosítható a kisebbségek megfelelő védelme. A levél tényként ismerte el, hogy az új államterületek okán nagyszámú, a többségtől eltérő nyelvi és faji hovatartozású népesség kerül új állami joghatóság alá, amelyek védelme az igazságtalan bánásmód vagy elnyomatás ellen indokolja nemzetközi szerződés formájában, garanciarendszer felállítását e népesség megnyugtatása és az új helyzettel való megbékélés érdekében.²⁰¹⁸ *A fenti okok és indokok alapján megszövegezett kisebbségvédelmi szerződések tehát az új államok, illetve azok területének elismerése feltételeként kerültek előterjesztésre, ennek ellenére a kötelezett államok rendkívül heves ellenállást tanúsítottak velük szemben.*²⁰¹⁹ *A kisebbségvédelmi szerződéseket alapvetően egyenlőtlennek tartották,*²⁰²⁰ *abszolút és érintetlen szuverenitásuk elleni támadásként fogták fel,*²⁰²¹ *továbbá az alkotmányos jogegyenlőségi klauzuláik okán feleslegesnek tartották.*²⁰²² A kötelezett államok álláspontjaikat nyíltan hangoztatták, amelyből következtethetünk a későbbi – Románia esetében a 3.3.3. alfejezetben ismertetettek szerinti – fiktív szerződéskötési és jogalkotói akaratukra.²⁰²³ E körben különösen a kötelezett államok a korban már meghaladott szuverenitás felfogását lehet kiemelni, elvégre a korlátokat nem ismerő állam a fentebb kifejtettekén túl nem csak a nemzetközi környezet valósága mint a szuverenitás külső korlátai okán,²⁰²⁴ hanem elméleti úton sem igazolható.²⁰²⁵ A kötelezett államok ellenérveinek ismeretében kerültek előterjesztésre a szerződések, amelyek aláírásához, a bennük foglalt rendelkezések hatékony átültetéséhez valós jogalkotói akarat és szándék tehát nem társult a kötelezettek részéről. *Ez az akarathány a nemzetközi szerződésekben foglalt rendelkezések végrehajtásához fűzött reményeket így már aláírásuk pillanatában illuzórikussá tette, melyből*

²⁰¹⁸ BALOGH (1928) i.m. 57–58.

²⁰¹⁹ BÁRDI (2013) i.m. 208–209.; L. BALOGH (2020) i.m. 53–56.; ROMSICS (2018b) i.m. 215–216.; SZALAYNÉ SÁNDOR i.m. 78.

²⁰²⁰ MICESCU, N. *Istrate: Problema minorităților etnice: în raport cu temeliile organizării constituționale și legale a Statului Român și cu supra-suveranitatea Ligii Națiunilor*, București, Societate Anonimă Curierul Judiciar, 1937. 6–7.; SZALAYNÉ SÁNDOR i.m. 74.

²⁰²¹ Ion I. C. Brătianu, a román béke delegáció levele Mihail Pherekyde ideiglenes miniszterelnöknek és külügyminiszternek Románia helyzetéről a békekonferencián (Párizs, 1919. június 3.). In: L. BALOGH Béni: *Románia és az erdélyi kérdés 1918-1920-ban*. Budapest, Bölcsészettudományi Kutatóközpont, 2020. 170–171.; AJTAY i.m. 220.; BOTLIK: i.m. 74.; DURANDIN i.m. 223.; GALÁNTAI i.m. 82–85.; GYÖRGY (2006) i.m. 8–9.; L. BALOGH (2020) i.m. 55.; NEGULESCU i.m. 143., 147.; ROMSICS (2018b) i.m. 215.; SOFRONIE i.m. 15.

²⁰²² GAFTOESCU i.m. 134–137.

²⁰²³ SZABÓ (2011) i.m. 99–100.

²⁰²⁴ BÓDIG Mátyás: Az állami hatalom terjedelme és korlátai. In: SZABÓ Miklós (szerk.): *Bevezetés a jog-és államtudományokba*. Miskolc, Bíbor Kiadó. 2001. 287–292.

²⁰²⁵ BÓDIG Mátyás: Szabadság-Hatalom-Törvény. In: BÓDIG Mátyás – GYÖRFI Tamás (szerk.): *Államelmélet. A mérsékelt állam eszméje és elemei II. Alapelvek és alapintézmények*. Miskolc, Bíbor Kiadó. 2002. 5.

*fakadóan a kisebbségvédelmi szerződések által felállított rendszer már megszületése pillanatában döntően kudarcra volt ítélve, illetve megelőlegezte ezáltal a politikai és nem jogi megoldások túlsúlyát. A békeszerződések rendszerét kiegészítő kisebbségvédelmi szerződések,²⁰²⁶ alapvető kritikája azok egyoldalúságából fakadt, amelynek további különös aspektusát képezi, hogy azok megalkotása során nem csak a kötelezett, hanem a legyőzött államok sem vehettek részt, adhatták elő álláspontjukat annak ellenére, hogy ezen államok nemzetrészei képezték a szerződések kedvezményezetti oldalát. Végezetül részben az önrendelkezési jog alapján megalkotott új Európa határai alapján kialakult összetett viszonyokon túl a kisebbségvédelmi rendszer hatékonyságát azon tény is megkérdőjelezte, hogy a kisebb államokkal való együttműködés jóval nehezkesebb volt, mint a korábbi, nagyhatalmak egyensúlyi politika által vezérelt és kialakított nagyhatalmi rendszerben.²⁰²⁷ A fenti tények ellenére a Párizs környéki békerendszerrel kialakult a nemzetközi szerződéseken alapuló nemzetközi kisebbségvédelmi jog,²⁰²⁸ amelynek további jogforrásait képezték az egyes államok a Nemzetek Szövetsége előtt tett és a Nemzetek Szövetsége által elfogadott nyilatkozatai, az egyes államok egymás között kötött bilaterális kisebbségi szerződése, illetve a Nemzetek Szövetsége Tanácsának és közgyűlésének határozatai, valamint az Állandó Nemzetközi Bíróság tárgyi döntései és szakvéleményei.²⁰²⁹ *A nemzetközi jog idézett forrásai alapvetően rámutatnak arra a tényre, hogy a többnemzetiségű államok problematikáját az I. világháború nem oldotta meg. A Szövetséges és Társult Főhatalmak a felállított nemzetközi jogi intézményekkel közvetlenül ismerték be a nemzetiségi kérdés államhatárok módosításával és részben új államok kialakításával általuk eszközölt megoldásának kudarcát.**

Magyarország és Románia viszonyában vizsgálva a kérdést, a fenti tények és összefüggések a trianoni békeszerződés, illetve a Párizsi kisebbségvédelmi szerződés megalkotása során nyertek szerepet.²⁰³⁰ Tekintettel arra, hogy a magyar álláspont érvei és javaslati a Szövetséges és Társult Főhatalmak által elutasításra kerültek, a trianoni békeszerződés ratifikációja veszélybe került, így azt elősegítendő írta meg – vélelmezhetően a magyar érvek ismeretében álláspontjának módosítását fontolgató de a nemzetiségi elnyomás toposza miatt a magyarokkal szemben ellenérzéseket tápláló brit diplomaták nyomására végül a határokat

²⁰²⁶ AJTAY 216., 218–219.; BALOGH (1928) i.m. 57–63.; KOVÁCS (2003) i.m. 317.; MATEIU i.m. 22.; ROSTING i.m. 386–388.; ZEIDLER (2001) i.m. 36–37.

²⁰²⁷ KISSINGER i.m. 236–241.

²⁰²⁸ ALBRECHT Ferenc: A kisebbségi jogok jogi természete. *Magyar Kisebbség*, 1922. I/4. 102–104.

²⁰²⁹ BALOGH (1928) i.m. 38–39.; TEGHZE i.m. 559–560.; ZEIDLER (2001) i.m. 36–37.

²⁰³⁰ GAFTOESCU i.m. 92–97.; TEGHZE i.m. 236.

elfogadó Lloyd George²⁰³¹ és lord Curzon kezdeményezésére – Alexandre Millerand francia miniszterelnök az úgynevezett Millerand-levelet.²⁰³² A Millerand-levél tartalma a megállapított határok esetleges módosításának lehetőségét tartotta fent,²⁰³³ amennyiben a kialakított határok a helyszíni vizsgálatok során nem felelnének meg a néprajzi vagy gazdasági követelményeknek, ezzel Magyarország esetében gyakorlatilag elismerve a tiszta etnikai határok megállapításának lehetetlenségét. Ugyanezen levél *azonban* azt is *egyértelművé* tette, hogy az 1918. őszi nemzetgyűlések határozatait a Szövetséges és Társult Főhatalmak a népszavazásokkal *quasi egyenértékűnek tekintették*, mintegy magyarázatként a magyar népszavazási indítványok visszautasítására.²⁰³⁴ Tényleges határrevízióval Magyarország esetében a Szövetséges és Társult Főhatalmak nem számoltak, a népszavazásra vonatkozó javaslatokat a fentiekre alapozva, az ezeréves határookra vonatkozó érveket azok igazságtalanságra hivatkozva nem vették figyelembe, a gazdasági, jogi, szociológiai, etnikai szempontok elutasítását egyebekben nem indokolták.²⁰³⁵

A nemzetközi jog kisebbségvédelmi forrásai több kérdést tárgyaltak, amelyek alapvetően öt csoportra oszthatók, nevezetesen az adott állam valamennyi lakosát megillető jogokra, az állampolgárság megszerzésének kérdésére, a faji, vallási vagy nyelvi kisebbségekhez tartozó állampolgárokat megillető jogokra, a nemzetközi garanciarendszerre és végezetül az adott állam sajátosságait figyelembe vevő jogok és kötelezettségek csoportjára,²⁰³⁶ más rendező elvek szerint három csoport állítható fel, az egyéni jogok, kollektív jogok, illetve a területi autonómia létrehozatalára irányuló jogok csoportjai.²⁰³⁷ A felosztási rendszertől és a kortól függetlenül a nemzetközi forrásokban megjelenített jogok olyan alapjogok, amelyek a

²⁰³¹ GYÖRI SZABÓ i.m. 50–51.

²⁰³² Alexandre Millerand francia miniszterelnök és külügyminiszter, a békekonferencia Legfelsőbb Tanácsa elnökének levele gróf Apponyi Alberthez, a magyar béke delegáció vezetőjéhez (Párizs, 1920. május 6.). In: GECSÉNYI Lajos – MÁTHÉ Gábor (szerk.): *Sub Clausula. 1920 – 1947. Dokumentumok két békeszerződés – Trianon, Párizs – történetéből.* Budapest, Magyar Közlöny és Lapkiadó, 2008. 638–641.; Indokolás „az Északamerikai Egyesült Államokkal, a Brit Birodalommal, Franciaországgal, Olaszországgal és Japánnal, továbbá Belgiummal, Kínával, Kubával, Görögországgal, Nikaraguával, Panamával, Lengyelországgal, Portugáliával, Romániával, a Szerb-Horvát-Szlovén Állammal, Sziámmal és Cseh-Szlovákiával 1920. évi június hó 4. napján a Trianonban kötött békeszerződés becikkelyezéséről” szóló törvényjavaslathoz. In: *Az 1920. február hó 16-ára összehívott Nemzetgyűlés irományai. VI. Kötet,* Budapest, Pesti Könyvnyomda Részvénytársaság, 1920. 328–334.; GYÖRI SZABÓ i.m. 60.; ROMSICS (2019a) i.m. 67–68.; ROMSICS (2020a) i.m. 159.; ZEIDLER (2001) i.m. 31.

²⁰³³ BÁNFFY i.m. 191.; HORTHY i.m. 149.; ROMSICS (2012) i.m. 48.

²⁰³⁴ PREDÁ i.m. 67.; VESA (2016c) i.m. 641–643.

²⁰³⁵ CARTLEDGE (2016) i.m. 359–360.; ROMSICS (2018b) i.m. 289–290.

²⁰³⁶ SZALAYNÉ SÁNDOR i.m. 89–90.

²⁰³⁷ DEZSŐ i.m. 132–133.

mindenkori törvényhozó hatalom korlátainak igényével kerülnek rögzítésre,²⁰³⁸ azok önkényesen nem, csak legitim és igazolható cél érdekében korlátozhatók.²⁰³⁹

Az ország valamennyi lakosát megillető jogok alapvetően a klasszikus emberi jogok csoportját jelentették, így ebbe a körbe tartoztak jog az élethez és a szabadsághoz, valamint a vallás szabad gyakorlásához,²⁰⁴⁰ amelyeket Románia esetében a Párizsi kisebbségvédelmi szerződés 2. cikke, Magyarország esetében a trianoni békeszerződés 55. cikke tartalmazott.

Az állampolgárság kérdését a trianoni békeszerződés 56-57. cikkei tárgyalták, figyelembe véve Magyarország területi veszteségeit előírva, hogy Magyarország magyar állampolgároknak ismeri el mindennemű alakiság nélkül mindazokat a személyeket, akiknek a békeszerződés életbe lépésének idején magyar területen van illetőségük és nem állampolgárai más államnak, továbbá a magyar területen való születés tényével jogérvényesen megszerezte a magyar állampolgárságot minden személy, akit születésénél fogva valamely más állampolgárság nem illett meg. Románia esetében a Párizsi kisebbségvédelmi szerződés 3-7. cikkei jóval részletesebb rendelkezéseket tartalmaztak, alapvetően az államterület megnövekedéséből kifolyólag,²⁰⁴¹ így e tárgykör az ötödik csoportba is illeszthető. A román állampolgárság kérdését az értekezés 3.3.4. alfejezete tárgyalta a Párizsi kisebbségvédelmi szerződés és az azokra adott román jogalkotási válaszok alapján, amelyek mellett az alábbi kiegészítések tehetők. A Párizsi kisebbségvédelmi szerződés 3. cikke az államterület növekedésének tényét figyelembe véve a trianoni békeszerződéssel részben azonos módon kezelte a kérdést, ugyanakkor rendelkezett az állampolgárságra való optálás jogáról, azaz a 18 évesnél idősebb osztrák vagy magyar állampolgároknak jogukban állt meghatározott feltételek mellett minden más olyan állampolgárság javára optálni, amely számukra elérhető, illetve a férj opciója maga után vonja a feleségét, a szülőké a 18 évesnél fiatalabb gyermekeikét. Optálás esetén az az követő tizenkét hónapon belül az optáló köteles volt abba az államba áttenni állandó lakhelyét, amelynek állampolgárságára optált, azonban ingatlanait megtarthatta, illetve magával vihette ingóságait mindenféle ezirányú díjtételtől mentesen. A Párizsi kisebbségvédelmi szerződés 4. cikke a román állam kötelezettségévé tette mindenféle alakiság nélkül a román állampolgárság elismerését a megszerzett területeken azon személyek

²⁰³⁸ TÓTH Gábor Attila: *Túl a szövegen*. Budapest, Osiris Kiadó, 2009. 32.

²⁰³⁹ GYÖRFI Tamás: Alapjogok. In: SZABÓ Miklós (szerk.): *Jogbölcseleti előadások*. Miskolc, Bíbor Kiadó 1998. 143.

²⁰⁴⁰ BÚZA (1930) i.m. 66–67.

²⁰⁴¹ GAFTOESCU i.m. 115.

számára is, akik ezen területeken lakó szülőktől származnak, amennyiben a román állampolgárság iránti igényükről két éven belül nem mondtak le, amely lemondás a férj esetében kihatott feleségére, illetve 18 éven aluli gyermekére is.²⁰⁴² A Párizsi kisebbségvédelmi szerződés 5. cikke tartózkodásra és tűrésre kötelezte Romániát a román állampolgárságra vonatkozó optálás során, egyebekben a 6. cikk a *ius soli* elvét rendelte alkalmazni a román állampolgárság tekintetében minden olyan személy esetében, akit születésénél fogva más állampolgárság nem illetett meg. A Párizsi kisebbségvédelmi szerződés a 7. cikke a zsidó közösség tagjainak 1878. óta megoldatlan állampolgársági kérdését rendezte a négy évtizedes nemzetközi jogi kötelezettség mulasztásból fakadóan azt ismételtelen előírva.²⁰⁴³

A harmadik csoportot azon jogok képezték, amely jogok tekintetében alapfeltétel volt az adott állam fentiek szerint konstituált vagy deklarált állampolgársága.²⁰⁴⁴ *E jogok tekintetében rögzítésre került, hogy a faji, vallási vagy nyelvi kisebbségekhez tartozó állampolgárokat a törvény előtti egyenlőség megkülönböztetés nélkül illeti meg, amely magánjogi és közjogi egyenlőséget egyaránt jelentett.*²⁰⁴⁵ A megkülönböztetés nélküli egyenlőség kiterjedt a polgári és politikai jogok egyenlőségére, a közhivatalok betöltésének jogára, emellett megfelelően megillette a kisebbségi állampolgárokat az anyanyelv használatának joga mind a magán és az üzleti életben, mind a vallásgyakorlat, mind a sajtó útján történő vagy bármilyen egyéb természetű közzététel során, értve ezalatt a sajtószabadság akadályok nélküli biztosítását, valamint a gyülekezési jog gyakorlását is.²⁰⁴⁶ Az anyanyelv használatának joga kiterjedt az igazságszolgáltatásra, valamint arra, hogy a kisebbségi közösség saját költségén jótékonyági, vallási vagy szociális, oktatási, kulturális vagy más intézményeket létesítsen.²⁰⁴⁷ E jog alapján azokon a területeken, ahol jelentékeny arányában éltek, a kisebbségeket megillette a jog, hogy az állami elemi iskolákban anyanyelvű oktatásban részesüljenek, illetve, hogy a javukra méltányos részt biztosítson a közvagyonból az állam nevelési, vallási vagy jótékonyági céljaira.²⁰⁴⁸ Az állampolgári egyenlőség rögzítése és előírása magában foglalta azt, hogy a kisebbségekhez tartozó állampolgárokat nem lehetett a többségi állampolgárok helyzeténél kedvezőtlenebb helyzetbe hozni, az egyenlőségnek valamennyi állami aktus esetében

²⁰⁴² GANCZER i.m. 126–127.; TEGHZE i.m. 198.

²⁰⁴³ BUDIȘTEANU i.m. 32–33.; SZALAYNÉ SÁNDOR i.m. 102.

²⁰⁴⁴ ROMSICS (2018b) i.m. 216.

²⁰⁴⁵ BÚZA (1930) i.m. 71.; GALÁNTAI i.m. 62–66.; SOFRONIE i.m. 18–19.

²⁰⁴⁶ BÚZA (1930) i.m. 68–69.; ROMSICS (2018b) i.m. 215.; TEGHZE i.m. 236–237.

²⁰⁴⁷ BÚZA (1930) i.m. 73–75.; GALÁNTAI i.m. 66–68.; TEGHZE i.m. 237.

²⁰⁴⁸ BÚZA (1930) i.m. 86–88.; ROMSICS (2018b) i.m. 216.; TEGHZE i.m. 237.; TEODORESCU i.m. 65.

érvényesülnie kellett.²⁰⁴⁹ Következésképpen önmagában a *formai jogegyenlőség deklarálása az állam oldalán nem volt elegendő a nemzetközi kötelezettség teljesítéséhez, hanem tényleges egyenlőséget kellett biztosítania mind az általános jogalkotás, mind a végrehajtás és az igazságszolgáltatás során. Amennyiben a formai egyenlőség ténylegesen egy kisebbség számára hátrányos jogalkotást vagy egyedi intézkedést, illetve igazságszolgáltatást jelentene, az nem felelhet meg a nemzetközi kötelezettség teljesítésének.*²⁰⁵⁰ E jogokat és kötelezettségeket Magyarország esetében a trianoni békeszerződés 58-59. cikkei tartalmazták, amely kérdéseket azonban a Nemzetiségi törvény, illetve a korábban megalkotott magyar jogszabályok már rendeztek és ezáltal a magyar jogrend szerves részét képezték. Románia esetében e jogokat és kötelezettségeket a Párizsi kisebbségvédelmi szerződés 8-10. cikkei tartalmazták konkrét jogalkotási feladatokat indukálva, amelyeknek Románia a 3.3.2.-3.3.6., illetve a 4.5.1.-4.5.5. alfejezetekben kifejtett módon nem, vagy csak részben tett eleget, illetve eljutott e nemzetközi szerződés rendelkezéseiből fakadó kötelezettségek nyílt tagadásáig.

*A negyedik csoportba a kisebbségvédelem biztosítérendszerének két eleme tartozott, amely a belső alkotmányjogi garancia és a nemzetközi jogi garancia intézményben testesült meg. A fentiekben, illetve az ötödik csoportban tételesen rögzített jogok és kötelezettségek alaptörvényi elismerését tartalmazták a kapcsolódó rendelkezések*²⁰⁵¹ *belső alkotmányjogi garanciáként.*²⁰⁵² A rendelkezések lényeges eleme szerint a kisebbségvédelmi rendelkezésekben foglaltakkal szemben egyetlen törvény vagy rendelet vagy hivatalos intézkedés sem állhatott ellentétben, illetve nem lehetett hatályos. A kötelezettséget a trianoni békeszerződés 54. cikkében Magyarország, míg Románia a Párizsi kisebbségvédelmi szerződés 1. cikkében vállalta.²⁰⁵³ A szerződésekben megnevezett jogok és kötelezettségek egyebekben a Nemzetek Szövetségének védelme alatt álltak,²⁰⁵⁴ amely a nemzetközi jogi biztosítékot jelentette²⁰⁵⁵ a trianoni békeszerződés 60. cikke, illetve a Párizsi kisebbségvédelmi szerződés 12. cikke szerint. A Nemzetek Szövetsége Tanácsának minden egyes tagja jogosult volt annak figyelmét a kötelezettségek valamelyikének bárminemű megsértésére vagy annak veszélyére felhívni, amely esetben a Tanács olyan módon járhatott

²⁰⁴⁹ BÚZA (1930) i.m. 69–70.

²⁰⁵⁰ BÚZA (1930) i.m. 70.

²⁰⁵¹ GAFTOESCU i.m. 115–116.; L. BALOGH (2020) i.m. 56.; NAGY (1944) i.m. 24–25.; TEODORESCU i.m. 62., 66.; SZENCZEI i.m. 131–132.; SZALAYNÉ SÁNDOR i.m. 66–67.; TEGHZE i.m. 237.

²⁰⁵² BALOGH (1928) i.m. 241–243.

²⁰⁵³ TEODORESCU i.m. 65–66.

²⁰⁵⁴ GAFTOESCU i.m. 118–120.; TEODORESCU i.m. 66.

²⁰⁵⁵ BALOGH (1928) i.m. 244–245.; TEGHZE i.m. 237.

el, illetve olyan utasításokat adhatott, amelyek megítélése szerint az adott esetben alkalmasnak és hathatósan mutatkoztak.²⁰⁵⁶ Amennyiben az érdekelt állam kormánya és a Tanács vagy a Nemzetek Szövetségének valamelyik tagja között a szerződések cikkeire vonatkozó jogi vagy ténykérdések tekintetében véleménykülönbség merült fel, úgy az a Nemzetek Szövetségének Egyezségokmánya 14. cikke szerinti nemzetközi vitának minősült amelyet az Állandó Nemzetközi Bíróság elé lehetett terjeszteni,²⁰⁵⁷ amelynek döntése ellen fellebbezésnek nem volt helye.²⁰⁵⁸ E körben végezetül meg kell említeni, hogy a Párizsi kisebbségvédelmi szerződés 1. cikke a szerződés 2-8. cikkeiben foglalt rendelkezések alaptörvényi elismerését tartalmazta amely nyilvánvaló elírás és a *ratio legis*-el szemben álló értelmezésre vezet a 9-11. cikkek alaptörvényi biztosítása nélkül, amely elírás oka a lengyel kisebbségvédelmi szerződés rendelkezéseinek átültetése során keletkezhetett.²⁰⁵⁹

*Az ötödik csoportba, azaz a különleges helyi adottságok alapján megalkotott rendelkezések körébe tartozott a már említett módon bizonyos szempontból az állampolgársági kérdés, illetve a Párizsi kisebbségvédelmi szerződés 11. cikke, amelyben Románia hozzájárult az erdélyi székely és szász közületeknek a román állam ellenőrzése melletti vallási és tanügyi kérdésekben való helyi önkormányzat engedélyezéséhez.*²⁰⁶⁰

A kisebbségvédelmi rendelkezésekben megtestesített nevesített és védett jogok a fentiek szerint megkülönböztették az adott állam valamennyi lakosát állampolgárság nélkül megillető jogokat, mint gyakorlatilag emberi jogokat, az állampolgársághoz való jogot, illetve a kisebbségi állampolgárokat megillető jogokat, amely különbségtétel a békeszerződések korának jellegzetességeiből, döntően az államhatárok módosulásából fakadtak. A nemzetközi jog által nevesített és védett jogok csoportjait összegezve különböztethető meg az élet és szabadság joga, az állampolgárságra való jog, a jogegyenlőség, a vallásszabadság, a tanszabadság, a szabad nyelvhasználat joga értve ezalatt a hatósági és igazságszolgáltatási nyelvhasználat kérdését is, valamint a közvagyonból való méltányos részhez való jog nevelési, vallási és jótékony célokra, a képviselőhöz való jog és egyes autonómiához való

²⁰⁵⁶ SZALAYNÉ SÁNDOR i.m. 90.; TEGHZE i.m. 575.

²⁰⁵⁷ NEGULESCU i.m. 147.; TEODORESCU i.m. 66.

²⁰⁵⁸ SZALAYNÉ SÁNDOR i.m. 90.; TEGHZE i.m. 347–348., 559.

²⁰⁵⁹ DANILOVIC S Pál: Bevezetés. A kisebbségi jogokat védő szerződések magyarázata. In: BARANYAI Zoltán (szerk.): *A kisebbségi jogok védelme*. Budapest, Oriens Nemzetközi Könyvkiadó és terjesztő Részvénytársaság. 1922. 95.

²⁰⁶⁰ BUDIŞTEANU i.m. 39.; GAFTOESCU i.m. 116.; MIKÓ (1981a) i.m. 32.; ROMSICS (2018b) i.m. 216.; ROMSICS (2020b) i.m. 212.; SZALAYNÉ SÁNDOR i.m. 97.

jog.²⁰⁶¹ *Hangsúlyozni szükséges, hogy a nemzetközi szerződések egyes, magától értetődő jogokat külön nem nevesítettek, azonban e jogok a legtöbb esetben a nevesített jogokból levezethetők, illetve azok részét képezi.*

Az I. világháborút lezáró békerendszer nemzetközi jogi forrásai tehát a fentiek szerint alkotta meg a két világháború közötti kisebbségvédelmi rendszert a kisebbség fogalmának megalkotása nélkül, amely Magyarország és Románia nemzeti kisebbségeket érintő jogalkotására eltérő módon volt hatással. Magyarország esetében a kisebbségvédelmi rendelkezéseket és kötelezettségeket a trianoni békeszerződés VI. fejezete tartalmazta²⁰⁶² és csak részben, az állampolgárság tekintetében vette figyelembe a bekövetkezett változásokat. A 3.2.8. alfejezetben tárgyaltak szerint a trianoni békeszerződés mint nemzetközi szerződés által előírt rendelkezések hatása a kisebbségi jogalkotásra alapvetően semleges volt, egyrészt az állam lényegében véve egynemzetiségűvé vált, másrészt a vállalt kötelezettségek szintje nem érte el a nemzetiségi jog tekintetében az akkor hatályos magyar jog által garantált szintet,²⁰⁶³ következésképpen az előírások átültetése, befogadása nem ütközött akadályokba. A 3.2.8. alfejezetben rögzítettek szerint a megváltozott körülmények csak kis mértékben indokolták a vállalt kötelezettségek alapján pontosító szabályok megalkotását. Magyarország nemzetközi szinten kifejtett törekvései ebben a korban alapvetően arra irányultak, hogy a határain kívüli jelentős magyar nemzeti közösségek jogainak biztosítása is kerüljön be a trianoni békeszerződésbe, emellett a kisebbségvédelmi szerződések minél szélesebb körben legyenek ismertek, valamint azok gyakorlata hatékonyan biztosítsa a kisebbségek lehető legmagasabb szintű védelmét.²⁰⁶⁴ A Párizs környéki békerendszer nemzeti kisebbségi tárgyú további jogforrásai, azaz a Nemzetek Szövetsége Tanácsának és közgyűlésének határozatai, az Állandó Nemzetközi Bíróság döntései és szakvéleményei a két világháború közötti korszak tárgyalásánál bírtak jelentőséggel a 4.5. és 4.6. fejezetekben és alfejezeteiben rögzítettek szerint. Ami a kisebbségvédelem egyedi nemzetközi szerződések szintjét illeti rögzítendő, hogy a lényegében egynemzetiségűvé vált magyar állam nem volt abban a helyzetben, hogy külön nemzetközi jogi kisebbségi szerződéseket kössön az utódállamokkal, amelynek oka az

²⁰⁶¹ BALOGH (1928) i.m. 86–87.

²⁰⁶² WLASSICS Gyula: Bevezetés. A kisebbségi jogokat védő szerződések. In: BARANYAI Zoltán (szerk.): A kisebbségi jogok védelme. Budapest, Oriens Nemzetközi Könyvkiadó és terjesztő Részvénytársaság. 1922. 5.; RADU – JUCAN-POPOVICI i.m. 202.

²⁰⁶³ Gróf Apponyi Albert, a magyar béke delegáció vezetőjének bemutatkozó jegyzéke (Neuilly-sur-Seine, 1920. január 14.). In: GECSÉNYI Lajos – MÁTHÉ Gábor (szerk.): *Sub Clausula. 1920 – 1947. Dokumentumok két békeszerződés – Trianon, Párizs – történetéből.* Budapest, Magyar Közlöny és Lapkiadó, 2008. 511.

²⁰⁶⁴ WLASSICS i.m. 5–8.

utódállamok elutasító magatartására vezethető vissza, amelynek alapja abban lelhető fel, hogy a *Magyarország területén élő nemzetiségek közül még a legnagyobb német nemzetiség is csekély számú volt, így a többi, gyakorlatilag szórványnak tekinthető nemzetiségek anyaállamai nem voltak érdekeltek olyan kötelezettségvállalásokban, amelyek eredménye Magyarországon pár ezer főt, míg saját államukban adott esetben milliós tömegeket érinthettek volna.* Magyarország tehát e tényből, illetve háborús veszteségi minőségéből fakadóan nem rendelkezett olyan érdekérvényesítő képességgel, amely lehetővé tette volna számára kétoldalú kisebbségvédelmi szerződések megkötését.²⁰⁶⁵ A kétoldalú kisebbségvédelmi szerződések megkötését az 1920. augusztus 14-én aláírt belgrádi csehszlovák-jugoszláv egyezményrel, az 1921. április 23-án aláírt bukaresti csehszlovák-román egyezményrel és az 1921. június 7-én megkötött belgrádi jugoszláv-román egyezményrel létrejött kisanant,²⁰⁶⁶ azaz a csehszlovák-jugoszláv-román katonai és politikai szövetség végképp lehetetlenné tette. Magyarország gyakorlatilag elszigetelődött²⁰⁶⁷ amelyen a Nemzetek Szövetségébe 1922. december 28-án történt felvétele,²⁰⁶⁸ amelyen az 1923. évi XII. törvénycikk²⁰⁶⁹ cikkelyezett be a magyar jogrendbe sem változtatott még évekig.²⁰⁷⁰ Egyedi kisebbségvédelmi megállapodást a korszak végén Magyarország azzal a Németországgal kötött²⁰⁷¹ 1940. augusztus 30-án Bécsben, amelyet 8.490/1940. M.E. rendelet²⁰⁷² hirdetett amelynek területén nem volt jelentős magyar kisebbség és e megállapodás egyebekben róluk nem is rendelkezett. A kétoldalú szerződések esetében Románia Jugoszláviával 1933. március 10-én Belgrádban kötött szerződésrendszerének a bánáti területi hatályú oktatási megállapodása,²⁰⁷³ emelhető ki. Az úgynevezett kisebbségi deklarációk²⁰⁷⁴ a két állam esetében nem bírtak relevanciával.

²⁰⁶⁵ BÁRDI (2013) i.m. 209–210.

²⁰⁶⁶ HITCHINS i.m. 502–503.; TEGHZE i.m. 89.; ROMSICS (2020b) i.m. 239–240.; ZEIDLER (2001) i.m. 62.

²⁰⁶⁷ BÁRDI (2013) i.m. 209.; CARTLEDGE (2011) i.m. 128–129.; GECSÉNYI – MÁTHÉ i.m. 351.; GYÓRI SZABÓ i.m. 73.; MIKÓ (1941) i.m. 183.; ROMSICS (2011) i.m. 227.; ROMSICS (2016) i.m. 827–828.; ROMSICS (2019a) i.m. 104.; ROMSICS (2019a) i.m. 92.

²⁰⁶⁸ ROMSICS (2016) i.m. 828.; ROMSICS (2018b) i.m. 336.; TEGHZE i.m. 328.; ZEIDLER (2001) i.m. 64.

²⁰⁶⁹ 1923. évi XII. törvénycikk Magyarországnak a Nemzetek Szövetségébe való felvételéről. In: *Corpus Juris Hungarici – Magyar Törvénytár – 1923. évi törvénycikkek*, Budapest, Franklin – Társulat Magyar Irod. Intézet és Könyvnyomda, 1924. 108–110.

²⁰⁷⁰ ROMSICS (2019c) i.m. 303–338.

²⁰⁷¹ CORNELIUS i.m. 152–153.; ROMSICS (2012) i.m. 104–105.; ZEIDLER (2001) i.m. 218.

²⁰⁷² 8.490/1940. M.E. rendelet a Bécsben, 1940. évi augusztus hó 30-án kelt magyar-német kisebbségi megállapodást tartalmazó jegyzőkönyv közzétételéről. In: *Magyarországi Rendeletek Tára. 1940.* Budapest, Stádium Sajtóvállalat Részvénytársaság, 1940. 3239–3245.

²⁰⁷³ GAFTOESCU i.m. 77.

²⁰⁷⁴ GAFTOESCU i.m. 76.

4.5. A két világháború közötti korszak és a II. bécsi döntés nemzetközi jogi hatásai a magyar és román jogalkotásra

4.5.1. Alapvetések

A fentiekben kifejtettek szerint a II. bécsi döntésig terjedő időszakban Magyarország és Románia viszonylatában elsősorban az utóbbi államra hárult kisebbségvédelmi jogalkotási kötelezettség a Párizsi kisebbségvédelmi szerződésben rögzített kötelezettségek alapján. Magyarország esetében a történeti alkotmány 1848. április 11-én szentesítést nyert törvényei a sajtószabadság, a vallásszabadság, az oktatási szabadság és a jogegyenlőség kérdésében az alap jogintézményeket megteremtették, illetve pontosították, amely alapokon nyugodott a későbbi magyar jogalkotás.²⁰⁷⁵ Ennek megfelelően jelen fejezetben a nemzetközi kötelezettségekből fakadó hatások elemzésére tesz kísérletet a dolgozat oly módon, hogy a nemzetközi szerződésekben rögzített nevesített jogok tárgyát és annak jogalkotási eredményeit hasonlítja össze a két állam esetében egy általános, de nem kazuisztikus módon vizsgált jogi valóság felvázolása érdekében.

A vizsgálat kiindulópontjaként rögzítendő, hogy a kisebbség fogalmának nem kellő meghatározása a nemzetközi szerződésekben a jogok alanyai, kedvezményezettjei tekintetében elvi jelentőségű kérdését képeznek. Az értékezés tárgyát illetően a korszakra vetítve alkalmazható vált a szakirodalom jelentős része által elfogadott fogalmi elemekkel körülírt azon alanyi kör, nevezetesen *a számbeli kisebbség, amely nincs domináns helyzetben, de az adott államhoz állampolgársági kötelék fűzi és a többségtől eltérő etnikai, vallási vagy nyelvi jegyek különböztetik meg, amelyeknek a megőrzése közösségi célja.*²⁰⁷⁶ *A nevesített jogok, illetve a bennük foglalt különös jogok céljának megvalósítását a szerződések keretei között a tételes jogalkotás volt hivatott biztosítani, megalkotva a kisebbségi jog általános alkotmányjogi része mellett annak különös részét.* A kisebbségek jogának különös része tekintetében a dolgozat kereteit szét nem feszítő módon annak általános tanulságai vázolhatók fel a nevesített jogok tartalmi elemeinek kibontásával, végül a kétoldalú nemzetközi szerződések kapcsolódó pontjai kerülnek vizsgálat alá.

²⁰⁷⁵ HOMOKI-NAGY Mária: A szabadságjogok megjelenése a magyar történeti alkotmányban. In: BALOGH Elemér (szerk.): *Számadás az Alaptörvényről.* Budapest, Magyar Közlöny Lap- és Könyvkiadó Kft., 2016. 578–582.

²⁰⁷⁶ MANZINGER i.m. 19–20.

4.5.2. Az élet és a személyes szabadság joga és az állampolgársághoz való jog, valamint a gazdasági szabadságjogok egyes kérdései a jogegyenlőség szempontjából

Az élet és a személyes szabadság jogát, az állampolgársághoz való jogot, valamint a gazdasági szabadságjogok egyes kérdéseit a jogegyenlőség szempontjából egy alfejezetben célszerű tárgyalni ezen jogok egyéni jogok természetén túl a többi joghoz viszonyított, azok alapját képező természete okán. *Az élet és a személyes szabadság joga, illetve annak részét képező tulajdonjog*, valamint a 4.5.3. alfejezetben tárgyalt vallásszabadság *állampolgárságtól függetlenül* illették meg az állam lakosait a nemzetközi szerződések szerint,²⁰⁷⁷ így valamennyi később vizsgált jog tekintetében a legszélesebb személyi kört fedték le. A tulajdonjogból fakadó egyes jogok az állampolgársághoz kötött gazdasági jogokkal valamennyi egyéb jog, így kisebbségi jogok összessége érvényesítésének gazdasági fundamentumát is képezik.²⁰⁷⁸ A fentiekén túli kisebbségi jogokat a nemzetközi jog az állampolgárság feltételéhez kötötten kezelte, amely állampolgárságra vonatkozó kérdést magyar viszonylatban a dolgozat 3.2.7.-3.2.8. alfejezetei, míg román relációban a 3.3.3.-3.3.5. alfejezetei tárgyalják. A névhasználat kérdésének ezen alfejezetben való tárgyalását pedig alapvetően az indokolja, hogy a nemzetközi szerződések egyike sem rendelkezett a kisebbséghez tartozás ismérveinek közelebbi meghatározásáról.²⁰⁷⁹ Visszautalva azon megállapításra, hogy a korabeli jogfelfogás szerint a kisebbséghez való tartozás tényhelyzetének megállapítása egyrészt alanyi ismérv alapján volt lehetséges, azaz az adott személy kinyilvánított akaratán alapult, másrészt annak alapja képezhette az adott személy akaratától független tárgyi ismérv, azaz külső körülmények által determinált,²⁰⁸⁰ a névhasználat egyértelműen a kisebbséghez való tartozás személyes kinyilatkoztatásaként értelmezhető és ezáltal a kisebbségi jogok szempontjából alapvető jelentőségű.

Magyarország esetében az élet és a személyes szabadság joga az 1222. évi Aranybullát követően az organikus államfejlődés és a 3.2.3. alfejezetben elemzett 1848. évi alkotmányos jogkiterjesztés eredményeként tételes joggá és a történelmi alkotmány részévé vált.²⁰⁸¹

²⁰⁷⁷ BALOGH (1928) i.m. 87.

²⁰⁷⁸ SÁRI i.m. 195–196.

²⁰⁷⁹ BALOGH (1928) i.m. 82.

²⁰⁸⁰ BÚZA (1930) i.m. 6.

²⁰⁸¹ ECKHART i.m. 83–84.; MÁTHÉ – MEZEY – RÉVÉSZ T. i.m. 270–271.; MIKÓ (1944) i.m. 363–364.; NAGY (1907) i.m. 134–135.

Az élet és a személyes szabadság jogának biztosításának a tételes román alkotmányjog mindkét a korszakban megalkotott alkotmánya a 3.3.4. és 3.3.5. alfejezetekben vizsgált módon tett eleget. Az alkotmányjogi rendelkezések ellenére a valós kép az összes jog tekintetében árnyalt, tekintettel arra, hogy gyakorlatilag teljes vizsgált korszakban Románia államterületének bizonyos részein, adott esetben az egész államterületen ostromállapot került elrendelésre,²⁰⁸² amelynek idején a szabadságjogok felfüggesztése ezen kivételes állapot szükségképpeni része.²⁰⁸³ Az ostromállapot az alkotmányos jogok élvezetét és a szabadságjogok érvényesülését ténylegesen korlátozta, emellett jellemzője volt, hogy rendeleti úton alkalmaztak kriminalizációt és egyéb különleges intézkedéseket, valamint katonai igazgatás került bevezetésre.²⁰⁸⁴ Az ostromállapot eredményei között állhat többek közt a kolozsvári VI. hadtest parancsnokának 1938. február 23-i I. számú rendelete, amely egy hónaptól két évig terjedő fogházbüntetéssel rendelte büntetni a hivatalos nyelven kívüli nyelvhasználatot a közintézményekben és a közforgalomban,²⁰⁸⁵ illetve 1938. szeptember 24-i rendelete, amely az élet gyakorlatilag minden területére vonatkozó magatartási szabályokat írt elő és teljesen kiüresítve az alkotmányos jogok tartalmát, hadbíróssági eljárással fenyegette a rendelkezések megszegőit.²⁰⁸⁶ A folyamatba illeszkedik a csernovici királyi helytartó – az alkotmányjog jelen értékzésben többször idézett professzora, Gheorghe Alexianu – 1938. december 1-én kiadott, a zsidó polgárok anyanyelvhasználatát és gazdasági jogaik érvényesítését tiltó rendelete is,²⁰⁸⁷ rámutatva az erőszakos román nemzetállami politika valamennyi, korábban más államhoz tartozó területein való alkalmazására.

A névhasználat, a névviseléshez való jog a személy azonosságának elemeként elidegeníthetetlen²⁰⁸⁸ és az egyén társadalmi helyzete és erkölcsi, jogi érdekei szempontjából is kiemelkedő jelentőségű.²⁰⁸⁹ A névhasználattal kifejezett kisebbséghez tartozás, ahogy

²⁰⁸² Willer József beszéde az ostromállapot bevezetéséről (1933. február 3.) In: BALÁZS Sándor: *Magyar képviselet a királyi Románia parlamentjében*. Kolozsvár, Kriterion Könyvkiadó, 2008. 427–428.; Willer József felszólalása a magyar párt nyilatkozatáról az ostromállapottal kapcsolatban (1937. március 11.) In: BALÁZS Sándor: *Magyar képviselet a királyi Románia parlamentjében*. Kolozsvár, Kriterion Könyvkiadó, 2008. 517–518.; BÍRÓ (2002) i.m. 422–424.; MARCU (1997) i.m. 235.; NEGULESCU i.m. 443–445.; POMOGÁTS (2001) i.m. 100.; SZENCZEI i.m. 134.

²⁰⁸³ ALEXIANU i.m. 140–144.; BALOGH (1928) i.m. 92.

²⁰⁸⁴ NAGY (1944) i.m. 88–95.

²⁰⁸⁵ BOTLIK: i.m. 136.; MIKÓ (1941) i.m. 205.

²⁰⁸⁶ Uj rendelet a közrend biztosítására. *Magyar Kisebbség*, 1938. XVII/19-20. 461–464.

²⁰⁸⁷ Suceavában csak románul beszélhetnek a zsidó-vallású polgárok. *Magyar Kisebbség*, 1938. XVII/24. 592–593.

²⁰⁸⁸ CRONȚ, Gheorghe: Numele. In: CETERCHI, Ioan (ed.): *Istoria Dreptului Românesc Vol. I.*, București, Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1980. 472.

²⁰⁸⁹ KMETY (1911a) i.m. 314.

példák sokasága bizonyítja, adott esetben a nyelvi kisebbséghez való feltétel hiányában is megállapítható, illetve kinyilvánítható. Amennyiben azonban a névhasználat joga nem személyes döntés, úgy egyrészt alkalmas a kisebbségek statisztikai adatainak befolyásolására, a kisebbséghez tartozás személyes kinyilvánításának megakadályozására és a kisebbségi jogoktól, különösen az oktatási jogoktól való megfosztásra is.²⁰⁹⁰

Magyarország esetében a névhasználat joga tárgyában az 1894. évi XXXIII. törvénycikk²⁰⁹¹ és a 86.225/1895. számú B.M. rendelet²⁰⁹² szabályai szerint az anyakönyvekbe az utóneveket az állam nyelvén kellett bejegyezni, ugyanakkor a bejelentő kívánságára a gyermek magyarul bejegyzett utóneve után zárójelben az illető vidéken dívó nemzetiségi nyelven is bejegyezhető volt az utónév és ehhez külön jegyzéket is kiadott a Belügyminisztérium a fenti rendelet mellékleteként. A családnevek tekintetében mind a dualizmus korában, mind pedig az I. világháborút követő időszakban jelentős, az asszimilációs politikával összhangban álló, de egyéb okokban is gyökerező névmagyarosítási hullám volt megfigyelhető, azonban a családnevekre vonatkozó külön jogszabály nemzetiségi szempontból nem született.²⁰⁹³ A II. világháborúig a tárgyban megalkotott 40.200/1933. számú B.M. rendelet²⁰⁹⁴ részletes rendelkezései is az önkéntesség és a kérelem elvét követték. Kisebbségi jogi szempontból a rendelet azon szabályai emelhetők ki, amelyek szerint a családi név megváltoztatása iránti kérelem alapja többek között olyan név lehetett, amely nem magyar hangzású vagy magyar hangzású ugyan, de a jóízlést sértő, gúnyolásra alkalmas, vagy egyébként gyakori. A rendelet elvi okokból nem engedélyezte idegen hangzású, magyartalanul képzett, kettős, történelmi, értve alatta irodalmi és művészettörténeti családnevek, valamint ismertebb nemesi, főnemesi családnevek, illetve régies írásmóddal írt, értve ezalatt 'y'-al végződő, illetve gyakori családnevek felvételét sem. A rendelet szakirodalmi, illetve személyes tanácsadási lehetőséget is ajánlott, hivatalbóli névváltoztatást nem eszközölt, névelemzésre nem volt alkalmas.

²⁰⁹⁰ BALOGH (1928) i.m. 82–83.

²⁰⁹¹ 1894. évi XXXIII. törvény-cikk az állami anyakönyvekről. In: *Az 1894-dik évi törvények gyűjteménye*. Budapest, M. kir. Belügyminisztérium, 1894. 481–513.

²⁰⁹² 86.225/1895. B.M. rendelet az utóneveknek a születési anyakönyvekbe - a magyar mellett - idegen nyelven is bejegyezhetőse tárgyában. In: *Magyarországi Rendeletek Tára. 1895*. Budapest, Pesti Könyvnyomda Részvénytársaság, 1895. 1397–1421.

²⁰⁹³ MEGYERI – PÁLFFI Zoltán: *Név és jog: A névviselés jogi szabályozásának fejlődése Magyarországon*. Budapest, Gondolat Kiadó. 2013. 18–19., 205–206, 210–220.; BÍRÓ (2002) i.m. 97–98.

²⁰⁹⁴ 40.200/1933. számú B.M. rendelet a névváltoztatás szabályairól. In: *Magyarországi Rendeletek Tára. 1933*. Budapest, Fővárosi Nyomda Részvénytársaság, 1933. 2313–2316.

Románia 1923. évi Alkotmánya 23. cikke, illetve 1938. évi Alkotmánya 20. cikke rendelkezett az anyakönyvezésről, amelynek törvényi szabályait az anyakönyvezésről szóló törvény részletezett.²⁰⁹⁵ A törvény 59. cikke szerint nem lehetett keresztnévnek bejelenteni családnevet vagy olyan nevet, amely politikailag tüntetésnek tekinthető, így tipikus kisebbségi nevek adása visszaszorult.²⁰⁹⁶ Figyelemmel arra, hogy a kisebbségi nevek használata a nemzetiségi kifejezéseként fogható fel és így az egységes nemzetállam ellen hat, a klasszikus kisebbségi, vagy nem lefordítható nevek anyakönyvezését a hatóságok megtagadták.²⁰⁹⁷ A nevekről szóló törvény²⁰⁹⁸ különös rendelkezését képezte annak 10. cikkében a román eredetű személyek könnyített névváltoztatási eljárása.²⁰⁹⁹ A Kisebbségi Statutum minisztertanácsi naplója 19. cikke jogi kötőerő nélkül a családnevek eredeti írásmódját tartalmazta.²¹⁰⁰ A 3.3.6. alfejezetben kifejtettek szerint az 1924. évi elemi oktatási törvény a névhasználat tekintetében a román eredetű állampolgárok származás vizsgálatára adott lehetőséget, amelyet a hatóságok a szülők kifejezett nyilatkozata ellenére is elvégezhettek,²¹⁰¹ amellyel kapcsolatban bírói gyakorlat elvi élel rögzíthette, hogy *a név faji eredetre való egyértelmű ismerv.*²¹⁰²

A nemzetközi szerződések kisebbségvédelmi rendelkezéseiből, illetve a jogegyenlőség tételeiből következett, hogy egyes szabadságjogok külön nevesítésre nem ugyan kerültek, azok mint a modern alkotmányosság alapelvei, illetve mint elismert jogok az élet és szabadság jogába beleértett jogokként voltak értendők.²¹⁰³ E jogok közül a tulajdonjog emelhető ki,²¹⁰⁴ amelynek tárgyi aspektusát a jogegyenlőség alapján az képezte, hogy a gazdasági életben a kisebbség tagjai tulajdonjogát el kellett ismerni, a kisebbségi állampolgároknak a többségi állampolgárokkal azonos lehetőségekkel kellett rendelkezniük, azaz a kisebbségi minőség a gazdasági érvényesülés terén nem jelenthetett hátrányt.²¹⁰⁵ A vizsgált korszakban Magyarországon a gazdasági jellegű jogalkotás nélkülözötte a nemzetiségi

²⁰⁹⁵ A Hivatalos Lap 1928. február 25-i 44. számában kihirdetett anyakönyvvezetéséről szóló törvény – lege privotoare pentru actele de stării civile.

²⁰⁹⁶ MIKÓ Imre: Nomen est omen. In: MIKÓ Imre: *Változatok egy témára*. Bukarest, Kriterion. 1981. 168.

²⁰⁹⁷ NAGY (1944) i.m. 149.

²⁰⁹⁸ A Hivatalos Lap 1936. április 8-i 83. számában kihirdetett névtörvény – lege a numelui.

²⁰⁹⁹ NAGY (1944) i.m. 148–149.

²¹⁰⁰ MIKÓ (1941) i.m. 211.; MIKÓ (1981b) i.m. 72.

²¹⁰¹ BALOGH (1928) i.m. 83., 163.; MIKÓ (1941) i.m. 50.; POMOGÁTS (2001) i.m. 100.; SZENCZEI i.m. 136.; ZEIDLER (2001) i.m. 197.

²¹⁰² NAGY (1944) i.m. 67.

²¹⁰³ BALOGH (1928) i.m. 93.

²¹⁰⁴ ALEXIANU i.m. 156–159.

²¹⁰⁵ NAGY (1944) i.m. 149.

aspektust, a tulajdon sérthetlensége²¹⁰⁶ és megszerzése biztosított volt, az állampolgári jogegyenlőség a gazdasági kérdések tekintetében adott volt a 3.2.8. alfejezetben ismertetett jogkorlátozó, állampolgári jogegyenlőséget áttörő szabályok megalkotásáig. Az állampolgári jogegyenlőség tételét *de iure* elsőként áttörő 1938. évi XV. törvénycikk, azaz az első zsidótörvény²¹⁰⁷ alapját vallási különbségtétel képezte²¹⁰⁸ és húsz százalékos arányszámot alkalmazott a benne foglalt korlátozások fő szabályaként.²¹⁰⁹ Az 1939. évi IV. törvénycikk, az második zsidótörvény, amely a vallási kisebbség alapját kiterjesztette az izraelita hitfelekezet korábbi tagjaira és azok leszármazóira is faji alapon, tényleges gazdasági jogkorlátozást és jogfosztást tartalmazott közéleti és gazdasági téren egyaránt.²¹¹⁰

A román alkotmányjog jogegyenlőség tétele és az állampolgársági központú megközelítése alapján formailag szintén a gazdasági szabadságjogok semleges alapállású biztosítása és védelme mellett foglalt állást,²¹¹¹ azonban *a gazdasági tárgyú jogalkotás során Románia tételesen áttörte mind a jogegyenlőség elvét, mind az egységes jogalkotás állami kötelezettségét.* Románia az 1923. évi Alkotmánya, illetve az 1938. évi Alkotmánya rendelkezéseiben alkotmányos jelentőségűnek ítélte meg és ezért az adott alkotmányba illesztette *partalis* hatályú földreform törvényeit a 3.3.3. és 3.3.4. alfejezet szerint. A földreform tárgyi jogszabályainak radikális jellege, kisebbségellenes hatása és célzata köztudomású volt.²¹¹² Tárgyuknál és végrehajtásuknál fogva az erdélyi, bánági, körösvidéki és máramarosi, valamint az ókirályságbeli törvény összehasonlítása indokolt, mert azok célja

²¹⁰⁶ BIRÓ (2002) i.m. 33–38., 224.; EGYED (2013) i.m. 225.; MÁTHÉ – MEZEY – RÉVÉSZ T. i.m. 271–272.; NAGY (1907) i.m. 135–136.

²¹⁰⁷ MOLNÁR i.m. 162–163.; SÁRI i.m. 65.; TURBUCZ (2014) i.m. 166–169.; UNGVÁRY (2012) i.m. 184–198.

²¹⁰⁸ CORNELIUS i.m. 91–93.; MOLNÁR i.m. 165–166.; ROMSICS (2016) i.m. 816.; ZINNER i.m. 43.

²¹⁰⁹ MOLNÁR i.m. 163–171.; SÁRI i.m. 65.; ROMSICS (2011) i.m. 215.; ROMSICS (2017) i.m. 417.

²¹¹⁰ CORNELIUS i.m. 125–128.; ROMSICS (2011) i.m. 215.; ROMSICS (2016) i.m. 816.; ROMSICS (2017) i.m. 417–418.; ROMSICS (2019a) i.m. 342–343.; UNGVÁRY (2012) i.m. 375–387.

²¹¹¹ MANOILESCU, Mihail: *Politica economică de stat și Constituția.* In: DISSESCU, G. Constantin (ed.): *Noua constituție României, 23 de prelegeri publice, organizate de Institutul Social Român, cu o anexă cuprinzând nouile constituții Europene.* București, Institutul Social Român, 1922. 175., 186.; BOILĂ i.m. 384.

²¹¹² TÓTH-BARTOS András: *Az 1921. évi földreform.* In: BÁRDI Nándor – PÁL Judit (szerk.): *Székelyföld története III. kötet.* Budapest – Kolozsvár – Székelyudvarhely, Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont – Erdélyi Múzeum Egyesület – Haáz Rezső Múzeum, 2016. 545–554.; MATHEOVITS Ferenc: *A román-magyar birtokper.* Budapest, Grill Károly Könyvkiadóvállalata, 1929. 35–41.; *Az angol külügyminisztérium által felkért szakértő csoport feljegyzése az erdélyi kérdéstről (1942. december 21.).* In: GECSÉNYI Lajos – MÁTHÉ Gábor (szerk.): *Sub Clausula. 1920 – 1947. Dokumentumok két békeszerződés – Trianon, Párizs – történetéből.* Budapest, Magyar Közlöny és Lapkiadó, 2008. 887.; BÁNFFY Ferenc: *Az agrárreformok hatása Délkelet-Európában (Dr. Franges zágrábi egyetemi tanár előadása Genfben) Magyar Kisebbség,* 1928. VII/5. 163–165.; JAKABFFY Elemér: *Bazargic. Magyar Kisebbség,* 1930. IX/10. 349.; ABLONCZY (2011) i.m. 28.; DURANDIN i.m. 237.; BIRÓ (2002) i.m. 270–284., 425–428.; KÖPECZI i.m. 587.; MIKÓ (1941) i.m. 28–38.; ROMSICS (2018b) i.m. 312–313.; SÁRÁNDI i.m. 149., 157–160.; SZENCZEI i.m. 139.; VÉCSEI (2002b) i.m. 83.; ZEIDLER (2001) i.m. 196–197.

és végrehajtása alapvető különbségeket tartalmaz²¹¹³ egyértelműen államérdekek érvényesítése szempontjából.²¹¹⁴ A Magyar Királyságtól elcsatolt területek esetében a törvényben deklarált cél a cél a falusi parasztbirtokok, továbbá a községi legelők és erdők növelése és kiegészítése, a nemzeti ipar pártolása, valamint a városokban, a bányaiipari és fürdőközpontokban a munkások és tisztviselők életlehetőségeinek megkönnyítése, illetve a közérdekű gazdasági, közművelődési, társadalmi és testnevelési érdekek szolgálata volt. Az ókirályságbeli törvény csupán a falusi parasztbirtokok területének növelését, a községi legelők létesítését és a közérdekű gazdasági és közművelődési célok szolgálatát kívánta megvalósítani.²¹¹⁵ A szociális célok különbségén túl az ókirályságbeli törvény a kisajátítás felső határát 2 millió hektárban szabta meg és csak azok ingatlanait sajátította ki, akiknek legalább 100 hektár ingatlan vagyonuk volt, ezzel szemben a korábbi magyar területek esetében ilyen korlát nem érvényesült,²¹¹⁶ emellett kisajátítás alá kerültek távollevők tulajdonai is²¹¹⁷ tételesen ellentmondva a Párizsi kisebbségvédelmi szerződés 3. cikkében foglalt kötelezettségnek. *A korábbi magyar államterületen végrehajtott földreform gyakorlatilag a magyar,*²¹¹⁸ *kisebb részben a szász magánbirtokok, valamint egyházi és közbirtokossági vagyonok elvételét jelentette.*²¹¹⁹ További különbségek voltak a kisajátítandó területek nagyságát illetően a természetes személyek tulajdonát képező földterületei esetében, így a korábbi magyarországi területeken jelentősen csekélyebb mértékű földtulajdon maradt az eredeti tulajdonosok kezében. Egyértelmű, a nemzetállami céllal összhangban álló, de jogilag nem igazolható különbségtétel figyelhető meg a román jellegű naszódi közbirtokosság esetében, amelynek vagyona mentesült a kisajátítás alól, ezzel szemben a magyar jellegű csíki közbirtokosság vagyona nem élvezett ilyen kivételt.²¹²⁰ A jogszabályok kisajátítás

²¹¹³ MATHEOVITS i.m. 21–29.; MIKÓ (1941) i.m. 28–32.

²¹¹⁴ BOILĂ i.m. 385.

²¹¹⁵ NAGY (1944) i.m. 151–152.

²¹¹⁶ BENKŐ i.m. 27.

²¹¹⁷ NIKOLITS Dániel: Reflexiók az agrárreform végrehajtásához. *Magyar Kisebbség*, 1924. III/5. 200–210.; NAGY (1944) i.m. 152–154.

²¹¹⁸ BONYHAI Gabriella Eleonóra – VALDMANN István: Az 1921. évi agrárreform: jogi kérdések a korabeli sajtóban. *Korunk* 2020/március. 27.; JAKABFFY Elemér: Sorsdöntő agrárreformok. *Magyar Kisebbség*, 1923. II/15-16. 572–575.; BENKŐ i.m. 16., 27.; BÍRÓ (2002) i.m. 330–332.; EGYED (2013) i.m. 278–279.; HITCHINS i.m. 388.; MIKÓ (1941) i.m. 32–34.

²¹¹⁹ PÁL Gábor: Székelyföldi közbirtokok és az agrárreform. *Magyar Kisebbség*, 1923. II/1. 4–15.; BONYHAI – VALDMANN i.m. 29.; FRITZ (1930a) i.m. 40–42., 44–45., 48., 63., 66., 68., 71–72.; GYÖRGY (2006) i.m. 15., 29.; HITCHINS i.m. 388.; KÖPECZI i.m. 594.; MIKÓ (1941) i.m. 32–34.; NAGY (1944) i.m. 153–156.; NAGY (2019) 18–19.; JAKABFFY – PÁLL i.m. 181–183.; SÁRÁNDI i.m. 149–150.; SZENCZEI i.m. 140.; ZEIDLER (2001) i.m. 197.

²¹²⁰ PÁL Gábor: Székelyföldi közbirtokok és az agrárreform. *Magyar Kisebbség*, 1923. II/2. 52–57.; Az erdélyi magyar kisebbség védelme a nemzetek szövetsége előtt. In: ASZTALOS Miklós (szerk.): *Jancsó Benedek Emlékkönyv*. Budapest, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, 1931. 248–249.; BÁRDI (2016b) i.m. 481–483.; BÁRDI (2017) i.m. 28.; BONYHAI – VALDMANN i.m. 29.; GYÖRGY (2006) i.m. 30–31.; EGYED (2013) i.m. 280–281.; GYÖRGY (2006) i.m. 30–31.; MIKÓ (1941) i.m. 34–35., 118–121.; NAGY (1944) i.m. 155.

kártalanítási ára tekintetében további indokolatlan különbségtételt alkalmaztak, a háború utáni pénzromlás kockázatát a korábbi magyarországi területek esetében alkalmazták, azok kifizetése sem történt meg azonnal és feltétel nélkül, így gyakorlatilag vagyonekbozással érték fel.²¹²¹ Szintén alkotmányokba foglaltan került rögzítésre egyes ingatlanok külföldi tulajdonszerzésének korlátozása, amely jogalkotás legitim volta alapvetően nem vitatott és elismert, de tárgyi esetben célja és hatása alapvetően a rendezetlen állampolgárságú személyek ellen irányult.²¹²² Az alkotmányos jelentőségűvé tett fenti rendelkezések eredményeként a kisajátítások a kisebbsége került közösségek vagyoni alapjait gyengítették és közvetetten a nemzetiségek oktatási és kulturális jogai érvényesítésének vagyoni korlátait jelentették. A rendelkezések hatásaival és eredményeivel szembeni válaszreakcióként volt értelmezhető a magyar nemzetiség részéről az Erdélyi Gazdasági Egyesület gazdátársadalom szervezésére irányuló programjai²¹²³ és a szövetkezeti mozgalom gazdasági szerepén túli társadalmi és kulturális feladatokat felvállaló tevékenysége.²¹²⁴ A folyamat súlyosan érintette a német nemzetiséget, amely az államvezetéssel való jó kapcsolatai ellenére sem tudta elkerülni a szász közösség középkori alapintézményének, a Szász Universitasnak törvényi²¹²⁵ felosztatását és földreform által nem érintett megmaradt vagyona $\frac{3}{4}$ -ed részének elvételét.²¹²⁶ A vagyontömeget később az ortodox egyház kapta meg, míg a szász evangélikus egyház a felosztott vagyon $\frac{1}{4}$ -re tarthatott igényt.²¹²⁷ A folyamatba illeszkedett többek között a bányatörvény²¹²⁸ azon rendelkezése, amely ásványi javaknak tekintette az ásványvizeket, így a Székelyföldön található ásványvízforrásokat is, súlyosan sértve a székely közösség gazdasági érdekeit.²¹²⁹ A gazdasági életre vonatkozó egyéb jogszabályok egyebekben

²¹²¹ GYÁRFÁS Elemér: A kisajátított földek árának kifizetése. *Magyar Kisebbség*, 1925. IV/17. 637–638.; BONYHAI – VALDMANN i.m. 28.; NAGY (1944) i.m. 156.; MIKÓ (1941) i.m. 37.; SZENCZEI i.m. 140.

²¹²² BONYHAI – VALDMANN i.m. 30.; GYÖRGY (2006) i.m. 29.; NAGY (1944) i.m. 151.; MATHEOVITS i.m. 42–44.

²¹²³ TELEKI Ádám: A földkérdés és mezőgazdasági szervezeteink. In: KACSÓ Sándor (szerk.): *Erdélyi magyar évkönyv, 1937. A kisebbségi magyar polgár kézikönyve*. Brassó, A „Brassói lapok” és a „Népujság” kiadása, 1937. 115–117.; TÓTH-BARTOS András: Erdélyi magyar agrárpolitika a két világháború között. In: BÁRDI Nándor – PÁL Judit (szerk.): *Székelyföld története III. kötet*. Budapest – Kolozsvár – Székelyudvarhely, Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont – Erdélyi Múzeum Egyesület – Haáz Rezső Múzeum, 2016. 556–559.

²¹²⁴ PETROVAY Tibor: Szövetkezeti ügyünk. In: KACSÓ Sándor (szerk.): *Erdélyi magyar évkönyv, 1937. A kisebbségi magyar polgár kézikönyve*. Brassó, A „Brassói lapok” és a „Népujság” kiadása, 1937. 118–123.

²¹²⁵ A Hivatalos Lap 1937. június 1-i számában megjelent a Szász Egyetem és Hét Bírak vagyonszétosztásáról és a vagyon megosztásáról és a Mihai Viteazul kulturális alap létrehozásáról szóló törvény – legea pentru desființarea comunității de avere denumită Universitatea săsească și a celor șapte juzi, împărțirea patrimoniului ei și înființarea Așezământului Cultural Mihai Viteazul.

²¹²⁶ PAPP József: Az erdélyi szászok jogállása a magyar uralom alatt. *Magyar Kisebbség*, 1939. XVIII/2. 43.

²¹²⁷ BIRÓ (2002) i.m. 280.; GYÖRGY (2006) i.m. 181.

²¹²⁸ A Hivatalos Lap 1924. július 4-i 143. számában kihirdetett bányatörvény – legea minelor.

²¹²⁹ MIKÓ (1941) i.m. 89.; NAGY (1944) i.m. 158–159.

tételesen előírták román állampolgárok meghatározott arányát és részvételét egyes területeken,²¹³⁰ amely rendelkezések figyelemmel az állampolgársági kérdés rendezetlenségére is a kisebbségek gazdasági jogainak érvényesítését korlátozta, amelyeket értelemszerűen egészítették ki a 3.3.6. alfejezetben idézett, zsidók jogállásáról szóló rendelettörvény szabályai. A gazdasági jogokkal kapcsolatban tehát rögzíthető, hogy a korszakban végig jellemző volt a gazdasági nacionalizmus,²¹³¹ annak elemeként a diszkrimináló adójogszabályok rendszere,²¹³² amelyek a kisebbségeket másodosztályú állampolgárként kezelték.²¹³³ A gazdasági nacionalizmus példjaként állhat a fentiekén túl, hogy a nem román nyelven írt egyes szerződéseket a jog érvénytelenséggel sújtotta.²¹³⁴

A magyar kisebbség álláspontja a gazdasági jogok körben is alapvetően az egyenlő elbírálás, a szabad nyelvhasználat és a valós jogegyenlőség, lehetőség szerint az arányos gazdasági és társadalmi képviselő igényeiben foglalható össze.²¹³⁵ A gazdasági nacionalizmust végül az 1938. évi Alkotmány román faj elsőbbségének nevesítésével alkotmányi szintre emelte.

4.5.3. A gyülekezési jog, az egyesülési jog és a vallásszabadság kérdései

A gyülekezési és az egyesülési jog, valamint a vallásszabadság kérdéseinek egy alfejezetben való tárgyalását alapvetően azok azonos politikai és történeti alapjai, illetve jellemzően kollektív formában való gyakorlása indokolja.

²¹³⁰ CSÁKÁNY Béla: Gazdasági törvények. In: KACSÓ Sándor (szerk.): *Erdélyi magyar évkönyv, 1937. A kisebbségi magyar polgár kézikönyve*. Brassó, A „Brassói lapok” és a „Népujság” kiadása, 1937. 169., A vállalatok nem 80 százalék etnikai román, hanem 80 százalék román állampolgárt kötelesek alkalmazni. *Magyar Kisebbség*, 1939. XVIII/11. 267–268.; BÍRÓ (2002) i.m. 291–292.; GIDÓ (2008) i.m. 40.; NAGY (1944) i.m. 166.

²¹³¹ DEBRECZEY Béla: A magyar tőke és tőkeképzés. In: KACSÓ Sándor (szerk.): *Erdélyi magyar évkönyv, 1937. A kisebbségi magyar polgár kézikönyve*. Brassó, A „Brassói lapok” és a „Népujság” kiadása, 1937. 142–144.; HALÁSZ Sándor: Magyar bank-és hitelélet. In: KACSÓ Sándor (szerk.): *Erdélyi magyar évkönyv, 1937. A kisebbségi magyar polgár kézikönyve*. Brassó, A „Brassói lapok” és a „Népujság” kiadása, 1937. 146.; TÓTH-BARTOS András: Gazdasági élet. In: BÁRDI Nándor – PÁL Judit (szerk.): *Székegyföld története III. kötet*. Budapest – Kolozsvár – Székelyudvarhely, Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont – Erdélyi Múzeum Egyesület – Haáz Rezső Múzeum, 2016. 530.; BÍRÓ (2002) i.m. 267–268., 295–298.; CSÁKÁNY i.m. 163–164., 169.

²¹³² BÍRÓ (2002) i.m. 284–285.; NAGY (1944) i.m. 200–207.; ROMSICS (2018b) i.m. 314.; VÉCSEI (2002b) i.m. 83.

²¹³³ Szász Pál Memoranduma a román Koronatanácsához (1938. április 27). In: GYÖRGY Béla: Szász Pál Memoranduma a román Koronatanácsához (1938. április 27). *Pro Minoritate*, 2002/ősz. 160–162.; BÁRDI (2017) i.m. 28; SZENCZEI i.m. 141–142.

²¹³⁴ A kétnyelvű szerződéseket nem tekintik érvényesnek. *Magyar Kisebbség*, 1938. XVII/7-8. 191–192.

²¹³⁵ Szász Pál Memoranduma a román Koronatanácsához (1938. április 27). In: GYÖRGY Béla: Szász Pál Memoranduma a román Koronatanácsához (1938. április 27). *Pro Minoritate*, 2002/ősz. 162–166.

A gyülekezési jog tekintetében a Párizsi kisebbségvédelmi szerződés 8. cikke²¹³⁶ és a trianoni békeszerződés 58. cikke a nyelvhasználat szabadsága tekintetében rendelkezett a nyilvános gyűlésekről, azok körében a szabad nyelvhasználat biztosításáról.

Magyarország esetében a gyülekezési jog²¹³⁷ a rendi monarchia idején elismert nemesi sarkalatos jogként érvényesült, így 1848-t követően a gyülekezési jog szabályai alapvetően a békés gyülekezés elleni magatartások szankcionálását tartalmazták rendeleti úton, így elsőként 1848. április 20-án szolt miniszteri rendelet a népgyűlésekről.²¹³⁸ Az alkotmányos szempontból továbbra sem megfelelő rendeleti jogalkotás a dualizmus idején is fennmaradt,²¹³⁹ nem tisztázva a jog gyakorlásának²¹⁴⁰ bejelentéshez vagy engedélyhez kötöttségét, amely engedélyhez kötöttség álláspontja végül a vizsgált korszakban lényegében véve uralkodóvá vált majd később a 8.120/1939. számú M.E. rendelettel²¹⁴¹ annak teljes tiltásához vezetett.²¹⁴²

Románia esetében az 1923. évi Alkotmány 5. cikke a jogegyenlőség tétele alapján biztosította a gyülekezési jogot,²¹⁴³ amelyet az 1938. évi Alkotmány 10. cikke akként tartott fent, hogy elhagyta belőle a faji, nyelvi vagy vallási különbségre vonatkozó rendelkezést.²¹⁴⁴ A korábbiakban jelzettek szerint a vizsgált korszakban Románia területén, különösen a kisebbségek által lakott területeken, de több esetben a teljes államterületen ostromállapot került elrendelésre, így a gyülekezési jog szabad gyakorlása alapvetően nem érvényesült.²¹⁴⁵

²¹³⁶ BUZA László: Kisebbségi nyelvek szabad használata a magánéletben a kisebbségi szerződések szerint. In: ASZTALOS Miklós (szerk.): *Jancsó Benedek Emlékkönyv*. Budapest, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, 1931. 210.; MATEIU i.m. 22–23.

²¹³⁷ NAGY (1907) i.m. 149–150.

²¹³⁸ RÉVÉSZ T. – STIPTA – VÖLGYESI i.m. 251.

²¹³⁹ CSIZMADIA Andor: A gyülekezési jog. In: CSIZMADIA Andor (szerk.): *Magyar állam- és jogtörténet*. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó Rt., 1998. 319.; KMETY (1911a) i.m. 346–349.; MÁTHÉ – MEZEY – RÉVÉSZ T. i.m. 277–278.

²¹⁴⁰ BÍRÓ (2002) i.m. 237–239.

²¹⁴¹ 8.120/1939. M. E. rendelet a gyülekezési jog korlátozásáról. In: *Magyarországi Rendeletek Tára. 1939*. Budapest, Stádium Sajtóvállalat Részvénytársaság, 1940. 1268.

²¹⁴² HORVÁTH Attila: A gyülekezési jog elméletének és gyakorlatának története Magyarországon 1989–ig. *Jogtörténeti Szemle*, 2007/1. 5–12.

²¹⁴³ ALEXIANU i.m. 200–201.

²¹⁴⁴ IONESCU i.m. 934.

²¹⁴⁵ A romániai kisebbségi magyar nemzet politikai, kulturális és közgazdasági helyzetképe a genfi kongresszus előtt. *Magyar Kisebbség*, 1930. IX/17. 627.; BÍRÓ (2002) i.m. 436–439.; NAGY (1944) i.m. 98.

Az egyesülési jog a Párizsi kisebbségvédelmi szerződés 9. cikkéből²¹⁴⁶ és a trianoni békeszerződés 58. cikkéből vezethető le és szoros összefüggésben állt a kisebbségek oktatási és kulturális jogaival, illetve politikai képviselőkhöz való jogaival.

Magyarország esetében egyesülési jogot szabályozó törvény a vizsgált korszakban nem került megalkotásra,²¹⁴⁷ annak forrásai ágazati törvények, illetve rendeletek voltak.²¹⁴⁸ Az egyesülési jog nemzetiségi szempontból lényeges tartalmi elemeit és korlátait a Nemzetiségi törvény írta körül,²¹⁴⁹ amely alapján nemzetiségi egyesületek közművelődési és irodalmi céllal alakulhattak,²¹⁵⁰ ugyanakkor idegen állam jelképeit nem használhatták.²¹⁵¹ Nemzetiségi törvény 26. §-a fenti alapokon az oktatási intézmények támogatása, a nyelv, a művészet, a tudomány, a gazdaság, az ipar és a kereskedelem előmozdítására külön is nevesítette az egyesülési jogot és e jog alapján alapított társulatok, szervezetek belső önkormányzatát, vagyonát, a nemzetiségi igényeknek megfelelő tevékenységét állami felügyelet mellett. A 4.044/1919. M.E. rendelet ezen szabályokat gyakorlatilag átvette, a 4.800/1923. M.E. rendelet pedig egyértelműsítette e jog magyar anyanyelvű polgárokkal egyenlő élvezetét,²¹⁵² majd a 77.000/1922. B.M. rendelet,²¹⁵³ a 9.900/1923. B.M. rendelet²¹⁵⁴ és a 36.700/1923. B.M. rendelet²¹⁵⁵ pontosította az egyesülési jog szabályait. Az 1938. évi XVII. törvény cikk²¹⁵⁶ az egyesülési jog különös részletszabályait állapította meg, meghatározva a tilos egyesület és szervezet fogalmát, emellett az egyesülési szabadsággal való visszaélésekhez súlyos

²¹⁴⁶ BUZA (1931) i.m. 211–212.; MATEIU i.m. 23.; TEODORESCU i.m. 65.

²¹⁴⁷ CSIZMADIA Andor: A gyülekezési jog. In: CSIZMADIA Andor (szerk.): *Magyar állam- és jogtörténet*. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó Rt., 1998. 320.; DOMANICZKY Endre: *A jogállam és a civil szektor Magyarországon, különös tekintettel a helyi önkormányzatokra*. Budapest, Publikon Kiadó, 2009. 39–41.; MÁTHÉ – MEZEY – RÉVÉSZ T. i.m. 278–279.

²¹⁴⁸ DOMANICZKY i.m. 45–51.; KMETY (1911a) i.m. 345–346.; MOLNÁR i.m. 175–177.

²¹⁴⁹ DOMANICZKY Endre: Adalékok a magyar egyesülési jog szabályozásához a dualizmus korában. *Jogtörténeti Szemle*, 2012/1. 1–17.; KMETY (1911a) i.m. 349.

²¹⁵⁰ KMETY (1911a) i.m. 344.; PĂCLIȘANU (1941) i.m. 43–44., 51.

²¹⁵¹ NAGY (1907) i.m. 151.

²¹⁵² MIKÓ (1944) i.m. 475–476.

²¹⁵³ 77.000/1922. B.M. rendelet az egyesületi adószabályok általános kellékeiről. In: *Magyarországi Rendeletek Tára. 1922*. Budapest, Pesti Könyvnyomda Részvénytársaság, 1923. 233–240.

²¹⁵⁴ 9.900/1923. B. M. körrendelet az egyesületi alapszabályok általános kellékei tárgyában kibocsátott 77.000/1922. B. M. sz. rendelet módosításáról, illetőleg kiegészítéséről. In: *Magyarországi Rendeletek Tára. 1923*. Budapest, Pesti Könyvnyomda Részvénytársaság, 1924. 372–374.

²¹⁵⁵ 36.700/1923. B.M. rendelet a külföldi állampolgároknak az ipari munkaadók és alkalmazottak vagy munkások gazdasági szakegyesületeibe való felvételének engedélyezéséről. In: *Magyarországi Rendeletek Tára. 1923*. Budapest, Pesti Könyvnyomda Részvénytársaság, 1924. 393.

²¹⁵⁶ 1938. évi XVII. törvény cikk az egyesülési szabadsággal elkövetett visszaélések megtorlásáról. In: *Corpus Juris Hungarici – Magyar Törvénytár – 1938. évi törvények*, Budapest, Franklin – Társulat Magyar Irod. Intézet és Könyvnyomda, 1939. 153–156.

jogkövetkezményeket rendelt.²¹⁵⁷ Az egyesülési jog tárgyában a II. bécsi döntéssel egyidejűleg megkötött magyar-német kisebbségi megállapodás kifejezetten a német kisebbségre tartalmazott az I. fejezete 1. és 6. pontjában rendelkezéseket, amelyek külön jogalkotást nem indokoltak, a hatályos magyar jog azok végrehajtására alkalmas volt.²¹⁵⁸

Az egyesülési jog tárgyát Románia mindkét a korszakban hatályos alkotmánya a gyülekezési joggal azonosan a jogegyenlőségi klauzula körében tartalmazta azzal, hogy e jogot is az 1938. évi Alkotmány a románok javára állapította meg. Az alkotmányok szerint *az egyesülési jog nem eredményezte a jogi személyiség elismerésének jogát*, amely elismerés feltételeit az alkotmányok külön törvényekre bízták. Az 1924. évi jogi személyekről szóló törvény²¹⁵⁹ és annak végrehajtási utasítása²¹⁶⁰ formálisan nem tartalmazott a kisebbségeket érintő rendelkezéseket,²¹⁶¹ azonban e jogszabályokat kiegészítő ágazati jogszabályok alapvetően az állampolgársági kérdés megoldatlansága, illetve az alapításhoz szükséges kormányhatósági külön jóváhagyás²¹⁶² okán az egyesülési jog gyakorlását ténylegesen akadályozták. Az egyes jogszabályok a román jelleg és a román elem előírásának hangsúlyozásával *de iure*, ilyen kiegészítő rendelkezés nélkül pedig *de facto* korlátozó gyakorlatot folytattak.²¹⁶³ Az adminisztratív és jogi nehézségek ellenére kulturális jellegű társadalmi szervezetek,²¹⁶⁴ így alapvetően olvasó-és társaskörök, dalegyesületek, nőegyesületek, továbbá sport és turisztikai működtek az egyesülési jog alapján²¹⁶⁵ a hitéleti egyesületeken felül.²¹⁶⁶

²¹⁵⁷ MÁTHÉ – MEZEY – RÉVÉSZ T. i.m. 293–294.; MOLNÁR i.m. 175–182.

²¹⁵⁸ MIKÓ (1944) i.m. 476.

²¹⁵⁹ A Hivatalos Lap 1924. február 6-i 27. számban kihirdetett 21/1924. számú a jogi személyekről szóló törvény – Legea nr. 21/1924 pentru persoanele juridice (Asociatii si Fundatii).

²¹⁶⁰ A Hivatalos Lap 1924. április 19-i 87. számában kihirdetett a jogi személyekről szóló törvény végrehajtási utasítása – regulament de aplicarea dispozițiunilor legii pentru persoanele juridice.

²¹⁶¹ ALEXIANU i.m. 203–211.

²¹⁶² A romániai kisebbségi magyar nemzet politikai, kulturális és közgazdasági helyzetképe a genfi kongresszus előtt. *Magyar Kisebbség*, 1930. IX/17. 624–625.

²¹⁶³ NAGY (1944) i.m. 98–101.

²¹⁶⁴ JOÓ István: Erdélyi Múzeum Egyesület. In: KACSÓ Sándor (szerk.): *Erdélyi magyar évkönyv, 1937. A kisebbségi magyar polgár kézikönyve*. Brassó, A „Brassói lapok” és a „Népujság” kiadása, 1937. 82–84.; JOÓ István: Erdélyi Magyar Közművelődési Egyesület. In: KACSÓ Sándor (szerk.): *Erdélyi magyar évkönyv, 1937. A kisebbségi magyar polgár kézikönyve*. Brassó, A „Brassói lapok” és a „Népujság” kiadása, 1937. 84–86.; KÁNTOR Lajos: Az Erdélyi Múzeum Egyesület utolsó tíz éve. In: SÜLYOK István – FRITZ László (szerk.): *Erdélyi Magyar Évkönyv 1918–1929., I. évf.*, Kolozsvár, „Juventus” Kiadás, 1930. 216–222.; BÍRÓ (2002) i.m. 401–406.

²¹⁶⁵ LÁSZLÓ Zoltán: Az Erdélyi Kárpát Egyesület. In: KACSÓ Sándor (szerk.): *Erdélyi magyar évkönyv, 1937. A kisebbségi magyar polgár kézikönyve*. Brassó, A „Brassói lapok” és a „Népujság” kiadása, 1937. 89–91.; LÁSZLÓ Zoltán: Az erdélyi magyar sportélet mérlege. In: KACSÓ Sándor (szerk.): *Erdélyi magyar évkönyv, 1937. A kisebbségi magyar polgár kézikönyve*. Brassó, A „Brassói lapok” és a „Népujság” kiadása, 1937. 152–157.; SÜLYOK István: Az erdélyi magyarság társadalmi szervezete. In: SÜLYOK István – FRITZ László (szerk.): *Erdélyi Magyar Évkönyv 1918–1929., I. évf.*, Kolozsvár, „Juventus” Kiadás, 1930. 119–159.; TÁRCZA Bertalan: A Romániai Magyar Dalosszövetség. In: KACSÓ Sándor (szerk.): *Erdélyi magyar évkönyv, 1937. A kisebbségi*

A vallásszabadság tárgyában röviden szükséges arra a tényre visszautalni, hogy a kérdés megoldásai a kisebbségvédelem nemzetközi jogi kezelésének első aspektusaként mintaként szolgáltak a többi kisebbségi jog tekintetében. Ennek megfelelően mind a trianoni békeszerződés 55, 58-60. cikkei, mind a Párizsi kisebbségvédelmi szerződés 2., 8-10. cikkei, valamint a zsidó közösség tekintetében a 7. cikkben megfogalmazott állampolgársági klauzula együttesen a vallásszabadság tárgyában kimerítő rendelkezéseket tartalmaztak, amely mellett mindkét állam részben gondoskodott a felekezetek törvényhozásbeli képviseléről is.

A magyar alkotmányjog a vallásszabadság szabályozását a XVI. századra vezeti vissza az erdélyi állam vallásszabadságot²¹⁶⁷ a világon elsőként elismerő jogszabályai alapján, amely vallásszabadság az 1606. évi I. törvénycikk²¹⁶⁸ alapján Magyarországon is tételes szabályozást nyert²¹⁶⁹ és általa a rendi alkotmány keretei és sajátosságai között érvényesült.²¹⁷⁰ A polgári átalakulás során az 1848. évi XX. törvénycikk²¹⁷¹ biztosította a bevett felekezetek egyenjogúságát,²¹⁷² majd az 1868. évi LIII. törvénycikk szabályozta a bevett felekezetek közötti viszonyosságot,²¹⁷³ végezetül az 1895. évi XLIII. törvénycikk törvényes korlátok között biztosította a vallásszabadságot.²¹⁷⁴ A magyar jogra ennek megfelelően a nemzetközi szerződések vallásszabadságra vonatkozó előírásai a korszakban a

magyar polgár kézikönyve. Brassó, A „Brassói lapok” és a „Népujság” kiadása, 1937. 86–88.; BÁRDI (2013) i.m. 439–440.; JAKABFFY – PÁLL i.m. 148–157., 172.

²¹⁶⁶ NAGY (1937) i.m. 57–58.; HESZKE i.m. 61–62.; NIKODÉMUSZ i.m. 71–72.; JAKABFFY – PÁLL i.m. 157–162.; ÜRMÖSI i.m. 65–67.

²¹⁶⁷ SZILÁGYI Sándor (szerk.): *Erdélyi országgyűlési emlékek 2. 1605–1606*. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia Könyvkiadó Hivatala, 1876. 10–32; 37–38, 163, 168–169, 260, 280–281, 422–423, 431.; Barta i.m. 459–482., 514–522.; *Approbateae Constitutiones Regni Transylvaniae & Partium Hungariae eidem annexarum – Erdélyország és ehez kapcsolt magyarországi részek Approbata Constitutioi Első rész*. In: *Corpus Juris Hungarici – Magyar Törvénytar – 1540-1848. évi erdélyi törvények*, Budapest, Franklin – Társulat Magyar Irod. Intézet és Könyvnyomda, 1900. 10–26.

²¹⁶⁸ Az 1606. évi bécsi békekötés első cikkelyre nézve. In: *Corpus Juris Hungarici – Magyar Törvénytar – 1526-1608. évi törvénycikkek*, Budapest, Franklin – Társulat Magyar Irod. Intézet és Könyvnyomda, 1899. 960–961.

²¹⁶⁹ KÁROLYI Árpád (szerk.): *Monumenta Hungariae Historica 3. Monumenta Comititalia regni Hungariae 11. 1605–1606*. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, 1899. 3–4, 24–25, 121–127, 140, 198–202, 205–252, 303–305, 376–384, 623–660, 706–718.; KÁROLYI Árpád (szerk.): *Monumenta Hungariae Historica 3. Monumenta Comititalia regni Hungariae 12. 1605–1606*. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia – Athenaeum irodalmi és nyomdai r.-t könyvnyomdája, 1917. 105–194.; 246–356, 386–394.; ECKHART i.m. 168–170.

²¹⁷⁰ BÓDINÉ BELIZNAI Kinga – HORVÁTH Attila: Az egyház. In: MEZEY Barna (szerk.): *Magyar Alkotmánytörténet*. Budapest, Osiris Kiadó, 2003. 223–227.; BÜSBACH (1906b) i.m. 149–152.; BEÖTHY i.m. 9., 40–46.; NAGY (1907) i.m. 145.; GRÜNWALD i.m. 231–233.

²¹⁷¹ 1848. évi XX. törvény-cikk a vallás dolgában. In: *Corpus Juris Hungarici – Magyar Törvénytar – 1836-1868. évi törvénycikkek*, Budapest, Franklin – Társulat Magyar Irod. Intézet és Könyvnyomda, 1896. 243–244.

²¹⁷² KATUS (2016c) i.m. 637–638.

²¹⁷³ KATUS (2016g) i.m. 718–719.

²¹⁷⁴ MÁTHÉ – MEZEY – RÉVÉSZ T. i.m. 274–275.; MIKÓ (1944) i.m. 364.; NAGY (1907) i.m. 137–149.; KMETY (1911a) i.m. 539–562.; KATUS (2016e) i.m. 677.; SÁRI i.m. 129–130.

nem gyakoroltak hatást, ugyanakkor vissza kell utalni ebben a körben az izraelita hitfelekezet tagjaira, illetve korábbi tagjaira és azok leszármazóira vonatkozó, jogkorlátozó és jogfosztó jogszabályokra, amelyek az állampolgári jogegyenlőség tételét vallási alapon törték át.

Románia esetében a Párizsi kisebbségvédelmi szerződés külön kiemelte a zsidókkal szembeni több évtizedes nemzetközi kötelezettség elmulasztását, amelyeken túl kifejezett, a trianoni békeszerződéssel lényegében egyező előírásokat tartalmazott a vallási kisebbségek és a vallásszabadság tárgyában. A vallásszabadságra vonatkozó nemzetközi jogi kötelezettségeket az 1923. évi Alkotmány 5., 7-8, 22, 28-29. cikkei és az 1938. évi Alkotmány 19. cikke iktatták be a román alkotmányos rendbe. Az 1923. évi Alkotmány és az 1938. évi Alkotmány szabályozásának lényegi különbsége, hogy *az előbbi kifejezetten – és egyetlenként – elismerte a vallási kisebbségek létét, az utóbbi azonban ilyen különbségtételt már nem tartalmazott.* Az 1938. évi Alkotmány 8. cikke tiltotta a vallási alapon lévő egyesülést, illetve politikai tevékenységet, amely rendelkezés a vallásszabadság gyakorlásának egyértelmű korlátjaként funkcionált. A vallásszabadság magában hordozza a felekezetek egyenjogúságát is, azonban mind az 1923. évi Alkotmány, mind az 1938. évi Alkotmány és az azok alapján alkotott törvények nyílt különbségtételt és hierarchiát fogalmaztak meg a 3.3.4. és 3.3.5. alfejezetekben ismertettek szerint annak hangsúlyozásával, hogy az 1923. évi Alkotmány alapján az ortodox egyház uralkodó egyházi és a görögkatolikus egyház elsőbbségi jogát az 1938. évi Alkotmány ezen egyházak román minőségével is kiemelte, emellett a vallási különbségtétel közjogi elemeként megjelent a képviselői eskü Pátriárka előtti letétele.²¹⁷⁵ *Mindkét alkotmány e körben tehát tökéletesen ellentétben állt a kapcsolódó jogokat deklaráló a vallásfelekezetek egyenjogúságát tartalmazó rendelkezéseivel és tényleges hierarchiát felállítva a felekezetek egyenjogúsága csak az ortodox, illetve a görögkatolikus egyházon kívül érvényesülhetett.* Románia a felekezeti egyenjogúság deklarálása ellenére az ugyanazon alkotmányjogi rendelkezésekben ezen egyenlőség tételes áttörésével alkotmányos különbségtételt eszközölt. Ezen alkotmányos különbségtétel alapjain kialakult kisebbségeket sértő gyakorlat megnyilvánult a vallási kisebbségek intézményei, tisztviselői működése hatósági és bírósági akadályozása mellett az egyházak anyagi terheivel,²¹⁷⁶ a felekezetek vallási tisztségviselőinek bérezésével, nyugdíjazásával²¹⁷⁷ kapcsolatos kötelezettségek végrehajtása során is. A fenti gyakorlat mellett az alkotmányos jelentőségűnek ítélt

²¹⁷⁵ NAGY (1944) i.m. 106–108.

²¹⁷⁶ FRITZ (1930a) i.m. 34–36.; NAGY (1944) i.m. 102–108.

²¹⁷⁷ BÍRÓ (2002) i.m. 332–335.

földreform is a korábban ismertettek szerint közvetlenül kihatott az egyházak működésére kiemelve, hogy a későbbiek során az egyházak javára alkotott jogszabályok is kivétel nélkül a román egyházakat részesítették ingatlanvagyonban.²¹⁷⁸ Az alkotmányos hierarchia eredményeként a román egyházak látványos előretörése volt megfigyelhető. Az ortodox egyház a jelentős mértékű áttérés,²¹⁷⁹ a földvagyonhoz juttatás következtében megkettőzte struktúráját és a folyamat nemzetállami programmal összhangban álló jelképeként a kisebbségek által lakott területeken templomépítések sorozata vette kezdetét.²¹⁸⁰ A román jogalkotás idézett elemei a nemzetközi jogi kötelezettségek céljával és szellemiségével való nyilvánvaló ellentétben álltak, továbbá a Párizsi kisebbségvédelmi szerződés 11. cikkében meghatározott erdélyi székely és szász közületek vallási önkormányzata sem valósult meg.²¹⁸¹ Végezetül kiemelendő, hogy a dualizmus kori magyar állam társadalmi folyamataival egyezően Romániában is megfigyelhető volt, hogy egyes egyházak kisebbségi nemzeti egyház jelleget vettek fel, illetve őriztek meg,²¹⁸² amely mellett a belső szervezeti és liturgikus nyelvhasználat körében megjelent a kisebbségi egyházak körében, a vegyes lakosságú bánáti területeken a paritásos nyelvhasználat intézménye is.²¹⁸³ A vallásszabadság kérdései és sérelmei közvetlenül a nemzeti kisebbségek védelmének részeként külföldi szervezetek²¹⁸⁴ és egyházak figyelmét is felkeltették²¹⁸⁵ a Nemzetek Szövetsége előtti eljárásokon túl.

²¹⁷⁸ BÍRÓ (2002) i.m. 332–333.; NAGY (1944) i.m. 105–106.; NAGY (2019) 18–19.

²¹⁷⁹ KARDHOZÓ Károly: Adatok a vallási áttéréseknek nemzetpolitikai jelentőségéhez kisebbségi szempontból. *Magyar Kisebbség*, 1940. XIX/9. 193–200.

²¹⁸⁰ BÁRDI Nándor: A „nemzeti egyházak” egyházi terjeszkedése és az áttérések. In: BÁRDI Nándor – PÁL Judit (szerk.): *Székelyföld története III. kötet*. Budapest – Kolozsvár – Székelyudvarhely, Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont – Erdélyi Múzeum Egyesület – Haáz Rezső Múzeum, 2016. 454–457.; ABLONCZY (2011) i.m. 148.; EGYED (2013) i.m. 284.; ROMSICS (2018b) i.m. 316–317.; SÁRÁNDI i.m. 95–100.; SZENCZEI i.m. 142–143.

²¹⁸¹ A romániai kisebbségi magyar nemzet politikai, kulturális és közgazdasági helyzetképe a genfi kongresszus előtt. *Magyar Kisebbség*, 1930. IX/17. 629.; Az angol külügyminisztérium által felkért szakértő csoport feljegyzése az erdélyi kérdésről (1942. december 21.). In: GECSÉNYI Lajos – MÁTHÉ Gábor (szerk.): *Sub Clausula. 1920 – 1947. Dokumentumok két békeszerződés – Trianon, Párizs – történetéből*. Budapest, Magyar Közlöny és Lapkiadó, 2008. 885–886.

²¹⁸² BALÁZS i.m. 77–79.

²¹⁸³ JAKABFFY – PÁLL i.m. 187.

²¹⁸⁴ SULYOK István: Az erdélyi magyarság nemzetközi kapcsolatai. In: SULYOK István – FRITZ László (szerk.): *Erdélyi Magyar Évkönyv 1918–1929., I. évf.*, Kolozsvár, „Juventus” Kiadás, 1930. 85–96.; BÍRÓ (2002) i.m. 336–349.

²¹⁸⁵ CORNISH, C. Louis: *Transylvania in 1922. Report of the Commission sent by American and British Unitarian Churches to Transylvania in 1922*. Boston, The Beacon Press, 1923. A kötet – amely a felvetett kisebbségi jogsértésekre adott román kormányzati válaszokat is tartalmazza – részletekben magyar fordításban megjelent a *Magyar Kisebbség*, 1925 IV/10-20. számaiban.

4.5.4. A szabad nyelvhasználat kérdése és az oktatási jogok, valamint a kulturális és sajtószabadság kérdései

A nyelv a kisebbségek nemzeti kisebbségi minőségének egyik legelterjedtebb, bár korántsem kizárólagos ismérve, ezáltal a nyelvkérdés az I. világháborút lezáró nemzetközi szerződésekben is kiemelt fontosságú tárgyként szerepelt, alapvetően egyéni és az állampolgárság feltételével biztosított jogként.²¹⁸⁶ Ennek megfelelően mind a trianoni békeszerződés 55., 58-59. cikkei, mind a Párizsi kisebbségvédelmi szerződés 2., 8-10. cikkei különös jelentőséget tulajdonítottak a nyelvi kisebbségek védelmének és a nyelvhasználati jogok biztosításának.²¹⁸⁷ A kulturális szabadság kérdései jelentős részben ezen nyelvi jogokkal együtt, azok alapján érvényesülhetnek, ahogyan a sajtószabadság kérdéseinek e körben való tárgyalása is tartalmi szempontból az ezen jogokkal való szoros összefüggés okán indokolt. A kulturális védelmet alapvetően az indokolja, hogy minden kisebbség csak a saját kulturális környezetében maradhat fent, illetve fejlődhet, amelynek alapja az oktatási jogok elismerése azzal, hogy önmagában véve az állami oktatás ezen célokra nem alkalmas, így a kisebbségek saját, adott esetben évszázados múltra visszatekintő intézményrendszerének elismerése és támogatása különösen indokolt.²¹⁸⁸ A kisebbségi kultúrák a nyelvhasználattal szoros összefüggést mutató egyéb kérdéseinek védelme is az idézett nemzetközi szerződések nyelvi rendelkezéseiből vezethetők le azok tételes megfogalmazása elmulasztásának ellenére. A kultúra egyes magánéleti nyelvhasználatra vonatkozó kérdései egyben a kisebbség nemzeti sajátosságainak legfontosabb területei és ezáltal különös szabályozást is igényeltek volna, amelyek megvalósítása azonban szintén nem következett be.²¹⁸⁹

Magyarország esetében, a 3.2.8. alfejezetben kifejtettek szerint a nemzetközi kötelezettségek teljesítése döntően a korábbi jogszabályok pontosítását eredményezte, amelyek alapját a változatlanul – az országgyarapodások korában is – továbbélő nyelvi alapon kodifikált Nemzetiségi törvény részletes rendelkezései képezték. Ennek megfelelően a nyelvhasználat szabadsága a magánéletben a gazdasági életben megkövetelt magyar nyelvű cégbejegyzések és cégtáblák esetét leszámítva korlátozások nélkül érvényesült.²¹⁹⁰ A törvényhatóságok, járások, községek, valamint az igazságszolgáltatás nyelvhasználata a Nemzetiségi törvényen

²¹⁸⁶ MIKÓ (1981a) 31–32.

²¹⁸⁷ BÍRÓ (2002) i.m. 311–312.; BUZA (1931) 203–204.; NEGULESCU i.m. 145–146.

²¹⁸⁸ BALOGH (1928) i.m. 157.

²¹⁸⁹ BALOGH (1928) i.m. 203.

²¹⁹⁰ MIKÓ (1944) i.m. 380–381.

és a 4.044/1919. M.E. rendeleten alapult, amelyeket a 4.800/1923. M.E. rendelet pontosított a korábbi gyakorlat alapján. Az általános szabályokat *partialis* hatállyal egészítették ki a Kárpátjára vonatkozó különleges jogszabályok.²¹⁹¹ A nyelvhasználat szabadsága tárgyában rögzíthető, hogy a korábbi magyar alkotmányosság alapján felépített jogrendre a nemzetközi kötelezettségek érdemi befolyást nem gyakoroltak.

A kérdés különös aspektusát képező sajtószabadság²¹⁹² a magyar alkotmányos rendben az 1848. évi XVIII. törvénycikk²¹⁹³ óta elvi jelentőségű jogként került szabályozásra,²¹⁹⁴ amely sajtószabadságot – igaz a korban elfogadott és bevett gyakorlatként élő kauciószabályokkal, illetve rendészeti eszközökkel korlátozva²¹⁹⁵ – az 1914. évi XIV. törvénycikk²¹⁹⁶ a vizsgált korszak végéig is fenntartotta.²¹⁹⁷ A sajtószabadság korlátai nélkülözték a nemzetiségi aspektust, ugyanakkor tagadhatatlan, hogy a vizsgált korok valóságának megfelelően léteztek kormánypárti, ellenzéki és természetesen nemzetiségi sajtótermékek,²¹⁹⁸ illetve az állam adott esetben korlátozta a külföldi lapok behozatalát, amelynek egyik, de nem kizárólagos oka a nemzetiségi kérdés volt.²¹⁹⁹ Az úgynevezett sajtóperek esetében a felfokozott politikai hangulatok okán mind ellenzéki, mind nemzetiségi lapok is eljárás tárgyává, újságírók és szerkesztők pedig alanyává váltak,²²⁰⁰ de a sajtószabadság rendszerszintű és tényleges korlátozása, lehetetlenítése nem állapítható meg. A kormányzat valójában lemondott a sajtó büntetőjogi eszközökkel való irányításáról és a dualizmus korát tényleges sajtószabadság jellemzete.²²⁰¹ A vizsgált korszak végén az 1938. évi XVIII. törvénycikk²²⁰² a kötelespéldányok ügyészség javára történő megküldéséről, a bírósági tárgyalásokról való sajtótudósításokról, illetve az időszakos lapok engedélyezéséről rendelkezett

²¹⁹¹ MIKÓ (1944) i.m. 383–405.

²¹⁹² BÍRÓ (2002) i.m. 224–237.

²¹⁹³ 1848. évi XVIII. törvénycikk sajtótörvény

²¹⁹⁴ RÉVÉSZ T. – STIPTA – VÖLGYESI i.m. 249–251.; RÉVÉSZ T. (1986) i.m. 14–16.; KATUS (2016c) i.m. 637.; KMETY (1911a) i.m. 533–537.; NAGY (1907) i.m. 152–153.

²¹⁹⁵ RÉVÉSZ T. (1986) i.m. 18–21., 32–37., 141–157.

²¹⁹⁶ 1914. évi XIV. törvény-cikk a sajtóról. In: *Corpus Juris Hungarici – Magyar Törvénytár – 1914. évi törvénycikkek*, Budapest, Franklin – Társulat Magyar Irod. Intézet és Könyvnyomda, 1915. 60–107.

²¹⁹⁷ PAÁL Vince: A sajtó szabadsága a „nagyháború” éveiben (1914–1918) In: PAÁL Vince (szerk.): *A sajtószabadság története Magyarországon 1914–1989*. Budapest, Wolters Kluwer Kft., 2015. 15–18.; MÁTHÉ – MEZEY – RÉVÉSZ T. i.m. 272–274.

²¹⁹⁸ RÉVÉSZ T. (1986) i.m. 110–131.

²¹⁹⁹ RÉVÉSZ T. (1986) i.m. 157–168.

²²⁰⁰ PÁCLIŞANU (1944) i.m. 122–130.

²²⁰¹ RÉVÉSZ T. (1986) i.m. 37–51., 183–227.

²²⁰² 1938. évi XVIII. törvénycikk az állami rend megóvása végett szükséges sajtórendészeti rendelkezésekről. In: *Corpus Juris Hungarici – Magyar Törvénytár – 1938. évi törvénycikkek*, Budapest, Franklin – Társulat Magyar Irod. Intézet és Könyvnyomda, 1939. 156–161.

a jogsértésekhez megfelelő szankciót rendelve az államrend védelme érdekében,²²⁰³ majd az 1939. évi II. törvénycikk²²⁰⁴ ezen az alapon vezette be a sajtóellenőrzést. A sajtószabadságot alapvetően és lényegesen, valamint általánosan és folyamatosan, de eltérő jelleggel korlátozó korabeli intézkedéseknek²²⁰⁵ külön nemzetiségi vagy kisebbségi aspektusa nem volt. Nemzetiségi jogi szempontból kiemelkedő a már vizsgált korszakban benyújtott,²²⁰⁶ de már azon túl elfogadott 1941. évi V. törvénycikk,²²⁰⁷ amely az alkotmányos alapok változatlan fenntartása mellett, a nemzetiségek államalkotó tényét külön kihangsúlyozva, az elszakított területek visszacsatolásával többnemzetiségűvé váló állam nemzetiségi szempontból való konszolidációja érdekében akként rendelkezett, hogy aki mást az országban élő valamely nemzetiségre lealacsonyító kifejezés használatával, vagy ilyen cselekmény elkövetésével nemzetiségi érzületében megsért – amennyiben cselekménye súlyosabb büntető rendelkezés alá nem esik – vétség miatt hat hónapig terjedhető fogházbüntetéssel büntetendő, a sajtó útján elkövetett cselekmény pedig egy évig terjedő fogházbüntetéssel volt büntetendő. A nemzetiségek büntetőjogi védelmét szolgálta²²⁰⁸ egyebekben az 1878. évi V. törvénycikk²²⁰⁹ 153. §-a, illetve 172. §-aa lázadás és az alkotmány, a törvény, a hatóságok vagy a hatósági közegek elleni izgatás bűncselekményei körében.

A korábban ismertettek szerint a nyelvi kisebbségek jelentős számú megjelenése Romániában, a csekély őshonos nyelvi kisebbségi közösségeket leszámítva alapvetően az I. világháborút közvetlenül megelőző 1913. augusztus 10-i bukaresti béke eredménye, amely békeszerződés azonban még nem eredményezett konkrét jogalkotást. Az I. világháború eredményeképpen ténylegesen létrejött többnemzetiségű román állam e jellemzőjét a Gyulafehérvári Határozatok emelték ki, kihangsúlyozva a nyelvhasználat teljes szabadságát az oktatásban, közigazgatásban és igazságszolgáltatásban. Valós jogforrásként a Párizsi kisebbségvédelmi szerződés idézett cikkei konkrét részletkérdéseket is szabályoztak a nyelvi kisebbségek

²²⁰³ MÁTHÉ – MEZEY – RÉVÉSZ T. i.m. 288–290.; MOLNÁR i.m. 183–188.

²²⁰⁴ 1939. évi II. törvénycikk a honvédelemről. In: *Corpus Juris Hungarici – Magyar Törvénytár – 1939. évi törvénycikkek*, Budapest, Franklin – Társulat Magyar Irod. Intézet és Könyvnyomda, 1940. 6–128.

²²⁰⁵ PAÁL Vince: A sajtószabadság korlátai az összeomlástól az összeomlásig (1918–1944) In: PAÁL Vince (szerk.): *A sajtószabadság története Magyarországon 1914–1989*. Budapest, Wolters Kluwer Kft., 2015. 43–96., 99–131., 133–218.; KLEIN Tamás: Adalékok a Horthy-korszak sajtórendészeti szabályozásához I. *In medias res*, 2012/2. 182–198.

²²⁰⁶ 348. iromány – Törvényjavaslat a nemzetiségi érzület büntetőjogi védelméről. In: *KI-1939-V*. 19–22.

²²⁰⁷ 1941. évi V. törvénycikk a nemzetiségi érzület büntetőjogi védelméről. In: *Corpus Juris Hungarici – Magyar Törvénytár – 1941. évi törvénycikkek*, Budapest, Franklin – Társulat, 1942. 19–20.

²²⁰⁸ BÍRÓ (2002) i.m. 224–225.; MIKÓ (1944) i.m. 477–487.

²²⁰⁹ 1878. évi V. törvény-czikk a magyar büntetőtörvénykönyv a büntettekről és vétségekről. In: *Corpus Juris Hungarici – Magyar Törvénytár – 1877-1878. évi törvény-czikkek*, Budapest, Franklin – Társulat Magyar Irod. Intézet és Könyvnyomda, 1896. 101–173.

jogegyenlősége mellett, amellyel kapcsolatban kell kiemelni, hogy az erdélyi Kormányzótanács idézett I. számú dekrétuma a Nemzetiségi törvényt hatályában fenntartotta, így a Nemzetiségi törvényt *de iure* korszakban nem helyezték hatályon kívül. Az 1923. évi Alkotmány formálisan a nemzetközi kötelezettségeknek megfelelő jogegyenlőségi klauzult tartalmazott a legfontosabb jogok tekintetében, amelynek tartalmi kérdéseit megfelelő törvényhozásra bízta.²²¹⁰ A fenti jogi tények ellenére a valós joggyakorlat során a román nyelv elsőbbsége érvényesült a kisebbségi nyelvek erőszakos elnyomásával és visszaszorulásával magánéleti nyelvhasználat során, míg kizárólagossága a hivatali nyelvhasználat terén.²²¹¹ E gyakorlat alkotmányjogi elismerését az 1938. évi Alkotmány rögzítette, amely már közvetetten sem tartalmazta a nyelvi kisebbségeket, az állampolgárok között nyelvi különbözőség fennállását *de iure* nem ismerte el. A hivatalos nyelv tekintetében az alkotmányok a román nyelv hivatalos *statusát* rögzítették, amelynek megfelelően kerültek megalkotásra a nyelvhasználat kérdését tárgyaló külön jogszabályok, amelyek a kisebbségek nyelvére, kultúrájára és identitására döntő befolyást gyakorolt.²²¹² A hivatalos nyelv elsődlegessége magában hordozza a nemzetállami céllal összhangban a közvetlen asszimiláció célját, amely azonban a már kialakult nemzettudatok esetében jelentős nemzetiségi ellenállásba ütközött, *feszültségeket generált, amelyek a nemzetállam céljával ellentétes hatásokat indukáltak.*

A magánélet területén való nyelvhasználat alapvetően szabad volt, ugyanakkor a gazdasági életben annak ellenére, hogy az tipikusan a magánérintkezés tere²²¹³ a román nyelv *elsődlegessége* érvényesült, egyéb nyelvek használatának részbeni biztosítása mellett. A szabályozás csak részben rokonítható a magyar szabályokkal a kereskedelmi jog tekintetében, ahol a kizárólagos román nyelvhasználatra vonatkozó jogalkotási törekvés és folyamat az egész korszakban megfigyelhető volt.²²¹⁴ E körben az 1936. évi közigazgatási törvény²²¹⁵ és

²²¹⁰ NAGY (1944) i.m. 109–110.

²²¹¹ Szász Pál Memoranduma a román Koronatanácshoz (1938. április 27). In: GYÖRGY Béla: Szász Pál Memoranduma a román Koronatanácshoz (1938. április 27). *Pro Minoritate*, 2002/ősz. 160–161.

²²¹² MANZINGER i.m. 17.

²²¹³ BUZA (1931) i.m. 206–207.

²²¹⁴ TÓTH-BARTOS András: Növénytermesztés és állattenyésztés. In: BÁRDI Nándor – PÁL Judit (szerk.): *Székelyföld története III. kötet*. Budapest – Kolozsvár – Székelyudvarhely, Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont – Erdélyi Múzeum Egyesület – Haáz Rezső Múzeum, 2016. 538.; BÍRÓ (2002) i.m. 319–320.; NAGY (1944) i.m. 112–114.

²²¹⁵ A Hivatalos Lap 1936. március 27-i 73. számában kihirdetett 569/1936. számú közigazgatási törvény – legea administrativă nr. 569/1936.

annak végrehajtási utasítása²²¹⁶ az elnevezések, utasítások, megjelölések és címtáblák kizárólag román nyelven voltak szerkeszthetők, továbbá a jogszabály tiltotta a régi, idegen uralom közigazgatásai által használt elnevezések használatát feliratokon, címtáblákon, reklámokon, valamint minden olyan hivatalos vagy magánokmányon, amelynek nyilvános jellege volt, amely előírások megsértésének elbírálását hadbíróóság hatáskörébe utalták egyes területeken.²²¹⁷ Az 1938. évi Alkotmány hatálya alatt királyi rendelettel kihirdetett 1938. évi közigazgatási törvény²²¹⁸ a kereskedelmi cégtáblák nem román nyelvű kihelyezésének visszaszorítása érdekében²²¹⁹ azokat később nyolcszoros adóval terhelte.²²²⁰ A nyelvi kisebbségeket tagadó 1938. évi Alkotmány alatt kialakított gyakorlat a nemzetközi jogot egyértelműen sértette,²²²¹ amelyet a Kisebbségi Statutum minisztertanácsi jegyzőkönyve 25. cikke a kétnyelvűség és egyenlő betűméret előírásával jogi kötelező erő nélkül orvosolt.²²²² A nyelvi jogok visszaszorítását célzó folyamat részét képezte a postatörvény²²²³ és annak diszkriminatív díjszabása,²²²⁴ amely a nem román nyelven feladott sürgöny feladóját adott esetben kötelezte a sürgöny sajátkezűleg aláírt román fordításának csatolására,²²²⁵ továbbá a nem román nyelvű belföldi táviratokat is magasabb díjtétellel terhelte, nyíltan megsértette a az 1938. évi Alkotmányban is védett titokvédelmet, illetve a nemzetközi jogban garantált magánéleti nyelvhasználatot is.²²²⁶ A nyelvhasználat tekintetében különös jelentőségű földrajzi névhasználat, mint a nyelvi kisebbségek nyilvánvaló kifejeződésének²²²⁷ kérdései körében további korlátozások voltak,²²²⁸ különösen a sajtó,²²²⁹ a posta és vasút alkalmazott direkt és indirekt intézkedéseket²²³⁰ a kisebbségi nyelvek és a kisebbségi földrajzi

²²¹⁶ A Hivatalos Lap 1937. február 18-i 40. számában kihirdetett a közigazgatási törvény végrehajtási utasítása – regulamentul de aplicare al legei administrative.

²²¹⁷ NAGY (1944) i.m. 114–115.; SZENCZEI i.m. 135.

²²¹⁸ A Hivatalos Lap 1938. augusztus 14-i 187. számában a 2919. számú királyi rendelettel kihirdetett közigazgatási törvény – decret-regale nr. 2919. legea administrativă.

²²¹⁹ A kétnyelvű cégfelírások ügye. *Magyar Kisebbség*, 1938. XVII/2. 62–63.; A cégtáblák és üzleti könyvek nyelvről. *Magyar Kisebbség*, 1938. XVII/6. 161.; BÍRÓ (2002) i.m. 318–319.

²²²⁰ KÖPECZI i.m. 589.; MIKÓ (1941) i.m. 161.; NAGY (1944) i.m. 185.

²²²¹ BUZA (1931) i.m. 206–207.

²²²² MIKÓ (1941) i.m. 211–212.; MIKÓ (1981b) i.m. 72.

²²²³ A Hivatalos Lap 1938. június 25-i 143. számában kihirdetett postatörvény – lege de exploatarea poștelor, telegramelor și telefoanelor.

²²²⁴ A Hivatalos Lap 1939. március 28-i 74. számában megjelent belföldi távirat és rádió-távirat díjszabás – tariful telegrafic și radiotelegrafic intern.

²²²⁵ Új rendelkezések a táviró és rádió szolgálatában. *Magyar Kisebbség*, 1938. XVII/14. 345–346.

²²²⁶ BUZA (1931) 213–214.; SZENCZEI i.m. 144.

²²²⁷ KARDOS Gábor: A kisebbségi kultúrák védelme a nemzetközi jogban: a nyelvek. *Kisebbségvédelem* 2019/1. 30.

²²²⁸ PÁL-ANTAL Sándor: *A Székelyföld és városai*. Marosvásárhely, Mentor Kiadó, 2003. 280.; BÍRÓ (2002) i.m. 316–318.; ROMSICS (2018b) i.m. 318.

²²²⁹ BÁRDI (2013) i.m. 217.; BOTLIK i.m. 124.; SZENCZEI i.m. 135–136., 144.

²²³⁰ BÍRÓ (2002) i.m. 319–321.

névhasználat visszaszorítása érdekében. A Kisebbségi Statutum minisztertanácsi jegyzőkönyvének 18. és 25. cikkei mindezen, magánéleti nyelvhasználatot korlátozó rendelkezéseket enyhítették ugyan,²²³¹ de a jogforrási minőség hiánya okán érdemi változást nem következett be.

A magánéleti nyelvhasználat és a kultúra különös találkozási pontját jelentették a színházak, illetve a mozgóképszínházak. Az 1926. évi színháztörvény²²³² amelynek hatálya a kisebbségek által is fenntartott színházakra is kiterjedt kizárólag román nyelvű színjátszást ismert el.²²³³ Az 1930. évi színháztörvény²²³⁴ 1. cikke kulturális célként a román nyelv és zene művelését jelölte meg és ennek érdekében a 7. cikk szerint a városok, illetve községek tulajdonát képező a nemzeti színházak használatában álló épületeket és tartozékait ezen intézmények ingyenes használatba adta.²²³⁵ Az 1937. évi színháztörvény²²³⁶ a nemzeti színházakban kivételesen, miniszteri engedéllyel idegen államok idegen nyelvű előadásait megengedte ugyan, de a kisebbségek számára ezen intézmények továbbra is zártak voltak,²²³⁷ a kisebbségi színjátszás állami támogatásban sem részesült.²²³⁸ Az 1936. évi filmcenzúráról szóló belügyminiszteri rendelet²²³⁹ szerint a filmekben, valamint a reklámképeken szereplő szöveg kizárólag román nyelvű lehetett, illetve csak egyetemes kultúrnyelvű filmeket lehetett vetíteni a román alkotások mellett,²²⁴⁰ amely korlát a magyar nyelvű filmek *de facto* betiltását jelentette.²²⁴¹ E körben kiemelt jelentőséggel bírt a kulturális és művészeti minisztérium felállításáról szóló törvény,²²⁴² amelynek 1. cikk c) pontja és 14. cikke szerint a felállított minisztérium feladatát képezte a kisebbségi kérdések kutatása és információk gyűjtése azok helyzetéről, amely feladat ellátására külön kisebbségi igazgatóságot állítottak fel, amely a miniszterelnökségen belül később felállított Kisebbségi Főkormánybiztosság egyik alapja

²²³¹ BÍRÓ (2002) i.m. 318.; MIKÓ (1941) i.m. 211–212.; MIKÓ (1981b) i.m. 72.

²²³² A Hivatalos Lap 1926. március 21-i 67. számában kihirdetett színháztörvény – lege pentru administrarea teatrelor și controlul spectacolelor.

²²³³ BOTLIK: i.m. 120.; SZENCZEI i.m. 138.

²²³⁴ A Hivatalos Lap 1930. július 10-i 51. számában kihirdetett színházokról és operákról szóló törvény – lege pentru organizarea pe baze autonome a teatrelor naționale și operelor române.

²²³⁵ NAGY (1944) i.m. 144.

²²³⁶ A Hivatalos Lap 1937. március 20-i 66. számában kihirdetett nemzeti színházak, operák és látványosságok szervezéséről szóló törvény – lege pentru organizarea teatrelor naționale, operelor române și a spectacolelor.

²²³⁷ NAGY (1944) i.m. 140–141.

²²³⁸ Willer József képviselő beszéde a színházi törvényjavaslathoz a kamara 1930. május 24-iki ülésén. *Magyar Kisebbség*, 1930. IX/11. 417.

²²³⁹ A Hivatalos Lap 1936. április 30-i 99. számában kihirdetett a mozgófényképek ellenőrzéséről és cenzúrájáról szóló belügyminiszteri rendelet – regulament pentru controlul și cenzura filmelor cinematografice.

²²⁴⁰ BÍRÓ (2002) i.m. 319.; NAGY (1944) i.m. 145.; SZENCZEI i.m. 138.

²²⁴¹ BOTLIK: i.m. 120.

²²⁴² A Hivatalos Lap 1937. március 10-i 57. számában kihirdetett kulturális és művészeti minisztérium szervezéséről szóló törvény – lege pentru organizarea Ministerului Cultelor și Artelor.

volt.²²⁴³ Alacsonyabb szintű, illetve *partialis* normák egyebekben a nyelvhasználat körét tovább szűkítették, amelyre példa lehet a kolozsvári úgynevezett nóta-rendelet,²²⁴⁴ amelynek értelmében a kolozsvári nyilvános helyeken a zenekaroknak hetven százalékban román szerzők műveit kellett előadniuk, a fennmaradó harminc százalék klasszikus műveknek került fenntartásra teljesen kizárva a más nemzetiségű nép- vagy műdalok előadását.

A sajtószabadság mint a nyelvi jogok egyik aspektusa a fenti nemzetközi szerződésekből levezethető,²²⁴⁵ továbbá Románia esetében a Gyulafehérvári Határozatok külön is kiemelték annak fontosságát. Az 1923. évi Alkotmány részletesen tárgyalta kérdést oly módon, hogy mindenkinek biztosította azt a szabadságot, hogy gondolatait és véleményét szóban, írásban és sajtó útján szabadon közölhesse és nyilváníthassa rögzítve, hogy ezen szabadság tárgyában különleges törvényt nem lehet alkotni, továbbá sem cenzúra, sem előzetes rendszabály, engedély vagy biztosíték ezen jog korlátja nem lehetett, a sajtótermékek nem felfüggeszthetők, illetve nem betilthatók.²²⁴⁶ Az 1938. évi Alkotmány a sajtószabadság deklarálásán túl ezen szabályokat már nem tartalmazta. A sajtószabadság az alkotmányos alapoktól függetlenül a már tárgyalt ostromállapotok idején nem érvényesült,²²⁴⁷ ugyanakkor a korszakban jelentős kisebbségi sajtótermékek jelentek meg és maradtak fent.²²⁴⁸ A sajtószabadság alóli klasszikus kivételeken, a királyi család elleni és az egyének elleni sajtóvétségeken túl a közösségek ellen elkövetett sajtóvétségeket a román jog ismerte el,²²⁴⁹ ahogyan a magyar joggal szemben nem ismerte a nemzetiségek büntetőjogi védelmét sem. A korábbi magyarországi területeken hatályában fenntartott 1878. évi V. törvénycikk kapcsolódó rendelkezéseit nem alkalmazták,²²⁵⁰ amelynek eredményeként a román sajtó több antiszemita és magyarellenes agitációnak adott teret.²²⁵¹

²²⁴³ Kisebbségi szakosztály. *Magyar Kisebbség*, 1938. XVII/9-10. 200–202.; A romániai kisebbségügyi hivatal. *Magyar Kisebbség*, 1938. XVII/11. 233–236.

²²⁴⁴ Nóta-rendelet. *Magyar Kisebbség*, 1938. XVII/3-4. 91–92.

²²⁴⁵ BALOGH (1928) i.m. 197.; BUZA (1931) i.m. 209–210.

²²⁴⁶ ALEXIANU i.m. 192–199.

²²⁴⁷ WILLER József: Még mindig cenzúráznak. *Magyar Kisebbség*, 1923. II/18. 683–685.; WILLER József: Románok rólunk. *Magyar Kisebbség*, 1923. II/22. 888.; A romániai kisebbségi magyar nemzet politikai, kulturális és közgazdasági helyzetképe a genfi kongresszus előtt. *Magyar Kisebbség*, 1930. IX/17. 627–628.; BÍRÓ (2002) i.m. 428–436.; BOTLIK i.m. 124–125.; POMOGÁTS (2001) i.m. 100.; SÁRÁNDI i.m. 166–167.; SZENCZEI i.m. 135.

²²⁴⁸ A romániai magyar időszaki sajtó helyzetképe. *Magyar Kisebbség*, 1938. XVII/21. 491–507.; BÁRDI (2013) i.m. 90–91.; BÍRÓ (2002) i.m. 406–409.; JAKABFFY – PÁLL i.m. 169–170.; PÁCURARIU i.m. 363–364.; ROMSICS (2018b) i.m. 318–320.

²²⁴⁹ ALEXIANU i.m. 196.

²²⁵⁰ MIKÓ (1941) 168–170.

²²⁵¹ Willer József felszólalása a felirati vitában (1936. november 24.) In: BALÁZS Sándor: *Magyar képviselet a királyi Románia parlamentjében*. Kolozsvár, Kriterion Könyvkiadó, 2008. 512–514.

A kisebbségi nyelvek tekintetében a nemzetközi kötelezettségek az igazságszolgáltatásban is eszközölt konkrét intézkedési kötelezettséget.²²⁵² A román hivatalos nyelv alkotmányos kizárólagossága az igazságszolgáltatásra vonatkozó jogszabályok nemzetközi kötelezettség szerinti módosítását indokolták annak érdekében, hogy az igazságszolgáltatás során mind írásban mind szóban a kisebbségi nyelvhasználat megfelelően érvényesüljön. A nemzetközi kötelezettségnek Románia nem tett eleget, a bírói szervezetről szóló törvények az igazságszolgáltatási szervezettől kizárólag a román nyelv tudását kívánták meg, azaz nem került olyan magyar megoldással rokon szabályozás megalkotásra, amely biztosította volna a bírák kisebbségi nyelvtudását és feladat ellátását.²²⁵³ Az igazságszolgáltatás területén a Kisebbségi Statutum is csak akként eszközölt változásokat a minisztertanácsi jegyzőkönyv 22. cikkében, hogy az ügyvéd nélkül eljáró fél részére lehetővé tette az anyanyelvhasználatot.²²⁵⁴ A választottbírói eljárások esetében kisebbségi jogokat sértő különbségtételként a kisebbségi nyelven lefolytatott eljárást nem fogadta el érvényesnek a román joggyakorlat, ellentétben pl. a francia nyelven lefolytatott eljárással.²²⁵⁵ Ennek ellenére a választottbírói eljárások, különösen a román nyelvtudás, illetve a román szakmai nyelvtudás hiányosságai, valamint a partikuláris jogrendszerek párhuzamossága okán a kereskedelmi ügyekben elterjedtek és népszerűek voltak.²²⁵⁶ A magyar szabályozással egyező módon az esküdti minőség feltétele a román nyelvtudás volt. Az ügyvédek egyebekben az ügyvédtörvény²²⁵⁷ 86. cikke szerint a bíróságok előtt szóban és írásban csak a román nyelvet használhatták,²²⁵⁸ amely rendelkezés különös nehézségeket okozott a más jogi kultúrákban szocializálódott jogásztársadalom tagjainak.²²⁵⁹ Az igazságszolgáltatás különös aspektusát képezte a jogegységesítési folyamat végéig a hatályában fenntartott partikuláris jogrendszerek román nyelvű művelése.

A közigazgatás tekintetében az 1923. évi Alkotmány élel rögzítette a decentralizáció elvét, amely elméletben lehetőséget teremt a vertikális hatalommegosztásra és a szubszidiaritás elvének érvényesítésére,²²⁶⁰ így a kisebbségi jogok, a nyelvi jogok megfelelő érvényesítésére.

²²⁵² NEGULESCU i.m. 145.; TEODORESCU i.m. 65.; SZENCZEI i.m. 135.

²²⁵³ BÍRÓ (2002) i.m. 314–315.; NAGY (1944) i.m. 110.

²²⁵⁴ BOGDÁN Andrea: Folosirea limbii materne în justiție. In: FÁBIÁN Gyula (szerk.): *Standarde controversate ale coexistenței juridice dintre majoritate și minoritatea maghiară în România*. București, Editura Hamangiu, 2020. 193–194.; MIKÓ (1981b) i.m. 73.

²²⁵⁵ NAGY (1944) i.m. 113.

²²⁵⁶ FEKETE i.m. 87., 144.

²²⁵⁷ A Hivatalos Lap 1931. december 28-i 301. számában kihirdetett ügyvédtörvény – lege pentru organizarea corpului de avocați.

²²⁵⁸ NAGY (1944) i.m. 111.; ROMSICS (2018b) i.m. 318.; SZENCZEI i.m. 135.

²²⁵⁹ FEKETE i.m. 103–104.

²²⁶⁰ CSINK i.m. 155–161.; VARGA – SZABÓ i.m. 1019.

A decentralizáció a valóságban Romániában nem került megvalósításra,²²⁶¹ így az 1938. évi Alkotmány annak elvét a korábbi gyakorlattal egyezően már nem is tartalmazta.²²⁶² A már idézett közigazgatási törvényeken túl sem az 1925. évi közigazgatási törvény,²²⁶³ sem azt hatályon kívül helyező 1929. évi közigazgatási törvény²²⁶⁴ nem ismerte el a kisebbségi nyelvek használatát,²²⁶⁵ sem szóban, sem írásban, a hatósági beadványok esetében minden esetben hiteles román fordítást is kellett csatolni.²²⁶⁶ A román jogszabályok román nyelvi kizárólagosságon alapuló rendelkezései a közigazgatási anyanyelvhasználatot a korábbi magyarországi területeken kifejezetten biztosító, hatályában fenntartott Nemzetiségi törvény *de facto* hatályon kívül helyezésével egyenértékű. A közigazgatási nyelvhasználat igényét ezen okokból a Nemzetiségi törvény és a Gyulafehérvári Határozatok alapján a törvényhozási vitákban a magyar képviselők következetesen képviselték.²²⁶⁷ Az 1925. évi közigazgatási törvény végül különleges esetekben, a Legfelsőbb Közigazgatási Tanács egyedi engedélyével tette lehetővé a kisebbségi nyelvek használatát a közigazgatásban, amennyiben azt a helyi közigazgatás és a lakosság közötti hatékonysági szempontok indokoltá tették,²²⁶⁸ mindez azonban lényegében véve nem változtatott a román nyelv kizárólagosságán és a hatályában fenntartott Nemzetiségi törvény alkalmazásának elmulasztásán.²²⁶⁹ Az 1936. évi közigazgatási törvény a községi tanácsokban a tanácskozások és a jegyzőkönyv nyelvét a románra tette,²²⁷⁰ a községi bírónak románul tudnia kellett,²²⁷¹ amely rendelkezéseken az 1938. évi közigazgatási törvény akként pontosított, hogy azon községekben, ahol a kisebbség abszolút többséget alkotott, a bírót e kisebbség románul tudó tagjaiból kellett kinevezni és a

²²⁶¹ FEGYVERESI i.m. 381.; ROMSICS (2018b) i.m. 318.

²²⁶² NAGY (1944) i.m. 177.

²²⁶³ A Hivatalos Lap 1925. június 14-i 128. számában kihirdetett 95/1925. közigazgatás egységesítéséről szóló törvény – lege 95/125. pentru unificarea administrativă.

²²⁶⁴ A Hivatalos Lap 1929. augusztus 3-i 170. számában kihirdetett 167/1929. számú helyi közigazgatási törvény – lege 167/1929. pentru organizarea administrațiunii locale.

²²⁶⁵ A romániai kisebbségi magyar nemzet politikai, kulturális és közgazdasági helyzetképe a genfi kongresszus előtt. *Magyar Kisebbség*, 1930. IX/17. 631–632.; BETHLENDI András: Drepturile lingvistice în administrația publică. In: FÁBIÁN Gyula (szerk.): *Standarde controversate ale coexistenței juridice dintre majoritate și minoritatea maghiară în România*. București, Editura Hamangiu, 2020. 146.; BÁRDI (2013) i.m. 217.; BÍRÓ (2002) i.m. 313–314.; NAGY (1944) i.m. 177–180.

²²⁶⁶ BÍRÓ (2002) i.m. 315–316.; BOTLIK: i.m. 120–121.

²²⁶⁷ Bethlen György állásfoglalása a közigazgatási törvényjavaslatról (1929. július 16.) In: BALÁZS Sándor: *Magyar képviselet a királyi Románia parlamentjében*. Kolozsvár, Kriterion Könyvkiadó, 2008. 310–311.; Willer József hozzászólása a közigazgatási törvény vitájában (1929. július 16.) In: BALÁZS Sándor: *Magyar képviselet a királyi Románia parlamentjében*. Kolozsvár, Kriterion Könyvkiadó, 2008. 311–315.; BALÁZS i.m. 95–96.; MIKÓ (1941) i.m. 90–91.

²²⁶⁸ ERDÉLYI József: A kisebbségi nyelvek használata a közigazgatásban. *Magyar Kisebbség*, 1930. IX/6. 198.; BALÁZS i.m. 95.; BÍRÓ (2002) i.m. 313.; MATEIU i.m. 29–30.

²²⁶⁹ JAKABFFY Elemér: Dobrescu rendeletéhez. *Magyar Kisebbség*, 1930. IX/8. 273–275.

²²⁷⁰ ASZTALOS Sándor: Közigazgatás. In: KACSÓ Sándor (szerk.): *Erdélyi magyar évkönyv, 1937. A kisebbségi magyar polgár kézikönyve*. Brassó, A „Brassói lapok” és a „Népujság” kiadása, 1937. 161.

²²⁷¹ NAGY (1944) i.m. 181.; MIKÓ (1941) i.m. 160.; ROMSICS (2018b) i.m. 318.; SZENCZEI i.m. 135.

községi tanács tagjai ugyan használhatták anyanyelvüket, de az anyanyelvi felszólalásaikat azonnal románra kellett fordítani.²²⁷² A Kisebbségi Statutum minisztertanácsi jegyzőkönyve a fenti szabályokat pontosította és részben fenntartotta, így az anyanyelven való felszólalás jogának biztosítása mellett a 13. cikk a jegyzőkönyv román nyelvű vezetését írta elő, de a beadványok fordítási kötelezettségét a 14. cikk, a községi tisztviselők kisebbségi nyelvtudását²²⁷³ a 16. cikk, a községi bíró és helyettesének kinevezési szabályait a 17. cikk fenntartotta. A Kisebbségi Statutum jogforrási minőségén túl a képet árnyalja az a tény, hogy a királyi diktatúra alatt ezek a testületek nem működtek.²²⁷⁴

A nyelvhasználat területén az anyanyelvi oktatás, azaz az állami és a magánoktatás kérdése, különösen a nyelvi kisebbség hosszútávú fennmaradásának feltételeként kiemelt jelentőséggel bírt, amelyre vonatkozóan a Párizsi kisebbségvédelmi szerződés nem csak a jog deklarációját²²⁷⁵ és annak lehető legszélesebb körben való érvényesülését, hanem annak anyagi alapjait is biztosítani kívánta,²²⁷⁶ egyben a szász és székely oktatási önkormányzatot külön is nevesítette.²²⁷⁷ Az oktatási kérdések az alkotmányozás során is komoly vitákra adott okot, amelyek lényegi elemét a korábbi magyar kultúrpolitika és a fennálló románosítást célzó állami gyakorlat összevetése képezte.²²⁷⁸ *Az anyanyelvi oktatáshoz való jog a kisebbség iskoláiban és nevelőintézményeiben korlátozás nélkül, az állami oktatás esetében kizárólag az elemi oktatásban érvényesülhetett a Párizsi kisebbségvédelmi szerződés szerint.*²²⁷⁹ Ennek megfelelően az 1923. évi Alkotmány biztosította az oktatás szabadságát és az elemi oktatás kötelezővé tételét rendelte el,²²⁸⁰ amelyet az 1938. évi Alkotmány is rögzített. Az alkotmányok az oktatási jogok részletes tárgyalását a törvényhozásra bízta, amely a vizsgált időszakban meglehetősen részletes szabályokat alkotott. A román jogalkotás eredményei, illetve az egyes jogalkotási mulasztások – értve alattuk a hatékony jogok érvényesítésén túl a szász és székely oktatási önkormányzat kérdését is – alapvetően mind a nemzetközi kötelezettségekkel ellentétesek voltak és a biztosított jogok tényleges kiüresítésével jártak. Kisebbségi jogi szempontból elsőként az állami iskolák esetére összpontosítva emelhető ki,

²²⁷² MIKÓ (1981b) i.m. 72.; NAGY (1944) i.m. 182–185.

²²⁷³ MIKÓ (1981b) i.m. 73.

²²⁷⁴ MIKÓ (1941) i.m. 211–212.; BOTLIK i.m. 136.

²²⁷⁵ MATEIU i.m. 23.; NEGULESCU i.m. 145–146.; TEODORESCU i.m. 65.

²²⁷⁶ PÁL (1928) 621–623.; TEODORESCU i.m. 65.

²²⁷⁷ NEGULESCU i.m. 147.

²²⁷⁸ Sándor József beszéde az alkotmánytervezetről (1923. március 17.) In: BALÁZS Sándor: *Magyar képviselet a királyi Románia parlamentjében*. Kolozsvár, Kriterion Könyvkiadó, 2008. 234–241.

²²⁷⁹ GIDÓ (2013) i.m. 19–20.; NAGY (1944) i.m. 117–118.

²²⁸⁰ ALEXIANU i.m. 219–221.

hogy a Párizsi kisebbségvédelmi szerződés 10. cikke szerint azon területeken, ahol a nem román nyelvű román állampolgárok jelentékeny arányban laktak, Románia a közoktatásügy terén vállalta megfelelő könnyítéseket alkalmazását ezen állampolgárok gyermekeinek elemi iskolákban történő anyanyelvű oktatásának érdekében azzal, hogy a román nyelv kötelező oktatása ezen iskolákban kötelezővé volt tehető. Az állami elemi iskolai oktatást elsőként a névelmezés és a kultúrzonák körében a 3.3.6. alfejezetben idézett 1924. évi oktatási törvény szabályozta,²²⁸¹ amely valamennyi elemi iskola felállítását, így a kisebbségi iskolák felállítását is közoktatási minisztériumi engedélyhez kötötte, amellyel párhuzamosan megindult a felekezeti oktatás államosítása, valamint az államsegélyek késleltetett és diszkriminatív alkalmazásával a felekezeti és anyanyelvi oktatás visszaszorítása.²²⁸² Az egységes elemi oktatás nyelve a román nyelv volt, amelynek oktatása kötelező volt azon iskolákban, ahol a lakosság nyelve a romántól elért. Amennyiben egy kisebbség arányszáma a tanulók esetében 20%-t elérte, a *kisebbség anyanyelvének oktatását – de nem az anyanyelvi oktatást* – biztosítani kellett.²²⁸³ Az 1938. évi Alkotmány hatálya alatti 1939. évi oktatási törvény az elemi oktatást elsődlegesen a nemzeti nevelés szolgálatára rendelte, a kisebbségek által nagy számban lakott vidékeken a kisebbségi elemi iskolákban a román nyelvet, Románia földrajzát és történelmét,²²⁸⁴ illetve az állampolgársági ismereteket román nyelven való oktatási kötelezettségét írta elő. A korban a mintegy másfél milliós magyar közösség állami oktatását 260 állami elemi magyar iskola és 223 állami magyar elemi tagozat szolgálta.²²⁸⁵

A középfokú oktatás tekintetében a nemzetközi szerződések nem írtak elő Románia számára külön kötelezettséget. Az 1928. évi középfokú oktatásról szóló törvény²²⁸⁶ 10. cikke a középfokú oktatást nyelvvé a románt tette, más nyelvek csak mint tantárgyak, a jelentős számú kisebbségi tanuló által látogatott iskolákban az illető kisebbség nyelve pedig mint fakultatív tantárgy volt elfogadott.²²⁸⁷ Kisebbségi területeken az állami iskolák mellett kisebbségi nyelven oktató tagozatok is felállíthatók voltak, amelyek csak és kizárólag kétséget kizáróan az adott kisebbségi nyelvvel élők számára voltak nyitottak,²²⁸⁸ de ezen tagozatokban is a román nyelv, Románia földrajza, történelme és alkotmánytana román nyelven került

²²⁸¹ GIDÓ (2013) i.m. 21–25.; NAGY (1944) i.m. 120–122.

²²⁸² BÁRDI (2013) i.m. 220–221.; BÍRÓ (2002) i.m. 353–357.

²²⁸³ MATEIU i.m. 27.

²²⁸⁴ TEODORESCU i.m. 67–68.

²²⁸⁵ PĂCURARIU i.m. 362.

²²⁸⁶ A Hivatalos Lap 1928. május 15-i 105. számában kihirdetett középfokú oktatásról szóló törvény – lege pentru învățământul secundar.

²²⁸⁷ NAGY (1944) i.m. 126.; SZENCZEI i.m. 136–137.

²²⁸⁸ BOIA (2016) i.m. 58–60.

oktatásra.²²⁸⁹ Ezeken az alapokon a kisebbségi állami középfokú oktatást gyakorlatilag felszámolták,²²⁹⁰ kisebbségi állami középfokú intézmény az egész ország területén csak a temesvári Német Líceum és a nagyváradi Gojdu Líceum magyar tagozata volt,²²⁹¹ emellett 170 középiskolában volt magyar tanítási nyelv,²²⁹² kereskedelmi középfokú oktatás magyar tagozaton pedig kizárólag Kolozsváron működött.²²⁹³ Az érettségi vizsgák nyelve a minisztérium által évente kijelölt két tantárgy kivételével – amelyekből elvben, de a gyakorlatban nem érvényesülő módon lehetséges volt anyanyelvi vizsga letétele²²⁹⁴ – a román volt.²²⁹⁵ Később a nemzeti tárgyakat csak román nyelven és csak románok által lehetett oktatni.²²⁹⁶ A királyi diktatúra középfokú oktatást szabályozó rendelettvénye²²⁹⁷ lényegében véve a korábbi rendszeren a nyelvhasználat tekintetében nem változtatott, azt csak pontosította, kiemelve a királyi diktatúra hazafias szellemiségét és az abból fakadó különös intézkedések nevesítését.²²⁹⁸ A középfokú oktatás egyéb intézményeire vonatkozó egyéb jogszabályok, így a tanítóképzés, mezőgazdasági középfokú oktatás, kereskedelmi és ipari oktatás eseteiben kis kivételtől eltekintve a középiskolai oktatás általános szabályait ismételte meg és a fenntartó intézmény nyelvét csak kivételesen engedte érvényesülni.²²⁹⁹ Az egyetemi oktatás csak állami lehetett és ezáltal kizárólag román nyelven folyhatott a lelkészképzés eseteit kivéve,²³⁰⁰ illetve a kolozsvári I. Ferdinánd király tudományegyetem került felállításra magyar nyelv és irodalom tanszék.²³⁰¹ A kisebbségek egyetemi képzése mindezek alapján döntően külföldön valósulhatott meg.²³⁰²

²²⁸⁹ BARABÁS i.m. 314.; EGYED (2013) i.m. 283–284.; NAGY (1944) i.m. 126.

²²⁹⁰ BENKŐ i.m. 20–21., BÍRÓ (2002) i.m. 375–379.; FRITZ (1930b) i.m. 74–75.; JANCsó (1937) i.m. 79–80.

²²⁹¹ BOIA (2016) i.m. 57.

²²⁹² PĂCURARIU i.m. 362.

²²⁹³ Magyar nyelvű állami kereskedelmi líceum terve *Magyar Kisebbség*, 1938. XVII/13. 301–302.

²²⁹⁴ Șerban Mihály kisebbségi alminiszter urnak átadott emlékiratunk. *Magyar Kisebbség*, 1933. XII/6. 183.; Laár Ferenc hozzászólása a baccalaureatusi törvényjavaslathoz (1929. május 26.) In: BALÁZS Sándor: *Magyar képviselet a királyi Románia parlamentjében*. Kolozsvár, Kriterion Könyvkiadó, 2008. 302–306.; Gyárfás Elemér beszéde az érettségi vizsgáról (1931. június 26.) In: BALÁZS Sándor: *Magyar képviselet a királyi Románia parlamentjében*. Kolozsvár, Kriterion Könyvkiadó, 2008. 361–364.; BÁRDI (2013) i.m. 221–222.; BOTLIK i.m. 118.

²²⁹⁵ NAGY (1944) i.m. 126–127.

²²⁹⁶ Az összes középiskolákban csak románok taníthatják a nemzeti tárgyakat. *Magyar Kisebbség*, 1938. XVII/2. 64.

²²⁹⁷ A Hivatalos Lap 1939. november 4-i 256. számában kihirdetett középfokú elméleti oktatásról szóló rendelettvény – decret-lege pentru organizarea și funcționarea învățământului secundar teoretic.

²²⁹⁸ GIDÓ (2013) i.m. 29.; NAGY (1944) i.m. 128–129.

²²⁹⁹ A romániai kisebbségi magyar nemzet politikai, kulturális és közgazdasági helyzetképe a genfi kongresszus előtt. *Magyar Kisebbség*, 1930. IX/17. 617–618.; NAGY (1944) i.m. 130–133.

²³⁰⁰ BETHLENDI – ILYÉS i.m. 13.; BÍRÓ (2002) i.m. 395–400.; GIDÓ (2013) i.m. 31–32.; JANCsó (1937) i.m. 80–81.; NAGY (1944) i.m. 133.

²³⁰¹ KRISTÓF György: Magyar tanszékek egyetemeken. *Magyar Kisebbség*, 1925. IV/12. 450–453.

²³⁰² ALBRECHT László: Az erdélyi magyar főiskolai hallgatóság. In: SÚLYOK István – FRITZ László (szerk.): *Erdélyi Magyar Évkönyv 1918–1929., I. évf.*, Kolozsvár, „Juventus” Kiadás, 1930. 97–108.; A romániai

Az állami oktatáson kívüli a magánoktatás kérdéseit a Párizsi kisebbségvédelmi szerződés külön nevesítette, amelynek legfontosabb elemét történelmi hagyományok alapján kialakult egyházi oktatási intézményrendszer képezte.²³⁰³ Ezen intézményrendszer működése azonban egyrészt a földreform miatt anyagi nehézségekkel, másrészt a kapcsolódó jogszabályok rendelkezései okán adminisztratív akadályokkal, továbbá a Párizsi kisebbségvédelmi szerződésben nem ismert, azok céljával ellentétes korlátozásokkal volt kénytelen megküzdeni.²³⁰⁴ Az 1925. évi magánoktatási törvény a magánoktatást természetes személyek, felekezetek és közületek által fenntartott, miniszteri engedéllyel felállított intézményekben ismerte el szoros állami ellenőrzés és felügyelet alatt.²³⁰⁵ A *tannyelv* ezen oktatási intézményekben a *román eredetű szülők gyermekei esetében a román nyelv*, egyebekben a fenntartó által meghatározott nyelv volt azzal, hogy *ezen iskolákba csak a tannyelvvvel azonos anyanyelvű gyermekek voltak felvehetők*.²³⁰⁶ A magánoktatási intézményekben a román nyelv, továbbá Románia földrajzának, történelmének és alkotmánytanának román nyelven való tanítása²³⁰⁷ román nyelvet ismerő, képesített tanárok által volt kötelező,²³⁰⁸ emellett az oktatáspolitikai nyomás okán a fenti rendelkezések elvárásain felül fektettek hangsúlyt a román nyelv oktatására.²³⁰⁹ További adminisztratív akadályként érvényesült, hogy a magániskolák oklevelei a nyilvánosság jogának minisztériumi megadása nélkül – amely jog megszerzése különös és nehezen teljesíthető feltételeken múlt²³¹⁰ – nem minősültek bizonyítványnak, azt a tanulók külön állami vizsga letétele mellett szerezhették meg.²³¹¹ A magánoktatás keretein belüli óvodák a román nyelvet kötelezően napi egy órában tanítotték olyan intézményekben is, amelyeket kizárólag kisebbségi szülők gyermekei látogatták.²³¹²

kisebbségi magyar nemzet politikai, kulturális és közgazdasági helyzetképe a genfi kongresszus előtt. *Magyar Kisebbség*, 1930. IX/17. 614–615.; BOIA (2016) i.m. 55–56.

²³⁰³ BOTLIK i.m. 119.

²³⁰⁴ SÜLYÖK István: Végső veszedelemben a középfokú oktatásunk. *Magyar Kisebbség*, 1923. II/8. 283–285.; SÜLYÖK István: A 6505. sz. körrendelet. *Magyar Kisebbség*, 1923. II/9. 324–328.; A romániai kisebbségi magyar nemzet politikai, kulturális és közgazdasági helyzetképe a genfi kongresszus előtt. *Magyar Kisebbség*, 1930. IX/17. 615–617.; BÍRÓ (2002) i.m. 360–361.; GYÖRGY (2006) i.m. 32–39.

²³⁰⁵ BÁRDI (2016a) i.m. 584–585. BARABÁS i.m. 311–312.; BÍRÓ (2002) i.m. 362–363.; FRITZ (1930b) i.m. 77–83.; GIDÓ (2013) i.m. 29–31.; NAGY (1944) i.m. 135.; NAGY (2019) 19.; TEODORESCU i.m. 67–68.; SZENCZEI i.m. 137.

²³⁰⁶ BÍRÓ (2002) i.m. 387–388.

²³⁰⁷ BÍRÓ (2002) i.m. 380–381.; BOTLIK i.m. 120.; KÖPECZI i.m. 590.; NAGY (1944) i.m. 135–136.; SZENCZEI i.m. 137.; TEODORESCU i.m. 68.

²³⁰⁸ BÍRÓ (2002) i.m. 360–361.

²³⁰⁹ SZÁSZ József: A magyar nyelv válsága. *Magyar Kisebbség*, 1927. VI/13. 480–483.

²³¹⁰ Bethlen György felszólalása a felirati vitában (1935. december 3.) In: BALÁZS Sándor: *Magyar képviselő a királyi Románia parlamentjében*. Kolozsvár, Kriterion Könyvkiadó, 2008. 474.; BÍRÓ (2002) i.m. 366–368.

²³¹¹ BÍRÓ (2002) i.m. 383–387.; GIDÓ (2013) i.m. 29–30.; NAGY (1944) i.m. 136.; SZENCZEI i.m. 137.

²³¹² A romániai kisebbségi magyar nemzet politikai, kulturális és közgazdasági helyzetképe a genfi kongresszus előtt. *Magyar Kisebbség*, 1930. IX/17. 620–621, NAGY (1944) i.m. 136.; SZENCZEI i.m. 137.

A magánoktatás anyagi alapjainak biztosítása érdekében a Párizsi kisebbségvédelmi szerződés 9. cikke szerint Románia vállalta, hogy a kisebbségek részére megfelelő és méltányos részt utal ki többek között a kisebbségi oktatási intézményeknek, amely kötelezettség vizsgált korszakban alapvetően nem került végrehajtásra.²³¹³ A községi adók döntően az állami oktatási intézmények fenntartására kerültek kiutalásra, amelynek oka alapvetően abban lehelhető fel, hogy a megfelelő és méltányos rész nem került a nemzetközi szerződésekben definiálásra. A kisebbségek tehát az adóterheken túl saját költségükön tartották fent oktatási intézményeiket.²³¹⁴ A román oktatáspolitikai összefoglalásoként rögzíthető, hogy mivel a román állam az állami oktatásra helyezte a hangsúlyt, a magyar kisebbség gyermekeinek 26 %-a részesült magyar felekezeti oktatásban, alig 5,4%-a járt állami oktatási intézmény magyar tagozatára, míg 42%-uk valamely román iskolában folytatta tanulmányait az 1930-as évek közepén.²³¹⁵ A tárgyban végül kiemelendő a Párizsi kisebbségvédelmi szerződés 11. cikke által nevesített szász és székely kisebbség oktatási önkormányzati lehetőségéről,²³¹⁶ amely nem került megvalósításra a részleteiben kidolgozott tervezetek ellenére sem.²³¹⁷

A nevelési kérdések tekintetében a korszak végén hozott azon jogszabály emelhető ki, amely által felállításra került a Román Ifjúság Nevelési Hivatala²³¹⁸ és az Országőr, a *Straja Țării*²³¹⁹ szervezet, amely utóbbi szervezetnek a jogszabály értelmében valamennyi 7-18. év közötti fiatal kötelezően tagaja volt. Az Országőr a királyi diktatúra ideológiáját követve a román nemzeti nevelést és katonai előképzést volt hivatott megvalósítani.²³²⁰

²³¹³ A romániai kisebbségi magyar nemzet politikai, kulturális és közgazdasági helyzetképe a genfi kongresszus előtt. *Magyar Kisebbség*, 1930. IX/17. 621–622., 638–638.; Șerban Mihály kisebbségi alminiszter urnak átadott emlékiratunk. *Magyar Kisebbség*, 1933. XII/6. 176–183.; Bethlen György felszólalása a választfelirati vitában (1934. február 24.) In: BALÁZS Sándor: *Magyar képviselő a királyi Románia parlamentjében*. Kolozsvár, Kriterion Könyvkiadó, 2008. 438.; Laár Ferenc felszólalása a felekezeti iskolák államsegélyének ügyében (1934. március 16.) In: BALÁZS Sándor: *Magyar képviselő a királyi Románia parlamentjében*. Kolozsvár, Kriterion Könyvkiadó, 2008. 446–447.; Willer József felszólalása a felirati vitában (1936. november 24.) In: BALÁZS Sándor: *Magyar képviselő a királyi Románia parlamentjében*. Kolozsvár, Kriterion Könyvkiadó, 2008. 504–506.; BALÁZS i.m. 81–82.; FRITZ (1930b) i.m. 82–84.; GYÖRGY (2006) i.m. 100., 117.; PÁL (1928) i.m. 623–630.; SZENCZEI i.m. 137–138.

²³¹⁴ BÍRÓ (2002) i.m. 286., 370–372., 380.

²³¹⁵ SÁRÁNDI i.m. 118.; ROMSICS (2018b) i.m. 315.

²³¹⁶ BUDIȘTEANU i.m. 49–50.; MATEIU i.m. 23–24.

²³¹⁷ GYÖRGY (2006) i.m. 17., 41.; MIKÓ (1941) i.m. 137–141.

²³¹⁸ A Hivatalos Lap 1934. május 9-i 106. számában kihirdetett a Román Ifjúság Nevelési Hivatalának felállításáról szóló törvény – lege pentru înființarea Oficiului de educație a tineretului Român (OETR).

²³¹⁹ A Hivatalos Lap 1934. november 24-i 272. számában kihirdetett a Román Ifjúság Nevelési Hivatalának szervezeti és működési végrehajtási rendelete – regulament pentru organizarea și funcționarea Oficiului de Educație a Tineretului Român (O.E.T.R.).

²³²⁰ BÍRÓ (2002) i.m. 393.; NAGY (1944) i.m. 141–142.; SZENCZEI i.m. 138.

4.5.5. A hivatalviselési jogok, valamint a politikai részvételi jogok kérdései

Az állam előtti egyenlőség és a polgári és politikai jogok egyenlő élvezete magában foglalta a nemzetközi jog előírásai szerint a különböző hivatalok elnyeréséhez való jogot *valamennyi kisebbség* esetében annak ellenére, hogy e jogok biztosítását – nyilvánvaló elírásként – csak vallási, hitbeli és felekezeti különbségtétel nélküli kötelezettségként írták elő.²³²¹ Ennek megfelelően a trianoni békeszerződés 55. cikke, illetve a Párizsi kisebbségvédelmi szerződés 8. cikke rögzítette, hogy a nyilvános állások, hivatalok és méltóságok elnyerése, valamint a magánjog területén a gazdasági jogoknál tárgyalt módon a különféle foglalkozások és iparok gyakorlása esetén egyetlen állampolgár tekintetében sem lehet megkülönböztetést alkalmazni.

Magyarország az 1844. évi V. törvénycikk²³²² óta biztosította a hivatalviselés jogát rendi állástól függetlenül,²³²³ kimondva, hogy az országban és kapcsolt részeiben született vagy honosított, törvényesen bevett felekezethez tartozó lakosok nemesi származásuktól függetlenül viselhetnek kinevezésen vagy választáson alapuló közhivatalt.²³²⁴ A Nemzetiségi törvény 27. §-ában foglalkozott részletesen a hivatalviselés kérdésével, annak joga deklarálásán túl kifejezett elvárást is megfogalmazott az állammal szemben, biztosítva a közigazgatásban, illetve a bírói karban a nemzetiségek, illetve a nemzetiségi nyelveket ismerő személyek alkalmazását.²³²⁵ A 4.800/1923. M.E. rendelet, valamint az 1924. évi II. törvénycikk ezen jogok pontosítását tartalmazta, megerősítve a 4.044/1919. M.E. rendelet kapcsolódó szabályait. Az idézett jogszabályok a kisebbségek hivatalviselési jogát nem csak előírányozták, hanem kívánatosnak is tartották kiemelve, hogy a kisebbségi személyeket hátrányos elbírálás nem érhet e jog területén. A jogszabályok ezen elvi alapállását részben áttörte a Magyarország és Németország között 1940. augusztus 30-án kötött kisebbségi megállapodás, amelynek I. fejezete 3. pontja a német népcsoport tekintetében a népességarány elvén alapuló hivatalviselést rögzítette, illetve a zsidó vallási kisebbség tekintetében a már kifejtettek szerint jogfosztó, jogkorlátozó intézkedések kerültek alkalmazásra.²³²⁶ Az értekezés 3.2.7. és 3.2.8. alfejezeteiben kifejtettek szerint egyebekben a közigazgatás és

²³²¹ BÚZA (1930) i.m. 78–80.

²³²² 1844. évi V. törvény-cikkely a nem-nemeseknek is minden közhivatalokra lehető alkalmazásáról. In: *Corpus Juris Hungarici – Magyar Törvénytar – 1836-1868. évi törvénycikkek*, Budapest, Franklin – Társulat Magyar Irod. Intézet és Könyvnyomda, 1896. 200.

²³²³ EÖTVÖS József: Az 1843-44-iki országgyűlésről. In: EÖTVÖS József: *A nemzetiségi kérdés*. Budapest, Révai Testvérek Irodalom Intézet R.-t. 1903. 165.; BEÖTHY i.m. 90–91.

²³²⁴ KMETY (1911b) i.m. 582.

²³²⁵ NAGY (1907) i.m. 158–159.; KMETY (1911b) i.m. 581.

²³²⁶ MIKÓ (1944) i.m. 408–410.

igazságszolgáltatás területén a nyelvhasználati jogok differenciált szabályozása alapvetően fennmaradt és ellentétben a román jogrenddel egyértelmű elvárás volt ezeken a területeken a kisebbségi nyelvek ismerete a tisztviselők, a hivatali és bírói segédszemélyzet, valamint a bírói kar részéről.²³²⁷

Románia a hivatalviselési jog tekintetében az 1923. évi Alkotmány 7. cikkében tett eleget a nemzetközi kötelezettségének és az állampolgári jogegyenlőség tétele alapján biztosította azt, amelynek jogi áttörését a román faj elsőbbségének miniszteri állásoknál kimondó 1938. évi Alkotmány 67. cikke jelentette. Az állampolgári jogegyenlőség elvének e látszólag szűk körű áttörése valójában a 3.3.4. és 3.3.5. alfejezetekben kifejtettek szerint a korábbi tényleges, és valamennyi állami területen érvényesülő gyakorlat kodifikációja volt, amelynek elemei – a nemzetközi kötelezettségek által indukált kisebbségi jog különös részének román jogalkotása során – a 4.5.2.-4.5.4. alfejezetekben kifejtettek szerint is következetesen jelen volt. A 4.5.4. alfejezetben kifejtettek szerint *a közigazgatási, igazságszolgáltatási nyelvhasználat terén a román nyelv kizárólagossága érvényesült, amelyből kifolyólag a hivatalviselési jogok mindegyikének alapfeltételét képezte a román nyelv ismerete.* Az 1923. évi Alkotmányban rögzített, a kisebbségeket megkülönböztetés nélkül megillető hivatalviselési jog a román nyelvismerethez kötött jog volt, amely az 1938. évi Alkotmány hatálya alatt a már ismertetett állampolgári minőségek közötti különbségtétellel is kiegészült. Az 1938. évi Alkotmány a román faji elem elsőbbségét a 27. cikkben akként is kiemelte, hogy a köztisztviselők és méltóságok betöltésénél figyelembe kellett venni a román nemzet többségi és államalkotó jellegét. *A hivatalviselési jog esetében az állampolgárság legitim feltétel, ugyanakkor az állampolgárok közötti nyílt különbségtétel és a jogegyenlőség faji alapon való áttörése illegitim, illetve a nemzetközi kötelezettségekkel szemben álló rendelkezés, amelyen nem változtat az a tény, hogy e rendelkezés alkotmányos elismerése a korábbi gyakorlaton alapult.*

A hivatalviselés jogát első általános jelleggel elsőként a közhivatalnokok jogállásáról szóló 1923. évi törvény²³²⁸ szabályozta, amely az állampolgári minőségen és egyéb alkalmassági feltételeken túl nyelvi feltételt nem támasztott.²³²⁹ A törvény végrehajtási utasítása²³³⁰ a

²³²⁷ MIKÓ (1944) i.m. 411–420.

²³²⁸ A Hivatalos Lap 1923. június 19-i 60. számában kihirdetett közhivatalnokok jogállásáról szóló törvény – lege pentru Statutul funcționarilor publici.

²³²⁹ TEODORESCU i.m. 288–293.

²³³⁰ A Hivatalos Lap 1923. november 3-i 189. számában kihirdetett a közhivatalnokok jogállásáról szóló törvény végrehajtási rendelete – regulament pentru aplicarea legii statutului funcționarilor publici.

közhivatalnokok a román nyelvtudását már előírta és elbocsajtás terhe mellett nyelvvizsga tételi kötelezettséget írt elő,²³³¹ amelynek eredményeképpen a kisebbségi származású tisztviselők sokasága veszítette el állását.²³³² Az állásvesztések okán indított perek bírói gyakorlatából – amely eljárások egyebekben a tényleges nyelvtudás tényét nem is vizsgálták – az a következtetés vonható le, hogy a nyelvi követelmény teljesítése a hivatalviselés jogának olyan *conditio sine qua non* feltétele,²³³³ amelyet bármikor, még sikeres vizsga esetén is ismételten és rendszeresen lehetett ellenőrizni,²³³⁴ amelyet végül a Kisebbségi Statutum minisztertanácsi jegyzőkönyvének 20. cikke törölt el. A nyelvtudás követelményét az 1929. évi helyi közigazgatási törvény kiemelt feltételként rögzítette a községi tisztviselők esetében. A román nyelvtudás feltételét a királyi diktatúra közhivatalokba való kinevezésekről szóló rendelettvénye²³³⁵ kiegészítette a Nemzeti Újjászületés Frontja tagságának követelményével, amelyeken nem változtatott sem az 1940. évi közhivatalnoki törvénykönyv,²³³⁶ sem a totális királyi diktatúra államrendjét védő törvény²³³⁷ sem.²³³⁸ Az 1938. évi közigazgatási törvény az 1938. évi Alkotmány miniszteri állás alkotmányjogi feltételét, a faji románságot kiterjesztette a tartományok a királyi helytartóira is.²³³⁹ A 4.5.4. alfejezetben kifejtettek szerint a román nyelvtudás különösen jelentőséget nyert az oktatás területén, így gyakorlatilag valamennyi oktatási intézmény esetében a román nyelvtudás alkalmazási feltétel volt,²³⁴⁰ amelyet nyelvvizsgán kellett teljesíteni adott esetben egyéb, román nyelven tett – Románia történelméből, földrajzából, alkotmánytanából álló – vizsgákon túl.²³⁴¹ Később a román nyelv, irodalom és történelem tantárgyak képesítő vizsgái

²³³¹ BÁRDI Nándor: Az 1925. évi közigazgatási törvény és következményei. In: BÁRDI Nándor – PÁL Judit (szerk.): *Székelyföld története III. kötet*. Budapest – Kolozsvár – Székelyudvarhely, Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont – Erdélyi Múzeum Egyesület – Haáz Rezső Múzeum, 2016. 421–423.

²³³² WILLER József: Magyar tisztviselőket. *Magyar Kisebbség*, 1923. II/3. 83–85.; BÁRDI (2013) i.m. 217.; BÍRÓ (2002) i.m. 303–306.; JAKABFFY – PÁLL i.m. 60–68.

²³³³ Gyárfás Elemér felszólalása a felirati vitában (1934. december 13.) In: BALÁZS Sándor: *Magyar képviselő a királyi Románia parlamentjében*. Kolozsvár, Kriterion Könyvkiadó, 2008. 464.; Willer József felszólalása a felirati vitában (1936. november 24.) In: BALÁZS Sándor: *Magyar képviselő a királyi Románia parlamentjében*. Kolozsvár, Kriterion Könyvkiadó, 2008. 503–505.

²³³⁴ NAGY (1944) i.m. 187–188.

²³³⁵ A Hivatalos Lap 1940. január 26-i 21. számában kihirdetett a közhivatalokba való kinevezésekről szóló rendelettvény – decret-lege pentru numirile în funcțiunile publice.

²³³⁶ A Hivatalos Lap 1940. június 8-i 131. számában kihirdetett közhivatalnoki törvénykönyv – Codul funcționarilor publici.

²³³⁷ A Hivatalos Lap 1940. június 22-i 142. számában kihirdetett a román állam egységes és totalitárius rendjének megvédéséről szóló rendelettvény – decret-lege pentru apărarea ordinei politice unice și totalitare a Statului român.

²³³⁸ NAGY (1944) i.m. 188–189.

²³³⁹ NAGY (1944) i.m. 189–190.

²³⁴⁰ MIKÓ (1941) i.m. 148–149.

²³⁴¹ GIDÓ (2013) i.m. 30–31.

tekintetében azon korlátozás is megjelent, amely szerint csak fajilag román eredetű személyek tehetek vizsgát.²³⁴² A vasúti tisztviselőkről szóló törvény²³⁴³ 8. cikke a vasúti alkalmazottak esetében követelte meg a román nyelvtudást, a postai tisztviselőkről szóló törvény²³⁴⁴ a román nyelvtudáson túl a román faji eredetű személyek alkalmazási elsőbbségét írta elő.²³⁴⁵ A 4.5.4. alfejezetben az ügyvédi hivatásrendet érintő szabállyal rokonítható a közjegyzőkről szóló rendelet törvény,²³⁴⁶ amely a román nyelvet nem ismerő közjegyzők igazságügyminiszter általi elbocsátására adott lehetőséget.²³⁴⁷ *A Kisebbségi Statutum formálisan visszatért ugyan a jogegyenlőség tételéhez,²³⁴⁸ azonban annak utaló rendelkezése az 1938. évi Alkotmány 27. cikkét jelölte meg, amely a köztisztviselők és méltóságok betöltésénél a román nemzet többségi és államalkotó jellegének figyelembe vételét előírva a rendelkezés látszatintézkedés jellegét bizonyítja a Kisebbségi Statutum jogforrási minőségéből fakadó aggályokon felül, így kivételektől eltekintve a korábbi gyakorlat fennmaradt és csak elvétve kerültek kisebbségi személyek állami hivatalokba kinevezésre. A kisebbségi hivatalnokok aránya egyebekben soha nem érte el a kisebbségek számaránya szerinti mértéket,²³⁴⁹ amelyet a magyar kisebbség több ízben szóvá is tett megfelelő lépések megtételét szorgalmazva.²³⁵⁰ A kisebbségi hivatalnokok egyebekben kinevezésük esetén több hátrányos megkülönböztetést is elszenvedtek, különösen bizonyos hivatalukból fakadó kedvezmények területén, illetve a nyugdíjjogosultsággal kapcsolatos kérdések differenciált szabályozása, vagy a szabályozások gyakorlati végrehajtása során.²³⁵¹ A megkülönböztetést tételesen is elismerte a Kisebbségi Statutum minisztertanácsi jegyzőkönyvének 21. cikke, amelyben kiemelésre került, hogy a kisebbségi tisztviselők és pedagógusok is jogosultak meghatározott, az államvasúton való szabad közlekedést biztosító igazolványra és 50%-os kedvezményre. Az igazságszolgáltatás területén a fentiek szerint a román nyelvtudás a bírák és a segédszemélyzet esetében alkalmazási, a néprészvétel során az esküdti, a munkaügyi bíráskodásban az ülnöki minőség betöltésének feltétele volt.²³⁵²*

²³⁴² NAGY (1944) i.m. 190–192.

²³⁴³ A Hivatalos Lap 1933. augusztus 7-i 97. számában kihirdetett a vasúti személyzetről szóló törvény – lege pentru statutul funcționarilor C.F.R.

²³⁴⁴ A Hivatalos Lap 1938. június 25-i 143. számában kihirdetett postai tisztviselők jogállásáról szóló törvény – lege pentru statutul personalului P.T.T.

²³⁴⁵ NAGY (1944) i.m. 192.

²³⁴⁶ A Hivatalos Lap 1938. március 16-i 62. számában kihirdetett közjegyzőkről szóló rendelet törvény – decret-lege pentru înlocuirea notarilor publici, cari nu cunosc limba română.

²³⁴⁷ BÍRÓ (2002) i.m. 306.; NAGY (1944) i.m. 193.

²³⁴⁸ MIKÓ (1941) i.m. 212.

²³⁴⁹ NAGY (1944) i.m. 193–195.

²³⁵⁰ Gyárfás Elemér felszólalása a felirati vitában (1934. december 13.) In: BALÁZS Sándor: *Magyar képviselet a királyi Románia parlamentjében*. Kolozsvár, Kriterion Könyvkiadó, 2008. 463–464.

²³⁵¹ NAGY (1944) i.m. 195–197.

²³⁵² NAGY (1944) i.m. 197–200.

Kiemelendő, hogy a román nyelv elsajátítását a magyar kisebbségi képviselők is kiemelt fontosságú kérdésnek tekintették és annak nem előírását,²³⁵³ hanem oktatási módját, erőszakos jellegét, asszimilációs céljait és diszkriminatív gyakorlatát sérelmezték a számaránynak megfelelő hivatalviselési jogok érvényesülésének szorgalmazása mellett.

A politikai jogok tekintetében különös jelentősége volt a részvételi jogoknak mind helyi, mind országos szinten. A közigazgatási tárgyú törvények megalkotása során a megyei és községi tanácsok választása az általános, egyenlő, közvetlen, titkos, kötelező szavazással a nem nemzetiségi értelemben értett kisebbségi képviselet elvén alapult, amely tanácsok hivatalbóli és meghívott tagokkal is kiegészíthetők voltak. A rendelkezések ebben a körben alkotmányos alapot adtak a kisebbségi jogok és önkormányzatok valódi érvényesülésére, de az egységes és oszthatatlan nemzeti állam eszméje az 1923. évi Alkotmányban rögzített decentralizáció érvényesülését megakadályozta, a gyakorlat azt ténylegesen nem alkalmazta és végül az 1938. évi Alkotmány az elvet már nem is tartalmazta. Fenti alapokon az 1925. évi közigazgatási törvény az egységes és oszthatatlan állam megteremtése érdekében²³⁵⁴ a kisebbségek területi számarányának módosításával²³⁵⁵ jelentős területi átszervezéseket eredményezett,²³⁵⁶ amely így kihatott a közigazgatási beosztáson alapuló országos választási rendszerre is.²³⁵⁷ A kisebbségek képviselete hivatalból nem került szabályozásra, emellett a román nyelv fentiekben vizsgált kizárólagossága is a kisebbségi részvételre hatott negatívan. Az így felállított rendszert az 1929. évi helyi közigazgatási törvény is érdemben tartotta fent és csak annyiban eszközölt változást, hogy az állami oktatás képviselői mellett a felekezeti oktatás egy képviselője, illetve a román egyházakon túl az összes többi felekezet mint vallási kisebbség egy-egy képviselője is hivatalból tagja lehetett a községi tanácsnak.²³⁵⁸ Az 1936. évi közigazgatási törvényben a román egyházi képviselet szabálya fenntartásra került, azonban az egyéb felekezetek közül már csak a legnagyobb felekezet képviselője lehetett hivatalbóli tag, a felekezeti oktatás képviselői e jogukat elvesztették.²³⁵⁹ Az 1936. évi közigazgatási törvény egyebekben községi választójogot adott azon nőknek, akik a román közművelődési vagy jótékonyági egyesületek vezetőségében viseltek tisztséget, azonban

²³⁵³ Gyárfás Elemér felszólalása a felirati vitában (1934. december 13.) In: BALÁZS Sándor: *Magyar képviselet a királyi Románia parlamentjében*. Kolozsvár, Kriterion Könyvkiadó, 2008. 464.

²³⁵⁴ TEODORESCU i.m. 103.

²³⁵⁵ PÁL-ANTAL (2003) i.m. 288–290.

²³⁵⁶ FEGYVERESI i.m. 374.

²³⁵⁷ FEGYVERESI i.m. 380–381.

²³⁵⁸ NAGY (1944) i.m. 177–179.

²³⁵⁹ NAGY (1944) i.m. 180–181.

hasonló kisebbségi egyesületek esetében ez a jog nem került megadásra. A megyei tanácsoknak a román egyházak esperesei szintén hivatalból voltak tagjai, a kisebbségek közül kizárólag a legnagyobb felekezet küldhetett képviselőt.²³⁶⁰ Hangsúlyosan kell e körben, hogy a *központi kormányzat ezen testületeket bármikor feloszlathatta*²³⁶¹ a választott testületek helyett átmeneti bizottságokat kinevezve,²³⁶² *amely jogszabályi lehetőség a decentralizációt és az önkormányzatiságot illuzórikussá tette.*²³⁶³

Az 1938. évi Alkotmány a gyakorlattal egyezően vetette el a decentralizáció elvét és az 1938. évi közigazgatási törvénnyel teljesen átalakította a területi igazgatást nagyfokú centralizációt végrehajtva, bevezetve a központi kormányzatnak mindenben alárendelt tartományokat és eltörölve a megyék rendszerét.²³⁶⁴ Az önkormányzatiság maradványai kizárólag az ötvenezer főnél nagyobb lélekszámú városokban maradtak fent. A királyi diktatúra természetéből fakadóan gyakorlati jelentőséget nem nyert, de kisebbségi szempontból értékelhető módosítás ebben körben annak nevesítése volt, hogy a kisebbségek által abszolút többségben lakott települések község bíróját a kisebbségek közül kellett kinevezni, ugyanakkor a román nyelvtudás alapfeltétele nem változott, a felszólalásokat azonnal románra kellett fordítani.²³⁶⁵

A korabeli román kétkamarás törvényhozásban a képviselőházi választások alapja a román állampolgárok általános, egyenlő, közvetlen, kötelező és titkos akív választójoga volt, a passzív választójog a Romániában lakó, huszonötödik életévét betöltött azon román állampolgárokat illette meg, akik a polgári és politikai jogaikat gyakorolhatták. Ezen feltételeknek értelemszerűen nem tehettek eleget jelentős arányban azok, akiknek állampolgársága nem volt tisztázott a fentiek szerint. Az 1926. évi választási törvény²³⁶⁶ szerint a képviselőválasztások során minden vármegye egy szavazó kerületet jelentett és a

²³⁶⁰ NAGY (1944) i.m. 181.

²³⁶¹ BÁRDI Nándor: Az időközi bizottságok korszaka. In: BÁRDI Nándor–PÁL Judit (szerk.): *Székelyföld története III. kötet*. Budapest – Kolozsvár – Székelyudvarhely, Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont – Erdélyi Múzeum Egyesület – Haáz Rezső Múzeum, 2016. 430.; BOTLIK: i.m. 128.; ROMSICS (2018b) i.m. 318.

²³⁶² Hegedüs Nándor beszéde a közigazgatási reformról (1931. július 3.) In: BALÁZS Sándor: *Magyar képviselet a királyi Románia parlamentjében*. Kolozsvár, Kriterion Könyvkiadó, 2008. 365–370.; Bethlen György felszólalása a felirati vitában (1935. december 3.) In: BALÁZS Sándor: *Magyar képviselet a királyi Románia parlamentjében*. Kolozsvár, Kriterion Könyvkiadó, 2008. 476.; BÁRDI (2013) i.m. 217–218.; FEGYVERESI i.m. 375.

²³⁶³ NAGY (1944) i.m. 181.

²³⁶⁴ MIKÓ (1941) i.m. 214–215.

²³⁶⁵ NAGY (1944) i.m. 183–185.

²³⁶⁶ A Hivatalos Lap 1926. március 27-i 71. számában kihirdetett választási törvény – legea electorla pentru adunarea deputaților și senat.

törvényhez mellékelte, a képviselők számszerinti elosztását kerületenként tartalmazó táblázat szerint összesen 387 képviselőt választottak *egy olyan arányosságot torzító rendszerben, amely szerint az összes szavazat 40%-t elnyerő párt prémiumként megkapta az összes mandátum felét.*²³⁶⁷ A mandátumok másik fele a győztes párt és a választókerületenként abszolút többséget vagy országosan legalább 2%-os arányt elért pártok között került szétosztásra.²³⁶⁸ A szenátusi választások esetében megyei listás választási rendszer volt a 40. életévet betöltött román állampolgárok általános, titkos, egyenlő, közvetlen aktív választójogával. A szenátusi választáson felül a szakmai testületek, azaz a mezőgazdaság, ipar-kereskedelem és munka testületek tagjai kötelező, egyenlő, közvetlen és titkos választójoggal a bukaresti, jászvásári, azaz *iași*, a galaci, azaz *galați-i* és a kolozsvári szavazókerületekben egy-egy szenátort választottak, emellett az egyetemek, azaz a bukaresti, csernovici, azaz *cernăuți-i*, kolozsvári és jászvásári, azaz *iași-i* egyetemek szintén választottak egy-egy szenátort.²³⁶⁹ A Szenátusban érvényesült továbbá a felekezeti kisebbségi képviselő a 3.3.4. és 3.3.5. alfejezetekben ismertetett módon azzal, hogy az évszázados hagyományokkal rendelkező unitárius egyház lélekszáma elégtelensége okán nem nyert *ex officio* képviselőt.²³⁷⁰ A torz választási rendszer, a választási földrajz a közigazgatás újjászervezése során érvényesített politikája, valamint a választások során elkövetett visszaélések azt eredményezték, hogy a kisebbségek számarányuknak megfelelő törvényhozásbeli képviselőre nem tettek szert.²³⁷¹ E körben előfordult olyan választási eredmény is, amelyben a túlnyomó többségben kisebbségek által lakott területeken a nemzeti kisebbség jelöltje nem nyert mandátumot,²³⁷² vagy a valós kisebbségi arányoktól eltérő választási névjegyzék és eredmény került megállapításra.²³⁷³ A kisebbségi képviselőknek elnyert mandátumuk esetén is az államhűségüket folyamatosan megkérdőjelező támadásokkal kellett szembe nézniük. Az arányos részvételi jogok elvben az állam stabilizáló tényezői is lehetnek²³⁷⁴ az egyenlőség biztosításának célján túl, mindez azonban Románia esetében nem érvényesült.

²³⁶⁷ PANTELIMON, Răzvan Victor: *Evoluția Legislativă Electorală românești (1864-1938)*. *Analele Universității „OVIDIUS” – Seria Istorie* Volumul 6, 2009. 113–115.; DURANDIN i.m. 230.; FEGYVERESI i.m. 388.; GYÖRGY (2006) i.m. 10.; MIKÓ (1941) i.m. 57–59.; SZENCZEI i.m. 129.

²³⁶⁸ A romániai kisebbségi magyar nemzet politikai, kulturális és közgazdasági helyzetképe a genfi kongresszus előtt. *Magyar Kisebbség*, 1930. IX/17. 629–630.; ALEXIANU i.m. 421–422.; BALÁZS i.m. 49–50.; NAGY (1944) i.m. 172.

²³⁶⁹ NAGY (1944) i.m. 173–175.

²³⁷⁰ FEGYVERESI i.m. 381.

²³⁷¹ Összehasonlító kimutatás a román kormányok által Erdélyben 1922., 1926. és 1927. években rendezett választások eredményeiről. *Magyar Kisebbség*, 1927. VI/21. 790–791.; ABLONCZY (2011) i.m. 28.; BÍRÓ (2002) i.m. 445–450.

²³⁷² BALÁZS i.m. 30–31., 57.

²³⁷³ BALÁZS i.m. 69., 112–113., 133.

²³⁷⁴ MONTESQUIEU i.m. 240–241.

A kisebbségek törvényhozásbeli képvisellete tárgyánál az Országos Magyar Párt, a Német Párt és az Országos Zsidó Párt politikai szervezeteit szükséges megemlíteni,²³⁷⁵ amelyek a Magyar Királyságban korábban működött nemzeti pártokkal rokoníthatók. Az Országos Magyar Párt a politikai-érdekképviselői szervezetként a korábbi uralkodó helyzetben lévő magyarság képviselétét vállalta fel, ennek alapján a román politikum oldaláról folyamatos támadásoknak volt kitéve, konstruktív javaslatait gyanakvással kezelték, tagjai és képviselői államhűségét folyamatosan megkérdőjelezték,²³⁷⁶ emellett a román államvezetés a működését – szemben a német és zsidó szervezetekkel – politikai síkon megkérdőjelezte, állami úton hátrányos intézkedésekkel sújtotta annak érdekében, hogy az arányos képviselő elérését akadályozza. Az Országos Magyar Párt az 1921. június 5-én Kós Károly által Bánffyhunyadon megalapított Erdélyi Néppárt, a későbbi Magyar Néppárt, a magyar kisebbség érdekképviselétét felvállaló 1921. július 6-án létrejött, 1921. október 30-án működésében felfüggesztett, majd 1922. októberében betiltott Magyar Szövetség,²³⁷⁷ illetve az 1922. február 12-én Kolozsváron alapított Magyar Nemzeti Párt²³⁷⁸ szervezeti keretein alapult és a két politikai párt 1922. december 28-án Kolozsváron bekövetkezett egyesülésével jött létre mint a romániai magyar nemzetiségű állampolgárok egységes és egyetemes politikai szervezete.²³⁷⁹ A párt szervezeti szabályzata külön felvétel nélkül a tagjainak tekintett minden olyan 20. életévét betöltött román állampolgárt, aki akár származásánál, akár születésénél, akár anyanyelvénél vagy műveltségénél fogva magát magyarnak vallotta.²³⁸⁰ A széles társadalmi alap mellett a párt nehézkes működését elsősorban a dualizmus közjogi berendezkedésén szocializált vezetőinek²³⁸¹ elképzelései és a romániai realitások közötti valóság különbségei is megalapozták, emellett annak kezdeti passzívista alapállása és kisebbségi sérelmi politikája²³⁸² a kisebbségi magyar társadalom oldaláról sem élvezett egyöntetű támogatást, elitista szemléletével szemben demokratikus fordulatot szorgalmaztak.²³⁸³ A párt álláspontjait

²³⁷⁵ FEGYVERESI i.m. 381–382.; GIDÓ (2008) i.m. 45.; GYÖRGY (2006) i.m. 152–154.

²³⁷⁶ BALÁZS i.m. 30–31., 42–43., 57–60.; MIKÓ (1941) i.m. 43–47.; ROMSICS (2018b) i.m. 320–321.

²³⁷⁷ BÁRDI (2013) i.m. 109–111.; GYÖRGY (2006) i.m. 17.; MIKÓ (1941) i.m. 19–26.

²³⁷⁸ BALÁZS i.m. 29–30.; BÁRDI (2013) i.m. 111.; MIKÓ (1941) i.m. 25–26.

²³⁷⁹ SÜLYOK István: Az erdélyi magyarság politikai szervezete. In: SÜLYOK István – FRITZ László (szerk.): *Erdélyi Magyar Évkönyv 1918–1929., I. évf.*, Kolozsvár, „Juventus” Kiadás, 1930. [a továbbiakban: SÜLYOK (1930a)] 8–10.; SÜLYOK István: Magyar Párt. *Magyar Kisebbség*, 1923. II/1. 1–3.; BÁRDI (2013) i.m. 107–108., 111.; BÍRÓ (2002) i.m. 445.; EGYED (2013) i.m. 271–272.; BALÁZS i.m. 27–28.; GYÖRGY (2006) i.m. 19–23.; MIKÓ (1941) i.m. 39–43.; PĂCURARIU i.m. 342–344.; ZEIDLER (2001) i.m. 198–200.

²³⁸⁰ MIKÓ (1941) i.m. 54–55.; SÜLYOK (1930a) i.m. 11.

²³⁸¹ BÁRDI (2013) i.m. 107–108.

²³⁸² MIKÓ (1941) i.m. 15–18.

²³⁸³ BOLDIZSÁR Iván: Erdély második Trianonja. In: NAGY Pál (szerk.): *Németh László: Magyarok Romániában – Az útirajz és a vita*. Marosvásárhely, Mentor Kiadó, 2001. 107–114.; ABLONCZY (2011) i.m. 30–31.; BÁRDI (2013) i.m. 405–408.; GYÖRGY (2006) i.m. 104–111., 176–180.

a törvényhozásban és azon kívül is a kisebbségi kérdésen túl a romániai közélet valamennyi kérdésében kinyilvánította, így foglalkozott a szabad nyelvhasználat, az oktatási kérdések, a földreform, az adózás, a közigazgatás és a választójog kérdéseivel, kiemelten kezelte a magyar ajkú erdélyi zsidóság kérdését, a kivándorlás ügyén túl a többi nemzeti kisebbséggel való együttműködés lehetőségeit is kereste, valamint aktív szerepet vállalt a Nemzetek Szövetsége előtti panaszeljárásokban²³⁸⁴ és egyéb nemzetközi fórumokon képviselte a romániai magyarságot.²³⁸⁵ A párt érdekképviseleti céljai megvalósítása érdekében folyamatosan kereste a kapcsolatot a román pártokkal is,²³⁸⁶ amelynek elemeként 1923. októberében elfogadta az Averescu-Goga-féle Néppárt együttműködési ajánlatát és titokban – belpolitikai vitát kavaró²³⁸⁷ – választási szövetségre is lépett vele az úgynevezett *csucsai paktum* által. A megállapodásban a Néppárt vállalta az erdélyi magyar egyházaknak a nagyfokú autonómia, a felekezeti iskoláknak a nyilvánossági jog megadását, továbbá a magyar művelődési intézmények működési feltételeinek könnyítését, az anyanyelv szélesebb körű használatának biztosítását egyéb kérdések mellett,²³⁸⁸ amelynek alapjain és megvalósításuk esetén sikeres integrációs folyamatok indulhattak volna el.²³⁸⁹ Később a párt a Liberális Párttal keresett szövetséget,²³⁹⁰ azonban egyik politikai megállapodás vagy alku sem orvosolta a kisebbségi problémákat, továbbá az Országos Magyar Párt erőforrásait a belső ellenzéke miatti a pártszakadás megakadályozása is lekötötte.²³⁹¹ A pártszakadást sikerült megakadályozni, így az Országos Magyar Párt a kisebbségi magyarság politikai szervezeteként a királyi diktatúra idejéig a román törvényhozás aktív résztvevője maradt,²³⁹² igaz a magyarság számarányának megfelelő képviseleti arányt soha nem sikerült elérnie.²³⁹³

²³⁸⁴ BÁRDI Nándor: Az „Országos Magyar Párt a régióban. In: BÁRDI Nándor – PÁL Judit (szerk.): *Székelyföld története III. kötet*. Budapest – Kolozsvár–Székelyudvarhely, Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont – Erdélyi Múzeum Egyesület – Haáz Rezső Múzeum, 2016. 463–467.; BÁRDI (2013) i.m. 431–432.; GYÖRGY (2006) i.m. 203–210.; ROMSICS (2018b) i.m. 320.

²³⁸⁵ GYÖRGY (2006) i.m. 201–203., 210–213.

²³⁸⁶ ABLONCZY (2011) i.m. 29–30.; ZEIDLER (2001) i.m. 200.

²³⁸⁷ WILLER József: Románok rólunk. *Magyar Kisebbség*, 1924. III/1. 44.; WILLER József: Románok rólunk. *Magyar Kisebbség*, 1924. III/2. 85–90.; WILLER József: Románok rólunk. *Magyar Kisebbség*, 1924. III/3. 136–139.; WILLER József: Románok rólunk. *Magyar Kisebbség*, 1924. III/5. 229–231.

²³⁸⁸ BÁRDI (2013) i.m. 118–128.; GYÖRGY (2006) i.m. 24–28.; MIKÓ (1941) i.m. 47–49., 274–284.; ROMSICS (2018b) i.m. 320.; SÜLYOK (1930a) i.m. 14–15.

²³⁸⁹ Gyárfás Elemér felszólalása a felirati vitában (1934. december 13.) In: BALÁZS Sándor: *Magyar képviselet a királyi Románia parlamentjében*. Kolozsvár, Kriterion Könyvkiadó, 2008. 467.

²³⁹⁰ WILLER József: Románok rólunk. *Magyar Kisebbség*, 1926. V/4. 154–156.; GYÖRGY (2006) i.m. 72–84.; MIKÓ (1941) i.m. 56–60.; SÜLYOK (1930a) i.m. 21–23.; ZEIDLER (2001) i.m. 200.

²³⁹¹ BÁRDI (2013) i.m. 408–409.; GYÖRGY (2006) i.m. 62–64., 93–94., 104–113., 149–151.; MIKÓ (1941) i.m. 55., 66–70.

²³⁹² BALÁZS i.m. 29–193.; BÁRDI (2013) i.m. 431.

²³⁹³ ABLONCZY (2011) i.m. 30.; ROMSICS (2018b) i.m. 320.; SÜLYOK (1930a) i.m. 17–20.

Az 1938. évi Alkotmány a 3.3.5. alfejezet kifejtettek szerint korporatív alapon szervezte újra Románia alkotmányos berendezkedését²³⁹⁴ a király törvényhozói szerepének dominanciájával. Az új államrend a választójogot foglalkozási csoportokban való részvételhez kötötte, amelyben a kisebbségi szempontok nem érvényesültek. Valamennyi politikai párt, így a nemzetiségi alapon szervezett Országos Magyar Párt is feloszlásra került és csak a Nemzeti Újjászületés Frontja, a *Frontul Renașterii Naționale* mint egyetlen engedélyezett párt működhetett annak Nemzeti Pártként való átalakulását követően.²³⁹⁵ Hamarosan megalakult a Nemzeti Újjászületés Frontjának alosztályaiként a Magyar Népközösség, illetve a Német Népközösség, mint a magyar és német kisebbség kulturális, gazdasági és szociális tevékenységét összefogó szervezet, amelyek azonban közvetlen politikai tevékenységet nem folytathattak.²³⁹⁶ A Magyar Népközösség II. bécsi döntést követően Nagyenyed központtal folytatta tevékenységét a a Romániában maradt magyarság politikai szervezeteként.²³⁹⁷

4.5.6. A kétoldalú nemzetközi szerződések egyes kérdései

A kisebbségek tekintetében a korszak teljes képéhez hozzá tartozik a kétoldalú nemzetközi szerződések kérdésének vizsgálata a 4.4. fejezetben rögzített alapok fenntartásával. A nemzetállami eszme a heterogén államalakulatokat felbontotta és szinte valamennyi esetben, igaz eltérő mértékben számolni kellett kisebbségekkel a határokon belül, illetve diaszpórákkal azokon kívül.²³⁹⁸ Annak ellenére, hogy kisebbségvédelem nemzetközi jogi forrásainak egyedi nemzetközi szerződések szintjét illetően a lényegében egynemzetiségűvé vált magyar állam nem volt abban a helyzetben, hogy külön nemzetközi jogi kisebbségi szerződéseket kössön az utódállamokkal, az arra való törekvés jellemezte a magyar államot. Ezen az alapon már békekonferencia idején lezajlott, a revíziót gazdasági érdekek teljesítésétől függővé tévő francia nagyhatalmi támogatást célzó titkos tárgyalásoktól²³⁹⁹ kezdve folytak diplomáciai

²³⁹⁴ BOTLIK: i.m. 130.

²³⁹⁵ BOTLIK i.m. 129–130.

²³⁹⁶ BÁRDI (2013) i.m. 433–437.; MIKÓ (1941) i.m. 218–226.

²³⁹⁷ A dél-erdélyi és bánági magyarság vezetőinek november 4-iki értekezlete. *Magyar Kisebbség*, 1940. XIX/21-22. 498–501.; Az átszervezett Romániai Magyar Népközösség központi és vidéki szervei és ezek vezetői. *Magyar Kisebbség*, 1940. XIX/23. 552–553.; CSAPODY i.m. 102–104.

²³⁹⁸ FERGUSON (2016a) i.m. lvi–lvii.

²³⁹⁹ Csáky Imre gróf és Bethlen István gróf, a magyar kormány különleges megbízottainak memoranduma Maurice Georges Paléologue francia külügyi vezértitkár részére a magyar külpolitikai törekvésekről (Párizs, 1920. május 12.). In: ZEIDLER Miklós (szerk.): *Trianon*. Budapest, Osiris Kiadó. 2020. 558–559.; GYÖRI SZABÓ i.m. 70–71.; ROMSICS (1987) i.m. 226–231., 39–41.; ROMSICS (2018b) i.m. 285–2.; ROMSICS (2019c) i.m. 182–185.; ROMSICS (2020a) i.m. 153–158.; SZÁSZ (1986c) i.m. 1729–1731.; ZEIDLER (2018) i.m. 32–35.

tárgyalások az utódállamokkal, különösen Csehszlovákiával,²⁴⁰⁰ illetve a délszláv állammal,²⁴⁰¹ amelyeket a nemzetközi elszigeteltségből kitörő Magyarország kezdeményezett. A kétoldalú megállapodások történetének egyik fejezeteként említhető a békekonferencia ideje alatt megkezdett román-magyar béketárgyalások kérdése, amely során az erdélyi magyarság kisebbségbe kerülését elkerülendő került felvetésre egy román-magyar, vagy erdélyi-román perszonálunió lehetősége az erdélyi autonómia mellett.²⁴⁰² A terv újabb megvalósítását II. Károly román király és Bethlen István gróf 1931. decemberi temesvári találkozáját követően a sajtó minden reális alap nélkül hangoztatta.²⁴⁰³ A békekonferenciát követően a magyar külpolitika revíziós alapállása – a kisebbségi arányokon túl – az érdemi megállapodások lehetőségét kizárta,²⁴⁰⁴ ezért a hangsúly egyre inkább a nemzetközi szerződések alapján már fennálló kötelezettségek számonkérésére helyeződött,²⁴⁰⁵ megismételve, hogy egyedi kisebbségvédelmi megállapodást végül a korszak végén Magyarország azzal a Németországgal kötött, amelynek területén nem volt jelentős magyar kisebbség és e megállapodás egyebekben róluk nem is rendelkezett. A későbbiekben, az I. és a II. bécsi döntések az állampolgársági kérdéseken túl klasszikus kisebbségi kérdéseket nem szabályoztak, azok tárgyalását a felekre bízták, ennek ellenére kétoldalú kisebbségvédelmi megállapodás, a Csehszlovákiával kötött 3.2.8. alfejezetben tárgyalt állampolgársági egyezményen kívül egyik esetben sem került megkötésre. A II. bécsi döntést megelőző, az értekezés 1. részben ismertetett magyar-román tárgyalások sem tartalmaztak klasszikus kisebbségvédelmi szabályozási szándékot. A román fél a lakosságcsere alapján állt a nemzetiségi kérdés megoldását illetően, míg a magyar fél területi követeléseket támasztott, amely álláspontok feloldhatatlansága vezetett a II. bécsi döntéshez.²⁴⁰⁶ A II. bécsi döntést követő úgynevezett likvidációs tárgyalások tizenegy tárgya közül egyik sem tartalmazta a nemzetiségi kérdést, ugyanakkor a román vezetés ekkor már kezdeményezte egy kisebbségi szerződés megkötését a román nemzetiség által lakott területek önkormányzatisága alapján, azonban a magyar fél elsőként a döntően technikai jellegű kérdésekre helyezte a hangsúlyt és

²⁴⁰⁰ Előterjesztés az amerikai külügyminisztérium tanácsadó bizottsága területi albizottságához a magyar-szlovák határról (1942. július 16.). In: GECSÉNYI Lajos – MÁTHÉ Gábor (szerk.): *Sub Clausula. 1920 – 1947. Dokumentumok két békeszerződés – Trianon, Párizs – történetéből.* Budapest, Magyar Közlöny és Lapkiadó, 2008. 874–879.; BÁNFFY i.m. 192., 215–219.; ROMSICS (2001a) i.m. 509.; ROMSICS (2019c) i.m. 223–225.

²⁴⁰¹ BÁRDI (2013) i.m. 209–210.; ROMSICS (2019c) i.m. 242–243.

²⁴⁰² GYŐRI SZABÓ i.m. 57–58.; ROMSICS (1987) i.m. 197–198., 205–206.; ROMSICS (2018b) i.m. 254–269.; ROMSICS (2019c) i.m. 161–162., 167–169.

²⁴⁰³ ROMSICS (2019c) i.m. 411–415.

²⁴⁰⁴ GYŐRI SZABÓ i.m. 83–86.

²⁴⁰⁵ KISS i.m. 562–563., 638–639., 660–662., 722–723.

²⁴⁰⁶ CORNELIUS i.m. 146–151.; BENKŐ i.m. 8–10.; ZEIDLER (2001) i.m. 216–218.

azok lezárásáig a kérdésről nem tárgyalt.²⁴⁰⁷ A tárgyalásoktól függetlenül a II. bécsi döntést mindkét fél ideiglenesnek tekintette, így a megbékélési kísérletek eleve kudarcra voltak ítélve, amelyből fakadóan egy kölcsönösségi alapon álló,²⁴⁰⁸ sérelmi jellegű kétoldalú kapcsolat és nemzetiségi politika alakult ki, amelynek lényegi eleme a sérelmekre adott retorziók rendszere volt.²⁴⁰⁹ *A feloldhatatlan ellentétek és az egyébként a II. világháború végéig fennmaradtak*²⁴¹⁰ *retorziós politika végül a felek akaratából egy német-olasz katonai bizottság felállításához vezettek, amelynek tevékenysége és ajánlásai igyekeztek a két ország viszonyát stabilizálni, a kisebbségvédelmi kérdéseket megoldani,*²⁴¹¹ *gyakorlatilag átvéve a Nemzetek Szövetsége kisebbségvédelmi hatáskörét.*²⁴¹² A végleges kétoldalú megoldás elmaradása valójában a II. bécsi döntés ideiglenességének indirekt deklarációját jelentette a felek által, amelynek eredményeként valamennyi későbbi tárgyalás ezen okból nem eszközölt hosszú távú megállapodásokat, emellett az egyes rendezett kérdések végrehajtása során is mulasztások sorozata volt felfedezhető. A felek magatartása egyértelműen a II. bécsi döntés megváltoztatásának szándékára vezethető vissza,²⁴¹³ amelynek elemeként a román kormányzat már 1941. szeptember 15-én az olasz és német kormánynak küldött jegyzékében egyértelműen kinyilvánította II. bécsi döntés álláspontja szerinti érvénytelenségét.²⁴¹⁴

Románia a vizsgált korszakban döntően gazdasági, illetve katonai együttműködésekben volt érdekelt, azonban egyetlen esetben kisebbségvédelmi tárgyban is kötött kétoldalú nemzetközi szerződést. Románia Jugoszláviával 1933. március 10-én Belgrádban kötött különböző, szám szerint tizenkilenc szerződést, amely szerződésrendszer egyik elemének tárgya a jugoszláviai román és a romániai szerb, illetve horvát kisebbség bánáti elemi oktatási kérdéseinek kölcsönösségi alapon történt rendezése volt a jugoszláv, illetve román Bánát *partialis* területi hatályával.²⁴¹⁵ A szerződés a kisebbségi iskolák tekintetében az oktatási nyelvet a kisebbség nyelvében határozta meg és a harmadik évtől rendelte el az államnyelvet, illetve az államnyelven való történelem és földrajz oktatását heti három órában. A szerződés rendelkezett egyebekben a tanárok, a felekezeti oktatás, a hitoktatás kérdéseiről és az állami

²⁴⁰⁷ L. BALOGH (2013) i.m. 93–103.

²⁴⁰⁸ JAKABFFY Elemér: A viszonzosság. *Magyar Kisebbség*, 1940. XIX/20. 469.

²⁴⁰⁹ KÖPECZI i.m. 597.; L. BALOGH (2013) i.m. 76–93.

²⁴¹⁰ ABLONCZY (2011) i.m. 118–119.; BENKŐ i.m. 31–32.; L. BALOGH (2013) i.m. 207.

²⁴¹¹ GANCZER i.m. 207–209.; L. BALOGH (2013) i.m. 103–110.; ROMSICS (2018b) i.m. 337.

²⁴¹² L. BALOGH (2013) i.m. 227–234.

²⁴¹³ BENKŐ i.m. 31–32.; L. BALOGH (2013) i.m. 110–307.

²⁴¹⁴ L. BALOGH (2013) i.m. 150–157.

²⁴¹⁵ League of Nations Treaty Series – Treaties and International Engagements registered with the Secretariat of the League of Nations. Volume CXLVI 1934. Nos. 1, 2, 3 et 4. No. 3373. 233–243.

támogatásokról, valamint arról, hogy az oktatói fizetéseket az érintett kisebbség állama fedezte. A szerződés alapján a kisebbségi iskolák nyilvános iskoláknak számítottak, így az állami iskolák bizonyítványaival egyenértékű bizonyítványokat állíthattak ki.²⁴¹⁶ A megállapodás egyebekben külön rendelkezéseket tartalmazott az iskolák felállítására vonatkozóan, húsz tanköteles gyermek esetében meghatározva annak felállítási kötelezettségét kérelem alapján. A nemzetiségi tanerő utánpótlása érdekében a verseci, illetve temesvári főiskolai tanárképzés kérdéseit is részletesen tárgyalták a felek és a finanszírozás kérdéseit kölcsönösségi alapon rendezték, emellett a felek megállapodtak a tankönyvkiadásról, egymás állami tankönyveinek használatáról, valamint az iskolaszékek széleskörű jogosítványairól is. A szerződést királyi rendelettel²⁴¹⁷ hirdették ki a többi megállapodással egyidejűleg, amelynek nyomán ismét felszínre került a Párizsi kisebbségvédelmi szerződésben nevesített székely és szász oktatási autonómia kérdése,²⁴¹⁸ különösebb visszhang nélkül. A kétoldalú megállapodások kérdéséhez illeszkedik egyebekben a bukaresti török-román egyezmény, amely a dobrudzsai törökök kitelepítését célozta,²⁴¹⁹ illetve a vizsgált korszak végén, 1940. szeptember 5-én Bulgáriával kötött craiovai egyezmény, amelynek értelmében a többnemzetiségű Kvadrilatert Románia átadta, illetve visszaadta Bulgáriának, amely az egyetlen II. világháborúban eszközölt határmódosítás, amely a mai napig hatályban van.²⁴²⁰ Kisebbségvédelmi szempontból egyéb kétoldalú megállapodás megkötésére a vizsgált korszakban egyebekben nem került sor.

4.6. A Nemzetek Szövetsége előtti kisebbségvédelem, mint a nemzetiségi jog nemzetközi színtere és a romániai magyarság

4.6.1. Alapvetések

A filozófiai, politikai és jogi gondolkodást évszázadok óta foglalkoztatta egy olyan univerzális szervezet megalapítása, amely az államok közötti együttműködés, a nemzetközi

²⁴¹⁶ BÚZA (1930) i.m. 126–128.

²⁴¹⁷ A Hivatalos Lap 1933. szeptember 25-i 220. számában kihirdetett 1.106. számú királyi rendelettel kihirdetett megállapodásokat jóváhagyó törvény – decret-lege nr. 1.106. Lege ratifica și a face să se execute următoarele Convențiuni, Acorduri și Precese-verbale. 1. Convențiunea relativă la reglementarea școlilor primare minoritare în Banat.

²⁴¹⁸ Bethlen György felszólalása a válaszfelirati vitában (1934. február 24.) In: BALÁZS Sándor: *Magyar képviselet a királyi Románia parlamentjében*. Kolozsvár, Kriterion Könyvkiadó, 2008. 438.

²⁴¹⁹ BOIA (2016) i.m. 73–74.

²⁴²⁰ ROMSICS (2020b) i.m. 254–255., 290.

béke és biztonság letéteményese és fóruma lehet és amely szervezet az Amerikai Egyesült Államok kezdeményezésre, a wilsoni pontok XIV. pontja alapján a Nemzetek Szövetségének megalapítása által az I. világháborút követően részben valóssá vált.²⁴²¹ A *Nemzetek Szövetsége*, amelynek Egyezségokmánya a békeszerződések részét képezte az *univerzalitás* igényével lépett fel, azonban a szervezetnek *még a kezdeményező Amerikai Egyesült Államok sem vált tagjává* több más állam mellett, valamint maga a *kilépés lehetősége* is az univerzalitás megvalósulása ellen hatott.²⁴²² A *Nemzetek Szövetsége nemzetközi szervezetként elsősorban politikai*²⁴²³ és *nem jogi kereteket* biztosított a tagjai közötti vitás kérdések rendezése tekintetében, így értelemszerűen *a kisebbségvédelem kérdése is döntően politikai jellegű megoldásokat* eredményezett,²⁴²⁴ ennek ellenére megalapítása kiemelkedő jelentőségű a kisebbségvédelem területén. A Párizs környéki békerendszer és a Nemzetek Szövetsége ugyanis *ténylegesen áttörte a korábbi állami szuverenitás abszolút felfogását és működése örökségeként a kisebbségi jogok individualista felfogása végleg meghaladottá vált.*

Az I. világháborút lezáró nemzetközi szerződések által felállított Nemzetek Szövetsége központi szerepén alapuló kisebbségvédelem nemzetközi jogi intézményrendszerét²⁴²⁵ Magyarország tekintetében a trianoni békeszerződés 60. cikke, Románia esetében a Párizsi kisebbségvédelmi szerződés 12. cikke rögzítette, amely rendelkezések nemzetközi érdekű kötelezettségekként a Nemzetek Szövetségének védelme alatt állva kizárólag a Nemzetek Szövetsége Tanácsa többségének hozzájárulásával volt megváltoztatható.²⁴²⁶ E körben a Szövetséges és Társult Főhatalmak a szerződésekben kötelezték magukat, hogy nem tagadják meg hozzájárulásukat egyetlen olyan módosítástól sem, amelyet a Nemzetek Szövetsége Tanácsának többsége megfelelő formában elfogadott. A rendelkezések ebben a formában kettős védelmet jelentenek, egyrészt a Nemzetek Szövetségének ellenőrzését, másrészt az alaptörvényül elismert rendelkezések módosításának fenti korlátját.²⁴²⁷ A szerződésekben a kötelezett államok hozzájárultak ahhoz, hogy a Nemzetek Szövetségének Tanácsa minden egyes tagjának meg legyen az a joga, hogy a Tanács figyelmét a szerződéses kötelezettségek valamelyikének megsértésére vagy megsértésének veszélyére felhívja és hogy a Tanács oly

²⁴²¹ SZALAYNÉ SÁNDOR i.m. 62.; TEGHZE i.m. 323–326.; ZEIDLER (2001) i.m. 38–39.

²⁴²² SZALAYNÉ SÁNDOR i.m. 62–64.; TEGHZE i.m. 326–329.

²⁴²³ ROMSICS (2020b) i.m. 213.; TEGHZE i.m. 357–358.

²⁴²⁴ BALOGH Arthur: A Nemzetek Szövetsége és a romániai magyar kisebbség. *Magyar Kisebbség*, 1940. XIX/18. 409–419.

²⁴²⁵ ZEIDLER (2001) i.m. 37–38.

²⁴²⁶ GAFTOESCU i.m. 118–120.; SHAW i.m. 262.

²⁴²⁷ BÚZA (1930) i.m. 142–144.

módon járhasson el és oly utasításokat adhasson, amelyek az adott esetben alkalmasaknak és hathatósaknak mutatkoznak. Ez a rendelkezés döntően politikai és államérdekeknek alárendelt,²⁴²⁸ tehát elsősorban nem jogi, hanem politika intézkedéseket vont maga után megelőlegezve, hogy a kisebbségvédelmi rendszer nem bizonyult minden esetben hatékonynak, kiszámíthatónak annak ellenére, hogy a jogi, illetve ténykérdések tekintetében lévő véleménykülönbség a Nemzetek Szövetségéről szóló Egyezségokmány 14. cikke értelmében nemzetközi jellegű vitának voltak tekintendők és ezáltal adott esetben az Nemzetközi Állandó Bíróság elé voltak terjeszthetők.²⁴²⁹ A kisebbségvédelmi rendszer fenti biztosítékainak elégtelenségét, illetve alapvető politikai jellegét bizonyítja a 4.5. fejezetben és alfejezeteiben bemutatott rendelkezések összessége, amelyek a nemzetközi kötelezettségekből fakadó jogalkotás *contra legem* jellegét tárták fel Románia esetében. A nemzetközi kötelezettségek nyílt megsértésének jogkövetkezményei nem kerültek alkalmazásra, így a *román jog* változatlanul az 1878 óta alkalmazott alapokon nyugodott, azaz *formálisan* és részben *teljesítette a nemzetközi kötelezettségeket*, de azokat a végrehajtás során végső soron negligálta, majd kezdetben a bírói gyakorlatban, később fokozatosan a jogalkotás szintjén is nyíltan megtagadta, *amely folyamatot az 1938. évi Alkotmány már alkotmányos szinten szentesített*. A fentiekén túl lehetőség nyílt egyes esetekben természetes személyek Nemzetközi Bíróság előtti perindítására az érintett államokkal szemben,²⁴³⁰ amelynek szintén lehettek kisebbségi jogi aspektusai ugyanakkor ezen kérdést alapvetően az értekezés nem vizsgálja. A jelen részben ennek megfelelően a dolgozat kereteit szét nem feszítő módon kerül bemutatásra a Nemzetek Szövetségének kisebbségvédelmi eljárása, továbbá a vizsgált államokat érintő egyes eljárások kerülnek röviden bemutatásra.

4.6.2. A Nemzetek Szövetsége védelme alatt álló kisebbségvédelem

A békeszerződések, illetve a kisebbségvédelmi szerződések megfogalmazásakor az eljárási rendszer kiépítése még nem történt meg,²⁴³¹ ahogyan nem került tisztázásra a kisebbség fogalma,²⁴³² illetve a kisebbségek jogalanyiségének kérdése sem.²⁴³³ A nemzetközi szerződések a kisebbségeket etnikai, illetve faji, vallási és nyelvi kisebbségekként

²⁴²⁸ MATEIU i.m. 30–31.

²⁴²⁹ NEGULESCU i.m. 147.

²⁴³⁰ SHAW i.m. 224.

²⁴³¹ GALÁNTAI i.m. 128–130., 140.

²⁴³² BALOGH (1940) i.m. 158–160.; TEGHZE i.m. 235–236.

²⁴³³ AJTAY i.m. 221., 225.; GAFTOESCU i.m. 154.; SZALAYNÉ SÁNDOR i.m. 111–112.

különböztették meg az adott állam többségi lakosságától, bizonyos jogok tekintetében pedig az állampolgárság feltételét is támasztották. Valamennyi jog döntően individualista alapállású volt a szükségképpen kollektív módon gyakorolható jogok kivételével és az értekezés tárgyát illetően a Párizsi kisebbségvédelmi szerződés 11. cikkét leszámítva önkormányzati jogokról, illetve a kisebbségek kollektív jogalanyiságáról nem rendelkeztek. Fentiek eredményeként a *kisebbségek jogalanyiságuk elismerése hiányában a kisebbségvédelmi eljárásokban nem minősültek alanynak,²⁴³⁴ félnek, nem illették meg az ebből fakadó jogok, az eljárás és a nemzetközi jog a kisebbségeket az eljárás tárgyának, esetleg kedvezményezettjének tekintette.²⁴³⁵* A nemzetközi szerződésekben fentebb leírt garanciarendszer eljárásjogi rendelkezések hiányában, illetve a Tanács hathatós és alkalmas intézkedéseinek rögzítésével megelőlegezte a politikai eljárások dominanciáját, a kisebbségi jogalanyiság el nem ismerése pedig *pontosan azokat fosztotta meg a védelem tárgyát képező panaszai előadásától, bizonyításától, perképességüktől, akiknek jogvédelmét voltak hivatottak biztosítani.* Ennek megfelelően a kisebbségek panaszai legfeljebb információs jellegűek lehettek az eljárásokban, amely államok közötti jogvita így nem kisebbségek nevében, hanem a kisebbségek érdekében folyt le.²⁴³⁶ A kisebbségek jogalanyiságának és perképességének elismerésére mint a hatékony kisebbségvédelem alapfeltételének megteremtésére, továbbá a politikai jelleg helyetti klasszikus bírósági eljárások mintája szerinti eljárásrend bevezetésre annak ellenére nem került sor, hogy azt többen is szorgalmazták.²⁴³⁷

A kisebbségvédelem eljárásrendje az úgynevezett Tittoni-jelentés²⁴³⁸ alapján épült ki²⁴³⁹ és Tommaso Tittoni olasz diplomata nevéhez fűződik, aki *rapporteurként* terjesztette elő javaslatát a Nemzetek Szövetsége előtti kisebbségvédelmi panasz eljárás szerződésekben foglalt érvényesítése érdekében. A Tittoni-jelentést a Nemzetek Szövetségének Tanácsa 1920. október 22-i ülésén fogadta el,²⁴⁴⁰ amely az eljárásrend szabályozása mellett megteremtette a Nemzetek Szövetségének Tanácsa eljárásának tényleges jogalapját is, tekintettel arra, hogy a Nemzetek Szövetségének Tanácsa eljárási jogosultságát a kisebbségvédelem tárgyában csak

²⁴³⁴ AJTAY i.m. 221.; GAJZÁGÓ (1942) i.m. 243.

²⁴³⁵ BALOGH (1928) i.m. 101–103.

²⁴³⁶ AJTAY i.m. 225.; SZALAYNÉ SÁNDOR i.m. 116–117.; SZÁSZ (1931) i.m. 230–231.

²⁴³⁷ BALOGH (1928) i.m. 318–319.; BÚZA (1930) i.m. 411–429.; SZÁSZ (1931) i.m. 231–234.

²⁴³⁸ Tittoni – a Nemzetek Szövetsége Tanácsa által 1920. október 22-én jóváhagyott – jelentése. In: GALÁNTAI József: *Trianon és a kisebbségvédelem*. Budapest, Maecenas, 1989. 213–216.

²⁴³⁹ ROSTING, Helmer: A kisebbségek védelme a Nemzetek Szövetsége részéről. *Magyar Kisebbség*, 1923. II/12. 450–453.; BALOGH Arthur: A Nemzetek Szövetsége és a romániai magyar kisebbség. *Magyar Kisebbség*, 1940. XIX/19. 446–447.; GYÖRGY (2006) i.m. 203.; SZALAYNÉ SÁNDOR i.m. 117–119.

²⁴⁴⁰ BALOGH (1928) i.m. 247–248.; GALÁNTAI i.m. 140–143.

szerződések tartalmazták és nem a Nemzetek Szövetsége Egyezségokmánya.²⁴⁴¹ A határozathozatalt megelőző vitákban elhangzottak a Nemzetek Szövetségének Tanácsa *quasi* vádlói helyzetét hangsúlyozták, így felmerült a szerződésekben foglalt hatáskör visszautasításának lehetősége, azonban a kisebbségvédelmiszerződések elfogadási nehézségeinek tanulsága végül a hatáskör elfogadására sarkallták a döntéshozókat.²⁴⁴²

*A szerződések alapvetően három feladatot értettek a Nemzetek Szövetsége védelme alatt, elsőként az állandó ellenőrzést, másodikként a közbelépést szerződésszegés vagy annak veszélye esetén, végezetül a Nemzetek Szövetségének tagjainak fenntartott jogot a szerződésszegés vagy annak veszélyének jelzésére, amely jog gyakorlására maguk a kisebbségek, illetve más államok is felhívhatták a tagok figyelmét, amely figyelemfelhívás nem keletkeztetett eljárási kötelezettséget.*²⁴⁴³ *Az ellenőrzés tekintetében semmilyen állandó szervezetrendszer nem került felállításra,*²⁴⁴⁴ *ez a jog mindvégig a politika síkján maradt. Ennek megfelelően a konkrét panaszok mint potenciális szerződésszegések, illetve arra irányuló veszélyek kerültek az eljárásrend fókuszpontjába oly módon, hogy gyakorlatilag valamennyi panasznak el kellett jutnia a Nemzetek Szövetségének Tanácsa eljárást megindítani jogosult tagjaihoz. A benyújtott panaszok mindenféle kommentár és észrevétel nélkül továbbításra kerültek a Főtitkár által a Nemzetek Szövetségének Tanácsa tagjaihoz, akiknek diszkrecionális joga volt az eljárás megindítása, azaz önmagában véve a panaszok továbbítása joghatással nem bírt.*²⁴⁴⁵ *A politikai feszültségek enyhítése érdekében, azaz a Nemzetek Szövetségének Tanácsa quasi vádlói szerepkörét árnyalni hivatottan kerültek felállításra az úgynevezett ad hoc hármass bizottságok,*²⁴⁴⁶ *amelyek mintegy megosztották az eljárás politikai felelősségét annak tagjai között. Az ad hoc hármass bizottságok ugyanakkor tényleges eljárási kötelezettséget teremtettek meg a bepanaszolt állam véleményének beszerzésével, illetve ezen államra telepített utolsó szó jogával végül quasi kontradiktórius elemeket is vitt az eljárásrendbe.*²⁴⁴⁷ *A részletszabályok további pontosításokat nyertek a Nemzetek Szövetségének Tanácsa 1921. június 27-i ülésén elfogadott határozattal,*²⁴⁴⁸ *ezt követően mielőtt a panaszok a Nemzetek Szövetségének Tanácsa vagy a Nemzetek*

²⁴⁴¹ BÚZA (1930) i.m. 153.; TEGHZE i.m. 338.

²⁴⁴² BÚZA (1930) i.m. 153–155.

²⁴⁴³ AJTAY i.m. 222–223.; SZALAYNÉ SÁNDOR i.m. 117–118.

²⁴⁴⁴ SZALAYNÉ SÁNDOR i.m. 118.

²⁴⁴⁵ GALÁNTAI i.m. 145–148.; SZALAYNÉ SÁNDOR i.m. 118–119.

²⁴⁴⁶ GAJZÁGÓ (1942) i.m. 243.

²⁴⁴⁷ BÚZA (1930) i.m. 161.

²⁴⁴⁸ A Tanács 1921. június 27-i határozata. In: GALÁNTAI József: *Trianon és a kisebbségvédelem*. Budapest, Maccenas, 1989. 217–218.

Szövetsége bármely tagjához továbbításra került volna, az érintett államok három héten belül kötelesek voltak közölni a Főtitkárral, hogy panaszra észrevételt kíván-e tenni és csak válasz vagy észrevétel tétel hiányában került a panasz az általános szabály szerint továbbításra. Amennyiben az érintett állam élni kívánt az észrevételezés jogával, azt két hónapon belül tehetette meg, így a panasz ezen észrevételekkel került továbbításra a Nemzetek Szövetsége tagjai részére.²⁴⁴⁹ Az eljárási szabályok további pontosítást nyertek 1922. szeptember 21-én elfogadott Nemzetek Szövetsége Közgyűlési határozataival, amelyek bár fenntartották a Nemzetek Szövetségének Tanácsa közvetlen cselekvési jogát, *de a kisebbségek számára kötelezettségként írták elő az állammal szembeni lojális magatartást. Az előírás a szerződések szövegével ellentétes* tartalmat hordozott magában, elvégre a panasz *essentialis eleme az állammal szembeni igényérvényesítés.*²⁴⁵⁰ A panasz eljárás finomításának következő állomása a Nemzetek Szövetségének Tanácsa 1923. szeptember 5-i határozata volt,²⁴⁵¹ amely a panaszok tartalmi és formai kellékei tekintetében előírta, hogy azoknak a kisebbségek védelmével kellett foglalkozniuk, a kérelem nem terjedhetett ki a kisebbség és az érintett állam közötti politikai kapcsolat megszakítására, az nem lehetett *anonim*, illetve kétséges forrású, sértő megfogalmazású, végezetül *quasi res iudicata* jellegű sem hordozhatott magában, azaz nem tartalmazhatott olyan adatokat, tényeket, amelyek egy korábbi kérvény tárgyául szolgáltak.²⁴⁵² A kérvény elfogadhatósága tekintetében az államok ellenvetéseket tehetek, amely esetben a Főtitkár a Nemzetek Szövetsége Tanácsa elé terjesztette a kérdést, az érintett állam az eljárás kérdésének a Nemzetek Szövetségének Tanácsa napirendjére tűzését is kérhette.²⁴⁵³ E körben hangsúlyozni szükséges, hogy az eljárásrend pontosításának időszakában jelentős politikai nyomás volt annak érdekében, hogy a kérvények kizárólag az érintett állam útján legyenek előterjeszthetők, amely azonban a panasz eljárás lényegi akadályaként nem került elfogadásra.²⁴⁵⁴ A panaszjog, mint szerződésekben rögzített jog egyebekben természetétől fogva nem lehetett jogtalan beavatkozás, az a Nemzetek Szövetségének Tanácsának tagjainak címzett információként bárki által benyújtható volt és az is maradt.²⁴⁵⁵ Egyebekben további pontosítást nyert a panaszok megismerésének és továbbításának módja, az észrevételezés határidejének meghosszabbításának lehetősége. A

²⁴⁴⁹ SZALAYNÉ SÁNDOR i.m. 120–121.

²⁴⁵⁰ SZALAYNÉ SÁNDOR i.m. 121–122.

²⁴⁵¹ A Tanács 1923. szeptember 5-i határozata. In: GALÁNTAI József: *Trianon és a kisebbségvédelem*. Budapest, Maecenas, 1989. 218–219.

²⁴⁵² BÚZA (1930) i.m. 169.; GALÁNTAI i.m. 144–145.

²⁴⁵³ SZALAYNÉ SÁNDOR i.m. 123.

²⁴⁵⁴ BÚZA (1930) i.m. 166.

²⁴⁵⁵ BÚZA (1930) i.m. 189.

nem tagállamok kérvényeit és a bepanaszolt állam észrevételeit csak a Nemzetek Szövetségének Tanácsa tagjai ismerhették meg, amennyiben a bepanaszolt állam másképpen nem kívánta. A hármass bizottságok hatásköre egyértelmű meghatározást nyert, eljárásuk célja annak tisztázása, hogy szükséges-e a Nemzetek Szövetségének Tanácsának, vagy annak valamely tagjának a felhívása a kötelezettségek megsértése vagy annak veszélye okán.²⁴⁵⁶ Ennek eredményeként a hármass bizottságok *quasi* a nemzetközi kisebbségvédelem első fórumává váltak,²⁴⁵⁷ így indokolt volt egyes összeférhetlenségi szabályok megalkotása is. A hármass bizottság tagja nem lehetett ennek megfelelően annak az államnak a képviselője, amelynek az adott panasz eljárásban érintett kisebbséghez tartozó egyének az állampolgárai, a kisebbséghez tartozó egyének államával szomszédos állam, valamint olyan állam képviselője, amelynek többsége a kérdéses kisebbséggel azonos.²⁴⁵⁸ Az összeférhetlenségi szabályok kidolgozója Brazília képviselője, Afrânio de Mello-Franco volt, aki egyebekben a kisebbségvédelmi rendszerben asszimilációs politikai célt látott és azt akként is értelmezte.²⁴⁵⁹ A kisebbségvédelmi rendszer ilyen értelmezése egyrészt a nemzetközi jog szabályai szerint nem autentikus, az nem féltől származó értelmezés, másrészt a fentebb figyelmen kívül hagyta, hogy a szerződések célja az önrendelkezési joggal és az új államkeretekkel állt kapcsolatban magában hordozva a vesztesek egyfajta kompenzációját is a tényleges állami előtti jogegyenlőség megteremtése érdekében.²⁴⁶⁰ A kisebbségvédelmi szerződések és intézményrendszer esetében az asszimilációs cél tehát nem igazolható, ellenkezőleg, azok valós és legfőbb célja alapvetően az erőszakos asszimiláció megakadályozása volt.²⁴⁶¹

Fentieket összegezve a panasz eljárás felépítése oly módon foglalható össze, hogy a panasz a Nemzetek Szövetsége Főtitkárságához kerülhetett benyújtásra, amely döntött az elfogadhatóság kérdésében. Amennyiben a panasz befogadásra került, úgy azt közölték a bepanaszolt állammal, amely állam ellenvetést, észrevételt tehetett, amely esetben a panasz a Nemzetek Szövetsége Tanácsa elnöke elé került. Ebben az esetben a Nemzetek Szövetsége Tanácsa elnöke a kérdést – adott esetben két másik tanácstaggal együtt – eldöntötte, vagy a bepanaszolt állam indítványára a Nemzetek Szövetsége Tanácsának napirendjére tűzte.²⁴⁶²

²⁴⁵⁶ SZALAYNÉ SÁNDOR i.m. 123.

²⁴⁵⁷ BÚZA (1930) i.m. 190

²⁴⁵⁸ SZALAYNÉ SÁNDOR i.m. 123–124.

²⁴⁵⁹ BALOGH Arthur: Kisebbségi védelem és asszimiláció. *Magyar Kisebbség*, 1926. V/2. 47–50.; BÁRDI (2013) i.m. 260.; BÚZA (1930) i.m. 200–201.; GAFTOESCU i.m. 151.; SOFRONIE i.m. 25–26.

²⁴⁶⁰ BÚZA (1930) i.m. 204–206.

²⁴⁶¹ KÉSMÁRKI i.m. 125–126.

²⁴⁶² AJTAY i.m. 222–223.; BÚZA (1930) i.m. 174–175.

Amennyiben a panasz elfogadhatónak minősült, a bepanaszolt állam három héten belül tehetett nyilatkozatot észrevételezési joga gyakorlása tárgyában,²⁴⁶³ amelyet követően két hónapon belül tehetette meg érdemi megjegyzéseit, amely határidő indokolt esetben meghosszabbítható volt. Ezt követően a panasz és az észrevételek együttesen kerültek közlésre a Nemzetek Szövetsége Tanácsa tagjaival, míg Nemzetek Szövetsége többi tagja csak külön kérés esetén kaphatta meg ezen információkat.²⁴⁶⁴ Következő lépésként a Nemzetek Szövetsége Tanácsa elnöke felkérte a Tanács két másik tagját a panasz kivizsgálására megalakítva az *ad hoc* *hármás bizottságot*. Amennyiben a hármás bizottság vagy a Nemzetek Szövetségének bármely más tagja úgy ítélte meg, felhívhatta a panaszra a Nemzetek Szövetsége Tanácsa figyelmét, kérhette annak napirendre tűzését, amely esetben egyhangú döntést kellett hozni a szerződések megsértésének, vagy a megsértés veszélyének kérdésében, illetve adott esetben a jogsérelem megszüntetése iránt a megfelelő, de közelebbről nem definiált, a szerződések szerint szükséges, alkalmas és hathatós intézkedéseket kellett fogantatni.²⁴⁶⁵ *Az eljárásrend nem tartalmazott klasszikus bizonyítási eljárásra vonatkozó szabályokat, így nagyfokú diszkréció érvényesült az adatok beszerzése, a felek meghallgatása, a beadványok lehetősége és a helyszíni vizsgálat tekintetében.*²⁴⁶⁶ A Nemzetek Szövetségének Tanácsa eljárása során döntően az érdekelt államtól további felvilágosításokat kért, megbízta az előadót, a főtítkárságot vagy egy bizottságot, hogy az érdekelt állammal közvetlenül tárgyaljon, adott esetben különleges jogász bizottságot állított fel és küldött ki az ügy megvizsgálására. Az eljárás a bepanaszolt állam képviselőjének nyilatkozattételi jogát favorizálta, és az érdekelt államok közvetlen tárgyaláshoz való jogát elismerve saját eljárását felfüggesztette, esetlegesen helyszíni vizsgálatot rendelt el, valamint az Állandó Nemzetközi Bíróságtól véleményt kért.²⁴⁶⁷ *A panasz eljárás eredményét tekintve, amennyiben a jogsértés, vagy annak veszélye egyhangúlag megállapítást nyert a Nemzetek Szövetsége Tanácsa által, azaz a panaszt politikai, illetve tárgyalásos úton nem sikerült a rendezni, úgy a Nemzetek Szövetségének Tanácsa határozatot volt köteles hozni.* A határozathozatal során a Nemzetek Szövetségének Tanácsa szabad volt, olyan utasításokat adhatott, amelyek az adott esetben alkalmasnak és hathatósaknak bizonyulhattak, ugyanakkor *köteles volt érdemi határozatot hozni, azaz nem lehetett*

²⁴⁶³ BÚZA (1930) i.m. 160.

²⁴⁶⁴ SZALAYNÉ SÁNDOR i.m. 126.

²⁴⁶⁵ SZALAYNÉ SÁNDOR i.m. 126–127.

²⁴⁶⁶ BÚZA (1930) i.m. 197–198.

²⁴⁶⁷ BÚZA (1930) i.m. 198.

*egyszerűen napirendre térni a panasz felett.*²⁴⁶⁸ A Nemzetek Szövetségének Tanácsa ennek megfelelően a szerződések szerint határozatában utasíthatta, gyakorlatilag felkérhette a bepanaszolt államot a kisebbségekre sérelmes jogszabályokat illetően azok lehető legrövidebb időn belüli megváltoztatására vagy hatályon kívül helyezésére, *azonban effektív szankciórendszer* – egyetlen tényleges szankció a Nemzetek Szövetségéből való kizárás volt²⁴⁶⁹ – *és végrehajtás hiányában döntően félhivatalos módon kért tájékoztatást az érintett államtól a panasz rendezésének módjáról és amennyiben az elfogadható volt, úgy azt elfogadta.*²⁴⁷⁰ Mind ebben a körben, mind az esetleges Állandó Nemzetközi Bíróság ügyek esetében volt helye fellebbezésnek,²⁴⁷¹ végrehajtás hiányában legfeljebb a közvélemény erejében lehetett bízni.²⁴⁷² A Nemzetek Szövetségének Tanácsának egyebekben jogában állt az Állandó Nemzetközi Bíróságtól csak jogi véleményt kérni,²⁴⁷³ amelynek nem volt jogi kötő ereje, de testület tekintélyével és a közvéleménnyel együtt érdemben befolyásolhatta a végleges álláspont kialakítását.²⁴⁷⁴ Az eljárásrendet 1929. június 13-án elfogadott határozat²⁴⁷⁵ alapján oly módon módosították, hogy amennyiben egy panaszt el nem fogadhatónak ítélt meg a Főtitkárság, erről a kérvényezőt az elfogadhatóságról való tájékoztatással együtt értesítenie kellett azzal, hogy formai okokból az elutasítás alapvetően nem volt lehetséges, illetve a hármas bizottságok helyett kivételesen ötös bizottságok is lehettek.²⁴⁷⁶ Változott a kérvényekre vonatkozó közlési rendszer is, a vizsgálat eredményét felvilágosító levélben közölték a Nemzetek Szövetsége Tanácsa tagjaival és a főtitkár az ügyre vonatkozó dokumentumokat a tanácstagok rendelkezésére bocsájtotta kérésük esetén, emellett a főtitkár évente jelentést készített különböző kisebbségi bizottságok a Tanács tagjaihoz intézett leveleiről. E körben pontosításra került a kisebbségi bizottságok vizsgálatai nyilvánosságra hozatalának szabályai, amely nyilvánosságot az érdekelt államok hozzájárulásához kötötték a korábbi teljes kizárás elvét elvetve.²⁴⁷⁷ Ezt követően évi jelentéseket készítettek a kisebbségi kérvényekről, azok számáról, az elfogadások és elutasítások mértékéről, a vizsgálatok

²⁴⁶⁸ BÚZA (1930) i.m. 198.

²⁴⁶⁹ HEGEDŰS Nándor: A kisebbségek és a diktatúra. *Magyar Kisebbség*, 1931. X/19. 696–697.; TEGHZE i.m. 331., 336.

²⁴⁷⁰ SZALAYNÉ SÁNDOR i.m. 127.

²⁴⁷¹ AJTAY i.m. 223–224.; TEGHZE i.m. 559.

²⁴⁷² SZALAYNÉ SÁNDOR i.m. 128.

²⁴⁷³ AJTAY i.m. 224.; BÚZA (1930) i.m. 197–198.

²⁴⁷⁴ SZALAYNÉ SÁNDOR i.m. 128.

²⁴⁷⁵ A Tanács 1929. június 13-i határozata. In: GALÁNTAI József: *Trianon és a kisebbségvédelem*. Budapest, Maecenas, 1989. 221–223.

²⁴⁷⁶ BÚZA (1930) i.m. 181–182.

²⁴⁷⁷ BÚZA (1930) i.m. 191.

részleteiről, a befejezett ügyekről.²⁴⁷⁸ *A kisebbségvédelem nemzetközi eljárásrendjéről összegezve megállapítható, hogy mivel az érintett kisebbség ügyfélminősége, perképessége nem került elismerésre, nem érvényesült a fegyverek egyenlőségének elve, az eljárások az Állandó Nemzetközi Bíróságok előtti eljárások ritka kivételétől eltekintve nem jogi természetűek, hanem politikai jellegűek maradtak, nélkülözve a klasszikus jogi eljárások elemeit, elveit.*²⁴⁷⁹ A politikai eljárások helyetti jogi eljárások megteremtésére a kisebbségek perképességével és nemzetközi jogalanyiságuk elismerésével a korabeli szakirodalom,²⁴⁸⁰ illetve – érdemi visszhang nélkül – a magyar kormány is többször felhívta a figyelmet.

A Nemzetek Szövetsége, mint a Párizs környéki békerendszer eredménye és annak biztosításának intézménye szükségképpen ezen békerendszer tartósságához volt kötött. A Párizs környéki békerendszer válsága és szétesése a Nemzetek Szövetségének válságát és *de facto* szétesését jelentette, amelynek szimbolikus kezdetét a nemzetszocialisták németországi hatalomra kerülése és Németország kilépése jelentette.²⁴⁸¹ Hamarosan Lengyelország szorgalmazta korábbi konzekvens javaslataival egyezően egy általános kisebbségvédelmi rendszer kiépítését, amelynek megalkotásáig a lengyel állam megszüntette együttműködését a szervezett kisebbségvédelmi téren 1934. szeptember 13-án,²⁴⁸² majd Románia jelentette be 1935-ben, hogy nem tesz észrevételt a panaszokhoz és nem vesz részt a hármas bizottságok munkájában. Románia 1937-ben visszatért a kisebbségvédelmi rendszerhez, amely akkor közvetlenül a II. világháború előtt érdemi jelentőségét veszítette²⁴⁸³ és Románia ki is lépett a Nemzetek Szövetségéből.²⁴⁸⁴ A II. bécsi döntést követően a román-magyar relációban a Nemzetek Szövetsége helyett kisebbségvédelmi kérdésekben a 4.5.6. alfejezet szerinti német-olasz katonai bizottságok jártak el, majd általánosságban a két ország viszonyát az úgynevezett Hencke-Roggeri német-olasz különbizottság próbálta rendezni.²⁴⁸⁵ *A fentiekől függetlenül a Nemzetek Szövetsége, amelynek tekintélye a kezdeti időszakban rendkívüli volt,*²⁴⁸⁶ *illetve az alá rendelt kisebbségvédelem közel két évtizedig pusztá ténye és fennállása okán egyes esetben konkrét eredményekre vezetett és jogalkotási aktusokat indukált a*

²⁴⁷⁸ BÚZA (1930) i.m. 181–182.

²⁴⁷⁹ MATEIU i.m. 30–31.; SZALAYNÉ SÁNDOR i.m. 140.

²⁴⁸⁰ BALOGH (1928) i.m. 318–319.

²⁴⁸¹ GALÁNTAI i.m. 165.

²⁴⁸² GALÁNTAI i.m. 165–166.; SZALAYNÉ SÁNDOR i.m. 137.

²⁴⁸³ SZALAYNÉ SÁNDOR i.m. 138.

²⁴⁸⁴ JAKABFFY Elemér: Románia kilépéséhez. *Magyar Kisebbség*, 1940. XIX/14. 313–314.

²⁴⁸⁵ L. BALOGH (2013) i.m. 234–244.

²⁴⁸⁶ BÁNFFY i.m. 350–351.

*kisebbségvédelem területén,*²⁴⁸⁷ *ténylegesen visszafogta bizonyos esetekben a nemzetállami eszme túlkapásait.* A nemzetközi kisebbségvédelmi rendszer és a nemzetközi közvélemény együttes hatása egyes esetekben tényleges jogorvoslatot jelentett és a jogegyenlőség megvalósítását szolgálta annak ellenére, hogy általános és univerzális kisebbségvédelmi rendszer azóta sem került felállításra. A *partialis* kisebbségvédelmi rendszer csődje okán a nemzetközi jog végül az emberi jogok egyetemes védelmére helyezte hangsúlyát,²⁴⁸⁸ meghatározva a II. világháborúban a szövetségesek egyik háborús célját. A kisebbségvédelem mint az emberek egy csoportjának védelme helyett így az egész emberiség védelme lett a nemzetközi jog alapja és a felállítandó Egyesült Nemzetek Szervezetének fundamentuma.²⁴⁸⁹

4.6.3. A Nemzetek Szövetsége előtti kisebbségvédelem és a romániai magyarság

A Nemzetek Szövetsége védelme alá helyezett kisebbségvédelem egy nemzetközi jellegű petíciós joggal egészítette ki a Párizsi kisebbségvédelmi szerződés 12. cikke alapján az 1866. évi Alkotmány 28. cikke és az 1923. évi Alkotmány 30., 53., és 107. cikkeiben rögzített román állampolgárokat megillető kérvényezési jogot,²⁴⁹⁰ amelyet az 1938. évi Alkotmány jóval szűkebb keretek között a 25. cikkben szintén elismert. A petíciós jog különös nemzetközi jogi korlátjaként sem egyének, sem kisebbségi közösségek nem lehettek a panasz eljárás felei, továbbá annak érvényesítési feltétele az állampolgárság volt. Következésképpen az állampolgársági kérdés végleges rendezéséig a panaszjog érvényesítése tényleges *akadályokba ütközött és nem volt gyakorolható*, illetve mindezek mellett valamennyi román alkotmány a kérvényezés jogát a közösségek nevében az alkotmányban rögzített szervezeteknek tartotta fent. A jogi korlátok mellett politikai korlátként emelhető ki, hogy a petíciós jog *gyakorlását a kisebbségek részéről joggal való visszaélésnek*²⁴⁹¹ *és az államhűség elleni támadásként értékelték Romániában.*²⁴⁹² A kérvényezés jogát ezen a politikai alapon a román állam akként is tovább kívánta szűkíteni, hogy a II. Károly

²⁴⁸⁷ GYURGYÁK (2007) i.m. 363–364.; ROMSICS (2018b) i.m. 322.

²⁴⁸⁸ KOVÁCS (2003) i.m. 302–308.

²⁴⁸⁹ SZALAYNÉ SÁNDOR i.m. 146–147.

²⁴⁹⁰ ALEXIANU i.m. 203–211.

²⁴⁹¹ RUDESCU, Corneliu Alex.: *Abuzul de drept în materie de plângeri minoritare si apărarea prestigiului extern al Statului.* București, Imprimeria Penit. „Văcărești” 1931. 1–27.

²⁴⁹² A tétel legeufémikusabb megfogalmazását Ion Gheorghe Duca külügyminiszter, később merénylet áldozatává vált miniszterelnök az alábbiakban foglalta össze: „Higyjék el, Bukarest közelebb van önökhöz, mint Genf és Bukarestben mindig többet el tudnak érni, mint a Nemzetek Szövetségénél. A kormány meghallgatja a panaszokat és ami különösen őt illeti, az ő ajtajai mindig tárva állanak a romániai magyar kisebbség képviselői előtt.” In: BOTOS János: Román politikusok nyilatkozatai választások idejében. *Magyar Kisebbség*, 1926. V/1. 11.

büntetőtörvénykönyv²⁴⁹³ 215. cikkének második bekezdésében egy évtől három évig terjedhető fogházzal valamint 5.000-tól 20.000 lei-ig terjedő pénzbüntetéssel és politikai jogainak egy évtől öt évig terjedhető felfüggesztésével rendelte büntetni azt, aki külföldön valótlan, célzatos vagy túlzott híreket terjeszt, amelyek a román államnak vagy a román nemzetnek becsületét érintették, vagy érdekeit sértették. A cselekmény sajtó útján súlyosabb büntetés alá esett azzal, hogy a valóság bizonyítását kizárták. A román törvényhozók a tényállás alatt a Nemzetek Szövetsége előtti panaszeljárást is értették kiüresítve a Párizsi kisebbségvédelmi szerződés rendelkezéseit²⁴⁹⁴ és azt csak az Országos Magyar Párt panaszeljárása nyomán módosították.²⁴⁹⁵ Megjegyezni érdemes e körben, hogy hasonló javaslat, igaz nem büntetőjogi, hanem törvényhozói összeférhetetlenség eseteként megjelent indítványként Magyarországon az 1901. évi XXIV. törvénycikk²⁴⁹⁶ főrendiházi vitájában,²⁴⁹⁷ amelyet azonban elvetettek.²⁴⁹⁸

A panaszeljárások tárgyalását megelőzően röviden ki kell térni az I. világháború európai hadviselői által 1922. április 10. és május 19. között genovai európai gazdasági és pénzügyi konferenciájára, ahol Magyarország jegyzékben adta elő a vele szomszédos államokban élő kisebbségek helyzetét²⁴⁹⁹ mint állandó elégedetlenségi és feszültség forrást, különösen a szabadságjogok és gazdasági jogok megsértésének okán, amelyhez hasonló előterjesztést tett a bolgár miniszterelnök is.²⁵⁰⁰ A magyar előterjesztés szerint a kisebbségvédelmi szerződések formai betartásán túli az azok szellemében való eljárás is szükséges az utódállamok részéről. A fenti diplomáciai lépés mellett Magyarország a Szovjetunióval folytatott eredményes tárgyalásokat, illetve egyéb államokkal is eszközölt kétoldalú találkozót a nemzetközi elszigeteltségből való kitörés érdekében.²⁵⁰¹ Figyelemmel a békeszerződések és a kisebbségvédelmi szerződések rendelkezéseire, amelyek a kisebbségvédelméet a Nemzetek Szövetségére bízta, az előterjesztéseket a konferencia átette a Nemzetek Szövetsége Tanácsához, amelynek 1922. július 20-i ülése azt érdemben nem tárgyalta azzal az indokkal,

²⁴⁹³ A Hivatalos Lap 1936. március 18-i 65. számában kihirdetett II. Károly büntetőtörvénykönyv – Codul Penal Carol al II-lea.

²⁴⁹⁴ NAGY (1944) i.m. 147.

²⁴⁹⁵ MIKÓ (1941) i.m. 186–187., 306., 308.

²⁴⁹⁶ 1901. évi XXIV. törvény-cikk az összeférhetetlenségről. In: *Corpus Juris Hungarici – Magyar Törvénytár – 1901. évi törvénycikkek*, Budapest, Franklin – Társulat Magyar Irod. Intézet és Könyvnyomda, 1902. 133–140.

²⁴⁹⁷ FN-1896-V. 161–163.

²⁴⁹⁸ MIKÓ (1944) i.m. 262.

²⁴⁹⁹ CSAPODY i.m. 102–104.; MIKÓ (1941) i.m. 304.

²⁵⁰⁰ BÚZA (1930) i.m. 339–340.

²⁵⁰¹ BÁNFFY i.m. 323–336.

hogy az előterjesztésekben foglaltak túl általánosak.²⁵⁰² Ezt követően általános jellegű panaszok helyett konkrét ügyek kerültek a Nemzetek Szövetsége elé annak az előzetes rögzítésével, hogy a román diplomácia a román alkotmányjog fent ismertetett nemzetállami alapállását képviselte valamennyi eljárás során.

A panasz eljárás korlátai és nehézségei ellenére a vizsgált korszakban a romániai magyarsággal kapcsolatban negyvenhét panasz került benyújtásra.²⁵⁰³ A romániai magyar kisebbség egyéni, egyházak részéről, illetve az Országos Magyar Párt részéről benyújtott panaszokat terjesztett a Nemzetek Szövetsége elé,²⁵⁰⁴ amelyek mellett a *General Presbyterian Alliance*, az amerikai unitárius bizottság,²⁵⁰⁵ különböző magyarországi civil²⁵⁰⁶ és egyházi szervezetek és a magyar kormány is élt panasszal.²⁵⁰⁷ A panaszok tárgyai meglehetősen sokrétűek voltak rávilágítva a kisebbségi sors valamennyi aspektusára, így szerepelt köztük általános jellegű, személyi és vagyonbiztonsági kérdésekkel kapcsolatos, állampolgársági kérdéseket tartalmazó, egyházi, oktatási tárgyú, nyelvhasználati sérelmeket tárgyaló, értve alatta lapbetiltással és nyelvvizsgákkal kapcsolatos, elbocsátásokat eredményező sérelmeket tartalmazó, valamint az etnikai arányszám bevezetésével kapcsolatos panaszokat, amelyek mellett egyes törvényekkel, különösen az idézett földreform tárgyával kapcsolatos panaszokat kell kiemelnünk.²⁵⁰⁸ A benyújtott panaszok több mint fele, 28 panasz vagy elutasításra került, vagy nem eredményezett érdemi elintézés, 19 panasz esetében állapítható meg valamilyen a kisebbség számára kedvező elintézés valamennyi esetben politikai kompromisszum útján.²⁵⁰⁹

²⁵⁰² BÚZA (1930) i.m. 340.

²⁵⁰³ BÁRDI (2016b) i.m. 478–480.; MIKÓ (1941) i.m. 303.; ROMSICS (2018b) i.m. 322.; SZENCZEI i.m. 145.

²⁵⁰⁴ BÁRDI (2016b) i.m. 480–481.; GYÖRGY (2006) i.m. 203–210.; MIKÓ (1941) i.m. 304–306.

²⁵⁰⁵ A magyar kisebbségekre vonatkozó milyen beadványok érkeztek eddig a Nemzetek Szövetségéhez? *Magyar Kisebbség*, 1926. V/7. 245., 250.; Az erdélyi magyar kisebbség védelme a nemzetek szövetsége előtt. In: ASZTALOS Miklós (szerk.): *Jancsó Benedek Emlékkönyv*. Budapest, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, 1931. 255–257.; JAKABFFY Elemér: Az erdélyi magyarság helyzete nemzetközi vonatkozásban. *Magyar Kisebbség*, 1928. VII/21. 807.

²⁵⁰⁶ A magyar kisebbségekre vonatkozó milyen beadványok érkeztek eddig a Nemzetek Szövetségéhez? *Magyar Kisebbség*, 1926. V/7. 248–251.

²⁵⁰⁷ MIKÓ Imre: A romániai magyarság panaszai a Nemzetek Szövetsége előtt. *Magyar Kisebbség*, 1938. XVII/24. 581–587.; A magyar kisebbségekre vonatkozó milyen beadványok érkeztek eddig a Nemzetek Szövetségéhez? *Magyar Kisebbség*, 1926. V/7. 246–248.; Az erdélyi magyar kisebbség védelme a nemzetek szövetsége előtt. In: ASZTALOS Miklós (szerk.): *Jancsó Benedek Emlékkönyv*. Budapest, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, 1931. 235–257.; BÁRDI (2016b) i.m. 480–481.; MIKÓ (1941) i.m. 303–304.

²⁵⁰⁸ BÁRDI (2016b) i.m. 480–481.; MIKÓ (1941) i.m. 307.; ZEIDLER (2001) i.m. 66–67.

²⁵⁰⁹ BÁRDI (2016b) i.m. 485.; MIKÓ (1941) i.m. 307–308.; SZENCZEI i.m. 145.

A civil és egyházi szervezetek általános beadványain túl²⁵¹⁰ a magyar kormány elsőként az alkotmányos jelentőségűnek ítélt földreformmal kapcsolatosan intézett beadványokat 1920 és 1921 között,²⁵¹¹ amelyeket kiegészített a kisebbségi szerződések sérelmeivel és oktatási kérdésekkel foglalkozó beadványokkal.²⁵¹² A romániai földreform eredői az Ókirályságban meg nem oldott agrárkérdésre, az az alapján 1888-ban, illetve 1907-ben kitört lázadásokra vezethető vissza.²⁵¹³ A különös jelentőségű társadalmi kérdést és feszültséget a román állam az I. világháborút követően *partialis* jellegű jogszabályokkal oldott meg, amelyek az államterület különböző részein különböző mértékű kisajátításokra adott lehetőséget és ezen jogszabályokat alkotmányos jelentőségűnek ítélte meg a korábban ismertettek szerint, A *partialis* jogalkotás mellett mivel az 1923. évi Alkotmány szerint csak román állampolgárok rendelkezettek földtulajdonnal, idegenek csak annak értékével²⁵¹⁴ előre vetítette a panaszeljárásokat A romániai földreformmal kapcsolatban végül a magyar kormány 1923. március 15-i beadványa került a Nemzetek Szövetsége elé,²⁵¹⁵ amelynek lényegi elemét a román jogszabályok azon elemei képezték, amelyek szerint a távollévők mezőgazdasági területei teljes egészében kisajátíthatók voltak az 50 holdnál kisebb területek kivételével.²⁵¹⁶ A panasz jogi alapját az képezte, hogy a Párizsi kisebbségvédelmi szerződés és a trianoni békeszerződéssel egyezően elismerte az állampolgárságra optálás jogát az ingatlan tulajdonjogának megtartása mellett, ennek ellenére a román jog megengedte a távollévők ingatlanainak kisajátítását, amely távollévők alatt kifejezetten azokat értették, akik egy meghatározott időtartam – alapvetően a a román katonai megszállás ideje – alatt voltak távol.²⁵¹⁷ A román katonai megszállás idejét jelentős magyar népesség menekült el és bár a tulajdonjogtól való legitim megfosztás lehetőségeként a kisajátítás intézménye elfogadott, de a kártalanítási összeg a valós érték alig 1%-aként gyakorlatilag vagyonek Kobzással ért fel,²⁵¹⁸ sértve az 1923. évi Alkotmány igazságos kártalanításra vonatkozó alapelvét is. A távollévők

²⁵¹⁰ Az erdélyi magyar kisebbség védelme a nemzetek szövetsége előtt. In: ASZTALOS Miklós (szerk.): *Jancsó Benedek Emlékkönyv*. Budapest, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, 1931. 241–249., 253–255.; PÁL-ANTAL (2003) i.m. 281.

²⁵¹¹ BÁNFFY i.m. 379–387.; BÁRDI (2016b) i.m. 480.; DURANDIN i.m. 237.

²⁵¹² Az erdélyi magyar kisebbség védelme a nemzetek szövetsége előtt. In: ASZTALOS Miklós (szerk.): *Jancsó Benedek Emlékkönyv*. Budapest, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, 1931. 249–252.; MIKÓ (1941) i.m. 303–304.

²⁵¹³ BOTOS János: A brătianizmus. *Magyar Kisebbség*, 1928. VII/3. 92; BÍRÓ (2002) i.m. 43–45.; DJUVARA (2010) i.m. 259–262.; RAFFAY i.m. 62–65.; SZENCZEI i.m. 90–98.

²⁵¹⁴ ALEXIANU 169.

²⁵¹⁵ MATHEOVITS i.m. 53–55.

²⁵¹⁶ WILLER József: A Nemzetek Szövetségének munkássága. *Magyar Kisebbség*, 1923. II/15-16. 606–609.; BÚZA (1930) i.m. 329–330.

²⁵¹⁷ MATHEOVITS i.m. 54–55.

²⁵¹⁸ BÚZA (1930) i.m. 330–331.; MATHEOVITS i.m. 68–70.; MIKÓ (1941) i.m. 37.

meghatározása, a kisajátított területek döntő magyar jellege, a Párizsi kisebbségvédelmi szerződés 3. cikke egyértelműen kisebbségvédelmi kérdéssé tette az ügyet, amelyhez újabb szempontot adott, hogy a fentiek szerint Romániában bármilyen jogcímen csak a románok és honosított románok szerezhettek és bírhattak földtulajdont, idegenek, így más állampolgárságra optálók is csak az ingatlanok értékére voltak jogosultak. Fentiek alapján a román alkotmányos szabályok és a Párizsi kisebbségvédelmi szerződés nyilvánvalóan ellentétben álltak. Románia álláspontja e körben az volt, hogy a földreform ügye az I. világháborút megelőzően is kérdése volt a román jognak, emellett az a jogegységesítés alkotmányos teljesítésének részeként²⁵¹⁹ semmiképpen sem lehet kisebbségek ellen irányuló. A román állam kifejtette, hogy a magyar álláspont *quasi* privilégiumot ad a magyar ingatlantulajdonosoknak, így sérteti az egyenlő elbírálás elvét, amely érvet kiegészített azzal, hogy más nemzetiségek is elhagyták az ország területét. Románia álláspontjának lényegi eleme volt annak kiemelése, hogy az optások tulajdonjoga ugyan a nemzetközi szerződésekben garantált, de annak állami korlátozása elfogadott és a kártalanítás összege megfelelő, azok kiegyenlítése állampapírokban történt, következésképpen nem állapítható meg jogsérelem.²⁵²⁰ Az ügy japán előadója Adatci Mineitciro az Állandó Nemzetközi Bíróság eljárására tett javaslatot, amelyet a román fél szociálpolitikai indokokra hivatkozva elutasított még véleménykérés esetében is,²⁵²¹ így a felek közvetlen, de eredménytelen tárgyalásokat folytattak Brüsszelben.²⁵²² A tárgyalásokat követően az ügy ismételen a Nemzetek Szövetsége Tanácsa elé került,²⁵²³ a magyar érvelés lényege jogi alapokon arra irányult, hogy a nemzetközi szerződésekben vállalt kötelezettségeket a belső jog szabályai nem írhatják felül, a távollévők román törvényi megfogalmazása súlyosan sértő, elvégre a trianoni békeszerződésig a területek *de iure* Magyarországhoz tartoztak, így e területre a román jog hatályát ezen időszakra nem is lehetett volna kiterjeszteni, végezetül a kisajátítás ugyan legitim jogintézmény, de a kártalanítás összege okán az tárgyi esetben valójában elkobzást jelentett.²⁵²⁴ Az ügy hamarosan a párizsi magyar-román Vegyes Döntőbíróság elé került 348 felperes keresetével,²⁵²⁵ amely azonban érdemben nem tudott dönteni alapvetően a román fél magatartására visszavezethető okokból.²⁵²⁶ A bírósági eljárás kudarca által a

²⁵¹⁹ BÁNFFY i.m. 379–380.; MATHEOVITS i.m. 18–19.

²⁵²⁰ BÚZA (1930) i.m. 331.

²⁵²¹ MATHEOVITS i.m. 55–58.

²⁵²² BÁNFFY i.m. 386–388.; MATHEOVITS i.m. 58–68

²⁵²³ BÚZA (1930) i.m. 331–333.

²⁵²⁴ BÚZA (1930) i.m. 333–335.; ZEIDLER (2001) i.m. 66.

²⁵²⁵ MATHEOVITS i.m. 74–80., 246–267.

²⁵²⁶ MATHEOVITS i.m. 71–104.

kérdést ismét a Nemzetek Szövetsége tárgyalta a kor jelentős nemzetközi jogászai által adott szakvéleményekkel,²⁵²⁷ majd újabb közvetlen tárgyalások és diplomáciai jegyzékváltások ellenére sem sikerült végleges megállapodást kötnie a feleknek.²⁵²⁸ A romániai földbirtokreformot egyebekben maga Robert William Seton-Watson is nyílt levelében akként jellemezte, hogy az nem csak a magyar birtokosokat tette tönkre, hanem az egyházakon keresztül az egész magyar értelmiségi osztályt is, így az a nemzeti bosszú látszatát keltette.²⁵²⁹

A földreform ügyét követően a Nemzetek Szövetsége elé az oktatási jogok tárgyában az erdélyi magyar egyházak által 1925. május 6-án benyújtott, a magániskolákra vonatkozó törvényjavaslat tárgyában kisebbségvédelmi jogsértéseket tartalmazó panasz került.²⁵³⁰ A felállításra került brit, francia és japán hármass bizottság előtt a román kormány előadta, hogy a jogszabályok megalkotása során az érintett egyházakkal konzultáltak, amelyek eredményeképpen bizonyos módosításokra is vállalkoztak, így a hármass bizottság az ügyet érdemi döntés nélkül lezárta.²⁵³¹ A hármass bizottság kiemelte, hogy a Párizsi kisebbségvédelmi szerződés 9. cikke nem ad jogalapot az állami és magániskolák teljes egyenlőségének elismerésére, az csak a magániskolák egyenlőségét jelenti, azaz az állami bizonyítványok kiadására a magánoktatásban alapvetően nincs jog, egyebekben pedig a román nyelvvel kapcsolatos előírások is megfelelők.²⁵³² A jogszabályok végrehajtásának gyakorlata tekintetében a hármass bizottság annak a reményének adott hangot, hogy az a békülékenység szellemében fog történni és ezáltal intézkedések foganatosítására nem lesz szükség, további kifejezésre került azon remény is, hogy mind a román állam, mind a kisebbségek viszonyában enyhülés állhat be a román állam általános politikája és a kisebbségek őszinte együttműködése által.²⁵³³ Az oktatás kérdése tekintetében másodikként 1925. augusztus 9-én került benyújtásra a szászvárosi Kuún Kollégium elvétele miatti panasz,²⁵³⁴ amelynek eredményeképpen a román állam azt végül megvásárolta²⁵³⁵.

²⁵²⁷ MATHEOVITS i.m. 104–167.

²⁵²⁸ MATHEOVITS i.m. 168–209.; ZEIDLER (2001) i.m. 67.

²⁵²⁹ MIKÓ (1941) i.m. 37–38.

²⁵³⁰ BALÁZS András: Az erdélyi egyházak lépése Genfben. *Magyar Kisebbség*, 1926. V/3. 93–100.; A magyar kisebbségekre vonatkozó milyen beadványok érkeztek eddig a Nemzetek Szövetségéhez? *Magyar Kisebbség*, 1926. V/9. 341–342.; Az erdélyi magyar kisebbség védelme a nemzetek szövetsége előtt. In: ASZTALOS Miklós (szerk.): *Jancsó Benedek Emlékkönyv*. Budapest, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, 1931. 246–247.; BARABÁS i.m. 312–313.; GYÖRGY (2006) i.m. 204–208.; MIKÓ (1941) i.m. 116–118.; MIKÓ (1941) i.m. 305.

²⁵³¹ BÚZA (1930) i.m. 343–346.

²⁵³² BÚZA (1930) i.m. 346–347.

²⁵³³ BÚZA (1930) i.m. 347.

²⁵³⁴ A magyar kisebbségekre vonatkozó milyen beadványok érkeztek eddig a Nemzetek Szövetségéhez? *Magyar Kisebbség*, 1926. V/9. 343–344.

Az érdemi elintézészt nyert panaszok tekintetében a bánási és erdélyi magyar telepesek ügye volt gyakorlatilag az egyetlen amely részbeni sikert ért el és amelynek lényegét a telepesek ingatlanainak kisajátításának képezte.²⁵³⁶ A kérelem indokolása szerint a magyar kormány Erdélyben és a Bánágban a magyar kincstár tulajdonát képező területeken telepesközségeket létesített 1904-t követően, ahol a telepesek az ingatlanokért vételárat fizettek az első részlet megfizetését követő 50 évi részletfizetés útján. A telepek az ingatlanokon tulajdonjogot szereztek a részletek telekkönyvi teherrel való bejegyzésével, azonban a tulajdonjogok bejegyzésére döntően csak 1919. tavaszán került sor.²⁵³⁷ A békeszerződések az érintett területeket Romániához csatolta, amely állam földreform törvényei lehetőséget biztosítottak az 1885. január 1-t követően letelepedett telepesek ingatlanainak kisajátítására az általános földreform határáig, emellett a román jog semmisnek tekintette a magyar állam vagyonát érintő 1918. december 1-ét követő hatósági aktusokat függetlenül az alapügylet idejétől,²⁵³⁸ amely által a tulajdonjogok 1919. tavaszi bejegyzését semmisnek tekintette.²⁵³⁹ Az álláspont alapján a romániai bíróságok a telepesek tulajdonjogát megsemmisítette, a korábban bejegyzett tulajdonosok ingatlanait kisajátította. A panaszra a román kormány észrevételeket nyújtott be előadva, hogy a telepítés a magyar állam *magyarosítási politikájának része volt és román nemzetiségű nem juthatott földhöz*,²⁵⁴⁰ amely érvelés *argumentum ad absurdum a magyarosítás érvével szemben álló indokolás*. A román álláspont szerint a kisajátítás célja a föld egyenlő elosztása, amely nem lenne teljesíthető, ha csak az általános kisajátítási maximumot alkalmazta volna, emellett kiemelte, hogy eljárásának célja az impériumváltás idején bekövetkezett bizonytalanságok elosztatása és rendezése, egyebekben intézkedései belügynek tekintendők és a panasz nem tartozhat a Nemzetek Szövetsége eljárása alá.²⁵⁴¹ A brit, svéd és brazil tagból álló hármass bizottság a Nemzetek Szövetsége Tanácsa naprendjére

²⁵³⁵ Az erdélyi magyar kisebbség védelme a nemzetek szövetsége előtt. In: ASZTALOS Miklós (szerk.): *Jancsó Benedek Emlékkönyv*. Budapest, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, 1931. 247–248.; MIKÓ (1941) i.m. 51–53., 305., 308.

²⁵³⁶ Parecz Béla interpellációja a telepesek ügyében (1929. május 2.) In: BALÁZS Sándor: *Magyar képviselő a királyi Románia parlamentjében*. Kolozsvár, Kriterion Könyvkiadó, 2008. 301.; Az erdélyi magyar kisebbség védelme a nemzetek szövetsége előtt. In: ASZTALOS Miklós (szerk.): *Jancsó Benedek Emlékkönyv*. Budapest, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, 1931. 242–245.; SÜLYOK István: Az agrárreform és a telepesek. *Magyar Kisebbség*, 1922. I/1. 20–24.; A magyar kisebbségekre vonatkozó milyen beadványok érkeztek eddig a Nemzetek Szövetségéhez? *Magyar Kisebbség*, 1926. V/8. 288–291.; MIKÓ (1941) i.m. 116–118.

²⁵³⁷ JAKABFFY Elemér: A régi telepesek pusztulása. *Magyar Kisebbség*, 1923. II/9. 319–323.; Az erdélyi és bánási telepesek panaszja a Nemzetek Szövetsége előtt. *Magyar Kisebbség*, 1925. IV/7. 262–270.; WILLER József: Románok rólunk. *Magyar Kisebbség*, 1925. IV/7. 281–283.; BÚZA (1930) i.m. 284–285.

²⁵³⁸ PÁL-ANTAL (2003) i.m. 305–306.; JAKABFFY – PÁLL i.m. 207–208.

²⁵³⁹ MIKÓ (1941) i.m. 35.

²⁵⁴⁰ BÚZA (1930) i.m. 285.

²⁵⁴¹ BÚZA (1930) i.m. 285–286.

utalta az ügyet,²⁵⁴² amely ülésig Románia vállalta a *status quo* fenntartását, az ülésen a román delegáció megismételte az írásbeli észrevételében kifejtett indokolást, amelyet kiegészített azzal az érveléssel, hogy a telepések nem teljesítették a tulajdonjog megszerzéséhez támasztott valamennyi feltételt, így a román állam ezen ingatlanokat jogszerűen vehette vissza. Románia változatlanul *tagadta a kisajátítás kisebbségellenes aspektusait* noha megismételte, hogy a telepések *döntő részben magyarok*, azaz kisebbség tagjai voltak.²⁵⁴³ Az álláspont kiegészített lényegi eleme a tulajdonjog feltételeinek teljesítése érdekében a tények alapján igaznak látszott, azonban a feltételek teljesítésére ötven év állt volna rendelkezésre, így az érvelés hibás és időelőtti volt ebben a tekintetben is. A kisebbségi szempontok semlegességének érve sem állhatott meg, elvégre maga a román delegáció csatolta azon iratokat, amelyek a telepések döntően magyar nemzetiséghez tartozását támasztották alá. Az érvelés hibái és a bizonyítékok ellenére a román kormány – az érvei fenntartása mellett – összesen 700.000 arany frank kártalanítási összeget ajánlott fel az ügy békés elintézéséért,²⁵⁴⁴ amellyel kapcsolatban a brazil előadó, Afrânio Mello-Franco kijelentette, hogy bár a földreform jogszabályok érvényességével, illetve a telepés szerződések értelmezésével aggályok merültek fel, a felajánlott összeg alkalmas lehet az ügy rendezésére, így a Nemzetek Szövetségének Tanácsa számára az ajánlat elfogadását javasolta,²⁵⁴⁵ Az eljárás a panaszosok ügyfélminőségének hiánya okán azok álláspontjának megismerése nélkül a fenti módon került nem jogi, hanem politikai úton lezárásra.²⁵⁴⁶ A kártalanítási összeg szétosztása tekintetében egy szabályzat került megalkotásra a román delegáció és a brazil előadó által és annak teljesítéséről a román kormánynak jelentést kellett tennie a Nemzetek Szövetsége részére.²⁵⁴⁷ A kifizetések során a kártalanítási összegből levonták a telepések magyar állammal szembeni tartozását,²⁵⁴⁸ így amegállapított összeg is csökkentett módon kerülhetett kifizetésre.

A földreformmal eszközölt kisajátítások tekintetében különösen sérelmes volt és lényegi elintézését nem nyert a korábbi I. székely gyaloghatárőrezred leszármazói vagyonának, az

²⁵⁴² JAKABFFY – PÁLL i.m. 209–210.

²⁵⁴³ BÚZA (1930) i.m. 286–287.

²⁵⁴⁴ SÜLYOK István: Az erdélyi magyar telepések. In: SÜLYOK István – FRITZ László (szerk.): *Erdélyi Magyar Évkönyv 1918–1929., I. évf.*, Kolozsvár, „Juventus” Kiadás, 1930. 229–230.; Nemzetek Szövetsége 35. c Tanácsi, P. V. 9. ülési szám. 35-ik tanácsi ülés. A szombaton, 1925 szeptember 5-én délután 3 óra 30 perckor tartott 9-ik (nyilvános) ülés ideiglenes jegyzőkönyve. In: *Magyar Kisebbség*, 1925. IV/19. 734–743.; MIKÓ (1941) i.m. 117.; JAKABFFY – PÁLL i.m. 210–211.

²⁵⁴⁵ BALOGH (1928) i.m. 270.

²⁵⁴⁶ BÚZA (1930) i.m. 287–288.

²⁵⁴⁷ BÚZA (1930) i.m. 288–289.

²⁵⁴⁸ JAKABFFY – PÁLL i.m. 211–212.

ügynevezett „csíki magánjavak”-nak az elkobzása,²⁵⁴⁹ amelynek kisebbségellenes célját bizonyítja, hogy a lényegében véve azonos jogalapon álló román naszódi II. határőrezred és a karánsebesi XIII. román-bánáti határőrezred közös vagyona mentesült a kisajátítás alól.²⁵⁵⁰ A Kiegészítés után 1869-ben a korábban elkobzott I. és II. székely határőrezredek birtokait a király Csík, illetve Háromszék vármegye közönségének örökre és feloszthatatlanul, magántulajdon címén visszaadta.²⁵⁵¹ A román állam arra hivatkozva, hogy erre a vagyontömegre csak haszonélvezetet állapított a visszaszolgáltatás és az ténylegesen magyar állami vagyon volt, annak ellenére, hogy a telekkönyvi bejegyzések és állami vagyonleltárok állami vagyónként azt soha nem nevesítették,²⁵⁵² a magyar állam jogutódjaként vette el. A „csíki magánjavak” vagyona 62.539 hold nagyrészt legelő és erdőterület volt, de tartalmazott több nagyértékű ingatlant Csíkszeredában, lakóingatlanokat, iskolaépületet, színházat, kaszárnyát, mintagazdaságot, árvaházat, borszéki nyaralót, amely vagyon körülbelül tizenötezer székely családot érintett.²⁵⁵³ A tiltakozások ellenére a tényleges kisajátítás 1922. őszén megkezdődött, amely során a hatóságok a földreform kisajátítási határértékre vonatkozó szabályokat sem tartották be, az előírtnál nagyobb legelőket és erdőket belterületi ingatlanokat is kisajátítottak a mentesülési körülmények ellenére, mindezt rendkívül alacsony kisajátítási ár mellett.²⁵⁵⁴ *A jogorvoslati kérelmek Comitetul Agrar, azaz agrárbizottsági hatósági felülvizsgálata során a kisajátítási határozatokat megsemmisítették, amelynek oka és eredménye nem az in integrum restitutio volt, hanem a fenti érvelés és indoklás alapján annak kinyilvánítása, hogy a vagyontömeg magyar állam vagyonaként csak a jogosultak haszonélvezetben állt és mint magyar állami vagyon a román állam vagyonát képezte, így kisajátítás helyett a román állam tulajdonosi jogon vette el azokat.*²⁵⁵⁵ A fenti indoklás lényegében véve a „csíki magánjavak” hatósági elkobzását eredményezték,²⁵⁵⁶ különösen sértve a Párizsi kisebbségvédelmi szerződés rendelkezésein túl az 1923. évi Alkotmányban

²⁵⁴⁹ Şerban Mihály kisebbségi alminiszter urnak átadott emlékiratunk. *Magyar Kisebbség*, 1933. XII/6. 184–185.; Az erdélyi magyar kisebbség védelme a nemzetek szövetsége előtt. In: ASZTALOS Miklós (szerk.): *Jancsó Benedek Emlékkönyv*. Budapest, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, 1931. 248–249.; WILLER József: A csíkiek elkobzott panaszához. *Magyar Kisebbség*, 1923. II/19. 712–715. BÁRDI (2016b) i.m. 481–483.; BÍRÓ (2002) i.m. 272–278.; EGYED (2013) i.m. 280–281.; GYÖRGY (2006) i.m. 30–31.; MIKÓ (1941) i.m. 118–121.

²⁵⁵⁰ KOCSIS Lajos: *A Csíki Magánjavak története (1869–1923). Doktori értekezés*. Debrecen, Debreceni Egyetem Bölcsészettudományi Kar. 2006. 128–130.; BALÁZS i.m. 174–178.; BÍRÓ (2002) i.m. 29–33., 273.; EGYED (2013) i.m. 281.

²⁵⁵¹ BÁRDI (2016b) i.m. 481.

²⁵⁵² KOCSIS (2006) i.m. 133–134.

²⁵⁵³ MIKÓ (1941) i.m. 35.

²⁵⁵⁴ KOCSIS (2006) i.m. 130–133.

²⁵⁵⁵ BÍRÓ (2002) i.m. 273.; KOCSIS (2006) i.m. 134–135.

²⁵⁵⁶ BALOGH Arthur: A csikmegyei magánjavak. In: SÜLYOK István – FRITZ László (szerk.): *Erdélyi Magyar Évkönyv 1918–1929., I. évf.*, Kolozsvár, „Juventus” Kiadás, 1930. 223–225.; MIKÓ (1941) i.m. 34–35.

garantált törvényes bírói utat, a vagyonekhozás kizártóságát, valamint a kisajátítás közérdekhez és az igazságszolgáltatás által megállapított igazságos és előzetes kártalításhoz kötött elveit. A bírósági út helyett a tulajdonjog kérdését ebben az esetben hatóság állapította meg egy olyan jogi érveléssel, amelyre alapvetően az igazságszolgáltatásnak lett volna hatásköre, amely által már a kártalanítási kötelezettsége sem állt be a román államnak. A „csíki magánjavak” kérdése a belpolitikában is kiemelt jelentőségű volt, annak megoldását tartalmazta az Országos Magyar Párt Averescu tábornokkal kötött *csucsai paktum* néven ismert választási megállapodásának VII.4. pontja is.²⁵⁵⁷ A kérdés belpolitikai küzdelmek ellenére nem oldódott meg, így 1929. június 25-én panasz került benyújtásra a Nemzetek Szövetségéhez, amelyhez később többen is csatlakoztak.²⁵⁵⁸ A Nemzetek Szövetsége ebben az esetben is a jogi megoldás helyett a politikai egyeztetést választotta és román államot a területek 18,5 %-ának és a vagyon értékének 1,5%-ának visszatérítésére, illetve a „csíki magánjavak” alkalmazottai nyugdíjának viselésére szólította fel, amely döntést azonban Románia nem hajtotta végre.²⁵⁵⁹ A részleteket szabályozó jogszabály rendelkezései szerint a visszaszolgáltatást csak akkor teljesítette volna a román állam, amennyiben a „csíki magánjavak” igazgatótanácsa lemondott volna a többi igényéről véglegesen, amely feltételt nem vállalta a jogosult, így megoldás nem született a kérdésben.²⁵⁶⁰ A II. bécsi döntést követően a naszói közvagyon esetében az ezirányú aggodalmak ellenére a magyar állam hasonló intézkedést nem alkalmazott.²⁵⁶¹

A Nemzetek Szövetsége elé került és el nem utasított ügyek tekintetében egyebekben a csíkkarcfalvi és környékbeli legelők 1930. május 14-én előterjesztett panaszja akként oldódott meg, hogy az érintett területeket a román állam megvásárolta,²⁵⁶² Dóczy Imre kiutasítása elleni 1933. augusztus 18-i panasz eredményeképpen a kiutasítást visszavonták,²⁵⁶³ a kolozsvári Magyar Zenekonzervatórium 1937. évi panaszja nyomán a román nyelvvizsga alól a tanárok, valamint a román nyelv bevezetése is ideiglenes haladékot nyert.²⁵⁶⁴ Az Országos Magyar Párt 1934. június 15-én a felekezeti tanerők nyelvvizsgálja ügyében²⁵⁶⁵ benyújtott panasz

²⁵⁵⁷ MIKÓ (1941) i.m. 47–49., 282.

²⁵⁵⁸ BÍRÓ (2002) i.m. 273–276.

²⁵⁵⁹ BÁRDI (2016b) i.m. 482–483.; BÍRÓ (2002) i.m. 276–277.; MIKÓ (1941) i.m. 308.

²⁵⁶⁰ BÍRÓ (2002) i.m. 277–278.; KOCSIS (2006) i.m. 141.

²⁵⁶¹ BETHLEN i.m. 88.

²⁵⁶² MIKÓ (1941) i.m. 304., 308.

²⁵⁶³ MIKÓ (1941) i.m. 305., 308.

²⁵⁶⁴ MIKÓ (1941) i.m. 187., 305., 308.

²⁵⁶⁵ GYÖRGY (2006) i.m. 209.; MIKÓ (1941) i.m. 305.

eredményeképpen az újabb nyelvvizsgától eltekintettek,²⁵⁶⁶ az 1934. augusztus 25-én a zentelki és kalotaszentkirályi erdők és legelők ügyében²⁵⁶⁷ benyújtott panasz eredményeként az állam a kérdéses ingatlanokat megvásárolta.²⁵⁶⁸ Az Országos Magyar Párt 1935. május 20-án a II. Károly büntető törvénykönyv 215. cikkével szemben, azaz a panaszjog érvényesítésével kapcsolatban,²⁵⁶⁹ valamint az 1935. augusztus 25-én a közigazgatási törvénnyel kapcsolatban²⁵⁷⁰ benyújtott beadványa nyomán a kérdéses jogszabályokat csekély mértékben módosították.²⁵⁷¹ Az Országos Magyar Párt 1936. július 28-án a dévai csángó telepések földjeinek elvétele ügyében²⁵⁷² is benyújtott panaszt, amely ebben az esetben is némi anyagi kártalanításra vezetett,²⁵⁷³ illetve vissza kellett vonni a román ipar és kereskedelemügyi miniszternek az etnikai arányszámot tartalmazó azon körlevelét,²⁵⁷⁴ amely a román elem elsőbbségét volt hivatva biztosítani.²⁵⁷⁵ A már tárgyalt névelemzés tekintetében az Országos Magyar Párt²⁵⁷⁶ 1930. május 25-én és 1935. március 10-én nyújtott be panaszt, emellett 1937. január 27-én a magyar helységnevek használatának sajtóban való használati tilalma ügyében,²⁵⁷⁷ illetve 1937. május 8-án a magyar nyelvű cégtáblák használati tilalma ügyében²⁵⁷⁸, valamint 1937. július 23-án a felekezeti iskolák államsegélyének,²⁵⁷⁹ illetve a kultúrzónák kérdésében.²⁵⁸⁰ Ezen panaszok érdemi elintézését a Nemzetek Szövetsége előtt nem nyertek,²⁵⁸¹ azokat a Kisebbségi Statutum orvosolta részben²⁵⁸² a 3.3.5. alfejezetben kifejtettek szerint tényleges jogi kötelezettség nélkül. Nem indult egyebekben eljárás az Országos Magyar Párt 1935. március 20-án a postai alkalmazottak, 1935. november 20-án a magyar közalkalmazottak elbocsátása,²⁵⁸³ 1937. február 21-én a felekezetek által a trianoni

²⁵⁶⁶ MIKÓ (1941) i.m. 186., 305., 308.

²⁵⁶⁷ BÍRÓ (2002) i.m. 282–283.; GYÖRGY (2006) i.m. 209.; MIKÓ (1941) i.m. 305.

²⁵⁶⁸ MIKÓ (1941) i.m. 186., 305., 308.

²⁵⁶⁹ GYÖRGY (2006) i.m. 209.; MIKÓ (1941) i.m. 308.

²⁵⁷⁰ GYÖRGY (2006) i.m. 209.; MIKÓ (1941) i.m. 306.

²⁵⁷¹ MIKÓ (1941) i.m. 186–187., 306., 308.

²⁵⁷² BÍRÓ (2002) i.m. 282.; GYÖRGY (2006) i.m. 209.; MIKÓ (1941) i.m. 306.

²⁵⁷³ MIKÓ (1941) i.m. 252.

²⁵⁷⁴ GYÖRGY (2006) i.m. 209.; MIKÓ (1941) i.m. 306.

²⁵⁷⁵ MIKÓ (1941) i.m. 187., 306., 308.

²⁵⁷⁶ Az erdélyi magyar kisebbség védelme a nemzetek szövetsége előtt. In: ASZTALOS Miklós (szerk.): *Jancsó Benedek Emlékkönyv*. Budapest, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, 1931. 249.; BÁRDI (2016b) i.m. 483–484.; GYÖRGY (2006) i.m. 209.; MIKÓ (1941) i.m. 121–122., 185.

²⁵⁷⁷ GYÖRGY (2006) i.m. 209.; MIKÓ (1941) i.m. 306.

²⁵⁷⁸ GYÖRGY (2006) i.m. 209.; MIKÓ (1941) i.m. 306.

²⁵⁷⁹ GYÖRGY (2006) i.m. 209.; MIKÓ (1941) i.m. 306.

²⁵⁸⁰ GYÖRGY (2006) i.m. 209.; MIKÓ (1941) i.m. 306.

²⁵⁸¹ Az erdélyi magyar kisebbség védelme a nemzetek szövetsége előtt. In: ASZTALOS Miklós (szerk.): *Jancsó Benedek Emlékkönyv*. Budapest, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, 1931. 249.; BÁRDI (2016b) i.m. 483–484.; MIKÓ (1941) i.m. 122–124., 187–188., 306., 308.

²⁵⁸² MIKÓ (1941) i.m. 210–211.

²⁵⁸³ MIKÓ (1941) i.m. 185–186.

békeszerződést megelőzően a magyar államnak átadott iskolaépületek ügyében benyújtott panaszai esetében sem.

Megjegyzésre érdemes egyebekben a Nemzetek Szövetsége Tanácsa elé nem terjesztett, de a Nemzetek Szövetsége hivatalos kiadványaiban szereplő besszarábiai orosz kisebbség ügye is, amely azt bizonyítja, hogy a többnemzetiségű román állam politikája egyéb kisebbségekre is hátrányos volt.²⁵⁸⁴ Besszarábia kérdése egyebekben a későbbi szovjet-román viszony egyik feloldatlan problémáját jelentette,²⁵⁸⁵ de a besszarábiai képviselők már az 1923. évi alkotmányozás során hangot adtak a román központosítási politikával kapcsolatos ellenvetéseiknek a 3.3.4. alfejezetben ismertettek szerint, amely politika egyfajta orosz nosztalgiát és a moldáv nemzeti öntudat ellenreakcióját váltotta ki az országrészben.²⁵⁸⁶ A besszarábiai kérdést végül 1940. június 26-án a szovjet kormány Romániának küldött ultimátuma oldotta meg.²⁵⁸⁷ A Párizs környéki békerendszer széthullását követően a Harmadik Birodalom árnyékában és részben vele egyetértésben a Szovjetunió is expanzív külpolitikába kezdett és magát a cári birodalom legitim örökösének tartva hatalmas nyomást helyezett Finnországra, a balti államokra és Romániára, amelynek eredményeként a balti államokat bekebelezte, illetve ultimátumot küldött Romániának Észak-Bukovina és Besszarábia területi igényével,²⁵⁸⁸ amelyek elvesztését hivatalosan soha nem fogadta el.²⁵⁸⁹ Az ultimátum előtt Románia meghajolt és két nappal később a szovjet csapatok megkezdték Besszarábia megszállását.²⁵⁹⁰

Fentieket összegezve megállapítható, hogy a Nemzetek Szövetsége előtti kisebbségvédelem feladatát jogilag nem töltötte be a romániai magyar kisebbség védelme tekintetében, amelynek oka egyrészt a román állam jogi utat lehetőleg elkerülni kívánó elutasító magatartásán túl arra vezethető vissza, hogy a 4.6.2. alfejezetben kifejtettek szerint maga a Nemzetek Szövetségének Tanácsa, illetve a hármass bizottságok is a politikai megoldásokat

²⁵⁸⁴ BÚZA (1930) i.m. 343.

²⁵⁸⁵ PETRESCU i.m. 170.

²⁵⁸⁶ PETRESCU i.m. 157–165.

²⁵⁸⁷ SALAMON Konrád: A „rövid” 20. század (1914–1991) – A két világháború között (1920–1939) – A II. világháború és következményei (1939–1947) – A nyugati hadjárat. In: SALAMON Konrád (szerk.): *Világtörténet*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 2011. 1091, BENKÓ i.m. 8.; DURANDIN i.m. 287–288.; HORTHY i.m. 244.; MARCU (1997) i.m. 252.; MIKÓ (1941) i.m. 259–260.; ROMSICS (2012) i.m. 94.; ROMSICS (2016) i.m. 833.; ROMSICS (2018b) i.m. 327–328.; ROMSICS (2020b) i.m. 254.; SZENCZEI i.m. 156.

²⁵⁸⁸ KENÉZ Péter: *A Szovjetunió története*. Budapest, Akkord Kiadó, 2008. 183–192.

²⁵⁸⁹ GYÖRGY (2006) i.m. 65.; PETRESCU i.m. 170.

²⁵⁹⁰ PĂCURARIU i.m. 429.; ROMSICS (2012) i.m. 94–95.

favorizálták a bírói út helyett,²⁵⁹¹ bár tagadhatatlan hogy egyes esetekben a román jogalkotást a kisebbségvédelmi célokkal egyező módosításokra sarkallták, illetve a politikai megoldások egyes sérelmeket ténylegesen orvosoltak. A betérjesztett panaszok számából, azok elintézésének arányából azonban azt a következtetés vonható le, hogy a romániai magyarság számára a nemzetközi jogi védelem, hasonlóan a Párizsi kisebbségvédelmi szerződés belső alkotmányos biztosítékához valójában véve illuzórikus volt, ténylegesen nem volt hatékony, nem akadályozta meg, illetve nem szorította tényleges korlátok közé a román jogalkotást, amely a nemzetközi kötelezettségeknek ténylegesen nem tett eleget.

5. A nemzeti kisebbségek alkotmányos jogállására vonatkozó következtetések

5.1. A kutatás alap következtetései

A kisebbségek alkotmányos jogállását tekintve Magyarország és Románia vizsgált korszakban hatályos jogrendszerét áttekintve a kérdés tárgyát illetően a különbségeket, illetve a hasonlóságokat összegző megállapításokat lehet tenni, illetve következtetéseket vonható le ezek alapján a többnemzetiségű állam tényhelyzetére adott alkotmányjogi válaszokat illetően.

Magyarország jogalkotása a tárgyi kérdés tekintetében a nemzeti eszme politikatörténeti megjelenésével egyidejűleg indult el, azzal szervesen fejlődve elsőként a magyar nemzeti eszme birodalmi centralizációs törekvésekkel szembeni politikai programjaként jelentkezett és a rendi keretek felszámolását célozta, azok ellen és nem a lakosság nem magyar nyelvű részei ellen irányult. A liberális jogegyenlőség tételének elfogadásával a nemzetiségi kihívásra a magyar jogalkotás a történelmi folyamatok eredményeképpen a többnemzetiségű állam tényére válaszként az egységes, unitárius állam koncepcióját tette magáévá. A magyar alkotmányos gondolkodás – bár a nemzetiség attribútumának a nyelvet fogadta el – nem helyezkedhetett a nyelvi alapú nemzetfogalom talaján álló nemzetállam koncepciójára a magyar nyelvű lakosság relatív többségének ténye okán, hanem a középkori *hungarus* tudat újra értelmezésével, a rendi magyar nemesi nemzet tagjainak jogai kiterjesztésével a mai napig alkotmányos jelentőséggel bíró politikai nemzet fogalmát fogadta el. *A vizsgált korszak*

²⁵⁹¹ KÖPECZI i.m. 592–593.; MIKÓ (1941) i.m. 125.; PONGRÁCZ i.m. 122–123.

kezdetén a nemzeti eszme és annak tételei, a klasszikus nacionalizmus kiforrott formában nem álltak rendelkezésre, így a jogalkotás egyszerre volt követő és megelőző jellegű. A nacionalizmus térnyerésével azonban nem csak a magyar nemzeti eszme, hanem a nyelvi kisebbségek nemzeti eszméi is fejlődésnek indultak, a kisebbségek e körben egyrészt a korábbi Béccsel szembeni magyar mintát követték immár a magyar kormányzattal szemben, másrészt a magyar jogalkotásra adott válaszként fejlesztették saját nemzeti eszmerendszerüket. A magyar jogalkotás ennek megfelelően egyszerre volt a nemzetiségi kihívásra adott válasz, valamint az erősödő nemzetiségi kihívások oka és ez a felismerés gyakorlatilag elvezetett arra, hogy az I. világháború kitöréséig a magyar politikai elit és a nemzeti kisebbségek álláspontjai végletekig megmerevedtek és a kihívás újabb, illetve hangsúlyosabb aspektusai, különösen a területi autonómiák esetében nem nyertek jogalkotási eredményt, a felek közötti párbeszéd későn és alapvetően a bizalmatlanság jegyében indult meg, illetve nélkülözötte a megállapodás valós szándékát.

A magyar jogalkotás elsődleges indoka a nemzeti eszme elterjedése és az Osztrák Császársággal szemben megfogalmazott politikai programok együttese volt a partikularizmus és rendi alkotmányos rend felszámolásának és unitárius állam megteremtésének igénye és az állampolgári jogegyenlőség tétele alapján. A magyar jogalkotás második eredőjét képezte egy belső, erkölcsinek nevezhető megbékélési kötelezettség az 1848/49-es forradalom és szabadságharc következményeként. Az 1848/49-es forradalom és szabadságharc idején az Ausztria által is támogatott nyelvi kisebbségek nemzetiségi mozgalmi, bár az állampolgári jogegyenlőséget elfogadták több esetben fegyveresen álltak szemben a magyar alkotmányos kormányzattal, amely polgárháborús konfliktusok feloldása és a nemzetiségekkel való megbékélés a Kiegyezésig terjedő időszak hangsúlyos politikai programjává vált mind belföldön, mind az emigrációban, amely emellett az Ausztriával való közjogi viszony rendezésének feltétele is volt. *A megbékélés szándéka több megoldási javaslatot is eredményezett, azonban a politikai magyar nemzet koncepciója vált dominánssá, alapvetően abból az okból, mert ez a fogalmi keret adott lehetőséget a kor vezetői szerint legteljesebb mértékben egy etnikailag semleges, területi integritásában nem veszélyeztetett államkeret megalkotására, valamint a magyar nyelv elsődlegességének és közvetítő szerepének rögzítése közvetett módon segíthette elő a kívánt asszimilációt.* A politikai nemzet koncepciójának elfogadására egyebekben az a politikai realitás is hatott, hogy a Kiegyezéssel a magyar állam és a magyar politikai vezető réteg gyakorlatilag a létrejött Ausztria-Magyarország nagyhatalmának államberendezkedésében vezető szerepre tett szert, így a politikai nemzet

koncepciójától való eltérésben alapvetően nem is volt érdekelt. A nemzeti kisebbségeken túl hangsúlyos szerepet kapott vallási kisebbségek tekintetében a magyar állam a vallásszabadság kérdésében szintén évszázados, úttörő jellegű jogalkotást végzett, érte ezalatt a zsidó közösség egyenjogúsítását is, így a vallásszabadság és a felekezeti egyenjogúság kérdése tekintetében is az alkotmányos egyenlőség tétele érvényesült. Az értekezés fő tárgyát képező nemzetiségi kihívás eredményeit alapvetően a Nemzetiségi törvény tartalmazta, *amely szerint az egyenjogú magyar állampolgárok politikai tekintetben egy nemzetet, az oszthatatlan egységes magyar nemzetet képezték, bármely nemzetiséghez tartozzanak is, melyből fakadóan a többnemzetiségű magyar állam alkotmányos rendjében valamennyi kisebbségi nyelv használata széles körben biztosított volt a magyar államnyelv elsődlegessége, hivatalos statusa, közvetítői minősége rögzítése mellett. Ennek megfelelően a nemzetiségek alkotmányos jogállása a többség-kisebbség relációjában döntően az együttműködő modellen alapult, a jogegyenlőség tétele alapján a nemzetiségi jogalkotás alapvetően individualista volt a természetesen kollektív módon gyakorolható jogok elismerése mellett, amelyből következett, hogy a nemzetiségek kollektív jogalanyisága, területi alapú önkormányzatiságának alkotmányos elismerést – kis kivételtől, az I. köztársaság realitással nem rendelkező autonómia néptörvényeitől, valamint a kárpátaljai ruszin autonómia II. világháború okán ténylegesen meg nem valósított esetétől eltekintve – nem nyert.* A magyar állam a politikai nemzet fogalmával alakította ki *etnikailag semleges* nemzetállami struktúráját, azaz az államberendezkedés nem nyelvi alapon konstituált nemzetállamként létezett, de elismerte a nyelvi és vallási kisebbségeket és azok jogait, továbbá cizellált jogi fogalmakat alkotott. Végezetül e körben rögzíteni szükséges, hogy a magyar állam a nemzetközi jog elsőbbségét a vizsgált korszakban elfogadta, azonban a nemzetközi jogi kisebbségvédelmi rendelkezések számára az I. világháborút követően ugyan megállapítottak kötelezettségeket a kisebbségvédelem tárgyában, de ezen kötelezettségek szintje nem érte el a magyar jogalkotás addigi eredményeit, így azok átültetése csak pontosító rendelkezések megalkotását indokolta. Következésképpen a magyar államról kialakított, nemzetiségeit elnyomó állam képét – és ezáltal az I. világháború elsődleges okaként a nemzetiségi kérdés megoldatlanságát rögzítő közvélekedésben uralkodó álláspontot – mindenképpen árnyalni szükséges, az jogi szempontból nem igazolható.

A román jogalkotás esetében a vallási kisebbségek kihívása és a nemzetiségi kihívás időben elkülönült egymástól, de mindkét esetben a jogalkotás társadalmi aktorai helyett döntően a nemzetközi jog külső aktorai lelhetjük fel a jogalkotás alapjait. Románia esetében a sajátos

államfejlődés és társadalmi tényezők okaiból kifolyólag a magyarhoz hasonló organikus alkotmányfejlődésről nem beszélhetünk, a jogalkotás döntően külső hatásokra adott válaszokon nyugodott mind az alkotmányai esetében, mind egyéb jogágak tárgyában. Ennek megfelelően Románia kisebbségi jogalkotása is *külföldi minták átvételén, nemzetközi jogi szerződésben előírt kötelezettségek teljesítésén alapult szemben az évszázados magyar belső eredők alapján álló magyar alkotmányfejlődéssel*. A dolgozat tárgyát tekintve a nemzetközi jog elsőként a vallási kisebbségek és a zsidó közösség esetében fogalmazott meg kötelezettségeket, de az államelismerés feltételeként előírt és vállalt kötelezettségeket Románia csak formálisan teljesítette, amelyeket így a Párizsi kisebbségvédelmi szerződés is megismételt, de azok tényleges végrehajtása csak a vizsgált korszak legvégére volt tehető. *A többnemzetiségűvé vált román állam a többnemzetiségű állam tényét alapvetően nem vette figyelembe, a korszakban hozott alkotmányai az egységes és oszthatatlan román nemzetállam talaján álltak és mivel a nemzetközi kötelezettségek ezen alkotmányos értékválasztással döntő mértékben ütköztek, azokat a román állam legfeljebb formailag ültette át a jogrendszerébe. Mindezek eredményeképpen Románia csak látszólag teljesítette a kisebbségekkel szembeni együttműködő modell feltételeit, gyakorlatilag azzal szemben állva a kirekesztő modellt valósította meg és rövidesen eljutott a nemzetközi jog pacta sunt servanda alapelvét nyíltan tagadó jogértelmezéséig, illetve jogalkotásig.* A korszakban egyedüli belső jogalkotási eredőt – a társadalmi szerkezeten túl – a területében megnövekedett állam alapjait képező nemzetgyűlési határozatok közül a Gyulafehérvári Határozatok képezhették mint erkölcsi alapok, de ezeket sem vette a román politikum figyelembe. *Mindezek alapján az állampolgári jogegyenlőség tétele és az egységes, oszthatatlan román nemzetállam 1866. óta változatlan alkotmányos alapja érdemben megakadályozta egy kisebbségi törvény megalkotását és ezáltal a magyar mintához hasonló cizellált jogi fogalmak kimunkálását, alkalmazását, érve ezalatt a román nemzetfogalom alkotmányos megalkotását is. A korszakban ennek megfelelően egy átfogó, valós, a kisebbségi jogok kereteit rögzítő jogszabály nem született meg, ehelyett a jogforrási hierarchiában szétszórt, egymással is ellentétben álló jogszabályok sokasága került megalkotásra nem a kisebbségi jogok biztosítása, hanem a nemzetállami cél szolgálatában.* Az egységes és oszthatatlan román nemzetállam valóságát egyebekben tovább árnyalta az a tény, hogy valamennyi alkotmány előírta a különböző államoktól elnyert területek jogainak felülvizsgálatát, mert Románia területén ebben az időben a békeszerződések eredményeként egymással párhuzamos és adott esetben konkuráló jogrendszerek voltak hatályban.

Az állampolgári jogegyenlőség tétele és az azok alapján rögzített jogok katalógusa ellenére a *cizellált jogi fogalomalkotás hiánya* egyebekben már a megalkotott román alkotmányok szövegében is inkoherenciát okozott, megkülönböztetésre került a román, a román állampolgár és a honosított román állampolgár fogalma azok magyarázata nélkül. A megkülönböztetés a jogalkotásban és a jogalkalmazásban elvezetett a fajilag román fogalmához, amely később szintén alkotmányos elismerést nyert, így az állampolgári jogegyenlőség deklarálása ellenére a korábbi *de factó* nyílt kirekesztést *de iure* is kodifikálta. A nemzetfogalom törvényi megalkotásának hiánya okán csak a román alkotmányjogi gondolkodásból lehet a korszakra vonatkozóan következtetéseket levonni, amely szerint a nemzet mint közösség tagja csak az lehet, aki a románok lelki összetartozását vallja, következésképpen a román lelki összetartozás egyéni megvallása, annak tudata és az azzal való azonosulás hiányában a kirekesztés, a kisebbségek alárendeltsége alkotmányjogi legitimitást nyert. A román alkotmányjog nemzetfogalma ellentétben állt a politikai magyar nemzet koncepciójával, amely a közös identitás eredményét remélte, szorgalmazta, azt kívánatosnak tartotta, de nem tartalmazta az azzal azonosulni nem kívánók politikai közösségből és jogokból való kirekesztését. A koncepcionális különbség eredményeképpen a román államnyelv, szemben a magyar modellel gyakorlatilag a magánéleti és vallási nyelvhasználat kivételével nem elsőbbségi vagy közvetítői *statust*, hanem *exkluzív statust* élvezett, így nyelvi egyenlőségről sem lehetett szó. Ennek megfelelően a magyar indirekt asszimilációs politika helyett a román állam a direkt asszimiláció pártján állt. Hasonlóképpen volt illuzórikus a felekezeti egyenjogúság kérdése is, amelyet ugyan rögzítettek az alkotmányok, de ugyanezen alkotmányok szövegében került rögzítésre szintén inkoherens módon az egyházi hierarchia a román ortodox egyház uralkodó, a görögkatolikus egyház elsőbbségi statusának rögzítésével.

A vizsgált jogrendszerek esetében azonban – eltérő intenzitású és különböző időkben manifesztálódó – hasonlóságokat is megfigyelhetők. Az első hasonlóság gyakorlatilag azonosság, nevezetesen az értekezés tárgya szempontjából kiemelt jelentőségű erdélyi területeken az erdélyi Kormányzótanács I. számú rendelete 1. cikke az 1918. október 18-a előtt alkotott magyar jogszabályokat hatályukban fenntartotta, azaz az alkalmazandó jog elvben azonos volt. Szintén azonosság figyelhető meg a nemzetközi kötelezettségek előírásainak tartalma, de nem végrehajtása tekintetében, valamint azonossághoz közeli szinten állt a kétoldalú kisebbségvédelmi szerződések marginális szerepe. A jogrendszerek hasonlósága kérdése során kiemelendő, hogy a többnemzetiségű állam ténye ellenére mindkét állam közvetlen vagy közvetett módon törekedett a nyelvileg homogén nemzetállam

*megteremtésére amelynek eszközeként elsősorban az oktatáspolitikát kezelte prioritásként, így az államnyelv tanítása, az oktatás finanszírozása, a tanerők vizsgakötelezettsége tekintetében rokon vonások a két jogrendszerben megfigyelhetők voltak. További hasonlóság figyelhető meg az egyházak esetében, nevezetesen a magyar jog külön jogszabályokban elismerte a román nemzeti egyházak egyházszervezetét és önkormányzatiságát, törvényhozásbeli képviselőt, míg Románia esetében a kisebbségi egyházak is *quasi nemzeti* egyházakká váltak, közvetetten alkotmányjogi elismerést nyert ez a nemzeti jelleg az egyházvezetők szenátusi képviselőjével. Az egyházi képviselő szabályai e körben a törvényhozás felépítésének részbeni hasonlóságát is jelentette. Hasonlóság mutatkozik egyebekben a sajtószabadság fő szabályozási koncepciói tekintetében, bár annak végrehajtása és gyakorlata már korántsem volt azonos szintű. A politikai részvétel kérdései tárgyában végezetül szintén hasonló módon mindkét államban létrejöttek *nemzetiségi* alapon szerveződő *pártok*, amelyeknek képviselői számára azonos kihívást jelentettek a kisebbségek kollektív jogalanyiságán alapuló igények képviselése, jogalkotási javaslatának elutasítása. illetve már nem jogi, hanem politikai síkon jelentkező tényként államhűségük folyamatos megkérdőjelezése. Végezetül a két vizsgált jogrendszer tekintetében hasonlóság mutatkozik a zsidó közösség megítélésében is azzal, hogy Magyarország esetében a kor európai irányaival egyezően, illetve azt megelőzően került elismerésre a középkori jogfelfogással szemben e közösség egyenjogúsága. Az antiszemitizmus társadalmi ténye törvényhozási elismerést és állampolgári jogegyenlőséget áttörő eredményre csak a vizsgált korszak végén jutott el a magyar jogalkotás, míg Románia esetében a zsidó közösség idegenként kezelése, állampolgársági jogának kérdése gyakorlatilag a vizsgált korszak teljes egészében megoldatlan kérdés volt.*

5.2. Összegző megállapítások és záró gondolatok

A vizsgált jogrendszerek jogtörténeti és alkotmányjogi összehasonlítása eredményeként az értekezés céljával összhangban több záró gondolat is megfogalmazható, elfogadva a jogtörténet művelésének a jelenre kiható aktualitását. A vizsgált jogintézmények kialakulásának, működésének ismertetését követően záró gondolatként a jelenre és a jövőre vonatkozóan a két állam esetében a kisebbségi jog szabályozási modelljeinek kérdése bír elsődleges jelentőséggel. Az kutatás során nyert történelmi tapasztalat és eredmény azt tárta fel, hogy *a kirekesztő modell* a mai jogfejlődés szintjén *nem igazolható* és a *jogegyenlőtlenség*

*talaján állva nem elfogadott.*²⁵⁹² A vizsgálat megállapítása szerint továbbá a formailag együttműködő modell kodifikálása esetében is megjelennek és alkalmazásra kerülnek a kirekesztő modell elemei, következésképpen a csupán formailag együttműködő modell nem oldhatja fel a nemzetiségi eszme kihívásait. *Amennyiben valamely modell alkalmazása mellett dönt egy állam, annak tartalmi oldalán legalább a tényleges együttműködésnek meg kell valósulnia, ellenkező esetben a de facto kirekesztő elemek az állam stabilitását veszélyeztető reakciókat eredményezhetnek és végletesen ellehetetlenítik a kívánt integrációt, sőt, a kirekesztő modell a többség asszimilációs igényére is kontraproduktívan hat.* Mindezeknek megfelelően *a kirekesztő és a csupán formailag együttműködő kisebbségi modellek a kisebbségi kérdés kezelésre alkalmatlanok.*

Napjaink *quasi* egynemzetiségű magyar államában a magyar történelmi hagyományokban gyökerező és a politikai magyar nemzetben alkotmányos jelentőséggel bíró együttműködő modell alkalmazása változatlanul igazolt és indokolt. A hatályos magyar jog ennek megfelelően vallja, hogy a kisebbségek identitásához való joga és annak vállalása az emberi méltósághoz való jogból következik,²⁵⁹³ az identitás megvallása feletti szabad rendelkezés jogát az állam, illetve harmadik személyek kötelesek tiszteletben tartani.²⁵⁹⁴ *A kisebbségek államalkotó tényezők és ezáltal lényegében véve a Nemzetiségi törvény alapállása ma is hatályos,* ugyanakkor területi autonómia a kisebbségi területek mai megoszlása okán legfeljebb községi szinten merülhet fel területi kisebbségi önkormányzatok közvetlen alakítása, vagy személyi elven helyi kisebbségi önkormányzatok útján.²⁵⁹⁵ Az együttműködő modell mindezeknek alapján változatlanul a magyar alkotmányosság alapintézményeként él és azt tartalmában is hordozza elismerve az egyéni és kollektív jogokat egyaránt.²⁵⁹⁶

Románia esetében, amely napjainkban is többenemzetiségű állam az együttműködő modell hatékony alkalmazása, azaz a tartalmában is együttműködő modell minimum elvárásként fogalmazható meg. Ezen elvárást a jogfejlődés eredményein túl a történelmi tények is megalapozzák és igazolják, figyelemmel arra, hogy a csupán formailag teljesített együttműködő modell 1940. nyarára ténylegesen kudarcot vallott, az alkotmányos kereteket

²⁵⁹² TRÓCSÁNYI (2010) i.m. 893.

²⁵⁹³ SOMODY Bernadette: A nemzeti és etnikai kisebbségi önkormányzatok választása. In: JAKAB András–TAKÁCS Péter (szerk.): *A magyar jogrendszer átalakulása 1985/1990–2005 I. kötet.* Budapest, Gondolat– ELTE ÁJK, 2007. 87.

²⁵⁹⁴ KALTENBACH i.m. 139–141.

²⁵⁹⁵ MAJTÉNYI i.m. 109.

²⁵⁹⁶ ÁRVA i.m. 208–209.

szétfeszítette és súlyos területi veszteségeket is eredményezett. *Az együttműködő modellt valló történelmi magyar állam politikai kudarca ebben a kérdésben szintén azt bizonyítja, hogy az együttműködő modell jogintézményeinek valós végrehajtása és a kisebbségek legitim igényeinek negligálása bár hosszabb távon képes asszimilációs eredményeket felmutatni, de a nemzetiségi kihívást egy jelentős arányú nemzeti kisebbségekkel rendelkező államban már nem oldhatja meg.* A szerző határozott álláspontja e körben az, hogy az együttműködő modell alkalmazásán túl Románia esetében *a befogadó modell kulturális autonómia formájának universalis,*²⁵⁹⁷ *valamint területi autonómia*²⁵⁹⁸ *formájának partialis* átültetése a jövőben *indokolt és legitim.* A nemzetiségek által nemzedékeken keresztül következetesen kinyilvánított autonómia igényt a mai korban a formális jogegyenlőséget tartalmazó unitárius alkotmányokkal visszaszorítani nem legitim,²⁵⁹⁹ a kisebbségi jogok individualista felfogása az I. világháborút után lényegében véve meghaladottá vált.²⁶⁰⁰ Az állítást tovább árnyalja, hogy a modern jogállam fogalma nem csak a hatalmi ágak szétválasztásának teljesítését és a bírói kontroll megvalósítását jelenti, hanem annak tartalmi eleme az emberi jogok érvényesülése és az ésszerű emberi célok elérésének lehetővé tétele a jogalkotás korlátjaként.²⁶⁰¹ A területi autonómia, illetve a kulturális autonómia területfelettsége számtalan előnye mellett jelentős, a körülményekhez leginkább alkalmazkodó megoldási lehetőséget hordoz magában, elvégre azok elemei egymással *kombinálhatók,*²⁶⁰² továbbá alkalmazásuk nem csak *összeegyeztethető az állam területi integritásának elvével,* hanem *annak biztosítékeként* is értelmezhetők²⁶⁰³ A befogadó modell esetében nem csak nyugat- és észak-európai, valamint észak-amerikai távoli példák állnak rendelkezésre,²⁶⁰⁴ hanem a román testvérállamként aposztrofált Moldovai Köztársaság, azaz a korábbi Besszarábia Gagauzia autonóm területe is.²⁶⁰⁵ E körben kiemelendő, hogy a kulturális autonómia területi aspektus hiányában *per definitionem* nem hordoz szecessziós elemet, míg a romániai magyar kisebbség mintegy felét kitevő székely területi autonómia iránti igény a román állam földrajzi középpontjában a Romániától való

²⁵⁹⁷ KOVÁCS Bálint: *Autonomia culturală.* In: FÁBIÁN Gyula (szerk.): *Standarde controversate ale coexistenței juridice dintre majoritate și minoritatea maghiară în România.* București, Editura Hamangiu, 2020. 221–246., 266–267.

²⁵⁹⁸ FÁBIÁN Gyula: *Autonomia teritorială.* In: FÁBIÁN Gyula (szerk.): *Standarde controversate ale coexistenței juridice dintre majoritate și minoritatea maghiară în România.* București, Editura Hamangiu, 2020. 320., 347–356.

²⁵⁹⁹ BAUBÖCK i.m. 140.

²⁶⁰⁰ PONGRÁCZ i.m. 125–127.

²⁶⁰¹ VARGA (2015) i.m. 23., 120.

²⁶⁰² BAUBÖCK i.m. 142–143.

²⁶⁰³ BAUBÖCK i.m. 139.

²⁶⁰⁴ FÁBIÁN (2020) i.m. 320., 347–356; BAUBÖCK i.m. 141–142.

²⁶⁰⁵ FÁBIÁN (2020) i.m. 357–359.

elszakadás objektív lehetetlenségét jelenti cáfolva az autonómiával kapcsolatos döntő ellenérveit, amelyek szerint azok első lépések az államtól való elszakadás útján.²⁶⁰⁶ Mindazonáltal rögzítenünk kell, hogy a román nemzetállami alapállás és a közvélemény nacionalizmusa – egy szűk társadalmi rétegtől eltekintve – már a kérdésről való vitát is eleve lehetetlenné teszi, *Románia változatlanul a centralizált nemzetállam alapján áll.*²⁶⁰⁷ A román alkotmányos gondolkodás lényegi elemét képezi az a tétel, hogy a nemzet államnemzeti értelemben a szuverenitás letéteményeseként az emberi közösség legfejlettebb formája, amelyet alapvetően az állampolgárság határoz meg²⁶⁰⁸ és Románia ennek megfelelően nemzetállam.²⁶⁰⁹ A román alkotmányjog, nem vitatva a nemzetek állampolgárságtól független etnikai értelemben létező társadalmi fogalmának létét²⁶¹⁰ az *egységes román államnemzeti értelemben értett nemzetállamának*²⁶¹¹ etnikai értelemben felfogott nemzetiségek szerinti decentralizációját ez okból nem tartja lehetségesnek.²⁶¹²

A magyar alkotmányjogi gondolkodás a románnal szemben azt vallja, hogy nem létezhet alkotmányosság az azt hordozó közösség nélkül, amely közösség a román felfogással egyezően a nemzet, de annak részeit államalkotóként a nemzetiségek is képezik.²⁶¹³ Alkotmányjogi gondolkodásunkban a társadalmi felfogás szerinti nemzetfogalom és jogi nemzetfogalom szintézise a magyar közjog alapja, így a jelennek üzen a történeti alkotmány és a politikai magyar nemzet fogalma Magyarország esetében. Egyes szerzők szerint történeti alkotmány az alaptörvényi megjelenése által a nemzeti, illetve alkotmányos identitás része,²⁶¹⁴ annak vívmányai a történeti alkotmány helyes tartalmának a feltárását is jelentik, amely így nem csak a sarkalatos törvények és szokások összességéként él.²⁶¹⁵ A történeti alkotmány elemei és eredményei mindezeknek megfelelően napjaink államberendezkedéséhez²⁶¹⁶ és a

²⁶⁰⁶ BAUBÖCK i.m. 161.

²⁶⁰⁷ MITU i.m. 105., 108–109., 119.

²⁶⁰⁸ DELEANU i.m. 273.

²⁶⁰⁹ DELEANU i.m. 264., 277.

²⁶¹⁰ IONESCU i.m. 804–805.

²⁶¹¹ KISS Tamás – TORÓ Tibor – SZÉKELY István Gergő: Erdélyi magyarok: kisebbség, politikai közösség vagy diaszpóra? In: BÁRDI Nándor – ÉGER György (szerk.) *Magyarok Romániában 1990-2015*. Károli Gáspár Református Egyetem – L'Harmattan Kiadó, Budapest, 2017. 278–279.

²⁶¹² DELEANU i.m. 262–263.; IONESCU i.m. 150.

²⁶¹³ VARGA (2019) i.m. 46–48.

²⁶¹⁴ SÜLYÖK Márton: Kettő az egyben? Alkotmány és identitás. In: BALOGH Elemér (szerk.): *Számadás az Alaptörvényről*. Budapest, Magyar Közlöny Lap- és Könyvkiadó Kft., 2016. 351–352.

²⁶¹⁵ BALOGH Elemér: Alkotmányunk történetisége, kitekintéssel az Alkotmánybíróság judikatúrájára. In: BALOGH Elemér (szerk.): *Számadás az Alaptörvényről*. Budapest, Magyar Közlöny Lap- és Könyvkiadó Kft., 2016. 543.

²⁶¹⁶ SZABÓ István: Közjogi hagyományok és jogtörténet. In: *Jogtörténeti Szemle* 2016/3. 21.

hatályos Alaptörvény értelmezéséhez is segítséget nyújt,²⁶¹⁷ a XIX. században végbement polgári átalakulást konstituáló törvények a történeti alkotmány részeként a modern magyar jogállam alapjai,²⁶¹⁸ ezáltal ma is kritikai jelentőséggel bírnak. *A Nemzetiségi törvény ennek megfelelően nem csak jogtörténeti emlék, hanem a politikai magyar nemzet fogalmának történeti alkotmány részét képező elemeként mind az együttműködő modell, ahol a kisebbségek államalkotó tényezők, mind a határon túli magyar nemzetrészekkel kapcsolatos alkotmányos felelősség alapja és a fogalmakat a román szakirodalom is elismeri.*²⁶¹⁹

Románia esetében a jelennek üzennek a korábbi alkotmányokkal szemben megfogalmazott, döntően román részről kinyilatkoztatott kritikák és alkotmányos tanulságok, valamint a nemzetközi jogi kötelezettségek összessége. A hatályos román Alkotmány 1. cikk (1) bekezdése lényegét tekintve 1866. óta változatlan tartalommal rögzíti, hogy Románia szuverén és független, egységes és oszthatatlan nemzetállam,²⁶²⁰ amelynek keretei között a kisebbségekkel szembeni formailag vallott együttműködő modell alkalmazása és hatékony végrehajtása tényleges korlátok közé szorul. Románia Alkotmánya 4. cikk (1) bekezdése szerint a román nép egysége és állampolgárainak szolidaritása az állam alapja, amely rendelkezést a (2) bekezdés tovább árnyal,²⁶²¹ kijelentve, hogy Románia az összes állampolgárának közös és oszthatatlan hazája, fajtól, nemzetiségtől, etnikai eredettől, nyelvtől, vallástól, nemtől, véleménytől, politikai hovatartozástól, vagyontól vagy társadalmi származástól függetlenül.²⁶²² *A bekezdések Románia korábbi kartális alkotmányában rögzített indokolatlan különbségtételeit ismétlik meg a román nép és a román állampolgárok különbségtétele által anélkül, hogy kisebbségi fogalmat, vagy politikai nemzet fogalmat alkotmánynak mint a különbségtétel legitim indokát.* Kiemelendő, hogy a szolidaritás nem jelent együttműködést annak ellenére, hogy a hatályos román Alkotmány 6. cikk (1) és (2) bekezdése az identitáshoz való jog körében az *együttműködő modellhez* hasonló rendelkezéseket tartalmaz,²⁶²³ de azok *megközelítése egyoldalú.* A rendelkezések szerint *a román állam egyoldalúan elismeri és biztosítja a nemzeti kisebbségekhez tartozó személyek jogát az etnikai, kulturális, nyelvi és vallási identitásuk megőrzéséhez, fejlesztéséhez és*

²⁶¹⁷ TRÓCSÁNYI (2014) i.m. 62–66.

²⁶¹⁸ 33/2012. (VII.17.) AB határozat

²⁶¹⁹ DUCULESCU – CĂLINOIU – DUCULESCU i.m. 556–557., 565.

²⁶²⁰ DELEANU i.m. IONESCU i.m.

²⁶²¹ DELEANU i.m. 266.; IONESCU i.m. 847–848.

²⁶²² DELEANU i.m. 277.; IONESCU i.m. 844.

²⁶²³ DELEANU i.m. 264–266.; IONESCU i.m. 866–868.

kifejezéséhez,²⁶²⁴ amely egyoldalú megközelítést – lényegében véve a párbeszéd és együttműködés hiányát – tovább árnyalja az a tény, hogy a nemzeti kisebbségekhez tartozó személyek identitásának megtartását, fejlesztését és kifejezését célzó állami védő intézkedéseknek meg kell felelniük a többi román állampolgárhoz viszonyítva az egyenlőség és a diszkrimináció tilalma elvárásainak.²⁶²⁵ Ez az alapállás és értékválasztás a tényleges egyenlőség megkülönböztetés útján való elérését kizárja. A román nemzet így alkotmányjogi értelemben az állampolgárok közösségét jelenti, de ellentétben a magyar politikai nemzet fogalmával, a nemzeti kisebbségek nem államalkotó tényezők, ugyanakkor alkotmányjogi rendelkezések kifejezetten elismerik a nemzetiségi különbségtételt, de ezen esetekben is meg kell felelni a teljes – valójában – formális egyenlőség elvének.²⁶²⁶ Az egyoldalú megközelítésen érdemben nem változtat továbbá a román alkotmányjogban megjelent és bizonyos esetekben nemzetiségi szempontból elfogadott különbségek és jogok elismerése sem.²⁶²⁷ Ilyennek tekintendők különösen Románia Alkotmányának politikai pluralizmusra és politikai jogokra vonatkozó rendelkezései a 8. cikkben, az alapjogi katalógus és annak individualista és jogegyenlőségen alapuló megközelítése²⁶²⁸ a 15-53. cikkekben – különösen a jogegyenlőséget és a diszkrimináció tilalmát tartalmazó 16. cikk illetve annak (1) bekezdése,²⁶²⁹ az anyanyelvi oktatást garantáló 32. cikk (3) bekezdése,²⁶³⁰ valamint a nemzeti kisebbségek törvényhozói képviseletét garantáló²⁶³¹ 62. cikk (2) bekezdés, végezetül a 120. cikk közigazgatási decentralizációra²⁶³² vonatkozó rendelkezései összessége. Következésképpen az identitáshoz való jog fenti román alkotmányjogi felfogása a nemzetállami alapállással együttes értelemben a formailag felállított együttműködési modellt egyoldalú deklarációként kezeli annak ellenére, hogy annak fogalmi eleme a legalább kétoldalú megközelítés. Az együttműködés lényegéből fakadóan párbeszédet feltételez a felek között, elvégre ez a mód ad lehetőséget a többség-kisebbség viszonyát érintő kérdések konstruktív tisztázására, a társadalmi igények feltárására és ezáltal a jogalkotás alapjainak megteremtésre. Az egyoldalú deklaráció szintjén álló kisebbségi jogalkotás a kisebbségi igények, kérdések feltárása és meghallgatása nélkül a nemzetiségi kihívásra nem adhat választ természetéből fakadóan. Szükséges e körben ismételten kiemelni, hogy a

²⁶²⁴ IONESCU i.m. 850–862.

²⁶²⁵ IONESCU i.m. 871–872.

²⁶²⁶ IONESCU i.m. 855., 859.

²⁶²⁷ KISS – TORÓ – SZÉKELY i.m. 278–279.; IONESCU i.m. 859–860.

²⁶²⁸ DELEANU i.m. 431–464.

²⁶²⁹ DELEANU i.m. 476–477.; IONESCU i.m. 849–850.

²⁶³⁰ DELEANU i.m. 266–267.; IONESCU i.m. 912.

²⁶³¹ DELEANU i.m. 266.; IONESCU i.m. 1018.

²⁶³² DELEANU i.m. 266., 303–306.; IONESCU i.m. 176–177.

*jogegyenlőség tényleges megvalósítása a kisebbségi jogok elismerésén túl azok érvényesülésének hatékony biztosítását követeli meg, ami a jogtudomány álláspontja szerint legitim módon töri át a formális egyenlőség és a diszkrimináció tilalmának alkotmányban rögzített tételeit. A nemzetközi jog, amelynek elsőbbsége a mai korban jogi axióma, e körben közel egy évszázada felállította azt a tételt amely szerint bár az egyenlőség mint azonosság minden megkülönböztetést kizár, de a tényleges egyenlőség tulajdonképpen az eltérő bánásmódot, azaz a pozitív diszkriminációt is magában foglalhatja olyan eredmény elérése érdekében, amely egyensúlyt hoz létre a tényleges helyzetek között az igazságosság és észszerűség alapjain csökkentve, megszüntetve az egyenlőtlen körülményeit, okait.*²⁶³³ A tétel és a befogadó modell valamennyi aspektusa ennek megfelelően teljes egészében összhangban áll többek között a mindkét állam európai uniós tagságából fakadó szubszidiaritás elvének azon felfogásával, amely szerint a közjó elérése többszintű döntéshozatali rendszert feltételez amely figyelembe veszi a helyi partikuláris közjó elemeit, a helyi közösségekkel mint kollektív entitásokkal a közpolitikai döntések terén minőségi konszenzus és kompromisszum útján valósít meg tényleges és hatékony decentralizációt²⁶³⁴ és egyben az igazságosságnak is megfelel²⁶³⁵.

A többnemzetiségű állam nemzetiségi kihívásának jogtörténeti alapjai feltárása és ez alapján a jelenre vonatkozatható egyes következtetéseket levonása elsődleges kutatási célként érvényesült, amellyel kapcsolatban kiemelendő, hogy tárgykörben jelentős történelemtudományi, illetve politikatörténeti munkák lelhetők fel,²⁶³⁶ ugyanakkor a klasszikus, illetve összehasonlító jogi szempontú elemzések területén a II. világháborút megelőző korszak szakirodalmán kívül kevés átfogó publikáció született. Figyelemmel arra, hogy a kérdés annak történelmi és politikai jelentőségén túl a fentiek szerint mai napig *alkotmányjogi jelentőséggel bír, elengedhetetlen annak jogtörténeti és jogtudományi szempontú megközelítése, amely megfelelő támpontot adhat a tárgyi jogintézmények megértésén túl azok alapjai feltárásával a jelen kihívásainak megfelelő megoldások azonosítására, a történelemtudományi és politológiai megközelítésen túl sajátos szempontok érvényesítésülésére, ezáltal a problémakör árnyaltabb megvilágítására. Ennek megfelelően a nemzetiségi kihívás jelenkori kérdéseinek megválaszolásához és alkotmányjogi alapjainak*

²⁶³³ SHAW i.m. 257.

²⁶³⁴ FRIVALDSZKY János: *A jogfilozófia alapvető kérdései és elemei*. Budapest, Szent István Társulat, 2011. 271–285.

²⁶³⁵ BAUBÖCK i.m. 161.

²⁶³⁶ BÁRDI (2013) i.m. 19–28., 37–41.

megértéséhez az értekezés a fenti záró gondolatok és tanulságok kifejtésén túl az alábbi megállapításokkal és kutatási tétel bizonyításokkal kíván hozzájárulni:

1. A többnemzetiségű állam ténye Magyarország és Románia viszonyában történetileg megfordult. A nemzetek és nemzetiségek szerepei felcserélődése, tükröződése indokolja a felek álláspontjainak feltárását és ezen álláspontokkal való szembesítés elvégzését. A történeti álláspontok jelenre vetítése azonban különös odafigyelést és jogi megközelítést igényel, amelynek oka, hogy napjaink társadalmi és jogi valósága lényegesen eltér a vizsgált kor időszaktól. Ennek ellenére a kihívásra adott történeti válaszok példái és mintái között, azok torzulásait és nacionalista túlkapásait elvetve a jelenre vonatkozó szabályozási modellek gyökerei lelhetők fel. A megváltozott társadalmi és jogi körülményektől függetlenül a kisebbségi jogok aktorait képező társadalmi alapok mint legitim indokok – különösen, de nem kizárólagosan az identitás megőrzésének alapjait képező nyelvhasználati és oktatási jogok, a hivatalviselési és politikai részvételi jogok esetében – alapvetően változatlanok, így a jelen és a jövő hatékony jogi megoldásait kívánják.

2. Fentiekből következik, hogy mivel a tárgyi magyar jogalkotás a nemzeti eszmével egyidejűleg fejlődött, annak eredményeinek vizsgálata is az adott kor valóságára vetítve ítélandó meg elsősorban. Ennek megfelelően árnyalendő az a közfelfogásban rögzült tétel, amely szerint a magyar jogalkotás a nemzetiségi kihívásra nem megfelelő választ adott. A Nemzetiségi törvény vitájában elhangzott álláspontok, Horvátország különleges közjogi *statusának* és Ausztria részben kollektív jogok talaján álló jogalkotása eredményeinek ismeretében rögzíthető, hogy többek között a kollektív jogok talaján álló jogalkotás az adott korban a nemzetiségi kihívás erejét nem tudta volna elvenni. Ausztria esetében is megfigyelhető volt a területi integritás ellen ható nacionalista mozgalmak ereje, a horvát közjogi *status* garantálása sem tompította a délszláv mozgalmakon alapuló elszakadási törekvéseket, illetve a román kisebbséggel folytatott tárgyalások kudarca is rámutatott arra a tényre, hogy az adott korban a kérdés társadalmi csapdává lényegült át. A kor valósága ezzel szemben az állampolgári jogegyenlőségen alapuló magyar jogrendszer volt, amely továbbra is törekedett az etnikailag semleges modern jogállam megteremtésére és a Nemzetiségi törvény alapján a kisebbségek addig nem tapasztalt kulturális fejlődés alanyaivá váltak, azaz *nemzetiségi elnyomásról* – különösen összehasonlítva a korabeli Európa, majd később az utódállamok gyakorlatával – *alapvetően nem beszélhetünk. Ettől független társadalmi, szociológiai kérdés a nemzeti kisebbségek és tagjainak egyéni jogérzete, amely jogérzet*

egyéni sorshoz kötöttsége valaamennyi jogszabály esetében szubjektív kérdések sokaságát veti fel. A magyar állam nem várta el a kisebbségek részéről az identitás feladását, a szélsőséges törvényjavaslatokat nem tárgyalták, a szélsőségeket a status quo megőrzése érdekében elutasították. A magyar politikum asszimilációs törekvései a kor általános felfogásától nem tértek el, erőszakos asszimiláció, ellentétben az utódállamok kezdeti és későbbi, sok esetben ma is hatályos, illetve ténylegesen kodifikációt nyert kirekesztő és erőszakos gyakorlatával Magyarországot nem jellemezte. A magyar államnyelv ismerete a közéleti pálya feltételeként nyilvánvalóan hátrányos volt szociológiai szempontból, azonban annak elsajátítása esetén a nemzetiségek tagjai semmilyen megkülönböztetést vagy egyéb hátrányt nem szenvedtek el, sőt identitásuk megőrzése mellett fényes karriert futhattak be. A nyelvi asszimiláció a magyarországi zsidó közösség többségének kivételével nem jelentett és nem eredményezett a politikai asszimilációt, a deáki–eötvösi koncepció szerinti közös identitás megszületésének kívánt eredménye elmaradt, amelyet többek között a magyar államnyelvet tökéletesen elsajátító nemzetiségi, így román vezetők példája is bizonyít. A magyar nyelv elsajátításának elmulasztása a magánszférában sem eredményezett hátrányt. A magyar állam saját érdekében nem térhetett le az etnikailag semleges alapállásról, így a sajtóban, illetve a Képviselőházban tagadhatatlanul jelen lévő sovinizmus és a politikai realitás konfliktusát gyakorlatilag minden esetben az utóbbi javára döntötte el az elit, nem adva fel a nyelvileg semleges állam alaptételét, sőt törekedett a felfokozott nacionalizmus élet egyéb megoldási javaslatokkal tompítani, hangsúlyozva az egyéni szabadságjogok és különösen a gazdasági és kulturális jogok nemzetiségtől független előnyeit és azok magyar állam általi biztosítását. A Nemzetiségi törvény alapján a társadalmi konszolidációra a folyamatos jogkiterjesztés elvének érvényesítésével valós lehetőség nyílt, azonban annak elutasítása mind a magyar, mind a kisebbségek oldalán a nacionalizmus dinamikáját erősítette, sőt, sok esetben sovinizmussá torzította, amely folyamatra hatványozottan hatott a nagyhatalmak, illetve a szomszédos államok Monarchiával szembeni politikája, sajtókampánya és nyílt területi igényei. A dualizmus korszakának végén tehát a körülmények a korszak vezetői által is felismert módon radikálisan megváltoztak. A nemzetiségek a Nemzetiségi törvényt és annak egységes politikai nemzetfogalmát – a konszolidáció feltételét – nem fogadták el, ennek ellenére a már garantált jogokon túl fogalmaztak meg igényeket, továbbá a szomszédos országokkal való kapcsolataik – később nyílt elszakadási igényeik – veszélyeztették a magyar állam területi integritását. Következésképpen a tárgyalási alapok és a konszolidáció tekintetében a megbékélés és kölcsönös bizalom, valamint a magyar állam területi integritásának elve hiányzott. A Nemzetiségi törvény elvi alapjáról való bármilyen irányú elmozdulás ebből fakadóan

lehetetlenné vált, mert amennyiben arról a társadalmi többség igényeinek irányába történt volna elmozdulás a felfokozott magyar nacionalizmus jegyében a tényleges magyar etnikai nemzetállam irányába, úgy a nemzetiségi törekvések fokozottabb radikalizálódása következett volna be, másrészt a nemzetiségi igények teljesítése irányába történő bármilyen elmozdulás a magyar állam unitárius alapállását és területi integritását hozta volna lehetetlen és fenntarthatatlan helyzetbe. A magyar állam tehát a lehetőségekhez képest a végsőkig képviselte az állampolgári jogegyenlőségen alapuló modern állam elvét és törekedett az etnikailag semleges jogállam fenntartására, a legtöbb esetben éppen a magyar sovinszta politika képviselőivel szemben. A korabeli képviselőházi vitákat rögzítő jegyzőkönyvek, sajtótermékek túlzó fennhangjai, álláspontjai éppen a kormányzati elit status quo-hoz ragaszkodása okán nem nyertek és nem is nyerhettek állampolitikai legitimitást.

3. Mindezek fényében szükséges árnyalni az önrendelkezési jog szerepét is az I. világháborút lezáró békerendszerrel kapcsolatban, elvégre azt kizárólag kiegészítő jelleggel alkalmazták a Szövetséges és Társult Főhatalmak a gazdasági, politikai és biztonsági szempontjaik szerint megállapított határok egyes kérdéses eseteiben. A nemzetiségi kérdés kihívásait ennek megfelelően az önrendelkezési jog békerendszerben való alkalmazása nem oldotta meg, az szükségképpen ismét többnemzetiségű államok megalkotásához és így a nemzetiségi kihívás megismétléséhez vezetett. Tekintettel arra, hogy a politikai és katonai realitás önrendelkezési joggal való konfliktusát mindig az előbbi javára döntötték el, illetve azt csak a legyőzöttekkel szemben érvényesítették megállapítható, hogy *az önrendelkezési jog érvényre juttatása alapvetően minőségében egyáltalán nem igazolható, kiegészítő jellegében vitatható.* Valójában az önrendelkezési jog elvét zászlójukra tűző Szövetséges és Társult Hatalmak elsődleges háborús céljaikat ezen elv mögé rejtve érvényesítették. E tények ismeretében szükséges megítélni a türelmetlen nacionalizmusok I. világháborút követő győzelmének eredményeként létrejött utódállami jogalkotást, erőszakos asszimilációs törekvéseket, különösen a román állam nemzetállami politikáját, jogalkotását és joggyakorlatát.

4. Az I. világháborút megelőzően a nemzeti kisebbségek védelmének nemzetközi aspektusa alapvetően nem létezett, így a nemzetközi elvárásoknak a magyar jogalkotással szembeni számonkérése anakronisztikus. Különösen fontos ezen tételnek a kiemelése a román szakirodalommal szemben, amelynek hangsúlyja változatlanul a Trianon előtti kor magyar nemzetiségi politikájának kritikáján alapul, ugyanakkor a többnemzetiségű román állammal kapcsolatosan kritikát – csekély kivételtől eltekintve – a mai napig nem fogalmaz meg annak

ellenére, hogy a Párizs környéki békerendszer a kisebbségek nemzetközi jogi jogvédelmének egyik első kötelezettjévé Romániát tette, amely állam ekkor már négy évtizede volt adós a korábbi nemzetközi kötelezettségei teljesítésével.

5. Románia esetében a nemzetiségi jog eredményei – a magyarral szemben – nem belső okokból fakadtak, hanem külső, nemzetközi jogi kötelezettségek legtöbb esetben formális teljesítéseként kerültek a jogrendszerébe. A magyar jogtól eltérően Románia e kötelezettségek teljesítését kezdetben burkoltan, később nyíltan megtagadta, nem alkotott a nemzetiségek alkotmányos jogállását szabályozó törvényt, továbbá a kisebbségi jogok alaptörvényi elismerését is elutasította, noha ezen kötelezettségek a területszerzési feltételeként kerültek előírásra. A nemzetközi jogi kötelezettségek és kisebbségvédelmi rendelkezések a román jogrendszerbe való átültetése során súlyos torzulásokat szenvedett és lényegében véve mind a jogalkotás, mind a jogalkalmazás a Párizsi kisebbségvédelmi szerződés *ratio legis*-ével szembeni eredményeit hozta létre, miközben igyekezett az együttműködő modell látszatát fenntartani, a formális együttműködő modellt valóságként elfogadtatni.

6. A modern államok a többség-kisebbség viszonyában vallott modelljei közül a kutatás arra az eredményre jutott, hogy a korabeli magyar jogalkotás a mai fogalmaink szerinti valós együttműködő modellt vallotta és teljesítette, amelyben megjelentek a befogadó modell elemei is. Románia a megalakulástól kezdve a kirekesztő modellt alkalmazta, amelyen formailag az 1878. évi berlini kongresszus előírásai alapján változtatott, de az együttműködő modellre jogilag 1918-ig nem tért át. Az I. világháborút követő nemzetközi kötelezettségek hatására Románia *de iure* az együttműködő modellt formailag teljesítette, de a befogadó modell elemét képező székely és szász közületek vallási és oktatási autonómiáját nem teljesítette, majd az 1923. évi Alkotmányában elsőként vallási kérdésekben át is törte a modell elemeit. A román jogrendszer ezt követően fokozatosan az állampolgári jogegyenlőség tételével szembeni torzulásokat szenvedett el, amelyet az 1938. évi Alkotmány végül szentesített. Románia a vizsgált korszakban tehát az együttműködő modell rendelkezéseit csak formálisan teljesítette, de annak gyakorlata során kezdetben indirekt, majd direkt módon kirekesztő modellt alkalmazott az egységes, nyelvi alapon álló román nemzetállam megteremtése érdekében.

7. A nemzetközi jog hatását illetően megállapítható, hogy Magyarország esetében ezen hatás marginális jelentőségű volt, elvégre a magyar jogalkotás a nemzetközi jogot megelőzően

szabályozta a kérdéseket jóval a nemzetközi jog által garantált védelmi szint felett. Az I. világháborút követően egynemzetiségűvé vált állam éppen ezért a nemzetközi jogi szabályok átültetését különösebb nehézség nélkül vállalhatta fel. A revíziós politika talaján álló magyar állam ezen okokból kifolyólag alkotmányos rendszere módosítása nélkül vállalta fel az egyes területek visszacsatolásával ismételten többnemzetiségűvé váló állama integrációs politikáit. A román jog esetében a fentiek szerint a nemzetközi jog elsődleges tényező volt. A nemzetközi jog hatásait illetően megisméltendő, hogy a nemzetiségi kérdés megoldatlansága, a nemzetiségi konszolidáció elmaradása a szomszédos államok politikai elitjének és a magyarországi nemzetiségek kezében a Monarchiával szembeni távlati célok ütőkártyájaként érvényesült. A magyar állam nemzetiségekkel való megegyezése és a valós társadalmi konszolidáció eredményeképpen a délszláv, román, csehszlovák államcél megvalósítása került volna veszélybe, így a nemzetiségekkel a tárgyalási alapok közelítése és az őszinte megoldás ez okból is lehetetlen volt, a kérdés rendezése a nemzetiségek részéről nem volt cél, ezen okokból a megoldást és a magyar állam konszolidációját valójában sem a nemzetiségi képviselők, sem a szomszédos anyaállamok nem szorgalmazták, rámutatva, hogy ekkor a már semmilyen megoldás nem tudta volna elejét venni a „Finis Hungariae” eredménynek.

8. A kétoldalú nemzetközi szerződések kérdését tárgyalva kiemelendő, hogy Magyarország és Románia között kétoldalú kisebbségvédelmi szerződés megkötésére nem került sor, illetve annak lehetősége fel sem merült. A magyarországi román nemzetiség csekély száma miatt Románia annak megkötésében nem volt érdekelt, ezzel szemben Jugoszláviával, ahol jelentős román nemzetiség élt *partialis* hatályú megállapodás született, de a dobrudzsai törökök esetében a lakosság áttelepítését célzó megállapodás született a nemzetállam cél alapján.

9. A nemzeti kisebbségek védelme napjainkban nélkülözi az I. világháborút követő kiemelt nemzetközi jogi figyelmet és *statust*. A Nemzetek Szövetsége előtti kisebbségvédelem ugyan a feladatát jogilag nem töltötte be, mindazonáltal fennállása ténye alkalmassá tette egyes esetekben a jogalkotást és gyakorlatot kisebbségvédelmi célokkal egyező módosításokra, illetve politikai megoldásokkal egyes sérelmeket tényleges orvoslására. E tekintetben a kiemelendő, hogy napjainkban megnevezett, konkrét kisebbségvédelmi nemzetközi szervezet nem létezik, a kisebbségvédelem szabályozása fragmentált, nehézkes, nem következetes, amely mindenképpen a kisebbségvédelem hatékony érvényesülésének gátja, amelyet csak részben kompenzál az emberi jogok megkérdőjelezhetetlensége és a nemzetközi jog vitathatatlan elsőbbsége és szabályozási eredményei. A két ország viszonyában így

változatlanul ki kell emelni, hogy mivel a kisebbségvédelem az emberi jogok védelmének egyik aspektusává, indirekt részelemévé vált és az döntően regionális, illetve kétoldalú megállapodások tárgyát képezi, a kérdés további fokozott együttműködést vár el a felektől. Az együttműködés alapja az erre irányuló politikai szándék, a szándéokra hathat a történelem és a jog jelen értekezésben felvázolt alapjainak és tanulságainak együttese. A feltárt jogtörténeti tanulságok egyfajta szembesítéskre vezetnek, nevezetesen amennyiben valamely kisebbségi igény román oldalról való előterjesztése a magyar államkereteken belül legitim volt, úgy *argumentum a simile* annak a magyar oldalról való megfogalmazása a román államkereteken belül is szükségképpen legitim. A legitim igények ezen az alapon tényleges párbeszédet, valós megoldásokat kívánó alkotmányos feladatokat és kötelezettséget teremtenek mind Románia, mind Magyarország oldalán.

Melléletek

1. számú melléklet: A kutatás alaptételeinek áttekintő táblázata:

A kutatás alaptétele	Magyarország	Románia
1. A többnemzetiségű állam történelmi tény, amely tényhelyzet az I. világháborút követően alapvetően változott meg a két állam esetében.²⁶³⁷	Trianonig többnemzetiségű, ezt követően <i>quasi</i> egynemzetiségű, az I. és II. bécsi döntést követően lényegileg ismét többnemzetiségű. E társadalmi viszonyok évszázadok alatt alakultak ki.	1913-ig lényegileg egynemzetiségű, az I. világháborút követően többnemzetiségű. A nemzetiségi viszonyok gyakorlatilag két év alatt alakultak ki.
2. A népek önrendelkezési joga valójában véve csak kiegészítő jelleggel nyert szerepet a Párizs környéki békkendszerben, ezáltal a többnemzetiségű állam problematikáját nem oldotta meg.²⁶³⁸	Magyarországgal szemben elvben érvényesített, valójában véve a politikai, katonai és gazdasági szempontok és célok felülírták. A magyar nemzetrészek által érvényesíteni kívánt önrendelkezési jog nem érvényesült.	Románia, illetve a román nemzetiség által érvényesített, a politikai, katonai és gazdasági szempontokkal hatványozottan. Az önrendelkezési jogból fakadó kisebbségvédelmi kötelezettségek Románia által negligáltak.
3. A nemzetiségi jogalkotás eredői és ezáltal eredményei alapvetően eltértek Magyarország és Románia esetében.²⁶³⁹	Organikus állam- és alkotmányfejlődés.	Megkésetttség okán külföldi minták átvételén és nemzetközi jogi kötelezettségek teljesítésén alapuló alkotmányfejlődés.

²⁶³⁷ Az alaptételt az értekezés 2. része tárgyalja

²⁶³⁸ Az alaptételt az értekezés 3.1. fejezete, 3.2.8. és 3.3.3. alfejezete, 4.4. és 4.6. fejezete tárgyalja

²⁶³⁹ Az alaptételt az értekezés 3. és 4. része tárgyalja

	A kutatás alaptétele	Magyarország	Románia
a)	Többnemzetiségű társadalom	Többnemzetiségű társadalom belső jogalkotási eredő.	Társadalmi homogenitás, majd e jellemző megváltozása ellenére a belső eredők nem nyernek szerepet.
b)	Rendiség, partikularizmus	Létezik, annak felszámolása cél.	Nem létezik, oszmán szüzerenitás és részben nagyhatalmi védnökség alatti államfejlődés.
c)	Jogalkotás és mintakövetés	A nemzetiségi eszme megszületésével egyidejű, nem mintakövető, gyakorlatilag első.	Mintakövető. Nemzetközi jogi kötelezettségek teljesítésén alapul.
d)	Jogalkotási alapállás és államcél	A liberális, egyéni jogegyenlőségen alapuló modern, etnikailag semleges unitárius állam megteremtése. Az irredentizmus nem értelmezhető Trianonig.	Nemzetállami feltételek birtokában elnyert függetlenség. Egyéni jogegyenlőség alapállása. Az irredentizmus államcélja a Párizs környéki békerendszerig, ezt követően nemzetállami cél.
e)	Jogalkotási eredmény	Történeti alkotmányból fakadóan egy Nemzetiségi törvény megalkotása, amely törvény alapállását követő külön törvényalkotás és cizellált fogalomalkotás.	Kartális alkotmányok jogegyenlőségi klauzulája. Külön Nemzetiségi törvény és cizellált fogalom megalkotására nem kerül sor, külön jogszabályok tárgyában lelhetők fel a nemzetiségi jog elemei.

	A kutatás alaptétele	Magyarország	Románia
f)	Kollektív jogok és a föderatív államberendezkedés	Az I. világháborút megelőzően legfeljebb a vallásszabadság és a kulturális jogok esetében elismertek a kollektív jogok. Az I. világháborút követően és a II. világháború idején megjelennek a kisebbségek kollektív jogalanyiságára és a kisebbségi területek önkormányzatiságára vonatkozó jogalkotási eredmények. A kisebbségek következetesen képviselik a kollektív jogok iránti igényeket.	Nemzetközi jogi kötelezettségek előírásai ellenére a kollektív jogok nem kerülnek alkalmazásra. A föderatív államberendezkedés alapfeltételeinek léte ellenére a föderatív államszervezés nem merül fel sem az állam megalakításakor, sem pedig az I. világháborút követően. A kisebbségek következetesen képviselik a kollektív jogok iránti igényeket.
	4. A modern államok a többség-kisebbség viszonyában vallott modellei²⁶⁴⁰	Alapvetően együttműködő modellt követ, közvetett asszimilációs politikát folytat.	Formailag együttműködő modellt követ, nemzetközi kötelezettségek tartalmazzák a befogadó modell elemeit. Nyílt és közvetlen asszimilációs politika.
a)	Kirekesztő modell	I. világháborút követően jelennek meg az elemei kezdetben nem nemzetiségi alapon, majd 'faji' alapon az úgynevezett 'zsidótörvények' által.	Elemek mindvégig jelen vannak, különösen az állampolgársági jog szabályozása során, majd alkotmányjogi szabályozást nyer.

²⁶⁴⁰ Az alaptételből fakadó jogalkotási válaszokat az értekezés 3. és 4. része, míg az alaptételből fakadó végkövetkeztetéseket az értekezés 5. része tárgyalja.

	A kutatás alaptétele	Magyarország	Románia
b)	Együtműködő modell	Alapvetően ezen modellt követi.	Formailag együttműködő, <i>de facto</i> , majd <i>de iure</i> kirekesztő modellt alkalmaz végig a korszakban, a kisebbségek nyílt tagadásával.
c)	Befogadó modell	I. világháború végén jelennek meg elemei a ruszin, szlovák és német önrendelkezési jog esetében, majd Kárpátalja autonómiájának kérdésében a II. világháború alatt.	A Párizsi kisebbségvédelmi szerződés 11. cikkében foglalt és előírt erdélyi székely és szász közületek vallási és tanügyi kérdésekben való helyi önkormányzata teljesítésének nyílt megtagadása. A befogadó modell elemei nem jelennek meg.
	5. A nemzetközi jog hatása a kisebbségvédelmi jogalkotásra alapvetően különbözőt Magyarországon és Romániában.²⁶⁴¹	A nemzetközi jog szerepe közvetetten érvényesül, az organikus magyar államfejlődés következtében a nemzetiségi jogalkotás a nemzeti eszme megjelenésével egyidejű, így az „egyszerre ok és okozat”. A magyar állam önvédelmi aspektusai jelentősek a szomszédos államok területi igényeivel szemben.	A nemzetközi jog szerepe 1878. óta elsődleges.

²⁶⁴¹ Az alaptételt az értekezés 3.1. fejezete, 3.2.7-3.2.8. alfejezetei, a 3.3. fejezet, valamint a 4. rész tárgyalja.

	A kutatás alaptétele	Magyarország	Románia
a)	A nemzetközi jog szerepe általánosságban	A vizsgált korszak jelentős részében Ausztria-Magyarország nagyhatalom. A magyar jog eredményei meghaladják a nemzetközi előírásokat és minimum elvárásokat, így azok I. világháborút követő átültetése nem eredményez tartalmi változást a magyar jogrendben.	A nemzetközi jog szerepe 1878. óta elsődleges, azonban a kötelezettségek teljesítése alapvetően formális.
b)	Kétoldalú nemzetközi szerződések	Magyarország a Párizs környéki békerendszerig jelentős külföldi nemzetrészei hiánya okán ilyen megállapodásokat nem kötött, ezt követően pedig kisebbségei számaránya okán nem volt lehetősége a szerződéskötésre.	Kétoldalú szerződések Jugoszláviával és Törökországgal. A II. bécsi döntést követően lehetőség a szerződéskötésre, de azt mindkét fél ideiglenesnek tekintette, így spontán lakosságcsere valamint kölcsönös retorziós politika alakul ki.
c)	A Nemzetek Szövetsége szerepe	A Nemzetek Szövetsége előtt Magyarország ellen lényegi eljárások nem indulnak.	Nemzetek Szövetsége előtt Romániával szemben több eljárás indul, de azok politikai és nem jogi megoldásokat eredményeznek.

2. számú melléklet: Az 1850. évi és az 1857. évi összbirodalmi népszámlálás Magyarországra vetített tárgyi adatainak áttekintő táblázata

	Magyarország lakosságának aránya	Horvátországgal együtt értett Magyarország lakosságának aránya
Magyar	50%	43,5%
Román	18%	16%
Szlovák	12,5%	9%
Német	10%	9,2%
Szerb	5%	8%
Ruszin	3%	2%
Horvát	1%	9%
Vend - sokácz	0,5%	3%
Bolgár	0,1%	0,07%
Olasz	0,07%	0,2%
Görög	0,02%	0,02%
Összlakosság	13.200.000	14.200.000

3. számú melléklet: Az 1881. évi magyarországi népszámlálás tárgyi adatainak áttekintő táblázata

Anyanyelv	A társországok nélkül értett Magyarország lakosságának aránya
Magyar	44,92%
Román	16,98%
Német	13,1%
Szlovák	13,04%
Horvát és Szerb	4,41%
Ruszin	2,49%
Cigány	0,55%
Vend	0,44%
Örmény	0,03%
Egyéb hazai anyanyelv	0,15%
Külföldi nyelvű	0,3%
Beszélni nem tudók és egy éven alúli gyermekek	3,64%
Összlakosság	13.728.622

4. számú melléklet: Az 1890. évi magyarországi népszámlálás tárgyi adatainak áttekintő táblázata

Anyanyelv	A társországok nélkül értett Magyarország lakosságának aránya
Magyar	48,61%
Román	17,11%
Német	13,14%
Szlovák	12,58%
Horvát és Szerb	4,6%
Ruszin	2,51%
Egyéb	1,62%
Összlakosság	15.133.494

5. számú melléklet: Az 1900. évi magyarországi népszámlálás tárgyi adatainak áttekintő táblázata

Anyanyelv	A társországok nélkül értett Magyarország lakosságának aránya
Magyar	51,4%
Román	16,7%
Német	11,8%
Szlovák	11,9%
Szerb	2,6%
Horvát	1,1%
Ruszin	2,5%
Egyéb	2%
Összlakosság	16.838.255

6. számú melléklet: Az 1910. évi magyarországi népszámlálás tárgyi adatainak áttekintő táblázata

Anyanyelv	A társországok nélkül értett Magyarország lakosságának aránya
Magyar	54,5%
Román	16,1%
Német	10,4%
Szlovák	10,7%
Szerb	2,2%
Horvát	1,1%
Ruszin	2,5%
Egyéb	2,2%
Összlakosság	18.264.533

7. számú melléklet: Az 1920. évi magyarországi népszámlálás tárgyi adatainak áttekintő táblázata

Anyanyelv	Magyarország lakosságának aránya
Magyar	89,6%
Német	6,9%
Szlovák	1,8%
Horvát	0,5%
Román	0,3%
Szerb	0,2%
Egyéb	0,7%
Összlakosság	7.987.204

8. számú melléklet: Az 1930. évi magyarországi népszámlálás tárgyi adatainak áttekintő táblázata

Anyanyelv	Magyarország lakosságának aránya
Magyar	92,1%
Német	5,5%
Szlovák	1,2%
Horvát	0,3%
Román	0,2%
Szerb	0,1%
Egyéb	0,6%
Összlakosság	8.688.319

9. számú melléklet: Az 1941. évi magyarországi népszámlálás tárgyi adatainak áttekintő táblázata

Nemzetiség	Magyarország lakosságának aránya
Magyar	77,5%
Román	7,5%
Német	4,9%
Ruszin	3,8%
Szlovák	1,8%
Szerb	1,1%
Horvát	0,9%
Egyéb	2,5%
Összlakosság	14.683.323

10. számú melléklet: Az 1899. évi romániai népszámlálás tárgyi adatainak áttekintő táblázata

Nemzetiség	Románia lakosságának aránya
Román	92,15%
Zsidó	4,3%
Magyar	1,82%
Osztrák	0,32%
Török	0,4%
Görög	0,34%
Bolgár	0,13%
Olasz	0,15%
Német	0,13%
Szerb	0,07%
Orosz	0,08%
Egyéb – francia, angol, belga, svájci, holland, dán.	0,11%
Összlakosság	5.956.690

11. számú melléklet: Az 1912. évi romániai népszámlálás tárgyi adatainak áttekintő táblázata

Nemzetiség	Románia lakosságának aránya
Román	93,47%
Magyar	0,96%
Osztrák	0,63%
Török	0,47%
Görög	0,24%
Bolgár	0,16%
Olasz	0,15%
Német	0,11%
Szerb	0,06%
Orosz	0,06%
Egyéb – zsidó, francia, angol, belga, svájci, holland, dán.	4,11%
Összlakosság	5.956.690

12. számú melléklet: Az 1930. évi romániai népszámlálás tárgyi adatainak áttekintő táblázata

Nemzetiség	Románia lakosságának aránya
Román	71,9%
Magyar	7,9%
Német	4,1%
Zsidó	4%
Orosz	2,3%
Ruszin és ukrán	3,2%
Szerb, horvát és szlovén	0,3%
Bolgár	2%
Cseh és szlovák	0,3%
Lengyel	0,3%
Görög	0,1%
Török	0,9%
Tatár	0,1%
Gagauz	0,6%
Cigány	1,5%
Egyéb – hucul, albán, örmény stb.	0,5%
Összlakosság	18.057.028

13. számú melléklet: Az 1930. évi romániai népszámlálás és az 1941. évi magyarországi népszámlálás tárgyi adatainak áttekintő táblázata

Nemzetiség	Románia lakosságának aránya	Nemzetiség	Magyarország lakosságának aránya
Román	71,9%	Magyar	77,5%
Magyar	7,9%	Román	7,5%
Német	4,1%	Német	4,9%
Zsidó	4%	Ruszin	3,8%
Orosz	2,3%	Szlovák	1,8%
Ruszin és ukrán	3,2%	Szerb	1,1%
Szerb, horvát és szlovén	0,3%	Horvát	0,9%
Bolgár	2%	Egyéb	2,5%
Cseh és szlovák	0,3%	Összlakosság	14.683.323
Lengyel	0,3%		
Görög	0,1%		
Török	0,9%		
Tatár	0,1%		
Gagauz	0,6%		
Cigány	1,5%		
Egyéb – hucul, albán, örmény stb.	0,5%		
Összlakosság	18.057.028		

14. számú melléklet: Az 1910. évi és az 1920. évi magyarországi népszámlálás adatainak összehasonlító táblázata az 1912. évi és az 1930. évi romániai népszámlálás adataival

Nemzetiség	Románia lakosságának aránya		Nemzetiség	Magyarország lakosságának aránya	
	1912. évi népszámlálás	1930. évi népszámlálás		1910. évi népszámlálás	1920. évi népszámlálás
Román	93,47%	71,9%	Magyar	54,5%	89,6%
Magyar	0,96%	7,9%	Román	16,1%	0,3%
Német	0,11%	4,1%	Német	10,4%	6,9%
Egyéb nemzetiségek	5,46%	16,1%	Egyéb nemzetiségek	19%	3,2%

Nemzetiség	Erdélyi területek lakosságának nemzetiségi arányai	
	1910. évi magyar népszámlálás	1930. évi román népszámlálás
Román	53,8%	57,8%
Magyar	31,6%	24,4%
Német	10,8%	9,8%
Egyéb nemzetiségek	3,8%	8%

Irodalomjegyzék

„A”

ABLONCZY Balázs: *A visszatért Erdély 1940-1944*. Budapest, Jaffa Kiadó, 2011.

ABLONCZY Balázs: *Ismeretlen Trianon*. Budapest, Jaffa Kiadó, 2020.

ABLONCZY Balázs: *Trianon legendák*. Budapest, Jaffa Kiadó, 2010.

ABRAHAM, Florin: Tratatul de la Trianon și mitologia politică revizionistă: abordări tradiționale și recente. In: PUȘCAȘ, Vasile – SAVA, N. Ionel (eds.): *Trianon, Trianon. Un secol de mitologie politică revizionistă*. Cluj-Napoca, Editura Școala Ardeleană, 2020.

ÁBRAHÁM Barna: A nemzetiségi törvény szlovák szemmel. *Erdélyi Jogélet*, 2020/2.

ACEMOGLU, Daron – ROBINSON, A. James: *Miért bukna el a nemzetek?* Budapest, HVG Kiadó Zrt., 2013.

ÁDÁNY Tamás: A nemzetközi jog és a belső jog kapcsolata. In: CSINK Lóránt – SCHANDA Balázs – VARGA Zs. András (szerk.): *A magyar közjog alapintézményei*. Budapest, Pázmány Press, 2020.

ÁGOSTON Péter: A három részre szakadt Magyarország (1526-1711) – Az ország és népe. In: TÓTH István György (szerk.): *Millenniumi Magyar Történet*. Budapest, Osiris Kiadó 2001.

AJTAY Gábor: A kisebbségek nemzetközi jogvédelme. In: ASZTALOS Miklós (szerk.): *Jancsó Benedek Emlékkönyv*. Budapest, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, 1931.

AJTAY Gábor: A nemzetiségi elv az ántánt szolgálatában a világháború alatt. *Magyar Kisebbség*, 1926. V/10.

AJTAY Gábor: A Ruthénföld autonómiája és a cseh politika. *Magyar Kisebbség*, 1925. IV/15-16.

AJTAY Gábor: A Ruthénföld autonómiája és a cseh politika (Befejező közlemény). *Magyar Kisebbség*, 1925. IV/18.

ALBRECHT Ferenc: A kiegyezési korszak nemzetiségi politikájának értékítélete. In: ASZTALOS Miklós (szerk.): *Jancsó Benedek Emlékkönyv*. Budapest, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, 1931.

ALBRECHT Ferenc: A kisebbségi jogok jogi természete. *Magyar Kisebbség*, 1922. I/4.

ALBRECHT Ferenc: Állami beavatkozás és kisebbségi jog. *Magyar Kisebbség*, 1923. II/10.

ALBRECHT Ferenc: Államszuverénitás és kisebbségi jogok. *Magyar Kisebbség*, 1923. II/6.

ALBRECHT Ferenc: Forrástanulmányok Gróf Tisza István román nemzetiségi politikájához (Második közlemény). *Magyar Kisebbség*, 1927. VI/20.

ALBRECHT Ferenc: Forrástanulmányok Gróf Tisza István román nemzetiségi politikájához (Harmadik közlemény). *Magyar Kisebbség*, 1927. VI/21.

ALBRECHT Ferenc: Forrástanulmányok Gróf Tisza István román nemzetiségi politikájához (Negyedik közlemény). *Magyar Kisebbség*, 1927. VI/22.

ALBRECHT Ferenc: Forrástanulmányok Gróf Tisza István román nemzetiségi politikájához

- (Ötödik közlemény). *Magyar Kisebbség*, 1927. VI/23.
- ALBRECHT Ferencz: Forrástanulmányok Gróf Tisza István román nemzetiségi politikájához (Befejező közlemény). *Magyar Kisebbség*, 1927. VI/24.
- ALBRECHT Ferencz: Gróf Tisza István és a románok a háború alatt. *Magyar Kisebbség*, 1928. VII/1.
- ALBRECHT Ferencz: Gróf Tisza István és a románok a háború alatt (Második Közlemény). *Magyar Kisebbség*, 1928. VII/2.
- ALBRECHT Ferencz: Gróf Tisza István és a románok a háború alatt (Harmadik Közlemény). *Magyar Kisebbség*, 1928. VII/3.
- ALBRECHT Ferencz: Gróf Tisza István és a románok a háború alatt (negyedik Közlemény). *Magyar Kisebbség*, 1928. VII/4.
- ALBRECHT Ferencz: Tisza István gróf leveleiből. *Magyar Kisebbség*, 1925. IV/19.
- ALBRECHT Ferencz: Tisza István gróf leveleiből. *Magyar Kisebbség*, 1925. IV/20.
- ALBRECHT Ferencz: Tisza István gróf leveleiből. *Magyar Kisebbség*, 1925. IV/23.
- ALBRECHT Ferencz: Tisza István gróf leveleiből. *Magyar Kisebbség*, 1925. IV/24.
- ALBRECHT László: Az erdélyi magyar főiskolai hallgatóság. In: SULYOK István – FRITZ László (szerk.): *Erdélyi Magyar Évkönyv 1918–1929., I. évf.*, Kolozsvár, „Juventus” Kiadás, 1930.
- ALEXIANU, George: *Dreptul constituțional*. București, Editura Librăriei Socec & Co., 1926.
- AMUZA, T. Ion: *File din istoria statului și dreptului românesc*. București, Editura Sylvi. 2001.
- AMUZA, T. Ion: *Istoria statului și dreptului românesc*. București, Editura Sylvi. 2001.
- ANDERSON, Frank Maloy – HERSHEY, Amos Shartle: *Handbook for the Diplomatic History of Europe, Asia, and Africa 1870–1914*. Washington DC., National Board for Historical Service, Government Printing Office.
- ANDREI, Tudorel (ed.): *România: un secol de istorie: date statistice*. București, Editura Institutului Național de Statistică, 2018.
- ANDRÁSI Dorottya: Az 1868-as nemzetiségi törvény és a horvát-magyar kiegyezés. *Erdélyi Jogélet*, 2020/2.
- APÁTHY István: Erdély az összeomlás útján. In: KOVÁCS KISS Gyöngy (szerk.) *Impériumváltás Erdélyben* Kolozsvár, Komp-Press Kiadó – Iskola alapítvány Kiadó, 2020.
- APÁTHY István: *Tételes európai nemzetközi jog*. Budapest, Franklin - Társulat Irodalmi Intézet és Könyvnyomda, 1888.
- APPONYI Albert: *Emlékirataim*. Budapest, Helikon Kiadó, 2016.
- ARDAY Lajos: Az Interparlamentáris Unió első évei (1889-1896). In: SOMFAINÉ ÁDÁM Katalin (szerk.): *Száztíz év. Az Interparlamentáris Unió Magyar Nemzeti Csoportjának története*. Budapest, Magyar Országgyűlés, 2006.
- ÁRVA Zsuzsanna: *Kommentár Magyarország Alaptörvényéhez*. Budapest, Wolters Kluwer Kft., 2013.
- ASZTALOS Sándor: Közigazgatás. In: KACSÓ Sándor (szerk.): *Erdélyi magyar évkönyv, 1937. A*

kisebbségi magyar polgár kézikönyve. Brassó, A „Brassói lapok” és a „Népujság” kiadása, 1937.

„B”

BABUCS Zoltán: *A Felvidék és Kárpátalja hazatérésének emlékalbuma*. Budapest, Heraldika Kiadó, 2019.

BALATON Petra: A kivándorlás. In: BÁRDI Nándor – PÁL Judit (szerk.): *Székelyföld története III. kötet*. Budapest – Kolozsvár – Székelyudvarhely, Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont – Erdélyi Múzeum Egyesület – Haáz Rezső Múzeum, 2016.

BALÁZS András: Az erdélyi egyházak lépése Genfben. *Magyar Kisebbség*, 1926. V/3.

BALÁZS Sándor: *Magyar képviselő a királyi Románia parlamentjében*. Kolozsvár, Kriterion Könyvkiadó, 2008.

BALLA Tibor: *A Nagy Háború osztrák–magyar tábornokai*. Budapest, Argumentum Kiadó, 2010.

BALOGH Arthur: A csikmegyei magánjvak. In: SÜLYÖK István – FRITZ László (szerk.): *Erdélyi Magyar Évkönyv 1918–1929., I. évf.*, Kolozsvár, „Juventus” Kiadás, 1930.

BALOGH Arthur: *A kisebbségek nemzetközi jogi védelme a kisebbségi szerződések és a békeszerződések alapján*. Berlin, Ludwig Voggenreiter Verlag, 1928.

BALOGH Arthur: A Nemzetek Szövetsége és a romániai magyar kisebbség. *Magyar Kisebbség*, 1940. XIX/18.

BALOGH Arthur: A Nemzetek Szövetsége és a romániai magyar kisebbség. *Magyar Kisebbség*, 1940. XIX/19.

BALOGH Arthur: A Semmitőszék a kisebbségi szerződés erejéről. *Magyar Kisebbség*, 1940. XIX/6.

BALOGH Arthur: Kisebbségi jogok és azok védelme Romániában. *Magyar Kisebbség*, 1925. IV/7.

BALOGH Arthur: Kisebbségi jogok és azok védelme Romániában (II-ik. közlemény). *Magyar Kisebbség*, 1925. IV/8.

BALOGH Arthur: Kisebbségi jogok és azok védelme Romániában (III-ik közlemény). *Magyar Kisebbség*, 1925. IV/9.

BALOGH Arthur: Kisebbségi védelem és asszimiláció. *Magyar Kisebbség*, 1926. V/2.

BALOGH Arthur: Kisebbség-nemzetiség. *Magyar Kisebbség*, 1940. XIX/7-8.

BALOGH Arthur: Orvosolja-e az új törvény az állampolgárság körüli bajokat. *Magyar Kisebbség*, 1939. XVIII/16.

BALOGH Arthur: Téves felfogások az új helyzettel kapcsolatban. *Magyar Kisebbség*, 1939. XVIII/6-7.

BALOGH Arthur: Vélemények a ruszin autonómiáról. *Magyar Kisebbség*, 1939. XVIII/15.

BALOGH Elemér: Alkotmányunk történetisége, kitekintéssel az Alkotmánybíróság judikatúrájára.

In: BALOGH Elemér (szerk.): *Számadás az Alaptörvényről*. Budapest, Magyar Közlöny Lap- és Könyvkiadó Kft., 2016.

BÁNYFY Ferenc: Az agrárreformok hatása Délkelet-Európában (Dr. Franges zágrábi egyetemi tanár előadása Genfben) *Magyar Kisebbség*, 1928. VII/5.

BÁNYFY Ferenc: Jogok és kötelességek. *Magyar Kisebbség*, 1927. VI/13.

BÁNYFY Miklós: *Egy erdélyi gróf emlékiratai – Emlékeimből – Huszonöt év*. Budapest, Helikon Kiadó, 2013.

BÁNKINÉ MOLNÁR Erzsébet: A szokásjog helye és szerepe a Jászkun Kerület organizált társadalmában. In: MEZEY Barna – NAGY Janka Teodóra (szerk.): *jogi néprajz – jogi kultúrtörténet*. Budapest, ELTE Eötvös Kiadó, 2009.

BARABÁS Endre: A magyar és a román kultúrpolitika irányai 291. In: ASZTALOS Miklós (szerk.): *Jancsó Benedek Emlékkönyv*. Budapest, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, 1931.

BARACS János – CSÁNK Béla – CZEBE Jenő – FAY Béla – SNYDER Árpád – SZABÓ Imre – VIRÁGH Zoltán: *A Párisi Magyar Békeszerződés és Magyarázata az Atlanti-óceáni Alapokmány és a Fegyverszüneti Egyezmény teljes szövegével*. Budapest, Gergely R. R.-T. Kiadása, 1947.

BÁRBULESCU, Mihai: De la romani până la sfârșitul mileniului I. In: POP, Ioan-Aurel – NÄGLER, Thomas (eds.): *Istoria Transilvaniei Vol. I*. Cluj-Napoca – Deva, Academia Română Centrul de Studii Transilvane–Editura Episcopiei Devei și Hunedoarei, 2016.

BÁRDI Nándor: A „visszaromásítás”. In: BÁRDI Nándor – PÁL Judit (szerk.): *Székelyföld története III. kötet*. Budapest – Kolozsvár – Székelyudvarhely, Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont – Erdélyi Múzeum Egyesület – Haáz Rezső Múzeum, 2016.

BÁRDI Nándor: A közigazgatási átmenet időszaka 1920-1925. In: BÁRDI Nándor – PÁL Judit (szerk.): *Székelyföld története III. kötet*. Budapest – Kolozsvár – Székelyudvarhely, Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont – Erdélyi Múzeum Egyesület – Haáz Rezső Múzeum, 2016.

BÁRDI Nándor: A régió problémái a Nemzetek Szövetségéhez beadott panaszokban. In: BÁRDI Nándor – PÁL Judit (szerk.): *Székelyföld története III. kötet*. Budapest – Kolozsvár – Székelyudvarhely, Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont – Erdélyi Múzeum Egyesület – Haáz Rezső Múzeum, 2016.

BÁRDI Nándor: A székely autonómia kérdése. In: BÁRDI Nándor – PÁL Judit (szerk.): *Székelyföld története III. kötet*. Budapest – Kolozsvár–Székelyudvarhely, Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont – Erdélyi Múzeum Egyesület – Haáz Rezső Múzeum, 2016.

BÁRDI Nándor: Az „ASTRA tevékenysége. In: BÁRDI Nándor – PÁL Judit (szerk.): *Székelyföld története III. kötet*. Budapest – Kolozsvár – Székelyudvarhely, Magyar Tudományos Akadémia

- Bölcsészettudományi Kutatóközpont – Erdélyi Múzeum Egyesület – Haáz Rezső Múzeum, 2016.
- BÁRDI Nándor: Az „elszékelyesített vidék” ideológiájának megkonstruálása. In: BÁRDI Nándor – PÁL Judit (szerk.): *Székelyföld története III. kötet*. Budapest – Kolozsvár – Székelyudvarhely, Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont – Erdélyi Múzeum Egyesület – Haáz Rezső Múzeum, 2016.
- BÁRDI Nándor: A „nemzeti egyházak” egyházi terjeszkedése és az áttérések. In: BÁRDI Nándor – PÁL Judit (szerk.): *Székelyföld története III. kötet*. Budapest – Kolozsvár – Székelyudvarhely, Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont – Erdélyi Múzeum Egyesület – Haáz Rezső Múzeum, 2016.
- BÁRDI Nándor: Az „Országos Magyar Párt a régióban. In: BÁRDI Nándor – PÁL Judit (szerk.): *Székelyföld története III. kötet*. Budapest – Kolozsvár–Székelyudvarhely, Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont – Erdélyi Múzeum Egyesület – Haáz Rezső Múzeum, 2016.
- BÁRDI Nándor: Az 1925. évi közigazgatási törvény és következményei. In: BÁRDI Nándor – PÁL Judit (szerk.): *Székelyföld története III. kötet*. Budapest – Kolozsvár – Székelyudvarhely, Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont – Erdélyi Múzeum Egyesület – Haáz Rezső Múzeum, 2016.
- BÁRDI Nándor: Az egységesítő, állami szabályozás megteremtése. In: BÁRDI Nándor – PÁL Judit (szerk.): *Székelyföld története III. kötet*. Budapest – Kolozsvár – Székelyudvarhely, Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont – Erdélyi Múzeum Egyesület – Haáz Rezső Múzeum, 2016.
- BÁRDI Nándor: Az időközi bizottságok korszaka. In: BÁRDI Nándor–PÁL Judit (szerk.): *Székelyföld története III. kötet*. Budapest – Kolozsvár – Székelyudvarhely, Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont – Erdélyi Múzeum Egyesület – Haáz Rezső Múzeum, 2016.
- BÁRDI Nándor: Impériumváltás. In: BÁRDI Nándor – PÁL Judit (szerk.): *Székelyföld története III. kötet*. Budapest – Kolozsvár – Székelyudvarhely, Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont – Erdélyi Múzeum Egyesület – Haáz Rezső Múzeum, 2016.
- BÁRDI Nándor: *Otthon és Haza. Tanulmányok a romániai magyar kisebbség történetéről*. Csíkszereda, Pro-Print Könyvkiadó, 2013.
- BÁRDI Nándor: Politikai keretek. In: BÁRDI Nándor–PÁL Judit (szerk.): *Székelyföld története III. kötet*. Budapest–Kolozsvár–Székelyudvarhely, Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont–Erdélyi Múzeum Egyesület–Haáz Rezső Múzeum, 2016.
- BÁRDI Nándor: Románia magyarságpolitikája 1918-1989. In: BÁRDI Nándor – ÉGER György (szerk.) *Magyarok Romániában 1990-2015*. Károli Gáspár Református Egyetem – L’Harmattan Kiadó, Budapest, 2017.

- BARTA Gábor: *Az Erdélyi Fejedelemség születése*. Budapest: Gondolat, 1984.
- BARTA Gábor: Az Erdélyi Fejedelemség első korszaka. In: KÖPECZI Béla (főszerk.): *Erdély története három kötetben. Első kötet*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1986.
- BAUBÖCK, Rainer: Területi vagy kulturális autonómiát kapjanak a nemzeti kisebbségek. *Pro Minoritate*, 2002/nyár.
- BEDŐ Árpád: A román állampolgársági törvény revíziója. *Magyar Kisebbség*, 1926. V/11.
- BENKŐ Levente: Magyar nemzetiségi politika Észak-Erdélyben (1940-1944). *Pro Minoritate*, 2002/ősz.
- BENDA Kálmán: A moldvai magyarok (csángók) a XVI-XVII. században. In: BENDA Kálmán (szerk.): *Moldvai csángó-magyar okmánytár 1467-1706*. Budapest, Teleki László Alapítvány, 2003.
- BÉLI Gábor: *Magyar jogtörténet. A tradicionális jog*. Budapest, Dialóg Campus Kiadó, 2000.
- BEÖTHY Zsigmond: *Elemi magyar közjog*. Pest, Emich Gusztáv bizománya. 1846.
- BERÉNYI Mária. *Viața și activitatea lui Emanuil Gojdu 1802–1870*. Gyula, Fundația Publică “Pentru Minoritățile Naționale și Etnice din Ungaria” Autoguvernarea Minoritară Română – Sectorul II, Budapesta și Ministerul Patrimoniului Culturii Naționale 2002.
- BETHLEN Béla: *Észak-Erdély kormánybiztos voltam*. Budapest, Zrínyi Katonai Kiadó, 1989.
- BETHLEN István: a trianoni békeszerződés revíziója és Európa békéje – Előadás a Balkan Committee rendkívüli ülésén (London, 1933. november 30.). In: ZEIDLER Miklós (szerk.): *Trianon*. Budapest, Osiris Kiadó. 2020.
- BETHLEN István: Nem békerevizióra, hanem más határokra van szükségünk! In: VAJDA Barnabás (szerk.): *A XX. század magyar beszédei*. Budapest, Agave Könyvek, 2007.
- BETHLENDI András: Drepturile lingvistice în administrația publică. In: FÁBIÁN Gyula (szerk.): *Standarde controversate ale coexistenței juridice dintre majoritate și minoritatea maghiară în România*. București, Editura Hamangiu, 2020.
- BETHLENDI András – ILYÉS Zsolt: Educația în limba maghiară în România. In: FÁBIÁN Gyula (szerk.): *Standarde controversate ale coexistenței juridice dintre majoritate și minoritatea maghiară în România*. București, Editura Hamangiu, 2020.
- BETHLENDI András – SZEREDAI Norbert: Az erdélyi románok kisebbségi jogállása 1918. előtt. *Acta Universitatis Sapientiae, Legal Studies*, 7, 2018/2.
- BETHLENDI András – SZEREDAI Norbert: Az erdélyi románok kisebbségi jogállása 1918. előtt. *Erdélyi Jogélet*, 2020/2.
- BÍRÓ Sándor: Az erdélyi román-magyar viszony a legutóbbi évtizedekben. In: MÁLYUSZ Elemér (szerk.): *Erdély és népei*. Budapest, Maecenas Könyvkiadó – Talentum Kft., 1999.
- BÍRÓ Sándor: *Kisebbségben és többségben. Románok és magyarok 1867-1940*. Csíkszereda, Pro-Print Könyvkiadó, 2002.
- BOCȘAN, Nicolae: Biserică și stat la români. In: POP, Ioan-Aurel – NÄGLER, Thomas – MAGYARI András (eds.): *Istoria Transilvaniei Vol. III*. Cluj-Napoca – Deva, Academia Română Central

- de Studii Transilvane – Editura Episcopiei Devei și Hunedoarei. 2016.
- BOCȘAN, Nicolae: Luminile și pașoptismul. In: POP, Ioan-Aurel – NÄGLER, Thomas – MAGYARI András (eds.): *Istoria Transilvaniei Vol. III*. Cluj-Napoca – Deva, Academia Română Centrul de Studii Transilvane – Editura Episcopiei Devei și Hunedoarei, 2016.
- BODEA, C. Cornelia – SURDU, Bujor: Az önkényuralom és a „liberalizmus” rendszere (1849-1867). In: *Erdély története II*. Bukarest, A Román Népköztársaság Akadémiájának Kiadója, 1964.
- BÓDIG Mátyás: Az állami hatalom terjedelme és korlátai. In: SZABÓ Miklós (szerk.): *Bevezetés a jog-és államtudományokba*. Miskolc, Bíbor Kiadó. 2001.
- BÓDIG Mátyás: Szabadság-Hatalom-Törvény. In: BÓDIG Mátyás – GYÖRFI Tamás (szerk.): *Államelmélet. A mérsékelt állam eszméje és elemei II. Alapelvek és alapintézmények*. Miskolc, Bíbor Kiadó. 2002.
- BÓDINÉ BELIZNAI Kinga – HORVÁTH Attila: Az egyház. In: MEZEY Barna (szerk.): *Magyar Alkotmánytörténet*. Budapest, Osiris Kiadó, 2003.
- BOGDÁN Andrea: Folosirea limbii materne în justiție. In: FÁBIÁN Gyula (szerk.): *Standarde controversate ale coexistenței juridice dintre majoritate și minoritatea maghiară în România*. București, Editura Hamangiu, 2020.
- BOIA, Lucian: *Miért más Románia*. Kolozsvár, Koinónia Könyvkiadó, 2013.
- BOIA, Lucian: *Románia elrománosodása*. Kolozsvár, Koinónia Könyvkiadó, 2016.
- BOIA, Lucian: *Történelem és mítosz a román köztudatban*. Bukarest – Kolozsvár, Kriterion Könyvkiadó, 1999.
- BOILĂ, Romul: Principiile constituției noi. In: DISSESCU, G. Constantin (ed.): *Noua constituție României, 23 de prelegeri publice, organizate de Institutul Social Român, cu o anexă cuprinzând nouile constituții Europene*. București, Institutul Social Român, 1922.
- BOLBERITZ Pál: *Bevezetés a logikába*. Budapest, Szent István Társulat, 2010.
- BOLDIZSÁR Iván: Erdély második Trianonja. In: NAGY Pál (szerk.): *Németh László: Magyarok Romániában – Az útirajz és a vita*. Marosvásárhely, Mentor Kiadó, 2001.
- BOLOVAN, Ioan: Cazul românilor. In: POP, Ioan-Aurel – NÄGLER, Thomas – MAGYARI András (eds.): *Istoria Transilvaniei Vol. III*. Cluj-Napoca – Deva, Academia Română Centrul de Studii Transilvane – Editura Episcopiei Devei și Hunedoarei, 2016.
- BOLOVAN, Ioan: Cultura românească. In: POP, Ioan-Aurel – NÄGLER, Thomas – MAGYARI András (eds.): *Istoria Transilvaniei Vol. III*. Cluj-Napoca – Deva, Academia Română Centrul de Studii Transilvane – Editura Episcopiei Devei și Hunedoarei, 2016.
- BOLOVAN, Ioan: Epoca liberală. In: POP, Ioan-Aurel – NÄGLER, Thomas – MAGYARI András (eds.): *Istoria Transilvaniei Vol. III*. Cluj-Napoca – Deva, Academia Română Centrul de Studii Transilvane – Editura Episcopiei Devei și Hunedoarei, 2016.
- BÓNA István: Erdély a magyar honfoglalás és államalapítás korában. In: KÖPECZI Béla (főszerk.): *Erdély története három kötetben. Első kötet*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1986.

- BONYHAI Gabriella Eleonóra – VALDMANN István: Az 1921. évi agrárreform: jogi kérdések a korabeli sajtóban. *Korunk* 2020/március.
- BOTEZ, C. Calypso: Drepturile femeii in Constituția viitoare. In: DISSESCU, G. Constantin (szerk.): *Noua constituție României, 23 de prelegeri publice, organizate de Institutul Social Român, cu o anexă cuprinzând nouile constituții Europene*. București, Institutul Social Român, 1922.,
- BOTLIK József: *Erdély tíz tételben*. Budapest, Szerzői kiadás, 1988.
- BOTOS János: A brătianizmus. *Magyar Kisebbség*, 1928. VII/3.
- BOTOS János: Gyermekevédelem a szászoknál. *Magyar Kisebbség*, 1925. IV/14.
- BOTOS János: Román politikusok nyilatkozatai választások idejében. *Magyar Kisebbség*, 1926. V/1.
- BOTTONI, Stefano: *Sztálin a székeleyknél. A Magyar Autonóm Tartomány története (1952–1960)*, Csíkszereda, Pro–Print Kiadó, 2008.
- BRĂTIANU, I. Vintilă: Nevoile statului modern și constituția României Mari. In: In: DISSESCU, G. Constantin (ed.): *Noua constituție României, României, 23 de prelegeri publice, organizate de Institutul Social Român, cu o anexă cuprinzând nouile constituții Europene*. București, Institutul Social Român, 1922.
- BUDIȘTEANU, Radu: *Un nou capitol în dreptul internațional public și privat: minoritățile etnice, Minoritățile etnice un nou capitol în dreptul internațional public și privat*, București, "Voința" Const. Antonescu, 1928.
- BÚSBACH Péter: *Egy viharos emberöltő I. Kötet*. Budapest, Benkő Gyula Bizománya, 1906.
- BÚSBACH Péter: *Egy viharos emberöltő II. Kötet*. Budapest, Benkő Gyula Bizománya, 1906.
- BÚZA László: *A kisebbségek jogi helyzete a békeszerződések és más nemzetközi egyezmények értelmében*. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest, 1930.
- BUZA László: Kisebbségi nyelvek szabad használata a magánéletben a kisebbségi szerződések szerint. In: ASZTALOS Miklós (szerk.): *Jancsó Benedek Emlékkönyv*. Budapest, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, 1931.

„C”

- CAENEGEM VAN, Raoul Charles: *Bevezetés a nyugati alkotmányjogba*. Budapest, Magyar Közlöny Lap-és Könyvkiadó, 2008.
- CÂNDEA, R.: Organizația bisericească in constituție. In: In: DISSESCU, G. Constantin (ed.): *Noua constituție României, României, 23 de prelegeri publice, organizate de Institutul Social Român, cu o anexă cuprinzând nouile constituții Europene*. București, Institutul Social Român, 1922.
- CARTLEDGE, Bryan: *Megmaradni. A magyar történelem egy angol szemével*. Budapest, Rubicon-Ház Kft., 2016.
- CARTLEDGE, Bryan: *Trianon egy angol szemével*. Budapest, Officina Kiadó, 2011.

- CHERESTEȘIU, Victor: Az 1848-as forradalom. In: *Erdély története II.*, Bukarest, A Román Népköztársaság akadémiajának Kiadója, 1964.
- CIATO, Aurel: *Problema minoritară la noi: cu o prefață lămuritoare a diferendului dintre români și maghiari: conferință rostită la Timișoara, Lugoj și Cluj*, Cluj, 1929.
- CIEGER András: A közös ügyek rendszere. In: HERMANN Róbert – LIGETI Dávid (szerk.): *Megosztó kompromisszum – Az 1867. évi kiegyezés 150 év távlatából*. Budapest, Országház Könyviadó, 2018.
- COGITATOR: A szatmári sváb asszimiláció a román impérium alatt. *Magyar Kisebbség*, 1928. VII/14.
- COGITATOR: A szatmári sváb asszimiláció a román impérium alatt. *Magyar Kisebbség*, 1928. VII/15-16.
- COGITATOR: A szatmárvidéki asszimiláció I. *Magyar Kisebbség*, 1928. VII/3.
- COGITATOR: A szatmárvidéki asszimiláció II. *Magyar Kisebbség*, 1928. VII/4.
- COGITATOR: A szatmárvidéki asszimiláció III. *Magyar Kisebbség*, 1928. VII/5.
- COGITATOR: A szatmárvidéki asszimiláció IV. *Magyar Kisebbség*, 1928. VII/6.
- COGITATOR: A szatmárvidéki asszimiláció V. *Magyar Kisebbség*, 1928. VII/7.
- COGITATOR: A szatmárvidéki asszimiláció VI. *Magyar Kisebbség*, 1928. VII/8.
- CONSTANTINESCU, Miron: Előszó. In: *Erdély története I.* Bukarest, A Román Népköztársaság akadémiajának Kiadója, 1964.
- CORNELIUS Deborah S.: *Magyarország és a második világháború*. Budapest, Rubicon-Ház Kft., 2015.
- CORNISH, C. Louis: *Transylvania in 1922. Report of the Commission sent by American and British Unitarian Churches to Transylvania in 1922*. Boston, The Beacon Press, 1923.
- COTTELY István: A kisebbségek lojalizmusa mint jogkérdés. *Magyar Kisebbség*, 1933. XII/5.
- CRONȚ, Gheorghe: Numele. In: CETERCHI, Ioan (ed.): *Istoria Dreptului Românesc Vol. I.*, București, Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1980.
- CURTICĂPEANU, Vasile: A művelődés fejlődése (1848-1918). In: *Erdély története II.*, Bukarest, A Román Népköztársaság Akadémiajának Kiadója, 1964.
- CSÁKÁNY Béla: Gazdasági törvények. In: KACSÓ Sándor (szerk.): *Erdélyi magyar évkönyv, 1937. A kisebbségi magyar polgár kézikönyve*. Brassó, A „Brassói lapok” és a „Népujság” kiadása, 1937.
- CSAPODY Miklós: *Bánffy Miklós kettős küldetése*. Kolozsvár, Polis Könyvkiadó, 2015.
- CSEKEY István: A magyar nemzetfogalom. *Magyar Kisebbség*, 1938. XVII/11.
- CSEKEY István: A magyar nemzetfogalom (Folytatás). *Magyar Kisebbség*, 1938. XVII/12.
- CSEKEY István: A magyar nemzetfogalom (Folytatás). *Magyar Kisebbség*, 1938. XVII/13.
- CSEKEY István: A magyar nemzetfogalom (Folytatás). *Magyar Kisebbség*, 1938. XVII/14.
- CSEKEY István: A magyar nemzetfogalom (Folytatás). *Magyar Kisebbség*, 1938. XVII/15.
- CSEKEY István: A magyar nemzetfogalom (Folytatás). *Magyar Kisebbség*, 1938. XVII/16.

- CSEKEY István: A magyar nemzetfogalom (Befejező közlemény). *Magyar Kisebbség*, 1938. XVII/17.
- CSERNUS-LUKÁCS Szilveszter: Nemzetek vagy nemzetiségek? Törvények és törvénytervezetek a nemzetiségi egyenjogúságról az 1860-as években. *Erdélyi Jogélet*, 2020/2.
- CSIKÁNY Tamás: Székelyföld mint hadszíntér. A háború utolsó éveit. In: BÁRDI Nándor – PÁL Judit (szerk.): *Székelyföld története III. kötet*. Budapest – Kolozsvár – Székelyudvarhely, Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont – Erdélyi Múzeum Egyesület – Haáz Rezső Múzeum, 2016.
- CSINK Lóránt: *Mozaikok a hatalommegosztáshoz*. Budapest, Pázmány Press, 2014.
- CSIZMADIA Andor: A gyülekezési jog. In: CSIZMADIA Andor (szerk.): *Magyar állam- és jogtörténet*. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó Rt., 1998.
- CSIZMADIA Andor: A szabadságjogok érvényesülése a dualizmus idején. In: CSIZMADIA Andor (szerk.): *Magyar állam- és jogtörténet*. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó Rt., 1998.
- CSIZMADIA Andor: Az állampolgári jogegyenlőség, a földesúr-jobbágy viszony felszámolása és a szabadságjogok a forradalom és a szabadságharc alatt. In: CSIZMADIA Andor (szerk.): *Magyar állam- és jogtörténet*. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó Rt., 1998.
- CSIZMADIA Andor: Az önkényuralom időszakának állama. In: CSIZMADIA Andor (szerk.): *Magyar állam- és jogtörténet*. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó Rt., 1998.
- CSONKARÉTY Károly: *A magyar történelem 1100 éve a jogforrások tükrében*. Budapest, Magyar Hivatalos Közlönykiadó, 1997.
- CSORBA Csaba: A középkor (476–1492) – Európa felvirágzása (11-13. század) – A fölemelkedő Közép-és Kelet Európa – A románok. In: SALAMON Konrád (szerk.): *Világtörténet*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 2011.
- CSORBA László: A dualizmus rendszerének kiépülése és konszolidált korszaka (1867-1890). In: GERGELY András (szerk.): *Magyarország története a 19. században*. Budapest, Osiris Kiadó, 2019.
- CSORBA László: Az önkényuralom kora (1849-1867). In: GERGELY András (szerk.): *Magyarország története a 19. században*. Budapest, Osiris Kiadó, 2019.

„D”

- DAICOVICIU, Constantin: A hűbéri rendszerre való áttérés kora. In: *Erdély története I.*, Bukarest, A Román Népköztársaság Akadémiájának Kiadója, 1964.
- DAICOVICIU, Constantin: Ókor. In: *Erdély története I.*, Bukarest, A Román Népköztársaság Akadémiájának Kiadója, 1964.
- DANILOVICS Pál: Bevezetés. A kisebbségi jogokat védő szerződések magyarázata. In: BARANYAI Zoltán (szerk.): *A kisebbségi jogok védelme*. Budapest, Oriens Nemzetközi Könyvkiadó és terjesztő Részvénytársaság. 1922.

- DANYI Dezső – DÁVID Zoltán (szerk.): *Az első magyarországi népszámlálás (1784–1787)*, Budapest, Statisztikai Kiadó Vállalat, 1960.
- DE VARENNES, Fernand: Teaching law in Minority Languages: Benefits and Impacts for Individuals and Communities. In: VERESS Emőd (szerk.): *Multilingualism and law*. Cluj, Sapientia Hungarian University of Transylvania–Forum Iuris–Robert Schumann Association, 2016.
- DEÁK Ágnes: A közigazgatás és igazságszolgáltatás szervezete. In: BENKŐ Elek – OBORNI Teréz (szerk.): *Székelyföld története II. kötet*. Budapest – Kolozsvár – Székelyudvarhely, Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont – Erdélyi Múzeum Egyesület – Haáz Rezső Múzeum, 2016.
- DEÁK Ágnes: Újabb fordulat az alkotmányosság felé. Felkészülés az unióra. In: BENKŐ Elek – OBORNI Teréz (szerk.): *Székelyföld története II. kötet*. Budapest – Kolozsvár – Székelyudvarhely, Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont – Erdélyi Múzeum Egyesület – Haáz Rezső Múzeum, 2016.
- DEBRECZEY Béla: A magyar tőke és tőkeképzés. In: KACSÓ Sándor (szerk.): *Erdélyi magyar évkönyv, 1937. A kisebbségi magyar polgár kézikönyve*. Brassó, A „Brassói lapok” és a „Népujság” kiadása, 1937.
- DEÉR József: A magyar-horvát államközösség kezdetei. In: ASZTALOS Miklós (szerk.): *Jancsó Benedek Emlékkönyv*. Budapest, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, 1931.
- DEGRÉ Alajos: Az ellenállási jog története Magyarországon. In: MEZEY Barna (szerk.): *Degré Alajos–válogatott jogtörténet tanulmányok*. Budapest, Osiris Kiadó, 2004.
- DELEANU, Ion: *Instituții și proceduri constituționale în dreptul român și în dreptul comparat*. Arad, Editura Servo-Sat, 2003.
- DEVESCOVI Balázs: *Eötvös József*. Pozsony, Kalligram, 2007.
- DEZSŐ Márta: A szuverenitás. In: KUKORELLI István (szerk.): *Alkotmánytan I.* Budapest, Osiris Kiadó, 2002.
- DISSESCU, G. Constantin: *Dreptul constituțional*. București, Editura Librăriei Socec & Co., 1915.
- DJUVARA, Neagu: *A románok rövid története*. Kolozsvár, Koinónia Könyvkiadó, 2010.
- DJUVARA, Neagu: *Lehet-e igaz a történetírás?* Kolozsvár, Koinónia Könyvkiadó, 2017.
- DOBSZAY Tamás – FÓNAGY Zoltán: Magyarország társadalma a 19. század második felében. In: GERGELY András (szerk.): *Magyarország története a 19. században*. Budapest, Osiris Kiadó, 2019.
- DOBSZAY Tamás: Művelődés és a műveltség polgárosodása. In: GERGELY András (szerk.): *Magyarország története a 19. században*. Budapest, Osiris Kiadó, 2019.
- DOBSZAY Tamás – FÓNAGY Zoltán: A rendi társadalom utolsó évtizedei. In: GERGELY András (szerk.): *Magyarország története a 19. században*. Budapest, Osiris Kiadó, 2019.
- DOMANICZKY Endre: *A jogállam és a civil szektor Magyarországon, különös tekintettel a helyi önkormányzatokra*. Budapest, Publikon Kiadó, 2009.

- DOMANICZKY Endre: Adalékok a magyar egyesülési jog szabályozásához a dualizmus korában. *Jogtörténeti Szemle*, 2012/1.
- DÖRNER, E. Anton: Transilvania între stabilitate și criză (1457-1541). In: POP, Ioan-Aurel – NÄGLER, Thomas (eds.): *Istoria Transilvaniei Vol. I*. Cluj-Napoca – Deva, Academia Română Centrul de Studii Transilvane – Editura Episcopiei Devei și Hunedoarei, 2016.
- DUCULESCU, Victor – CĂLINOIU, Constanța – DUCULESCU, Georgeta: *Drept constituțional comparat*. București, Lumina Lex, 1996.
- DURANDIN, Catherine: *A román nép története*. Budapest, Maecenas Könyvek, 1998.

„E”

- ECKHART Ferenc: *Magyarország története*. Budapest, Káldor Könyvkiadóvállalat, 1935.
- EGYED Ákos: *A székelyek rövid története a meglepedéstől 1989-ig*. Csíkszereda, Pallas-Akadémia Könyvkiadó, 2013.
- EGYED Ákos: *Erdély 1848-1849*. Csíkszereda, Pallas-Akadémia Könyvkiadó, 2010.
- EGYED Ákos: Erdély Országgyűlése. Az uniótörvény elfogadása. A székelykérdés a kolozsvári országgyűlésen. In: EGYED Ákos – HERMANN Gusztáv Mihály – OBORNI Teréz (szerk.): *Székelyföld története II. kötet*. Budapest – Kolozsvár – Székelyudvarhely, Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont – Erdélyi Múzeum Egyesület – Haáz Rezső Múzeum, 2016.
- EGYED Ákos: Forradalom Székelyföldön. In: EGYED Ákos – HERMANN Gusztáv Mihály – OBORNI Teréz (szerk.): *Székelyföld története II. kötet*. Budapest – Kolozsvár – Székelyudvarhely, Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont – Erdélyi Múzeum Egyesület – Haáz Rezső Múzeum, 2016.
- EGYED Ákos: Jakab Elek életműve. In: EGYED Ákos (szerk.): *Jakab Elek tanulmányok*. Bukarest, Kriterion Könyvkiadó, 1986.
- EGYED Ákos: Székelykérdés a pesti népképviselői országgyűlésen. In: EGYED Ákos – HERMANN Gusztáv Mihály – OBORNI Teréz (szerk.): *Székelyföld története II. kötet*. Budapest – Kolozsvár – Székelyudvarhely, Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont – Erdélyi Múzeum Egyesület – Haáz Rezső Múzeum, 2016.
- ELEKES Dezső: *Az 1941. évi népszámlálás – Demografiai adatok községek szerint*. Budapest, Központi Statisztikai Hivatal 1947.
- ELEKES Lajos: Magyarok Moldvában és Havaselvén. In: MÁLYUSZ Elemér (szerk.): *Erdély és népei*. Budapest, Maecenas Könyvkiadó – Talentum Kft., 1999.
- ELIESCU, Mihail: Câteva cuvinte despre proiectul Codului Civil. In: *Consiliul Legislativ zece ani de activitate 1926-1936*. București, Institutul de Arte Grafice „Lucafařarul” S.A. 1936.
- EÖTVÖS József: *A nemzetiségi kérdés*. Budapest, Révai Testvérek Irodalmi Intézet R.-t., 1903.
- EÖTVÖS József: *A nemzetiségi kérdés*. Kolozsvár, Kriterion Kiadó, 2011.

- EÖTVÖS József: *A XIX. század uralkodó eszméinek befolyása az álladalomra. Első Kötet.* Budapest, Révai Testvérek Irodalmi Intézet R.-T., 1902.
- EÖTVÖS József: *A XIX. század uralkodó eszméinek befolyása az álladalomra. Második Kötet.* Budapest, Révai Testvérek Irodalmi Intézet R.-T., 1902.
- EÖTVÖS József: *A XIX. század uralkodó eszméinek befolyása az álladalomra. Harmadik Kötet.* Budapest, Révai Testvérek Irodalmi Intézet R.-T., 1902.
- EÖTVÖS József: Az 1843-44-iki országgyűlésről. In: EÖTVÖS József: *A nemzetiségi kérdés.* Budapest, Révai Testvérek Irodalom Intézet R.-t. 1903.
- EÖTVÖS József: Felelet báró Kemény Gábor néhány szavára. In: EÖTVÖS József: *A nemzetiségi kérdés.* Budapest, Révai Testvérek Irodalom Intézet R.-t. 1903.
- ERDÉLYI József: A kisebbségi nyelvek használata a közigazgatásban. *Magyar Kisebbség*, 1930. IX/6.
- ERDŐDY Gábor: A horvát kérdés a magyar polgári nemzet megteremtésének kontextusában. *Jogtörténeti Szemle*. 2018/1-2.

„F”

- FÁBIÁN Gyula: Jogi keretek. In: BÁRDI Nándor – ÉGER György (szerk.) *Magyarok Romániában 1990-2015.* Károli Gáspár Református Egyetem – L'Harmattan Kiadó, Budapest, 2017.
- FÁBIÁN Gyula: Autonomia teritorială. In: FÁBIÁN Gyula (szerk.): *Standarde controversate ale coexistenței juridice dintre majoritate și minoritatea maghiară în România.* București, Editura Hamangiu, 2020.
- FARAGÓ Tamás: Az első magyarországi népszámlálás fennmaradt forrásanyaga. (Egy forráskiadási munka tanulságai), *Demográfia*, 2010/53. 318–354.
- FEDINEC Csilla: *A magyar Szent Koronához visszatért Kárpátalja 1938-1944.* Budapest, Jaffa Kiadó, 2015.
- FEGYVERESI Zsolt: Erdély Romániában (1918–). In: VERESS Emőd (szerk.) *Erdély jogtörténete.* Kolozsvár, Forum Iuris, 2018.
- FEKETE Andor: *Közélet és kaszinó. Dr. Fekete Andor feljegyzései.* Marosvásárhely, Mentor Könyvek Kiadó, 2019.
- FEKETE NAGY Béla: Néhány szó a kisebbségi panaszok elintézésének módjáról. *Magyar Kisebbség*, 1925. IV/23.
- FÉNYES Elek: *A Magyar Birodalom nemzetiségei és ezek száma vármegyék és járások szerint.* Pest, Eggenberger Ferdinánd Magyar Akadémiai Könyvtár, 1861.
- FENYŐ István (szerk.): *Eötvös József művei – Arcképek és programok.* Budapest, Magyar Helikon 1975.
- FERDINANDY Géza: *A magyar alkotmány történelmi fejlődése.* Budapest, Franklin Társulat magyar irod. intézet és könyvnyomda, 1906.

- FERGUSON, Niall: *A tér és a torony*. Budapest, Scholar Kiadó, 2017.
- FERGUSON, Niall: *A világ háborúja – A gyűlölet évszázadának története*. Budapest, Scholar Kiadó, 2016.
- FERGUSON, Niall: *Civilizáció– A Nyugat és a többiek*. Budapest, Scholar Kiadó, 2016.
- FILITTI, C. Ioan: Originea și rostul constituțional ale Consiliului Legislativ. In: *Consiliul Legislativ zece ani de activitate 1926-1936*. București, Institutul de Arte Grafice „Luceafărul” S.A. 1936.
- FLEISZ János: *Egy tollvonás volt a bűne- Szacs vay Imre, az Országgyűlés jegyzője*. Budapest, Országgyűlés Hivatala, 2009.
- FODOR János: Magyar nemzetiségpolitikai törekvések 1918 őszén. In: KOVÁCS KISS Gyöngy (szerk.) *Impériumváltás Erdélyben* Kolozsvár, Komp-Press Kiadó – Iskola alapítvány Kiadó, 2020.
- FOGARASI Zoltán: A népesség anyanyelvi, nemzetiségi és vallási megoszlása törvényhatóságokint 1941–ben. *Statisztikai Szemle*, 1944/1–3.
- FÓNAGY Zoltán: A dualizmus kora (1867-1914) In: TÓTH István György (szerk.): *Millenniumi Magyar Történet*. Budapest, Osiris Kiadó 2001.
- FONT Mária: A középkori Magyar Királyság. Az Árpád-házi királyok kora. (970-1301) – Betelepülők nyugatról és keletről. In: ROMSICS Ignác (szerk.): *Magyarország története*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 2016.
- FŐCZE János: Paál Árpád és a román hadsereg. In: KOVÁCS KISS Gyöngy (szerk.) *Impériumváltás Erdélyben* Kolozsvár, Komp-Press Kiadó – Iskola alapítvány Kiadó, 2020.
- FÖGLEIN Gizella: A kétoldalú kulturális egyezmények szimbolikája Magyarország és a szomszédos államok (Jugoszlávia, Románia) között 1947–1948. In: MEZEY Barna – NAGY Janka Teodóra (szerk.): *jogi néprajz – jogi kultúrtörténet*. Budapest, ELTE Eötvös Kiadó, 2009.
- FÖGLEIN Gizella – MEZEY Barna – RÉVÉSZ T. Mihály: Az országgyűlés. In: MEZEY Barna (szerk.): *Magyar Alkotmánytörténet*. Budapest, Osiris Kiadó, 2003.
- FÖLDES György: *Magyarország, Románia és a nemzeti kérdés 1956–1989*. Budapest, Napvilág Kiadó. 2007.
- FRITZ László: A romániai német kulturhivatal. *Magyar Kisebbség*, 1927. VI/24.
- FRITZ László: A törvények egységesítése. *Magyar Kisebbség*, 1931. X/20.
- FRITZ László: A törvények egységesítése (Befejező közlemény). *Magyar Kisebbség*, 1931. X/21.
- FRITZ László: Az állam és az egyház viszonya Romániában. *Magyar Kisebbség*, 1923. II/9.
- FRITZ László: Az erdélyi magyarság egyházi szervezeteinek tiz éve. In: SÜLYOK István – FRITZ László (szerk.): *Erdélyi Magyar Évkönyv 1918–1929., I. évf.*, Kolozsvár, „Juventus” Kiadás, 1930.
- FRITZ László: Az erdélyi magyarság iskolaügyének tiz éve. In: SÜLYOK István – FRITZ László (szerk.): *Erdélyi Magyar Évkönyv 1918–1929., I. évf.*, Kolozsvár, „Juventus” Kiadás, 1930.

- FRITZ László: Az erdélyi magyarság lélekszáma és területi megoszlása. In: SÜLYOK István – FRITZ László (szerk.): *Erdélyi Magyar Évkönyv 1918–1929., I. évf.*, Kolozsvár, „Juventus” Kiadás, 1930.
- FRIVALDSZKY János: *A jogfilozófia alapvető kérdései és elemei*. Budapest, Szent István Társulat, 2011.
- FUKUYAMA, Francis: *A történelem vége és az utolsó ember*. Budapest, Európa Könyvkiadó, 2014.
- FÜRÉSZ Klára: Az állampolgárság és a statusjogok. In: KUKORELLI István (szerk.): *Alkotmánytan I.* Budapest, Osiris Kiadó, 2002.

„G”

- GAFTOESCU, I. Vintilă: *Poziții juridice în dreptul internațional. Problema minorităților*. București, Imprimeriile „Curentul” S.A. 1939.
- GAJZÁGÓ László: *Nemzetközi jog szigorlati célokra*. Budapest, „Kartárs” kiadása, 1937.
- GAJZÁGÓ László: *A nemzetközi jog eredete annak római és keresztény összefüggései különösképpen a spanyol nemzetközi jogi iskola*. Budapest, Stephaneum Nyomda, 1942.
- GÁL Kelemen: A népiskolai törvényjavaslat a kisebbségek szempontjából. *Magyar Kisebbség*, 1924. III/13.
- GÁL Kelemen: Az elemi iskolai oktatási rendelet román főpapok és államférfiak megvilágításában. *Magyar Kisebbség*, 1924. III/2.
- GÁL Kelemen: Egyenlő elbánás a kisebbségi középiskolákkal. *Magyar Kisebbség*, 1923. II/15–16.
- GÁL Kelemen: Kétnyelvűség: a népiskolában és Dr. O. Ghibu tanár felfogása. *Magyar Kisebbség*, 1925. IV/4.
- GALÁNTAI József: *Trianon és a kisebbségvédelem*. Budapest, Maecenas, 1989.
- GALI MÁTÉ: *Búcsú a Monarchiától– Berzeviczy Albert naplója (1914–1920)*. Budapest, Helikon Kiadó, 2015.
- GANCZER Mónika: *Állampolgárság és államutódlás*. Budapest – Pécs, Dialóg Campus Kiadó, 2013.
- GANE, N. Alexandru: Zece ani de activitate. In: *Consiliul Legislativ zece ani de activitate 1926–1936*. București, Institutul de Arte Grafice „Lucafařarul” S.A. 1936.
- GECSÉNYI Lajos – MÁTHÉ Gábor: Bevezető. In: GECSÉNYI Lajos – MÁTHÉ Gábor (szerk.): *Sub Clausula. 1920–1947. Dokumentumok két békeszerződés – Trianon, Párizs – történetéből*. Budapest, Magyar Közlöny és Lapkiadó, 2008.
- GERENCSÉR Balázs Szabolcs – VARGA Zs. András – WETZEL Tamás: Nép és nemzet, nyelv, állampolgárság. In: CSINK Lóránt – SCHANDA Balázs – VARGA Zs. András (szerk.): *A magyar közjog alapintézményei*. Budapest, Pázmány Press, 2020.

- GERGELY András – PAJKOSSY Gábor: A Habsburg Birodalom és Magyarország 1848 előtt. In: GERGELY András (szerk.): *Magyarország története a 19. században*. Budapest, Osiris Kiadó, 2019.
- GERGELY András – SZÁSZ Zoltán: *Kiegyezés után*. Budapest, Gondolat Kiadó, 1978. 206.; PÖLÖSKEI Ferenc: A dualizmus válságperiódusa (1890-1918). In: GERGELY András (szerk.): *Magyarország története a 19. században*. Budapest, Osiris Kiadó, 2019.
- GERGELY András: A forradalom és az önvédelmi háború (1848-1849). In: GERGELY András (szerk.): *Magyarország története a 19. században*. Budapest, Osiris Kiadó, 2019.
- GERŐ András: *Ferenc József és a magyarok*. Budapest, Habsburg Történeti Intézet, 2016.
- GIDÓ Attila: *Az erdélyi zsidókról*. Székelyudvarhely, Litera- Veres Könyvkiadó, 2008.
- GIDÓ Attila: *Oktatási intézményrendszer és diákkpopuláció Erdélyben 1918-1948. között*. Kolozsvár, Erdélyi Múzeum-Egyesület, 2013.
- GLANT Tibor: *Az Egyesült Államok útja Trianonhoz. Az Inquiry és Magyarország jövője, 1917-1918.*, Budapest, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, 2020.
- GLODARIU, Ioan: Istoria și civilizația dacilor. In: POP, Ioan-Aurel – NÄGLER, Thomas (eds.): *Istoria Transilvaniei Vol. I*. Cluj-Napoca – Deva, Academia Română Centrul de Studii Transilvane –Editura Episcopiei Devei și Hunedoarei, 2016.
- GOLDIȘ, Vasile: A románok és a magyar nemzeti állam kérdései In: POMOGÁTS Béla (szerk.): *Magyar az űzött magyarságban*. Pomáz, Kráter Műhely Egyesület, 2012.
- GOMBOS Benő – NEUMANN Miksa: Antiszemitizmus és numerus clausus. *Magyar Kisebbség*, 1923. II/5.
- GOMBOS Benő: A zsidóságról. *Magyar Kisebbség*, 1923. II/2.
- GONDA Imre – NIEDERHAUSER Emil: A dualizmus válságban. In: GONDA Imre – NIEDERHAUSER Emil: *A Habsburgok*. Budapest, Pannonica Kiadó, 1998.
- GONDA Imre: A vég. In: GONDA Imre – NIEDERHAUSER Emil: *A Habsburgok*. Budapest, Pannonica Kiadó, 1998.
- GONDA Imre: Kísérletezés és kiegyezés. In: GONDA Imre – NIEDERHAUSER Emil: *A Habsburgok*. Budapest, Pannonica Kiadó, 1998.
- GRÄF, Rudolf – NÄGLER, Thomas: Biserică și stat la sași și șvabi. In: POP, Ioan-Aurel – NÄGLER, Thomas – MAGYARI András (eds.): *Istoria Transilvaniei Vol. III*. Cluj-Napoca – Deva, Academia Română Centrul de Studii Transilvane–Editura Episcopiei Devei și Hunedoarei. 2016.
- GRÄF, Rudolf – NÄGLER, Thomas: Cultura săsească. In: POP, Ioan-Aurel – NÄGLER, Thomas – MAGYARI András (eds.): *Istoria Transilvaniei Vol. III*. Cluj-Napoca – Deva, Academia Română Centrul de Studii Transilvane – Editura Episcopiei Devei și Hunedoarei. 2016.
- GRÄF, Rudolf: Cultura germanilor din Banat. In: POP, Ioan-Aurel – NÄGLER, Thomas – MAGYARI András (eds.): *Istoria Transilvaniei Vol. III*. Cluj-Napoca – Deva, Academia Română Centrul de Studii Transilvane – Editura Episcopiei Devei și Hunedoarei, 2016.

- GRIGOROVICI, G: Constituția sovietică și constituția democratică. In: DISSESCU, G. Constantin (ed.): *Noua constituție României, 23 de prelegeri publice, organizate de Institutul Social Român, cu o anexă cuprinzând nouile constituții Europene*. București, Institutul Social Român, 1922.
- GRÜNWALD Béla: *A régi Magyarország*. Budapest, Osiris Kiadó, 2001.
- GUSTI, Dimitrie: Cuvânt de deschidere. In: DISSESCU, G. Constantin (ed.): *Noua constituție României, 23 de prelegeri publice, organizate de Institutul Social Român, cu o anexă cuprinzând nouile constituții Europene*. București, Institutul Social Român, 1922.
- GYÁNI Gábor: A történetírás újragondolása. *Történelmi Szemle*, XLVIII. 2006/3-4.
- GYÁRFÁS Elemér: A kisajátított földek árának kifizetése. *Magyar Kisebbség*, 1925. IV/17.
- GYÁRFÁS Elemér: A Szentszék és az erdélyi katolikusok. *Magyar Kisebbség*, 1928. VII/18.
- GYÁRFÁS Elemér: Az erdélyi katolicizmus. *Magyar Kisebbség*, 1925. IV/2.
- GYÁRFÁS Elemér: Az erdélyi szászok hitelszervezetei. *Magyar Kisebbség*, 1923. II/24.
- GYÁRFÁS Elemér: Egy át nem adott memorandum. In: KOVÁCS KISS Gyöngy (szerk.) *Impériumváltás Erdélyben* Kolozsvár, Komp-Press Kiadó – Iskola alapítvány Kiadó, 2020.
- GYÁRFÁS Elemér: Az erdélyi románok hitelszervezetei. *Magyar Kisebbség*, 1924. III/2.
- GYÉMÁNT, Ladislau: Supplex Libellus Valachorum. In: POP, Ioan-Aurel – NÄGLER, Thomas – MAGYARI András (eds.): *Istoria Transilvaniei Vol. III*. Cluj-Napoca – Deva, Academia Română Centrul de Studii Transilvane – Editura Episcopiei Devei și Hunedoarei, 2016.
- GYÖRFI Tamás – HEGYI Szabolcs: Autoritás és legitimitás. In: BÓDIG Mátyás– GYÖRFI Tamás (szerk.): *Államelmélet. A mérsékelt állam eszméje és elemei II. Alapelvek és alapintézmények*. Miskolc, Bíbor Kiadó. 2002.
- GYÖRFI Tamás: Alapjogok. In: SZABÓ Miklós (szerk.): *Jogbölcseleti előadások*. Miskolc, Bíbor Kiadó 1998.
- GYÖRFI Tamás: Alkotmányosság. In: BÓDIG Mátyás – GYÖRFI Tamás (szerk.): *Államelmélet. A mérsékelt állam eszméje és elemei II. Alapelvek és alapintézmények*. Miskolc, Bíbor Kiadó. 2002.
- GYÖRFI Tamás: Autoritás és legitimitás. In: BÓDIG Mátyás– GYÖRFI Tamás (szerk.): *Államelmélet. A mérsékelt állam eszméje és elemei II. Alapelvek és alapintézmények*. Miskolc, Bíbor Kiadó. 2002.
- GYÖRGY Béla: *Az Országos Magyar Párt története (1922-1938. Doktori Disszertáció*. Budapest, Eötvös Lóránd Tudományegyetem Bölcsészettudomány Kar Történelemtudományi Doktori Iskola, 2006.
- GYÖRGY Béla: Szász Pál Memoranduma a román Koronatanácshoz (1938. április 27). *Pro Minoritate*, 2002/ősz.
- GYÖRI SZABÓ Róbert: *A magyar külpolitika története 1848-tól napjainkig*. Budapest, Helikon, 2011.
- GYURGYÁK János: *Európa alkonya?* Budapest, Osiris Kiadó 2018.

GYURGYÁK János: *Ezzé lett magyar hazátok. A magyar nemzeteszmé és nacionalizmus története.* Budapest, Osiris Kiadó 2007.

„H”

HAGOPIAN: Faj, faj és megint faj. *Magyar Kisebbség*, 1938. XVII/9-10.

HAHNER Péter: *Thomas Jefferson és a francia forradalom.* Budapest, Osiris Kiadó, 1998.

HAJDU Tibor – POLLMANN Ferenc: *A régi Magyarország utolsó háborúja 1914–1918.* Budapest, Osiris Kiadó, 2014.

HALÁSZ Sándor: Magyar bank-és hitelélet. In: KACSÓ Sándor (szerk.): *Erdélyi magyar évkönyv, 1937. A kisebbségi magyar polgár kézikönyve.* Brassó, A „Brassói lapok” és a „Népujság” kiadása, 1937.

HALMÁGYI Antal: Román-magyar uniós törekvések. *Magyar Kisebbség*, 1922. I/4.

HALMÁGYI Antal: Román-magyar uniós törekvések. *Magyar Kisebbség*, 1922. I/5.

HAMZA Gábor: Európaiság Jászi Oszkár gondolatvilágában. In: HAMZA Gábor: *„Nem akarunk csonka Európát...”*. Budapest, Elektra Kiadóház, 2002.

HAMZA Gábor: Kelet-Közép Európa. In: HAMZA Gábor: *„Nem akarunk csonka Európát...”*. Budapest, Elektra Kiadóház, 2002.

HANGA, Vladimir: Voievodul. Principele. Guvernatorul. In: CETERCHI, Ioan (ed.): *Istoria Dreptului Românesc Vol. I.*, București, Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1980.

HANKISS Elemér: *Társadalmi csapdák.* Budapest, Helikon Kiadó, 2017.

HANNIG, Alma: *Ferenc Ferdinánd.* Budapest, Saxum Kiadó Kft., 2014.

HATOS Pál: *Az elátkozott köztársaság. Az 1918-as összeomlás és az őszirózsás forradalom története.* Budapest, Jaffa Kiadó, 2018.

HEGEDŰS Nándor: A kisebbségek és a diktatúra. *Magyar Kisebbség*, 1931. X/19.

HEKA László: *A délszláv népek nemzetiségi mozgalmak a 19. században.* In: HOMOKI-NAGY Mária: *Emlékkönyv dr. Ruzsoly József 70. születésnapjára.* Szeged, Szegedi Tudományegyetem Állam-és Jogtudományi Kar. 2010.

HEKA László: A horvát-magyar kiegyezésről. Az 1868. évi I. tc., illetve az 1868. XXX. tc. elemzése. *Jogtudományi Közöny.* 1997/3.

HEKA László: A horvát-szlavón-dalmát tárca nélküli miniszter a magyar és a horvát kiegyezésben. *Jogtörténeti Szemle.* 2018/1-2.

HERDER, Johann Gottfried: *Ideen zur Philosophie der Geschichte der Menschheit. Viertel Theil.* Riga – Leipzig, Johann Friedrich Hartknoch, 1792.

HERMANN Gusztáv Mihály: A reformkori nemesi liberalizmus székelyföldi lecsapódása a korabeli sajtó tükrében. In: EGYED Ákos – MAGYARI András (szerk.): *A székelység története a 17-19. században.* Csíkszereda, Pallas-Akadémia Könyvkiadó, 2001.

- HERMANN Gusztáv Mihály: A székely rendek politikai ellentámadása. In: EGYED Ákos – HERMANN Gusztáv Mihály – OBORNI Teréz (szerk.): *Székelyföld története II. kötet*. Budapest – Kolozsvár – Székelyudvarhely, Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont – Erdélyi Múzeum Egyesület – Haáz Rezső Múzeum, 2016.
- HERMANN Gusztáv Mihály: A székelység II. József idejében. In: EGYED Ákos – HERMANN Gusztáv Mihály – OBORNI Teréz (szerk.): *Székelyföld története II. kötet*. Budapest – Kolozsvár – Székelyudvarhely, Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont – Erdélyi Múzeum Egyesület – Haáz Rezső Múzeum, 2016.
- HERMANN Gusztáv Mihály: Közéleti csaták a reformeszmék jegyében. In: EGYED Ákos – HERMANN Gusztáv Mihály – OBORNI Teréz (szerk.): *Székelyföld története II. kötet*. Budapest – Kolozsvár – Székelyudvarhely, Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont – Erdélyi Múzeum Egyesület – Haáz Rezső Múzeum, 2016.
- HERMANN Róbert: Kossuth konföderációs koncepciója. A magyar emigráció elképzelései az együttélés újraszabályozására 1848–1867., *Rubicon*, 2018/2.
- HERMANN Róbert: *A magyar emigráció tervei Magyarország és szomszédjai jövőjéről, 1849–1867*. In: HERMANN Róbert – LIGETI Dávid (szerk.): *Megosztó kompromisszum – Az 1867. évi kiegyezés 150 év távlatából*. Budapest, Országház Könyviadó, 2018.
- HERMANN Róbert: Forradalom és szabadságharc (1848-1849). In: TÓTH István György (szerk.): *Millenniumi Magyar Történet*. Budapest, Osiris Kiadó 2001.
- HESZKE Béla: A kisebbségi katolikus egyház. In: KACSÓ Sándor (szerk.): *Erdélyi magyar évkönyv, 1937. A kisebbségi magyar polgár kézikönyve*. Brassó, A „Brassói lapok” és a „Népujság” kiadása, 1937.
- HITCHINS, Keith: *România 1866-1947*. București, Editura Humanitas, 2013.
- HOLJEVAC, Željko: Horvát javaslatok a Habsburg Birodalom átalakítására (1832–1918). In: HERMANN Róbert – LIGETI Dávid (szerk.): *Megosztó kompromisszum– Az 1867. évi kiegyezés 150 év távlatából*. Budapest, Országház Könyviadó, 2018.
- HOLLÓSI Gábor: A történelmi emlékezet az 1920. évi I. törvénycikk indokolásában. *Jogtörténeti Szemle*. 2019/1.
- HÓMAN Bálint: *Szent István*. In: (BUZA János szerk.): *Hóman Bálint– A történelem útja*. Budapest, Osiris Kiadó, 2002.
- HÓMAN Bálint: Történelmi átértékelés. In: (BUZA János szerk.): *Hóman Bálint– A történelem útja*. Budapest, Osiris Kiadó, 2002.
- HOMOKI-NAGY Mária: A szabadságjogok megjelenése a magyar történelmi alkotmányban. In: BALOGH Elemér (szerk.): *Számadás az Alaptörvényről*. Budapest, Magyar Közlöny Lap- és Könyvkiadó Kft., 2016.
- HORTHY Miklós: *Emlékirataim*. Budapest, Európa Könyvkiadó, 2011.
- HORVÁTH Attila – MÁTHÉ Gábor – MEZEY Barna: A közigazgatás fejlődésének tendenciái. In: MEZEY Barna (szerk.): *Magyar Alkotmánytörténet*. Budapest, Osiris Kiadó, 2003.

- HORVÁTH Attila – RÉVÉSZ T. Mihály: Diktatórikus berendezkedések a 20. századi magyar alkotmánytörténetben. In: MEZEY Barna (szerk.): *Magyar Alkotmánytörténet*. Budapest, Osiris Kiadó, 2003.
- HORVÁTH Attila: A gyülekezési jog elméletének és gyakorlatának története Magyarországon 1989–ig. *Jogtörténeti Szemle*, 2007/1.
- HORVÁTH Pál: A modern jog alapjainak lerakása a két román fejedelemségben. In: HORVÁTH Pál (szerk.) *Egyetemes jogtörténet*. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó Rt., 1997.
- HORVÁTH Pál: A modern jog, a felzárkózás típusjegyei. In: HORVÁTH Pál (szerk.) *Egyetemes jogtörténet II*. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó Rt., 1999.
- HORVÁTH Pál: Bizánc és a Balkán-félsziget országai. In: HORVÁTH Pál (szerk.) *Egyetemes jogtörténet*. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó Rt., 1997.
- HORVÁTH Pál: Moldova és Havasalföld a fanarióták idején – Az elavult jogrend válsága. In: HORVÁTH Pál (szerk.) *Egyetemes jogtörténet*. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó Rt., 1997.
- HÖBELT, Lothar: Megosztó kompromisszum. Az 1867-es kiegyezés sikerei és kudarcai 150. év távlatából. In: HERMANN Róbert – LIGETI Dávid (szerk.): *Megosztó kompromisszum – Az 1867. évi kiegyezés 150 év távlatából*. Budapest, Országház Könyvkiadó, 2018.

„I”

- I. TÓTH Zoltán: *Az erdélyi román nacionalizmus első százada*. Máriabesnyő– Gödöllő, Attraktor Kft., 2005.
- IANCU Gheorghe: Erdély, a Bánság és a magyarországi román területek Kormányzótanácsa. In: KOVÁCS KISS Gyöngy (szerk.) *Impériumváltás Erdélyben* Kolozsvár, Komp-Press Kiadó – Iskola alapítvány Kiadó, 2020.
- IFJ. ANDRÁSSY Gyula: *A világháború problémái*. Budapest, Athenaeum Kiadó, 2018.
- IFJ. BERTÉNYI Iván: Megosztó kompromisszum. Az 1867-es kiegyezés sikerei és kudarcai 150. év távlatából. In: HERMANN Róbert – LIGETI Dávid (szerk.): *Megosztó kompromisszum– Az 1867. évi kiegyezés 150 év távlatából*. Budapest, Országház Könyvkiadó, 2018.
- ILLÉSFALVI Péter – SZABÓ Péter: *Erdélyi bevonulás, 1940.*, Barót, Tortoma Könyvkiadó, 2010.
- ILLYÉS Gyula: *Hajszálgökök*. Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó, 1971.
- ILONSKY Gabriella: *Képviselők és képviselet Magyarországon*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 2009.
- IMREH István: *Székelyek a múlt időben*. Budapest, Magvető Kiadó, 1987.
- IONESCU, Cristian: *Tratat de drept constituțional contemporan*. București, Editura C.H. Beck, 2019.
- IONESCU-DOLJ, Ioan: Consiliul Legislativ-10 ani de existență- ce ar fi trebuit să fie potrivit legei sale organice și ce este. In: *Consiliul Legislativ zece ani de activitate 1926-1936*. București, Institutul de Arte Grafice „Lucaefărul” S.A. 1936.

IORGA, Nicolae: *Istoria lui Mihai Viteazul*. București, Editura Militară, 1968.

IORGA, Nicolae: Istorical constituție românești. In: DISSESCU, G. Constantin (ed.): *Noua constituție României, 23 de prelegeri publice, organizate de Institutul Social Român, cu o anexă cuprinzând nouile constituții Europene*. București, Institutul Social Român, 1922.

„J”

JAKABFFY Elemér – PÁLL György: *A bánági magyarság húsz éve Romániában 1918-1938*. Budapest, „Studium” Kiadása, 1939.

JAKABFFY Elemér: A kisebbségi szerződések története. *Magyar Kisebbség*, 1922. I/8.

JAKABFFY Elemér: A kisebbségi szerződések története. *Magyar Kisebbség*, 1922. I/8.

JAKABFFY Elemér: A régi telepések pusztulása. *Magyar Kisebbség*, 1923. II/9.

JAKABFFY Elemér: A román példa. *Magyar Kisebbség*, 1922. I/1.

JAKABFFY Elemér: A román példa. *Magyar Kisebbség*, 1922. I/2.

JAKABFFY Elemér: A román példa. *Magyar Kisebbség*, 1922. I/3.

JAKABFFY Elemér: A választások után. *Magyar Kisebbség*, 1927. VI/14.

JAKABFFY Elemér: A viszonzosság. *Magyar Kisebbség*, 1940. XIX/20.

JAKABFFY Elemér: Astra és EMKE. *Magyar Kisebbség*, 1923. II/19.

JAKABFFY Elemér: Az erdélyi magyarság helyzete nemzetközi vonatkozásban. *Magyar Kisebbség*, 1928. VII/21.

JAKABFFY Elemér: Bazargic. *Magyar Kisebbség*, 1930. IX/10.

JAKABFFY Elemér: Dobrescu rendeletéhez. *Magyar Kisebbség*, 1930. IX/8.

JAKABFFY Elemér: Ismét új helyzetben az új év küszöbén. *Magyar Kisebbség*, 1939. XVIII/1.

JAKABFFY Elemér: Lojalitást és bizalmat! *Magyar Kisebbség*, 1927. VI/22.

JAKABFFY Elemér: Mit tettünk? *Magyar Kisebbség*, 1923. II/12.

JAKABFFY Elemér: Peccatur intra et extra muros.... *Magyar Kisebbség*, 1924. III/5.

JAKABFFY Elemér: Románia kilépéséhez. *Magyar Kisebbség*, 1940. XIX/14.

JAKABFFY Elemér: Sorsdöntő agrárreformok. *Magyar Kisebbség*, 1923. II/15-16.

JAKABFFY Elemér: Az alkotmány. *Magyar Kisebbség*, 1923. II/6.

JANCSÓ Benedek: *A román irredentista mozgalmak története*. Máriabesnyő– Gödöllő, Attraktor Kft., 2004.

JANCSÓ Benedek: *A román nemzetiségi törekvések története és jelenlegi állapota. I. Kötet*. Budapest, Lampel Róbert (Wodianer F. és fiai) cs. és kir. udvari könyvkereskedés, 1896.

JANCSÓ Benedek: *A román nemzetiségi törekvések története és jelenlegi állapota. II. Kötet*. Budapest, Lampel Róbert (Wodianer F. és fiai) cs. és kir. udvari könyvkereskedés, 1899.

JANCSÓ Elemér: Az iskolák. In: KACSÓ Sándor (szerk.): *Erdélyi magyar évkönyv, 1937. A kisebbségi magyar polgár kézikönyve*. Brassó, A „Brassói lapok” és a „Népujság” kiadása, 1937.

- JAROSS Andor: Nagy nemzetek jogai és kis nemzetek kötelességei. *Magyar Kisebbség*, 1933. XII/5.
- JÁSZI Oszkár: *A Habsburg- monarchia felbomlása*. Budapest, Gondolat Kiadó, 1982.
- JÁSZI Oszkár: *A Monarchia jövője - A dualizmus bukása és a Dunai Egyesült Államok*. Budapest, Új Magyarország Részvénytársaság, 1918.
- JEKELFALUSSY József: *Magyar Statisztikai Közlemények I. Kötet – A Magyar Korona Országában az 1891. elején végrehajtott népszámlálás eredményei*. Budapest, Országos Magyar Királyi Statisztikai Hivatal 1893.
- JELLINEK, Georg: *Allgemeine Staatslehre*. Darmstadt, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1959.
- JESZENSZKY Géza: *Az elvesztett presztízs*. Budapest, Magyar Szemle Alapítvány, 1994.
- JESZENSZKY Géza: *Kísérlet a trianoni trauma orvoslására*. Budapest, Osiris Kiadó, 2016.
- JÓKAI Mór: *És mégis mozog föld*. II. kötet. Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó 1967.
- JOÓ István: Erdélyi Magyar Közművelődési Egyesület. In: KACSÓ Sándor (szerk.): *Erdélyi magyar évkönyv, 1937. A kisebbségi magyar polgár kézikönyve*. Brassó, A „Brassói lapok” és a „Népujság” kiadása, 1937.
- JOÓ István: Erdélyi Múzeum Egyesület. In: KACSÓ Sándor (szerk.): *Erdélyi magyar évkönyv, 1937. A kisebbségi magyar polgár kézikönyve*. Brassó, A „Brassói lapok” és a „Népujság” kiadása, 1937.
- JORDÁKY Lajos: *A Román Nemzeti Párt megalakulása*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1974.
- JÓZSEF Attila: *Összes versei*. Kolozsvár – Budapest, Polis Könyvkiadó – Osiris Kiadó, 1998.
- JUHÁSZ Imre: Fiume és a nemzetiségi egyenjogúság tárgyában hozott 1868. évi XLIV. törvénycikk. *Erdélyi Jogélet*, 2020/2.
- JULIER Ferenc: Románia beavatkozása. In: POMOGÁTS Béla (szerk.): *Magyar az úzött magyarságban*. Pomáz, Kráter Műhely Egyesület, 2012.
- JUNGER József: Deák Ferenc és a nemzeti kisebbségek. *Magyar Kisebbség*, 1933. XII/5.

„K”

- K. LENGYEL Zsolt: Elméleti önmentés, öntevékeny ellenállás, kényszerű beilleszkedés. In: KOVÁCS KISS Gyöngy (szerk.) *Impériumváltás Erdélyben* Kolozsvár, Komp-Press Kiadó – Iskola alapítvány Kiadó, 2020.
- KALMÁR János: Magyarország a 18. században – Felvilágosodás és művelődés. In: TÓTH István György (szerk.): *Millenniumi Magyar Történet*. Budapest, Osiris Kiadó 2001.
- KALTENBACH Jenő: Kisebbségi jog a harmadik köztársaságban 1990–2006. In: JAKAB András – TAKÁCS Péter (szerk.): *A magyar jogrendszer átalakulása 1985/1990–2005 I. kötet*. Budapest, Gondolat – ELTE ÁJK, 2007.
- KÁNTOR Lajos: Az Erdélyi Múzeum Egyesület utolsó tíz éve. In: SÜLYOK István – FRITZ László (szerk.): *Erdélyi Magyar Évkönyv 1918–1929., I. évf.*, Kolozsvár, „Juventus” Kiadás, 1930.

- KARDHOZÓ Károly: Adatok a vallási áttéréseknek nemzetpolitikai jelentőségéhez kisebbségi szempontból. *Magyar Kisebbség*, 1940. XIX/9.
- KARDOS Gábor: A kisebbségi kultúrák védelme a nemzetközi jogban: a nyelvek. *Kisebbségvédelem* 2019/1.
- KÁROLYI Árpád (szerk.): *Monumenta Hungariae Historica 3. Monumenta Comititalia regni Hungariae 11. 1605—1606*. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, 1899.
- KÁROLYI Árpád (szerk.): *Monumenta Hungariae Historica 3. Monumenta Comititalia regni Hungariae 12. 1605—1606*. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia – Athenaeum irodalmi és nyomdai r.-t könyvnyomdája, 1917.
- KÁROLYI Dénes: *Székelv vértanúk 1854*. Bukarest-Kolozsvár, Kriterion Könyvkiadó, 2001.
- KATONA Tamás: Az Interparlamentáris Unió első éve (1889-1896). In: SOMFAINÉ ÁDÁM Katalin (szerk.): *Száztíz év. Az Interparlamentáris Unió Magyar Nemzeti Csoportjának története*. Budapest, Magyar Országgyűlés, 2006.
- KATUS László: Magyarország a Habsburg Monarchiában (1711–1918) – A nemzetiségi kérdés jelentkezése. Nemzeti ébredési mozgalmak. In: ROMSICS Ignác (szerk.): *Magyarország története*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 2016.
- KATUS László: Magyarország a Habsburg Monarchiában (1711–1918) – Újratelepítés és népesedési változások. In: ROMSICS Ignác (szerk.): *Magyarország története*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 2016.
- KATUS László: Magyarország a Habsburg Monarchiában (1711–1918) – A polgári Magyarország születése (1648-1918) – Polgári forradalom és szabadságharc. In: ROMSICS Ignác (szerk.): *Magyarország története*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 2016.
- KATUS László: Magyarország a Habsburg Monarchiában (1711–1918) – Kísérletek a Habsburg Birodalom átszervezésére (1849-1867) In: ROMSICS Ignác (szerk.): *Magyarország története*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 2016.
- KATUS László: Magyarország a Habsburg Monarchiában (1711–1918) – A polgári Magyarország születése (1848-1918) – A dualista Monarchia államrendszere és a magyar polgári államapparátus felépítése. In: ROMSICS Ignác (szerk.): *Magyarország története*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 2016.
- KATUS László: Magyarország a Habsburg Monarchiában (1711–1918) – A polgári Magyarország születése (1848-1918) – A nemzetiségi kérdés. In: ROMSICS Ignác (szerk.): *Magyarország története*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 2016.
- KATUS László: Magyarország a Habsburg Monarchiában (1711–1918) – A polgári Magyarország születése (1848-1918) – Vallások és egyházak a polgári Magyarországon. In: ROMSICS Ignác (szerk.): *Magyarország története*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 2016.
- KATUS László: Magyarország a Habsburg Monarchiában (1711–1918) – A polgári Magyarország születése (1848-1918) – Nemzetközi konfliktusok és az első világháború: a Monarchia végorái. In: ROMSICS Ignác (szerk.): *Magyarország története*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 2016.

- KELETI Károly: *A Magyar Korona országában az 1870. év elején végrehajtott népszámlálás eredményei a hasznos házi állatok kimutatásával együtt*. Pest, Országos Magyar Statistikai Hivatal, 1861.
- KELETI Károly: *A Magyar Korona országában az 1881. év elején végrehajtott népszámlálás eredményei némely hasznos házi állatok kimutatásával együtt, I. kötet*. Budapest, Országos Magyar Statistikai Hivatal, 1882.
- KEMÉNY G. Gábor: *Iratok a nemzetiségi kérdés történetéhez Magyarországon a dualizmus korában I.*, Budapest, Tankönyvkiadó, 1952.
- KENÉZ Péter: *A Szovjetunió története*. Budapest, Akkord Kiadó, 2008.
- KÉSMÁRKI Gergely: Páneurópa és a kisebbségi kérdés. *Magyar Kisebbség*, 1930. IX/4.
- KILÉNYI Géza: *Összehasonlító alkotmányjog. Az államszervezet*. Budapest, Rejtjel Kiadó. 2008.
- KISS Péter. *Magyar kormányprogramok 1867–2002. 1. kötet*. Budapest, Magyar Hivatalos Közlönykiadó. 2004.
- KISS Tamás: Demográfiai és társadalmi makrofolyamatok. In: BÁRDI Nándor – ÉGER György (szerk.) *Magyarok Romániában 1990-2015*. Károli Gáspár Református Egyetem – L'Harmattan Kiadó, Budapest, 2017.
- KISS Tamás – TORÓ Tibor – SZÉKELY István Gergő: Erdélyi magyarok: kisebbség, politikai közösség vagy diaszpóra? In: BÁRDI Nándor – ÉGER György (szerk.) *Magyarok Romániában 1990-2015*. Károli Gáspár Református Egyetem – L'Harmattan Kiadó, Budapest, 2017.
- KISSINGER, Henry: *Diplomácia*. Budapest, Panem Könyvkiadó, 2008.
- KISTELEKI Károly: Erdély a Habsburg Birodalomban és az Osztrák– Magyar Monarchiában. In: VERESS Emőd (szerk.): *Erdély jogtörténete*. Kolozsvár, Forum Iuris, 2018.
- KLEIN Tamás: Adalékok a Horthy-korszak sajtórendészeti szabályozásához I. *In medias res*, 2012/2.
- KLESTENITZ Tibor: *A katolikus sajtómozgalom Magyarországon 1896–1932*. Budapest, CompLex Kiadó Jogi és Tartalomszolgáltató Kft., 2013.
- KMETY Károly: *A magyar közigazgatási és pénzügyi jog kézikönyve I. Kötet*. Budapest, Grill Károly Könyvkiadóvállalat, 1911.
- KMETY Károly: *A magyar közigazgatási és pénzügyi jog kézikönyve II. Kötet*. Budapest, Grill Károly Könyvkiadóvállalat, 1911.
- KOCSIS Károly: Historical Predecessors and Current Geographical Possibilities of Ethnic Based Territorial Autonomies in the Carpathian Basin. In: KÁNTOR Zoltán (ed.): *Autonomies in Europe: Solutions and Challenges*. Budapest, Nemzetpolitikai Kutatóintézet–L'Harmattan Kiadó, 2014.
- KOCSIS Lajos: *A Csiki Magánjavak története (1869–1923). Doktori értekezés*. Debrecen, Debreceni Egyetem Bölcsészettudományi Kar. 2006.
- KORDÉ Zoltán: Katonai kötelezettséggel tartozó és kiváltságolt népelemek a középkori Magyar Királyságban. In: BENKŐ Elek – OBORNI Teréz (szerk.): *Székelyföld története I. kötet*. Budapest

- Kolozsvár – Székelyudvarhely, Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont – Erdélyi Múzeum Egyesület – Haáz Rezső Múzeum, 2016.
- KÓSA László: *Nemesek, polgárok, parasztok*. Budapest, Osiris Kiadó, 2003.
- KOSÁRY Domokos: *Kossuth Lajos a reformkorban*. Budapest, Osiris Kiadó, 2002.
- KOSSUTH Ferencz (szerk.): *Kossuth Lajos iratai. Nyolczadik kötet*. Budapest, Az Athenaeum R. Társulat Kiadása, 1900.
- KOVÁCS Alajos: *Magyar Statisztikai Közlemények 83. Kötet – Az 1930. évi népszámlálás – I. rész – Demografiai adatai községek és külterületi lakott szerint*. Budapest, Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal 1932.
- KOVÁCS Bálint: *Autonomia culturală*. In: FÁBIÁN Gyula (szerk.): *Standarde controversate ale coexistenței juridice dintre majoritate și minoritatea maghiară în România*. București, Editura Hamangiu, 2020.
- KOVÁCS Endre: *Az 1859. évi magyar-román egyezmény*. *Századok*, 1963/2.
- KOVÁCS Kálmán: *A nemzetiségi kérdés jogszabályi rendezésére és a föderatív állam kiépítésére irányuló kísérletek*. In: CSIZMADIA Andor (szerk.): *Magyar állam- és jogtörténet*. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó Rt., 1998.
- KOVÁCS Kálmán: *Kísérlet a szovjet típusú alkotmány bevezetésére: A Magyarországi Tanácsköztársaság állama*. In: CSIZMADIA Andor (szerk.): *Magyar állam- és jogtörténet*. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó Rt., 1998.
- KOVÁCS Péter: *A romániai kisebbségvédelem nemzetközi jogi doktrínájának kézikönyve. Pro Minoritate*, 2002/nyár.
- KOVÁCS Péter: *Nemzetközi közjog*. Budapest, Osiris Kiadó, 2003.
- KÖLLŐ Károly – PERVAIN, Iosif: *Bevezetés*. In: KÖLLŐ Károly (szerk.): *Supplex Libellus Valachorum*. Bukarest, Kriterion Könyvkiadó, 1971.
- KÖPECZI Béla: *Kitekintés. Erdély útja 1918 után*. In: KÖPECZI Béla (szerk.): *Erdély rövid története*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1993.
- KRISTÓF György: *Magyar tanszékek egyetemeken*. *Magyar Kisebbség*, 1925. IV/12.
- KUBINYI András: *A középkori Magyar Királyság. A vegyes házi királyok kora. (1301-1526) – Az ország népessége. Lélekszám és nemzetiség*. In: ROMSICS Ignác (szerk.): *Magyarország története*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 2016.
- KUKORELLI István – TAKÁCS Imre: *A magyar alkotmány története. Az alkotmányos rendszerváltozás jellemzői*. In: KUKORELLI István (szerk.): *Alkotmánytan I.* Budapest, Osiris Kiadó, 2002.
- KURUNCZI Gábor – SZABÓ István: *Választójog és választási rendszerek*. In: CSINK Lóránt – SCHANDA Balázs – VARGA Zs. András (szerk.): *A magyar közjog alapintézményei*. Budapest, Pázmány Press, 2020.
- KYMLICKA, Will – BASHIR, Bashir (szerk.): *The politics of Reconciliation in Multicultural Societies*, Oxford, Oxford University Press, 2012.

„L”

- L. BALOGH Béni: *Küzdelem Erdélyért – A magyar-román viszony és a kisebbségi kérdés 1940-1944 között*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 2013.
- L. BALOGH Béni: *Románia és az erdélyi kérdés 1918-1920-ban*. Budapest, Bölcsészettudományi Kutatóközpont, 2020.
- L. NAGY Zsuzsa: *Az összeomlás és az 1918-as forradalom*. In: HANÁK Péter (szerk.): *Egy ezredév*. Budapest, Gondolat, 1986.
- L. NAGY Zsuzsa: *Trianon a magyar társadalom tudatában*. In: ZEIDLER Miklós (szerk.): *Trianon*. Budapest, Osiris Kiadó. 2020.
- LACKÓ Mihály: *Széchenyi és Kossuth vitája*. Budapest, Gondolat Kiadó, 1977.
- LÁSZLÓ Zoltán: *Az Erdélyi Kárpát Egyesület*. In: KACSÓ Sándor (szerk.): *Erdélyi magyar évkönyv, 1937. A kisebbségi magyar polgár kézikönyve*. Brassó, A „Brassói lapok” és a „Népujság” kiadása, 1937.
- LÁSZLÓ Zoltán: *Az erdélyi magyar sportélet mérlege*. In: KACSÓ Sándor (szerk.): *Erdélyi magyar évkönyv, 1937. A kisebbségi magyar polgár kézikönyve*. Brassó, A „Brassói lapok” és a „Népujság” kiadása, 1937.
- LIGETI Dávid: *Solferinótól Königrätzig– Ferenc József háborúi 1859–1866 között*. In: HERMANN Róbert – LIGETI Dávid (szerk.): *Megosztó kompromisszum – Az 1867. évi kiegyezés 150 év távlatából*. Budapest, Országház Könyviadó, 2018.
- LITVÁN György: *Jászi Oszkár*. Budapest, Osiris Kiadó, 2003.
- LIVEZEANU, Irina: *Cultural Politics in Greater Romania*. Ithaca and London, Cornell University Press, 1995.
- LUKACS, John: *A huszadik. század rövid története*. Budapest, Európa Könyvkiadó, 2014.
- LUKACS, John: *A történetírás jövője*. Budapest, Európa Könyvkiadó, 2012.
- LUKACS, John: *A XX. század és az újkor vége*. Budapest, Európa Könyvkiadó, 2006.
- LUKACS, John: *Budapest, 1900*. Budapest, Európa Könyvkiadó, 2014.
- LUKACS, John: *Magyar írások*. Budapest, Európa Könyvkiadó, 2007.
- LUKINICH Imre: *Románia politikai kapcsolatai az Osztrák-Magyar Monarchiával 1914-ig*. In: POMOGÁTS Béla (szerk.): *Magyar az űzött magyarságban*. Pomáz, Kráter Műhely Egyesület, 2012.

„M”

- MADGEARU, N. Virgil: *Reforma parlamentului*. In: DISSESCU, G. Constantin (ed.): *Noua constituție României, 23 de prelegeri publice, organizate de Institutul Social Român, cu o anexă cuprinzând nouile constituții Europene*. București, Institutul Social Român, 1922.

- MAGYAR Sándor: „Magyarbarát” románok 1848-1849-ben. *Pro Minoritate*, 2002/nyár.
- MAGYARICS Tamás: Nagy-Britannia Közép-Európa politikája 1918-tól napjainkig I. rész. *Pro Minoritate*, 2002/nyár.
- MAIOR, Liviu: Dualismul austro-ungar. In: POP, Ioan-Aurel – NÄGLER, Thomas – MAGYARI András (eds.): *Istoria Transilvaniei Vol. III*. Cluj-Napoca – Deva, Academia Română Centrul de Studii Transilvane – Editura Episcopiei Devei și Hunedoarei, 2016.
- MAIOR, Liviu: Revoluția de la 1848-1849 în Transilvania. In: POP, Ioan-Aurel – NÄGLER, Thomas – MAGYARI András (eds.): *Istoria Transilvaniei Vol. III*. Cluj-Napoca – Deva, Academia Română Centrul de Studii Transilvane – Editura Episcopiei Devei și Hunedoarei, 2016.
- MAJTÉNYI Balázs: *Multikulturalizmus Magyarországon*. In: JAKAB András– TAKÁCS Péter (szerk.): *A magyar jogrendszer átalakulása 1985/1990–2005 I. kötet*. Budapest, Gondolat–ELTE ÁJK, 2007.
- MAKKAI László: Erdély a középkori Magyar Királyságban. In: KÖPECZI Béla (főszerk.): *Erdély története három kötetben. Első kötet*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1986.
- MAKKAI László: A rendi társadalom kialakulása (1172-1526). In: KÖPECZI Béla (szerk.): *Erdély rövid története*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1993.
- MAKKAI László: *Magyar-román közös múlt*. Budapest, Héttorony Könyvkiadó, 1989.
- MAKKAI Sándor: *Mi bizalmat kérünk... Magyar Kisebbség*, 1928. VII/7.
- MANIU, Iuliu: *Problema minorităților. Extras din volumul „Politica Externă a României”*. București, Institutul Social Român, 1925.
- MANOILESCU, Mihail: Politică economică de stat și. Constituția. In: DISSESCU, G. Constantin (ed.): *Noua constituție României, 23 de prelegeri publice, organizate de Institutul Social Român, cu o anexă cuprinzând nouile constituții Europene*. București, Institutul Social Român, 1922.
- MANUILĂ, Sabin: *Recensământul general al populației României din 29 decembrie 1930, Vol. II*. București, Editura Institutului central de statistică, 1938.
- MANZINGER Krisztián: *A területi fókuszú kisebbségvédelem szükségessége és főbb ismérvei Európában*. Budapest, Károli Gáspár Református Egyetem Állam-és Jogtudományi Kar, 2019.
- MARCU, P. Liviu: Concepții asupra centralizării puterii. Ideea originii și unității poporului român. In: CETERCHI, Ioan (ed.): *Istoria Dreptului Românesc Vol. I*. București, Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1980.
- MARCU, P. Liviu: Constituirea statelor statului feudale române de sine stătătoare. In: CETERCHI, Ioan (ed.): *Istoria Dreptului Românesc Vol. I*, București, Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1980.
- MARCU, P. Liviu: *Istoria dreptului românesc*. București, Lumina Lex, 1997.
- MARCZALI Henrik: *Az 1790/91-diki országgyűlés. I. kötet*. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, 1907.

- MATEI, Ioan: Statutul autonom al țărilor române. Conținut și funcționalitate. In: CETERCHI, Ioan (ed.): *Istoria Dreptului Românesc Vol. I.*, București, Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1980.
- MATEIU, Ion: *Doctrina de stat a problemei minoritare*. București, Imprimeriile "Independența", 1929.
- MATHEOVITS Ferenc: *A román-magyar birtokper*. Budapest, Grill Károly Könyvkiadóvállalata, 1929.
- MÁTHÉ Gábor – MEZEY Barna – RÉVÉSZ T. Mihály: A parlamentáris monarchia. In: MEZEY Barna (szerk.): *Magyar Alkotmánytörténet*. Budapest, Osiris Kiadó, 2003.
- MEGYERI – PÁLFFI Zoltán: *Név és jog: A névviselés jogi szabályozásának fejlődése Magyarországon*. Budapest, Gondolat Kiadó. 2013.
- MENYHÁRD Attila: Szüksége van-e a társadalomnak jogászokra. In: VERESS Emőd (szerk.): *Ad salutem civium inventas esse leges- Tisztelgő kötet Vékás Lajos 80. születésnapjára*. Kolozsvár, Forum Iuris Könyvkiadó, 2019.
- MEZEY Barna: Az államfő. In: MEZEY Barna (szerk.): *Magyar Alkotmánytörténet*. Budapest, Osiris Kiadó, 2003.
- MEZEY Barna: Az abszolutizmus eredeti modellje. In: MEZEY Barna – SZENTE Zoltán (szerk.): *Európai alkotmány- és parlamentarizmus történet*. Budapest, Osiris Kiadó, 2003.
- MEZEY Barna: Feudális állammodellek Magyarországon. In: MEZEY Barna (szerk.): *Magyar alkotmánytörténet*. Budapest, Osiris Kiadó 2003.
- MEZEY Barna – STIPTA István: A vármegyék és a kiváltságos kerületek. In: MEZEY Barna (szerk.): *Magyar Alkotmánytörténet*. Budapest, Osiris Kiadó, 2003.
- MICESCU, N. Istrate: *Problema minorităților etnice: în raport cu temeliile organizării constituționale și legale a Statului Român și cu supra-suveranitatea Ligii Națiunilor*, București, Societate Anonimă Curierul Judiciar, 1937.
- MIKÓ Imre. A nemzetiségi mozgalom proletárja. In: MIKÓ Imre: *Honpolgárok és világpolgárok*. Bukarest, Irodalmi Könyvkiadó. 1967.
- MIKÓ Imre. A vándor krónikás. In: MIKÓ Imre: *Honpolgárok és világpolgárok*. Bukarest, Irodalmi Könyvkiadó. 1967.
- MIKÓ Imre. Siebenbürgen, Land des Segens? In: MIKÓ Imre: *Honpolgárok és világpolgárok*. Bukarest, Irodalmi Könyvkiadó. 1967.
- MIKÓ Imre: A romániai magyarság panaszai a Nemzetek Szövetsége előtt. *Magyar Kisebbség*, 1938. XVII/24.
- MIKÓ Imre: *Huszonkét év – az erdélyi magyarság politikai története 1918. december 1-től 1940. augusztus 30-ig*. Budapest, Studium, 1941.
- MIKÓ Imre: Jogász a közéletben. In: MIKÓ Imre: *Változatok egy témára*. Bukarest, Kriterion. 1981.

- MIKÓ Imre: Nemzet és nemzetiség. In: MIKÓ Imre: *Változatok egy témára*. Bukarest, Kriterion. 1981.
- MIKÓ Imre: *Nemzetiségi jog és nemzetiségi politika*. Kolozsvár, Minerva, 1944.
- MIKÓ Imre: Nomen est omen. In: MIKÓ Imre: *Változatok egy témára*. Bukarest, Kriterion. 1981.
- MIKÓ Imre: Nyelv és jog. In: MIKÓ Imre: *Változatok egy témára*. Bukarest, Kriterion. 1981.
- MIKÓ Imre: Nyelvhasználat és jogtörténet Erdélyben. In: MIKÓ Imre: *Változatok egy témára*. Bukarest, Kriterion. 1981.
- MISKOLCZY Ambrus: Erdély a reformkorban. In: KÖPECZI Béla (főszerk.): *Erdély története három kötetben. Harmadik kötet*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1986.
- MISKOLCZY Ambrus: Erdély a forradalomban és a szabadságharcban. In: KÖPECZI Béla (főszerk.): *Erdély története három kötetben. Harmadik kötet*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1986.
- MISKOLCZY Ambrus: A reformkor (1830-1848). In: KÖPECZI Béla (szerk.): *Erdély rövid története*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1993.
- MISKOLCZY Ambrus: Erdély a forradalomban és a szabadságharcban (1848-1849). In: KÖPECZI Béla (szerk.): *Erdély rövid története*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1993.
- MISKOLCZY Ambrus: *Határjárás a román- magyar közös múltban*. Budapest, Lucidus Kiadó, 2004.
- MITU, Sorin: *Az én Erdélyem*. Marosvásárhely, Mentor Könyvek Kiadó, 2017.
- MOCSÁRY Lajos: *Nemzetiség*. Pest, Ráth Mór, 1858.
- MÓCSY András: A dák királyság. In: KÖPECZI Béla (főszerk.): *Erdély története három kötetben. Első kötet*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1986.
- MÓCSY András – VÉKONY Gábor: A Dák Királyság. In: KÖPECZI Béla (szerk.): *Erdély rövid története*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1993.
- MOLDOVÁN Gergely: *Magyarok, románok. A nemzetiségi ügy kritikája*. Máriabesnyő, Attraktor 2011.
- MOLNÁR András: *Adalékok az 'alkotmányellenes alkotmánymódosítás' problémájához*. In: BALOGH Elemér (szerk.): *Számadás az Alaptörvényről*. Budapest, Magyar Közlöny Lap- és Könyvkiadó Kft., 2016.
- MOLNÁR Kálmán: *Alkotmányjogi reformjaink az 1937 és 1938 években*. Pécs, Dunántúl Pécsi Egyetemi Könyvkiadó, 1938.
- MONTESQUIEU: *A törvények szelleméről*. Budapest, Osiris Kiadó, 2000.
- MÓRICZ Miklós: A nemzethez tartozás és a szabad akarat. *Magyar Kisebbség*, 1930. IX/4.
- MUREȘAN, Camil: Erdély 1867-1900. között. In: *Erdély története II.*, Bukarest, A Román Népköztársaság Akadémiájának Kiadója, 1964.
- MURZEA, Cristinel Ioan – MATEFI, Roxana: *Evoluția statului și dreptului românesc*. București, Editura Hamangiu, 2015.

„N”

- NÄGLER, Thomas: Transilvania între 900 și 1300. In: POP, Ioan-Aurel – NÄGLER, Thomas (eds.): *Istoria Transilvaniei Vol. I*. Cluj-Napoca – Deva, Academia Română Centrul de Studii Transilvane–Editura Episcopiei Devei și Hunedoarei, 2016.
- NAGY Ernő: *Magyarország közjoga (Államjog)*. Budapest, Az Athenaeum Irodalmi és Nyomdai R.-T. Kiadása, 1907.
- NAGY FEKETE Antal: *A Szepesség területi és társadalmi kialakulása*. Budapest, a szerző kiadása a Magyar Tudományos Akadémia, az Országos Levéltár, a Felvidéki Tudományos Társaság és a Szepesi Szövetség támogatásával 1934.
- NAGY István: A romániai magyar ipari munkás. In: KACSÓ Sándor (szerk.): *Erdélyi magyar évkönyv, 1937. A kisebbségi magyar polgár kézikönyve*. Brassó, A „Brassói lapok” és a „Népujság” kiadása, 1937.
- NAGY Iván: A nemzetiségi statisztika jelentősége a kisebbségi jogvédelem számára. *Magyar Kisebbség*, 1928. VII/19.
- NAGY Iván: A nemzetiségi statisztika jelentősége a kisebbségi jogvédelem számára (Befejező közlemény). *Magyar Kisebbség*, 1928. VII/20.
- NAGY J. Endre: Magyar államélet a XIX. században. A centralisták és a municipalisták vitája. *Jogtörténeti Szemle*. 2019/1.
- NAGY József: Az erdélyi református egyház. In: KACSÓ Sándor (szerk.): *Erdélyi magyar évkönyv, 1937. A kisebbségi magyar polgár kézikönyve*. Brassó, A „Brassói lapok” és a „Népujság” kiadása, 1937.
- NAGY József: Magyar-román békekötés. *Magyar Kisebbség*, 1926. V/12.
- NAGY Lajos: *A kisebbségek alkotmányjogi helyzete Nagyromániában*. Kolozsvár, Minerva Irodalmi és Nyomdai Műintézet Rt., 1944.
- NAGY Mihály Zoltán: A romániai magyarság kisebbségvédelmi stratégiája 1919-1944. között. In: NAGY Mihály Zoltán – OLTÍ Ágoston (szerk.): *Érdekképviselő vagy pártpolitika- Iratok a Magyar Népi Szövetség Történetéhez 1944-1953*. Csíkszereda, Pro-Print Könyvkiadó, 2009.
- NAGY Mihály Zoltán: Márton Áron püspök élete és kora. In: NAGY Mihály Zoltán – BODEANU, Denisa: *(Le)hallgatásra ítélve*. Marosvásárhely – Nagyvárad – Kolozsvár, Lector Kiadó – Varadinum Alapítvány Kiadó – Iskola Alapítvány Kiadó, 2019.
- NAGYBACZONI NAGY Vilmos: A bukaresti béke. In: POMOGÁTS Béla (szerk.): *Magyar az üzött magyarságban*. Pomáz, Kráter Műhely Egyesület, 2012.
- NAGYBACZONI NAGY Vilmos: A Románia elleni hadjárat (részletek). In: POMOGÁTS Béla (szerk.): *Magyar az üzött magyarságban*. Pomáz, Kráter Műhely Egyesület, 2012.
- NEGULESCU, Paul: *Tratat de drept administrativ Volumul 1.*, București, „Tipografice Romane Unite”, 1925.

- NÉMETH László: Magyarok Romániában. In: NAGY Pál (szerk.): *Németh László: Magyarok Romániában – Az útirajz és a vita*. Marosvásárhely, Mentor Kiadó, 2001.
- NEUMANN Miksa: A külföldi lapok szemléje és én. *Magyar Kisebbség*, 1924. III/24.
- NEUMANN Miksa: Mostoha gyermek a kisebbségek között is. *Magyar Kisebbség*, 1926. V/4.
- NIEDERHAUSER Emil: 1848. In: GONDA Imre – NIEDERHAUSER Emil: *A Habsburgok*. Budapest, Pannonica Kiadó, 1998.
- NIEDERHAUSER Emil: A nemzetek ébredése a Duna– tájon. In: HANÁK Péter (szerk.): *Egy ezredév*. Budapest, Gondolat, 1986.
- NIEDERHAUSER Emil: A türelmetlen ész. In: GONDA Imre–NIEDERHAUSER Emil: *A Habsburgok*. Budapest, Pannonica Kiadó, 1998.
- NIEDERHAUSER Emil: Az európai nagyhatalom. In: SZVÁK Gyula (szerk.): *Oroszország története*. Budapest, Pannonica Kiadó, 2001.
- NIKODÉMUSZ Károly: A romániai Zsynatpresbiteri Ágostai Hitvallású Evangélikus Egyház. In: KACSÓ Sándor (szerk.): *Erdélyi magyar évkönyv, 1937. A kisebbségi magyar polgár kézikönyve*. Brassó, A „Brassói lapok” és a „Népujság” kiadása, 1937.
- NIKOLITS Dániel: Reflexiók az agrárreform végrehajtásához. *Magyar Kisebbség*, 1924. III/5.
- NISTOR, I.: Învățământul în viitoare constituție. In: DISSESCU, G. Constantin (ed.): *Noua constituție României, 23 de prelegeri publice, organizate de Institutul Social Român, cu o anexă cuprinzând nouile constituții Europene*. București, Institutul Social Român, 1922.
- NUȚU, Constantin – EGYED Ákos – CONSTANTINESCU, Miron: Erdély a XX. század első két évtizedében. In: *Erdély története II.*, Bukarest, A Román Népköztársaság Akadémiájának Kiadója, 1964.

„O”

- OBRONI Teréz: A három részre szakadt Magyarország (1526-1711) – Az Erdélyi Fejedelemség igazgatása és gazdasága. In: TÓTH István György (szerk.): *Millenniumi Magyar Történet*. Budapest, Osiris Kiadó 2001.
- OLÁH Sándor: A közigazgatás és közellátás megszervezése. In: BÁRDI Nándor – PÁL Judit (szerk.): *Székelyföld története III. kötet*. Budapest – Kolozsvár – Székelyudvarhely, Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont – Erdélyi Múzeum Egyesület – Haáz Rezső Múzeum, 2016.
- OLÁH Sándor: Társadalmi konfliktusok. In: BÁRDI Nándor – PÁL Judit (szerk.): *Székelyföld története III. kötet*. Budapest – Kolozsvár – Székelyudvarhely, Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont – Erdélyi Múzeum Egyesület – Haáz Rezső Múzeum, 2016.
- ORMOS Mária: *Padovától Trianonig. 1918–1920*. Budapest, Kossuth Kiadó. 2020.

„P”

- PĂCLIȘANU, Zenobio: *L'Ungheria contro le sue minoranze etniche*. Bucarest, Eduzioni Dacia, 1941.
- PĂCLIȘANU, Zenovie: *Minorities and the policy of Hungarian goverments from 1867-1914*. Bucharest, 1944.
- PĂCURARIU, Francisc: *Românii și maghiarii de-a lungul veacurilor*. București, Editura Minerva, 1988.
- PAÁL Vince: A sajtó szabadsága a „nagyháború” éveiben (1914–1918) In: PAÁL Vince (szerk.): *A sajtószabadság története Magyarországon 1914–1989*. Budapest, Wolters Kluwer Kft., 2015.
- PAÁL Vince: A sajtószabadság korlátai az összeomlástól az összeomlásig (1918–1944) In: PAÁL Vince (szerk.): *A sajtószabadság története Magyarországon 1914–1989*. Budapest, Wolters Kluwer Kft., 2015.
- PACZOLAY Péter: Előszó. In: MOLNÁR Benedek – NÉMETH Márton – TÓTH Péter (szerk.): *Mérlegen az Alaptörvény*. Budapest, HVG-Orac Lap-és Könyvkiadó Kft. 2013.
- PAJKOSSY Gábor: A reformkor. In: GERGELY András (szerk.): *Magyarország története a 19. században*. Budapest, Osiris Kiadó, 2019.
- PAJKOSSY Gábor: Az abszolutizmus és a rendiség utolsó küzdelmei. Az első reformtörekvések In: GERGELY András (szerk.): *Magyarország története a 19. században*. Budapest, Osiris Kiadó, 2019.
- PAKSA Rudolf: *A magyar szélsőjobboldal története*. Budapest, Jaffa Kiadó, 2012.
- PÁL Gábor: A konkordátumról. *Magyar Kisebbség*, 1928. VII/21.
- PÁL Gábor: Kisebbségi egyezmény és magyar kisebbség. *Magyar Kisebbség*, 1928. VII/17.
- PÁL Gábor: Konkordátum és a katolikus magyarság. *Magyar Kisebbség*, 1928. VII/18.
- PÁL Gábor: Székelyföldi közbirtokok és az agrárreform. *Magyar Kisebbség*, 1923. II/1.
- PÁL Gábor: Székelyföldi közbirtokok és az agrárreform. *Magyar Kisebbség*, 1923. II/2.
- PÁL Judit: A közigazgatás helyzete a kiegyezéskor. A közigazgatás átszervezése a dualizmus első évtizedében. A székek megszüntetése és az új vármegyék megszervezése. In: BÁRDI Nándor – PÁL Judit (szerk.): *Székelyföld története III. kötet*. Budapest – Kolozsvár – Székelyudvarhely, Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont – Erdélyi Múzeum Egyesület – Haáz Rezső Múzeum, 2016.
- PÁL Judit: A politikai keretek átalakulása. In: BÁRDI Nándor – PÁL Judit (szerk.): *Székelyföld története III. kötet*. Budapest – Kolozsvár – Székelyudvarhely, Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont – Erdélyi Múzeum Egyesület – Haáz Rezső Múzeum, 2016.
- PÁL Judit: Egyesületek. In: BÁRDI Nándor – PÁL Judit (szerk.): *Székelyföld története III. kötet*. Budapest – Kolozsvár – Székelyudvarhely, Magyar Tudományos Akadémia

- Bölcseztudományi Kutatóközpont – Erdélyi Múzeum Egyesület – Haáz Rezső Múzeum, 2016.
- PÁL Judit: Közigazgatási egységesítések és a többes joghatóság felszámolása. In: BÁRDI Nándor – PÁL Judit (szerk.): *Székelyföld története III. kötet*. Budapest – Kolozsvár – Székelyudvarhely, Magyar Tudományos Akadémia Bölcseztudományi Kutatóközpont – Erdélyi Múzeum Egyesület – Haáz Rezső Múzeum, 2016.
- PALACKÝ, Franz: *Österreichs Staatsidee*. Prag. I.L. Kolber Verlag. 1866.
- PÁL-ANTAL Sándor: *A Székelyföld és városai*. Marosvásárhely, Mentor Kiadó, 2003.
- PÁL-ANTAL Sándor: *Maros- széki intézmények és pecsétek*. Marosvásárhely, Mentor Kiadó, 2004.
- PÁLFFY Géza: Magyarország két világbirodalom határán. (1526-1722) – Honkeresők: etnikai és demográfiai változások. In: ROMSICS Ignác (szerk.): *Magyarország története*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 2016.
- PÁLL György: Az állampolgársági ügy rendezése. *Magyar Kisebbség*, 1939. XVIII/10.
- PANTELIMON, Răzvan Victor: Evoluția Legișlației Electorale românești (1864-1938). *Analele Universității „OVIDIUS” – Seria Istorie Volumul 6*, 2009.
- PAPP József: Az erdélyi szászok jogállása a magyar uralom alatt. *Magyar Kisebbség*, 1939. XVIII/2.
- PASCU, Iuliu: Autonomia administrativă bisericii ortodoxe. In: *Consiliul Legislativ zece ani de activitate 1926-1936*. București, Institutul de Arte Grafice „Lucafařul” S.A. 1936.
- PASCU, Ștefan – IMREH István – NEAMȚU, Alexandru: A hűbériség bomlása és a kapitalizmus kezdetei. In: *Erdély története I.*, Bukarest, A Román Népköztársaság Akadémiájának Kiadója, 1964.
- PASCU, Ștefan: A fejlett hűbériség korszaka. In: *Erdély története I.* Bukarest, A Román Népköztársaság Akadémiájának Kiadója, 1964.
- PASCU, Ștefan: A korai hűbériség korszaka. In: *Erdély története I.*, Bukarest, A Román Népköztársaság akadémiájának Kiadója, 1964.
- PERKINS, Dexter: *The Monroe Doctrine 1823–1826*. Cambridge, Harvard University Press, 1927.
https://avalon.law.yale.edu/19th_century/monroe.asp
- PETRESCU, Cristina: Contrasting/Conflicting Identities: Bessarabians, Romanians, Moldovans. In: (Balázs TRENCSENYI – Dragoș PETRESCU – Cristina PETRESCU – Constantin IORDACHI – Zoltán KÁNTOR) *Nation–Building and Contested Identities*. Budapest – Iași, Editura Polirom – Regio Books. 2001.
- PETROVAY Tibor: Szövetkezeti ügyünk. In: KACSÓ Sándor (szerk.): *Erdélyi magyar évkönyv, 1937. A kisebbségi magyar polgár kézikönyve*. Brassó, A „Brassói lapok” és a „Népujság” kiadása, 1937.
- PÉTER Katalin: A fejedelemség virágkora. In: KÖPECZI Béla (főszerk.): *Erdély története három kötetben. Második kötet*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1986.

- POMOGÁTS Béla: Magyar az üzött magyarságban. In: POMOGÁTS Béla (szerk.): *Magyar az üzött magyarságban*. Pomáz, Kráter Műhely Egyesület, 2012.
- POMOGÁTS Béla: *Változó Erdély*. Budapest, Lucidus Kiadó, 2001.
- POMOGYI László: *Magyar alkotmány-és jogtörténeti szótár*. Budapest, Mérték Kiadó, 2008.
- PONGRÁCZ Kálmán: A szórványvédelem jelentősége és az asszimiláció problémája a kisebbségi életben. *Magyar Kisebbség*, 1938. XVII/5.
- POP, Ioan-Aurel: Mihai Viteazul și Transilvania. In: POP, Ioan-Aurel – NÄGLER, Thomas – MAGYARI András (eds.): *Istoria Transilvaniei Vol. II*. Cluj-Napoca – Deva, Academia Română Centrul de Studii Transilvane – Editura Episcopiei Devei și Hunedoarei, 2016.
- POP, Ioan-Aurel: Transilvania în secolul al XIV-lea și în prima jumătate a secolului al XV-lea (cca 1300-1456). In: POP, Ioan-Aurel – NÄGLER, Thomas (eds.): *Istoria Transilvaniei Vol. I*. Cluj-Napoca – Deva, Academia Română Centrul de Studii Transilvane – Editura Episcopiei Devei și Hunedoarei, 2016.
- POPOVICI, Aurel C.: *Die Vereinigten Staaten von Groß-Österreich – Politische Studien zur Lösung der nationalen Fragen und staatsrechtlichen Krisen in Österreich-Ungarn*. Leipzig, Verlag von B. Elischer Nachfolger. 1906.
- POULOPOL, E.A.: Doctrina constituțională a Consiliului Legislativ in matrice de administrație locală. In: *Consiliul Legislativ zece ani de activitate 1926-1936*. București, Institutul de Arte Grafice „Lucaefărul” S.A. 1936.
- PÖLÖSKEI Ferenc: *Tisza István és kora*. Budapest, Éghajlat Könyvkiadó, 2014.
- PÖLÖSKEI Ferenc: Tisza István. In: NAGY MÉZES Rita (szerk.): *A magyar történelem vitatott személyiségei*. Budapest, Magyar Történelmi Társulat – Kossuth Kiadó, 2015.
- PREDA, Dumitru: Factor diplomatic și factor militar în înfăptuirea și recunoașterea internațională a Unirii românilor. De la Alba Iulia, 1 decembrie 1918, la Trianon, 4 iunie 1920. In: PUȘCAȘ, Vasile – SAVA, N. Ionel (eds.): *Trianon, Trianon. Un secol de mitologie politică revizionistă*. Cluj-Napoca, Editura Școala Ardeleană, 2020.
- PRICE, Roger: *Franciaország története*. Budapest, Maecenas Könyvkiadó– Talentum Kft. 2001.
- PRITZ Pál: Reviziós törekvések a magyar külpolitikában 1920-1935. In: ZEIDLER Miklós (szerk.): *Trianon*. Budapest, Osiris Kiadó. 2020.
- PUȘCAȘ, Vasile–VESA, Vasile: Opinia românească față de tratatele de pace de la Paris (primul deceniu interbelic). In: PUȘCAȘ, Vasile–SAVA, N. Ionel (eds.): *Trianon, Trianon. Un secol de mitologie politică revizionistă*. Cluj-Napoca, Editura Școala Ardeleană, 2020.
- PÜSKI Levente: Az országgyűlés két házának viszonya a Horthy–korszakban. In: HOMOKI-NAGY Mária: *Emlékkönyv dr. Ruzsoly József 70. születésnapjára*. Szeged, Szegedi Tudományegyetem Állam-és Jogtudományi Kar. 2010.

„R”

- RADU, Mariana-Narcisa – JUCAN-POPOVICI, Codruța-Ștefania: Principiul naționalităților și Tratatul de la Trianon. In: PUȘCAȘ, Vasile–SAVA, N. Ionel (eds.): *Trianon, Trianon. Un secol de mitologie politică revizionistă*. Cluj-Napoca, Editura Școala Ardeleană, 2020.
- RAFFAY Ernő: *Balkáni Birodalom*. Budapest, Kárpátia Stúdió Kft. 2010.
- RÁKOSI Jenő: Harmincmillió magyar, és mienk Európa kelete! In: VAJDA Barnabás (szerk.): *A XX. század magyar beszédei*. Budapest, Agave Könyvek, 2007.
- RÉVÉSZ T. Mihály: *A sajtószabadság érvényesülése Magyarországon 1867-1875*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1986.
- RÉVÉSZ T. Mihály: Andrássy Gyula útja a miniszterelnökségig. In: HOMOKI-NAGY Mária: *Emlékkönyv dr. Ruszoly József 70. születésnapjára*. Szeged, Szegedi Tudományegyetem Állam-és Jogtudományi Kar. 2010.
- RÉVÉSZ T. Mihály: Felemás polgárosodás – A neoabszolutizmus évei. In: MEZEY Barna (szerk.): *Magyar Alkotmánytörténet*. Budapest, Osiris Kiadó, 2003.
- RÉVÉSZ T. Mihály – FÖGLEIN Gizella: A polgári demokratikus köztársaság. In: MEZEY Barna (szerk.): *Magyar Alkotmánytörténet*. Budapest, Osiris Kiadó, 2003.
- RÉVÉSZ T. Mihály – STIPTA István – VÖLGYESI Levente: Az alkotmányos monarchia. In: MEZEY Barna (szerk.): *Magyar Alkotmánytörténet*. Budapest, Osiris Kiadó, 2003.
- ROMSICS Ignác: *A 20. század rövid története*. Budapest, Rubicon-Ház Bt., 2011.
- ROMSICS Ignác: A 20. századi Magyarország. In: ROMSICS Ignác (szerk.): *Magyarország története*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 2016.
- ROMSICS Ignác: A Horthy-korszak (1920-1944/45). In: TÓTH István György (szerk.): *Millenniumi Magyar Történet*. Budapest, Osiris Kiadó 2001.
- ROMSICS Ignác: *A Horthy-korszak*. Budapest, Helikon Kiadó, 2019.
- ROMSICS Ignác: *A múlt arcai. Történelem, emlékezet, politika*. Budapest, Osiris Kiadó, 2015.
- ROMSICS Ignác: *A nagy háború és az 1918-1919-es magyarországi forradalmak*. Budapest, Helikon Kiadó, 2018.
- ROMSICS Ignác: *A trianoni békeszerződés*. Budapest, Helikon Kiadó, 2020.
- ROMSICS Ignác: *Bethlen István*. Budapest, Helikon Kiadó, 2019.
- ROMSICS Ignác: *Erdély elvesztése (1918-1947)*. Budapest, Helikon Kiadó, 2018.
- ROMSICS Ignác: *Gróf Bethlen István politikai pályája 1901-1921*. Budapest, Magvető Könyvkiadó, 1987.
- ROMSICS Ignác: Háború, forradalmak, ellenforradalom – Trianon (1914-1920). In: TÓTH István György (szerk.): *Millenniumi Magyar Történet*. Budapest, Osiris Kiadó 2001.
- ROMSICS Ignác: *Magyar rebellisek*. Budapest, Helikon Kiadó, 2019.
- ROMSICS Ignác: *Magyar sorsfordulók 1920-1989*. Budapest, Osiris Kiadó, 2012.
- ROMSICS Ignác: *Magyarország története*. Budapest, Kossuth Kiadó, 2017.

- ROMSICS Ignác: *Nemzet, nemzetiség és állam*. Budapest, Helikon Kiadó, 2020.
- ROMSICS Ignác: Románia nyugati határainak kijelölése a párizsi békekonferencián. In: KOVÁCS KISS Gyöngy (szerk.) *Impériumváltás Erdélyben* Kolozsvár, Komp-Press Kiadó–Iskola alapítvány Kiadó, 2020.
- ROSENFELD, Gavriel: Miért a kérdés, hogy „mi lett volna, ha...?”. Elmékedések az alternatív történetírás szerepéről. *Aetas*, 22. 2007/1.
- ROSTING, Helmer: A kisebbségek védelme a Nemzetek Szövetsége részéről. *Magyar Kisebbség*, 1923. II/11.
- ROSTING, Helmer: A kisebbségek védelme a Nemzetek Szövetsége részéről. *Magyar Kisebbség*, 1923. II/12.
- ROUSSEAU, Jean– Jaques: *A társadalmi szerződés*. Bukarest– Kolozsvár, Kriterion Könyvkiadó, 2001.
- RUDESCU, Corneliu Alex.: *Abuzul de drept în materie de plângeri minoritare si apărarea prestigiului extern al Statului*. București, Imprimeria Penit. „Văcărești” 1931.
- RUSNAC, Mircea: A Bánsági Köztársaság. In: KOVÁCS KISS Gyöngy (szerk.) *Impériumváltás Erdélyben* Kolozsvár, Komp-Press Kiadó – Iskola alapítvány Kiadó, 2020.
- RUSU, Gabriel-Virgil: De la idea de națiune la formarea statelor naționale (până la Primul Război Mondial). In: PUȘCAȘ, Vasile – SAVA, N. Ionel (eds.): *Trianon, Trianon. Un secol de mitologie politică revizionistă*. Cluj-Napoca, Editura Școala Ardeleană, 2020.
- RUSZOLY József: Az 1849. július 28-i nemzetiségi törvény és a közép-európai alkotmányfejlődés. In: *Jogtörténeti Szemle* 2007/1.

„S”

- SALAMON Konrád: A „rövid” 20. század (1914–1991) – A két világháború között (1920-1939) – Az ellentétek kiéleződése (1936-1939) – Csehszlovákia. In: SALAMON Konrád (szerk.): *Világtörténet*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 2011.
- SALAMON Konrád: A „rövid” 20. század (1914–1991) – A két világháború között (1920-1939) – Az ellentétek kiéleződése (1936-1939) – Kelet-Közép Európa. In: SALAMON Konrád (szerk.): *Világtörténet*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 2011.
- SALAMON Konrád: A „rövid” 20. század (1914–1991) – A két világháború között (1920-1939) – A II. világháború és következményei (1939-1947) – A nyugati hadjárat. In: SALAMON Konrád (szerk.): *Világtörténet*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 2011.
- SALAMON Konrád: A „rövid” 20. század (1914–1991) – Az I. világháború és következményei (1914-1920) – Az utolsó erőfeszítések. In: SALAMON Konrád (szerk.): *Világtörténet*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 2011.

- SALAMON Konrád: A „rövid” 20. század (1914–1991) – Az I. világháború és következményei (1914–1920) – A Párizs környéki békék. In: SALAMON Konrád (szerk.): *Világtörténet*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 2011.
- SALANȚIU, Tudor: Impactul evenimentelor sistemice asupra sistemului de pace de la Versailles. In: PUȘCAȘ, Vasile–SAVA, N. Ionel (eds.): *Trianon, Trianon. Un secol de mitologie politică revizionistă*. Cluj-Napoca, Editura Școala Ardeleană, 2020.
- SAMU Mihály: A Horthy-korszak államformája és jogrendszere. In: SAMU Mihály – BARABÁS Alice – TAKÁCS Imre – SZATMÁRI Lajos – PÉCSVÁRADI János – HORVÁTH Pál – PRANDLER Árpád – Nagy László – PINTÉR Jenő – SÁPI Vilmos – NÁNDORI Pál: *Tanulmányok a Horthy-korszak államáról és jogáról*. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1958.
- SÁRÁNDI Tamás (szerk.): *Levezényelt visszacsatolás. A magyar katonai közigazgatás Észak-Erdélyben*. Csíkszereda, Pro-Print Könyvkiadó, 2016.
- SÁRI János: A hatalommegosztás és a társadalom-többségi elv. In: KUKORELLI István (szerk.): *Alkotmánytan I*. Budapest, Osiris Kiadó, 2002.
- SÁRI János: *Alapjogok*. Budapest, Osiris Kiadó, 2004. 16–17.; TAKÁCS Imre: Az alkotmány és az alkotmányosság fogalma. In: KUKORELLI István (szerk.): *Alkotmánytan I*. Budapest, Osiris Kiadó, 2002.
- SARLÓS Béla: *A Tanácsköztársaság jogrendszerének kialakulása*. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1969.
- SCHANDA Balázs: Vallási közösségek. In: CSINK Lóránt – SCHANDA Balázs – VARGA Zs. András (szerk.): *A magyar közjog alapintézményei*. Budapest, Pázmány Press, 2020.
- SCHIFFNER Imola – SZALAI Anikó: A nemzetközi jog lenyomata az Alaptörvényben. In: BALOGH Elemér (szerk.): *Számadás az Alaptörvényről*. Budapest, Magyar Közlöny Lap- és Könyvkiadó Kft., 2016.
- SCHIFIRNEȚ, Constantin: Români și unguri în opera lui A.D. Xenopol. In: SCHIFIRNEȚ, Constantin (ed.): *A.D. Xenopol Români și unguri*, București, Editura Albatros, 1999.
- SCHLETT István (szerk.): *A nemzetiségi törvényjavaslat országgyűlési vitája. 1868*. Budapest, TTFK – Kortárs Kiadó, 2002.
- SCHLETT István: *A politikai gondolkodás története Magyarországon 1*. Budapest, Századvég Kiadó, 2009.
- SCHLETT István: *A politikai gondolkodás története Magyarországon 2*. Budapest, Századvég Kiadó, 2010.
- SCHLETT István: *Eötvös József*. Budapest, Gondolat Kiadó, 1987.
- SCHWARCZWÖLDER Ádám. Abszolutizmus vagy alkotmányosság. Rögös út a Kiegyezésig. *Rubicon*, 2018/2.
- SERES Attila: „Csángómentés” Moldvában a XIX.-XX. század fordulóján. *Pro Minoritate*, 2002/Tél.

- SEYMOUR, Charles: Ausztria-Magyarország: jugo-szláv trializmus. Térképmagyarázat. 1918. május 25. (Inquiry 506). In: GLANT Tibor: *Az Egyesült Államok útja Trianonhoz. Az Inquiry és Magyarország jövője, 1917-1918.*, Budapest, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, 2020.
- SHAW, Malcolm N.: *Nemzetközi jog.* CompLex Kiadó Jogi és Üzleti Tartalomszolgáltató Kft. Budapest, 2008.
- SIMON Attila: *Magyar idők a Felvidéken- Az első bécsi döntés és következményei.* Budapest, Jaffa Kiadó, 2014.
- SISKA Katalin: A kisebbségi jogok alakulása Törökországban különös tekintettel a lausanne-i szerződés rendelkezéseire. *Iustum Aequum Salutare*, XII. 2016/3.
- SMITH, J. David: Minority Territorial and Non-Territorial Autonomy in Europe: Theoretical Perspectives and Political Challenges. In: KÁNTOR Zoltán (ed.): *Autonomies in Europe: Solutions and Challenges.* Budapest, Nemzetpolitikai Kutatóintézet – L'Harmattan Kiadó, 2014.
- SNYDER, Timothy: *A vörös herceg.* Budapest, Park Könyvkiadó, 2015.
- SOFRONIE George: *Contribuțiuni la o reconstrucție a dreptului minorităților.* București, „Profesorului G. Meitani. Omagiu” Tipografia I, N. Copuzeanu, 1936.
- SÓLYOM László: *Az Alkotmány emberi jogi generálklauzulájához vezető út.* In: SÓLYOM László: *Documenta– Alkotmányjog.* Budapest, HVG–ORAC Lap–és Könyvkiadó Kft. 2019.
- SOMODY Bernadette: A nemzeti és etnikai kisebbségi önkormányzatok választása. In: JAKAB András– TAKÁCS Péter (szerk.): *A magyar jogrendszer átalakulása 1985/1990–2005 I. kötet.* Budapest, Gondolat– ELTE ÁJK, 2007.
- ȘOTROPA, Valeriu: Nobilii feudali (Boierii). In: CETERCHI, Ioan (ed.): *Istoria Dreptului Românesc Vol. I.*, București, Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1980.
- SPIRA György: A nemzetek ébredése a Duna– tájon. In: HANÁK Péter (szerk.): *Egy ezredév.* Budapest, Gondolat, 1986.
- ŠTENPIEN, Erik: A Bach korszak közigazgatása Felső Magyarországon és a szlovák nemzet reformtervei. *Jogtörténeti Szemle*, 2005/4.
- STIPTA István: *A magyar bírósági rendszer története.* Debrecen, Multiplex Media – Debrecen University Press, 1998.
- STIPTA István: Az európai jogállamiság válsága a XX. században. In: HORVÁTH Pál (szerk.) *Egyetemes jogtörténet II.* Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó Rt., 1999.
- SULYOK István: A 6505. sz. körrendelethez. *Magyar Kisebbség*, 1923. II/9.
- SULYOK István: A gyulafehérvári határozatok. *Magyar Kisebbség*, 1922. I/7.
- SULYOK István: Az agrárreform és a telepések. *Magyar Kisebbség*, 1922. I/1.
- SULYOK István: Az erdélyi magyar telepések. In: SULYOK István – FRITZ László (szerk.): *Erdélyi Magyar Évkönyv 1918–1929., I. évf.*, Kolozsvár, „Juventus” Kiadás, 1930.

- SULYOK István: Az erdélyi magyarság nemzetközi kapcsolatai. In: SULYOK István – FRITZ László (szerk.): *Erdélyi Magyar Évkönyv 1918–1929., I. évf.*, Kolozsvár, „Juventus” Kiadás, 1930.
- SULYOK István: Az erdélyi magyarság politikai szervezete. In: SULYOK István – FRITZ László (szerk.): *Erdélyi Magyar Évkönyv 1918–1929., I. évf.*, Kolozsvár, „Juventus” Kiadás, 1930.
- SULYOK István: Az erdélyi magyarság társadalmi szervezete. In: SULYOK István – FRITZ László (szerk.): *Erdélyi Magyar Évkönyv 1918–1929., I. évf.*, Kolozsvár, „Juventus” Kiadás, 1930.
- SULYOK István: Könyvszemle-Románia új alkotmánya. *Magyar Kisebbség*, 1922. I/4.
- SULYOK István: Magyar Párt. *Magyar Kisebbség*, 1923. II/1.
- SULYOK István: Románia- a kisebbségi jogok úttörője. *Magyar Kisebbség*, 1922. I/7.
- SULYOK István: Végső veszedelemben a középfokú oktatásunk. *Magyar Kisebbség*, 1923. II/8.
- SULYOK Márton: Kettő az egyben? Alkotmány és identitás. In: BALOGH Elemér (szerk.): *Számadás az Alaptörvényről*. Budapest, Magyar Közlöny Lap- és Könyvkiadó Kft., 2016.
- SZABADFALVI József: A jogszabály. In: SZABÓ Miklós (szerk.): *Bevezetés a jog-és államtudományokba*. Miskolc, Bíbor Kiadó. 2001.
- SZABADFALVI József: A nemzet. In: BÓDIG Mátyás – GYÖRFI Tamás (szerk.): *Államelmélet. A mérsékelt állam eszméje és elemei II. Alapelvek és alapintézmények*. Miskolc, Bíbor Kiadó. 2002.
- SZABÓ Béla: *A' magyar korona országainak státusjogi és monarchiai állása a' Pragmatica Sanctio szerint*. Pozsony. Schmid Ferencz és Busch. 1848.
- SZABÓ István: A bírói normakontroll hazai bevezetésének sajátosságai: A szokásjog és a neoabszolútizmus jogának hatásai. In: KOLTAY András – DARÁK, Péter (szerk.) *Ad Astra Per Aspera. Ünnepi kötet Solt Pál 80. születésnapja alkalmából*. Budapest, Pázmány Press, 2017.
- SZABÓ István: A Felsőház hatásköre. In: BALOGH Elemér – HOMOKI-NAGY Mária: *Ünnepi kötet dr. Blazovich László egyetemi tanár 70. születésnapjára*. Szeged, Szegedi Tudományegyetem Állam-és Jogtudományi Kar. 2013.
- SZABÓ István: A Felsőház összetétele. In: POGÁCSÁS, Anett (szerk.): *Quaerendo et Creando. Ünnepi kötet Tattay Levente 70. születésnapja alkalmából*, Budapest, Szent István Társulat, 2014.
- SZABÓ István: A választási rendszer az 1920-as választásokon. In: MÁTHÉ Gábor – RÉVÉSZ T. Mihály – GOSZTONYI Gergely (szerk.): *Jogtörténeti Parerga. Ünnepi tanulmányok Mezey Barna 60. születésnapja tiszteletére*, Budapest, ELTE Eötvös Kiadó, 2013.
- SZABÓ István: Az államforma rendezése (1920). In: BARABÁS A. Tünde – VÓKÓ György (szerk.). *A bonis bona descere. Ünnepi kötet Belovics Ervin 60. születésnapja alkalmából*. Budapest, Pázmány Press, 2017.
- SZABÓ István: Az első nemzetgyűlés és a jogfolytonosság. In: MOLNÁR Gábor Miklós – KOLTAY András (szerk.): *Bonus Iudex. Ünnepi kötet Varga Zoltán 70. születésnapja alkalmából*. Budapest, Kúria – Pázmány Press, 2018.

- SZABÓ István: Az ősi alkotmány. In: CSINK Lóránt – SCHANDA Balázs – VARGA Zs. András (szerk.): *A magyar közjog alapintézményei*. Budapest, Pázmány Press, 2020.
- SZABÓ István: Decentralizált egységállam - szövetségi állam - államszövetség: Gondolatok a Monarchia államszerveződéséről Wilhelm Brauner tankönyve nyomán. In: GOSZTONYI Gergely – RÉVÉSZ T. Mihály (szerk.) *Jogtörténeti parerga II. Ünnepi tanulmányok Mezey Barna 65. születésnapja tiszteletére*. Budapest, ELTE Eötvös Kiadó, 2018.
- SZABÓ István: Die Donaukonföderation (ein Verfassungsplan von Lajos Kossuth). In: SZABÓ István – BRAUNER, Wilhelm (szerk.): *Die bundesstaatlichen Staatsorganisationen*, Budapest, Pázmány Press, 2015.
- SZABÓ István: Gondolatok a Cassandra-levélről. In: RAFFAI Katalin – SZABÓ Sarolta (szerk.): *Honeste Benefacere Pro Scientia. Ünnepi kötet Burián László 65. születésnapja alkalmából*. Budapest, Pázmány Press, 2019.
- SZABÓ István: Közjogi hagyományok és jogtörténet. In: *Jogtörténeti Szemle* 2016/3.
- SZABÓ István: Law I of 1920 and the Historical Constitution. In: HÖRCHER, Ferenc – LORMAN, Thomas (szerk.): *A History of the Hungarian Constitution. Law, Government and Political Culture in Central Europe*. New York – London, I. B. Tauris, 2018.
- SZABÓ István: Történeti alkotmány a polgári a korban. In: CSEHI Zoltán – SZABÓ István – SCHANDA Balázs – VARGA Zs. András (szerk.): *A Hármaskönyv 500. évfordulóján. A boldogságos Szent Erzsébet özvegy ünnepén*, Budapest, Pázmány Press, 2015.
- SZABÓ István: Történeti alkotmányunk értékei. In: *Miskolci Keresztény Szemle*. 2016/2.
- SZABÓ István: Belső autonómiák a dualista Monarchiában. *Jogtörténeti Szemle* 2020/1.
- SZABÓ Miklós: *Ars iuris. A jogdogmatika alapjai*. Miskolc, Bíbor Kiadó. 2005.
- SZABÓ Miklós: *Rendszeres jogelmélet*. Miskolc, Bíbor Kiadó. 2015.
- SZABÓ Miklós: *Trivium*. Miskolc, Bíbor Kiadó, 2001. 100.
- SZABÓKY Alajos: *Magyar Statisztikai Közlemények 69. Kötet – Az 1920. évi népszámlálás – első rész – a népesség főbb demografiai adatai községek és népesebb puszták, telepek szerint*. Budapest, Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal 1923.
- SZÁDECZKY KARDOSS Lajos: Az oláh irredentizmus In: POMOGÁTS Béla (szerk.): *Magyar az üzött magyarságban*. Pomáz, Kráter Műhely Egyesület, 2012.
- SZAKÁLY Sándor: Katonai összeomlás és az Osztrák-Magyar Monarchia felbomlása. In: KOVÁCS KISS Gyöngy (szerk.) *Impériumváltás Erdélyben* Kolozsvár, Komp-Press Kiadó – Iskola alapítvány Kiadó, 2020.
- SZALAYNÉ SÁNDOR Erzsébet: *A kisebbségvédelem nemzetközi jogi intézményrendszere a 20. században*. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia Kisebbségkutató Intézet–Gondolat Kiadói Kör, 2003.
- SZARKA László: Arad 1918, a magyar kormány és a Román Nemzeti Tanács tárgyalása az erdélyi kérdés átmeneti rendezéséről. In: KOVÁCS KISS Gyöngy (szerk.) *Impériumváltás Erdélyben* Kolozsvár, Komp-Press Kiadó – Iskola alapítvány Kiadó, 2020.

- SZARKA László: Keleti Svájc – illúzió vagy utópia? A Károlyi-kormány Nemzetiségi Minisztériumának működése. In: ZEIDLER Miklós (szerk.): *Trianon*. Budapest, Osiris Kiadó, 2020.
- SZÁSZ József: A magyar nyelv válsága. *Magyar Kisebbség*, 1927. VI/13.
- SZÁSZ Zoltán: Az abszolutizmus kora Erdélyben. In: KÖPECZI Béla (főszerk.): *Erdély története három kötetben. Harmadik kötet*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1986.
- SZÁSZ Zoltán: Politikai élet és nemzetiségi kérdés a dualizmus korában. In: KÖPECZI Béla (főszerk.): *Erdély története három kötetben. Harmadik kötet*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1986.
- SZÁSZ Zoltán: Forradalmak és nemzeti mozgalmak a monarchia összeomlása után. In: KÖPECZI Béla (főszerk.): *Erdély története három kötetben. Harmadik kötet*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1986.
- SZÁSZ Zoltán: A nemzetiségek és a magyar forradalom. *Történelmi Szemle*, 1998/3–4.
- SZÁSZ Zoltán: Ferenc Ferdinánd. In: NAGY MÉZES Rita (szerk.): *A magyar történelem vitatott személyiségei*. Budapest, Magyar Történelmi Társulat - Kossuth Kiadó, 2015.
- SZÁSZ Zoltán: Forradalmak és nemzeti mozgalmak a Monarchia összeomlása után (1918-1919). In: KÖPECZI Béla (szerk.): *Erdély rövid története*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1993.
- SZÁSZ Zoltán: A neoabszolutizmus kora (1849-1867). In: KÖPECZI Béla (szerk.): *Erdély rövid története*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1993.
- SZÁSZ Zoltán: Politikai élet és nemzetiségi kérdés a dualizmus korában (1867-1918). In: KÖPECZI Béla (szerk.): *Erdély rövid története*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1993.
- SZÁSZ Zsombor: A kisebbségi jogvédelem fejlődésének útjai. In: ASZTALOS Miklós (szerk.): *Jancsó Benedek Emlékkönyv*. Budapest, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, 1931.
- SZÁSZ Zsombor: Románia létrejötte. *Magyar Szemle*, 1932/XV.
- SZÉCHENYI István: *A Kelet népe*. Pest, Trattner Károly, 1841.
- SZEMERE Bertalan. *Szemere Bertalan miniszterelnök emlékiratai az 1848/49-i magyar kormányzat nemzetiségi politikájáról*. Budapest, Cserépfalvi Kiadás. 1941.
- SZENCZEI László: *Magyar-román kérdés*. Budapest, Officina, 1946.
- SZENTE Zoltán: Az alkotmányos monarchia fejlődése és a parlamentarizmus. In: MEZEY Barna – SZENTE Zoltán (szerk.): *Európai alkotmány- és parlamentarizmus történet*. Budapest, Osiris Kiadó, 2003.
- SZENTE Zoltán: *Kormányzás a dualizmus korában*. Budapest, Atlantisz Könyvkiadó, 2011.
- SZENTGÁLI-TÓTH Boldizsár – GERA Anna: Az 1868-as nemzetiségi törvény és a politikai nemzet koncepciójának utólagos értékelése. *Erdélyi Jogélet*, 2020/2.
- SZILÁGYI Sándor (szerk.): *Erdélyi országgyűlési emlékek 2. 1605—1606*. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia Könyvkiadó Hivatala, 1876.

„T”

- T. KOVÁCS Júlia: A belső jogalkotási eljárás – jogalkotási metodika. In: TÓTH J. Zoltán (szerk.): *Jogalkotástan*. Budapest, Dialóg Campus Kiadó, 2019.
- TAKÁCS Imre: A Horthy-rendszer felsőháza. In: SAMU Mihály – BARABÁS Alice – TAKÁCS Imre – SZATMÁRI Lajos – PÉCSVÁRADAI János – HORVÁTH Pál – PRANDLER Árpád – Nagy László – PINTÉR Jenő – SÁPI Vilmos – NÁNDORI Pál: *Tanulmányok a Horthy-korszak államáról és jogáról*. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1958.
- TAKÁCS Péter: A modern állam. In: SZABÓ Miklós (szerk.): *Bevezetés a jog-és államtudományokba*. Miskolc, Bíbor Kiadó. 2001.
- TAKÁCS Péter: *Helyes jog*. In: SZABÓ Miklós (szerk.): *Jogbölcseleti előadások*. Miskolc, Bíbor Kiadó 1998.
- TAKÁCS Péter: *Jog és igazságosság*. In: SZABÓ Miklós (szerk.): *Jogbölcseleti előadások*. Miskolc, Bíbor Kiadó 1998.
- TÁRCZA Bertalan: A Romániai Magyar Dalosszövetség. In: KACSÓ Sándor (szerk.): *Erdélyi magyar évkönyv, 1937. A kisebbségi magyar polgár kézikönyve*. Brassó, A „Brassói lapok” és a „Népujság” kiadása, 1937.
- TAYLOR, Alan John Percival: *A Habsburg Monarchia 1809-1918*. Budapest, Scholar Kiadó, 2011.
- TEFNER Zoltán: Az Osztrák-Magyar Monarchia lengyelpolitikájának alapvonalai az I. világháború kezdetén. Tervek és prognózisok. *Valóság*, 2019/3.
- TEGHZE Gyula: *Nemzetközi jog*. Debrecen, Városi Nyomda, 1930.
- TELEKI Ádám: A földkérdés és mezőgazdasági szervezeteink. In: KACSÓ Sándor (szerk.): *Erdélyi magyar évkönyv, 1937. A kisebbségi magyar polgár kézikönyve*. Brassó, A „Brassói lapok” és a „Népujság” kiadása, 1937.
- TEODORESCU, Anibal: *Tratat de drept administrativ*. București, Institutul de Arte Grafice „Eminescu” S.A. 1929.
- TILEA, Viorel Virgil: Románia diplomáciai működése. 1919 novembertől 1920 márciusig. *Magyar Kisebbség*, 1926. V/4.
- TILEA, Viorel Virgil: Románia diplomáciai működése. 1919 novembertől 1920 márciusig (Harmadik közlemény). *Magyar Kisebbség*, 1926. V/6.
- TILEA, Viorel Virgil: Románia diplomáciai működése. 1919 novembertől 1920 márciusig (Negyedik közlemény). *Magyar Kisebbség*, 1926. V/7.
- TIMON Ákos: *Magyar Alkotmány-és jogtörténet különös tekintettel a nyugati államok jogfejlődésére*. Budapest, Hornyánszky Viktor cs. és kir. udvari könyvnyomdája, 1903.
- TISZA István: Ezt a háborút elvesztettük. In: VAJDA Barnabás (szerk.): *A XX. század magyar beszédei*. Budapest, Agave Könyvek, 2007.
- TOLDY Ferenc: *A Magyar Birodalom Alaptörvényei*. Pest, Emich Gusztáv M. Akad. Nyomdász, 1861.

- TOMCSÁNYI Móric: *Önkormányzat és decentralizáció*. Budapest, Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Részvénytársulat, 1911.
- TÓTH Endre: Dacia római tartomány. In: KÖPECZI Béla (főszerk.): *Erdély története három kötetben. Első kötet*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1986.
- TÓTH Gábor Attila: *Túl a szövegen*. Budapest, Osiris Kiadó, 2009.
- TÓTH István György: Magyarország a 18. században – Lázás évtized. In: TÓTH István György (szerk.): *Millenniumi Magyar Történet*. Budapest, Osiris Kiadó 2001.
- TÓTH J. Zoltán: A bírói gyakorlat és a bírói jog. In: TÓTH J. Zoltán (szerk.): *Jogalkotástan*. Budapest, Dialóg Campus Kiadó, 2019.
- TÓTH J. Zoltán: Jogalkotás és tételes jog. In: TÓTH J. Zoltán (szerk.): *Jogalkotástan*. Budapest, Dialóg Campus Kiadó, 2019.
- TÓTH-BARTOS András: Az 1921. évi földreform. In: BÁRDI Nándor – PÁL Judit (szerk.): *Székelyföld története III. kötet*. Budapest – Kolozsvár – Székelyudvarhely, Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont – Erdélyi Múzeum Egyesület – Haáz Rezső Múzeum, 2016.
- TÓTH-BARTOS András: Erdélyi magyar agrárpolitika a két világháború között. In: BÁRDI Nándor – PÁL Judit (szerk.): *Székelyföld története III. kötet*. Budapest – Kolozsvár – Székelyudvarhely, Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont – Erdélyi Múzeum Egyesület – Haáz Rezső Múzeum, 2016.
- TÓTH-BARTOS András: Gazdasági élet. In: BÁRDI Nándor – PÁL Judit (szerk.): *Székelyföld története III. kötet*. Budapest – Kolozsvár – Székelyudvarhely, Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont – Erdélyi Múzeum Egyesület – Haáz Rezső Múzeum, 2016.
- TÓTH-BARTOS András: Növénytermesztés és állattenyésztés. In: BÁRDI Nándor – PÁL Judit (szerk.): *Székelyföld története III. kötet*. Budapest – Kolozsvár – Székelyudvarhely, Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont – Erdélyi Múzeum Egyesület – Haáz Rezső Múzeum, 2016.
- TRÓCSÁNYI László: *Az alkotmányozás dilemmái*. Budapest, HVG–ORAC Lap-és Könyvkiadó Kft. 2014.
- TRÓCSÁNYI László: Kisebbségi politikák, kisebbségi jogok. In: HOMOKI-NAGY Mária: *Emlékkönyv dr. Ruszoly József 70. születésnapjára*. Szeged, Szegedi Tudományegyetem Állam-és Jogtudományi Kar. 2010.
- TRÓCSÁNYI László: Magyarország Alaptörvényének legfontosabb üzenetei egy igazságügyi miniszter szemszögéből. In: BALOGH Elemér (szerk.): *Számadás az Alaptörvényről*. Budapest, Magyar Közlöny Lap- és Könyvkiadó Kft., 2016.
- TRÓCSÁNYI Zsolt: Új etnikai kép, új uralmi rendszer. In: KÖPECZI Béla (főszerk.): *Erdély története három kötetben. Második kötet*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1986.

- TRÓCSÁNYI Zsolt: Felvilágosodás és ferenci reakció. In: KÖPECZI Béla (főszerk.): *Erdély története három kötetben. Második kötet*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1986.
- TRÓCSÁNYI Zsolt – MISKOLCZY Ambrus: A hosszú 18. század (1711-1830). In: KÖPECZI Béla (szerk.): *Erdély rövid története*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1993.
- TRÓCSÁNYI Zsolt: *Törvényalkotás az Erdélyi Fejedelemségben*, Budapest, Gondolat Kiadó, 2005.
- TURBUCZ Dávid: *Horthy Miklós*. Budapest, Napvilág Kiadó, 2014.
- TURBUCZ Dávid: *Horthy-kultusz 1919-1944*. Budapest, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, 2015.

„U”

- UNGER Mátyás: A magyar államnyelv és a nemzetiségi kérdés. In: UNGER Mátyás – SZABOLCS Ottó: *Magyarország története*. Budapest, Gondolat, 1976.
- UNGVÁRY Krisztián: *A Horthy-rendszer mérlege. Diszkrimináció, szociálpolitika, antiszemitizmus Magyarországon*. Pécs – Budapest, Jelenkor Kiadó, 2012.
- UNGVÁRY Krisztián: *Horthy Miklós. A Kormányzó és felelőssége 1920-1944*. Budapest, Jaffa Kiadó, 2020.
- ÜRMÖSI József: A kisebbségi unitárius egyház. In: KACSÓ Sándor (szerk.): *Erdélyi magyar évkönyv, 1937. A kisebbségi magyar polgár kézikönyve*. Brassó, A „Brassói lapok” és a „Népujság” kiadása, 1937.

„V”

- VARGA Ádám – SZABÓ István: A helyi önkormányzás. In: CSINK Lóránt – SCHANDA Balázs – VARGA Zs. András (szerk.): *A magyar közjog alapintézményei*. Budapest, Pázmány Press, 2020.
- VARGA E. Árpád: *Népszámlálások a jelenkori Erdély*. Budapest, Regio – Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi Intézet, 1992.
- VARGA Norbert: *A kettős állampolgárság kapcsán felmerülő dogmatikai kérdések a dualizmus közjogában*. In: HOMOKI-NAGY Mária: *Emlékkönyv dr. Ruszoly József 70. születésnapjára*. Szeged, Szegedi Tudományegyetem Állam-és Jogtudományi Kar, 2010.
- VARGA Péter András: Kontrafaktuális filozófiatörténet? A "Mi lett volna, ha...?"-kérdések használata a történettudományban és jelentősége a filozófiatörténet-írásban. *Magyar Filozófiai Szemle*, 58. 2015/4.
- VARGA Zs. András: *Eszményből bálvány? A joguralom dogmatikája*. Budapest, Századvég Kiadó, 2015.
- VARGA Zs. András: Szuverenitás, identitás és autonómiák a magyar közjogban. *Kisebbségvédelem*, 2019/1.

- VARGHA Gyula: *Magyar Statisztikai Közlemények 1. Kötet – A Magyar Szent Korona Országainak 1900. évi népszámlálása– első rész– a népesség általános leírása községenkint.* Budapest, Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal 1902.
- VARGHA Gyula: *Magyar Statisztikai Közlemények 42. Kötet – A Magyar Szent Korona Országainak 1910. évi népszámlálása – első rész – a népesség főbb adatai községek és népesebb puszták, telepek szerint.* Budapest, Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal 1912.
- VAS Zoltán: *Horthy, vagy a király?* Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó, 1971.
- VASILIU, G. Constatin: Consiliul Legislativ și interpretarea constituției. In: *Consiliul Legislativ zece ani de activitate 1926-1936.* București, Institutul de Arte Grafice „Lucaefărul” S.A. 1936.
- VELKEY János: Önkényuralom és abszolutizmus. In: TÓTH István György (szerk.): *Millenniumi Magyar Történet.* Budapest, Osiris Kiadó 2001. 401–402.;
- VERES Péter (szerk.): *Szent István király intelmei.* Székelyudvarhely, Litera-Veres Könyvkiadó 2007.
- VERESS Emőd: A román alkotmánytörténet vázlata. In: VARGA Attila – VERESS Emőd (szerk.): *Román alkotmányjog.* Csíkszereda, 100. Státus Kiadó, 2007.
- VERESS Emőd: Erdély mint jogtörténeti tér. In: VERESS Emőd (szerk.) *Erdély jogtörténete.* Kolozsvár, Forum Iuris, 2018.
- VERESS Emőd: Kilenc évtized- Az Osztrák Általános Polgári Törvénykönyv Erdélyben. In: VERESS Emőd (szerk.): *Ad salutem civium inventas esse leges- Tisztelgő kötet Vékás Lajos 80. születésnapjára.* Kolozsvár, Forum Iuris Könyvkiadó, 2019.
- VERESS Emőd: Erdély 1919-ben: a magyar igazságszolgáltatástól a román igazságszolgáltatásig. *Erdélyi Jogélet, 2020/2.*
- VERMES Gábor: *Tisza István.* Budapest, Osiris Kiadó, 2001.
- VESA, Vasile: Transilvania în timpul Primului Război Mondial (1914-1918). In: POP, Ioan-Aurel – NÄGLER, Thomas – MAGYARI András (eds.): *Istoria Transilvaniei Vol. III.* Cluj-Napoca – Deva, Academia Română Centrul de Studii Transilvane–Editura Episcopiei Devei și Hunedoarei. 2016.
- VESA, Vasile: Transilvania la Conferința de Pace din anii 1919-1920. In: POP, Ioan-Aurel – NÄGLER, Thomas – MAGYARI András (eds.): *Istoria Transilvaniei Vol. III.* Cluj-Napoca – Deva, Academia Română Centrul de Studii Transilvane–Editura Episcopiei Devei și Hunedoarei. 2016.
- VESA, Vasile: Unirea Transilvaniei cu România. In: POP, Ioan-Aurel – NÄGLER, Thomas – MAGYARI András (eds.): *Istoria Transilvaniei Vol. III.* Cluj-Napoca – Deva, Academia Română Centrul de Studii Transilvane –Editura Episcopiei Devei și Hunedoarei. 2016.
- VÉCSEI Károly: Adatok, gondolatok a fogyatkozó erdélyi magyarságról. In: VÉCSEI Károly: *Magyarok és nem magyarok Romániában,* Csíkszereda, Státus Kiadó, 2002.

- VÉCSEI Károly: Az erdélyi urbanizáció történelmi háttere. In: VÉCSEI Károly: *Magyarok és nem magyarok Romániában*, Csíkszereda, Státus Kiadó, 2002.
- VÉCSEI Károly: Migráció és urbanizáció egyes vonatkozásai Romániában. In: VÉCSEI Károly: *Magyarok és nem magyarok Romániában*, Csíkszereda, Státus Kiadó, 2002.
- VÉCSEI Károly: Szórvány és asszimiláció. In: VÉCSEI Károly: *Magyarok és nem magyarok Romániában*, Csíkszereda, Státus Kiadó, 2002.
- VÉCSEI Károly: Vándorlás és a nemzetiségi struktúrák. In: VÉCSEI Károly: *Magyarok és nem magyarok Romániában*, Csíkszereda, Státus Kiadó, 2002.
- VINCZE Gábor: „Csak nekünk van setettség, a csangoknak...” In: VINCZE Gábor: *Gúzsba kötött kisebbség. Magyarok a 20. századi Romániában*. Nagyvárad, Partium Kiadó, 2009.
- VÖLGYESI Levente: Kelet-Európa és a Balkán államai. In: MEZEY Barna – SZENTE Zoltán (szerk.): *Európai alkotmány- és parlamentarizmus történet*. Budapest, Osiris Kiadó, 2003.

„W”

- WATSON, Alexander: *Acélgyűrű. Németország és az Osztrák-Magyar Monarchia az első világháborúban (1914-1918)*. Budapest, Park Könyvkiadó, 2016.
- WESSELÉNYI Miklós: *Szózat a magyar és a szláv nemzetiség ügyében*. Lipcse, Wigand Ottónál. 1843.
- WILLER József: A csíkiek elkobzott panaszához. *Magyar Kisebbség*, 1923. II/19.
- WILLER József: A huszadik interparlamentáris konferencia kisebbségi vitája. *Magyar Kisebbség*, 1922. I/2.
- WILLER József: A Nemzetek Szövetségének munkássága. *Magyar Kisebbség*, 1923. II/15-16.
- WILLER József: Kormányhatalom-és kormánypárt. *Magyar Kisebbség*, 1928. VII/6.
- WILLER József: Magyar tisztviselőket. *Magyar Kisebbség*, 1923. II/3.
- WILLER József: Még mindig cenzúráznak. *Magyar Kisebbség*, 1923. II/18.
- WILLER József: Renegátok. *Magyar Kisebbség*, 1922. I/3.
- WILLER József: Románok rólunk. *Magyar Kisebbség*, 1922. I/5.
- WILLER József: Románok rólunk. *Magyar Kisebbség*, 1922. I/6.
- WILLER József: Románok rólunk. *Magyar Kisebbség*, 1922. II/7.
- WILLER József: Románok rólunk. *Magyar Kisebbség*, 1923. II/18.
- WILLER József: Románok rólunk. *Magyar Kisebbség*, 1923. II/22.
- WILLER József: Románok rólunk. *Magyar Kisebbség*, 1924. III/1.
- WILLER József: Románok rólunk. *Magyar Kisebbség*, 1924. III/2.
- WILLER József: Románok rólunk. *Magyar Kisebbség*, 1924. III/3.
- WILLER József: Románok rólunk. *Magyar Kisebbség*, 1924. III/4.
- WILLER József: Románok rólunk. *Magyar Kisebbség*, 1924. III/5.
- WILLER József: Románok rólunk. *Magyar Kisebbség*, 1924. III/23.

WILLER József: Románok rólunk. *Magyar Kisebbség*, 1925. IV/7.

WILLER József: Románok rólunk. *Magyar Kisebbség*, 1926. V/4.

WLASSICS Gyula: Bevezetés. A kisebbségi jogokat védő szerződések. In: BARANYAI Zoltán (szerk.): *A kisebbségi jogok védelme*. Budapest, Oriens Nemzetközi Könyvkiadó és terjesztő Részvénytársaság, 1922.

„X”

XENOPOL, A.D.: Români și ungarii. In: SCHIFIRNEȚ, Constantin (ed.): *A.D. Xenopol Români și ungarii*, București, Editura Albatros, 1999.

XENOPOL, D: Dreptul vot și reprezentarea minorităților. In: DISSESCU, G. Constantin (ed.): *Noua constituție României, 23 de prelegeri publice, organizate de Institutul Social Român, cu o anexă cuprinzând nouile constituții Europene*. București, Institutul Social Român, 1922.

„Z”

ZAKAR Péter – KOZÁRI József: A „hosszú” 19. század (1789-1914) – A Balkán államai a 19. század végén és a 20. század elején–Románia. In: SALAMON Konrád (szerk.): *Világtörténet*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 2011.

ZAKAR Péter – KOZÁRI József: A „hosszú” 19. század (1789–1914) – A francia forradalom – Az alkotmányos monarchiától a köztársaságig. In: SALAMON Konrád (szerk.): *Világtörténet*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 2011.

ZAKAR Péter – KOZÁRI József: A „hosszú” 19. század (1789–1914) – Európa a két nagy forradalom között (1815-1848) – A Szent Szövetség korának diplomáciája. In: SALAMON Konrád (szerk.): *Világtörténet*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 2011.

ZAKAR Péter – KOZÁRI József: A „hosszú” 19. század (1789–1914) – A krími háború–Románia megalakulása. In: SALAMON Konrád (szerk.): *Világtörténet*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 2011.

ZAKAR Péter – KOZÁRI József: A „hosszú” 19. század (1789–1914) – A Habsburg Birodalom az 1850–1860-as években – Ausztria. In: SALAMON Konrád (szerk.): *Világtörténet*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 2011.

ZAKAR Péter – KOZÁRI József: A „hosszú” 19. század (1789–1914) – A Balkán államai a 19. század végén és a 20. század elején – A Balkán Szövetség kialakulása és a Balkán-háborúk. In: SALAMON Konrád (szerk.): *Világtörténet*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 2011.

ZAKAR Péter – KOZÁRI József: A „hosszú” 19. század (1789–1914) – Európa a két nagy forradalom között (1815-1848) – Oroszország. In: SALAMON Konrád (szerk.): *Világtörténet*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 2011.

- ZAKAR Péter – KOZÁRI József: A „hosszú” 19. század (1789–1914) – A Habsburg Birodalom az 1850–1860-as években – A cseh tartományok. In: SALAMON Konrád (szerk.): *Világtörténet*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 2011.
- ZAKAR Péter–KOZÁRI József: A „hosszú” 19. század (1789–1914) – Az Európán kívüli világ (1815-1848) – Az Amerikai Egyesült Államok. In: SALAMON Konrád (szerk.): *Világtörténet*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 2011.
- ZAMOYSKI, Adam: *Napóleon bukása és a bécsi kongresszus (1814–1815)*. Budapest, Park Könyvkiadó, 2016.
- ZEIDLER Miklós: *A magyar békeküldöttség naplója. Neuilly – Versailles – Budapest (1920)*. Budapest, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, 2018.
- ZEIDLER Miklós: *A revíziós gondolat*. Budapest, Osiris Kiadó, 2001.
- ZINNER Tibor: *Megfogyva és megtörve. Évtizedek és tizedelések a jogászvilágban 1918–1962*. Budapest, Magyar Hivatalos Közlönykiadó, 2005.
- ZLINSZKY János: A klasszikus polgári állam és jog kialakulása és megszilárdítása. In: HORVÁTH Pál (szerk.) *Egyetemes jogtörténet*. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó Rt. 1997.
- ZLINSZKY János: *Széchenyi álláspontja a nemzetiségi kérdésben*. In: HORVÁTH Pál (szerk.): *Emlékkönyv Széchenyi István születésének a 200 éves évfordulója alkalmából*. Budapest, Eötvös Lóránd Tudományegyetem, 1991.
- ZSOLDOS Attila: A magyar középkor: Az Árpádok és az Anjouk (950-1382) – Gazdaság és társadalom. In: TÓTH István György (szerk.): *Millenniumi Magyar Történet*. Budapest, Osiris Kiadó 2001.

Jogforrások

Magyar jogforrások

- Az 1606. évi bécsi békekötés első cikkelyre nézve
1635. évi XVIII. törvénycikk a törvények és statutumok alkotásának hatalma a királyt és az országot illeti; magánosok rendelkezései semmisen
- Approbateae Constitutiones Regni Transylvaniae & Partium Hungariae eidem annexarum – Erdélyország és ehez kapcsolt magyarországi részek Approbata Constitutioi
1741. évi LXI. törvénycikk a magyarok neve alatt Dalmát-, Horvát- és Szlavonország benszülött fiai is értendők
1790. évi XVI. törvénycikk hogy a nyilvános ügyek intézésére idegen nyelv ne használtassék, a magyar nyelv pedig megtartassék
1790. évi XXXIII. törvénycikk a népességnek közigazgatási és katonai célból való összeírásáról
1791. évi erdélyi XXXI. törvénycikk a közügyeknek az erdélyi fejedelemség határain belül magyar nyelven való tárgyalásáról

1792. évi VII. törvénycikk a magyar nyelv tanításáról és használatáról
1805. évi IV. törvénycikk a magyar nyelv használatáról
1830. évi VIII. törvénycikk a nemzeti nyelv használatáról
1836. évi III. törvénycikk a Magyar Nyelvről
1840. évi VI. törvénycikk a magyar nyelvről
1844. évi II. törvénycikk a magyar nyelv és nemzetiségről
1844. évi V. törvénycikk a nem-nemeseknek is minden közhivatalokra lehető alkalmazásáról
1847. évi erdélyi I. törvénycikk a magyar nyelvről
1848. évi erdélyi I. törvénycikk Magyarország és Erdély egygyé alakulásáról
1848. évi V. törvénycikk az országgyűlési követeknek népképviselő alapján választásáról
1848. évi VII. törvénycikk Magyarország és Erdély egyesítéséről
1848. évi XX. törvénycikk a vallás dolgában
1849. évi II. törvénycikk a magyar nemzet függetlenségi nyilatkozata
1849. évi VIII. törvénycikk a nemzetiségekről
1849. évi IX. törvénycikk a zsidókról
1867. évi XII. törvénycikk a magyar korona országai és az Ő Felsége uralkodása alatt álló többi országok között fenforgó közös érdekű viszonyokról, s ezek elintézésének módjáról
1867. évi XVII. törvénycikk az izraeliták egyenjogúságáról polgári és politikai jogok tekintetében
1868. évi IX. törvénycikk a görög-keleti vallásúak ügyében
1868. évi XXX. törvénycikk a Magyarország, s Horvát-, Szlavon és Dalmátországok közt fenforgott közjogi kérdések kiegyenlítése iránt létrejött egyezmény becikkelyezéséről
1868. évi XXXVIII. törvénycikk a népiskolai közoktatás tárgyában
1868. évi XLIII. törvénycikk Magyarország és Erdély egyesítésének részletes szabályozásáról
1868. évi XLIV. törvénycikk a nemzetiségi egyenjogúság tárgyában
1868. évi LIII. törvénycikk a törvényesen bevett keresztyén vallásfelekezetek viszonzosságáról
1869. évi III. törvénycikk a népszámlálásról
1876. évi XXXIII. törvénycikk némely törvényhatóság területének szabályozásáról és az ezzel kapcsolatos intézkedésekről
1877. évi I. törvénycikk némely törvényhatóságok véglegesen megállapított területének az 1876. évi XXXIII. tc. rendelkezése folytán törvénybe iktatásáról
1877. évi X. törvénycikk az 1876. évi XXXIII. tc. által területekre nézve szabályozott törvényhatóságokban az országgyűlési képviselő-választókerületek új beosztásáról és az ezzel kapcsolatos intézkedésekről
1878. évi V. törvénycikk a magyar büntetőtörvénykönyv a büntettekről és vétségekről
1879. évi XVIII. törvénycikk a magyar nyelv tanításáról a népoktatási tanintézetekben
1879. évi L. törvénycikk a magyar állampolgárság megszerzéséről és elvesztéséről
1880. évi LII. törvénycikk a népszámlálásról
1883. évi XXX. törvénycikk a középiskolákról és azok tanárainak képesítéséről
1886. évi XXII. törvénycikk a községekről
1890. évi IX. törvénycikk az 1890-ki népszámlálásról

1891. évi XV. törvénycikk a kisdédóvásról
1893. évi XXVI. törvénycikk a községi, valamint a hitfelekezetek által fentartott elemi iskolákban működő tanítók és tanítónők fizetésének rendezéséről
1894. évi XXXIII. törvénycikk az állami anyakönyvekről
1895. évi XLII. törvénycikk az izraelita vallásról
1895. évi XLIII. törvénycikk a vallás szabad gyakorlásáról
1898. évi IV. törvénycikk a község- és egyéb helynevekről
1899. évi XLIII. törvénycikk az 1900. évi népszámlálásról
1901. évi XXIV. törvénycikk az összeférhetetlenségről
1907. évi XXVII. törvénycikk a nem állami elemi népiskolák jogviszonyairól
1910. évi VIII. törvénycikk az 1910. évi népszámlálásról
1914. évi XIV. törvénycikk a sajtóról
1918. évi X. néptörvény a Magyarországon élő ruszin (ruthén) nemzet autonómiájáról
1919. évi VI. néptörvény a magyarországi német nép önrendelkezési jogának gyakorlásáról
1919. évi XXX. néptörvény Tótország - Slovenská Krajina - önkormányzatáról
- A Magyarországi Szocialista Szövetséges Tanácsköztársaság alkotmánya (Elfogadta a szövetséges tanácsok országos gyűlése 1919. június 23-án.)
1920. évi I. törvénycikk az alkotmányosság helyreállításáról és az állami főhatalom gyakorlásának ideiglenes rendezéséről
1920. évi XXV. törvénycikk a tudományegyetemekre, a műegyetemre, a budapesti egyetemi közgazdaságtudományi karra és a jogakadémiákra való beiratkozás szabályozásáról
1920. évi XXXIII. törvénycikk az 1920. évi népszámlálásról
1921. évi XXXIII. törvénycikk az Északamerikai Egyesült Államokkal, a Brit Birodalommal, Franciaországgal, Olaszországgal és Japánnal, továbbá Belgiummal, Kínával, Kubával, Görögországgal, Nikaraguával, Panamával, Lengyelországgal, Portugáliával, Romániával, a Szerb-Horvát-Szlovén Állammal, Sziámmal és Cseh–Szlovákiával 1920. évi június hó 4. napján a Trianonban kötött békeszerződés becikkelyezéséről
1921. évi XLVIII. törvénycikk az Amerikai Egyesült-Államokkal 1921. évi augusztus hó 29. napján Budapesten kötött békeszerződés becikkelyezéséről
1923. évi XII. törvénycikk Magyarországnak a Nemzetek Szövetségébe való felvételéről
1924. évi II. törvénycikk a közhivatalokban a kisebbségi nyelvek ismeretének biztosításáról
1926. évi XXII. törvénycikk az országgyűlés felsőházáról
1930. évi XXV. törvénycikk az 1930. évi népszámlálásról
1938. évi XV. törvénycikk a társadalmi és a gazdasági élet egyensúlyának hatályosabb biztosításáról
1938. évi XVII. törvénycikk az egyesülési szabadsággal elkövetett visszaélések megtorlásáról
1938. évi XVIII. törvénycikk az állami rend megóvása végett szükséges sajtórendészeti rendelkezésekről
1938. évi XXXIV. törvénycikk a Magyarországhoz visszacsatolt felvidéki területeknek az országgal való egyesítéséről
1939. évi II. törvénycikk a honvédelemről

1939. évi IV. törvénycikk a zsidók közéleti és gazdasági térfoglalásának korlátozásáról
1939. évi VI. törvénycikk a Magyar Szent Koronához visszatért kárpátaljai területeknek az országgal egyesítéséről
1939. évi XIII. törvénycikk a magyar állampolgárság megszerzéséről és elvesztéséről szóló 1879. évi L. törvénycikk kiegészítéséről és módosításáról
1940. évi XXVI. törvénycikk a román uralom alól felszabadult keleti és erdélyi országrésznek a Magyar Szent Koronához visszacsatolásáról és az országgal egyesítéséről
1940. évi XXX. törvénycikk az 1941. évi népszámlálásról
1941. évi V. törvénycikk a nemzetiségi érzület büntetőjogi védelméről
1947. évi XVIII. törvény a Párizsban 1947. évi február hó 10. napján kelt békeszerződés becikkelyezése tárgyában
2010. évi XLV. törvény a Nemzeti Összetartozás melletti tanúságtételről – kihirdetve a Magyar Közlöny 2010. június 4-i 92. számában, szövegét a 2011. évi CCI. törvény az egyes törvények Alaptörvénnyel összefüggő módosításáról 364. §-a módosította, kihirdetve a Magyar Közlöny 2011. december 31-i 165. számában
- Magyarország Alaptörvénye (2011. április 25.) – hatályos, módosításokkal egységes szerkezetbe foglalt szövege a Magyar Közlöny 2020. december 28-i 291. számában
- 2.200/1939. M.E. rendelet a Bécsben, 1938. évi november hó 2-án kelt döntőbírói határozattal Magyarországnak ítélt terület visszacsatolásával kapcsolatos állampolgársági kérdések szabályozása tárgyában Budapesten 1939. évi február hó 18-án kelt magyar-csehszlovák egyezmény kihirdetéséről
- 36.700/1923. B.M. rendelet a külföldi állampolgároknak az ipari munkaadók és alkalmazottak vagy munkások gazdasági szakegyesületeibe való felvételének engedélyezéséről.
- 4.044/1919. M.E. rendelet a nemzeti kisebbségek egyenjogúságáról
- 4.800/1923. M.E. rendelet a trianoni békeszerződésben a kisebbségek védelmére vállalt kötelezettségek végrehajtásáról
- 40.200/1933. számú B.M. rendelet a névváltoztatás szabályairól
- 6.200/1939. M.E. rendelet a Magyar Szent Koronához visszatért kárpátaljai terület közigazgatásának ideiglenes rendezéséről
- 6.500/1921. M.E. rendelet a trianoni békeszerződésben foglalt állampolgársági rendelkezések ismertetése és végrehajtása
- 7.500/1924. M.E. rendelet a közhivatalokban megüresedő állásokra a kisebbségi nyelvekben jártas személyek alkalmazásáról
- 77.000/1922. B.M. rendelet az egyesületi adószabályok általános kellékeiről.
- 8.120/1939. M. E. rendelet a gyülekezési jog korlátozásáról
- 8.490/1940. M.E. rendelet a Bécsben, 1940. évi augusztus hó 30-án kelt magyar-német kisebbségi megállapodást tartalmazó jegyzőkönyv közzététele
- 86.225/1895. B.M. rendelet az utóneveknek a születési anyakönyvekbe - a magyar mellett - idegen nyelven is bejegyezhetése tárgyában

9.900/1923. B. M. rendelet az egyesületi alapszabályok általános kellékei tárgyában kibocsátott
77.000/1922. B. M. sz. rendelet módosításáról, illetőleg kiegészítéséről
33/2012. (VII.17.) AB határozat

Román jogforrások

- A Hivatalos Lap 1866. június 1-i 142. számában kihirdetett Románia Alkotmány – Constituția României din 1866
- A Hivatalos Lap 1918. december 13-i 212. számában kihirdetett 3631/1918. rendelettvény az erdélyi, bánáti, körösvidéki, szatmárvidéki és máramarosi területeknek a Román Királysággal való egyesüléséről – Decretul-lege nr. 3631/1918 privitor la alipirea Transilvaniei la Regatul României
- A Hivatalos Lap 1918. december 13-i 212. számában kihirdetett 3632/1918. rendelettvény az erdélyi területek intézményeinek ideiglenes rendezéséről – Decretul-lege nr. 3632/1918 privitor la instituirea conducerii serviciilor publice în Transilvania
- A Hivatalos Lap 1918. december 30-i 223. számában közzétett 1918. december 29-i 3.902. száma polgári jogok adományozásáról szóló rendelettvény – decret-lege No. 3.902 din 29 Decembrie 1918 privitor la acordarea drepturilor cetățenești
- A Hivatalos Lap 1919. május 28-i 33. számában kihirdetett 1919. május 22-i 2.085. számú rendelettvény – No. 2.085 din 22 Mai 1919.
- A Hivatalos Lap 1919 augusztus 13-i 93. számában kihirdetett 4.464. számú 1919. augusztus 12-i ókirályságbeli zsidók honosításáról szóló rendelettvény – decret-lege No. 3.464 din 12 August 1919 privitoare la încetățenirea evreilor cari locuiau în vechiul Regat
- A Gazeta Oficială 1919. január 14/27.-i 6. számában megjelent dekrétum a közszolgáltatások, közigazgatás, a hatályban fenntartott jogszabályokról és a nyelvek szabályozásáról – Decret I. despre funcționarea în provizoriu serviciilor publice, aplicarea legilor, despre funcționari și întreținerea limbilor.
- A Hivatalos Lap 1920. március 13-i 258. számában kihirdetett 1036/1920. számú dekrétum a besszarábiai földreformról – Decretul nr. 1036/1920 de reformă agrară pentru Basarabia
- A Hivatalos Lap 1920. április 4-i 4. számában kihirdetett 1462. számú rendelettvény – Decretul-lege nr. 1462.
- A Hivatalos Lap 1921. július 17.-i 87. számában kihirdetett olténiai, munténiai, moldovai és dobрудzsai, azaz az ókirálysági földreform törvény – lege din 17 iulie 1921 pentru reforma agrară din Oltenia, Muntenia, Moldova și Dobrogea (din vechiul regat)
- A Hivatalos Lap 1921. július 30-i 93. számában kihirdetett 3608/1921. számú bukovinai földreform törvény – Legea nr. 3608/1921 pentru reforma agrară din Bucovina
- A Hivatalos Lap 1921. július 30-i 93. számában kihirdetett 3610/1921. számú törvény az erdélyi, bánáti, körösvidéki és máramarosi földreformról – Legea nr. 3610/1921 pentru Reforma agrară din Transilvania, Banat, Crișana și Maramureș
- A Hivatalos Lap 1923. március 29-i 282. számában kihirdetett Románia Alkotmánya – Constituția României din 1923

- A Hivatalos Lap 1923. június 19-i 60. számában kihirdetett közhivatalnokok jogállásáról szóló törvény – lege pentru Statutul funcționarilor publici
- A Hivatalos Lap 1923. november 3-i 189. számában kihirdetett a közhivatalnokok jogállásáról szóló törvény végrehajtási rendelete – regulament pentru aplicarea legii statutului funcționarilor publici
- A Hivatalos Lap 1924. február 6-i 27. számban kihirdetett 21/1924. számú a jogi személyekről szóló törvény – Legea nr. 21/1924 pentru persoanele juridice (Asociații și Fundații)
- A Hivatalos Lap 1924. február 24-i 41. számában kihirdetett román állampolgárság megszerzéséről és elvesztéséről szóló törvény – lege privitoare la dobândirea și pierderea naționalității române
- A Hivatalos Lap 1924. április 19-i 87. számában kihirdetett a jogi személyekről szóló törvény végrehajtási utasítása – regulament de aplicarea dispozițiilor legii pentru persoanele juridice
- A Hivatalos Lap 1924. július 4-i 143. számában kihirdetett bányatörvény – legea minelor
- A Hivatalos Lap 1924. július 26-i 161. számában kihirdetett az állami elemi iskolai oktatásról és tanítóképzésről szóló törvény – lege pentru învățământul primar al Statului - școale de copii mici, școale primare, școale și cursuri de adulți, școalele și clasele speciale pentru copiii debili și anormali educabili și învățământul normal primar
- A Hivatalos Lap 1925. május 6-i 97. számában kihirdetett román ortodox egyház szervezetéről szóló törvény – lege pentru organizarea bisericii ortodoxe române
- A Hivatalos Lap 1925. május 6-i 97. számában kihirdetett román ortodox egyház szervezeti szabályzata – organizarea bisericii ortodoxe române
- A Hivatalos Lap 1925. június 14-i 128. számában kihirdetett 95/1925. közigazgatás egységesítéséről szóló törvény – lege 95/125. pentru unificarea administrativă
- A Hivatalos Lap 1925. december 20-i 282. számában kihirdetett Semmitő- és Ítélszék szervezetéről szóló törvény – lege pentru Curtea de Casație și Justiție
- A Hivatalos Lap 1925. december 22-i 283. számában kihirdetett 1925. december 19-i 3793. számú királyi rendelettel elfogadott magánoktatási törvény – lege asupra învățământului particular Promulgata prin Inaltul Decret Regal Nr. 3793 din 19 Decembrie 1925
- A Hivatalos Lap 1926. március 21-i 67. számában kihirdetett színházról törvény – lege pentru administrarea teatrelor și controlul spectacolelor
- A Hivatalos Lap 1926. március 27-i 71. számában kihirdetett választási törvény – legea electorala pentru adunarea deputaților și senat
- A Hivatalos Lap 1928. február 25-i 44. számában kihirdetett anyakönyvvezetésről szóló törvény – lege privitoare pentru actele de stării civile
- A Hivatalos Lap 1928. április 22-i 89. számban kihirdetett vallásügyi törvény – lege pentru regimul general al Cultelor
- A Hivatalos Lap 1928. május 15-i 105. számában kihirdetett középfokú oktatásról szóló törvény – lege pentru învățământul secundar
- A Hivatalos Lap 1929. augusztus 3-i 170. számában kihirdetett 167/1929. számú helyi közigazgatási törvény – lege 167/1929. pentru organizarea administrațiunii locale
- A Hivatalos Lap 1930. március 21-i 66. számában kihirdetett 45/1930. számú általános népszámlálást elrendelő törvény – legea nr. 45/1930 privitoare la recensământul general al populației

- A Hivatalos Lap 1930. július 10-i 51. számában kihirdetett színházakról és operákról szóló törvény – lege pentru organizarea pe baze autonome a teatrelor naționale și operelor române
- A Hivatalos Lap 1931. december 28-i 301. számában kihirdetett ügyvédtörvény – lege pentru organizarea corpului de avocați
- A Hivatalos Lap 1933. augusztus 7-i 97. számában kihirdetett a vasúti személyzetről szóló törvény – lege pentru statutul funcționarilor C.F.R.
- A Hivatalos Lap 1934. május 9-i 106. számában kihirdetett a Román Ifjúság Nevelési Hivatalának felállításáról szóló törvény – lege pentru înființarea Oficiului de educație a tineretului Român (OETR)
- A Hivatalos Lap 1934. november 24-i 272. számában kihirdetett a Román Ifjúság Nevelési Hivatalának szervezeti és működési végrehajtási rendelete – regulament pentru organizarea și funcționarea Oficiului de Educație a Tineretului Român (O.E.T.R.)
- A Hivatalos Lap 1936. március 18-i 65. számában kihirdetett II. Károly büntetőtörvénykönyv – Codul Penal Carol al II-lea
- A Hivatalos Lap 1936. március 27-i 73. számában kihirdetett 569/1936. számú közigazgatási törvény – legea administrativă nr. 569/1936
- A Hivatalos Lap 1936. április 8-i 83. számában kihirdetett névtörvény – lege a numelui
- A Hivatalos Lap 1936. április 30-i 99. számában kihirdetett a mozgófényképek ellenőrzéséről és cenzurájáról szóló belügyminiszteri rendelet – regulament pentru controlul și cenzura filmelor cinematografice
- A Hivatalos Lap 1937. február 18-i 40. számában kihirdetett a közigazgatási törvény végrehajtási utasítása – regulamentul de aplicare al legei administrative
- A Hivatalos Lap 1937. március 10-i 57. számában kihirdetett kulturális és művészeti minisztérium szervezéséről szóló törvény – lege pentru organizarea Ministerului Cultelor și Artelor
- A Hivatalos Lap 1937. március 20-i 66. számában kihirdetett nemzeti színházak, operák és látványosságok szervezéséről szóló törvény – lege pentru organizarea teatrelor naționale, operelor române și a spectacolelor
- A Hivatalos Lap 1937. június 1-i számában megjelent a Szász Egyetem és Hét Bírák vagyonszövetségének feloszlásáról és a vagyon megosztásáról és a Mihai Viteazul kulturális alap létrehozásáról szóló törvény – lege pentru desființarea comunității de avere denumită Universitatea săsească și a celor șapte juzi, împărțirea patrimoniului ei și înființarea Așezământului Cultural Mihai Viteazul
- A Hivatalos Lap 1938. január 22-i 18. számában kihirdetett állampolgárság felülvizsgálatáról szóló rendelet-törvény – decret-lege pentru revizuirea cetățeniei
- A Hivatalos Lap 1938. február 11-i 34. számában kihirdetett ostromállapotot elrendelő rendelet-törvény – decret-lege pentru introducerea stării de asediu
- A Hivatalos Lap 1938. február 20-i 42. számában kihirdetett népszavazást előíró 901. számú királyi rendelet – decret-regal No. 901. relativ la plebiscitul pentru Constituție
- A Hivatalos Lap 1938. február 27-i 48. számában kihirdetett Románia Alkotmánya – Constituția României din 1938.

- A Hivatalos Lap 1938. február 27-i 48. számában megjelent 458. számú kormány jelentés a népszavazás eredményéről – No. 458. din Februarie 1938.
- A Hivatalos Lap 1938. március 4-i 52. számában kihirdetett rendelettvény a köztisztviselők elmozdíthatatlanságának felfüggesztéséről – decret lege pentru suspendarea inamovibilității sau stabilității funcționarilor publici
- A Hivatalos Lap 1938. március 16-i 62. számában kihirdetett közjegyzőkről szóló rendelettvény – decret-lege pentru înlocuirea notarilor publici, cari nu cunosc limba română
- A Hivatalos Lap 1938. március 31-i 75. számában kihirdetett rendelettvény az egyesületek, csoportok és politikai pártok feloszlásáról – decret-lege pentru disolvarea tuturor asociațiunilor, grupărilor sau partidelor politice
- A Hivatalos Lap 1938. április 15-i 88. számában kihirdetett az állami rend megvédéséről szóló rendelettvény – decret lege pentru apărarea ordinei în Stat
- A Hivatalos Lap 1938. május 4-i 101. számában kihirdetett kisebbségi főkormánybiztosság felállításáról szóló 1.668. számú királyi rendelet – decret-regale No. 1.668 pentru reorganizarea Direcțiunii minorităților (Comisariatul general pentru minorități)
- A Hivatalos Lap 1938. június 25-i 143. számában kihirdetett postatörvény – lege de exploatarea poștelor, telegramelor și telefoanelor
- A Hivatalos Lap 1938. június 25-i 143. számában kihirdetett postai tisztviselők jogállásáról szóló törvény – lege pentru statutul personalului P.T.T.
- A Hivatalos Lap 1938. augusztus 4-i 178. számában kihirdetett a kisebbségi főkormánybiztosság működéséről szóló – regulament pentru funcționarea comisariatului general al minorităților
- A Hivatalos Lap 1938. augusztus 4-i 178. számában kihirdetett a kisebbségek kívánságainak elintézésénél a minisztériumok által követendő vezérelvekről szóló minisztertanácsi határozat – Jurnal al Consiliului de miniștri, prin care se stabilesc directivele, de care trebuiesc conduse ministerele în rezolvarea dezideratelor minorităților
- A Hivatalos Lap 1938. augusztus 14-i 187. számában a 2919. számú királyi rendelettel kihirdetett közigazgatási törvény – decret-regale nr. 2919. legea administrativă
- A Hivatalos Lap 1939. január 19-i 016. számában kihirdetett állampolgársági törvény – lege privitoare la dobândirea și pierderea naționalității române
- A Hivatalos Lap 1939. március 28-i 74. számában megjelent belföldi távirat és rádió-távirat díjszabás – tariful telegrafic și radiotelegrafic intern
- A Hivatalos Lap 1939. május 27-i 121. számában kihirdetett az állami elemi iskolai oktatásról, valamint a tanítóképzésről szóló törvény – lege pentru organizarea și funcționarea învățământului normal și primar
- A Hivatalos Lap 1939. július 17-i 171. számában kihirdetett állampolgársági törvényt módosító rendelettvény – decret-lege pentru modificarea și complectarea unor dispozițiuni din legea privitoare la dobândirea și pierderea naționalității române
- A Hivatalos Lap 1939. szeptember 1-i 201. számában kihirdetett 154.205-1939. számú oktatási miniszteri döntés és mellékletei – Nr. 154.205. decizie ministerul educațiunii naționale

- A Hivatalos Lap 1939. október 20-i 243. számában kihirdetett az állampolgársági törvény 62. cikkét módosító rendelet törvény – decret lege pentru modificarea și complectarea dispozițiilor art. 62. din legea privitoare la dobândirea și pierderea naționalității române
- A Hivatalos Lap 1939. november 4-i 256. számában kihirdetett közép fokú elméleti oktatásról szóló rendelet törvény – decret-lege pentru organizarea și funcționarea învățământului secundar teoretic
- A Hivatalos Lap 1940. január 26-i 21. számában kihirdetett a közhivatalokba való kinevezésekről szóló rendelet törvény – decret-lege pentru numirile în funcțiunile publice
- A Hivatalos Lap 1940. június 8-i 131. számában kihirdetett közhivatalnoki törvénykönyv – Codul funcționarilor publici
- A Hivatalos Lap 1940. június 22. 142. számában kihirdetett a Nemzeti Újjászületés Frontját Nemzeti Párttá való átalakulásáról szóló rendelet törvény – decret-lege pentru transformarea Frontul Renașterii Naționale în „Partidul Națiunii”
- A Hivatalos Lap 1940. június 22-i 142. számában kihirdetett a román állam egységes és totalitárius rendjének megvédéséről szóló rendelet törvény – decret-lege pentru apărarea ordinei politice unice și totalitare a Statului român
- A Hivatalos Lap 1940. augusztus 9-i 183. számú Hivatalos Lapban kihirdetett a romániai zsidók jogállásáról szóló 2.650 számú rendelet törvény – decret-lege nr. 2.650 privitor la starea juridică a locuitorilor evrei din România
- A Hivatalos Lap 1940. augusztus 9-i 183. számú Hivatalos Lapban kihirdetett vérségileg románok és zsidók közötti házasságkötés megtiltásáról szóló 2.651. számú rendelet törvény – decret-lege nr. 2.651. pentru oprirea căsătoriilor între Români de sânge și evrei
- A Hivatalos Lap 1940. szeptember 4-i 204. számában kihirdetett a kiűritendő területek Román Kormánybiztosságának felállításáról szóló rendelet törvény – decret-lege pentru înființarea Comisariatul general al Românilor din teritoriile evacuate
- A Hivatalos Lap 1940. szeptember 5-i 205. számában kihirdetett királyi jogok visszavonását tartalmazó királyi rendelet – decret regal pentru investirea cu depline puteri și reducerea prerogativelor regale
- A Hivatalos Lap 1940. szeptember 5-i 205. számában kihirdetett királyi rendelet az Alkotmány felfüggesztéséről – a decret regal pentru suspendarea Constituției
- A Hivatalos Lap 1940. szeptember 5-i 205. számában megjelent I. Antonescu tábornok miniszterelnöki Kiáltványa az országhoz – Proclamația d-lui prim-ministru General I. Antonescu către Țară
- A Hivatalos Lap 1940. szeptember 6-i 206. számában kihirdetett I. Mihály gyulafehérvári nagyvajda román királyként trónra lépését kihirdető és II. Károly román király lemondását tartalmazó rendelet törvény – decret-lege privitor la reglementarea succesiunii la Tronul României a Marelui Voevod Mihai de Alba-Iulia
- A Hivatalos Lap 2003. október 29-i 758. számában kihirdetett módosításokkal egységes szerkezetbe foglalt Románia Alkotmánya – Constituția României

Nemzetközi jogforrások

- Az 1856. március 30-i párizsi békeszerződés szövege. In: APÁTHY István: *Tételes európai nemzetközi jog*. Budapest, Franklin - Társulat Irodalmi Intézet és Könyvnyomda, 1888.
- Az 1856. március 30-i párizsi békeszerződés szövege. https://content.ecf.org.il/files/M00934_TreatyOfParis1856English.pdf
- Az 1878. évi berlini szerződés hiteles szövege. In: APÁTHY István: *Tételes európai nemzetközi jog*. Budapest, Franklin - Társulat Irodalmi Intézet és Könyvnyomda, 1888.
- A wieni román királyi követ a cs. és ki. Ház és a külügyek közös miniszteréhez. In: POMOGÁTS Béla (szerk.): *Magyar az űzött magyarságban*. Pomáz, Kráter Műhely Egyesület, 2012.
- Az antant és Románia titkos szerződése Románia hadba lépéséről (Bukarest, 1916. augusztus 17.). In: GECSÉNYI Lajos – MÁTHÉ Gábor (szerk.): *Sub Clausula. 1920–1947. Dokumentumok két békeszerződés – Trianon, Párizs – történetéből*. Budapest, Magyar Közlöny és Lapkiadó, 2008.
- Az antant és Románia titkos szerződése Románia hadba lépéséről (Bukarest, 1916. augusztus 17.). In: ZEIDLER Miklós (szerk.): *Trianon*. Budapest, Osiris Kiadó. 2020.
- Az 1918. május 7-i bukaresti béke német hivatalos szövege – Friede von Bukarest. In: *Deutscher Reichsanzeiger*, No. 108. 1918.
- Az Osztrák-Magyar Monarchia és Olaszország közötti fegyverszünet (Padova, 1918. november 3.). In: GECSÉNYI Lajos – MÁTHÉ Gábor (szerk.): *Sub Clausula. 1920–1947. Dokumentumok két békeszerződés – Trianon, Párizs – történetéből*. Budapest, Magyar Közlöny és Lapkiadó, 2008.
- A belgrádi katonai egyezmény (Belgrád, 1918. november 13.) In: ZEIDLER Miklós (szerk.): *Trianon*. Budapest, Osiris Kiadó. 2020.
- A belgrádi katonai egyezmény (Belgrád, 1918. november 13.). In: GECSÉNYI Lajos – MÁTHÉ Gábor (szerk.): *Sub Clausula. 1920–1947. Dokumentumok két békeszerződés – Trianon, Párizs – történetéből*. Budapest, Magyar Közlöny és Lapkiadó, 2008.
- A Hivatalos Lap 1913. december 11-i 203. számában megjelent 6736/1913. dekrétum az 1913. július 28-i bukaresti békeszerződés ratifikálásáról és a békeszerződés szövege – *Tratatul de pace, încheiat la București la 28 iulie 1913. Decretul nr. 6736/1913 privind ratificarea Tratatului de pace, încheiat la București la 28 iulie 1913.*
- A Hivatalos Lap 1920. szeptember 23-i 140. számában kihirdetett 3699. törvény a Szövetséges és Társult Főhatalmak és Ausztria között 1919. szeptember 10-én Saint-Germain-ben kötött békeszerződés és a Szövetséges és Társult Főhatalmak és Románia között 1919. december 9-én Párizsban kötött kisebbségvédelmi szerződés becikkelyezéséről – *Lege Nr. 3699. prin care guvernul este autorizat a ratifica și a face să se execute tratatul de pace împreună cu anexele lui, încheiat de Puterile Aliate și Asociate cu Austria, în Saint Germain, la 10 septembrie 1919, și Tratatul asupra minorităților semnat la Paris la 9 decembrie 1919.*
- A Tanács 1921. június 27-i határozata. In: GALÁNTAI József: *Trianon és a kisebbségvédelem*. Budapest, Maecenas, 1989.

- Az *amerikai-magyar békeszerződés (Budapest, 1921. augusztus 29.)*. In: GECSÉNYI Lajos – MÁTHÉ Gábor (szerk.): *Sub Clausula. 1920–1947. Dokumentumok két békeszerződés – Trianon, Párizs – történetéből*. Budapest, Magyar Közlöny és Lapkiadó, 2008.
- A velencei jegyzőkönyv (Velence, 1921. október 13.). In: GECSÉNYI Lajos – MÁTHÉ Gábor (szerk.): *Sub Clausula. 1920–1947. Dokumentumok két békeszerződés – Trianon, Párizs – történetéből*. Budapest, Magyar Közlöny és Lapkiadó, 2008.
- A Tanács 1923. szeptember 5-i határozata. In: GALÁNTAI József: *Trianon és a kisebbségvédelem*. Budapest, Maecenas, 1989.
- Nemzetek Szövetsége 35. c Tanácsi, P. V. 9. ülési szám. 35-ik tanácsi ülészak. A szombat, 1925 szeptember 5-én délután 3 óra 30 perckor tartott 9-ik (nyilvános) ülés ideiglenes jegyzőkönyve. In: *Magyar Kisebbség*, 1925. IV/19.
- A Tanács 1929. június 13-i határozata. In: GALÁNTAI József: *Trianon és a kisebbségvédelem*. Budapest, Maecenas, 1989.
- Románia Jugoszláviával 1933. március 10-én Belgrádban kötött megállapodása a jugoszláviai román és a romániai szerb, illetve horvát kisebbség bánáti elemi oktatási kérdéseinek kölcsönösségi alapon történt rendezése tárgyában. – League of Nations Treaty Series– Treaties and International Engagements registered with the Secretariat of the League of Nations. Volume CXLVI 1934. Nos. 1, 2, 3 et 4. No. 3373. 233–243.
- A Hivatalos Lap 1933. szeptember 25-i 220. számában kihirdetett 1.106. számú királyi rendelettel kihirdetett megállapodásokat jóváhagyó törvény – decret-lege nr. 1.106. Lege ratifica și a face să se execute următoarele Convențiuni, Acorduri și Precese-verbale. 1. Convențiunea relativă la reglementarea școlilor primare minoritare în Banat
- Az első bécsi döntés (Bécs, 1938. november 2.). In: ZEIDLER Miklós (szerk.): *Trianon*. Budapest, Osiris Kiadó. 2020.
- A Hivatalos Lap 1936. november 12-i 264. számában a 2.559. számú királyi rendelettel kihirdetett 1936. szeptember 4-i román-török egyezmény a dobрудzsai törökök kivándorlásáról – decret-regala nr. 2.559. Convențiunea dintre România și Turcia reglementând emigrațiunea populațiunii turce din Dobrogea, cu 4 schimburi de Note anexe, semnate la București, la 4 Septembrie 1936.
- A második bécsi döntés (Bécs, 1940. augusztus 30.). In: ZEIDLER Miklós (szerk.): *Trianon*. Budapest, Osiris Kiadó. 2020.
- A német-olasz döntőbíróág ítélete. *Magyar Kisebbség*, 1940. XIX/18.
- A párizsi békeszerződés (1947. február 10.). In: GECSÉNYI Lajos – MÁTHÉ Gábor (szerk.): *Sub Clausula. 1920–1947. Dokumentumok két békeszerződés – Trianon, Párizs – történetéből*. Budapest, Magyar Közlöny és Lapkiadó, 2008.

A magyar és erdélyi törvényhozás iratai

A Magyar Országgyűlés iratai

Az 1790-dik esztendőben Budán tartott Ország-Gyűlésének Naponként-Való Jegyzései. Bécs, 1791.

Naponként-Való jegyzései az 1790dik esztendőben Felséges Ildik Leopold tsászár, és Magyar országi király által, szabad királyi várossába Budára, Szent Jakab havának 6dik napjára rendelt, 's Szent András havának 3dik napjára Posony királyi várossába által-téetett, 's ugyan ott, következő 1791dik esztendőben, böjt-más havának 13dik napján bé-fejeztetett Magyar ország gyűlésének. Buda, Királyi Akademia, 1791.

Naponként-Való jegyzései az 1792dik esztendőben felséges Ferentz Magyar, és Cseh országi király által, szabad királyi várossába Budára pünkösöd havának 20dik napjára rendelt, 's ugyan ott azon esztendőben Szt. Iván havának 26dik napján bé-fejezett Magyar ország gyűlésének. Buda, Királyi Akademia, 1792.

Naponkent-Való jegyzései az 1805dik esztendőben Felséges Második Ferencz romai császár, Magyar és Cseh ország' koronás királlya által Po'sony szabad királyi várossában mindszent - havának 13-dik napjára rendelt Magyar ország' gyűlésének. Pozsony, Belnay György Aloys, 1805.

Képviselőházi Naplók

HAJNIK Károly (szerk.): *Az 1861-ik év april 2-án Pesten egybegyűlt Országgyűlés Képviselőházának Naplója. Első Kötet.* Pest, Landerer és Heckenast, 1861.

HAJNIK Károly (szerk.): *Az 1861-ik év april 2-án Pesten egybegyűlt Országgyűlés Képviselőházának Naplója. Második Kötet.* Pest, Landerer és Heckenast, 1861.

GREGUSS Ágost (szerk.): *Az 1865-dik évi december 10-dikére hirdetett Országgyűlés Képviselőházának Naplója. Első Kötet.* Pest, Emich Gusztáv Magyar Akad. Nyomdásznál, 1866.

GREGUSS Ágost (szerk.): *Az 1865-dik évi december 10-dikére hirdetett Országgyűlés Képviselőházának Naplója. Második Kötet.* Pest, Emich Gusztáv Magyar Akad. Nyomdásznál, 1866.

GREGUSS Ágost (szerk.): *Az 1865-dik évi december 10-dikére hirdetett Országgyűlés Képviselőházának Naplója. Harmadik Kötet.* Pest, Emich Gusztáv Magyar Akad. Nyomdásznál, 1867.

GREGUSS Ágost (szerk.): *Az 1865-dik évi december 10-dikére hirdetett Országgyűlés Képviselőházának Naplója. Negyedik Kötet.* Pest, Emich Gusztáv Magyar Akad. Nyomdásznál, 1868.

GREGUSS Ágost (szerk.): *Az 1865-dik évi december 10-dikére hirdetett Országgyűlés Képviselőházának Naplója. Ötödik Kötet.* Pest, Emich Gusztáv Magyar Akad. Nyomdásznál, 1868.

GREGUSS Ágost (szerk.): *Az 1865-dik évi december 10-dikére hirdetett Országgyűlés Képviselőházának Naplója. Hatodik Kötet.* Pest, Athenaeum, 1868.

- GREGUSS Ágost (szerk.): *Az 1865-dik évi december 10-dikére hirdetett hirdetett Országgyűlés Képviselőházának Naplója. Hetedik Kötet.* Pest, Athenaeum, 1868.
- GREGUSS Ágost (szerk.): *Az 1865-dik évi december 10-dikére hirdetett hirdetett Országgyűlés Képviselőházának Naplója. Nyolczadik Kötet.* Pest, Athenaeum, 1868.
- GREGUSS Ágost (szerk.): *Az 1865-dik évi december 10-dikére hirdetett hirdetett Országgyűlés Képviselőházának Naplója. Kilenczedik Kötet.* Pest, Athenaeum, 1868.
- GREGUSS Ágost (szerk.): *Az 1865-dik évi december 10-dikére hirdetett hirdetett Országgyűlés Képviselőházának Naplója. Tizedik Kötet.* Pest, Athenaeum, 1868.
- GREGUSS Ágost (szerk.): *Az 1865-dik évi december 10-dikére hirdetett hirdetett Országgyűlés Képviselőházának Naplója. Tizenegyedik Kötet.* Pest, Athenaeum, 1868.
- GREGUSS Ágost (szerk.): *Az 1869-dik évi április 30-dikára hirdetett Országgyűlés Képviselőházának Naplója. Második Kötet.* Pest, Légrády testvérek, 1869.
- NAGY Iván (szerk.): *Az 1875-dik évi augusztus 28-ára hirdetett Országgyűlés Képviselőházának Naplója. Hatodik Kötet.* Budapest, Schlesinger és Wohlaer Gyorssajtó nyomása, 1876.
- NAGY Iván (szerk.): *Az 1875-dik évi augusztus 28-ára hirdetett Országgyűlés Képviselőházának Naplója. Hetedik Kötet.* Budapest, Schlesinger és Wohlaer Gyorssajtó nyomása, 1876.
- NAGY Iván (szerk.): *Az 1875-dik évi augusztus 28-ára hirdetett Országgyűlés Képviselőházának Naplója. Tizedik Kötet.* Budapest, Schlesinger és Wohlaer Gyorssajtó nyomása, 1876.
- P. SZATHMÁRY Károly (szerk.): *Az 1878. évi október 17-ére hirdetett Országgyűlés Képviselőházának Naplója. Tizennegyedik Kötet.* Budapest, Pesti Könyvnyomda - részvény - társaság, 1880.
- P. SZATHMÁRY Károly (szerk.): *Az 1887. évi szeptember hó 26-ára hirdetett Országgyűlés Képviselőházának Naplója. Tizenhatodik Kötet.* Budapest, Pesti Könyvnyomda - részvény - társaság, 1890.
- Az 1892. évi február hó 18-ára hirdetett Országgyűlés Képviselőházának Naplója, Huszonkettedik Kötet.* Budapest, Pesti Könyvnyomda Részvénytársaság, 1895.
- Az 1896. évi november hó 23-ára hirdetett Országgyűlés Képviselőházának Naplója. Huszonnegyedik Kötet.* Budapest, Pesti Könyvnyomda - részvény - társaság, 1899.
- Az 1901. évi október 24-ára hirdetett Országgyűlés Képviselőházának Naplója. Tizenhetedik Kötet.* Budapest, Az Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Részvénytársulat Könyvnyomdája, 1903.
- Az 1910. június hó 21-ére hirdetett Országgyűlés Képviselőházának Naplója. Első Kötet.* Budapest, Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Részvénytársulat, 1910.
- Az 1910. június hó 21-ére hirdetett Országgyűlés Képviselőházának Naplója. Tizenkilencedik Kötet.* Budapest, Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Részvénytársulat, 1913.
- Az 1910. június hó 21-ére hirdetett Országgyűlés Képviselőházának Naplója. Huszonkettedik Kötet.* Budapest, Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Részvénytársulat, 1914.
- In: *Az 1910. június hó 21-ére hirdetett Országgyűlés Képviselőházának Naplója. Negyvenegyedik Kötet.* Budapest, Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Részvénytársulat, 1918.
- Az 1927. január hó 25-ére hirdetett Országgyűlés Képviselőházának Naplója. Huszonkilencedik Kötet.* Budapest, Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Részvénytársulat, 1930.

- Az 1927. január hó 25-ére hirdetett Országgyűlés Képviselőházának Naplója. Harmincadik Kötet.*
Budapest, Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Részvénytársulat, 1930.
- Az 1939. évi június hó 10-ére hirdetett Országgyűlés Képviselőházának Naplója. Első Kötet.* Budapest,
Az Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Részvénytársulat Könyvnyomdája, 1939.
- Az 1939. június hó 10-ére hirdetett Országgyűlés Képviselőházának Naplója. Hatodik Kötet.*
Budapest, Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Részvénytársulat, 1941.
- Az 1939. június hó 10-ére hirdetett Országgyűlés Képviselőházának Naplója. Hetedik Kötet.* Budapest,
Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Részvénytársulat, 1941.

Képviselőházi Irományok

2. iromány – Királyi leirat a magyar Országgyűlés 1861. április 2-ra való összehívásáról. In: *Képviselőházi Irományok, 1861. I. Kötet.* Pest, Landerer és Heckenast, 1861.
3. iromány – Királyi leirat. In: *Képviselőházi Irományok, 1861. I. Kötet.* Pest, Landerer és Heckenast, 1861.
7. iromány – A magyarországi országgyűlés képviselő-házához intézett fölirata: Kolozsmegye állandó bizottmányának 1861. évi april 17-kén tartott üléséből. In: *Képviselőházi Irományok, 1861. I. Kötet.* Pest, Landerer és Heckenast, 1861.
12. iromány – Fölríási javaslat. In: *Képviselőházi Irományok, 1861. I. Kötet.* Pest, Landerer és Heckenast, 1861.
13. iromány – Magyar Pál felszólalás. In: *Képviselőházi Irományok, 1861. I. Kötet.* Pest, Landerer és Heckenast, 1861.
14. iromány – Küküllőmegye közönségének levele a képviselőkhöz és förendekhez. In: *Képviselőházi Irományok, 1861. I. Kötet.* Pest, Landerer és Heckenast, 1861.
15. iromány – Nemes Háromszék választmányának levele. In: *Képviselőházi Irományok, 1861. I. Kötet.* Pest, Landerer és Heckenast, 1861.
16. iromány – Kézdi-Vásárhely közönségének levele. In: *Képviselőházi Irományok, 1861. I. Kötet.* Pest, Landerer és Heckenast, 1861.
18. iromány – Tordamegye állandó bizottmányának levele. In: *Képviselőházi Irományok, 1861. I. Kötet.* Pest, Landerer és Heckenast, 1861.
19. iromány – Dobokavármegye közönségének levele. In: *Képviselőházi Irományok, 1861. I. Kötet.* Pest, Landerer és Heckenast, 1861.
20. iromány – Tisza Kálmán képviselő határozati javaslata. In: *Képviselőházi Irományok, 1861. I. Kötet.* Pest, Landerer és Heckenast, 1861.
21. iromány – Nyáry Pál módosítványa. In: *Képviselőházi Irományok, 1861. I. Kötet.* Pest, Landerer és Heckenast, 1861.
24. iromány – Indítvány egy bizottmánynak kiküldésére a nemzetiségi kérdésben. In: *Képviselőházi Irományok, 1861. I. Kötet.* Pest, Landerer és Heckenast, 1861.
25. iromány – Marosszék választmányának levele. In: *Képviselőházi Irományok, 1861. I. Kötet.* Pest, Landerer és Heckenast, 1861.

26. iromány – Fölrás. In: *Képviselőházi Irományok, 1861. I. Kötet.* Pest, Landerer és Heckenast, 1861.
27. iromány – Csík, Gyergyó és Kászon szék állandó bizottmányának június 4-én 1861-ben Csík-Somlyón tartott gyűlésének levele. In: *Képviselőházi Irományok, 1861. I. Kötet.* Pest, Landerer és Heckenast, 1861.
32. iromány – Magyarországnak országgyűlésileg együttlevő Főrendeinek és Képviselőinek felirata. In: *Képviselőházi Irományok, 1861. I. Kötet.* Pest, Landerer és Heckenast, 1861.
36. iromány – Magyarországnak országgyűlésileg együttlevő Főrendeinek és Képviselőinek felirata. In: *Képviselőházi Irományok, 1861. I. Kötet.* Pest, Landerer és Heckenast, 1861.
38. iromány – Jelentése a jelen országgyűlés teendőiről hozandó határozat szerkesztésével megbízott választmánynak. In: *Képviselőházi Irományok, 1861. I. Kötet.* Pest, Landerer és Heckenast, 1861.
44. iromány – Királyi leirat. In: *Képviselőházi Irományok, 1861. I. Kötet.* Pest, Landerer és Heckenast, 1861.
47. iromány – Fölrás In: *Képviselőházi Irományok, 1861. I. Kötet.* Pest, Landerer és Heckenast, 1861.
48. iromány – Jelentése a nemzetiségi kérdés tárgyában kiküldött bizottmánynak. In: *Képviselőházi Irományok, 1861. I. Kötet.* Pest, Landerer és Heckenast, 1861.
49. iromány – Fölrás In: *Képviselőházi Irományok, 1861. I. Kötet.* Pest, Landerer és Heckenast, 1861.
52. iromány – Óvás. In: *Képviselőházi Irományok, 1861. I. Kötet.* Pest, Landerer és Heckenast, 1861.
53. iromány – Határozati indítvány. In: *Képviselőházi Irományok, 1861. I. Kötet.* Pest, Landerer és Heckenast, 1861.
56. iromány – Királyi leirat. In: *Képviselőházi Irományok, 1861. I. Kötet.* Pest, Landerer és Heckenast, 1861.
57. iromány – Királyi leirat. In: *Képviselőházi Irományok, 1861. I. Kötet.* Pest, Landerer és Heckenast, 1861.
1. iromány – Ő Császári és Apostoli királyi felségének Trónbeszéde. In: *Az 1865-dik évi december 10-dikére hirdetett Országgyűlés Képviselőházának irományai. I. Kötet.* Pest, Emich Gusztáv Magyar Akad. Nyomdásznál, 1866.
4. iromány – Októberi diploma. In: *Az 1865-dik évi december 10-dikére hirdetett Országgyűlés Képviselőházának irományai. I. Kötet.* Pest, Emich Gusztáv Magyar Akad. Nyomdásznál, 1866.
5. iromány – Februári nyiltparancs. In: *Az 1865-dik évi december 10-dikére hirdetett Országgyűlés Képviselőházának irományai. I. Kötet.* Pest, Emich Gusztáv Magyar Akad. Nyomdásznál, 1866.
6. iromány – Országgyűlési határozat Dalmát-, Horvát- s Tótország és a magyar korona s Magyarország közötti viszonyról. In: *Az 1865-dik évi december 10-dikére hirdetett Országgyűlés Képviselőházának irományai. I. Kötet.* Pest, Emich Gusztáv Magyar Akad. Nyomdásznál, 1866.
9. iromány – Válaszfölrati javaslat a trónbeszédre. In: *Az 1865-dik évi december 10-dikére hirdetett Országgyűlés Képviselőházának irományai. I. Kötet.* Pest, Emich Gusztáv Magyar Akad. Nyomdásznál, 1866.
12. iromány – A magyar Országgyűlés képviselőházának válaszfelirata a legmagasb trónbeszédre. In: *Az 1865-dik évi december 10-dikére hirdetett Országgyűlés Képviselőházának irományai. I. Kötet.* Pest, Emich Gusztáv Magyar Akad. Nyomdásznál, 1866.

16. iromány – Az országos főrendek és képviselőház feliratára kelt legfelsőbb királyi leirat. In: *Az 1865-dik évi december 10-dikére hirdetett Országgyűlés Képviselőházának irományai. I. Kötet.* Pest, Emich Gusztáv Magyar Akad. Nyomdásznál, 1866.
22. iromány – Horvátország országgyűlése elnökségének levele a magyar országgyűlés képviselőháza elnökségéhez. In: *Az 1865-dik évi december 10-dikére hirdetett Országgyűlés Képviselőházának irományai. I. Kötet.* Pest, Emich Gusztáv Magyar Akad. Nyomdásznál, 1866.
23. iromány – Indítvány. In: *Az 1865-dik évi december 10-dikére hirdetett Országgyűlés Képviselőházának irományai. I. Kötet.* Pest, Emich Gusztáv Magyar Akad. Nyomdásznál, 1866.
24. iromány – Indítvány a magyarországi nemzetiségi kérdés megoldása iránti törvényjavaslat kidolgozására megválasztandó bizottmányra nézve. In: *Az 1865-dik évi december 10-dikére hirdetett Országgyűlés Képviselőházának irományai. I. Kötet.* Pest, Emich Gusztáv Magyar Akad. Nyomdásznál, 1866.
26. iromány – Indítványa Deák Ferencz pest-belvárosi képviselőnek, az alább elsorolt fontos tárgyakra nézve kiküldendő bizottmányok iránt. In: *Az 1865-dik évi december 10-dikére hirdetett Országgyűlés Képviselőházának irományai. I. Kötet.* Pest, Emich Gusztáv Magyar Akad. Nyomdásznál, 1866.
40. iromány – Jelentése a Magyarország s Dalmát-, Horvát- és Tótországok közt fenforgó kérdések ügyében kiküldött országos küldöttségnek. In: *Az 1865-dik évi december 10-dikére hirdetett Országgyűlés Képviselőházának irományai. I. Kötet.* Pest, Emich Gusztáv Magyar Akad. Nyomdásznál, 1866.
42. iromány – Királyi leirat (1866. nov. 17.). In: *Az 1865-dik évi december 10-dikére hirdetett Országgyűlés Képviselőházának irományai. II. Kötet.* Pest, Emich Gusztáv Magyar Akad. Nyomdásznál, 1867.
48. iromány – A magyar Országgyűlés képviselőháza elé terjesztett fölirati javaslat az 1866. november 17-kén kelt legmagasabb királyi leiratra. In: *Az 1865-dik évi december 10-dikére hirdetett Országgyűlés Képviselőházának irományai. II. Kötet.* Pest, Emich Gusztáv Magyar Akad. Nyomdásznál, 1867.
49. iromány – Fölrata a magyar Országgyűlésnek az 1866. november 17-kén kelt legmagasabb királyi leiratra. In: *Az 1865-dik évi december 10-dikére hirdetett Országgyűlés Képviselőházának irományai. II. Kötet.* Pest, Emich Gusztáv Magyar Akad. Nyomdásznál, 1867.
60. iromány – Királyi leirat (1867. febr. 17.). In: *Az 1865-dik évi december 10-dikére hirdetett Országgyűlés Képviselőházának irományai. II. Kötet.* Pest, Emich Gusztáv Magyar Akad. Nyomdásznál, 1867.
69. iromány – Jelentése a közös viszonyok tárgyában kiküldött hatvanhetes bizottságnak. In: *Az 1865-dik évi december 10-dikére hirdetett Országgyűlés Képviselőházának irományai. II. Kötet.* Pest, Emich Gusztáv Magyar Akad. Nyomdásznál, 1867.
72. iromány – Javaslat a hárommegy királyságnak Magyarországgal való kiegyezkedése ügyében. In: *Az 1865-dik évi december 10-dikére hirdetett Országgyűlés Képviselőházának irományai. II. Kötet.* Pest, Emich Gusztáv Magyar Akad. Nyomdásznál, 1867.

83. iromány – Határozati javaslat a Magyarország s Dalmát-, Horvát- és Tótországok közt fenforgó kérdések ügyében kiküldött országos küldöttség jelentésének tárgyában. In: *Az 1865-dik évi december 10-dikére hirdetett Országgyűlés Képviselőházának irományai. II. Kötet.* Pest, Emich Gusztáv Magyar Akad. Nyomdásznál, 1867.
84. iromány – Határozati javaslat a horvát ügyben kiküldött országos küldöttség javaslata folytán előleg megállapítandókra nézve. In: *Az 1865-dik évi december 10-dikére hirdetett Országgyűlés Képviselőházának irományai. II. Kötet.* Pest, Emich Gusztáv Magyar Akad. Nyomdásznál, 1867.
85. iromány – Dalmát-, Horvát- és Tótországok országos küldöttségének a küldöttség elutazása előtt átadott utolsó válaszirata. In: *Az 1865-dik évi december 10-dikére hirdetett Országgyűlés Képviselőházának irományai. II. Kötet.* Pest, Emich Gusztáv Magyar Akad. Nyomdásznál, 1867.
86. iromány – A magyar országgyűlés képviselőházának határozata a horvát ügyben kiküldött országos küldöttség javaslata folytán előleg megállapítandókra nézve. In: *Az 1865-dik évi december 10-dikére hirdetett Országgyűlés Képviselőházának irományai. II. Kötet.* Pest, Emich Gusztáv Magyar Akad. Nyomdásznál, 1867.
87. iromány – Törvényczikk a magyar korona országai és az ő felsége uralkodása alatt álló többi országok között fenforgó közös érdekű viszonyokról s ezek elintézésének módjáról. In: *Az 1865-dik évi december 10-dikére hirdetett Országgyűlés Képviselőházának irományai. II. Kötet.* Pest, Emich Gusztáv Magyar Akad. Nyomdásznál, 1867.
98. iromány – Jelentése a koronázási hitlevél tárgyában kiküldött országos választmánynak az országgyűléshez. In: *Az 1865-dik évi december 10-dikére hirdetett Országgyűlés Képviselőházának irományai. II. Kötet.* Pest, Emich Gusztáv Magyar Akad. Nyomdásznál, 1867.
99. iromány – Jelentése a koronázási hitlevél elkészítésére kiküldött országos választmánynak az országgyűléshez. In: *Az 1865-dik évi december 10-dikére hirdetett Országgyűlés Képviselőházának irományai. II. Kötet.* Pest, Emich Gusztáv Magyar Akad. Nyomdásznál, 1867.
103. iromány – Koronázási hitlevél. In: *Az 1865-dik évi december 10-dikére hirdetett Országgyűlés Képviselőházának irományai. II. Kötet.* Pest, Emich Gusztáv Magyar Akad. Nyomdásznál, 1867.
111. iromány – Törvényjavaslat Felséges I. Ferencz József úr Magyarország királyává avattatik és koronáztatik. In: *Az 1865-dik évi december 10-dikére hirdetett Országgyűlés Képviselőházának irományai. II. Kötet.* Pest, Emich Gusztáv Magyar Akad. Nyomdásznál, 1867.
117. iromány – Határozati, illetőleg törvényjavaslat a szerb nemzeti ügyben. Melléklet a 117. sz. irományhoz. Az 1861-ik évben szerémi Karloviczon tartott nemzeti congressus határozatainak hiteles másolata szerb nyelvről magyarra fordítva. In: *Az 1865-dik évi december 10-dikére hirdetett Országgyűlés Képviselőházának irományai. II. Kötet.* Pest, Emich Gusztáv Magyar Akad. Nyomdásznál, 1867.
119. iromány – Bernáth Zsigmond javaslata zsidóügyben. In: *Az 1865-dik évi december 10-dikére hirdetett Országgyűlés Képviselőházának irományai. II. Kötet.* Pest, Emich Gusztáv Magyar Akad. Nyomdásznál, 1867.
128. iromány – Törvényczikk Felséges I. Ferencz József úr Magyarország királyává avattatik és koronáztatik. In: *Az 1865-dik évi december 10-dikére hirdetett Országgyűlés Képviselőházának irományai. II. Kötet.* Pest, Emich Gusztáv Magyar Akad. Nyomdásznál, 1867.

129. iromány – Törvénycikk. Az ő királyi felsége által, szerencsés felavattatása és megkoronáztatása előtt, az ország részére kiadott királyi hitlevél és koronáztatásakor letett királyi eskü az ország törvényei közé igttatnak. In: *Az 1865-dik évi december 10-dikére hirdetett Országgyűlés Képviselőházának irományai. II. Kötet.* Pest, Emich Gusztáv Magyar Akad. Nyomdásznál, 1867.
133. iromány – Jelentése az 1865-dik évi magyar országgyűlés képviselőháza által a nemzetiségi kérdés tárgyában kiküldött bizottság alvázastmányának. In: *Az 1865-dik évi december 10-dikére hirdetett Országgyűlés Képviselőházának irományai. II. Kötet.* Pest, Emich Gusztáv Magyar Akad. Nyomdásznál, 1867.
164. iromány – Törvényjavaslat az izraeliták egyenjogúságáról polgári és politikai jogok tekintetében. In: *Az 1865-dik évi december 10-dikére hirdetett Országgyűlés Képviselőházának irományai. III. Kötet.* Pest, Emich Gusztáv Magyar Akad. Nyomdásznál, 1868.
179. iromány – A VII-dik osztály véleménye a 164-dik számú törvényjavaslat iránt. In: *Az 1865-dik évi december 10-dikére hirdetett Országgyűlés Képviselőházának irományai. III. Kötet.* Pest, Emich Gusztáv Magyar Akad. Nyomdásznál, 1868. In: *Az 1865-dik évi december 10-dikére hirdetett Országgyűlés Képviselőházának irományai. III. Kötet.* Pest, Emich Gusztáv Magyar Akad. Nyomdásznál, 1868.
185. iromány – A képviselőház által elfogadott törvényjavaslat az izraeliták egyenjogúságáról polgári és politikai jogok tekintetében. In: *Az 1865-dik évi december 10-dikére hirdetett Országgyűlés Képviselőházának irományai. III. Kötet.* Pest, Emich Gusztáv Magyar Akad. Nyomdásznál, 1868.
194. iromány – Törvényjavaslat a görög-keleti vallásuak ügyében. In: *Az 1865-dik évi december 10-dikére hirdetett Országgyűlés Képviselőházának irományai. IV. Kötet.* Pest, Emich Gusztáv Magyar Akad. Nyomdásznál, 1868.
241. iromány – Törvényjavaslat a honpolgárságról. In: *Az 1865-dik évi december 10-dikére hirdetett Országgyűlés Képviselőházának irományai. IV. Kötet.* Pest, Emich Gusztáv Magyar Akad. Nyomdásznál, 1868.
257. iromány – Törvényjavaslat a népiskolai közoktatás tárgyában. In: *Az 1865-dik évi december 10-dikére hirdetett Országgyűlés Képviselőházának irományai. V. Kötet.* Pest, Emich Gusztáv Magyar Akad. Nyomdásznál, 1868.
304. iromány – Jelentése a Magyarország s Horvát-, Sziavon- és Dalmátországok közt fenforgó közjogi kérdések kiegyenlítése ügyében kiküldött országos küldöttségnek. In: *Az 1865-dik évi december 10-dikére hirdetett Országgyűlés Képviselőházának irományai. V. Kötet.* Pest, Emich Gusztáv Magyar Akad. Nyomdásznál, 1868.
314. iromány – Törvényjavaslat a törvényesen bevett keresztyén vallásfelekezetek viszonyossága tárgyában. In: *Az 1865-dik évi december 10-dikére hirdetett Országgyűlés Képviselőházának irományai. VI. Kötet* Pest, „Athenaeum” Irod. és nyomdai részv.-társulat, 1868.
343. iromány – Jelentése a nemzetiségi kérdés tárgyában kiküldött bizottságnak. In: *Az 1865-dik évi december 10-dikére hirdetett Országgyűlés Képviselőházának irományai. VI. Kötet* Pest, „Athenaeum” Irod. és nyomdai részv.-társulat, 1868.

359. iromány – Jelentése a népiskololai közoktatás tárgyában kiküldött 25-ös bizottságnak. In: *Az 1865-dik évi december 10-dikére hirdetett Országgyűlés Képviselőházának irományai. VI. Kötet* Pest, „Athenaeum” Irod. és nyomdai részv.-társulat, 1868.
361. iromány – A központi bizottság Jelentése a nemzetiségi egyenjogúság tárgyában szóló törvényjavaslatról. In: *Az 1865-dik évi december 10-dikére hirdetett Országgyűlés Képviselőházának irományai. VI. Kötet* Pest, „Athenaeum” Irod. és nyomdai részv.-társulat, 1868.
362. iromány – Törvényjavaslat Magyarország és Erdély egyesítésének részletes szabályozásáról. In: *Az 1865-dik évi december 10-dikére hirdetett Országgyűlés Képviselőházának irományai. VI. Kötet* Pest, „Athenaeum” Irod. és nyomdai részv.-társulat, 1868.
364. iromány – Törvényjavaslat a Magyarország s Horvát-, Szlavon- és Dalmátországok közt fenforgott közjogi kérdések kiegyenlítése iránt létrejött egyezmény becikkelyezéséről. In: *Az 1865-dik évi december 10-dikére hirdetett Országgyűlés Képviselőházának irományai. VI. Kötet* Pest, „Athenaeum” Irod. és nyomdai részv.-társulat, 1868.
388. iromány – A központi bizottság jelentése a törvényesen bevett keresztyén vallásfelekezetek viszonyosságáról szóló törvényjavaslat iránt. In: *Az 1865-dik évi december 10-dikére hirdetett Országgyűlés Képviselőházának irományai. VI. Kötet* Pest, „Athenaeum” Irod. és nyomdai részv.-társulat, 1868.
391. iromány – Határozati javaslat. In: *Az 1865-dik évi december 10-dikére hirdetett Országgyűlés Képviselőházának irományai. VI. Kötet* Pest, „Athenaeum” Irod. és nyomdai részv.-társulat, 1868.
392. iromány – Törvényjavaslat a nemzetiségi egyenjogúság tárgyában. In: *Az 1865-dik évi december 10-dikére hirdetett Országgyűlés Képviselőházának irományai. VI. Kötet* Pest, „Athenaeum” Irod. és nyomdai részv.-társulat, 1868.
449. iromány – 1868. XLIV. törvenycikk a nemzetiségi egyenjogúság tárgyában. In: *Az 1865-dik évi december 10-dikére hirdetett Országgyűlés Képviselőházának irományai. VI. Kötet* Pest, „Athenaeum” Irod. és nyomdai részv.-társulat, 1868.
468. iromány – Trónbeszéd, melylyel ő cs. és apóst. kir. felsége 1868. évi december 10-én az országgyűlést befejezte. In: *Az 1865-dik évi december 10-dikére hirdetett Országgyűlés Képviselőházának irományai. VI. Kötet* Pest, „Athenaeum” Irod. és nyomdai részv.-társulat, 1868.
60. iromány – Az osztályok előadóiból alakult központi bizottság jelentése a népszámlálásról szóló törvényjavaslat tárgyában. In: *Az 1869-dik évi április 30-dikára hirdetett Országgyűlés Képviselőházának irományai. I. Kötet.* Pest, Deutsch-féle Könyvnyomda és Kiadói-Részvény-Társaság, 1869.
275. iromány – Törvényjavaslat némely törvényhatóságok területének szabályozásáról és az ezzel kapcsolatos intézkedésekről, 1 db melléklettel. In: *Az 1875-dik évi augusztus 28-ára hirdetett Országgyűlés Képviselőházának irományai. VII. Kötet.* Budapest, Schlesinger és Wohlaier Gyorssajtó nyomása, 1876.
322. iromány – A képviselőház közigazgatási bizottságának jelentése, „a némely törvényhatóságok területének szabályozásáról és az ezzel kapcsolatos intézkedésekről” szóló törvényjavaslat tárgyában. In: *Az 1875-dik évi augusztus 28-ára hirdetett Országgyűlés Képviselőházának irományai. VII. Kötet.* Budapest, Schlesinger és Wohlaier Gyorssajtó nyomása, 1876.

460. iromány – Törvényjavaslat, némely törvényhatóságok véglegesen megállapított területének az 1876. évi XXXIII. törvénycikk rendelkezése folytán törvénybe iktatásáról, 1 darab melléklettel. In: *Az 1875-dik évi augusztus 28-ára hirdetett Országgyűlés Képviselőházának irományai. IX. Kötet.* Budapest, Schlesinger és Wohlaer Gyorssajtó nyomása, 1876.
489. iromány – A képviselőház közigazgatási bizottságának jelentése, némely törvényhatóságok véglegesen megállapított területének az 1876. XXXIII. t.-cz. rendelkezése folytán törvénybe iktatásáról szóló törvényjavaslat tárgyában. In: *Az 1875-dik évi augusztus 28-ára hirdetett Országgyűlés Képviselőházának irományai. IX. Kötet.* Budapest, Schlesinger és Wohlaer Gyorssajtó nyomása, 1876.
503. iromány – Törvényjavaslat, némely törvényhatóságok véglegesen megállapított területének az 1876. évi XXXIII. törvénycikk rendelkezése folytán törvénybe iktatásáról. In: *Az 1875-dik évi augusztus 28-ára hirdetett Országgyűlés Képviselőházának irományai. XIV. Kötet.* Budapest, Schlesinger és Wohlaer Gyorssajtó nyomása, 1876.
539. iromány – Törvényjavaslat, az 1876. évi XXXIII. törvénycikk által területükre nézve szabályozott törvényhatóságokban a választókerületek új beosztásáról és az ezzel kapcsolatos intézkedésekről. In: *Az 1875-dik évi augusztus 28-ára hirdetett Országgyűlés Képviselőházának irományai. XIV. Kötet.* Budapest, Schlesinger és Wohlaer Gyorssajtó nyomása, 1876.
562. iromány – A képviselőház közigazgatási bizottságának jelentése, az 1876. évi XXXIII. t.-czikk által területükre nézve szabályozott törvényhatóságokban a választó-kerületek új beosztásáról és az ezzel kapcsolatos intézkedésekről szóló 376. számú törvényjavaslat tárgyában. In: *Az 1875-dik évi augusztus 28-ára hirdetett Országgyűlés Képviselőházának irományai. XVI. Kötet.* Budapest, Schlesinger és Wohlaer Gyorssajtó nyomása, 1876.
566. iromány – Törvényjavaslat, az 1876. évi XXXIII. törvény cikk által területükre nézve szabályozott törvényhatóságokban az országgyűlési képviselő választókerületek új beosztásáról és az ezzel kapcsolatos intézkedésekről. In: *Az 1875-dik évi augusztus 28-ára hirdetett Országgyűlés Képviselőházának irományai. XVI. Kötet.* Budapest, Schlesinger és Wohlaer Gyorssajtó nyomása, 1876.
145. iromány – Törvényjavaslat a magyar nyelv tanításának kötelezettségéről, a népoktatási tanintézetekben. In: *Az 1878. évi október 17-ére hirdetett Országgyűlés Képviselőházának irományai. IX. Kötet.* Budapest, Pesti Könyvnyomda - Részvény- társaság, 1879.
323. iromány – Törvényjavaslat a magyar állampolgárság megszerzéséről és elvesztéséről. In: *Az 1878. évi október 17-ére hirdetett Országgyűlés Képviselőházának irományai. IX. Kötet.* Budapest, Pesti Könyvnyomda - Részvény- társaság, 1879.
669. iromány – Törvényjavaslat a népszámlálásról. In: *Az 1878. évi október 17-ére hirdetett Országgyűlés Képviselőházának irományai. XI. Kötet.* Budapest, Pesti Könyvnyomda - Részvény- társaság, 1880.
675. iromány – Törvényjavaslat az 1890-iki népszámlálásról. In: *Az 1887. évi szeptember 26-ára hirdetett Országgyűlés Képviselőházának irományai. XX. Kötet.* Budapest, Pesti Könyvnyomda - Részvény- társaság, 1890.

689. iromány – A közgazdasági bizottság jelentése, „az 1890-iki népszámlálásról” szóló törvényjavaslat tárgyában. In: *Az 1887. évi szeptember 26-ára hirdetett Országgyűlés Képviselőházának irományai. XX. Kötet.* Budapest, Pesti Könyvnyomda - Részvény- társaság, 1890.
369. iromány – Törvényjavaslat az izraelita vallásról. In: *Az 1892. évi február hó 18-ára hirdetett Országgyűlés Képviselőházának irományai. X. Kötet.* Budapest, Pesti Könyvnyomda - Részvény- társaság, 1893.
398. iromány – Törvényjavaslat a vallás szabad gyakorlatáról. In: *Az 1892. évi február hó 18-ára hirdetett Országgyűlés Képviselőházának irományai. X. Kötet.* Budapest, Pesti Könyvnyomda - Részvény- társaság, 1893.
268. iromány – Törvényjavaslat a község- és egyéb helynevekről. In: *Az 1896. évi november 23-ára hirdetett Országgyűlés Képviselőházának irományai. IX. Kötet.* Budapest, Pesti Könyvnyomda - Részvény- társaság, 1897.
682. iromány – Törvényjavaslat az 1900. évi népszámlálásról. In: *Az 1896. évi november 23-ára hirdetett Országgyűlés Képviselőházának irományai. XXV. Kötet.* Budapest, Pesti Könyvnyomda - Részvény- társaság, 1899.
707. iromány – A közgazdasági bizottság jelentése „az 1900. évi népszámlálásról” szóló törvényjavaslathoz. In: *Az 1896. évi november 23-ára hirdetett Országgyűlés Képviselőházának irományai. XXV. Kötet.* Budapest, Pesti Könyvnyomda - Részvény- társaság, 1899.
411. iromány. – Törvényjavaslat a nem állami elemi népiskolák jogviszonyairól és a községi és felekezeti néptanítók járandóságairól. In: *Az 1906. május hó 19-ére hirdetett Országgyűlés Képviselőházának Irományai. XII. Kötet.* Budapest, Pesti Könyvnyomda - Részvény- társaság, 1907.
11. iromány – Törvényjavaslat az 1910. évi népszámlálásról. In: *Az 1910. június hó 21-ére hirdetett Országgyűlés Képviselőházának Irományai. I. Kötet.* Budapest, Pesti Könyvnyomda - Részvény- társaság, 1910.
34. iromány – A közgazdasági bizottság jelentése „az 1910. évi népszámlálásról” szóló 11. számú törvényjavaslathoz. In: *Az 1910. június hó 21-ére hirdetett Országgyűlés Képviselőházának Irományai. I. Kötet.* Budapest, Pesti Könyvnyomda Részvény- társaság, 1910.
998. iromány – Törvényjavaslat az 1930. évi népszámlálásról. Indokolás. In: *Az 1927. január hó 25-ére hirdetett Országgyűlés Képviselőházának Irományai. XXII. Kötet.* Budapest, Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Részvénytársulat, 1930.
616. iromány – Törvényjavaslat a társadalmi és a gazdasági élet egyensúlyának hatályosabb biztosításáról. In: *Az 1935. április hó 27-ére hirdetett Országgyűlés Képviselőházának Irományai. X. Kötet.* Budapest, Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Részvénytársulat, 1938.
620. iromány – A képviselőház közjogi, közgazdasági és közlekedésügyi, közoktatásügyi, valamint igazságügyi bizottságának együttes jelentése „a társadalmi és a gazdasági élet egyensúlyának hatályosabb biztosításáról” szóló 616. számú törvényjavaslat tárgyában. In: *Az 1935. április hó 27-ére hirdetett Országgyűlés Képviselőházának Irományai. X. Kötet.* Budapest, Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Részvénytársulat, 1938.

682. iromány – Törvényjavaslat a Magyar Szent Koronához visszacsatolt felvidéki területeknek az országgal egyesítéséről. In: *Az 1935. április hó 27-ére hirdetett Országgyűlés Képviselőházának Irományai. XII. Kötet.* Budapest, Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Részvénytársulat, 1939.
683. iromány – A képviselőház közjogi és pénzügyi bizottságának együttes jelentése „a Magyar Szent Koronához visszacsatolt felvidéki területeknek az országgal egyesítéséről” szóló 682. számú törvényjavaslat. In: *Az 1935. április hó 27-ére hirdetett Országgyűlés Képviselőházának Irományai. XII. Kötet.* Budapest, Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Részvénytársulat, 1939.
702. iromány – Törvényjavaslat a zsidók közéleti és gazdasági térfoglalásának korlátozásáról. In: *Az 1935. április hó 27-ére hirdetett Országgyűlés Képviselőházának Irományai. XII. Kötet.* Budapest, Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Részvénytársulat, 1939.
754. iromány – A képviselőház közjogi, közgazdasági és közlekedésügyi, közoktatásügyi, igazságügyi, valamint földmívelésügyi bizottságának együttes jelentése „a zsidók közéleti és gazdasági térfoglalásának korlátozásáról” szóló 710. számú bizottsági jelentéshez mellékelt törvényjavaslat egyes szakaszai és az azokhoz benyújtott módosítások tárgyában. In: *Az 1935. április hó 27-ére hirdetett Országgyűlés Képviselőházának Irományai. XIII. Kötet.* Budapest, Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Részvénytársulat, 1939.
8. iromány – Törvényjavaslat a Magyar Szent Koronához visszatért kárpátaljai területeknek az országgal egyesítéséről. In: *Az 1939. június hó 10-ére hirdetett Országgyűlés Képviselőházának Irományai. I. Kötet.* Budapest, Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Részvénytársulat, 1939.
16. iromány – A képviselőház közjogi bizottságának jelentése „a Magyar Szent Koronához visszatért kárpátaljai területeknek az országgal egyesítéséről” szóló 8. számú törvényjavaslat tárgyában. In: *Az 1939. június hó 10-ére hirdetett Országgyűlés Képviselőházának Irományai. I. Kötet.* Budapest, Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Részvénytársulat, 1939.
33. iromány – Törvényjavaslat a magyar állampolgárság megszerzéséről és elvesztéséről szóló 1879: L törvénycikk kiegészítéséről és módosításáról. In: *Az 1939. június hó 10-ére hirdetett Országgyűlés Képviselőházának Irományai. I. Kötet.* Budapest, Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Részvénytársulat, 1939.
35. iromány – A képviselőház közjogi bizottságának jelentése „a magyar állampolgárság megszerzéséről és elvesztéséről szóló 1879 :L. törvénycikk kiegészítéséről és módosításáról” benyújtott 33. számú törvényjavaslat tárgyában. In: *Az 1939. június hó 10-ére hirdetett Országgyűlés Képviselőházának Irományai. I. Kötet.* Budapest, Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Részvénytársulat, 1939.
347. iromány – Törvényjavaslat a Kárpátaljai Vajdaságról és annak önkormányzatáról. In: *Az 1939. június hó 10-ére hirdetett Országgyűlés Képviselőházának Irományai. V. Kötet.* Budapest, Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Részvénytársulat, 1941.
348. iromány – Törvényjavaslat a nemzetiségi érzület büntetőjogi védelméről. In: *Az 1939. június hó 10-ére hirdetett Országgyűlés Képviselőházának Irományai. V. Kötet.* Budapest, Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Részvénytársulat, 1941.
349. iromány – Törvényjavaslat a román uralom alól felszabadult keleti és erdélyi országrésznek a Magyar Szent Koronához visszacsatolásáról és az országgal egyesítéséről. In: *Az 1939. június hó*

10-ére hirdetett Országgyűlés Képviselőházának Irományai. V. Kötet. Budapest, Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Részvénytársulat, 1941.

352. iromány – A képviselőház közjogi és pénzügyi bizottságának együttes jelentése „a román uralom alól felszabadult keleti és erdélyi országrésznek a Magyar Szent Koronához visszacsatolásáról és az országgal egyesítéséről” szóló 349. számú törvényjavaslat tárgyában. In: *Az 1939. június hó 10-ére hirdetett Országgyűlés Képviselőházának Irományai. V. Kötet.* Budapest, Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Részvénytársulat, 1941.
363. iromány – Törvényjavaslat az 1941. évi népszámlálásról. Indokolás. In: *Az 1939. június hó 10-ére hirdetett Országgyűlés Képviselőházának Irományai. V. Kötet.* Budapest, Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Részvénytársulat, 1941.
373. iromány – A képviselőház közgazdasági és közlekedésügyi, valamint pénzügyi bizottságának együttes jelentése „az 1941. évi népszámlálásról” szóló 363. számú törvényjavaslat tárgyában. In: *Az 1939. június hó 10-ére hirdetett Országgyűlés Képviselőházának Irományai. V. Kötet.* Budapest, Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Részvénytársulat, 1941.

Főrendiházi Naplók

- HAJNIK Károly (szerk.): *Az 1861-ik év april 2-án Pesten egybegyűlt Országgyűlés Főrendiházának Naplója.* Pest, Landerer és Heckenast, 1861.
- GREGUSS Ágost (szerk.): *Az 1865-dik évi december 10-dikére hirdetett Országgyűlés Főrendi Házának Naplója.* Pest, Athenaeum, 1869.
- MASZÁK Hugó (szerk.): *Az 1869-ik évi április 30-dikára hirdetett Országgyűlés Főrendi Házának Naplója. I. Kötet.* Pest, Pesti Könyvnyomda - Részvény- társaság, 1870.
- MASZÁK Hugó (szerk.): *Az 1875-dik évi augusztus 28-ára hirdetett Országgyűlés Főrendi Házának Naplója. II. Kötet.* Budapest, Pesti Könyvnyomda - Részvény- társaság, 1878.
- MASZÁK Hugó (szerk.): *Az 1878. évi október 17-ére hirdetett Országgyűlés Főrendi Házának Naplója. II. Kötet.* Budapest, Pesti Könyvnyomda - Részvény- társaság, 1881.
- Az 1887. évi szeptember 26-ára hirdetett Országgyűlés Főrendi Házának Naplója. III. Kötet.* Budapest, Pesti Könyvnyomda - Részvény- társaság, 1890.
- Az 1896. évi november hó 23-ára hirdetett Országgyűlés Főrendi Házának Naplója. IV. Kötet.* Budapest, Pesti Könyvnyomda - részvény - társaság, 1900.
- Az 1896. évi november hó 23-ára hirdetett Országgyűlés Főrendi Házának Naplója. V. Kötet.* Budapest, Pesti Könyvnyomda - részvény - társaság, 1901.
- Az 1910. június hó 21-ére hirdetett Országgyűlés Főrendi Házának Naplója. Első Kötet.* Budapest, Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Részvénytársulat, 1912.

Főrendiházi Irományok

1. iromány. In: *Az 1865-dik évi deczember 10-dikére hirdetett Országgyűlés Főrendi Házának irományai. I. Kötet.* Pest, Athenaeum, 1868.

2. iromány – Ő Császári és Apostoli királyi felségének Trónbeszéde. In: *Az 1865-dik évi december 10-dikére hirdetett Országgyűlés Főrendi Házának irományai. I. Kötet.* Pest, Athenaeum, 1868.
6. iromány – Az 1860-dik évi október 20-án kelt királyi diploma. In: *Az 1865-dik évi december 10-dikére hirdetett Országgyűlés Főrendi Házának irományai. I. Kötet.* Pest, Athenaeum, 1868.
7. iromány – Az 1861. évi február 26-án kelt császári nyílt parancs (Pátens). In: *Az 1865-dik évi december 10-dikére hirdetett Országgyűlés Főrendi Házának irományai. I. Kötet.* Pest, Athenaeum, 1868.
8. iromány – Dalmát-, Horvát- s Tótország országgyűlési határozata a magyar korona s Magyarország közötti viszonyról. In: *Az 1865-dik évi december 10-dikére hirdetett Országgyűlés Főrendi Házának irományai. I. Kötet.* Pest, Athenaeum, 1868.
11. iromány – A magyar országgyűlés felsőháza elé terjesztett válaszfelirati javaslat a legmagasb trónbeszédre. In: *Az 1865-dik évi december 10-dikére hirdetett Országgyűlés Főrendi Házának irományai. I. Kötet.* Pest, Athenaeum, 1868.
14. iromány – A magyar országgyűlés felsőházának válaszfelirata a legmagasb trónbeszédre. In: *Az 1865-dik évi december 10-dikére hirdetett Országgyűlés Főrendi Házának irományai. I. Kötet.* Pest, Athenaeum, 1868.
15. iromány. In: *Az 1865-dik évi december 10-dikére hirdetett Országgyűlés Főrendi Házának irományai. I. Kötet.* Pest, Athenaeum, 1868.
16. iromány – Az országos főrendek és képviselőház feliratára kelt legfelsőbb királyi leirat. In: *Az 1865-dik évi december 10-dikére hirdetett Országgyűlés Főrendi Házának irományai. I. Kötet.* Pest, Athenaeum, 1868.
18. iromány – A képviselőháznak 1866-ik évi márczius 17-én tartott XLI-ik ülése jegyzőkönyvének kivonata. In: *Az 1865-dik évi december 10-dikére hirdetett Országgyűlés Főrendi Házának irományai. I. Kötet.* Pest, Athenaeum, 1868.
22. iromány – Jelentése a Magyarország s Dalmát-, Horvát- és Tótországok közt fenforgó kérdések ügyében kiküldött országos küldöttségnek. In: *Az 1865-dik évi december 10-dikére hirdetett Országgyűlés Főrendi Házának irományai. I. Kötet.* Pest, Athenaeum, 1868.
25. iromány – A magyar országgyűlés képviselőházának fölirata az 1866. november 17-ken kelt legmagasabb királyi leiratra. In: *Az 1865-dik évi december 10-dikére hirdetett Országgyűlés Főrendi Házának irományai. I. Kötet.* Pest, Athenaeum, 1868.
28. iromány – A magyar országgyűlés képviselőházának fölirata az 1866. november 17-ken kelt legmagasabb királyi leiratra. In: *Az 1865-dik évi december 10-dikére hirdetett Országgyűlés Főrendi Házának irományai. I. Kötet.* Pest, Athenaeum, 1868.
45. iromány – A képviselőház 1867. évi márczius hó 30-án tartott CXIV-ik ülésének jegyzőkönyvi kivonata. A magyar országgyűlés képviselőházának a közös viszonyok tárgyában hozott határozata. In: *Az 1865-dik évi december 10-dikére hirdetett Országgyűlés Főrendi Házának irományai. I. Kötet.* Pest, Athenaeum, 1868.
47. iromány – A képviselőház 1867-ik évi april hó 9-én tartott CXVIII-ik ülése jegyzőkönyvének kivonata. A magyar országgyűlés képviselőházának határozata a horvát ügyben kiküldött országos

- küldöttség javaslata folytán előlegesen megállapítandókra nézve. In: *Az 1865-dik évi december 10-dikére hirdetett Országgyűlés Főrendi Házának irományai. I. Kötet.* Pest, Athenaeum, 1868.
48. iromány. In: *Az 1865-dik évi december 10-dikére hirdetett Országgyűlés Főrendi Házának irományai. I. Kötet.* Pest, Athenaeum, 1868.
49. iromány – Törvényczikk a magyar korona országai és az ő felsége uralkodása alatt álló többi országok között fenforgó közös érdekű viszonyokról s ezek elintézésének módjáról. In: *Az 1865-dik évi december 10-dikére hirdetett Országgyűlés Főrendi Házának irományai. I. Kötet.* Pest, Athenaeum, 1868.
51. iromány – A képviselőház 1867-ik évi június 1-én tartott CXXXI-ik, ülése jegyzőkönyvének kivonata. Jelentése a koronázási hitlevél tárgyában kiküldött országos választmánynak az országgyűléshez. In: *Az 1865-dik évi december 10-dikére hirdetett Országgyűlés Főrendi Házának irományai. I. Kötet.* Pest, Athenaeum, 1868.
52. iromány – Jelentése a koronázási hitlevél elkészítésére kiküldött országos választmánynak az országgyűléshez. In: *Az 1865-dik évi december 10-dikére hirdetett Országgyűlés Főrendi Házának irományai. I. Kötet.* Pest, Athenaeum, 1868.
58. iromány – A koronázási hitlevél átnyújtásának. In: *Az 1865-dik évi december 10-dikére hirdetett Országgyűlés Főrendi Házának irományai. I. Kötet.* Pest, Athenaeum, 1868.
59. iromány – A méltóságos főrendek hódolatánál mondott beszéd. In: *Az 1865-dik évi december 10-dikére hirdetett Országgyűlés Főrendi Házának irományai. I. Kötet.* Pest, Athenaeum, 1868.
60. iromány – Ő Felségének beszéde az aláírt hitlevél visszaadása alkalmából. In: *Az 1865-dik évi december 10-dikére hirdetett Országgyűlés Főrendi Házának irományai. I. Kötet.* Pest, Athenaeum, 1868.
61. iromány – A koronázási hitlevél átvételénél mondott beszéd. In: *Az 1865-dik évi december 10-dikére hirdetett Országgyűlés Főrendi Házának irományai. I. Kötet.* Pest, Athenaeum, 1868.
62. iromány – Ő Felségének válasza az aláírt hitlevél visszaadása alkalmával. In: *Az 1865-dik évi december 10-dikére hirdetett Országgyűlés Főrendi Házának irományai. I. Kötet.* Pest, Athenaeum, 1868.
66. iromány – A képviselőház 1867-ik évi június hó 6-án délután 7 órakor tartott CXXVII-ik ülése jegyzőkönyvének kivonata. In: *Az 1865-dik évi december 10-dikére hirdetett Országgyűlés Főrendi Házának irományai. I. Kötet.* Pest, Athenaeum, 1868.
75. iromány – Jelentés az 1867-dik év június hó 8-kán történt koronázás alkalmából a szent koronának szokott helyéről történt kivétele- és elhelyezéséről. In: *Az 1865-dik évi december 10-dikére hirdetett Országgyűlés Főrendi Házának irományai. I. Kötet.* Pest, Athenaeum, 1868.
78. iromány – A koronázási ünnepély leírása. In: *Az 1865-dik évi december 10-dikére hirdetett Országgyűlés Főrendi Házának irományai. I. Kötet.* Pest, Athenaeum, 1868.
79. iromány – A képviselőház 1867-ik évi június hó 26-án tartott CXLVI-ik ülése jegyzőkönyvének kivonata. In: *Az 1865-dik évi december 10-dikére hirdetett Országgyűlés Főrendi Házának irományai. I. Kötet.* Pest, Athenaeum, 1868.

101. iromány – A képviselőház 1867-ik évi december hó 22-én tartott CXCVIII-ik ülése jegyzőkönyvének kivonata. In: *Az 1865-dik évi december 10-dikére hirdetett Országgyűlés Főrendi Házának irományai. I. Kötet.* Pest, Athenaeum, 1868.
117. iromány – A képviselőház 1868. évi márczius hó 30-án tartott CCVIII. ülése jegyzőkönyvének kivonata. In: *Az 1865-dik évi december 10-dikére hirdetett Országgyűlés Főrendi Házának irományai. I. Kötet.* Pest, Athenaeum, 1868.
135. iromány – Törvényjavaslat a görög-keleti vallásuak ügyében. In: *Az 1865-dik évi december 10-dikére hirdetett Országgyűlés Főrendi Házának irományai. I. Kötet.* Pest, Athenaeum, 1868.
137. iromány. In: *Az 1865-dik évi december 10-dikére hirdetett Országgyűlés Főrendi Házának irományai. I. Kötet.* Pest, Athenaeum, 1868.
208. iromány – Kivonat a képviselőháznak 1868-ik évi augusztus 3-án tartott CCLXXVI. ülés jegyzőkönyvéből. Jelentése a Magyarország, s Horvát-, Szlavon- és Dalmátországok közt fenforgó közjogi kérdések kiegyenlítése ügyében kiküldött országos küldöttségnek. In: *Az 1865-dik évi december 10-dikére hirdetett Országgyűlés Főrendi Házának irományai. II. Kötet.* Pest, „Athenaeum” Irod. és nyomdai részv.-társulat, 1869.
221. iromány – Kivonat a képviselőháznak 1868-ik évi szeptember hó 28-án tartott CCLXXXIX. ülése jegyzőkönyvéből. In: *Az 1865-dik évi december 10-dikére hirdetett Országgyűlés Főrendi Házának irományai. II. Kötet.* Pest, „Athenaeum” Irod. és nyomdai részv.-társulat, 1869.
250. iromány – Kivonat a képviselőháznak 1868-dik évi november hó 15-kén tartott CCCXIV. ülése jegyzőkönyvéből. In: *Az 1865-dik évi december 10-dikére hirdetett Országgyűlés Főrendi Házának irományai. II. Kötet.* Pest, „Athenaeum” Irod. és nyomdai részv.-társulat, 1869.
251. iromány – Törvényjavaslat a Magyarország s Horvát-, Szlavon- és Dalmátországok közt fenforgott közjogi kérdések kiegyenlítése iránt létrejött egyezmény becikkelyezéséről. In: *Az 1865-dik évi december 10-dikére hirdetett Országgyűlés Főrendi Házának irományai. II. Kötet.* Pest, „Athenaeum” Irod. és nyomdai részv.-társulat, 1869.
252. iromány – Kivonat a képviselőháznak 1868-ik évi november hó 19-ikén tartott CCCXVIII. ülése jegyzőkönyvéből. In: *Az 1865-dik évi december 10-dikére hirdetett Országgyűlés Főrendi Házának irományai. II. Kötet.* Pest, „Athenaeum” Irod. és nyomdai részv.-társulat, 1869.
259. iromány – Kivonat a képviselőháznak 1868-ik évi november hó 23-án tartott CCCXXII. ülése jegyzőkönyvéből. In: *Az 1865-dik évi december 10-dikére hirdetett Országgyűlés Főrendi Házának irományai. II. Kötet.* Pest, „Athenaeum” Irod. és nyomdai részv.-társulat, 1869.
260. iromány – Törvényjavaslat a népiskolai közoktatás tárgyában. In: *Az 1865-dik évi december 10-dikére hirdetett Országgyűlés Főrendi Házának irományai. II. Kötet.* Pest, „Athenaeum” Irod. és nyomdai részv.-társulat, 1869.
274. iromány – Kivonat a képviselőháznak f. 1868-ik évi decemberhó 1-én tartott CCCXXX. ülése jegyzőkönyvéből. In: *Az 1865-dik évi december 10-dikére hirdetett Országgyűlés Főrendi Házának irományai. II. Kötet.* Pest, „Athenaeum” Irod. és nyomdai részv.-társulat, 1869.
275. iromány – Törvényjavaslat a nemzetiségi egyenjogúság tárgyában. In: *Az 1865-dik évi december 10-dikére hirdetett Országgyűlés Főrendi Házának irományai. II. Kötet.* Pest, „Athenaeum” Irod. és nyomdai részv.-társulat, 1869.

276. iromány – Kivonat a képviselőháznak 1868-ik évi december hó 2-án tartott CCCXXXI. ülése jegyzőkönyvéből. In: *Az 1865-dik évi december 10-dikére hirdetett Országgyűlés Főrendi Házának irományai. II. Kötet.* Pest, „Athenaeum” Irod. és nyomdai részv.-társulat, 1869.
277. iromány – Törvényjavaslat a törvényesen bevett keresztyén vallásfelekezetek viszonzóságáról. In: *Az 1865-dik évi december 10-dikére hirdetett Országgyűlés Főrendi Házának irományai. II. Kötet.* Pest, „Athenaeum” Irod. és nyomdai részv.-társulat, 1869.
284. iromány – Kivonat a képviselőháznak 1868-ik évi december hó 2-án tartott CCCXXXI. ülése jegyzőkönyvéből. In: *Az 1865-dik évi december 10-dikére hirdetett Országgyűlés Főrendi Házának irományai. II. Kötet.* Pest, „Athenaeum” Irod. és nyomdai részv.-társulat, 1869.
285. iromány – Törvényjavaslat Magyarország és Erdély egyesítésének részletes szabályozásáról. In: *Az 1865-dik évi december 10-dikére hirdetett Országgyűlés Főrendi Házának irományai. II. Kötet.* Pest, „Athenaeum” Irod. és nyomdai részv.-társulat, 1869.
286. iromány – Jelentés a m. főrendi ház állandó bizottságának a nemzetiségi egyenjogúságról szóló törvényjavaslat tárgyában. In: *Az 1865-dik évi december 10-dikére hirdetett Országgyűlés Főrendi Házának irományai. II. Kötet.* Pest, „Athenaeum” Irod. és nyomdai részv.-társulat, 1869.
290. iromány – Jelentése a méltóságos főrendek állandó hármass bizottmányának „Magyarország és Erdély egyesítésének részletes szabályozásáról” szóló törvényjavaslat tárgyában. In: *Az 1865-dik évi december 10-dikére hirdetett Országgyűlés Főrendi Házának irományai. II. Kötet.* Pest, „Athenaeum” Irod. és nyomdai részv.-társulat, 1869.
291. iromány – Jelentése a nagyméltóságú főrendiház egyesült hármass bizottmányának a törvényesen bevett keresztyén vallások viszonzóságáról szóló törvényjavaslat fölött. In: *Az 1865-dik évi december 10-dikére hirdetett Országgyűlés Főrendi Házának irományai. II. Kötet.* Pest, „Athenaeum” Irod. és nyomdai részv.-társulat, 1869.
329. iromány – Kivonat a képviselőháznak 1868-dik évi december hó 7-én tartott CCCXXXVI. ülése jegyzőkönyvéből. In: *Az 1865-dik évi december 10-dikére hirdetett Országgyűlés Főrendi Házának irományai. II. Kötet.* Pest, „Athenaeum” Irod. és nyomdai részv.-társulat, 1869.
339. iromány – Trónbeszéd, melylyel ő cs. és apóst. kir. felsége 1868. évi december 10-én az országgyűlést befejezte. In: *Az 1865-dik évi december 10-dikére hirdetett Országgyűlés Főrendi Házának irományai. II. Kötet.* Pest, „Athenaeum” Irod. és nyomdai részv.-társulat, 1869.
25. iromány – A nméltóságú főrendi ház állandó jogügyi és törvénykezési bizottságának Jelentése a népszámlálási törvényjavaslatról. In: *Az 1869-ik évi április 30-dikára hirdetett Országgyűlés Főrendi Házának irományai. I. Kötet.* Budapest, Pesti Könyvnyomda - részvény - társaság, 1870.
154. iromány – Jelentése a főrendi ház állandó hármass bizottságának a „némely törvényhatóság területének szabályozásáról és az ezzel kapcsolatos intézkedésekről” szóló törvényjavaslat tárgyában. In: *Az 1875-dik évi augusztus 28-ára hirdetett Országgyűlés Főrendi Házának irományai. III. Kötet.* Budapest, Pesti Könyvnyomda - részvény - társaság, 1876.
243. iromány – Jelentése a főrendi ház hármass bizottságának az 1876. évi XXXIII. törvénycikk által területükre nézve szabályozott törvényhatóságokban az országgyűlési képviselő választó kerületek új beosztásáról és az ezzel kapcsolatos intézkedésekről szóló törvényjavaslat tárgyában. In: *Az*

1875-dik évi augusztus 28-ára hirdetett Országgyűlés Főrendi Házának irományai. V. Kötet. Budapest, Pesti Könyvnyomda - részvény - társaság, 1878.

164. iromány – Jelentése a főrendi ház állandó hármass bizottságának a magyar állampolgárság megszerzéséről és elvesztéséről szóló törvényjavaslat tárgyában. In: *Az 1878. évi október 17-ére hirdetett Országgyűlés Főrendi Házának irományai. IV. Kötet.* Budapest, Pesti Könyvnyomda - részvény - társaság, 1880.
341. iromány – Jelentése a főrendi ház állandó hármass bizottságának a népszámlálásról szóló törvényjavaslat tárgyában. In: *Az 1878. évi október 17-ére hirdetett Országgyűlés Főrendi Házának irományai. V. Kötet.* Budapest, Pesti Könyvnyomda - részvény - társaság, 1880.
398. iromány – Törvényjavaslat az 1890-iki népszámlálásról. In: *Az 1887. évi szeptember 26-ára hirdetett Országgyűlés Főrendi Házának irományai. VII. Kötet.* Budapest, Pesti Könyvnyomda - Részvény- társaság, 1890.
663. iromány. In: *Az 1896. évi november 23-ára hirdetett Országgyűlés Főrendi Házának irományai. XV. Kötet.* Budapest, Pesti Könyvnyomda - Részvény- társaság, 1900.
21. iromány. In: *Az 1910. június hó 21-ére hirdetett Országgyűlés Főrendi Házának Irományai. I. Kötet.* Budapest, Pesti Könyvnyomda Részvény- társaság, 1910.

A Felsőházi Naplók

Az 1927. január hó 25-ére hirdetett Országgyűlés Felsőházának Naplója. V. Kötet. Budapest, Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Részvénytársulat, 1929.

Az 1939. június hó 10-ére hirdetett Országgyűlés Felsőházának Naplója. II. Kötet. Budapest, Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Részvénytársulat, 1942.

A Felsőházi Irományok

437. iromány – Törvényjavaslat az 1930. évi népszámlálásról. A képviselőház által elfogadott szöveg. Indokolás. Mellékletek. In: *Az 1927. január hó 25-ére hirdetett Országgyűlés Felsőházának Irományai. XIII. Kötet.* Budapest, Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Részvénytársulat, 1930.
325. iromány – Törvényjavaslat a társadalmi és a gazdasági élet egyensúlyának hatályosabb biztosításáról. In: *Az 1935. április hó 27-ére hirdetett Országgyűlés Felsőházának Irományai. VII. Kötet.* Budapest, Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Részvénytársulat, 1938.
327. iromány – A felsőház közjogi, kereskedelemügyi és közlekedési, közoktatásügyi, iparügyi és igazságügyi bizottságának együttes jelentése „a társadalmi és a gazdasági élet egyensúlyának hatályosabb biztosításáról” szóló 325. számú törvényjavaslat tárgyában. In: *Az 1935. április hó 27-ére hirdetett Országgyűlés Felsőházának Irományai. VIII. Kötet.* Budapest, Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Részvénytársulat, 1938.
367. iromány – Törvényjavaslat a Magyar Szent Koronához visszacsatolt felvidéki területeknek az országgal egyesítéséről. In: *Az 1935. április hó 27-ére hirdetett Országgyűlés Felsőházának Irományai. IX. Kötet.* Budapest, Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Részvénytársulat, 1939.

368. iromány – A felsőház közjogi és pénzügyi bizottságának együttes jelentése „a Magyar Szent Koronához visszacsatolt felvidéki területeknek az országgal egyesítéséről” szóló 367. számú törvényjavaslat tárgyába. In: *Az 1935. április hó 27-ére hirdetett Országgyűlés Felsőházának Irományai. IX. Kötet.* Budapest, Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Részvénytársulat, 1939.
408. iromány – Törvényjavaslat a zsidók közéleti és gazdasági térfoglalásának korlátozásáról. In: *Az 1935. április hó 27-ére hirdetett Országgyűlés Felsőházának Irományai. IX. Kötet.* Budapest, Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Részvénytársulat, 1939.
414. iromány – A felsőház földművelésügyi, igazságügyi, iparügyi, kereskedelemügyi és közlekedési, közjogi, közoktatásügyi és pénzügyi bizottságának, továbbá a képviselőház közjogi, közgazdasági és közlekedésügyi, közoktatásügyi, igazságügyi, valamint földművelésügyi bizottságának együttes jelentése „a zsidók közéleti és gazdasági térfoglalásának korlátozásáról” szóló törvényjavaslat egyes szakaszain a felsőház által eszközölt és alkotmányos hozzájárulás céljából a képviselőházhoz áttett, a képviselőház által azonban el nem fogadott 412—762. Kh. sz. módosítások tárgyában. In: *Az 1935. április hó 27-ére hirdetett Országgyűlés Felsőházának Irományai. IX. Kötet.* Budapest, Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Részvénytársulat, 1939.
6. iromány – Törvényjavaslat a Magyar Szent Koronához visszatért kárpátaljai területeknek az országgal egyesítéséről. In: *Az 1939. június hó 10-ére hirdetett Országgyűlés Felsőházának Irományai. I. Kötet.* Budapest, Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Részvénytársulat, 1940.
23. iromány – Törvényjavaslat a magyar állampolgárság megszerzéséről és elvesztéséről szóló 1879: L törvénycikk kiegészítéséről és módosításáról. In: *Az 1939. június hó 10-ére hirdetett Országgyűlés Felsőházának Irományai. I. Kötet.* Budapest, Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Részvénytársulat, 1940.
24. iromány – A felsőház közjogi bizottságának jelentése „a magyar állampolgárság megszerzéséről és elvesztéséről szóló 1879 :L. törvénycikk kiegészítéséről és módosításáról” benyújtott 23. számú törvényjavaslat tárgyában. In: *Az 1939. június hó 10-ére hirdetett Országgyűlés Felsőházának Irományai. I. Kötet.* Budapest, Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Részvénytársulat, 1940.
151. iromány – Törvényjavaslat a román uralom alól felszabadult keleti és erdélyi országrésznek a Magyar Szent Koronához visszacsatolásáról és az országgal egyesítéséről. In: *Az 1939. június hó 10-ére hirdetett Országgyűlés Felsőházának Irományai. IV. Kötet.* Budapest, Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Részvénytársulat, 1941.
153. iromány – A felsőház közjogi és pénzügyi bizottságának együttes jelentése „a román uralom alól felszabadult keleti és erdélyi országrésznek a Magyar Szent Koronához visszacsatolásáról és az országgal egyesítéséről” szóló 151. számú törvényjavaslat tárgyában. In: *Az 1939. június hó 10-ére hirdetett Országgyűlés Felsőházának Irományai. IV. Kötet.* Budapest, Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Részvénytársulat, 1941.
160. iromány – Törvényjavaslat az 1941. évi népszámlálásról. A képviselőház által elfogadott szöveg. Indokolás. In: *Az 1939. június hó 10-ére hirdetett Országgyűlés Felsőházának Irományai. IV. Kötet.* Budapest, Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Részvénytársulat, 1941.

Nemzetgyűlési Naplók

Az 1920. február hó 16-ára összehívott Nemzetgyűlés naplója. Hatodik Kötet, Budapest, Az Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Részvénytársulat Könyvnyomdája, 1920.

Az 1920. február hó 16-ára összehívott Nemzetgyűlés naplója. Hetedik Kötet, Budapest, Az Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Részvénytársulat Könyvnyomdája, 1921.

Az 1945. november hó 29-ére összehívott Nemzetgyűlés naplója. VIII. Kötet, Budapest, Athenaeum, 1952.

Nemzetgyűlési Irományok

- I. iromány – Törvényjavaslat az alkotmányosság helyreállításáról és az állami főhatalom gyakorlásának ideiglenes rendezéséről. (A nemzetgyűlés által elfogadott szerkezet.). In: *Az 1920. február hó 16-ára összehívott Nemzetgyűlés irományai. I. Kötet*, Budapest, Pesti Könyvnyomda Részvénytársaság, 1920.
2. iromány – Törvényjavaslat az alkotmányosság helyreállításáról és az állami főhatalom gyakorlásának ideiglenes rendezéséről. Indokolás. In: *Az 1920. február hó 16-ára összehívott Nemzetgyűlés irományai. I. Kötet*, Budapest, Pesti Könyvnyomda Részvénytársaság, 1920.
4. iromány – A nemzetgyűlés közjogi bizottságának jelentése „az alkotmányosság helyreállításáról és az állami főhatalom gyakorlásának ideiglenes rendezéséről” benyújtott, a nemzetgyűlés irományaiban 2. számmal jelzett törvényjavaslatról. In: *Az 1920. február hó 16-ára összehívott Nemzetgyűlés irományai. I. Kötet*, Budapest, Pesti Könyvnyomda Részvénytársaság, 1920.
89. iromány – Törvényjavaslat a tudományegyetemekre, a műegyetemre, a budapesti egyetemi közgazdaságtudományi karra és a jogakadémiákra való beiratkozás szabályozásáról. In: *Az 1920. február hó 16-ára összehívott Nemzetgyűlés irományai. III. Kötet*, Budapest, Pesti Könyvnyomda Részvénytársaság, 1920.
100. iromány – Indítvány a magyarországi zsidókérdés intézményes sürgős megoldása tárgyában. In: *Az 1920. február hó 16-ára összehívott Nemzetgyűlés irományai. III. Kötet*, Budapest, Pesti Könyvnyomda Részvénytársaság, 1920.
135. iromány – Törvényjavaslat az 1920. évi népszámlálásról. Indokolás és 4. melléklet. In: *Az 1920. február hó 16-ára összehívott Nemzetgyűlés irományai. V. Kötet*, Budapest, Pesti Könyvnyomda Részvénytársaság, 1920.
156. iromány – Törvényjavaslat az Északamerikai Egyesült Államokkal, a Brit Birodalommal, Franciaországgal, Olaszországgal és Japánnal, továbbá Belgiummal, Kínával, Kubával, Görögországgal, Nikaraguával, Panamával, Lengyelországgal, Portugáliával, Romániával, a Szerb-Horvát-Szlovén Állammal, Sziámmal és Cseh–Szlovákiával 1920. évi június hó 4. napján a Trianonban kötött békeszerződés becikkelyezéséről. Indokolás. In: *Az 1920. február hó 16-ára összehívott Nemzetgyűlés irományai. VI. Kötet*, Budapest, Pesti Könyvnyomda Részvénytársaság, 1920.

165. iromány – A külügyi bizottság jelentése „az Északamerikai Egyesült Államokkal, a Brit Birodalommal, Franciaországgal, Olaszországgal és Japánnal, továbbá Belgiummal, Kínával, Kubával, Görögországgal, Nikaraguával, Panamával, Lengyelországgal, Portugáliával, Romániával, a Szerb-Horvát-Szlovén Állammal, Sziámmal és Cseh–Szlovákországgal 1920. évi június hó 4. napján a Trianonban kötött békeszerződés becikkelyezéséről” szóló 156. számú törvényjavaslat tárgyában. In: *Az 1920. február hó 16-ára összehívott Nemzetgyűlés irományai. VII. Kötet*, Budapest, Pesti Könyvnyomda Részvénytársaság, 1921.
359. iromány – A m.kir. külügyminiszternek jelentése az Amerikai Egyesült Államok békehatározata tárgyában. In: *Az 1920. február hó 16-ára összehívott Nemzetgyűlés irományai. XI. Kötet*, Budapest, Pesti Könyvnyomda Részvénytársaság, 1921.
360. iromány – A magyar nemzetgyűlés külügyi bizottságának jelentése „az Amerikai Egyesült Államok békehatározata tárgyában” a m. kir. külügyminiszter által benyújtott 359. számú jelentésről. In: *Az 1920. február hó 16-ára összehívott Nemzetgyűlés irományai. XI. Kötet*, Budapest, Pesti Könyvnyomda Részvénytársaság, 1921.
371. iromány – Törvényjavaslat az Amerikai Egyesült Államokkal 1921. évi augusztus hó 29. napján Budapesten kötött békeszerződés becikkelyezéséről. Indokolás. In: *Az 1920. február hó 16-ára összehívott Nemzetgyűlés irományai. XII. Kötet*, Budapest, Pesti Könyvnyomda Részvénytársaság, 1922.
381. iromány – A nemzetgyűlés külügyi bizottságának jelentése az Amerikai Egyesült Államokkal 1921. évi augusztus hó 29. napján Budapesten kötött békeszerződés becikkelyezéséről szóló 371. számú törvényjavaslat tárgyában. In: *Az 1920. február hó 16-ára összehívott Nemzetgyűlés irományai. XII. Kötet*, Budapest, Pesti Könyvnyomda Részvénytársaság, 1922.
272. iromány – Törvényjavaslat a közhivatalokban a kisebbségi nyelvek ismeretének biztosításáról. In: *Az 1922. június hó 16-ára összehívott Nemzetgyűlés irományai. VI. Kötet*, Budapest, Pesti Könyvnyomda Részvénytársaság, 1923.
180. iromány – Törvényjavaslat a Parisban 1947. évi február hó 10. napján kelt békeszerződés becikkelyezése tárgyában. Indokolás. In: *Az 1945. november hó 29-ére összehívott Nemzetgyűlés irományai. III. Kötet*, Budapest, Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Részvénytársulat, 1947.
181. iromány – Nemzetgyűlés külügyi bizottságának jelentése „a Párisban 1947. évi február hó 10. napján kelt békeszerződés becikkelyezése tárgyában” beterjesztett 180. számú törvényjavaslatról. In: *Az 1945. november hó 29-ére összehívott Nemzetgyűlés irományai. III. Kötet*, Budapest, Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Részvénytársulat, 1947.

Az erdélyi Országgyűlés iratai

Az erdélyi három nemes nemzetekből álló tekintetes rendeknek 1790-dik esztendőben Karátson havának 12-dik napjára szabad királyi városba Kolosvárra hirdettetett, és több következt napokon tartatott közönséges gyűléseikben lett végzéseknak és foglaltóságoknak jegyző könyve, 1790. december 12. - 1791. augusztus 9. Kolozsvár, Ref. Kolégyom, 1791.

Erdély Nagyfejedelemség' s hozzá visszkapcsolt Részek három Nemes Nemzeteiből álló Rendeinek Kolozsvár szabad királyi várossában 1841-ik Év November 15-ik napján kezdődött országgyűlésökről készített Jegyző-könyv, 1841. november 15. - 1843. február 4. Kolozsvár, Ev. ref. főiskola könyv-és könyomó intézete 1841.

HAJNIK Károly (szerk.): *Beszédvár Záratókul az 1841 második országgyűlési Jegyzőkönyvhöz, 1841. november 15. - 1843. február 4. 1. kötet.* Kolozsvár, Királyi Lyceum, 1841-1842.

Az 1846-beli Erdélyi Országgyűlés Jegyző könyve 1-103. iv 1846. szeptember 9. - 1847. november 10. Kolozsvár, 1847.

Jegyzőkönyve az 1863-ik évi Sz. Jakab hó 1-ére Nagy-Szeben szabad királyi városába legfelsőbbleg egybehívott erdélyi országgyűlésnek, 1863. július 15. - 1864. október 29. Nagyszében, 1864.

KÓNYI Manó (szerk.): *Az 1863. év Julius 1-re Nagy-Szebenre legf. egybehívott erdélyi országgyűlés Gyorsirói naplója, 1863.július 15-1864.október 29.* Nagyszében, 1863.

68. iromány – Ő Felségének 1842-k. évi augustus 1-sőjéről 3315 udvari szám alati költ k.k leirata, a' magyarnyelv közigazgatási nyelvvé tételéről alkotott törvény- cikkely tárgyában,– 's maga a' megerősített törvénycikkely. In: *Erdély Nagyfejedelemség 1841-k év November 15-kére Kolozsvár szabad királyi várossába hirdetett országgyűlésének irománykönyve, 1841. november 15. - 1843. február 4.* Kolozsvár, Ev. Ref. Kolégyom Könyv és Kő nyom Intézete, 1841-1843.

133. iromány – A' magyar nyelv tárgyabani – ezen országgyűlésről – második fölirat és a szász képviselők különvéleménye. In: *Erdély Nagyfejedelemség 1841-k év November 15-kére Kolozsvár szabad királyi várossába hirdetett országgyűlésének irománykönyve, 1841. november 15. - 1843. február 4.* Kolozsvár, Ev. Ref. Kolégyom Könyv és Kő nyom Intézete, 1841-1843.

66. iromány – Ő felségének a magyar nyelv tárgyában megerősítve leküldött törvény- cikkelyt közlő kir. leirata 1847-ki Julius 25-ről. In: *Erdély Nagyfejedelemség 1846-dik évi szeptember 9-re Kolozsvár szabad királyi városába hirdetett Országgyűlésének irománykönyve, 1846. szeptember 9. - 1847. november 10.* Kolozsvár, Ev. ref. főiskola könyv-és könyomó intézete, 1846.

67. iromány – A' magyar nyelvrőli törvénycikkely. – In: *Erdély Nagyfejedelemség 1846-dik évi szeptember 9-re Kolozsvár szabad királyi városába hirdetett Országgyűlésének irománykönyve, 1846. szeptember 9. - 1847. november 10.* Kolozsvár, Ev. ref. főiskola könyv-és könyomó intézete, 1846.

5. iromány – 1-ső T.-cikk Erdélynek Magyarhonnali egyesüléséről. In: *Erdély-Nagyfejedelemség 1848-ik évi május 30-ára Kolozsvár szabad kir. városába hirdetett s junius 18-kán bezárt országgyűlésének jegyző- és irománykönyve, 1848. május 29. - július 18.* Irománykönyv. Kolozsvártt, Demjén László, 1861.

6. iromány – Felirat ö felségéhez az egyesülésről kelt törvényezikkek megerősítése tárgyában. In: *Erdély-Nagyfejedelemség 1848-ik évi május 30-ára Kolozsvár szabad kir. városába hirdetett s junius 18-kán bezárt országgyűlésének jegyző- és irománykönyve, 1848. május 29. - július 18.* Irománykönyv. Kolozsvártt, Demjén László, 1861.

7. iromány – Felirat Nádor ö fenségéhez és a minisztériumhoz a M. honnali egyesülésről kelt törvénycikk tárgyában. In: *Erdély-Nagyfejedelemség 1848-ik évi május 30-ára Kolozsvár szabad*

- kir. városába hirdetett s június 18-kán bezárt országgyűlésének jegyző- és irománykönyve, 1848. május 29. - július 18. Irománykönyv. Kolozsvártt, Demjén László, 1861.*
39. iromány – A Szászok „Emlékirati óvásuk“ kiváltságaiknak az Unió által lehető veszélyezése ellen. In: *Erdély-Nagyfejedelemség 1848-ik évi május 30-ára Kolozsvár szabad kir. városába hirdetett s június 18-kán bezárt országgyűlésének jegyző- és irománykönyve, 1848. május 29. - július 18. Irománykönyv. Kolozsvártt, Demjén László, 1861.*
51. iromány – Erdélynek Magyarhonnal való egyesüléséről törvénycikk megszentesítése. In: *Erdély-Nagyfejedelemség 1848-ik évi május 30-ára Kolozsvár szabad kir. városába hirdetett s június 18-kán bezárt országgyűlésének jegyző- és irománykönyve, 1848. május 29. - július 18. Irománykönyv. Kolozsvártt, Demjén László, 1861.*
1. számú iromány. In: *Az 1863. év július 1-re Nagy-Szebenbe egybehívott erdélyi országgyűlés irományai, 1863. július 15. - 1864. október 29. Nagyszeben, 1864.*
2. számú iromány. In: *Az 1863. év július 1-re Nagy-Szebenbe egybehívott erdélyi országgyűlés irományai, 1863. július 15. - 1864. október 29. Nagyszeben, 1864.*
16. számú iromány. In: *Az 1863. év július 1-re Nagy-Szebenbe egybehívott erdélyi országgyűlés irományai, 1863. július 15. - 1864. október 29. Nagyszeben, 1864.*
17. számú iromány. In: *Az 1863. év július 1-re Nagy-Szebenbe egybehívott erdélyi országgyűlés irományai, 1863. július 15. - 1864. október 29. Nagyszeben, 1864.*
21. számú iromány – Törvényjavaslat A román nemzet és annak vallásai egyenjogúságának keresztülviteléről. In: *Az 1863. év július 1-re Nagy-Szebenbe egybehívott erdélyi országgyűlés irományai, 1863. július 15. - 1864. október 29. Nagyszeben, 1864.*
22. számú iromány – Törvényjavaslat A három országos nyelveknek a közhivatali közlekedésbeni használatáról. In: *Az 1863. év július 1-re Nagy-Szebenbe egybehívott erdélyi országgyűlés irományai, 1863. július 15. - 1864. október 29. Nagyszeben, 1864.*
26. számú iromány – Az országgyűlési bizottmány által indítványozott Törvényjavaslat a román nemzet szintugy mint a görög katholica és a görög keleti vallások egyenjogúságát illetőleg. In: *Az 1863. év július 1-re Nagy-Szebenbe egybehívott erdélyi országgyűlés irományai, 1863. július 15. - 1864. október 29. Nagyszeben, 1864.*
27. számú iromány – Az országgyűlési bizottmány jelentése az 1-ső kormányelőterjesztésről, mint a román nemzet és vallásai egyenjogúsága keresztülvitelét illető Erdély Nagyfejedelemségben érvényes törvényjavaslatról. In: *Az 1863. év július 1-re Nagy-Szebenbe egybehívott erdélyi országgyűlés irományai, 1863. július 15. - 1864. október 29. Nagyszeben, 1864.*
29. számú iromány – Törvénycikk A román nemzet és annak vallásai egyenjogúságának keresztülviteléről. In: *Az 1863. év július 1-re Nagy-Szebenbe egybehívott erdélyi országgyűlés irományai, 1863. július 15. - 1864. október 29. Nagyszeben, 1864.*
37. számú iromány – Törvénycikk A három országos nyelv használatáról a közhivatali közlekedésben. In: *Az 1863. év július 1-re Nagy-Szebenbe egybehívott erdélyi országgyűlés irományai, 1863. július 15. - 1864. október 29. Nagyszeben, 1864.*

45. számú iromány – Törvényczikk A román nemzet és annak vallásai egyenjogúságának keresztülviteléről. In: *Az 1863. év július 1-re Nagy-Szebenbe egybehívott erdélyi országgyűlés irományai, 1863. július 15. - 1864. október 29.* Nagyszeben, 1864.
52. számú iromány – Jelentése az országgyűlési bizottságnak A román nemzet és annak vallásai egyenjogúságának keresztülviteléről szóló törvényczikkről. In: *Az 1863. év július 1-re Nagy-Szebenbe egybehívott erdélyi országgyűlés irományai, 1863. július 15. - 1864. október 29.* Nagyszeben, 1864.
53. számú iromány – Melléklet A román nemzet és annak vallásai egyenjogúságának keresztülvitelét tárgyaló bizottsági jelentéshez. In: *Az 1863. év július 1-re Nagy-Szebenbe egybehívott erdélyi országgyűlés irományai, 1863. július 15. - 1864. október 29.* Nagyszeben, 1864.
54. számú iromány – Törvényczikk A román nemzet és annak vallásai egyenjogúságának keresztülviteléről. In: *Az 1863. év július 1-re Nagy-Szebenbe egybehívott erdélyi országgyűlés irományai, 1863. július 15. - 1864. október 29.* Nagyszeben, 1864.
62. számú iromány – Javaslattevő az örmény nemzet és annak vallása egyenjogúságának keresztülvitele iránti törvényczikkelyhez. In: *Az 1863. év július 1-re Nagy-Szebenbe egybehívott erdélyi országgyűlés irományai, 1863. július 15. - 1864. október 29.* Nagyszeben, 1864.
73. számú iromány – Jelentése A három országos nyelv használatáról a közhivatali közlekedésben használatát illető második k. kormányjavaslat ügyében kiküldött bizottságnak. In: *Az 1863. év július 1-re Nagy-Szebenbe egybehívott erdélyi országgyűlés irományai, 1863. július 15. - 1864. október 29.* Nagyszeben, 1864.
81. számú iromány – Törvényczikk A román nemzet és annak vallásai egyenjogúságának keresztülviteléről. In: *Az 1863. év július 1-re Nagy-Szebenbe egybehívott erdélyi országgyűlés irományai, 1863. július 15. - 1864. október 29.* Nagyszeben, 1864.
100. számú iromány – Jelentése az országgyűlési bizottságnak a legkegyelmesebb szentesítés alá terjesztendő törvényczikk iránt, a három országos nyelvnek a közhivatali közlekedésben használatát illetőleg. In: *Az 1863. év július 1-re Nagy-Szebenbe egybehívott erdélyi országgyűlés irományai, 1863. július 15. - 1864. október 29.* Nagyszeben, 1864.
101. számú iromány – Törvényczikk A három országos nyelv használatáról a közhivatali közlekedésben. In: *Az 1863. év július 1-re Nagy-Szebenbe egybehívott erdélyi országgyűlés irományai, 1863. július 15. - 1864. október 29.* Nagyszeben, 1864.

Egyéb források, dokumentumok

„Másfajú nemzetiségek”. *Magyar Kisebbség*, 1938. XVII/7-8.

I. Ferdinánd román király levele III. Viktor Emánuel olasz királynak Románia nemzetközi helyzetének alakulásáról. Bukarest, 1919. február eleje. In: L. BALOGH Béni: *Románia és az erdélyi kérdés 1918-1920-ban*. Budapest, Bölcsészettudományi Kutatóközpont, 2020.

II. József nyelvrendelete. *Magyar Hirmondó* 1784. július 5. 42. szám. Baróti Szabó Dávid tudósítása.

II. Károly román király nyilatkozata. *Magyar Kisebbség*, 1938. XVII/2.

„A”

- A békekonferencia legfelsőbb tanácsa brit titkárságának feljegyzése a testület vitájáról a magyar békeszerződés tervezetében megállapított magyar határok esetleges megváltoztatásáról. London, 1920. március 3. In: ROMSICS Ignác: *A trianoni békeszerződés*. Budapest, Helikon Kiadó, 2020.
- A cégtáblák és üzleti könyvek nyelvéről. *Magyar Kisebbség*, 1938. XVII/6.
- A Csehszlovák Nemzeti Bizottság proklamációja (Prága, 1918. október 28.). In: GECSÉNYI Lajos – MÁTHÉ Gábor (szerk.): *Sub Clausula. 1920–1947. Dokumentumok két békeszerződés – Trianon, Párizs – történetéből*. Budapest, Magyar Közlöny és Lapkiadó, 2008.
- A dél-erdélyi és bánági magyarság vezetőinek november 4-iki értekezlete. *Magyar Kisebbség*, 1940. XIX/21-22.
- A gyulafehérvári román nemzetgyűlés határozata Magyarország románok által lakott részei és Románia egyesüléséről (Gyulafehérvár, 1918. december 1.). In: GECSÉNYI Lajos– MÁTHÉ Gábor (szerk.): *Sub Clausula. 1920–1947. Dokumentumok két békeszerződés – Trianon, Párizs – történetéből*. Budapest, Magyar Közlöny és Lapkiadó, 2008.
- A gyulafehérvári román nemzetgyűlés határozata Magyarország románok által lakott részei és Románia egyesüléséről (Gyulafehérvár, 1918. december 1.). In: ZEIDLER Miklós (szerk.): *Trianon*. Budapest, Osiris Kiadó. 2020.
- A kétnyelvű cégfelírások ügye. *Magyar Kisebbség*, 1938. XVII/2.
- A kétnyelvű szerződéseket nem tekintik érvényesnek. *Magyar Kisebbség*, 1938. XVII/7-8.
- A kisebbségi blokk szavazatszámai és mandátumai. 1927. VI/14.
- A kisebbségi Főkormánybiztosság működési irányelvei. *Magyar Kisebbség*, 1938. XVII/17.
- A Külügyminiszterek és Nagykövetek Tanácsa brit titkárságának feljegyzése a testület vitájáról a magyar békeszerződés tervezetében megállapított magyar határok esetleges megváltoztatásáról. London, 1920. március 3. In: ROMSICS Ignác: *A trianoni békeszerződés*. Budapest, Helikon Kiadó, 2020.
- A Külügyminisztérium béke-előkészítő osztályának feljegyzése Románia béke-előkészítő munkájáról (1945. július 30.). In: GECSÉNYI Lajos– MÁTHÉ Gábor (szerk.): *Sub Clausula. 1920–1947. Dokumentumok két békeszerződés – Trianon, Párizs – történetéből*. Budapest, Magyar Közlöny és Lapkiadó, 2008.
- A lengyel kisebbségvédelmi szerződéssel és a lengyel állampolgársági törvénnyel kapcsolatban az Állandó Nemzetközi Bíróság által kibocsátott 1923. szeptember 15-i 7. számú tanácsadó vélemény. Acquisition of polish nationality. Publications of the Permanent Court of International Justice, Series B. No. 7. September 15th 1923. Collection of Advisory Opinions. In: [https://www.icj-cij.org/public/files/permanent-court-of-international-justice/serie B/B 07/01 Acquisition de la nationalite polonaise Avis consultatif.pdf](https://www.icj-cij.org/public/files/permanent-court-of-international-justice/serie%20B/B%2007/01%20Acquisition%20de%20la%20nationalite%20polonaise%20Avis%20consultatif.pdf)
- A magyar kir. kormány megoldási terve, melyet gróf Tisza István miniszterelnök a román vezetőkkel folytatott tárgyalásainak megghiúsulása után a képviselőház 1914. február 20-iki ülésén ismertetett. *Magyar Kisebbség*, 1940. XIX/6.

- A magyar kisebbségekre vonatkozó milyen beadványok érkeztek eddig a Nemzetek Szövetségéhez?
Magyar Kisebbség, 1926. V/7.
- A magyar kisebbségekre vonatkozó milyen beadványok érkeztek eddig a Nemzetek Szövetségéhez?
Magyar Kisebbség, 1926. V/8.
- A magyar kisebbségekre vonatkozó milyen beadványok érkeztek eddig a Nemzetek Szövetségéhez?
Magyar Kisebbség, 1926. V/9.
- A magyar népkisebbség és a Nemzeti Ujjászületés Frontja. *Magyar Kisebbség*, 1939. XVIII/2.
- A magyarság csatlakozása a Nemzeti Ujjászületés Frontjához. *Magyar Kisebbség*, 1939. XVIII/3-4.
- A Minisztertanács fontos határozatai. *Magyar Kisebbség*, 1938. XVII/3-4.
- A nemzeti kisebbségek statisztikája. *Magyar Kisebbség*, 1925. IV/20.
- A Nemzeti Ujjászületés Arcvonalára magyar vezetőségi tagjainak kinevezése. *Magyar Kisebbség*, 1939. XVIII/3-4.
- A Nemzetiségi Minisztérium „Keleti Svájc” – tervezte (Budapest, 1918. november). In: ZEIDLER Miklós (szerk.): *Trianon*. Budapest, Osiris Kiadó, 2020.
- A népszövetségi román delegáció a zsidók állampolgárságáról. *Magyar Kisebbség*, 1938. XVII/19-20.
- A román békedelegáció memoranduma Románia területi követeléseiről – Részlet (Párizs, 1919. február 8.). In: ZEIDLER Miklós (szerk.): *Trianon*. Budapest, Osiris Kiadó, 2020.
- A Román Nemzeti Párt kívánságai, melyeket az 1913. év végén megindított tárgyalások alkalmával Gróf Tisza István miniszterelnök elé terjesztett. *Magyar Kisebbség*, 1940. XIX/6.
- A Román Nemzeti Párt lapjának vezércikke (Arad, 1914. augusztus 11.). In: POMOGÁTS Béla (szerk.): *Magyar az üzött magyarságban*. Pomáz, Kráter Műhely Egyesület, 2012.
- A Román Nemzeti Tanács ultimátuma gróf Károlyi Mihály kormányához (Arad, 1918. november 9.). In: GECSÉNYI Lajos – MÁTHÉ Gábor (szerk.): *Sub Clausula. 1920–1947. Dokumentumok két békeszerződés – Trianon, Párizs – történetéből*. Budapest, Magyar Közlöny és Lapkiadó, 2008.
- A román sajtó a kisebbségi statutumról. *Magyar Kisebbség*, 1938. XVII/17.
- A romániai kisebbségi magyar nemzet politikai, kulturális és közgazdasági helyzetképe a genfi kongresszus előtt. *Magyar Kisebbség*, 1930. IX/17.
- A romániai kisebbségügyi hivatal. *Magyar Kisebbség*, 1938. XVII/11.
- A romániai magyar időszaki sajtó helyzetképe. *Magyar Kisebbség*, 1938. XVII/21.
- A romániai Német Népközösség és a Nemzeti Ujjászületés Arcvonalára. *Magyar Kisebbség*, 1939. XVIII/3-4.
- A Szlovák Nemzeti Tanács nyilatkozata a csehszlovák egységről és függetlenségről (Turócszentmárton, 1918. október 30.). In: GECSÉNYI Lajos – MÁTHÉ Gábor (szerk.): *Sub Clausula. 1920–1947. Dokumentumok két békeszerződés – Trianon, Párizs – történetéből*. Budapest, Magyar Közlöny és Lapkiadó, 2008.
- A Szlovák Nemzeti Tanács nyilatkozata a csehszlovák egységről és függetlenségről (Turócszentmárton, 1918. október 30.). In: ZEIDLER Miklós (szerk.): *Trianon*. Budapest, Osiris Kiadó, 2020.
- A Tătărescu-kormány 1937. évi parlamenti választásainak számadatai. *Magyar Kisebbség*, 1938. XVII/1.

- A trianoni békeszerződés ratifikációjának vitája a Nemzetgyűlésben – Részletek (Budapest, 1920. november 13.). In: ZEIDLER Miklós (szerk.): *Trianon*. Budapest, Osiris Kiadó. 2020.
- A trianoni Magyar-Osztrák Határmegállapító Bizottság működésének története c. összefoglaló a Külügyminisztérium béke-előkészítő osztálya számára (1946-1947.). In: GECSÉNYI Lajos – MÁTHÉ Gábor (szerk.): *Sub Clausula. 1920–1947. Dokumentumok két békeszerződés – Trianon, Párizs – történetéből*. Budapest, Magyar Közlöny és Lapkiadó, 2008.
- A választások. *Magyar Kisebbség*, 1939. XVIII/12.
- A vállalatok nem 80 százalék etnikai román, hanem 80 százalék román állampolgárt kötelesek alkalmazni. *Magyar Kisebbség*, 1939. XVIII/11.
- A zsidók cselédtartására vonatkozó rendelet végrehajtása. *Magyar Kisebbség*, 1938. XVII/2.
- Alexandre Millerand francia miniszterelnök és külügyminiszter, a békekonferencia Legfelsőbb Tanácsa elnökének levele gróf Apponyi Alberthez, a magyar béke delegáció vezetőjéhez (Párizs, 1920. május 6.). In: GECSÉNYI Lajos – MÁTHÉ Gábor (szerk.): *Sub Clausula. 1920–1947. Dokumentumok két békeszerződés – Trianon, Párizs – történetéből*. Budapest, Magyar Közlöny és Lapkiadó, 2008.
- Alexandru Vaida-Voevod miniszterelnök, külügyminiszter felszólalása a Képviselőház ülésén. (Bukarest, 1919. december 16.). In: L. BALOGH Béni: *Románia és az erdélyi kérdés 1918-1920-ban*. Budapest, Bölcsészettudományi Kutatóközpont, 2020.
- Armand Călinescu. *Magyar Kisebbség*, 1939. XVIII/19.
- Ausztria-Magyarország federalizálása a jelenlegi határok megtartása mellett. Térképmagyarázat. 1918. május 25. (Inquiry 509). In: GLANT Tibor: *Az Egyesült Államok útja Trianonhoz. Az Inquiry és Magyarország jövője, 1917-1918.*, Budapest, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, 2020.
- Ausztria-Magyarország: lengyel realizmus. Térképmagyarázat. 1918. május 25. (Inquiry 507). In: GLANT Tibor: *Az Egyesült Államok útja Trianonhoz. Az Inquiry és Magyarország jövője, 1917-1918.*, Budapest, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, 2020.
- Az 1894-dik évi törvények gyűjteménye*. Budapest, M. kir. Belügyministerium, 1894.
- Az 1895. évi törvények gyűjteménye*. Budapest, M. kir. Belügyministerium, 1895.
- Az 1892. évi román Memorandum. In: KEMÉNY G. Gábor: *Iratok a nemzetiségi kérdés történetéhez Magyarországon a dualizmus korában I.*, Budapest, Tankönyvkiadó, 1952.
- Az 1919. évi törvények gyűjteménye*. Budapest, M. kir. Belügyministerium, 1919.
- Az 1919-es párizsi békekonferencia szervezete, elvi alapjai, valamint a magyarkérdéssel kapcsolatos munkálatai c. összefoglaló a Külügyminisztérium béke-előkészítő osztálya számára (1946-1947.). In: GECSÉNYI Lajos – MÁTHÉ Gábor (szerk.): *Sub Clausula. 1920–1947. Dokumentumok két békeszerződés – Trianon, Párizs – történetéből*. Budapest, Magyar Közlöny és Lapkiadó, 2008.
- Az állampolgárság ügye. Régi sérelmek-új rendelkezések. *Magyar Kisebbség*, 1939. XVIII/16.
- Az állampolgársági ügyek végleges rendezése. *Magyar Kisebbség*, 1939. XVIII/21-22.
- Az Amerikai Egyesült Államok béke- előkészítő szakértői testületének (Inquiry) emlékeztetője a háborús célokról és békefeltételekről (1917. december 22.) In: GECSÉNYI Lajos– MÁTHÉ Gábor

(szerk.): *Sub Clausula. 1920–1947. Dokumentumok két békeszerződés – Trianon, Párizs – történetéből.* Budapest, Magyar Közlöny és Lapkiadó, 2008.

Az Amerikai Egyesült Államok béke- előkészítő szakértői testületének (Inquiry) emlékeztetője a háborús célokról és békefeltételekről (1917. december 22.). In: GLANT Tibor: *Az Egyesült Államok útja Trianonhoz. Az Inquiry és Magyarország jövője, 1917-1918.,* Budapest, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, 2020.

Az Amerikai Egyesült Államok béke- előkészítő szakértői testületének (Inquiry) emlékeztetője a háborús célokról és békefeltételekről (1917. december 22.). In: GECSÉNYI Lajos – MÁTHÉ Gábor (szerk.): *Sub Clausula. 1920–1947. Dokumentumok két békeszerződés – Trianon, Párizs – történetéből.* Budapest, Magyar Közlöny és Lapkiadó, 2008.

Az Amerikai Egyesült Államok béke- előkészítő szakértői testületének (Inquiry) emlékeztetője a háborús célokról és békefeltételekről (1917. december 22.). In: GLANT Tibor: *Az Egyesült Államok útja Trianonhoz. Az Inquiry és Magyarország jövője, 1917-1918.,* Budapest, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, 2020.

Az angol külügyminisztérium által felkért szakértő csoport feljegyzése az erdélyi kérdéstről (1942. december 21.). In: GECSÉNYI Lajos – MÁTHÉ Gábor (szerk.): *Sub Clausula. 1920–1947. Dokumentumok két békeszerződés – Trianon, Párizs – történetéből.* Budapest, Magyar Közlöny és Lapkiadó, 2008.

Az angol külügyminisztérium által felkért szakértő csoport feljegyzése az erdélyi kérdéstről (1942. december 21.). In: GECSÉNYI Lajos – MÁTHÉ Gábor (szerk.): *Sub Clausula. 1920–1947. Dokumentumok két békeszerződés – Trianon, Párizs – történetéből.* Budapest, Magyar Közlöny és Lapkiadó, 2008.

Az angol külügyminisztérium által felkért szakértő csoport feljegyzése az erdélyi kérdéstről (1942. december 21.). In: GECSÉNYI Lajos – MÁTHÉ Gábor (szerk.): *Sub Clausula. 1920–1947. Dokumentumok két békeszerződés – Trianon, Párizs – történetéből.* Budapest, Magyar Közlöny és Lapkiadó, 2008.

Az átszervezett Romániai Magyar Népközösség központi és vidéki szervei és ezek vezetői. *Magyar Kisebbség*, 1940. XIX/23.

Az erdélyi és bánági telepések panasza a Nemzetek Szövetsége előtt. *Magyar Kisebbség*, 1925. IV/7.

Az erdélyi magyar kisebbség védelme a nemzetek szövetsége előtt. In: ASZTALOS Miklós (szerk.): *Jancsó Benedek Emlékkönyv.* Budapest, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, 1931.

Az Inquiry végső jelentése a majdani határokról – 1. A cseh-szlovákok, jugo-szlávok, románok, lengyelek, rutének és magyarok számára javasolt, Ausztria-Magyarországon belüli igazságos és praktikus határokról szóló jelentések kivonata. 1918. november 1. (Inquiry 514). GLANT Tibor: *Az Egyesült Államok útja Trianonhoz. Az Inquiry és Magyarország jövője, 1917-1918.,* Budapest, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, 2020.

Az Országos Magyar Párt 1924 december 14-ikén megtartott nagygyűlésén elfogadott határozati javaslatok. *Magyar Kisebbség*, 1925. IV/1.

Az összes középiskolákban csak románok taníthatják a nemzeti tárgyakat. *Magyar Kisebbség*, 1938. XVII/2.

Az új évben – új helyzet előtt. *Magyar Kisebbség*, 1938. XVII/1.

Az ukrán kisebbség a Nemzeti Ujjászületés Arcvonalában. *Magyar Kisebbség*, 1939. XVIII/20.

„B”

Babes Vince beszéde az 1861. évi Országgyűlés XLI. ülésén. In: HAJNIK Károly (szerk.): *Az 1861-ik év april 2-án Pesten egybegyűlt Országgyűlés Képviselőházának Naplója. Második Kötet.* Pest, Landerer és Heckenast, 1861.

Baross Gábor hozzászólása a Képviselőház 335. ülésén. In: P. SZATHMÁRY Károly (szerk.): *Az 1887. évi szeptember hó 26-ára hirdetett Országgyűlés Képviselőházának Naplója. Tizenhatodik Kötet.* Budapest, Pesti Könyvnyomda - részvény - társaság, 1890.

Báró Bánffy Dezső miniszterelnök beszéde az 1892/1897. évi Országgyűlés Képviselőházának 411. ülésén. In: *Az 1892. évi február hó 18-ára hirdetett Országgyűlés Képviselőházának Naplója, Huszonkettedik Kötet.* Budapest, Pesti Könyvnyomda Részvénytársaság, 1895.

Báró Huszár Károly Kolozs vármegyei követ hozzászólása az 1841/43. évi kolozsvári erdélyi Országgyűlés XXXII. országos ülésén. In: HAJNIK Károly (szerk.): *Beszédvár Záratkul az 1841 második országgyűlési Jegyzőkönyvhöz, 1841. november 15. - 1843. február 4. 2. kötet.* Kolozsvár, Királyi Lyceum, 1841-1842.

Báró Kemény Ferenc az 1848. évi kolozsvári erdélyi országgyűlést megnyitó beszéde. In: *Erdély-Nagyfejedelemség 1848-ik évi május 30-ára Kolozsvár szabad kir. városába hirdetett s június 18-kán bezárt országgyűlésének jegyző- és irománykönyve, 1848. május 29. - július 18.* Kolozsvártt, Demjén László, 1861.

Báró Wesselényi Miklós az 1848. évi kolozsvári erdélyi országgyűlés hetedik ülésén tett nyilatkozata. In: *Erdély-Nagyfejedelemség 1848-ik évi május 30-ára Kolozsvár szabad kir. városába hirdetett s június 18-kán bezárt országgyűlésének jegyző- és irománykönyve, 1848. május 29. - július 18.* Kolozsvártt, Demjén László, 1861.

Bernády György felszólalása a Képviselőházban (1922. április 10.) In: BALÁZS Sándor: *Magyar képviselő a királyi Románia parlamentjében.* Kolozsvár, Kriterion Könyvkiadó, 2008.

Bethlen György állásfoglalása a közigazgatási törvényjavaslatról (1929. július 16.) In: BALÁZS Sándor: *Magyar képviselő a királyi Románia parlamentjében.* Kolozsvár, Kriterion Könyvkiadó, 2008.

Bethlen György beszéde az Averescu-kormány kisebbségpolitikájáról (1926. július 8.) In: BALÁZS Sándor: *Magyar képviselő a királyi Románia parlamentjében.* Kolozsvár, Kriterion Könyvkiadó, 2008.

Bethlen György felszólalása a válaszfelirati vitában (1934. február 24.) In: BALÁZS Sándor: *Magyar képviselő a királyi Románia parlamentjében.* Kolozsvár, Kriterion Könyvkiadó, 2008.

Bethlen György felszólalása a felirati vitában (1935. december 3.) In: BALÁZS Sándor: *Magyar képviselő a királyi Románia parlamentjében.* Kolozsvár, Kriterion Könyvkiadó, 2008.

Betiltott zsidó szervezetek és munkatáborok. *Magyar Kisebbség*, 1938. XVII/7-8.

Borlea Zsigmond képviselő hozzászólása a Képviselőház 142. országos ülésén. In: NAGY Iván (szerk.): *Az 1875-dik évi augusztus 28-ára hirdetett Országgyűlés Képviselőházának Naplója. Hetedik Kötet.* Budapest, Schlesinger és Wohlaier Gyorssajtó nyomása, 1876.

„C”

Călinescu belügyminiszter meghívója. *Magyar Kisebbség*, 1939. XVIII/2.

Corpus Juris Hungarici – Magyar Törvénytár – 1526-1608. évi törvényczikkek, Budapest, Franklin – Társulat Magyar Irod. Intézet és Könyvnyomda, 1899.

Corpus Juris Hungarici – Magyar Törvénytár – 1540-1848. évi erdélyi törvények, Budapest, Franklin – Társulat Magyar Irod. Intézet és Könyvnyomda, 1900.

Corpus Juris Hungarici – Magyar Törvénytár – 1608-1657. évi törvényczikkek, Budapest, Franklin – Társulat Magyar Irod. Intézet és Könyvnyomda, 1900.

Corpus Juris Hungarici – Magyar Törvénytár – 1740-1835. évi törvényczikkek, Budapest, Franklin – Társulat Magyar Irod. Intézet és Könyvnyomda, 1901.

Corpus Juris Hungarici – Magyar Törvénytár – 1836-1868. évi törvényczikkek, Budapest, Franklin – Társulat Magyar Irod. Intézet és Könyvnyomda, 1896.

Corpus Juris Hungarici – Magyar Törvénytár – 1869-1871. évi törvényczikkek, Budapest, Franklin – Társulat Magyar Irod. Intézet és Könyvnyomda, 1896.

Corpus Juris Hungarici – Magyar Törvénytár – 1875-1876. évi törvényczikkek, Budapest, Franklin – Társulat Magyar Irod. Intézet és Könyvnyomda, 1896.

Corpus Juris Hungarici – Magyar Törvénytár – 1877-1878. évi törvényczikkek, Budapest, Franklin – Társulat Magyar Irod. Intézet és Könyvnyomda, 1896.

Corpus Juris Hungarici – Magyar Törvénytár – 1882-1883. évi törvényczikkek, Budapest, Franklin – Társulat Magyar Irod. Intézet és Könyvnyomda, 1896.

Corpus Juris Hungarici – Magyar Törvénytár – 1884-1886. évi törvényczikkek, Budapest, Franklin – Társulat Magyar Irod. Intézet és Könyvnyomda, 1897.

Corpus Juris Hungarici – Magyar Törvénytár – 1889-1891. évi törvényczikkek, Budapest, Franklin – Társulat Magyar Irod. Intézet és Könyvnyomda, 1897.

Corpus Juris Hungarici – Magyar Törvénytár – 1892-1893. évi törvényczikkek, Budapest, Franklin – Társulat Magyar Irod. Intézet és Könyvnyomda, 1897.

Corpus Juris Hungarici – Magyar Törvénytár – 1898. évi törvényczikkek, Budapest, Franklin – Társulat Magyar Irod. Intézet és Könyvnyomda, 1899.

Corpus Juris Hungarici – Magyar Törvénytár – 1899. évi törvényczikkek, Budapest, Franklin – Társulat Magyar Irod. Intézet és Könyvnyomda, 1900.

Corpus Juris Hungarici – Magyar Törvénytár – 1901. évi törvényczikkek, Budapest, Franklin – Társulat Magyar Irod. Intézet és Könyvnyomda, 1902.

Corpus Juris Hungarici – Magyar Törvénytár – 1907. évi törvényczikkek, Budapest, Franklin – Társulat Magyar Irod. Intézet és Könyvnyomda, 1908.

- Corpus Juris Hungarici – Magyar Törvénytár – 1910. évi törvények*, Budapest, Franklin – Társulat Magyar Irod. Intézet és Könyvnyomda, 1911.
- Corpus Juris Hungarici – Magyar Törvénytár – 1914. évi törvények*, Budapest, Franklin – Társulat Magyar Irod. Intézet és Könyvnyomda, 1915.
- Corpus Juris Hungarici – Magyar Törvénytár – 1918. évi törvények és néptörvények*, Budapest, Franklin – Társulat Magyar Irod. Intézet és Könyvnyomda, 1919.
- Corpus Juris Hungarici – Magyar Törvénytár – 1920. évi törvények*, Budapest, Franklin – Társulat Magyar Irod. Intézet és Könyvnyomda, 1921.
- Corpus Juris Hungarici – Magyar Törvénytár – 1921. évi törvények*, Budapest, Franklin – Társulat Magyar Irod. Intézet és Könyvnyomda, 1922.
- Corpus Juris Hungarici – Magyar Törvénytár – 1923. évi törvények*, Budapest, Franklin – Társulat Magyar Irod. Intézet és Könyvnyomda, 1924.
- Corpus Juris Hungarici – Magyar Törvénytár – 1924. évi törvények*, Budapest, Franklin – Társulat Magyar Irod. Intézet és Könyvnyomda, 1925.
- Corpus Juris Hungarici – Magyar Törvénytár – 1926. évi törvények*, Budapest, Franklin – Társulat Magyar Irod. Intézet és Könyvnyomda, 1927.
- Corpus Juris Hungarici – Magyar Törvénytár – 1930. évi törvények*, Budapest, Franklin – Társulat Magyar Irod. Intézet és Könyvnyomda, 1931.
- Corpus Juris Hungarici – Magyar Törvénytár – 1938. évi törvények*, Budapest, Franklin – Társulat Magyar Irod. Intézet és Könyvnyomda, 1939.
- Corpus Juris Hungarici – Magyar Törvénytár – 1939. évi törvények*, Budapest, Franklin – Társulat Magyar Irod. Intézet és Könyvnyomda, 1940.
- Corpus Juris Hungarici – Magyar Törvénytár – 1940. évi törvények*, Budapest, Franklin – Társulat, 1941.
- Corpus Juris Hungarici – Magyar Törvénytár – 1941. évi törvények*, Budapest, Franklin – Társulat, 1942.
- Csáky Imre gróf és Bethlen István gróf, a magyar kormány különleges megbízottainak memoranduma Maurice Georges Paléologue francia külügyi vezértitkár részére a magyar külpolitikai törekvésekről (Párizs, 1920. május 12.). In: ZEIDLER Miklós (szerk.): *Trianon*. Budapest, Osiris Kiadó. 2020.

„D”

- Decretele, Regulamentele și Ordonanțele Consiliul Dirigent din Transilvania publicate în Gazeta Oficială din 1918-1920 (retipărire)*. Cluj, Editura Buletinului Justiției, 1929.
- Deák Ferenc beszéde az 1861. évi Országgyűlés XXI. ülésén. In: HAJNIK Károly (szerk.): *Az 1861-ik év április 2-án Pesten egybegyűlt Országgyűlés Képviselőházának Naplója. Első Kötet*. Pest, Landerer és Heckenast, 1861.

Deák Ferenc felszólalása az 1865/1868. évi Országgyűlés Képviselőházának CCCXIII. országos ülésén. In: GREGUSS Ágost (szerk.): *Az 1865-dik évi december 10-dikére hirdetett Országgyűlés Képviselőházának Naplója. Tizedik Kötet.* Pest, Athenaeum, 1868.

Deák Ferenc felszólalása az 1865/1868. évi Országgyűlés Képviselőházának CCCXXIII. országos ülésén. In: GREGUSS Ágost (szerk.): *Az 1865-dik évi december 10-dikére hirdetett Országgyűlés Képviselőházának Naplója. Tizenegyedik Kötet.* Pest, Athenaeum, 1868.

Dimitrievics Milos felszólalása az 1865/1868. évi Országgyűlés Képviselőházának CCCXXIII. országos ülésén. In: GREGUSS Ágost (szerk.): *Az 1865-dik évi december 10-dikére hirdetett Országgyűlés Képviselőházának Naplója. Tizenegyedik Kötet.* Pest, Athenaeum, 1868.

Donáth György eladó beszéde az Országgyűlés Képviselőházának 145. ülésén. In: *Az 1939. június hó 10-ére hirdetett Országgyűlés Képviselőházának Naplója. Hetedik Kötet.* Budapest, Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Részvénytársulat, 1941.

Dumitru Iliescu tábornok tervezte a kelet- európai államok helyzetének jövőbeni rendezéséről. Párizs, 1918. október 31. In: L. BALOGH Béni: *Románia és az erdélyi kérdés 1918-1920-ban.* Budapest, Bölcsészettudományi Kutatóközpont, 2020.

„E”

Előterjesztés az amerikai külügyminisztérium tanácsadó bizottsága területi albizottságához a magyar-szlovák határról (1942. július 16.). In: GECSÉNYI Lajos – MÁTHÉ Gábor (szerk.): *Sub Clausula. 1920–1947. Dokumentumok két békeszerződés – Trianon, Párizs – történetéből.* Budapest, Magyar Közlöny és Lapkiadó, 2008.

Előterjesztés az amerikai külügyminisztérium tanácsadó bizottsága területi albizottságához a magyar-szlovák határról (1942. július 16.). In: GECSÉNYI Lajos – MÁTHÉ Gábor (szerk.): *Sub Clausula. 1920–1947. Dokumentumok két békeszerződés – Trianon, Párizs – történetéből.* Budapest, Magyar Közlöny és Lapkiadó, 2008.

Eötvös József báró beszéde az 1861. évi Országgyűlés XLI. ülésén. In: HAJNIK Károly (szerk.): *Az 1861-ik év april 2-án Pesten egybegyűlt Országgyűlés Képviselőházának Naplója. Második Kötet.* Pest, Landerer és Heckenast, 1861.

Eötvös József báró az 1865/1868. évi Országgyűlés Képviselőházának CCCXXIV. országos ülésén. In: GREGUSS Ágost (szerk.): *Az 1865-dik évi december 10-dikére hirdetett Országgyűlés Képviselőházának Naplója. Tizenegyedik Kötet.* Pest, Athenaeum, 1868.

„F”

Feloszlatták a politikai pártokat. *Magyar Kisebbség*, 1938. XVII/7-8.

Földváry János hozzászólása a Képviselőház 141. országos ülésén. In: NAGY Iván (szerk.): *Az 1875-dik évi augusztus 28-ára hirdetett Országgyűlés Képviselőházának Naplója. Hatodik Kötet.* Budapest, Schlesinger és Wohlauser Gyorssajtó nyomása, 1876.

„G”

- Gál János királyi regalista hozzászólása az 1841/43. évi kolozsvári erdélyi Országgyűlés XXXI. országos ülésén. In: Hajnik Károly (szerk.): *Beszédvár Záratkul az 1841 második országgyűlési Jegyzőkönyvhöz, 1841. november 15. - 1843. február 4. 2. kötet.* Kolozsvár, Királyi Lyceum, 1841-1842.
- Georges Benjamin Clemenceau kísérelőlevele a lengyel kisebbségvédelmi szerződés átadásakor Ignacy Jan Paderewskinek, a lengyel kormány elnökének, 1919. június 24-én. In: GALÁNTAI József: *Trianon és a kisebbségvédelem.* Budapest, Maecenas, 1989.
- Georges Benjamin Clemenceau francia miniszterelnök és hadügyminiszter, a békekonferencia Legfelsőbb Tanácsa elnökének távirata Henri Mathias Berthelot tábornokhoz, a francia Dunai Hadsereg parancsnokához (Párizs, 1919. január 15.). In: GECSÉNYI Lajos – MÁTHÉ Gábor (szerk.): *Sub Clausula. 1920–1947. Dokumentumok két békeszerződés – Trianon, Párizs – történetéből.* Budapest, Magyar Közlöny és Lapkiadó, 2008.
- Ghyczy Kálmán beszéde az 1861. évi Országgyűlés VI. ülésén. In: HAJNIK Károly (szerk.): *Az 1861-ik év april 2-án Pesten egybegyűlt Országgyűlés Képviselőházának Naplója. Első Kötet.* Pest, Landerer és Heckenast, 1861.
- Gozsdu Manó felszólalása az 1865/1868. évi Országgyűlés Képviselőházának XXVIII. ülésén. In: GREGUSS Ágost (szerk.): *Az 1865-dik évi december 10-dikére hirdetett Országgyűlés Képviselőházának Naplója. Első Kötet.* Pest, Emich Gusztáv Magyar Akad. Nyomdásznál, 1866.
- Gróf Apponyi Albert, a magyar béke delegáció vezetőjének bemutatkozó jegyzéke (Neuilly-sur-Seine, 1920. január 14.). In: GECSÉNYI Lajos – MÁTHÉ Gábor (szerk.): *Sub Clausula. 1920–1947. Dokumentumok két békeszerződés – Trianon, Párizs – történetéből.* Budapest, Magyar Közlöny és Lapkiadó, 2008.
- Gróf Apponyi Albert, a magyar béke delegáció vezetőjének Erdélyre vonatkozó jegyzéke (Neuilly-sur-Seine, 1920. január 14.). In: GECSÉNYI Lajos – MÁTHÉ Gábor (szerk.): *Sub Clausula. 1920–1947. Dokumentumok két békeszerződés – Trianon, Párizs – történetéből.* Budapest, Magyar Közlöny és Lapkiadó, 2008.
- Gróf Apponyi Albert, a magyar béke delegáció vezetőjének a békekonferencia Legfelsőbb Tanácsához intézett beszéde (Neuilly-sur-Seine, 1920. január 16.). In: GECSÉNYI Lajos – MÁTHÉ Gábor (szerk.): *Sub Clausula. 1920–1947. Dokumentumok két békeszerződés – Trianon, Párizs – történetéből.* Budapest, Magyar Közlöny és Lapkiadó, 2008.
- Gróf Apponyi Albert, a magyar béke delegáció vezetőjének Szlovákiára vonatkozó jegyzéke (Neuilly-sur-Seine, 1920. január 25.). In: GECSÉNYI Lajos – MÁTHÉ Gábor (szerk.): *Sub Clausula. 1920–1947. Dokumentumok két békeszerződés – Trianon, Párizs – történetéből.* Budapest, Magyar Közlöny és Lapkiadó, 2008.
- Gróf Apponyi Albert, a magyar béke delegáció vezetőjének észrevételei az antant békefeltételeiről (Neuilly-sur-Seine, 1920. február 12.). In: GECSÉNYI Lajos – MÁTHÉ Gábor (szerk.): *Sub Clausula. 1920–1947. Dokumentumok két békeszerződés – Trianon, Párizs – történetéből.* Budapest, Magyar Közlöny és Lapkiadó, 2008.

- Gróf Apponyi Albert, a magyar béke delegáció vezetőjének jegyzéke Magyarország új határaitól (Neuilly-sur-Seine, 1920. február 12.). In: GECSÉNYI Lajos – MÁTHÉ Gábor (szerk.): *Sub Clausula. 1920–1947. Dokumentumok két békeszerződés – Trianon, Párizs – történetéből.* Budapest, Magyar Közlöny és Lapkiadó, 2008.
- Gróf Khuen-Héderváry Károly miniszterelnök nyilatkozata 1901/1903. Országgyűlés Képviselőházának 295. országos ülésén. In: *Az 1901. évi október 24-ére hirdetett Országgyűlés Képviselőházának Naplója. Tizenhetedik Kötet.* Budapest, Az Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Részvénytársulat Könyvnyomdája, 1903.
- Gróf Teleki Pál felszólalása az 1939/1944. évi Országgyűlés Képviselőházának 4. országos ülésén. In: *Az 1939. évi június hó 10-ére hirdetett Országgyűlés Képviselőházának Naplója. Első Kötet.* Budapest, Az Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Részvénytársulat Könyvnyomdája, 1939.
- Gróf Tisza István felszólalása 1910/1918. évi Országgyűlés Képviselőházának 456. országos ülésén. In: *Az 1910. június hó 21-ére hirdetett Országgyűlés Képviselőházának Naplója. Tizenkilencedik Kötet.* Budapest, Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Részvénytársulat, 1913.
- Gróf Tisza István felszólalása az 1910/1918. évi Országgyűlés Képviselőházának 513. ülésén. In: *Az 1910. június hó 21-ére hirdetett Országgyűlés Képviselőházának Naplója. Huszonkettedik Kötet.* Budapest, Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Részvénytársulat, 1914.
- Gulner Gyula előadása az 1875/1878. évi Országgyűlés Képviselőházának 141. országos ülésén. In: NAGY Iván (szerk.): *Az 1875-dik évi augusztus 28-ára hirdetett Országgyűlés Képviselőházának Naplója. Hatodik Kötet.* Budapest, Schlesinger és Wohlaer Gyorssajtó nyomása, 1876.
- Gurbán Konstatntin képviselő hozzászólása az 1875/1878. évi Országgyűlés Képviselőházának 142. országos ülésén. In: NAGY Iván (szerk.): *Az 1875-dik évi augusztus 28-ára hirdetett Országgyűlés Képviselőházának Naplója. Hetedik Kötet.* Budapest, Schlesinger és Wohlaer Gyorssajtó nyomása, 1876.
- Gyárfás Elemér szenátor hozzászólása a középiskolai oktatásról szóló törvény vitájában (1928. április 3.) In: BALÁZS Sándor: *Magyar képviselet a királyi Románia parlamentjében.* Kolozsvár, Kriterion Könyvkiadó, 2008.
- Gyárfás Elemér beszéde az érettségi vizsgáról (1931. június 26.) In: BALÁZS Sándor: *Magyar képviselet a királyi Románia parlamentjében.* Kolozsvár, Kriterion Könyvkiadó, 2008.
- Gyárfás Elemér nyilatkozata az Erdélyi Katolikus Statusra vonatkozóan (1932. augusztus 23.) In: BALÁZS Sándor: *Magyar képviselet a királyi Románia parlamentjében.* Kolozsvár, Kriterion Könyvkiadó, 2008.
- Gyárfás Elemér felszólalása a felirati vitában (1934. december 13.) In: BALÁZS Sándor: *Magyar képviselet a királyi Románia parlamentjében.* Kolozsvár, Kriterion Könyvkiadó, 2008.

„H”

Hegedüs Nándor felirati vitában tett felszólalása (1929. november 26.) In: BALÁZS Sándor: *Magyar képviselet a királyi Románia parlamentjében.* Kolozsvár, Kriterion Könyvkiadó, 2008.

- Hegedüs Nándor felirati vitában tett hozzászólása során Pamfil Şeicaru közbeszólása (1929. november 26.) In: BALÁZS Sándor: *Magyar képviselet a királyi Románia parlamentjében*. Kolozsvár, Kriterion Könyvkiadó, 2008.
- Hegedüs Nándor felirati vitában való hozzászólása (1929. november 26.) In: BALÁZS Sándor: *Magyar képviselet a királyi Románia parlamentjében*. Kolozsvár, Kriterion Könyvkiadó, 2008.
- Hegedüs Nándor beszéde a közigazgatási reformról (1931. július 3.) In: BALÁZS Sándor: *Magyar képviselet a királyi Románia parlamentjében*. Kolozsvár, Kriterion Könyvkiadó, 2008.
- Hegedüs Nándor beszéde a közigazgatási törvény módosításáról (1932. szeptember 3.) In: BALÁZS Sándor: *Magyar képviselet a királyi Románia parlamentjében*. Kolozsvár, Kriterion Könyvkiadó, 2008.
- Hegedüs Sándor válasza a Képviselőház 488. országos ülésén. In: In: *Az 1896. évi november hó 23-ára hirdetett Országgyűlés Képviselőházának Naplója. Huszonnegyedik Kötet*. Budapest, Pesti Könyvnyomda - részvény - társaság, 1899.
- Hegyessy Márton előadása a Képviselőház 141. országos ülésén. In: NAGY Iván (szerk.): *Az 1875-dik évi augusztus 28-ára hirdetett Országgyűlés Képviselőházának Naplója. Hatodik Kötet*. Budapest, Schlesinger és Wohlaer Gyorssajtó nyomása, 1876.
- Hodosiu József felszólalása az 1865/1868. évi Országgyűlés Képviselőházának CCCXXV. országos ülésén. In: GREGUSS Ágost (szerk.): *Az 1865-dik évi december 10-dikére hirdetett Országgyűlés Képviselőházának Naplója. Tizenegyedik Kötet*. Pest, Athenaeum, 1868.
- Hollósy György esztergomi káptalan követe beszéde az 1790. évi Országgyűlés első ülésnapján. In: *Az 1790-dik esztendőben Budán tartott Ország-Gyűlésének Naponként-való Jegyzései*. Bécs, 1791.; In: *Naponként-való jegyzései az 1790dik esztendőben Felsőleges Ildik Leopold tsászár, és Magyar országi király által, szabad királyi várossába Budára, Szent Jakab havának 6dik napjára rendelt, 's Szent András havának 3dik napjára Posony királyi várossába által-téetett, 's ugyan ott, következő 1791dik esztendőben, böjt-más havának 13dik napján bé-fejeztetett Magyar ország gyűlésének*. Buda, Királyi Akademia, 1791.
- Hubay-Vágó javaslat. *Magyar Kisebbség*, 1940. XIX/13.

„I”

- Imrédy Béla felszólalása az 1935/1940. Országgyűlés Képviselőházának 345. ülésén. In: *Az 1935. évi április 27-ére hirdetett Országgyűlés Képviselőházának Naplója. Huszadik Kötet*. Budapest, Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Részvénytársulat Nyomdája, 1938.
- Ion I. C. Brătianu képviselő felszólalása a Képviselőház ülésén (Bukarest, 1919. december 16-17.). In: L. BALOGH Béni: *Románia és az erdélyi kérdés 1918-1920-ban*. Budapest, Bölcsészettudományi Kutatóközpont, 2020.
- Ion I. C. Brătianu levele Victor Antonescu párizsi követnek a kisebbségi szerződésről való megállapodás feltételeiről (Bukarest, 1919. november 2.). In: L. BALOGH Béni: *Románia és az erdélyi kérdés 1918-1920-ban*. Budapest, Bölcsészettudományi Kutatóközpont, 2020.

Ion I. C. Brătianu, a román béke delegáció levele Mihail Pherekyde ideiglenes miniszterelnöknek és külügyminiszternek Románia helyzetéről a békekonferencián (Párizs, 1919. június 3.). In: L. BALOGH Béni: *Románia és az erdélyi kérdés 1918-1920-ban*. Budapest, Bölcsészettudományi Kutatóközpont, 2020.

„J”

Javaslat az Ausztria-Magyarországon belüli határokra. In: GLANT Tibor: *Az Egyesült Államok útja Trianonhoz. Az Inquiry és Magyarország jövője, 1917-1918.*, Budapest, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, 2020.

Jósika János felszólalása a konkordátum ügyében (1929. május 29.) In: BALÁZS Sándor: *Magyar képviselő a királyi Románia parlamentjében*. Kolozsvár, Kriterion Könyvkiadó, 2008.

„K”

Károlyi Mihály kiáltványa a magyarországi nemzetiségekhez (Budapest, 1918. november 24.). In: ZEIDLER Miklós (szerk.): *Trianon*. Budapest, Osiris Kiadó, 2020.

Készül a törvénytervezet Kárpátalja önkormányzatáról. *Magyar Kisebbség*, 1940. XIX/6.

Királyi rendelet a kisebbségi kérdés szabályozásáról. *Magyar Kisebbség*, 1938. XVII/15–16.

Kormánynyilatkozatok a népkisebbségek ügyéről. *Magyar Kisebbség*, 1939. XVIII/24.

Kisebbségi szakosztály. *Magyar Kisebbség*, 1938. XVII/9-10.

Kozma Diénes Zaránd vármegyei követ indítványa nyelv diplomatikai polczra emelése, 's a' polgári pereknek országgyűlés alatt is folyhatása iránt az 1841/43. évi kolozsvári erdélyi Országgyűlés XV. országos ülésén. In: HAJNIK Károly (szerk.): *Beszédvár Záratkul az 1841 második országgyűlési Jegyzőkönyvhöz, 1841. november 15. - 1843. február 4. 1. kötet*. Kolozsvár, Királyi Lyceum. 1841-1842.

Közlemény a magyarországi román „lojalitási nyilatkozatok”-ról. In: POMOGÁTS Béla (szerk.): *Magyar az üzött magyarságban*. Pomáz, Kráter Műhely Egyesület, 2012.

„L”

Laár Ferenc hozzászólása a baccalaureatusi törvényjavaslatához (1929. május 26.) In: BALÁZS Sándor: *Magyar képviselő a királyi Románia parlamentjében*. Kolozsvár, Kriterion Könyvkiadó, 2008.

Laár Ferenc felszólalása a felekezeti iskolák államsegélyének ügyében (1934. március 16.) In: BALÁZS Sándor: *Magyar képviselő a királyi Románia parlamentjében*. Kolozsvár, Kriterion Könyvkiadó, 2008.

„M”

Magyarországi Rendeletek Tára. 1895. Budapest, Pesti Könyvnyomda Részvénytársaság, 1895.

- Magyarországi Rendeletek Tára. 1919.* Budapest, Pesti Könyvnyomda Részvénytársaság, 1919.
- Magyarországi Rendeletek Tára. 1921.* Budapest, Pesti Könyvnyomda Részvénytársaság, 1922.
- Magyarországi Rendeletek Tára. 1922.* Budapest, Pesti Könyvnyomda Részvénytársaság, 1923.
- Magyarországi Rendeletek Tára. 1923.* Budapest, Pesti Könyvnyomda Részvénytársaság, 1924.
- Magyarországi Rendeletek Tára. 1924.* Budapest, Pesti Könyvnyomda Részvénytársaság, 1925.
- Magyarországi Rendeletek Tára. 1933.* Budapest, Fővárosi Nyomda Részvénytársaság, 1933.
- Magyarországi Rendeletek Tára. 1939.* Budapest, Stádium Sajtóvállalat Részvénytársaság, 1940.
- Magyarországi Rendeletek Tára. 1940.* Budapest, Stádium Sajtóvállalat Részvénytársaság, 1940.
- Magyar nyelvű állami kereskedelmi líceum terve *Magyar Kisebbség*, 1938. XVII/13.
- Makray Aladár képviselő hozzászólása a Képviselőház 141. országos ülésén. In: NAGY Iván (szerk.): *Az 1875-dik évi augusztus 28-ára hirdetett Országgyűlés Képviselőházának Naplója. Hatodik Kötet.* Budapest, Schlesinger és Wohlaier Gyorssajtó nyomása, 1876.
- Maniu Aurál beszéde az 1861. évi Országgyűlés XLI. ülésén. In: HAJNIK Károly (szerk.): *Az 1861-ik év april 2-án Pesten egybegyűlt Országgyűlés Képviselőházának Naplója. Második Kötet.* Pest, Landerer és Heckenast, 1861.
- Maniu Gyula a kisebbségekről. In: *Magyar Kisebbség*, 1924 III/11.
- Maniu Gyula a kisebbségekről (Második közlemény) In: *Magyar Kisebbség*, 1924. III/12.
- Megalakult az állampolgárságok igazolását végző bizottság. *Magyar Kisebbség*, 1938. XVII/2.
- Miletics Szvetozár interpellációja az 1865/1868. évi Országgyűlés Képviselőházának CLXXIV. országos ülésén. In: GREGUSS Ágost (szerk.): *Az 1865-dik évi december 10-dikére hirdetett Országgyűlés Képviselőházának Naplója. Ötödik Kötet.* Pest, Emich Gusztáv Magyar Akad. Nyomdásznál, 1868.
- Miletics Szvetozár nyilatkozata az 1865/1868. évi Országgyűlés Képviselőházának CCCXXVIII. országos ülésén. In: GREGUSS Ágost (szerk.): *Az 1865-dik évi december 10-dikére hirdetett Országgyűlés Képviselőházának Naplója. Tizenegyedik Kötet.* Pest, Athenaeum, 1868.
- Mocsonyi Sándor felszólása az 1865/1868. évi Országgyűlés Képviselőházának CCCXXIII. országos ülésén. In: GREGUSS Ágost (szerk.): *Az 1865-dik évi december 10-dikére hirdetett Országgyűlés Képviselőházának Naplója. Tizenegyedik Kötet.* Pest, Athenaeum, 1868.
- Mocsonyi Sándor felszólása az 1865/1868. évi Országgyűlés Képviselőházának CCCXXVIII. országos ülésén. In: GREGUSS Ágost (szerk.): *Az 1865-dik évi december 10-dikére hirdetett Országgyűlés Képviselőházának Naplója. Tizenegyedik Kötet.* Pest, Athenaeum, 1868.
- „N”
- Német oktatás Magyarországon. *Magyar Kisebbség*, 1938. XVII/21.
- Nicolae Iorga közbevetése Sándor József beszéde alatt az alkotmánytervezetről (1923. március 17.) In: BALÁZS Sándor: *Magyar képviselő a királyi Románia parlamentjében.* Kolozsvár, Kriterion Könyvkiadó, 2008.
- Nóta-rendelet. *Magyar Kisebbség*, 1938. XVII/3-4.

„O”

Orbán Balázs képviselő hozzászólása a Képviselőház 141. országos ülésén. In: NAGY Iván (szerk.): *Az 1875-dik évi augusztus 28-ára hirdetett Országgyűlés Képviselőházának Naplója. Hatodik Kötet.* Budapest, Schlesinger és Wohlaier Gyorsajtó nyomása, 1876.

Orbán Balázs képviselő hozzászólása a Képviselőház 335. ülésén. In: P. SZATHMÁRY Károly (szerk.): *Az 1887. évi szeptember hó 26-ára hirdetett Országgyűlés Képviselőházának Naplója. Tizenhatodik Kötet.* Budapest, Pesti Könyvnyomda - részvény - társaság, 1890.

Öfelsége kiáltványa. *Magyar Kisebbség*, 1938. XVII/3-4.

Összehasonlító kimutatás a román kormányok által Erdélyben 1922., 1926. és 1927. években rendezett választások eredményeiről. *Magyar Kisebbség*, 1927. VI/21.

„P”

Pap János beszéde az 1861. évi Országgyűlés XXXV. ülésén. In: HAJNIK Károly (szerk.): *Az 1861-ik év april 2-án Pesten egybegyűlt Országgyűlés Képviselőházának Naplója. Második Kötet.* Pest, Landerer és Heckenast, 1861.

Parcz Béla interpellációja a telepések ügyében (1929. május 2.) In: BALÁZS Sándor: *Magyar képviselet a királyi Románia parlamentjében.* Kolozsvár, Kriterion Könyvkiadó, 2008.

Perczel Miklós képviselő hozzászólása a Képviselőház 335. ülésén. In: P. SZATHMÁRY Károly (szerk.): *Az 1887. évi szeptember hó 26-ára hirdetett Országgyűlés Képviselőházának Naplója. Tizenhatodik Kötet.* Budapest, Pesti Könyvnyomda - részvény - társaság, 1890.

„R”

Recensământul Populației și al Locuințelor din 2011. București, Institutului Național de Statistică, 2014.

Rendeletörvény a romániai német népcsoport jogállásáról. *Magyar Kisebbség*, 1940. XIX/23.

Román államférfiak és publicisták a román sovinizmus ellen. In: *Magyar Kisebbség*, 1924. III/18.

Román közéleti előkelőségek reánk vonatkozó karácsonyi megnyilatkozásából. *Magyar Kisebbség*, 1939. XVIII/1.

Ruffy Pál felszólalása az 1896/1901. évi Országgyűlés Képviselőházának 224. országos ülésén. In: *Az 1896. évi november hó 23-ára hirdetett Országgyűlés Képviselőházának Naplója. Tizedik Kötet.* Budapest, Pesti Könyvnyomda - részvény - társaság, 1898.

„S”

Sándor József beszéde az alkotmánytervezetről (1923. március 17.) In: BALÁZS Sándor: *Magyar képviselet a királyi Románia parlamentjében.* Kolozsvár, Kriterion Könyvkiadó, 2008.

Sándor József orsz. képviselő beszéde a kamara 1923. márc. 17-iki ülésén az Alkotmány-javaslatához.

Magyar Kisebbség, 1923. II/11.

Sándor József beszéde a közigazgatási törvényről (1931. június 25.) In: BALÁZS Sándor: *Magyar képviselet a királyi Románia parlamentjében*. Kolozsvár, Kriterion Könyvkiadó, 2008.

Schreiber Frigyes felszólalása az 1896/1901. évi Országgyűlés Képviselőházának 224. országos ülésén. In: *Az 1896. évi november hó 23-ára hirdetett Országgyűlés Képviselőházának Naplója. Tizedik Kötet*. Budapest, Pesti Könyvnyomda - részvény - társaság, 1898.

Șerban Mihály kisebbségi alminiszter urnak átadott emlékiratunk. *Magyar Kisebbség*, 1933. XII/6.

Silviu Dragomir Románia kisebbségeiről a „Times”-ben. *Magyar Kisebbség*, 1938. XVII/20.

Simonyi Lajos báró felszólalása az 1865/1868. évi Országgyűlés Képviselőházának CCCXXIII. országos ülésén. In: GREGUSS Ágost (szerk.): *Az 1865-dik évi december 10-dikére hirdetett hirdetett Országgyűlés Képviselőházának Naplója. Tizenegyedik Kötet*. Pest, Athenaeum, 1868.

Statisztikai közlemények. *Magyar Kisebbség*, 1938. XVII/24.

Suceavában csak románul beszélhetnek a zsidó-vallású polgárok. *Magyar Kisebbség*, 1938. XVII/24.

Supplex Libellus Valachorum. In: KÖLLŐ Károly (szerk.): *Supplex Libellus Valachorum*. Bukarest, Kriterion Könyvkiadó, 1971.

Szász Pál Memoranduma a román Koronatanácshoz (1938. április 27). In: GYÖRGY Béla: Szász Pál Memoranduma a román Koronatanácshoz (1938. április 27). *Pro Minoritate*, 2002/ősz.

„T”

Take Ionescu, a Konzervatív-Demokrata Párt elnökének bizalmas memoranduma I. Ferdinánd Királyhoz (Párizs, 1919. június 8.). In: L. BALOGH Béni: *Románia és az erdélyi kérdés 1918-1920-ban*. Budapest, Bölcsészettudományi Kutatóközpont, 2020.

Tasnádi Nagy András felszólalása. az 1939/1944. évi Országgyűlés 117. ülésén. *Az 1939. június hó 10-ére hirdetett Országgyűlés Képviselőházának Naplója. Hatodik Kötet*. Budapest, Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Részvénytársulat, 1940.

Thaly Kálmán hozzászólása a Képviselőház 488. országos ülésén. In: *Az 1896. évi november hó 23-ára hirdetett Országgyűlés Képviselőházának Naplója. Huszonnegyedik Kötet*. Budapest, Pesti Könyvnyomda - részvény - társaság, 1899.

Thomas Woodrow Wilson amerikai elnök beszéde a békekonferencia plenáris ülésén, 1919. május 31-én. In: GALÁNTAI József: *Trianon és a kisebbségvédelem*. Budapest, Maecenas, 1989.

Tisza Kálmán beszéde az 1861. évi Országgyűlés XXIII. ülésén. In: HAJNIK Károly (szerk.): *Az 1861-ik év april 2-án Pesten egybegyűlt Országgyűlés Képviselőházának Naplója. Első Kötet*. Pest, Landerer és Heckenast, 1861.

Tittoni – a Nemzetek Szövetsége Tanácsa által 1920. október 22-én jóváhagyott – jelentése. In: GALÁNTAI József: *Trianon és a kisebbségvédelem*. Budapest, Maecenas, 1989.

Trefort Ágoston beszéde az 1861. évi Országgyűlés XXVI. ülésén. In: HAJNIK Károly (szerk.): *Az 1861-ik év april 2-án Pesten egybegyűlt Országgyűlés Képviselőházának Naplója. Első Kötet*. Pest, Landerer és Heckenast, 1861.

Trianon kiskatéja (1930) In: ZEIDLER Miklós (szerk.): *Trianon*. Budapest, Osiris Kiadó. 2020.

„U”

Új rendelet a közrend biztosítására. *Magyar Kisebbség*, 1938. XVII/19-20.

Új rendelkezések a táviró és rádió szolgálatában. *Magyar Kisebbség*, 1938. XVII/14.

„V”

Vajda Sándor felszólalása az 1910/1918. évi Országgyűlés 825. országos ülésén. In: *Az 1910. június hó 21-ére hirdetett Országgyűlés Képviselőházának Naplója. Negyvenegyedik Kötet*. Budapest, Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Részvénytársulat, 1918.

Válogatás a két háború közötti magyarországi pártok programjaiból (1919-1944). In: ZEIDLER Miklós (szerk.): *Trianon*. Budapest, Osiris Kiadó. 2020.

Vlad Alajos beszéde az 1861. évi Országgyűlés XXXIV. ülésén. In: HAJNIK Károly (szerk.): *Az 1861-ik év april 2-án Pesten egybegyűlt Országgyűlés Képviselőházának Naplója. Első Kötet*. Pest, Landerer és Heckenast, 1861.

„W”

Wenckheim László báró felszólalása az 1865/1868. évi Országgyűlés Főrendiházának CXXIX. országos ülésén. GREGUSS Ágost (szerk.): *Az 1865-dik évi december 10-dikére hirdetett Országgyűlés Főrendi Házának Naplója*. Pest, Athenaeum, 1869.

Willer József hozzászólása a közigazgatási törvény vitájában (1929. július 16.) In: BALÁZS Sándor: *Magyar képviselet a királyi Románia parlamentjében*. Kolozsvár, Kriterion Könyvkiadó, 2008.

Willer József képviselő beszéde a színházi törvényjavaslathoz a kamara 1930. május 24-iki ülésén. *Magyar Kisebbség*, 1930. IX/11.

Willer József beszéde az ostromállapot bevezetéséről (1933. február 3.) In: BALÁZS Sándor: *Magyar képviselet a királyi Románia parlamentjében*. Kolozsvár, Kriterion Könyvkiadó, 2008.

Willer József véleménye a közigazgatási törvényjavaslatról (1936. február 25.) In: BALÁZS Sándor: *Magyar képviselet a királyi Románia parlamentjében*. Kolozsvár, Kriterion Könyvkiadó, 2008.

Willer József felszólalása a felirati vitában (1936. november 24.) In: BALÁZS Sándor: *Magyar képviselet a királyi Románia parlamentjében*. Kolozsvár, Kriterion Könyvkiadó, 2008.

Willer József felszólalása a magyar párt nyilatkozatáról az ostromállapottal kapcsolatban (1937. március 11.) In: BALÁZS Sándor: *Magyar képviselet a királyi Románia parlamentjében*. Kolozsvár, Kriterion Könyvkiadó, 2008.

Woodrow Wilson amerikai elnök 14. pontja (1918. január 8.) In: GECSÉNYI Lajos – MÁTHÉ Gábor (szerk.): *Sub Clausula. 1920–1947. Dokumentumok két békeszerződés – Trianon, Párizs – történetéből*. Budapest, Magyar Közlöny és Lapkiadó, 2008.

A szerző publikációi az értekezés témakörével összefüggésben

1. Az Erdélyi Fejedelemség nemzetközi elismertsége, külpolitikájának főbb irányai. *Iustum Aequum Salutare*, IV. 2008/2. 121–133.
2. Gondolatok a hadisírokról. *Korunk*, 2020. XXXI/3. 67–73.
3. A magyar nemzetiségi törvény megalkotása: a többnemzetiségű magyar állam nemzetiségi kihívásra adott alkotmányos válasza. *Valóság Társadalomtudományi Közlöny*, 2020/9. 6–18.
4. Bánffy Miklós: Tékozló fiú, művész, államférfi. In: VERESS Emőd (szerk.): *Erdélyi Jogászok. Jogásziportrék I.* Kolozsvár, Forum Iuris, 2020. 26–35.
5. Karácsony Benő: A napos oldal árnyai. In: VERESS Emőd (szerk.): *Erdélyi Jogászok. Jogásziportrék I.* Kolozsvár, Forum Iuris, 2020. 88–95.
6. Mikó Imre: A nemzetiségi jogász életei. In: VERESS Emőd (szerk.): *Erdélyi Jogászok. Jogásziportrék I.* Kolozsvár, Forum Iuris, 2020. 122–129.
7. Szász Pál: Kisebbségvédelem a gazdaság és jog együttes erejével. In: VERESS Emőd (szerk.): *Erdélyi Jogászok. Jogásziportrék I.* Kolozsvár, Forum Iuris, 2020. 162–169.
8. Életek az életben: megjegyzések Mikó Imréről (1911–1977). *Erdélyi Jogélet*, 2020/1. 36–42.
9. A nemzetiségi törvény megalkotása. *Erdélyi Jogélet*, 2020/2. 58–83.
10. Egy század eleji képviselő rajza. A dualizmus megjelenése, problémái, végorái Bánffy Miklós Erdélyi történetében. In: FEKETE Balázs – MOLNÁR, András (szerk.): *Iustitia emlékezik : Tanulmányok a "jog és irodalom" köréből.* Budapest, Társadalomtudományi Kutatóközpont Jogtudományi Intézet, 2020. 95–106.
11. A nemzeti ébredés, a nemzetiségi mozgalmak és a nemzetiségi jogalkotás a Gyulafehérvári Határozatokig Erdély területén. In: VERESS Emőd (szerk.): *Erdély jogtörténete*, Budapest – Kolozsvár, HVG-Orac Könyvkiadó – Forum Iuris, 2020. 363–381.
12. A nemzeti kisebbségek nemzetközi jogi védelme. In: VERESS Emőd (szerk.): *Erdély jogtörténete*, Budapest – Kolozsvár, HVG-Orac Könyvkiadó – Forum Iuris, 2020. 478–489.
13. Az ostromállapot. In: VERESS Emőd (szerk.): *Erdély jogtörténete*, Budapest – Kolozsvár, HVG-Orac Könyvkiadó – Forum Iuris, 2020. 536.

14. A simile... A román-magyar viszony és tanulságai az alkotmányjog-történet tükrében. *Erdélyi Jogélet*, 2020/3. 31–63.
15. FAZAKAS Zoltán József – FEGYVERESI Zsolt – VERESS Emőd (szerk.): *Forrásszemelvények Erdély jogtörténetének a tanulmányozásához*. Kolozsvár, Forum Iuris, 2021. 1–384.
16. Foreign Policy and International Relations of the Principality of Transylvania. *Acta Universitatis Sapientiae Legal Studies*. 9. 255–268.
17. Ezernyi szégyenfolt? Gondolatok a Nemzeti Összetartozás Emlékhelye kapcsán. *Magyar Szemle*. XX. 2021/3-4. 37–47.
18. Önfia vágta sebét? *Hitel*. XXXIV. 2021/6. 50–59.